

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav světových dějin
Obor: Historie – Obecné dějiny

DIZERTAČNÍ PRÁCE

Mgr. Martin Klement

**Podstata a strategie šíření turnerského
„völkisch“ světonázoru**

**(The „völkische Weltanschauung“ of the German
Gymnastic Unions and the Strategies of its Propagation)**

2018

Školitel: doc. PhDr. František Stellner, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem dizertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Dubé, dne 23. 10. 2018

Mgr. Martin Klement

Abstrakt

V rakousko-uherských, etnicky německých tělovýchovných svazech „Deutscher Turnerbund“ a „Turnkreis Deutsch-Österreich“, v rakouském svazu „Deutscher Turnerbund 1919“, ve svazu „Deutscher Turnverband“, který existoval v Československu, a v některých segmentech říšskoněmeckého svazu „Deutsche Turnerschaft“ byly mezi koncem 80. let 19. století a počátkem 30. let 20. století oficiálně zastávány a šířeny „rasové“, nacionalistické a religiózně-etické ideje, pro jejichž soubor dobové prameny i německá historiografie používají obrat „völkische Weltanschauung“ – „völkisch“ světonázor. S pomocí odborné literatury, archivních písemností a především dosud přehlížených vydaných pramenů, například svazových periodik, výchovně-vzdělávacích brožur či beletristických knih, se dizertační práce analyticky-syntetickou metodou a v komparativní perspektivě pokouší odpovědět na otázky, z jakých myšlenek turnerský „völkisch“ světonázor sestával, kdo jej formuloval a jak se vyvíjel. Zvláštní pozornost je dále věnována instituci vzdělavatelů („dietwartů), krásné literatuře, periodikům a festivitám – čtyřem strategiím využívaným k indoktrinaci dospělých cvičenců a turnerské mládeže světonázorovými ideami. Tematickou šíří a zejména distinkcí mezi oficiálním svazovým světonázorem a světonázorem jednotlivých turnerů se studie odlišuje od všech předchozích odborných prací o dějinách turnerství. Pro další výzkum může tudíž poskytnout četné teoreticko-metodologické podněty. V době rostoucího nacionalismu a xenofobie získává studie na mimořádném významu také díky svému zaměření na původ, legitimizaci a způsoby šíření různých diskriminujících stanovisek.

Klíčová slova: turnerství; „völkisch“; světonázor; indoktrinace; „dietwarti“; krásná literatura; periodika; festivity; mládež

Abstract

In the Austrian-Hungarian, ethnically German gymnastic unions of “Deutscher Turnerbund” and “Turnkreis Deutsch-Österreich”, between the late 1880s and 1918 there was an officially propagandized set of racial, nationalistic and religiously-ethical opinions known in the German literature as the “völkische Weltanschauung”. This propaganda was also seen after the World War I in the Austrian union of “Deutscher Turnerbund 1919”, in the union of “Deutscher Turnverband” which used to exist in the Czechoslovakia and in some segments of the German union of “Deutsche Turnerschaft”. Using the newest search results, archival sources and until now predominantly ignored literature (e.g. unions periodicals, educational booklets and novels), this dissertation applies the analytic-synthetic and comparatively orientated method to answer the questions, which ideas the “völkische Weltanschauung” was consisted of, who formulated them and how they have been developed over time. Special attention is paid to the principles and effectiveness of the educational institutions (the so-called institution of the “Dietwarte”), fiction literature, periodicals and festivities in the process of the indoctrination of the young and old gymnasts. For the breadth of themes and the distinction between the official unions „Weltanschauung“ and the personal „Weltanschauung“ of every member, this thesis differs from all previous historiographical works about the history of gymnastics and provides some theoretical and methodological stimuli for the subsequent research. In the time of growing nationalism and xenophobia, the focus on how discriminatory ideas are created, legitimized and propagandized increases the importance of this thesis.

Key words: Gymnastic; „völkisch“; „Weltanschauung“; Indoctrination; „Dietwarte“; Fiction Literature; Periodical; Festivities; Youth

Obsah

Úvod.....	7
1. Kapitola: Význam slov „turnerský“, „völkisch“ a „světonázor“	14
1.1 Co znamená „turnerský“?	14
1.2 Co znamená „völkisch“?	27
1.3 Co znamená „světonázor“?	36
2. Kapitola: Turnerský „völkisch“ světonázor.....	44
2.1 Možnosti rekonstrukce, obsahového vymezení a kontextualizace turnerského „völkisch“ světonázoru	45
2.2 První pilíř světonázoru: „Rasová čistota“	57
2.3 Druhý pilíř světonázoru: „Národní jednota“	65
2.4 Třetí pilíř světonázoru: „Duchovní svoboda“	73
2.5 Prostorové a časové hranice svazového turnerského „völkisch“ světonázoru.....	82
3. Kapitola: „Dietwarti“	96
3.1 Nutnost zřízení funkce „dietwartů“	98
3.2 Struktura instituce „dietwartů“	104
3.3 Profesionalizace „dietwartů“	110
3.4 Výchovně-vzdělávací metody.....	121
3.5 Problémy	128
4. Kapitola: Knihy.....	141
4.1 Knihovny.....	143
4.2 „Špatné“ a „dobré“ knihy.....	159
4.3 Umělecké zpracování světonázoru v díle turnerů-spisovatelů.....	171
4.4 Problémy	185
5. Kapitola: Periodika	192
5.1 Síť periodik	194
5.2 Ideoví tvůrci svazových periodik	205
5.3 Pokusy o navýšení počtu odběratelů svazových periodik.....	219
5.4 Způsoby zprostředkování světonázoru ve svazových periodikách	231
5.5 Problémy	246
6. Kapitola: Festivity.....	265

6.1	Pojmosloví a typologie festivit	268
6.2	Vliv myšlenek „rasové čistoty“ na repertoár a charakter turnerských festivit.....	272
6.3	Vliv myšlenek „národní jednoty“ na repertoár a charakter turnerských festivit.....	280
6.4	Vliv myšlenek „duchovní svobody“ na repertoár a charakter turnerských festivit	288
6.5	Výchovně-vzdělávací funkce slova, obrazu a pohybu při turnerských festivitech.....	296
6.6	Problémy	311
7.	Kapitola: Mládež.....	323
7.1	Pojem „turnerská mládež“	325
7.2	Světónázor turnerské mládeže	329
7.3	Vedoucí	338
7.4	Knihy.....	351
7.5	Periodika	362
7.6	Festivity.....	372
7.7	Problémy	382
	Závěr	394
	Jmenný rejstřík.....	403
	Prameny a literatura	426

Seznam zkratek

AG – Arbeitsgemeinschaft sudetendeutscher Turner und Turnerinnen in der Sudetendeutschen Landsmannschaft

DRAfL – Deutscher Reichsausschuss für Leibesübungen

DRL – Deutscher Reichsbund für Leibesübungen

DT – Deutsche Turnerschaft

DTB – Deutscher Turnerbund

DTB 1919 – Deutscher Turnerbund 1919

DTV – Deutscher Turnverband

HJ – Hitlerjugend

NSDAP – Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei

NSRL – Nationalsozialistischer Reichsbund für Leibesübungen

ÖTB – Österreichischer Turnerbund

TKDÖ – Turnkreis Deutsch-Österreich

Úvod

Tato dizertační práce vznikla v období mezi akademickým rokem 2011/2012 a 2018/2019. Tematicky navazuje na dva vysokoškolské spisy. Prvním z nich je bakalářská práce z roku 2008 o působení Friedricha Ludwiga Jahna v období mezi lety 1806 až 1816. Druhým spisem je magisterská práce, v níž byly roku 2011 shrnuty výsledky bádání o Jahnově recepci v rakousko-uherské organizaci „Deutscher Turnerbund“ (Německý turnerský svaz, dále jen DTB). Obě dvě studie byly obhájeny na Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Doktorskou studii lze tudíž pojímat jako závěrečnou část trilogie, která je výslednicí desetiletého, Univerzitou Karlovou podporovaného výzkumu k dějinám německého tělovýchovného – neboli turnerského – hnutí.

Studium pramenů k uvedené magisterské práci postupně vynášelo najevo, že se specifická interpretace Jahnova života a díla v literární produkci DTB neděla bezděčně, nýbrž že byla součástí komplexního výchovně-vzdělávacího plánu. V očích vedoucích činníků totiž svaz představoval instituci, jejíž smysl spočíval jak ve fyzickém zdokonalování, tak v myšlenkovém formování jednotlivých členů. S odvoláním na ideje Friedricha Ludwiga Jahna byly proto turnerům vštěpovány „rasově“, nacionalisticky a religiózně-eticky podbarvené názory, které jim měly být nápomocné pro pochopení minulosti, orientaci v současnosti a pro přemýšlení o budoucnosti. Pohled do písemností jiných turnerských svazů střední Evropy ukázal, že ve stejném duchu jako DTB se pokoušely smýšlení turnerů ovlivňovat rovněž mnohé další tělovýchovné organizace, a to nejen v Rakousko-Uhersku, ale i v Německé říši, v meziválečném Německu, Rakousku a Československu. Z tohoto zjištění se zrodila intence zaměřit se v předkládané dizertační práci na komplex nesnášenlivých idejí, jež byly koncem 19. století a v první třetině 20. století produkovány a propagovány v některých středoevropských turnerských svazech. Řečeno jinými slovy byl pojat úmysl analyzovat podstatu turnerského „völkisch“ světonázoru a strategie jeho šíření.

Poprvé se ideje typické pro turnerský „völkisch“ světonázor začaly objevovat na konci 80. let 19. století v písemnostech některých dolnorakouských turnerských spolků, které přináležely k organizaci „Deutsche Turnerschaft“ (Německé turnerstvo, dále jen DT), svazu založenému roku 1868 jako zastřešující organizace všech turnerských spolků v německojazyčných oblastech. „Völkisch“ smýšlejší spolky byly ale z DT vyloučeny a roku 1889 založily vlastní svaz, totiž výše zmíněný DTB. Roku 1904 se od DT odtrhly další rakousko-uherské spolky horující pro „völkisch“ ideje a ustanovily svaz „Turnkreis Deutsch-Österreich“ (Turnerský kraj Německé Rakousko, dále jen TKDÖ). Po první světové válce se z DTB v Rakousku vyvinul svaz „Deutscher Turnerbund 1919“ (Německý turnerský svaz 1919, dále jen DTB 1919) a z turnerských spolků na území Československa svaz „Deutscher Turnverband“ (Německý turnerský svaz, dále jen DTV). Turnerský „völkisch“ světonázor byl propagován v obou těchto organizacích a stále více sympatizantů nacházel rovněž v meziválečném DT. Teprve na počátku 30. let 20. století začaly svazy DTB 1919, DTV a DT procházet strukturálními změnami, jež byly provázeny formulováním nového souboru oficiálních svazových idejí. Formování a šíření turnerského „völkisch“ světonázoru v DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT na konci 19. století a v prvních třech desetiletích 20. století tvoří tedy centrální námět studie, jež je za účelem dosažení doktorského titulu předložena oborové radě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.

K tomuto hlavnímu tématu se váže rozsáhlý komplex otázek, na které jsou hledány odpovědi v jednotlivých kapitolách. Prvořadě je řešen problém, z jakých myšlenek turnerský „völkisch“ světonázor sestával, kdo jej artikuloval a jak se v průběhu let s ohledem na

politicko-společenský vývoj obsahově proměňoval. Odpovědím se dostává v kapitole, která je pojmenována *Turnerský „völkisch“ světonázor*. Běžně se předpokládá, že se všichni členové „völkisch“ turnerských svazů se zásadami tohoto ideového souboru identifikovali. Zdá se ale, že většina turnerů ideje propagované svým svazem neznala nebo jim ne zcela rozuměla. Ve svazech byly tudíž systematicky nasazovány indoktrinační strategie, k nimž se vedle úřadu vzdělavatelů čili takzvaných „dietwartů“ řadily dále beletristické knihy a básnické sbírky, svazové noviny i různé oslavy a slavnosti. Na každou z těchto strategií se koncentrují čtyři následující kapitoly nazvané „Dietwarte“, *Knihy*, *Periodika* a *Festivity*. Založeny jsou především na otázkách, jak se ony strategie vyvíjely a zdokonalovaly, jak byly personálně zajištěné, jak konkrétně se s jejich pomocí světonázorové myšlenky šířily a zda se tak vůbec dělo s úspěchem. Závěrečná kapitola s titulem *Mládež* se věnuje světonázoru a indoktrinaci turnerské mládeže. Ptá se po rozdílech a podobnostech nejen v myšlenkách, které si dospělí a dorostenci měli osvojit, ale také ve strategiích, jimiž byly závazné ideje oběma věkovým skupinám zprostředkovány. Hlavnímu textu, který mapuje náplň a transfer turnerského „völkisch“ světonázoru, je předsazena ještě jedna kapitola. Její zařazení hned na první místo vyplynulo z poznatku, že tři ústřední pojmy, s nimiž je na stránkách dalších kapitol operováno, totiž „turnerský“, „völkisch“ a „světonázor“, nejsou v českém prostředí běžné a jednotně pojímané. Proto první kapitola s názvem *Význam slov „turnerský“, „völkisch“ a „světonázor“* poskytuje odpovědi na otázky, které se týkají jednak původu a obsahu oněch tří problematických termínů, jednak jejich rozšíření v české i německé literatuře od 18. století až po dnešek.

Z přehledu otázek, kterými se kapitoly dizertační práce zabývají, je zřejmé, že ve spektru historiografických zaměření nemá studie své místo ani tak v dějinách sportu jako spíše v oblasti dějin idejí. Celé práci dominuje historická perspektiva, centrální téma samo o sobě však není jen čistě dějepisné, nýbrž osciluje mezi četnými disciplínami. V první kapitole, zabývající se významem slov „turnerský“, „völkisch“ a „světonázor“, se rýsují styčné body mezi historií, sémantikou a filozofií. Druhá kapitola, věnovaná rozboru idejí turnerského „völkisch“ světonázoru, zasahuje zejména v oddílech o protižidovských, národnostních a antifeministických aspektech studovaného ideového komplexu do bádání o antisemitismu, nacionalismu a genderu. Též v kapitolách o strategiích šíření „völkisch“ myšlenek jsou patrné tematické vazby k jiným oborům. Kapitola o „dietwartech“ má zkoumáním edukace dospělých blízko k andragogice, kapitola o knihách svou analýzou beletrie a poezie zase k literární vědě. V kapitole o periodikách se při analýze vzniku a distribuce novin proniká do oblasti výzkumu typického pro mediální studia, zatímco kapitola o festivitech, sledující vědomé utváření určitých tradic, nemá daleko k etnografii. Most mezi historickou vědou a volnočasovou pedagogikou utvářejí pasáže, v nichž poslední kapitola o mládeži osvětluje indoktrinaci turnerského dorostu během takzvaných thingových večerů, vandrů, táborů a mládežnických setkáních.

Tímto interdisciplinárním rozpětím se studie liší od všech dosavadních dějepisných děl, která se věnovala historii turnerství. Prozatím nebyla vydána žádná monografie soustředící se cílevědomě a komparativním přístupem na myšlenky, které „völkisch“ turnerské svazy zastávaly, a na strategie, jimiž tyto ideje byly šířeny. Během sepisování dizertační práce tak bylo možné opřít se o výsledky jen několika málo vysokoškolských závěrečných prací.¹

---

¹ Jürgen Dieckert, Edmund Neuendorff und die Turnerjugendbewegung. Ein Beitrag zur Erziehungsgeschichte der außerschulischen Jugenderziehung während der Weimarer Republik. Dissertation an der Philosophischen Fakultät der Universität Saarland, Saarbrücken 1968; Roland Schmidl, Der Deutsche Turnerbund (1919) und seine politische Relevanz in der Ersten Republik Österreich. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Universität Wien, Wien 1978; Hartmut Becker, Antisemitismus in der Deutschen Turnerschaft, (Schriften der Deutschen Sporthochschule Köln, Bd. 3) Sankt Augustin 1980; Norbert Petersen, Ideologie, Struktur und Erziehungsarbeit des Deutschen Turnverbandes im Spiegel der Sudetendeutschen Turnzeitung.

Cílem jejich autorů většinou bylo podat ucelený vývoj zvoleného turnerského svazu od jeho počátku až do roku, kdy byl rozpuštěn. V pojednáních se sice svazovým světonázorům i některým metodám výchovy a vzdělávání turnerů také dostalo místa, ale s ohledem na koncepci celé práce jen velmi omezeného. Zohledněna navíc vůbec nebyla některá témata, jež se světonázorem úzce souvisejí, například turnerská periodika, krásná literatura či festivity. Detailněji se autoři nevěnovali ani problematice teoretického vymezení pojmu „völkisch“.

Poslední jmenovaná skutečnost má příčinu v době vzniku literatury o turnerských svazech. Převážná část těchto prací byla napsána mezi 60. až 90. lety 20. století, zatímco na takzvané „völkisch“ hnutí se v německém odborném prostředí zvýšená pozornost upnula právě až od 90. let. Ovšem ani tento výzkum není prostý řady deziderátů. Ačkoli k „völkisch“ hnutí byly již uveřejněny encyklopedicky pojaté publikace, monografie paradigmatického charakteru i četné studie,² v žádném z těchto odborných textů ještě nebyly dostatečně tematizovány ani rakouské a české země, ani turnerské svazy. Proto má dizertační práce o turnerském „völkisch“ světonázoru v historiografické literatuře podvojnou funkci. Do turnerského dějepiscetví uvádí myšlenky o „völkisch“ světonázoru, zatímco do písemnictví o „völkisch“ hnutí vnáší úvahy, které se týkají pozice turnerských svazů v síti „völkisch“ organizací.

Odborná literatura, jejíž jednotlivé tituly budou podle svého tematického zaměření zevrubně představeny buď v první kapitole, nebo v úvodních oddílech ostatních kapitol, byla sice značně nápomocná při orientaci v dějinách svazů a v ideovém labyrintu „völkisch“ světonázoru, z faktografického hlediska však dizertační práci dodala informace jen k jejím základům. Vše ostatní, co na těchto základech vyrostlo, muselo být získáno z dobových pramenů. Pro výzkum turnerského „völkisch“ světonázoru a strategií jeho šíření se málo hodí dochovaná dokumentace policejních institucí, jež monitorovaly činnost některých turnerských spolků. Smysl práce totiž nespočívá ve vykreslení spolkových událostí z perspektivy určitých úřadů, nýbrž ve zkoumání artikulace myšlenek a v analýze způsobů indoktrinace svazových členů. Ideální pro tento účel by byly písemnosti vrchních funkcionářů, například zprávy „dietwartů“ o výchovně-vzdělávacích aktivitách v jejich správních oblastech, záznamy z porad a jednání, během nichž činovníci stanovovali směrnice k myšlenkovému ovlivňování turnerů, či korespondence mezi vydavateli svazových novin a přispěvateli, odběrateli a tiskárnami.

Jenomže archivy turnerských organizací lze dnes již jen těžko navštívit. Spisy svazu TKDÖ a DTB byly převedeny do archivu a knihovny meziválečného DTB 1919. Jeho archivní sbírka je momentálně neznámá a zřejmě byla po druhé světové válce z velké části, ne-li kompletně zničena. Spálen byl také ohromný archiv říšskoněmeckého DT. Zachovaly se naopak některé dokumenty svazu DTV, leč ty se nacházejí v externě položeném, neutříděném a pro badatele nepřístupném depozitáři státního archivu v Bavorsku (Bayerisches

---

Wissenschaftliche Arbeit im Rahmen der Ersten Staatsprüfung für das Lehramt am Gymnasium, Bonn 1980; Franz Benda, Der Deutsche Turnerbund 1889. Seine Entwicklung und Weltanschauung, (Dissertation der Universität Wien, Bd. 216) Wien 1991; Michal Burian, Sudetoněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918 až 1938, Praha 2012.

² Uwe Puschner / Walter Schmitz / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918, München / New Providence / London et al. 1996; Uwe Puschner, Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich. Sprache – Rasse – Religion, Darmstadt 2001; Uwe Puschner, Strukturmerkmale der völkischen Bewegung (1900–1945), in: Michel Grunewald / Uwe Puschner / Hans Manfred Bock (Hrsg.), Le milieu intellectuel conservateur en Allemagne, sa presse et ses réseaux (1890–1960), (Convergences, Vol. 27) Bern 2003, s. 445–468; Uwe Puschner, Völkisch. Plädoyer für einen „engen“ Begriff, in: Paul Ciupke / Klaus Heuer / Franz-Josef Jelich / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), „Die Erziehung zum deutschen Menschen“. Völkische und nationalkonservative Erwachsenenbildung in der Weimarer Republik, (Geschichte und Erwachsenenbildung, Bd. 23) Essen 2007, s. 53–66; Stefan Breuer, Die Völkischen in Deutschland. Kaiserreich und Weimarer Republik, Darmstadt 2008.

Hauptstaatsarchiv). V Mostě, kde dříve sídlilo vedení DTV, vlastní tamější Státní okresní archiv k dvacetiletým dějinám svazu materiály shrnuté všehovšudy v jednom kartonu. Jeho skromná, přesto velmi cenná náplň, sestávající mimo jiné z unikátních statistických materiálů o výchovně-vzdělávací práci, jen potvrzuje, jak citelná je při výzkumu turnerského „völkisch“ světonázoru absence svazových archiválií.

Jejich nedostatek nemohou vyvážit ani fondy některých turnerských spolků. Tyto sbírky totiž ne vždy obsahují prameny, které by měly nadregionální význam a především větší relevanci pro bádání o idejích. Během heuristické fáze byly studovány dokumenty hamburského turnerského spolku, považovaného za nejstarší turnerský spolek vůbec, českolipského turnerského spolku, zodpovědného roku 1905 za první svazovou turnerskou slavnost v TKDÖ, mosteckého turnerského spolku, inventárně sdruženého s fondem vedení svazu DTV, a vídeňského turnerského spolku, který jako první do svých statutů zavedl takzvaný „árijský“ paragraf. Z konvolutu velice disparátních materiálů se jako relevantní ukázaly jednak exempláře některých spolkových a lokálních periodik, jednak rozmanité podklady vztahující se k turnerským festivům. Svým složením velmi různorodé jsou též dva osobní fondy, které byly využité při tvorbě dizertační práce a které jsou uloženy v Muzeu sportu v Berlíně (Sportmuseum Berlin). Jedná se o pozůstalost Ludwiga Protze, župního „dietwarta“ z DTV, a Edgara Stahfa, ústřední postavy Zahraničního oddělení DT. Obě sbírky obsahují důležité informace, ozřejmující zejména výchovně-vzdělávací činnost těchto dvou aktivních jedinců.

Čím méně bylo možné k analýze využít protokoly, dopisy, zprávy a jiné svazové archivní písemnosti, které by bezprostředně osvětlovaly proces formování závazných světonázorových idejí nebo přinášely údaje o vzniku a fungování výchovně-vzdělávacích strategií, tím více stoupá hodnota pramenů, které se díky vytištění a publikování dodnes částečně zachovaly. Existovalo mnoho druhů tiskovin, jež čtenáře seznamovaly s „völkisch“ myšlenkami. Ve svazech DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT vycházela nejen svazová, ale také krajská, župní a spolková periodika. Pro turnery byly dále vydávány „osvětové“ brožury, pro činovníky angažující se v indoktrinaci členů zase speciální metodické příručky. V masových nákladech se tiskly též kapesní kalendáře, zpěvníky, památníky z festivit a rozličné vzpomínkové publikace. Kromě toho k souboru ideového písemnictví turnerských svazů přináší beletristické knihy a sbírky básní, které někteří literárně činní turneři účelně sepisovali pro poučení členů svých organizací.

Ačkoli velká část tohoto specifického literárního korpusu kdysi dosáhla značného rozšíření, jedná se téměř ve všech případech o interní, „šedé“ publikace, které se v současnosti jen neskromně shánějí. Některé z nich se nacházejí v berlínském Muzeu sportu. Tato instituce opatruje vedle bezmála kompletních ročníků svazových periodik z DT, TKDÖ a DTB 1919 také úctyhodnou sbírku turnerských zpěvníků, festivitních památníků a četných výchovně-vzdělávacích spisů. Prameny chybějící v Muzeu sportu byly nalezeny v berlínské Státní knihovně (Staatsbibliothek Berlin), v centrální a filiální knihovně Humboldtovy univerzity (Jakob-und-Wilhelm-Grimm-Zentrum, Zweigsbibliothek Campus Nord), v knihovně pro dějiny pedagogiky (Bibliothek für Bildungsgeschichtliche Forschung), v lipské Německé národní knihovně (Deutsche Nationalbibliothek), v knihovně sportovních věd tamější univerzity (Universität Leipzig – Bibliothek Sportwissenschaft) a v Oddělení dějin tělesné výchovy a sportu Národního muzea. Zcela ojedinělé exempláře, které ve svých katalozích žádná střeoevropská knihovna neuvádí, musely být opatřeny z německých a rakouských antikvariátů a jsou nyní uloženy v soukromém archivu.

Na stránkách následujících kapitol jsou mnohé z těchto turnerských publikací vůbec poprvé zmíněny a citovány v odborném kontextu. Jiné vydané prameny jsou naopak již delší dobu známé a ve studiích na ně upozorňují odpovídající reference. Dosud se však k tomuto druhu pramenů přistupovalo dvěma krajními způsoby. Na jedné straně bylo mnoho tiskovin

s despektem považováno za snůšku tendenčních informací, které pro rekonstrukci „objektivních“ dějin svazů nemají žádnou cenu. Na straně druhé se svazová periodika a některá dějinná pojednání z pera vůdčích činníků dočkala natolik nekritického využití, jako kdyby se v oněch tiskovinách uchoval reálný odraz dění v turnerských organizacích.

V této dizertační práci se na prameny vydané turnerskými svazy bude nahlížet jinak. Interpretovány budou jako produkty činníkové elity, která jejich publikováním sledovala nejeden záměr. „Osvětovou“ literaturou usilovala závazně definovat oficiální světonázorové zásady svazu, metodickými manuály pro činníky hodlala vytvořit podmínky k rozšíření idejí mezi řadovými členy a krásnou literaturou, stejně jako periodicky vycházejícími tiskovinami měla v úmyslu světonázor popularizovat. Z metodologického hlediska to znamená, že v druhé až sedmé kapitole bude provedena minuciózní obsahová analýza všech představených vydaných i nevydaných pramenů. Tento přístup umožní extrahovat jednotlivé myšlenky turnerského „völkisch“ světonázoru a na konkrétních případech ukázat principy indoktrinačních strategií. Cíl studie však nemá spočívat v utvoření řetězce detailních příkladů, nýbrž v rozpoznání a definování centrálních vývojových tendencí. Proto je analytický přístup doplněn metodou syntézy, s jejíž pomocí jsou z pramenných údajů v komparativní perspektivě vyvozovány obecně platné závěry o světonázoru v DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT.

*

Ediční poznámka

Dříve, než se započne s plněním vytknutých úkolů, je nezbytné s předstihem upozornit na některá jazyková a ediční specifika, která se v dalším textu vyskytují. Při psaní dizertační práce se velmi hmatatelnými stávaly hranice možností českého jazyka. Abstraktní charakter tématu a jeho úzká provázanost s náročným německým pojmoslovím často bránily vystihnout myšlenky adekvátními českými slovy. Již v samotném *Úvodu* lze spatřit, že nejeden výraz, například „dietwart“ nebo „völkisch“, byl nakonec ponechán v originálním tvaru. Přednost byla tomuto stylisticky méně elegantnímu řešení dána proto, že by překladem docházelo k významovým posunům, jak bude blíže vysvětleno na patřičných místech dalších kapitol. V nich jsou rovněž uvedeny argumenty pro vlastní překlad některých problematických německých termínů, k nimž se řadí třeba dvojice slov „Fest“ a „Feier“.

U několika německých slov bylo při překladu možné opřít se o nomenklaturu užívanou v sokolském prostředí. Pojem „Turnbezirk“ tak je do češtiny převáděn jako „turnerský okrsek“ a pro funkce zvané v pramenech „Turnwart“ a „Vorturner“ byly podle sokolského úzu zvoleny překlady „náčelník“ a „předčvičitel“. Naopak výraz „starosta“, kterým je v Sokolu titulován předák spolku či svazu, a pojem „jednota“, jímž se označuje sokolský spolek, přejaty nebyly. Obrátům „Obmann“ a „Turnverein“ proto v textu odpovídají výrazy „předseda“ a „turnerský spolek“.

Z obrátu „spolek“ se odvíjí též používání adjektiva „spolkový“ pro záležitosti týkající se jednoho spolku, nikoli celého svazu, jak by se mohlo usuzovat podle analogie třeba k titulu „spolkový kancléř“. Vysvětlení zasluhuje rovněž pojem „československý“ ve vztahu k DTV. Nerozumí se jím, že by snad organizace byla československá v etnickém smyslu. Vedle rakousko-uherského DTB a TKDÖ, říšskoněmeckého DT a rakouského DTB 1919 má slovní spojení „československý DTV“ vyjadřovat pouze oblast působení tohoto svazu.

Kromě několika nepřeložitelných německých termínů zůstaly na dalších stránkách v původním znění rovněž názvy německy psaných periodik a tituly článků, publikací a kapitol. K odlišení od okolního textu jsou navíc psány kurzívou; uvozovky byly v tomto případě již

vynechány. V uvozovkách se naopak nacházejí jména institucí, svazů, turnerských žup, turnerských krajů a turnerských spolků. Také ony jsou totiž v dizertační práci uváděny v německé formě a pouze při prvním zmínění je v závorce představen i jejich možný český překlad. Ještě v jednom případě nalezly uvozovky v textu své uplatnění. Vyznačují distancovaný postoj vůči některým přeloženým pojmům a obratům ze studovaných pramenů. Výchovně-vzdělávací příručky byly například často charakterizovány jako „osvětové“. Z hlediska jejich autorů se o osvětovou literaturu bezpochyby jednalo, ovšem převzít bez hlubší reflexe do odborného textu toto přídavné jméno – a společně s ním i další obraty jako „rasa“, „národní společenství“ či „dobré knihy“ – by znamenalo ztotožňovat se nejen s terminologií, ale také s hlediskem historických aktérů.

Svůj smysl mají v dizertační práci též hranaté závorky, jejichž funkce se liší podle toho, zda se nacházejí v citátech hlavního textu, nebo v poznámkovém aparátu. Zatímco v prvním případě vyznačují místa, kde s ohledem na strukturu uvozující věty došlo ke změnám v koncovkách nebo k nahrazení některých větných členů, v druhém případě se nalézají pouze u jmen autorů a poukazují na dodatečná doplnění. Jména původců citovaných textů jsou totiž vždy uváděna tak, jak stojí v příslušném prameni. Nesčetněkrát se však stávalo, že pisatelé svá díla signovali v různých zkrácených variantách, někdy též pod jiným jménem. Pokud se podařilo zjistit křestní jméno autora, rozluštit jeho zkratku či pseudonym, byly tyto údaje do bibliografických záznamů připojovány právě pomocí hranatých závorek.

Při opakovaném citování jsou údaje o titulu v poznámkách zkráceny pouze na příjmení autora, začátek názvu jeho publikovaného textu a odpovídající stranu. Každá zkrácená poznámka je ale doplněna odkazem na plnou citaci. U archivních pramenů jsou respektovány katalogizační zvyklosti jednotlivých muzeí a archivů. Aby pro potencionálního zájemce byly tyto prameny co nejsnadněji dohledatelné, následuje po názvu instituce a fondu také číslo, popřípadě označení příslušného kartonu, dále inventární číslo a nakonec i nadpis složky v případě, že byl obsah kartonu rozříděn do více samostatných částí. Fondy zkoumané v Muzeu sportu ještě plně zkatologizované nejsou, proto je vždy uveden jen jejich název bez dalších doplňujících informací.

Pro lepší čitelnost bylo z hlavního textu a poznámek velké množství informací nakonec vyjmuta a koncentrováno ve dvou samostatných částech. Mezi *Závěrem* a oddílem nazvaným *Prameny a literatura* se nachází *Jmenný rejstřík*, který obsahuje všechna v textu citovaná jména. U každého jedince jsou podle možností uvedeny nejdůležitější životní údaje včetně vztahu dané osobnosti ke studovanému tématu. Jelikož při sestavování *Jmenného rejstříku* byly zpracovány dosud neznámé a zcela nevyužité prameny, nabývá soupis charakteru drobné, aktuální encyklopedie, která může být badatelům při jejich navazujícím výzkumu vítanou pomůckou. Dizertační práci uzavírá *Příloha*, do které byly z jednotlivých kapitol svedeny veškeré, většinou velmi obsáhlé tabulky a grafy se všemi doplňujícími informací o původu zpracovaných dat. Vůbec poprvé jsou zde za pomoci dobových statistických údajů nastíněny a porovnány trendy ve vývoji členstva a v rozsahu spolkových knihoven.

*

Poděkování

Studie *Podstata a strategie šíření turnerského „völkisch“ světonázoru* vznikala etapovitě v Dubé, Praze, Jonsdorfu a Berlíně, ovšem ne vždy za těch nejpříznivějších podmínek. Za to, že se všechny kritické momenty podařilo zdárně překonat a že práce neustrnula vpůli cesty, náleží vřelý dík velkému množství osobností a institucí, které si zde

zaslouží svou zmínku. Na předním místě musí stát jméno doc. PhDr. Františka Stellnera, Ph.D., který velkoryse souhlasil, že při realizaci dizertačního projektu převezme úlohu školitele. Projevoval v této roli nevšední trpělivost, vstřícnost a preciznost. Není totiž samozřejmostí, aby školitel se svým žákem konzultoval pokroky v psaní i o víkendech, natož aby ještě před odevzdáním finální verze práce pozorně pročítal každou kapitolu a všímal si i těch nejdrobnějších stylistických a gramatických nepřesností. Poděkovat je třeba také dvěma zahraničním konzultantům. S pomocí doktorandského stipendia německé organizace „Deutscher Akademischer Austauschdienst“ byly navázány kontakty s berlínskou univerzitou „Freie Universität Berlin“. Na tamějším ústavu „Friedrich-Meinecke-Institut“ se ochotně nabídl prof. Dr. Uwe Puschner, že bude jako konzultant k dispozici tak dlouho, dokud práce nebude zcela hotová. Jeho názory a doporučení podnítily mnoho myšlenek týkajících se obsahu a struktury práce. K výsledné podobě studie kromě Prof. Dr. Uweho Puschnera velkým dílem přispěl rovněž Gerd Steins, prezident organizace „Forum für Sportgeschichte. Fördererverein für das Sportmuseum Berlin“ (Forum dějin sportu. Podpůrný spolek pro Muzeum sportu Berlín) a přední znalec dějin turnerského hnutí. Gerdu Steinsovi jsem hlubokým vděkem zavázán především za výraznou finanční pomoc při opatrování literatury a za nespočetné rozhovory, během nichž mi ujasňoval souvislosti v problematice turnerství.

Velkou vděčnost pocítuji vůči svým přátelům a známým, kteří zřejmě ani netuší, jak velice mi jejich rady a náklonnost byly při psaní práce důležité. Děkuji proto všem členům doktorandského semináře na „Freie Universität Berlin“, že mě tak srdečně přijali do svého středu a že mi pomohli při prezentacích dizertačního projektu tříbit mé myšlenky. Stefan Noack, Anne Gnauschová, Johannes Zechner a Marius Lange mi nadto byli silnou morální oporou. Opomenout nesmím ani spolužáky z Univerzity Karlovy, obzvláště dlouholetého přítele Vojtěcha Kesslera, s nímž jsem paralelně k dizertační práci řešil tříletý grantový projekt. Spolupráce a dlouhé diskuze nad všemi možnými tématy mi dodaly mnoho impulzů nejen pro vlastní výzkum, ale i pro život. Velice si také vážím pomoci od spolupracovníků z berlínského Muzea sportu. Jeho ředitelka Martina Behrendtová a zaměstnanci Dagmar Beerová, Christina Buchová, Jürgen Lüttke a Thomas Willaschek mě ve výzkumu s pochopením podporovali a vždy mi byli nápomocni, když jsem od nich něco požadoval. Nikdy jim nezapomenu, že mi v muzeu vytvořili tak milé pracovní a studijní podmínky.

Rovněž přátelé mimo akademické a vědecké prostředí mají nepodcenitelný vliv na zdaru mého dizertačního projektu. V jejich přítomnosti jsem přicházel na podnětné myšlenky a získával nové perspektivy pro své úvahy. Nejvíce sil mi dodávali trenéři Steffen Marschke, Anke Vollerstenová, David Kiewe a Daniel Zimmert. Též všem účastníkům sportovních kurzů náleží můj upřímný dík za to, že mi neustále pomáhali nacházet vůli k dalšímu psaní a bádání. Poděkovat musím také všem lidem z české školy a školky Mateřídouška, v níž jsem se angažoval od roku 2015. Zejména Markétě Monserudové a Nilsu Monserudovi vděčím za velmi mnoho, mimo jiné za pomoc s překladem *Abstraktu* do anglického jazyka. Seznam těch, kterým náleží má vděčnost, by nebyl úplný bez jmen Jürgenů Neuenfeldta, Dennyho Zinke, Maria Alexandra Latsche a především Melanie Hillerkusové. Každý z nich mi svým způsobem zpříjemňoval pobyt v Berlíně. Na úplný závěr bych rád vyjádřil hluboký dík celé své rodině, v první řadě mým rodičům. Jejich pomoc byla zejména v závěrečné fázi psaní taková, že se mi pro ni jen těžko hledají slova. Snad jim výsledek mé práce bude tím nejlepším zadostiučiněním.

1. Kapitola: Význam slov „turnerský“, „völkisch“ a „světonázor“

Při studiu pramenů a odborných statí, které byly potřebné k této dizertační práci, se vyjevila zcela protichůdná pojetí výrazů „turnerský“, „völkisch“ a „světonázor“/“Weltanschauung“. Proto bylo nezbytné na úvod práce zařadit kapitolu, jež důslednou analýzou německé i české literatury umožňuje dospět k precizním definicím oněch problematických slov. Podkapitoly *Co znamená „turnerský“*, *Co znamená „völkisch“?* a *Co znamená „světonázor“?* lze tedy vnímat jako souhrnný, v českém prostředí dosud chybějící příspěvek k dějinám a možnostem budoucího využití pojmů, které se v česky psaných textech objevují stále častěji, leč mnohdy bez uvážení a v nevhodném smyslu. Kromě toho je na stránkách podkapitoly o adjektivu „turnerský“ poprvé v českém dějepisectví nastíněn komplexní organizační a ideový vývoj německého turnerského hnutí od jeho počátků do konce 30. let 20. století. Pro úvahy dalších částí dizertační práce se jedná o nezbytný historický kontext.

1.1 Co znamená „turnerský“?

Přídavné jméno „turnerský“, jež starší, někdy také mladší česká odborná literatura uvádí v modifikované podobě „turnérský“, přešlo do české slovní zásoby z němčiny. Do ní vnesl sloveso „turnen“ a různé jeho odvozeniny Friedrich Ludwig Jahn. Po dlouhou dobu jeho života nic nenavštěvovalo tomu, že se jednou stane Němcem, jenž v počtu svých pomníků „určitě obsazuje jednu z dalších příček“¹ za knížetem Ottou von Bismarckem. Bezesporu i kvůli svému eruptivnímu, svéráznému charakteru, který mu podle zkazek již za časů školních let způsoboval potíže, nedokázal totiž Jahn vystudovat žádnou z deseti vysokých škol, které podle vlastní výpovědi „poznal“, a živil se zprvu jako domácí učitel.²

Zpráva o výsledku bitev u Jeny a Auerstedtu roku 1806 prý u Jahna vyvolala hluboký duševní otřes,³ jež pozdější nacionalisticky laděné životopisy s oblibou vyzdvihovaly jako projev opravdového vlasteneckého přesvědčení.⁴ Jahn následně přijal pozici tajného kurýra pruské vlády. V této roli měl sice možnost navázat kontakty s mnoha významnými

---

¹ Thomas Schnitzler, *Denkmäler für „Turnvater“ Friedrich Ludwig Jahn. Retrospektive auf einen umstrittenen Deutschen und die Modernisierung der Körperkultur*, Köln 2002, s. 4.

² Friedrich Ludwig Jahn, *Deutsches Volkstum*, Lübeck 1810, s. XVIII; Günther Jahn, *Die Studienzeit des Unitisten F. L. Jahn und ihre Bedeutung für die Vor- und Frühgeschichte der Burschenschaft 1796–1819*, in: Christian Hühnemörder (Hrsg.), *Darstellungen und Quellen zur Geschichte der deutschen Einheitsbewegung im neunzehnten und zwanzigsten Jahrhundert. Fünfzehnter Band*, Heidelberg 1995, s. 1–129, zde s. 21, 23–27, 64–68; Hans-Joachim Bartmuß / Eberhard Kunze / Josef Ulfkotte (Hrsg.), *„Turnvater“ Jahn und sein patriotisches Umfeld. Briefe und Dokumente 1806–1812*, Köln 2008, s. 18–19.

³ Karl Schöppach, *Denknisse eines Deutschen oder Fahrten des Alten im Bart*, Schleusingen 1835, s. 110.

⁴ Např. Ferdinand Straube, *Der Turnvater Jahn*, (Sammlung gemeinnütziger Vorträge, Bd. 129) Prag 1888, s. 5; Edmund Neuendorff, *Jugendturnspiegel. Ein Lebensbuch für jugendliche Turner und Turnerinnen der Deutschen Turnerschaft*. 4. Auflage, Berlin 1927, s. 12. K různým způsobům interpretace života a díla Friedricha Ludwiga Jahna viz Reinhard K. Sprenger, *Die Jahnrezeption in Deutschland 1871–1933. Nationale Identität und Modernisierung*, (Wissenschaftliche Schriftenreihe des Deutschen Sportbundes, Bd. 19) Schorndorf 1985; Karoline Wellner, *Der „Turnvater“ Jahn in Bewegung. Die Rezeption Friedrich Ludwig Jahns zwischen 1933 und 1990. Inaugural-Dissertation des Doktorgrades der Philosophie an der Ludwig-Maximilians-Universität München*, München 2008; Florian Mayer, *Erinnerungskultur im deutschen Sport am Beispiel Friedrich Ludwig Jahns. Jahn-Rezeption im wiedervereinigten Deutschland. Masterarbeit an der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster*, Münster 2013; Vojtěch Kessler / Martin Klement, *Vytožšená, nepochopená, zapomenutá. Jahnova mohyla u Chebu*, (Knihnice Dějin a současnosti, sv. 53) Praha 2014, s. 25–36.

osobnostmi, kariérní postup mu období mezi lety 1806 a 1809 ale nepřineslo. Údajně již šedovlasý a bez znatelnějších životních úspěchů přišel ve svých jedenatřiceti letech do Berlína s iluzorní představou, že by mohl vyučovat na tamější, právě vznikající univerzitě. Ani post pedagoga na Collegiu Friedricianu v pruském Královci se mu nepodařilo získat, neboť během přijímací zkoušky vyšly najevo jeho mezery ve znalosti starých jazyků.⁵

Paradoxně přitom Jahnovo rané literární dílo spadalo do jazykovědné oblasti. Nezabýval se však řečtinou či latinou, nýbrž němčinou, kterou v návaznosti na slovníky Johanna Christoha Adelunga a Johanna Augusta Eberharda zamýšlel roku 1806 spisem *Bereicherung des Hochdeutschen Sprachschatzes* rozšířit o synonymní slova z nářečí a starších jazykových vrstev.⁶ Rovněž jeho o čtyři mladší publikace *Deutsches Volksthum*, předestírající na svou dobu neobvykle detailní návrh ideálního německého národního státu a mající zásadní dopad na rozvoj raného nacionalismu středoevropských národů,⁷ obsahuje významné pasáže o vztahu mezi jazykem a národem. V Jahnovi uzrávalo přesvědčení o eminentním významu mateřštiny pro národovectví, a tudíž také o nutnosti nekompromisního jazykového purismu.

Když tedy v Berlíně získal místo učitele na dvou chlapeckých školách a se svými žáky začal od roku 1810, intenzivněji od roku 1811 chodit před brány města do lesoparku Hasenheide, aby tu s nimi provozoval různé cviky,⁸ hodlal uplatnit své „nepopiratelné právo nazvat německou věc v německém jazyce, německé dílo německým slovem“. ⁹ Nejpříhodnějším se mu pro tělocvičné úkony na „mal[ém] míst[ě] v Hasenheide“¹⁰ zdál termín „Turnen“. Jahn vycházel z Adelungova výzkumu¹¹ a ve spisu *Die Deutsche Turnkunst*, který roku 1816 sepsal společně se svým spolupracovníkem Ernstem Eiselenem, považoval výraz „Turnen“ za původní, více jak osmisetleté německé slovo, uchovávané v sobě ozvěnu německých rytířských turnajů.¹² O pojmech s kořenem „turn“ však Jahn informoval již v korespondenci z let 1811¹³ a paralelně je asi zaváděl i na Hasenheide,¹⁴ kde se plně etablovaly nejpozději další rok. Jahn zde tehdy s žáky založil nové, větší cvičiště neboli „Turnplatz“ a účastníci cvičení se začali nazývat jako „Turner“ – turneři.¹⁵ Teprve pozdější lingvistický výzkum prokázal, že se Jahn ve svých etymologických úvahách mýlil a že

---

⁵ Posudek Friedricha Schleiermachers k Jahnově zkoušce z 9. 4. 1810 a dopis Wilhelma von Humboldta Friedrichu Ludwigu Jahnovi ze 14. 4. 1810, in: Bartmuß / Kunze / Ulfkotte (Hrsg.), „Turnvater“ Jahn und sein patriotisches Umfeld. Briefe und Dokumente 1806–1812, Köln 2008, s. 192–198.

⁶ J[ohann]. F[riedrich]. L[udwig]. Ch[ristoph]. Jahn, *Bereicherung des Hochdeutschen Sprachschatzes versucht im Gebiete der Sinnverwandschaft, ein Nachtrag zu Adelung's und eine Nachlese zu Eberhardt's Wörterbuch*, Leipzig 1806, s. VII–VIII.

⁷ Martin Klement / Gerd Steins, Josef Jungmann, Friedrich Ludwig Jahn und Deutsches Volkstum, in: Michael Krüger / Gerd Steins (Hrsg.), *Turnen ist mehr – Patriotismus als Lebensform*, (Geschichte der Körperkultur in Studien und Materialien, Bd. 1) Hildesheim 2014, s. 77–122.

⁸ Friedrich Ludwig Jahn / Ernst Eiselen, *Die Deutsche Turnkunst*, Berlin 1816, s. III–IV.

⁹ Tatměž, s. XIX.

¹⁰ [Johann Jakob Wilhelm Bornemann], *Der Turnplatz in der Hasenheide*, Berlin 1812 (Faksimile vydané Gerdem Steinsem roku 1983), s. 5.

¹¹ Friedrich Kainz, *Klassik und Romantik*, in: Friedrich Maurer / Heinz Rupp (Hrsg.), *Deutsche Wortgeschichte*, Band II. (Grundriss der germanischen Philologie, Bd. 17/II). 3. Auflage, Berlin / New York 1974, s. 245–491, zde s. 426.

¹² Jahn / Eiselen, *Die Deutsche Turnkunst* (jako pozn. 8), s. XXVII–XXIX.

¹³ Příloha dopisu Christiana Wilhelma Harnische Carlu Friedrichu Wilhelmu Feuersteinovi, in: Gerd Steins, *Die Berliner Hasenheide. Ihre Turnplätze von 1811 bis 1934*, Berlin 1978, s. 15; Dopis Friedricha Ludwiga Jahn Ernstu Moritzi Arndtovi ze 4. 11. 1811, in: Bartmuß / Kunze / Ulfkotte (Hrsg.), „Turnvater“ Jahn und sein patriotisches Umfeld. Briefe und Dokumente 1806–1812, Köln 2008, s. 198–200, zde s. 199.

¹⁴ Jahn / Eiselen, *Die Deutsche Turnkunst* (jako pozn. 8), s. IV.

¹⁵ [Bornemann], *Der Turnplatz* (jako pozn. 10), s. 6–7.

starohornoněmecké „turnēn“ ve skutečnosti pochází z latinského „tornare“ (zaoblovat), které se zase vyvinulo z řeckého slova „tornos“ s významem „kruh, kruhový pohyb“.¹⁶

Ačkoli Jahnovo jméno dodnes bývá opatřováno přídomek „Turnvater“ čili „otec tělocviku“, nebyl Jahn rozhodně první, kdo se na německém území prakticky a teoreticky zabýval tělesnou výchovou. Již čtyři roky před jeho narozením založil například osvícenský pedagog Johann Bernhard Basedow v Desavě vzdělávací ústav zvaný „Philantropinum“, v jehož kurikulu měl tělocvik důležitou pozici. Na desavském institutu vyučoval od roku 1781 i Christian Gotthilf Salzmann, který o tři roky později obdobný ústav založil v durynském Schnepfenthalu. K výuce do něj záhy povolal též Johanna Christopa Friedricha GutsMuthse, jenž zde chlapce mimo jiné učil tělocviku a který své poznatky z tohoto předmětu vtělil roku 1793 do první německy psané metodologické tělovýchovné příručky, jejíž titul zněl *Gymnastik für die Jugend*.¹⁷ Rok nato vydal desavský advokát a pedagog Gerhard Anton Ulrich Vieth první svazek svého kompendia *Versuch einer Encyclopädie der Leibesübungen*. Jahnovi byl reformní vývoj v oblasti tělocviku mládeže dobře znám¹⁸ a roku 1807 dokonce navštívil Schnepfenthal, kde jej GutsMuths pravděpodobně seznámil se svou tělovýchovnou praxí.¹⁹

Položí-li se GutsMuthsova příručka *Gymnastik für die Jugend* vedle knihy *Die Deutsche Turnkunst* od Jahna a Eiselena, je na první pohled evidentní, odkud Jahn se svým přítelem čerpal primární inspiraci pro aktivity na Hasenheide. GutsMuthsem popisované cviky – od běhu, skoku, hodů, boje, šplhu a chůze až po zvedání, tažení a cvičení rovnováhy – se totiž dají nalézt i u Jahna a Eiselena.²⁰ Historik, didaktik a metodik sportu Tobias Pilz při komparaci obou dvou knih dokonce odhalil v publikaci *Die Deutsche Turnkunst* pasáže hraničící téměř s plagiátorstvím.²¹ Ovšem turnerství není v celé své šíři pouhou kopií GutsMuthsovy gymnastiky. V knize *Die Deutsche Turnkunst* Jahn s Eiselenem mnohé, již známé tělocvičné úkony teoreticky prohloubil, představil dále čtenářstvu nové cviky i nová tělocvičná náradí a uvedl zásady pro zřízení ideálního cvičiště.²² Přesto žádná z těchto inovací ještě nevyužívala nazývat komplex cvičení na Hasenheide jinak než „Gymnastik“. Pokud Jahn tolik iritoval „neněmecký“ původ onoho slova, mohl si posloužit německého, díky Viethově encyklopedii populárního termínu „Leibesübungen“ (tělesná cvičení), a nemusel zavádět pojem „Turnen“.²³ Svým novotvarem ale signalizoval, že se Hasenheide stává místem specifického tělovýchovného konceptu, jenž se přes formální podobnosti s dřívějšími filantropickými projekty vyznačuje zásadně jinou účelností.

Zatímco filantropové jako Basedow, Salzmann, GutsMuths a Vieth ve cvicích spatřovali nástroj k individuálnímu zdokonalování žáků, Jahnovi bylo „Turnen“ vlivem napoleonských válek všeobecným a veřejným prostředkem vlastenecké výchovy,²⁴ jejíž principy vypracoval ve stejnojmenné kapitole své knihy *Deutsches Volksthum*.²⁵ Na

¹⁶ Kainz, *Klassik* (jako pozn. 11), s. 426; Günther Drosdowski (Hrsg.), *Duden – Etymologie*, Zürich 1989, s. 764;

¹⁷ Tobias Pilz, *Der Einfluss der Philanthropen auf die Turnbewegung von Friedrich Ludwig Jahn*, (Sportwissenschaft und Sportpraxis, Bd. 148) Hamburg 2007, s. 32–45.

¹⁸ Jahn / Eiselen, *Die Deutsche Turnkunst* (jako pozn. 8), s. V.

¹⁹ Josef Ulfkotte, Heslo „Turngesellschaft“, in: Uta Motschmann (Hrsg.), *Handbuch der Berliner Vereine und Gesellschaften 1786–1815*, Berlin/Münster/Boston 2015, s. 642–662, zde s. 647.

²⁰ Johann Christoph Friedrich GutsMuths, *Gymnastik für die Jugend. Enthaltend eine praktische Anweisung zu Leibesübungen. Ein Beytrag zur nöthigsten Verbesserung der körperlichen Erziehung*, Schnepfenthal 1793, s. 276–524; Jahn / Eiselen, *Die Deutsche Turnkunst* (jako pozn. 8), s. 3–166.

²¹ Pilz, *Der Einfluss* (jako pozn. 17), s. 70–73.

²² Jahn / Eiselen, *Die Deutsche Turnkunst* (jako pozn. 8), s. 187–206.

²³ O[tto]. Richter, Heslo „Vieth, Gerhard Anton Ulrich“, in: Carl Euler (Hrsg.), *Encyclopädisches Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Gebiete*. Band III, Wien/Leipzig 1896, s. 415–416.

²⁴ Dieter Düdning, *Von der Opposition zur Akklamation: Die Turnbewegung im 19. Jahrhundert als politische Bewegung*, in: *Stadion. Internationale Zeitschrift für Geschichte des Sports* 18, 1992, s. 209–224, zde s. 211.

²⁵ Friedrich Ludwig Jahn, *Deutsches Volksthum*, Lübeck 1810, s. 241–252.

hasenheidském cvičišti se pokusil svoje reformní myšlenky realizovat v praxi. Nejenže zavedením tykání a jednotného kroje formálně zrušil stavovské rozdíly mezi několika stovkami mladých mužských cvičenců,²⁶ ale během údajně fascinujících projevů též účastníky indoktrinoval myšlenkami o jednotném Německu. Cvičení nadto koncipoval jako přípravu na obranu země²⁷ – na Hasenheide se mimo jiné hrály strategické bojové hry,²⁸ které „chlapcům zprostředkovávaly představu o válce“.²⁹ Karl Friedrich von Klöden, významný berlínský geograf a historik, ve svých vzpomínkách dokonce uvedl, že za tělocvičným náčiním, do kterého se tehdy bilo, bodalo nebo na které se házelo, si cvičící mládež měla představovat Francouze.³⁰ Mnoho turnerů včetně Jahnů se v roce 1813 skutečně přidalo k dobrovolnickým sborům a participovalo, byť se střídmými úspěchy, na střetech s jednotkami ustupující napoleonské armády.³¹

Od téhož roku také přestala být Hasenheide jedinou turnerskou obcí. Pedagogové, úředníci, vlivní měšťané a studenti zakládali dle jejího vzoru podobné asociace i v jiných městech. V roce 1818 jich bylo pravděpodobně kolem 150 a sdružovaly podle Jahnova odhadu na 12 000 turnerů.³² Korespondence a personální kontakty utužovaly mezi jednotlivými skupinami vzájemné vazby, takže se kolem Hasenheide coby iniciativního a autoritativního centra postupně utvářela síť raného turnerského hnutí. Další rozvoj podvázala restaurační politika. Roku 1819 se na Hasenheide nesmělo cvičit, Jahn byl zatčen a o rok později bylo veřejné cvičení zakázáno úplně. Nastalo období, které bylo v turnerské literatuře nazýváno jako „Turnsperre“ (zákaz turnerství) a které trvalo 20 let. Poté, co pruský král Friedrich Vilém IV. v roce 1840 Jahnů rehabilitoval a v roce 1842 dal souhlas k zařazení tělocviku do školní výuky, začala nejen v jeho zemi, ale i v jiných německých státech – tentokrát již bez většího Jahnova přičinění – opět vznikat síť turnerských společenství, které díky stanovám a organizační struktuře nabývaly již charakteru spolků.³³

Jejich členové se stejně jako cvičenci před rokem 1819 nazývali „turneři“, adjektivem „turnerský“ se hlásili k odkazu svého „Turnvatera“ a pod názvem „Turnen“ provozovali cvičení spočívající na Jahnově tělovýchovném systému. Zasluhou různých turnerských reformátorů se tento Jahnův systém v dalších letech neustále vyvíjel, současně ale také ostře vyhraňoval vůči jiným konkurenčním systémům, například švédskému systému Pehra Henrika Linga či sportu.³⁴ Postupně se tak utvářelo dvojí pojetí slova „Turnen“. Na jedné straně byl tento pojem používán v širším smyslu pro celý korpus tělesného cvičení³⁵ nebo

---

²⁶ Ulfkotte, Heslo „Turngesellschaft“ (jako pozn. 19), s. 657–658.

²⁷ Karl Friedrich Klöden, Von Berlin nach Berlin. Erinnerungen 1786–1824, Berlin 1976, s. 340–341; Gerd Steins, Die Berliner Hasenheide. Ursprung des Turnens, in: Gertrud Pfister / Gerd Steins (Hrsg.), Sport in Berlin. Vom Ritterturnier zum Stadtmarathon, Berlin 2000, s. 16–35, zde s. 19; Gerd Steins, „Turn-Umtriebe“ in und um Berlin. Wegweiser zu den Schauplätzen der Turngeschichte in Berlin und Brandenburg, (Sporthistorische Blätter, Bd. 13) Berlin 2005, s. 10

²⁸ [Bornemann], Der Turnplatz (jako pozn. 10), s. 5–6.

²⁹ Ueber die von Herrn Jahn in Berlin eingeführten gymnastischen Uebungen der Jugend, in: Minerva. Ein Journal historischen und politischen Inhaltes, Erster Band. Für das Jahr 1812. Januar, Februar, März, Leipzig 1812, s. 16–22, zde s. 20, transkripci viz v: Steins, Die Berliner Hasenheide (jako pozn. 13), s. 21–22, zde s. 21.

³⁰ Klöden, Von Berlin (jako pozn. 27), s. 341.

³¹ Bartmuß / Kunze / Ulfkotte, „Turnvater“ (jako pozn. 2), s. 234–236.

³² Ulfkotte, Heslo „Turngesellschaft“ (jako pozn. 19), s. 649.

³³ Dieter Düding, Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus in Deutschland (1808–1847). Bedeutung und Funktion der Turner- und Sängervereine für die Deutsche Nationalbewegung, (Studien zur Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts, Bd. 13) München 1984, s. 58–76, 131–135, 213–249.

³⁴ Jirí Kössl / Jan Štumbauer / Marek Waic, Vybrané kapitoly z dějin tělesné kultury, Praha 2008, s. 51–52.

³⁵ Hannes Strohmeyer, Zur Wort- und Bedeutungsgeschichte von „Leibesübungen“ und „Leibeserziehung“ in Österreich vom 16. bis zum 19. Jahrhundert, in: Hannes Strohmeyer (Hrsg.), Beiträge zur Geschichte des Sports in Österreich. Gesammelte Arbeiten aus vier Jahrzehnten, (Theorie und Praxis der Leibesübungen, Bd. 71) Wien 1999, s. 35–94, zde s. 48.

fenoménu podobající se Jahnově tělovýchovnému konceptu. Například rakouskému ministerstvu vnitra běžně přicházely před první světovou válkou od nižších úředních instancí dopisy, v nichž byly sokolské i orelské jednoty pojmenovávány jako „Turnvereine“.³⁶ Rovněž encyklopedie turnerství Rudolfa Gasche z roku 1928 neváhala ocenit Miroslava Tyrše jako zakladatele „slovanského turnerského umění“,³⁷ třebaže se Sokolové jako Jahnovi následovníci určitě necítili a namísto jeho metodologie cvičili dle vlastního tělovýchovného systému.

Na straně druhé bylo slovo „Turnen“ v užším smyslu často aplikováno pouze na některé gymnastické disciplíny, jak lze názorně vidět třeba v taxonomii vídeňského profesora Raimunda Sobotky z roku 1968. „Turnen“ v ní po boku krasobruslení, skoků do vody, cyklistické krasojízdy a akrobatiky spadá do kategorie uměleckých forem pohybu a shrnuje všehovšudy cviky na náradí a prostná.³⁸ Tendence přimykát pojem „Turnen“ výhradně ke gymnastickým disciplínám,³⁹ popřípadě k aktivitám spolků 19. a první poloviny 20. století, se dnes v německém jazyce stále více prosazuje. Jako nadřazené pojmenování pro tělesná cvičení „Turnen“ ustupuje ve prospěch inflačně používanému termínu „Sport“,⁴⁰ který je ve významu univerzální antropologické konstanty výrazně upevňován i za pomoci populárně-vědecké literatury.⁴¹

V českém prostředí je výraz „turnerský“ spojován výhradně s německými tělovýchovnými spolky a má dosti pejorativní příděch. Pro Františka Krátkého, jednu ze zakladatelských osobností české marxistické historiografie sportu, nebyl Jahn ničím jiným než kontrarevolucionářem, kosmopolitickým „Prušákem“ a německým šovinistou, jehož radikalismus se nutně musel promítnout i do jím založeného tělovýchovného systému. V Krátkého interpretaci připomíná turnerské hnutí výživné pařeníště, v němž z Jahnova ideového substrátu bujely myšlenky buržoazní a imperialistické politiky, nacionalismus a militaristický „teror teutonicus“.⁴² Dle tohoto podání samotný charakter turnerských organizací předurčoval, že se turneři v Československé republice pod vedením Konrada Henleina jednou semknou do páté kolony, která se bude spolupodílet na okupaci země.⁴³

Náhled formulovaný Františkem Krátkým a jeho spolupracovníky v dvoudílné syntéze dějin sportu z roku 1974 a 1986 má překvapivou životnost, neboť i autorskému kolektivu, který v roce 2008 zpracoval *Vybrané kapitoly z dějin tělesné výchovy*, se pro definici turnerského hnutí jako nejvhodnější jevila slova „nacionalismus“, „prušáctví“ a „militarizace“.⁴⁴ Ani přehledové *Dějiny sportu* z roku 2011 se nezpronevěřují dosavadnímu českému pojetí výrazu „Turnen“. Úvahy, že se v imperialistickém období turnerský

³⁶ Např. Österreichisches Staatsarchiv, Fond Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Inneren, Allgemeine Reihe (1848–1918) – Teil 2 Akten, Karton A 916: Vereinsakten, Veteranen-, Turn- und Schützenvereine, S, (1910–1918), zpráva kraňského zemského školního rady z 30. 7. 1910.

³⁷ Heslo „Tyrš, Miroslav“, in: Rudolf Gasch (Hrsg.), Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Leibesübungen. II. Band: O–Z, Wien/Leipzig 1928, s. 475–476, zde s. 476.

³⁸ Strohymeyer, Zur Wort- und Bedeutungsgeschichte (jako pozn. 35), s. 94.

³⁹ Tamtéž, s. 49.

⁴⁰ Michael Krüger, Turnerství v Německu – proměna národní tělesné a pohybové kultury v moderní sportovní hnutí, in: Marek Waic (vyd.), Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu, Praha 2004, s. 129–158, zde s. 132.

⁴¹ G[ustav]. A[dolf]. E[rich]. Bogeng (Hrsg.), Geschichte des Sports aller Völker und Zeiten. I., II. Band, Leipzig 1926; Carl Diem, Weltgeschichte des Sports. Bd. I: Von den Anfängen bis zur Französischen Revolution. 3. Auflage, Stuttgart 1971; Carl Diem, Weltgeschichte des Sports. Bd. II: Der Moderne Sport. 3. Auflage, Stuttgart 1971; Wolfgang Behringer, Kulturgeschichte des Sports. Vom antiken Olympia bis zur Gegenwart, Bonn 2012; Uwe Mosebach, Sportgeschichte. Von den Anfängen bis in die moderne Zeit, Aachen 2017.

⁴² František Krátký, Dějiny tělesné výchovy I. Od nejstarších dob do roku 1848, Praha 1974, s. 206–207; Jiří Kössl / František Krátký / Jaroslav Marek, Dějiny tělesné výchovy II. Od roku 1848 do současnosti, Praha 1986, s. 45–47.

⁴³ Kössl / Krátký / Marek, Dějiny (jako pozn. 42), s. 146.

⁴⁴ Kössl / Štumbauer / Waic, Vybrané kapitoly (jako pozn. 34), s. 46–54.

nacionalismus vystupňoval v šovinismus nebo že se českoslovenští turneři stali Hitlerovou pátou kolonou,⁴⁵ vřazují publikaci do staré interpretační linie, jejíž dědictví je rozpoznatelné i v narativu nejčerstvější literární produkce české historiografie sportu.⁴⁶

Autorům těchto publikací je třeba dát v mnohém za pravdu. Friedrich Ludwig Jahn skutečně oduševnil tělovýchovné aktivity na Hasenheide myšlenkami národovectví. Pravdou je také, že síť turnerských asociací byla akcelerátorem rané fáze německého nacionálního hnutí.⁴⁷ Mnohým cvikům navíc nelze upřít paramilitaristický charakter a zpochybňovat není možné ani pruský ráz celého hnutí, uváží-li se, že před zákazem turnerství v roce 1819 většina jednot existovala na pruském území.⁴⁸ Nezbytné je však sledovat turnerské hnutí diferencovanějším pohledem a především vyvarovat se zažitých simplifikujících závěrů, které obestírají české slovo „turnerský“ oděrem apriorní špatnosti.

Předně by měla být revidována myšlenka, že by Jahn prolнул své „Turnen“ nacionalismem, který v dalších letech graduálně sílil do extrémních podob. Ačkoli se na přelomu 19. a 20. století některé turnerské svazy stylizovaly do opatrovníka Jahnových idejí o německém národovectví, není možné přehlédnout, že se mezi existencí těchto svazů a Jahnovým působením na Hasenheide rozprostírá několik desetiletí, v nichž se německý nacionalismus s ohledem na politicko-společenský kontext neustále měnil a vyvíjel. Jahnův nacionalismus se od nacionalismu pozdějších turnerských svazů výrazně lišil, a to nikoli svou intenzitou, nýbrž podstatou. Dieter Düding a společně s ním i další významní němečtí a rakouští historici sportu Michael Krüger, Gerd Steins, Josef Ulfkotte či Hannes Strohmeyer ve svých pracích prokázali, že nacionalismus turnerů první poloviny 19. století byl liberálně-opoziční a zaměřený jak proti absolutismu a feudalismu starého režimu, tak proti restauračním mocnostem, které bránily realizovat „projekt německého národního a ústavního státu“.⁴⁹ Vzhledem k hrozbě, kterou nacionální myšlenky Jahna a jeho turnerského hnutí představovaly pro politické a společenské status quo, je pochopitelné, proč byl „Turnvater“ roku 1819 zatčen a turnerství dočasně zakázáno, i proč se po revolučním roce 1848 vzedmula nová vlna perzekuce turnerů.⁵⁰ Teprve se vznikem císařství pozbyl nacionalismus říšskoněmeckých turnerů své dosavadní liberální složky a stal se v interpretaci Düdinga, Strohmeyera a Krügera zcela konformní,⁵¹ a tím i otevřený pro nové agresivní obsahy.⁵²

⁴⁵ Ján Grexa / Milena Strachová, Dějiny sportu. Přehled světových a českých dějin tělesné výchovy a sportu, Brno 2011, s. 85, 161.

⁴⁶ Michal Burian, Sudetoněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918 až 1938, Praha 2012.

⁴⁷ Düding, Organisiert (jako pozn. 33), s. 136

⁴⁸ Ulfkotte, Heslo „Turngesellschaft“ (jako pozn. 19), s. 649, 658.

⁴⁹ Düding, Von der Opposition (jako pozn. 24), s. 213.

⁵⁰ Gerd Steins, 1848/49 – Turner im Kampf um Einheit und Freiheit. Katalog zur turnhistorischen Ausstellung in der Wandelhalle der Paulskirche zu Frankfurt anlässlich des Deutschen Turmfestes vom 21. Juni bis 16. Juli 1983, Frankfurt am Main 1983, s. 4–7; Steins, Die Berliner Hasenheide (jako pozn. 27), s. 32–34; Krüger, Turnerství (jako pozn. 40), s. 136–138, 151; Ulfkotte, Heslo „Turngesellschaft“ (jako pozn. 19), s. 652.

⁵¹ Düding, Von der Opposition (jako pozn. 24), s. 217–221; Hannes Strohmeyer, Sport und Politik. Das Beispiel der Turnbewegung in Österreich 1918–1938, in: Ernst Bruckmüller / Hannes Strohmeyer (Hrsg.), Turnen und Sport in der Geschichte Österreichs, (Schriften des Institutes für Österreichkunde, Bd. 60) Wien 1977, s. 212–244, zde s. 215–216; Krüger, Turnerství (jako pozn. 40), s. 139–140.

⁵² Nemělo by přitom mást, že některé nacionalistické turnerské spolky byly před první světovou válkou označovány jako „svobodomyšlné“. „Svobodomyšlný“ či „liberální“ tehdy totiž sloužilo k odlišení konzervativního turnerského nacionalismu od rasově podbarveného turnerského nacionalismu. V tomto smyslu se adjektiv „svobodomyšlný“ a „liberální“ v historiografii sportu dodnes využívá. Např. A[nton]. E[delmüller], Die Beziehungen des niederösterreichischen Turngaues zum XV. Turnkreis, in: Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues 1, 1887, 1, s. 4–6; Hannes Strohmeyer, Österreich, in: Horst Ueberhorst (Hrsg.), Geschichte der Leibesübungen. Bd. 5: Leibesübungen und Sport in Europa, Berlin / München / Frankfurt am Main 1976, s. 285–310, zde s. 294; Hajo Bernett, Völkische Turner als politische Terroristen, in:

Zadruhé musí být řečeno, že zplošťující definice turnerství jako šovinistického, imperialistického, militaristického a pro-monarchistického systému neplatí vždy. V české historiografii se stále příliš málo zdůrazňuje, že se v minulosti formovaly rovněž turnerské organizace, v nichž se Jahnovo „Turnen“ spájelo se zcela jinými hodnotami. Ještě v době před zákazem turnerství roku 1819 se v Gießenu z tamějších studentů utvořila radikální turnerská skupina, která požadovala demokratickou ústavu. Nově se začaly objevovat taktéž turnerské spolky, jež se jakékoli politické profilace zříkaly.⁵³ Na duchovní odkaz demokraticko-republikánských turnerů první poloviny 19. století navazovaly od konce 80. let v Rakousko-Uhersku a od počátku 90. let v Německé říši dělnické turnerské svazy, které po první světové válce nadále existovaly v Rakousku, Československu i Německu.⁵⁴ U příležitosti 6. sionistického kongresu v Basileji roku 1903 byl dokonce založen svaz „Jüdische Turnerschaft“ (Židovské turnerstvo), který se navzdory převažujícímu dobovému názoru, že jde o konfesijní organizaci, intenzivně zasazoval o prohloubení židovského nacionalismu⁵⁵ a o tělesné „pozvednutí židovského kmene“.⁵⁶ Naopak výrazný konfesijní ráz měly křesťanské turnerské spolky, vznikající od přelomu 19. a 20. století na území Rakousko-Uherska⁵⁷ a přetrvávající po roce 1918 v rakouské i československé republice.⁵⁸

Poznatek, že nacionalismus turnerů procházel určitým vývojem a že turnerské organizace byly z ideového hlediska velmi odlišné, umožňuje přehodnotit dosavadní české pojetí slova „turnerský“. Jahnův systém cvičení nelze spojovat jen s prefašistickým nacionalismem, monarchismem, prušáctvím a militarismem, nýbrž je nutné jej vnímat jako tělovýchovný koncept, který může být různě interpretován, a tudíž slučován s rozličnými myšlenkovými komplexy – demokratismem, socialismem, židovským nacionalismem či křesťanstvím. Jahnovo myšlenkové dědictví bylo specificky vykládáno a rozváděno rovněž v pěti svazech, na jejichž ideový horizont se hodlá zaměřit předkládaná studie. Po osvětlení původu slova „Turnen“ a po představení německých a českých náhledů na jeho podstatu bude

---

Sportwissenschaft 22, 1992, 4, s. 418–439, zde s. 419; Roman Šinkovský, Turnerské hnutí v českých zemích od svých počátků do roku 1918, in: Marek Waic (Hrsg.), Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu, Praha 2008, s. 9–36, zde s. 27, 34; Burian, Sudetoněmecké (jako pozn. 46), s. 55.

⁵³ Steins, 1848/49 (jako pozn. 50), s. 6–10; Krüger, Turnerství (jako pozn. 40), s. 136–137.

⁵⁴ Heslo „Arbeiter-Turn- und Sportbund“, in: Rudolf Gasch (Hrsg.), Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Leibesübungen. II. Band: O–Z, Wien/Leipzig 1928, s. 15–21, zde s. 15–17, 21; Strohmeyer, Sport (jako pozn. 51), zde s. 221–222; Hans-Joachim Teichler, Arbeitersport als soziales und politisches Phänomen im wilhelminischen Klassenstaat, in: Horst Ueberhorst (Hrsg.), Geschichte der Leibesübungen. Bd. 3/1: Leibesübungen und Sport in Deutschland von den Anfängen bis zum Ersten Weltkrieg, Berlin / München / Frankfurt am Main 1980, s. 443–484, zde s. 453; Reinhard Krammer, „Die Turn- und Sportbewegung“, in: Erika Weinzierl / Kurt Skalnik (Hrsg.), Österreich 1918–1938. Geschichte der Ersten Republik 2, Graz/Wien/Köln 1983, s. 731–743, zde s. 736; Andreas Luh, Der Deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vom völkischen Vereinsbetrieb zur volkspolitischen Bewegung, (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 62) München 1988, s. 101; [Hans-Joachim] Teichler, Heslo „Arbeiter-Turn- und Sportbewegung“, in: Peter Röthing / Hartmut Becker / Klaus Carl et al. (Hrsg.), Sportwissenschaftliches Lexikon (Beiträge zur Lehre und Forschung im Sport, Bd. 49/50). 6. Auflage Schorndorf 1992, s. 40–42, zde s. 40–41; Reinhard Krammer, Austria: „New Times Are With Us“, in: Arnd Krüger / James Riordan (Hrsg.), The History of Worker Sport, Champaign (IL) / Windsor (ON) / Leeds et al. 1996, s. 81–95, zde s. 84, 87, 89; Arnd Krüger, The German Way of Worker Sport, in: Arnd Krüger / James Riordan (Hrsg.), The History of Worker Sport, Champaign (IL) / Windsor (ON) / Leeds et al. 1996, s. 1–25, zde s. 3, 12.

⁵⁵ Hans-Jürgen König, Zwischen Marginalisierung und Entfremdung: Zum Nationalismus der jüdischen Turn- und Sportbewegung im Wilhelminischen Kaiserreich, in: Stadion. Internationale Zeitschrift für Geschichte des Sports 18, 1992, s. 106–125, zde s. 109, 111, 114, 119; Hartmut Becker, Das Verhältnis zwischen der Deutschen und der Jüdischen Turnerschaft 1903–1914, in: Stadion. Zeitschrift für Geschichte des Sports und der Körperkultur, 5, 1979, 1, s. 68–88, zde s. 73, 84–85.

⁵⁶ Becker, Das Verhältnis (jako pozn. 55), s. 74.

⁵⁷ Ingolf Wöll, Frisch, Fromm, Fröhlich, Frei. Geschichte(n) der christlichen Turn- und Sportbewegung Österreichs. Band 1: Von den Anfängern bis 1938, Salzburg/Wien 2016, s. 12, 25–26.

⁵⁸ Strohmeyer, Sport (jako pozn. 51), s. 231; Wöll, Frisch (jako pozn. 57), s. 12, 25, 109–110, 144.

zbylá část podkapitoly věnována bližšímu pohledu na vznik a vzájemnou provázanost těchto svazů, aby se ujasnila jejich pozice v rámci turnerského hnutí a aby se vybudoval základ, na kterém bude moci spočívat šest navazujících kapitol.

Nejstarší z oné pětice organizací byl svaz „Deutsche Turnerschaft“ (Německé turnerstvo, dále jen DT). Podle některých výpovědí došlo k jeho založení de facto již roku 1860.⁵⁹ Tehdy byly do Coburgu svolány turnerské spolky ke společné slavnosti, od níž se očekávalo, že by po represích a útlumu 50. let mohla hnutí přivést k novému rozmachu. Z organizátorů akce Theodora Georgii, Karla Kallenberga, Eduarda Angersteina a Ferdinanda Goetze se utvořil výbor, transformovaný následujícího roku do stálého výboru německých turnerských spolků a doplněný o zástupce jednotlivých turnerských krajů, mimo jiné o spoluzakladatele spolku „Erster Wiener Turnverein“ (První vídeňský turnerský spolek) Julia Krickela. De iure se ale DT konstitovalo až roku 1868 na výmarském turnerském sněmu, během něhož členové výboru schválili svazové stanovy, z velké části navržené Hansem Stinglem z Rakousko-Uherska. Pod označením „Turnkreis XV – Deutschösterreich“ (Turnerský kraj XV – Německé Rakousko) byly součástí DT za překvapivého souhlasu rakouských úřadů rovněž spolky podunajské monarchie.⁶⁰ Právě v nich začaly vlivem domněle protiněmecké politiky vládních předsedů Eduarda Taaffeho a Kazimíra Badeniho klíčit ideje týkající se „nejostřejší[ho] boj[e] o [národní] přežití“.⁶¹

Z popudu Hanse Stingla se roku 1884 v kraji „Turnkreis XV – Deutsch-Österreich“ ustanovila župa „Ostmarkturngau“ (Turnerská župa Východní marky),⁶² spatřující v Jahnově cvičení prostředek „tělesného, mravního a nacionálního posílení“⁶³ a mající již o dva roky později na programu župního sněmu otázku „rasové čistoty“ svých spolků.⁶⁴ V podobném ohledu se radikalizovaly i mnohé jiné turnerské spolky Rakousko-Uherska, z nich na prvním místě spolek „Erster Wiener Turnverein“ zásluhou svého vrchního náčelníka Franze Xavera Kießlinga. Nejenže Kießling v roce 1886 při jubilejní slavnosti spolku uspořádal teatrální, později mytizovaný „helénský pětiboj“, k němuž odmítl připustit židovské členy spolku,⁶⁵ ale rok nato, aby „jednou pro vždy [nastal] konec neněmecký[ch] poměrů“,⁶⁶ napomohl do spolkových stanov prosadit „árijský“ paragraf, zbavující členství turnery „neárijského“ původu.⁶⁷ Kießling se nakonec stal hlavním protagonistou sporu, v kterém

⁵⁹ Ferdinand Goetz (Hrsg.), *Handbuch der Deutschen Turnerschaft*. Fünfte Ausgabe, Hof 1896, s. 1.

⁶⁰ Tamtéž, s. 4–6, 12; Ferd[inand]. Goetz, *Der Ausschuß der Deutschen Turnvereine und der Deutschen Turnerschaft von 1860–1897*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 42, 1897, 45, s. 925–927; Alfred Schmarda, *Handbuch des Turnkreises Deutschösterreich*, Wien 1913, s. 3, 9–11; Franz Benda, *Der Deutsche Turnerbund 1889. Seine Entwicklung und Weltanschauung*, (Dissertation der Universität Wien, Bd. 216) Wien 1991, s. 72–74, 184–185; Gerd Steins, *Die Berliner Turnerschaft (Korporation) und die Antisemitismusfrage*, in: Michael Krüger / Gerd Steins (Hrsg.), *Lanz ist allzeit eine Turnfahrt wert! Fr. L. Jahn – gehuldigt und verfälscht*, (Geschichte der Körperkultur in Studien und Materialien, Bd. 2) Hildesheim 2017, s. 91–118, zde s. 95.

⁶¹ Gauleitung (Hrsg.), *Geschichte des Deutschen Turngaues „Jahn“ für Nordböhmen*. Ein Heimatbuch. 1887–1927, Reichenberg 1928, s. 6.

⁶² Benda, *Der Deutsche Turnerbund* (jako pozn. 60), s. 188.

⁶³ Fritz Hirth / Anton Kießlich, *Geschichte des Turnkreises Deutschösterreich*, Teplitz-Schönau 1928, s. 176.

⁶⁴ Alfred Schmarda, *Deutsche Turnerschaft und Deutscher Turnerbund*. Eine offene Antwort, Wien 1900, s. 8; Hirth / Kießlich, *Geschichte* (jako pozn. 63), s. 182–183.

⁶⁵ Wiener Stadt- und Landesarchiv, Fond Erster Wiener Turnverein, Karton 1: složka „Mitteilungen des 1. Wiener Turnvereins an seine Angehörigen. Jg. 1923–1937. 1. Serie“, F[rantz]. [Xaver] K[ießlin]g., *Der hellenische Fünfkampf vom Jahre 1886*, in: *Mitteilungen des Ersten Wiener Turnvereins an seine Angehörigen* 5, 1927, 4, s. 13–16; Ex., *Der Hellenische Fünfkampf*, in: *Mitteilungen des Ersten Wiener Turnvereins an seine Angehörigen* 15, 1937, 4, s. 21–22.

⁶⁶ Franz Xaver Kießling, *Denkschrift über den Niederösterreichischen Turngau als turnergeschichtliche Beilage zu den Beglückwünschungen der Turner des Niederösterreichischen Turngaues, anlässlich des 80. Geburtsfestes des Fürsten Otto von Bismarck am 1. des Ostermonats 1895*, Wien 1895, s. 7.

⁶⁷ Tamtéž; Hirth / Kießlich, *Geschichte* (jako pozn. 63), s. 187.

nekompromisně obhajoval „rasové“ stanovisko svého spolku a dalších jednot župy „Niederösterreichischer Turngau“ (Dolnorakouská turnerská župa).⁶⁸

Když v roce 1888 tato župa do svých stanov přijala pasus, podle něhož směly členy župy být jen spolky s „árijskými“ členy, interpretovalo to vedení DT, znavené už táhnoucím se sporem plným osobních urážek, jako porušení povinnosti přijímat do župního svazku všechny turnerské spolky daného okolí a župu „Niederösterreichischer Turngau“ pod touto záminkou z DT vyloučilo.⁶⁹ Exkomunikované spolky ale navázaly kontakty se svazem „Deutscher Turnerbund für Nordböhmen“ (Německý turnerský svaz Severních Čech). Ten si za cíl kladl péči o „německé turnerství na nacionálním základě“⁷⁰ a ustanovil se již roku 1887 z příznivců spolku „Deutsche Turnverbundung Jahn in Reichenberg“ (Německá turnerská jednota Jahn v Liberci), který byl o rok dříve vyloučen z župy „Jeschken-Iser-Turngau“ (Ještědsko-Jizerská turnerská župa) svazu DT.⁷¹ Podnícen „rasovými“ zásadami župy „Niederösterreichischer Turngau“ zavedl v roce 1889 i severočeský svaz do svých stanov „árijský“ paragraf. Tím připravil podmínky, aby se obě dvě myšlenkově příbuzné organizace ještě téhož roku sloučily do samostatného svazu „Deutscher Turnerbund“ (Německý turnerský svaz, dále jen DTB).⁷² Po DT je DTB druhou organizací, již se dizertační práce bude v dalších kapitolách blíže zabývat.

K DTB se postupně přidávaly spolky z celého území Předlitavska a také z Německé říše.⁷³ Přesto počtem svých příslušníků dosahoval svaz přibližně jen setiny členské základny svazu DT. DTB však z myšlenkového hlediska vykonával nepodcenitelný vliv. Jeho existence bezesporu inspirovala k ideové profilaci i zbylý turnerský kraj „Turnkreis XV – Deutschösterreich“. Poté, co se zástupcům kraje podařilo roku 1895 na turnerském sněmu DT prosadit zrušení povinnosti, aby župy přijímaly pod patronaci všechny spolky svého okolí, se „arizovala“ jedna krajská župa za druhou. V roce 1901 bylo na krajském turnerském sněmu dokonce usneseno, že ke kraji mohou přináležet pouze spolky se členy „árijského“ původu. Spolky postihnuté vyloučením se však nadále cítily právoplatnými údy DT. Turnerský sněm říšskoněmeckého svazu pořádaný roku 1904 v Berlíně hodlal rozkol v turnerském kraji „Turnkreis XV – Deutschösterreich“ kompromisně vyřešit tak, že z vyloučených jednot učinil paralelní turnerský kraj „Turnkreis XVb“ (Turnerský kraj XVb). V reakci na toto rozhodnutí turnerský kraj „Turnkreis XV – Deutschösterreich“ z DT vystoupil a založil nezávislý svaz

---

⁶⁸ Franz Xaver Kießling, *Beiträge zur Geschichte der völkischen Turnfehde*, Wien 1900–1905; Hirth / Kießlich, *Geschichte* (jako pozn. 63), s. 193–202; Hartmut Becker, *Antisemitismus in der Deutschen Turnerschaft*, (Schriften der Deutschen Sporthochschule Köln, Bd. 3) Sankt Augustin 1980, s. 55–63; Benda, *Der Deutsche Turnerbund* (jako pozn. 60), s. 218–232.

⁶⁹ „Ausgeschlossen!“, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 1, 1888, 4, s. 41–46; *Gauturnrath des Niederösterreichischen Turngaues / Fünferausschuß* (Hrsg.), *Der unverfälscht deutsche Niederösterreichische Turngau im Jahre 1892. Ein Handbuch für unsere Genossen*, Wien 1892, s. 5–10; Goetz (Hrsg.), *Handbuch* (jako pozn. 59), s. 22–23; Schmarda, *Handbuch* (jako pozn. 60), s. 23–24; Hirth / Kießlich, *Geschichte* (jako pozn. 63), s. 205; Becker, *Antisemitismus* (jako pozn. 68), s. 68–70; Benda, *Der Deutsche Turnerbund* (jako pozn. 60), s. 232–238.

⁷⁰ *Gauleitung* (Hrsg.), *Geschichte* (jako pozn. 61), s. 9.

⁷¹ Schmarda, *Deutsche Turnerschaft* (jako pozn. 64), s. 11; *Gauleitung* (Hrsg.), *Geschichte* (jako pozn. 61), s. 9.

⁷² [Anton] Edelmüller, *Gründende Versammlung des „Deutschen Turner-Bundes“*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 2, 1889, 16, s. 177–180.

⁷³ Kießling, *Denkschrift* (jako pozn. 66), s. 12–14; *50 Jahre Deutscher Turnerbund Berlin. 1890–1940*, Berlin 1940, s. 11–17; Manfred Nippe, *Der Anschluss der völkischen Turnvereine an die Deutsche Turnerschaft im Jahr 1933. Vor 130 Jahren gab es den ersten Arierparagrafen im Vereinssport*, in: Michael Krüger / Gerd Steins (Hrsg.), *Lanz ist allzeit eine Turnfahrt wert! Fr. L. Jahn – gehuldigt und verfälscht*, (Geschichte der Körperkultur in Studien und Materialien, Bd. 2) Hildesheim 2017, s. 39–48, zde s. 41, 45.

„Turnkreis Deutsch-Österreich“ (Turnerský kraj Německé Rakousko, dále jen TKDÖ), třetí organizaci zkoumanou v předkládané studii.⁷⁴

DT, DTB a TKDÖ byly svou velikostí velmi odlišné. Počet jejich členů v letech 1889, 1890, 1904 a 1912 srovnává Tabulka č. 1 v *Příloze práce*. Z tabulky lze velmi dobře vyčíst, že TKDÖ byl se svými přibližně 60 000 členy v roce 1904 a 100 000 členy v roce 1912 téměř pětkrát větší než DTB, současně však desetkrát menší než DT. V porovnání s říšskoněmeckým DT tak oba dva rakousko-uherské svazy zůstávaly relativně malými organizacemi. DTB byl navíc dále oslaben roku 1909. Tehdy se od něj odštěpilo sektářské uskupení „Verband alldeutscher Turnvereine Arndt“ (Svaz všenněmeckých turnerských spolků Arndt), jehož převážná aktivita se vyčerpávala v devótním uctívání rakouského antisemitského politika Georga von Schönerera.⁷⁵ Na následujících stránkách proto nebude tento marginální svaz detailněji zohledňován.

V uspořádání a podobě svazů DT, DTB a TKDÖ představovala první světová válka jen částečnou cézuru. Některé z těchto organizací sice zanikly, ale s jejich nástupnickými celky je spojovala personální, organizační a ideová kontinuita. Již od podzimu roku 1918 navazovaly župy DTB a TKDÖ mezi sebou úzké kontakty.⁷⁶ Následná unifikace rakousko-uherských organizací na území Rakouska byla připravována na několika schůzích výboru, do něhož koncem válečného čtyřletí vstoupili kromě zástupců DTB a TKDÖ rovněž předáci Arndtova svazu, spolku „Wiener Akademischer Turnverein“ (Vídeňský akademický turnerský spolek) a dobročinného svazu „Deutsche Turnerhilfsvereinigung“ (Pomocný svaz německých turnerů).⁷⁷ Na 7. září 1919 byl připraven konstituční sněm v Linci, během kterého delegáti DTB, TKDÖ, Arndtova svazu a turnerského spolku vídeňských akademiků schválili ustanovení svazu „Deutscher Turnerbund 1919“ (Německý turnerský svaz 1919, dále jen DTB 1919).⁷⁸ DTB 1919, v pořadí již čtvrtý svaz relevantní pro tuto studii, se měl číslovkou „1919“ odlišit od dřívějšího svazu DTB. Druhý turnerský sněm DTB 1919 ve Štýrském Hradci roku 1928 sice dodatek „1919“ z názvu svazu opět vypustil,⁷⁹ přesto bude v předkládané práci i pro další léta používána zkratka „DTB 1919“, aby nedocházelo k jeho záměně s rakousko-uherským DTB.

Geograficky měl svaz založený v Linci své centrum v Rakouské republice, ale dvěma kraji – „Turnkreis Mitteldeutschland“ (Turnerský kraj Střední Německo) a „Turnkreis Norddeutschland“ (Turnerský kraj Severní Německo) – zasahoval i do Německé říše. Další

---

⁷⁴ Kreisturnrat (Hrsg.), *Denkschrift des Turnkreises Deutsch-Österreich über die Ursachen seines Austrittes aus dem Verbands der Deutschen Turnerschaft*, Wien 1905; Schmarla, *Handbuch* (jako pozn. 60), s. 30–33, 35–37; Becker, *Antisemitismus* (jako pozn. 68), s. 96, 10, 109–112, 127–134; Šinkovský, *Turnerské hnutí* (jako pozn. 52), s. 22–35.

⁷⁵ Ve svazu „Arndtverband“, původně pojmenovaném „Verband alldeutscher Turnvereine Bismarck“ (Svaz všenněmeckých turnerských spolků Bismarck), se roku 1909 sdružilo jedenáct turnerských spolků, servilně oddaných Georgu von Schönererovi. Z DTB vystoupily v důsledku více jak rok trvající kontroverze, jež zpochybňovala Schönererův osobní kult a vedla k dočasnému narušení vztahu mezi Schönererem a DTB. Turnverein „Friesen“ in Hernals (Hrsg.), *Deutschtümliche und turnerische Denkmale*, Wien 1909, s. 38–45. K osobnosti Georga von Schönerera viz blíže práci: Michael Wladika, *Hitlers Vätergeneration. Die Ursprünge des Nationalsozialismus in der k. u. k. Monarchie*, Wien/Köln/Weimar, 2005.

⁷⁶ R. H., *Zusammenschluß des südösterreichischen und des steiermärkischen Turngaues*, in: *Deutscher Turner-Hort* 29, 1919, 12, s. 70, 72; Josef Truntschka (Hrsg.), *Handbuch des Deutschen Turnverbandes*. Sitz in Teplitz-Schönau, Teplitz-Schönau 1925, s. 63, 66.

⁷⁷ K[laudius]. Kupka, *Zum Zusammenschlusse der drei arischen Turnverbände*, in: *Deutscher Turner-Hort* 29, 1919, 7, s. 40–41.

⁷⁸ Josef Fellnhöfer / Fritz Hirth / J[osef]. K[arl]. Kernreuter, *Einladung zur Gründungsversammlung des Deutschen Turnerbundes (1919)*, in: *Deutscher Turner-Hort* 29, 1919, 14, s. 86; [Klaudius] Kupka, *Zum Zusammenschluß der deutschvölkischen Turnverbände*, in: *Deutscher Turner-Hort* 29, 1919, 16, s. 103; B., *Der Zusammenschluß der völkischen Turnverbände*, in: *Deutscher Turner-Hort* 29, 1919, 18, s. 121–122.

⁷⁹ 3. [správně: 2.] *Bundesturntag in Graz*, in: *Bundesturnzeitung* 9, 1928, 12, s. 159–160, zde s. 159.

kraj, zvaný jako „Turnkreis Deutschböhmen“ (Turnerský kraj Německé Čechy), měl v Československu sdružovat dvě župy zaniklého DTB, totiž v okolí Chebu existující župu „Ostfränkischer Turngau“ (Východofranská turnerská župa) a severočeskou župu, která v roce 1889 pomáhala zakládat DTB. K faktickému vzniku kraje nakonec nedošlo, obě župy se ale k DTB 1919 hlásily jako součást říšskoněmeckého turnerského kraje „Turnkreis Mitteldeutschland“. Možné to bylo jen díky chaotické situaci, která panovala po první světové válce, neboť v Československu jinak platil úzus, že spolky na území republiky nesmějí přináležet k zahraničním organizacím.⁸⁰

Tímto zákazem se naopak řídily spolky, které přináležely k TKDÖ. Zatímco rakouská část TKDÖ se rozpustila v DTB 1919, československá část TKDÖ se k DTB 1919 nepřipojila a v listopadu roku 1919 založila vlastní svaz „Deutscher Turnverband“ (Německý turnerský svaz, dále jen DTV).⁸¹ Ten je pátou a poslední organizací studovanou v této práci. O dva roky později musela turnerská župa „Ostfränkischer Turngau“ i turnerská župa na severu Čech výnosem českých úřadů své organizační vazby k DTB 1919 definitivně přerušit. První jmenovaná župa se sloučila s župou „Egerlandturngau“ (Chebská turnerská župa) svazu DTV, župa ze severních Čech zůstala malým samostatným útvarům. Ztrátou obou dvou žup pozbylo DTB 1919 na československém území přímého vlivu, s DTV jej ale nadále pojila ideová, z dob Rakousko-Uherska přetrvávající jednota.⁸²

Zachováno zůstalo také napětí mezi oběma svazy na straně jedné a svazem DT na straně druhé, neboť říšskoněmecká organizace se nadále zpěchovala do svých stanov přijmout principy „árijské čistoty“. DTB 1919 ji ještě na počátku 30. let odsuzovalo jako internacionálně a demokraticky ražený slepenec marxistů, příznivců Hitlera a Stahlhelmu, antisemitů a „rasových Židů“. ⁸³ Oproti období před rokem 1918 se DT zcela stáhlo z Československa i Rakouska a omezilo svou působnost jen na oblast Německé říše. Zbytky jeho bývalého turnerského kraje „Turnkreis XVb“ živořily v Československu jako „Der Deutsche Turnkreis“ (Německý turnerský kraj) s 22 spolky a v Rakousku jako „Turngau Wien und Umgebung“ (Turnerská župa Vídeň a okolí) s třemi spolky.⁸⁴ V porovnání s DTB 1919 a DTV přesto DT disponovalo nejvyšším počtem členů. V DT se křivka dospělého členstva dlouhodobě pohybovala kolem hodnoty 800 000, kdežto v DTV oscilovala v rozmezí 100 000 až 120 000 a v DTB 1919 jen kolem 70 000. I v součtu členstva se tedy poměr mezi předválečnými svazy DTB, TKDÖ a DT a meziválečnými svazy DTB 1919, DTV a DT příliš nezměnil.

---

⁸⁰ Josef Fellnhofner, Zur Standeserhebung, in: Bundesturnzeitung 1, 1920, 17, s. 139–141, zde s. 140; Josef Fellnhofner, Zur Standeserhebung, in: Bundesturnzeitung 2, 1921, 9, s. 75–78, zde s. 76; Gauleitung (Hrsg.), Geschichte (jako pozn. 61), s. 63–64.

⁸¹ [Josef Truntschka / Ernst Teschner], Gründungsturntag des „Deutschen Turnverbandes“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 1, 1920, 1, s. 2–5; Josef Truntschka / Ernst Teschner, Gründungsturntag des „Deutschen Turnverbandes“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 1, 1920, 2, s. 10–11; Truntschka (Hrsg.), Handbuch (jako pozn. 76), s. 112–113; Luh, Der Deutsche Turnverband (jako pozn. 54), s. 31–32, 35; Miroslav Bobrik, Německé tělovýchovné organizace a spolky na Slovensku v letech 1918–1938, in: Marek Waic (vyd.), Německé tělovýchovné a sportovní spolky v Českých zemích a Československu, Praha 2008, s. 209–258, zde s. 213, 221; Burian, Sudetoněmecké (jako pozn. 46), s. 47, 50.

⁸² Friedrich Rudolf Zenker / Arno Krauß, Tschechisch-slowakische Staatsrettung oder ein erzwungener Austritt, in: Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes. Beilage 4 des 4. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Lenzmond 1923, s. 9; Gauleitung (Hrsg.), Geschichte (jako pozn. 61), s. 64–66.

⁸³ [Friedrich Rudolf Zenker / Karl Schwab], Sitzung des Bundesdietausschusses, in: Bundesturnzeitung 11, 1930, 4, s. 57–59, zde s. 58; Sitzung des Erweiterten Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 13, 1932, 1, s. 9–11, zde s. 10.

⁸⁴ Heslo „Österreich“, in: Rudolf Gasch (Hrsg.), Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Leibesübungen. II. Band: O–Z, Wien/Leipzig 1928, s. 25–36, zde s. 32; Heslo „Tschechoslowakei“, in: Rudolf Gasch (Hrsg.), Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Leibesübungen. II. Band: O–Z, Wien/Leipzig 1928, s. 386–390, zde s. 388.

Z těchto organizací bylo DT rovněž prvním svazem postihnutým mezi lety 1933 a 1934 zásadními strukturálními změnami. Na „uchopení moci“ Adolfem Hitlerem roku 1933 se v DT reagovalo promptně. Staré svazové vedení bylo na dubnové schůzi hlavního výboru DT zbaveno moci a předsedou svazu se stal dosavadní vrchní vedoucí turnerské mládeže Edmund Neuendorff, o němž bude v práci na několika místech ještě řeč. K velkému nadšení DTB 1919 a DTV byl na tomtéž sezení výboru přijat i „árijský paragraf“. Vedení svazu DTB 1919 dokonce začalo připravovat plány, jak by se po 50 letech odluky mohl rakouský svaz s „reformovaným“ říšskoněmeckým svazem opět sjednotit.⁸⁵ Vše nakonec bylo jinak. V rámci „glajchšaltování“ byly s platností od 1. ledna 1934 oba dva říšskoněmecké kraje svazu DTB 1919 – „Turnkreis Mitteldeutschland“ a „Turnkreis Norddeutschland“ – začleněny do DT.⁸⁶ Za tímto projektem již ale nestál Edmund Neuendorff. V červenci roku 1933 totiž předal vedení nad DT říšskému komisaři sportu, nedlouho na to říšskému vůdci sportu Hansi von Tschammerovi und Ostenovi. DT tak nadobro ztratilo svou samostatnost, personálně a institucionálně se začalo provazovat se stranickými orgány a v roce 1936 odhlasovali delegáti turnerského sněmu jeho definitivní rozpuštění.⁸⁷

Činnost DTB 1919 byla zase roku 1934 striktně omezena. Počínaje lednem byly mnohé spolky pro své sympatie ke straně „Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei“ (Národně socialistická německá dělnická strana, dále jen NSDAP) úředně zrušeny – třeba v Tyrolsku bylo takto postihnuto na 43 % spolků. Kvůli zapředení svazu do červencového pokusu o nacionálněsocialistický puč, během něhož byl zavražděn kancléř Engelbert Dollfuß, byly další desítky spolků zakázány, činnost celého svazu pozastavena a jeho agenda podstoupena státnímu dozorcí Georgu Traunerovi. Postupná revitalizace a konečná obnova svazu roku 1936 byla podmíněna jeho absolutní loajalitou vůči rakouskému státu. Po připojení Rakouska k Německé říši se DTB 1919 na svém posledním svazovém sněmu „dobrovolně“ rozpustil a začlenil jako „Gau 17“ (Župa 17) do zastřešující říšskoněmecké organizace „Deutscher Reichsbund für Leibesübungen (Německý říšský svaz pro tělesná cvičení, dále jen DRL).⁸⁸

Jediný DTV si na přelomu let 1933 až 1934 uchoval svou autonomii a počet jeho členů se dokonce ještě rozrostl. Na žatecké turnerské slavnosti roku 1933 totiž vedení svazu vyzvalo německé mládežnické organizace na území Československa, aby se začlenily do DTV. Mnoho svazů tuto výzvu uposlechlo. Do DTV navíc evidentně přešla také většina příslušníků rozpuštěné nacionálněsocialistické organizace „Volkssport“ (Národní sport). V konečném důsledku se tak dosavadní turnerský svaz od roku 1933 neorganicky rozrůstal do

---

⁸⁵ Vorläufiger Bericht über die Hauptausschußsitzung der DT, in: Deutsche Turn-Zeitung 78, 1933, 15, nepaginovaná příloha; Ein neuer Frühling auch im Reiche Jahns!, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 14, 1933, 8, s. 119–120; Klaudius Kupka, Der völkische Umschwung in der D. T., in: Bundesturnzeitung 14, 1933, 12, s. 151–153; Toni Sandner, Der Durchbruch des Völkischen in der Deutschen Turnerschaft, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 14, 1933, 9, s. 145–146; Frühjahrssitzung des Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 14, 1933, 14, s. 180–181; [Klaudius] Kupka, Arbeitsgemeinschaft des Deutschen Turnerbundes mit der Deutschen Turnerschaft, in: Bundesturnzeitung 14, 1933, 16, s. 221.

⁸⁶ [Karl] Dietrich, Zum Abschied!, in: Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnerbundes. Beilage 35 des 14. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 21. Julmonds 1933, s. 89; [Klaudius] Kupka, Führerworte zum Jahreswechsel!, in: Bundesturnzeitung 15, 1934, 1, s. 1–2, zde s. 2.

⁸⁷ Zwischen Dr. Neuendorff und dem Reichssportkommissar von Tschammer und Osten hat folgender Briefwechsel stattgefunden, in: Deutsche Turn-Zeitung 78, 1933, 29, s. 545; Hajo Bernett, Der Weg des Sports in die nationalsozialistische Diktatur. Die Entstehung des Deutschen (Nationalsozialistischen) Reichsbundes für Leibesübungen, (Beiträge zur Lehre und Forschung im Sport, Band 87) Schorndorf 1983, s. 19.

⁸⁸ Einstellung der Tätigkeit des Deutschen Turnerbundes, in: Bundesturnzeitung 15, 1934, 23, s. 328; Deutscher Turnerbund – Gau 17 des DRL, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 19, 1938, 12, s. 287–281; Roland Schmidl, Der Deutsche Turnerbund (1919) und seine politische Relevanz in der Ersten Republik Österreich. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Universität Wien, Wien 1978, s. 194–196, 208, 214–233, 255; Bernett, Der Weg (jako pozn. 87), s. 7, 15–16.

inkohorentní masové organizace, přisvojující si monopol na tělesnou a duchovní výchovu celého „sudetoněmeckého kmene“.⁸⁹ Po záboru „Sudet“ byl DTV říšským svazem DRL pověřen k sestavení župy „Gau 18“ (Župa 18). V ní DTV nakonec dospěl ke svému zániku. Během slavnostního aktu v Berlíně v půlce ledna roku 1939 se nová župa oficiálně stala součástí říšského svazu, tenkrát již nesoucím název „Nationalsozialistischer Reichsbund für Leibesübungen“ (Nacionálněsocialistický říšský svaz pro tělesná cvičení, dále jen NSRL).⁹⁰

Svým vznikem, osudem a ideovým vyhraněním měly svazy DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT k sobě velmi blízko a společně utvářejí jeden segment turnerského hnutí. V literatuře bývají všechny zmíněné organizace často a právem nazývány jako nacionální či nacionalistické. To ale k jejich charakteristice nepostačuje, protože štítkem „nacionální“ lze označit třeba i svaz „Jüdische Turnerschaft“. Nápadně působící písmeno „D“, nahrazující ve zkratkách pěti studovaných svazů slovo „deutsch“, tedy může vést k úvaze, že onen nacionalismus byl německý a svazy tím pádem německo-nacionální čili „deutschnational“. Avšak ani adjektivum „deutschnational“ není pro specifikaci studovaných svazů nejideálnější – pro rakouské křesťanské turnerské spolky se totiž termín „deutschnational“ hodí také.⁹¹ Nezřídka se za společný znak svazů DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT považuje antisemitismus, leč DT zavedlo „árijský paragraf“ až v roce 1933 a antisemitský byl například též křesťanský turnerský svaz meziválečného Rakouska.⁹² Názor historiků Jána Grexy a Mileny Strachové, že spolky DTV měly „občanský“ charakter, zatímco sociálně-demokratické turnerské spolky byly „dělnické“ a spolky německých Židů „náboženské“, jinými slovy že se v turnerském hnutí rýsují třídně a nábožensky vyhraněné skupiny, také úplně neuspokojuje.⁹³ V řadách DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV i DT totiž cvičilo mnoho dělníků⁹⁴ a konkrétně ve svazech Rakousko-Uherska, Rakouska a Československa nebyla náboženská otázka nikterak druhořadá, jak prokáže jedna z pasáží druhé kapitoly.

Adjektivum, které se zdá pět zkoumaných turnerských svazů nejpregnantněji vystihovat a zároveň jednoznačně vymezovat vůči všem ostatním turnerským organizacím, je „völkisch“. Oba dva rakousko-uherské turnerské svazy i jejich nástupnické organizace DTB 1919 a DTV by bylo beze všeho možné tímto přídavným jménem etiketovat už z tohoto důvodu, že se samy jako „völkisch“ nazývaly a v dobových pramenech tak i nazývány byly. Svaz DT tvoří výjimku – nejlépe jej charakterizuje pojem „německonacionální“, ale další kapitola doloží, že ve svazu existovaly mnohé vlivné skupiny, které sympatizovaly s „völkisch“ ideami. Proto lze tvrdit, že také DT některými svými částmi spadl do „völkisch“ proudu turnerského hnutí.

Ve vlivu a velikosti organizací DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT je třeba hledat možnou příčinu, proč někteří čeští historici tyto svazy ztotožňují s odkazem Friedricha Ludwiga Jahna a proč také slovo „turnerský“ naplňují jednoznačně negativním obsahem. Spolky, jejichž geneze v 19. století, transformace po první světové válce a postupný zánik ve

---

⁸⁹ Dunja Berthold, *Die sudetendeutsche Jugendbewegung und die Turnerjugend des Deutschen Turnverbandes in der Ersten Tschechoslowakischen Republik von 1919 bis 1938*, (Materialien zur sudetendeutschen Zeitgeschichte, Folge 10) München 1988, s. 61–65; Luh, *Der Deutsche Turnverband* (jako pozn. 54), s. 340–352; Burian, *Sudetoněmecké* (jako pozn. 46), s. 199, 240.

⁹⁰ Willi Welwarsky, *Der Deutsche Turnverband – Gau 18 im Deutschen Reichsbund für Leibesübungen*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 19, 1938, 21, s. 459–460; *Der DRL. – National-sozialistischer Reichsbund für Leibesübungen*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 20, 1939, 1, s. 3; *Unsere Eingliederung in den NRSL*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 20, 1939, 2, s. 26–28; *Die festliche Abschlußkundgebung*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 20, 1939, 2, s. 29; Luh, *Der Deutsche Turnverband* (jako pozn. 54), s. 434–437.

⁹¹ Strohmeyer, *Sport* (jako pozn. 51), s. 228.

⁹² Krammer, „Die Turn- und Sportbewegung“ (jako pozn. 54), s. 740; Strohmeyer, *Sport* (jako pozn. 51), s. 229.

⁹³ Grexa / Strachová, *Dějiny* (jako pozn. 45), 155–156.

⁹⁴ Např. Krüger, *The German Way* (jako pozn. 54), s. 16.

30. letech byly na předešlých stránkách detailněji přiblíženy, ovšem nebyly turnerským hnutím, nýbrž tvořily vedle levicových, židovských a křesťanských svazů pouze jednu z jeho částí. Slovo „turnerský“ a příbuzné pojmy jako „turner“ či „turnerství“ je tudíž nutné oprostit od významových zátěží, jimiž je obtěžkala česká národní perspektiva, marxisticko-leninská historiografie a příliš mělká dějinná kontextualizace. Tato podkapitola prokázala, že německý tělovýchovný systém, který byl v době svého vzniku vnímán jako součást všeobecné národní výchovy, se vlivem vágně formulovaných, nesystematicky uspořádaných Jahnových idejí ukázal slučitelný se socialistickými, nacionalistickými, křesťanskými i völkisch myšlenkami.

1.2 Co znamená „völkisch“?

Termín „völkisch“, doložený již na počátku 19. století například v textech filozofa Johanna Gottlieba Fichteho, byl údajně v roce 1875 navržen germanistou a nekompromisním jazykovým puristou Hermannem von Pfister-Schwaighusenem za náhradu „neněmeckého“ slova „national“. Pokud se v Československu ještě roku 1929 někdo ptal na význam adjektiva „völkisch“, nabízel mu *Langenscheidtův Kapesní slovník jazyka českého a německého* stále ještě totéž vysvětlení, které o více jak 50 let dříve razil Pfister-Schwaighusen. Heslo „völkisch“ je totiž v lexiku uváděno jako slovo souřadné k adjektivům „national“ a „vaterländisch“. Podle slovníku tedy odpovídalo českým výrazům „nacionální“ či „vlastenecký“. ⁹⁵ Filozof Ivan Hodovský přeložil roku 1981 „völkisch“ dokonce jako „lidový“. ⁹⁶

Již Václav Kural však ve svém klasickém díle *Konflikt místo společenství?* vyzdvihl nepřeložitelnost obratu „völkisch“ kvůli jeho úzkému sepjetí s ideami konce 19. a první poloviny 20. století. Z Kuralova hlediska slovo „völkisch“ zprvu označovalo ideologii a „kulturní, sociální a zejména politické (...) hnutí Němců z diaspor“, ⁹⁷ tedy německojazyčných oblastí mimo území Německé říše. „Völkisch“ hnutí se prý rozmáhalo v součinnosti s hnutím Všeněmců a „frontový syndrom“ mu měl po první světové válce dodat na militantnosti. Přestože se „völkisch“ organizacím nepodařilo překonat stav neutěšené disparátnosti, dosáhla „völkisch“ myšlenka dle Kurala úspěchu: v Bavorsku se z ní zrodila NSDAP, jež se stala „ústředním bodem hnutí ‚völkisch‘“. ⁹⁸ Vzestup nacionálněsocialistické strany jako ideového odchovance „völkisch“ hnutí působí o to logičtěji, zahrnuje-li Kural do „völkisch“ myšlenkového arzenálu radikální nacionalismus, velkoněmectví, antidemokratismus, teorii germánské „rasové“ nadřazenosti a „antisemitismus nejhoršího druhu“, ⁹⁹ to znamená zásady, s nimiž se identifikovala i strana Adolfa Hitlera. Ačkoli publikace *Konflikt místo společenství?* poskytuje představu o původu, vlivu a ideovém rázu „völkisch“ hnutí, neobjasňuje dostatečně, z jakých myšlenkových proudů se tento fenomén napájel. Navíc při četbě Kuralových tezí vyvstává před očima dosti přímočará linie, směřující od nacionalismu 19. století přes všenečské a „völkisch“ hnutí rovnou do nacionálního socialismu.

V souladu s Kuralovou interpretací používají slovo „völkisch“ také Emil Hruška, který je znám jako autor populárně-vědeckých knih, a Gery B. Cohen, americký odborník na

⁹⁵ Heslo „nacionální“, in: Bedřich Kabesch, *Langenscheidtův Kapesní slovník jazyka českého a německého*. První díl: Slovník česko-německý. 3. vydání, Berlin-Schöneberg 1929, s. 161.

⁹⁶ Ivan Hodovský, *Světový názor v ideologické konfrontaci*, (Věda a světový názor) Praha 1981, s. 206–207.

⁹⁷ Václav Kural, *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938)*, Praha 1993, s. 108.

⁹⁸ Tamtéž, s. 109.

⁹⁹ Tamtéž.

dějiny rakousko-uherské monarchie. V Hruškově pojetí je ono přídavné jméno synonymem ideologie a radikálního, „rasově“ akcentovaného politického hnutí Němců žijících mimo německý národní okruh. Také Cohen na příkladu spolků v Praze zdůrazňuje v souvislosti s adjektivem „völkisch“ radikalitu, nacionalismus a antisemitismus. Na rozdíl od Kurala a Hrušky ale nadto poukazuje, že se „völkisch“ hnutí jako opoziční směr vůči politice pražských liberálů orientovalo převážně na chudší Němce.¹⁰⁰

S přihlédnutím k novější německojazyčné historiografické produkci se nejednoznačností v charakteristice termínu „völkisch“ pokusila nejnověji vyřešit Jitka Balcarová v úvodním hesláři své detailní a v mnoha ohledech průkopnické studie o svazu „Bund der Deutschen“ (Svaz Němců). Balcarová ponechává slovo rovněž nepřeložené a Kuralovu „ideovou výzbroj“ „völkisch“ hnutí rozšiřuje o ideje antislavismu a antiromanismu, o kritiku modernizace a o veškeré projevy internacionalismu, jakými mohou být například politicky organizovaný katolicismus či sociální demokratismus. Za kvintesenci „völkisch“ „myšlenkového komplexu“ a integrující element nehomogenního hnutí však Balcarová považuje „rasové“ učení a shrnuje, že kdo byl „völkisch“, vyznačoval se extrémním nacionalismem, rasismem a antisemitismem, inklinoval k idejím „Blut-und-Boden“ a byl přesvědčen o německé národní superioritě.¹⁰¹

Úvahou, že z „völkisch“ idejí o „rase“, „životním prostoru“, „krvi a půdě“ vzešla mnohá inspirace pro národně-socialistickou ideologii, Balcarová ovšem vesměs reprodukuje Kuralovo hledisko o jakémsi vyústění „völkisch“ do „nationalsozialistisch“. Vzájemnou příbuznost obou přídavných jmen konstruuje Balcarová též koncepčním rozvržením textu svého hesláře, neboť veškeré pojednání o „völkisch“ hnutí graduje v předposledním odstavci zdůrazněním vlivu „völkisch“ náhledů na národně-socialistickou ideologii. K tomu, že definice slova „völkisch“ od Jitky Balcarové musí v budoucnu projít ještě parciálními revizemi, přispívá i nepříliš jednoznačné užívání některých dalších termínů v knize o svazu „Bund der Deutschen“. Je-li předválečná forma „völkisch“ hnutí v Rakousko-Uhersku na jednom místě definována jako občanská varianta neúspěšné „všenněmecké“ politiky Georga von Schönerera a jsou-li zase jinde „völkisch“ organizace paralelně opatřeny adjektivy „německonacionální“ a „antisemitský“,¹⁰² vyvstává oprávněná otázka, na niž Balcarová – a před ní ani Kural, Hruška či Cohen – nedává uspokojivou odpověď, totiž kde začíná a končí „alldeutsch“, „national“, „antisemitisch“, „deutschnational“, „völkisch“ a „sudetendeutsch“, popřípadě v kterých oblastech se tyto termíny překrývají a v jakém vztahu jsou k sobě organizace, jež se těmito adjektivy označovaly nebo dnes v dějepisné literatuře označují.

Od české verze internetového lexika *Wikipedie* prozatím nelze očekávat, že by při hledání vhodného obsahového vymezení slova „völkisch“ znatelněji vypomohla. Nesrozumitelný, někdy až nelogicky znějící výklad pojmu „völkisch“ přesvědčuje čtenáře o jakýchsi úzkých vazbách mezi tímto adjektivem a národním socialismem, jehož ideologie údajně slovem „völkisch“ „parafrázovala vše, co bylo extrémně nacionální, „rasové“, antisemitské, německy výlučné“.¹⁰³ Kuralovy úvahy, převzaté a prohloubené Jitkou Balcarovou, tak nalézají na *Wikipedii* své pokračování, vždyť za každým odstavcem textu následuje odkaz na studii o svazu „Bund der Deutschen“ jako na jediný zdroj informací. Vlivem anonymního a diletantského zpracování slovníkového hesla však myšlenky Jitky Balcarové současně doznaly mohutné dezinterpretace. Nepřesné označení Schönererova

¹⁰⁰ Emil Hruška, *Sudetoněmecké kapitoly*, Praha 2008, s. 71; Gary B. Cohen, *Němci v Praze 1862–1914*, Praha 2000, s. 116, 147–148.

¹⁰¹ Jitka Balcarová, „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ *Bund der Deutschen* a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“, Praha 2013, s. 44–45.

¹⁰² Tamtéž, s. 88, 97.

¹⁰³ Heslo „Völkisch“, in: *Wikipedie. Otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/V%C3%B6lkisch> [28. 8. 2017].

všeněmectví jako „pangermanismu“ v druhé kapitole její studie a poukaz na některé průsečíky mezi „völkisch“ stanovisky a teoriemi nacionálního socialismu v úvodu práce¹⁰⁴ zřejmě přiměly autora příspěvku na *Wikipedii* ke zcela zavádějícímu a ještě k tomu gramaticky chybně formulovanému zjištění, že termín „völkisch“ „může zastřešovat i několik ideologií najednou, od pangermanismu počínaje až nacismem konče“.¹⁰⁵ Takto široké a vágní pojetí nakonec uživateli internetové encyklopedie umožňuje pojmenovat slovem „völkisch“ téměř jakoukoli formu nacionalismu.

„Kostrbatý a nelibozvučný název“,¹⁰⁶ na nějž si v souvislosti s analýzou „völkisch“ hnutí stěžoval Václav Kural, stejně jako Jitkou Balcarovou vyjádřená myšlenka, že hnutí je „pestré, ne přesně definovatelné“,¹⁰⁷ jsou bezesporu hlavní důvody, proč i v česky psaných odborných textech nebývá termín k charakteristice ideového zaměření různých organizací a jedinců využíván nebo proč bývá všemožně opisován. Dobře patrné je to především v textech zabývajících se turnerskými svazy. Například Roman Šinkovský v úvodu své dizertační práce, obhájené roku 2005 na Fakultě tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy a sledující vývoj německého turnerského hnutí v pohraničních oblastech Čech před první světovou válkou, zmínil slovo „völkisch“ ve významu „lidový, národní a nacionalistický“,¹⁰⁸ ale v dalších kapitolách s tímto pojmem už systematicky npracoval. Když v roce 2008 později jeho poznatky v kondenzované podobě byly uveřejněny ve sborníku Marka Waice, slovo „völkisch“ z textu již zmizelo úplně a turnerské spolky, které předkládaná studie vnímá jako „völkisch“, získaly v Šinkovského příspěvku všehovšudy přídomek „antisemitské“, „nacionalistické“ či „radikální“.¹⁰⁹ Téhož roku vznikl redakcí Tomáše Kaspera na Technické univerzitě v Liberci sborník o českých a německých konceptech reformní pedagogiky. Kasper ve sborníku publikoval studii o německém hnutí mládeže, jehož segmentem byla i turnerská mládež z DTV. Podobně jako Šinkovský použil Kasper na jednom místě svého textu výraz „völkisch“, přeložil jej ale jako „národovecký“ a asocioval ho výhradně s předválečnou dobou. Nesocialistické mládežnické organizace z období po první světové válce souborně pojmenoval jako „sudetoněmecké“, „konzervativní“ a „nacionální“.¹¹⁰

Ze Šinkovského i Kasperovy studie vycházel při tvorbě své dizertační práce na pražské Fakultě tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy Michal Burian. V knižní podobě jeho studie vyšla roku 2012 a její titul zní *Sudetoněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918 až 1938*. Burian vysvětlil „völkisch“ signifikantně jen v jedné z poznámek jako „národovecké hnutí vycházející z etnický pojmáního nacionalismu“¹¹¹ a oproti ostatním dosud představeným autorům formuloval zřejmě nevědomky povážlivou, i když ne zcela neoprávněnou úvahu, podle níž se „völkisch“ nacionalismus rozvíjel na české i německé straně zároveň.¹¹² Více prostoru se ale slovu „völkisch“ v Burianově publikaci nedostalo; tělovýchovné organizace, z nichž mnohé samy sebe jako „völkisch“ pojímaly, jsou v Burianově interpretaci – a jak předjímá již název knihy – prvořadě „sudetoněmecké“, „nacionalistické“ a ve vztahu k československému státu

¹⁰⁴ Balcarová, „Jeden“ (jako pozn. 101), s. 45, 88.

¹⁰⁵ Heslo „Völkisch“ (jako pozn. 103).

¹⁰⁶ Kural, *Konflikt* (jako pozn. 97), s. 107.

¹⁰⁷ Balcarová, „Jeden“ (jako pozn. 101), s. 45.

¹⁰⁸ Roman Šinkovský, *Německé turnerské hnutí v pohraničních oblastech Čech do roku 1918*. Dizertační práce na Fakultě tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy, Praha 2005, s. 9.

¹⁰⁹ Šinkovský, *Turnerské hnutí* (jako pozn. 52) s. 9–36.

¹¹⁰ Tomáš Kasper, *Německé hnutí mládeže v ČSR – socialistické a měšťansko-konzervativní křídlo*, in: Tomáš Kasper, *Německé a české reformně pedagogické vzdělávací a výchovné koncepty – analýza, komparace*, Liberec 2008, s. 116–135, zde s. 124, 126.

¹¹¹ Burian, *Sudetoněmecké* (jako pozn. 46), s. 67.

¹¹² Tamtéž, s. 22.

pochopitelně „negativistické“. ¹¹³ Šinkovského, Kasperovy a Burianovy charakteristiky zvolených organizací přitom nelze zavrhnout jako nepravdivé. Ústřední problém spočívá ovšem v tom, že pojmy „antisemitský“, „nacionalistický“, „konzervativní“ či „radikální“ nepokrývají celou významovou škálu slova „völkisch“ a nedovedou jej tedy plnohodnotně nahradit.

Tendence spějící k rezervovanému postoji vůči termínu „völkisch“ nepředstavuje ojedinělý rys české historiografie sportu, nýbrž je typická též pro část starších prací, jež o turnerských svazech vznikly v Německu a Rakousku, zejména pak pro dizertační práci Franze Bendi o DTB a pro dizertační práci Andrease Luha o DTV, dále pro magisterskou práci Dunji Bertholdové o výchově mládeže v DTV a pro monografii Hartmuta Beckera o antisemitismu v DT. Jejich distancovanost ke slovu „völkisch“ se projevuje tak, že se obsah adjektiva sice snaží v samostatném oddíle vysvětlit, ve svém dalším pojednání jej však zmiňují buď sporadicky, nebo vůbec, a jako Šinkovský, Kasper a Burian jej nahrazují rozmanitými, byť ne vždy odpovídajícími ekvivalenty. Důvody tohoto rezervovaného vztahu ke slovu „völkisch“ jsou zřejmě dvojího druhu. Z úvah německy píšících autorů zaprvé vyvěrá značná nejistota, co vlastně „völkisch“ má znamenat. Franz Benda vlastní definici nepodal a pouze na základě studia pramenů uvedl, že slovem „völkisch“ se dříve rozumělo „pangermánský“, „všenněmecký“, „maloněmecký“, „německonacionální“, „národovecký“ a mimo jiné také „antisemitský“, ¹¹⁴ což byl naopak centrální pojem pro Hartmuta Beckera, který mezi „völkisch“ a „antisemitisch“ položil významové rovnítko a „Völkische“, to znamená „völkisch“ smýšlející jedince, považoval za „árijské antisemity upnuté na myšlenku rasy“. ¹¹⁵ Dunja Bertholdová nadto charakterizovala slovo „völkisch“ jako „antiklerikální“, „antisocialistický“ a poněkud překvapivě i „anitkonzervativní“. ¹¹⁶ Tím již pojem „völkisch“ zdegeneroval do označení pro vše možné, leč pro nic pořádně. Z tohoto důvodu zmínění autoři používali termín většinou jen v citátech nebo obratech ražených samotnými svazy, ne ale jako vlastní analytickou kategorii.

Druhý důvod, proč se autoři ve svých studiích termínu „völkisch“ raději vyvarovali, má své kořeny v domnělé neodlučitelnosti pojmu od jistého historického fenoménu. Dunja Bertholdová ve své práci v souvislosti s definicí slova „völkisch“ mimo jiné uvedla, že „völkisch“ myšlenkový soubor byl výrazně „antihabsburský“ a „schönereriánského ražení“. ¹¹⁷ Tyto výrazy si vypůjčila od Andrease Luha, považujícího „völkisch“ ideje za anachronický, z časů Rakousko-Uherska vyvěrlý myšlenkový konglomerát, který se vlivem své neaktuálnosti musel v ovzduší Československé republiky zákonitě rozpustit. Luh tudíž na stránkách své dizertace o DTV pojem „völkisch“ rezervoval pouze pro „staré“ učení, což mu zároveň umožnilo vytvořit dichotomii mezi starší schönereriánskou „völkisch“ generací a mladší „volkspolitisch“ generací soustředěnou kolem Konrada Henleina. Výlučná asociace slova „völkisch“ s Georgem von Schönererem a Rakousko-Uherskem nevyhnutelně přivedla termín ke strnulosti a zabránila používat jej v jiných kontextech. Nejasně proto působí, když Luh na jiném místě mluví o „völkisch“ nacionálněsocialistické profilaci říšskoněmeckého DT nebo když jako „völkisch“ pojmenovává samotný DTV počátku 30. let. ¹¹⁸ Také Dunja Bertholdová, pokud přijala Luhovo pojetí slova „völkisch“ jako „antihabsburský“ a „schönereriánského ražení“, by správně neměla toto slovo používat pro charakteristiku výchovy, kterou ve své koncepci navrhl Konrad Henlein. ¹¹⁹

¹¹³ Tamtéž, s. 382.

¹¹⁴ Benda, Der Deutsche Turnerbund (jako pozn. 60), s. 253.

¹¹⁵ Becker, Antisemitismus (jako pozn. 68), s. 22.

¹¹⁶ Berthold, Die sudetendeutsche Jugendbewegung (jako pozn. 89), s. 29.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ Luh, Der Deutsche Turnverband (jako pozn. 54), s. 62, 218, 223–224.

¹¹⁹ Berthold, Die sudetendeutsche Jugendbewegung (jako pozn. 89), s. 43.

Jak vyváznout ze slepé uličky, v níž fixace pojmu na určitý jev nedovoluje uplatnění daného slova v jiných souvislostech, naznačil již koncem 70. let 20. století Roland Schmidl, zkoumající v dizertační práci politickou působnost rakouského DTB 1919 v první rakouské republice. Schmidlovi se podařilo přesvědčivě doložit, že v DTB 1919 se pojem „völkisch“ vztahoval ke komplikovanému svazku náhledů týkajících se „rasy“, vyznání a velké německé říše. Mezi „völkisch“ přesvědčením DTB a DTB 1919 podle Schmidla existovala v základních bodech kontinuita, nezávislá na Schönererově vlivu a existenci habsburské monarchie. Díky této ideové spojitosti přenesl Schmidl termín „völkisch“ bez větších problémů i do meziválečného období a oproti Luhovi jej nevnímal jako označení pro myšlenkový přežitek, který byl vytlačován jinými průraznějšími ideami, nýbrž jako označení pro amorfní myšlenkovou substanci, jež se s novými ideami prolínala.¹²⁰ Schmidlova dizertace činí i po 40 letech progresivní dojem svým úsilím rozkrýt různé konstantní obsahové fasety pojmu „völkisch“. Ve stejném duchu totiž hledá také soudobá německá historiografie odpověď na otázku, co bylo neměnnými elementy „völkisch“ ideového celku. Na rozdíl od autorů studií o turnerských svazech navíc novější literatura v širších souvislostech pátrá po ideových zdrojích „völkisch“ myšlenkového komplexu a po jeho vyznačích před první světovou válkou i po jejím ukončení.

V posledních 20 letech k uvedené problematice vznikly zásadní studie a monografie, jejichž odlišné perspektivy je třeba na tomto místě zohlednit. Roku 1996 byl vydán monumentální, interdisciplinárně zpracovaný sborník *Handbuch der „Völkischen Bewegung“ 1871–1918*, cílem jehož vydavatelů bylo zhodnotit dosavadní výsledky vědeckého bádání o „völkisch“ hnutí. Publikaci zahájila již dříve uveřejněná studie Güntera Hartunga o původu a náplni ideového souboru shrnutého pod pojmem „völkisch“. Podle Hartungovy teze mají „völkisch“ ideje svůj počátek v rakouské monarchii, v níž se koncem 70. let 19. století jako reakce na Taaffeho politiku vyhranila skupina těch, kdo se označovali adjektivy „německonacionální“ neboli „völkisch němečtí“. Tato raná fáze „völkisch“ agitace však z Hartungova úhlu pohledu byla „pozitivní“, negativní se stala až poté, co v 80. letech „völkisch“ tendence začaly prostupovat s rasismem a antisemitismem. Specifikem rakouského prostředí, jak se domnívá Hartung, byla politizace „völkisch“ hnutí – jeho exponenty měla být zejména politická uskupení kolem Georga von Schönerera.

V německém císařství se dle Hartunga „völkisch“ hnutí naopak údajně vyvíjelo jinak a získalo také jinou podobu. Masivně prováděná „pozitivní“ „völkisch“ agitace prý v říšskoněmeckém teritoriu chyběla, neboť tu neprobíhal takový národnostní konflikt jako v multietnické habsburské říši. „Völkisch“ ideje zde tudíž pramenily převážně z protižidovských, později antisemitských úvah Richarda Wagnera, orientalisty Paula de Lagarda či publicisty Wilhelma Marra a jejich nositeli nebyly politické strany jako v rakouské monarchii, nýbrž mimoparlamentní aktéři, sdružení v různých kroužcích, rádech, spolcích a svazech. Jejich zájmové preference rozdělil Hartung do čtyř okruhů. Část mimoparlamentní „völkisch“ scény prý vykazovala „pozitivní völkisch tendence“, jimiž Hartung rozumí ochránářskou práci nebo různé religiózní aktivity. Další segment, reprezentovaný například nakladatelem a spisovatelem Theodorem Fritschem, praktikoval agresivní antisemitskou agitaci. Jiná skupina se zase zhlédla v reformě životního stylu a konečně poslední skupina říšskoněmeckých „völkisch“ aktérů se oddávala pseudovědeckým „rasovým“ teoriím.¹²¹

Na Hartungovy myšlenky navázal Uwe Puschner, jeden z vydavatelů sborníku a spoluautor jeho předmluvy. V ní jsou již zárodečně obsaženy stěžejní teze, které Puschner rozvedl v paradigmatickém díle *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich*

¹²⁰ Schmidl, *Der Deutsche Turnerbund* (jako pozn. 88), s. 55–94.

¹²¹ Günter Hartung, *Völkische Ideologie*, in: Uwe Puschner / Walter Schmitz / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), *Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918*, München / New Providence / London et al. 1996, s. 22–41.

z roku 2001 a dále precizoval v mnoha pozdějších studiích a slovníkových heslech. Třebaže se Puschner ve své monografii koncentroval prioritně na oblast německého císařství, nedistinguje tak silně jako Hartung mezi rakouskou a německou verzí „völkisch“ hnutí, nýbrž vnímá jej jako nadstátní fenomén vycházející z nacionalistického hnutí za jazykový purismus, z organizovaného antisemitismu, Schönererova antiklerikálního hnutí „Los-von-Rom“ a, jak Puschner upřesnil v navazujících studiích, z rakouského všenněmeckého hnutí a hnutí za reformu životního stylu (Lebensreformbewegung). Hartungovu charakteristiku „völkisch“ hnutí jako disparátního proudu, zastřešujícího různé organizace a subsystemy, Puschner ještě vyostřil. Jemu je „völkisch“ hnutí rozvolněnou sítí diverzních, nezřídka znesvářených „völkisch“ skupin, příznivců a buněk usilujících o „rasovou“ i religiózní obrodu německého národa.¹²² Kvantitativní objem hnutí ale podle Puschnera je stěží zjištělný, neboť neexistovala žádná dlouhodobá, reprezentativní a integrující „völkisch“ instituce. Místo toho se síť „völkisch“ aktérů odvíjela z jakéhosi „tvrdého jádra“, které bylo tvořené nejpočetnějšími a nejvlivnějšími „völkisch“ organizacemi.¹²³ Nikterak ohraničená přecházela tato síť volně do jiných hnutí a také do nacionálního tábora.¹²⁴

Puschnerovým zásadním přínosem je přesvědčení, že „völkisch“ hnutí lze podchytit jen na základě jeho myšlenkového komplexu. Ten prý sice nebyl konzistentní, měl ale styčné body, s nimiž se jednotliví aktéři identifikovali. Za centrální aspekt „völkisch“ idejí považuje Puschner „rasové“ učení, z něhož vyplývala nejen premisa o nadřazenosti „árijské rasy“, ale také veškerá averze vůči Židům, příslušníkům slovanských a románských národů i vůči internacionálním jevům jako sociální demokracii, bolševismu či „ultramontanismu“.¹²⁵ „Rasové“ ideje se dále promítly také do různých eugenických představ „völkisch“ protagonistů a jejich odporu vůči městu jako „hrobu rasy“.¹²⁶ Odtud získávaly živiny „völkisch“ romantizující a utopické myšlenky o návratu k přírodě, kolonizaci a koloniích určených k pěstění „árijského rasového“ ideálu. „Völkisch“ ideové panorama by nebylo úplné, pakliže by se od něj odmyslely religiózní otázky, podle Puschnera „Archimédův bod“¹²⁷ celého „völkisch“ myšlenkového systému. I tentokrát představovala „rasa“ určující maximum – cílem bylo „rasové“ adekvátní náboženství.¹²⁸

Puschnerův inovativní přístup nevyvolal jen uznání a souhlas, ale také kritiku, kterou nejdůsledněji formuloval sociolog Stefan Breuer v monografii *Die Völkischen in Deutschland*, o sedm let mladším antipodu Puschnerovy monografie. Nahlíženo z Breuerovy perspektivy nelze podstatu adjektiva „völkisch“ vymezit myšlenkami etnickými či biologicky determinované pospolitosti, ani myšlenkami náboženské obrody, na něž klade tak velký důraz Puschner.

---

¹²² Uwe Puschner, *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich. Sprache – Rasse – Religion*, Darmstadt 2001, s. 27–31, 49–66, 207–214, 263–264, 279, 283–284; Uwe Puschner, *Strukturmerkmale der völkischen Bewegung (1900–1945)*, in: Michel Grunewald / Uwe Puschner / Hans Manfred Bock (Hrsg.), *Le milieu intellectuel conservateur en Allemagne, sa presse et ses réseaux (1890–1960)*, (Convergences, Vol. 27) Bern 2003, s. 445–468, zde s. 446–448, 452–454; Uwe Puschner, Heslo „Völkische Weltanschauung, §1 Theoretische Voraussetzungen“, in: Heinrich Beck / Dieter Geuenich / Heiko Steuer (Hrsg.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Bd. 32: Vā–Vulgarrecht. Zweite Auflage, Berlin / New York 2006, s. 522–527, zde s. 522–523.

¹²³ Před první světovou válkou k tomuto jádru patřilo přibližně 8 000 – 10 000 mužů, v roce 1922 jich mohlo být mezi 160 000 a 180 000. Tolik členů totiž čítal téhož roku rozpuštěný svaz „Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbund“ (Německý „völkisch“ svaz ochrany a vzdoru), který v sobě od roku 1919 zahrnoval velké množství „völkisch“ orientovaných organizací. Puschner, *Die völkische Bewegung* (jako pozn. 122), s. 269; Puschner, *Strukturmerkmale* (jako pozn. 122), s. 460.

¹²⁴ Puschner, *Die völkische Bewegung* (jako pozn. 122), s. 280.

¹²⁵ Puschner, Heslo „Völkische Weltanschauung, §1 Theoretische Voraussetzungen“ (jako pozn. 122), s. 524.

¹²⁶ Puschner, *Die völkische Bewegung* (jako pozn. 122), s. 146.

¹²⁷ Tamtéž, s. 17.

¹²⁸ Tamtéž, s. 214–262; Puschner, Heslo „Völkische Weltanschauung, §1 Theoretische Voraussetzungen“ (jako pozn. 122), s. 525–526.

Breuer rovněž nesdílí Puschnerovu tezi, že „völkisch“ hnutí je definovatelné na základě nehomogenního, z různých ideových tradic prýšticího, ale kolem tématu „rasy“ cirkulujícího myšlenkového celku. Podle Breuera se „völkisch“ hnutí zrodilo v antisemitském hnutí císařského Německa a sloučily se v něm tři elementy – pravicový nacionalismus, kritika „reflexivní modernizace“, pro niž je typická participace na veřejném dění, a konečně „středostavovská ideologie“, jež usiluje o hospodářský systém výhodný pro střední stav. Oproti Puschnerově rozvětvené, převážně mimoparlamentní síti „völkisch“ aktérů se tudíž Breuerova představa „völkisch“ hnutí zužuje na organizace, které usilovaly o politickou angažovanost. Všeněmecké hnutí, hnutí za reformu životního stylu nebo skupiny horující pro „rasovou hygienu“ není podle Breuera možné in toto k „völkisch“ hnutí připočítávat. Mezi ním a zmíněnými třemi proudy existovaly v Breuerových očích jen ideové a personální průsečíky. Různé „völkisch“ řády a náboženská uskupení, pro Puschnera neoddělitelná součást hnutí, jsou Breuerovi méně významné „völkisch“ paralelní akce.¹²⁹

Mezi Puschnerovou a Breuerovou pozicí se střední cestu pokusil nalézt Thomas Gräfe, jemuž se typickým znakem „völkisch“ myšlení zdá být „radikálně nacionalistické regenerační a purifikační fantazie“ podbarvené buď „rasově“, religiózně nebo ideami hnutí za reformu životního stylu, každopádně však zaměřené na překonání modernity coby výsledku údajného židovského počínání. „Völkisch“ myšlenkový komplex tak v Gräfeho podání neprostupoval širokou sítí organizací a jednotlivců, ani se neomezoval na politicky ambiciózní uskupení, ale koncentroval se v marginálních „völkisch-reformních“ kroužcích, odkud fragmentárně penetroval do různých nepolitických spolků.¹³⁰ Zatímco se Gräfeho úvahy vztahují pouze na dobu před první světovou válkou, Hartung, Puschner i Breuer svou perspektivu protáhli i přes rok 1918. Při zkoumání slova „völkisch“ a s ním spjatého hnutí v době Výmarské republiky vynaložili především snahu diagnostikovat vztah mezi „völkisch“ a „nationalsozialistisch“, v české literatuře dosti simplifikovaný a v české i německojazyčné historiografii turnerského hnutí téměř vůbec nezohledněný problém.

I když ani Hartung, ani Puschner s Breuerem nepopírají, že mezi „völkisch“ a „nationalsozialistisch“ panovaly ideové shody a že cesta některých protagonistů vedla do NSDAP přes „völkisch“ organizace, jsou jinak ve srovnání s Kuralem a Balcarovou při posuzování vzájemné relace mnohem opatrnější. Zejména Puschner a Breuer, jakkoli rozdílně adjektivum „völkisch“ a vůbec celé „völkisch“ hnutí chápou, vyzdvihují shodně nejen Hitlerovu averzi vůči obsahově nevyjasněnému slovu „völkisch“ a hlavně vůči „völkisch“ náboženským reformám, ale také konkurenční napětí, které mezi hnutím a stranou vládlo a které pozitivně vyústilo pro NSDAP – zatímco Hitlerova lépe organizovaná a průbojná strana do sebe vtáhla novou radikální pravici, „völkisch“ hnutí na politickém vlivu ztrácelo a po roce 1933 jeho dosud existující organizace pozbyly významu, ba na některé „völkisch“ protagonisty, například příznivce novopohanského kultu, se snesla vlna represí.¹³¹ Ještě výrazněji distinkci mezi „völkisch“ hnutím a nacionálním socialismem vyjádřil Armin Mohler. Ve svém komplexním a současně problematickém přehledu *Die Konservative Revolution in Deutschland 1918–1932* na meziválečné „völkisch“ aktéry pohlíží pouze jako na jeden, a to ještě ne ten nejdůležitější výsek takzvané „konzervativní revoluce“. Toto

¹²⁹ Stefan Breuer, *Die Völkischen in Deutschland. Kaiserreich und Weimarer Republik*, Darmstadt 2008, s. 8–28, 57, 84, 98, 112.

¹³⁰ Thomas Gräfe, *Antisemitismus in Deutschland 1815–1918. Rezensionen – Forschungsüberblick – Bibliographie*. 3. Auflage, Norderstedt 2016, s. 179–180.

¹³¹ Puschner, *Die völkische Bewegung* (jako pozn. 122), s. 10–11; Puschner, *Strukturmerkmale* (jako pozn. 122), s. 463–467; Puschner, Heslo „Völkische Weltanschauung, §1 Theoretische Voraussetzungen“ (jako pozn. 122), s. 523; Breuer, *Die Völkischen* (jako pozn. 129), s. 236–251; G. Ulrich Großmann / Uwe Puschner, Vorwort, in: Uwe Puschner / G. Ulrich Großmann (Hrsg.), *Völkisch und National. Zur Aktualität alter Denkmuster im 21. Jahrhundert*, Darmstadt 2009, s. 9–13, zde s. 11.

rozsáhlé hnutí prý sice odmítalo versailský systém a Výmarskou republiku, ovšem vyhraňovalo se vůči starému konzervatismu i jakémukoli totalitarismu.¹³²

Že ideje shrnuté pojmem „völkisch“ nevzaly v komplexu nacionálního socialismu za své, jak by se dalo pochopit z knihy od Jitky Balcarové a z české *Wikipedie*, že „völkisch“ hnutí nebylo absorbováno a rozmělněno Hitlerovou stranou, jak dávají tušit Kuralovy formulace, ani že definitivně nevyznělo v náboženském hnutí „Deutsche Glaubensbewegung“ (Hnutí za německou víru), jak se zase domnívá Breuer,¹³³ se mnozí němečtí badatelé – mezi nimi třeba Uwe Puschner, Stefanie von Schnurbeinová či Insa Eschenbachová a Elke Thyeová – pokoušejí doložit na mnoha příkladech. Zatímco podle Puschnera byly části „völkisch“ myšlenkového dědictví zakomponovány do ideologie mezinárodního pravicového extremismu a různých subkulturních hnutí,¹³⁴ Stefanie von Schnurbeinová se na několika konkrétních příkladech snažila ukázat, jak moderní fantasy romány masivně multiplikují některé „völkisch“ myšlenkové vzory.¹³⁵ Insa Eschenbachová s Elke Thyeovou zase sestavily celý katalog stále aktivních „völkisch“-religiózních organizací, z nichž některé vznikly už na počátku 20. století.¹³⁶ „Völkisch“ odkaz je tedy podle mnohých autorů v současné společnosti stále rozšířen a Uwe Puschner dokonce zastává názor, že je-li „völkisch“ definováno na základě jím proponovaných myšlenkových elementů, mohl by další výzkum potvrdit, že srovnatelné fenomény pod jinými názvy existovaly také v neněmeckých zemích.¹³⁷

Jelikož Hartung, Puschner, Breuer, Gräfe a Mohler ve svých zásadních textech definují jak adjektivum „völkisch“, tak „völkisch“ hnutí odlišně, panuje v užívání obou dvou výrazů stejná nejistota a zmatek jako v českém prostředí. Německé historiografické publikace nakládají s obraty „völkisch“ a „völkisch“ hnutí bez větší rozmyslnosti¹³⁸ a také ve veřejné debatě je zjevné principiální nepochopení těchto pojmů.¹³⁹ Onu permanentní nejednotnost

---

¹³² Hlavními „myšlenkovými rodinami“ „konzervativní revoluce“ jsou podle Mohlera vedle „völkisch“ protagonistů mladokonzervativci (Jungkonservative), nacionální revolucionáři (Nationalrevolutionäre), příslušníci mládežnických a bojových svazů (Bündische) a příslušníci agrárního hnutí „Landvolk“. Armin Mohler / Karlheinz Weissmann, *Die Konservative Revolution in Deutschland 1918–1932*. 6. Auflage, Graz 2006, s. 92–93, 99–177. V jiných publikacích je pro hnutí používán i obrat „Neokonzervatismus“ či „Neuer Nationalismus“, v češtině též „revoluce zprava“: Louis Dupeux, *Die Intellektuellen der „Konservativen Revolution“ und ihr Einfluß zur Zeit der Weimarer Republik*, in: Walter Schmitz / Clemens Vollnhals (Hrsg.), *Völkische Bewegung – Konservative Revolution – Nationalsozialismus. Aspekte einer politisierten Kultur*, (Kulturstudien, Bd. 2 / Kultur und antidemokratische Politik in Deutschland, Bd. 1) Dresden 2005, s. 3–19; Hans Mommsen, *Das Trugbild der „Nationalen Revolution“*. Bemerkungen zur nationalistischen Gedenkkultur in der Weimarer Republik, in: Walter Schmitz / Clemens Vollnhals (Hrsg.), *Völkische Bewegung – Konservative Revolution – Nationalsozialismus. Aspekte einer politisierten Kultur*, (Kulturstudien, Bd. 2 / Kultur und antidemokratische Politik in Deutschland, Bd. 1) Dresden 2005, s. 21–30; Kural, *Konflikt* (jako pozn. 97), s. 107.

¹³³ Breuer, *Die Völkischen* (jako pozn. 129), s. 252–264.

¹³⁴ Puschner, Heslo „Völkische Weltanschauung, §1 Theoretische Voraussetzungen“ (jako pozn. 122), s. 523.

¹³⁵ Stefanie von Schnurbein, *Kontinuität durch Dichtung – Moderne Fantasyromane als Mediatoren völkisch-religiöser Denkmuster*, in: Uwe Puschner / G. Ulrich Großmann (Hrsg.), *Völkisch und National. Zur Aktualität alter Denkmuster im 21. Jahrhundert*, Darmstadt 2009, s. 235–265.

¹³⁶ Insa Eschenbach / Elke Thye, *Die Religion der Rechten. Völkische Religionsgemeinschaften – Aktualität und Geschichte*, (Humanismus aktuell) Dortmund 1995.

¹³⁷ Uwe Puschner, *Völkisch. Plädoyer für einen „engen“ Begriff*, in: Paul Ciupke / Klaus Heuer / Franz-Josef Jelich / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), *„Die Erziehung zum deutschen Menschen“*. Völkische und nationalkonservative Erwachsenenbildung in der Weimarer Republik, (Geschichte und Erwachsenenbildung, Bd. 23) Essen 2007, s. 53–66, zde s. 66.

¹³⁸ Ralf Schäfer, *Militarismus, Nationalismus, Antisemitismus*. Carl Diem und die Politisierung des bürgerlichen Sports im Kaiserreich, (Reihe Dokumente – Texte – Materialien, Bd. 74) Berlin 2011, s. 260, 263, 406–408.

¹³⁹ Gustav Seibt, *Was das Volk von der Nation unterscheidet*, in: *Süddeutsche Zeitung* [online] z 13. 9. 2016. Dostupné z: <http://www.sueddeutsche.de/kultur/nationalismus-was-das-volk-von-der-nation-unterscheidet-1.3159821> [28. 8. 2017]; Hans-Jürgen Schulke, *Wir sind das Volk – ist die Ausländerfeindlichkeit volkstümlich*

při zodpovídání otázky „co je völkisch?“ samozřejmě nelze svést jen na rozporné definice termínu v odborných studiích a monografiích. Slovo „völkisch“, jak na několika místech upozornil Uwe Puschner,¹⁴⁰ je totiž od počátku stigmatizováno obsahovou nekonkrétností, zaměstnávající už samotné „völkisch“ protagonisty.¹⁴¹

Názorně lze nestejně chápání pojmu „völkisch“ demonstrovat přímo na analyzovaných turnerských svazech. V novinách rakouského DTB použil už roku 1896 Hermann von Pfister-Schwaighusen v jednom článku slovo „völkisch“¹⁴² a byl to on, kdo o rok později v tomtéž periodiku vehementně burcoval za nahrazení „ono[ho] skutečně blb[ého] výraz[u] ‚nacionální‘“¹⁴³ novotvarem „völkisch“. Tehdejší redaktor Leopold Slepiza se výrazně zasloužil za vystrnadění slova „national“ z novin DTB,¹⁴⁴ zároveň však jeho složenina „deutschvölkisch-judengegnerisch“¹⁴⁵ z roku 1896 naznačuje, že se v jazykovém repertoáru DTB pojem „völkisch“ dostával do nových významových souvztažností. Termín „völkisch“ se stával ideální náhradou za dosavadní neobratná slovní spojení jako „opravdově německý“ (echt deutsch), „skutečně německý“ (wahrhaft deutsch), „nefalšované německý“ (unverfälscht deutsch), „věrně německý“ (treu-deutsch), „německonacionální“ (deutsch-national), „přísně nacionální“ (stramm national) či „národně německý“ (deutsch-völklich),¹⁴⁶ jimiž se rakouští turneři a jim ideově spřízněné skupiny pokoušeli definovat svůj nový typ nacionálního smýšlení.

Brzy se náplň slova stále více rozředovala. „Völkisch“ sice mohlo nadále označovat specifický myšlenkový postoj, který byl zastáván v DTB, jindy ale bylo toto adjektivum používáno v užším smyslu. Například v jednom článku z roku 1922, otištěném na stránkách hlavního orgánu říšskoněmeckého DT, prohlásil přední funkcionář svazu Edmund Neuendorff, že se „řadíme k völkisch zaměřeným svazům“,¹⁴⁷ a o několik čísel později od každého turnera požadoval, aby byl „nacionální, německy uvědomělý a „völkisch“.“¹⁴⁸ Z kontextu příspěvků je možné vyvodit, že Neuendorff termín „völkisch“ v těchto případech chápal jako ekvivalent k adjektivům „vlastenecký“ a „národní“, což v žádném případě nebyl ojedinělý úkaz. Už v roce 1906 totiž psaly noviny rakousko-uherského TKDÖ o nacionálních aktivitách českého Sokola v etnicky smíšených oblastech a konstatovaly, že „tam, kde Češi spolu žijí v uzavřené mase, jsou [sokolské] spolky místem péče o völkisch vědomí“.¹⁴⁹ V jiných souvislostech bylo

---

oder völkisch? Jahns „Deutsches Volkstum“ als Orientierungshilfe, in: Olympisches Feuer. Die Zeitschrift der Deutschen Olympischen Gesellschaft e.V. [online] 3, 2016, s. 48–51, zde s. 50. Dostupné z: http://www.dogbewegt.de/fileadmin/images/Interaktiv/OF/2016/OF_3-2016_web.pdf [28. 8. 2017].

¹⁴⁰ Např. Uwe Puschner, Völkische Diskurse zum Ideologem „Frau“, in: Walter Schmitz / Clemens Vollnhals (Hrsg.), Völkische Bewegung – Konservative Revolution – Nationalsozialismus. Aspekte einer politisierten Kultur, (Kulturstudien, Bd. 2 / Kultur und antidemokratische Politik in Deutschland, Bd. 1) Dresden 2005, s. 45–75, zde s. 48; Puschner, Völkisch (jako pozn. 137), s. 54–55.

¹⁴¹ A[dolf]. Gitzen, Was bedeutet uns das Wort „Völkisch“?, (Der Völkische Sprechabend, Bd. 48) Leipzig 1927.

¹⁴² Hermann v[on]. Pfister-Schwaighusen, Um Germaniens ewige Jugend, in: Deutscher Turner-Hort 6, 1896, 16, s. 158–159, zde s. 158.

¹⁴³ H[ermann]. v[on]. Pfister-Schwaighusen, Vaterländische Schmach der Fremdwörterei, in: Deutscher Turner-Hort 7, 1897, 6, s. 41–42, zde s. 42.

¹⁴⁴ [Leopold Slepiza], An unsere Mitarbeiter, Berichterstatter u. s. w., in: Deutscher Turner-Hort 7, 1897, 7, s. 56.

¹⁴⁵ Leopold Slepiza, Herr Dr. Götz und die Magyaren, in: Deutscher Turner-Hort 6, 1896, 22, s. 222–224.

¹⁴⁶ Např. E[delmüller], Die Beziehungen (jako pozn. 52), s. 4–6; Deutsche Wacht, in: Kyffhäuser 1, 1887, 26, s. 208; Dietmar, Das IX. Gauturnfest des niederösterreichischen Turngaues, in: Unverfälschte Deutsche Worte 7, 1889, 14, s. 182–184; Franz Vogel, Gut Heil!, in: Deutscher Turner-Hort 2, 1892, 12, s. 1.

¹⁴⁷ Edmund Neuendorff, Von unserer Jugend, in: Deutsche Turn-Zeitung 67, 1922, 1, s. 7.

¹⁴⁸ Edmund Neuendorff, Was uns not tut. Wie die Deutsche Turnerschaft war, wie sie ist und wie sie werden soll, in: Deutsche Turn-Zeitung 67, 1922, 9, s. 83–84, zde s. 83.

¹⁴⁹ E. W., Die völkische Tätigkeit der tschechischen Sokolvereine, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 34, 1906, 46, s. 446.

slovo „völkisch“ v turnerském prostředí asociováno výhradně jen s „rasou“, s národem nebo třeba s nacionálním socialismem.¹⁵⁰

Vzhledem k rozmanitým způsobům, jakými bylo slovo „völkisch“ chápáno na přelomu 19. a 20. století, a vzhledem k odlišným definicím pojmu v české a německé historiografii je velice náročné, ba bez nadsazení nemožné jednoduše a definitivně odpovědět na otázku, co tento výraz znamená. Zatímco pro některé autory byl a je všehovšudy náhradou za adjektivum „national“, jiní jej vnímali a vnímají jako výraz charakterizující směsici nacionalistických náhledů. Odborná literatura většinou souhlasně uvádí, že centrem „völkisch“ idejí byly úvahy o „rase“, ovšem různí se nejen v závěrech, z čeho všeho repertoár „völkisch“ myšlenek dále sestával, ale i v mínění, kde se „völkisch“ ideje zrodily a dokdy existovaly. V této studii nebude přídavné jméno „völkisch“ používáno jako synonymum pro slova „nacionální“ a „národní“, nýbrž bude v souladu s dosavadními výsledky nejnovějšího českého a německého dějepisceví pojímáno jako nepřeložitelný a jiným výrazem nenahraditelný pojem, jenž vedle „rasových“ postojů integruje ještě tematicky jiné náhledy. Jaká konstantní témata k „völkisch“ myšlenkovému komplexu neboli světónázoru studovaných svazů přináležela, se pokusí stanovit druhá kapitola, která za tímto účelem provede detailní rozbor turnerské „osvětové“ literatury. Nejdříve ale musí ještě být osvětlen pojem „světónázor“.

1.3 Co znamená „světónázor“?

S výjimkou Pfistera-Schwaighusena, Neuendorffa, Šinkovského, Buriana a Kaspera, v jejichž citovaných textech figuruje „völkisch“ jako synonymum různých variant nacionalismu, používali ostatní, v předchozí sémantické analýze představení autoři slovo „völkisch“ pro označení komplikovaného, eklektického systému idejí. Spojení osob, organizací či hnutí s takto myšleným adjektivem „völkisch“ pak neznámá, že by oni aktéři byli „národní“ či „nacionální“, ale že projevovali afinitu ke shluku myšlenek, které termín „völkisch“ zastřešoval. Ovšem nejednotě v názoru, které ideje jsou pojmem „völkisch“ vyjádřeny, úměrně odpovídá nízký konsens v tom, jak toto klubko předsudků, názorů, stereotypů, přesvědčení a stanovisek co nejuvštějněji pojmenovat.

Z českých textů v tomto ohledu probleskuje určitá nejistota a bezradnost. Poetický jazyk Václava Kurala zřejmě v narážce na radikalitu „völkisch“ hnutí pracuje s originální metaforou „ideové výzbroje“. ¹⁵¹ Také složenina „myšlenkový komplex“ ¹⁵² v knize Jitky Balcarové nepostrádá na trefnosti. Přesto lze oba dva jednorázově použité a teoreticky blíže nerozvedené termíny jen obtížně přijmout za stabilní analytickou kategorii. Žádnou oporu v pojmosloví neposkytuje ani pohled do sokolské literatury, v níž je opulentní, ve spolcích Sokola neustále aktualizovaný, reinterpretovaný a rozšiřovaný soubor Tyršových idejí o národu, kultuře, historii, náboženství a společnosti jednou nazýván teorií, jindy zase ideologií či myšlenkou. ¹⁵³

¹⁵⁰ Např. Hans Eibl / Georg Bichlmair / Wilhelm Bock et al., *Der Schmiede. Ein Buch von deutscher Sitte und deutschem Wollen. Handbuch d. Christlich-deutschen Turnerschaft*, Wien 1930; Konrad Henlein, *Die völkische Turnbewegung*, Asch s. d.

¹⁵¹ Kural, *Konflikt* (jako pozn. 97), s. 109.

¹⁵² Balcarová, „Jeden“ (jako pozn. 101), s. 44.

¹⁵³ Např. Věnceslav Havlíček, *Sokolstvo. Jeho myšlenka, organizace a vývoj*, Praha 1948, s. 13; Monika Glettler, *Sokol und Arbeiterturnvereine (D.T.J.) der Wiener Tschechen bis 1914. Zur Entwicklungsgeschichte der nationalen Bewegung in beiden Organisationen*, (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 23) München/Wien 1970, s. 66; Claire Nolte, „Our Task, Direction and Goal“. *The Development of the Sokol National Program to World War I.*, in: Ferdinand Seibt (Hrsg.), *Vereinswesen und Geschichtspflege in den*

Německá historiografie hledá adekvátní terminologii k pojmenování „völkisch“ myšlenkového systému v oblasti náboženství, politiky a filozofie. Roland Schmidl tak kupříkladu ve své práci mluví o „völkisch dogmatu“ (völkisches Dogma),¹⁵⁴ Andreas Luh s Günterem Hartungem o „völkisch ideologii“ (völkische Ideologie)¹⁵⁵ a Norbert Petersen s Uwe Puschnerem o „völkisch světonázoru“ (völkische Weltanschauung),¹⁵⁶ přičemž autoři tyto i různé jiné výrazy ne pokaždé smysluplně kombinují a především nejednotně vnímají. Kde třeba přesně probíhá dělicí čára mezi Schmidlovým „völkisch dogmatem“ a Luhovou „völkisch ideologií“, zůstává stejně mlhavé jako Hartungova intence nazvat svůj text *Völkische Ideologie*, ale rekonstruovat v jeho závěru „systém“ čili „světonázor“. Jelikož Hartung spatřoval pokusy o konstruování všeobjímajících „völkisch“ světonázorových systémů pouze v dílech některých prominentních „völkisch“ psavců,¹⁵⁷ jedná se očividně o zcela jiný koncept „světonázoru“, než s kterým pracuje Uwe Puschner i Stefan Breuer.

Puschnerova představa „völkisch světonázoru“ spočívá na komunikačním základu – „světonázor“ nebyl konstruován jednotlivými „völkisch“ autory v teoretických spisech, jak se domnívá Hartung, ale utvářel se výměnou informací jednak při osobním styku aktérů v síti „völkisch“ hnutí, jednak při produkci a recepci „völkisch“ tištěných médií.¹⁵⁸ Naopak Breuer nazývá „světonázorem“ jednotlivé subsystemy, z nichž se teprve skládala „völkisch ideologie“.¹⁵⁹ U Puschnera a Breuera tak navíc dochází k přesně opačnému způsobu aplikace termínů „Ideologie“ a „Weltanschauung“. Zatímco Breuerovi je „ideologie“ nadřazená pojmu „světonázor“, podle Puschnera byl komunikovaný „světonázor“ sestavován z parciálních „ideologií“, jakými mohla být například „Schriftideologie“, „Germanenideologie“ či „Rassenideologie“.¹⁶⁰ Společné všem autorů je jedno: detailně rozebírají obsahy „völkisch“ ideových souborů, aniž by však uvedli motivy, které je přiměly nazývat zkoumané objekty jako „dogma“, „ideologie“ či „světonázor“, a aniž by precizovali, co přesně oněmi mnohoznačnými termíny ve svých pracích hodlají rozumět.

Jedinou výjimkou je v tomto ohledu Andreas Luh, jenž „völkisch“ ideje zastávané a utvářené v DTV s odvoláním na úvahy politologa Kurta Lenka definoval jako „zastírací“ a „vyjadřovací ideologii“.¹⁶¹ V monografii *Volk und Staat* a v samostatných studiích rozvedl Lenk myšlenku, že některé politické ideologie odvádějí pozornost od reálných příčin společenských a ekonomických problémů tak, že za vše činí zodpovědnými různé menšiny. Ideologie tohoto typu jsou podle Lenka „zastírací“ (Verschleierungsideologie). „Vyjadřovací ideologie“ (Ausdrucksideologie) spočívají naopak na agresivní představě dichotomického, racionálně nevysvětlitelného dělení společnosti na přátele a nepřátele.¹⁶² Stanoví-li se

---

böhmischen Ländern. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 25. bis 27. November 1983 und vom 23. bis 25. November 1984, (Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum) München 1986, s. 123–138, zde s. 130–131.

¹⁵⁴ Schmidl, Der Deutsche Turnerbund (jako pozn. 88), s. 62.

¹⁵⁵ Luh, Der Deutsche Turnverband (jako pozn. 54), s. 49; Hartung, Völkische Ideologie (jako pozn. 121).

¹⁵⁶ Norbert Petersen, Ideologie, Struktur und Erziehungsarbeit des Deutschen Turnverbandes im Spiegel der Sudetendeutschen Turnzeitung. Wissenschaftliche Arbeit im Rahmen der Ersten Staatsprüfung für das Lehramt am Gymnasium, Bonn 1980, s. 50–52; Puschner, Die völkische Bewegung (jako pozn. 122), s. 14.

¹⁵⁷ Hartung, Völkische Ideologie (jako pozn. 121), s. 32, 38–41.

¹⁵⁸ Puschner, Die völkische Bewegung (jako pozn. 122), s. 280; 283–284; Puschner, Strukturmerkmale (jako pozn. 122), s. 450.

¹⁵⁹ Breuer, Die Völkischen (jako pozn. 129), s. 36, 44, 46; Gräfe, Antisemitismus (jako pozn. 130), s. 179.

¹⁶⁰ Např. Puschner, Strukturmerkmale (jako pozn. 122), s. 448–449; Puschner, Völkisch (jako pozn. 137), s. 53; Uwe Puschner, „Deutsche Schrift“ und völkische Weltanschauung, in: Uwe Puschner / G. Ulrich Großmann (Hrsg.), Völkisch und National. Zur Aktualität alter Denkmuster im 21. Jahrhundert, Darmstadt 2009, s. 366–378, zde s. 367.

¹⁶¹ Luh, Der Deutsche Turnverband (jako pozn. 54), s. 66.

¹⁶² Kurt Lenk, Volk und Staat. Strukturwandel politischer Ideologien im 19. und 20. Jahrhundert, Stuttgart/Berlin/Köln et al. 1971, s. 30–32; Kurt Lenk, Zum Strukturwandel politischer Ideologien im 19. und 20.

Lenkovy myšlenky za pevný úhel pohledu, je oprávněné spatřovat „zastírací“ i „vyjadřovací ideologii“ nejen v prostředí DTV, ale i v DTB, TKDÖ, DTB 1919 či DT. Otázkou však zůstává, proč se dnes na teorii Kurta Lenka stále ještě upínat, když nejsou jediným a už vůbec ne finálním a všeobecně uznávaným vysvětlením pojmu „ideologie“.

Koncem 18. století bylo záměrem Antoina Destutta de Tracy pojmenovat „ideologii“ novou vědu o idejích, avšak od té doby, co si Karl Marx tímto termínem posloužil při své fundamentální kritice společensko-ekonomického řádu, se „ideologie“ stala předmětem analýzy různých společenskovědních oborů a dynamicky se vyvíjela k označení diverzních konceptů a doktrín.¹⁶³ Letmý vhled do starších i novějších českých a cizojazyčných lexik, vědeckých či populárně laděných publikací rozevívá před očima široký horizont odlišných definic tohoto slova. Podle některých autorů jsou „ideologie“ „propracované soustavy názorů, postojů, hodnot a idejí s apologetickou nebo ofenzivní funkcí“,¹⁶⁴ jiní chápou „ideologiemi“ „soubor politických přesvědčení“¹⁶⁵ či „spájající článek mezi příslušníky istého spoločenstva, triedy alebo socialnej skupiny, ktorý udržuje a usmerňuje sociálnu aktivitu tohoto spoločenstva na uskutočnenie načrtnutých úloh“.¹⁶⁶ Nadále tedy platí přes 40 let staré Lenkovo zjištění, že „žádná všeobecně platná definice pojmu ‚ideologie‘“¹⁶⁷ neexistuje. I když se některá pojetí tohoto termínu cele, nebo alespoň částečně dají vztáhnout na soubor „völkisch“ myšlenek typických pro turnerské organizace, nezdá se být výraz „völkisch ideologie“ nejšťastnější, neboť ideje generované a multiplikované ve studovaných svazech neměly ani koherentní, ani výhradně politicky zaměřené a už vůbec ne mobilizační charakter, který bývá tak často asociován s „ideologiemi“.

U Marxova výkladu „ideologie“ jako falešného vědomí, které k ovládnutí společnosti nastoluje vládnoucí třída, počíná nejen kariéra termínu coby „klíčového politického termínu“,¹⁶⁸ ale rovněž tradice jeho negativního vnímání. Pokud se mimo zřetel ponechá myšlení německého sociologa Karla Mannheima nebo Leninova „pozitivní“ reinterpretace slova „ideologie“,¹⁶⁹ chápali jiní myslitelé jako Herbert Marcuse, Vilfredo Pareto nebo Antonio Gramsci „ideologii“ ve smyslu totalitního, hegemonního, kontrolního systému idejí, jimiž je společnost manipulována. V meziválečném období a v době studené války se vlivem četných diktatur, legitimujících se na základě oficiálně propagovaných idejí, tento náhled ještě posílil.¹⁷⁰ Ačkoli se od 60. let 20. století rozvíjela v akademických kruzích snaha navrátit „ideologii“ neutrální význam a mnohé slovníkové definice zdůrazňují vedle záporného rovněž kladné znění termínu „ideologie“,¹⁷¹ v českém prostředí se pojem v běžné řeči dodnes nezabavil nahořklé příchuti, bezesporu způsobené politickou situací po druhé světové válce.

Jahrhundert. Begriff und Phänomen des ideologischen Bewußtseins, in: Anton Pelinka (Hrsg.), *Ideologien im Bezugsfeld von Geschichte und Gesellschaft*, (Vergleichende Gesellschaftsgeschichte und politische Ideengeschichte der Neuzeit, Bd. 2) Innsbruck 1981, s. 97–107, zde s. 102–103.

¹⁶³ Mostafa Rejai, Heslo „Ideology“, in: Philip P. Wiener (ed.), *Dictionary of the History of Ideas. Studies of Selected Pivotal Ideas*. Vol. 2: Despotism–Law, common, New York 1973, s. 552–559.

¹⁶⁴ Heslo „Ideologie“, in: Wikipedie. Otevřená encyklopedie [online]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Ideologie> [7. 9. 2017].

¹⁶⁵ Wolfgang Fritz Haug, Heslo „Ideologie“, in: Ulrich Albrecht / Helmut Vogel (Hrsg.), *Lexikon der Internationalen Politik*, München/Wien 1997, s. 214–216, zde s. 214.

¹⁶⁶ Oleg Semak, *Človek a svetónázor*, Bratislava 1986, s. 185.

¹⁶⁷ Lenk, Volk (jako pozn. 162), s. 17.

¹⁶⁸ Andrew Heywood, *Political Ideologies. An Introduction*. 3. edition, Basingstoke 2003, s. 6.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 8–9.

¹⁷⁰ Rejai, Heslo „Ideology“ (jako pozn. 163), s. 555–556; Heywood, *Political Ideologies* (jako pozn. 168), s. 8, 10.

¹⁷¹ Amos Nascimento, Heslo „Ideology“, in: Rodney P. Carlisle (ed.), *Encyclopedia of Politics*. Vol. 1: The Left, Thousand Oaks / London / New Delhi 2005, s. 229–233, zde s. 229; Heywood, *Political Ideologies* (jako pozn. 168), s. 11.

Zatímco spojení „komunistická ideologie“ vyznívá samozřejmě, obrat „sokolská ideologie“¹⁷² už působí zcela jinak, byť je v něm podle některých slovníkových definic zvolené substantivum teoreticky v pořádku. S přihlédnutím k neujasněnému významu slova „ideologie“, jeho ne vždy možné aplikovatelnosti na systém „völkisch“ idejí, stejně jako k jeho latentnímu citovému zabarvení bude v předkládané práci při analýze myšlenkové orientace turnerských svazů a jejich členů od termínu „ideologie“ upuštěno ve prospěch výrazu „světonázor“.

Rozhodnutí k tomuto kroku nelze zdůvodnit obsahovou průzračností slova. V naprosté shodě se slovem „ideologie“ se i k pojmu „světonázor“ a jeho německé obdobě „Weltanschauung“ upíná velké množství výkladů. Obrat „Weltanschauung“ je o šest let starší než neologismus „ideologie“ Destutta de Tracyho. Poprvé jej roku 1790 použil Immanuel Kant ve svém díle *Kritika soudnosti* pro vyjádření souběžnosti dvou jevů – jednak procesu nahlížení na objekt, jednak paralelně probíhající interpretace nahlíženého objektu. Z oblasti filozofie se nový výraz záhy rozšířil i do jiných společenskovědních oborů a zpočátku bylo běžnějšího chápat jej jako činné „nahlížení na svět“. Tento význam ale postupně přecházel na slovo „Weltbild“, označující vědecky podmíněný obraz světa, zatímco smysl pojmu „Weltanschauung“ se zejména díky úvahám filozofa Friedricha Wilhelma Schellinga začal blížit subjektivnímu intelektuálnímu hodnocení nahlíženého světa a jeho metafyzických aspektů.¹⁷³ Dodnes se ale nepodařilo význam slova jasně konturovat. Většinou bývá výraz „Weltanschauung“ asociován s nejrůznějšími pojetími života a světa, stejně jako životními stanovisky jedince či určitého celku. Zejména německá právní věda se snaží exaktně distingovat mezi pojmem „Weltanschauung“, jemuž přisuzuje světský charakter, a termínem „Religion“, vztahujícím se k božským sférám.¹⁷⁴ Přesto nezřídka dochází k souřadnému používání slov „Religion“, „Weltbild“, „Weltanschauung“ a nadto ještě i méně etablovaného novotvaru „Lebensanschauung“ spisovatele Jeana Paula.¹⁷⁵

O nic snadnější není sledovat, jak se proměňovaly české obdoby slova „Weltanschauung“, popřípadě „Lebensanschauung“. Právě téma „Lebensanschauung“ zvolil filozof František Drtina roku 1908 za námět své heidelberské přednášky. Její česká, o rok později vydaná textová podoba nesla v názvu obrat „názor životní“. Podobně jako v kontextu Kantova díla, kde je pojmem „Anschauung“ rozuměno nahlížení na objekt i interpretování objektu, fungoval tehdy v českém jazykovém úzu výraz „názor“ ve smyslu „nazírání“ i „mínění“.¹⁷⁶ Přednáška Františka Drtiny však prozrazuje, že ve spojení se životem a světem byl „názor“ chápán výhradně jako mentální perspektiva nahlízejícího, nikoli jako proces

¹⁷² Např. Bohuslav Hodaň, *Sokolství a současnost*, Olomouc 2003, s. 42; Martin Černek, *Sokolská ideologie v současné multikulturní společnosti*, in: Bohuslav Hodaň (vyd.), *„Sokolství – občanská společnost – sjednocující se Evropa“*. Sborník sdělení přednesených na vědecké konferenci na Fakultě tělesné kultury UP v Olomouci ve dnech 5. a 6. prosince 2003, Olomouc 2004, s. 85–91.

¹⁷³ Werner Betz, *Zur Geschichte des Wortes „Weltanschauung“*, in: Horst Bürkle (Hrsg.), *Kursbuch der Weltanschauung*, (Schriften der Carl Friedrich von Siemens Stiftung, Bd. 4) Frankfurt am Main / Berlin / Wien 1981, s. 18–28, zde s. 18–19, 22, 24; Claudia Bibo, *Naturalismus als Weltanschauung? Biologische, theosophische und deutsch-völkische Bildlichkeit in der von Fidus illustrierten Lyrik (1893–1902)*. Mit einem Anhang: *Organisationen der Deutschgläubigen Bewegung*, (Studien zur Deutschen und Europäischen Literatur des 19. und 20. Jahrhunderts, Bd. 27) Frankfurt am Main et al. 1995, s. 33–34; Lukáš Borovička (vyd.), *„Světový názor“*. Od Humboldta k Egeltonovi. Komentovaná antologie textů k dějinám pojmu, (Společnost, sv. 19) Praha 2017, s. 9.

¹⁷⁴ Christine Mertesdorf, *Weltanschauungsgemeinschaften. Eine verfassungsrechtliche Betrachtung mit Darstellung einzelner Gemeinschaften*, (Schriften zum Staatskirchenrecht, Bd. 39) Frankfurt am Main / Berlin / Bern et al. 2008, s. 93–94, 141–142.

¹⁷⁵ Betz, *Zur Geschichte* (jako pozn. 173), s. 23.

¹⁷⁶ Lukáš Borovička / Tomáš Koblížek / Petr Příkryl / Jiří Soukup, *Úvodem*, in: Lukáš Borovička (vyd.), *„Světový názor“*. Od Humboldta k Egeltonovi. Komentovaná antologie textů k dějinám pojmu, (Společnost, sv. 19) Praha 2017, s. 9–14, zde s. 10.

nahlížení. „Názorem životním“ Drtina rozuměl z odkazu antiky, křesťanství a osvícenství napájenou moderní humanitu, kterou má každý jedinec projevovat v rámci rodiny, národu a lidstva.¹⁷⁷ Tomuto svéráznému pojetí „životního názoru“ jako ideálního mravního postoje člověka se v úvahách o povinnostech Sokolů blížil například též sokolský funkcionář Karel Vaníček¹⁷⁸ a v roce 1923 i filozof Josef Tvrđý, pracující již s úslovím „světový názor“. Tvrđému se „světový názor moderního Čecha“ jevil v ideji demokracie, uplatňované krom jiného také ve vztahu ke světovému řádu, ať už si jej představujeme „theisticky či pantheisticky“.¹⁷⁹

Do českého jazyka ovšem obrat „světový názor“ nevedl Josef Tvrđý, nýbrž pravděpodobně již na sklonku 19. století literární kritik, spisovatel a později také politik František Václav Krejčí. Od něj pochází rovněž rozlišení mezi moderním, ateistickým, vědecky založeným „světovým názorem“ a starým, totiž náboženským „světovým názorem“.¹⁸⁰ Na tomto ideovém základu vybudoval roku 1919 svou teorii přísně vědeckého světového názoru energetického například též fyzik Václav Posejpal, jemuž se veškeré dění od existence vesmíru až po smyslové počitky zdálo být nepřetržitou přeměnou energie.¹⁸¹ Krejčího a Posejpalovy úvahy se tak blíží současnému německému juristickému pojetí termínu „Weltanschauung“. V československém prostředí zapadají do tradice, která byla později intenzivně rozvíjena především v levicových kruzích a která od poloviny 20. století nabývala na dominantním vlivu. Vědecký, na Marxově dialektickém materialismu založený „světový názor“ byl v tomto smyslu stavěn do protikladu k náboženství, které spatřovalo ve světě „díl[o] vyšší bytosti“,¹⁸² jak roku 1946 napsala filozofka Jiřina Popelová z Československé sociální demokracie, a které „vysvětlovalo‘ nepochopitelné‘ pomocí fantaskních výmyslů“,¹⁸³ jak o rok dříve v přednášce pro funkcionáře KSČ ostřeji prohlásil matematik Arnošt Kolman.

Popelová s Kolmanem však i náboženství a filozofii považují za jednu z forem „světového názoru“, čímž naznačují další rozšířené vnímání tohoto pojmu v Československu – „světový názor“ nejen jako antireligiózní výklad světa, ale také jako historicky či lokálně podmíněný systém vědění, myšlení a, slovy Malé československé encyklopedie z roku 1987, spol[ječenského]. vědomí“.¹⁸⁴ Ještě roku 1986 proto slovenský filozof Oleg Semak ve své knižně vydané dizertaci rozlišoval například kosmologický či teologický „světový názor“ jako „historické typy svetonázoru“¹⁸⁵ a český archeolog Josef Skutil poté, co roku 1946 analyzoval moravský „lidový názor“ a představy o pravěku,¹⁸⁶ volal po zpracování „českého lidového světového názoru“, tedy všeho, „co lid ví, čemu se dnes ještě věří a čemu se v nedávné době

¹⁷⁷ Fr[antišek]. Drtina, Základy novověkého názoru životního. Přednáška při Mezinárodním sjezdu filosofickém v Heidelbergu dne 4. září 1908. Zvl. otisk z „České myslí“ roč. IX., Praha 1909.

¹⁷⁸ Karel Vaníček, Povinnosti sokolské. 5. vydání, Praha 1910, s. 4.

¹⁷⁹ Josef Tvrđý, Světový názor moderního Čecha. Přednáška, kterou konal Dr. Josef Tvrđý, docent Masarykovy University v Brně na schůzi legionářů v Brně 10. prosince 1922, (Přednášky, sv. 1) Brno 1923, s. 30.

¹⁸⁰ Lukáš Borovička / Jiří Soukup, Kapitoly z dějin pojmu „světový názor“ v českém kontextu, in: Lukáš Borovička (vyd.), „Světový názor“. Od Humboldta k Eageltonovi. Komentovaná antologie textů k dějinám pojmu, (Společnost, sv. 19) Praha 2017, s. 173–213, zde s. 176–179.

¹⁸¹ V[áclav]. Posejpal, Světový názor energetický, (Za vzděláním. Knížky pro každého, sv. 112) Praha 1919, s. 3–5.

¹⁸² Jiřina Popelová, Socialistický světový názor, (Knižnice pracujícího člověka, sv. 3) Praha 1946, s. 9

¹⁸³ Arnošt Kolman, Světový názor komunistů, (Knihovna politických rukověti funkcionáře KSČ, sv. 10) Vimperk 1945, s. 2.

¹⁸⁴ Heslo „Světový názor“, in: Josef Říman / Miroslav Štěpánek (vyd.), Malá československá encyklopedie. Sv. V: Pom–S, Praha 1987, s. 968.

¹⁸⁵ Semak, Člověk (jako pozn. 166), s. 57, 63.

¹⁸⁶ Josef Skutil, Moravský lidový názor a představy o pravěku, in: Český lid. Etnologický časopis 33, 1946, 9–10, s. 129–135.

ještě věřilo“.¹⁸⁷ Jedná se o podobně širokou interpretaci, která v současnosti panuje v obecném německém povědomí a která vede k zaměňování pojmu „Weltanschauung“ s pojmy „Weltbild“ a „Religion“.

Souběžně byl v česky a slovensky psané literatuře „světový názor“ vztahován i na jedince, především umělce¹⁸⁸ a jiné významné osobnosti jako třeba Jana Evangelistu Purkyně, jehož „světový názor“ roku 1962 zkoumal Mikuláš Teich.¹⁸⁹ Jestliže Teichovi ještě záleželo na vykreslení Purkyňova širokého souhrnu filozofických, vědeckých, politických a etických ideálů, rozuměla se od 70. let 20. století „světovým názorem“ spíše subjektivní relace člověka ke světu.¹⁹⁰ „Je prizmou ‚videnia sveta‘,“ napsali v roce 1987 slovenští filozofové Zuzana Kiczková a Milan Zigo, „cez ktorú si subjekt vyberá a volí to, čo ho zaujíma,“ přes kterou „hodnotí skutočnosť“.¹⁹¹ Z této perspektivy se „světový názor“ obsahově rovná termínu „Weltanschauung“, kterému začal být v německy mluvících zemích tentýž význam propůjčován v 19. století a který je takto v každodenní němčině vedle svého širšího pojetí vnímán i dnes. Na unikátním jedincově pojmání světa se definice „světového názoru“ v českém prostředí momentálně ustálila¹⁹² a literární odborník Lukáš Borovička chápání individualistického charakteru tohoto termínu ještě radikalizoval. Světových názorů se mu zdá být tolik, „kolik je jedinců prožívajících a artikulujících svět“, neboť „světový názor je interpretací světa z určité parciální perspektivy.“¹⁹³ Když jsou parciální „světové názory“ uniformovány a manifestovány navenek, nekrytalizuje takto dle Borovičky určitý skupinový „světový názor“, o jehož existenci je naopak přesvědčena německá a starší česká i slovenská literatura, nýbrž prý vzniká „ideologie“.¹⁹⁴

V současném českém historiografickém bádání je prozatím termín „světový názor“ využíván jen zřídka.¹⁹⁵ Německá historiografie s ním naopak od poloviny 20. století pracuje mnohem intenzivněji. Armin Mohler totiž svou dizertační prací z roku 1950 vnesl do německého dějepisného výzkumu kromě sousloví „konzervativní revoluce“ též pojem „Weltanschauung“. V Mohlerově interpretaci se v 19. století s ústupem vlivu křesťanství na myšlení západní kultury rozhostilo jakési „interregnum“, v němž jsou sice pozůstatky starých idejí stále přítomné, avšak chaoticky poletující a nesloučené v novou jednotu. Onen závratný prostor „bez hořejšku a spodku, bez blízký a dálky“¹⁹⁶ se prý „konzervativní revoluce“ snažila vyplnit za pomoci nového myšlenkového systému, tedy „Weltanschauung“. Podle Mohlera se jedná o typickou ideovou formu panujícího interregna. Ovšem „konzervativní revoluce“ prý nevyprodukovala pouze jednu takovou formu. Mohler tvrdí, že jich vedle sebe existovalo více a navzájem se mezi sebou lišily v představě, zda na „trůn[u] absolutna“¹⁹⁷ spočívalo

¹⁸⁷ Josef Skutil, Zpracujme český lidový světový názor!, in: Český lid. Etnologický časopis 36, 1949, 1–2, s. 48.

¹⁸⁸ Borovička / Soukup, Kapitoly (jako pozn. 180), s. 198–203.

¹⁸⁹ Mikuláš Teich, Světový názor J. E. Purkyně, in: Vladislav Kruta / Mikuláš Teich, Jan Evangelista Purkyně, Praha 1962, s. 103–127.

¹⁹⁰ Semak, Člověk (jako pozn. 166), s. 10–11, 17–18.

¹⁹¹ Zuzana Kiczková / Milan Zigo, Štruktúra, funkcie a proces formovania vedeckeho svetónázoru, in: Zuzana Kiczková / Milan Zigo / Jana Miedzgová et al., Svetónázor v živote človeka a spoločnosti, Bratislava 1987, s. 9–57, zde s. 14–15, 20.

¹⁹² Viz např. Heslo „Světový názor“, in: Universum. Všeobecná encyklopedie. 9. díl: Sp–T, Praha 2001, s. 221.

¹⁹³ Lukáš Borovička, Světový názor a interpretační komunita v literární vědě – několik poznámek, in: Česká literatura 58, 2010, 4, s. 475–489, zde s. 476, 482.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 477.

¹⁹⁵ Např. Jiří Štaif, Jan Slavík a „necechovní“ diskurz. Sociální dějiny mezi světovým názorem, historickým konceptem a historikovým habitem, in: Lukáš Babka / Petr Roubal (vyd.), Život plný střetů. Dílo a odkaz historika Jana Slavíka (1885–1978), Praha / Červený Kostelec 2009, s. 85–95; Vojtěch Bažant / Martin Šorm, Vlastimil Vondruška jako zručný řemeslník a populist, in: Dějiny a současnost 39, 2017, 1, s. 51–52, zde s. 52.

¹⁹⁶ Armin Mohler, Die Konservative Revolution in Deutschland 1918–1932. Grundriß ihrer Weltanschauung, Stuttgart 1950, s. 25.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 26.

například hospodářství nebo „rasa“. Z této perspektivy působí zcela logicky, proč Uwe Puschner použil termín „Weltanschauung“ pro disparátní, ale s myšlenkou „rasy“ vždy sepnuté ideje heterogenního „völkisch“ hnutí.

Slabina Mohlerova pojetí slova „Weltanschauung“ spočívá v tezi, jež se blíží Posejpalovu náhledu a jež považuje „světový názor“ za unikátní fenomén post-křesťanského světa, za jakési „náhradní“ náboženství pro dezorientovanou západní společnost, na kterou již nedohlíží trojjediný bůh. Věkům před 19. stoletím tak Mohler „světový názor“ upírá a především nedostatečně zohledňuje, že by i jeden jediný člověk mohl mít svůj vlastní „světový názor“. Tohoto velmi zúženého pojetí „světového názoru“ se již Uwe Puschner nedržel. To, co on ve svých textech nazývá jako „völkische Weltanschauung“, mohlo být spoluutvářeno a zastáváno jak jedinci, tak organizacemi.¹⁹⁸ Pro předkládanou práci je Puschnerovo pojetí slova „Weltanschauung“ určující. Pokud by byl totiž „světový názor“ vnímán v Mohlerově smyslu pouze jako kolektivní myšlenkový systém, mohl by lehce vzniknout dojem, že všichni členové „völkisch“ turnerských svazů společně sdíleli „völkisch světový názor“, formulovaný v propagandistických písemnostech. Ovšem „světový názor“ jednotlivce nemusel vždy korelovat s proklamovaným „světovým názorem“ svazu. Jinými slovy řečeno: být členem „völkisch“ turnerské organizace ještě nutně neznamenalo ztotožňovat se s jejím „völkisch“ „světovým názorem“.

„Světový názor“ se tudíž v myšlenkách dalších částí předkládané studie významově klene mezi dvěma krajními póly, z nichž jedním je široké pojetí „světového názoru“ ve smyslu kolektivní interpretace světových souvztažností, druhým naopak zúžení termínu na jedincovo osobní stanovisko. V souladu se současným německým jazykovým územ a definicemi z posledního dvacetiletí Československa je oprávněné při studiu „völkisch“ turnerských svazů používat „světový názor“ – in summa – dvojím způsobem, totiž jednak jako označení pro oficiálně propagované svazové ideje, jimiž byla osvětlována minulost, vykládána přítomnost a předpovídána budoucnost,¹⁹⁹ jednak jako pojem pro individuální perspektivu každého jednoho turnera. Aby se takto podvojně chápaný „světový názor“ odlišil od téhož termínu používaného v české literární vědě, aby se oprostil od konotací s československou marxisticko-leninskou naukou i od prvorepublikového kontextu, zkrátka aby bylo zřejmé, že je zde pro účely historiografického výzkumu použita svébytná analytická kategorie coby alternativa k problematickému termínu „ideologie“, bude na dalších stránkách pracováno s méně běžným, avšak gramaticky přípustným termínem „světonázor“.

Komparativní sémantický průzkum české i zahraniční odborné a populárně-vědecké literatury vynesl v této úvodní kapitole najevo hlavní tendence v chápání slov „turnerský“, „völkisch“ a „světonázor“. Ukázalo se přitom, že je chybné asociovat s turnerským systémem Friedricha Ludwiga Jahna apriorně negativní fenomény, jakými je třeba militarismus,

---

¹⁹⁸ Sám Mohler svůj původní koncept z roku 1950 o 30 let později částečně revidoval, když se podílel na vzniku sborníku, v němž jednotliví přispěvatelé vnímali „Weltanschauung“ primárně jako osobní perspektivu. Andreas von Weiss, Weltanschauungen der linken politischen Parteigruppierungen, in: Horst Bürkle (Hrsg.), Kursbuch der Weltanschauung, (Schriften der Carl Friedrich von Siemens Stiftung, Bd. 4) Frankfurt am Main / Berlin / Wien 1981, s. 83–145, zde s. 86–87; Karl R. H. Frick, Weltanschauung des „modernen“ Illuminismus, in: Horst Bürkle (Hrsg.), Kursbuch der Weltanschauung, (Schriften der Carl Friedrich von Siemens Stiftung, Bd. 4) Frankfurt am Main / Berlin / Wien 1981, s. 245–300, zde s. 248.

¹⁹⁹ Např. Friedrich Rudolf Zenker, Deutschvölkische Weltanschauung, in: Franz Scholz (Hrsg.), Jahrbuch des Deutschen Turnerbundes für 2025/1912, Wien, 1912, s. 52–57; Deutscher Turnverband (Hrsg.), Deutsche Volkskunde. Leitfaden für völkische Erziehung, Brüx 1921, s. 11; Friedrich Rudolf Zenker, Deutschkunde über Rasse, Volkstum, Staat und Turnen zum Gebrauch für die völkischen Prüfungen in den Vereinen des Deutschen Turnerbundes und als Lesebuch für alle seine Mitglieder. Band 1 (Fragen und Antworten). Zweite Auflage, Wien 1923, s. 4; Diwartetagung in Klagenfurt am 2. Julmonds 1928, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 2 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Eismond 1929, s. 7–8.

šovinismus či všenněmectví. Turnerské hnutí totiž sestávalo z ideově rozmanitých segmentů. Vedle křesťanských, levicových a židovských svazů představovaly jeden takový segment rakousko-uherské svazy DTB a TKDÖ, rakouský svaz DTB 1919, československý svaz DTV a parciálně také říšskoněmecký svaz DT. V těchto svazech, nebo alespoň v jejich částech byly propagovány myšlenky, které lze obejmout adjektivem „völkisch“. Výraz „völkisch“ bývá v pramenech i v odborné literatuře vysvětlován odlišně, a to především buď jako německý ekvivalent pro slovo „national“, či jako svorník úvah kroužících kolem paradigmatu „rasy“. K druhému významu se kloní i dizertační práce a v následující kapitole bude vyvinuta snaha rozborem „osvětové“ literatury studovaných svazů abstrahovat konkrétní ideje, které tvořily náplň turnerského „völkisch“ myšlenkového souboru. Nejednoznačnost a ideová zatíženost výrazů „ideologie“ a „světový názor“ byly důvodem, proč je tento „völkisch“ ideový komplex v předkládané studii nazýván „světonázorem“. Termín je na dalších stránkách používán ve dvojím smyslu, a to jednak jako individuální náhled jedince na svět, jednak jako turnerskými svazy oficiálně zastávaná a mezi členy propagovaná všeobjímající interpretace světového dění.

2. Kapitola: Turnerský „völkisch“ světonázor

Většina ze spolků, jež navazovaly na Jahnův tělovýchovný koncept a nazývaly se jako „turnerské“, nebyly zařízeními určenými pouze k rozvoji těla. Podobně jako český Sokol či Orel sledovaly též mnohačetné politické, sociální i kulturní cíle. V této studii představené německé turnerské svazy, jež působily na rakousko-uherském, říšskoněmeckém, rakouském a československém území a jež se oficiálně či alespoň částečně hlásily k „völkisch“ myšlenkám, měly ve svých stanovách explicitně uvedeno, že smysl jejich existence spočívá nejen ve výchově členů k fyzické zdatnosti, ale také v šíření německví.

Říšskoněmecké DT podle prvních stanov sloužilo primárně k pozvednutí turnerství jakožto prostředku „k tělesnému a mravnímu posílení“.¹ Stanovy otištěné v roce 1904 v oficiální přehledové publikaci svazu již ale účel organizace rozšiřovaly o pasus hlásající „pěč[i] o německé národní vědomí a vlastenecké smýšlení“.² V témže roce konstituovaný TKDÖ měl vedle provozování cvičení podporovat též „cit pro německou národní sounáležitost“ a posilovat u turnerů jejich „mravní a völkisch“ přesvědčení.³ Ještě abmicióznější výchovně-vzdělávací plány chovali o 15 let dříve zakladatelé rakousko-uherského DTB. Ve svazových stanovách uváděli, že organizace tělovýchovy je nástrojem „k ochraně a podpoře německého národovectví, k utvoření a posílení německé mužnosti, všeobecné zdatnosti a kmenového povědomí v německém národě“.⁴ Podobně byl formulován také druhý paragraf stanov rakouského DTB 1919 a stanov, které si československým ministerstvem vnitra nechal schválit svaz DTV.⁵

Podle statutů chápali funkcionáři turnerské svazy jako organizace zastávající specifický světonázor. K němu si nárokovali přivést členy turnerských spolků pomocí toho, co v pramenech bývalo nazýváno slovem „Erziehung“. Jím se rozuměla jak výchova k určitým hodnotám a postojům, tak vzdělávání v určitých oblastech.⁶ Stanoviska a vědomosti, které si turneři měli osvojit, byly definovány v „osvětové“ literatuře svazů. První oddíl této kapitoly se na svazové „osvětové“ publikace bude koncentrovat detailněji. Je v něm učiněn pokus klasifikovat tento specifický žánr a rozpoznat motivy autorů k vydání jednotlivých publikací. V podkapitole jsou dále stanoveny tři centrální tématické okruhy turnerského „völkisch“ světonázoru, pomocí nichž lze myšlenky v „osvětových“ spisech systematizovat. Nastíněna je také sepjatost propagovaných idejí jednak s ideami Friedricha Ludwiga Jahna, jednak s dobovými myšlenkovými proudy.

Ideovou kontextualizaci prohlubují i tři následující podkapitoly, z nichž se však každá zaměřuje vždy na jeden světonázorový okruh. Jejich společným výsledkem je přehledná množina konstantních motivů, které turnerský „völkisch“ světonázor obsahově vymezují. Díky motivům vypracovaným druhou až čtvrtou podkapitolou lze rovněž určit, jak byl studovaný světonázor geograficky a časově ohraničen. Této problematice se věnuje závěrečná podkapitola koncipovaná jako polemika s autory, kteří ve svých studiích o turnerských

¹ Ferdinand Goetz (Hrsg.), *Handbuch der Deutschen Turnerschaft*. Zweite Ausgabe, Hof 1884, s. 16.

² Hugo Rühl (Hrsg.), *Handbuch der Deutschen Turnerschaft*. Siebente Auflage, Leipzig 1904, s. 64.

³ Alfred Schmarda (Hrsg.), *Handbuch des Turnkreises Deutschösterreich*. Zweite Auflage, Wien 1913, s. 42.

⁴ Grundgesetze des deutschen Turnerbundes, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 2, 1889, 14, s. 162–166, zde s. 162.

⁵ Státní okresní archiv Most, Fond 1. Spolek německých turnerů v Mostě, inventární číslo 3: Statuta spolku a jejich změny 1883–1931, *Satzungen des Deutschen Turnverbandes*, s. 1; Josef Truntschka (Hrsg.), *Handbuch des Deutschen Turnverbandes*. Sitz in Teplitz-Schönau, Teplitz-Schönau 1925, s. 136.

⁶ Fr[iedrich]. R[udolf]. Zenker, *Unsere Bundesarbeit*, in: *Deutscher Turnerbund (1919)* (Hrsg.), *Turn-Ordnung*, Wien 1924, s. 9–48d, zde s. 36.

svazech pracovali s jiným pojetím slova „völkisch“, a kteří proto rozšíření a zánik „völkisch“ myšlenek spatřovali jinak.

2.1 Možnosti rekonstrukce, obsahového vymezení a kontextualizace turnerského „völkisch“ světonázoru

Světonázorové ideje prostupovaly všemi tiskovinami svazů. Ani turnerské beletristické knihy, ani brožury vydávané u příležitosti turnerských festivit či tělocvičné příručky nemohly v úplnosti zůstat bez vlivu svazového světonázoru. Většina písemností ale nepředestírá celek „völkisch“ idejí, nýbrž obsažen a zdůrazněn v nich bývá pouze parciální výsek celého myšlenkového komplexu. Při sestavování ideového panoramatu turnerských svazů proto badatelé nejčastěji vycházejí ze svazových novin, které přinášely příspěvky k nejrozmanitějším tématům. Ovšem i periodický tisk je pro výzkum světonázoru plný úskalí. Většinou v něm totiž nebylo v konzistentní formě řečeno, jaký charakter a jaké vědomosti má čtenář mít, nýbrž tyto informace byly v novinách turnerských svazů nerovnoměrně, v dlouhém časovém úseku a různými, často i skrytými strategiemi multiplikovány. Do podstaty turnerského „völkisch“ světonázoru tak nejlépe uvádí „osvětová“ literatura svazů DTB, DTB 1919, DTV a TKDÖ, částečně také některé „osvětové“ spisy z říšskoněmeckého DT.

Rozlišit se dají celkem tři typy takovýchto děl. Prvním z nich jsou polemické tiskoviny, které vznikly jako odpověď na kritiku svazu či jako reakce na domnělé krizové jevy. Jelikož v nich autoři definovali a ohlašovali základní myšlenková stanoviska svazu, budou tato díla v dalších částech studie vystupovat pod souhrnným názvem programatické a manifestační spisy. Vedle nich byly svazové postoje prezentovány v příručkách, které v originálním znění nesou v titulu pojem „Handbuch“. V nich nezdůrazňují sami předsedové svazů vykládali řadovým členům v co možná nejširším záběru a v oficiálním narativu dějiny, cíle, strukturu a ideovou orientaci jejich turnerské organizace. Na následujících stránkách budou tyto publikace vystupovat pod svým původním označením „Handbuch“, protože český ekvivalentní termín „příručka“ je vyhrazen pro třetí typ literatury uvádějící turnery do nitra turnerského „völkisch“ světonázoru. Jednalo se o příručky pro přípravu na zkoušky, během nichž členové některých svazů museli prokázat patřičnou zdatnost ve „völkisch“ vědění a přesvědčení. Do těchto brožur byl tudíž svazový světonázor vtěsnán od A do Z a navíc podán tak, aby mu porozuměl každý dospělý turner bez ohledu na věk a dosažený stupeň vzdělání. V produkování programatických a manifestačních spisů, publikací zvaných „Handbuch“ a příruček pro zkoušky na přípravu z „völkisch“ znalostí se svazy DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT navzájem výrazně odlišovaly.

Programatické a manifestační spisy byly s obzvláštní horlivostí vydávány zejména v DTB. Převážná část těchto publikací pochází od neúnavně písíciho Franze Xavera Kießlinga, iniciátora „arizace“ dolnorakouských turnerských spolků a ústředního hlasatele „völkisch“ světonázorových zásad.⁷ Paradigmatické myšlenky turnerského „völkisch“ světonázoru začal Kießling písemně artikulovat ještě před tím, než DTB vůbec vznikl. První spis, který by mohl být označen jako programatický a manifestační, sepsal Kießling pravděpodobně již v roce 1885, to znamená čtyři roky před založením DTB. Od otištění textu v památníku spolku „Erster Wiener Turnverein“ prý Kießling nakonec upustil,

---

⁷ Kießlingově činnosti v DTB a jeho zájmu o dějiny, geografii, mytologii a lidové umění Dolního Rakouska se věnuje publikace o chebské Jahnově mohyle: Vojtěch Kessler / Martin Klement, Vytužená, nepochopená, zapomenutá. Jahnova mohyla u Chebu, (Knížnice Dějin a současnosti, sv. 53) Praha 2014, s. 37–43.

neboť se mu zdálo, že by jeho úvahy v daném okamžiku ještě nevyprovokovaly kýženou odezvu.

Teprve o rok později, kdy se vídeňský spolek kvůli svým gradujícím antisemitským projevům stával předmětem čím dál hlasitější kritiky, vzal Kießling starý manuskript znovu do rukou a po úpravách ho připravil k vydání.⁸ Text nadepsaný jako *Feinde deutscher Turnerei* poprvé konfiguroval paradigmatické schéma, dle něhož hrstka „rasově čistých“ a nacionálně smýšlejících turnerů musí bránit Jahnovu turnerské dědictví – a tím přeneseně i německý národ – před příslušníky jiných „ras“ a před zastánci „neněmeckého“ smýšlení.⁹ Cenzura Kießlingův třicetistránkový hanopis výrazně zeštíhlila, mezitím se ale původní verze údajně bez Kießlingova přičinění dostala oklikou ke Goergu von Schönererovi, který nechal manuskript obratem vytisknout na svém sídle v Rosenau. A tak se tento nejstarší válečný spis völkisch turnerského hnutí,¹⁰ jak Kießling *Feinde deutscher Turnerei* s odstupem času hrdě nazval, kuriózně objevil v necenzurovaném a cenzurovaném vydání, z nichž předkládaná práce čerpala informace z toho prvního.¹¹

V roce 1895 vypracoval Kießling na žádost svazové rady širěji pojatou „osvětovou“ publikaci *Deutscher Turnerbund oder Deutsche Turnerschaft*. Jí Kießling podle vlastního vyjádření zamýšlel odpovědět na časté, svazovému vedení zasílané dotazy ke vzniku a průběhu ideového konfliktu mezi DT a dolnorakouskými spolky, z nichž se roku 1889 vyvinul DTB.¹² Tuto publikaci, v níž byl turnerský „völkisch“ světonázor ještě detailněji jak ve *Feinde deutscher Turnerei* programaticky vyjádřen a hlasitě manifestován, Kießling o dva roky později uveřejnil ve více jak dvojnásobně rozšířeném vydání,¹³ využitým i při práci na této studii. Ačkoli je v podtitulu knihy *Deutscher Turnerbund oder Deutsche Turnerschaft* uvedeno, že publikace slouží zároveň jako „dějinný přehled německého völkisch hnutí v turnerských krajích“, neměl Kießling dojem, že by události, v nichž byl sám hlavním protagonistou, dokázal na téměř 140 stranách ozřejmit ve všech podrobnostech. Během několika let prý totiž nashlédal řadu svazků s novinovými výstřižky, dále nesčetné brožury, letáky a jiné materiály, které pojednávaly o sílení „völkisch“ idejí v turnerském prostředí a které teprve čekaly na důkladné zpracování.¹⁴

Podnět k zúročení Kießlingových znalostí v monumentálním programatickém a manifestačním spisu zavalil budoucí předseda TKDÖ Alfred Schmarda, který na počátku 90. let 19. století zastával funkci předsedy župy „Ostmarkturngau“ svazu DT. Tehdy také vydal pamflet *Deutscher Turnerbund und Deutsche Turnerschaft*,¹⁵ v němž chtěl odrazit útoky na župu ze strany DTB. Přitom podnikl i několik výpadů vůči Franzi Xaveru Kießlingovi, který zareagoval souborem volně navazujících článků *Beiträge zur Geschichte der völkischen Turnfehde*. Zprvu je uveřejňoval v periodiku DTB, do roku 1905 je ale rozšířil o desítky dalších příspěvků a nakonec pod stejným názvem souborně vydal jako pokračování publikace *Deutscher Turnerbund oder Deutsche Turnerschaft*.¹⁶ Bezmála pětisetstránkový opus *Beiträge zur Geschichte der völkischen Turnfehde* završil Kießlingovo dvacetileté úsilí o precizování a zevrubné sestavování argumentů, jimiž měl být turnerský „völkisch“ světonázor legitimizován a etablován. Jelikož ale z finančních důvodů nakonec bylo vypuštěno na sto

⁸ Franz Xaver Kießling, *Beiträge zur Geschichte der völkischen Turnfehde*, Wien 1900–1905, s. 201–202.

⁹ Franz X[aver]. Kießling, *Feinde Deutscher Turnerei*, Rosenau 1886.

¹⁰ Franz [Xaver] Kießling, *Turnerisches und Völkisches Geschehen im Wandel der Zeiten*, Wien 1940, s. 58.

¹¹ Kießling, *Beiträge* (jako pozn. 8), s. 202–204.

¹² Franz Xaver Kießling, *Deutscher Turnerbund oder Deutsche Turnerschaft? Fragen und Antworten zum Verständnis der deutschheitlichen (nationalen) Turnfehde. Zugleich eine geschichtliche Übersicht der deutschvölkischen Bewegung in Trunkreisen*. 2. Auflage, Wien 1897, s. 3.

¹³ Kießling, *Beiträge* (jako pozn. 8), s. 209.

¹⁴ Tamtéž, s. 34–35.

¹⁵ Alfred Schmarda, *Deutsche Turnerschaft und Deutscher Turnerbund. Eine offene Antwort*, Wien 1900.

¹⁶ Kießling, *Beiträge* (jako pozn. 8), s. 9–10.

stran textu včetně obsahu, minul se účinkem Kießlingův původní záměr učinit z díla přehlednou encyklopedii turnerského „völkisch“ hnutí.¹⁷

O to transparentněji působí anonymní dílo *Der Deutsche Turnerbund. Seine Ziele und Einrichtungen*,¹⁸ které taktéž mělo ráz programu a manifestu světonázorové perspektivy. Do oběhu se dostalo čtyři roky po uveřejnění kompletního souboru *Beiträge zur Geschichte der völkischen Turnfehde*. Rok 1909 nebyl náhodný. O Velikonocích předešlého roku se totiž konal svazový sněm v Chebu, na kterém byly dohodnuty „konečné směrnice völkisch výchovy a vzdělávání ve svazu“.¹⁹ V praxi to znamenalo vytvoření instituce vzdělavatelů – „dietwartů“ – a jmenování malíře Friedricha Rudolfa Zenkera svazovým „dietwartem“,²⁰ jak rozvede ještě následující kapitola věnovaná výhradně této problematice. Svaz usiloval ve zmíněném spisu podat smysl svého rozhodnutí a vsadil nadto ideové segmenty „völkisch“ světonázoru do širokého kontextu turnerských i obecných dějin, sahajících až do dob reformace.²¹

Stovky stran, na nichž funkcionáři DTB s Kießlingem v čele sestavovali a ospravedlňovali svazový světonázor, byly metou, kterou ostatní studované turnerské organizace nedokázaly překonat. Ovšem i v nich působili vlivní a literárně plodní činovníci, jejichž publikační aktivita zahrnuje krom jiného i programatické a manifestační spisy. V DTB 1919 navázal na Kießlingův nekompromisní polemický tón Friedrich Rudolf Zenker, zastávající funkci svazového „dietwarta“ i v meziválečném rakouském turnerském svazu. Hned v roce 1919 vydal Zenker pod dojmem nového státního uspořádání návrh na spojení „völkisch“ sil k „obrodě“ německého národa a dílko pojmenoval *Die jetzt zu leistende völkische Rettungsarbeit, ihre Einteilung und Aufteilung auf die völkischen Verbände*.²² Ačkoli se publikace stránkovým rozsahem přibližně jen z poloviny vyrovnala Kießlingovu spisu *Feinde deutscher Turnerei*, jsou si oba dva spisy velmi podobné, neboť i Zenker odhaloval různé domnělé nepřátele německé a považoval DTB 1919 za součást předvoje, který se jejich potíráním zasadí o jakýsi nový úsvit „arijství“.

Publikaci *Der Deutsche Turnerbund. Seine Ziele und Einrichtungen* předválečného DTB se podobá kniha *Turn-Ordnung*, v níž DTB 1919 roku 1924 shrnul principy tělovýchovy v rakouském turnerském „völkisch“ svazu. Poválečná situace si vynutila nový způsob tělesného cvičení a především závodů, jak zní v úvodu,²³ proto byl publikací stanoven přesný a závazný řád soutěží. Nejdříve však téměř padesátistránková, Zenkerem sepsaná vstupní kapitola o principech svazové práce čtenářům programaticky definovala myšlenkovou bázi, z které činnost v DTB 1919 vyrůstala.²⁴ Kniha tak představovala ideální východisko pro realizaci poslání, které Zenker svazu přisoudil ve spisu z roku 1919. Zenkerův styl je patrný i

¹⁷ Vyplývá to z Kießlingových rukopisných poznámek, jež se nacházejí v exempláři věnovaném Erwinu Mehlovi, knihovníku DTB 1919. Exemplář se nachází v knihovně berlínského Muzea sportu.

¹⁸ Bundesrat des Deutschen Turnerbundes (Hrsg.), *Der Deutsche Turnerbund. Seine Ziele und Einrichtungen*, Wien 1909.

¹⁹ Tamtéž, s. 15.

²⁰ Der Bundesturntag, 9. Ordentlicher Bundesturntag, in: *Deutscher Turner-Hort* 19, 1909, 23, s. 231–232. O Zenkerově umělecké činnosti, stejně jako o jeho působení v Plavně informuje blíže a velmi pozitivně krátký životopisný medailonek z roku 1998. Ignorovány jsou v něm ale myšlenky, které Zenker zastával a které šířil v mnoha publikacích i novinových článcích. Největšímu Zenkerovu uměleckému projektu, Jahnově mohyle u Chebu, je věnována publikace z roku 2014. Albrecht Bleil, *Der Kunstmaler Prof. Friedrich Rudolf Zenker und seine Zeit* (15. Nov. 1868–27. Aug. 1953), in: Curt Röder (Hrsg.), *Das Vogtland-Jahrbuch*. 15. Jahrgang, Plauen i. V. 1998, s. 120–123; Kessler / Klement, *Vytoužená* (jako pozn. 7), především s. 46–47, 70–81.

²¹ Bundesrat des Deutschen Turnerbundes (Hrsg.), *Der Deutsche Turnerbund* (jako pozn. 18), s. 1–15.

²² Friedrich Rudolf Zenker, *Die jetzt zu leistende völkische Rettungsarbeit, ihre Einteilung und Aufteilung auf die völkischen Verbände*. Ein Vorschlag des Deutschen Turnerbundes 1919 zur Bannung der Zersplitterung der völkischen Bewegung und ein Mahnruf, Plauen 1919.

²³ *Deutscher Turnerbund* (1919) (Hrsg.), *Turn-Ordnung*, Wien 1924, s. 6.

²⁴ Zenker, *Unsere Bundesarbeit* (jako pozn. 6), s. 9–48d.

v anonymní brožuře *Zur Abwehr der klerikalen Angriffe gegen den Deutschen Turnerbund*,²⁵ kterou DTB 1919 vydal roku 1929. Tentokrát autoři čtenářům ze škály údajných nepřátel „pravého“ němectví vybrali pouze římskokatolickou církev a na jejím příkladně cizelovali část argumentů nastíněných již Kießlingem ve *Feinde deutscher Turnerei*.

Koncepci programatických a manifestačních spisů měl ke Kießlingovi a Zenkerovi ve svazu DT blízko Edmund Neuendorff. Roku 1916 s Heinrichem Schröerem vydal obsáhlý soubor esejů *Neues Deutsches Volkstum*,²⁶ svým názvem vědomě narážející na Jahnovo dílo *Deutsches Volksthum* z roku 1806. Schröer ani o něco mladší Neuendorff nebyli v turnerských kruzích žádní neznámí jedinci. První jmenovaný zastával například vysokou pozici v turnerském kraji „Turnkreis IIIb – Brandenburg“ (Turnerský kraj IIIb – Braniborsko) a kromě toho ještě vydával vlivné periodikum *Monatsschrift für das Turnwesen*.²⁷ Od roku 1907 mu s vydáváním měsíčníku pomáhal právě Edmund Neuendorff, toho času náčelník župy „Märkischer Gau“ (Župa braniborské marky)²⁸ a pravidelný dopisovatel svazového periodika *Deutsche Turn-Zeitung*.²⁹ Zatímco Schröer své příspěvky pro *Neues Deutsches Volkstum* psal zkraje války a zprvu je uveřejňoval v měsíčníku *Monatsschrift für das Turnwesen*, Neuendorff formuloval druhou část knihy přímo ve frontových zákopech. Obava ze zániku „německé rasy“ a kultury vyvolala u obou autorů – podobně jako v 80. letech 19. století u Kießlinga či roku 1919 u Zenkera – potřebu diagnostikovat domnělé škůdce německého národovectví a předložit návrhy na jeho „záchranu“.³⁰ Do této tendence ukázkově zapadá i další Neuendorffův příspěvek, uveřejněný nejdříve v periodiku *Monatsschrift für Turnen, Spiel und Sport* a roku 1921 vydaný jako speciální výtisk pod signifikantním titulem *Volk in Not*.³¹

Díla *Neues Deutsches Volkstum* a *Volk in Not* však ze souboru „osvětové“ literatury poněkud vyčnívají. Na rozdíl od většiny prezentovaných programatických a manifestačních spisů nevznikly z pověření svazu, nýbrž předně z vlastní iniciativy autorů. To znamená, že názory vyjadřované v obou publikacích není možné interpretovat jako oficiální stanovisko DT. Publikace od Neuendorffa a Schröera přesto asi nebyly v DT zcela bez vlivu, neboť se jim ve svazovém periodiku dostalo pozitivní reklamy.³² Oficiální programatickou a manifestační knihou DT se ovšem stala až kniha Maxe Schwarzeho, jenž v hierarchii svazu zastával úřad vrchního náčelníka. Roku 1923 v prvním vydání a roku 1925 v druhém vydání uveřejnil identifikační, v DT masivně inzerovanou publikaci *Das Buch der Deutschen Turnerschaft*,³³ která měla čtenáře v kapitolách o historii, podstatě a cílech DT přivádět na cestu do „turnerského světa myšlenek a pocitů“.³⁴ Schwarze byl sice dostatečně zdrženlivý na to, aby v Kießlingově či Zenkerově stylu agresivně napadal neněmecké národy a internacionální

²⁵ *Zur Abwehr der klerikalen Angriffe gegen den Deutschen Turnerbund*, Wien 1929.

²⁶ H[einrich]. Schröer / E[dmund]. Neuendorff, *Neues Deutsches Volkstum*. Lebensfragen der deutschen Zukunft, München 1916.

²⁷ Hugo Rühl, *Deutsche Turner und Wort und Bild*, Leipzig/Wien 1901, s. 229; Heslo „Schröer“, in: Rudolf Gasch (Hrsg.), *Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Leibesübungen*. II. Band: O–Z, Wien/Leipzig 1928, s. 180.

²⁸ Claus Tiedemann, Edmund Neuendorff, in: Lorenz Peiffer (Hrsg.), *Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend*, Essen 1992, s. 75–85, zde s. 76.

²⁹ Např. Edmund Neuendorff, *Frauenturnen*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 51, 1906, 18, s. 317–319; Edmund Neuendorff, *Vom Normalen und vom Hygienischen*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 52, 1907, 6, s. 90–95; Edmund Neuendorff, *Die Wertung der volkstümlichen Uebungen*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 53, 1908, 44, s. 789–793.

³⁰ Schröer / Neuendorff, *Neues Deutsches* (jako pozn. 26), s. 3–4.

³¹ Edmund Neuendorff, *Volk in Not*, Berlin 1921.

³² Wolfgang Eberhard, *Neues deutsches Volkstum*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 61, 1916, 50, s. 706; *Volk in Not*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 67, 1922, 1, s. 3–4.

³³ Max Schwarze, *Das Buch der Deutschen Turnerschaft*, Hannover 1923; Max Schwarze, *Das Buch der Deutschen Turnerschaft*. Zweite Auflage, Hannover 1925.

³⁴ Schwarze, *Das Buch*, 1923 (jako pozn. 33), s. 1.

myšlenkové směry, přesto jeho uznané hodnocení „árijských“ svazů a oddíl s výčtem všemožných „odpůrců“ turnerství a němectví stáčely propagovaný myšlenkový horizont do kolejí turnerského „völkisch“ světonázoru. Proto byla kniha vcelku kladně posouzena i v periodiku DTB 1919. Ačkoli podle recenzenta jako pomůcka pro zisk „völkisch“ vědění mohla sloužit jen částečně, jsou „v knížečce často zmíněny völkisch myšlenky a tu a tam (...) jsou zastoupené vpravdě potěšitelné náhledy“.³⁵

Mnohem střízlivější v publikování programatických a manifestačních spisů byly oproti DTB, DTB 1919 a DT svazy TKDÖ a DTV. V československém svazu vydal první knížečku takového charakteru až Konrad Henlein roku 1933 a učinil jí zároveň v komplexu turnerských „völkisch“ idejí znatelnou cézuru, o které se zmíní poslední část této kapitoly. V TKDÖ byl uveřejněn jeden programatický a manifestační spisek naopak hned v roce 1904 po odštěpení od DT. Vedení svazu na špici s Alfredem Schmardou, jenž kdysi vyprovokoval Franze Xavera Kießlinga k sepsání série příspěvků *Beiträge zur Geschichte der völkischen Turnfehde*, pociťovalo nutnost obhájit rozchod s DT, a dalo tudíž do oběhu drobné „osvětové“ dílko *Denkschrift des Turnkreises Deutsch-Österreich über die Ursachen seines Austrittes aus dem Verbands der Deutschen Turnerschaft*.³⁶ Leč až do závěru své existence v roce 1919 svaz TKDÖ již žádnou jinou publikaci srovnatelného rázu nevydal, třebaže *Denkschrift* se svými ani ne pětadvaceti stránkami zdaleka nepodchycoval celý horizont turnerského „völkisch“ světonázoru, nýbrž převážně jen jeho „rasovou“ fasetu.

Zdá se, že jako určitou kompenzaci vydal Alfred Schmarda v roce 1910 přehledové dílo *Handbuch des Turnkreises Deutschösterreich*. Do první světové války se stihla uveřejnit také jeho druhá aktualizovaná verze, která byla této práci důležitým informačním zdrojem.³⁷ Publikace mající v názvu pojem „Handbuch“ představují vedle programatických a manifestačních spisů druhý typ turnerských písmeností, jež zainteresované čtenáře účinně seznamovaly se světonázorovou perspektivou svazů. S výjimkou DTB 1919 vydaly všechny ostatní studované turnerské organizace své příručky zvané „Handbuch“. Schmardův exemplář ale nebyl tím prvním. Již o 26 let dříve vydal Ferdinand Goetz, jednatel a poté předseda svazu DT, publikaci *Handbuch der Deutschen Turnerschaft*.³⁸ Příčiněním Goetze a pozdějšího jednatele DT Huga Rühla vyšla monografie *Handbuch der Deutschen Turnerschaft* ještě v dalších devíti přepracovaných vydáních. Pro rekonstrukci turnerského „völkisch“ světonázoru se ovšem hodí méně, neboť v nich přes určité náznaky chybí výraznější „völkisch“ perspektiva, přítomná například ve Schröderových, Neuendorffových a latentně též ve Schwarzových spisech.

V rakousko-uherském DTB se dílo „Handbuch“ objevilo v roce 1892, nevztahovalo se však na celý svaz, nýbrž přinášelo údaje pouze o jeho mateřské župě „Niederösterreichischer Turngau“.³⁹ Podobně jako v TKDÖ a v DT vzešlo dílo od předních svazových činovníků. Na titulní stránce je za vydavatele kromě pětičlenného výboru kolektivně označena župní turnerská rada, z níž například horlivě činný a v kapitole o periodikách ještě blíže představený Anton Edelmüller sepsal k publikaci úvodní oddíl.⁴⁰ Zakladatel svazu DTV, jeho první předseda, poté místopředseda a nakonec čestný předseda Josef Truntschka, který mimo jiné

³⁵ [Karl Holtei], „Das Buch der Deutschen Turnerschaft“, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 24, s. 328.

³⁶ Kreisturnrat (Hrsg.), *Denkschrift des Turnkreises Deutsch-Österreich über die Ursachen seines Austrittes aus dem Verbands der Deutschen Turnerschaft*, Wien 1905.

³⁷ Schmarda (Hrsg.), *Handbuch* (jako pozn. 3).

³⁸ Ferdinand Goetz (Hrsg.), *Handbuch der Deutschen Turnerschaft*, Hof 1879.

³⁹ Gauturnrath des Niederösterreichischen Turngaues / Fünferausschuß (Hrsg.), *Der unverfälscht deutsche Niederösterreichische Turngau im Jahre 1892. Ein Handbuch für unsere Genossen*, Wien 1892.

⁴⁰ [Anton] Edelmüller, *Entstehung der deutsch-völkischen Ausgestaltung des niederösterreichischen Turngaues*, in: Gauturnrath des Niederösterreichischen Turngaues / Fünferausschuß (Hrsg.), *Der unverfälscht deutsche Niederösterreichische Turngau im Jahre 1892. Ein Handbuch für unsere Genossen*, Wien 1892, s. 3–12.

zastával též funkci staroty města Most,⁴¹ je zase podepsán pod spisem *Handbuch des Deutschen Turnverbandes*,⁴² který od roku 1925 poskytoval čtenářům nezbytné informace o československém svazu.

Již programatické a manifestační spisy nebyly dílem řadových turnerů, nýbrž mužů disponujících ve svazech vlivem a uznáním. Polemický ráz děl autorům umožňoval, aby jazyk i styl vyjadřování subjektivně zabarvovali. Něco takového nebylo v publikacích zvaných „Handbuch“ přípustné. Ne provokovat, obhajovat a jítfit emoce, nýbrž být reprezentativní a propagačně účinnou knihou, která čtenářům představí „svěží a silný vývoj“⁴³ dané turnerské organizace – v tom tkvěl smysl každého spisu nesoucího v titulu termín „Handbuch“. Právě z tohoto důvodu bylo jejich sepisování svěřováno výhradně předsedům, jednatelům či turnerským radám, jež zaručovali učinit z „Handbuch“ výstavní dílo svazu. Autoři navíc měli díky svému postavení přístup ke všem potřebným podkladům, bez nichž by publikace „Handbuch“ nemohly vzniknout. Jejich hlavní náplní totiž byly „stanov[y], řád[y] a ustanovení“,⁴⁴ statuta, přehledy svazových struktur, statistické údaje a medailonky funkcionářů. První část knihy ovšem tradičně pokrýval dějinný vývoj svazu, nezřídka sepsaný ve značných detailech, pokaždé však v oficiálním svazovém narativu. Při výkladu a interpretaci dějinných i soudobých událostí vynášeli autoři v této pasáži na povrch hlavní myšlenky turnerského „völkisch“ světonázoru. Jediný Josef Truntschka je nadto čtenářům shrnul ještě i ve speciálním oddíle o svazovém světonázorovém zaměření.⁴⁵

Zajisté by také turneři jiných turnerských svazů, ne jen československého DTV, uvítali, kdyby jim vedoucí činovníci v publikacích s titulem „Handbuch“ koncentrovali hlavní ideje světonázoru na separátním místě. V rámci úvodního oddílu těchto knih byl sice turnerský „völkisch“ světonázor formulován, ovšem často jen náznakovitě a disparátně. Knihy pojmenované jako „Handbuch“ byly tedy z hlediska vyličení světonázorových idejí přesným opakem programatických a manifestačních spisů, které nezřídka překypovaly detailními argumenty a fakty. Prání indoktrinovat každého turnera svazovým světonázorem si vynutilo, aby myšlenky z programatických a manifestačních spisů, stejně jako z publikací zvaných „Handbuch“ byly někde uspořádány „v kostce“. Tomuto účelu odpovídaly příručky pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí, které představují třetí typ „osvětové“ literatury.

Příručky pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí se dochovaly pouze ve svazech DTB, DTB 1919 a DTV, v nichž bylo aktivně kontrolováno, zda si turneři osvojili požadované „völkisch“ vědění a názory. Pojednání o genezi, průběhu a efektivitě zkoušek bude představovat důležitou součást kapitoly o festivitech. Na tomto místě prozatím postačí říci, že dolnorakouský a k DTB přináležející spolek „Turnverein Friesen Hernals“ (Turnerský spolek Friesen v Hernalsu) již roku 1893 od svých členů požadoval, aby během určité lhůty prokázali turnerské a „völkisch“ znalosti.⁴⁶ Mezi ně se například řadilo povědomí o „osvobozeneckých“ válkách či o významu Bismarcka, Roona a Moltkeho pro německý národ.⁴⁷ DTB zavedl v roce 1905 zkoušku z „völkisch“ znalostí jako součást turnerských závodů⁴⁸ a jeho příkladu následoval později jak DTB 1919,⁴⁹ tak DTV.⁵⁰ Každému členu

⁴¹ Truntschkas Lebensbild, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 14, s. 210–211; Ivan Víšek / Martin Myšička, *Správa města Mostu v průběhu staletí*, Most 2005, s. 91–92.

⁴² Truntschka (Hrsg.), *Handbuch* (jako pozn. 5).

⁴³ Ferdinand Goetz (Hrsg.), *Handbuch der Deutschen Turnerschaft. Fünfte Auflage*, Hof 1896, s. III.

⁴⁴ Truntschka (Hrsg.), *Handbuch* (jako pozn. 5), s. 5.

⁴⁵ *Tamtéž*, s. 129–135.

⁴⁶ *Deutschtümliche und turnerische Denkmale zusammengestellt für Mitglieder des Turnvereins „Friesen“ Hernals*, Wien 1903, s. 46.

⁴⁷ *Deutschtümliche und turnerische Denkmale zusammengestellt für Mitglieder des Turnvereins „Friesen“ Hernals*, Wien 1898, s. 8.

⁴⁸ *Begründung des Antrages auf Einführung der neuen Wettturnordnung*, in: *Deutscher Turner-Hort* 15, 1905, 16, s. 145–147.

musely tyto svazy poskytnout souhrn informací, jež od něj byly zkušební komisí vyžadovány. K přípravě na zkoušky začaly být tudíž publikovány příručky, představující dokonalý koncentrát informací a názorů, na nichž turnerský „völkisch“ světonázor spočíval.

Spolek „Turnverein Friesen Hernals“ vydal k „völkisch“ výchově a vzdělávání svých členů v roce 1893 brožuru, která měla přímo v titulu pojem „zkouška“ – *Burschenprüfung im Turnverein Friesen-Hernals*. Do roku 1909 se publikace dočkala dalších čtyř aktualizovaných vydání, tentokrát pod neméně výmluvným jménem *Deutschtümliche und turnerische Denknisse*. S výjimkou exempláře z roku 1893 bylo při sepisování této studie možné využít všech ostatních vydání, z nichž to poslední má ale pro záměry dizertačního výzkumu menší význam, protože hernalský spolek od roku 1908 už nepřínáležel k DTB, nýbrž ke svazu „Verband alldeutscher Turnvereine Arndt“. Všechny pět publikací podle všeho vzniklo kooperací mužů z vedoucích pozic. Například za zkratkou J. K. K., umístěnou na konci několika příspěvků, se s velkou pravděpodobností skrýval Josef Karl Kernreuter, předseda spolku v Hernalsu a autor nápadu přezkušovat turnery z jejich „völkisch“ vědomostí a postojů.

Autoři hernalských příruček pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí usilovali z těchto tiskovin učinit populární edukační materiál. Svědčí o tom nejen zařazení několika černobílých ilustrací do textu, ale hlavně přehledné tematické rozčlenění látky. Počáteční faktografické kapitoly příruček se týkaly dějin turnerského hnutí a zdůrazňovaly okolnosti jeho „arizace“. Následovaly pasáže o německých osobnostech a událostech, které byly z „völkisch“ hlediska považovány za významné. Poslední část byla nadepsána jako *Folgerungen des völkischen Standpunktes auf Weltanschauung, Gesinnung u.s.w.* a přibližovala čtenářům zásady „völkisch“ smýšlení. Struktura knížek se v hrubých rysech neměnila, přesto lze srovnáním jednotlivých vydání zaznamenat drobné nuance, které poukazují na neustálý proces formování světonázoru. Teprve v roce 1903 byl třeba do kapitoly *Folgerungen des völkischen Standpunktes auf Weltanschauung, Gesinnung u.s.w.* zařazen dlouhý oddíl o socialismu, alkoholu a mravech,⁵¹ v roce 1904 byla zase publikace rozšířena o kapitolu zaměřující se na zásady domnělého germánské náboženství.⁵²

S brožurou *Die Fragen aus dem Deutschen Volkstum*⁵³ nastal v koncepci příruček pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí zřetelný přelom. Publikaci roku 1908 na výzvu vedení DTB sepsali Uto von Melzer a Heinrich Walter. Konkrétně Uto von Melzer, jehož překladatelské a lexikografické práce v oblasti orientálních jazyků se dodnes dostává velkého uznání,⁵⁴ měl s produkcí výchovně-vzdělávacích textů již značné zkušenosti, neboť v letech 1906 až 1907 uveřejnil ve svazovém periodiku sérii článků pojatých jako podklad pro zkoušky při svazové slavnosti v Innsbrucku.⁵⁵ Na rozdíl od funkcionářů hernalského spolku tvořili Melzer a Walter svou příručku výhradně pro účel svazem předepsaných zkoušek. Zřejmě z této příčiny rozvrhli své dílo jako odpovědi na sto otázek. Ve vydání

---

⁴⁹ Deutscher Turnerbund 1919 (Hrsg.), *Turn-Ordnung* (jako pozn. 23), s. 66–67.

⁵⁰ Bestimmungen bezüglich des Nachweises völkischen Wissens bei Vorturnerprüfungen und Wettturnen (Aufgestellt und beschlossen bei der am 29. Julmonds [Dez.] 1920 in Reichenberg abgehaltenen Tagung der Gaudietwarte des Deutschen Turnerbundes), in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 2, 1921, 4, s. 27.

⁵¹ *Deutschtümliche* (jako pozn. 46), s. 153–156.

⁵² *Deutschtümliche und turnerische Denknisse* zusammengestellt für Mitglieder des Turnvereins „Friesen“ Hernals, Wien 1904, s. 193–195.

⁵³ Uto v[on]. Melzer / Heinrich Walter, *Die Fragen aus dem Deutschen Volkstum*, Wien 1908.

⁵⁴ N[osratollah]. Rastegar / W[alter]. Slaje, Uto von Melzer (1881–1961). *Werk und Nachlaß eines österreichischen Iranisten*, (Veröffentlichungen der Iranischen Kommission, Nr. 20) Wien 1987.

⁵⁵ Uto v[on]. Melzer, *Geschichtliches zur Vorbereitung auf die völkischen Fragen*, in: *Deutscher Turner-Hort* 16, 1906, 16, s. 143–144.

archivovaném berlínským Muzeem sportu se dokonce nachází zvláštní příloha, nabízející uživatelům příručky zjednodušené verze odpovědí.⁵⁶

Zda autoři pro knihu ve stylu jakéhosi dialogu mezi zkoušejícím a zkoušeným našli inspiraci v Kießlingově knize *Deutscher Turnerbund oder Deutsche Turnerschaft*, rovněž koncipované stylem otázka–odpověď, nelze potvrdit. Jejich práce však evidentně měla exemplární charakter, protože všechny publikace stejného zaměření, které později vyšly v nástupnickém svazu DTB 1919, byly koncipovány tímž způsobem. Melzerovo a Walterovo dílko představovalo oproti publikacím spolku „Turnverein Friesen Hernal“ výrazný koncepční a kvalitativní posun, přesto byl text považován jen za provizorní řešení a počítalo se, že jej nahradí propracovanější příručka. K tomu ale do roku 1918 nikdy nedošlo a teprve meziválečný DTB 1919 mohl přijít s něčím novým.

O to se postaral svazový „dietwart“ Friedrich Rudolf Zenker, když roku 1922 vydal publikaci s předlouhým názvem, z nějž probleskuje nejen struktura knihy, ale také její obsah, účel a cílová skupina čtenářů – *100 völkische Fragen und Antworten aus Rasse, Volkstum, Staat und Turnen zum Gebrauch für die völkischen Prüfungen in den Vereinen des Deutschen Turnerbundes und als Lesebuch für alle seine Mitglieder*.⁵⁷ Původně mělo být 100 Zenkerových otázek pokládáno při zkouškách během první svazové slavnosti roku 1922 v Linci, ale turnerská rada se nakonec rozhodla, že turneři budou odpovídat na jiné otázky. Zenkerův manuskript byl následně přesto vydán v nákladu 5 000 kusů⁵⁸ jako orientační pomůcka, která turnerům prozrazovala, jak při dalších zkouškách formulovat své odpovědi, aby byly patřičně vyčerpávající a spočívaly „na německém völkisch světónázoru a pojetí života“.⁵⁹

Dvě Zenkerovy novinky jim měly studium ulehčit. V porovnání s hernalskými příručkami a publikací od Melzera a Waltera byla knížečka z roku 1922 výrazně menší. Přibližně ve formátu A5 a se 122 stránkami se stala lexikem, které se každému turnerovi pohodlně vešlo do kapsy. Dále Zenker při zachování metody otázka–odpověď vytvářel na sobě méně závislé skupiny po čtyřech otázkách, které zřejmě v této kombinaci byly během examinační dávány turnerovi k zodpovězení. Zatímco se vždy první dvě otázky vztahovaly k dějinám, „rase“ či politice, týkaly se druhé dvě otázky oblasti turnerství.⁶⁰ Ještě ve druhém, o rok později realizovaném⁶¹ a poněkud silnějším vydání těžé příručky,⁶² jež se nově jmenovala

⁵⁶ Melzer / Walter, Die Fragen (jako pozn. 53), příloha: Entwurf kurzer Antworten auf die Fragen aus dem deutschen Volkstum.

⁵⁷ Friedrich Rudolf Zenker, 100 völkische Fragen und Antworten aus Rasse, Volkstum, Staat und Turnen zum Gebrauch für die völkischen Prüfungen in den Vereinen des Deutschen Turnerbundes und als Lesebuch für alle seine Mitglieder, Chemnitz 1922.

⁵⁸ Kreisturnratssitzung am 14. Mai in Adorf, in: Mitteilungen des Kreises 6 (Mitteldeutschland). Beilage 8. des 3. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Brachmond 1922, s. 15–16, zde s. 15.

⁵⁹ Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 3. Brožura byla po atentátu na ministra zahraničí Waltera Rathenaua zabavena a na Zenkera bylo podáno trestní oznámení. Zenker byl nakonec odsouzen v roce 1923 k peněžní pokutě ve výši 5 miliónů říšských marek. Tagung des Bundesturnrates in Wien. Auszug aus der Verhandlungsschrift der 3. Vollsitzung des Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 3, s. 29–30, zde s. 29; [Friedrich Rudolf Zenker], Die Deutschkunde, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 17, s. 21; Verhandlungsschrift, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 21, s. 277–279, zde s. 278.

⁶⁰ Viz např. první skupinu, sestávající z otázek: „Z kterých ras vznikly evropské národy?“, „Co rozumíme pod rasou, národem a národovectvím?“, „Jaké tělesné cviky provozovali Germáni?“, „Proč Jahn vnesl do národu turnerství?“. Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 7–10.

⁶¹ Auszug aus der Verhandlungsschrift der Sitzung des Engeren Ausschusses der Bundesturnrates vom 30. und 31. Lenzmond 1923. Ort: Wien, 1., Johannesgasse 2 „Deutscher Klub“, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 10, s. 114–117, zde s. 115.

⁶² Sepsáním oficiální příručky pro DTB 1919 Zenker původně pověřil roku 1921 Wolfganga Wilhelma Schultze. Schultz věřil, že na předpokládaných 300 stranách zachytí světové dění od počátků do současnosti. Když se v roce 1923 sešla ve Vídni svazová turnerská rada, upřednostnila před vydáním Schultzova manuskriptu publikování upravené Zenkerovy příručky z roku 1922. 7. Sitzung des Engeren Ausschusses des Bundesturnrates,

Deutschkunde über Rasse, Volkstum, Staat und Turnen zum Gebrauch für die völkischen Prüfungen in den Vereinen des Deutschen Turnerbundes und als Lesebuch für alle seine Mitglieder,⁶³ členil Zenker text přes drobné stylistické a obsahové změny naprosto stejným způsobem. Teprve když vedení DTB 1919 přistoupilo v roce 1928 k třetímu, opět lehce upravenému vydání brožury – počet otázek se například zvýšil na 111,⁶⁴ bylo od tohoto úzu upuštěno a otázky již do skupin slučovány nebyly.

Druhé i třetí vydání Zenkerovy příručky neslo pod titulem označení *Bändchen 1 (Fragen und Antworten)*. Plánovalo se, že těmito brožurami počne řada, v níž budou následovat svazky o dědičnosti „rasových“ úkazů či o rodinném životě.⁶⁵ Žádné z těchto předsevzetí se nepodařilo naplnit. Zenkerovým publikacím sekundovalo pouze několik dalších, obsahově střídmějších spisů. Salcburský vedoucí turnerské mládeže Adolf Michel, na jehož aktivity ve výchově a vzdělávání dospívajících turnerů se zaměřil poslední kapitola práce, navrhl v roce 1927 drobnou knížečku *Wissenswertes für Neueintretende der Vereine des Deutschen Turnverbandes*,⁶⁶ jakýsi souhrn zjednodušeně vyjádřených odpovědí na 28 nejdůležitějších otázek pro úplné turnery-začátečníky, kteří o turnerském „völkisch“ světonázoru neměli valné ponětí. A vrchní „dietwart“ turnerského kraje „Turnkreis Ostmark (Niederösterreich)“ (Turnerský kraj Východní marka – Dolní Rakousko) Franz Scholz o dva roky dříve uveřejnil rovněž velmi úzkou publikaci *25 Fragen aus dem deutschen Volkstum*,⁶⁷ kopírující stylem i obsahem starší vzory příruček, ovšem cílicí v první řadě na turnerky.

Nic nevadilo, že ani Michelovo, ani Scholzovo dílko nedokázalo svým rozsahem a námětem pokračovat v zamýšlené edici, kterou zahájila Zenkerova brožura *Deutschkunde*. Nerealizované svazky této knižní řady mohly být totiž částečně vynahrazeny velmi minuciózními „osvětovými“ příručkami, které byly vydávány československým DTV a které se v DTB 1919 zřejmě dočkaly velkého rozšíření. Pro své turnery vydal svaz DTV roku 1921 v nákladu 11 000 kusů⁶⁸ publikaci *Deutsche Volkskunde*,⁶⁹ dosahující bezmála 290 stran. Přes 200 stran čítala rovněž o dva roky mladší příručka *Mädchen- und Frauenspiegel*,⁷⁰ kterou turnerky měly brát do rukou jako zrcadlo k prohlížení a „völkisch“ úpravě své duše.⁷¹ Druhé vydání brožury pro turnery z roku 1923 už dalece přesáhlo 300 stran.⁷² Podruhé byla vydána i dámská příručka, ale tento exemplář se doposud nikde nepodařilo nalézt. K dispozici je badatelům až další verze, publikovaná společně s třetím vydáním *Deutsche Volkskunde* roku

---

in: *Bundesturnzeitung* 2, 1921, 21, s. 210–212, zde s. 211; [Wolfgang Wilhelm Schultz], *Voranzeige. Handbuch der Deutschkunde, ein Leitfaden völkischer Bildung für jeden, der eine bessere deutsche Zukunft will. Im Auftrage des Deutschen Turnerbundes (1919) verfasst von Wolfgang Wilhelm Schultz – voraussichtlicher Umfang 300 Seiten*, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1922, 15, s. 116–117, zde s. 116; *Tagung (jako pozn. 59) s. 29*.

⁶³ Friedrich Rudolf Zenker, *Deutschkunde über Rasse, Volkstum, Staat und Turnen zum Gebrauch für die völkischen Prüfungen in den Vereinen des Deutschen Turnerbundes und als Lesebuch für alle seine Mitglieder. Bändchen 1 (Fragen und Antworten)*. Zweite Auflage, Wien 1923.

⁶⁴ Friedrich Rudolf Zenker, *Deutschkunde über Rasse, Volkstum, Staat und Turnen zum Gebrauch für die völkischen Prüfungen in den Vereinen des Deutschen Turnerbundes und als Lesebuch für alle seine Mitglieder. Bändchen 1 (Fragen und Antworten)*. Dritte Auflage, Wien 1928.

⁶⁵ Tamtéž, s. 9.

⁶⁶ *Wiener Turngau des Deutschen Turnerbundes (Hrsg.), Wissenswertes für Neueintretende der Vereine des Deutschen Turnerbundes. Nach einem Entwurfe von Adolf Michel*, Wien 1927, s. 2.

⁶⁷ Franz Scholz (Hrsg.), *25 Fragen aus dem Deutschen Volkstum. Völkisches Wissen für Turnerinnen*, Wien 1925.

⁶⁸ Dr. B., *Deutsche Volkskunde*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 2, 1921, 22, s. 227.

⁶⁹ *Deutscher Turnverband (Hrsg.), Deutsche Volkskunde. Leitfaden für völkische Erziehung*, Brüx 1921.

⁷⁰ *Deutscher Turnverband (Hrsg.), Mädchen- und Frauenspiegel. Ein Buch zum täglichen Lesen für die Turnerinnen im Deutschen Turnverbande, Sitz in Brüx, Brüx 1923*.

⁷¹ Tamtéž, s. 4.

⁷² *Deutscher Turnverband (Hrsg.), Deutsche Volkskunde. Leitfaden für völkische Erziehung. 2. Auflage*, Brüx 1923.

1930.⁷³ U všech jmenovaných příruček z DTV chybí na titulní stránce jméno autora, není ale pochyb, že i tentokrát jsou písemnosti produktem agilních činovníků. Spis *Deutsche Volkskunde* podle indicií vznikl jako kolektivní dílo, na němž hlavní zásluhu měli zřejmě župní „dietwarti“ Anton Mudrak, Engelbert Benedikt Brandl a Karl Binder.⁷⁴ Z prostředí župních „dietwartů“ asi vzešla i kniha *Mädchen- und Frauenspiegel*, do níž byly vedle kapitol o „pravém“ charakteru německých žen a o životě královny Luisy doslovně přejaty mnohé pasáže právě z *Deutsche Volkskunde*.⁷⁵

Od příruček z DTB 1919 se brožury z DTV odlišovaly tím, že v nich text nebyl koncipován jako odpověď na otázky. Místo otázek byla jednotlivá pojednání uvozena nadpisy, jako tomu bylo kdysi u příruček hernalského spolku.⁷⁶ Naopak společné měly publikace obou dvou svazů členění látky do určitých tematických bloků. Například ve třetím vydání Zenkerovy příručky z roku 1928 byly otázky podle svého námětu začleněny do jedné z osmi pasáží. Otázky číslo 1 až 20 tak třeba spadaly do oddílu *Rassenreinheit* (Rasová čistota), následujících 32 otázek bylo shrnuto do kategorie nazvané *Volkseinheit* (Národní jednota), zatímco dalších deset otázek se nacházelo v části nadepsané *Geistesfreiheit* (Duchovní svoboda).⁷⁷ Příručka československého DTV *Deutsche Volkskunde* sice měla téměř dvakrát tolik oddílů, ale mnohé z nich se svým zaměřením nápadně podobaly částem z Zenkerovy publikace, například pasáž číslo 9 *Rassenfrage und Deutschtum*, číslo 11 *Geistesfreiheit* a číslo 12 *Volkseinheit*.⁷⁸

Není přitom náhodou, že některé pasáže v příručce Friedricha Rudolfa Zenkera a župních „dietwartů“ z DTV mají naprosto shodný název. Autoři při jejich pojmenování vycházeli z hesla, které představovalo dokonalý kondenzát turnerského „völkisch“ světonázoru. Jeho počátky je třeba hledat v rakousko-uherském svazu DTB. Ten za své původní motto zvolil průpovídku připisovanou Georgu von Schönererovi: „Čistotou k jednotě“ (Durch Reinheit zur Einheit).⁷⁹ V hesle bylo ukryto přesvědčení, že se německý národ, roztroušený v různých střeoevropských územních celcích, musí sjednotit v jedné společné říši založené na bázi „čistého árijství“. Méně však ze čtyřslovné sentence vyzařoval pro DTB typický odpor vůči internacionálním myšlenkovým soustavám. Snad z této příčiny pověřila svazová rada roku 1908 výbor „dietwartů“, aby heslo „Čistotou k jednotě“ precizovala. Výsledkem práce, kterou řídil svazový „dietwart“ Friedrich Rudolf Zenker, bylo roku 1909 deklarování „völkisch“ triády „Rassenreinheit – Volkseinheit – Geistesfreiheit“, tedy „Rasová čistota – Národní jednota – Duchovní svoboda“. ⁸⁰ Schönererovy „rasové“ všenněmecké pojmy „Reinheit“ a „Einheit“ našly své pokračování v prvních dvou kompozitech, nově přiřazená „duchovní svoboda“ vyjadřovala religiózně-mravní dimenzi turnerského „völkisch“ myšlenkového komplexu.

---

⁷³ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde. Leitfaden für völkische Erziehung*. 3. Auflage, Brüx 1930; Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Mädchen- und Frauenspiegel. Ein Buch zum täglichen Lesen für die Turnerinnen im Deutschen Turnverbande*. 3. Auflage, Brüx 1930.

⁷⁴ Verhandlungsschrift über den am 28. Erntemond (August) in den Lindensälen zu Töplitz-Schönau stattgehabten Verbandsturntag, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 2, 1921, 19, s. 187–189, zde s. 188; Richard Fuchs / Adolf Seifert, Verhandlungsschrift über die Sitzung der Gaudietwarte in Töplitz-Schönau am 27. Erntemond (August) 1921, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 2, 1921, 20, s. 202–203, zde s. 202.

⁷⁵ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Mädchen- und Frauenspiegel* (jako pozn. 70), s. 157–218.

⁷⁶ Např. *Deutschtümliche* (jako pozn. 47).

⁷⁷ Zenker, *Deutschkunde* (jako pozn. 64), s. 145–157, 157–167, 168–179.

⁷⁸ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 99–107, 153–161, 194–206.

⁷⁹ Kießling, *Beiträge* (jako pozn. 8), s. 33.

⁸⁰ Friedrich Rudolf Zenker, Entwurf für die Festlegung der reindeutschen und alldutschen Hochziele des Deutschen Turnerbundes!, in: *Deutscher Turner-Hort* 19, 1909, 18, s. 184–185.

K heslu „Rasová čistota – Národní jednota – Duchovní svoboda“ se po první světové válce přihlásily svazy DTB 1919⁸¹ a DTV.⁸² Svazy TKDÖ a DT ono sousloví svým oficiálním heslem neučinily. Ovšem jak v DTB, DTB 1919 a DTV, tak v TKDÖ a DT se myšlenky všech představených „osvětových“ publikací shlukovaly kolem idejí o členění lidí do kvalitativně odlišných „rasových“ kategorií, kolem úvah o nutnosti národní jednoty a kolem přesvědčení o potřebě svébytného německého životního postoje. „Völkisch“ triádu z roku 1909 lze tudíž považovat za konturu svazového světonázoru i v TKDÖ a v některých kruzích svazu DT. Toto zjištění umožňuje v návaznosti na závěry první kapitoly konstatovat, že turnerský „völkisch“ světonázor je myšlenková konstrukce, která byla ve svazech DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a částečně i DT závazně definována v „osvětových“ publikacích a obsahově vymezena ideami „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“.

Bylo by ovšem mylné domnívat se, že skutečnými původci těchto idejí byli Franz Xaver Kießling, Edmund Neuendorff, Uto von Melzer, Friedrich Rudolf Zenker, Engelbert Benedikt Brandl a další autoři výše zkoumaných „osvětových“ spisů. Mnohem trefnější by bylo ony literárně činné turnerské funkcionáře nazývat kompilátory, systematiky a multiplikátory, protože spojovali myšlenky z různých historických i dobových zdrojů do jednoho nového celku a takto je šířili dále. Za původce turnerského „völkisch“ světonázoru ovšem nelze označit ani Friedricha Ludwiga Jahna, třebaže v písemnostech studovaných turnerských svazů byla trojice „Rasová čistota – Národní jednota – Duchovní svoboda“ považována za evangelium zvěstovaná v Jahnových spisech.⁸³

Z opulentní literární pozůstalosti Friedricha Ludwiga Jahna ale autoři „osvětových“ spisů vyňali jen některé sentence, které v novém kontextu nabývaly zcela jiného smyslu než na svém původním místě.⁸⁴ Nejvíce citátů a myšlenek bylo přejímáno z knih *Deutsches Volkstum*⁸⁵ a *Die Deutsche Turnkunst*.⁸⁶ Mimo primární zájem se dostaly publikace *Merke zum Deutschen Volkstum*,⁸⁷ *Runenblätter*⁸⁸ a *Neue Runenblätter*,⁸⁹ které všechny prohlubovaly Jahnovy ideje známé již z knihy *Deutsches Volkstum*. Jahnova poslední vydaného textu *Schwanenrede*⁹⁰ si autoři písemností, které uváděly do turnerského „völkisch“ světonázoru, všimli pouze díky proslulé poslední větě o jednotě Německa.⁹¹ Ještě méně odkazovali na dílo *Selbstverteidigung*, sepsané Jahnem roku 1824 v reakci na proces, který byl proti němu veden.⁹² Zcela ignorována zůstala Jahnova prvotina o podpoře vlastenectví v Prusku *Über die Beförderung des Patriotismus im Preußischen Reich*.⁹³ Zmiňovány nabyly ani povídky, které Jahn uveřejnil pod pseudonymem Karl Schöppach,⁹⁴

⁸¹ Klaudius Kupka, Der Deutsche Turnbund (1919), in: Bundesturnzeitung 1, 1920, 1, s. 1–2, zde s. 1.

⁸² Allgemeine Grundsätze und Richtlinien für die völkische Erziehung in den Turnvereinen des „Deutschen Turnverbandes“ und für die Tätigkeit der Dietwarte, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 4, s. 25–27, zde s. 25–26.

⁸³ Zenker, Entwurf (jako pozn. 80), s. 184; Kupka, Der Deutsche Turnbund (jako pozn. 81), s. 1.

⁸⁴ Ukázkově viz např.: Deutscher Turnverband (Hrsg.), Deutsche Volkskunde (jako pozn. 69), s. 160–161; Deutschtümliche (jako pozn. 52), s. 91–95.

⁸⁵ Friedrich Ludwig Jahn, Deutsches Volkstum, Lübeck 1810.

⁸⁶ Friedrich Ludwig Jahn / Ernst Eiselen, Die Deutsche Turnkunst zur Einrichtung der Turnplätze, Berlin 1816.

⁸⁷ Friedrich Ludwig Jahn, Merke zum Deutschen Volkstum, Hildburghausen 1833.

⁸⁸ Friedrich Ludwig Jahn, Runenblätter, Frankfurt 1814.

⁸⁹ Friedrich Ludwig Jahn, Neue Runen-Blätter, Naumburg 1828.

⁹⁰ Friedrich Ludwig Jahn, Schwanenrede, Frankfurt am Main 1848.

⁹¹ Zenker, Deutschkunde (jako pozn. 63), s. 55–56; Truntschka (Hrsg.), Handbuch (jako pozn. 5), s. 128.

⁹² Friedrich Ludwig Jahn, Selbstverteidigung, in: Carl Euler (Hrsg.), Friedrich Ludwig Jahns Werke. Bd. 2/2, Hof 1885, s. 159–317.

⁹³ O. C. C. Höpffner [= Friedrich Ludwig Jahn], Über die Beförderung des Patriotismus im Preußischen Reich, Halle 1800.

⁹⁴ Karl Schöppach [= Friedrich Ludwig Jahn], Denkmale eines Deutschen oder Fahrten des Alten im Bart, Schleusingen 1935.

ani lingvistická práce *Bereicherung des Hochdeutschen Sprachschatzes versucht im Gebiete der Sinnverwandschaft*.⁹⁵ I ostatní drobnější texty, shrnuté Carlem Eulerem mezi lety 1884 až 1887 v Jahnově souborném díle,⁹⁶ neměly pro sestavování turnerského „völkisch“ ideového celku žádný význam. Tu a tam byly naopak využívány pasáže z některých Jahnových dopisů.⁹⁷ Nesrovnatelně více, než toho bylo z Jahnových úvah převzato, bylo tedy ve skutečnosti zamlčeno. Světonázor studovaných svazů tak nespočíval na komplexním duchovním odkazu Friedricha Ludwiga Jahna, nýbrž byl všehovšudy podepřen hrstkou nesourodých, svérázně interpretovaných Jahnových citátů.⁹⁸

Z použité, potažmo doporučené literatury, která byla připojena na závěr některých „osvětových“ spisů, jasně vysvítá, že pro turnerský „völkisch“ světonázor byly určující ideje jiných autorů. Například příručku *Deutschkunde* z roku 1928 uzavírá seznam celkem 40 publikací, z nichž Friedrich Rudolf Zenker při tvorbě tohoto díla čerpal informace.⁹⁹ Odhlédne-li se od dopisů Friedricha Ludwiga Jahna vydaných Wolfgangem Meyerem, je Jahnovo dílo zastoupeno jen knihami *Deutsches Volksthum* a *Die Deutsche Turnkunst*. Dvěma tituly je reprezentován ale i Houston Stewart Chamberlain, který se v Německu zásadně přičinil o rozšíření antisemitismu a kultu Richarda Wagnera.¹⁰⁰ V seznamu se nachází i dvě monografie od Hanse Friedricha Karla Günthera, jenž později proslul jako vůdčí „rasový“ ideolog nacionálního socialismu.¹⁰¹ Rovněž od Eugena Dühringa, autora řady antisemitských, mimořádně útočných tiskovin, využil Zenker dvě publikace.¹⁰² Pět titulů v Zenkerově závěrečné bibliografii má přímo v názvu slovo „Jude“, ostatní položky se vztahují k antropologii, dějinám či ke kritice socialismu a křesťanství.

Ještě názorněji se nepatrný vliv Jahnova duchovního odkazu na turnerský „völkisch“ světonázor obráží v přehledu, který byl pod názvem *Verzeichnis empfehlenswerter Bücher und Zeitschriften* otištěn na 13 stranách druhého vydání publikace *Deutsche Volkskunde*.¹⁰³ V prvním oddíle *Schriften der Erkenntnis* sice Jahn se svými spisy *Deutsches Volksthum* a *Die Deutsche Turnkunst* stojí na prvním místě, ale následován je jednou „z nejhlasitějších autorit ‚völkisch‘ hnutí ve vilémovské říši“¹⁰⁴ – literárním historikem Adolfem Bartelsem.¹⁰⁵ V seznamu figuruje i jméno výše zmíněného Hanse Friedricha Karla Günthera či Theodora Fritsche,¹⁰⁶ označovaného za „galionov[ou] postav[u] rasově zdůvodněného antisemitismu“.¹⁰⁷ Nechybí ani celá plejáda spisovatelů německé klasiky,

⁹⁵ J[ohann]. F[riedrich]. L[udwig]. Ch[ristoph]. Jahn, *Bereicherung des Hochdeutschen Sprachschatzes versucht im Gebiete der Sinnverwandschaft, ein Nachtrag zu Adelung's und eine Nachlese zu Eberhardt's Wörterbuch*, Leipzig 1806.

⁹⁶ Carl Euler (Hrsg.), *Friedrich Ludwig Jahns Werke*. Bd. 1, Bd. 2/1, Bd. 2/2, Hof 1884, 1885, 1887.

⁹⁷ *Deutschtümliche* (jako pozn. 52), s. 93.

⁹⁸ Např. Kießling, *Beiträge* (jako pozn. 8), s. 147–148; *Deutschtümliche* (jako pozn. 52), s. 91–95.

⁹⁹ Zenker, *Deutschkunde* (jako pozn. 64), s. 207–208.

¹⁰⁰ Hildegard Châtellier, *Wagnerismus in der Kaiserzeit*, in: Uwe Puschner / Walter Schmitz / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), *Handbuch zur ‚Völkischen Bewegung‘ 1871–1918*, München / New Providence / London et al. 1996, s. 575–612, zde hlavně s. 600–605.

¹⁰¹ Lorenz Peiffer, *Körperzucht und Körpererziehung im Dritten Reich*, in: Sportmuseum Berlin (Hrsg.), *Sportstadt Berlin in Geschichte und Gegenwart. Jahrbuch 1993 des Sportmuseums Berlin*, Berlin 1993, s. 178–191, zde s. 187.

¹⁰² Stefan Breuer, *Die Völkischen in Deutschland. Kaiserreich und Weimarer Republik*, Darmstadt 2008, s. 34–35.

¹⁰³ *Deutscher Turnverband* (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 72), s. 320–332.

¹⁰⁴ Uwe Puschner, *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich. Sprache – Rasse – Religion*, Darmstadt 2001, s. 50.

¹⁰⁵ Thomas Rösner, *Adolf Bartels*, in: Uwe Puschner / Walter Schmitz / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), *Handbuch zur ‚Völkischen Bewegung‘ 1871–1918*, München / New Providence / London et al. 1996, s. 874–894.

¹⁰⁶ *Deutscher Turnverband* (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 72), s. 321.

¹⁰⁷ Puschner, *Die völkische Bewegung* (jako pozn. 104), s. 57.

sudetoněmecké provenience a německonacionálního ražení, jakožto autorů řazených odbornou literaturou k „völkisch“ hnutí či „konzervativní revoluci“.

Zkoumané „osvětové“ spisy, které měly šířit svazový světónázor v normované formě, tak připomínají nádobu, do níž se stékaly názory z různých období a směrů. V této nádobě byly transformovány do amalgámu odpovídajícímu aktuálním potřebám svazů. Proto není záhodno ideový komplex turnerských organizací chápat ani jako Jahново myšlenkové dědictví, ani jako svébytnou, izolovaně utvářenou nauku, nýbrž je třeba ho vidět v širokém ideovém kontextu coby integrální součást dobového myšlení. Vztah mezi Jahnovými ideami, turnerským „völkisch“ světónázorem a soudobými myšlenkovými proudy bude na konkrétních příkladech ještě prozkoumán v následujících částech kapitoly.

Tuto podkapitolu lze uzavřít shrnutím, že ve studovaných svazech byly vydávány publikace, jež se pro svůj „osvětový“ a kanonický charakter lépe jak periodika či jiné svazové tiskoviny hodí pro rekonstrukci turnerského „völkisch“ světónázoru. Rozlišeny byly v předcházejících odstavcích celkem tři typy „osvětové“ literatury. Zaprvé to jsou programatické a manifestační spisy, v nichž byly hlavní světónázorové ideje detailně vysvětlovány a deklarovány. Zadruhé se jedná o knihy, které byly v originále nazývány jako „Handbuch“ a které v úvodních oddílech stručně prezentovaly základní ideová stanoviska svazu. Zatřetí do skupiny „osvětových“ písemností přináležejí příručky sloužící členům DTB, DTB 1919 a DTV pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí. Nejstarší z uvedených písemností vznikly v rakousko-uherském DTB a již v nich se jednotlivé ideje dají přiřadit buď k tématu „rasy“, národa nebo specifického, „ryze německého“ životního postoje. Tento ideový trojúhelník byl též základem „osvětových“ tiskovin, které byly vydávány ve zbylých studovaných turnerských svazech. V DTB, DTB 1919 a DTV se dokonce promítl do oficiálního svazového hesla „Rasová čistota – Národní jednota – Duchovní svoboda“. Turnerský „völkisch“ světónázor lze tudíž pojímat jako komplex navzájem souvisejících „rasových“, nacionalistických a religiozně-etických myšlenek. Většina těchto idejí podle autorů „osvětových“ děl pocházela přímo od Friedricha Ludwiga Jahna. Pravdou však je, že hlavní vliv na obsah studovaného světónázoru měli různí myslitelé, spisovatelé, ideoví agitátoři a publicisté z druhé poloviny 19. a z počátku 20. století.

2.2 První pilíř světónázoru: „Rasová čistota“

Souvětí „Čím národ čistější, tím lepší; čím smíšenější, tím k banditům podobnější“¹⁰⁸ nebo „Nepotřebujeme ke znovuzrození žádné cizí porodní báby, žádné cizí léky, naše vlastní domácí prostředky dostačují“¹⁰⁹ se řadily ke standardním Jahnovým citátům, jimiž byla v turnerských svazech zejména na území Rakousko-Uherska, Rakouska a Československa dokazována Jahnova inklinaci k „rasové“ nauce. Obě dvě myšlenky jsou vyňaty z díla *Deutsches Volksthum*. Nejen do něj, ale i do dalších spisů vložil Jahn mnohé úvahy, které se později k podepření turnerského „völkisch“ světónázoru výborně hodily a které jsou z dnešního pohledu vysloveně diskriminující. Výrazy typu „Schacherjude“ nebo věty, v nichž jsou Židé jedním dechem jmenováni s „cikány“ a „gaunery“, nejsou v Jahnových spisech

¹⁰⁸ Jahn, *Deutsches Volksthum* (jako pozn. 85), s. 26, překlad: [Josef Jungmann], Pochoutka z knihy o německém národství (*deutsches Volksthum*) Fryd. Ludw. Jahna, in: *Prvotiny pěkných umění, neb Literární Přílohy k císařským král. Vídeňským novinám 1813, částka první, III. svazek, číslo XXXI, List XXXVIII*, s. 199–201, zde s. 199.

¹⁰⁹ Jahn, *Deutsches Volksthum* (jako pozn. 85), s. 14.

výjimkou.¹¹⁰ Franz Xaver Kießling byl dokonce přesvědčen, že i tam, kde Jahn psal o cizincích, měl prvořadě na mysli Židy.¹¹¹

Uvedené Jahnovy myšlenky, zvláště stojí-li osamoceně mimo svůj původní kontext, skutečně není obtížné ex post interpretovat v „rasovém“ smyslu. Na svém původním místě však vyjadřují něco jiného. Jestliže Jahn psal o čistém a smíšením národu, nezdá se pravděpodobné, že by svým slovům vědomě dával „rasový“ přídech, a to tím spíše ne, že v době vzniku jeho děl úvahy o odlišných kvalitách lidských „ras“ a o potřebě jejich segregace ještě neexistovaly. Jahn tedy v těchto kategoriích nemohl přemýšlet a ani je neanticipoval. Domníval se jen, že spolužití více národů v jednom státu podvazuje funkčnost takového celku. Podle Jahna mohl stát fungovat jedině tehdy, byl-li to stát národní, tedy „čistý“, „nesmíšený“. Při formulaci oněch úvah měl před očima mimo jiné složitou národnostní situaci v rakouské monarchii.¹¹² Právě z tohoto důvodu se zřejmě Jahnovy myšlenky jevily atraktivní též Josefu Jungmannovi, který roku 1813 do českého jazyka přeložil a v novinách uveřejnil extrakt z Jahnovy knihy *Deutsches Volksthum* včetně věty o čistotě a smíšenosti národa.¹¹³

I při hodnocení Jahnových výroků o Židech je zapotřebí opatrnosti a rozhodně při jejich interpretaci nelze vycházet z perspektivy turnerského „völkisch“ světonázoru. Jahnovi sloužili Židé často pouze jako varovný příklad národa, jenž není schopen – podobně jako Němci na počátku 19. století – vytvořit vlastní stát. „Přítel Židů Jahn očividně nebyl,“¹¹⁴ zní závěr historika Hartmuta Beckera v zásadní studii *War Jahn „Antisemit“?*, ale označovat Jahnovy postoje za antisemitské působí nevhodně, zvláště pokud moderní historiografie chápe antisemitismus většinou jako specifickou, „rasově“ podmíněnou variantu antijudaismu.¹¹⁵ Becker navíc poukazuje, že Jahn myšlenky o Židech v žádné publikaci nesumarizoval do podoby souvislé pasáže. V podobě marginálních poznámek je roztrousil po celém svém díle, takže pro něj židovská otázka podle všeho nepředstavovala relevantní téma.¹¹⁶

Zatímco v Jahnově myšlení tedy „rasa“ nebyla určující kategorií, v soustavě turnerského „völkisch“ světonázoru zaujímal pozici středobodu, ke kterému byly gravitačně přitahovány veškeré úvahy. „Rasová čistota“ představovala fundament, na kterém se teprve mohla vypínat „národní jednota“ a „duchovní svoboda“. Ne náhodou jsou proto například příručky od Melzera, Waltera a Zenkera uvozeny právě otázkami týkajícími se „rasy“. Ovšem i ve spisech Heinricha Schröera, Edmunda Neuendorffa a Maxe Schwarzeho z říšskoněmeckého DT jsou „rasové“ záležitosti tematizovány, jakkoli vedení svazu „rasově“ motivovaná stanoviska nepovažovalo za oficiální ideový základ organizace. Kupříkladu první ze tří problémů německého národa, o nichž Neuendorff mluví ve spisu *Volk in Not*, se vztahuje k podlomené fyzické zdatnosti obyvatel. Příčinu slabosti našel Neuendorff právě v „rase“. Děti zplozené během války prý totiž „z velké části za svůj život vděčí biologicky bezcenným otcům“.¹¹⁷ „Rasový“ výkvět národa neměl k plození dětí příležitost, neboť musel prolévat „cennou germánskou krev“¹¹⁸ na frontě, jak Neuendorff

¹¹⁰ Např. Tamtéž, s. 12, 18, 180; Jahn, Merke (jako pozn. 87), s. 10.

¹¹¹ Kießling, Beiträge (jako pozn. 8), s. 149.

¹¹² Jahn, Deutsches Volksthum (jako pozn. 85), s. 202–203.

¹¹³ K Jungmannovu překladu blíže: Martin Klement / Gerd Steins, Josef Jungmann, Friedrich Ludwig Jahn und Deutsches Volksthum, in: Michael Krüger / Gerd Steins (Hrsg.), Turnen ist mehr. Patriotismus als Lebensform, (Geschichte der Körperkultur in Studien und Materialien, Bd. 1) Hildesheim 2014, s. 77–122.

¹¹⁴ Hartmut Becker, War Jahn „Antisemit“?, in: Hajo Bernett (Hrsg.), Internationales Jahn-Symposium, Berlin 1979, s. 121–135, zde s. 125–127.

¹¹⁵ Thomas Gräfe, Antisemitismus in Deutschland 1815–1918. Rezensionen – Forschungsblick – Bibliographie. 3. Auflage, Norderstedt 2016, s. 80.

¹¹⁶ Becker, War Jahn (jako pozn. 114), s. 125.

¹¹⁷ Neuendorff, Volk (jako pozn. 31), s. 6.

¹¹⁸ Schröer / Neuendorff, Neues Deutsches (jako pozn. 26), s. 56.

konstatoval v knize *Neues Deutsches Volkstum*. Neuendorffův spoluautor Heinrich Schröer tudíž vznášel požadavek po důkladnějším pěstování „rasov[ých] vlastnost[í]“. ¹¹⁹ Při plnění tohoto úkolu prý nesmějí chybět ani učitelé tělocviku – domněnka, kterou se Schröerem zajisté sdílel i Max Schwarze, upozorňující ve svém díle *Das Buch der Deutschen Turnerschaft*, jak DT chrání národ před tělesným úpadkem výchovou nových pokolení ke zdraví, síle a kráse. ¹²⁰

S výjimkou krátké Schröerovy kapitoly *Deutsches Wesen, deutsches Rassebewusstsein müssen wir pflegen!* v publikaci *Neues Deutsches Volkstum* však úvahy o „rase“ nejsou nikde koncentrované a detailněji rozvedené. Tím se „osvětové“ brožury vzniklé v DT výrazně lišily od „osvětových“ publikací, jež v rakousko-uherských, rakouských a československých turnerských svazech – TKDÖ je v tomto ohledu výjimkou ¹²¹ – shrnovaly „rasové“ záležitosti do samostatných oddílů, představujících čtenářům komplexní typologii „ras“ a jejich domnělý dědičný vliv na fyzické a duchovní predispozice. Jak tedy vypadá komplex „rasových“ idejí, které je možné rekonstruovat na základě „osvětových“ spisů z DTB, DTB 1919 a DTV?

V síti „völkisch“ aktérů, kterými se zabýval Uwe Puschner, existovala různá, navzájem si konkurující chápání „rasy“, dominantní pozici však získalo biologicky definované pojetí, vycházející z tezí Arthura Gobineaua. ¹²² K takovému způsobu vnímání „rasy“ se přikláněli také autoři „osvětových“ publikací z DTB, DTB 1919 a DTV. Pod „rasou“ rozuměli skupiny lidí, jejichž odlišnosti jsou přírodou chtěné, ¹²³ tudíž přirozeně determinované, dědičné a neměnné. „Rasy“ se prý od sebe různí nejen vnějšími znaky, k nimž se podle příručky *Deutsche Volkskunde* řadí „postava a barva vlasů, očí, kůže a pach“, ¹²⁴ nýbrž také duchově. „Rasa je krev a duch“, ¹²⁵ resumoval Friedrich Rudolf Zenker dodávaje, že v každém novém pokolení tyto archetypální znaky podmiňují jak „světonázor, společenské poměry, politická zřízení, jednání a činnosti, představy“, tak „pocit příslušnosti, vzpomínky na společný původ“ ¹²⁶ a vědomí pokrevního společenství coby nejpevnějšího a nejsvatějšího svazku. Aby však vůbec mohla být sémanticky konstituována a imaginována představa o vlastní „árijské rase“, musely být zprvu pojmenovány a charakterizovány nepřátelské, „podřadné rasy“. ¹²⁷ V „osvětové“ literatuře svazů DTB, DTB 1919 a DTV má tudíž stavění „neárijských ras“ do negativního světla esenciální význam. Nejvíce prostoru se v této souvislosti dostávalo „židovské rase“, protože z voje domnělých „rasových“ nepřátel němectví vyvolával největší obavy oddíl, který se již údajně infiltroval do německého národa. ¹²⁸

Že Žid ztělesňuje „největší protiklad domorodých Árijců“, ¹²⁹ konstatovali již vydavatelé příručky pro členy spolku „Turnverein Friesen Hernalts“. Pouze tak shrnuli obecné přesvědčení vládnoucí v DTB již od doby, co Franz Xaver Kießling s pamfletem *Feinde duetscher Turnerei* zahájil útok proti expandování „židovské nadvlády“ do turnerských kruhů, které „kdysi byl[y] jediným útočištěm německého národovectví“. ¹³⁰ Ovšem teprve Friedrich

¹¹⁹ Tamtéž, s. 26.

¹²⁰ Schwarze, *Das Buch*, 1923 (jako pozn. 33), s. 53–54.

¹²¹ Alfred Schmarda v publikaci „Handbuch“ pouze nastiňuje darwinistickou vizi dějin jako prosazování silnějších jedinců, kmenů a národů nad slabšími. Též ztotožňuje Germány s „našimi předky“. Schmarda (Hrsg.), *Handbuch* (jako pozn. 3), s. 1–2.

¹²² Puschner, *Die völkische Bewegung* (jako pozn. 104), s. 71, 75.

¹²³ *Deuschtümliche* (jako pozn. 47), s. 101.

¹²⁴ *Deutscher Turnverband* (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 188.

¹²⁵ Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 7.

¹²⁶ Tamtéž, s. 8.

¹²⁷ Gräfe, *Antisemitismus* (jako pozn. 115), s. 143.

¹²⁸ *Wiener Turngau des Deutschen Turnverbundes* (Hrsg.), *Wissenswertes* (jako pozn. 66), s. 4.

¹²⁹ *Deuschtümliche* (jako pozn. 47), s. 101–102.

¹³⁰ Kießling, *Feinde* (jako pozn. 9), s. 11.

Rudolf Zenker se pokusil antisemitismu v turnerském „völkisch“ světonázoru propůjčit učenou podobu, zkoumajе především údajný původ Židů. Dosti neurčité výpovědi z roku 1922 o „bastardním národu“, který vznikl promísením jakési „žluté“, „černé“, „bílé“ a „semitské rasy“ včetně „předras (...) negerského a mongolského druhu“,¹³¹ konkretizoval o rok později s odvoláním na učení Hanse Friedricha Karla Günthera. „Židovská rasa“ je prý z devíti desetin „předoasijsko-mongolsko-alpínsko-orientálsko-hamitsko-negersk[ou] směsí[i] s nordickým rázem“ a z jedné desetiny „orientálsko-alpínsko-předoasijsko-hamitsko-negersk[ou] směsí[i], částečně rovněž s nordickým rázem“,¹³² takže ani prý není skutečnou „rasou“, nýbrž pouze národem asijské provenience. Při důrazu, který autoři „osvětové“ literatury v turnerských svazech kladli na „rasovou čistotu“, cílila již samotná vykonstruovaná teorie o „nečistém“ původu židovského národa k vyvolání odporu a nedůvěry vůči jeho příslušníkům.

Jelikož v podání tvůrců turnerského „völkisch“ světonázoru byly v rámci „rasy“ z pokolení na pokolení předávány neměnné vlastnosti, býval v příručkách také vykreslován „obecně platný“ povahový rys Židů. Uto von Melzer s Heinrichem Walterem přitom jako jediní připouštěli, že v ojedinělých případech může být Žid slušným a spořádaným člověkem.¹³³ Ostatní spisy žádnou kladnou židovskou vlastnost neznaly. Opravdový gejzír antisemitských předsudků tryská zejména z Zenkerovy příručky *100 völkische Fragen und Antworten* a jejich následujících vydáních. Jako všichni „bastardi“ – tolik Zenkerovy poučky – nedosahují Židé vysoké duchovní úrovně, nikdy proto nic nedokázali, a pokud ano, pak pouze tím, že napodobovali činnost „rasově“ vyspělejších národů. Oblouk negativních vlastností se dále pnul přes náklonnost k materialismu, „psí poniženost“ a nemilosrdnost až po vilnost, zbabělost a lenost.¹³⁴ Zkrátka celá jejich historie překypuje „špatnostmi všeho druhu“,¹³⁵ jak již v roce 1898 zaznělo v hernalské příručce a o více jak 20 let rovněž v „osvětové“ příručce svazu DTV.¹³⁶

Na této po staletí děděné povaze nemůže Žid údajně nic změnit, ani když si díky své asimilační schopnosti osvojí cizí jazyk či jinou víru,¹³⁷ ani když je vlivem „rasového“ mísení „blondatý nebo černý, dlouho- nebo krátkolebý, podobá se negrovi, vypadá jako Mongol, má zevnějšek Árijce nebo spojuje veškeré znaky svého mnohačetného rasového složení do divokého vzhledu“.¹³⁸ Už Franz Xaver Kießling ve *Feinde deutscher Turnerei* konstatoval, že „Žid zůstává stále a věčně to, co od počátku byl – Semita,“ a dodal s despektem, že „dokud jediná kapka židovské krve proudí v žilách jmenovaného tvora, tak dlouho bude židovsky myslet, cítit a jednat.“¹³⁹ To by vysvětlovalo, proč v programatických a manifestačních spisech, publikacích s titulem „Handbuch“ a příručkách pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí bývá „židovská rasa“ jen zřídka charakterizována popisem tělesné konstituce a domněle typické fyziognomie. Pouze Kießling zastával přesvědčení o fyzické asymetrii židovských turnerů¹⁴⁰ a Uto von Melzer s Heinrichem Walterem razil blíže nekonkretizovanou tezi, kterou později plagovala též publikace *Deutsche Volkskunde* a podle níž má Žid svou „rasu“ vepsánu do obličeje.¹⁴¹

¹³¹ Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 109.

¹³² Zenker, *Deutschkunde* (jako pozn. 63), s. 129.

¹³³ Melzer / Walter, *Die Fragen* (jako pozn. 53), s. 44.

¹³⁴ Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 109–111.

¹³⁵ *Deuschtümliche* (jako pozn. 47), s. 102.

¹³⁶ *Deutscher Turnverband* (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 195.

¹³⁷ Kießling, *Feinde* (jako pozn. 9), s. 15; Melzer / Walter, *Die Fragen* (jako pozn. 53), s. 44.

¹³⁸ Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 111.

¹³⁹ Kießling, *Feinde* (jako pozn. 9), s. 15.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 26.

¹⁴¹ Melzer / Walter, *Die Fragen* (jako pozn. 53), s. 44; *Deutscher Turnverband* (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 195.

Velmi zkratkovitě působí v odborné literatuře omezování „rasové“ složky turnerského „völkisch“ světonázoru na antisemitismus. Proti domněnce, že je DTB „jen“ antisemitský, se vehementně bránil ve spisu *Deutscher Turnerbund oder Deutsche Turnerschaft* již Franz Xaver Kießling. Princip, dle něhož je přináležitost k „árijskému“ německví určena krví, totiž neměl být nástrojem určeným pouze k vystrnadění Židů z národního svazku, nýbrž i k ostrakizaci všech ostatních údajně „rasově“ odlišných jedinců. „Árijský paragraf“ tak roku 1887 vyloučil ze spolku „Erster Wiener Turnverein“ vedle Židů také Francouze, Čechy, Maďary či Poláky. Proto byl DTB podle Kießlinga stejnou měrou antisemitský jako „protifrancouzský, protičeský, protimaďarský, protipolský etc. etc.“.¹⁴² V souladu s míněním Uweho Puschnera, který oproti jiným autorům řadí různě odstupňovaný antiromanismus či antislavismus k příznačným znakům „völkisch“ hnutí,¹⁴³ lze pod „rasovou čistotu“ turnerského „völkisch“ světonázoru zahrnout rovněž značně rozšířené a zřetelně formulované myšlenky o podřadnosti „ras“, k nimž údajně patřili příslušníci slovanských a románských národů.

Autoři spisů, v nichž byla turnerskému „völkisch“ světonázoru dána závazná podoba, usilovali také tyto „rasy“ „vědecky“ popsat. Tak byla pro slovanské národy určující „alpínská rasa“,¹⁴⁴ v druhém vydání Zenkerovy příručky označovaná vlivem Güntherovy nové taxonomie jako „ostická“.¹⁴⁵ Nové pojmenování nic neměnilo na starších stereotypních a vysloveně odpudivých attributech, které byly s fyzickým vzhledem tohoto „rasového“ typu asociovány. Na širokém obličejí prý vždy vynikal především nos, někdy definovaný jako krátký a tupý, jindy zase jako stočený směrem nahoru. Nad širokými lícními kostmi mají spočívat tmavé oči s bodavým pohledem. Horní ret je údajně dlouhý, brada naopak nevýrazná a uši odstávající. Příslušníci „alpínské rasy“ podle charakteristik autorů nedosahují velkého vzrůstu, jejich pokožka se zdá být žluto-hnědá, lebeční část málo vyvinutá a ochlupení na tváři prořídle, zatímco vlasy jsou ježaté a hnědo-černé.¹⁴⁶ Jakkoli uvedené rysy platily za poznávací znamení slovanských národů, upozorňovaly publikace zároveň, že Slované podobně jako Židé mohou v důsledku „rasového“ mísení nabývat i jiných podob. Třeba Polákům, jak stojí v příručce DTV, koluje v žilách slovanská, germánská a tatarsko-mongolsko-východožidovská krev, ještě hůře jsou na tom ale údajně Češi, kteří jsou slovanským, nordicko-alpínským a asiatsko-hunsko-avarským mixem.¹⁴⁷

S nevábným vzhledem se snoubily ne zrovna záviděníhodné vlastnosti. Jestliže Friedrich Rudolf Zenker roku 1922 ještě uznale psal o pilnosti, houževnatosti a manuální zručnosti lidí, které lze přiřadit k „alpínské rase“, o rok později očividně četbou Güntherovy literatury přitvrdil a příslušníky „ostické rasy“ již lapidárně líčil jako chtivé a bezohledné, ve své podstatě „průměrn[é] a nevznešen[é]“.¹⁴⁸ Franz Xaver Kießling, působící v multikulturní Vídni, a autoři příručky *Deutsche Volkskunde*, žijící v československém státě, pociťovali intenzivnější potřebu vykreslit pregnantně ducha slovanských národů. Přes téměř dvacetileté období, jež se rozprostírá mezi vydáním publikací *Beiträge zur Geschichte der völkischen Turnfehde* a *Deutsche Volkskunde*, se argumentace a závěry Kießlinga i „dietwartů“ z DTV

¹⁴² Kießling, *Deutscher Turnerbund* (jako pozn. 12), s. 81.

¹⁴³ Puschner, *Die völkische Bewegung* (jako pozn. 104), s. 102–106; Uwe Puschner, Heslo „Völkische Weltanschauung, §1 Theoretische Voraussetzungen“, in: Heinrich Beck / Dieter Geuenich / Heiko Steuer (Hrsg.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Bd. 32: Vā–Vulgarrecht. Zweite Auflage, Berlin / New York 2006, s. 522–527, zde s. 524.

¹⁴⁴ Melzer / Walter, *Die Fragen* (jako pozn. 53), s. 1; Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 7.

¹⁴⁵ Zenker, *Deutschkunde* (jako pozn. 63), s. 7–8.

¹⁴⁶ Kießling, *Beiträge* (jako pozn. 8), s. 345; Melzer / Walter, *Die Fragen* (jako pozn. 53), s. 1; Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 7; Zenker, *Deutschkunde* (jako pozn. 63), s. 7–8; *Deutscher Turnverband* (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 192.

¹⁴⁷ *Deutscher Turnverband* (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 191–192.

¹⁴⁸ Zenker, *Deutschkunde* (jako pozn. 63), s. 8.

vesměs rovnají. Do české krve prý zděděný podíl „asijských ras“ vnesl „sklon ke lži, podlézavost před mocnými, nedostatečný smysl pro právo“, ¹⁴⁹ stejně jako hrubost, brutalitu a „podivn[ou] krut[ost]“, ¹⁵⁰ jež se kdysi projevovala u husitů, později zase u české lůzy i „parlamentních a učených strůjců“ protiněmeckých štvanic. ¹⁵¹ Za dosaženou kulturní úroveň vděčí Češi buď „nordické“ příměsi ve svých žilách, ¹⁵² anebo Němcům, kteří jim ukazovali cestu, „ba více, byli jejich učiteli“. ¹⁵³

Románské národy zase vizuálně a povahově nejvíce formovala „středozevní rasa“, nazývaná Zenkerem od druhého vydání příručky pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí jako „vestická“. ¹⁵⁴ Kdo přináležel k danému „rasovému“ typu, vyznačoval se nevelkou, ale rovnoměrnou a štíhlou postavou, tmavou barvou kůže, očí a vlasů, malou bradou i nevýrazným nosem. ¹⁵⁵ Příslušníci „středozevní rasy“ se připodobňovali klenbou své lebky severanům, jinak ovšem tvořili „v mnoha ohledech přechod k negerské rase“, jak napsali Uto von Melzer a Heinrich Walter. ¹⁵⁶ Ve své příručce navíc poukazovali, že také současné románské národy mají k ideálu čisté „rasy“ daleko, neboť nadvláda smíšeného národa Římanů v jižní Evropě, příchod asijských otroků z východu, pronikání Germánů ze severu a výpady semitských Arabů z jihu zapříčinily podobně jako u slovanských národů nepřehledné „rasové“ prolínání. ¹⁵⁷

Nejen tělesně, ale i mentálně stanula „středozevní rasa“ v domnělé „rasové“ hierarchii před „alpínskou rasou“. Friedrich Rudolf Zenker se pozitivně vyjadřoval například o schopnosti rychlého úsudku a uměleckých vlohách příslušníků „středozevní rasy“. Leč podobně jako byly u Slovanů náznaky vnitřních kvalit přehlušeny dominujícími negativy, byly též světlé stránky reprezentantů „středozevní rasy“ zastíněny mnoha špatnými vlastnostmi jako nestálostí, smyslností, vášnivostí a lpěním na „věcech vnějšího života“. ¹⁵⁸ Uto von Melzer s Heinrichem Walterem dokonce zpochybňovali i uměleckou zručnost těchto lidí a například vysokou úroveň italského malířství a sochařství vysvětlovali langobardským původem umělců. ¹⁵⁹ Čtenářům „osvětových“ publikací navíc byla permanentně vsugerována teze, že se příslušníci románských národům vyznačují dědičnou krutostí, touhu po expanzi a odplatě. ¹⁶⁰

Poté, co byla v literatuře sloužící ke stabilizaci turnerského „völkisch“ světonázoru sestavena galerie „méněcenných ras“, neměli autoři obtížnou práci s představením té „nejdokonalejší rasy“. Pod premisou „ex septentrione lux“, která se od konce 19. století šířila německojazyčnými zeměmi, ¹⁶¹ shodně umisťovali její původ nikoli na východ, nýbrž na sever. Nejednotní ale byli v názoru, jak se „rasa“ jmenuje a jaký má vztah k určitým etnickým celkům. Uto von Melzer a Heinrich Walter operovali ve své „rasové“ typologii se souznačnými termíny „nordická“, „árijská“ a „severoevropská rasa“. Tento „rasový“ druh

¹⁴⁹ Deutscher Turnverband (Hrsg.), Deutsche Volkskunde (jako pozn. 69), s. 192.

¹⁵⁰ Kießling, Beiträge (jako pozn. 8), s. 345.

¹⁵¹ Tamtéž.

¹⁵² Deutscher Turnverband (Hrsg.), Deutsche Volkskunde (jako pozn. 69), s. 192.

¹⁵³ Kießling, Beiträge (jako pozn. 8), s. 345.

¹⁵⁴ Zenker, Deutschkunde (jako pozn. 63), s. 7.

¹⁵⁵ Melzer / Walter, Die Fragen (jako pozn. 53), s. 1; Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 7; Zenker, Deutschkunde (jako pozn. 63), s. 7.

¹⁵⁶ Melzer / Walter, Die Fragen (jako pozn. 53), s. 1.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 30.

¹⁵⁸ Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 7.

¹⁵⁹ Melzer / Walter, Die Fragen (jako pozn. 53), s. 30.

¹⁶⁰ Deutschtümliche (jako pozn. 47), s. 52–78, 86–91; Deutschtümliche (jako pozn. 46), s. 113–120, 121–127; Melzer / Walter, Die Fragen (jako pozn. 53), s. 4; Deutscher Turnverband (Hrsg.), Deutsche Volkskunde (jako pozn. 69), s. 29–30, 60–61, 91–94, 101; Zenker, Deutschkunde (jako pozn. 64), s. 145–147.

¹⁶¹ Puschner, Die völkische Bewegung (jako pozn. 104), s. 85.

přítom chápali jako součást „árijského“ čili indogermánského etnika.¹⁶² Vydavatelé příručky v DTV naopak Indogermány na severu souhrnně považovali za „bílou, árijskou rasu“, k níž „nordická (blondřatá) rasa“ představovala z jejich perspektivy synonymum.¹⁶³ „Árijec“ s Indogermány ztotožňoval též Fridrich Rudolf Zenker, explicitně ale neosvětlil, jaký vztah panuje mezi „Árijci“ a „nordickou rasou“, která tvořila v jeho příručkách součást „rasové“ taxonomie a které v prvním vydání ještě alternoval výraz „severoevropská rasa“. Místo toho čtenářům upřesnil novodobý význam termínu „Árijec“, který prý znamená tolik co opak Žida.¹⁶⁴

Pro turnerský „völkisch“ světonázor koneckonců nebyly dějinné detaily a pojmoslovná ostrost to nejpodstatnější. Mnohem větší význam spočíval ve skutečnosti, že „rasa“, jejíž provenience byla hledána na severu a jež ve studovaných textech byla nazývána jako „nordická“, „severoevropská“ a stále častěji jako „árijská“, zhmotňovala dokonalý opak všech ostatních evropských „ras“. Zatímco se příslušníci „alpínské“ a „středozemní rasy“ shodovali v tmavém zabarvení kůže, očí i vlasů a jejich celkový popis záměrně neodpovídal ideálům krásy, na severu měli lidé údajně vlivem „árijské rasy“ pokožku světlou, oči plavé, vlasy rusé. Drsný život provázený lovem a bojem o přežití se prý promítl do jejich vysoké, sošné postavy. Nezaměnitelná měla být též jejich protáhlá lebka a úzký, ostře řezaný obličej s orlím nosem.¹⁶⁵ Slovy Friedricha Rudolfa Zenkera se v severních ledových oblastech zrodil „blondřatý nordický člověk, silné a ocelové pokolení [dosahující] nesrovnatelné výše ve svých tělesných, duševních a duchovních schopnostech“.¹⁶⁶ Přísná dichotomie panovala také v charakterových projevech jednotlivých „rasových“ typů. Proti roztěkanosti, tvůrčí impotenci a smyslnosti příslušníků „středozemní rasy“ byla v „osvětových“ publikacích DTB, DTB 1919 a DTV zdůrazňována rozvaha, činorodost, vynalézavost a státotvorná síla lidí ze severu. V jejich krvi zakódovaná upřímnost, čest a touha po svobodě zase kontrastovala s úskočností, prolhaností a poklonkovaním Slovanů. Mezi všemi povahovými rysy „árijského“ typu ale vysoko vyčnívaly chabrost a boječtivost.¹⁶⁷

Ze severu se postupně vydávali předchůdci různých etnických skupin na všechny světové strany, jak poučovali turnerští funkcionáři v „osvětových“ spisech. Nejdéle prý v nehostinné pravlasti setrvali Germáni, kteří byli považováni za poslední představitele „árijské rasy“ a tím pádem za nositele většiny jejích pozitivních fyzicko-psychických vkladů.¹⁶⁸ Teze o přežívání „árijských rasových“ znaků u příslušníků germánských kmenů umožňovala autorům nejen líčit Germány jako krásné, hrdinské, mužné reky s mimořádně vyvinutým citem pro věrnost, spolehlivost a nadhled, ale také vyvracet „lživé pohádky o ubohých Barbarech, kteří (...) jen chodili na lov nebo táhli do války, jinak se ale opijeli doma (...)“.¹⁶⁹ V turnerském „völkisch“ světonázoru získávali Germáni díky převažujícímu „árijskému rasovému“ podílu ve své krvi podobu vyspělých válečníků a zemědělců, kteří zakládali vlastní státní, rozumně spravované útvary, vyvinuli vlastní právní systém a pěstovali svébytnou kulturu, vědu i náboženství. Legendární Arminius, který vedl germánské kmeny proti římským legiím, právní kodex „Sachsenspiegel“ či hrdinské ságy, to vše bylo vydáváno

¹⁶² Melzer / Walter, Die Fragen (jako pozn. 53), s. 1, 42–43.

¹⁶³ Deutscher Turnverband (Hrsg.), Deutsche Volkskunde (jako pozn. 69), s. 190.

¹⁶⁴ Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 7, 21–22, 27; Zenker, Deutschkunde (jako pozn. 63), s. 23.

¹⁶⁵ Melzer / Walter, Die Fragen (jako pozn. 53), s. 1; Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 7, 27; Zenker, Deutschkunde (jako pozn. 63), s. 7.

¹⁶⁶ Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 27.

¹⁶⁷ Melzer / Walter, Die Fragen (jako pozn. 53), s. 1; Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 7, 27; Zenker, Deutschkunde (jako pozn. 63), s. 7.

¹⁶⁸ Melzer / Walter, Die Fragen (jako pozn. 53), s. 2; Deutscher Turnverband (Hrsg.), Deutsche Volkskunde (jako pozn. 69), s. 190.

¹⁶⁹ Deutscher Turnverband (Hrsg.), Deutsche Volkskunde (jako pozn. 72), s. 18.

za konkrétní projevy zářivého, neboť „árijskou rasou“ determinovaného germánského dávnověku.¹⁷⁰

Ani prapůvodní seveřané se však prý neubránili postupné „kontaminaci“ s příslušníky jiných „ras“. Nejvíce se vliv „árijské rasy“ údajně projevoval v obyvatelch Skandinávie, Holandska, Belgie a Severního Německa. Zvláště po třicetileté válce, jak dále píše *Deutsche Volkskunde*, došlo k silnému „rasovému“ znečištění většiny německých kmenů.¹⁷¹ A přeci podle Friedricha Rudolfa Zenkera mají dnešní Němci právo nazývat se potomky Germánů, a tím i příslušníky „árijské rasy“. Navzdory mísení v nich totiž nadále převládá „árijský rasový“ podíl, za jehož nejvýmluvnější a nejaktuálnější projev Zenker považoval odvahu německých vojáků za velké války.¹⁷² Ovšem přesvědčení, že chrabrost je mezi Němci permanentně děděnou „árijskou“ vlastností, probleskoval i ve spisech dřívějších autorů, a to obzvláště v jejich pojednáních o historii, z níž byly pečlivě vypreparovány momenty německého hrdinství reprezentované jmény Gebharda von Blüchera, Ferdinanda von Schilla, Theodora Körnera, Otty von Bismarcka či Helmuta von Moltkeho.¹⁷³ Tezi o „rasové“ kontinuitě obhajovali autoři konečně i dokladem o přetrvávání několika málo negativních vlastností, které sužovaly jak Germány, tak Němce všech staletí. Jednalo se zejména o domnělou dobrosrdečnost přecházející až v dětinskou naivitu a s ní spjatou důvěřivost, kvůli níž měl být německý národ po celou dobu své existence obelháván a zneužíván svými nepřáteli. Za vůbec nejbolestivější však byl považován chybějící smysl pro vzájemnou soudržnost, kvůli němuž zůstaly nejednotné jak germánské kmeny a státy Sváté říše římské, tak politické strany po první světové válce.¹⁷⁴

Systematizace vizuálních a povahových „rasových“ znaků měla v turnerském „völkisch“ světonázoru ústřední význam. Nejenže černo-bílý, pseudovědeckými argumenty podložený konstrukt legitimizoval antipatie vůči neněmeckým národům, ale zároveň umožňoval svým vyznavačům považovat sebe sama za příslušníky elitního národního společenství. Nadto z představené typologie „ras“ a jejich postupného rozměňování vyvozovali autoři „osvětové“ literatury základní normy chování a jednání. Jsou-li si prý rodiče „rasové“ vzdáleni, klesají jejich potomci na nižší duševní a mravní úroveň,¹⁷⁵ ba stávají se z nich bezcharakterní „míšenci“, o nichž údajně nikdo nemůže tvrdit, že jsou „zvláštní výhodou pro národ a národovectví“.¹⁷⁶ Aby se zabránilo „rasov[ému] rozklad[u], resp. rozklad[u] národovectví bezuzdným mísením krve“,¹⁷⁷ zrazovaly spisy od pohlavního styku mezi příslušníky „árijské rasy“ a zástupci „cizích“ „ras“.¹⁷⁸ Ochrana vlastní „rasy“ před cizími, domněle zhoubnými, podřadnými vlivy ale nebyla redukována jen na plození dětí s „rasově“ rovnorodým partnerem. V každodenním životě vyžadoval boj o uchování „rasových“ hodnot společenské stýkání pouze se členy vlastní „rasy“, zatímco s ostatními, jak tvrdila hernalská příručka již v roce 1898, se nemělo bavit, hrát, zdravit, zkrátka vůbec se

---

¹⁷⁰ Melzer / Walter, *Die Fragen* (jako pozn. 53), s. 27–29; Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 14–16; Zenker, *Deutschkunde* (jako pozn. 64), s. 24–33; Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 72), s. 17–35.

¹⁷¹ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 190–191.

¹⁷² Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 19–20.

¹⁷³ Např. *Deuschtümliche* (jako pozn. 47), s. 52–78, 80–84, 92–94.

¹⁷⁴ Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 19–20; Wiener Turngau des Deutschen Turnbundes (Hrsg.), *Wissenswertes* (jako pozn. 66), s. 7.

¹⁷⁵ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 191.

¹⁷⁶ Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 17.

¹⁷⁷ Tamtéž.

¹⁷⁸ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 188; Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 16–17.

neměli brát na vědomí.¹⁷⁹ „Rasu“ napomáhal konečně bránit i ten, kdo odmítal vše cizí a žil v souladu s německými tradicemi a způsoby chování.¹⁸⁰

Požadavkem, aby každý správný Němec senzibilizoval v běžných situacích své „rasové“ povědomí, se autoři analyzovaných „osvětových“ písemností z DTB, DTB 1919 a DTV kompletně shodovali s Heinrichem Schröerem z DT, jenž v publikaci *Neues Deutsches Volkstum* orodoval za utužení „zdrav[ého] rasov[ého] cit[u]“, ¹⁸¹ hlavní to zbraně proti oslabování národní síly. I když také Edmund Neuendorff a latentně i Max Schwarze ve svých tiskovinách určených pro čtenáře říšskoněmeckého svazu propagovali ideje vycházející z „rasového“ učení, doložila tato podkapitola, že v DTB, DTB 1919 a DTV byly ideje o „rase“ formulovány ve zcela jiné intenzitě a kvalitě. S využitím „vědeckých“ poznatků zde literárně aktivní turnerští činovníci rozdělili evropské pokolení do přísně ohraničených „rasových“ skupin a varovně poukazovali na fatální důsledky pokrevního mísení, které prý nejhoršího stádia dosáhlo u židovského národa.

2.3 Druhý pilíř světonázoru: „Národní jednota“

Tak jako „rasová čistota“ neznamenala jen antisemitismus, nýbrž zahrnovala též antislavismus, antiromanismus a kult germánství, byla rovněž „národní jednota“ svorníkem řady tematických okruhů. Snahu přesně je vymezit a pojmenovat ovšem provázejí nesnáze. Myšlenky vztahující se k vnitřní a vnější „národní jednotě“ jsou totiž v „osvětových“ spisech disparátně rozesety a nevázaně prostupují oddíly, jimiž se autoři pokoušeli látku svých děl přehledně systematizovat. Při detailnější četbě programatických a manifestačních spisů, knih s titulem „Handbuch“ a příruček pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí se ale stává zřejmým, že ideje o různých aspektech jednoty německého národa lze rozčlenit do čtyř okruhů, které mohou být nadepsány slovy „jazyk“, „válka“, „obnova národa“ a „Německo“. V této posloupnosti také tvoří osнову této podkapitoly.

Německý jazyk zaujímal již v myšlenkovém světě Friedricha Ludwiga Jahna centrální pozici. Jahn spatřoval v jazyku něco více než pouhý nástroj komunikace – považoval jej za „nejúplnější a nejpresnější odraz národa.“ ¹⁸² V knize *Deutsches Volkstum* a v jejích pozdějších myšlenkových dodatcích *Merke zum Deutschen Volkstum* proto Jahn vnesl požadavek nejen po jednotné výslovnosti a pravopisu, ale také po učebnici, z níž by se školáci učili své mateřtině. Zároveň kritizoval výuku cizích jazyků ve školách i dvojjazyčnou výchovu dětí. Od rodičů vyžadoval, aby dávali svým potomkům německá jména; také odborné výrazy, názvy úřadů či titulů se dle něj měly poněmčít. ¹⁸³ Jahnovi se totiž zdálo, že termíny, jež nevznikly z německých „prahlásek“ a „praslov“, nikdy nezlidoví a v německé slovní zásobě navždy zůstanou cizím příměskem. Nemilosrdně tudíž trval na vystřadění cizích slov ve prospěch národních výrazů, kterých prý němčina díky své lexikální bohatosti a slovotvorné schopnosti nabízí nevyčerpatelné množství. ¹⁸⁴ Sám se jazykovým purismem na

¹⁷⁹ Deutschtümliche (jako pozn. 47), s. 107.

¹⁸⁰ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 188; Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 16.

¹⁸¹ Schröer / Neuendorff, *Neues Deutsches* (jako pozn. 26), s. 26.

¹⁸² Jahn, *Merke* (jako pozn. 87), s. 177.

¹⁸³ Jahn, *Deutsches Volkstum* (jako pozn. 85), s. 184–189, 371–380; Jahn, *Merke* (jako pozn. 87), s. 176–182, 238–252.

¹⁸⁴ Jahn / Eiselen, *Die Deutsche Turnkunst* (jako pozn. 86), s. XXII–XXIII.

teoretické úrovni soustavně zabýval¹⁸⁵ a v praxi uplatňoval zásady čistého jazyka tak, že do všech svých spisů vkládal nesčetné neologismy či slova z nářečí a starých jazykových vrstev.

Významu jazyka pro identifikaci jedince s národem si byli dobře vědomi rovněž autoři literatury, která ve studovaných turnerských svazech v závazné podobě formovala turnerský „völkisch“ světonázor. V devótní úctě byla čtenářům většiny „osvětových“ spisů mateřština prezentována jako národní svátost a velké váženosti se dostalo také německému lomenému písmu. Před cizími výrazy a latinkou je tudíž každý turner povinen svou mateřštinu s nasazením všech sil ochraňovat, vyzývali autoři studovaných spisů.¹⁸⁶ V dodržování zásad očisty jazyka a písma byli ale sami odlišně důslední. Všechny jejich texty jsou bez výjimky tištěny v německé fraktuře a v některých písemnostech z proveniencí DTB a DTB 1919 jsou dokonce řadové číslovky u panovnických jmen vyjádřeny raději arabskými číslicemi nežli římskými.¹⁸⁷ Zatímco ale Maxi Schwarzovi jeho vlastní zájem o potírání cizích slov nebránil zařadit do knihy *Buch der Deutschen Turnerschaft* slova „national“, „Politik“ či „Programm“,¹⁸⁸ ostatní činovníci se při psaní pokoušeli neněmeckým výrazům všemožně vyhýbat. Zejména Franz Xaver Kießling a Friedrich Rudolf Zenker čistili své texty ad absurdum od všeho, co ve svém jádru nebylo německé, a nezastavili se ani před substantivy „Organisation“, „Demokratie“ a „Kultur“, pro které navrhovali ekvivalenty „Gliederung“, „Volksherrschaft“ a „Sittigung“.¹⁸⁹

Ctění jazyka a fanatické lpění na německých slovech i písmu v „osvětových“ tiskovinách sice připomíná dikci a spisovatelskou praxi Friedricha Ludwiga Jahna, nejedná se ovšem o přímé rozvíjení Jahnova duchovního odkazu. Od 80. let 19. století se totiž v německém prostředí vzrůstaly nové tendence k očištění němčiny. Důležité podněty přitom vycházely ze spolku „Allgemeiner Deutscher Sprachverein“ (Všeobecný spolek pro německý jazyk), který byl založen roku 1885.¹⁹⁰ Kromě propagátora termínu „völkisch“ Hermanna von Pfister-Schwaighusena patřil k jeho členům také Adolf Reinecke.¹⁹¹ Oba dva iniciovali koncem 19. století rovněž kritiku latinky. Na popud Adolfa Reineckeho, jenž německou frakturu považoval za „opravdové písmo německé rasy“,¹⁹² vznikl v roce 1890 spolek „Allgemeiner Deutscher Schriftverein“ (Všeobecný spolek pro německé písmo), kladoucí si za cíl „zachování německého (lomeného) psaného a tištěného písma“.¹⁹³ „Rasově“ interpretovaný jazyk a písmo se tak v očích některých aktérů „völkisch“ hnutí staly „nosn[ými] sloup[y] völkisch světonázoru“.¹⁹⁴

Vliv říšskoněmeckých puristů a příznivců německého písma je zřejmý též v některých turnerských „osvětových“ publikacích, třebaže jejich autorům nepřipadala vazba mezi jazykem a „rasou“ vždy jednoznačná. Například podle Friedricha Rudolfa Zenkera mohou „Židé, negři, Poláci, Češi“,¹⁹⁵ sice mluvit německy, ale pokrevně součástí německého národa nikdy nebudou. Také Uto von Melzer a Heinrich Walter spatřovali v jazyku zejména znak

¹⁸⁵ Jahn, *Bereicherung* (jako pozn. 94); Jahn, *Deutsches Volksthum* (jako pozn. 85), s. 371–380; Jahn / Eiselen, *Die Deutsche Turnkunst* (jako pozn. 86), s. XIX–XLV; Jahn, *Merke* (jako pozn. 87), s. 175–252.

¹⁸⁶ Např. *Deutschtümliche* (jako pozn. 47), s. 106; *Deutscher Turnverband* (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 215–216.

¹⁸⁷ Kießling, *Beiträge* (jako pozn. 8), s. 21; Melzer / Walter, *Die Fragen* (jako pozn. 53), s. 38; Friedrich Zenker, *100* (jako pozn. 57), s. 36.

¹⁸⁸ Schwarze, *Das Buch*, 1923 (jako pozn. 33), s. 62–64.

¹⁸⁹ Kießling, *Beiträge* (jako pozn. 8), s. 23; Zenker, *100* (jako pozn. 57), s. 76, 96.

¹⁹⁰ Puschner, *Die völkische Bewegung* (jako pozn. 104), s. 29.

¹⁹¹ *Tamtéž*, s. 31, 37.

¹⁹² *Cit. dle: Tamtéž*, s. 46.

¹⁹³ *Cit. dle: Tamtéž*, s. 43.

¹⁹⁴ *Tamtéž*, s. 47.

¹⁹⁵ Zenker, *100* (jako pozn. 57), s. 32.

národa.¹⁹⁶ Zároveň však na jiném místě své příručky rozdělili evropská etnika podle jejich jazyka na germánské, románské a slovanské národy, které vesměs identifikovali s „árijskou“, „středozevní“ a „žlutou rasou“.¹⁹⁷ Též příručky svazů DTB 1919 a DTV naznačují propojenost „rasy“ s jazykem.¹⁹⁸ V myšlenkovém a sémantickém kontextu „osvětových“ spisů z DTB, DTB 1919 a DTV tak němčina nabývala podoby jednoho z projevů „árijských“ Němců. Co platilo pro jazyk, vztáhla publikace *Deutsche Volkskunde* i na písmo, které prý turneři zdědili od svých německých předků jako cenný majetek.¹⁹⁹ Literatura z prostředí DT a TKDÖ takto radikální není, ovšem i v ní byla fraktura konsekventně užívána a přinejmenším Heinrich Schröer viděl v purismu výraz „zdravého rasového vědomí“.

Vedle jazyka představovala válka další tematickou konstantu „národní jednoty“. Též v Jahnových idejích o národovectví hrály válečné konflikty významnou roli. Jahn kupříkladu volal po vzniku knihy, jež by vyprávěla o „hrdinské odvaze, práci pro vlast a obětavé smrti v zemském vojsku“.²⁰⁰ Podle Jahna by takovéto dílo mělo na utvářející se německý národ silný identifikační vliv. Sám se k jeho sepsání nikdy nedostal. Jak by ale mohlo vypadat, to ukázal v publikaci *Merke zum Deutschen Volksthum*, v níž přehledem dějin německo-francouzského potýkání sémanticky konfiguroval podobu „dědičného nepřítele“.²⁰¹ Německý národ však nemusí být v Jahnově podání unifikován pouze identifikační vzpomínkou na válku. I válka samotná prý může mít jednotící efekt,²⁰² zvláště když ji silná národovecká osobnost²⁰³ přemění ve „vlasteneckou obrannou válku“. V dobách míru zase měla k patriotismu přivádět systematická vojenská příprava na takovouto formu války. Zejména armádní cvičení a výroční manévry byly údajně s to učinit národ po jednom desetiletí „mužný a vlastenecký“.²⁰⁴

Pro oficiální turnerský „völkisch“ světonázor ideje o „dědičném nepříteři“, „vlastenecké obranné válce“ a výcviku obyvatel nedostačovaly. Pod paradigmatickým „národní jednoty“ se začaly rozvíjet úvahy plné adorace válečných střetů. Význam války v narativu „osvětové“ literatury se projevuje jak v interpretaci dějin coby permanentního boje německého národa proti „rasovým“ a ideovým nepřítelům,²⁰⁵ tak v rozsahu pojednání o historii „národních“ válek. Jako řetězec válečných obrazů působí například obsah hernalské příručky z roku 1903, řadící za sebou příspěvky o Arminiovi, Ferdinandu von Schillovi, Theodoru Körnerovi, maršálu Blücherovi, majoru Lützowovi, o válkách s Francií mezi lety 1792 až 1812, „osvobozeneckých“ válkách, válce z let 1870 až 1871 a konečně o „významných mužích a vojevůdcích v německo-francouzské válce“.²⁰⁶ Výběr vojenských konfliktů byl přitom volen tak, aby válka byla prezentována ve své domnělé unifikační funkci. Ať už u Teutoburského lesa nebo u Sedanu, vždy se prý německý národ pod tlakem nepřítele sjednotil ve svém odporu a zvítězil. Válečná střetnutí, jež do tohoto schématu nezapadala, byla z dějinného panoramatu vyřetušována. Třicetiletou válku například zahrnul do své příručky jen Adolf Michel, ale spíše jen jako odstrašující příklad neshody, jež Němce „vrhla o staletí dozadu“.²⁰⁷

¹⁹⁶ Melzer / Walter, Die Fragen (jako pozn. 53), s. 42–43.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 43.

¹⁹⁸ Deutscher Turnverband (Hrsg.), Deutsche Volkskunde (jako pozn. 69), s. 227; Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 14.

¹⁹⁹ Deutscher Turnverband (Hrsg.), Deutsche Volkskunde (jako pozn. 69), s. 216.

²⁰⁰ Jahn, Deutsches Volksthum (jako pozn. 85), s. 389.

²⁰¹ Jahn, Merke (jako pozn. 87), s. 62–78.

²⁰² Tamtéž, s. 89.

²⁰³ Jahn, Deutsches Volksthum (jako pozn. 85), s. 19.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 298, 300, 319–321.

²⁰⁵ Např. Schmartha (Hrsg.), Handbuch (jako pozn. 3), s. 1, Melzer / Walter, Die Fragen (jako pozn. 53), s. 28.

²⁰⁶ Deutschtümliche (jako pozn. 46).

²⁰⁷ Wiener Turngau des Deutschen Turnerbundes (Hrsg.), Wissenswertes (jako pozn. 66), s. 4.

Mimořádnou pozici naopak v Michelově příručce zaujímá konflikt z let 1914 až 1918.²⁰⁸ Právě první světová válka v turnerském „völkisch“ světonázoru definitivně utvrdila přesvědčení o stmelování národa v důsledku válečných událostí. Porážka Německa s Rakouskem nebránila tomu, aby se konflikt vřadil do linie identitotvorných vojenských střetů. V logice autorů „osvětových“ písemností totiž Německo a Rakousko ve skutečnosti válku neprohrály. Díky pudu, jenž se probouzí jen v momentech národního ohrožení a který lze nazvat „prostě a jednoduše jako ‚láska k vrozenému národovectví‘“,²⁰⁹ prý němečtí a rakouští vojáci dosáhli řady excelentních vítězství a zůstali „v poli a na moři nepřemoženi“.²¹⁰ O vítězství je prý připravily pouze intriky nepřátel v zázemí. Přes své neblahé důsledky byla proto první světová válka v „osvětových“ spisech velebena jako „velkolepý obraz národovecké německé síly“²¹¹ a nadlidského hrdinství,²¹² ba Heinrich Schröer ji srovnával s cestou k bohu, protože mimo jiné odváděla německý národ od zkaženého světa přepychu a egoismu.²¹³ Spíše než k Jahnovým úvahám se takovéto „rasově“ a téměř sakrálně podbarvené náhledy na válku blíží myšlenkám, které byly na přelomu 19. a 20. století běžné v různých „völkisch“ organizacích²¹⁴ a paramilitaristických uskupeních.²¹⁵

Schröerovo přesvědčení o pozitivním vlivu první světové války na mravní úroveň národa vytváří ideální přechod k třetímu bodu „národní jednoty“, totiž „obnově národa“. Schröerův spoluautor Edmund Neuendorff během války dokonce s potěšením sledoval, jak se údajně každý jedinec odpoutával od svých osobních zájmů a dobrovolně podřizoval všobecné vůli.²¹⁶ Přáním Neuendorffa a také dalších autorů „osvětových“ publikací bylo, aby tento stav pokračoval i za mírových časů.²¹⁷ Pro budování nové, poválečné německé společnosti v duchu „völkisch“ zásad se v textech turnerských svazů nejčastěji používal výraz „obnova národa“ (Volkserneuerung). Tento termín označoval nejen realizaci svorného „národního společenství“ (Volksgemeinschaft), ale také zásadní biologické obrození společnosti. Hlavními garanty takto pojaté „obnovy národa“ byly vedle rodiny hlavně školy a spolky.

Pakliže je znám dobový kontext, v němž turnerští činovníci rozvíjeli pro čtenáře svých „osvětových“ spisů ideje o rodině, škole a spolcích, nepřekvapí, že úvahy týkající se v díle Friedricha Ludwiga Jahna týchž témat jsou obsahově jiné. Funkcí rodiny a školy se Jahn nejpodrobněji zabýval v knize *Deutsches Volksthum*. Obě dvě instituce se mu zdály klíčovými elementy „národní výchovy“,²¹⁸ jejíž poslání spočívá ve zformování typu „dokonalého člověka, občana a národního údu“.²¹⁹ Zejména rodině přikládal Jahn velkou váhu, neboť „jen díky chrabřím otcům a matkám“ se podle něj „uchová každý stát.“²²⁰ Zvláštní postavení

---

²⁰⁸ Tamtéž, s. 4–5.

²⁰⁹ Zenker, *Die jetzt zu leistende* (jako pozn. 22), s. 4.

²¹⁰ Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 42.

²¹¹ Tamtéž, s. 59.

²¹² Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 102. O pojetí první světové války v československém DTV pojednává detailněji tato studie: Vojtěch Kessler / Martin Klement, *Obraz první světové války v Německém turnerském svazu*, in: Marcela Zemanová / Václav Zeman (vyd.), *První světová válka a role Němců v českých zemích*, Ústí nad Labem 2015, s. 220–233.

²¹³ Schröer / Neuendorff, *Neues Deutsches* (jako pozn. 26), s. 14, 16.

²¹⁴ Marie Shevin-Coetzee, *Der „Deutsche Wehrverein“*, in: Uwe Puschner / Walter Schmitz / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), *Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918*, München / New Providence / London et al. 1996, s. 328–340; Puschner, Heslo „Völkische Weltanschauung, §1 Theoretische Voraussetzungen“ (jako pozn. 143), zde s. 524.

²¹⁵ Armin Mohler / Karlheinz Weissmann, *Die Konservative Revolution in Deutschland 1918–1932*. 6. Auflage, Graz 2006, s. 145, 169.

²¹⁶ Schröer / Neuendorff, *Neues Deutsches* (jako pozn. 26), s. 58, 94.

²¹⁷ Tamtéž, s. 95.

²¹⁸ Jahn, *Deutsches Volksthum* (jako pozn. 85), s. 409–412, 435.

²¹⁹ Tamtéž, s. 180.

²²⁰ Tamtéž, s. 436.

v rodině přitom podle Jahna připadlo ženě, ovšem za předpokladu, že se ztotožnila s tradiční genderovou triádou matka–choť–hospodyně a že svou „učenost“ omezila na smysl pro dobro a krásu. S „národní výchovou“ souvisely i Jahnovy tělocvičné aktivity na Hasenheide. Turneři na tomto cvičišti demonstrovali pod Jahnovým vedením ideál nestavovsky uspořádané společnosti, která se kolektivně identifikuje s myšlenkou německého národa.

Pro autory „osvětových“ písemností byly některé Jahnovy ideje o strategiích výchovy k národní uvědomělosti bezesporu inspirativní. Důležitější podněty k úvahám o rodině, škole a spolcích ale vycházely z dobových proudů reformní pedagogiky, komplexu myšlenek, které byly dlouhodobě přítomné v různých „völkisch“ organizacích, a především z prožitku první světové války. Po ní se náhle „německá rodina, německá matka“ vyjevily jako nepostradatelný „zdroj obnovy národa“.²²¹ V antiemancipační perspektivě, kterou výhradně maskulinní autoři studovaných publikací sdíleli s většinou aktérů „völkisch“ hnutí,²²² nespočívalo poslání ženy pro „národní společenství“ ani ve vědecké, sportovní či politické kariéře,²²³ nýbrž primárně v plození „rasově čistých“ potomků a jejich „völkisch“ výchově.²²⁴ Jako matka měla žena dbát na to, aby její děti měly německá jména a aby znaly nejen německé legendy, ale také historii a rodokmen svých pokrevních předků.²²⁵ Do procesu usměrňování dětí pro potřebu německých „völkisch“ kruhů²²⁶ mohla žena zasahovat i v úloze „ochránkyně tichého domova“.²²⁷ Když opatřovala německé knihy pro rodinnou knihovničku, zpívala doma lidové písně nebo rozvěšovala v pokojích portréty Jahna, Bismarcka a Schönerera, jak například doporučoval ve své publikaci Franz Scholz z DTB 1919,²²⁸ budovala tím příhodné „völkisch“ zázemí, v němž také její muž nacházel vítané místo oddechu po svém angažování ve veřejném životě.²²⁹

Na práci rodiny ve prospěch „obnovy národa“ navazovala škola a spolky. Jak ve spisu *Neues Deutsches Volkstum*, tak ve *Volk in Not* Edmund Neuendorff opakovaně čtenáře utvrzoval v mínění, že smyslem školy není rozšiřování znalostí, nýbrž rozvinutí mravních, duchovních a „völkisch“ sil žáků.²³⁰ V duchu utváření nové národní komunity se tato forma výchovy a vzdělávání měla uskutečňovat na kolektivní bázi. Neuendorff propagoval tezi, že škola musí být „pracovním a životním společenstvím“, které jedince od egoistického individualismu přivede k pochopení, jaký potenciál pro národ v sobě skýtá celek svorně smýšlejících lidí.²³¹ Škola v Neuendorffově smyslu tak byla předstupněm činnosti spolků a svazů pracujících pro „blaho“ německého národa.

Mezi takoveto organizace se řadily též DT, DTB 1919 a DTV a turnerští funkcionáři ve svých spisech neopomíjeli ocenit podíl svých svazů na vzniku „národního společenství“.²³² Mnohem intenzivněji než před rokem 1918²³³ navíc informovali i o činnosti jiných, ideově příbuzných organizací.²³⁴ Spolky a svazy zastávající stejné nebo podobné hodnoty jako DT,

²²¹ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 214.

²²² Uwe Puschner, *Völkische Diskurse zum Ideologem „Frau“*, in: Walter Schmitz / Clemens Vollnhals (Hrsg.), *Völkische Bewegung – Konservative Revolution – Nationalsozialismus. Aspekte einer politisierten Kultur*, (Kulturstudien, Bd. 2) Dresden 2005, s. 45–75, zde zejména s. 60–68.

²²³ Zenker, *Unsere Bundesarbeit* (jako pozn. 6), s. 30.

²²⁴ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 214, 234; Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Mädchen- und Frauenspiegel* (jako pozn. 70), s. 56–61; Scholz, 25 (jako pozn. 67), s. 2, 4.

²²⁵ Scholz, 25 (jako pozn. 67), s. 22.

²²⁶ Zenker, *Die jetzt zu leistende* (jako pozn. 22), s. 9–10.

²²⁷ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Mädchen- und Frauenspiegel* (jako pozn. 70), s. 62.

²²⁸ Scholz, 25 (jako pozn. 67), s. 21–22.

²²⁹ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Mädchen- und Frauenspiegel* (jako pozn. 70), s. 48–49, 53–55.

²³⁰ Neuendorff, *Volk* (jako pozn. 31), s. 9; Schröer / Neuendorff, *Neues Deutsches* (jako pozn. 26), s. 78, 80, 83.

²³¹ Schröer / Neuendorff, *Neues Deutsches* (jako pozn. 26), s. 88–89.

²³² Např. Schwarze, *Das Buch*, 1923 (jako pozn. 33), s. 65.

²³³ Např. Melzer / Walter, *Die Fragen* (jako pozn. 53), s. 49.

²³⁴ Např. Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 277–278.

DTB 1919 a DTV se ale ve svých kompetencích překrývaly a jejich síť byla značně nepřehledná. Touha po „obnově národa“ našla tudíž na stránkách některých analyzovaných „osvětových“ publikací svůj odraz v požadavku po přesném vymezení pracovních okruhů jednotlivých organizací a po konstituování zastřešujících svazů, které by efektivněji řídily nasazení uvědomělých jedinců pro národ. Konkrétně v úvahách Friedricha Rudolfa Zenkera se přitom rýsuje zjevná kontinuita s dlouhodobými pokusy o jednotnou koordinaci mnohačetných „völkisch“ organizací.²³⁵

Friedrich Rudolf Zenker totiž šířil ideu, aby se na „záchraně“ německého národa po roce 1918 podílely převážně čtyři střeoevropské svazy, z nichž by každý zodpovídal za něco jiného. Zatímco svazu DTB 1919 měl připadnout úkol zocelit Němce na těle a duchu, naučit je poslušnosti a přivést je k dobrovolné podřízenosti, bylo úkolem svazu „Alldeutscher Verband“ (Všeněmecký svaz) připravit „nový německý stát v duchu německého národovectví“. ²³⁶ Svazy „Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbund“ (Německý „völkisch“ svaz ochrany a vzdoru) a „Deutschbund“ (Německý svaz)²³⁷ se zase měly postarat o vyčištění „našeho německého domu (...) od všeho toho neřádu a špíny, (...) bláta a hnoje“, ²³⁸ čímž Zenker v první řadě mínil „boj proti národu Židů a proti židovskému duchu“. ²³⁹ Práci oněch čtyř velkých organizací v Zenkerově vizi podporoval dále svaz „Allgemeiner deutscher Sprachverein“ a společně s ním lokální „ochranářské“ spolky v „ohrožených“ oblastech a iredenta „v uloupených německých župách“. ²⁴⁰ Ostatní uskupení byla vyzvána, aby se v zájmu „völkisch“ jednoty rozpustila a aby jejich členové přešli k jednomu z výše jmenovaných svazů.²⁴¹

Edmundu Neuendorffovi před očima vyvstávala dosti podobná idea. „V novém Německu“ si přál „velký všeobecný svaz (...), ke kterému mají přináležet všichni, kdo smýšlejí völkisch, všichni, kterým na srdci leží zachování čistoty německého rázu“. ²⁴² Za tímto účelem se DT mělo propojit se svazem „Deutscher Kriegsbund“ (Německý válečný svaz) a vytvářet „pracovní skupiny“ i s ostatními vlasteneckými svazy Německa a Rakouska jako třeba se svazem „Alldeutscher Verband“. Organizace by vedle vlasteneckého sebevědomí podporovala mimo jiné i „rasovou“ hrdost a zdraví německého národa, dala by tedy – přesně jako Zenkerův projekt – vzniknout paralelní „völkisch“ společnosti, která by se stala zárodkem „národního společenství“. ²⁴³ Zenkerovy a Neuendorffovy návrhy se sice nikdy nedočkaly realizace, ukazují však názorně význam, jaký ve spisech „osvětového“ charakteru měly představy o idealizované spolupráci „völkisch“ spolků na „obnově národa“.

Jazyk, války a proces obnovy národa“ prezentovali autoři „osvětové“ literatury jako tři zásadní elementy přivádějící německý národ k vnitřní jednotě. Do tematického okruhu „národní jednoty“ ale v turnerském „völkisch“ svetonázoru spadaly též úvahy o tom, jakou podobu a uspořádání by měl mít ideální stát, který by sjednocenému národu byl domovem.

---

²³⁵ Puschner, Die völkische Bewegung (jako pozn. 104), s. 263–274; Breuer, Die Völkischen (jako pozn. 102), s. 148–151, 161.

²³⁶ Zenker, Die jetzt zu leistende (jako pozn. 22), s. 11.

²³⁷ K svazům „Alldeutscher Verband“, „Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbund“ a „Deutschbund“ viz blíže: Dieter Fricke, Der „Deutschbund“, in: Uwe Puschner / Walter Schmitz / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918, München / New Providence / London et al. 1996, s. 328–340; Michael Peters, Der „Alldeutsche Verband“, in: Uwe Puschner / Walter Schmitz / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918, München / New Providence / London et al. 1996, s. 302–315; Breuer, Die Völkischen (jako pozn. 102), s. 61–67, 150–171.

²³⁸ Zenker, Die jetzt zu leistende (jako pozn. 22), s. 11–12.

²³⁹ Tamtéž, s. 12.

²⁴⁰ Tamtéž, s. 15.

²⁴¹ Tamtéž, s. 16.

²⁴² Schröder / Neuendorff, Neues Deutsches (jako pozn. 26), s. 109.

²⁴³ Tamtéž, s. 113–114.

Touto otázkou se zabýval ve svém díle již Friedrich Ludwig Jahn, ne příliš uspokojivě ji ale dokázal zodpovědět. Jahn se totiž detailně zaměřoval především na strategie k prohloubení národovectví, tedy onoho fluida, jež „všechny ty jednotlivé členy národa“ svede do „krásně propojené obce“. ²⁴⁴ Méně konkrétní už byl v geografickém určení takového národního celku. Rozhodně se stavěl proti paralelní existenci vícera německých zemí, zvláště jednalo-li se o malé země, které neměly šanci vzdorovat tlaku silnějších sousedních říší. ²⁴⁵ „Německo [má sahat] dále než Německý spolek“ ²⁴⁶ z roku 1815, byl přesvědčen Jahn. Dle něj se mělo rozprostírat od Ženevy k Memelu, od Terstu ke Kodani a od Dankerku k Sandoměři. ²⁴⁷ Při promýšlení velikosti Německa se Jahnovi určitě vybavovala slova jeho oblíbené básně od Ernsta Moritze Arndta *Des Deutschen Vaterland*: německá vlast je všude tam, kam až zní německý jazyk. Jenomže Jahn současně kladl velký důraz na obranyschopnost, proto si Německou říši představoval jako pevnost, jejíž bašty Rakousko, Prusko, Švýcarsko, Nizozemí a Dánsko budou valem proti útoku pozemní i námořní armády. ²⁴⁸

Správu říše si Jahn přál mít přísně centralizovanou. Na vrcholku pyramidy, jejíž základna by sestávala z obecních vlád a jejíž další stupně by byly tvořeny vládami krajskými, markrabskými a zemskými, měl trůnit král. Jemu po boku by stála jak vláda v čele s říšským místodržícím čili premiérem, tak říšská rada, v níž by se setkávali tajní radové, princové, zemští místodržící, zástupci markrabství a „někteří povolání z národa“. ²⁴⁹ K vyvážení vládních sil by sloužil říšský sněm, v němž by zasedal „dobře provedený výběr“ z říšských stavů. ²⁵⁰ Jahn sice požadoval všeobecné občanské právo a zrušení jakýchkoli forem poddanství, na druhou stranu se mu nerovnost mezi lidmi a z ní plynoucí existence stavů zdála přirozená a nutná. ²⁵¹ Jahnův model se tedy blíží vizi monarchie, v níž by stavovsky dělený, občanskými právy vybavený národ měl možnost angažovat se politicky na parlamentní půdě. Nad exekutivou by ale shromáždění národa nikdy nesmělo získat moc, jinak by se dle Jahna, narážejícího evidentně na události Velké francouzské revoluce, proměnila politika země v „krvavou scénu, na níž by se střídaly ty nejstrašlivější truchlohry“. ²⁵²

V období zkoumaném touto studií sice již existovala Německá říše, Rakousko-Uhersko a posléze i Rakouská republika, leč mnohé turnery zejména z habsburského mocnářství a jeho nástupnických států toto rozříštění německého národa do různých samostatných zemí značně iritovalo. Pro autory turnerských „osvětových“ spisů se Jahnovy ideje z počátku 19. století staly vhodným referenčním bodem pro rozvádění myšlenek, které byly reakcí na aktuální geopolitické rozvržení střední Evropy a které hledaly možnosti přeshraniční spojitosti německého národa. Jelikož turnerské svazy ve svých statutech měly zakotven pasus o apolitické činnosti, byla „národní jednota“ v literatuře všech svazů hojně definována jen jako vědomí bratrské sounáležitosti všech Němců, ať už žijí kdekoli. ²⁵³ Svazy DTB, DTB 1919 a DTV však pod apolitičností chápaly zejména distinkci od politických stran, nikoli od národnostně-politických témat. Do jejich spisů kodifikujících turnerský „völkisch“ světonázor tak nejdříve podprahově, později zcela nepokrytě pronikaly myšlenky o státoprávní unifikaci Němců střední Evropy.

²⁴⁴ Jahn, *Deutsches Volksthum* (jako pozn. 85), s. 7.

²⁴⁵ Jahn, *Runenblätter* (jako pozn. 88), s. 14–19, 23.

²⁴⁶ Jahn, *Merke* (jako pozn. 87), s. 141.

²⁴⁷ Jahn, *Deutsches Volksthum* (jako pozn. 85), s. 114.

²⁴⁸ Jahn, *Runenblätter* (jako pozn. 88), s. 24, 28–29; Jahn, *Merke* (jako pozn. 87), s. 141.

²⁴⁹ Jahn, *Deutsches Volksthum* (jako pozn. 85), s. 51.

²⁵⁰ *Tamtéž*, s. 279.

²⁵¹ *Tamtéž*, s. 95–97, 275–276.

²⁵² Jahn, *Runenblätter* (jako pozn. 88), s. 10.

²⁵³ Např. Schmarða (Hrsg.), *Handbuch* (jako pozn. 3), s. 41.

Zjevná je přitom v literární produkci turnerských funkcionářů návaznost na Schönererův požadavek po konstituování všenněmeckého státního útvaru. Názorně to demonstroval již turnerský spolek „Turnverein Friesen Hernals“, když roku 1898 ve své příručce uveřejnil mapu *Übersichtskarte des Deutschen Reiches und Frankreich*, na níž je celé Předlitavsko přiřčeno k německému císařství.²⁵⁴ K duchovnímu dědictví Georga von Schönerera se hlásil i Friedrich Rudolf Zenker, jenž ve své první meziválečné příručce prohlásil, že kdyby turneři DTB 1919 byli politiky, požadovali by: „Zřízení po všech stránkách nezávislého a všechny středoevropské Němce zahrnujícího státu na árijském základě (...), který tvoří středobod všeho německého života na celé zeměkouli.“²⁵⁵ Blízko k Zenkerově představě měl československý DTV, jenž animoval čtenáře publikací *Deutsche Volkskunde* a *Handbuch des Deutschen Turnverbandes*, aby se pod premisou práva na sebeurčení zasazovali o jednotu všech Němců bez ohledu na průběh hranic.²⁵⁶ Naopak Adolf Michel z rovnice „jeden národ – jedna říše“ vyvozoval primárně požadavek anšlusu Rakouska k Německé říši, ačkoli též jeho publikace turnerům sugerovala nutnost získat zpět území „uloupená“ na základě pařížských mírových smluv.²⁵⁷

Z publikací DT *Neues Deutsches Volkstum*, *Volk in Not* a *Das Buch der Deutschen Turnerschaft* takto radikální požadavky nevyznívají. Pouze Edmund Neuendorff v kapitole, jež je v *Neues Deutsches Volkstum* nazvána *Vom neuen Reich*, předvídal, že po válce vznikne rozšířením Německa směrem na východ nová velká říše.²⁵⁸ Bezprostřední zážitek frontové reality přiměl Neuendorffa k úvaze, podle níž by armádní struktura měla být předobrazem státní správy.²⁵⁹ Na chod budoucího, polovojensky řízeného státu by tudíž měla dohlížet silná, charismatická osobnost typu Paula von Hindenburga.²⁶⁰

Povětšinou velmi nekonkrétně pojednávají o státním zřízení velkého Německa také autoři spisů v ostatních studovaných svazech, přesto různé náznaky a výroky umožňují dojít k závěru, že i pro ně byla podobně jako pro Neuendorffa atraktivní vidina německého státu spravovaného pevnou rukou. Již předválečné publikace vydané v DTB interpretací některých dějinných událostí rozněcovaly fascinaci pro vůdcovské osobnosti jako Arminia, Karla Velikého nebo Bismarcka.²⁶¹ Schopnosti některých státníků a vojevůdců byly kontinuálně zdůrazňovány i v meziválečných příručkách, jejichž autoři ve vládě zdatného jedince nebo malé elitní skupiny spatřovali vytoužený protiklad různých správních systémů.²⁶² Nepřekonatelnou averzi pocíťovali primárně vůči demokracii, která byla po první světové válce kriticky nahlížena též v širokých kruzích německé společnosti.²⁶³ Friedrich Rudolf Zenker se turnery ve všech vydáních svých příruček snažil přivést k pochopení, že demokracie umožňuje dostat se k vládě i lidem, kteří nejsou „vynikající, (...) vznešení, (...) silné vůle, pevní (...) a téže krve jako národ“,²⁶⁴ ba co více: demokracie je v přímém rozporu s „rasovou“ podstatou německého národa, neboť ji prý internacionální vykořisťovatelské mocnosti čili Židé zneužívají k zakrytí zločinů páchaných na národním celku.²⁶⁵ Autoři

²⁵⁴ Deutschtümliche (jako pozn. 46), mapa mezi str. 90 a 91.

²⁵⁵ Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 36–37.

²⁵⁶ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 139; Truntschka (Hrsg.), *Handbuch* (jako pozn. 5), s. 131.

²⁵⁷ Wiener Turngau des Deutschen Turnerbundes (Hrsg.), *Wissenswertes* (jako pozn. 66), s. 5–6.

²⁵⁸ Schröer / Neuendorff, *Neues Deutsches* (jako pozn. 26), s. 61–63.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 105.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 99.

²⁶¹ Deutschtümliche (jako pozn. 47), s. 52–78, 95–100; Melzer / Walter, *Die Fragen* (jako pozn. 53), s. 29–30.

²⁶² Např. Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 84–98; Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 49; Zenker, *Deutschkunde* (jako pozn. 64), s. 67–88.

²⁶³ Mohler / Weissmann, *Die Konservative Revolution* (jako pozn. 215), např. s. 115, 121, 127, 130.

²⁶⁴ Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 65.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 68.

druhého vydání příručky *Deutsche Volkskunde* obratně zašifrovali tytéž myšlenky do líčení idealizovaného germánského starověku, v němž byly skupiny svobodných rodin údajně vedeny takzvaným „hunem“, tedy vládcem, soudcem i knězem v jedné osobě.²⁶⁶

Německý národní stát představený v „osvětové“ literatuře zkoumaných svazů se tedy od státu proponovaného Friedrichem Ludwigem Jahnem lišil územně i správně. Tato podkapitola prokázala, že mezi Jahnovými úvahami a myšlenkami sumarizovanými v „osvětových“ spisech pěti studovaných svazů existovaly ještě mnohé jiné rozdíly. V Jahnově díle sice autoři „osvětových“ publikací nacházeli mnoho vhodných impulzů k jazyku, válce, procesu „obnovy národa“ a k podobě ideálního Německa – čtyřem centrálním tématům myšlenkového paradigmatu „národní jednoty“. Ovšem hlavní podněty evidentně čerpali především z dobových ideových tendencí, které byly rozvíjeny v hnutí za čistotu německého jazyka a písma, v různých skupinách „völkisch“ hnutí a „konzervativní revoluce“ či v politických kruzích kolem Georga von Schönerera. V turnerském „völkisch“ světonázoru jsou proto myšlenky o jazyku a válkách, o utváření svorné, biologicky „obrozené“ národní společnosti a o podobě „všenněmeckého“ státu silně ovlivněny „rasovými“ hledisky. Zmíněným fasetám „národní jednoty“ se v publikacích turnerských organizací nedostalo rovnoměrného zastoupení. Koncentrují se podobně jako zásady „rasové čistoty“ zejména na stránkách „osvětových“ spisů vydaných v DTB, DTB 1919 a DTV. Mnohé příspěvky k „národní jednotě“ se ale nacházejí i v tiskovinách z prostředí TKDÖ a DT.

2.4 Třetí pilíř světonázoru: „Duchovní svoboda“

Z hesla „Rasová čistota – Národní jednota – Duchovní svoboda“ se poslední tematický okruh vymezuje nejobtížněji. V pramenech bývá totiž „duchovní svoboda“ definována různě. Když se slovní spojení roku 1909 poprvé objevilo v periodiku DTB, vysvětloval ho Friedrich Rudolf Zenker pouze jako osvobození německého ducha z pout „zkostratělé církevní věrouky, zejména té římské“. O 13 let později ale v jedné ze svých příruček už „duchovní svobodu“ chápal v mnohem širším smyslu a považoval ji za harmonii mezi způsobem myšlení a „rasovou“ příslušností. Rovněž Josefu Truntschkovi, autoru publikace *Handbuch des Deutschen Turnverbandes*, se německý člověk jevil svobodný, pakliže nebyl „v cítění, uvažování a tvoření“ omežován žádnou mocí či svazován nějakými duchovními pouty. Jak v DTB 1919, tak v DTV ovšem panovalo přesvědčení, že „pravá“ svoboda není totožná s bezuzdnou svobodomyšlností.²⁶⁷ Duchovně svobodný mohl být turner jen v případě, když se ve svém vyznání a v mravních postojích plně podřídil údajně vrozeným „rasovým“ determinantám.²⁶⁸

„Duchovní svoboda“ tedy v turnerském „völkisch“ světonázoru na jedné straně shrnovala kritické argumenty proti katolicismu, socialismu a specificky chápanému materialismu, na straně druhé subsumovala veškeré návrhy na podobu ideálního německého náboženství, sociálního cítění a životního postoje. V následujících odstavcích se pozornost nejdříve přimkne ke kritice, jež se z publikací turnerských činitelů snášela na některé internacionální duchovní vlivy, poté se zaměří na vize alternativní konfese, sociální pomoci a morálky. Mimo zřetel opět nezůstanou Jahnovy úvahy, které se dotýkají dané tematiky a které autorům studovaných „osvětových“ spisů často sloužily k podepření názorů. Opomenut nebude ani myšlenkový kontext, v němž se turnerský „völkisch“ světonázor na přelomu 19. a 20. století rozvíjel.

²⁶⁶ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 72), s. 22.

²⁶⁷ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 206.

²⁶⁸ Zenker, *Unsere Bundesarbeit* (jako pozn. 6), s. 13.

Již Franz Xaver Kießling v pamfletu *Feinde deutscher Turnerei* konstatoval, že k nepřátelům německého turnerství vedle „Neárijců“ patří také lidé tíhnoucí ke katolické víře. O katolících psal Kießling s opovržením jako o „temných zélótech“²⁶⁹ a v *Beiträge zur Geschichte der völkische Turnfehde* považoval za oprávněně odvolávat se při této kritice na Jahna. Několik stránek dokonce pokryl extraktem z Jahnových dopisů a některých jeho děl, na prvním místě z publikace *Merke zum Deutschen Volksthum*,²⁷⁰ v níž se Jahn ostře vyslovoval proti jezuitům. Na jezuitském řádu Jahnovi vadila nejen jeho přísná disciplína a militantní charakter, ale též „otrocká“ podřízenost papeži. Jezuité prý vytvořili centralizovanou, všemi státy prostupující organizační strukturu, která jim umožňuje manipulovat společností a schraňovat veškeré potřebné informace pro papežský stolec. Nejvíce Jahn jezuitům zazlíval, že zhatili reformaci říšské církve a utvoření jedné svobodné německé konfese.²⁷¹

Církev jinak představovala integrální součást Jahnových úvah týkajících se nového uspořádání Německa. V knize *Deutsches Volkstum* vyhradil Jahn celý jeden oddíl tématu církve a představil v něm ideální model všeobjímající jednotné státní konfese, která je prý pro utvoření německého národního vědomí nezbytným instrumentem.²⁷² Takováto národní církev mohla být podle Jahna jediné křesťanská a reformovaná, neboť ze všech národů měly a mají údajně jen ty germánské dostatečně senzibilního ducha k přijetí pravé, nefalšované Kristovy nauky.²⁷³

Bylo by nesprávné domnívat se, že odmítavý postoj zkoumaných turnerských svazů ke katolické církvi měl své kořeny pouze v antiklerikálních výpadech Friedricha Ludwiga Jahna. Dynamika turnerského antiklerikalismu byla silně poznamenána událostmi, jež se odehrály ve druhé polovině 19. století. Z nich měl mimořádný vliv jednak Bismarckův spor s papežem Piem IX. z let 1871–1887 o vliv katolické církve v nově konstituovaném německém císařství, jednak – a ještě o něco více – Georgem von Schönererem iniciované hnutí „Los-von-Rom“, které v reakci na Badeniho jazyková nařízení a domnělý pakt mezi rakouskou vládou, papežem a Slovany usilovalo o masový výstup Němců z katolické církve. Z habsburské monarchie pronikly ideje hnutí „Los-von-Rom“ i do Německé říše, kde podle Uweho Puschnera výrazně obohatily světónázor formujícího se „völkisch“ hnutí. Při transferu myšlenek plnilo důležitou funkci periodikum *Heimdall*, jehož vydavatel Adolf Reinecke vedle obav z klerikalismu současně rozdmýčával strach z ultramontanismu, tedy domácí politické podpory domnělých římských světovládných snah.²⁷⁴

Autoři turnerských „osvětových“ publikací podle všeho veškeré tyto antiklerikální a antiultramontánní impulzy intenzivně recipovali. Proti domnělým imperiálním touhám římské kurie tudíž ve svých spisech vystupovali mnohem rezolutněji než kdysi Friedrich Ludwig Jahn. Kießling v publikaci *Beiträge zur Geschichte der völkischen Turnfehde* častoval křesťanskosociální stranu, křesťanské turnerské spolky, církevní hodnostáře či redaktory spřízněných periodik opovržlivým označením „Römlinge“²⁷⁵ a systematicky upevňoval dojem, jako by všichni kooperativně a pod papežským patronátem pracovali na záhubě německého národa. Kießlingově představě aktuálního katolického komplotu dodal Melzer s Walterem ještě potřebné historické pozadí. Jejich příručka čtenáře například poučovala, že Řím zavedl celibát, aby ovládl kněze a učinil z nich povolný nástroj své vůle.²⁷⁶ Dějinný a soudobý aspekt

²⁶⁹ Kießling, *Feinde* (jako pozn. 9), s. 27.

²⁷⁰ Kießling, *Beiträge* (jako pozn. 8), s. 257–263.

²⁷¹ Jahn, *Merke* (jako pozn. 87), s. 93–109.

²⁷² Jahn, *Deutsches Volksthum* (jako pozn. 85), s. 130.

²⁷³ Tamtéž, s. 157.

²⁷⁴ Puschner, *Die völkische Bewegung* (jako pozn. 104), s. 208–212; Michael Wladika, *Hitlers Vätergeneration. Die Ursprünge des Nationalsozialismus in der k. u. k. Monarchie*, Wien/Köln/Weimar, 2005, s. 428–452.

²⁷⁵ Kießling, *Beiträge* (jako pozn. 8), s. 212–343.

²⁷⁶ Melzer / Walter, *Die Fragen* (jako pozn. 53), s. 32.

se do jednoho plauzibilního konstruktů snažil spojit teprve Friedrich Rudolf Zenker v meziválečných příručkách DTB 1919. Třetí vydání jeho publikace *Deutschkunde* z roku 1928 odhalovalo „pravou“ podstatu katolicismu: „Uskutečnění božího státu na zemi, který by obepínal celé lidstvo a na špici měl papeže jako samovládce.“²⁷⁷ Aby církev v boji proti národům mohla prosadit tento svůj internacionální plán, využívala prý po staletí rozličné strategie a pomocníky. K nim podle Zenkera nejnověji patřili i „princ Max Bádenský a Erzberger [včetně] klerikální strany“,²⁷⁸ údajní hrobníci „protestantské císařské říše“.

Zenker přitom dle vlastních slov mířil hrotem své kritiky výhradně na „římskou církev“, nikoli na „římskokatolické vyznání“ a také brožura *Deutsche Volkskunde* československého DTV distingovala mezi „opravdovým“ náboženstvím a povrchní konfesí, asociovanou s prací „klerikálních či ultramontánních stran“ pro mocichtivé záměry církve.²⁷⁹ Navzdory těmto čestným prohlášením vyvolávají jiné pasáže studovaných publikací stěžejí vyvratitelné zdání, že turnerský „völkisch“ světonázor nebyl jen antiklerikální a antiultramontánní. Napadání a zpochybňování samotné podstaty katolické církve je v „osvětových“ publikacích zřetelným projevem antikatholicismu, přecházejícího nezřídka v otevřený protikřesťanský postoj, zvláště když byl do argumanteční logiky zapojen prvek „rasy“.

Franz Xaver Kießling jako první naznačil vztah mezi náboženstvím a „rasou“, když roku 1886 ve spisu *Feinde deutscher Turnerei* charakterizoval křesťanství jako antipod starogermánského a starohelénského pojetí božstva.²⁸⁰ V cyklu *Beiträge zur Geschichte der völkischen Turnfehde* dodal myšlenku antisemitskou příměs: křesťanství má prý „semitský“ původ a na Židy je také celé učení zaměřeno. „Co je křesťanské, není germánské, a co je germánské, není křesťanské,“²⁸¹ citoval Franz Xaver Kießling závěrem svých úvah slova spisovatele Felixe Dahna, autora bestsellerů s tematikou germánského starověku. Dahnův citát, jenž je v absolutním rozporu s Jahnovou představou o Germánech jakožto nejideálnějších příjemcích křesťanské věrouky, nechyběl ani v příručce *Deutschtümliche und turnerische Denkmale*, vydané roku 1898 činovníky spolku „Turnverein Friesen Hernals“. Ti zase společně s Utem von Melzerem a Heinrichem Walterem mezi čtenáři propagovali myšlenku, že germánské kmeny musely být k nové, „rasově“ cizí nauce přivedeny za pomoci násilných i subtilních strategií, třeba naroubováním křesťanských svátků na germánské festivity.²⁸² Kritika katolické víry a obecně křesťanství sice v meziválečných spisech oslábla, i tak rok 1918 nepředstavoval bariéru pro kontinuitu některých argumentů. Josef Truntschka pro svou publikaci „Handbuch“ doslovně převzal pasáž z „Handbuch“ Alfreda Schmardy, simplifikujícího smysl klášterních škol na systematické „zabíjení“ vlastního masa pro přípravu duše na posmrtný život.²⁸³ Melzerovy a Walterovy ideje o aplikování křesťanských rituálů na germánské zvyklosti byly zase rozvíjeny jak v publikaci *Deutsche Volkskunde* svazu DTV, tak v „osvětových“ dílech Friedricha Rudolfa Zenkera.²⁸⁴

V programatických a manifestačních spisech svazu DT, ani v jeho publikacích nadepsaných jako „Handbuch“ není srovnatelný antikatholicismus přítomen. Nalézt se v nich ale dají antisocialistická stanoviska. Antisocialismus pronikal do „osvětové“ literatury všech zkoumaných turnerských svazů pozvolna. Poprvé učinil výpady proti socialismu Franz Xaver

²⁷⁷ Zenker, *Deutschkunde* (jako pozn. 64), s. 127.

²⁷⁸ Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 89.

²⁷⁹ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 210.

²⁸⁰ Kießling, *Feinde* (jako pozn. 9), s. 27.

²⁸¹ Kießling, *Beiträge* (jako pozn. 8), s. 244.

²⁸² *Deutschtümliche* (jako pozn. 47), s. 108; Melzer / Walter, *Die Fragen* (jako pozn. 53), s. 28; *Entwurf* (jako pozn. 56), s. 8.

²⁸³ Schmarda (Hrsg.), *Handbuch* (jako pozn. 3), s. 2; Truntschka (Hrsg.), *Handbuch* (jako pozn. 5), s. 9.

²⁸⁴ Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 89, 101; Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 72), s. 30–31.

Kiebling ve svém díle *Beiträge zur Geschichte der völkische Turnfehde* a odvolával se přitom na hanopis *Schwanenrede* Friedricha Ludwiga Jahna. Jahn ho sepsal roku 1848 v reakci na aktivity radikálních demokratů a především pod dojmem zářijového lidového povstání, během něhož byli ve Frankfurtu nad Mohanem zavražděni dva konzervativní poslanci tamější konstituanty a kdy také na Jahna byl údajně chystán atentát.²⁸⁵ „Lstivou vraždou je vysvěcena rudá vlajka,“ psal Jahn a předpovídal „rudému svobodování“,²⁸⁶ že brzy odtáhne jako mor a jiné nemoci. Ke konci 19. století již byli „rudí“ ale asociováni výhradně se zastánci sociální demokracie a komunismu. Kiebling proto „rudé“ nekritizoval kvůli jejich sklonům k liberalismu, jako to činil o půl století dříve Jahn. Mnohem více mu vadily domnělé „odněmčující snah[y]“²⁸⁷ „rudých“. Ze stejného důvodu na ně útočil i Ferdinand Goetz, který v publikaci *Handbuch der Deutschen Turnerschaft* čtenáře ujišťoval, že socialistická myšlenka v DT nenašla úrodnou půdu a „dej Bůh, nikdy nenajde!“²⁸⁸

Jedině v příručce spolku „Turnverein Friesen Hernals“ byl antisocialismus explicitně podepřen „rasovými“ argumenty. Do vydání hernalské publikace z roku 1903 zahrnuli autoři pasáž, která možnost vybudování kolektivistického státu zpochybňovala s poukazem na židovský původ „tvůrc[ů], vůdc[ů] a vedouc[í]ch“ sociálnědemokratického hnutí.²⁸⁹ Dějiny podle autorů přeci jasně prokázaly, že Židé nebyli s to „udržet svůj vlastní národní stát, natož aby dokázali nějaký stát zříditi jinému národu“.²⁹⁰ Ovšem i kdyby se socialistické státní zřízení podařilo realizovat, znamenalo by to jen „propad do anarchie a bestiality“.²⁹¹ Německy smýšlející turner by se prý měl nechat „raději desetkrát ubít k smrti“,²⁹² než aby se dal takto ujařmit.

Zatímco kniha Maxe Schwarzeho *Das Buch der Deutschen Turnerschaft* v duchu předválečné Goetzovy publikace „Handbuch“ odmítala působnost dělnických turnerských spolků, protože zastávaly perspektivu, „kterou jsme my, dychtíc po vysokých cílech národního společenství, dávno překonali a kterou vědomě potíráme“,²⁹³ písemnosti svazů DTB 1919 a DTB pokračovaly v „rasové“ podmíněné kritice socialismu a ještě ji vystupňovaly. K zesílení antisocialistického tónu ve spisech vydaných po první světové válce přispělo nejen rozšířené přesvědčení o „ráně dýkou“, kterou prý „ultramontánní, demokratick[á] a sociálnědemokratick[á]“²⁹⁴ klika vrazila do zad vojáků, ale také rozháraná vnitropolitická situace Výmarské republiky a Rakouska, kde sociální demokraté dostali volnou ruku k vybudování „nov[ého] stát[u] podle vlastního světónázoru“.²⁹⁵

Čtenáři „osvětové“ literatury rakouského a československého turnerského svazu tak byli konfrontováni s paranoidní představou „židobolševického“ spiknutí. Jeho hybnou sílu nazývali autoři publikace *Deutsche Volkskunde* s odvoláním na Theodora Fritsche jako „Juda“, Friedrich Rudolf Zenker zase na některých místech svých příruček používal termín „Všejuda“ (Alljuda). Za účelem „zotročení světa“ – tolik perspektiva spisů z DTB 1919 a DTV – využívá „Juda“ jednak celosvětovou síť organizací od levicových stran přes zednářské lóže až po kluby esperantistů, jednak ideové zbraně jako demokracii, socialismus, pacifismus

²⁸⁵ Gerd Steins, 1848/49 – Turner im Kampf um Einheit und Freiheit. Katalog zur turnhistorischen Ausstellung in der Wandelhalle der Paulskirche zu Frankfurt anlässlich des Deutschen Turnfestes vom 21. Juni bis 16. Juli 1983, Frankfurt am Main 1983, s. 27, 29.

²⁸⁶ Jahn, *Schwanenrede* (jako pozn. 90), s. 12.

²⁸⁷ Kiebling, *Beiträge* (jako pozn. 8), s. 257.

²⁸⁸ Goetz (Hrsg.), *Handbuch* (jako pozn. 43), s. 37.

²⁸⁹ *Deutschtümliche* (jako pozn. 46), s. 154.

²⁹⁰ Tamtéž.

²⁹¹ Tamtéž.

²⁹² Tamtéž, s. 155.

²⁹³ Schwarze, *Das Buch*, 1923 (jako pozn. 33), s. 35.

²⁹⁴ Zenker, *Deutschkunde* (jako pozn. 63), s. 68.

²⁹⁵ *Zur Abwehr* (jako pozn. 25), s. 7.

a internacionalismus.²⁹⁶ Svádět ale lidi do „stejnorodé hordy“ se Zenkerovými slovy může dít pouze „bezbřehým pokrevním mísením“ ve prospěch „rasového odpadu lidstva“, neboť ve výsledku by „lidstvo povětšinou kleslo na úroveň domácích zvířat, (...) která by musela vykonávat práci pod bičem (...) několika krutovládců a jejich dohlížitelů“.²⁹⁷ Socialismus tedy prý svým internacionálním zaměřením ohrožuje přírodou dané „rasové“ diference a osvádí národy do osidel celosvětové židovské tyranie.

S domněnkou o zapojení židovských organizací do jednoho spikleneckého svazku, jenž obelhává lidstvo myšlenkami všelidského sbratření, úzce souviselo také přesvědčení, že Židé do národů záměrně implementují zhoubné „materialistické“ sklony, které jedince znemravňují a vnitřně kazí. Pod termín „materialismus“ v „osvětové“ literatuře turnerských svazů spadala touha po penězích, požitkářství, sklon k laciné velkoměstské kultuře či holdování módním výstřelkům. Vedle katolicismu a socialismu byl „materialismus“ vnímaný v tomto smyslu třetí překážkou k dosažení německé „duchovní svobody“.

Proti některým z uvedených „materialistických“ jevů se stavěl i Friedrich Ludwig Jahn v publikaci *Deutsches Volksthum*. Do kapitoly *Volksgedühl* vnesl obavu z „odduševnění“ národa, budou-li jeho příslušníci chovat sympatie k „cizáctví“. Hraní karet, čtení sladkobolných románek a dennodenní požívání brambor, vše podle Jahna manýry importované do německých zemí ze zahraničí,²⁹⁸ prý charakter národa nekazí o nic méně než móda, tento „moloch, kterému obětujeme štěstí a mír a životní požitek a zdraví a vlast“.²⁹⁹ V kapitole *Volkstümliches Bücherwesen* zase Jahn varoval před četbou „neněmeckých], nenárodoveckých] knih“,³⁰⁰ jejichž autoři by za hanění své vlasti měli být přísně trestáni. Úvahy o fenoménech, které prý snižují úroveň německého charakteru a mravnosti, zaokrouhlil Jahn kapitolou *Häusliches Leben*, v níž uvedl výčet všech zavrženíhodných neřestí domácího života: sexuální neumírněnost, alkoholismus a nenasytost, „nestoudnost, nedostatek čistoty srdce, ztrát[u] cudnosti nelidskou zvědavostí a zvířecí nechutností“.³⁰¹

Když turnerští činitelé v programatických a manifestačních spisech, v publikacích „Handbuch“ a v příručkách pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí začali dávat turnerskému „völkisch“ světonázoru závaznou podobu, ovlivňovala jejich „antimaterialismus“ už i jiná agitační literatura. O její vydání se staraly četné reformní proudy, které se od 60. let 19. století organizovaly jako odpověď na domnělý úpadek západní civilizace. Šíře zájmu těchto hnutí se rozpínala od ochrany domoviny (Heimatschutzbewegung) přes podporu lidového umění (Heimatkunstabewegung) až po životní styl (Lebensreformbewegung včetně jeho derivátů jako třeba hnutí vegetariánů, abstinenci hnutí a hnutí za prosazení nudismu).³⁰² Reformní náhledy na způsob bydlení, sexualitu či správnou výživu podle Uweho Puschnera přecházely do „völkisch“ hnutí, v němž se po sloučení s axiomem „rasy“ integrovaly do světonázorové programatiky a položily základ pro utopické projekty zahradních měst nebo „rasových“ osad.³⁰³ Spíše než jako návrat k prudérním ideálům Friedricha Ludwiga Jahna je třeba „antimaterialismus“ turnerského „völkisch“ světonázoru vnímat jako součást komplexní civilizační kritiky, doplněné vlivem „völkisch“ hnutí o „rasovou“ dimenzi.

²⁹⁶ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 148, 195, 201–203; Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 74, 102–103; Zenker, *Deutschkunde* (jako pozn. 63), s. 118–119.

²⁹⁷ Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 77.

²⁹⁸ Jahn, *Deutsches Volksthum* (jako pozn. 85), s. 327.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 328.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 398.

³⁰¹ Tamtéž, s. 413.

³⁰² Puschner, *Die völkische Bewegung* (jako pozn. 104), s. 138, 169; Breuer, *Die Völkischen* (jako pozn. 102), s. 98–100.

³⁰³ Puschner, *Die völkische Bewegung* (jako pozn. 104), s. 151, 155–172, 187–201.

S výjimkou „osvětové“ literatury svazu TKDÖ lze ve spisech všech zbylých svazů nalézt fundamentální kritiku údajně „materialisticky“ založené společnosti, která kvůli omamným látkám, přejídání a zálibám v laciném umění mravně i kulturně upadá – Heinrich Schröer v této souvislosti mluvil o „Entartung“,³⁰⁴ zatímco Friedrich Rudolf Zenker o „Entarisierung“,³⁰⁵ čímž zároveň implicitně naznačil, kdo za veškerou apokalypsu stojí. Na spojitost mezi „semitismem“ a příklonem k „materiálním“ hodnotám prvně čtenáře upozorňoval spisek spolku „Turnverein Friesen Hernal“, jenž roku 1898 předvídal „naprosté zrušení německých duchovních vlastností“, pakliže Němci budou po vzoru Židů stavět „dychtění po bohatství, [stejně jako] úsilí po uspokojení přízemních tužeb nad upřímnost, dobrotu a spravedlnost“.³⁰⁶ Až v díle Uta von Melzera a Heinricha Waltera se ale objevuje komplexněji formulovaná teze o zámožných Židech, kteří vlastní většinu periodik a z podstaty své „rasy“ jimi Němce dezinformují, popichují proti sobě a svádí k nemravnosti.³⁰⁷ Tento stereotypní obraz Žida coby rozeného „penězník[a] a lichvář[e]“,³⁰⁸ jenž za využití různých médií cílevědomě participuje na mravní zkáze německého národa, skvěle zapadal do vidiny mezinárodního židovského spiknutí, a ještě se tudíž utvrdil v meziválečných „osvětových“ spisech, například v *Neues Deutsches Volkstum*.³⁰⁹

Kauzální vazbu mezi „rasovými“ predispozicemi Židů, jejich bohatstvím a mravně-kulturním úpadkem Němců nejuceleněji osvětloval Friedrich Rudolf Zenker, který se domníval, že Židům v krvi dědičně koluje touha po hmotném vlastnictví a po ukojení přízemních tužeb. Proto údajně parazitují na cizích národech, a to tak, že do nich zavádějí principy kapitalistického hospodářství, které u jedinců vyvolává egoistické, židovsko-obchodnické čili „materialistické“ pojetí života. Společenského sváru prý „Juda“ obratně využívá k zisku peněz, investovaných následně do podniků, které vynášejí další peníze a národ ještě více ničí: do „lživých“ periodik, nemravných divadelních, filmových a literárních děl, prostředků na potrat a po roce 1918 též do popularizace „negerských tanců“, „jazzového randálu“ a mikáda.³¹⁰

Které mocnosti německého ducha svazují, to „osvětové“ publikace čtenářům podávaly jasně, byť v nestejném rozsahu a s rozdílnou argumentací. Leč jakým směrem se má německý duch orientovat, až setřese římsko-katolická, socialistická a „materialistická“ pouta, z jakých hodnot by měla sestávat nová „svobodná“ perspektiva, k tomu se autoři studovaných spisů vyjadřovali mnohem vágněji. Především v otázce alternativní víry byly písemnosti, jež světonázor svazů stěsňovaly do závazného kodexu, dosti neurčité a navzájem se rozcházející. Potvrzují tak závěr Uweho Puschnera, Stefana Breuera i Thomase Gräfeho, že v žádném jiném tématu se „völkisch“ skupiny od sebe neodlišovaly více nežli právě v religiozních aspektech. Zároveň však vyvracejí Breuerovo mínění, dle kterého je při definování „völkisch“ světonázoru náboženská problematika irelevantní.³¹¹ V turnerském „völkisch“ světonázoru bylo hledání adekvátní „německé“ víry esenciálním bodem.

Navzdory ostré kritice „římanství“ nebyla katolická konfese v některých spisech turnerských činitelů zcela zavržena. Friedrich Rudolf Zenker ubezpečoval čtenáře, že „neshledáváme (...) jako zradu na německví, když někdo poměr k bohu hledá po římsko-

³⁰⁴ Schröer / Neuendorff, *Neues Deutsches* (jako pozn. 26), s. 49.

³⁰⁵ Zenker, *Deutschkunde* (jako pozn. 63), s. 121.

³⁰⁶ *Deutschtümliche* (jako pozn. 47), s. 107.

³⁰⁷ Melzer / Walter, *Die Fragen* (jako pozn. 53), s. 26, 46–47.

³⁰⁸ *Deutscher Turnverband* (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 203.

³⁰⁹ Schröer / Neuendorff, *Neues Deutsches* (jako pozn. 26), s. 30, 52–53, 75.

³¹⁰ Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 68, 74, 102–106; Zenker, *Deutschkunde* (jako pozn. 63), s. 121; Zenker, *Deutschkunde* (jako pozn. 64), s. 128, 132–133, 142.

³¹¹ Puschner, *Die völkische Bewegung* (jako pozn. 104), s. 206–207; Breuer, *Die Völkischen* (jako pozn. 102), s. 10–11, 93–97; Gräfe, *Antisemitismus* (jako pozn. 115), s. 179.

katolickém způsobu“.³¹² DTB 1919 má prý za členy mnohé katolíky, i se těší podpoře řady duchovních, stálo dokonce v programatickém a manifestačním spisu *Zur Abwehr klerikaler Angriffe*.³¹³ Katolické vyznání bylo svazovým vedením zřejmě tolerované u těch turnerů, kteří se zároveň ztotožňovali s učením o „rasách“ i s nacionalistickými postoji neboli – jak by řekli Uto von Melzer a Heinrich Walter – kteří dokázali „rasovými“ vlohami intuitivně přizpůsobit křesťanskou nauku svému germánskému charakteru. Melzerovu a Walterovu teorii o „rasové“ adaptaci křesťanství lze současně interpretovat jako projev sympatie k luteránství. Oba dva autoři totiž Lutherův výstup – i o něco starší ariánství – vykládali jako snahu germánského ducha upravit si křesťanství podle svých představ.³¹⁴

Ačkoli i jiné spisy považovaly ariánskou víru s luteránstvím za projev touhy po vyznání, jež by harmonizovalo s národní a „rasovou“ podstatou Germánů či Němců,³¹⁵ byla postava Martina Luthera nazírána velmi ambivalentně. Všeobecně se Lutherovi sice dostávalo vděku za jeho zásluhy o německý jazyk a za boj proti „nadvládě“ Říma, Melzer s Walterem se však ani trochu neradovali z „pobibličtění národa“, které Luther údajně přeložením Bible způsobil,³¹⁶ a v knize *Deutsche Volkskunde* bylo Lutherovi vytýkáno, že nepřivedl německý národ k jednotné konfesi.³¹⁷ Luteránství ale do „völkisch“ světonázorového komplexu nezapadalo mimo jiné také proto, že představovalo pouhou variantu křesťanství, tedy nauky interpretované v nejednom „osvětovém“ spisu jako myšlenkový produkt cizí „rasy“.

Franz Xaver Kießling měl z tohoto hlediska pro Luthera více pochopení. Jako dítě své doby prý Luther nemohl myslet v jiných souřadnicích nežli v těch předepsaných Svatým písmem. Založit „opravdově německé, ‚nacionální‘ náboženství“³¹⁸ proto nemohl. Kdyby ovšem Luther žil na přelomu 19. a 20. století, určitě by podle Kießlinga opustil „strnulé biblické stanovisko“³¹⁹ a uzpůsobil své učení aktuálním „völkisch“ požadavkům. Jinými slovy řečeno by Luther reformoval německou víru na jiné nežli křesťanské bázi, v čemž by ho zajisté podporoval i Friedrich Ludwig Jahn, kdyby se také on této situace dožil. Kießling totiž u Jahna diagnostikoval jakousi podvědomou, evidentně „rasově“ determinovanou inklinaci k paganismu. Některé Jahnovy výroky prý jasně vyjadřují pohansko-germánské smýšlení.³²⁰ Podsováním potencionální pohanské reformy Lutherovi a skrytého paganismu Jahnovi byl Kießling mezi autory „osvětových“ spisů solitérem, nevyjímal se ale samotným tematizováním pohanství.

Literatura, kterou turnerští funkcionáři vydávali před první světovou válkou i po jejím ukončení, obsahuje dlouhé pasáže, které někdejší víru germánských kmenů popisují s neskryvaným obdivem pro její domnělou původnost, vysokou mravní úroveň, stejně jako pro spojitost s přírodou a národem.³²¹ Z těchto předností byla vyvozována aktuálnost starogermánského vyznání, které prý stejně nikdy zcela nezmizelo, nýbrž v reziduální podobě přežívá například v lidových svátcích slunovratu či v symbolu hákového kříže, jehož variantu v podobě osmiramenné svastiky měly svazy DTB 1919 a DTV ve svém oficiálním znaku.³²²

³¹² Zenker, *Deutschkunde* (jako pozn. 64), s. 130–131.

³¹³ *Zur Abwehr* (jako pozn. 25), s. 15.

³¹⁴ Melzer / Walter, *Die Fragen* (jako pozn. 53), s. 9, 34, 42.

³¹⁵ Např. *Deutscher Turnverband* (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 48; Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 94–95.

³¹⁶ Melzer / Walter, *Die Fragen* (jako pozn. 53), s. 34.

³¹⁷ *Deutscher Turnverband* (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 48.

³¹⁸ Kießling, *Beiträge* (jako pozn. 8), s. 244.

³¹⁹ Tamtéž.

³²⁰ Tamtéž, s. 271.

³²¹ Např. *Deuschtümliche* (jako pozn. 47), s. 108–109; *Deuschtümliche* (jako pozn. 52), s. 193–195; *Deutscher Turnverband* (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 20–22;

³²² *Deuschtümliche* (jako pozn. 52), s. 193; *Deutscher Turnverband* (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 25–29. Symbolice hákového kříže v turnerském prostředí se věnují rovněž tyto studie: Vojtěch Kessler /

Fascinace pro náboženství Germánů vrhla kupříkladu na rakouský svaz DTB 1919 stín podezření, že je sektou Ódinových uctívačů.³²³ Jak ale vyplývá z „osvětových“ spisů DTB, DTB 1919 a DTV, cílem nebylo plně se navrátit k víře svých „předků“, nýbrž poučit se z ní a po jejím vzoru vybudovat národní, „árijské“ rase odpovídající bezkonfesijní náboženství, jež by eklekticky spojovalo prvky germánského pohanství s elementy „očistěného“ křesťanství³²⁴ a umožňovalo svobodným osobnostem „věř[it], co pocit'uj[í]“.³²⁵

O alternativně k socialismu a vůbec o sociální problematice se v „osvětových“ spisech turnerských svazů psalo mnohem méně než o potencionálních podobách „svobodné“ víry. Nejkonkrétněji se sociálním otázkám věnovala kniha *Neues Deutsches Volkstum*, v níž Heinrich Schröer a Edmund Neuendorff na několika místech s obavami líčili kritickou bytovou situaci ve velkoměstech nebo negativní důsledky příliš dlouhé pracovní doby. S ohledem na ideály „národního společenství“ se oba dva domnívali, že by cesta k řešení tíživých jevů mohla spočívat v kolektivní sociální angažovanosti všech členů národa.³²⁶ Prohlubovali tak podle všeho nevědomky názor, který se v prostředí DTB šířil už od počátku 20. století. Příručka hernalského spolku z roku 1903 totiž považovala za povinnost „velkého a ctnostného národa“, aby chránil své jedince před důsledky „nezaměstnanosti, nemoci, pracovní neschopnosti a stáří“.³²⁷ Ne všeho ale bylo možné docílit svépomocí, ochotou a obětavostí. Třeba pozemkovou reformu nebo změnu pracovní doby, po níž tak silně volal Schröer s Neuendorffem, mohl provést pouze stát. A i zde se závěry hernalských příruček ukázaly jako určující pro sociální složku světonázoru turnerských svazů existujících před rokem 1918 i po něm. Za „správn[ou], rozum[n]ou, zdrav[ou] a národní“³²⁸ byla publikací označena Bismarckova politika sociálních reforem. Již vydání z roku 1898 bylo doplněno transkripcí „Nejvyššího poselství jeho Výsosti císaře Viléma I.“ odmítajícího nápravu sociálních škod sociálnědemokratickými metodami.³²⁹ Sociálně cítit se soukmenovci a sociálně reformovat národ – ano, být socialistický ve smyslu internacionálních „židovských a zžidovštělých socanských vůdců“³³⁰ – ne, tak by se dala shrnout maxima, ke které šly úvahy hernalských příruček svazu DTB a která postupovala též publikacemi meziválečných svazů DTB 1919, DTV a DT.³³¹

„Svobodný“ duch se konečně vedle národně podmíněné religiozity a národně-sociálního citění vyznačoval rozvíjením „rasově“ předurčeného, „nematerialistického“ charakteru. Ať už pro něj autoři hernalské příručky používali obrat „německé smýšlení“ a Friedrich Rudolf Zenker „germánsko-hrdinské pojetí života“,³³² zůstával jeho popis v jádru konstantní a obsahově se rovnal přesnému opaku „materialistické“ orientace. K typickým znakům německého a z generace na generaci děděného životního postoje tak předválečné publikace z DTV řadily nezištnost, věrnost,

---

Martin Klement, O původu, významu a budoucnosti turnerského kříže na skále u Dubé, in: Bezděz. Vlastivědný sborník Českolipska 23, 2014, s. 105–127; Gerd Steins, Die verbogenen „Vier-F“, in: Emanuel Hübner / Kai Reinhart (Hrsg.), Sport – Geschichte – Pädagogik. Festschrift zum 60. Geburtstag von Michael Krüger, Hildesheim 2015, s. 80–96.

³²³ Zur Abwehr (jako pozn. 25), s. 22–23.

³²⁴ Deutschtümliche (jako pozn. 52), s. 195; Kießling, Beiträge (jako pozn. 8), s. 245; Deutscher Turnverband (Hrsg.), Deutsche Volkskunde (jako pozn. 72), s. 32; Zenker, Unsere Bundesarbeit (jako pozn. 6), s. 23–24.

³²⁵ Melzer / Walter, Die Fragen (jako pozn. 53), s. 42.

³²⁶ Schröer / Neuendorff, Neues Deutsches (jako pozn. 26), s. 8–9, 29–36, 66–69.

³²⁷ Deutschtümliche (jako pozn. 46), s. 153.

³²⁸ Tamtéž.

³²⁹ Deutschtümliche (jako pozn. 47), s. 124–127.

³³⁰ Deutschtümliche (jako pozn. 46), s. 155.

³³¹ Např. Deutscher Turnverband (Hrsg.), Deutsche Volkskunde (jako pozn. 69), s. 146–147; Zenker, Deutschkunde (jako pozn. 63), s. 120.

³³² Deutschtümliche (jako pozn. 47), s. 105; Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 103.

odvahu a mužnost.³³³ Friedrich Rudolf Zenker tyto povahové rysy dával ve svých meziválečných příručkách do vědomého protikladu k „semitské“ touze po profitu, věrolomnosti, zbabělosti a bázlivosti, díky čemuž zkonstruoval aliterační antitezi titánského německého hrdiny (Held) a „mamonem“ polapeného židovského obchodníka (Händler). Od povrchního „židovského“ způsobu života se podle Zenkera odlišovalo „germánsko-hrdinské pojetí života“ rovněž mravopočestností,³³⁴ která společně s cudností a čistotou unisono zaznívala i z jiných „osvětových“ spisů.³³⁵ Heroický a rytířský étos, který byl čtenářům vydáván za následování vzor, příručka pro členy DTV dokonce vizualizovala na postavě přímo stojícího, zarputile vzhlízejícího mladíka.³³⁶

V knize *Deutsche Volkskunde* není onen jinoch vyobrazen sám. Svůj rozhodný zrak upíná na zchřadle působícího vrstevníka s esovitě prohnutým tělem, povislýma rukama a ochablýma nohama. Jeho hrudník je propadlý, oči se mu ztrácí za brýlemi, obličej pokrývají první vrásky a z úst mu trčí cigareta. Je to „mladík, kterého tabák a alkohol změnil v žalostnou postavu,“³³⁷ informuje popisek pod obrázkem. „Německé“ charakterové dokonalosti mohlo být podle narativu publikace dosaženo jen disciplinovaným bojem proti požívačnosti a omamným látkám. Namísto alkoholu měla nastoupit voda, mléko či limonáda³³⁸ a Edmund Neuendorff, který s autory spisu *Deutsche Volkskunde* sdílel tentýž názor na abstinenci a zdrženlivost, čtenáře knihy *Neues Deutsches Volkstum* nabádal, aby se stali přímo „zdravotními fanatiky“.³³⁹ Jak se zdá, nároky na „osvobození“ ducha ze spárů „materialismu“ se neustále stupňovaly, neboť příručka hernalského spolku z roku 1903 sice zavrhovala „pítí o závod a nucení k opilosti“,³⁴⁰ na druhou stranu ale ještě připouštěla, že „vypít při setkání turnerů či dobrých kamarádů o skleničku piva nebo vína více (...) než je nutné k zahnání žízně, musí německý turner koneckonců zvládnout.“³⁴¹

Poslední příklad je vhodnou ilustrací poznatku, platícího pro „duchovní svobodu“ stejně dobře jako pro „rasovou čistotu“ a „národní jednotu“: světonázorové myšlenky nacházející se v meziválečné turnerské „osvětové“ literatuře se od idejí předválečných „osvětových“ spisů neliší ani tak obsahově, jako především hloubkou a kvalitou argumentů. Tato podkapitola též znovu potvrdila, že jednotlivé body turnerského „völkisch“ světonázoru nebyly zastoupeny ve všech studovaných publikacích stejnoměrně. Antikatolicismus, antisocialismus, „antimaterialismus“, stejně jako ideje „německého“ náboženství, národně-sociálního smýšlení a „rasově“ podmíněného životního postoje lze v zárodečném stádiu, někdy již ve značně promyšlené formě, nalézt především v literatuře svazu DTB. Jejimi závěry se při kodifikaci světonázoru podle všeho inspirovali jak funkcionáři rakouského DTB 1919, tak československého DTV. Naopak ve spisech svazů TKDÖ a DT je explicitních výpadů proti katolické církvi či socialismu poskrovnu; úvahám nad civilizačním úpadkem se zevrubněji věnovala pouze kniha Henricha Schröera a Edmunda Neuendorffa *Neues Deutsches Volkstum*. Dále byla v podkapitole opětovně doložena teze, podle níž se ideje turnerského „völkisch“ světonázoru sice tematicky částečně překrývaly s myšlenkami z děl Friedricha Ludwiga Jahna, jinak ale byly převážně ovlivňovány různými dobovými hnutími a náladami. Na „rasově“ podbarvené formulaci úvah zastřešených obratem „duchovní svoboda“ mělo hlavní podíl několik dobových fenoménů, například tehdy

³³³ Deutschtümliche (jako pozn. 47), s. 105; Melzer / Walter, Die Fragen (jako pozn. 53), s. 51.

³³⁴ Zenker, 100 (jako pozn. 57), s. 103–106.

³³⁵ Např. Melzer / Walter, Die Fragen (jako pozn. 53), s. 51; Schröer / Neuendorff, Neues Deutsches (jako pozn. 26), s. 73.

³³⁶ Deutscher Turnverband (Hrsg.), Deutsche Volkskunde (jako pozn. 69), s. 270.

³³⁷ Tamtéž.

³³⁸ Tamtéž.

³³⁹ Schröer / Neuendorff, Neues Deutsches (jako pozn. 26), s. 117.

³⁴⁰ Deutschtümliche (jako pozn. 46), s. 155.

³⁴¹ Tamtéž.

rozšířený antiklerikalismus a antiultramontanismus, hnutí „Los-von-Rom“, Bismarckův boj proti katolické církvi a sociální demokracii, legenda o ráně dýkou, „völkisch“ hnutí a jeho ideově blízké proudy.

2.5 Prostorové a časové hranice svazového turnerského „völkisch“ světonázoru

Z rozboru „osvětových“ spisů DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT vyplynulo, že turnerský „völkisch“ světonázor sestával z antisemitismu, antislavismu, antiromanismu a germanofilie, z úvah o jazyku, válce, „obnově národa“ a uspořádání Německa, dále z antikatolicismu, antisocialismu, „antimaterialismu“, z představy německého náboženství, národně-sociálního smýšlení a „pravého“ německého životního postoje. Nejen prvky spadající pod „rasovou čistotu“, ale i ty zahrnuté pod „národní jednotu“ a „duchovní svobodu“ byly přitom interpretovány za pomoci „rasové“ nauky. Pohlédne-li se na tematické panorama turnerského „völkisch“ světonázoru, vyjevují se mnohé průsečíky mezi ním a „völkisch“ světonázorem, který je v odborné literatuře definován Uwem Puschnerem. Z tohoto hlediska lze na turnerské svazy, jež většinu z těchto tematických prvků zpracovávaly ve svých „osvětových“ publikacích, pohlížet jako na součást sítě „völkisch“ organizací. Týká se to zejména svazů DTB, DTB 1919, DTV a TKDÖ. Poslední jmenovaný svaz vydal sice „osvětových“ spisů méně, ale zásady „völkisch“ světonázoru intenzivně propagoval ve svém periodiku, které „osvětové“ příručky částečně nahrazovalo a které bude blíže představeno v páté kapitole.

Vně této „völkisch“ skupiny naopak z velké části stálo DT. Nejenže vrchní představitelé svazu DT odmítali světonázor své organizace upravit ve „völkisch“ smyslu a do roku 1933 nepřijali „árijský paragraf“, ale předválečné spisy zvané „Handbuch“ a oficiální meziválečná světonázorová kniha *Das Buch der Deutschen Turnerschaft* od Maxe Schwarzeho zdaleka nepokrývaly všechny body turnerského „völkisch“ světonázoru. Primát „rasy“ v nich navíc buď zcela chyběl, nebo, jako například ve Schwarzeho díle, nebyl tak jednoznačně stavěn do popředí. To je patrné i v publikaci *Neues Deutsches Volkstum* Heinricha Schröera a Edmunda Neuendorffa, stejně jako v Neuendorffově brožuře *Volk in Not*. Rovněž v těchto dvou pracích nejsou některá „völkisch“ témata, třeba antislavismus, antiromanismus či antikatolicismus, rozebírána a „rasové“ paradigma není součástí všech argumentů. I tak jsou ale Neuendorffova, Schröerova a Schwarzeho „osvětová“ díla důkazem, že se hranice oficiálně formulovaného turnerského „völkisch“ světonázoru nepřekrývaly s hranicemi DTB, TKDÖ, DTB 1919 a DTV, nýbrž že i v DT existovala skupina činovníků, kteří se snažili některé myšlenky „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ artikulovat a etablovat jako oficiální svazové stanovisko.

Kromě Edmunda Neuendorffa, Heinricha Schröera a Maxe Schwarzeho k této skupině patřil například i předseda župy „Rhein-Mosel-Turngau“ (Rýnsko-moselská turnerská župa) Heinrich Schwarz, který v 90. letech 19. století pěstoval úzké kontakty s DTB³⁴² a společně s Maxem Jahnem, předcvičitelem z turnerského spolku v durynské Zeulenrodě, se za něj

---

³⁴² H. S., Vom 10. Turntag der „Turnerschaft“ in Hannover am 21. und 22. des Erntemondes, in: Deutscher Turner-Hort 1, 1891, 10, s. 1–3; Der Antrag Heinrich Schwarz-Rhens am 10. Turntag, in: Deutscher Turner-Hort 1, 1891, 11, s. 3–4; Gauturnrath des Niederösterreichischen Turngaues / Fünferausschuß (Hrsg.), Der unverfälscht deutsche (jako pozn. 39), s. 10–11; Heinrich Schwarz in Wien, in: Deutscher Turner-Hort 3, 1893, 19, s. 4–5; Heinrich Schwarz, Aus dem „Deutschen Hause“ zu Rhens a. Rheine. Unterschiedliche Aufsätze zur Unterhaltung und Belehrung. Für Freunde der Wanderung in Heimat und Natur, Jünger der Turnerei und Andere in 2 je als abgeschlossenes Ganzes behandelten Bänden, Lindau 1902, s. 122–130.

přimlouval u vedení DT.³⁴³ Po první světové válce se mezi činorodými „völkisch“ aktéry svazu dále nacházel třeba zástupce turnerského kraje „Turnkreis VIIIa – Westfalen“ (Turnerský kraj VIIIa – Vestfálsko) Ernst Friedrich Ferdinand Burgaß, o jehož „völkisch“ orientaci mnohé prozrazují jím signované články v periodiku DT.³⁴⁴ K turnerskému „völkisch“ světonázoru tíhl i redaktor svazového periodika a důležitá postava hnutí turnerské mládeže Thilo Scheller či významný funkcionář Edgar Stahf.³⁴⁵ Ten v DT roku 1924 stanul v čele oddělení zvaného „Abteilung für Auslandsdeutschtum“ / „Auslandsabteilung“ (Oddělení pro zahraniční němectví / Zahraniční oddělení)³⁴⁶ a pořádal kurzy pro německé turnery a sportovce ze zahraničí.³⁴⁷

Vlivem prominentních osobností typu Maxe Schwarzeho, Edmunda Neuendorffa, Heinricha Schröera, Heinricha Schwarze, Maxe Jahna, Ernsta Friedricha Ferdinanda Burgaße, Edgara Stahfa a mnohých jiných funkcionářů pronikal turnerský „völkisch“ světonázor i do nižších správních úrovní DT. K tomu dozajista přispívala i blízkost různých „völkisch“ turnerských organizací. Například podněty ke zformování „völkisch“ frakce uvnitř spolku „Berliner Turngemeinde“ (Berlínská turnerská obec) mohly na počátku 90. let 19. století vzejít ze spolku „Deutscher Turnverein Berlin“ (Německý turnerský spolek Berlín), který od roku 1890 přináležel k rakousko-uherskému DTB.³⁴⁸ Působením písemných i osobních přeshraničních kontaktů sdílely světonázorovou pozici DTB 1919 a DTV dokonce nejvyšší orgány některých turnerských krajů DT, totiž kraje „Turnkreis XII – Bayern“ (Turnerský kraj XII – Bavorsko) a kraje „Turnkreis XIV – Freistaat Sachsen“ (Turnerský kraj XIV – Svobodný stát Sasko).³⁴⁹ Tím lze vysvětlit, proč bylo v bavorském kraji cvičení od roku 1932 utvářeno s ohledem na „požadavky doby a

---

³⁴³ Hartmut Becker, Antisemitismus in der Deutschen Turnerschaft, (Schriften der Deutschen Sporthochschule Köln, Bd. 3) Sankt Augustin 1980, s. 71.

³⁴⁴ [Ernst Friedrich Ferdinand] Burgaß, Wo stehen wir Turner in dem Streit um die deutsche Schrift?, in: Deutsche Turn-Zeitung 72, 1927, 40, s. 862–864; [Ernst Friedrich Ferdinand] Burgaß, Unsere Monatsnamen, in: Deutsche Turn-Zeitung 72, 1927, 50, s. 886–888; Heslo „Burgaß, Ernst Friedrich Ferdinand“, in: Rudolf Gasch (Hrsg.), Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Leibesübungen. I. Band: A–N, Wien/Leipzig 1928, s. 102–103; Meyer zu Köcker, Kreisvertreter Prof. Dr. Burgaß 70 Jahre alt, in: Deutsche Turn-Zeitung 75, 1930, 39, s. 848.

³⁴⁵ V pramenech je jeho jméno často psáno také jako Stahff.

³⁴⁶ Za cíl si oddělení kladlo pečovat o komunikaci se „zahraničními Němci“, jež „jsou více jak kterákoli jiná národností skupina povoláni k tomu, aby zvýšili vážnost a význam Německa a ovlivnili postoj zahraničí“. [Franz] Breithaupt, Auslands-Deutschtum, in: Deutsche Turn-Zeitung 70, 1925, 55, s. 470.

³⁴⁷ Sportmuseum Berlin, Fond Edgar Stahf, manuskript vzpomínek Edgara Stahfa „So weit die deutsche Zunge klingt. Lebenserinnerungen eines Turn- und Sportlehrers“, s. 98–99, 115–125, 128, 134, 136–138, 155–164; Oskar Berger, Fünf Jahre Auslandsabteilung der Deutschen Turnerschaft, in: Deutsche Turn-Zeitung 75, 1930, 24, s. 504; Rudolf Jaworski, Vorposten oder Minderheit? Der sudetendeutsche Volkstumskampf in den Beziehungen zwischen der Weimarer Republik und der ČSR, Stuttgart 1977, s. 87–91; Norbert Petersen, Ideologie, Struktur und Erziehungsarbeit des Deutschen Turnverbandes im Spiegel der Sudetendeutschen Turnzeitung. Wissenschaftliche Arbeit im Rahmen der Ersten Staatsprüfung für das Lehramt am Gymnasium, Bonn 1980, s. 74.

³⁴⁸ Gerd Steins, Die Berliner Turnerschaft (Korporation) und die Antisemitismusfrage, in: Michael Krüger / Gerd Steins (Hrsg.), Lanz ist allzeit eine Turnfahrt wert! Fr. L. Jahn – gehuldigt und verfälscht, (Geschichte der Körperkultur in Studien und Materialien, Bd. 2) Hildesheim 2017, s. 91–118, zde s. 92–94.

³⁴⁹ Frohe Botschaft, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 1, s. 1.3, zde s. 2; [Klaudius] Kupka, Zum Deutschen Turnfeste in München, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 3, s. 27–28; 2. Rundschreiben an die bayrischen Vereine der Deutschen Turnerschaft, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 6, s. 61–62; [Karl] Holtei, Eine Rundschau, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 8, s. 85–87, Klaus Schreitter von Schwarzenfeld, Das deutsche und tschechische Turn- und Sportwesen in der Tschechoslowakischen Republik von seinen Anfängen bis zum Jahre 1938, (Wissenschaftliche Materialien zur Landeskunde von Böhmen und Mähren-Schlesien, Heft 1) München 1956, s. 42; Jaworski, Vorposten (jako pozn. 347), s. 87.

němectví³⁵⁰ a proč saský kraj už několik dní před tím, než hlavní výbor DT v dubnu roku 1933 zavedl „árijský paragraf“ do stanov svazu, zakázal spolkům na svém území přijímat příslušníky „cizí rasy“.³⁵¹ Turnerský „völkisch“ světonázor sice nebyl oficiálním svazovým světonázorem svazu DT, všechny uvedené příklady ale dokládají, že měl v říšskoněmecké organizaci silnější pozici, než se obecně předpokládá.

Obsahové vymezení turnerského „völkisch“ světonázoru kategoriemi „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ však neumožňuje pouze odhalit, v kterých svazech – anebo částech svazů – byl tento myšlenkový komplex zastáván a propagován. Díky ohrazení svazového světonázoru tématem „rasy“, nacionalismu a „ideálního“ životního postoje lze taktéž sledovat, kdy se úhrn oficiálně zprostředkovaných svazových idejí proměnil natolik, že se adjektivum „völkisch“ k jeho charakteristice stávalo nevhodným. Odborníci se dodnes rozcházejí v mínění, kdy turnerský „völkisch“ světonázor z meziválečných svazů vymizel a kdy svazy místo něj začaly propagovat něco jiného. Úvahy, které k této problematice byly dosud prezentovány v odborné literatuře, lze rozdělit celkem do tří skupin. Následující odstavce se na každou z těchto skupin blíže zaměří a pokusí se osvětlit, v čem spočívají slabiny jednotlivých argumentů. Teprve poté bude představeno vlastní stanovisko.

První skupinu vyplňují myšlenky Rolanda Schmidla, který ve své dizertační práci o DTB 1919 přesvědčuje čtenáře, že v rakouském svazu byl turnerský „völkisch“ světonázor šířen ještě na konci 30. let 20. století. Při sepisování vycházel Schmidl z lokálních úředních zpráv a prokázal sukcesivní nárůst organizačního a personálního propojení mezi DTB 1919 a rakouskou NSDAP od počátku 30. let. Následkem onoho sblížení svaz údajně scházel z cesty „völkisch“ světonázoru na cestu nacionálněsocialistické ideologie. Po tomto ideovém intermezzu se však prý světonázorově navrátil ke své tradici 20. let, vyjádřené heslem „Rasová čistota – Národní jednoty – Duchovní svoboda“.³⁵² Ačkoli Schmidlovo tvrzení působí přesvědčivě, nezdá se, že by se DTB 1919 v raných 30. letech 20. století od svazového turnerského „völkisch“ světonázoru zcela odpoutal ve prospěch nacionálněsocialistických idejí. Některé tiskoviny,³⁵³ usnesení svazového sněmu³⁵⁴ a především Zenkerova intence napsat „pokračování [příručky] *Deutschkunde* podle (...) plánu předloženého roku 1923“³⁵⁵ činí spíše dojem, že turnerský „völkisch“ světonázor byl ve svazu nadále oficiálně propagován, postupně se ale prolínal s nacistickou ideologií a po roce 1936 se přes zdánlivé podobnosti se světonázorem 20. let obsahově začal měnit.

Do druhé skupiny lze v českém dějepisectví zařadit třeba závěry Františka Krátkého, Jiřího Kössla, Jana Štumbauera, Marka Waice, Michala Buriana, Jána Grexy a Mileny Strachové. Podle nich nebyl turnerský „völkisch“ světonázor některými meziválečnými turnerskými svazy vůbec zastáván, protože ony svazy byly od počátku 20. let jakousi odnoží

---

³⁵⁰ Walter Opitz, Leibesübungen, Arbeitsdienst, Pflichtturnjahr und Wehrtturnen. Vortrag auf der Fachwartetagung des Kreises IIIc, in: Deutsche Turn-Zeitung 77, 1932, 5, s. 100–103, zde s. 102.

³⁵¹ Lorenz Peiffer / Henry Wahling, Die Geschichte jüdischer Sportvereine in Mitteldeutschland, in: Manuela Dietz / Michael Thomas / Josef Ulfkotte (Hrsg.), Tagungsdokumentation „Sportgeschichte mitten in Deutschland“. Sammeln – Erforschen – Zeigen. Vorträge des gleichnamigen 7. DAGS-Symposiums am 9. bis 11. Oktober 2014 in der Jahnstadt Freyburg (Unstrut), (7. Band der als DAGS-Magazin eröffneten Reihe, 2. Band der neuen Schriftenreihe) Hildesheim 2015, s. 177–195, zde s. 182–183.

³⁵² Roland Schmidl, Der Deutsche Turnerbund (1919) und seine politische Relevanz in der Ersten Republik Österreich. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Universität Wien, Wien 1978, s. 166–168, 182–192, 261, 263.

³⁵³ Abwehr der Angriffe auf den Deutschen Turnerbund, Wien 1933.

³⁵⁴ 3. ord. Bundesturntag in Wien, in: Bundesturnzeitung 13, 1932, 15, s. 193–194, zde s. 194; Dritter ordentlicher Bundesturntag in Wien am 16. Mai 1932 im großen Sitzungssaale der Kammer für Handel, Gewerbe und Industrie, in: Bundesturnzeitung 13, 1932, 17, s. 223–226, zde s. 224.

³⁵⁵ [Friedrich Rudolf] Zenker, Dietbericht, in: Bundesturnzeitung 13, 1932, 20, s. 269–271, zde s. 270.

nacionálněsocialistického hnutí. Československý DTV například tito badatelé asociují převážně s Konradem Henleinem a fašismem a málo poukazují na to, že svaz procházel určitými vývojovými fázemi, v kterých se také ideově proměňoval.³⁵⁶ Nacionální socialismus ve skutečnosti pronikal do DTV pozvolna, zůstával dlouho omezen jen na jednu ze svazových frakcí a ta získala dominantní pozici až ve druhé polovině 30. let, jak mimo jiné prokázal ve své monografii Michal Burian.³⁵⁷ O to více překvapuje, že právě Michal Burian dokáže nahlížet na jiné turnerské svazy jako na ideové monolity. Zastává totiž třeba myšlenku, že rakouský DTB 1919 byl již těsně po první světové válce „nacionálně socialisticky orientovaný“.³⁵⁸

Nezřídka sdílejí totéž stanovisko i vědci ze zahraničí. Podle Haja Bernetta se říšskoněmecké spolky svazu DTB 1919 už zkraje 20. let 20. století myšlenkově sblížovaly s NSDAP a navazovaly s ní úzké vazby.³⁵⁹ Také rakouská historička Karin Ledererová se v jedné své vysokoškolské práci³⁶⁰ snažila prokázat, že meziválečný DTB 1919 byl „organizační (pod)jednotkou NSDAP“.³⁶¹ Další historik sportu Horst Ueberhorst považoval za „přesvědčen[ého] nacionální[ho] socialist[u]“³⁶² i Edmunda Neuendorffa, který prý dopomohl svazu DT začlenit se do struktur „Třetí říše“.³⁶³ Všichni tři autoři tak vsugerovávají představu dlouhodobého ztotožnění rakouského i říšskoněmeckého turnerského svazu s nacionálněsocialistickou ideologií. Sympatii k nacionálnímu socialismu rozhodně nelze mnohým řadovým³⁶⁴ i vysoce postaveným turnerům³⁶⁵ odepřít, ovšem bylo by zavádějící považovat svazy DT³⁶⁶ a DTB 1919 celkově za odvěké ideové stoupence strany NSDAP.³⁶⁷ Ostatně sám Friedrich Rudolf Zenker roku 1932 zklamaně konstatoval, že poměr k „Hitlerovu hnutí“³⁶⁸ je plný napětí: „Naše věc je [z jeho strany] podporována (...) jen v nejojedinejších případech, ba mám i zprávy o bezprostředním nepřátelství“.³⁶⁹ Předpoklad některých českých a zahraničních autorů, že by ve studovaných meziválečných svazech nebyl turnerský

³⁵⁶ Jiří Kössl / František Krátký / Jaroslav Marek, *Dějiny tělesné výchovy II. Od roku 1848 do současnosti*, Praha 1986, s. 146; Jiří Kössl / Jan Štumbauer / Marek Waic, *Vybrané kapitoly z dějin tělesné kultury*, Praha 2008, s. 130; Ján Grexa / Milena Strachová, *Dějiny sportu. Přehled světových a českých dějin tělesné výchovy a sportu*, Brno 2011, s. 161–163.

³⁵⁷ Michal Burian, *Sudetoněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918 až 1938*, Praha 2012, s. 259–260, 272–273, 288–291, 296.

³⁵⁸ Tamtéž, s. 53–54.

³⁵⁹ Hajo Bennett, *Völkische Turner als politische Terroristen*, in: *Sportwissenschaft* 22, 1992, 4, s. 418–439, zde s. 420, 428–429.

³⁶⁰ Karin Lederer, *Der österreichische Turnerbund im Nationalsozialismus. Studienarbeit an der Universität Wien*, Wien 1997, s. 9.

³⁶¹ Tamtéž, s. 8.

³⁶² Horst Ueberhorst, *Edmund Neuendorff. Turnführer ins Dritte Reich, (Turn- und Sportführer im Dritten Reich, Bd. 1)* Berlin / München / Frankfurt am Main 1970, s. 7

³⁶³ Tamtéž, s. 22.

³⁶⁴ Hannes Strohmeier, *Sport und Politik. Das Beispiel der Turnbewegung in Österreich 1918–1938*, in: Ernst Bruckmüller / Hannes Strohmeier (Hrsg.), *Turnen und Sport in der Geschichte Österreichs, (Schriften des Institutes für Österreichkunde, Bd. 60)* Wien 1977, s. 212–244, zde s. 236.

³⁶⁵ Svazový vedoucí mládeže v DTB 1919 Ernst Kollenz pro příklad zastával později funkci korutanského župního vůdce sportu, jeho kolegovi Adolfu Michelovi připadl tentýž post v saleburské župě a Friedrich Rudolf Zenker se angažoval v SA. Kurt Münch, *Friedrich Rudolf Zenker zum Professor ernannt*, in: *Der Dietwart* 3, 1938, 22, s. 651; Adolf Michel, *Durchbruch zur Volksgemeinschaft*, in: *Leibeserziehung der Ostmark* 1940, 12, s. 7; Ernst Kollenz, *Kärntner Sportland*, in: *Leibeserziehung der Ostmark* 1940, 13, s. 9.

³⁶⁶ Josef Göhler, *Edmund Neuendorff war nicht die Deutsche Turnerschaft*, in: *Deutsches Turnen. Die volkstümliche Leibesübung*. 118. Jahrgang der Deutschen Turnzeitung, 1973, 25/26, s. 525–527; Josef Göhler, *Turn- und Sportführer im Dritten Reich. Anmerkung zu einer Schriftenreihe*, in: *Stadion. Zeitschrift für Geschichte des Sportes und Körperkultur* 5, 1979, 2, s. 263–277, zde s. 276.

³⁶⁷ Schmidl, *Der Deutsche Turnerbund (jako pozn. 352)*, s. 165–168.

³⁶⁸ Zenker, *Dietbericht (jako pozn. 355)*, s. 271.

³⁶⁹ Tamtéž.

„völkisch“ světonázor relevantní a že jej tyto organizace tu dříve, tu později vyměnily za nacionálněsocialistický myšlenkový kánon, tudíž vyžaduje revizi.

K ní vycházejí důležité impulzy od historiků, v jejichž studiích se rýsuje třetí skupina názorů na konec turnerského „völkisch“ světonázoru ve studovaných svazech. Tyto úvahy lze pojímat jako střední cestu mezi Schmidlovými závěry (svazový turnerský „völkisch“ světonázor trval v DTB 1919 ve své dřívější podobě i ve druhé polovině 30. let 20. století) a míněním některých českých a zahraničních badatelů (DTB 1919, DTV a DT opouštěly od 20. let 20. století svazový turnerský „světonázor“ ve prospěch nacionálněsocialistické ideologie). Třetí skupinu názorů obohatili svými myšlenkami Dunja Bertholdová, Andreas Luh a Michal Burian, kteří se shodně věnovali studiu československého DTV. V porovnání se svými českými kolegy, charakterizujícími tento svaz jako zakukleného Hitlerova pomocníka, objevili při rozboru svazového světonázorového profilu mnohem subtilnějším hranice mezi turnerskými „völkisch“ ideami a myšlenkami, které do DTV pronikaly z jiných okruhů.

Zajedno si jsou autoři v přesvědčení, že v prvních letech své existence svaz z ideového hlediska plynule navázal na „völkisch“ tradici zaniklého TKDÖ. Zastaralý svazový turnerský „völkisch“ světonázor ale prý brzy přestal vyhovovat novým společensko-politickým podmínkám, v kterých se organizace po roce 1918 nacházela. V DTV proto údajně došlo ke konfliktu mezi starší, „völkisch“ smýšlející generací a mladšími, „progresivně“ uvažujícími turnery, kteří prošli první světovou válkou. Z jejich středu pak vzešla osobnost Konrada Henleina, jenž se jal provádět fundamentální reformu dosavadní turnerské činnosti a svazové organizace, aby prý svaz odpoutal od obsoletního „völkisch“ světonázoru. Ideovou výbavu pro své zásahy, jak popisují zmínění badatelé, čerpal Henlein nejen z frontových zkušeností, ale také z uskupení „Kameradschaftsbund“ (Svaz kamarádství, v českých textech častěji jako Svaz kamarádů;³⁷⁰ dále jen KB), v němž se scházeli vyznavači univerzalistické nauky rakouského národohospodářského myslitele Othmara Spanna. Ve druhé polovině 20. let 20. století – tolik sumarizace náhledů Dunjy Bertholdové, Andrease Luha a Michala Buriana – začal být „schönerereriánský“ „völkisch“ světonázor vytlačován Spannovým učením, které více odpovídalo ideovým potřebám turnerů v Československu. Kvůli prosazování autonomie „sudetoněmeckého kmene“ bylo ale toto učení vystaveno silné nacionálněsocialistické opozici, které muselo nakonec krátce před zánikem svazu ustoupit.³⁷¹

---

³⁷⁰ Emil Hruška, *Sudetoněmecké kapitoly*, Praha 2008, s. 84–91; Tomáš Jelínek, *Německé „hnutí mládeže“ v Čechách*, in: Marek Waic (vyd.), *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*, Praha 2008, s. 171–208, zde s. 191–194. Ke svazu viz dále také: Lukáš Novotný, *Kameradschaftsbund. Contribution to the History of Czech-German Relationship*, in: *Prague Papers on the History of International Relations 2008 a 2009* s. 291–309 a s. 387–405.

³⁷¹ Dunja Berthold, *Die sudetendeutsche Jugendbewegung und die Turnerjugend des Deutschen Turnverbandes in der Ersten Tschechoslowakischen Republik von 1919 bis 1938*, (Materialien zur sudetendeutschen Zeitgeschichte, Folge 10) München 1988, s. 15–19, 28–31, 42–56, 87–90; Andreas Luh, *Der Deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vom völkischen Vereinsbetrieb zur volkspolitischen Bewegung*, (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 62) München 1988, s. 61–66, 133–143, 163–198, 217–219, 230–277, 372–407; Burian, *Sudetoněmecké* (jako pozn. 357), s. 87–95, 100–112, 296. Othmar Spann shrnul své komplexní úvahy o principech a fungování stavovského státu v hutném díle *Der wahre Staat*, en détail rozváděl aspekty svého učení v navazujících přednáškách a textech, týkajících se např. německého národovectví či výchovy. Othmar Spann, *Der wahre Staat. Vorlesungen über Abbruch und Neubau der Gesellschaft gehalten im Sommersemester 1920 an der Universität Wien*, Leipzig 1921; Othmar Spann, *Vom Wesen des Volkstums. Was ist Deutsch? Ein Vortrag*. Zweite Auflage, Eger/Leipzig, 1922; Othmar Spann, *Lebenskunst und Eingliederung in die Gesellschaft. Ausblicke auf eine ganzheitliche Erziehungslehre*, in: *Die junge Front* 4, 1933, 10, s. 295–308. K politickému a národohospodářskému kontextu, v které Spann formuloval své ideje, viz blíže: Adam Wandruszka, *Das „nationale“ Lager*, in: Erika Weinzierl / Kurt Skalnik (Hrsg.), *Österreich 1918–1938. Geschichte der Ersten Republik* 1, Graz/Wien/Köln 1983, s. 277–315, zde s. 299–301; Hansjörg Klausinger, *Volkswirtschaftliche Theorien. Joseph Schumpeter – Ludwig Mises – Othmar Spann*, in:

Teorie o potýkání tří navzájem ostře separovaných ideových komplexů – „völkisch“ světonázoru, Spannovy nauky a nacionálního socialismu – má jednu zásadní slabinu. Za celou konstrukcí lze totiž tušit nepopiratelný myšlenkový vliv Henleinova přítele a spolupracovníka Rudolfa Jahna.³⁷² Po roce 1945 byl Jahn jednou z centrálních postav v organizaci vysídlených turnerů „Arbeitsgemeinschaft sudetendeutscher Turner und Turnerinnen in der Sudetendeutschen Landsmannschaft“ (Pracovní společenství sudetoněmeckých turnerů a turnerek v Sudetoněmeckém krajanském sdružení, dále jen AG) a aktivním redaktorem jejich periodika *Sudetendeutscher Turnerbrief*.³⁷³ Koncem 50. let vydal pro bývalé turnery DTV dvoudílný vzpomínkový sborník *Sudetendeutsches Turnertum*,³⁷⁴ za který byl v prostředí svazu „Sudetendeutscher Landsmannschaft“ (Sudetoněmecké krajanské sdružení) vysoce ceněn.³⁷⁵ Vzhledem k tomu, že kniha vznikla pro cílenou skupinu čtenářů,³⁷⁶ sepsal Jahn kapitolu o DTV v nostalgickém, silně přikrášleném stylu. Nadto usiloval jako nepokrytý obdivovatel Konrada Henleina o rehabilitaci jeho jména. Proto Jahn vyhradil „Henleinovu“ období mezi lety 1928 až 1938 více jak sto stran, zatímco fázi mezi lety 1919 až 1928 odbyl na 15 stránkách, v nichž navíc pasáž o tehdejším světonázoru s despektem nadepsal *In alten Gleisen*.³⁷⁷ Jahn líčil DTV před rokem 1928 jako svaz, na který nemá být vzpomínáno ani ze široka, ani v dobrém. DTV prý tehdy nebyl schopný rozpoznat „opravdov[ý] stav sudetoněmečtví“³⁷⁸ a jel ze setrvačnosti „po starých kolejích“ rakousko-uherského „völkisch“ světonázoru, dokud se mu roku 1928 nedostalo „zachránce“ v Henleinově osobě.

Když Andreas Luh zpracovával svou dizertační práci o DTV, představovalo Jahnovo pojednání o dějinách svazu vedle několika parciálních studií³⁷⁹ základní přehledové dílo. Jeho perspektivu Luh přejal tím spíše, že při vzniku vlastní studie intenzivně spolupracoval s AG.³⁸⁰ Zjevná inspirace Jahnovým viděním dějin vysvítá v Luhově práci již ze samotného podtitulu, který v překladu zní *Od völkisch spolkového provozu k národně-politickému hnutí*. Jasně se Jahnův vliv projevuje také v Luhově úvodu, v němž je konstatována diametrální ideologická odlišnost mezi DTV ve 20. letech a DTV ve 30. let.³⁸¹ Od Luha převzali tuto koncepci Dunja Bertholdová i Michal Burian,³⁸² kteří zřejmě nevědomky nadále reprodukují Jahnovu interpretaci o vzestupu „progresivní“ Spannovy

---

Helmut Konrad / Wolfgang Maderthaler (Hrsg.), ...der Rest ist Österreich. Das Werden der Ersten Republik. Band II, Wien 2008, s. 139–156, zde s. 142, 147–149, 153–154.

³⁷² Rudolf Jahn, Konrad Henlein. Leben und Werk des Turnführers, Karlsbad-Drahowitz 1938; Burian, Sudetoněmecké (jako pozn. 357), s. 92–93.

³⁷³ Ernst Frank, Dr. Rudolf Jahn 50 Jahre, in: Sudetendeutscher Turnerbrief 12, 1961, 2, s. 1–2; Benno Tins, Dr. Rudolf Jahn ein Sechziger, in: Sudetendeutscher Turnerbrief 22, 1971, 2, s. 28–29; Ernst Frank, Über Dr. Rudolf Jahn. Erinnerungen anlässlich seines 70. Geburtstages, in: Sudetendeutscher Turnerbrief 32, 1981, 1, s. 17–18.

³⁷⁴ Eine sudetendeutsche Turngeschichte, in: Sudetendeutscher Turnerbrief 3, 1952, 3, s. 13; Begeisterte Aufnahme der Turngeschichte, in: Sudetendeutscher Turnerbrief 9, 1958, 1, s. 2–3.

³⁷⁵ W[ilhelm]. W[elwarsky]., Adalbert-Stifter-Medaille für Tbr. Rudl Jahn, in: Sudetendeutscher Turnerbrief 27, 1976, 6, s. 18; Ed[uard]. Burkert, Tbr. Dr. Rudolf Jahn 75 Jahre, in: Sudetendeutscher Turnerbrief 37, 1986, 1, s. 23–24, zde s. 24.

³⁷⁶ Ernst Frank, Wichtig! Lesen! Danach handeln! Wichtig! Lesen!, in: Sudetendeutscher Turnerbrief 8, 1957, 5, s. 3.

³⁷⁷ Rudolf Jahn, Der Deutsche Turnverband, in: Rudolf Jahn (Hrsg.), Sudetendeutsches Turnertum. 1. Teil, Frankfurt am Main 1958, s. 125–269, zde s. 146.

³⁷⁸ Tamtéž, s. 142.

³⁷⁹ Např. Schreitter von Schwarzenfeld, Das deutsche (jako pozn. 349).

³⁸⁰ Luh, Der Deutsche Turnverband (jako pozn. 371), s. 7.

³⁸¹ Tamtéž, s. 9.

³⁸² Berthold, Die sudetendeutsche Jugendbewegung (jako pozn. 372), s. 28; Burian, Sudetoněmecké (jako pozn. 357), s. 54–55.

nauky v DTV.³⁸³ Ani třetí skupina názorů, které se týkají konce turnerského „völkisch“ světonázoru v meziválečných svazech, tedy nemůže vzhledem ke své argumentační tradici uspokojit. Byl-li navíc „völkisch“ světonázor v druhé polovině 20. let vytlačen učením Othmara Spanna, jak si poté například vysvětlit, že ve stanovách DTV bez jakékoli námitky zůstával ukotven „árijský paragraf“, který zrovna s myšlenkami Spanna příliš nesouzní?

V otázce časové hranice turnerského „völkisch“ světonázoru zkoumaných svazů nabízí tedy odborná literatury velice protichůdné názory. Vyjde-li se ale z poznatků předešlých tří podkapitol, charakterizujících turnerský „völkisch“ světonázor v DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT jako „rasově“, nacionalisticky a religiózně-eticky podbarvenou ideovou směs, kterou artikulovali v „osvětových“ příručkách funkcionáři svazu a kterou si turnerů měli osvojit, dojde se k preciznějším závěrům o postupném konci tohoto propagovaného ideového komplexu. Následující úvahy jsou založeny na zjištění, že po první světové válce byl svazový turnerský „völkisch“ světonázor v DTB 1919, DTV a DT vlivem první světové války, Spannova učení, nacionálního socialismu, „konzervativní revoluce“ a jiných myšlenkových zdrojů konfrontován s novými ideami, z nichž zejména dvě měly na další podobu svazového světonázoru značný vliv.

Tou první byla myšlenka o vojáckém charakteru. V československém DTV ji roku 1928 deklaroval Konrad Henlein ve svém článku *Grundsätze über unsere Erziehung und Führung*. Henleinovým cílem bylo v duchu této idey reformovat cvičební plán svazu DTV. Na první místo se měla dostat branná výchova, neboť být turnerem se podle Henleina rovnalo témuž jako být vojákem.³⁸⁴ Branná cvičení, tuto „korun[u] tělovýchovy mužů“,³⁸⁵ zaváděl Henlein zprvu v župě „Egerland-Jahmal-Turngau“ (Chebská turnerská župa Jahnovy mohyly), v níž se o roku 1928 stal župním náčelníkem. Každoročně pořádaný „Den branného cvičení“ tu mezi lety 1927 až 1930 byl nejnápadnějším odrazem gradující militarizace župy.³⁸⁶ Stejným způsobem, byť v nestejnou dobu, byl v oblasti tělovýchovy poznamenán i rakouský DTB 1919 s říšskoněmeckým DT. Již roku 1924 byla v DTB 1919 vydána drobná příručka *Wehrturnen*, která náčelníkům tělocviku sloužila jako metodický manuál pro brannou výchovu.³⁸⁷ Každý spolek měl povinnost zřídit do dubna roku 1927 branný oddíl a na celkovou militarizaci svazu dohlížel zvláštní svazový výbor branného tělocviku.³⁸⁸ V DT se idea o nutnosti branného cvičení turnerů rozvíjela až od počátku 30. let a zprvu zejména v prostředí turnerské mládeže.³⁸⁹ Konrad Henlein však šel dále než činovníci z DTB 1919 a DT. Kromě nového branného stylu tělovýchovy totiž do DTV prosazoval též nový způsob správy založený na ideji vůdcovství a následovnictví.

---

³⁸³ Také historik Tomáš Kasper vystavěl jeden ze svých německy psaných článků na tezi, že Henleinovy reformy vyvolaly v DTV fundamentální ideovou proměnu. Na rozdíl od Luha, Bertholdové a Buriana se ale Kasper domnívá, že svazový „völkisch diskurz“ nebyl těmito reformami definitivně ukončen, nýbrž modifikován do „společenského a politicky angažovaného konceptu národně-politické výchovy“. Tomáš Kasper, *Der völkische Diskurs im Deutschen Turnverband in der Tschechoslowakei*, in: Hans Henning Hahn (Hrsg.), *Hundert Jahre sudetendeutsche Geschichte. Eine völkische Bewegung in drei Staaten*, (Die Deutschen und das östliche Europa. Studien und Quellen, Bd. 1) Frankfurt am Main / Berlin / Bern, 2007, s. 173–192, zde s. 191–192.

³⁸⁴ Konrad Henlein, *Grundsätze über unsere Erziehung und Führung*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 9, 1928, 9, s. 117–120, zde s. 117–118.

³⁸⁵ Jahn, Konrad (jako pozn. 372), s. 82.

³⁸⁶ Josef Ullrich (Hrsg.), *Turnerjhrbuch des Deutschen Turnverbandes mit Zeitweiser für 1928*. 4. Jahrgang, Teplitz-Schönau 1928, s. 103; Jahn, Konrad (jako pozn. 354), s. 84, 89–90; Burian, *Sudetonecké* (jako pozn. 353), s. 111–112.

³⁸⁷ Karl Holtei, *Wehrturnen*, Wien 1924, s. 3.

³⁸⁸ Klaudius Kupka, *Die Entwicklung unseres Wehrturnens*, in: *Wehrturnen*. Beilage zur „Bundesturnzeitung vom 1. Eismonat 1927“, s. 1–2, zde s. 1.

³⁸⁹ Opitz, *Leibesübungen* (jako pozn. 350), s. 102.

Henlein tuto myšlenku uváděl do praxe nejdříve ve spolku „Turnverein Jahn Asch“, který mu roku 1925 nabídl místo turnerského učitele na plný úvazek. „Rozkaz a dobrovolná poslušnost, [stejně jako] přísná kázeň mužstva“³⁹⁰ prý spolek záhy přetvořily do semknutého kolektivu, jenž byl zcela oddaný svému charismatickému turnerskému vůdci.³⁹¹ V únoru roku 1931 byla idea vůdcovství a následovnictví zanesena v župě „Egerland-Jahnmal-Turngau“ do župních stanov, které tak učinily přítrž „demokratické zásadě většinového hlasování [a] na jeho místě uplatnily vliv osobního vůdcovství“.³⁹² Na Henleinův návrh rozhodl o několik měsíců později žatecký turnerský sněm DTV o ukotvení vůdcovského principu rovněž ve statutech svazu.³⁹³ Správa svazu se důsledkem tohoto zásahu centralizovala a činovníci od nynějška sice jako dříve zůstávali voleni sněmy svých správních oblastí, následně je ale v úřadu musel potvrdit ve svazové hierarchii nadřazený vůdce.³⁹⁴ Z rakouského turnerského svazu, v němž Henleinovy reformní návrhy nacházely mnoho sympatizantů,³⁹⁵ se sněmu v Žatci účastnila delegace,³⁹⁶ iniciující následně v DTB 1919 úpravu svazových stanov na principu vůdcovství a následovnictví.³⁹⁷ Změnu statutů v požadovaném smyslu se podařilo realizovat až roku 1936,³⁹⁸ ale v turnerském kraji „Turnkreis Mitteldeutschland“ se vůdcovský systém vlivem Friedricha Rudolfa Zenkera uchytil již v roce 1931.³⁹⁹ Myšlenka o podřízenosti skupiny nejzdatnějšímu jedinci nebyla tou dobou zcela neznámá ani v DT.

V tělocvičných aktivitách a ve správě turnerských svazů lze tedy vlivem myšlenek o vojáckém charakteru, vůdcovství a následovnictví pozorovat fundamentální cézuru, avšak srovnatelně hluboký zářez nezeje v turnerském „völkisch“ světonázoru. V něm byly totiž tyto ideje již dříve zárodečně obsaženy. Výsledkem podkapitoly o paradigmatu „národní jednoty“ bylo zjištění, že autoři „osvětových“ publikací z doby před první světovou válkou nešetřili slovy uznání nad muži, kteří odhodlaně vedli „sjednocený národ“ ve vítězném tažení proti nepříteli nebo se s nasazením vlastního života účastnili různých bojů. Arminius, Helmut Moltke, Otto von Bismarck, ale také „mučedníci“ „osvobozeneckých“ válek Friedrich Friesen a Theodor Körner ztělesňovali v oficiálním turnerském „völkisch“ světonázoru prototypické vůdce německého národa. Dále bylo v závěru podkapitoly o „duchovní svobodě“ při rekonstrukci „ideálního“ životního postoje vyzdvíženo, že již některé příručky z počátku 20. století vykreslovaly vzorového turnera jako člověka, který se vyznačuje askezí a dodržováním určitého etického kodexu.

Přesvědčení, že je nutné osvojit si vojácký charakter, který je založen na sebezapření, odříkavosti, hrdinství a obětavosti, a že je třeba následovat určité vůdcovské typy, tak nebylo v turnerských svazech nic nového. První světovou válkou tyto ideje pouze nabyly na aktuálnosti a získávaly ve světonázoru svazů stále více místa. Jejich pozvolným etablováním ale nebyly původní „völkisch“ ideje o „rase“, národu a religiózně-etických záležitostech rázem zrušeny, zavrženy či popřeny, jak se domnívají někteří badatelé, nýbrž docházelo k jakési ideové synkrezí, kterou ze všeho nejlépe dokumentují oficiální „osvětové“ příručky. Například v publikaci *Deutsche Volkskunde* z roku 1921, 1923 a 1930, stejně jako v brožuře

---

³⁹⁰ Jahn, Konrad (jako pozn. 372), s. 69.

³⁹¹ Tamtéž, s. 69–71.

³⁹² Der Führergedanke im Egerland-Jahnmalturngau, in: Bundesturnzeitung 12, 1931, 8, s. 107.

³⁹³ Der Verbandsturntag des Deutschen Turnverbandes zu Pfingsten in Saaz, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 12, 1931, 11, s. 161–162, zde s. 161.

³⁹⁴ Luh, Der Deutsche Turnverband (jako pozn. 371), s. 186.

³⁹⁵ Der Führergedanke, in: Bundesturnzeitung 12, 1931, 1, s. 2–3.

³⁹⁶ Der Verbandsturntag (jako pozn. 393), s. 161.

³⁹⁷ Dritter ordentlicher Bundesturntag (jako pozn. 354) s. 224.

³⁹⁸ 4. Ordentlicher Bundesturntag, in: Bundesturnzeitung 17, 1936, 31, s. 390.

³⁹⁹ [Friedrich Rudolf] Zenker, Vom Kreisführer!, in: Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes. Beilage 16 des 12. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Heuets 1932, s. 37–38.

Mädchen- und Frauenspiegel z roku 1923 a 1930 jsou zjevně mnohé obsahové kontinuity⁴⁰⁰ a vydání obou příruček z let 1930 se oproti předešlým verzím výrazněji liší všehovšudy jen v úvodní části, tvořené výňatkem z Henleinova článku *Grundsätze über unsere Erziehung und Führung*.⁴⁰¹

Nepřetržitě, až do počátku 30. let trvajících přežívání základních motivů „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ v oficiálně proklamovaném světonázoru DTB 1919 a DTV bylo s největší pravděpodobností dáno tím, že se zdůrazňování myšlenek o vojáckém charakteru, vůdcovství a následovnictví netěšilo mezi turnery příliš velké popularity. Především změny, které byly těmito ideami způsobeny v tělocvičném programu a správě, narážely u mnohých turnerů na nesouhlas. Již Roland Schmidl ve své dizertační práci konstatoval, že zavedení branného tělocviku a s ním spojeného pěstování kázně, pořádku a podřízenosti nevyvolalo ve spolcích DTB 1919 všeobecnou euforii.⁴⁰² Situace musela být ve skutečnosti mnohem závažnější, o čemž se asi nejlépe přesvědčil sám Friedrich Rudolf Zenker, když roku 1931 převzal funkci vůdce v turnerském kraji „Turnkreis Mitteldeutschland“. Dva spolky a celá jedna župa na zavedení vůdcovského principu tehdy reagovaly vystoupením z kraje. Navíc z toho, co v kraji zbylo, se žádnou semknutou skupinu následovníků nepodařilo utvořit.⁴⁰³ Stejná rozpolcenost vládla i jinde, třeba v turnerském kraji „Turnkreis Oberösterreich und Salzburg“ (Turnerský kraj Horní Rakousko a Salcburk), na jehož sněmu se roku 1932 vyslovilo 64 poslanců pro realizaci vůdcovské myšlenky, zatímco 48 ji odmítalo jako diktátorství.⁴⁰⁴

Ani v československém DTV nebylo zřejmě nadšení z Henleinových návrhů tak jednoznačné, jak se snaží čtenáři předestřít Rudolf Jahn a svazové periodikum. Právě proto, že se v novinách dostávaly „ke slovu jen hlasy jednoho směru“,⁴⁰⁵ vznesli předevciitelé župy „Oder-Turngau“ (Oderská turnerská župa) na žateckém svazovém sněmu roku 1931 protest proti plánovaným změnám. Odmítali, aby činovníci byli jmenováni svrchu, odsuzovali požadavek bezpodmínečné podřízenosti a snažili se sněm odradit od zásahu do svazových stanov v Henleinově smyslu.⁴⁰⁶ Součástí DTB 1919 i DTV byla evidentně rozsáhlá, věkově rozmanitá skupina, která nesouhlasila se vzrůstajícími militaristickými tendencemi a nedemokratickými formami správy. Tento segment turnerských svazů zřejmě přispěl svými opozičními náhledy k tomu, že v oficiálně propagovaných stanoviscích svazů došlo ke koexistenci „völkisch triády“ s etablovanými se ideami o vojáckém charakteru, vůdcovství, následovnictví.

Mezi lety 1933 a 1934, kdy se ve studovaných svazech odehrávaly převratné organizační změny – DT padlo do područí nacistické strany, DTV se začal neorganicky rozšiřovat do centrální sudetoněmecké výchovně-vzdělávací organizace a na činnost DTB

---

⁴⁰⁰ Např. Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 69), s. 236; Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 72), s. 259; Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 73), s. 314.

⁴⁰¹ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 73), s. 18–33; Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Mädchen- und Frauenspiegel* (jako pozn. 73), s. 7–13.

⁴⁰² Schmidl, *Der Deutsche Turnerbund* (jako pozn. 352), s. 127–128.

⁴⁰³ [Friedrich Rudolf Zenker], *Zur Standeserhebung*, in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes*. Beilage 9 des 13. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 11. Ostermond 1932, s. 17–18.

⁴⁰⁴ Sepp Linnemayer / Otto Seidl / A. Brenner et al., *7. Ordentlicher Kreisturntag*, in: *Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg*. *Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes*. Beilage 12 des 13. Jahrganges der „*Bundesturnzeitung*“ vom 21. Ostermonds 1932, s. 47–49, zde s. 48.

⁴⁰⁵ Státní okresní archiv Most, Fond Spolek německých turnerů – okresní vedení Most, inventární číslo 7: IV. řádný svazový turnerský sjezd v Žatci 1931–1933, 4. Ordentlicher Verbands-Turntag in Saaz, Schützensaal, zu Pfingsten, vom 23. bis 25. Mai 1931, s. 20.

⁴⁰⁶ Tamtéž.

1919 z pověření vlády dohlížel Georg Trauener – nastaly ve všech třech svazech také proměny v oficiálním světonázoru. Důkazem toho jsou vydání nových „osvětových“ brožur, jež s ohledem na ideový vývoj svazů a společensko-politické okolnosti měly za úkol konzistentně sumarizovat, přehledně klasifikovat a srozumitelně vysvětlovat ideje platící od nynějška za závazné pro všechny členy svazů. První z těchto publikací zpracovával během roku 1932 Konrad Henlein a v následujícím roce ji vydal pod názvem *Die völkische Turnbewegung*.⁴⁰⁷ Spolky byly okamžitě vyzvány objednat podle úhrnu svých cvičících členů odpovídající počet exemplářů.⁴⁰⁸ Úřady knížečku sice zakázaly, ale rok nato už nic nenamítaly proti jejímu opětovnému vydání.⁴⁰⁹ Od této chvíle se publikace dočkala masového rozšíření⁴¹⁰ a jako centrální světonázorový spis DTV definitivně nahradila svou předchůdkyni *Deutsche Volkskunde*,⁴¹¹ inzerovanou ještě roku 1933 ve svazovém periodiku.⁴¹²

V periodiku svazu DTB 1919 bylo vydání nové světonázorové publikace *Auf Vorposten!* ohlášeno v březnu roku 1934.⁴¹³ Podle data na první stránce byla ale tato brožura vytištěna již v roce 1933⁴¹⁴ a jejího původce či alespoň spoluautora lze tušit v korutanském turnerovi Norbertu Rainerovi, který v DTB 1919 realizoval novou výchovně-vzdělávací koncepci.⁴¹⁵ Knížečka *Auf Vorposten!* ukončila dominanci Zenkerovy příručky *Deutschkunde*. Látka určená pro zkoušky z „völkisch“ znalostí byla totiž roku 1934 již vybírána z prvního jmenovaného spisu, proto jej všichni funkcionáři zodpovědní za výchovu a vzdělávání turnerů v DTB 1919 museli neprodleně objednat.⁴¹⁶ V roce 1934 se vůbec první příručky se závazným světonázorem dostalo též říšskoněmeckému DT. Vydal ji Kurt Münch, zastávající od téhož roku nově ustanovenou funkci vrchního „dietwarta“ svazu, a její název *Deutschkunde* byl doplněn podtitulem *Hilfsbuch für politische Erziehung in den Vereinen der Deutschen Turnerschaft*.⁴¹⁷

Bylo by ale nesprávné domnívat se, že v časové shodě s organizační transformací svazů mezi lety 1933 a 1934 ukončily publikace *Die völkische Turnbewegung*, *Auf Vorposten!* a *Deutschkunde* definitivně existenci svazového turnerského „völkisch“ světonázoru. Průnik do myšlenkové struktury nově vydaných textů odhaluje, že motivy „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ v nich byly na pozadí stále přítomné. Výrazně se ohlas turnerského „völkisch“ světonázoru projevoval zejména v Münchově publikaci *Deutschkunde*, jež nebyla žádným originálním dílem, nýbrž vznikla naroubováním nacionálněsocialistických doktrín na někdejší Zenkerovu stejnojmennou příručku z roku 1928. Sám Kurt Münch totiž dříve cvičil ve frankfurtském turnerském spolku, který přináležel k DTB 1919,⁴¹⁸ a přátelství ho pojilo jak s Zenkerem, tak s publicistou a spisovatelem Wilhelmem Buchowem, píšícím častěji pod jménem Willi Buch. Právě Williho Bucha Münch pověřil, aby Zenkerovu příručku

⁴⁰⁷ Verbandsturnratssitzung und Gauobmännertagung vom 28. und 29. Weinmonds zu Teplitz-Schönau 1933, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 13, 1932, 22, s. 247–353, zde s. 347.

⁴⁰⁸ Bezug der Aufklärungsschrift „Die völkische Turnbewegung“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 14, 1933, 8, s. 139.

⁴⁰⁹ Luh, Der Deutsche Turnverband (jako pozn. 371), s. 282.

⁴¹⁰ Burian, Sudetoněmecké (jako pozn. 357), s. 226.

⁴¹¹ Luh, Der Deutsche Turnverband (jako pozn. 371), s. 282.

⁴¹² Dietwarte, setzt Euch für den Absatz der „Volkskunde“ ein, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 14, 1933, 6, s. 91.

⁴¹³ Auf Vorposten! Bausteine zur Dietarbeit, in: Bundesturnzeitung 15, 1934, 9, s. 119.

⁴¹⁴ Deutscher Turnerbund (Hrsg.), Auf Vorposten! Bausteine zur Dietarbeit, Wien 1933.

⁴¹⁵ Norbert Rainer, Der völkische Riegedienst. Arbeitsanleitung für den Dietwart, Wien 1934.

⁴¹⁶ Auf Vorposten (jako pozn. 413).

⁴¹⁷ Kurt Münch (Hrsg.), Deutschkunde. Hilfsbuch für politische Erziehung in den Vereinen der Deutschen Turnerschaft, Berlin 1934.

⁴¹⁸ Bundesangehörige an führenden Stellen in der Deutschen Turnerschaft, in: Bundesturnzeitung 14, 1933, 14, s. 189.

aktualizoval.⁴¹⁹ Vlivem Buchových zásahů doznal původní text pouze jiného uspořádání a nově se objevila část o „průkopnicích völkisch Německa“, kde několik stránek pokryly informace o Adolfu Hitlerovi.⁴²⁰ V pátém vydání příručky z roku 1935, tentokrát určeném již pro osvětovou práci v celé organizaci DRL,⁴²¹ došlo k dalším přesunům textu, ale starý obsah zůstal stále zachován.⁴²²

V publikaci *Auf Vorposten!*, podobně jako v Henleinově brožurě *Die völkische Turnbewegung* je odkaz idejí o „čisté rase“, jednotném národu a „svobodném duchu“ na první pohled méně zřejmý. Spisek *Auf Vorposten!* staví do popředí myšlenku o připojení Rakouska k Německé říši a o brannosti, Konrad Henlein zase zdůrazňuje principy mužného jednotlého svazu stojícího odhodlaně za svým vůdcem.⁴²³ Nicméně v obou dvou publikacích se vyskytují úvahy známé již z předchozích „osvětových“ brožur. Čtenáři rakouské knížičky z roku 1933 si v duchu „rasové čistoty“ například měli znovu uvědomit pokrevní spojitost s Němci své sousední země⁴²⁴ a ještě úzkostlivěji na „rasové“ nauce lpěl Konrad Henlein, který turnery varoval před mísením s Židy, „negry“ a příslušníky románských a východních národů.⁴²⁵ Autoři obou děl nemohli zapřít ani silné ovlivnění ideami „národní jednoty“. Příručka *Auf Vorposten!* opět detailně uváděla všechna „ukradená“ území německého národa⁴²⁶ a v Henleinově publikaci není pod často zmiňovaným „národem“ rozhodně myšlen jakýsi sudetoněmecký, nýbrž německý národ, jenž je prý vnitřně spojen pevným svazkem jazyka, písma, práva, mravů, kulturního a vědeckého dědictví.⁴²⁷ Také Henleinovy „moudrosti“ o ženách působí jako vystříženě z publikace *Mädchen- und Frauenspiegel*.⁴²⁸ Nemenší konitnuita se jeví v případě „duchovní svobody“. Pisatel brožury *Auf Vorposten!* se obořil na „klerikály“ za jejich odmítavý postoj k „anšlusu“⁴²⁹ a ve spisu *Die völkische Turnbewegung* se na žádném místě nenachází explicitní vyznání k jakékoli formě křesťanství. Jak hluboce byla Henleinova publikace zatížena dědictvím turnerského „völkisch“ světonázoru, dosvědčují nejpřesvědčivěji úvahy o „špatných“ filmech a divadelních hrách, o „pomatenosti“ moderních tanců a jazzové hudby, o internacionálním rázu sportu, o nebezpečí alkoholu a kuřiva či o „nesprávném“ chování.⁴³⁰

Veškeré myšlenky směřují k závěrečné tezi, kterou naznačil, ale důsledněji nerozvedl Norbert Petersen ve své studii o výchovně-vzdělávací práci v československém DTV.⁴³¹ Je-li turnerský „völkisch“ světonázor definován jako myšlenkový komplex zahrnující v sobě ideje o „rase“, jednotném národu a „německém“ životním postoji, pak není jeho hranicí první světová válka, jak se domnívají někteří badatelé, ani polovina 20. let, jak tvrdí jiní jejich kolegové, ani konec 30. let, jak se na příkladu DTB 1919 snažil prokázat Roland Schmidl. Zdá se naopak, že hlavní konjunkturu prožíval turnerský „völkisch“ světonázor ve studovaných svazech od 80. let 19. století do poloviny 20. let 20. století. Následně docházelo k jeho paralelní existenci a pozvolné sykrezi s novými ideami, zejména s myšlenkami o

⁴¹⁹ Münch (Hrsg.), *Deutschkunde* (jako pozn. 417), s. 3–4.

⁴²⁰ Tamtéž, s. 5–52, 311–330.

⁴²¹ Kurt Münch (Hrsg.), *Deutschkunde über Volk, Staat, Leibesübungen. Hilfsbuch für politische Erziehung in den Vereinen des deutschen Reichsbundes für Leibesübungen*, Berlin 1935.

⁴²² Tamtéž, s. 206–214, 215–225, 272–303.

⁴²³ Deutscher Turnerbund (Hrsg.), *Auf Vorposten! Bausteine zur Diatarbeit*, Wien 1933; Konrad Henlein, *Die völkische Turnbewegung*, Asch s. d., s. 4.

⁴²⁴ Deutscher Turnerbund (Hrsg.), *Auf Vorposten* (jako pozn. 423), s. 14.

⁴²⁵ Henlein, *Die völkische* (jako pozn. 423), s. 40.

⁴²⁶ Deutscher Turnerbund (Hrsg.), *Auf Vorposten* (jako pozn. 423), s. 22–32.

⁴²⁷ Henlein, *Die völkische* (jako pozn. 423), s. 35–40

⁴²⁸ Tamtéž, s. 24–26.

⁴²⁹ Deutscher Turnerbund (Hrsg.), *Auf Vorposten* (jako pozn. 423), s. 8.

⁴³⁰ Henlein, *Die völkische* (jako pozn. 423), s. 37–41.

⁴³¹ Petersen, *Ideologie* (jako pozn. 347), s. 62, 65, 70.

vojáckém charakteru, vůdcovství a následovnictví. Od let 1933 až 1934, kdy byly vydány nové závazné „osvětové“ publikace pro turnery v DTB 1919, DTV a DT, lze ve světonázoru svazů pozorovat akcentování určitých starších i novějších témat, aniž by však tradiční myšlení o „rase“, národu a religiózně-mravních postojích bylo zcela potlačeno.

Zakonzervován v této formě přečkal turnerský „völkisch“ světonázor i druhou světovou válku a mnohé jeho elementy nadále bujely po roce 1945 v některých německých turnerských organizacích, v sudetoněmecké AG a v rakouském svazu „Österreichischer Turnerbund“ (Rakouský turnerský svaz, dále jen ÖTB), jenž je nástupnickou organizací meziválečného DTB 1919. Vysoce postavený funkcionář svazu „Rheinischer Turnerbund“ (Rýnský turnerský svaz) Adolf Metzner tak například v roce 1956 projevil svou averzi proti jazzu ve článku, v němž se sice prezentoval jako otevřený Evropan, zároveň ale vyznal, že „můj základ, moje duchovní vlast (...) je jen a pouze mé národovectví, mé Německo, moje rodina, tajuplné vazby na myšlenkové a kulturní hodnoty, které nikdy nebudou a nesmějí končit u negerského jazzu. Samozřejmě také ne u cizích mudrců od Volchova nebo Donu!“⁴³²

Metznerův příspěvek z novin *Rheinische Turnzeitung* s uznáním převzala redakce periodika *Sudetendeutscher Turnerbrief*,⁴³³ v němž se mimo jiné objevovaly jak nadšené články o kritikovi moderního umění Richardu W. Eichlerovi,⁴³⁴ tak vzpomínky na pravé „sudetoněmecké“ turnerské umělce.⁴³⁵ Jedním z nich byl i župní „dietwart“ z DTV Ludwig Protz,⁴³⁶ o jehož trvalou památku se AG zasloužila v kooperaci s Josefem Hießem,⁴³⁷ členem správního ústředí svazu ÖTB. Hieß nedaleko hornorakouského Offenhausenu realizoval svou představu monumentálního, německým literátům věnovaného pomníku, jež uspořádal do tvaru domnělého starogermánského obřadistě a v narážce na řezenský památník nazýval rakouskou Walhallou.⁴³⁸ Roku 1966 zde byla vedle „völkisch“, nacionálních anebo v tomto duchu interpretovaných autorů odhalena i pamětní deska pro Ludwiga Protze.⁴³⁹ Podobné aktivity uvrhávaly na ÖTB podezření, že pluje v pravicově extrémistických vodách.⁴⁴⁰

---

⁴³² Cit. dle: E[rnst] [Fran]k., Zwischen Verniggerung und Bolschewisierung, in: *Sudetendeutscher Turnerbrief* 7, 1956, 2, s. 6–11, zde s. 7.

⁴³³ Tamtéž.

⁴³⁴ Např. Verständlichkeit schliesst Kunst nicht aus, in: *Sudetendeutscher Turnerbrief* 13, 1962, 1, s. 12–13; M. W., Die Wiederkehr des Schönen, in: *Sudetendeutscher Turnerbrief* 35, 1984, 3, s. 31–32.

⁴³⁵ Např. Waldemar Fritsch, ein Turner-Bildhauer, in: *Sudetendeutscher Turnerbrief* 18, 1967, 3, s. 18–19; E[rnst]. [Fran]k., Tbr. Dolf Kreis 60 Jahre, in: *Sudetendeutscher Turnerbrief* 19, 1968, 1, s. 24.

⁴³⁶ Např. W[ilhelm]. W[elwarsky]., Tbr. Ludwig Protz zum Gedenken, in: *Sudetendeutscher Turnerbrief* 23, 1972, 2, s. 54; Siegfried Protz, Im Gedenken an Ludwig Protz, in: *Sudetendeutscher Turnerbrief* 35, 1984, 1, s. 10.

⁴³⁷ E[rnst] [Fran]k., Ludwig Protz am Dichterstein. Seine Gedichte und Schriften sind als Buch erschienen, in: *Sudetendeutscher Turnerbrief*, 15, 1964, 6, s. 6–7.

⁴³⁸ Leonhard Neusser, Joseph Hiess – ein deutsch-österreichischer Turnerdichter. Zum 60. Geburtstag eines Turnerführers und Schutzarbeiters, in: *Sudetendeutscher Turnerbrief* 15, 1964, 2, s. 3–5; G[eorg]. Z[it]zmann., Der Dichterstein in Offenhausen. Ein Ludwig-Protz-Gedenken, in: *Königsberger Nachrichten* 18, 1966, 1, s. 10; Martin Ellermann, Die redenden Steine von Offenhausen. Eine Betrachtung aus esoterischer Schau, in: Karl Heinz Schwecht (Hrsg.), *Freunde um den Dichterstein. Ein Bildband vom Werden und Wachsen der „kleinen österreichischen Walhalla“ im Dichterstein Offenhausen, Welsermühl 1967*, s. 11–18.

⁴³⁹ Dichterstein Offenhausen, in: *Sudetendeutscher Turnerbrief* 16, 1965, 5, s. 15. Pomníkem v Offenhausenu se zevrubněji zabývá studie: Vojtěch Kessler / Martin Klement, Poutí Ludwiga Protze z Kynšperku do Walhally a zase zpět aneb Jak českoslovenští turneři chápali umění, in: *Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny* 16, 2015, 1–2, s. 27–52.

⁴⁴⁰ Der Österreichische Turnerbund. Wer wir sind und was wir wollen. Sondernummer der ÖTB-Bundesturnzeitung, (Wissbuch, 2) Wien 1986, s. 32–45.

Stín tohoto podezření lpí na ÖTB dodnes, neboť podle stanov má svaz za úkol vychovávat své členy k pochopení závazků vůči vlasti, národu a státu.⁴⁴¹ Znepokojivě působí rovněž pořádání slavností letního a zimního slunovratu v jednotlivých spolcích.⁴⁴² Jeden turner z ÖTB je roku 2015 ve svém slavnostním projevu charakterizoval v ukázkovém „völkisch“ stylu prvních tří dekád 20. století jako starogermánské festivity.⁴⁴³ Nic nepřekvapí, že řeč otiskl orgán německé společnosti „Friedrich-Ludwig-Jahn-Gesellschaft“ (Společnost Friedricha Ludwiga Jahna),⁴⁴⁴ jejíž prezídium je s ÖTB personálně propojeno přes akademický turnerský spolek z Vídně.⁴⁴⁵ Ačkoli se obřadné uctívání německé kultury a pěstování starých lidových tradic v některých turnerských kruzích Rakouska a Německa možná děje i bezděčně a s dobrým úmyslem, nelze přehlédnout, že jsou takto mnohé prvky turnerského „völkisch“ světonázoru v přímé ideové kontinuitě s DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT nejen stále zastávané, ale také multiplikované a vydávané za aktuální. Trojice „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ jako by z turnerského prostředí nikdy zcela nevymizela.

Postihnout dlouhý vývoj turnerského „völkisch“ světonázoru od jeho zrození po 30. léta 20. století, určit, které svazy tento ideový soubor oficiálně zastávaly, a především stanovit, z jakých konstantních elementů sestával – to vše bylo hlavním smyslem této kapitoly. K rekonstrukci světonázoru byla provedena analýza programatických a manifestačních spisů, knih zvaných „Handbuch“ a příruček pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí. Ve všech těchto typech pramenů se totiž skrýval závazný kánon vědění, který byl směsí svěbytně vykládaných náhledů Friedricha Ludwiga Jahna a idejí pocházejících z rozmanitých dobových myšlenkových proudů. K systematizování turnerského „völkisch“ světonázoru se nejlépe hodí heslo, které roku 1909 zavedl Friedrich Rudolf Zenker a které znělo „Rasová čistota – Národní jednoty – Duchovní svoboda“.

Rozbor „rasové“ stránky světonázoru ukázal, že neodmyslitelnou součástí turnerského „völkisch“ světonázoru nebyl jen antisemitismus, ale také averze vůči příslušníkům slovanských a románských národů. Jejich negativní charakteristika byla východiskem pro konstruování představ o dokonalé „árijské rase“. V paradigmatu „národní jednoty“ se slučovaly „rasové“ zabarvené ideje o jazyku a válkách coby dvou významných unifikčních faktorech národa, dále myšlenky o „obnově národa“ po roce 1918 a konečně úvahy o ideální rozloze a správě Německa. „Duchovní svoboda“ znamenala odklon od katolicismu respektive křesťanství, socialismu a „materialismu“ (čili povrchnosti, požitkářství a egoismu). Cíl „duchovní svobody“ byl spatřován v prosazení náboženského vyznání, sociálního citění a životního postoje nezávislého na domnělých „rasově cizích“ vlivech.

Myšlenky „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ nebyly v „osvětové“ literatuře svazů zastoupeny rovnoměrně. Vynikají především ve spisech DTB, DTB 1919, DTV, méně již v TKDÖ a DT. Ačkoli bývají „völkisch“ ideje asociovány hlavně s rakousko-uherskými svazy a jejich nástupnickými organizacemi, podařilo se prokázat, že se od konce 19. století také v DT formovala skupina funkcionářů, jež se snažila turnerský „völkisch“ světonázor ve svazu etablovat. Podle některých badatelů byl „völkisch“ myšlenkový komplex ještě ve 30. letech 20. století oficiálním stanoviskem některých turnerských svazů. Jiní historici spatřují naopak jeho konec již na počátku 20. let, nebo jsou toho názoru, že byl postupně vytlačován novými „progresivnějšími“ ideovými

⁴⁴¹ Unser Leitsatz 4. Der ÖTB will seine Mitglieder zu heimat-, volks- und staatsbewussten Menschen bilden, in: Unser Turnen 2015, 10, s. 9.

⁴⁴² Sonnenfeuerverordnung, in: Unser Turnen 2016, 6, s. 19.

⁴⁴³ Harmut Kautz, Jahreszeitenfeste: Die Wintersonnenwende. Eine Julrede aus dem ÖTB Turnverein Kaiser-Ebersdorf 1907, in: Jahn-Report 2016, 43, s. 37–38.

⁴⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁴⁵ Hansgeorg Kling zum 80. Geburtstag, in: Unser Turnen 2016, 6, s. 14.

směry. Ukazuje se ale, že myšlenky turnerského „völkisch“ světonázoru v synkrezi s novými ideami o vojáckém charakteru, vůdcovství a následovnictví přetrvávaly v meziválečných turnerských svazech až do počátku 30. let 20. století a ani nová ideová profilace svazů mezi lety 1933 a 1934 neznamenal jejich úplný zánik. Zlomkovitě se turnerský „völkisch“ světonázor stále ještě nachází též v myšlenkovém světě některých německých a rakouských turnerských svazů, které byly založeny po roce 1945. Poté, co byl v této kapitole zrekonstruován turnerský „völkisch“ světonázor, jež oficiálně zastávaly svazy DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a zčásti též DT, bude v dalších čtyřech kapitolách zkoumáno, jak byly ideje o „rase“, sjednocení národa a „svobodě“ německého ducha šířeny mezi běžnými turnery. První strategií, na kterou bude zaměřena pozornost, je instituce „dietwartů“.

3. Kapitola: „Dietwarti“

Prozatím neexistuje žádná fundovaná studie o instituci „dietwartů“ – turnerů zodpovědných za to, aby ideje „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ nebyly jen proklamovaným postojem svazů, ale také základem světonázoru každého turnera. Josef Benda, Roland Schmidl i Andreas Luh sice neopomněli ve svých dizertačních pracích „dietwarty“ zmínit, ovšem učinili tak jen velmi zběžně, neboť jejich primárním cílem bylo podat přehledný, chronologický vývoj zvoleného svazu. Intenzivněji se na otázku výchovy a vzdělávání turnerů na příkladu československého DTV zaměřil Norbert Petersen, ale ani jeho práce nepodává o činnosti „dietwartů“ ucelený obraz. V centru Petersenova bádání totiž spočívají 30. léta a Henleinem iniciované reformy. Všemi uvedenými studiemi prostupuje snaha postihnout strukturu a fungování instituce „dietwartů“ na základě několika článků z turnerských periodik. Jestli ale tato indoktrinační strategie vůbec fungovala, jak někteří „dietwarti“ své poslání vnímali a s jakými konkrétními problémy se při výkonu práce potýkali, to jsou všechno otázky, které Benda, Schmid, Luh ani Petersen již nepovažovali za relevantní. Mimo jejich zřetel zůstalo i srovnání činnosti „dietwartů“ v různých turnerských svazech. Díky tomu všemu zůstává instituce „dietwartů“ nedoceneným a téměř neznámým fenoménem.

Třetí kapitola předkládané studie je tudíž v německé i české historiografii prvním pokusem o komplexní charakteristiku tohoto úřadu v komparativní perspektivě. První podkapitola přiblíží okolnosti, které vedly ke vzniku instituce „dietwartů“ v rakousko-uherském DTB a podle jeho vzoru i v jiných svazech. Jakými kompetencemi byly vybaveny jednotlivé stupně této instituce a jak „dietwarti“ daných úrovní mezi sebou komunikovali, osvětlí následující oddíl kapitoly. Na něj naváže podkapitola zabývající se profesionalizací „dietwartů“ „dietwarta“. Různým metodám práce „dietwartů“ se bude detailněji věnovat čtvrtá podkapitola. Rozliší několik oblastí, v nichž „dietwarti“ měli příležitost ovlivňovat světonázor turnerů. Někdy však ani sebelepší „dietwartova“ snaha nic nezmohla. Poslední kapitola představí potíže, které činnost a efektivitu instituce „dietwartů“ dlouhodobě podlamovaly a jež nakonec ve 30. letech 20. století vyústily v její reformu.

Při snaze detailně postihnout veškeré uvedené fasety tématu je třeba uvědomit si tři problémy, které se týkají pramenné základny. Zprvů lze při bádání vycházet téměř jen ze svazových novin a z literatury určené pro „dietwarty“. V obou případech to jsou texty s velmi jednostrannou perspektivou, neboť pocházejí od vysoce postavených „dietwartů“ či jiných funkcionářů. Náhledy lokálních „dietwartů“, stejně jako rozmanité reakce turnerů na jejich činnost jsou buď neznámé, nebo dochované zprostředkovaně. Zadrugé se velmi obtížně stanovuje funkčnost celé instituce. Směrnice a různá doporučení byly v periodikách a příručkách pro „dietwarty“ podle všeho otiskovány především z toho důvodu, aby se změnila stávající neuspokojivá situace. V jak kritickém stavu se však instituce nacházela, není možno v úplnosti zjistit. Důležité údaje o kvalitě práce „dietwartů“ se nacházejí v novinových zprávách některých spolků. Zde ale do třetice vyvstává otázka, do jaké míry lze takovéto údaje zevšeobecnit. Při zkoumání instituce „dietwartů“ je tedy nezbytné analyzovat prameny s velkou obezřetností, aby se neopakovaly metodologické chyby vyskytující se v dřívějších studiích. Nežřídkou se například stávalo, že někteří autoři nekriticky hodnotili výpovědi vrchních „dietwartů“, vyvozovali efektivitu úřadu z různých směrnic a ne příliš vhodně generalizovali mnohé informace.

Dříve než bude pozornost zaměřena na rozbor instituce „dietwartů“, je zapotřebí vyřešit některé jazykové nesnáze. V českém jazyce prozatím neexistuje úzus pro pojmenování turnera, který byl pověřen světonázorovou indoktrinací ostatních členů spolku. V jedné

z nejnovějších publikací o dějinách turnerského hnutí v oblasti československého pohraničí přistoupil její autor Michal Burian k nahrazení slova „dietwart“ termínem „vzdělavatel“, který byl běžně používán v sokolských jednotách. I když „dietwarti“ turnerských spolků a vzdělavatelé sokolských jednot měli podobné kompetence, ztrácejí se překladem slova „dietwart“ mnohé významové souvislosti. Pro osobu turnerského vzdělavatele se v německém jazyku nabízejí četné výrazy, mezi nimi například pojmy jako „Schulungswart“ nebo „Volkstumswart“.¹ Rozhodnutí některých turnerských svazů dát turnerům-vzdělavatelům neobvyklý titul „dietwart“, tudíž nebylo bezdůvodné.

Německý pojem „Dietwart“ je složeninou slov „Diet“ a „Wart“. S etymologií výrazu „Diet“ je možné setkat se již v díle *Merke zum Deutschen Volkstum* Friedricha Ludwiga Jahna, který ve slově spatřoval starou formu výrazu „Deutsch“ s významem „národ“, „rod“ nebo „jedinec pocházející z určitého rodu“.² Termín „Dietwart“ je ale s největší pravděpodobností výtvorem Hermanna Leithnera, náčelníka svazu DTB. Roku 1908 navrhl Leithner na osmém turnerském sněmu slovo „Dietwart“ jako pojmenování nově založené funkce vzdělavatelů. Při vytváření neologismu se Leithner mohl inspirovat Jahnovou interpretací slova „Diet“, přesvědčivěji zní ale domněnka, že byl ovlivněn germanistou Hermannem von Pfister-Schwaighusenem, který výraz „Diet“ přenesl do kontextu germánského dávnověku a který jej v této souvislosti popularizoval například roku 1896 ve vídeňském spolku „Bund der Germanen“ (Svaz Germánů) při přednášce *Urtühmliche Veranlagung germanischer Diet*.³ O Pfister-Schwaighusenově vlivu na název nové turnerské funkce svědčí především Leithnerův argument, že slovo „Diet“ v titulu „Dietwart“ nejlépe vyjadřuje vůli turnerů z DTB „setrvat na germánském dědictví“.⁴

Archaický ráz má také druhá část pojmu „Dietwart“, totiž substantivum „Wart“ ve smyslu „ochránce“, „člověk zodpovědný za určitou činnost“. Turnerům však slovo nebylo úplně neznámé, neboť se již dříve stalo součástí kompozit „Turnwart“ a „Säckelwart“, které odpovídají sokolským titulům náčelníka a pokladníka. Složením slov „Diet“ a „Wart“ tedy vzniklo ideální označení pro turnera pečujícího ve spolku o indoktrinaci turnerů svazovým turnerským „völkisch“ světonázorem.⁵ Nový pojem se nakonec prosadil ve všech turnerských svazech, v nichž existovala instituce turnerů pověřených šířením idejí o „rasové čistotě“, „národní jednotě“ a „duchovní svobodě“. Jelikož termín „Dietwart“ představuje „rasové“ interpretovaný neologismus, účelně zavedený v turnerských organizacích, které propagovaly „völkisch“ myšlenky, je legitimní používat jej v jeho originálním znění. Na rozdíl od některých českých publikací, v nichž je pojem rovněž nepřekládán,⁶ bude v následujícím textu termín „dietwart“ psán s malým počátečním písmenem.

---

¹ Kurt Münch (Hrsg.), *Vereinsdietwart. Handbuch für die werktätige Arbeit der Dietwarte und Diethelfer in den Vereinen des Deutschen Reichsbundes für Leibesübungen*, Berlin 1936, s. 22–23.

² Friedrich Ludwig Jahn, *Merke zum Deutschen Volkstum*, Hildburghausen 1833, s. 33–34.

³ Bund der Germanen, in: *Deutscher Turner-Hort* 6, 1896, 23, s. 236. Pfister-Schwaighusenův vliv na Leithnera konstatuje ve své dizertační práci také Franz Benda, i když se dle něj ona rozhodující přednáška jmenovala *Die germanische Diet*. Franz Benda, *Der Deutsche Turnerbund 1889. Seine Entwicklung und Weltanschauung*, (Dissertation der Universität Wien, Bd. 216) Wien 1991, s. 255.

⁴ Achter ordentlicher Bundesturntag. Antrag des Bundesturnrates: „Einsetzung von Wartschaften für völkische Bestrebungen im Bunde, in den Gauen und in den Vereinen.“, in: *Deutscher Turner-Hort* 18, 1908, 17, s. 170–171, zde s. 170. Článek sice není signován, avšak z Leithnerova nekrologu vyplývá, že to byl on, kdo návrh na osmém turnerském sněmu podal: R. Müller, Hermann Leithner, in: *Deutscher Turner-Hort* 25, 1915, 6, s. 35–38, zde s. 36.

⁵ Než Leithner na osmém turnerském sněmu roku 1908 prezentoval výraz „Dietwart“, užívalo se pro označení zamýšlených funkcionářů obratu „Wartschaften für völkische Bestrebung“. Viz např.: -udo-, Zum 8. Bundesturntage, in: *Deutscher Turner-Hort* 18, 1908, 8, s. 71–73, zde s. 71.

⁶ Emil Hruška, *Sudetoněmecké kapitoly*, Praha 2008, s. 65, 88.

3.1 Nutnost zřízení funkce „dietwartů“

Činovníci formující světonázor turnerů podle ideových zásad svazu se poprvé objevili v rakousko-uherském DTB. Z druhé kapitoly je již známo, že spolek „Turnverein Friesen Hernals“ od roku 1893 podmiňoval členství ve spolku složením zkoušky z „völkisch“ znalostí. Zajisté tak poskytl důležité podněty svazovému sboru náčelníků, jejichž jménem vrchní náčelník svazu Hermann Leithner na šestém svazovém sněmu roku 1902 podal ke schválení žádost na „úpravu všeobecného závodního řádu v německém völkisch smyslu“.⁷ Náčelníci s Leithnerem v čele považovali za nutné, aby závodní řád obsahoval zásadu, že se v DTB necvičí samoučelně, nýbrž „z völkisch důvodů“.⁸ Do návrhu nového závodního řádu tudíž náčelníci navrhovali zanést disciplínu „Německé národovectví“, v níž by měl každý závodník povinnost prokázat své znalosti o turnerství a „německých vlasteneckých dějinách“. Díky nové disciplíně, jak se náčelníci domnívali, by závodník tříbil své „porozumění pro blaho vlastního kmenového národu“ a budoval si charakter „podle vzorů německého hrdinství“.⁹

Většinu delegátů šestého svazového sněmu se myšlenka zkoušek z „völkisch“ znalostí zamlouvala. Pověřili proto náčelnický sbor dalším precizováním návrhu i jeho otestováním v pilotních projektech, aby další sněm mohl zamýšlené změny v řádu definitivně schválit.¹⁰ Na sedmém svazovém turnerském sněmu v roce 1905 se Leithnerovi skutečně podařilo zkoušky z „völkisch“ znalostí do závodního řádu prosadit. Od té chvíle se v DTB museli zkouškám podrobovat všichni účastníci turnerských závodů. Leithner byl přesvědčen, že tímto způsobem budou turneři přinuceni více než doposud „zabývat se obecně dějinami našeho národa a obzvláště dějinami turnerství, budou podnikání vyplnit mezery ve svém vědění četbou patřičných knih nebo vzájemnou osvětou“.¹¹

Jak účinné je usnesení turnerského sněmu z roku 1905, to měla ve velkém stylu prokázat svazová turnerská slavnost, která se dva roky nato konala v Innsbrucku. Závodníci si zde museli vylosovat a zodpovědět čtyři otázky týkající se turnerství a národních dějin.¹² O průběhu a výsledcích zkoušek z „völkisch“ znalostí ale není nic bližšího známo. I když se podle svazového periodika projevilo, že „velká většina našich závodících turnerů byla (...) dobře připravena“¹³ také na tuto část slavnosti, a i když v celkovém hodnocení festivity byly konstatovány rázné pokroky ve „völkisch“ výchově a vzdělávání,¹⁴ zdá se spíše, že odpovědi některých turnerů musely být šokující. Samotný obrat „velká většina byla dobře připravena“ naznačuje, že mezi závodníky někteří turneři připraveni vůbec nebyli. Dokonce vzniká dojem, jako by redakce svazového periodika chtěla zkoušky z „völkisch“ znalostí úplně zamlčet, neboť několik málo nenápadných poznámek o examinaci se v detailním popisu slavnosti zcela ztrácí.

K evidentně nevalnému úspěchu zkoušek při innsbrucké festivitě muselo zajisté přispět rozhodnutí svazu ponechat přípravu na samotných turnerech. Jenomže mnoho závodníků se na zkoušky asi neučilo svědomitě a zřejmě se ani ve „völkisch“ ideách neorientovalo. Aby se rozptýlila představa, že vedení DTB produkuje a propaguje určitý

⁷ Robert Slonek / Hermann Leithner, Sitzung des Turnfachausschusses, in: Deutscher Turner-Hort 12, 1902, 8, s. 63; Leopold Slepiza / Karl Kreiß, Bericht des Bundesturnwartes H. Leithner zum 6. Bundesturntage, in: Deutscher Turner-Hort 12, 1902, 8, s. 68, 70–71, zde s. 70.

⁸ Deutscher Turnerbund. Vorschlag zum Ausbau der allgemeinen Wett-Turnordnung im deutschvölkischen Sinne, in: Deutscher Turner-Hort 12, 1902, 9, příloha.

⁹ Das Gerippe der Wett-Turnordnung vor und nach dem Ausbau, in: Deutscher Turner-Hort 12, 1902, 9, příloha.

¹⁰ Slepiza / Kreiß, Bericht (jako pozn. 7), s. 70.

¹¹ Siebenter ordentlicher Bundesturntag, in: Deutscher Turner-Hort 15, 1905, 14, s. 121–124, zde s. 121.

¹² 5. Deutsches Turnerbundsfest, in: Deutscher Turner-Hort 17, 1907, 16, s. 145–148, zde s. 146.

¹³ 5. Deutsches Turnerbundsfest, in: Deutscher Turner-Hort 17, 1907, 17, s. 157–158, zde s. 157.

¹⁴ 5. Deutsches Turnerbundsfest in Innsbruck, in: Deutscher Turner-Hort 17, 1907, 15, s. 136.

světonázor, který se samotným závodníkům, tedy těm nejzdatnějším turnerům, jeví nesrozumitelný, bylo nezbytné začít aktivně zasahovat do formování charakteru, vědění a postojů turnerských závodníků, a to zejména za pomoci nových činníků-vzdělavatelů.

Před osmý turnerský sněm roku 1908 avšak Leithner předstoupil s řečí, v níž konstituování funkce „dietwartů“ spojil s komplexnějším a velmi ambiciózním záměrem. „Dietwarti“ totiž podle něj neměli zprostředkovávat „völkisch“ světonázor jen turnerům hodlajícím participovat na turnerských závodech, nýbrž rovnou všem členům svazu. „Je pravda (...), že [svaz] pro budoucnost potřebuje [především] tělesně silné jedince, kteří obstojí v hrozícím boji se slovanstvím,“ připouštěl Leithner, ale svůj návrh na všeobecnou, systematicky řízenou „völkisch“ výchovu a vzdělávání obhajoval přesvědčením, že současný boj „je veden [také] zbraněmi ducha a myslí, proto potřebujeme i my duchovně školené jedince, kteří jsou rázni ve smýšlení“.¹⁵ Na účastníky sněmu musel Leithner svou argumentací velmi zapůsobit, neboť jeho návrh byl jednohlasně přijat „za bouřlivého provolání Heil!“¹⁶ Svazovým „dietwartem“ byl zvolen Friedrich Rudolf Zenker, který se stal také členem turnerské rady,¹⁷ to znamená nejvyššího orgánu, řídicího svazové záležitosti v periodě mezi konáním turnerských sněmů.

Vývoj v DTB byl reflektován i v ostatních turnerských svazech. Rudolf Gasch, jenž v říšskoněmeckém DT zodpovídal za ročenku *Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft*, se obrátil na Hermanna Leithnera s dotazem, zda by mu pro vydání na rok 1909 neposkytl příspěvek o „völkisch“ výchově a vzdělávání v DTB. Leithner Gaschovi vyhověl a sepsal obsáhlý článek, ve kterém se turneři z DT poprvé mohli setkat s pojmem „dietwart“ a jeho významem.¹⁸ Zavedení podobné instituce v předválečném DT však text nepodnítil. Ačkoli ve svazu, jak bylo poukázáno v posledním oddílu druhé kapitoly, působili funkcionáři, kteří turnerský „völkisch“ světonázor zastávali nebo s ním alespoň jako Gasch sympatizovali, vedení svazu oficiálně nesdílelo stanoviska rakousko-uherského DTB a už vůbec ne jeho potřebu světonázorově formovat turnery pomocí speciálních činníků.

Poněkud jiná situace vládla v TKDÖ. Když Norbert Petersen ve své studii popisoval původ instituce „dietwartů“ v československém DTV, uvedl, že tento svaz přejal úřad od zaniklého TKDÖ.¹⁹ Petersena k této výpovědi přivedla zmínka v jednom textu Erwina Mehla, o jehož funkci knihovníka v DTB 1919 bude blíže informovat následující kapitola. Petersen Mehlovu výpověď ale nesprávně interpretoval, protože podle Mehla v TKDÖ existovaly pouze zárodečné formy instituce „dietwartů“.²⁰ I tento závěr je dosti nadnesený. Výmluvná sama o sobě je již skutečnost, že Leithnerův návrh na ustanovení funkce „dietwartů“ byl na stránkách *Deutschösterreichische Turnzeitung*, centrálního periodika svazu TKDÖ, bohorovně ignorován a bez povšimnutí zůstával také záměr náčelníka DTB zprostředkovat turnerský „völkisch“ světonázor všem členům svazu. Jediné informace, které noviny v té době

---

¹⁵ Achter (jako pozn. 4), s. 170. Leithnerovy úvahy byly podle všeho inspirovány situací v Sokole, v němž bylo na valném sjezdu roku 1895 schváleno „mravní povznášení jednotlivců“ a na valném sjezdu roku 1898 rozhodnuto o zřízení vzdělavatelských odborů. Československá obec sokolská (vyd.), Sbírnka resolucí valných sjezdů a zásadních usnesení výborových. Stanovy Č. O. S. III. vydání, Praha 1921, s. 7, 16.

¹⁶ Achter (jako pozn. 4), s. 171.

¹⁷ Achter ordentlicher Bundesturntag abgehalten am 19. und 20. des Ostermonds in Eger, in: Deutscher Turner-Hort 18, 1908, 10, s. 96–99, zde s. 99.

¹⁸ H[ermann]. L[eithner]., Die völkische Erziehungseinrichtungen im Deutschen Turnerbunde, in: Rudolf Gasch (Hrsg.), *Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft*, 1909, Leipzig 1909, s. 171–178.

¹⁹ Norbert Petersen, *Ideologie, Struktur und Erziehungsarbeit des Deutschen Turnverbandes im Spiegel der sudetendeutschen Turnzeitung. Wissenschaftliche Arbeit im Rahmen der Ersten Staatsprüfung für das Lehramt am Gymnasium*, Bonn 1980, s. 94.

²⁰ Erwin Mehl, *Deutsches Turnen, seine Vorläufer und seine Begleiter in den Ländern der böhmischen Krone von den Anfängen bis 1918*, in: Rudolf Jahn (Hrsg.), *Sudetendeutsches Turnertum. 1. Teil*, Frankfurt am Main 1958, s. 9–124, zde s. 96–97.

o DTB přinášely, se týkaly rozkolu zapříčiněného kritikou osobního kultu Georga von Schönerera.²¹ Jaké stanovisko k „dietwartům“ a celému systému „völkisch“ výchovy a vzdělávání v DTB svaz TKDÖ oficiálně zastával, zřetelně ukazuje článek Leopolda Steiningera, výkonného redaktora novin *Deutschösterreichische Turnzeitung*, z roku 1909. V reakci na výzvu, aby TKDÖ pozměnil po vzoru DTB závodní řád, chce-li nadále platit za německý „völkisch“ svaz,²² Steininger uvedl, že je pochybné, zda „naše závodící turnery budeme obtěžovat také duševním závoděním“.²³ TKDÖ si prý najde šťastnější formu, jak své turnery seznámit se světonázorem.²⁴

Ačkoli v TKDÖ instituce „dietwartů“ neexistovala, přinášely noviny *Deutschösterreichische Turnzeitung* – na rozdíl od novin říšskoněmeckého DT – řadu příspěvků, které požadovaly regulaci světonázorového formování turnerů ve „völkisch“ smyslu. Autoři článků se shodovali v přesvědčení, že „völkisch“ výchova a vzdělávání, bez nichž se turner nikdy nestane „pravým německým turnerem“,²⁵ jsou ve svazu zanedbávány.²⁶ Pokroky v indoktrinaci turnerů se tudíž údajně šinou kupředu „pomalým, šnečím tempem“.²⁷ Návrhů na zlepšení situace nebylo málo,²⁸ ovšem mezi autory příspěvků nepanovala jednota v tom, kdo přesně má být za realizaci výchovně-vzdělávacích plánů zodpovědný. Zatímco se jedni domnívali, že by indoktrinace měla být úkolem nejvyšších spolkových činníků,²⁹ jiní chtěli touto činností pověřit organizátory hospodských setkání, takzvané „kneipwarty“.³⁰ Významný turnerský učitel a spisovatel Jaro Pawel si zase přál, aby výchovně-vzdělávací proces řídili „vychovatelé, učitelé a turnerští učitelé“.³¹ Velmi konkrétní představu měl i brněnský župní náčelník Karl Kratky. V příspěvku *Die völkische Erziehung der Turner* představil návrh, dle něhož měli turnerský „völkisch“ světonázor zprostředkovávat turnerům předcvičitelé.³²

Je dosti možné, že úvahy v novinách *Deutschösterreichische Turnzeitung* pobídlly mnohé funkcionáře k intenzivnější indoktrinační práci, leč vždy muselo zůstat u lokálních, navzájem asi značně odlišných iniciativ, které se do závěru existence svazu nikdy nepodařilo sjednotit. Ještě roku 1910 byl při jednání nejvyššího grémia TKDÖ konstatován „nedostatek

---

²¹ Např. Aus dem „Deutschen Turnerbunde“, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 34, 1908, 19, s. 257; Vom Deutschen Turnerbunde, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 34, 1908, 37, s. 481; Vom Deutschen Turnerbund, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 34, 1908, 38, s. 496; Vom Deutschen Turnerbund, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 34, 1908, 53, s. 637.

²² R., Was unterscheidet uns vom Turnkreise Deutsch-Österreich?, in: *Deutscher Turner-Hort* 19, 1909, 17, s. 59–62, zde s. 61.

²³ [Leopold] Steininger, Turnkreis oder Turnerbund?, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 35, 1909, 15, s. 185–186, zde s. 186.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Karl Kratky, Die völkische Erziehung der Turner, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 35, 1909, 16, s. 199–200, zde s. 199.

²⁶ Konstantin Brückelt, Was uns nottut! Lücken in unserer turnerischen und völkischen Erziehung, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 34, 1908, 12, s. 125–126, zde s. 125.

²⁷ Kratky, Die völkische (jako pozn. 25), s. 199.

²⁸ Např. Karl Vogt, Ueber Erziehung im allgemeinen, über nationale Erziehung im besonderen, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 34, 1908, 37, s. 473–474, zde s. 474; Alfred Schmarada, Zur Jahreswende, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 35, 1909, 1, s. 1–2, zde s. 1.

²⁹ Např. Vogt, Ueber Erziehung (jako pozn. 28), s. 474; Ueber die Dietwarte, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 36, 1910, 42, s. 531.

³⁰ Fritz Aksamit, Ein Wort zu unserer Turnkneipe, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 34, 1908, 50, s. 607–608.

³¹ [Jaro] Pawel, Die volkserziehliche Aufgabe unserer Lehrer und ihre Teilnahme am Vereinsleben. Ein Jahnsches Mahnwort an die Fachgenossen, in: *Deutschösterreichischen Turnzeitung* 38, 1912, 44, s. 567–568, zde s. 567.

³² Kratky, Die völkische (jako pozn. 25), s. 200.

vhodných základů pro výuku ve völkisch smyslu³³ a také předseda svazu Alfred Schmarda tehdy prý poukazoval na řadu potíží, s kterými je formování světonázoru členů podle zásad svazového světonázoru spojeno. Schmardovi se zdálo, že nejlepším prostředkem, kterým by se „völkisch“ ideje měly dostávat k turnerům, bylo periodikum *Deutschösterreichische Turnzeitung*.³⁴

První světová válka se svými důsledky přesvědčila funkcionáře DTB o správnosti zavedení funkce „dietwartů“. V nově konstituovaném DTB 1919 tak byla instituce činovníků šířících turnerský „völkisch“ světonázor opět vybudována. Friedrichu Rudolfu Zenkerovi, kterému znovu připadl post svazového „dietwarta“, se nyní smysl „dietwartů“ zdál dokonce ještě důležitější než před rokem 1918. Válečný konflikt prý totiž potvrdil, že „veškerý neduh současnosti, prohraná válka a ‚slavný‘ převrat,³⁵ stejně jako mravní úpadek národa pramení z vlivu „cizích“ politických názorů a z odklonu od vlastního národovectví. Aby nedošlo k „naprost[ému] a ostudn[ému] vyhasnutí našeho národního bytí“,³⁶ museli se prý všichni ti, kterým ještě záleželo na vlasti, angažovat v šíření „völkisch“ idejí. Jelikož od levicových a křesťansko-demokratických státníků Zenker žádnou pomoc v tomto ohledu neočekával, přicházeli podle něj v úvahu především turneři. Na ně, konkrétně na „dietwarty“ DTB 1919, uvalil proto povinnost „zachránit“ německví.³⁷ Oproti „dietwartům“ z DTB tak „dietwarty“ z DTB 1919 získali téměř spásitelské poslání. Pracovat museli horečnatěji i z toho důvodu, že Zenker požadoval, aby složení zkoušky z „völkisch“ znalostí nebylo jen nutností při turnerských závodech, nýbrž všeobecnou podmínkou pro získání členství ve spolku. V mnoha spolcích byla tato povinnost skutečně zavedena.³⁸

Svaz DTV, mající své působíště v Československé republice, takto striktní nebyl – zkoušku museli skládat jen závodníci a předcvičitelé. Ovšem jako v DTB a DTB 1919 panovalo i v DTV přesvědčení, „že výchova a vzdělávání ve völkisch smyslu jsou duší turnerství.“³⁹ Podle svazových funkcionářů bylo tudíž zapotřebí indoktrinaci turnerů „neoddělitelně spoj[it] s tělocvičným provozem“.⁴⁰ Z tohoto zjištění byl vyvozen závěr, že všechny spolky svazu musejí mít vlastní „dietwarty“. K jejich volbě hned v únoru 1920 vyzval vedení turnerských spolků a žup svazový „dietwart“ Adolf Seifert.⁴¹

Situace v říšskoněmeckém DT po roce 1918 naopak připomíná stav v někdejším TKDÖ. Jako se kdysi v periodiku *Deutschösterreichische Turnzeitung* diskutovalo o nutnosti a podobách světonázorového formování turnerů, bylo také v novinách DT *Deutsche Turn-Zeitung* od konce první světové války po celá 20. léta uveřejněno množství příspěvků zabývajících se tématem „Geistesturnen“, tedy „duchovního turnerství“. Často vysmívaný neologismus „Geistesturnen“ sice nemálo autorů odmítalo, společně s dalšími dopisovateli periodika jej ale ve svých příspěvcích využívalo k vyjádření myšlenek o neodkladné potřebě učinit z tělocvičen a cvičišť výchovně-vzdělávací místa,⁴² na nichž by se turneři dozvěděli

---

³³ Karl Potpeschnigg / Alfred Schmarda, Kreisturnratssitzung. Vierte Sitzung, Wien, Kanzlei des Kreisturnrates, am 8. Mai 1910, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 36, 1910, 21, s. 275–278, zde s. 277.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Friedrich Rudolf Zenker, Das eiserne Müssen, in: *Der Dietwart*. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Hornung 1920, s. 3.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Bundesdietausschusschußtagung in Wels am 10. (von 17 bis 20 Uhr) und 11. (von 8 bis 19 Uhr) Ostermond 1925, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 11, s. 192–194, zde s. 192.

³⁹ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde*. Leitfaden für völkische Erziehung, Brüx 1921, s. 11.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ Adolf Seifert, Wahl der Dietwarte, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 1, 1920, 1, s. 2.

⁴² Např. Joh. Bärmann, Geistesturnen, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 64, 1919, 24, s. 203–204; Edmund Neuendorff, Turner heraus!, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 64, 1919, 30, s. 285–288, zde s. 286–287; F[r]itz. Winter, Geistesturnen, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 64, 1919, 38, s. 428; Martha Wertheimer, Was ist Geistesturnen?, in:

něco více o historii a národovectví, třibili svůj vkus, učili se mravnosti a rozvíjeli svůj „idealistický životní názor“.⁴³ Jen sporadicky ale jednotliví autoři uváděli, kdo by si měl vzít péči o světonázor turnerů na starost. Pouze Edmund Neuendorff požadoval, aby ve všech spolcích byly zřízeny výchovně-vzdělávací výbory,⁴⁴ a jiný turner v periodiku svazu dokonce volal po zavedení funkce „dietwartů“.⁴⁵

Na rozdíl od TKDÖ se vedení svazu DT snažilo podněty vycházející z debaty o „Geistesturnen“ částečně uzákonit. Na osmnáctém turnerském sněmu, který se konal roku 1924 ve Würzburgu, zamýšlel Fritz Groh, vydavatel periodika *Deutsche Turn-Zeitung*, prosadit ustanovení „národoveck[ých] zkouš[ek] a osvětov[ých] hodin“.⁴⁶ Svůj návrh nakonec stáhl a přiměl sněm alespoň ke schválení výzvy, podle níž měly spolky, župy a kraje „zavést opatření, kterými by členové byli plánovitě poučováni a informováni o zařízeních DT“.⁴⁷ Zástupce předsedy DTB 1919 Karl Holtei, který o dění ve Würzburgu informoval čtenáře periodika *Bundesturnzeitung*, v rozhodnutí sněmu spatřoval de facto konstituování „našeho úřadu dietwartů, i když v nesmělé a pro naše oči podivné formě“,⁴⁸ a s nadšením předpovídal vtrhnutí „völkisch“ myšlenky do DT.⁴⁹

Úsudky Karla Holteie byly ale příliš optimistické. S centralizovaným výchovně-vzdělávacím systémem, spočívajícím na hierarchicky vystavěné instituci „dietwartů“, neměl stav v DT vůbec nic společného. Předsednictvo DT totiž nevydalo žádné směrnice, které by vynucovaly realizování výzvy schválené sněmem ve Würzburgu. Několikanásobný turnerský činovník a jeden z předsedů DT Gotthilf Lachenmaier⁵⁰ navíc poukazoval, že stažení „národoveckých zkoušek“ z programu würzburškého sněmu znamenalo zavržení jediné „hnačí a motivující síl[y]“,⁵¹ jež by mohla přimět spolky k cílevědomé indoktrinační práci a následnému vybudování svazové instituce zodpovědné za tuto činnost. S valným úspěchem se proto nesetkala ani rubrika *Dietwart*, která měla být zdrojem podnětů pro výchovně-vzdělávací činnost v DT a která se od roku 1925 začala objevovat v periodiku *Deutsche Turn-Zeitung*.⁵² V rubrice, později přeměněné na samostatnou přílohu, byly sice otiskovány texty s „völkisch“ tematikou,⁵³ a to zvláště poté, co se jejího řízení chopil Thilo Scheller a následně Otto Brüning, proslulý svými knihami o organizaci mládežnických oddílů.⁵⁴ Okruh čtenářů

Deutsche Turn-Zeitung 67, 1922, 41, s. 422; Fritz Mink, Geistesturnen in der Deutschen Turnerschaft, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 71, 1926, 34, s. 291.

⁴³ G[eorg]. Bender, Geistesturnen, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 65, 1920, 5, s. 37.

⁴⁴ Neuendorff, Turner (jako pozn. 42), s. 287.

⁴⁵ Kurt Hamdorf, Der Dietwart, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 71, 1926, 20, s. 155.

⁴⁶ [Oskar] Berger / Peters / Probst / [Franz] Breithaupt, Erste öffentliche Sitzung des Hauptausschusses der Deutschen Turnerschaft, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 43, s. 581.

⁴⁷ [Oskar] Berger / Peters / [Franz] Breithaupt, 18. Deutscher Turntag. Zweite Sitzung, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 43, s. 583–585, zde s. 584.

⁴⁸ Karl Holtei, vom 18. Deutschen Turntag in Würzburg, in: *Bundesturnzeitung* 5, 1924, 21, s. 316–317, zde s. 316.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ Ramsler, Ehrenkreisvertreter Professor Lachenmaier, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 12, s. 142–143; Heslo „Lachenmaier, Gotthilf“, in: Rudolf Gasch (Hrsg.), *Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Leibesübungen*. I. Band: (A–N), Wien/Leipzig 1928, s. 460.

⁵¹ [Gotthilf] Lachenmaier, Abschiedsgedanken zum Deutschen Turntag in Bremen, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 71, 1926, 68, s. 609–610, zde s. 609.

⁵² Tamtéž.

⁵³ [Gotthilf Lachenmaier], Der Dietwart, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 70, 1925, 5, s. 35–36, zde s. 36.

⁵⁴ Bd., „Turnerjugend“, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 3, 1922, 18, s. 206; Bd., Der Tieabend, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 24, s. 300; [Rudolf] B. Weitzer, Kehren sie „zu der Quelle...“? Eine Hoffnung, geschöpft aus dem Büchlein „Turnerjugend“ von Otto Brüning, Mitglied des Jugendausschusses der Deutschen Turnerschaft, in: *Bundesturnzeitung* 5, 1924, 1, s. 3–4; [Edmund] Neuendorff / [Franz] Breithaupt, Der Zeitungsaußschuß der D.T., in: *Deutsche Turn-Zeitung* 71, 1926, 90, s. 838.

byl ale značně omezený a s největší pravděpodobností sestával především z těch, kdo se pokoušeli utvářet světonázor turnerů z vlastní iniciativy.

Podle Edmunda Neuendorffa se již roku 1919 v mnoha spolcích etablovali takzvaní „Geistesturnwarte“ neboli činovníci zodpovědní za „duchovní turnerství“.⁵⁵ Také autoři příspěvků o „Geistesturnen“ zřejmě v místech svého působení provozovali výchovně-vzdělávací činnost a zdá se, že někde byli aktivní i funkcionáři, kteří se přímo titulovali jako „dietwarte“.⁵⁶ Všichni tito angažovaní turneři většinou pracovali nezávisle na sobě. Dochovány jsou ale také zprávy o regionálně koordinovaných formách indoktrinace turnerů. Například v turnerském kraji „Turnkreis XIV – Freistaat Sachsen“ se od roku 1927 všichni předčivitelé a mladiství museli podrobovat zkoušce z „nauky o turnerství“ (Turnertumskunde).⁵⁷ I když činovníci řídicí v saském turnerském kraji tuto výchovu a vzdělávání nebyli organizováni v jednotné instituci, která by byla srovnatelná se systémem „dietwartů“ v DTB, DTB 1919 či DTV, je jejich úsilí konkrétním dokladem, že se po celá 20. léta na různých místech DT objevovaly svébytné náběhy k institucionálně řízenému ovlivňování světonázoru turnerů.

Systém „dietwartů“ byl v DT oficiálně ustanoven až roku 1933. Rok nato jmenoval říšský vůdce sportu Hans von Tschammer und Osten vrchním „dietwartem“ Kurta Müncha,⁵⁸ který dříve působil jako „dietwart“ lipského turnerského spolku a poté jako předseda frankfurtského turnerského spolku⁵⁹ – oba dva spolky přitom organizačně spadaly pod DTB 1919. Kurt Münch, představený v druhé kapitole jako dobrý známý Friedricha Rudolfa Zenkera a jako vydavatel jeho staré příručky *Deutschkunde* s doplňujícími informacemi o Adolfu Hitlerovi, měl výrazný podíl na plošném zavedení instituce „dietwartů“ v DT podle vzoru DTB 1919.⁶⁰ V systému řízeném Kurtem Münchem ale nebyli okrskoví, župní a krajsí „dietwarte“ voleni „zespoda“, jak to bylo běžné v DTB 1919, ani nebyli potvrzováni „shora“, jak se v roce 1931 na popud Konrada Henleina prosadilo v DTV,⁶¹ nýbrž museli být členy NSDAP a do své funkce byli jmenováni jen „se souhlasem příslušných stranických úřadů“.⁶² Proto „dietwarte“ pod Münchovým vedením neměli v DT primárně šířit turnerský „völkisch“ světonázor. Jejich úkolem bylo dosáhnout cíle, jež Hans von Tschammer und Osten definoval takto: „Každý turner a sportovec [ať je] opravdový nacionální socialista a tím pomocník na velkém díle Adolfa Hitlera“.⁶³

Závěrem podkapitoly je možné shrnout, že se instituce „dietwartů“ v centralizované, hierarchicky vystavěné a funkční podobě rozvinula jen ve svazech DTB, DTB 1919 a DTV. Vedení rakousko-uherského svazu DTB zavedlo funkci turnera-vzdělavatele čili „dietwarta“ primárně z toho důvodu, aby turneři dokázali obstát při nové závodní disciplíně, totiž zkoušce z „völkisch“ znalostí. Vrchní představitelé rakouského svazu DTB 1919 a československého DTV přejali systém „dietwartů“ od zaniklého DTB a obhajovali jeho

⁵⁵ Neuendorff, Turner (jako pozn. 42), s. 286.

⁵⁶ [Oskar] Berger, „Der Dietwart und sein Amt“, in: Deutsche Turn-Zeitung 71, 1926, 34, s. 291.

⁵⁷ M[artin]. Schneider, Die Turnertumskunde, in: Deutsche Turn-Zeitung 73, 1928, 8, s. 117–119; Kurt Böhme, Die Turnertumskunde, in: Deutsche Turn-Zeitung 73, 1928, 12, s. 198–199.

⁵⁸ Dopis Hanse von Tschammer und Osten vedoucím funkcionářům DT z 3. ledna 1934, in: Münch (Hrsg.), Vereinsdietwart (jako pozn. 1), s. 33–34.

⁵⁹ Kurt Münch, Deutsch reden! Deutsch schreiben! Deutsch denken!, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Lenzmond 1920, s. 5; E. S., Kurt Münch, in: Sudetendeutscher Turnerbrief 11, 1960, 1, s. 11–12, zde s. 11.

⁶⁰ Münch (Hrsg.), Vereinsdietwart (jako pozn. 1), s. 32.

⁶¹ Konrad Henlein, Der Neuaufbau unserer Führung, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 11, 1930, 23, s. 361–363, zde s. 362–363; Der Verbandsturntag des Deutschen Turnverbandes zu Pfingsten in Saaz, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 12, 1931, 11, s. 161–162, zde s. 161.

⁶² Kurt Münch, Die Arbeit der Dietwarte. Abkommen zwischen dem Reichsschulungsleiter und dem Reichssportführer, in: Reichssportblatt 1, 1934, 19, s. 533.

⁶³ Kurt Münch, Diatarbeit und Leibestübung, in: Reichssportblatt 1, 1934, 1, s. 11.

zřízení s poukazem na domnělý „duchovní rozklad“ válkou zdecimovaného německého národa. V některých spolcích rakousko-uherského svazu TKDÖ a říšskoněmeckého svazu DT rovněž působili turneři-vzdělavatelé, ovšem jejich pozice nebyla totožná s postavením „dietwartů“ v DTB, DTB 1919 a DTV. Turneři-vzdělavatelé v TKDÖ a DT totiž netvořili žádnou jednotnou instituci a ve své činnosti se nemuseli řídit žádnými závaznými směrnicemi. V DT byla instituce „dietwartů“ nakonec ustanovena, ovšem stalo se tak až roku 1933, kdy se svaz již dostával do područí nacistické strany a kdy hlavní úkol turnerů, kteří získali titul „dietwart“, tkvěl v propagaci nacionálněsocialistické ideologie. Následující podkapitoly o struktuře výchovně-vzdělávacích institucí, o profesionalizaci a konkrétní činnosti „dietwartů“, stejně jako o problémech, jimiž byli tito funkcionáři při výkonu své práce sužováni, tudíž popisují situaci pouze ve svazech DTB, DTB 1919 a DTV.

3.2 Struktura instituce „dietwartů“

Když Hermann Leithner v roce 1908 před osmým turnerským sněmem DTB obhajoval potřebu zavedení instituce „dietwartů“, představil zároveň v hrubých rysech, jak by mohla vypadat její struktura. V Leithnerově představě měl každý turnerský spolek ze svého středu určit spolkového „dietwarta“. Spolkoví „dietwarti“ jednoho turnerského okrsku by mezi sebou vybrali okrskového „dietwarta“. Společně s župním „dietwartem“, který by byl volen na župním turnerském sněmu, by okrskoví „dietwarti“ tvořili župní výbor „dietwartů“. Župní „dietwarti“ by se zase scházeli ve svazovém výboru „dietwartů“, jemuž by předsedal turnerským sněmem zvolený svazový „dietwart“.⁶⁴ Leithnerův hierarchický systém kopíroval již stávající stupňovité rozložení funkce náčelníků a realizován byl nejen před první světovou válkou v DTB, ale po první světové válce i v rakouském DTB 1919 a v československém DTV.

Ve všech třech svazech se vyskytovaly Leithnerem proponované stupně instituce „dietwartů“, pouze v DTB 1919 byla do systému zařazena ještě úroveň krajského „dietwarta“ s jeho výborem. Tento svaz se totiž členil do šesti velkých krajů, které se teprve dělily na jednotlivé župy, okrsky a spolky.⁶⁵ Také vedení DTV uvažovalo o krajském zřízení a počítalo, že po jeho zavedení vznikne úřad krajských „dietwartů“.⁶⁶ Od plánu správní reorganizace se však v DTV nakonec odstoupilo, a tak i v tomto svazu jako již v předválečném DTB 1919 zůstal svazový „dietwart“ přímým nadřízeným župních „dietwartů“. Z různých protokolů otiskovaných ve svazových periodikách a ze směrnic, které vymezovaly pole působnosti „dietwartů“, lze učinit závěr, že si činovníci zodpovědní v DTB, DTB 1919 a DTV za systematickou indoktrinaci turnerů byli ve svých kompetencích velmi podobní. Leč v průběhu času a zejména v důsledku specifík jednotlivých svazů došlo v některých bodech k drobným odlišnostem.

Výchovu a vzdělávání v každé ze tří jmenovaných organizací koordinoval svazový výbor „dietwartů“. V DTB jej svolával svazový „dietwart“ se souhlasem svazové turnerské rady jednou za rok či dokonce jednou za dva roky. I užší výbor, čítající vedle svazového „dietwarta“ ještě čtyři župní „dietwarty“ a mající za úkol s předstihem projednávat relevantní

⁶⁴ Achter (jako pozn. 4), s. 171.

⁶⁵ Friedrich Rudolf Zenker, Gliederung und Wirkungskreis der Dietwarte!, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Eismond 1922, s. 1–2; viz také Friedrich Rudolf Zenker, Der Dietwart und sein Amt. Ein Behelfsbüchlein für den Dienst des Dietwartes in Verein und Volk, Wien 1926, s. 13–14.

⁶⁶ Josef Truntschka (Hrsg.), Handbuch des Deutschen Turnverbandes. Sitz in Teplitz-Schönau, Teplitz-Schönau 1925, s. 159.

záležitosti, se setkával jen jednou či dvakrát do roka.⁶⁷ O nic pružněji nepracovaly ani svazové výbory „dietwartů“ v DTB 1919. Užší výbor zde sestával ze svazového „dietwarta“ a tří až pěti krajských „dietwartů“. Svazové turnerské radě sloužil především jako poradní orgán v záležitostech výchovy a vzdělávání turnerů. Zasedání širšího svazového výboru „dietwartů“, to znamená krajských „dietwartů“ pod vedením svazového „dietwarta“, bylo na rozdíl od DTB pevně spojeno se svazovými turnerskými slavnostmi a s řádnými svazovými turnerskými sněmy. V druhém případě k širšímu výboru „dietwartů“ přistoupili ještě i župní „dietwarti“ a v takto početném kolektivu bylo diskutováno o zásadních výchovně-vzdělávacích otázkách a o jménu budoucího svazového „dietwarta“. ⁶⁸ Naprosto stejný obrázek poskytoval i DTV. Jeho svazový výbor „dietwartů“ měl kromě svazového „dietwarta“ již jen čtyři zástupce žup. Výbor radil svazové turnerské radě v záležitostech výchovy a vzdělávání, jinak mu byla vymezena pouze funkce řídicího a výkonného orgánu shromáždění všech župních „dietwartů“. Toto plénium se scházelo v době konání řádných turnerských sněmů či svazových turnerských slavností.⁶⁹

Jestliže se svazové výbory „dietwartů“ svým složením i svými úkoly ve všech třech svazech velice podobaly, práce svazového „dietwarta“ byla v každém svazu trochu jiná. Svazový „dietwart“ v DTV měl podle jednacího řádu svazové rady mimo jiné povinnost vydávat směrnice pro výchovu a vzdělávání v celém svazu či zodpovídat za ideový ráz svazových turnerských festivit.⁷⁰ Zdá se ale, že svazoví „dietwarti“ v DTV – od roku 1919 Adolf Seifert, od roku 1922 Karl Binder a od roku 1928 do roku 1932 Emil Czihal⁷¹ – byli ve svém úřadu spíše pasivní, zvláště porovná-li se jejich činnost s aktivitami Friedricha Rudolfa Zenkera, nepřetržitě zastávajícího post svazového „dietwarta“ po čtvrt století nejdříve v DTB a poté v DTB 1919. K silné, téměř diktátorské pozici Zenkerovi dopomohl zajisté jeho svéráz. Údajně se vyznačoval strohým, houževnatým, téměř až hrubým a nekompromisním charakterem,⁷² čemuž s ohledem na dikci jeho textů není zatěžko uvěřit. Za svou moc a vliv Zenker vděčil ale zejména velkorysým a velmi podrobně vypracovaným kompetencím, které si evidentně při konstituování instituce „dietwartů“ definoval na vlastní míru. Jako svazový „dietwart“ řídil například zkoušky z „völkisch“ znalostí při svazových turnerských slavnostech, sbíral a kontroloval přednášky a zprávy „dietwartů“ všech úrovní, před rokem 1918 bylo jeho úkolem objíždět turnerské spolky a přednášet v nich, po válce zase určoval, jaké pamětní dny se ve všech spolicích budou závazně slavit.⁷³

Nejlépe se rozdíl mezi Zenkerovou horlivostí na straně jedné a určitou netečností jeho kolegů z DTV na straně druhé obráží v literární produkci. Na stránkách periodika československého turnerského svazu lze tu a tam nalézt sdělení a výzvy svazových „dietwartů“, ⁷⁴ především však jejich zprávy informující turnerskou radu nebo turnerský sněm

---

⁶⁷ Bestimmung über das völkische Erziehungswesen im Deutschen Turnerbunde, in: Deutscher Turner-Hort 19, 1909, 21, s. 215–217, zde s. 216.

⁶⁸ Zenker, Gliederung (jako pozn. 65), s. 1; viz také Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 65), s. 11.

⁶⁹ Truntschka (Hrsg.), Handbuch (jako pozn. 66), s. 159–160.

⁷⁰ Truntschka (Hrsg.), Handbuch (jako pozn. 66), s. 152.

⁷¹ Die Mitglieder des Verbandsturnrates von 1919 bis 1929, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 10, 1929, 22, s. 342.

⁷² Sepp Wöll, Ein Zenkerabend in Wien, in: Bundesturnzeitung 13, 1932, 1, s. 6; Friedrich Rudolf Zenker, in: Bundesturnzeitung 15, 1934, 1, s. 4; Arno Krauß, Prof. Friedrich Rudolf Zenker †, in: Sudetendeutscher Turnerbrief 4, 1953, 4, s. 10.

⁷³ Bestimmung (jako pozn. 67), s. 216; Zenker, Gliederung (jako pozn. 65), s. 1; viz také Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 65), s. 12.

⁷⁴ Např. Adolf Seifert, An die Dietwarte, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 6, s. 41; [Karl] Binder, Wieder hat uns der Unerbittliche einen der Getreuesten geraubt, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 9, s. 125.

o úrovni výchovy a vzdělávání v DTV.⁷⁵ Zato Friedrich Rudolf Zenker přispíval výchovně-vzdělávacími články nejen do periodika DTB 1919, ale i do přílohy *Der Dietwart* a do přílohy turnerského kraje „Turnkreis Mitteldeutschland“, pod nějž spadal jeho domovský turnerský spolek ze saského Plavna.⁷⁶ Podepsán je dále pod řadou „osvětových“ spisů představených v druhé kapitole. Pro „dietwarty“ navíc sepsal nepostradatelnou příručku *Der Dietwart und sein Amt*, obsahující mimo jiné rady, jak správně zastávat tuto funkci.⁷⁷

Zatímco se svazoví „dietwarti“ zabývali výchovně-vzdělávacími otázkami v rámci celého svazu, povinnosti krajských a župních „dietwartů“ včetně jejich výborů se omezovaly na příslušný správní celek. Rozdíl mezi svazovými „dietwarty“ a „dietwarty“ podřízené úrovně ale netkvěl pouze ve velikosti území, v kterém uplatňovali svůj vliv. Spočíval-li hlavní úkol svazových „dietwartů“ ve stanovení všeobecně platných směrnic a norem, museli krajští a župní „dietwarti“ řešit již mnohem konkrétnější záležitosti. Zabývali se například tím, jaké svátky se budou v aktuálním a příštím roce v jejich kraji či župě slavit, jaké publikace nesmí chybět ve spolkových knihovnách, jaké moderní tance turneři nesmějí tančit či jak zlepšit úroveň světonázorové indoktrinace v oblasti, kterou spravovali.⁷⁸ Ne všichni krajští a župní „dietwarti“ ale vykonávali tutéž činnost. Jelikož se správní celky všech tří zkoumaných navzájem velmi odlišovaly, byla práce krajských a župních „dietwartů“ ve velké míře lokálně podmíněna. O co vše se tito funkcionáři starali a s jakým nasazením se ve výchovně-vzdělávací práci angažovali, nakonec určoval též jejich charakter. Někteří se připodobňovali více Friedrichu Rudolfovi Zenkerovi, jiní zase vrchním „dietwartům“ z DTV.

Župy byly příliš rozlehlé na to, aby župní „dietwarti“ častěji objížděli jednotlivé spolky a byli tamějším „dietwartům“ radou a činem nápomocni při plnění výchovně-vzdělávacích úkolů. V tomto ohledu měli župním „dietwartům“ vypomoci okrskoví „dietwarti“. Sice tvořili předposlední stupeň institucionální pyramidy, ale právě na nich prý v nejvyšší míře závisela efektivita celého systému „dietwartů“.⁷⁹ Aby mohli „zasáhnout [tam], kde je to zapotřebí“,⁸⁰ byli okrskoví „dietwarti“ pověřeni pravidelnou návštěvou podřízených spolků. Pro „dietwarty“ svého okrsku navíc měli organizovat setkání, která by sloužila k výměně zkušeností a rad. V počtu přidělených spolků panovaly mezi okrskovými „dietwarty“ značné rozdíly. Například v župě „Niederösterreichischer Turngau“ rakousko-uherského DTB zodpovídal jeden okrskový „dietwart“ za sedm spolků, jiný jen za dva,⁸¹

⁷⁵ Např. Verhandlungsschrift über die Verbands-Turnratssitzung am Samstag, den 12. und Sonntag, den 13. Ostermond 1924, in: Töplitz-Schönau, Eichwallerstraße 11, „Posthof“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 5, 1924, 9, s. 108–112, zde s. 110–112.

⁷⁶ Např. Friedrich Rudolf Zenker, Arier!, in: *Der Dietwart*. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Eismond 1920, s. 3; Friedrich Rudolf Zenker, Silvestergedanken 1921–1922. „Silvesterfeier – Ein Tänzchen ins Neue Jahr!“, in: Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes. Beilage 1 des 3. Jahrganges des Bundesturnzeitung vom 1. Eismond 1922, s. 1; Friedrich Rudolf Zenker, Abwehr, in: Bundesturnzeitung 6, 1925, 3, s. 36–40.

⁷⁷ Zenker, *Der Dietwart* (jako pozn. 65).

⁷⁸ Např. Franz Hnolik, Versammlung der Gaudietwarte, in: *Deutscher Turn-Hort* 22, 1912, 10, s. 130–131; Hubert Mika, Steinfeld-Turngau. Dietwartebesprechung, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 10 des 3. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Mai 1922, s. 26–27; [Engelbert Benedikt Brandl], Bericht über die Dietwartearbeit im Westböhmischem Turngau im Jahre 1920, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 2, 1921, 9, s. 81–82; [Engelbert Benedikt] Brandl, Dietbericht 1920, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 2, 1921, 10, s. 94; Oder-Eger-Turngau, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 9, s. 104; Dietwarteversammlung, in: *Alpenländische Turnzeitung*. Mitteilung des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 9 des 7. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Lenzmond 1926, s. 33–34.

⁷⁹ Friedrich Rudolf Zenker, Gliederung und Wirkungskreis der Dietwarte!, in: *Der Dietwart*. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Hornung 1922, s. 3–4, zde s. 3; viz také Zenker, *Der Dietwart* (jako pozn. 65), s. 16.

⁸⁰ Zenker, Gliederung (jako pozn. 79), s. 3; viz také Zenker, *Der Dietwart* (jako pozn. 65), s. 16.

⁸¹ Dietwarteversammlung, in: *Deutscher Turner-Hort* 21, 1911, 9, s. 124.

kdežto v župě „Aupa-Elbe-Turngau“ (Úpsko-labská turnerská župa) československého DTV dohlíželi někteří okrskoví „dietwarti“ i na více jak deset spolků.⁸²

Hlavní břemeno indoktrinační práce spočívalo na bedrech spolkových „dietwartů“, od kterých se očekávalo, že budou realizovat zásady schválené nadřízenými „dietwarty“. Zpočátku nebyl okruh jejich činnosti příliš široký. Podle představ Hermanna Leithnera stačilo, když spolkový „dietwart“ bude turnerům poskytovat různé informace a rady, připraví si projevy u příležitosti různých akcí a navrhne turnerské radě, jak by se z ideového hlediska mohl změnit program spolkových festivů.⁸³ V průběhu let ale význam spolkových „dietwartů“ rostl. Tím se prodlužoval také seznam jejich povinností, které nakonec sahaly od připravování turnerů na zkoušky z „völkisch“ znalostí⁸⁴ přes „pozorování životních projevů místního obyvatelstva“⁸⁵ až po konání národopisně pojatých vycházek.⁸⁶ V závislosti na aktuálních potřebách byly všeobecně stanovené úkoly spolkových „dietwartů“ neustále konkretizovány a doplňovány. Například periodikum svazu DTV přinášelo roku 1927 každý měsíc přesné pokyny pro spolkové „dietwarty“. V dubnovém čísle se tito činovníci třeba dočetli, že musejí založit cestovní fond, opatřit jednotný kroj pro chystanou svazovou slavnost v Ústí nad Labem, navštívit okrskové a župní shromáždění „dietwartů“ a uspořádat oslavu k počtě germánské bohyně Ostary.⁸⁷

Výchova a vzdělávání v ženských oddílech spadala do kompetence spolkových „dietwartů“. V některých spolcích se jí ale chopily turnerky, i když funkce „dietwartek“ nikdy oficiálně zavedena nebyla. O indoktrinační práci turnerek se zachovalo jen velmi málo informací. Z periodika DTB 1919 například pochází zpráva, podle které se v župě „Kärntner Turngau“ (Korutanská turnerská župa) v prosinci roku 1928 účastnilo schůze „dietwartů“ „24 turnerských bratrů a jedna turnerská sestra“.⁸⁸ Větší aktivitu vykazovaly některé turnerky v kraji „Turnkreis Mitteldeutschland“. Téhož roku totiž uspořádaly vlastní školicí kurz v tehdy německém Zawidowě. Během setkání se především radily, jak by mohly k turnerskému „völkisch“ světonázoru přivést ostatní turnerky.⁸⁹ Jejich akce však působí spíše jako ojedinělý úkaz. Výchovně-vzdělávací činnost byla ve studovaných turnerských svazech převážně maskulinní záležitostí.

V pramenech jsou obsaženy náznaky, že instituce „dietwartů“ v DTB, DTB 1919 a DTV nebyly hermeticky uzavřené. Periodikum svazu DTB 1919 například informovalo o příručkách *Deutsche Volkskunde*⁹⁰ či *Mädchen- und Frauenspiegel*,⁹¹ DTV zase ve svých novinách inzeroval Zenkerův spis *Deutschkunde*⁹² nebo Michelovo dílko *Wissenswertes für*

⁸² H. Zinnecker, Turnbezirk Hohenelbe, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 5, 1924, 1, s. 18.

⁸³ Achter (jako pozn. 4), s. 171.

⁸⁴ Bestimmung (jako pozn. 67), s. 217.

⁸⁵ Zenker, Gliederung (jako pozn. 79), s. 3; viz také Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 65), s. 18.

⁸⁶ Emil Lehmann, Turnerschaft und Heimatbildung, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 1, s. 9; Rüstet zum ersten deutschen Muttertag! Die Durchführung des Muttertages, eine Arbeitsaufgabe auch für unsere Dietwarte, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 5, s. 81.

⁸⁷ Aufgaben der Dietwarte im Ostermond, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 7, s. 99.

⁸⁸ Dietwartetagung in Klagenfurt am 2. Julmonds 1928, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 2 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Eismond 1929, s. 7–8, zde s. 8.

⁸⁹ Lotte Müller, Dietlehrgang der Turnerinnen des Kreises 6 in Seidenberg O. L., in: Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes, in: Beilage 19 des 9. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Heuets 1928, s. 49–50.

⁹⁰ Der Deutsche Turnerbund im Jahre 1921, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 3, s. 19–20, zde s. 19.

⁹¹ R. N., Die Turn- und Dietarbeit in den Frauen- und Mädchenabteilungen, in: Bundesturnzeitung 10, 1929, 5, s. 60–61, zde s. 61.

⁹² Vom Bundesdietwarte, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 5, 1925, 1, s. 4.

*Neueintretende der Vereine des Deutschen Turnerbundes 1919.*⁹³ Jeden ze župních „dietwartů“ z DTB 1919 dokonce při zasedání krajského výboru „dietwartů“ referoval o příručce *Deutsche Volkskunde*, kterou považoval za „velmi účelně členěnou“⁹⁴ a kterou vřele doporučoval svým kolegům. Lze tudíž předpokládat, že mnoho „dietwartů“ bylo obeznámeno s výchovně-vzdělávacími principy sousedního svazu, mělo v ruce jejich „osvětovou“ literaturu a možná s její pomocí pracovalo ve svém kraji, župě, okrsku či spolku.

Intenzivně byly pěstovány i personální konexe mezi „dietwarty“. Friedrich Rudolf Zenker byl kupříkladu v osobním kontaktu s Adolfem Seifertem z DTV⁹⁵ a v roce 1927 participoval na shromáždění župních „dietwartů“ téhož svazu v Ústí nad Labem.⁹⁶ Svazový „dietwart“ DTV Karl Binder a toho času vrchní „dietwart“ župy „Jeschken-Iser-Turngau“ Konrad Henlein zase roku 1925 navštívili jednání svazového výboru „dietwartů“ DTB 1919 v hornorakouském Welsu.⁹⁷ O čtyři roky později se možná všichni opět setkali na zámečku Ermreuth nedaleko Norimberku, kde Friedrich Rudolf Zenker organizoval pro „dietwarty“ školicí kurz. Inzerátem v periodiku DTV k němu totiž byli přizváni též „dietwarty“ z Československa.⁹⁸

„Dietwarty“ obou dvou svazů však nenavazovali kontakty jen mezi sebou, nýbrž i s organizacemi, jež nebyly zaměřeny na turnerskou činnost. Tato tendence započala již v DTB. Někteří jeho „dietwarty“ zřejmě spolupracovali se spolkem „Roland“,⁹⁹ který finančně podporoval výzkum a vydávání spisů Franze Xavera Kießlinga.¹⁰⁰ S první světovou válkou se snaha po upevnění kontaktů mezi „dietwarty“ a ostatními myšlenkově spřízněnými kruhy ještě vystupňovala. „Dietwarty“ DTB 1919 třeba měli v „árijských“ periodikách psát o „völkisch“ životě svého spolku či spravovaného území.¹⁰¹ Rovněž na „dietwarty“ DTV bylo apelováno, aby v zájmu zkvalitnění „völkisch“ indoktrinace spolupracovali s ostatními obdobně smýšlejícími uskupeními.¹⁰² Dochovaly se zprávy, že například vrchní „dietwart“ župy „Westböhmischer Turngau“ (Západočeská turnerská župa) Wolfgang Kraus měl projevy při rozličných akcích svazů „Bund der Deutschen“ a „Kulturverband“ (Kulturní svaz)¹⁰³ nebo že DTV jako celek vstoupil do společnosti „Gesellschaft für deutsche Volksbildung in der Tschechoslowakischen Republik“ (Společnost pro německé národní vzdělání v Československé republice), v níž „dietwarty“ měli nalézt další pole své působnosti a získat nové zkušenosti.¹⁰⁴ A tak se systém „dietwartů“ personálně čím dál více propojoval s různými organizacemi, v jádru ale zůstával přísně hierarchickou turnerskou institucí.

⁹³ Bd., Wissenswertes für Neueintretende der Vereine des Deutschen Turnerbundes 1919, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 19, s. 341–342.

⁹⁴ [Karl] Auswald, Vom Kreisdietswarte, in: *Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 35 des 7. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Julmond 1926, s. 131–132, zde s. 131.

⁹⁵ Adolf Seifert / Engelbert [Benedikt] Brandl, Verhandlungsschrift, angenommen in der Sitzung der Gaudietwarte am 29. Julmond (Dezember) 1920 in Reichenberg, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 2, 1921, 2, s. 9–10, zde s. 9.

⁹⁶ Bericht über die Gaudietwarteversammlung am 7. Heumonds 1927 in Aussig, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 8, 1927, 17, s. 273.

⁹⁷ Bundesdietausschusschußtagung (jako pozn. 38), s. 192.

⁹⁸ Reichs-Dietlehrgang des Deutschen Turnerbundes, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 10, 1929, 3, s. 44.

⁹⁹ Dietwarteversammlung (jako pozn. 81).

¹⁰⁰ Der Bundesturnrat, Vom Verein „Roland“, Verein niederösterreichischer Alttertumsfreunde, in: *Deutscher Turner-Hort* 21, 1911, 3, s. 34–35.

¹⁰¹ Zenker, Gliederung (jako pozn. 65), s. 2; Zenker, Gliederung (jako pozn. 79), s. 3; viz také Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 65), s. 14–18.

¹⁰² Dietarbeit, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 3, 1922, 1, s. 4–5.

¹⁰³ [Josef] Ullrich, Gaudietwart Wolfgang Kraus ist nicht mehr..., in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 10, 1929, 3, s. 37.

¹⁰⁴ i, Förderung der Dietarbeit, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 8, 1927, 13, s. 203–204.

Tato pyramidální struktura instituce „dietwartů“ plnila několik funkcí, z nichž ta nejpodstatnější tkvěla v garanci kvalitního zprostředkování idejí turnerského „völkisch“ světonázoru všem členům svazu. Centrálně organizovaný systém umožňoval, aby se obecné, na nejvyšších místech formulované směrnice výchovy a vzdělávání s každou podřízenou úrovní podle lokálních potřeb konkretizovaly. Spolkoví „dietwarti“, kteří v hierarchii zaujímal nejnižší, ovšem z praktického hlediska nejpodstatnější pozici, tak díky pokynům svazových, krajských, župních a okrskových „dietwartů“ přesně věděli, jakým způsobem mají turnerský „völkisch“ světonázor mezi členy spolku multiplikovat. Vedení svazů naopak mohla mít jistotu, že se ve všech spolcích odehrává indoktrinace podle jejich představ.

Druhou funkci stupňovitého uspořádání instituce „dietwartů“ lze označit za komunikační. Na světonázorovém formování turnerů neměli „dietwarti“ pracovat nezávisle a osamoceni, nýbrž jako členové jednoho velkého týmu. Teprve vertikální struktura systému „dietwartů“ utvořila bázi pro vzájemnou a pravidelnou komunikaci, bez níž by jakákoli forma kooperace nebyla možná. Nejdůležitější pozici v komunikační síti měli vždy vrchní „dietwarti“ určitého teritoria, neboť byli prostředníky mezi nižší a vyšší úrovní institucionální pyramidy. Například župní „dietwart“ získával informace od svazového, respektive krajského „dietwarta“, a předával je dále okrskovým „dietwartům“. Od nich zase dostával zprávy o dění v jejich okrscích a poskytoval je dále vyšší instanci. Ne nadarmo tudíž noví krajští, župní a okrskoví „dietwarti“ v DTB 1919 hned po svém nástupu do úřadu uveřejňovali v krajských přílohách svazového periodika *Bundesturnzeitung* své adresy a žádali podřízené „dietwarty“, aby jim zaslali své kontaktní informace.¹⁰⁵ Kromě písemné komunikace se mezi „dietwarty“ díky organizační struktuře rozvinuly také osobní kontakty. „Dietwarty“ se scházeli ve výborech či na různých kurzech, které jim byly vhodným prostorem pro diskuzi, výměnu zkušeností a vzájemnou podporu.

K nezanedbatelným funkcím hierarchického členění instituce „dietwartů“ se zatřetí řadila kontrolní funkce. „Dietwarti“ každé úrovně měli určitou zodpovědnost za indoktrinaci turnerů na svém správním území. Pokud světonázorové formování svazových členů na některém místě neprobíhalo dle představ nejvyšších funkcionářů, bylo hned zřejmé, který spolkový, okrskový, župní a popřípadě krajský „dietwart“ na tom měl vinu. Smysl návštěv krajských „dietwartů“ při župních slavnostech, župních „dietwartů“ při okrskových cvičeních či okrskových „dietwartů“ v jednotlivých spolcích nespočíval evidentně jen v utužování personálních vazeb, nýbrž též v inspekci práce podřízené instance. Okrskovým „dietwartům“ v DTB byla jejich revizní povinnost dokonce exaktně stanovena předpisem: když navštívili turnerský spolek, měli soustředit svou pozornost na způsob provádění „völkisch“ výchovy a vzdělávání, nadto se měli osobně přesvědčit o úrovni „völkisch“ znalostí členů spolku a nakonec ještě zkontrolovat, zda spolkový „dietwart“ svou práci pečlivě zaznamenává.¹⁰⁶

Od třetí funkce lze jen stěží oddělit tu čtvrtou, kterou by bylo možné pojmenovat jako evaluační. Nebýt pyramidálně vystavěné instituce „dietwartů“, svazovým turnerským radám by se nikdy nepodařilo zjistit úroveň indoktrinace v jednotlivých spolcích. V instituci „dietwartů“ proudily jedním informačním „kanálem“ shora dolů různé pokyny a nařízení, druhým informačním „kanálem“ se dostávaly zdola nahoru zprávy o pokroku v šíření

¹⁰⁵ Např. Karl Wilhelm Fink, Dietwarte, Achtung!, in: *Bundesturnzeitung* 2, 1921, 7, s. 57; Hubert Mika, Liebe Turnbrüder im Steinfeldgau!, in: *Bundesturnzeitung* 2, 1921, 4, s. 29; Max Blochwitz, An die Vereins- u. Gaudietwarte des Kreises 6, in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes*. Beilage 1 des 3. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 1. Eismond 1922, s. 1; F. Stockmayer, An die Vereinsdietwarte des 1. Bezirkes, in: *Mitteilungen des Kreises 4 Tirol und Vorarlberg des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 4 des 3. Jahrganges der „*Bundesturnzeitung*“ vom 1. Ostermond 1922, s. 8.

¹⁰⁶ Bestimmung (jako pozn. 67) s. 217.

turnerského „völkisch“ světonázoru. Ke třetí funkci náleží evaluační funkce částečně z toho důvodu, že zprávy představovaly jednu z forem, jak kontrolovat činnost „dietwartů“.¹⁰⁷ Pokud například župní „dietwart“ od některého okrskového „dietwarta“ obdržel nedostatečně vyplněnou zprávu, nebo pokud od něj dokonce neobdržel vůbec nic, byl to signál, že v daném okrsku je s „dietwarty“ něco v nepořádku a že je třeba zasáhnout.

Do roku 1918 prezentovali spolkoví a okrskoví „dietwarty“ své zprávy v župních výborech¹⁰⁸ a župní „dietwarty“ zřejmě na jejich základě sepisovali pro Friedricha Rudolfa Zenkera výroční zprávy o svých župách. Zenkera přitom zajímalo vše: jaké se konaly přednášky, pohovory a jednání, kolik členů je na bázi vícenásobného členství aktivní i v jiných „völkisch“ spolcích, jaké knihy jsou vyskládány v regálech spolkových knihoven či s jakými výsledky dopadly zkoušky z „völkisch“ znalostí.¹⁰⁹ Došlé zprávy se musely vyznačovat extrémní heterogenitou. Aby se zabránilo těmto informačním diskrepancím, přistoupilo se v DTB 1919 i v DTV ke striktní standardizaci. Pro spolkové „dietwarty“ byly tištěny protokoly, které se v DTB 1919 nazývaly *Dietberichtstafel*, v DTV *Vormerkhefte*. „Dietwarty“ do nich měli pravidelně zanášet informace o své práci¹¹⁰ a na základě těchto záznamů následně vyplňovat svazem připravený dotazník, který se jak v DTB 1919, tak v DTV vyzpytal spolkových „dietwartů“ na řadu detailů.¹¹¹ Vyplněné dotazníky zasílali spolkoví „dietwarty“ v DTB 1919 čtyřikrát ročně, v DTV ke konci roku župním „dietwartům“. Ti došlé zprávy vyhodnocovali a potřebné informace zanášeli do vlastních formulářů.¹¹² Svazovým „dietwartům“ nakonec přišla zpráva, na jejímž základě mohli formulovat směrnice pro další zlepšení indoktrinační činnosti „dietwartů“.

Ve svazech DTB, DTB 1919 a DTV, jak ukázala tato podkapitola, byla vybudována hierarchická instituce „dietwartů“. Každý její stupeň byl vybaven určitými kompetencemi, které se směrem od vrcholku institucionální pyramidy k její základně neustále konkretizovaly. Mezi institucemi „dietwartů“ jednotlivých turnerských svazů se utvořily četné vazby, založené na vzájemné inspiraci a osobních kontaktech. Systém „dietwartů“ v ideálním případě neumožňoval pouze jednotný postup v indoktrinační činnosti. Jeho pyramidální struktura zajišťovala také intenzivní komunikaci mezi „dietwarty“, jejich kontrolu a v neposlední řadě i přehled o dosažených výsledcích.

3.3 Profesionalizace „dietwartů“

Při pohledu na požadavky, které byly kladeny na „dietwarty“, se stává zřejmým, že tuto funkci nemohl zastávat každý turner. Průkopníci idey institucionálně řízené indoktrinace byli zprvu jiného názoru. Lehkomyslně se domnívali, že postačí sestavit přehled pokynů,

¹⁰⁷ Tamtéž; Zenker, Gliederung (jako pozn. 79), s. 3; viz také Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 65), s. 18; Adolf Seifert, An alle Gau-, Bezirks- und Vereinsdietwarte, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 8, s. 57.

¹⁰⁸ Např. O., Gaudietwarte-Tagung, in: Deutscher Turner-Hort 23, 1913, 22, s. 287–288, zde s. 288.

¹⁰⁹ Der Bundesdietwart, An die Gaudietwarte!, in: Für den Dietwart. Beilage des Deutschen Turner-Hortes vom 1. des Lenzmonds 1912, s. 5.

¹¹⁰ Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 65), s. 47; Vormerkhefte über die Arbeit der Dietwarte in den Vereinen, Abteilungen und Riegen des Deutschen Turnverbandes, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 17, s. 276.

¹¹¹ Státní okresní archiv Most, Fond Spolek německých turnerů – okresní vedení Most, inventární číslo 4: Hlášení o činnosti spolků turn. okresu Most, výroční zprávy „dietwartů“; Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 65), s. 48–50. Viz také seznam otázek, jejichž zodpovězení Zenker požadoval od krajských „dietwartů“ v roce 1922. Zřejmě se jedná o zárodečnou formu pozdějších dotazníků pro krajské „dietwarty“: Der Bundesdietwart, An die Kreisdietwarte!, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 2, s. 11.

¹¹² Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 65), s. 47; Vormerkhefte (jako pozn. 110).

jejichž plněním bude možné pověřit lečjakého turnera. Brzy ale museli mnozí dospět k poznatku, že takto jednoduše nebude instituce „dietwartů“ fungovat. V periodiku svazu DTB se lze například dočíst, že roku 1911 bylo v župě „Niederösterreichischer Turngau“ zvoleno šest nových okrskových „dietwartů“, načež už o rok později byla polovina z nich vystřídána jinými turnery.¹¹³ Co přesně bylo příčinou ukončení jejich výchovně-vzdělávací činnosti, nelze zjistit, ovšem s velkou pravděpodobností se v úřadu kvůli své nekompetentnosti málo osvědčili.

Po celé zkoumané období bylo proto v periodikách a publikacích svazů DTB, DTB 1919 a DTV diskutováno o vhodných predispozicích turnerů, jež aspirovali na post „dietwarta“. Správnému charakteru „dietwarta“ se dokonce věnovala samostatná, roku 1934 vydaná publikace *20 Briefe an einen jungen Dietwart*¹¹⁴ od Williho Bucha, jenž sám úřad „dietwarta“ zastával ve svazu DTB 1919. Ve 20 dopisech, původně zveřejňovaných na pokračování v hlavních novinách svazu DT, ¹¹⁵ poskytoval Buch imaginárnímu „dietwartovi“ rady, které mu měly pomoci obstát v novém úřadu. Přitom na mnoha místech poukazyval na určité vlastnosti a dovednosti, bez nichž se „dietwart“ při své indoktrinační práci údajně nemůže obejít. I když spisek vznikl pro potřeby nově zavedeného systému „dietwartů“ v „arizovaném“ DT, vycházel Buch při sepisování dopisů ze svých dřívějších zkušeností. Jakým charakterem se tedy „dietwarti“ podle dopisovatelů svazových periodik a podle Williho Bucha měli vyznačovat?

Za vzor byli dávání zejména tři předčasně zemřelí župní „dietwarti“, a to Ernst Strach z rakousko-uherského DTB a Ludwig Protz s Wolfgangem Krausem z československého DTV. Na vrchním „dietwartovi“ žup „Turngau Brandenburg“ a „Ostgau“ (Turnská župa Braniborsko a Východní župa) Ernestu Strachovi, který roku 1914 jako sedmatřicetiletý padl na východní frontě,¹¹⁶ stejně jako na vrchním „dietwartovi“ župy „Westböhmischer Turngau“ Wolfgangu Krausovi, jenž ve 48 letech roku 1929 podlehl plicní chorobě,¹¹⁷ bylo ponejvíce oceňováno jejich mimořádné řečnické nadání. Wolfgang Kraus měl k tomu nejlepší předpoklady, protože byl vystudovaným knězem. Slova jeho „nádherný[ch] projevů“¹¹⁸ se prý zdála jako „z daleké, nadzemské říše“¹¹⁹ a dávala podle oslavné biografie posluchačům zapomenout, že i on je „pouhý člověk“.¹²⁰ Podobný účinek údajně měly Strachovy patetické řeči pronášené každoročně při výročí Jahnova narození.¹²¹ Strachův projev při zasvěcení Bismarckovy rozhledny na návrší u berlínského jezera Müggelsee považovala redakce svazového periodika DTB dokonce za natolik exemplární, že jej otiskla v prvním čísle novin z roku 1905.¹²²

Jestliže „dietwart“ ovládal rétorické umění jako Kraus či Strache, měl zajisté velkou výhodu, na druhou stranu se většina textů shoduje, že namísto krasořečnění je podstatnější, aby „dietwart“ dokázal „málo slovy“ obeznámit posluchače se zásadami turnerského

¹¹³ Hnolik, *Versammlung* (jako pozn. 78), zde s. 130.

¹¹⁴ Willi Buch, *20 Briefe an einen jungen Dietwart*, (Schriftenreihe zur Vertiefung der Diatarbeit in den Vereinen des Reichsbundes für Leibesübungen, Folge 1) Berlin 1934.

¹¹⁵ [Willi] B[uch]., *Briefe an einen jungen Dietwart*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 79, 1934, 21, s. 2.

¹¹⁶ Strachovo parte viz in: *Deutscher Turner-Hort* 24, 1914, 24, s. 240.

¹¹⁷ Hans Demal, *Gestorben im Dienste des Volkes*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 10, 1929, 5, s. 69–70, zde s. 69.

¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹ Josef Pergher (Hrsg.), *Wolfgang Kraus, ein sudetendeutscher Ekkehard. Nachgelassene Vorträge, Reden und Gedichte des Gaudietwartes des Westböhmisches Turngaues und Dichters P. Wolfgang Kraus*, Mies 1929, s. 11.

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ Ernst Strach. *Lieder- und Vortragsbuch eines Helden*, Berlin-Friedrichshagen 1930, s. 14; Ernst Koppe, *Einem Sänger der völkischen Turnerei*, in: *Bundesturnzeitung* 12, 1931, 19, s. 271–272, zde s. 272.

¹²² *Ansprache des Gauschriftwartes Strach anlässlich der Einweihung der Bismarckwarte auf den Müggelbergen bei Berlin*, in: *Deutscher Turner-Hort* 15, 1905, 1, s. 3–4.

„völkisch“ světonázoru.¹²³ Willi Buch proto v dopisech pro čerstvě zvoleného „dietwarta“ vzpomínal na své mládí, strávené v jednom berlínském turnerském spolku. Tamější „dietwart“ prý uměl „jednou větou vykon[at] jasnou výchovně-vzdělávací práci.“¹²⁴ „Kdo neumí ve 12 minutách turnerským bratřím vysvětlit smysl Jahnova turnerství,“ uzavíral Buch, „nebude nikdy dobrým dietwartem, i kdyby byl vysokoškolským profesorem.“¹²⁵ Onen „dietwart“ z berlínského turnerského spolku, který mladému Buchovi tolik učaroval svým jednoduchým vyjadřováním, měl být ostatně truhlářský mistr.¹²⁶ Podle názoru turnerských funkcionářů tedy správný „dietwart“ nemusel být řečnický nadaný učenec. Stát se jím mohl i obyčejný, ve své lokalitě „dobře známý spoluobčan“.¹²⁷ Důležité však bylo, aby měl „zdravý selský rozum.“¹²⁸ a působil přesvědčivě.

Od „dietwartů“ se očekávalo, že své přesvědčení o „rasové čistotě“, „národní jednotě“ a „duchovní svobodě“ nebudou dávat najevo jen ústně, ale i rozmanitou angažovanou prací ve prospěch národa. Pro vzorové „dietwarty“ Stracha, Protze a Krause bylo například typické, že se ve svém volném čase velmi horečnatě věnovali „völkisch“ umělecké činnosti. Ernst Strach třeba složil několik vlasteneckých písní, které byly obsaženy ve zpěvníkách DTB a DTB 1919.¹²⁹ Nadto byl autorem portrétů Jahna, Bismarcka a mnoha osobností „osvobozeneckých“ válek. Vytvořil dokonce i návrh symbolu DTB v podobě osmiramenné svastiky,¹³⁰ kterou později za svůj znak přejaly svazy DTB 1919 a DTV.¹³¹ „Maršál na poli německého völkisch turnerství“¹³² Wolfgang Kraus zase rád sepisoval články o „osudu a utrpení“ Německa¹³³ i „o životě a činnosti velkých mužů“.¹³⁴ Pokaždé přitom údajně „jeho srdce překypělo“,¹³⁵ takže bylo vidět „žal a bol v písmenech, jež psal z nitra své krvácející duše“.¹³⁶ Ještě aktivnější než Strach a Kraus byl na poli literatury úředník kynšperských uhelných dolů Ludwig Protz.¹³⁷ Velmi dobře prý znal „srdeční tep svého národa“¹³⁸ a nechával jej rozezvučet ve svých básních, povídkách a libretech.¹³⁹

---

¹²³ Josef Sagasser, Neuwahlen, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 11, 1930, 1, s. 6.

¹²⁴ Buch, 20 Briefe (jako pozn. 114), s. 8.

¹²⁵ Tamtéž, s. 11.

¹²⁶ Tamtéž, s. 8.

¹²⁷ Hubert Mika, Gaudietwartsbericht für 1924, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 3 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Hornung 1925, s. 18–19, zde s. 19.

¹²⁸ Tamtéž. Pasáže z Mikovy zprávy byly včetně citované charakteristiky „dietwarta“ otisknuty také v periodiku DTV: B., Die Aufgabe des Dietwartes, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 6, s. 98.

¹²⁹ Ernst (jako pozn. 121); Erich Krüger (Hrsg.), Kleines Liederbuch des Deutschen Turnerbundes. 3. Auflage, Berlin 1926, s. 7.

¹³⁰ Ernst (jako pozn. 121), s. 14–15; Koppe, Einem (jako pozn. 121), s. 272.

¹³¹ [Klaudius] K[upk]-a., Bundesabzeichen, in: Bundesturnzeitung 1, 1920, 14, s. 109–110; Josef Truntschka / E[rnst]. Tscherne, Verhandlungsschrift aufgenommen am 3. Gilbharts (Oktober) 1920 in der Verbandsturnratsitzung in Töplitz, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 1, 1920, 11, s. 113–114, zde s. 114.

¹³² Pergher (Hrsg.), Wolfgang (jako pozn. 119), s. 5.

¹³³ Ullrich, Gaudietwart (jako pozn. 103).

¹³⁴ Tamtéž.

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ Ludwig Protz. Sein Leben und Schaffen, (Bücher des Egerlandes, Bd. 35) Geislingen/Steige 1964, s. 11.

¹³⁸ Hans Seidel, Ludwig Protz – ein völkischer Dichter des Egerlandes, in: Falkenauer Heimatbrief 8, 1956, 3/4, s. 48.

¹³⁹ Např. Ludwig Protz, Ein Sagenspiel vom „Alten Schloß“. Eine Hundertjahr-Heraufbeschworung der Kagener Ritter, Königsberg a. d. Eger s. d.; Ludwig Protz, „Des Sängers Fluch“. Ein Sagenspiel am „Hohen Stein“ nach der Ballade von Ludwig Uhland, Eger s. d.

Konečně měl být budoucí „dietwart“ „pořádný muž“¹⁴⁰ s tvrdým charakterem a přísnou sebedisciplínou.¹⁴¹ Práce „dietwarta“ nebyla nic pro slabé povahy, naopak vyžadovala rozhodné a temperamentní osobnosti, které se „nebojí zodpovědnosti“¹⁴² a které by chtěly „pěstmi se vrhnout na všechny ty vlašné Němce“¹⁴³ přizpůsobující se „cizímu jhu“.¹⁴⁴ K „pořádnému muži“ patřila také skromnost a nezájem o vděk či odměnu.¹⁴⁵ Ovšem i za předpokladu, že jistý turner dobře a přesvědčivě řečnil, pracoval pro národ a ještě k tomu všemu disponoval charismatickými vlastnostmi, neznamenalo to automaticky, že se z něj stane schopný „dietwart“. Tyto zásadní predispozice musely být totiž podepřeny patřičnými znalostmi a vědomostmi, kterými by se „dietwarti“ odlišili od masy běžných turnerů.

Za účelem profesionalizace spolkových „dietwartů“ produkovali aktivní a nezřídka vysoce postavení „dietwarti“ různé speciální materiály. Nejrychlejší a nejzaručenejší způsob, jak je všem „dietwartům“ poskytnout, tkvěl v uveřejnění ve svazovém periodiku. Od roku 1911 byly noviny *Deutscher Turner-Hort*, centrální médium svazu DTB, rozšířeny o dvoustránkovou přílohou *Für die Dietwarte*,¹⁴⁶ která byla již o rok později přejmenována na *Der Dietwart*.¹⁴⁷ S železnou pravidelností se příloha objevovala společně s prvním číslem měsíce, a to i po celé válečné období až do roku 1919, kdy DTB a s ním i *Deutscher Turner-Hort* přestaly existovat. Plynule však název, strukturu i periodicitu přílohy převzalo periodikum *Bundesturnzeitung* nástupnické organizace DTB 1919.¹⁴⁸ Poněkud jiná cesta byla zvolena v československém DTV. Na libereckém shromáždění koncem roku 1920 odmítli župní „dietwarti“ vznik samostatné přílohy pro „dietwarty“, „protože celé noviny *Turnzeitung* [kurzíva M. K.] mají být völkisch čítankou,“¹⁴⁹ z níž by každý „dietwart“ mohl čerpat podklady pro svou práci. Teprve v roce 1925 byla zřízena stálá rubrika *Der Dietwart*, přinášející texty primárně určené pro „dietwarty“.

Při bližším nahlédnutí do rubriky a obou dvou příloh pro „dietwarty“ ale vychází najevo, že v nich byly obsaženy texty, které se mohly nacházet i v jiné části periodika. Obecně sice převažovala tendence, že v hlavním oddíle novin byly otiskovány statě s aktuální tematikou, zatímco rubrika a přílohy pro „dietwarty“ přinášely delší texty o významných osobnostech a historických událostech, nicméně v obou dvou částech periodik by se daly nalézt výjimky.¹⁵⁰ Jediné, co se v novinách všech třech svazů nacházelo výhradně v oddíle pro „dietwarty“, byl přehled „památných“ dnů.¹⁵¹ Překvapivě však ve zkoumaných přílohách a rubrice scházely informace organizačního charakteru. Vše nasvědčuje tomu, že přílohy a rubriky pro „dietwarty“ těmto funkcionářům nedostačovaly k získání speciálních znalostí, které byly nezbytné pro výkon jejich práce. Pokud „dietwart“ články pravidelně a svědomitě

¹⁴⁰ E-H-M, Die Briefe eines Turners, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 21, s. 254–255, zde s. 255.

¹⁴¹ Buch, 20 Briefe (jako pozn. 114), s. 76–78.

¹⁴² E-H-M, Die Briefe (jako pozn. 140), s. 255.

¹⁴³ Sagasser, Neuwahlen (jako pozn. 123).

¹⁴⁴ Tatměž.

¹⁴⁵ E-H-M, Die Briefe (jako pozn. 140), s. 255.

¹⁴⁶ *Für den Dietwart*, Beilage des Deutschen Turner-Hortes vom 1. des Heuerts 1911, s. 1.

¹⁴⁷ *Der Dietwart*. Beilage des Deutschen Turner-Hortes vom 1. des Ostermond 1912, s. 7.

¹⁴⁸ *Der Dietwart*. Beilage der „*Bundesturnzeitung*“ vom 1. Eismond 1920, s. 1.

¹⁴⁹ Seifert / Brandl, *Verhandlungsschrift* (jako pozn. 95), s. 10.

¹⁵⁰ Např. *Kriegsbilder aus Serbien*, in: *Der Dietwart*. Beilage des Deutschen Turner-Hortes vom 1. des Hartungs 1916, s. 1; Gertrud Blochwitz, *Der Krieg und die Frau*, in: *Der Dietwart*. Beilage des Deutschen Turner-Hortes vom 1. des Ermtings 1918, s. 16; Willi Buch, *Der unvergängliche Gedanke*, in: *Bundesturnzeitung* 1, 1920, 10, s. 73–74.

¹⁵¹ Např. *Wichtige Gedenktage in Heuert (Juni)*, in: *Für den Dietwart*. Beilage des Deutsche Turner-Hortes vom 1. des Heuerts 1911, s. 1; *Wichtige Gedenktage in Eismond*, in: *Der Dietwart*. Beilage der „*Bundesturnzeitung*“ vom 1. Eismond 1920, s. 1; *Unsere völkischen und turnerischen Gedenktage / Hartung*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 1, s. 7.

četl, mohl si s jejich pomocí ulehčit práci, ale to, co prvořadě potřeboval, byla přehledně strukturovaná publikace, která by obsahovala jasně definované pokyny pro indoktrinační činnost a přehledně zpracované spektrum klíčových témat turnerského „völkisch“ světonázoru.

K takovýmto pomocným brožurám se řadily mimo jiné příručky pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí, které byly představeny ve druhé kapitole. Jejich funkce se zdá být dvojitá: na jedné straně sloužily jako učebnice pro všechny členy příslušných svazů, na straně druhé byly důležitým materiálem i pro „dietwarty“, kteří turnerům „völkisch“ světonázor vysvětlovali. Příručky byly „dietwartům“ podkladem pro krátké projevy, delší přednášky i vzájemnou diskuzi s turnery.¹⁵² Svého skutečného poslání tak tyto texty nabyly teprve jako prostředek interakce mezi „dietwartem“ a turnerem.¹⁵³ Vzniku příruček předcházela řada provizorních spisů pro „dietwarty“. V pramenech bývají tyto spisy nazývány jako *Dietbehelfe*. První takovou brožuru se v DTB pokoušel sepsat pětičlenný autorský kolektiv pod Zenkerovým dohledem,¹⁵⁴ ale kvůli údajnému profesnímu vytížení autorů a náročnosti zpracovávané látky se zamýšlenou publikací nikdy nepodařilo vydat.

Z raných let existence DTB 1919 a DTV se dochovaly zprávy o nekoordinovaném a téměř chaotickém vytváření nejrozmanitějších příruček pro „dietwarty“. Vydávaly je hlavně nižší instance systému „dietwartů“. V DTV vznikla roku 1920 kupříkladu publikace vrchního „dietwarta“ župy „Westbömischer Turngau“ Engelberta Benedikta Brandla *Kurze Fragen und Antworten zur völkischen Prüfung nebst einer Abhandlung über praktische Dietwartearbeit*. Ze stejného roku pochází i příručka *Leitgedanken für die Tätigkeit der Dietwarte im südmährischen Turngau* tamějšího župního „dietwarta“ Karla Bindera¹⁵⁵ a *Was jeder deutsche Turner wissen muss* župy „Schönhengst Turngau“ (Hřebečská turnerská župa).¹⁵⁶ Na jednání „dietwartů“ župy „Turngau Salzburg“ (Turnerská župa Salcburk) rakouského svazu DTB 1919 se roku 1922 zúčastnění „dietwarti“ zase shodli, že pro výchovně-vzdělávací účely druhého půlroku poskytne jeden „dietwart“ z Radstadtu svou práci o židovské otázce, jiný „dietwart“ dodá svůj článek o významu tělovýchovy na obnovu „národní síly“ a další dva „dietwarti“ sepíší příspěvek o sociální problematice.¹⁵⁷ Všechny příspěvky se poté zřejmě sešly v jednom přebalu a byly poskytnuty i ostatním „dietwartům“ župy „Turngau Salzburg“. Rovněž samotné turnerské spolky produkovaly pomůcky pro „dietwarty“. Z nakladatelství turnerského spolku ve východočeském Nýrsku vzešla třeba příručka tamějšího turnera *Leitfaden für deutschvölkische und turnerisch-völkische Fragen*.¹⁵⁸

Je mimo jakoukoli pochybnost, že podobných dočasných lokálních pomůcek existovalo mnohem více, ovšem nezachovaly se ani ony, ani zprávy o jejich názvu, obsahu a nákladu. Přesný obsah a náklad není ale znám ani u výše uvedených publikací. Z jejich titulů

¹⁵² Friedrich Rudolf Zenker, Der „Deutschkunde“ 1. Bändchen, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Julmond 1923, s. 23–24, zde s. 23.

¹⁵³ Verhandlungsschrift (jako pozn. 75), s. 111.

¹⁵⁴ Friedrich Rudolf Zenker, Bericht des Bundesdietwartes Zenker, in: Deutscher Turner-Hort 22, 1912, Sonderfolge, s. 149–151, zde s. 149.

¹⁵⁵ Adolf Seifert, An die Dietwarte, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 1, 1920, 8, s. 80–81, zde s. 80.

¹⁵⁶ [Josef Truntschka / Ernst Tscherne], Verhandlungsschrift aufgenommen am 3. Gilbharts (Oktober) 1920 in der Verbandsturnratssitzung in Töplitz, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 1, 1920, 10, s. 104–106, zde s. 105.

¹⁵⁷ Sepp Schmidt / Otto Eberhard, Eine Dietwarteversammlung des Turngaues Salzburg, in: Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 17 des 3. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Herbstmond 1922, s. 49–50, zde s. 50.

¹⁵⁸ Seifert, An die Dietwarte (jako pozn. 74), s. 41. Na jiném místě se příručka objevuje pod titulem *Leitfaden für allgemeine völkische und turnerische Fragen*. Verhandlungsschrift über den am 28. Erntemonat (August) in den Lindensälen zu Töplitz-Schönau stattgehabten Verbandsturntag, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 19, s. 187–189, zde s. 188.

lze ovšem vyvodit, že „dietwartům“ předkládaly vybraná zpracovaná témata a v některých případech i doporučení, jak správně zastávat funkci „dietwarta“. Zda působnost těchto příruček překročila hranice žup, okrsků a spolků, lze jen stěží posoudit. Texty župy „Turngau Salzburg“ zůstaly asi omezeny jen na její území, i když nelze vyloučit, že je „dietwarti“ poskytli též spřáteleným kolegům z jiných žup. Dynamičtější cirkulaci vykazovaly zřejmě pomůcky DTV, neboť Brandlova a Binderova příručka i publikace spolku z Nýrska byly svazem oficiálně schváleny a doporučovány všem svazovým „dietwartům“.¹⁵⁹

Žádná z těchto knížeček však nemohla vyplnit mezeru zejména v příručních knihovnách „dietwartů“. Absence jedné obecně platné a obsahově vyčerpávající brožury byla palčivá a nouze dosáhla dokonce takových rozměrů, že „dietwarti“ používali pro svou práci publikace, které primárně byly určeny pro světonázorovou indoktrinaci turnerské mládeže. V DTV to byla brožura jihomoravských „dietwartů“ *Völkisches Merkblatt für die deutschen Jungen und Mädchen* z roku 1920,¹⁶⁰ v DTB 1919 publikace *Deutschbüchlein für die Jugend des Deutschen Turnerbundes* (1919),¹⁶¹ uveřejněná o tři roky později.¹⁶² Obě dvě tiskoviny avšak rozsahem nepřekročily 20 stran, navíc druhé jmenované dílko z půlky sestávalo z textů písní.¹⁶³ Tlak na vedení svazů, aby se urychlilo vydání vhodných publikací pro „dietwarty“, byl tedy enormní a každé prodlení bylo pocíťováno „s velkou bolestí“.¹⁶⁴ Ohromná úleva se tedy musela zmocnit „dietwartů“ z DTB 1919 a DTV, když Friedrich Rudolf Zenker sepsal svou příručku *Deutschkunde* a když československý turnerský svaz dal do tisku *Deutsche Volkskunde a Mädchen- und Frauenspiegel*. Na rozdíl od DTB 1919, v němž Zenker po uveřejnění druhého vydání své příručky zakázal používání dosavadních prozatímních spisů,¹⁶⁵ zůstaly v DTV staré pomůcky nadále v oběhu.¹⁶⁶

Třebaže se uveřejněním těchto zásadních a pro „dietwarty“ nepostradatelných příruček připravila půda pro jednotnou indoktrinaci, byly i v následujících letech sestavovány další doprovodné tiskoviny, které měly „dietwartům“ „dopomoci lépe a lépe se vypořádat s těžkostmi výchovně-vzdělávací práce“.¹⁶⁷ Friedrich Rudolf Zenker roku 1926 připravil ve 2 000 kusech¹⁶⁸ důležitý soubor textů *Der Dietwart und sein Amt*, který měl odpovědět na

---

¹⁵⁹ Seifert, An die Dietwarte (jako pozn. 155), s. 80; Seifert, An die Dietwarte (jako pozn. 74), s. 41.

¹⁶⁰ Turngau Süd-Mähren (Hrsg.), *Völkisches Merkblatt für deutsche Jungen und Mädchen*. 2. Auflage, s. 1. 1920; Franz Lewitschek / Franz Netopil, Bericht über die Sitzung des erweiterten Gauturnrates am 4. Heumond (Juli) 1920, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 1, 1920, 8, s. 88; I. Tagung der Dietwarte des Gaues Südmähren, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 1, 1920, 8, s. 88–89, zde s. 89; Allgemeine Grundsätze und gemeinsame Richtlinien für die Tätigkeit der Dietwarte im Westböhmischem Turngau, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 1, 1920, 12, s. 126; *Völkischer Werkstoff für unsere deutschen Jungen und Mädchen*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 2, 1921, 2, s. 14. Výtisk prvního vydání brožury nebyl prozatím nikde nalezen.

¹⁶¹ *Deutschlandbüchlein für die Jugend des Deutschen Turnerbundes* (1919), in: *Bundesturnzeitung* 4, 1923, 14, s. 180.

¹⁶² Verhandlungsschrift, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1923, 13, s. 165–167, zde s. 167.

¹⁶³ Uto von Melzer, *Deutschlandbüchlein für die Jugend des Deutschen Turnerbundes* (1919), Wien 1923, s. 10–19.

¹⁶⁴ Voranzeige. *Handbuch der Deutschkunde, ein Leitfadens völkischer Bildung für jeden, der eine bessere deutsche Zukunft will*. Im Auftrage des Deutschen Turnerbundes (1919) verfasst von Wolfgang Wilhelm Schultz – voraussichtlicher Umfang 300 Seiten, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1922, 15, s. 116–117, zde s. 116.

¹⁶⁵ Zenker, *Der „Deutschkunde“* (jako pozn. 152), s. 23–24.

¹⁶⁶ R. Leberecht, *Behelfe für Dietwarte!*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 10, 1929, 19, s. 295–296; [Seznam příruček pro „dietwarty“ sestavený vrchním „dietwartem“ župy „Südmährischer Turngau“, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 3, 1922, 20, s. 231.

¹⁶⁷ Franz Scholz, Bericht des Kreisdietwartes, in: *Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 7 des 9. Jahrganges der „*Bundesturnzeitung*“ vom 1. Lenzmund 1928, s. 42.

¹⁶⁸ Sitzung des Erweiterten Bundesturnrates. Auszug aus der Verhandlungsschrift, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 15, s. 266–271, zde s. 269.

dotazy týkající se struktury, poslání a aktivit instituce „dietwartů“. ¹⁶⁹ Dosti podobnými publikacemi podporoval „dietwarty“ i svaz DTV. Z župy „Südmährischer Turngau“ (Jihomoravská turnerská župa) vzešla třeba útlá brožurka *Leitgedanken für Dietwarte*, jež si za cíl kladla dodat začínajícím „dietwartům“ materiály pro „řádnou a plodnou výchovně-vzdělávací práci“. ¹⁷⁰ Připravovali si „dietwart“ důležité projevy, představovaly pro něj užitečnou pomůcku publikované proslovy jeho kolegů. Někdy byly zdařilé přednášky z různých lokálních akcí pouze svépomocně namnoženy a rozeslány „dietwartům“ dané oblasti, ¹⁷¹ jindy byly buď jednotlivě, nebo souborně vytištěny a v této formě poskytnuty všem zájemcům z řad „dietwartů“. Například „dietwarti“ župy „Wiener Turngau“ (Vídeňská turnerská župa) ¹⁷² dali roku 1926 do oběhu publikaci nazvanou jednoduše *Dietreden*. V ní nabízeli pro každý měsíc jednu vzorovou řeč. ¹⁷³ Ze školicích kurzů pro „dietwarty“ svazu DTB 1919 zase vzešla brožura *Ziele und Wege deutschvölkischer Weltanschauung* ¹⁷⁴ nebo kniha *Volk unterm Kreuz*, uveřejněná roku 1937 dokonce ve druhém vydání. ¹⁷⁵

Vedení svazů si evidentně dobře uvědomovala, že to, co „dietwartům“ s velkým úsilím byla schopna v příručkách a různých brožurách zprostředkovat, byly jen základní organizační pokyny a velmi koncentrované ideje o „rasové čistotě“, „národní jednotě“ a „duchovní svobodě“. Při pročitání brožur si tak „dietwarti“ mohli učinit hrubou představu o myšlenkách turnerského „völkisch“ světónázoru, mohli získat podněty pro chystaný projev, ale nemohli z těchto textů čerpat permanentně, zvláště když mnozí turneři některé tyto publikace vlastnili také, aby se z nich učili na zkoušky z „völkisch“ znalostí. Chtěl-li „dietwart“ získat nové nápady pro svou indoktrinační činnost, musel vzít do rukou i tiskoviny vydané mimo jeho turnerský svaz. Aby při této příležitosti nepřišel do kontaktu s ideově nepatřičnou literaturou, nýbrž aby pracoval jen s knihami, které „jasně obrazy německé citění a smýšlení“ a „čistý německý ráz“, ¹⁷⁶ uveřejňovala periodika *Deutscher Turner-Hort*, *Bundesturnzeitung* i *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* dlouhé seznamy s vhodnou literaturou pro „dietwarty“. ¹⁷⁷ O knihách, které měly „dietwartům“ sloužit jako pomůcky, bylo v roce 1921 diskutováno i při shromáždění „dietwartů“ župy „Westböhmischer Turngau“ nebo župy „Nordböhmischer Turngau“ (Severočeská turnerská župa) svazu DTV. ¹⁷⁸

Není možné říci, zda si „dietwarti“ doporučované knihy skutečně objednávali a zda je využívali pro potřeby svého úřadu. Pokud se ale některý „dietwart“ začel do inzerovaných

¹⁶⁹ [Rudolf B.] Weitzer, Der Dietwart und sein Amt, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Nebelmond 1926, s. 24.

¹⁷⁰ Leitgedanken für angehende Jugend- und Dietwarte, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 9, s. 154.

¹⁷¹ Dietwartetagung (jako pozn. 88), s. 8.

¹⁷² „Dietreden“, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, 20, s. 286; „Dietreden“, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, 21, s. 307.

¹⁷³ Karl Braun / Kurt Knoll / Karl Lindeck et al., Dietreden. Zum Gebrauche der Dietwarte in den Vereinen des Deutschen Turnerbundes (1919), Wien 1926, s. 3.

¹⁷⁴ E. Gorr, „Ziele und Wege deutschvölkischer Weltanschauung“, in: Bundesturnzeitung 10, 1929, 36, s. 521.

¹⁷⁵ Bernhard Kummer (Hrsg.), Volk unterm Kreuz. Drei Vorträge gehalten zum ersten Bundesdietlehrgang des „Deutschen Turnerbundes“ in Grein an der Donau im Juli 1931. Zweite Auflage, Leipzig 1937.

¹⁷⁶ Anton Dorigato, Geistiges Rüstzeug für Dietwarte, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 6, s. 40.

¹⁷⁷ Např. R. Müller, Lehrbehelfe für Dietwarte, in: Der Dietwart. Beilage des Deutschen Turner-Hortes vom 1. des Ostermonds 1912, s. 7–8; Dorigato, Geistiges (jako pozn. 176); Zur Dietarbeit in den Vereinen, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Maien 1920, s. 9; Auswahl von Handbüchern zum Gebrauche für Dietwarte!, in: Bundesturnzeitung 2, 1921, 19, s. 198; 2. Auswahl von Handbüchern für Dietwarte, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 11, s. 87; Auswahl von Handbüchern für Dietwarte nur zu beziehen durch: Franz Matzner, Buchhandlung, Wien 17., Kalvarienbergg. 3, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 19, s. 252.

¹⁷⁸ 2. Dietwartesitzung in Leipa am 6. Lenzmond (März), in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 8, s. 69; Dr. B., Dietwarte-Lehrgang, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 15, s. 149.

publikací, byl na nejlepší cestě k prohloubení svých vědomostí o „völkisch“ zásadách. V otiskovaných seznamech byla totiž zastoupena díla, která pocházela od nejvýznačnějších „völkisch“ aktérů a která svými náměty pokrývala veškeré okruhy turnerského „völkisch“ světónázoru. Pro lepší orientaci bývaly seznamy dokonce tematicky členěné, takže si „dietwart“ mohl knihy cíleně pořizovat z oblastí, k nimž zrovna sháněl informace, ať už se jednalo o problematiku židovské otázky,¹⁷⁹ „rasy“ a národovectví¹⁸⁰ nebo třeba svérázu a podstaty národa.¹⁸¹

Významné impulzy k profesionalizaci své práce mohli „dietwarty“ získat nejen četbou turnerských novin, speciálních příruček či publikací od „völkisch“ autorů, nýbrž i účastí na školicích kurzech. S konáním kurzů pro „dietwarty“ se počítalo již v DTB. Organizováním akcí měli být podle plánu Friedricha Rudolfa Zenkera pověřeni župní „dietwarty“.¹⁸² Ovšem periodikum *Deutscher Turner-Hort* do roku 1919 nepřineslo žádnou zprávu o tom, že by nějaké školení proběhlo. Zachovaly se jen kusé zmínky, podle nichž se například „dietwarty“ župy „Niederösterreichischer Turngau“ na jednání v roce 1911 shodli, že pro tento rok „od konání kurzu pro dietwarty ustoup[í]“.¹⁸³ O rok později tvořil kurz opět jeden z bodů programu při setkání dolnorakouských „dietwartů“, ale co bylo ohledně tohoto bodu rozhodnuto, již na stránkách novin *Deutscher Turner-Hort* není k nalezení.¹⁸⁴ Pokud se v některé župě kurz uskutečnil, lze předpokládat, že měl podobu řetězce přednášek o různých „völkisch“ tématech, neboť přesně takto vypadaly první kurzy „dietwartů“ meziválečného DTB 1919 a DTV.

Oba dva svazy svěřily pořádání akcí také do rukou župních „dietwartů“.¹⁸⁵ V koncepci meziválečných kurzů lze ale vysledovat dvě fáze, jejichž vzájemná hranice zřejmě souvisela s vydáním oficiálních svazových příruček pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí. Jelikož v prvních letech existence svazů nemohli „dietwarty“ při své činnosti vycházet z ničeho jiného než z „nedostatečn[ých] (...) pomůc[ek]“,¹⁸⁶ byly školicí kurzy jakousi náhradou za Zenkerovo *Deutschkunde* a za *Deutsche Volkskunde* československého turnerského svazu. Náplň kurzů proto sestávala hlavně z přednášek s „völkisch“ tematikou. Na vůbec prvním kurzu DTV,¹⁸⁷ uspořádaném roku 1921 župou „Westböhmischer Turngau“, čekaly na „dietwarty“ například příspěvky o „osvobozeneckých“ válkách, hákovém kříži či slavnosti letního a zimního slunovratu.¹⁸⁸ Podobně vypadal roku 1923 i kurz župy „Wiener Turngau“ svazu DTB 1919. Zatímco Erwin Mehl na něm mluvil o dějinách tělesného cvičení,¹⁸⁹ antropolog Gustav Kraitschek přispěl referátem o „rasové“ nauce.¹⁹⁰ Těž

¹⁷⁹ Dorigato, Geistiges (jako pozn. 176).

¹⁸⁰ Müller, Lehrbehelfe (jako pozn. 177), s. 7.

¹⁸¹ Auswahl von Handbüchern für Dietwarte nur zu beziehen (jako pozn. 177).

¹⁸² Bestimmung (jako pozn. 67), s. 216.

¹⁸³ Dietwarteversammlung (jako pozn. 81).

¹⁸⁴ Franz Hnolik, Vom Gaudietwarte, in: *Deutscher Turner-Hort* 22, 1912, 22, s. 304.

¹⁸⁵ Allgemeine Grundsätze und Richtlinien für die völkische Erziehung in den Turnvereinen des „Deutschen Turnverbandes“ und für die Tätigkeit der Dietwarte, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 2, 1921, 4, s. 25–27, zde s. 27; Zenker, Gliederung (jako pozn. 65), s. 2; viz také Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 65), s. 15.

¹⁸⁶ [Karl] Schwab, Dietwartelehrgang, in: *Mitteilungen des Kreies 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919)*. Beilage 10 des 4. Jahrganges der „*Bundesturnzeitung*“ vom 15. Mai 1923, s. 51–52, zde s. 51.

¹⁸⁷ Verhandlungsschrift aufgenommen in der Verbands-Turnratssitzung am Samstag, den 1. Ostermond 1922, 8 Uhr abends, in Komotau, Hotel Scherber, Hubertuszimmer. Fortsetzung am Sonntag, den 2. Ostermond, 8 Uhr vormittags, ebendasselbst, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 3, 1922, 9, s. 78–81, zde s. 81.

¹⁸⁸ Dr. B., Dietwarte-Lehrgang (jako pozn. 178).

¹⁸⁹ Schwab, Dietwartelehrgang (jako pozn. 186), s. 52.

¹⁹⁰ [Karl] Schwab, Dietwartelehrgang, in: *Mitteilungen des Kreies 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919)*. Beilage 21 des 4. Jahrganges der „*Bundesturnzeitung*“ vom 1. Nebelmond 1923, s. 118.

z organizačního hlediska měly k sobě kurzy první fáze velmi blízko. Buď se jednalo o celodenní akce, nebo byla přednášková řada rozdělena do několika po sobě následujících sobotních odpolední.¹⁹¹

Když byla koncem roku 1921 v DTV vydána publikace *Deutsche Volkskunde* a v DTB 1919 na sklonku roku 1923 Zenkerova příručka *Deutschkunde*, začal se smysl kurzů coby zprostředkovatelů zásad turnerského „völkisch“ světonázoru postupně vytrácet.¹⁹² Nastal pozvolný přechod k druhé fázi koncepce školicích akcí. Namísto teoreticky založených, přednáškových kurzů, které „dietwarty“ seznamovaly pouze s turnerským „völkisch“ světonázorem, se začaly pořádat kurzy zohledňující intenzivněji i způsob indoktrinační práce. Snaha školit „dietwarty“ také prakticky má své počátky v roce 1923, kdy bylo v župě „Wiener Turngau“ rakouského DTB 1919 rozhodnuto pořádat kurzy čtení a řečnění.¹⁹³ Tyto akce, jež údajně z některých turnerů učinily „cenn[é] řeční[ky]“,¹⁹⁴ probíhaly ještě zcela odděleně od tradičních přednáškových školení. Druhá fáze v koncipování kurzů pro „dietwarty“ je ale typická právě sloučením teoretické a metodologické části do jednoho několikadenního kurzu.

Hlavní podněty v tomto ohledu vzešly opět z župy „Wiener Turngau“. Roku 1925 její vrchní „dietwart“ Karl Schwab informoval na jednání svazového výboru „dietwartů“ o novém typu kurzu, který se ve vídeňské župě pořádal. Schwab vyprávěl, jak byl kurz otevřen přednáškami „založen[ými] na völkisch světonázoru“ a jak se poté trénovala „praktická výchovně-vzdělávací práce“.¹⁹⁵ „Dietwarty“ ve svazovém výboru Schwabův referát očividně velmi zaujal, protože nakonec přijali usnesení, podle něhož měly být budoucí kurzy koncepčně členěny tak jako kurz župy „Wiener Turngau“.¹⁹⁶ V souladu s výsledky jednání nařizoval Friedrich Rudolf Zenker o rok později v publikaci *Der Dietwart und sein Amt*, aby se kurzy „dietwartů“ dělily do dvou částí. Po „zprostředkování informací“¹⁹⁷ měla dle Zenkera na řadu přijít „přeměna vědění do praktické činnosti dietwartů“.¹⁹⁸ Zenker si přál, aby se „dietwarty“ během této druhé části kurzu učili, jak správně připravit proslov, jak organizovat slavnost ve svém spolku nebo jak seřadit výpisky z novin do osnovy, která by se stala podkladem pro spontánní projev.¹⁹⁹

Paralelně s vývojem v DTB 1919 se náplň kurzů měnila i v DTV. Organizátory akcí zde k většímu důrazu na praktické školení mohla inspirovat drobná brožura, jež od roku 1925 byla k dostání u vrchního „dietwarta“ župy „Nordböhmischer Turngau“. Publikace je dnes nezvěstná, díky recenzi v novinách *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* je ale známo, že se ve spisku nacházela též zpráva o jednom vzorovém kurzu nového typu.²⁰⁰ Jednalo se

---

¹⁹¹ Např. [Josef] Gerwig, Vom Gaudietwarte, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 21 des 7. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Nebelmond 1926, s. 151.

¹⁹² Některé župy přesto po jistý čas setrvaly na tradičním pojetí kurzů, aby „dietwarty“ měli možnost rozšířit si své světonázorové znalosti. Např. [H.] Zinnecker, Dietwartelehrgang und völkische Prüfung, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 3, 1922, 13, s. 147–148; Mika, Gaudietwartebericht (jako pozn. 127), s. 18.

¹⁹³ Karl Schwab, Dietwartetagung am 29. Herbstmond 1923, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 21 des 4. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Nebelmond 1923, s. 118.

¹⁹⁴ [Karl] Schwab, Vom Gaudietwarte, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 6 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Lenzmond 1925, s. 38–39, zde s. 38.

¹⁹⁵ Bundesdietausschusschußtagung (jako pozn. 38), s. 193.

¹⁹⁶ Tamtéž.

¹⁹⁷ Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 65), s. 52.

¹⁹⁸ Tamtéž.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 56.

²⁰⁰ Bericht über die Gaudietwarte-Versammlung am 1. Nebelmonds 1925 zu Prag, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 22, s. 387–388, zde s. 387.

zřejmě o školení, které bylo z popudu župy „Jeschken-Iser-Turngau“ právě roku 1925 organizováno v rýnolické osadě Černá Louže a které představovalo skutečný zlom v podobě kurzů pro „dietwarty“. Za organizací celé události nejspíše stál tehdejší ještědsko-jizerský župní „dietwart“ Konrad Henlein. Byl to zřejmě on, koho napadlo sloučit jednání „dietwartů“ s kurzem „dietwartů“ do jedné akce. Z pedagogického hlediska bylo velmi zdařilé, že se „dietwarty“ přesunuli z Liberce do klidnějšího prostředí a že jednotlivé body programu jako společné zpívání písní, předčítání básní nebo přednášky spojené s diskuzemi přesně odpovídaly metodám, které „dietwarty“ mohli následně aplikovat při výchovně-vzdělávací činnosti ve svých spolcích.²⁰¹ Účastníci si tak nenásilně osvojovali důležité způsoby indoktrinace.

Černoloužecká akce byla ovšem pouhou předzvěstí delších a intenzivnějších kurzů. Rok nato se totiž „dietwarty“ župy „Nordwestböhmischer Turngau“ (Turnerská župa severozápadních Čech) uchýlili na celý týden do dnes již zaniklé obce Fláje v Krušných horách, aby při společné práci údajně stvrdili „věrn[ou] bojovn[ou] a životní pospolitost“.²⁰² S polovojenskou přísností řízený kurz, který sestával z ranního mytí v potoce, společného cvičení, přednášek, exkurzí a praktických úkolů, vygradoval poslední den „německou ranní modlitb[ou]“,²⁰³ celebrou župním „dietwartem“ Josefem Ullrichem v lese na Flájském vrchu.²⁰⁴ V naprosto stejném paramilitaristickém a obřadném duchu se roku 1929 nesl i již jednou zmíněný kurz, který byl na bavorském záměčku Ermreuth pořádán pro „dietwarty“ dvou říšskoněmeckých krajů svazu DTB 1919.²⁰⁵ Rovněž svazový kurz „dietwartů“ z DTB 1919 měl o dva roky později v hornorakouském Greinu velmi podobný charakter.²⁰⁶ Kdo se účastnil takovýchto silně emocionálních školicích akcí,²⁰⁷ zajisté ve svém spolku započal se zcela jinou prací než ti, kdo v první fázi konání kurzů měli možnost být pouhými posluchači několika přednášek.

Zda „dietwarty“ k výkonu svého úřadu mají odpovídající predispozice, vědomosti a praktické schopnosti, zkrátka zda jsou přesně těmi „dietwarty“, které si vedoucí funkcionáři svazů přáli vidět ve spolcích, to měla prozradit speciální zkouška. Periodikum *Deutscher Turner-Hort*, hlavní zdroj informací o instituci „dietwartů“ ve svazu DTB, nepodává o zkouškách žádné zprávy. V ročence *Jahrbuch des Deutschen Turnerbundes* pro rok 1912 lze ale nalézt pokyny ke zkouškám jakýchsi „dietwartů“-čekatelů (Dietwartanwärter), o jejichž funkci jiné prameny nic nezmiňují. Podle údajů v ročence se zdá, že se jednalo o turnery aspirující na post „dietwarta“ a vypomáhající regulérním „dietwartům“ především při zkoušení turnerů z „völkisch“ znalostí. Kdo se chtěl stát „dietwartem“-čekatelem musel buď

---

²⁰¹ Dietwarteversammlung des Jeschken-Isergaues am 25. u. 26. Ostermond in Schwarzpfütz, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 14, s. 249–250, zde s. 249.

²⁰² Die Schulungswoche für Diet- und Jugendwarte der Nordwestböhmisches Turngaues in Fleyh im Erzgebirge vom 21. bis 29. Erntings 1926, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 7, 1926, 21, s. 364–365, zde s. 364.

²⁰³ Tamtéž, s. 365.

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ [Bernhard] Lempert / [Friedrich Rudolf] Zenker, Vom Bundesdietwarte. Ausschreibung zum 1. Reichsdietwartlehrgang des Deutschen Turnerbundes (Reichsdeutschland), in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes*. Beilage 3 des 10. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 21. Eismond 1929, s. 7–8.

²⁰⁶ [Friedrich Rudolf] Zenker, Dietbericht, in: *Bundesturnzeitung* 13, 1932, 20, s. 269–271, zde s. 269.

²⁰⁷ Periodikum DTV v druhé polovině 20. let již žádné další podrobné líčení kurzů neposkytuje, ovšem nelze pochybovat, že se podobné akce konaly i nadále. Vedení DTV se v roce 1926 dokonce rozhodlo kurzy finančně podporovat. Do organizování akcí se zřejmě zapojily i další výchovně-vzdělávací instituce jako „Bauernhochschule“ (Rolnická vysoká škola) sídlící ve Velkých Losínách či „Schiller-Volkshochschule“ (Schillerova lidová vysoká škola) z Chebu. Theodor Fischer / Wilhelm Haberditz, *Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 1. und 2. Mai 1926 in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße 11, „Posthof“*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 7, 1926, 11, s. 182–191, zde s. 186.

přednést referát, sepsat stať nebo spontánně řečnit o „jednom předmětu ze čtyř oblastí“, jimiž byla zřejmě myšlena „rasová čistota“, „národní jednotata“, „duchovní svoboda“ a turnerství. Ze třech zbylých oblastí, o nichž zkoušený nemluvil, popřípadě nepsal, měly být ještě položeny dodatečné otázky. Na jejich základě se měla vyvinout diskuze, při níž examinátor záměrně zaujal roli ideového protivníka.²⁰⁸

V DTV byly zkoušky „dietwartů“ zavedeny až na konci roku 1930. Zkoušky se měly konat na závěr kurzů, které po dobu šesti víkendů pořádal v jednotlivých turnerských okrscích buď župní „dietwart“, nebo jím pověřený okrskový „dietwart“. Proto byla zkouška, skládaná za přítomnosti župního „dietwarta“ a náčelníka, náročnější než u „dietwartů“-čekatelů v DTB. Od kandidátů se mimo jiné očekávalo, že dokáží pronést krátkou řeč, sestavit projev, připravit program pro různé slavnosti, sepsat novinový článek či pojednat o nějaké aktualitě.²⁰⁹

Naopak v DTB 1919 nebyl vydán žádný předpis, který by zkouškám dával jednotnou podobu. Situace se tudíž lišila kraj od kraje. Zprvu zkoušky nebyly celosvazovým fenoménem a evidentně bylo v moci každého krajského „dietwarta“ rozhodnout o jejich zavedení. Se zkouškou byli jako první konfrontováni „dietwarti“ turnerského kraje „Oberösterreich und Salzburg“ v roce 1924,²¹⁰ o tři roky později je doložena i v turnerském kraji „Turnkreis Tirol und Vorarlberg“ (Turnerský kraj Tyrolsko a Předarlbersko),²¹¹ do něhož se ji rozhodl zavést tamější nový krajský „dietwart“ Toni Herold.²¹² Později uvažovali o zkouškách i funkcionáři turnerského kraje „Turnkreis Steiermark und Kärnten“ (Turnerský kraj Štýrsko a Korutansko), ovšem zde není jisté, zda svou ideu dokázali realizovat.²¹³ Uskutečnit se ji zato prokazatelně podařilo v župách turnerského kraje „Turnkreis Ostmark (Niederösterreich)“ (Turnerský kraj Východní marka [Dolní Rakousko]), kde se jí mohli podrobit jak spolkoví „dietwarti“, tak i ti, kdo měli tvořit součást „skupiny župních rozhodčích“ při zkouškách z „völkisch“ znalostí.²¹⁴ Svazový „dietwart“ Friedrich Rudolf Zenker zaujímal ale ke zkoušce „dietwartů“ skeptické stanovisko a na zasedání svazové rady v roce 1925 se dokonce vyslovil proti ní.²¹⁵ Nicméně v publikaci *Der Dietwart und sein Amt* ji zařadil na závěr svého prototypického programu kurzů pro „dietwarty“ jako fakultativní doplněk.²¹⁶ Ve svazu DTB 1919 tak nepanovalo v otázce examinační „dietwartů“ jednotné mínění a mezi intencemi svazového „dietwarta“ a krajských „dietwartů“ existovaly v tomto bodu třecí plochy.

Z poznatků této podkapitoly vyplývá, že přední funkcionáři zkoumaných svazů nechtěli, aby se do úřadu spolkových „dietwartů“ dostal kdekdo. Pomocí periodik a různých

²⁰⁸ Franz Scholz (Hrsg.), *Jahrbuch des Deutschen Turnerbundes für 2015/1912*, Wien 1912, s. 66.

²⁰⁹ *Unsere Dietwarteschulung*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, 12, 1931, 1, s. 9.

²¹⁰ *Vom Gaudietwarte*, in: *Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 1. des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Eismond 1925*, s. 1.

²¹¹ [Toni] Herold, *Für unsere Dietsache*, in: *Mitteilungen des Kreises 4 Tirol und Vorarlberg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 2 des 8. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Eismond 1927*, s. 6.

²¹² [Toni] Herold, *Für unsere Dietsache*, in: *Mitteilungen des Kreises 4 Tirol und Vorarlberg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 32. des 7. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Julmond 1926*, s. 88.

²¹³ Fritz Leckas, *Vom Gaudietwartestellvertreter*, in: *Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes. Beilage 24 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Erntemonds 1929*, s. 95.

²¹⁴ Např. Karl Niemetz, *Vom Gaudietwarte*, in: *Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 19 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Weinmond 1925*, s. 163–164; *Vom Gaudietwarte*, in: *Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. Beilage 18 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Brachets 1929*, s. 130; Hambek, *Bericht des Gaudietwartes über die Jahre 1928 und 1929*, in: *Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. Beilage 27 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Herbstmond 1929*, s. 203.

²¹⁵ *Sitzung des Bundesturnrates*, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 5, s. 80–81, zde s. 81.

²¹⁶ Zenker, *Der Dietwart* (jako pozn. 65), s. 57.

publikací signalizovali, že správným „dietwartem“ může být jen turner s jistými predispozicemi, například se schopností přesvědčivého ústního projevu, s vysokou mírou angažovanosti a s charismatickými vlastnostmi. „Dietwarti“ si ale měli osvojit také specifické znalosti. K tomu jim dopomáhala nejen svazová periodika, ale především drobné brožury, které ve velkém počtu vznikaly v prvních letech existence svazů DTB 1919 a DTV. Velkou pomocí pro „dietwarty“ znamenalo následné vydání příruček pro zkoušky z „völkisch“ znalostí, stejně jako publikování souboru vzorových přednášek či manuálu Friedricha Rudolfa Zenkera *Der Dietwart und sein Amt*. Prohloubit své znalosti o zásadách turnerského „völkisch“ světonázoru mohli „dietwarti“ na speciálních kurzech, které se ve své koncepci postupně proměňovaly – od poloviny 20. let 20. století se při nich „dietwarti“ intenzivněji školili též ve výchovně-vzdělávací činnosti. V některých turnerských krajích DTB 1919 se „dietwarti“ museli podrobovat zkoušce, která kontrolovala úroveň jejich profesionality, v DTV byla tato examinační aktivita od roku 1930 dokonce obligatorní. Cílem všech těchto publikačních, školicích a examinačních aktivit bylo utvořit z „dietwartů“ profesionální funkcionářskou elitu, jejíž příslušníci by se vyznačovali specifickými povahovými vlastnostmi, nadstandardní úrovní „völkisch“ vědomostí a svébytnou metodikou své indoktrinační práce.

3.4 Výchovně-vzdělávací metody

Po zjištění důvodů, které vedly některé svazy ke zřízení úřadu „dietwarta“, po analýze struktury této nové instituce a po rozlišení způsobů, kterými byla navyšována profesionalita „dietwartů“, bude v této podkapitole zaměřena pozornost na otázku, při jakých příležitostech a jakými metodami „dietwarti“ uskutečňovali výchovu a vzdělávání podle zásad turnerského „völkisch“ světonázoru. Publikace pro „dietwarty“ i svazová periodika obsahovaly sice mnoho pokynů k indoktrinační činnosti, ovšem ve skutečnosti byla „dietwartovi“ dána „pro dosažení účelu plná svoboda jednání“,²¹⁷ aby svou práci co možná nejflexibilněji přizpůsobil lokálním poměrům. Jeden „dietwart“ tak mohl například preferovat přednášky, druhý zase přesunout těžiště své působnosti na výlety, jiného třeba k šíření turnerského „völkisch“ světonázoru napadla aktivita, o které se dnes již nic neví, protože se k ní v pramenech nedochovala žádná zpráva. Přehled výchovně-vzdělávacích metod na následujících stránkách proto nelze chápat jako šablonu, podle níž „dietwarti“ prováděli indoktrinaci v každém spolku DTB, DTB 1919 a DTV. Jsou to však metody, které byly ve studovaných brožurách a periodikách často tematizované a které „dietwarti“ podle dochovaných informací nasazovali poměrně často při světonázorovém utváření turnerů.

Pro lepší přehlednost budou rozlišeny čtyři oblasti, v nichž „dietwarti“ mohli uplatnit svůj vliv na formování světonázoru řadových turnerů. Za nejideálnější prostředí pro výchovně-vzdělávací práci považovali někteří „dietwarti“ „turnerskou půdu“, tedy tělocvičnu či cvičiště, protože zde si údajně byla turnerská „srdce nejbliže“.²¹⁸ „Dietwarti“ ale museli v programu tělocvičné hodiny nalézt ke svému působení vhodný prostor. Někteří do cvičebního plánu nechtěli nebo nemohli zasahovat, proto u tělocvičny zřídili nástěnku, na kterou vyvěšovali například seznam dnů považovaných z „völkisch“ perspektivy za památné.²¹⁹ Jeden z župních „dietwartů“ dolnorakouského turnerského kraje svazu DTB 1919

²¹⁷ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 39), s. 12.

²¹⁸ Bruno Hackenberg, *Des Dietwartes Amt und Aufgaben*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 17, s. 267–268, zde s. 268.

²¹⁹ [Hans] Niederführ, *An die ehrenfesten Bezirksdietwarte und Gaudietwarte des Marchfeldturngaues. Arbeitsplan für die Dietarbeit im Jahre 1923*, in: *Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des*

takovou nástěnku naopak zaplnil výstřižky z „völkisch“ periodik, aby cvičícím turnerům vizualizoval a přiblížil některé elementy propagovaného světonázoru. Každý, kdo kráčel k náradí, tak prošel mimo jiné kolem obrázku ukazujícího, jak „negr ve francouzské uniformě strhává německé dívce šaty z těla“.²²⁰

Většího efektu mohli „dietwarti“ dicílit, když se v tělocvičně nebo na cvičišti ujali slova a mluvili o aktuálních událostech, o „životní[ch] pravidl[ech], za která svaz bojuje“,²²¹ nebo, jak bývalo nejčastějším zvykem, o „památných“ dnech.²²² Tuto metodu znázorňuje kupříkladu úvodní obrázek v příručce pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí československého svazu DTV: před nastoupeným družstvem v tělocvičně stojí „dietwart“ s drobnou knížečkou v ruce – pravděpodobně s publikací *Deutsche Volkskunde* – a hluboce soustředěným turnerům s její pomocí vykládá „völkisch“ ideje.²²³ Příliš času „dietwarti“ pro svůj výstup během tělocvičné hodiny ale neměli. Buď jej museli vtěsnat do přestávek mezi jednotlivými cvičebními úkony, nebo si jej ponechali pro moment, kdy se tělocvik nachýlil ke konci. V obou dvou případech byli nuceni dbát na to, aby své myšlenky vyjádřili v několika málo minutách „lehce pochopitelnými slovy“.²²⁴ Vzor pro sestavení krátké srozumitelné promluvy mohli „dietwarti“ z DTB 1919 nalézt kupříkladu v brožuře *Der Dietwart und sein Amt*, v níž Friedrich Rudolf Zenker představil řeč pro 10. listopad, tedy den narození Martina Luthera a Friedricha Schillera. Řeč neobsahuje žádná data, žádná fakta a sestává jen z hrstky různě interpretovatelných citátů a domnělých paralel se současností.²²⁵

V očích některých „dietwartů“ byl v tělocvičně nebo na cvičišti čas pro řečnění příliš krátký a o tématech „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ referovali raději při večerních setkáních turnerů v klubovních spolcích. Pro tyto společenské akce, druhou oblast, v níž „dietwarti“ nacházeli možný prostor k realizaci svých cílů, se používalo výrazů „turnerské hospody“ (Turnkneipe), „turnerské večery“ (Turnabende), „völkisch večery“ (völkische Abende), „čtenářské večery“ (Leseabende),²²⁶ „výchovně-vzdělávací večery“ (Dietabende),²²⁷ „diskuzní večery“ (Sprechabende),²²⁸ „německé večery“ (deutsche Abende),²²⁹ „rodinné večery“ (Familienabende),²³⁰ „vlastenecké večery“ (Heimatabende),²³¹

Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 5 des 4. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Lenzmund 1923, s. 22.

²²⁰ Vom Gaudietwarte, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 15 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Erntemond 1925, s. 128–129, zde s. 129.

²²¹ Karl Niemetz, Vom Gaudietwarte, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 8 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Ostermond 1925, s. 57–58, zde s. 58.

²²² Niederführ, An die ehrenfesten (jako pozn. 219).

²²³ Deutscher Turnverband (Hrsg.), Deutsche Volkskunde (jako pozn. 39), s. 3. Podobný obrázek se nachází také v publikaci *Mädchen- und Frauenspiegel* jen s tím rozdílem, že před družstvem žen tu s knížkou v ruce stojí předcvičitelka. Poprvé se lze s ilustrací zpodobňující světonázorové formování turnerů setkat v příručce *Deutschtümliche und turnerische Denknisse* turnerského spolku v Hernals z roku 1903. Tenkrát ale ještě funkce „dietwarta“ nebyla ustanovena. Světonázor nastoupeným turnerům na obrázku vysvětluje zřejmě předcvičitel. Deutscher Turnverband (Hrsg.), Mädchen und Frauenspiegel. Ein Buch zum täglichen Lesen für die Turnerinnen im Deutschen Turnverbande, Sitz in Brüx, Brüx 1923, s. 3; Deutschtümliche und turnerische Denknisse zusammengestellt für Mitglieder des Turnvereins „Friesen“ Hernals, Wien 1903, s. 15.

²²⁴ Anton K. Zippe, Ein Beitrag zur Diatarbeit, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 20 des 3. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Weinmond 1922, s. 59.

²²⁵ Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 65), s. 63–64.

²²⁶ Deutscher Turnverband (Hrsg.), Deutsche Volkskunde (jako pozn. 39), s. 13–14.

²²⁷ [Karl Binder], Von praktischer Diatarbeit, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 20, s. 205–206.

²²⁸ Diatarbeit (jako pozn. 102), s. 4.

²²⁹ Zenker, Gliederung (jako pozn. 79), s. 4; viz také Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 65), s. 19.

„klubovní večery“ (Heimabende),²³² „národně-vzdělávací večery“ (Volkserziehungsabende)²³³ nebo „výchovně-vzdělávací hodiny“ (Dietstunde).²³⁴ V pramenech se mnohé z těchto pojmů vyskytují v souznačném smyslu, na jiných místech se mezi nimi rozlišuje. Někdy byly všechny uvedené události shrnovány pod nadřazený pojem „měsíční večery“ (Monatsabende),²³⁵ avšak ne všechny se nutně konaly v měsíčních turnusech.

Nejstarší variantu setkání představují turnerské hospody, sloužící k utužení přátelských vazeb mezi turnery. Například členové vídeňského spolku „Erster Wiener Turnverein“ se podle čtvrtí dělili do několika hospodských společností, z nichž ta nejstarší – roku 1865 založená „Josefstädter Turnkneipe“ – se scházela každou středu večer a v roce 1901 jejích devět členů oslavilo 1500. hospodské setkání.²³⁶ Turnerské hospody byly fenoménem běžným i v DT²³⁷ a TKDÖ.²³⁸ Program akcí byl většinou rozdělen na dvě poloviny, totiž „vážnou“ část, sestávající z proslovů či předcítání, a „rozvernou“ část, vyplněnou přednesem písní a veselých příhod. Po první světové válce nastala ve funkci a podobě turnerských hospod zásadní proměna, která byla anticipovaná již v úvahách některých turnerských funkcionářů z časů Rakousko-Uherska.²³⁹ „Dietwartům“ DTV bylo zprvu doporučováno zahrnout do programu hospod „krátk[ou] poučn[ou] přednášk[u]“,²⁴⁰ aby se z míst „turnersk[é] radost[i]“ stalo „místo výchovy a vzdělávání“. ²⁴¹ Čím více se však v turnerském „völkisch“ světonázoru prosazovala idea zdrženlivosti v pití a kouření, tím více se celé turnerské hospody, včetně jejich samotného názvu, stávaly přežitkem.²⁴² Zdá se, jako by „vážná“ a „rozverná“ část turnerských hospod byly v DTB 1919 a DTV od sebe odděleny a zahrnuty do jiných akcí.

„Vážná“ část se stala náplní interních večerních akcí, mezi něž se řadily turnerské večery, „völkisch“ večery, čtenářské večery, výchovně-vzdělávací večery, diskuzní večery, německé večery, klubovní večery, národně-vzdělávací večery a výchovně-vzdělávací hodiny. Tato večerní setkání se rovnala jakési propedeutice turnerského „völkisch“ světonázoru.

---

²³⁰ Otto Lawatsch, Dietwartarbeit, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Herbstmond 1922, s. 17–18, zde s. 18.

²³¹ Heimatabende. (Warum wir sie vermitteln und wie wir sie durchführen sollen), in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 3, s. 43–44.

²³² A. Resch, Heimabende, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnverbandes. Beilage 11. des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Ostermond 1929, s. 84.

²³³ Zippe, Ein Beitrag (jako pozn. 224).

²³⁴ Niederführ, An die ehrenfesten (jako pozn. 219).

²³⁵ Deutscher Turnverband (Hrsg.), Deutsche Volkskunde (jako pozn. 39), s. 13.

²³⁶ Wiener Stadt- und Landesarchiv, Fond Erster Wiener Turnverein, Karton 1: složka „Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864, 1867, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931“, Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins über das 41. Vereinsjahr 1901, Wien 1902, s. 26.

²³⁷ Např. Staatsarchiv Hamburg, Fond 614-1/11: Hamburger Turnerschaft von 1816, Karton 63 Band 7 (1911–1913): Veranstaltungen, Programme, Broschüren, auch von anderen Vereinen und außerhalb von Hamburg, složka „1911“, noviny Kneip-Zeitung vom 4. März 1911, Nr. 41.

²³⁸ Např. Richard Siegl, Turnerabende – Kneipe, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 37, 1911, 45, zde s. 583–585, zde s. 583.

²³⁹ Aksamit, Ein Wort (jako pozn. 30), s. 607–608; Siegl, Turnerabende (jako pozn. 238), s. 583–585; Brückelt, Turnerabende, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 37, 1911, 52, s. 668–669.

²⁴⁰ A. Weber, Der Dietwart. Gedanken zur Lösung der Aufgabe des Dietwesens, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 1, 1920, 4, s. 32–34, zde s. 33.

²⁴¹ Adolf Seifert, Wege zum Ziele, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 1, 1920, 5, s. 44–45, zde s. 45.

²⁴² Allgemeine Grundsätze (jako pozn. 185), s. 26; Rudolf B. Weitzer, Soll es Turnkneipe geben?, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Hornung 1923, s. 4; Truntschka (Hrsg.), Handbuch (jako pozn. 66), s. 460.

„Dietwarti“ totiž během nich při „skutečn[é] pozornost[i]“²⁴³ seznamovali účastníky se základními ideami „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“. Periodicita a průběh akcí se lokálně lišily. Pro župu „Südmährischer Turngau“ svazu DTV se tehdejší vrchní „dietwart“ Karl Binder v roce 1921 snažil prosadit model přednáškových večerů organizovaných v pěti zimních měsících.²⁴⁴ „Dietwart“ jiného spolku DTV dva roky na to sestavil důmyslnější program svých výchovně-vzdělávacích schůzek. Nejen že je konal každých 14 dnů, nýbrž zahrnul do nich kromě přednášek i písně a „hudební doprovody árijských, německých skladatelů“,²⁴⁵ stejně jako komentování aktuálních událostí. V témže roce vrchní „dietwart“ župy „Marchfeld-Turngau“ (Turnerská župa Moravského pole) z DTB 1919 doporučoval „dietwartům“ svého teritoria, aby večerní akce organizovali dvakrát až třikrát do měsíce a neopomněli připustit i diskuzi nad projednávanými otázkami²⁴⁶ – princip, ke kterému v periodiku DTV bylo explicitně vyzýváno až v roce 1925.²⁴⁷ Ať už večery dosáhly jakékoli podoby, zabývali se při nich turneři oficiálním svazovým světonázorem natolik intenzivně jako při žádné jiné akci.

„Rozverná“ část dřívějších turnerských hospod byla naopak integrována do větších reprezentativních akcí, na něž bylo pozváno vše, „co cítí německy“.²⁴⁸ Do této skupiny akcí spadaly „rodinné večery“ a „vlastenecké večery“. Jestliže interní přednáškové večery měly vážný a vysloveně poučný charakter,²⁴⁹ při „rodinných“ a „vlasteneckých večerech“ se pěstovala především „pravá německá družnost“ a indoktrinace tu probíhala zábavnější formou.²⁵⁰ Námětem večerů bývalo většinou jedno konkrétní téma, které ale nikdy nebylo vybráno náhodou. Vždy totiž cíleně přispívalo k upevnění „völkisch“ světonázoru přítomných hostů. „Rodná vesnice“,²⁵¹ „Heinrich von Kleist“²⁵² či „Štýrsko“²⁵³ jsou názvy jen některých večerů, o nichž psala periodika turnerských svazů. Hlavnímu tématu se podřizoval průběh celé akce, jež připomínala svým pojetím „velkolep[ý] a umělecky bezvadn[ý]“²⁵⁴ „Gesamtkunstwerk“. Na programu většinou stály různé přednášky, „písně, nejlépe lidov[é] písně, zpěv mužského sboru, smíšeného sboru nebo hudb[a] kvarteta“,²⁵⁵ dále předvádění krojů a tanců či vyprávění v lidových nářečích.²⁵⁶ Hlavní podíl na organizování těchto večerů měli opět „dietwarti“, kteří pravděpodobně připravovali téma a osnovu večera, pronášeli hlavní řeč a dohlíželi, aby se na pořad nedostaly žádné „oplzlé vtipy“,²⁵⁷ ani „šlágry (...) z jedovatých chýší nějakého židovského divadelního nakladatelství“,²⁵⁸ nýbrž jen „perl[y] německého veselí“.²⁵⁹

²⁴³ Hermann Fabini, Betrachtungen eines Bezirksdietwartes, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 4, 1923, 16, s. 196–197, zde s. 196.

²⁴⁴ [Binder], Von praktischer (jako pozn. 227).

²⁴⁵ A. Möse, Dietabende, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 4, 1923, 21, s. 258.

²⁴⁶ Niederführ, An die ehrenfesten (jako pozn. 219).

²⁴⁷ Wilhelm Thanel, Diatarbeit, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 13, s. 233.

²⁴⁸ Karl Bosek-Kienast, Heimatabende. Gedanken zum steirischen Heimatabend des Hernalser Mtv., in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Brachets 1929, s. 21–22, zde s. 22.

²⁴⁹ Resch, Heimabende (jako pozn. 232).

²⁵⁰ Zippe, Ein Beitrag (jako pozn. 224).

²⁵¹ Heimatabende (jako pozn. 231), s. 43.

²⁵² Zippe, Ein Beitrag (jako pozn. 224).

²⁵³ Resch, Heimabende (jako pozn. 232), s. 84.

²⁵⁴ Bosek-Kienast, Heimatabende (jako pozn. 248), s. 22.

²⁵⁵ Heimatabende (jako pozn. 231), s. 44.

²⁵⁶ Bosek-Kienast, Heimatabende (jako pozn. 248), s. 22.

²⁵⁷ Turnerabende, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 5, 1924, 18, s. 233.

²⁵⁸ [Josef] -[Ul]lr[ich]-, Die Herbstarbeit beginnt, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 17, s. 301.

²⁵⁹ Turnerabende (jako pozn. 257).

Jak při interních, vážných večerech, tak při zábavních večerech pro širší veřejnost spočívalo těžiště programu v přednášce, další možné „dietwartově“ indoktrinační metodě. Během sepisování přednášek si „dietwarty“ museli uvědomit, že cílem má být posluchače poučit a učinit z něj „německé[ho] člověk[a]“,²⁶⁰ nikoli „vtisknout do mozků ohromnou sumu letopočtů“. ²⁶¹ Přednášky měly být proto koncipovány pokud možno bez dat, v přímé chronologické linii a především v přísném souladu s turnerským „völkisch“ světonázorem. *Schillers Bedeutung für die Gegenwart*, jeden z příspěvků výše představeného sborníku *Dietreden*, je vzorovým příkladem takto pojaté přednášky. ²⁶² Poněvadž bylo pro „dietwarty“ bezesporu náročné takovéto ústní projevy nepřetržitě vymýšlet a poněvadž publikace s vydanými přednesy brzy asi nevystačovaly, vyvinuly se v DTB 1919 dvě strategie, jimiž měla být „dietwartům“ jejich úloha řečníků při vážných i zábavních večerních akcích ulehčena.

Předně turnerskými kraji křížem krážem projížděl v roli „putujícího učitele“ (Wanderlehrer)²⁶³ okrskový „dietwart“ Karl Wilhelm Fink.²⁶⁴ Od roku 1920 do roku 1923, kdy se kvůli nemoci stáhl do ústraní,²⁶⁵ vystoupil ve spolcích svazu s celkem 560 přednáškami.²⁶⁶ Některé župy navíc od roku 1923 uváděly do chodu systém cirkulace spolkových „dietwartů“ s jejich referáty.²⁶⁷ Každý „dietwart“ byl vyzván k vypracování „co možná nejdokonalejší přednášk[y]“,²⁶⁸ s níž poté každý měsíc zajížděl do jiného spolku svého nejbližšího okolí. „Dietwart“ tudíž nemusel pro každý měsíc vymýšlet nový text, jeho spolek přesto pokaždé slyšel něco nového. Ze studovaných textů ale nevyplývá, při jakých příležitostech Fink, popřípadě cestující „dietwarty“ v jednotlivých spolcích vystupovali, tedy zda před turnery řečnili při vážných večerních akcích, při zábavněji pojatých večerech, nebo zda se členi spolku extra sešli jenom proto, aby si vyslechli hostův projev.

Po tělocvičně, respektive cvičišti, a spolkových klubovnách představovalo externí prostředí třetí oblast, jež „dietwartům“ poskytovala příležitost k indoktrinační činnosti. Mimo spolek se „dietwarty“ a turneři společně pohybovali především v rámci vycházek po okolí. Tyto turnerské výlety byly ve starších pramenech nazývány jako „turnerské jízdy“ (Turnfahrten), po první světové válce se jim většinou říkalo „vandry“ (Wanderungen). Posledního zmiňovaného výrazu se studie bude dále přidržovat. Pojmy známé ze sokolských tiskovin („cestování“, „výlety“, „výletnictví“, „putování“ či „zájezdy“)²⁶⁹ sice svého času označovaly

²⁶⁰ [Josef] -[Ul]r[ich]-, Die Herbstarbeit beginnt, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 17, s. 275–276, zde s. 275.

²⁶¹ Fritz Hiller, Absichten und Wege bündischer Turner, in: Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 12 des 7. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Ostermond 1926, s. 58.

²⁶² Braun / Knoll / Lindeck, Dietreden (jako pozn. 173), s. 48–52.

²⁶³ Funkce „putujících učitelů“, kteří byli bezprostředním pojítkem mezi vedením svazu a členskou základnou a k jejichž úkolům se vedle přednášení řadila i kontrola spolků, byla běžná i v jiných svazech. Jitka Balcarová, „Jeden za všechny a všichni za jednoho!“ Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“, Praha 2013, s. 80–82.

²⁶⁴ Fink, Dietwarte (jako pozn. 105).

²⁶⁵ [Klaudius] Kupka, Rücktritt des Bundeswanderlehrers, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 20, s. 263.

²⁶⁶ Völkische Vorträge, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 20, s. 262.

²⁶⁷ Gottfried Nickl, Achtung! Dietwarte des Turngaues Mittelsteiermark! Dietarbeitsplan Ostermond–Erntemond 1923, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 8 des 4. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Ostermond 1923, s. 33; Dietvorträge im 1. Bezirk, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 12 des 4. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Brachmonds 1923, s. 67.

²⁶⁸ Nickl, Achtung! (jako pozn. 267).

²⁶⁹ J. V. Alexander, Cestujeme, in: J. V. Alexander (vyd.), Památník Sokola žižkovského k oslavě dvacetiletého trvání, Praha 1891, s. 33–37; Jan Činčera, K našemu výletnictví a putování, in: Sokolské besedy XVII, 1923, 5, s. 94–98; V. S., Zájezd dorosta sokolské župy Středočeské na Lipany 10. června 1923, in: Sokolské besedy XVII., 1923, 7/8, s. 169–171.

tutéž aktivitu jako vandry, nejsou dnes ale pro svou mnohovýznamovost vhodné k použití v předkládané práci. Na vandry je totiž třeba primárně nahlížet jako na jednu z „dietwartových“ výchovně-vzdělávacích metod.

Smysl turnerských vandrů spočíval ve vědomém úniku před „závislost[í] na velkoměstské ‚zábavě‘“²⁷⁰ do lůna německé přírody, která si ve „völkisch“ interpretaci uchovávala nezkažený německý ráz. Trasy byly většinou plánovány na místa s vysokým symbolickým nábojem. V itinerářích turnerů DTB 1919 se nacházel kupříkladu kopec Hörselberg, do něhož Richard Wagner umístil děj prvního aktu opery Tannhäuser,²⁷¹ dále hrad Wartburg, na kterém Martin Luther překládal Bibli do německého jazyka,²⁷² či dnešní Nestěrov v kaliningradské oblasti, místo posledního odpočinku mytizovaného „dietwarta“ Ernsta Stracha.²⁷³

Oproti výstupům na turnerské půdě či při večerních setkáních jakéhokoli druhu měli „dietwarti“ při vandrech tu výhodu, že s turnery procházeli místy, jež mohli uplatnit pro znázornění „völkisch“ zásad. Skutečným mistrem ve využití přírodních a historických kulís pro výchovně-vzdělávací účely byl Ernst Strach, jak alespoň tvrdí hagiografické texty vydané po jeho smrti. Když cesta vedla přírodou, upozorňoval prý spoluvandrovníky „na každou krásu“²⁷⁴ německé vlasti, když se pochodovalo městem, ukazoval zase různé památky a „umělecké poklady“²⁷⁵ – v Berlíně vedl turnery třeba k hrobu Friedricha Friesena či do Mauzolea v Charlottenburgu, kde leží pohřbena královna Luisa.²⁷⁶ Zprávy dále vyzdvihují, že Strach vše vysvětloval „národoveckým způsobem“.²⁷⁷ Venku panovala zcela jiná atmosféra než při zjevně rigidních tělocvičných hodinách nebo při večerních akcích, proto „dietwarti“ mohli mluvit mnohem spontánněji, a tím i srozumitelněji.²⁷⁸ Shromáždění župních „dietwartů“ DTV dokonce „dietwartům“ přímo doporučovalo, aby při vandrování k turnerům hovořili hlavně ve chvílích odpočinku,²⁷⁹ kdy zřejmě vládla nejuvolněnější nálada.

Vandr, založený primárně na poznávání přírody, historie a lidové kultury, mohl být doplněn ještě zpěvem. Kolektivní zpívání bylo specifickou výchovně-vzdělávací metodou, kterou „dietwart“ mohl uplatňovat jak na cvičišti a v tělocvičně, tak ve spolkové klubovně. Nejintenzivněji se ale zpívalo právě při vandrech, protože se při této příležitosti nabízelo nejvíce času. Zpěv navíc dodával pochodu patřičný rytmus. Repertoár písní zpívaných při vandrování byl velmi široký. V turnerských zpěvnících – podle jednoho turnera z DTB 1919 „bibl[í]ch, které nám napomáhají tvořit náš völkisch světonázor“²⁸⁰ – se dokonce nacházely zvláštní kapitoly pojmenované jako *Für Turnfahrten*²⁸¹ nebo *Wanderlieder*.²⁸² Také v některých příručkách pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí byly uvedeny texty sborových písní, které měly být zpívány na cestách a které „každý turner a turnerka kvůli

²⁷⁰ Völkische Arbeit bei unseren Wanderungen und Festen, in: Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes. Beilage 20 des 4. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Julmond 1923, s. 44.

²⁷¹ Die Kreisdietwanderung durch Thüringen, in: Kreis 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes. Beilage 14 des 8. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 11. Mai 1927, s. 49–50, zde s. 50.

²⁷² Tamtéž.

²⁷³ G. Klawonn, Auf zur Kreisturnfahrt!, in: Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 10 des 8. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Ostermond 1927, s. 35.

²⁷⁴ Ernst (jako pozn. 121), s. 9.

²⁷⁵ Tamtéž.

²⁷⁶ N. T., Ernst Strach, in: Bundesturnzeitung 10, 1929, 32, s. 446–447, zde s. 446.

²⁷⁷ Ernst (jako pozn. 121), s. 9.

²⁷⁸ Lawatsch, Dietwartarbeit (jako pozn. 230), s. 17.

²⁷⁹ Allgemeine Grundsätze (jako pozn. 185), s. 26. Tato zásada platila i v DTB 1919: Friedrich Rudolf Zenker, Für die Dietwarte!, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Brachmond 1920, s. 11

²⁸⁰ Otto Eberhard, Unser Bundesliederbuch, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 25, s. 361–362.

²⁸¹ Bundesturnrat des Deutschen Turnerbundes (Hrsg.), Deutsches Turnerbundes-Liederbuch. 3. Auflage, Wien 1908, s. 367.

²⁸² Krüger (Hrsg.), Kleines Liederbuch (jako pozn. 129), s. 246.

jejich völkisch obsahu musí znát z paměti“.²⁸³ K tomuto „svatému národnímu bohatství“²⁸⁴ patřily třeba i starší písně, jež vhodnou interpretací získávaly na aktualitě. Například *Wacht am Rhein* Maxe Schneckenburgera či *Der Gott, der Eisen wachsen ließ* Ernsta Mortize Arndta měly zpívající turnery utvrdit v odhodlaném boji za „svobodu“ národa.²⁸⁵

Poslední oblast „dietwartovy“ indoktrinační působnosti se stěží vymezuje. „Dietwartovým“ úkolem totiž bylo všude a „při každé příležitosti“²⁸⁶ vyzařovat „vysloveně německé ctnosti“²⁸⁷ a motivující nadšení pro „rasovou čistotu“, „národní jednotu“ a „duchovní svobodu“. Dalo by se hovořit o jakési metodě vzorného „völkisch“ chování.²⁸⁸ Vytříbený „völkisch“ charakter „dietwarta“ také předurčoval k roli permanentního korektora „neněmeckého“ chování. Když některý turner vyprávěl nemravné vtipy, neuměl se chovat u stolu či byl nespolehlivý,²⁸⁹ přišel čas „dietwarta“, aby na nedostatky ukazoval prstem a káral je. V těchto situacích připomínal „dietwart“ otce, jenž bez ohledu na přátelské a příbuzenské vztahy dokáže plísnit provinilce.²⁹⁰ Zároveň jej ale čestné chování a otcovská autorita predestinovaly pro roli důvěrného rádce,²⁹¹ který umí naslouchat a poradit turnerovi například v otázce, zda není v rozporu s „rasovou“ naukou zamilovat se do černošské dívky.²⁹²

Na turnery mohl mít „kamarádský styk“²⁹³ s charakterním a otcovsky založeným „dietwartem“ velký vliv. Noviny *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* uveřejnily roku 1929 podle všeho fiktivní dialog anonymního turnera s „dietwartem“. Rozhovor je odstartován „dietwartovou“ otázkou „Proč jsi ve völkisch turnerském spolku?“. Turnerovu odpověď „Protože chci cvičit!“ začne „dietwart“ zpochybňovat a krok za krokem přivádí turnera k vlastnímu zjištění: „Být turnerem zavazuje. Už dlouho jsem se cítil poddán temným mocnostem. Teď ale vím: musím být poslušný zákonu německé rasy, jenž nalezl výraz a nástroj v německém turnerství.“²⁹⁴ Zdá se být pravděpodobné, že někteří „dietwarti“ vedli s turnery podobně vážné rozhovory mezi čtyřma očima, aby je nenásilně a silou vlastního příkladu nasměřovali k „völkisch“ podmíněnému nahlížení na svět.

Celkově lze shrnout, že „dietwart“ měl k dispozici velké množství výchovně-vzdělávacích metod, jež mohl uplatňovat v různých situacích. Turnerům zprostředkoval myšlenky „völkisch“ světonázoru přímo v tělocvičně nebo na cvičišti, v klubovně spolku, v externím prostředí a v neposlední řadě též při nejrozličnějších vhodných příležitostech ve spolku i mimo jeho rámec. Mimo pozornost byly prozatím ponechány turnerské festivity, protože na ty se zaměřil samostatná kapitola. Typ akce i prostředí, v kterém se „dietwart“ s turnery právě nacházel, určovaly „dietwartův“ výběr mezi auditivními a vizuálními metodami indoktrinace. První kategorie zahrnovala krátké proslovy, delší přednášky či kolektivní zpěv. K druhé kategorii přínáležely například tabule s výstřižky z „völkisch“ periodik či vandy, během nichž turneři díky „dietwartům“ poznávali různé památky a přírodní krásy své vlasti. Nadto měl „dietwart“ vybranými vlastnostmi nepřetržitě ztělesňovat ideál dokonalého

²⁸³ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 39), s. 217.

²⁸⁴ *Völkische* (jako pozn. 270).

²⁸⁵ Deutscher Turnverband (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde* (jako pozn. 39), s. 221–224.

²⁸⁶ Fritz Schreiner, *Erfahrungen und Anregungen eines ehemaligen Dietwartes*, in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes*. Beilage 8 des 10. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 11. Lenzmond 1929, s. 22.

²⁸⁷ *Allgemeine Grundsätze* (jako pozn. 185), s. 26.

²⁸⁸ Dr. B., *Dietarbeit* (Als Einleitung zu einem Dietwartelehrgang), in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, s. 9, s. 158; Hiller, *Absichten* (jako pozn. 261).

²⁸⁹ Buch, *20 Briefe* (jako pozn. 114), s. 17, 64.

²⁹⁰ Schreiner, *Erfahrungen* (jako pozn. 286).

²⁹¹ *Allgemeine Grundsätze* (jako pozn. 185), s. 26.

²⁹² Buch, *20 Briefe* (jako pozn. 114), s. 48.

²⁹³ *Allgemeine Grundsätze* (jako pozn. 185), s. 26.

²⁹⁴ Pilz, *Warum bin ich Turner?*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 10, 1929, 18, s. 277.

„völkisch“ člověka, kterému se turneři budou chtít svým chováním vyrovnat. Závěrečná podkapitola ovšem dosvědčí, že indoktrinační činnost „dietwartů“ neprobíhala vždy zcela hladce.

3.5 Problémy

Prameny využití pro sepsání předešlých tří podkapitol umožňují zrekonstruovat především ideální stav. Různé směrnice, nařízení, výzvy, doporučení a rady, které byly uveřejněny v periodikách či různých příručkách pro „dietwarty“, totiž neříkají, jak úřad „dietwartů“ fungoval, nýbrž jak si autoři těchto textů přáli, aby fungoval. Na první pohled mezi představou svazových funkcionářů a reálnou situací panovaly četné shody. Z některých protokolů o schůzích „dietwartů“, ze zpráv o průběhu školicích kurzů či z reportáží o večerních akcích může vzniknout dojem, že „dietwarti“ v DTB, DTB 1919 i DTV s úspěchem utvořili hierarchicky uspořádanou instituci, aktivně zdokonalovali své indoktrinační schopnosti a angažovaně působili ve všech spolcích. Také výroční zprávy svazových „dietwartů“ překypují optimistickými frázemi o pokrocích ve výchovně-vzdělávacím procesu. Faktem nicméně bylo, že se úřad „dietwartů“ ani zdaleka neblížil svému ideálu a na počátku 30. let se zcela zhroutil.

K tomuto poznání vedou dvě cesty. Jednak periodika a brožury některé problémy exaktně pojmenovávají, jednak na některé nepřímo poukazují. Proč například vrchní „dietwart“ svazu DTV Adolf Seifert hned v prvním ročníku svazových novin uveřejnil článek o metodách práce „dietwartů“,²⁹⁵ je vcelku pochopitelné. Bezprostředně po vzniku DTV ještě „dietwarti“ o svém poslání neměli vždy úplně jasno a potřebovali základní informace pro úspěšné zahájení své práce. Jestliže se ale o jedenáct let později v tomtéž periodiku objevil příspěvek, v němž je znovu vysvětleno, kdy a jak má „dietwart“ vykonávat svou činnost,²⁹⁶ znamená to, že i po více jak deseti letech „dietwarti“ v některých spolcích stále tápali a nevěděli, co mají dělat. O jejich nesoběstačnosti a bezradnosti rovněž svědčí nejen publikování stále nových pomocných brožur, ale i zavedení školicích kurzů. Kdyby všichni „dietwarti“ splňovali nároky Friedricha Rudolfa Zenkera či Adolfa Seiferta, neměly by svazy zapotřebí vydávat publikace se vzorovými projevy, ani by nemusely organizovat kurzy, které „dietwartům“ prohlubovaly „völkisch“ vědomosti a učily je elementárním výchovně-vzdělávacím metodám.

Ze stížností okrskových, župních, krajských a svazových dietwartů na stránkách svazových periodik, stejně jako z různých náznaků v dalších pramenech lze tedy vyčíst, že instituce „dietwartů“ byla od počátku postihována enormním množstvím problémů. Při jejich členění bude zohledněno pořadí předešlých podkapitol. Nejdříve budou proto analyzovány problémy spjaté se strukturou instituce, poté se na řadu dostanou potíže, které zabránily učinit z „dietwartů“ skutečně profesionální vzdělavatele, a nakonec bude pozornost zaměřena na nedostatky týkající se působnosti „dietwartů“ ve spolcích. Podkapitolu uzavře rozbor opatření, kterými se svazy všechny tyto slabiny v systému „dietwartů“ pokoušely vyřešit. V centru pozornosti budou přitom stát svazy DTB 1919 a DTV. *Deutscher Turner-Hort*, centrální orgán rakousko-uherského DTB, totiž nepřináší k hodnocení instituce „dietwartů“ žádné informace. Výjimkou je pouze souhrnná zpráva, kterou Friedrich Rudolf Zenker sepsal pro desátý svazový sněm v roce 1912 a kterou svazové noviny téhož roku otiskly zřejmě v nezkrácené verzi.²⁹⁷ I tento ojedinelý text však potvrzuje předpoklad, že se práce

²⁹⁵ Seifert, Wege (jako pozn. 241), s. 45–46.

²⁹⁶ Hackenberg, Des Dietwartes (jako pozn. 218), s. 267–268.

²⁹⁷ Zenker, Bericht (jako pozn. 154), s. 149.

„dietwartů“ v DTB potýkala s podobnými obtížemi, jaké sužovaly „dietwarty“ v Rakousku a Československu.

Instituce „dietwartů“ vykazovala eklatantní problémy na všech úrovních své pyramidální struktury. Zásadní obtíže způsoboval v DTB 1919 na nejvyšším stupni pyramidy „dietwartů“ sám Friedrich Rudolf Zenker. Jako svazový „dietwart“ byl členem výkonného orgánu DTB 1919, totiž svazové turnerské rady. Jenomže svazová turnerská rada se scházela ve Vídni, zatímco Zenker sídlil v saském Plavně. Z protokolů zasedání širší svazové turnerské rady vysvítá, že Zenker většinou na jednáních přítomen byl, avšak v mezidobí, kdy se scházel jen užší výbor rady, zůstával v Plavně,²⁹⁸ takže komunikace mezi ním a centrem svazu ve Vídni z technických důvodů nebyla optimální. Komplikovanou situaci se předseda svazu Klaudius Kupka pokoušel vyřešit volbou rakouského zástupce svazového „dietwarta“. Třebaže Kupka opakovaně předkládal návrh svazové turnerské radě ke schválení, nikdy jej neprosadil, neboť podle všeho narazil na Zenkerovu ješitnost. Zenker totiž stereotypně popíral, že „by se ustanovením zástupce něco mohlo změnit“.²⁹⁹ Instituce „dietwartů“ tak v DTB 1919 byla kvůli Zenkerovu pobývání na periferii namísto v centru odsouzena a priori k těžkopádnosti a Klaudius Kupka s „putujícím učitelem“ Karlem Wilhelmem Finkem zřejmě právě proto Zenkerovi vyčítal, že „völkisch“ výchovu a vzdělávání ze své vedoucí pozice nedostatečně podporuje.³⁰⁰

K personálním problémům krajských, župních a okrskových „dietwartů“ se nedostává žádných detailnějších informací. Pouze v novinách svazu DTB z roku 1923 lze objevit zprávu, v níž vrchní „dietwart“ turnerského kraje „Turnkreis Tirol und Vorarlberg“ informoval, že mu následky čtyřletého válečného zajetí znemožňují další výkon jeho úřadu.³⁰¹ Zcela alarmující zato byla jak v DTB 1919, tak v DTV situace na úrovni spolkových „dietwartů“. Stav v župě „Westböhmischer Turngau“, kde už roku 1920 jejích 13 turnerských spolků hlásilo 13 „dietwartů“, lze považovat za absolutní unikum, protože v překvapujícím množství spolků „dietwarti“ ve skutečnosti neexistovali.³⁰² Opravdový šok proto museli v roce 1926 zažít účastníci jednání turnerské rady svazu DTV, když svazový „dietwart“ Karl Binder hodnotil stav „völkisch“ výchovy a vzdělávání a na základě statistických údajů došel k závěru, že v jedné třetině spolků žádní „dietwarti“ nejsou.³⁰³

Vedení instituce „dietwartů“ však postrádalo jakékoli donucovací mechanismy, jež by mohly být proti lhostejným spolkům nasazeny. Karl Binder se z tohoto důvodu obrátil přímo na svazovou turnerskou radu s prosbou, aby všemi možnými prostředky přiměla spolky

---

²⁹⁸ Např. zasedání širší svazové rady v listopadu roku 1921 se Zenker ještě účastnil, ale když se v lednu, dubnu a červenci následujícího roku scházel užší výbor rady, byl Zenker zastupován již vrchním „dietwartem“ dolnorakouského turnerského kraje Franzem Scholzem. Zenker přijel až na zasedání širší svazové rady koncem července, které se konalo výjimečně v Linzi, místě svazové turnerské slavnosti. Na říjnovém zasedání užšího výboru mluvil za svazového „dietwarta“ již opět Franz Scholz. 2. Vollsitzung des Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 2, 13–14, zde s. 13; 10. Sitzung des Engeren Ausschusses des Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 7, s. 53–55, zde s. 53–54; 11. Sitzung des Engeren Ausschusses des Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 11, s. 83–84; 12. Sitzung des Engeren Ausschusses des Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 14, s. 110–112, zde s. 110–111; Auszug aus der Verhandlungsschrift der Vollsitzung des Bundesturnrates mit Hinzuziehung der Reichsdeutschen Geschäftsstelle, der dem Bundesturnrate nicht angehörigen Kreisobmänner und der Gauobmänner, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 18, s. 145–147, zde s. 145; Auszug aus der Verhandlungsschrift der 14. Sitzung des Engeren Ausschusses des Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 21, s. 174–175.

²⁹⁹ Sitzung des Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, 34, s. 491–494, zde s. 493.

³⁰⁰ Friedrich Rudolf Zenker, Die Dietwartaft im Turnverein, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Nebelmond 1921, s. 21–22, zde s. 22.

³⁰¹ R. Hueber, Vom Kreisturnrate, in: Mitteilungen des Kreises 4 Tirol und Vorarlberg des Deutschen Turnerbundes. Beilage 13 des 4. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Heumond 1932, s. 33–34, zde s. 33.

³⁰² [Brandl], Bericht (jako pozn. 78), s. 81.

³⁰³ Fischer / Haberdtz, Verhandlungsschrift (jako pozn. 207), s. 186.

k obsazení postu „dietwarta“.³⁰⁴ K jakým opatřením se rada odhodlala, prameny nesdělují, nicméně pokud vůbec nějaká snaha v tomto ohledu byla vyvinuta, byl její výsledek nuzný a situace se paradoxně spíše zhoršovala. Ještě v roce 1931, kdy se DTV rozrostl na 1 033 spolků, ve 279 z nich „dietwart“ chyběl.³⁰⁵

Svaz DTB 1919 byl na tom zdánlivě lépe. Počínaje statistickým přehledem pro rok 1924 se vedení svazu začalo zajímat také o počet „dietwartů“ a hned první výsledek byl více jak uspokojivý: k 31. prosinci 1924 podle krajských zpráv působilo v 757 spolcích svazu 822 „dietwartů“.³⁰⁶ Jejich úhrn dominoval nad sumou spolků i po následující tři léta. O tuto pozitivní bilanci se zasloužily některé župy, mezi nimi třeba župa „Wiener Turngau“, jež například v roce 1925 čítala 83 spolků a přitom disponovala celkem 113 „dietwarty“.³⁰⁷ Výsledné údaje však byly velmi zavádějící, neboť informovaly pouze o celkovém počtu „dietwartů“ v župách, nikoli o jejich zastoupení ve spolcích. „Dietwarty“ ve skutečnosti nebyli rozmístěni rovnoměrně. Zatímco některé spolky jich evidentně měly několik, v jiných spolcích tito funkcionáři zcela chyběli. Vrchní „dietwart“ turnerského kraje „Steiermark und Kärnten“ roku 1926 například uvedl, že 115 turnerských spolků jeho kraje v předešlém roce „dietwarta“ mělo, zatímco 17 stále ne.³⁰⁸ Nejhorší situace vládla v turnerském kraji „Turnkreis Norddeutschland“, který byl nejvíce vzdálen od centra svazu a který sestával převážně z vesnických turnerských spolků. V jednom z nich, spadajícím administrativně pod župu „Turngau Brandenburg“, prý úřad „dietwarta“ ještě v roce 1925 ani nebyl zanesen ve stanovách.³⁰⁹

Zcela jiný obraz než mezi lety 1924 a 1927 se proto svazovému vedení naskytl se statistikou pro rok 1928. Od tohoto roku byly statistické tabulky rozvrženy jinak a kolonka týkající se počtu „dietwartů“ se již neptala na součet těchto funkcionářů v jednotlivých župách, nýbrž na to, v kolika spolcích byl „dietwart“ přítomen. Župa „Wiener Turngau“ toho roku dosáhla již 90 spolků, ovšem „dietwarty“, jejichž nadprůměrně vysoký počet byl zaznamenán ve statistických výsledcích předešlých let, byli koncentrováni pouze v jedenasedmdesáti z nich. Nejedna společnost k roku 1928 navíc požadované údaje neposkytl, takže ve výsledku se podle statistiky nacházeli „dietwarty“ všehovšudy v 573 spolcích z celkových 821.³¹⁰ Následujícího roku se počet spolků s „dietwartem“ sice zvýšil na 686,³¹¹ ale do roku 1932 zase klesl o více jak 60, zatímco spolků oproti roku 1928 ubylo jen šest.³¹² Statistické údaje

---

³⁰⁴ Franz Eichler / W[ilhelm]. Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbands-Turnfachausschußsitzung in Aussig am Samstag, den 3. Ostermond 1926, Turnhalle des Aussiger Turnvereins, Turnratszimmer, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 7, 1926, 10, s. 158–167, zde s. 163.

³⁰⁵ Emil Czihal, Die Standeserhebung der Dietwarte über das Jahr 1931, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 14, 1933, 1, s. 8–9, zde s. 9.

³⁰⁶ Standeserhebung des Deutschen Turnerbundes (1919) am 31. Julmond 1924, in: Bundesturnzeitung 6, 1925, 9, s. 149–152, zde s. 150–151.

³⁰⁷ Standeserhebung des Deutschen Turnerbundes (1919) am 31./12. 1925, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, 16, s. 223–226, zde s. 223, 226.

³⁰⁸ [Karl] Auswald, Bericht des Kreisdiwartes über das Jahr 1925, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 11 des 7. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Ostermond 1926, s. 45.

³⁰⁹ [Ernst Wichert], Kreisdiertbericht, in: Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 17 des 7. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 11. Brachmond 1926, s. 61–63, zde s. 63.

³¹⁰ Standeserhebung des Deutschen Turnerbundes am 31./12. 1928, in: Bundesturnzeitung 10, 1929, 13, s. 179–182, zde s. 179–180.

³¹¹ Standeserhebung des Deutschen Turnerbundes am 31./12. 1929, in: Bundesturnzeitung 11, 1930, 12, s. 169–172, zde s. 169.

³¹² Standeserhebung des Deutschen Turnerbundes am 31./12. 1932, in: Bundesturnzeitung 14, 1933, 10, s. 125–128, zde s. 125–126.

z období mezi lety 1928 až 1932 prokazují, že „dietwarta“ postrádala přibližně čtvrtina spolků.³¹³

Instituce „dietwartů“ neměla problém jen s nedostatkem personálu, ale – minimálně v DTB 1919 – i s komunikací odehrávající se mezi jednotlivými členy. Představa, že díky hierarchické struktuře budou „dietwarti“ spolu v neustálém kontaktu, se vyjevila jako naprosto iluzorní, protože celá řada z nich ani nedokázala „napsat na pohlednici svou adresu“³¹⁴ a zaslat ji nadřizovanému „dietwartovi“. Na kontaktní údaje svých „dietwartů“ tak například marně čekal krajský „dietwart“ Max Blochwitz v turnerském kraji „Norddeutschland“³¹⁵ i jeden okrskový „dietwart“ v župě „Turngau Tirol“ (Turnerská župa Tyrolsko).³¹⁶ Salcburský župní „dietwart“ se zase rozčiloval, že „písemná cesta je zdlouhavá a často (...) také bohužel bez odpovědí, takže práce byla téměř otravná“.³¹⁷ Nejedná se přitom ani o potíže nově budované instituce, ani o potíže periferních krajů. Ještě v roce 1929 se totiž na „dietwarty“ dolnorakouského turnerského kraje obracel krajský „dietwart“ Karl Niemetz s opětovnou prosbou o zaslání kontaktních adres, jelikož jeho dosavadní žádosti uposlechli celkem dva „dietwarti“.³¹⁸

Pokud se někteří „dietwarti“ domnívali, že se zanedbávaná písemná komunikace vylepší osobním setkáním při shromáždění „dietwartů“, museli být zklamáni. Zdá se totiž, jako by se v některých krajích a župách DTB 1919 obliba těchto akcí vyrovnala oblíbě psát dopisy. Třeba výbor „dietwartů“ turnerského kraje „Turnkreis Steiermark und Kärnten“ se v roce 1926 sešel dvakrát, ale ani jednou nebyl pro nízký počet účastníků usnášeníschopný.³¹⁹ Na shromáždění „dietwartů“ župy „Kärntner Turngau“ téhož kraje „jako vždy“³²⁰ zástupci mnohých spolků chyběli, stěžoval si zase o tři roky dříve tamější vrchní „dietwart“. Situace však asi nebyla ještě tak dramatická jako u jeho kolegy z župy „Steinfeld-Turngau“ (Steinfeldská turnerská župa). Tomu se roku 1923 na shromáždění dostavilo šest „dietwartů“, zatímco 30 zastoupeno vůbec nebylo a zřejmě se ani neomluvalo.³²¹ Ani tentokrát nelze hovořit o lokálně a dobově podmíněném fenoménu. Na jednání „dietwartů“ župy „Turngau Brandenburg“ v roce 1929 bylo pozváno 53 „dietwartů“, ale na cestu se jich vydalo jen 16.³²² Ačkoli se z DTV zprávy podobného charakteru nezachovaly, lze oprávněně předpokládat, že instituce „dietwartů“ v tomto svazu musela též zápolit se značnými komunikačními problémy.

³¹³ K procentuálnímu zastoupení spolků, které neměly „dietwarta“, viz také: Friedrich Rudolf Zenker, Dietbericht, in: Bundesturnzeitung 9, 1928, 18, s. 269–270, 273, zde s. 269.

³¹⁴ Franz Stockmeyer, An die Vereinsdietwarte des ersten Bezirkes, in: Mitteilungen des Kreises 4 Tirol und Vorarlberg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 7 des 3. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Heumond 1922, s. 14.

³¹⁵ Blochwitz, An die Vereins- u. Gaudietwarte (jako pozn. 105).

³¹⁶ Stockmeyer, An die Vereinsdietwarte (jako pozn. 314).

³¹⁷ Anton Funk / Sepp Quell, 3. Ordentlicher Gauturntag am 15. Eismond 1922 in Bischofswiesen, in: Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 4 des 5. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Hornung 1922, s. 10–11, zde s. 10.

³¹⁸ Karl Niemetz, Vom Kreisdietwarte, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. Beilage 33 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Nebelmonds 1929, s. 233.

³¹⁹ Auswald, Bericht (jako pozn. 308), s. 45.

³²⁰ Zur Bleiburger Tagung. Die Dietwarteversammlung, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 14 des 4. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Heumond 1923, s. 69.

³²¹ Hubert Mika, Dietwartetagung am 13. Mai in Liesing, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 11 des 4. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Brachmond 1923, s. 61.

³²² Niemetz, Vom Kreisdietwarte (jako pozn. 318).

Velmi dobře lze naopak doložit, že institucím v DTB 1919 i v DTV stejnou měrou vyvstávaly největší interní potíže při vyhodnocování činnosti „dietwartů“. V obou svazech tak pokračovala tendence započatá již v DTB. Když si zde Friedrich Rudolf Zenker roku 1912 pro desátý svazový sněm připravoval referát o činnosti „dietwartů“, vyslyšely jeho výzvu k poslání zpráv všehovšudy čtyři župy z celkových dvanácti.³²³ Obraz poskytnutý po první světové válce novinami DTB 1919 a DTV je naprosto stejně politováníhodný. Především v periodiku prvního jmenovaného svazu se problémy při evaluaci indoktrinační práce odvíjely stále podle toho samého schématu. Nejdříve byly v krajských přílohách spolkovi „dietwarti“ vyzýváni, aby včas odeslali správně vyplněné formuláře o výsledcích své práce. Když po uplynutí lhůty měli odpovědní „dietwarti“ ve svých rukách formuláře jen z několika málo spolků, byly krajské přílohy náhle plné upomínek, z nichž čiší zklamání, rezignace i rozhořčení.³²⁴ Oba dva svazy čelily potížím s opožděnými, chybně vyplněnými³²⁵ či vůbec neodeslanými formuláři od počátku 20. let 20. století po zbytek studovaného období a nic nenavštěvuje, že by se situace výrazněji zlepšovala.

Příčiny tohoto fenoménu byly různé. Podle prvního svazového „dietwarta“ československého DTV Adolfa Seiferta se mnozí „dietwarti“ zavedením dotazníků cítili dotčeni, protože v nich spatřovali „poručníkování ve své výchovně-vzdělávací práci“.³²⁶ Někteří ambiciózní „dietwarti“ mohli být opravdu zraněni v pýše, ale skutečné důvody k ignoraci formulářů tkvěly asi někde jinde. Ve spolicích, kde úřad „dietwarta“ vůbec nebyl obsazen, se o vyplňování formulářů zřejmě nikdo nestaral. V nejednom spolku DTB 1919 a DTV byli navíc „dietwartem“ lidé, kteří na indoktrinaci turnerů pracovali jen zdánlivě,³²⁷ takže neměli ani o čem informovat. Karl Binder nazýval takové funkcionáře jako „papírové dietwarty“³²⁸ – jejich jméno stálo jen na papíře, aby spolky mohly vykázat, že v nich tento funkcionář existuje, jinak ale „papíroví dietwarti“ nedělali vůbec nic. Binder v roce 1926 odhadoval, že se „papíroví dietwarti“ nacházejí asi v jedné třetině spolků.³²⁹ Podle informací Friedricha Rudolfa Zenkera se v DTB 1919 s podobným problémem potýkalo méně spolků, i tak jich ale byla pravděpodobně jedna čtvrtina.³³⁰ V obou dvou svazech tedy existovalo jen velmi málo spolků, v nichž působil člověk schopný svědomitě sepsat zprávu o stavu výchovy a vzdělávání turnerů.

Problémy, které byly způsobeny nedostatečným podáváním zpráv, se zřetězovaly a s každou úrovní instituce „dietwartů“ rostla jejich závažnost. Tím, že okrskový „dietwart“ nedostal formuláře od spolkových „dietwartů“, nemohl župnímu „dietwartovi“ poslat žádné objektivní zhodnocení indoktrinačního procesu na svém území.

---

³²³ Zenker, Bericht (jako pozn. 154), s. 150.

³²⁴ Např. Max Blochwitz, Vom Kreisdietswarte, in: Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes. Beilage 4 des 4. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Lenzmond 1923, s. 6; [Toni] Herold, Für unsere Dietsache, in: Mitteilungen des Kreises 4 Tirol und Vorarlberg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 11 des 8. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Ostermond 1927, s. 31; Gärtner, Vom Gaudietwarte, in: Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes. Beilage 24 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Erntemonats 1929, s. 95–96, zde s. 96.

³²⁵ Hubert Mika, Bericht des Gaudietwartes, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 6 des 7. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Hornung 1926, s. 27; Wichert, Kreisdietsbericht (jako pozn. 309), s. 63.

³²⁶ Verhandlungsschrift (jako pozn. 187), s. 80.

³²⁷ Schmidt / Eberhard, Eine Dietwarteversammlung (jako pozn. 157), s. 49; Fabini, Betrachtungen (jako pozn. 243), s. 196.

³²⁸ Verhandlungsschrift über die Verbands-Turnratssitzung am 4. und 5. Ostermonds 1925, in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße 11, „Posthof“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 10, s. 167–169, zde s. 168.

³²⁹ Fischer / Haberditz, Verhandlungsschrift (jako pozn. 207), s. 186.

³³⁰ Zenker, Dietbericht (jako pozn. 313), s. 269.

Kvůli tomu si župní „dietwart“ neměl možnost učinit obrázek o své župě,³³¹ krajský „dietwart“ o svém kraji a svazový „dietwart“ o svém svazu. To, co se Friedrichu Rudolfu Zenkerovi, Adolfu Seifertovi, Karlu Binderovi a Emilu Czihalovi nakonec sešlo na stole, byly informace poskytující pouze výsek celkového odrazu reality. Zenker kupříkladu v roce 1922 obdržel zprávy jen od vrchních „dietwartů“ dvou říšskoněmeckých krajů,³³² takže vůbec nevěděl, jak si počínají „dietwarti“ na rakouském území. Některé zprávy za rok 1922 dostal dodatečně asi až v roce 1924.³³³ V roce 1927 mu hlásily zase jen dva rakouské a jeden říšskoněmecký kraj.³³⁴ Zenker – a stejně jako on i svazový „dietwart“ z DTV – proto nikdy nemohl mít kompletní představu o aktuální situaci ve svazu.

S kusými zprávami souvisí dále problém jejich výpovědní hodnoty. Co mohl svazový „dietwart“ DTB 1919 vyvodit například ze zprávy, podle níž se roku 1926 v župě „Kärntner Turngau“ odehrálo 372 přednášek, několik pravidelných projevů ve 12 spolcích a šest inspekčních cest okrskových „dietwartů“?³³⁵ K čemu bylo svazovému „dietwartovi“ DTV zjištění, že se za rok 1931 ve svazu uskutečnilo 4 540 „večerů s dietwartem“, 488 „přednáškových večerů“, 254 „čtenářských večerů“, 1 988 půldenních vandrů a 1 551 celodenních vandrů?³³⁶ Statistickým vyhodnocováním práce „dietwartů“ se sice dosáhlo úctyhodných cifer, ovšem do pozadí naprosto ustoupila kvalita celého počínání. Kromě toho mohli „dietwarti“ do formulářů vyplnit, co chtěli, neboť kontrola pravdivosti jejich informací byla omezená. Ne nadarmo asi Friedrich Rudolf Zenker vyzýval v brožuře *Der Dietwart und sein Amt* k upřímnosti.³³⁷ Ve zprávách o průběhu indoktrinace tudíž svazoví „dietwarti“ nenacházeli jen parciální odraz reality, ale parciální a navíc zcela pokřivený odraz reality. Když Karl Binder na základě informací, které mu byly zaslány ze žup, v roce 1923 před svazovou radou nadšeně líčil, jak se všemi župami šíří zdrženlivost v kouření a konzumaci alkoholu,³³⁸ cítil se jeden okrskový „dietwart“ povinen Binderovy závěry mírnit. Za celých 25 let, co je turnerem, prý nezažil, aby se nějaká akce v turnerských spolcích obešla bez alkoholu a kouření a dodal: „Byl jsem očitým svědkem, jak jeden dietwart na župním turnerském sněmu v době od 9 hodin dopoledne do 1 hodiny odpoledne vypil čtyři litry piva.“³³⁹ Něco takového se Binder ve zprávách a formulářích „dietwartů“ samozřejmě nemohl dočíst.

Druhá podkapitola, zkoumající proces profesionalizace „dietwartů“, byla uvozena rozborem ideálních predispozic a vlastností, které od těchto činovníků očekávali autoři

---

³³¹ [Toni] Herold, Bericht des Gaudietwartes über das Arbeitsjahr 1926 erstattet am Gauturntage in Innsbruck am 6. Hornung 1927, in: Mitteilungen des Kreises 4 Tirol und Vorarlberg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 6 des 8. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Hornung 1927, s. 18; 10. ordentlicher Gauturntag am 10. Lenzmonds 1929 in Wiener-Neustadt, Gasthof Flößler, Herzog-Leopold-Straße, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. Beilage 14 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Mai 1929, s. 100–102, zde s. 100; Wichert, Kreisdieterbericht (jako pozn. 309) s. 62–63.

³³² Tagung des Bundesturnrates in Wien. Auszug aus der Verhandlungsschrift der 3. Vollsitzung des Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 3, s. 29–30, zde s. 29.

³³³ [Friedrich Rudolf] Zenker, An die Kreisdietwarte, in: Bundesturnzeitung 6, 1925, 2, s. 24.

³³⁴ Sitzung des Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 15, s. 210–212, zde s. 211.

³³⁵ Sepp König, Vom Gaudietwarte. Bericht für 1926, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilung des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 12 des 8. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Ostermond 1927, s. 54.

³³⁶ Czihal, Die Standeserhebung (jako pozn. 305), s. 9.

³³⁷ Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 65), s. 50–51.

³³⁸ Josef Truntschka, Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am Sonntag, den 25. Lenzmonds 1923, 2 Uhr nachmittags, in Brüx in der Turnhalle des 1. Deutschen Turnvereins. Fortsetzung am Montag, den 26. Lenzmonds, 1 Uhr 30 Minuten ebendasselbst, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 4, 1923, 5, s. 79–86, zde s. 82.

³³⁹ Fabini, Betrachtungen (jako pozn. 243), s. 196.

různých publikací a příspěvků v periodikách. Mezi jejich požadavky a realitou však zela hluboká propast. Jednohlasně si pisatelé článků a zpráv ve svazových novinách DTB 1919 a DTV stěžovali, že se v úřadu spolkového „dietwarta“ nachází nevhodná osoba.³⁴⁰ Spolkové turnerské rady prý často „při nejlepší vůli“³⁴¹ nebyly schopny mezi turnery nalézt jediného člověka, jenž by dokázal úřad převzít. V nastalé překérní situaci volily mezi různými východisky, z nichž jedno bylo horší než druhé. Buď úřad neobsadily vůbec, nebo do něj z nutnosti dosadily někoho, kdo nebyl turner, ale uměl dobře řečnit, například místního učitele. V takovém případě však podle vrchního „dietwarta“ župy „Wiener Turngau“ Karla Schwaba nebyl „dietwart“ nositelem úřadu, nýbrž úřad nanejvýš zastával a tu a tam pronesl nějaký projev, aniž by turnery opravdu systematicky vychovával a vzdělával.³⁴² V DTV se dokonce přihodilo, že „dietwarti“ povolání zvenčí zaujímali vůči turnerství distancovaný postoj a na hřiště či do tělocvičny vůbec nechodili.³⁴³ Lze si proto dobře představit, jaký vztah se mezi nimi a turnery musel vyvinout. Jestliže turnerská rada spolku, v němž se nedostávalo vhodných kandidátů pro úřad „dietwarta“, nechtěla tento post zanechat vakantní a na druhou stranu se zpěchovala povolat externistu, který by s turnery nebyl spřízněn, zbývala jí ještě třetí možnost, totiž sáhnout do řad turnerů a mermomocí „dietwartem“ jmenovat někoho, o němž se od začátku vědělo, že se do úřadu nehodí. Jinými slovy řečeno vytvořila turnerská rada daného spolku „papírového dietwarta“.

A tak v mnoha a mnoha spolicích úřad „dietwarta“ zastávali turneři, kteří své nadřizené permanentně zklamávali, neboť ani v nejmenším neztělesňovali údajné německé ctnosti jako „víru, lásku k vlasti, plnění povinností, obětavost [a] bojechtivost“.³⁴⁴ Jedni holdovali alkoholu a kouření, druzí, zvláště pokud přináleželi ke starší generaci, „neměli žádné pochopení pro snahy po národní obnově“,³⁴⁵ jiní zase postrádali čas i chuť.³⁴⁶ Ve své funkci se velká většina „dietwartů“ cítila bezmocná, dokonce ani v Zenkerově příručce pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí nespatořovali mnozí „dietwarti“ ulehčení své práce, protože obsahu publikace nerozuměli nebo s ním nebyli ve všech bodech srozuměni.³⁴⁷ „Dietwarti“ se tudíž nepřetržitě dožadovali nové pomoci³⁴⁸ a v některých spolicích zřejmě docházelo i k přenášení „dietwartových“ kompetencí na jiné turnery.³⁴⁹ Z této perspektivy lze lépe pochopit poslání kurzů pro „dietwarty“, zejména snahu organizátorů uvést účastníky do souvislostí turnerského „völkisch“ světového názoru, naučit je správně si rozvrhnout práci a stimulovat jejich zapálení pro práci. Kurz svazu DTB 1919 na zámečku Ermreuth si třeba jednoznačně kladl za cíl prolomit hráz pasivity „dietwartů“ a „přivést do naší činnosti, poněkud ustrnulé na mrtvém bodě, čerstvou krev“.³⁵⁰

³⁴⁰ Např. Dietmar, Dietarbeit, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 7, s. 113; Sitzung des Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 24, s. 348–352, zde s. 351.

³⁴¹ Verhandlungsschrift über die am 26., 27. Lenzmond (März) 1921 in Töplitz abgehaltene Verbandsturnratssitzung im Sitzungszimmer des Bundes der Deutschen in Böhmen, Posthof, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 8, s. 58–62, zde s. 60.

³⁴² Karl Schwab, Zu den kommenden Hauptversammlungen, in: Bundesturnzeitung 6, 1925, 1, s. 5.

³⁴³ Verhandlungsschrift (jako pozn. 187), s. 80; -[U]l[r]ich-, Die Herbstarbeit (jako pozn. 260), s. 275.

³⁴⁴ Stockmeyer, An die Vereinsdietswarte (jako pozn. 314).

³⁴⁵ Fabini, Betrachtungen (jako pozn. 243), s. 196.

³⁴⁶ Schmidt / Eberhard, Eine Dietwarteversammlung (jako pozn. 157), s. 49.

³⁴⁷ W[ilhelm]. Maschke, Über die völkische Erziehung im Deutschen Turnerbunde, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Lenzmonds 1928, s. 11–12; Friedrich Rudolf Zenker, Über die völkische Erziehung im Deutschen Turnerbunde, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Ostermonds 1928, s. 13–15, zde s. 13–14.

³⁴⁸ Leberecht, Behelfe (jako pozn. 166), s. 295–296.

³⁴⁹ Völkische (jako pozn. 270), s. 44; Lawatsch, Dietwartarbeit (jako pozn. 230), s. 18; Karl Wilhelm Fink, Die Dietwarschaft im Turnverein, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Weinmond 1921, s. 19–20.

³⁵⁰ Lempert / Zenker, Vom Bundesdietswarte (jako pozn. 205), s. 7.

Jenomže iniciátoři a organizátoři kurzů se točili v začarovaném kruhu. Chtěli prolomit pasivitu „dietwartů“, nicméně pasivní „dietwarti“ o kurzy příliš zájem neměli. Podobně jako různá shromáždění „dietwartů“ trpěly i kurzy nízkým počtem frekventantů, nehledě na to, že průběh akcí ne vždy odpovídal představám svazových „dietwartů“.³⁵¹ Už na prvním kurzu župy „Aupa-Elbe Turngau“ svazu DTV v roce 1921 stálo spoustu „dietwartů“ stranou.³⁵² Tento trend pokračoval nadále a postihl roku 1926 i výše zmíněný celotýdenní kurz ve Fláji, na který se přihlásilo 49 zájemců, ovšem nakonec se jich sešlo jen 29.³⁵³ Vrchní „dietwart“ župy „Steinfeld-Turngau“ z DTB 1919 musel v roce 1929 dokonce plánový kurz rezignovaně odvolat, neboť z 63 turnerských spolků jeho župy se na akci hodlali vydat jen tři „dietwarti“.³⁵⁴ Svést tento nezájem na nedostatek času či peněz nelze, protože kurzy se konávaly zřídka, většinou o víkendech a konkrétně župa „Steinfeld-Turngau“ náklady na cestu proplácela.³⁵⁵ Obecně se zdá, jako kdyby se kurzů chtěli účastnit v první řadě aktivní „dietwarti“, kteří podobné akce v podstatě nepotřebovali.

Na závěr podkapitoly o profesionalizaci „dietwartů“ bylo řečeno, že v některých župách svazu DTB 1919 se „dietwarti“ podrobovali examinaci. O jejím průběhu a výsledcích jsou k dispozici jen velmi kusé informace, avšak i ty dávají tušit, že lhostejnost „dietwartů“ pronikla až sem. Na zkoušku v Salcburku roku 1924 se z 13 přihlášených „dietwartů“ dostavilo jen sedm z nich.³⁵⁶ V župě „Marchfeld-Turngau“ zase museli „dietwarti“ před ústním pohovorem odevzdat písemný elaborát, kterého se ale župní „dietwart“ od řady adeptů na zkoušku přes upomínky nemohl dočkat.³⁵⁷ Průběh zkoušky pak mluví za vše. Pět „dietwartů“ ji složilo, jeden „dietwart“ se přihlásil na jiný termín, tři „dietwarti“ ze zkoušky odstoupili a šest jich k ní ani nebylo připuštěno, protože stále ještě neodevzdali písemnou práci.³⁵⁸

V předešlé podkapitole byly diferencovány čtyři oblasti, v nichž měl „dietwart“ příležitost různými metodami seznamovat turnery s ideami „völkisch“ světonázoru. Ani tento aspekt systému „dietwartů“ nezůstal bez problémů. Získat při hodině tělocviku v tělocvičně nebo na hřišti trochu času pro indoktrinační práci se mnohým „dietwartům“ stalo nespílnitelným přáním, neboť se jim od vedení spolku dostávalo nulové podpory. V některých spolicích svazu DTV podle Karla Bindera plnil „dietwart“ dokonce funkci „fackovacího panáka“, kterého vedení svazu ignoruje, ale pokaždé předvolá, když ve spolku něco nefunguje.³⁵⁹ Za takovéto situace bylo pro „dietwarta“ nemožné realizovat se ať už na cvičišti,

---

³⁵¹ Zenker, Dietbericht (jako pozn. 313), s. 270.

³⁵² [H.] Zinnecker, Erster Dietwarte-Lehrgang, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 3, 1922, 3, s. 25.

³⁵³ Die Schulungswoche (jako pozn. 202), s. 365.

³⁵⁴ Pennerstorfer, Vom Gaudietwarte, in: Mitteilungen des Kreis 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. Beilage 34 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Julmonds 1929, s. 239.

³⁵⁵ [Fritz] Berka, Vom Gaudietwarte, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 6 der 9. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Hornungs 1928, s. 37; Fritz Berka, Bericht des Gaudietwartes für das Jahr 1928, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 5 des 10. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 11. Hornungs 1929, s. 28.

³⁵⁶ Eberhard, Dietwarteprüfung, in: Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 2 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Eismond 1925, s. 8.

³⁵⁷ Wenisch, Vom Gaudietwarte. Dietwarteprüfung, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. Beilage 2 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Eismond 1929, s. 8; Hambek, Vom Gaudietwarte. Dietlehrgang, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. Beilage 6 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Hornungs 1929, s. 35.

³⁵⁸ Hambek, Vom Gaudietwarte. Die Dietwarteprüfung, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. Beilage 9 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Lenzmond 1929, s. 59.

³⁵⁹ [Karl Binder], Zum Schutze der Dietarbeit, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 7, 1926, 24, s. 409.

v tělocvičně nebo při večerních akcích. „Tělocvičné spolky nejsou výchovně-vzdělávací spolky“, ³⁶⁰ odsekl údajně jeden předseda turnerského spolku „dietwartovy“ návrhy. V některých spolcích se proto „dietwartům“ nedařilo uskutečnit ani měsíční večerní setkání turnerů, ³⁶¹ v jiných se zase tyto akce konaly jen tehdy, neměl-li „spolek právě nic jiného na plánu. A to [bylo] zřídka nebo jenom o prázdninách“. ³⁶² Jak se zdá, přesouvání, rušení či nepravidelné konání večerních akcí nebylo vlivem laxního postoje některých spolkových turnerských rad nic výjimečného.

I když někde vážné či zábavní večery přeci jen figurovaly v kalendáři spolkových akcí, byl jejich průběh mnohdy dosti tristní. Starší turneři se nemohli smířit s koncem tradičních a oblíbených turnerských hospod, a jakmile jim při nových formách večerní pospolitosti byl „úplně zakáz[án] je[jich] milovaný doutník“ ³⁶³ včetně pití piva, zřejmě se večerů přestali účastnit docela. Při přednáškových večerech v DTV dávali pozor údajně jen turneři, kteří věděli, že budou muset skládat zkoušky z „völkisch“ znalostí. Ostatní tam „chodili jenom tak“, byli to „příležitostní turneři“, na které prý nebylo spolehnutí ani „na turnerské půdě, ani při výchovně-vzdělávacích večerech“. ³⁶⁴ Většina z přítomných posluchačů, jak konstatoval jeden spolkový turner, si údajně při „dietwartových“ přednáškách ze všeho nejvíce přála, „jen [aby to nebylo] příliš dlouhé!“ ³⁶⁵ Nezřídka se totiž stávalo, že „dietwart“ neodhadl úroveň znalostí svých posluchačů a připravil si přednes, „který nem[ohl] být v mozku jednotlivce patřičně zpracována, protože nesečtělému turnerovi chyb[ěly] souvislosti s ostatními dějinnými událostmi“. ³⁶⁶ Učinit večerní setkání v DTB 1919 atraktivnější pomocí cirkulace „dietwartů“ žádné valné výsledky také nepřineselo, a to mimo jiné i z toho důvodu, že „spolek přiděleného řečníka nepozval“. ³⁶⁷

Možná, že při vandrování byla činnost „dietwartů“ účinnější než v tělocvičně, na cvičišti nebo při večerních akcích spolku. O problémech, které by provázely indoktrinaci během pěšího putování krajinou, nebyly alespoň nalezeny žádné zprávy. Přesto lze usuzovat, že i v externím prostředí nezaznamenali všichni „dietwarti“ tolik úspěchů jako Ernst Strach při svých výpravách po Braniborsku a Berlíně. Vinu na tom nemuseli mít „dietwarti“ kvůli své nedostatečné přípravě, nešikovnosti či kvůli příliš náročnému výkladu. ³⁶⁸ Na vině nemusela být ani rada turnerského spolku, která by se akci z různých důvodů snažila zmařit. Problém spíše spočíval v averzi, kterou turneři pociťovali vůči „dietwartům“.

Většina turnerů prý byla „velmi těžce vzdělavatelnou masou“ ³⁶⁹ a „dietwarti“ podle Karla Bindera stáli nad těmito řadovými turnery jako osamělí muži na „větre ošlehávaném útesu“. ³⁷⁰ Někteří „dietwarti“ se zřejmě do této duchovně nadřazené pozice i vědomě stylizovali, a stali se tak „štik[ou] v kapřím rybníku“. ³⁷¹ Proti „dietwartům“ se semkl šik

³⁶⁰ B., Über die Mißerfolge in der Diatarbeit, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 7, 1926, 2, s. 19–20, zde s. 20.

³⁶¹ E. Ressel, Diewartarbeit und Turnerschaft, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 5, 1924, 17, s. 217.

³⁶² Strnad, Zur Diatarbeit, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 18, s. 313–314, zde s. 313.

³⁶³ Teja, Rausch- und Rauchgifte. Die andere Meinung, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 5, 1924, 18, s. 232–233, zde s. 232.

³⁶⁴ Franz Jähnel, Unsere „Meister“ in Nöten, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 7, 1926, 24, s. 405–406, zde s. 405.

³⁶⁵ Ressel, Diewartarbeit (jako pozn. 361).

³⁶⁶ Rudolf B. Weitzer, Riegenweise Dietstunden, in: Bundesturnzeitung 5, 1924, 16, s. 241.

³⁶⁷ Zur Bleiburger (jako pozn. 320), s. 69.

³⁶⁸ Hans Niederführ, Bericht des Gaudietwartes, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 5 des 7. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Hornung 1926, s. 27.

³⁶⁹ B., Über die Mißerfolge (jako pozn. 360), s. 19.

³⁷⁰ Verhandlungsschrift (jako pozn. 328), s. 168.

³⁷¹ [Karl] Binder, Und nochmal: Schutz den Diewarten!, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 9, 1928, 6, s. 75.

nepřátelsky naladěných turnerů,³⁷² kteří jimi opovrhovali, vysmívali se jim, sabotovali jejich činnost³⁷³ nebo je „v hospodské lhостejnosti“³⁷⁴ ignorovali. Značně napjatá situace byla hlášena kupříkladu z turnerského kraje „Turnkreis Tirol und Vorarlberg“, kde byl zejména ze strany starších turnerů pociťován značný odpor vůči indoktrinační práci „dietwartů“.³⁷⁵ I „takzvan[á] ‚intelligence‘“³⁷⁶ a „akademicky vzdělaní lidé“³⁷⁷ se cítili být „dietwarty“ iritováni a dávali jim najevo „odklon, nevoli, ba nepřátelství“.³⁷⁸ Pakliže se do funkce „dietwarta“ dostal například sebejistý mladý dělník, je snadno pochopitelné, že jeho snaha ovlivnit světonázor turnerů nepřetržitým poučováním nemohla vyvolat nadšení ani u turnerů v pokročilém věku, ani u turnerů z vyšších sociálních vrstev, třeba u lékařů, učitelů a právníků.

Ačkoli nelze zpochybnit, že v některých spolcích existovali velmi schopní „dietwarty“, jejichž přičiněním si množství turnerů svůj světonázor přizpůsobovalo svazovému „völkisch“ světonázoru, vypadala na jiných místech situace úplně opačně. Instituce „dietwartů“ v DTB 1919, DTV a pravděpodobně i v DTB jako celek zkrátka nefungovala. Bylo ukázáno, že přibližně ve čtvrtině spolků „dietwarty“ vůbec přítomní nebyli. Někde se místo podařilo obsadit jen méně schopným, nekompetentním člověkem, jenž smysl úřadu zpravidla vůbec nechápal a ani neměl jakoukoli motivaci pracovat na osvojení potřebných vědomostí a výchovně-vzdělávacích metod. Ovšem i v případě, že někteří „dietwarty“ překypovali entuziasmem, nemohli vždy vykonávat plnohodnotně svou práci. Buď se dostávali do střetů se spolkovými turnerskými radami, nebo naráželi na odpor svých turnerských bratrů. Hermann Leithner, původce myšlenky řízeného výchovně-vzdělávacího systému, mohl být rád, že se této situace nedožil.

Turnerským radám DTB 1919 a DTV slabiny instituce „dietwartů“ samozřejmě neunikly a vedení svazů vynakládala nemálo energie ke zlepšení situace. Všechny kroky, ať už vydávání nových příruček pro „dietwarty“, organizování školicích kurzů či kontrola profesionality „dietwartů“ pomocí zkoušek, však byly předem odsouzeny k neúspěchu, neboť cílily jen na úpravu parciálních aspektů systému. Zásadní problém ale tkvěl v samotné podstatě instituce „dietwartů“. První, kdo její disfunkci podrobil důkladné kritice, byl Spannův žák a asistent Walter Brand, který na počátku 30. let šířil myšlenky svého učitele mezi pražskými německými studenty a členy „ochranářských“ spolků. Přičiněním Konrada Henleina nahradil Brand roku 1932 Emila Czihala v postu svazového „dietwarta“ DTV.³⁷⁹ Podle Branda patřilo tělesné zdokonalování a světonázorové formování turnerů k sobě a nemělo být prováděno separátně na jedné straně náčelníkem a na druhé straně „dietwartem“. Působení „dietwartů“ Brandovi navíc připomínalo školní výuku a údajně postrádalo jakýkoli

³⁷² B., Über die Mißerfolge (jako pozn. 360), s. 20.

³⁷³ Fischer / Haberditz, Verhandlungsschrift (jako pozn. 207), s. 186.

³⁷⁴ Vom Gaudietwarte, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 14 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Heimond 1925, s. 120–121, zde s. 121.

³⁷⁵ Oskar Erath, Gautag, in: Mitteilungen des Kreises 4 Tirol und Vorarlberg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 5 des 3. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Mai 1922, s. 10; Hueber, Vom Kreisturnrate (jako pozn. 301), s. 33.

³⁷⁶ Fischer / Haberditz, Verhandlungsschrift (jako pozn. 207), s. 186.

³⁷⁷ B., Über die Mißerfolge (jako pozn. 360), s. 20. Proti „dietwartům“ se stavěli akademici i v DTB 1919: E., Dietwartebesprechung, in: Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 16 des 4. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Erntemond 1923, s. 67–68, zde s. 67.

³⁷⁸ Fischer / Haberditz, Verhandlungsschrift (jako pozn. 207), s. 186.

³⁷⁹ Ludwig Weichselbauer, Walter Brand (1907–1980). Ein sudetendeutscher Politiker im Spannungsfeld zwischen Autonomie und Anschluss, (Quellen und Studien zur Geschichte und Kultur der Sudetendeutschen, Bd. 3) München 2008, s. 116, 117, 126, 127, 132, 134, 135, 176.

cíl.³⁸⁰ Brand byl proto přesvědčen, že nestačí pouze provádět kosmetické úpravy stávající situace, ale že je zapotřebí fundamentálně reformovat celou instituci „dietwartů“. Sám také tuto reformu inicioval, jejím hlavním realizátorem se stal ale až Brandův nástupce v postu svazového „dietwarta“ Ernst Kittel.³⁸¹ Brand se totiž po několika měsících svého působení v DTV ze svazu stáhl, aby se mohl angažovat v nově založené politické organizaci „Sudetendeutsche Heimatfront“ (Sudetoněmecká vlastenecká fronta).³⁸²

Reforma systému „dietwartů“ byla ovlivněna univerzalistickým učením Othmara Spanna. V Brandově pojetí měla činnost svazu DTV smysl teprve v kooperaci s ostatními „sudetoněmeckými“ „ochranářskými“ organizacemi, jejichž úkolem bylo substituovat v pohraničí československou administrativu. Svazu DTV prý za takovéto situace připadla zodpovědnost za tělesnou výchovu a světonázorovou indoktrinaci celého „sudetoněmeckého kmene“. Aby ozubená kola svépomocného systému do sebe zapadala, museli podle Branda existovat lidé, kteří by fungovali jako prostředníci mezi jednotlivými organizacemi. Těmito lidmi se stali právě „dietwarti“. Brand jim přisoudil klíčovou funkci v korporativně řízeném sudetoněmeckém životě a do této – svými slovy – „vnější služby“ přesunul těžiště jejich působení.³⁸³

V rukou „dietwartů“ zůstalo nadále také světonázorové ovlivňování členů DTV, avšak spíše jen na teoretické úrovni. Mluvílo se o takzvané „výchovně-vzdělávací práci druhého řádu“.³⁸⁴ „Dietwarti“ měli sestavovat potřebné příručky, organizovat turnerské slavnosti a společenské večery.³⁸⁵ Především však jejich úkolem bylo ve spolupráci s náčelníky spolků vyhledávat vhodné předcvičitele. Tyto jedince pak měli školit a pověřit indoktrinační činností v družstvech, nejnižších organizačních jednotkách turnerských spolků.³⁸⁶ „Dietwartům“ tímto opatřením odpadla náročná povinnost řečnit v tělocvičně, přednášet při večerních setkáních nebo pořádat vandry. Plně se tudíž mohli věnovat povinností spjatým s „vnější službou“. Praktická výchova a vzdělávání turnerů se cele stala doménou předcvičitelů, kteří se tak vypracovali mezi nejdůležitější funkcionáře jednotlivých spolků, „podobn[i] svíci hořící na obou koncích“.³⁸⁷ Ve své osobě snoubili funkci „dietwarta“ i vedoucího tělocviku a stali se autoritativními vůdci svých přidělených družstev.

Svaz DTV okopíroval tento družstevní model s největší pravděpodobností od DTB 1919, kde byla výchova a vzdělávání v družstvech ojedinele praktikována již v první polovině 20. let 20. století. Zatímco ve většině spolků, jak se zdá, byli formováním světonázoru turnerů pověřeni „dietwarti“,³⁸⁸ v lipském spolku „Deutschvölkischer Turnverein Friesen“, který organizačně spadal pod DTB 1919, už roku 1924 indoktrinační činnost zcela přešla do kompetence předcvičitelů. Jednou či dvakrát měsíčně je „dietwarti“ školili v tématech „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“. Co se předcvičitelé naučili při večerních kurzech, měli při další turnerské hodině předat členům svého družstva.³⁸⁹ Třebaže vrchní

³⁸⁰ Bericht über die Bundesturnratssitzung am 25. und 26. Lenzmond 1933 in der Turnhalle zu Asch, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 14, 1933, 8, s. 135–137, zde s. 135.

³⁸¹ Ernst Kittel, Liebe Turnbrüder, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 14, 1933, 20, s. 377.

³⁸² Bekanntgabe des Verbandsturnrates!, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 14, 1933, 20, s. 367.

³⁸³ Walter Brand, Turnverband und Schutzarbeit. Gedanken zu einer Ausgestaltung des Dietwesens, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 14, 1933, 3, s. 41–42.

³⁸⁴ Roman Skomorovskyj, Die Diatarbeit zweiter Ordnung. Aufgabe und Wesen von Heimabenden, Gemeinschaftsabenden und Festen. Nach einem Vortrag, gehalten in Olmütz am 10. 12. 33, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 15, 1934, 2, s. 28–29; [Richard] Bernhard / [Willi] Brandner / [Ernst] Kittel, Die Diatarbeit, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 15, 1934, 18, s. 343–345, zde s. 344.

³⁸⁵ Bericht (jako pozn. 380), s. 135; Skomorovskyj, Die Diatarbeit (jako pozn. 384), s. 28–29.

³⁸⁶ Ernst Kittel, Die Vorturnerschaft ist Trägerin der Diatarbeit!, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 14, 1933, 18, s. 333–334; Bernhard / Brandner / Kittel, Die Diatarbeit (jako pozn. 384), s. 343–344.

³⁸⁷ Kittel, Die Vorturnerschaft (jako pozn. 386), s. 333.

³⁸⁸ Weitzer, Riegenweise (jako pozn. 366).

³⁸⁹ Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 65), s. 66–67.

„dietwart“ župy „Wiener Turngau“ Rudolf B. Weitzer v periodiku DTB 1919 vyzýval, aby se družstevní způsob světonázorové indoktrinace do konce roku 1924 prosadil ve všech spolcích³⁹⁰ a třebaže Friedrich Rudolf Zenker v příručce *Der Dietwart und sein Amt* z roku 1926 dával výchovně-vzdělávací model lipského spolku za příklad,³⁹¹ nezdá se, že by v každém spolku DTB 1919 působili předcvičitelé, kteří by byli ochotní ujmout se též světonázorového formování turnerů.

S celoplošnou reformou se v tomto svazu tedy započalo až o rok později než v DTV. Po začlenění dvou říšskoněmeckých turnerských krajů DTB 1919 do svazu DT roku 1934 skončilo téměř pětadvacetileté, z celkového hlediska dosti žalostné působení Friedricha Rudolfa Zenkera ve funkci vrchního „dietwarta“ rakousko-uherského DTB a rakouského DTB 1919.³⁹² Post svazového „dietwarta“ převzal po Zenkerovi již koncem roku 1933 radikálně smýšlející Robert Hesse, dříve předseda turnerského kraje „Turnkreis Steiermark und Kärnten“.³⁹³ Ten se ale zdráhal řídit instituci, která po několika letech své existence nevykazovala zrovna ty nejpotěšitelnější výsledky. Hesse proto pověřil korutanského župního „dietwarta“ Norberta Rainera vypracováním nového programu, na jehož základě by bylo možné systém „dietwartů“ reformovat. Na Rainera padla volba z toho důvodu, že ve své župě už delší dobu „průkopnický a úspěšně“ nacvičoval právě družstevní model.³⁹⁴ Zda se přitom inspiroval lipským spolkem, situací v DTV nebo zda se v Alpách nezávisle na situaci v Sasku a československém pohraničí utvářelo centrum nového pojetí instituce „dietwartů“, nelze s jistotou povědět, ale vzhledem k častým Henleinovým citátům v Rainerově publikaci o indoktrinační práci v družstvu bude správná zřejmě druhá možnost.³⁹⁵

I v Rainerových návrzích byli nositeli výchovy a vzdělávání předcvičitelé v rámci svého družstva. Rainer nazýval předcvičitelovu činnost v družstvu jako „výchovně-vzdělávací práci prvního řádu“.³⁹⁶ Za „výchovně-vzdělávací práci druhého řádu“ považoval především „dietwartovu“ přípravu festivů a společenských akcí. Rainer si po vzoru DTV přál, aby se DTB 1919 vyvinul ve „výchovně-vzdělávací svaz rakouského německví“.³⁹⁷ Na rozdíl od „dietwartů“ svazu DTV se ale rakouští „dietwarti“ neměli tak intenzivně angažovat v navazování kontaktů s ostatními myšlenkově spřízněnými uskupeními, tedy v tom, co Walter Brand nazýval jako „vnější práce“.³⁹⁸

S proměnou organizování výchovně-vzdělávací činnosti na bázi družstevního modelu se v DTB 1919 a DTV částečně měnily také metody práce, pomocí kterých byli členi družstva seznamováni se svazovým světonázorem. Do repertoáru indoktrinačních metod se dostal třeba „mluvící sbor“ (Sprechchor), jímž se označovalo kolektivní pronášení nějakého úderného citátu.³⁹⁹ Aby funkcionáři, kteří v družstvech zodpovídali za indoktrinaci turnerů, získali ke své činnosti potřebné podklady, byla v DTB 1919 roku 1934 jako náhrada za publikaci *Der Dietwart und sein Amt* vydána sbírka pokynů *Der völkische Riegedienst*.⁴⁰⁰ Již o roku dříve

---

³⁹⁰ Weitzer, Riegenweise (jako pozn. 366).

³⁹¹ Zenker, *Der Dietwart* (jako pozn. 65), s. 66–67.

³⁹² Friedrich (jako pozn. 72); Georg Schmidt, Kreis 5 (Reichsdeutschland), in: *Bundesturnzeitung* 15, 1934, 4, s. 58.

³⁹³ Willi Buch (Hrsg.), Potsdam, die preußische Königsstadt. Zum 1. Kreisturnfest des Kreises 5 (Norddeutschland) im Deutschen Turnerbunde in Potsdam (28.–30. Brachmonds 1924), Berlin 1924, s. 17–18; [Robert] Hesse, vom Bundesdietwarte, in: *Bundesturnzeitung* 14, 1933, 33, s. 450

³⁹⁴ Norbert Rainer, *Der völkische Riegedienst. Arbeitsanleitung für den Dietwart*, Wien 1934, s. 3.

³⁹⁵ Tamtéž, např. s. 7, 11, 17.

³⁹⁶ Tamtéž, s. 21.

³⁹⁷ Tamtéž, s. 7.

³⁹⁸ Tamtéž, s. 21–23.

³⁹⁹ Tamtéž, s. 19.

⁴⁰⁰ Rainer, *Der völkische* (jako pozn. 394).

nahradila brožura *Auf Vorposten!* třetí vydání Zenkerovy příručky *Deutschkunde*.⁴⁰¹ Kromě toho Norbert Rainer „v odstupu přibližně dvou měsíců“⁴⁰² vydával pomůcku *Richtblätter*, která osahovala materiály pro výchovně-vzdělávací práci v družstvu. Župní „dietwarti“ ji měli rozepisovat do každého spolku v několika exemplářích, které poté spolkový „dietwart“ rozdával předcvičitelům jednotlivých družstev.⁴⁰³ V DTV zase důležité informace poskytovala edice nazvaná *Sudetendeutsche Lebensfragen*.⁴⁰⁴ Vedle organizačních opatření měly všechny tyto kroky napomoci k tomu, aby se „za včerejškem [učinila] tlust[á] čár[a]“.⁴⁰⁵ Dosavadní práce „dietwartů“ se jevila jako zlý sen, na který se nikdo nechtěl rozpomínat. „Začněme jako noví lidé!“⁴⁰⁶ bylo zvoláno v periodiku DTV *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*. Do budoucna se hledělo optimisticky a s velkým očekáváním.

Zatímco se druhá kapitola snažila stanovit konstantní elementy turnerského „völkisch“ světonázoru, vytkla si třetí kapitola za cíl analyzovat jednu ze strategií transmise těchto idejí k jednotlivým turnerům. Zejména pomocí periodik a mnohých dobových publikací bylo na předešlých stránkách rekonstruováno fungování systému turnerů-vzdělavatelů, pro které se vžilo označení „dietwarti“. DTB zřídilo instituci „dietwartů“ již v roce 1908, neboť se během zkoušek z „völkisch“ znalostí při svazové slavnosti roku 1907 ukázalo, že se mnozí turneři v idejích oficiálně propagovaného turnerského „völkisch“ světonázoru ještě neorientovali. Ve svazech TKDÖ a DT mezi koncem 80. let 19. století a počátkem 30. let 20. století k ustanovení úřadu „dietwarta“ nedošlo, třebaže si někteří autoři příspěvků ve svazovém periodiku jeho zavedení velmi přáli. Jinak tomu bylo v meziválečných organizacích DTB 1919 a DTV, kde byla pyramidálně vystavěná instituce „dietwartů“ přejata od DTB a interpretována jako důležitý prostředek proti údajnému duchovnímu rozkladu německého národa.

„Dietwartům“ byla poskytnuta řada možností, jak své vědomosti a schopnosti nutné pro výkon úřadu neustále zdokonalovat. Cílem bylo totiž vybudovat profesionální činnickou elitu, která by nejen v tělocvičnách a na cvičištích, ale také ve spolkových klubovnách a v externím prostředí různými metodami utvářela světonázor jednotlivých turnerů podle zásad svazového světonázoru. Není pochyb o tom, že v některých spolcích přinášela činnost „dietwartů“ své plody, leč jako celek se tato indoktrinační strategie neosvědčila, neboť narážela na množství problémů. Jejich škála sahala od nedostatku personálu přes nekompetentnost „dietwartů“ až po nízkou podporu ze strany ostatních funkcionářů a samotných turnerů. Na přelomu let 1933 a 1934 byla proto v DTB 1919 a DTV pocíťována nutnost tuto strategii od základů reformovat. Systém „dietwartů“ však nebyl jedinou strategií, která byla ve studovaných svazech nasazena k identifikaci turnerů s myšlenkami „völkisch“ světonázoru. Na formování charakteru, názorů, stanovisek a vědění řadových turnerů mohla mít vliv i krásná literatura, téma další kapitoly.

---

⁴⁰¹ Deutscher Turnerbund (Hrsg.), *Auf Vorposten! Bausteine zur Diatarbeit*, Wien 1933.

⁴⁰² Norbert Rainer, *Einführung des Bearbeiters*, in: Norbert Rainer (Hrsg.), *Richtblätter für völkisch-turnerische Erziehungsarbeit. Folge 1* (Hornung, Lenzmond, Ostermond), Wien 1934, s. 4–5, zde s. 5.

⁴⁰³ Norbert Rainer, *Aufruf zur Mitarbeit an den Richtblättern*, in: Norbert Rainer (Hrsg.), *Richtblätter für völkisch-turnerische Erziehungsarbeit. Folge 2* (Mai, Brachet), Wien 1934, s. 4–5, zde s. 5; *Zur Verwendung der Richtblätter*, in: Norbert Rainer (Hrsg.), *Richtblätter für völkisch-turnerische Erziehungsarbeit. Folge 2* (Mai, Brachet), Wien 1934, s. 32–33.

⁴⁰⁴ [Robert] Hesse, *Vom Bundesdietwarte*, in: *Bundesturnzeitung* 15, 1934, 13, s. 189; Petersen, *Ideologie* (jako pozn. 19), s. 149.

⁴⁰⁵ Rudolf Seidler, *Neugestaltung der Diatarbeit*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 15, 1934, 1, 9–10, zde s. 9.

⁴⁰⁶ Tamtéž.

4. Kapitola: Knihy

Svazový „dietwart“ DTV Adolf Seifert prozřetelně konstatoval v jednom ze svých článků z roku 1920, že „knihovna je pilířem výchovy a vzdělávání ve völkisch smyslu“.¹ Bez určitých příruček a pomůcek, na které se blíže zaměřila předchozí kapitola, nemohli „dietwarty“ plnohodnotně vykonávat svůj úřad. Rovněž náčelníci a předčvičitelé potřebovali speciální spisy, s jejichž pomocí koncipovali program tělocvičných hodin. Knihovny zkoumaných turnerských svazů ale neměly být jen místem, kde by náčelníci a „dietwarty“ jednotlivých spolků čerpali podklady pro svou činnost. Opakovaně bylo doporučováno zařazovat do regálů spolkových knihoven též vhodné – řečí pramenů – „krasodušné písemnictví“.² „Také [toto] zábavné čtivo musí sloužit našim cílům“³, zaznělo doslovně roku 1919 v periodiku DTB. Ideje „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ byly totiž v mnohých románech, povídkách, novelách a básních obratně zaneseny do poutavých a snadně čtivých příběhů, které byly pro nejednoho turnera jistě atraktivnější a z indoktrinačního hlediska efektivnější než třeba „dietwartova“ přednáška. Krásnou literaturu lze proto v této studii považovat za jednu ze strategií k šíření turnerského „völkisch“ světového názoru.

Výroční zprávy studovaných turnerských svazů hovoří o desetitisících svazků knih, které byly v majetku spolků. Postupně navíc díky knihám s „völkisch“ tematikou vznikly úzké kontakty mezi některými spisovateli, nakladatelstvími, knihkupci, recenzenty, knihovnami, obchodními domy s turnerským zbožím, „völkisch“ organizacemi, turnerskými svazy, „dietwarty“, knihovníky a jednotlivými turnery. Přesto zastoupení krásné literatury v turnerských knihovnách nevyvolalo dodnes žádný zájem odborné veřejnosti. Ani k organizační struktuře turnerských knihoven se nedostává žádných studií. Andreas Luh například v dizertační práci o dějinách svazu DTV pouze zmiňuje, že svazová knihovna stála nejdříve v Teplicích, poté v Aši.⁴ Mnohem více odborných i vzpomínkových textů existuje o Erwinu Mehlovi, který vybudoval a spravoval rozsáhlou knihovnu rakouského svazu DTB 1919. Ve všech těchto příspěvcích je ale Mehlova funkce svazového knihovníka vždy zamlčena ve prospěch pochvalného hodnocení jeho činnosti na vídeňské univerzitě a na poli historie sportu.⁵ Velmi slabě prozkoumána je také literární činnost samotných turnerů. Pouze Jürgen Dieckert se soustavněji věnoval rozboru literárního odkazu Edmunda Neuendorffa.

---

¹ Adolf Seifert, Wege zum Ziele, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 1, 1920, 5, s. 45–46, zde s. 46.

² Např. Johann Friedrich Meuß, Verzeichnis der Bücherei der Deutschen Turnerschaft, Dresden 1925, s. 19; Paul Abl, Eine Wanderung durch die Bücherwelt, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Heumond 1926, s. 25–27, zde s. 25.

³ Sepp Haidinger, Der Vereinsdietwart, in: Der Dietwart. Beilage des Deutschen Turner-Hortes vom 1. des Erntings 1919, s. 15–16, zde s. 15.

⁴ Andreas Luh, Der Deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vom völkischen Vereinsbetrieb zur volkspolitischen Bewegung, (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 62) München 1988, s. 189.

⁵ Rudolf Jahn (Hrsg.), Zur Weltgeschichte der Leibesübungen. Festgabe für Erwin Mehl zum 70. Geburtstag, Frankfurt am Main 1960; Dieter Kienbacher, Die Leibeserziehung im Nationalsozialismus unter besonderer Berücksichtigung der Person Erwin Mehls. Diplomarbeit an der Universität Wien, Wien 1990; Hannes Strohmeyer, Das Institut für Leibeserziehung der Universität Wien 1871–1971, in: Hannes Strohmeyer (Hrsg.), Beiträge zur Geschichte des Sports in Österreich. Gesammelte Arbeiten aus vier Jahrzehnten, (Theorie und Praxis der Leibesübungen, Bd. 71) Wien 1999, s. 103–130, zde 113–114; Hannes Strohmeyer, Erwin Mehls Bedeutung als Historiker der Leibesübungen, in: Hannes Strohmeyer (Hrsg.), Beiträge zur Geschichte des Sports in Österreich. Gesammelte Arbeiten aus vier Jahrzehnten, (Theorie und Praxis der Leibesübungen, Bd. 71) Wien 1999, s. 392–394.

Zcela mimo pozornost však ponechal úvahy o ohlasu Neuendorffových publikací a o jejich indoktrinačním smyslu.⁶

Od řady literárních historiků pocházejí monografie a studie například o spisovatelích Felixu Dahnovi⁷ či Arthuru Dinterovi,⁸ kteří byli v turnerských periodikách velmi chváleni. Ne vždy se ale badatelé se stejným zájmem, s jakým zkoumali díla těchto autorů, zabývali i společenským vlivem a recepcí daných osobností. Názorně se to projevuje třeba ve dvanáct let starém sborníku prací o Hansi Watzlikovi, spisovateli, jemuž se dostávalo značné úcty zejména na stránkách novin svazu DTV. Ve sborníku se primární zájem přispěvatelů orientoval na literárně-kritický rozbor Watzlikových textů, mnohem méně již na Watzlikův podíl při utváření „sudetoněmecké“ identity, která tolik rezonovala právě v DTV.⁹ Také k aktérům zapojeným do produkce a šíření knih s „völkisch“ tematikou existuje četná literatura.¹⁰ Justus Ulbricht se například dlouhodobě zabýval nakladateli, kteří zásobovali „völkisch“ hnutí potřebnou světonázorovou literaturou.¹¹ Turnerské svazy však v těchto textech nefigurují, třebaže byly významným odběratelem a distributorem knih vzešlých z „völkisch“ prostředí.

Bádání o funkci, rozšíření a ohlasu krásné literatury v turnerských svazech je kromě chybějících studií ztíženo též charakterem a dostupností pramenného materiálu. Jestliže už pro kapitulu o „dietwartech“ nebylo snadné opatřit všechna potřebná fakta, je situace nyní ještě problematičtější. Knihy, knihovny či nakladatelství totiž zdaleka nepatřily k hlavním tématům při jednání turnerských rad a už vůbec ne k primárním námětům zpráv, které byly otiskovány v periodikách studovaných svazů. Údaje o krásné literatuře se tudíž v tiskovinách organizací DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT velmi špatně hledají a nalezené informace nejsou vždy dostatečně výmluvné.¹² Mnohé materiály navíc zcela chybí, takže je například zkoumání o dějinách některých nakladatelství zcela znemožněno, jak poukázal ve svých studiích již Justus Ulbricht.¹³ Tento problém se týká mimo jiné i nakladatelství a knihupectví

---

⁶ Jürgen Dieckert, Edmund Neuendorff und die Turnerjugendbewegung. Ein Beitrag zur Erziehungsgeschichte der außerschulischen Jugenderziehung während der Weimarer Republik. Dissertation an der Universität des Saarlands, Saarbrücken 1968, s. 19–56.

⁷ Hans Rudolf Wahl, Die Religion des deutschen Nationalismus. Eine mentalitätsgeschichtliche Studie zur Literatur des Kaiserreichs. Felix Dahn, Ernst von Wildenbruch, Walter Flex, Heidelberg 2002, s. 31–148.

⁸ Uwe Hirschauer, Artur Dinter – der antisemitische Spiritist, in: Rolf Düsterberg (Hrsg.), Dichter für das „Dritte Reich“. Biografische Studien zum Verhältnis von Literatur und Ideologie. 10 Autorenporträts, Bielefeld 2009, s. 49–73.

⁹ Walter Koschmal / Václav Maidl (Hrsg.), Hans Watzlik – ein Nazidichter?, Wuppertal 2006. Pouze úvodní studie Rolf Rieße zasazuje Watzlika do historického kontextu. Rolf Rieß, Hans Watzlik und der Nationalsozialismus – ein historischer Ansatz, in: Walter Koschmal / Václav Maidl (Hrsg.), Hans Watzlik – ein Nazidichter?, Wuppertal 2006, s. 38–56.

¹⁰ Např. Thomas Rösner, Adolf Bartels, in: Uwe Puschner / Walter Schmitz / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918, München / New Providence / London et al. 1996, s. 874–894; Gregor Hufenreuter, Philipp Stauff. Ideologe, Agitator und Organisator im völkischen Netzwerk des Wilhelminischen Kaiserreichs. Zur Geschichte des Deutschvölkischen Schriftstellerverbandes, des Germanen-Ordens und der Guido-von-List-Gesellschaft, Frankfurt am Main 2011.

¹¹ Justus H. Ulbricht, Das völkische Verlagswesen im deutschen Kaiserreich, in: Uwe Puschner / Walter Schmitz / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918, München / New Providence / London et al. 1996, s. 277–301; Justus H. Ulbricht / Meike G. Werner (Hrsg.), Romantik, Revolution und Reform. Der Eugen Diederichs Verlag im Epochenkontext 1900–1949, Göttingen 1999; Justus H. Ulbricht, „Von deutscher Art und Kunst“. Deutschnationale Verlagspolitik und völkische (Buch-)Ideologie, in: Michael Knoche / Justus H. Ulbricht / Jürgen Weber (Hrsg.), Das „deutsche“ Buch in der Debatte um nationale Identität und kulturelles Erbe, Göttingen 2006, s. 95–113.

¹² Např. L[udwig]. P[rotz]., Bericht über die am 22. und 23. Erntings 1924 zu Reichenberg abgehaltene Tagung der Gaudietwarte, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 5, 1924, 18, s. 229–230, zde s. 230.

¹³ Ulbricht, Das völkische Verlagswesen (jako pozn. 11), s. 277–278.

„Veith“ v jesenických Králíkách, jež fungovalo jako dvorní dodavatel tělocvičné, „osvětové“ a krásné literatury pro svaz DTV.

Přes nedostatek vhodných dobových písemností lze poměrně dobře rekonstruovat, jak byla krásná literatura nasazována k indoktrinaci turnerů. Možné to je díky svazovým periodikům, jež však za tímto účelem vyžadují velmi detailní rozbor. Zájem přitom nesmí být upřen jen na hlavní články, ale také na další části svazových novin. Recenzní rubriky například prozrazují, které knihy z oblasti beletrie byly považovány za vhodné pro výchovně-vzdělávací účely. V inzertních částech novin se mezi četnými reklamami objevují také jména knihkupců a nakladatelů, díky nimž si lze učinit představu o tom, s kterými podniky byly svazy v kontaktu. Na základě zpráv o nových přírůstcích ve svazových knihovních fondech se dá alespoň částečně sestavit obsah dnes již neexistujících centrálních knihoven turnerských svazů. Pro spolkové knihovny se podobné seznamy nezachovaly, ale různá doporučení a směrnice umožňují přinejmenším předpokládat, jaká literatura byla v takovýchto lokálních knihovnách uložena. Výroční statistiky některých turnerských organizací dále poskytují podrobné údaje o tom, kterým spolkům se podařilo založit vlastní knihovnu a kterým nikoli. Důležitým pramenem se kromě periodik stávají knihy sepsané samotnými turnerskými funkcionáři. Z těchto děl lze totiž vyčíst, jak konkrétně byla krásná literatura využívána k obeznámení turnerů s ideami turnerského „völkisch“ světonázoru.

S využitím zmíněných materiálů bude v první podkapitole učiněn pokus vylíčit strukturu, fungování a vzájemnou provázanost turnerských knihoven. Jaké knihy se měly dostat do rukou turnerů a jakých publikací se turneři naopak měli vyvarovat, jsou dvě hlavní otázky, na které bude hledána odpověď v druhé podkapitole. Třetí podkapitola je založena na rozboru několika románů, povídek a básní, které pocházejí přímo od příslušníků turnerských svazů. Sledováno je především, jakými způsoby byly v dílech zpracovávány myšlenky „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ tak, aby byly pro čtenáře srozumitelné. Podobně jako poslední oddíl předešlé kapitoly se i zde bude závěrečná pasáž zabývat problémy, s nimiž se zkoumaná strategie šíření světonázoru musela potýkat.

4.1 Knihovny

V roce 1922 se župnímu „dietwartovi“ z DTB 1919 Rudolfu Weitzerovi přihodilo, že si v knihkupectví nejmenovaného rakouského města, pravděpodobně ale Vídně, vyžádal knihu *Ludendorff, Volksausgabe*. Wietzer podle vlastní výpovědi začal listovat ve svazku a zarazilo ho, že text je bez jakýchkoli ozdob tištěn na nekvalitním papíru. „A tak jsem se odvážil,“ pokračoval ve svém vyprávění, „zeptat se na cenu. ‚Devět tisíc devět set korun a nějaké drobné...‘ Tedy téměř deset tisíc korun.“ Weitzera se údajně zmocnil vztek. „Lidové vydání... Zase mi byl jednou výraz ‚lid‘ cizí, cizí jako ty kožichy a nosy, táhnoucí se venku po ulici Heerstraße.“¹⁴ Jak dokládá Weitzerův příběh, nebyly knihy levné a převážná většina turnerů z DTB 1919 si je nemohla dovolit, protože byla slovy svazového „dietwarta“ Friedricha Rudolfa Zenkera „chudá jako kostelní myš“.¹⁵ Za 10 000 rakouských korun si v roce 1922 mohl turner ve svazovém obchodním domě, o němž bude více povězano níže, opatřit řadu jiných věcí, třeba bílé kalhoty s turnerskými botami, a ještě mu stále zbývaly

¹⁴ Rudolf B. Weitzer, „Volksausgabe“, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 5 und 6 des 3. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Lenzmond 1922, s. 11.

¹⁵ Friedrich Rudolf Zenker, Gliederung und Wirkungskreis der Dietwarte!, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Ostermond 1922, s. 7–8, zde s. 8; viz také Friedrich Rudolf Zenker, Der Dietwart und sein Amt. Ein Behelfsbüchlein für den Dienst des Dietwartes in Verein und Volk, Wien 1926, s. 32.

peníze na pět turnerských diplomů.¹⁶ Také v jiných zemích byly ceny knih vysoké v poměru k cenám, které pro své zboží určovaly turnerské svazy. Například roční předplatné periodika svazu DTV se roku 1926 ustálilo na 12 československých korunách, zatímco válečný román *Batterie 4* salcburského turnera Roberta Mimry, se v Československu prodával za více jak dvojnásobek.¹⁷ Aby měl přesto i ten nejhudší turner příležitost začíst se do románů a povídek, které funkcionáři turnerských organizací považovali za vhodné k osvojení idejí turnerského „völkisch“ světonázoru, začaly ve svazech vznikat knihovny.

Turnerské knihovny lze členit primárně podle toho, na jak velkou klientelu se orientovaly. Zatímco do knihoven turnerských spolků chodili jen členové evidovaní v daných spolkách, svazové knihovny byly k dispozici všem členům svazu. O okrskových, župních a krajských knihovnách se dochovalo jen velmi málo zpráv. V novinách svazu TKDÖ se například roku 1907 objevila krátká zpráva o knižním fondu turnerské župy „Ostmarkturngau“. Podle přiloženého seznamu sbírka sestávala převážně z protokolů, periodik, programů festivit či odborných tělocvičných děl¹⁸ a jediným exemplářem krásné literatury v této sbírce bylo souborné dílo Franze Keima,¹⁹ údajně „jednoho z (...) prvních nacionálních básníků a pěvců vysoké úrovně“. ²⁰ *Bundesturnzeitung*, centrální orgán rakouského svazu DTB 1919, zase roku 1931 přinesl informaci o knihovně župy „Turngau Mittelsteiermark“ (Turnerská župa Střední Štýrsko). Uloženy v ní byly evidentně jen „osvětové“ tiskoviny o německém národovectví, Židech, válce a dalších ústředních tématech turnerského „völkisch“ světonázoru.²¹

Je proto velmi pravděpodobné, že ve většině žup, krajů a okrsků turnerských organizací DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT byly u vedoucích úřadů schraňovány různé druhy písemností, většinou se ale zřejmě jako v knihovnách turnerských žup „Ostmarkturngau“ a „Turngau Mittelsteiermark“ jednalo o odbornou a „osvětovou“ literaturu nebo o tiskoviny produkované na daném správním teritoriu. Uchovávaný fond se tak podobal více archivu a specializované knihovně pro činovníky nežli knihovně, z které by si půjčovali svazky i řadoví turneři. Tím se knižní sbírky okrsků, žup a krajů výrazně lišily od některých svazových a spolkových knihoven, jejichž rozboru se tudíž na dalších stránkách dostane více místa.

Vývojově starší nežli svazové knihovny byly knihovny jednotlivých spolků, třebaže dobu jejich vzniku nelze vždy s přesností určit. Spolkové knižní fondy studovaných svazů měly zprvu asi charakter jakýchsi provizorních archivů, ale postupně se z nich cílevědomým pořizováním knih vyvinuly opravdové knihovny pro všechny členy spolku. Minimálně u menších periferních turnerských spolků je možné takovouto pozvolnou genezi knihovních sbírek předpokládat. U větších a vlivnějších spolků se osamostatnění a institucionalizování knihoven odehrálo již velmi brzy. Spolek „Erster Wiener Turnverein“, založený v roce 1861,

---

¹⁶ Podle ceníku obchodního domu stály kalhoty 6 500 rakouských korun, za turnerské boty ve velikosti 30–35 bylo třeba vydat 3 000 rakouských korun a diplomu byla přidělena cena 100 rakouských korun. A[nton]. Bittermann, Warenstelle des deutschen Turnerbundes (1919), in: *Bundesturnzeitung* 3, 1922, 8, s. 62–63, zde s. 62; A[nton]. Bittermann, Warenstelle des Deutschen Turnerbundes (1919) G.m.b.H. in Wien, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1922, 10, s. 78–79, zde s. 79.

¹⁷ „Batterie 4“, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 4, s. 60.

¹⁸ August Engelbert Mayer, Gauarchiv, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 33, 1907, 52, s. 515.

¹⁹ Bücherei des Gaus, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 39, 1913, 4, s. 36–37.

²⁰ F. Wastian, Franz Keims Lebenswerk, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 38, 1912, 51, s. 647–648, zde s. 647.

²¹ Siegfried Bohr, Gaudietbücherei, in: *Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes. Beilage 9 des 12. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Lenzmonds 1931, s. 33.*

měl již po pěti letech své existence knihovnu s více jako 100 knihami.²² Také ve spolku „Deutscher Turnverein Eger“ (Německý turnerský spolek Cheb), který byl o osm let mladší než spolek z Vídně, se záhy došlo k názoru, že se každý turner musí vyvíjet i duchovně. Proto v něm byly kolem poloviny 70. let 19. století položeny základy spolkové knihovny.²³ Knihovní sbírky vídeňského a chebského spolku se později v DTB díky dlouholeté kultivaci staly početně dominantními knihovnami svazu; chebský turnerský spolek byl dokonce s více jak 2 000 svazky majitelem nejrozsáhlejší spolkové knihovny svazu DTB, jak v *Příloze* ukazuje Tabulka č. 2.

DTB je také svazem, z něhož se dochovalo nejvíce zpráv o vzniku spolkových knihoven. Nahodile se o knižních sbírkách spolků zmiňuje periodikum *Deutscher Turner-Hort* již na počátku 20. století. Jeden z dopisovatelů kupříkladu v roce 1903 vyjádřil přání, aby v každé spolkové knihovně nechybělo Jahnovo dílo.²⁴ Zřejmě již tehdy patřilo v DTB k běžným jevům, že některé spolky vlastnily svou knihovnu. Ovšem až v souhrnné statistice pro rok 1906, zachycující aktuální změny ve všech spolcích DTB, se poprvé objevuje položka, která přináší údaje o počtu svazků v knihovně každého spolku.²⁵ Součástí výroční statistické tabulky byl tento sloupeček až do roku 1913, jenž byl posledním statisticky podchyceným rokem. Mezi lety 1906 až 1913 se tak klene období, v jehož rámci se dá vysledovat přesný rok založení některých spolkových knihoven. Například oproti roku 1906 si napřesrok své první knihy pořídily štyrskohradecký spolek „Deutsche Turnverbindung Körner“ (Německý turnerský spolek Körner) a „Deutscher Turnverein Armin“ (Německý turnerský spolek Armin) v Krieglachu, dále „Alldeutscher Turnverein“ (Všeněmecký turnerský spolek) z Berlína a dalších šest spolků župy „Turngau Brandenburg“, stejně jako pět turnerských spolků župy „Salzburger-Oberösterreichischer Turngau“ (Salcbursko-Honorakouská turnerská župa).²⁶ Do vypuknutí první světové války neuplynul rok, v němž by některé spolky nenahlásily, že poprvé nabyly jistého počtu knih.

Proč vrchním představitelům svazu přišla informace o přesném obsahu spolkových knihoven tolik relevantní? Zahrnutí kolonky o počtu knih do výroční statistiky nápadně koreluje se zavedením zkoušek z „völkisch“ znalostí v roce 1905. Od této chvíle se smysl a podoba knihoven podle všeho změnil. Z místa, které dosud zajímalo hlavně spolkové činovníky, se mělo evidentně vyvinout místo, kde by běžní turneři našli materiál k přípravě na zkoušky z „völkisch“ znalostí. Spolky proto musely rozšířit sortiment nabízených knih o publikace s „völkisch“ tematikou včetně žánrů krásné literatury. Svazoví funkcionáři měli očividně zájem sledovat, jak se knihy postupně prosazovaly coby jedna ze strategií šíření turnerského „völkisch“ světonázoru a výroční statistiky jim tento proces alespoň v kvantitativním měřítku znázorňovaly. Zároveň statistické přehledy zřejmě sloužily jako nástroj tlaku na spolky, které knihovnu ještě nezaložily – pokud činovníci některého spolku ve statistice svazu viděli, kolik jiných spolků již má svou knihovnu, mohlo je to pobídnout k utvoření vlastního spolkového knižního fondu. Ve svazu DTB se skutečně podařilo do roku 1913 snížit počet spolků bez knihoven přibližně na 45.²⁷ Ve spolkových knihovnách se do

²² Wiener Stadt- und Landesarchiv, Fond Erster Wiener Turnverein, Karton 1: složka „Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864, 1865, 1867, 1870, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931“, Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins für 1865. Fünftes Vereinsjahr, Wien 1866, s. 13–16.

²³ Christian Wunderlich, Fünfzig Jahre Egerer Turnverein, Eger 1913, s. 5.

²⁴ Norbert Götz, Wege zum Ziele, in: *Deutscher Turner-Hort* 13, 1903, 5, s. 35–37, zde s. 35.

²⁵ Standeserhebung vom 31. des Julmonds 1906/2019, in: *Deutscher Turner-Hort* 17, 1907, 15, s. 137–142.

²⁶ Standeserhebung vom 31. des Julmonds 1907/2020, in: *Deutscher Turner-Hort* 18, 1908, 7, s. 63–66, zde s. 64–66; Standeserhebung vom 31. des Julmonds 1907/2020, in: *Deutscher Turner-Hort* 18, 1908, 8, s. 80.

²⁷ Standeserhebung (jako pozn. 25), s. 138; Übersicht der Gaue des Deutschen Turnerbundes nach dem Stande am 31. des Julmonds 1906/2019, in: *Deutscher Turner-Hort* 17, 1907, 17, s. 162; Standeserhebung des Deutschen Turnerbundes nach dem Stande am 31. des Julmonds 1913, in: *Deutscher Turner-Hort* 24, 1914, 10, s. 102–113, zde s. 104, 106, 108, 110, 112. Přesný počet spolků bez knihoven není ale možné stanovit, neboť

roku 1913 podle statistiky nakumulovalo 21 473 svazků, téměř o 2 000 více než kolik hlásila statistika pro rok 1906.²⁸

V předválečném DT a TKDÖ nebyla spolkovým knihovnám takto mimořádná pozornost věnována. Vedení obou dvou svazů ve výročních svazových statistikách nezjišťovala počet knih v jednotlivých spolcích, ani se nezdá, že by spolky vyzývala ke zřizování knižních sbírek. V některých spolcích DT a TKDÖ byly přitom v provozu knihovny, které se nemusely omezovat jen na archivní dokumenty a specializované spisy pro náčelníky tělocviku. Když si například litoměřický turnerský spolek postavil svou velkolepou a na svou dobu velice moderní tělocvičnu, vyčlenil v jejím komplexu celou jednu místnost právě knihovně, která pro svou velikost byla možná něčím více než jen archivem a fondem odborné literatury.²⁹

Souběžně s rozvojem úvah o „duchovním turnerství“ se v DT po skončení první světové války pozvolna měnil náhled na funkci a vybavení spolkových knihoven. Ve spolku „Allgemeiner Turnverein“ (Všeobecný turnerský spolek) v Lipsku-Schönefeldu byla knihovna založena například s vědomím, že turneři nemají vynikat jen tělocvičnými dovednostmi, ale musí se také údajně ponořit do „vznešených myšlenek o účelu a cílech Německého turnerstva, do ducha turnerství“.³⁰ Lipsko-Schönefeldský spolek zajisté nebyl jediným spolkem v DT, který se odhodlal zrovna z této příčiny zřídit vlastní knihovnu, a poté, co byla roku 1925 ve svazových novinách otištěna zpráva o motivech vzniku jeho knižního fondu, byly knihovny ve spolcích DT zakládány možná ještě o něco intenzivněji. Zkraje roku 1933 už jich bylo asi tolik, že v periodiku svazu musely být uveřejněny detailní rady, jež spolkovým knihovníkům měly pomoci při katalogizaci a vypůjčování knih.³¹

Význam spolkových, systematicky uspořádaných knižních sbírek pro „osvětlení a prohloubení našich zásad“³² docenily po první světové válce převážně svazy DTB 1919 a DTV. Subtilní nátlak na zřizování spolkových knihoven, který nenápadně prostupoval statistikami DTB, byl však vystřídán direktivnějším postupem. Vrchní „dietwart“ československého svazu DTV Adolf Seifert z počátku roku 1920 uveřejnil ve svazovém periodiku výzvu, aby „každý dietwart požadoval založení malé spolkové knihovny, pakliže taková knihovna již neexistuje“.³³ Jeho slova podpořilo zasedání župních „dietwartů“ v Liberci. Na něm bylo rozhodnuto, že „každý spolek musí vlastnit knihovnu, která má vedle odborných tělovýchovných spisů (...) obsahovat [i] knihy a spisy potřebné pro úspěšnou völkisch výchovu a vzdělávání“.³⁴ V rakouském svazu DTB 1919 byly zase do prvních ročníků svazového periodika opakovaně umístovány příspěvky o knihách, které „musí být v knihovnách každého turnerského spolku a které každý turner musí mít přečtené“.³⁵ O stejném tématu se hovořilo i na setkání „dietwartů“ turnerského kraje

---

některé spolky, jak se zdá, neodevzdaly své statistické formuláře, takže jsou v souhrnné statistice všechny jejich kolonky proškrtnuté.

²⁸ Übersicht (jako pozn. 27); Standeserhebung (jako pozn. 27), s. 112.

²⁹ Walter Freund, Gesundheitstechnische Einrichtungen im Turnhallen-Neubau des Turnvereins in Leitmeritz, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 38, 1912, 19, s. 235–238, zde s. 237.

³⁰ Gustav Troebes, Vereinsbücherei, in: Deutsche Turn-Zeitung 70, 1925, 77, s. 780.

³¹ H. Hundt, Die Anlage und Verwaltung einer Turnbücherei, in: Deutsche Turn-Zeitung 78, 1933, 4, s. 71–72.

³² Von den Büchereien. Vortrag gehalten auf der Dietwartetagung in Bruck a. M. am 29. Weinmond 1922, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Lenzmond 1923, s. 6.

³³ Seifert, Wege (jako pozn. 1), s. 46.

³⁴ Allgemeine Grundsätze und Richtlinien für die völkische Erziehung in den Turnvereinen des „Deutschen Turnverbandes“ und für die Tätigkeit der Dietwarte, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 4, s. 25–27, zde s. 27.

³⁵ Bücher, die in jeder Turnvereinsbücherei sein sollen und die jeder Turner gelesen haben muss, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich). Beilage 17 des 3. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Herbstmond 1922, s. 49.

„Turnkreis Steiermark und Kärnten“ v Bruck an der Mur roku 1922.³⁶ Svazový výbor „dietwartů“ pravděpodobně o rok později nakonec nařídil celoplošné zakládání knihoven.³⁷

Na rozdíl od DTB ale pro rakouský i československý turnerský svaz chybí přesné statistické údaje, které by poskytovaly příležitost v dlouhodobém časovém úseku pozorovat vznik a vývoj jednotlivých spolkových knihoven. Statistiky svazu DTB 1919, uveřejňované mezi lety 1924 až 1932 na stránkách periodika *Bundesturnzeitung*, byly totiž výrazně kratší a místo ve spolkách sledoval vývoj pouze v župách. Od roku 1924 do roku 1927 jsou navíc k dispozici pouze údaje o počtu svazků v knižních sbírkách, nikoli o počtu knihoven v župách. Přesto dochované informace podávají důkaz, že se ve studovaném období zvyšoval počet spolků, knihoven i svazků v knihovnách. K 757 spolkům v roce 1924 přibylo do roku 1932 celkem 58 spolků, namísto 424 spolkových knihoven v roce 1928 jich svaz napočítal o čtyři roky později 568 a svazky knih se rozrostly v průběhu devítiletého období o 43 176 kusů, takže v posledním statistickém roce jich bylo celkem 119 119.³⁸

Do statistických přehledů svazu DTV údaje o spolkových knihovnách vůbec zakomponovány nebyly a pouze z roku 1930 se dochovala zpráva svazového „dietwarta“ Emila Czihala, podle níž v předchozím roce uchovávalo 518 spolkových knihoven 68 367 svazků.³⁹ Vzhledem k absenci podobných údajů pro předchozí a nadcházející roky nelze říci, zda tyto hodnoty představují mezistupeň dlouhodobě stoupající nebo stále klesající tendence. Nabízí se jediné komparace mezi DTV a DTB 1919. Poslední jmenovaný svaz vykázal pro rok 1929 celkem 557 spolků s knihovnami a 109 184 svazky. Nutno ještě dodat, že DTB 1919 čítal v tu dobu o 184 spolků méně nežli DTV, který měl údajně 1 000 spolků.⁴⁰ Z porovnání obou svazů lze vyvodit, že byl v DTB 1919 poměr spolků s knihovnami vyšší než v DTV a že se členům rakouského svazu dostávalo o téměř 50 000 svazků více. V DTV se ale vyvinul zvláštní typ knihoven, které jsou v pramenech označovány jako „příruční knihovny dietwartů“⁴¹ a které do statistiky zřejmě nebyly zahrnuty, protože se mnohdy asi jednalo o soukromou sbírku. V některých spolkách možná suplovaly tamější knihovnu – „dietwarti“ mohli zájemcům ze své knihovny půjčovat vhodnou literaturu.

Podobně jako spolkové knihovny schraňovaly také knihovny svazů zprvu především archivní a odborné tiskoviny. Prvními svazy, které položily základy svých svazových knihoven, byly DT a TKDÖ. Na území budoucí Německé říše zaznívaly myšlenky o zřízení centrální sbírky turnerského písemnictví od počátku 60. let 19. století, ale rozhodnutí o realizaci plánů padlo až na jednání výboru turnerských spolků v Eisenachu v posledních dnech roku 1866, to znamená dva roky před tím, než se oficiálně konstitovalo DT. Delegáti se tehdy usnesli, že založí archiv, v kterém budou shromažďovány veškeré turnerské

---

³⁶ Von den Büchereien (jako pozn. 32); Von den Büchereien, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Ostermond 1923, s. 8.

³⁷ [Friedrich Rudolf] Zenker / Dollinger, Vom Bundesdietausschusse, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 11, s. 135–137, zde s. 135.

³⁸ Standeserhebung des Deutschen Turnerbundes (1919) am 31. Julmond 1924, in: Bundesturnzeitung 6, 1925, 9, s. 149–152, zde s. 150–151; Standeserhebung des Deutschen Turnerbundes am 31./12. 1928 (Fortsetzung und Schluß), in: Bundesturnzeitung 10, 1929, 13, s. 179–182, zde s. 179–180; Standeserhebung des Deutschen Turnerbundes am 31./12. 1932, in: Bundesturnzeitung 14, 1933, 10, s. 125–128, zde s. 125–126.

³⁹ Emil Czihal, Dietbericht über das Arbeitsjahr 1929, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 11, 1930, 21, s. 339.

⁴⁰ Standeserhebung des Deutschen Turnerbundes am 31./12. 1929, in: Bundesturnzeitung 11, 1930, 12, s. 169–172, zde s. 169–170; Czihal, Dietbericht (jako pozn. 39).

⁴¹ Josef Truntschka / Otto Zettler / Wilhelm Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratsitzung am Sonntag, den 25. Lenzmonds 1923, 2 Uhr nachmittags, in Brüx in der Turnhalle des 1. Deutschen Turnvereins. Fortsetzung am Montag, den 26. Lenzmonds, 1 Uhr 30 Minuten ebendasselbst, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 4, 1923, 5, s. 79–86, zde s. 82; P[rotz], Bericht (jako pozn. 12), s. 230.

publikace.⁴² V TKDÖ byl zato archivní řád schválen až v roce 1912, tedy osm let po odštěpení od DT.⁴³ Před tím se listiny i tištěné dokumenty ve svazovém vlastnictví evidentně nacházely v neuspořádaném stavu, který ani nebyl promyšleně rozšiřován. Narychlo sestavený katalog z roku 1912 proto čítal na 1 000 položek,⁴⁴ zatímco v knihovně DT se roku 1907, kdy uplynulo 40 let od zisku prvních svazků,⁴⁵ nashromáždilo již přes „6 400 děl v 8 800 svazcích“.⁴⁶ Funkcionáři svazu TKDÖ navíc neměli dostatek času, aby svazovou knihovnu systematicky vybudovali. Do vypuknutí první světové války zbývaly dva roky a od roku 1914 do zániku svazu roku 1919 se knihovna o příliš mnoho nových svazků jistě neobohatila. Naopak knihovna DT se rozrůstala nadále i po první světové válce a v polovině 20. let si v ní turneři DT mohli vybírat už z 12 000 knih.⁴⁷ Charakter odborné, sportovně-tělovýchovné knihovny si zachovala i v meziválečném období, přesto se v jejím katalogu z roku 1925 nachází i oddíl *Schöngeistiges Schrifttum* se všeobecnou a turnerskou prózou či všeobecnou, turnerskou, válečnou a vlasteneckou poezií.⁴⁸

Zda též svaz DTB disponoval vlastní svazovou knihovnou, není úplně jasné. „Poté, co se počet spisů, novin, knih a. t. d. každým rokem významně zvětš[oval],“⁴⁹ hledala svazová turnerská rada od roku 1904 prostory, v kterých by mohla „již velmi obsáh[ou] sbírk[u] uchovávat a třídit“.⁵⁰ O jejich zdárném nalezení se ale v periodiku *Deutscher Turner-Hort* nic nepíše. Pokud se turnerské radě skutečně podařilo získat potřebné prostory, pak s největší pravděpodobností fungovaly pouze jako skladiště knižního a archivního fondu, nikoli jako knihovna, jejíž svazky by řadoví turneři mohli využívat ke studiu. Nikde totiž nebyly nalezeny informace o otevíracích dobách či o výpůjčních podmínkách. Když navíc svazový „dietwart“ Friedrich Rudolf Zenker roku 1910 sestavil přehled konkrétních titulů, jež si přál vidět vyrovnány v regálech všech spolkových knihoven, nezmínil se ani slovem o svazové knihovně, která by teoreticky svým vybavením a uspořádáním mohla sloužit jako vzor.⁵¹

Změna nastala v meziválečných svazech DTB 1919 a DTV. Ke spolkovým knihovnám se nově a téměř ve stejnou dobu přiřadily knihovny svazové. DTB 1919 i DTV se však s vybudováním svazových knihoven značně natrápily. Lepší výchozí pozici měl přitom DTB 1919, jenž do svého vlastnictví přejal knihovnu rozpuštěného svazu TKDÖ.⁵² S tříděním a katalogizací získané knihovny se začalo roku 1925.⁵³ Tehdy se už rok budovala také knihovna

---

⁴² [Justus Carl] Lion / [Rudolf Philipp Alexander] Rakow, Versammlung des Ausschusses der deutschen Turnvereine in Eisenach am 28. und 29. December 1866, in: Deutsche Turn-Zeitung 12, 1867, 2, s. 9–10, zde s. 10; Gustav Pietzsch, Das Archiv der Deutschen Turnerschaft. Sein Werden und Wachsen, in: Deutsche Turn-Zeitung 78, 1933, 46, s. 999–1000, zde s. 999.

⁴³ Alfred Schmarda / Anton Reiß, Kreisturnratsitzung. Achte Sitzung, Leitmeritz, Turnratszimmer der Turnhalle, am 7. September 1912, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 38, 1912, 88, s. 493–495, zde s. 494.

⁴⁴ Alfred Schmarda / Anton Reiß, 15. (ordentlicher) Kreisturntag abgehalten am 8. September 1912 in der Turnhalle in Leitmeritz, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 38, 1912, 39, s. 505–517, zde s. 509.

⁴⁵ F[erdinand]. Goetz, Für das Archiv sind eingegangen, in: Deutsche Turn-Zeitung 12, 1867, 12, s. 80.

⁴⁶ Rudolf Gasch (Hrsg.), Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft 1907, Leipzig 1907, s. 40.

⁴⁷ Rudolf Gasch (Hrsg.), Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft 1926, Dresden 1926, s. 17.

⁴⁸ Meuß, Verzeichnis (jako pozn. 2), s. 19–22.

⁴⁹ Der Bundesturnrat, Bundesturnratssitzung am 9. des Maien 1904, in: Deutscher Turner-Hort 14, 1904, 14, s. 112.

⁵⁰ Der Bundesturnrat, Verhandlungsschrift der Sitzung des Bundesturnrates vom 3. des Gilbhardts 1904, in: Deutscher Turner-Hort 15, 1905, 5, s. 35.

⁵¹ Vom Bundesdietwarte, Vorschlag zur Anschaffung passender Bücher für die Bücherei der Vereine des Deutschen Turnerbundes, in: Deutscher Turner-Hort 20, 1910, 19, s. 215–217.

⁵² 2. ordentlicher Bundesturntag, in: Bundesturnzeitung 9, 1928, 19, s. 286–289, zde s. 286.

⁵³ Sitzung des Bundesturnrates. Auszug aus der Verhandlungsschrift, in: Bundesturnzeitung 6, 1925, 24, s. 411–413, zde s. 413; E[rwin]. Mehl, Bundesbücherei, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, 32, s. 461–462, zde s. 461; [Erwin] Mehl, Rundgang durch die Bundesbücherei, in: Bundesturnzeitung 12, 1931, 21, s. 300–302, zde s. 300.

v DTV.⁵⁴ Nejvyšší funkcionáři rakouského i československého svazu shodně pojali nápad rozmnožit poměrně chudý základ svých svazových knihoven odkoupením nějaké již stávající knižní sbírky. Jednání předsedy DTB 1919 Klaudia Kupky, stejně jako budoucího svazového knihovníka Erwina Mehla ale ztroskotala na vysokých finančních požadavcích majitelů knih.⁵⁵ Taktéž představitelé svazu DTV se v této záležitosti nedokázali dohodnout s Rudolfem Gaschem, který působil v říšskoněmeckém DT a proslul jako vydavatel každoročních přehledů o turnerských svazech.⁵⁶ Teprve poté, co DTV odkoupil od knihkupectví „Veith“ knihy poskytnuté roku 1924 pro umělecko-hospodářskou výstavu⁵⁷ v Ústí nad Labem,⁵⁸ a poté, co DTB 1919 od „völkisch“ nakladatelů a autorů darem získal knihy vystavené roku 1926 na svazové turnerské slavnosti ve Vídni, byly svazové knihovny československého a rakouského turnerského svazu pro své potřeby dobře vybavené.

Ke knihovně svazu DTV se nedochovaly žádné další zprávy ani v periodiku *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, ani například v turnerském kalendáři z roku 1928. Jaké svazky se v ní nacházely, proto nelze říci. Naproti tomu Erwin Mehl každoročně vykazoval přírůstky svazové knihovny rakouského DTB 1919. Díky němu je tudíž známo, že se základ knihovny, sestávající v roce 1925 z „230 svázaných[,] (...) 200 nsvázaných knih“ a 17 druhů periodik,⁵⁹ překotně rozrůstal. V roce 1932 měl fond již „3 278 kusů v 5 517 svazcích“,⁶⁰ mezi nimiž bylo k vypůjčení enormní množství děl krásné literatury. Analogicky k tomu lze předpokládat, že i nemalou část svazové knihovny DTV tvořila krásná literatury, přestože pro ono tvrzení chybí explicitní důkazy.

Jak se spolkové a svazové knihovny od sebe navzájem lišily dobou a způsobem svého vzniku, tak se různily i fungováním a správou. Provoz spolkových knihoven byl velmi nejednotný, protože vedení svazů ponechávala na spolcích, aby otevírací dobu, uživatelské podmínky či sankce za překročení výpůjční lhůty regulovaly v souladu se svými zásadami. Kupříkladu knihovna, kterou provozoval spolek „Erster Wiener Turnverein“, byla podle zprávy z roku 1867 k dispozici všem členům spolku.⁶¹ Naopak knihovnický turnerského spolku „Deutscher Turnverein Feldbach“ (Německý turnerský spolek Feldbach) z DTB 1919 nabízel

---

⁵⁴ Theodor Fischer, *Ausgestaltung unserer Verbandsbücherei*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 18, s. 228.

⁵⁵ *Vom Bundesturnrate, 2. Vollsitzung des Bundesturnrates*, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1922, 3, s. 20–22, zde s. 21; *Tagung des Bundesturnrates in Wien. Auszug aus der Verhandlungsschrift der 3. Vollsitzung des Bundesturnrates*, in: *Bundesturnzeitung* 4, 1923, 2, s. 16–19, zde s. 18; *Sitzung des Bundesturnrates*, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 9, s. 147–155, zde s. 155.

⁵⁶ [Josef Truntschka / Wilhelm Haberditz], *Verhandlungsschrift über die Verbands-Turnratssitzung am Samstag, den 12. und Sonntag, den 13. Ostermonds 1924*, in Teplitz-Schönau, Eichwalderstraße 11, „Posthof“, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 9, s. 108–112, zde s. 109; Theodor Fischer / Otto Zettler, *Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 1. Nebelung 1924 in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße 11, „Posthof“*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 22, s. 304–306, zde s. 305.

⁵⁷ Výstavu organizoval od 1. června do 31. srpna 1924 ústecký spolek „Gewerbeverein“ (Živnostenský spolek), který akce podobného druhu připravil již v letech 1874, 1880, 1893 a 1903. Na výstavě chtěli pořadatelé „v estetickém, sociálním a hospodářském ohledu shrnout v uctivé a ohromující přehlídce umělecký a hospodářský život severních Čech, aby tak vznikl celistvý obraz prokazatelné vysoké kulturní a hospodářské úrovně“. V oddělení věnovaném sportu se návštěvníci mohli zřejmě blíže seznámit i se svazem DTV. Wilhem Bieger, *Ausstellung für Kultur und Wirtschaft Aussig 1924*, *Aussig 1924*, s. 1–2.

⁵⁸ Josef Truntschka / Otto Zettler, *Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 23. Erntemonds 1924*, in Reichenberg, Hotel „Reichshof“, Turnerstraße, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 20, s. 266–268, zde s. 266; Fischer / Zettler, *Verhandlungsschrift* (jako pozn. 56), s. 305.

⁵⁹ *Sitzung* (jako pozn. 53), s. 413.

⁶⁰ [Erwin] Mehl, *Bundesbücherei. Jahresbericht 1932*, in: *Bundesturnzeitung* 14, 1933, 5, s. 64–65, zde s. 64.

⁶¹ Wiener Stadt- und Landesarchiv, *Fond Erster Wiener Turnverein*, Karton 1: složka „Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864, 1865, 1867, 1870, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931“, *Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins für 1867*. Siebentes Vereinsjahr, Wien 1868, s. 7.

svazky ze své knihovny i zájemcům z ostatních světonázorově spřátelených organizací blízkého okolí, ale za používání vyžadoval poplatek.⁶² Podobně fungovaly zřejmě knihovny i jiných turnerských spolků tohoto svazu.⁶³ K provozní situaci spolkových knihoven v TKDÖ, DTV a DT je při současném stavu poznání prozatím nemožné říci cokoli bližšího.

Za chod spolkové knihovny býval zodpovědný vždy jeden člen daného spolku – v knihovnách spolků příslušejících k DT a TKDÖ byli správou pravděpodobně pověřeni buď přímo náčelníci, nebo jiní funkcionáři ze spolkové turnerské rady. Stejná byla situace asi i ve spolkových knihovnách svazu DTB, dokud po zavedení funkce „dietwartů“ nepřešlo řízení knihoven do kompetence těchto funkcionářů. Předat kontrolu nad spolkovými knihovnami „dietwartům“ mělo své opodstatnění. Během přípravy na své přednášky a projevy získávali „dietwarty“ postupně přehled nejen o svazcích svých spolkových knihoven, ale také o literatuře, kterou by bylo vhodné knihovnu ještě obohatit. Díky takto nabytým vědomostem se turnerům mohli stát rádci při výběru knih v knihovně spolku i na knižním trhu. Ve funkci knihovníků se „dietwarty“ udrželi i v československém svazu DTV. O specializovaném titulu knihovníka nejsou v pramenech z tohoto svazu žádné zmínky, třebaže by v některých větších spolkových knihovnách, například v chebské nebo plzeňské, zajisté nalezl uplatnění. Rozhodně ale titul knihovníka nedoznal takového rozšíření jako v DTB 1919.

Odštěpení funkce knihovníka od funkce „dietwarta“ souvisela v DTB 1919 se snahou zbavit „dietwarty“ některých nadbytečných povinností. Paralelní existence obou dvou úřadů přitom nebyla automatickým jevem ve všech turnerských spolcích rakouského svazu a sám Friedrich Rudolf Zenker se přikláněl k jejich opětovnému sloučení.⁶⁴ Z různých zpráv v periodiku *Bundesturnzeitung* ovšem vyplývá, že přítomnost knihovníků ve spolcích byla relativně hojná. Na spolkové knihovnický kladlo vedení svazu nemalé nároky a nepřálo si, aby ten, kdo se odhodlal spravovat spolkovou knihovnu, „jen v určitý čas otevřel svou skříň s knihami a nyní čekal, až se někdo uráčí přijít na myšlenku třeba si jednou vypůjčit nějakou knihu“. ⁶⁵ V představách svazových funkcionářů se knihovníci rovnali jakési „dietwartově“ kopii a ne náhodou zněl jejich titul „Bücherwart“.

Post knihovníka měli proto obsazovat lidé z okruhu „dietwartových“ pomocníků.⁶⁶ Vedle katalogizace knih a správy knihovny⁶⁷ bylo dále jejich úkolem znát obsah veškerých titulů, které spolková knihovna nabízela. Museli si také soustavně udržovat přehled o knižních novinkách.⁶⁸ V nejlepším případě to byli tedy „knihomolové“, ⁶⁹ kteří uměli dát každému turnerovi tip na světonázorově vhodnou knihu. Vzorem mohl být správcům knižních fondů „dietwart“ a knihovník v jedné osobě Karl Neumeister, na něhož se prý členové turnerského spolku „Deutschvölkischer Turnverein Jahn Chemnitz“ (Německý völkisch turnerský svaz Jahn v Saské Kamenici) často a rádi obraceli s prosbou: „Ty, poslyš bratře Neumeistře, chtěl bych jako dárek věnovat nějakou knížku, co mi můžeš doporučit?“⁷⁰ Správný knihovník

---

⁶² Hans Krois, Wie wir eine Vereinsbücherei errichteten, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Heuets 1931, s. 26.

⁶³ Např. Fritz Schreiner, Bücherei und Bücherwart, in: Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland. Beilage 9 des 7. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 11. Mai 1926, s. 29–30, zde s. 30.

⁶⁴ Friedrich Rudolf Zenker, Gliederung und Wirkungskreis der Dietwarte!, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Mai 1922, s. 9–10, zde s. 9; viz také Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 15), s. 35.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Otto Lawatsch, Dietwartarbeit, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Herbstmond 1922, s. 17–18, zde s. 18.

⁶⁷ Zenker, Gliederung (jako pozn. 64), s. 9; viz také Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 15), s. 35; Schreiner, Bücherei (jako pozn. 63), s. 30.

⁶⁸ Karl Neumeister, An sämtliche Diet- und Bücherwarte, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Brachmond 1921, s. 11–12, zde s. 11; Schreiner, Bücherei (jako pozn. 63), s. 30.

⁶⁹ Zenker, Gliederung (jako pozn. 64), s. 10; viz také Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 15), s. 36.

⁷⁰ Neumeister, An sämtliche (jako pozn. 68), s. 11.

musel ale sám aktivně nasazovat jednotlivé svazky k indoktrinačním účelům a knihy turnerům přímo vnučovat – na tři vypůjčené knihy položit ještě „völkisch zaměřený román“⁷¹ nebo „po ukončení hodiny tělocviku stát připravený se svojí bednou [knih] a volat: ‚Kdo potřebuje knihy?‘“⁷² Ideální postavu knihovníka dokresloval jeho zájem o recepci knih.⁷³ Nad vrácenými knihami měl s turnerem ještě diskutovat, a kontrolovat tak, zda čtenář správně pochopil jejich obsah.

Jinak než spolkové knihovny fungovaly knihovny svazů. Ne ke všem jsou ale k dispozici potřebné údaje. V periodiku TKDÖ byly například uveřejněny velmi povšechně formulované zásady o chodu svazové knihovny, leč otázka, zda byly také v plném rozsahu do zániku svazu realizované, zůstává prozatím otevřená. Pro DTV schází i tyto všeobecné údaje. Přestože se na zasedání svazové turnerské rady v roce 1927 dospělo k závěru, že v novinách svazu budou uveřejněny jak položky knihovního katalogu, tak vypůjční podmínky, nepodařilo se v dalších ročnících periodika *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* vypátrat ani to první, ani to druhé. Jedině o fungování svazových knihoven říšskoněmeckého DT a rakouského DTB 1919 si lze učinit konkrétnější představu.

Své místo našly tyto dvě svazové knihovny v administrativních centrech svazů. Knihovna svazu DT se nejdříve nalézala v Lipsku, a to přímo v domě Ferdinanda Goetze, jednatele a pozdějšího předsedy svazu. Následně Goetz nastřádané písemnosti uložil v prostorách tělocvičny turnerského spolku v Lipsku-Lindenau, ale v roce 1908 se fond opět přesunul zpět do jeho domu. Když roku 1919 bylo na základě usnesení erfurtského turnerského sněmu zřízeno jednatelství (Geschäftsstelle) DT se sídlem v Berlíně, byla knihovna z Lipska transferována do Berlína.⁷⁴ Roku 1926 se jednatelství i knihovna přesunuly do nově zakoupeného „Domu Německého turnerstva“ (Haus der Deutschen Turnerschaft) nedaleko dnešního olympijského stadiónu.⁷⁵ Méně dramatickou anabází podstoupila svazová knihovna DTB 1919, která měnila své sídlo jen v rámci Vídně. Nejdříve ji vedení svazu uchovávalo v 7. vídeňském okrsku. Klaudiu Kupkovi se v roce 1923 podařilo pro místnosti svazového vedení získat větší a centrálněji položené prostory v 1. okrsku. Ve zprávě z roku 1924, již oznamoval změnu adresy, uvedl, že se do nové centrály přemístí i archivované písemnosti a sbírka knih,⁷⁶ nicméně podle jiné, mladší výpovědi se pro zárodky svazové knihovny v nové budově nedostalo prostoru, takže knihy zůstaly na svém původním místě. S centrálními úřady svazu se knihovna opět spojila, až když DTB 1919 koupil dům v těsné blízkosti Vídeňské státní opery. Zde knihovně byla vyhrazena místnost sousedící s kanceláří předsedy svazu.⁷⁷

Aby bohatství svazových knihovních sbírek mohli využívat všichni členové svazu, probíhalo vypůjčování v DT a DTB 1919 poštovní cestou na čtyři,⁷⁸ respektive dva týdny⁷⁹ a bylo bezplatné – příjemce musel převzít jen poplatky za služby pošty. Pokud si v DTB 1919 někdo vypůjčoval vzácný exemplář, musel složit finanční záruku, nebo se za něj musel zaručit spolek.⁸⁰ V DT bylo vyžadováno zaručení spolku v případě každého turnera objedávajícího

⁷¹ Krois, Wie wir (jako pozn. 62).

⁷² Lawatsch, Dietwartarbeit (jako pozn. 66), s. 18.

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ Rudolf Gasch (Hrsg.), Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft 1911, Leipzig 1911, s. 15; Rudolf Gasch (Hrsg.), Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft 1923, Dresden 1923, s. 13; Pietzsch, Das Archiv (jako pozn. 42), s. 999–1000.

⁷⁵ Fritz Winter (Hrsg.), Jungvolk. Deutscher Turnerjugend-Kalender 1927. Ein Jahrweiser für die Jugend in der Deutschen Turnerschaft, Leipzig 1927, s. 19.

⁷⁶ [Klaudius] Kupka, Neue Bundesräume, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 23, s. 310.

⁷⁷ Das Haus des Deutschen Turnerbundes, in: Bundesturnzeitung 11, 1930, 34, s. 501–502.

⁷⁸ Gasch (Hrsg.), Jahrbuch (jako pozn. 46), s. 40; Meuß, Verzeichnis (jako pozn. 2), s. VII.

⁷⁹ [Erwin] Mehl, Bundesbücherei, in: Bundesturnzeitung 12, 1931, 3, s. 34, 37, zde s. 34.

⁸⁰ Tamtéž.

si jakékoli dílo. Jestliže prokázali dostatečnou spolehlivost, mohli si půjčovat knihy i ti, kdo nebyli členy DT.⁸¹ Výpůjční podmínky knihovny DTB 1919 zřejmě natolik velkorysé nebyly, zato byl ale knižní fond v centrále svazu u státní opery otevřen od pondělí do soboty pro vídeňské členy DTB 1919 jako prezenční knihovna.⁸² Knihovna DT byla čtenářům přístupná až po přestěhování do Berlína.⁸³

Duší obou dvou svazových knihoven byli její správci. Vedení svazové knihovny v DT měl v rukou až do své smrti v roce 1915 Ferdinand Goetz, jenž byl v roce 1866 také pověřen jejím vybudováním. Od roku 1902 mu se správou vypomáhal lipsko-lindenauský učitel Gustav Pietzsch.⁸⁴ Poté, co knihovna byla převedena do Berlína, spadala organizačně pod jednatelství DT a jejím oficiálním vrchním správcem byl proto první jednatel Franz Breithaupt.⁸⁵ V DTB 1919 se k vedení knihovny roku 1923 nejdříve nabídl jednatel svazu Josef Fellnhöfer,⁸⁶ funkce nakonec ale připadla agilnímu Erwinu Mehlovi, který byl v turnerských kruzích znám především jako vydavatel tělovýchovné příručky *Grundriß des deutschen Turnens*.⁸⁷ Ke své hodnosti svazového plavčíka (Bundesschwimmwart) tak Mehl roku 1924 přiřadil i vznešeně znějící titul svazového knihovníka (Bundesbücherwart).⁸⁸

Hlavní úkol správců svazových knihoven spočíval v organizování výpůjční služby. Jak Gustav Pietzsch, popřípadě Ferdinand Goetz, tak Erwin Mehl dále v periodikách svých svazů průběžně informovali o nových přírůstcích v knihovnách,⁸⁹ sestavovali statistiky o výpůjčkách⁹⁰ a vytvářeli pro lepší orientaci soupisy knihovních svazků.⁹¹ V neposlední řadě ke kompetencím svazových knihovníků patřilo i systematické rozšiřování knihovního fondu. Mezi Ferdinandem Goetzem a Gustavem Pietzschem na straně jedné a Erwinem Mehlem na

---

⁸¹ Gasch (Hrsg.), Jahrbuch (jako pozn. 46), s. 40.

⁸² Mehl, Bundesbücherei (jako pozn. 79), s. 34.

⁸³ Meuß, Verzeichnis (jako pozn. 2), s. VII.

⁸⁴ Lion / Rakow, Versammlung (jako pozn. 42), s. 10; Gasch (Hrsg.), Jahrbuch (jako pozn. 46), s. 40; Pietzsch, Das Archiv (jako pozn. 42), s. 999–1000.

⁸⁵ Gasch (Hrsg.), Jahrbuch, 1923 (jako pozn. 74), s. 13.

⁸⁶ Auszug aus der Verhandlungsschrift der Sitzung des Engeren Ausschusses des Bundesturnrates vom 30. und 31. Lenzmund 1923. Ort: Wien, 1., Johannesgasse 2 (Deutscher Klub), in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 10, s. 114–117, zde s. 115.

⁸⁷ Erwin Mehl (Hrsg.), Grundriß des deutschen Turnens, Wien 1923. Publikace představovala aktualizovanou a rozšířenou verzi díla *Leitfaden für Gau- und Vereinsturnwarte*, které roku 1901 a 1910 vydal náčelník svazu DTB Hermann Leithner. K významu příručky v DTB 1919 viz: Der Bundesturnwart, Neuherausgabe des Leitfadens von Hermann Leithner, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 4, s. 26–27; [Erwin] Mehl, Der neue „Grundriß des deutschen Turnens“, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 10, s. 73–75; [Klaudius] Kupka, Vom Bundesturnrate. Der Grundriß des deutschen Turnens, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 21, s. 173; [Erwin] Mehl, Dem „Grundriß des deutschen Turnens“ zum Geleit, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 22, s. 179. K recepci příručky v ostatních svazech viz: Konrad Henlein, „Grundriß des deutschen Turnens“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 11, 1930, 21, s. 340; Rob. Braun, Grundriß des deutschen Turnens, in: Deutsche Turn-Zeitung 67, 1922, 39, s. 309.

⁸⁸ V publikaci uveřejněné k Mehlovým 70. narozeninám je uvedeno, že se Mehl honosil oběma tituly už od roku 1922. Svazovým knihovníkem byl ale ve skutečnosti nazýván až od roku 1924. Jahn (Hrsg.), Zur Weltgeschichte (jako pozn. 5), s. 190.

⁸⁹ Např. Für die Bücherei der Deutschen Turnerschaft gingen ein vom 1. Januar bis 31. März 1909, in: Deutsche Turn-Zeitung 54, 1909, 14, s. 246; Gustav Pietzsch, Für die Bücherei der Deutschen Turnerschaft gingen ein vom 1. Januar bis 31. März 1918, in: Deutsche Turn-Zeitung 63, 1918, 16, s. 181; [Erwin] Mehl, Bundesbücherei. Eingänge im Eismonat und Hornung, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 9, s. 117.

⁹⁰ Např. Gasch (Hrsg.), Jahrbuch (jako pozn. 46), s. 40; Rudolf Gasch (Hrsg.), Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft 1920, Zwenkau-Leipzig 1920, s. 17; [Erwin] Mehl, Bundesbücherei, in: Bundesturnzeitung 13, 1932, 5, s. 62; [Erwin] Mehl, Bundesbücherei, in: Bundesturnzeitung 14, 1933, 5, 64–65, zde s. 64.

⁹¹ Např. Gasch (Hrsg.), Jahrbuch, 1911 (jako pozn. 74), s. 15; [Erwin] Mehl, Jahresübersicht, in: Bundesturnzeitung 10, 1929, 4, s. 52–53; Gustav Pietzsch, Fünfzig Jahre Verzeichnis der Bücherei der D. T., in: Deutsche Turn-Zeitung 75, 1930, 18, s. 380; Uspořádáním nejdůležitějšího seznamu DT z roku 1925 pověřil Franz Breithaupt ale Johanna Friedricha Meuß. Viz: Meuß, Verzeichnis (jako pozn. 2), s. V–VI.

straně druhé ovšem panovala jedna zásadní odlišnost. Mehl byl totiž také aktivním recenzentem v periodiku svazu⁹² a byl to on, kdo systematickým pořizováním specifických titulů určoval „völkisch“ profil knihovny svazu DTB 1919. Roku 1932 se v ní vedle 1 746 tělovýchovných děl nacházelo 902 publikací označených v souhrnných statistikách právě adjektivem „völkisch“. Erwinu Mehlovi vděčil DTB 1919 za to, že svazová knihovna zahrnovala široké panorama radikálních spisů, sahajících od antisemitských tiskovin Theodora Fritsche a Hanse Friedricha Karla Günthera přes válečné romány Roberta Mimry a Wenera Beumelburga až po díla Adolfa Hitlera.⁹³ Mehl také stál za cirkulací těchto knih v DTB 1919, a výrazně se tedy oproti svým kolegům z DT podílel na jejich uplatnění při světonázorovém formování turnerů.

Po prozkoumání vzniku spolkových a svazových knihoven a po rozlišení různých forem jejich fungování a správy budou nyní analyzovány způsoby, kterými oba dva typy knihoven rozšiřovaly své fondy. Nejsnadnější cestou byla meziknihovní výměna. Spolky z TKDÖ, DTB 1919, DTV i DT, byly vyzývány, aby pravidelně a bezplatně do svazových knihoven zasílaly ze svých fondů stanovy, výroční zprávy, programy slavností, staré turnerské knihy či periodika a další jiné písemnosti⁹⁴ – v TKDÖ třeba i plány tělocvičen.⁹⁵ Publikace proudily i v opačném směru a minimálně pro TKDÖ,⁹⁶ ve větší míře též pro DTB 1919, k tomu existuje řada dokladů. Stávalo se totiž, že se do Mehlovy knihovny v procesu jejího rozrůstání dostalo mnoho dublet. V periodiku *Bundesturnzeitung* Mehl následně provozoval jakousi burzu knih. Na spolky se obracel s prosbou o poskytnutí starých čísel periodik,⁹⁷ aby ve svazové „sbírce časopisů [vyplnil] velké mezery“⁹⁸, zároveň nabízel tiskoviny, které byly ve svazové knihovně zastoupeny ve více exemplářích.⁹⁹

Meziknihovní výměna v DTB 1919 však neměla jen vertikální charakter, nýbrž probíhala i mezi knihovnami téže úrovně. Spolku „Deutscher Turnverein Sauerbrunn“ (Německý turnerský spolek v Sauerbrunnu) kdosi odkázal množství knih, z nichž spolek některé již vlastnil. Přes periodikum svazu se sauerbrunnští turneři obrátili na ostatní spolky s nabídkou výměny knih. Zveřejnili názvy svých dublet a nyní od „dietwartů“ a knihovníků očekávali seznam publikací, které by byli za uvedené dublety ochotni vyměnit.¹⁰⁰ Také mezi svazovými knihovnami existovala asi obdobná praxe, třebaže ji prozatím není možné pomocí pramenů jednoznačně potvrdit. Z jedné zprávy Erwina Mehla lze ale vytušit, že jeho významnými partnery byly i jiné specializované turnerské knihovny, možná i svazová knihovna československého DTV.¹⁰¹

Největší počet knih se do knihoven dostal pravděpodobně formou darů. Ve spolku „Deutschvölkischer Turnverein Plauen“ (Německý völkisch turnerský spolek Plavno), který do roku 1918 spadal pod DTB a po první světové válce pod DTB 1919, se například zaběhl zvyk, že turneři darovali na vánoce spolkové knihovně různé publikace, a to mnohdy i tolik,

⁹² Např. [Erwin] Mehl, Geschichte der Leibesübungen in den Grundzügen, in: *Bundesturnzeitung* 7, 1926, 10, s. 142; [Erwin] Mehl, Volkstümliches Turnen, in: *Bundesturnzeitung* 7, 1926, 15, s. 208.

⁹³ Mehl, Bundesbücherei, 1932 (jako pozn. 90), s. 62; Mehl, Bundesbücherei, 1933 (jako pozn. 90), s. 64.

⁹⁴ [Ferdinand] Goetz, An die deutschen Turnvereine und Turner, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 11, 1867, 10, s. 61.

⁹⁵ Schmarda / Reiß, 15. (ordentlicher) Kreisturntag (jako pozn. 44), s. 509–510; Fischer, Ausgestaltung (jako pozn. 54); Erwin Mehl, Bundesbücherei, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 3, s. 37.

⁹⁶ Mayer, Gauarchiv (jako pozn. 18).

⁹⁷ Např. [Erwin] Mehl, Bundesbücherei. Eingänge im Hornung, in: *Bundesturnzeitung* 9, 1928, 9, s. 124; [Erwin] Mehl, Bundesbücherei. Eingänge Herbstmond 1930, in: *Bundesturnzeitung* 11, 1930, 27, s. 411.

⁹⁸ Mehl, Bundesbücherei (jako pozn. 95).

⁹⁹ Např. Erwin Mehl, Die Bundesbücherei im Jahre 1927, in: *Bundesturnzeitung* 9, 1928, 4, s. 51–52; [Erwin] Mehl, Bundesbücherei. Eingänge in Hornung, in: *Bundesturnzeitung* 10, 1929, 9, s. 123; [Erwin] Mehl, Bundesbücherei. Eingänge im Hornung, in: *Bundesturnzeitung* 11, 1930, 6, s. 87–88, zde s. 87.

¹⁰⁰ Bücheraustausch des D. Tv. Sauerbrunn, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 4, s. 52–53.

¹⁰¹ Mehl, Die Bundesbücherei (jako pozn. 99), s. 51.

že „knihovníkův batoh nevystačoval“¹⁰² k jejich pojetí. Friedrichu Rudolfu Zenkerovi se kniha zdála být vůbec nejlepším darem, jež turner mohl spolku věnovat, a vyzýval ostatní spolky DTB 1919 k následování tohoto zvyku.¹⁰³ Tylžský turnerský spolek z darů sestavil asi celou svou knihovnu. Spolky z DTB 1919 mu totiž darem posílaly knihy, aby tak symbolicky podpořili jeho údajně těžkou pozici „v bohužel velmi těžce zžidovštělém“ městě.¹⁰⁴

Ve svazech působili též dobrodinci, kteří sbírky spolkové či svazové knihovny rozhojnili více než jen pár svazky. Koryfej turnerství na Šumavě Ferdinand Straube,¹⁰⁵ který roku 1912 věnoval svazové knihovně TKDÖ veškeré své knihy s turnerskou tematikou,¹⁰⁶ Thilo Scheller, jenž knihovně DTV zřejmě před svým odchodem do Německa roku 1925 daroval část své knižní sbírky,¹⁰⁷ či Franz Xaver Kiebling, od něhož přijímal svazky jak jeho mateřský spolek „Erster Wiener Turnverein“,¹⁰⁸ tak opakovaně i svazová knihovna DTB 1919,¹⁰⁹ byli jen někteří z nich. Za zvláštní formu obdarování lze považovat odkaz zemřelého turnera. Svazové knihovně DTB 1919 tak kupříkladu připadlo množství knih po smrti významného turnerského učitele a funkcionáře Ludwiga Glase v roce 1927¹¹⁰ nebo po smrti krajského „dietwarta“ Franze Scholze o dva roky později.¹¹¹

Knihy ve formě darů však nepocházely jen od samotných turnerů, nýbrž i ze zdrojů vně turnerských svazů. Vedení svazu DT adresovalo nakladatelstvím turnerské literatury prosbu o zaslání vždy jednoho exempláře každé nové publikace. Žádost byla údajně v nakladatelstvích přátelsky přijata, takže do svazové knihovny bezplatně přicházely „velký počet částečně opravdu cenných knih“. ¹¹² Také rakouskému DTB 1919 vyšli mnozí nakladatelé vstříc. Tentokrát se ale jednalo hlavně o producenty literatury s „völkisch“ tematikou, například o mnichovské nakladatelství Julia Friedricha Lehmana.¹¹³ Rakouskému a československému svazu se navíc podařilo od některých nakladatelství a knihkupectví zadarmo získávat recenzní výtisky, které nakonec většinou putovaly do svazových knihoven.¹¹⁴ K darům od jedinců, kteří nebyli členy svazu, je třeba nakonec započítat ještě svazky nabyté jistou formou žebroty – svérázným jevem, který se bezesporu

---

¹⁰² Schreiner, Bücherei (jako pozn. 63), s. 30.

¹⁰³ Zenker, Gliederung (jako pozn. 15), s. 8; viz také Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 15), s. 31–32.

¹⁰⁴ Ebert, Bücherspenden für den neuen Bundesverein in Tilsit, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 34, s. 494.

¹⁰⁵ Vater Straube, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 36, 1910, 9, s. 90–91; Ferdinand Straube †, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 40, 1914, 49/50, s. 579–580; Josef Truntschka (Hrsg.), Handbuch des Deutschen Turnverbandes. Sitz in Teplitz-Schönau, Teplitz-Schönau 1925, s. 80–81; Ferdinand Straube, Der Turnvater Jahn, (Sammlung gemeinnütziger Vorträge, Bd. 129) Prag 1888.

¹⁰⁶ Schmarda / Reiß, 15. (ordentlicher) Kreisturntag (jako pozn. 44), s. 509.

¹⁰⁷ Theodor Fischer / Wilhelm Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 26. und 27. Scheidings 1925 in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße, „Posthof“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 20, s. 349–359, zde s. 350.

¹⁰⁸ Wiener Stadt- und Landesarchiv, Fond Erster Wiener Turnverein, Karton 1: složka „Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864, 1865, 1867, 1870, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931“, Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins für das vierzigste Vereinsjahr 1900, Wien 1901, s. 11.

¹⁰⁹ Mehl, Bundesbücherei, 1928 (jako pozn. 97), s. 124; Mehl, Bundesbücherei, 1929 (jako pozn. 99); [Erwin] Mehl, Bundesbücherei. Eingänge bis Heuet 1930, in: Bundesturnzeitung 11, 1930, 24, s. 370.

¹¹⁰ Karl Vogt, Professor Ludwig Glas †, in: Bundesturnzeitung 9, 1928, 2, s. 19–20; Mehl, Die Bundesbücherei (jako pozn. 99), s. 51; Mehl, Jahresübersicht (jako pozn. 91), s. 52.

¹¹¹ [Erwin] Mehl, Bundesbücherei. Eingänge von Ostermond bis Heuet, in: Bundesturnzeitung 10, 1929, 23, s. 323.

¹¹² Gustav Pietzsch, Bericht über die Bücherei der Deutschen Turnerschaft, in: Deutsche Turn-Zeitung 63, 1918, 37, s. 358.

¹¹³ [Erwin] Mehl, Bundesbücherei. Eingänge im Brachmonate, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 21, s. 306; [Erwin] Mehl, Bundesbücherei. Eingänge im Heumonate, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 26, s. 366; [Erwin] Mehl, Bundesbücherei. Eingänge im Ernte- und Herbstmonate, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 28, s. 407

¹¹⁴ [Erwin] Mehl, Bundesbücherei. Eingänge im Lenzmond, in: Bundesturnzeitung 11, 1930, 13, s. 193; Mehl, Bundesbücherei (jako pozn. 79), s. 34; Fischer / Zettler, Verhandlungsschrift (jako pozn. 56), s. 305.

neodehrál jen v rakouském Mariazellu. „Dietwart“ tamějšího spolku, patřícího k DTB 1919, si pravděpodobně roku 1924 nechal od jednoho turnera vyhotovit tabuli s nápisem *Büchersammlung. Ein deutsches Buch für unseren Turnverein* (Sbírka knih. Německá kniha pro náš turnerský spolek) a od jiného turnera si zase vypůjčil „hezky vyzdobený vozejček“,¹¹⁵ na který tuto tabuli připevnil. S několika hochy z turnerského mládežnického oddílu pak od rána do večera tlačil vozík po Mariazellu a dům od domu prosil o knihy, jichž se mu ke konci dne ve vozíku nashromáždilo přes 300.¹¹⁶ Pokud tedy nechyběla vůle, mohl si každý turnerský spolek vybavit knihovnu, aniž by za svazky musel něco zaplatit.

Poslední z možností, jak obohatit spolkové a svazové knihovny, tkvěla v nákupu literatury. Jestliže Gustav Pietzsch ještě v letech 1917 a 1918 obdržel od vedení DT dostatek peněz na obstarání „všech dosažiteln[ých] nov[ých] knih o tělocviku a příbuzných oblastech“,¹¹⁷ v jiných svazech spolkové a svazové knihovny s takto srdečnou dotací počítat nemohly. Zvláště po první světové válce byly nejedny spolky v důsledku inflace či hospodářské krize ve finanční tísní. Erwin Mehl si přál v roce 1925 na nákup nových přírůstků pro svazovou knihovnu 1 000 šilinků, nakonec jich dostal jenom 500.¹¹⁸ Navíc není známo, zda Mehl v budoucnu od svazu pravidelně dostával „předpokládanou“ subvenci ve výši 1 000 šilinků, která mu byla přislíbena.¹¹⁹ Na úrovni spolkových knihoven byla situace ještě tristnější. Nařízení, jež by přinutilo spolky investovat ze svých příjmů určitý procentuální podíl do nákupu knih, se nepodařilo plošně zavést¹²⁰ a i tam, kde tento úzus platil, nesměli mít „dietwarti“ s knihovníky přehnané nároky. Onomu „dietwartovi“ z Mariazellu přiškl v roce 1922 jeho spolek 9 000 rakouských korun, za které si nemohl koupit ani v úvodu zmíněnou knihu o Ludendorffovi, a o pár let později se mu suma údajně ještě snížila.¹²¹ Těžko si lze představit, že by v DTB, TKDÖ či DTV vládly výhodnější podmínky. Přesto byly publikace pro knihovny nakupovány. Jak si to „dietwarti“ a knihovníci mohli dovolit?

Pomocnou ruku jim v nouzi podala vedení svazů zakládáním speciálních skladů s turnerským zbožím. Vznik těchto institucí byl svépomocným opatřením proti bídě, která po roce 1918 v časech hospodářské nestability postihla turnerské spolky. Nápad se zprvu zrodil v DT a na erfurtském turnerském sněmu v roce 1919 byla jeho realizace přenesena na lipské nakladatelství Paula Eberhardta,¹²² které tak vedle vydávání periodika *Deutsche Turn-Zeitung* začalo od roku 1920 provozovat i „Distribuční dům Německého turnerstva“ (Versandhaus der Deutschen Turnerschaft),¹²³ jak se podnik oficiálně jmenoval.¹²⁴ Svazem DT se nechal inspirovat rakouský DTB 1919, jenž roku 1921 ve Vídni založil kolektivně řízenou¹²⁵

---

¹¹⁵ [Edmund] Liebing, Schaffet Turnvereinsbüchereien, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Eismond 1925, s. 1–2, zde s. 2.

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ Pietzsch, Bericht (jako pozn. 112).

¹¹⁸ Sitzung (jako pozn. 53), s. 413.

¹¹⁹ Sitzung des Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, 2, s. 23–25, zde s. 25.

¹²⁰ Von den Büchereien (jako pozn. 36).

¹²¹ Liebing, Schaffet (jako pozn. 115), s. 2.

¹²² [Oskar] Berger / [Franz] Breithaupt, Bekanntmachung, in: Deutsche Turn-Zeitung 65, 1920, 10, s. 80.

¹²³ K. F. Mehlhorn, 70 Jahre Deutsche Turn-Zeitung. 25 Jahre Firma Paul Eberhardt, Leipzig 1925, s. 14.

¹²⁴ V roce 1922 byl obchodní dům svazem „Reichsverband Deutscher Sportgeschäfte“ (Říšský svaz Německých sportovních obchodů) zažalován z poškozování konkurence. Na základě rozsudku musel být název obchodu doplněn jménem nakladatelství, aby nevznikal dojem, že podnik pouze organizuje distribuci levného zboží, aniž by usiloval o zisk. Klaus Nathaus, Organisierte Geselligkeit. Deutsche und britische Vereine im 19. und 20. Jahrhundert, (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 18) Göttingen 2009, s. 182.

¹²⁵ [Klaudius] Kupka, Warenstelle des Deutschen Turnerbundes (1919) in Wien, in: Bundesturnzeitung 2, 1921, 22, s. 225–226, zde s. 225.

akciovou společností¹²⁶ „Obchodní dům DTB 1919“ (Warenstelle des DTB 1919). V tentýž rok přistoupil po vzoru DT a DTB 1919¹²⁷ i československý DTV k „okamžitému zřízení“¹²⁸ „Distribučního obchodního domu“ (Warenversandhaus), jehož vedení se v Teplicích chopil Arnold Haschke, nadmíru aktivní turner a obchodník, napomáhající před první světovou válkou založit v českých zemích řadu svépomocných hospodářských spolků.¹²⁹

Turnerskými svazy provozované obchodní domy fungovaly všude na stejné bázi. Veškeré předměty – od magnézia přes tílka a kužely až po tělovýchovnou, „osvětovou“ a krásnou literaturu – byly opatřovány přímo od producentů, a nabízeny byly proto za nejnižší možnou cenu. Čím vyšší obrat obchodního domu, tím nižší ceny zboží, zněla například devíza svazu DTB 1919.¹³⁰ Vedle nepopíratelné snahy poskytovat turnerům levné zboží bylo zakládání obchodních domů provázeno ještě i jinými intencemi. Vedení svazů byla totiž přetížena nutností organizovat distribuci tělocvičného zboží a ráda se této povinnosti zbavila jejím delegováním na speciální oddělení.¹³¹ Pro turnery znamenaly obchodní domy ohromné ulehčení v opatřování tělocvičných potřeb, neboť veškeré předměty od nynějška mohli získávat „z jedné ruky“¹³² a nemuseli každou věc shánět v jiném obchodě. Navíc se v DTB 1919 a DTV tyto finanční, organizační a praktické aspekty proluly též s averzí vůči „židovskému“ kapitalismu. Turnerské obchodní domy totiž ztělesňovaly naprostý protiklad německých, na konkurenci založených obchodních domů, jež byly ve „völkisch“ spisech vystaveny ostré kritice.¹³³

Sekce s knihami netvořila v obchodních domech žádné druhořadé oddělení. Například dvoustránková reklama Obchodního domu DTB 1919 inzerovala v periodiku *Bundesturnzeitung* ohromné množství „knih z vlastního nakladatelství“,¹³⁴ odborných tělovýchovných publikací, „osvětových“ spisů a děl příslušejících k žánrům krásné literatury. Reklama dokládá, že provozovatelé podniku vyslyšeli požadavku schraňovat a aktivně nabízet potřebnou, světonázorově vhodnou literaturu.¹³⁵ V říšskoněmeckém DT se nabídka a distribuce levných knih organizačně rozdvajila. Nedlouho po založení Distribučního domu DT vzniklo v rámci berlínského svazového jednatelství za účelem moderní masové propagace takzvané „Reklamní oddělení“ (Werbeabteilung), v jehož sortimentu se vedle odznaků či

---

¹²⁶ Členi svazu byli vyzváni rozšířit základní kapitál tří miliónů rakouských korun o své úspory při pětiprocentním, respektive sedmiprocentním úroku. Viz: Tamtéž, s. 226; A[nton]. Bittermann / Klaudius Kupka, Vom Bundesturnrate. Warenstelle des Deutschen Turnerbundes (1919) Ges.m.b.H. in Wien, in: *Bundesturnzeitung* 2, 1921, 24, s. 243

¹²⁷ Josef Truntschka / Otto Zettler, Verhandlungsschrift, aufgenommen über den 2. Ordentlichen Verbandsturntag am Sonntag, den 24. Erntmonds 1924, in Reichenberg, Deutsche Turnhalle, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 19, s. 243–251, zde s. 244.

¹²⁸ Josef Truntschka / Wilhelm Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbands-Turnratssitzung am Samstag, den 12. und Sonntag, den 13. Ostermond 1924, in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße 11, „Posthof“, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 10, s. 119–123, zde s. 123.

¹²⁹ Turnbruder Arnold Haschke †, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 16, 1935, 11, s. 204.

¹³⁰ Kupka, Warenstelle (jako pozn. 125), s. 226.

¹³¹ Josef Truntschka / Wilhelm Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbands-Turnratssitzung am Samstag, den 12. und Sonntag, den 13. Ostermond 1924, in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße 11, „Posthof“, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 9, s. 108–112, zde s. 109.

¹³² F[ranz]. P[aul]. Wiedemann (Hrsg.), *Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft 1930*, Dresden 1930, s. 169.

¹³³ Heike Hoffmann, *Völkische Kapitalismus-Kritik: Das Beispiel Warenhaus*, in: Uwe Puschner / Walter Schmitz / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), *Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918*, München / New Providence / London et al. 1996, s. 558–571.

¹³⁴ Warenstelle des Deutschen Turnerbundes (1919) G.m.b.H, in: *Bundesturnzeitung* 7, 1926, 35, s. 512–513.

¹³⁵ Bücherstelle des Turnerbundes, in: *Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich). Beilage 17. des 3. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Herbstmond 1922*, s. 49; Von den Büchereien (jako pozn. 23).

diplomů později nalézalo také mnoho knih.¹³⁶ Třeba román Edmunda Neuendorffa *Der Weg in die Stille* byl od té doby k dostání jak v Distribučním domě DT, tak v Reklamním oddělení.¹³⁷ Ještě výraznější podoby dosáhlo podvojně organizování prodeje knih v československém DTV. Zde byla spolupráce s knihkupectvím a nakladatelstvím „Veith“ při zřizování svazové knihovny asi natolik plodná, že si Distribuční obchodní dům v Teplicích ponechal právo nabízet pouze knihy ze svazového nakladatelství,¹³⁸ zatímco dodavatelem zlevněných, přísně kontrolovaných¹³⁹ „tělovýchovných, krasodušných a vědeckých“¹⁴⁰ knih se stalo právě knihkupectví „Veith“, jež přijalo oficiální název „Bücherstube Veith in Grulich, Buchversandhaus des Deutschen Turnverbandes“ (Knihkupectví Veith v Králíkách, Knižní distribuční dům Německého turnerského svazu).¹⁴¹

Při nákupu knih se „dietwarti“, knihovníci a turneři nedočkali pomoci jen „zevnitř“, to znamená od svazového vedení, nýbrž i „zvenčí“. Pomoc „zvenčí“ je nejlépe dokumentovatelná na příkladu DTB 1919. Mnozí spřátelení jedinci a světonázorově příbuzné organizace znali finanční trable rakouského svazu a snažili se mu vyjít vstříc, aniž by při tom ze zřetele ztráceli vlastní užitek. Postupně se splétala síť konexí, z nichž každý aktér svým způsobem profitoval: DTB 1919 levně získával knihy, jejich poskytovatelé získávali nové publikum. Přímo u spisovatele Karla Adam-Kapperta se tak kupříkladu pro členy svazu nabízel možnost objednat si jeho „povídka[u] ze starogermánských dnů“¹⁴² *Albruna* za sníženou cenu 30 000 rakouských korun. Jeden župní „dietwart“ z turnerského kraje „Turnkreis Ostmark (Niederösterreich)“ si zase pochvaloval, jak mu při vybavování jeho spolkové knihovny napomohlo knihkupectví „Buchhandlung des Deutschen Schulvereins Wien“ (Knihkupectví Německého školského spolku Vídeň),¹⁴³ zatímco na knihovníka turnerského spolku ve Feldbachu se zase obrátil zástupce tiskárny „Leykam“ s nabídkou knih a jejich jednorocní splátkovou lhůtou.¹⁴⁴ V roce 1928 si knihovníci neměli na výzvu svého vedení nechat ujít příležitost pořídit si „známou knihu Henryho Forda *Der internationale Jude* [kurzíva M. K.]“.¹⁴⁵ Kdo finančně podporoval rozšíření této publikace, není ve článku uvedeno, možná oním aktérem bylo lipské nakladatelství „Hammer-Verlag“ (Nakladatelství Hammer) Theodora Fritsche, ve kterém kniha vyšla. Nakladatelství totiž byla vedle autorů, knihkupectví a tiskáren dalším činitelem usnadňujícím turnerským svazům a spolkům levný zisk potřebných knih.

Konečně měly svou nezastupitelnou pozici v síti dodavatelů levných, ale „dobrých“ německých knih¹⁴⁶ knižní společnosti, z nich na prvním místě „nejvýznamnější völkisch knižní společnost 20. a 30. let“¹⁴⁷ „Volksdeutsche Buchgemeinde“ (Německá národní knižní obec), která byla ve Výmaru otevřena při nakladatelství Alexandra Dunckera. DTB 1919

---

¹³⁶ [Franz] Breithaupt, Eröffnung einer Werbeabteilung bei der Geschäftsstelle der Deutschen Turnerschaft, in: Deutsche Turn-Zeitung 66, 1921, 39, s. 400; Carl Schultze / [Franz] Breithaupt, Die Werbeabteilung der Deutschen Turnerschaft und ihre Ziele, in: Deutsche Turn-Zeitung 72, 1927, 10, s. 150.

¹³⁷ [Franz] Breithaupt, Das Weihnachtsangebot der Werbeabteilung der Deutschen Turnerschaft, in: Deutsche Turn-Zeitung 59, 1924, 52, s. 677; Die wichtigsten Turn- und Sportbücher, in: Deutsche Turn-Zeitung 73, 1928, 44, s. 772.

¹³⁸ Fischer / Zettler, Verhandlungsschrift (jako pozn. 56), s. 304.

¹³⁹ Wir bieten, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 7, 1926, 17, s. 308.

¹⁴⁰ Wo soll der Turner, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 7, 1926, 1, s. 16.

¹⁴¹ Fischer / Zettler, Verhandlungsschrift (jako pozn. 56), s. 304.

¹⁴² Karl Adam-Kappert, Albruna, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 21, s. 281.

¹⁴³ [Edmund] Liebing, Vom Gaudietwarte, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich). Beilage 15. des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Eismond 1925, s. 128–129, zde s. 129.

¹⁴⁴ Krois, Wie wir (jako pozn. 62).

¹⁴⁵ Bücherwarte – Achtung!, in: Bundesturnzeitung 9, 1928, 6, s. 76.

¹⁴⁶ Friedrich Rudolf Zenker, An die Dietwarte und Turnbrüder des Kreises 6, in: Mitteilungen des Kreises 6 Mittelddeutschland. Beilage 10 des 8. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Ostermonat 1927, s. 37.

¹⁴⁷ Ulbricht, Das völkische Verlagswesen (jako pozn. 11), s. 285.

uzavřel s obcí smlouvu, podle které členi svazu za roční příspěvek 6, 9 nebo 12 marek získali dvě, tři nebo čtyři knihy z Dunckerova nakladatelství.¹⁴⁸ O členství ve výmarské společnosti tak uvažovala například knihovna feldbašského turnerského spolku. Tento spolek byl zároveň zapsán na seznamu jiné vlivné¹⁴⁹ knižní společnosti, totiž „Deutsche Hausbücherei“ (Německá domácí knihovna)¹⁵⁰ hamburského nakladatelství „Hanseatische Verlagsanstalt“ (Hanzovní nakladatelství).¹⁵¹ V Rakousku si vznik knižní společnosti v roce 1932 – mimo jiné za očekávané pomoci turnerů – předsevzalo nakladatelství „Südostwacht“ (Jihovýchodní hlídka).¹⁵² Do podobné sítě kontaktů byl vpleten jistě i DTV, třebaže vztahy mezi jednotlivými protagonisty prozatím nelze rekonstruovat tak lehce jako v případě DTB 1919. I v DTV se však například rozneslo jméno Dunckerova nakladatelství.¹⁵³ Svazová turnerská rada se dokonce zabývala možností spolupráce s jeho knižní obcí „Volksdeutsche Buchgemeinschaft“, ale z plánu poté z neznámých důvodů sešlo.¹⁵⁴

Zda se také kolem DT vytvořil okruh spřízněných autorů, nakladatelů a knihkupců, kteří svaz finančně podporovali při opatrování knih, je mimo jakoukoli pochybnost. Kupříkladu Edmundu Neuendorffovi pomáhal s vydáváním „osvětové“ edice *Deutsches Volkstum* drážďanský nakladatel Wilhelm Limpert,¹⁵⁵ a to prý ne primárně kvůli zisku – s takovými knihami „se nedá bohužel dělat žádný obrat“,¹⁵⁶ nýbrž „protože je turner a miluje turnerstvo“.¹⁵⁷ S ohledem na charakter DT se ovšem nezdá, že by svaz aktivně kooperoval s „völkisch“ orientovanými producenty a distributory knih. Wilhelm Limpert k „völkisch“ světonázoru sice inklinoval a po roce 1933 proslul jako vydavatel nechvalně proslulých příruček pro říšské „dietwarty“,¹⁵⁸ nicméně repertoár jím vydávaných publikací sahal mnohem dále a nelze jej klasifikovat jako nakladatele výhradně „völkisch“ zaměřené literatury. Pro nedostatek pramenů zůstávají partnerské konexe TKDÖ s dodavateli zlevněných knih neznámé. Jestliže existovaly, nebyly zřejmě tak intenzivní jako po roce 1918 v DTB 1919 a DTV.

---

¹⁴⁸ Zenker, An die Dietwarte (jako pozn. 146).

¹⁴⁹ Za měsíční příspěvek ve výši 3,60 šilinků či 2 marek obdržel člen v roce 1927 sedm, potažmo osm knih. Deutsche Hausbücherei, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 36, s. 534;

¹⁵⁰ Krois, Wie wir (jako pozn. 62).

¹⁵¹ Paul Abl, Dienst am guten Buche – Dienst am Volke, in: Bundesturnzeitung 13, 1932, 35, s. 480–481, zde s. 481; Siegfried Lokatis, Hanseatische Verlagsanstalt. Politisches Buchmarketing im „Dritten Reich“, Frankfurt am Main 1992.

¹⁵² Bauer, Deutschösterreichische Buchgemeinschaft, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Heuets 1932, s. 22.

¹⁵³ Otto Hubatschek, Von guten Büchern, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 7, 1926, 24, s. 407–408, zde s. 408.

¹⁵⁴ Theodor Fischer / Wilhelm Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 16. und 17. Ostermonds 1927 in Töplitz-Schönau, Eichwaldstraße Nr. 11, „Posthof“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 10, s. 143–151, zde s. 146.

¹⁵⁵ O dějinách Limpertova nakladatelství pojednává blíže: Hermann Klipperl, Der Verleger Wilhelm Limpert, in: Limpert Verlag 1921–1996. 75 Jahre Literatur für die wichtigste Nebensache der Welt. Ein Almanach, Wiesbaden 1996, s. 9–18. Role nakladatelství za časů „Třetí říše“ je v tomto oslavném příspěvku ale značně zlehčena.

¹⁵⁶ Edmund Neuendorff, Der Verlag der Deutschen Turnerschaft, in: Deutscher Turn-Zeitung 70, 1925, 77, s. 677–678, zde s. 677.

¹⁵⁷ Tamtéž.

¹⁵⁸ Čtvrté a páté vydání příručky *Deutschkunde über Volk, Staat, Leibesübungen. Hilfsbuch für politische Erziehung in den Vereinen des deutschen Reichsbundes für Leibesübungen* z let 1934 a 1935, stejně jako brožury *20 Briefe an den jungen Dietwart* a *Vereinsdietwart*, které byly citovány v předchozí kapitole, vzešly z Limpertova nakladatelství. I radikální plátek *Volk und Leibesübung*, který pro „dietwarty“ nacionálněsocialistické tělovýchovné organizace NSRL vycházel až do roku 1943, byl produktem nakladatelství Wilhelma Limperta.

Komparativní přístup k dějinám knihoven zkoumaných svazů vynesl na světlo nejednu podobnost mezi knižními fondy uchovávanými v DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT. Téměř ve všech svazech fungovaly knihovny na různých správních úrovních, zejména však na úrovni spolků a svazů. Jedinou výjimku tvoří DTB. Vznik svazové knihovny zde byl sice zvažován, ale zda byl také realizován, nelze prozatím doložit. Za chod knihoven zodpovídali funkcionáři dané správní úrovně. Ve svazech DTB, DTB 1919 a DTV to většinou bývali „diertwärti“; v DTB 1919 se vyvinula rovněž specializovaná funkce knihovníků. Shodnosti panují i v obstarávání literatury. Ve svazech byl nákup publikací v různých cenových akcích a od spřátelených organizací doplňován meziknihovní výměnou a dalšími svépomocnými akcemi. Mezi knihovnami ale existovaly též rozdíly. Zatímco v DT a TKDÖ působily knihovny v první řadě jako archivní instituce s převážně odbornými tělovýchovnými tiskovinami, v DTB, DTB 1919 a DTV obsahovaly knižní fondy z velké části i „völkisch“ „osvětovou“ a krásnou literaturu, sloužící k formování světonázoru turnerů. Jak ale ukáže další podkapitola, nebylo z krásné literatury pro turnerské knihovny opatřováno vše.

4.2 „Špatné“ a „dobré“ knihy

Úvahy druhé podkapitoly vycházejí z otázky, jaká díla krásného písemnictví ovlivňovala světonázor turnerů. Exaktní zodpovězení je z metodologického hlediska nemožné. Nejenže se až na několik výjimek ucelené přehledy fondů knihoven nedochovaly, ale prameny také jen zřídka podávají informace o počtu a názvu vypůjčených knih. Z faktu, že některá kniha byla zaručeně přítomna v některé z turnerských knihoven a že byla dokonce vypůjčena, nelze ještě automaticky vyvodit, že byla také čtena. V této podkapitole tedy nebude sestaven výčet románů, povídek, novel a básní, o nichž by platilo, že je turneři četli a pod jejich vlivem formovali svůj světonázor. Pomocí seznamů děl, která byla nabízena turnerskými obchodními domy či svazovými knihovnami, s využitím recenzí, jež byly otiskovány v periodikách svazů, a na základě článků o významu některých knih budou v následujících odstavcích všehovšudy představeny dva okruhy, do nichž krásnou literaturu dělili turnerští funkcionáři. Prvním okruhem jsou publikace označované v tiskovinách studovaných svazů jako „špatné“. Rozuměly se jimi knihy, které svým obsahem byly v rozporu s ideami turnerského „völkisch“ světonázoru a které se turnerům neměly dostat do rukou. Druhý okruh je tvořen knihami, jež byly pro svou ideovou orientaci nazývány jako „dobré“. „Dobré“ knihy byly všemožně propagované, řada z nich se zajisté dala vypůjčit i z turnerských knihoven a je možné, že si někteří turneři jejich četbou upravovali svůj náhled na svět.

Protikladná dvojice „špatných“ a „dobrých“ knih se stala i základem členění podkapitoly. Nejdříve se v ní analýza zaměří na „špatné“ knihy. Zkoumáno bude zprvu, jak byli turneři před „špatnými“ knihami varováni. Poté budou tyto knihy rozděleny do tří částí podle toho, co bylo podstatou jejich údajné „špatnosti“. Další část podkapitoly osvětlí, které knihy si z perspektivy vedení turnerských svazů zasloužily přídomek „dobrý“. Analogicky k pasáži o „špatných“ knihách budou následně rozlišeny různé způsoby, jakými byli turneři o „dobrých“ knihách zpravováni. Na závěr bude tento druh publikací opět rozčleněn do tří kategorií, tentokrát podle blízkosti námětu k jednomu ze tří okruhů turnerského „völkisch“ světonázoru. Ani tentokrát ale nebude ohnisko zájmu zaostřeno rovnoměrně na všechny svazy. V novinách TKDÖ byly například jiné než odborné knihy recenzovány jen velmi zřídka. Také v periodiku DT čtenáři na hodnocení krásné literatury narazili jen

málokdy.¹⁵⁹ Naopak v novinách rakouského a československého svazu se příspěvky o krásné literatuře objevovaly často¹⁶⁰ a rovněž centrální orgán svazu DTB se beletristickými díly hojně zabýval.¹⁶¹ Krásná literatura a její černobílé členění tak byly diskutovaným tématem více v DTB, DTB 1919 a DTV nežli v DT a TKDÖ, proto se podkapitola primárně zaměří na první tři jmenované svazy.

Čím menší soulad panoval mezi turnerským „völkisch“ světonázorem a ideami zastávanými v některém z titulů krásné literatury, tím více se daná kniha v oficiálním pojetí DTB, DTB 1919 a DTV stávala „špatnější“, „jedovatější“. „Jed“, jímž prý byla taková „špatná“ publikace naplněna, byl považován za mimořádně nebezpečný, dokonce za „zkázonosnější (...) než kuřivo“,¹⁶² protože údajně působil dlouhodobě a hrozil odklonit turnera od světonázoru, který se mu svazoví funkcionáři snažili vštípit. Jak se však taková „špatná“ a „jedovatá“ kniha poznala? Ne vždy to bylo snadné a vedení svazů nepředpokládala, že by každý turner dokázal nebezpečí číhající v knihách odhalit. Nezřídka se totiž onen „jed“ ukrýval pod „dobře chutnajícím obal[em]“,¹⁶³ takže čtenář nebyl s to ony nebezpečné myšlenky, které ohrožovaly jeho světonázor, rozpoznat.¹⁶⁴ Zde se činovníci svazů cítili povinováni zasáhnout.

Turnery o špatných knihách zajisté poučovali „dietwarti“ nebo knihovníci, převážně však svazová periodika. Překvapivě velmi málo „špatných“ knih proniklo do recenzních rubrik, jako by tento prostor byl vyhrazen jen k propagaci „dobré“ literatury. Na „špatné“ knihy bylo ale opakovaně upozorňováno v různých článcích. V periodiku *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* se roku 1932 dokonce objevil celý seznam „[knížních] výplod[ů] od národnostně cizích pisálků“.¹⁶⁵ Soupisy nevhodné literatury či jejich producentů byly ale obsaženy i v jiných tiskovinách. Turnery z DTV svazové periodikum vyzývalo, aby si opatřili příručku *Der Deutsche Buchhandel und das Judentum* lipského nakladatelství „Hammer-Verlag“.¹⁶⁶ Anonymní autor v ní sestavil index židovských nakladatelství, knihkupectví a antikvariátů v Německé říši a Vídni.¹⁶⁷ Ve svazech DTB, DTB 1919 a DTV byla zajisté známa a doporučována také starší publikace podobného rázu, totiž *Semi-Kürschner* Philippa Stauffa.¹⁶⁸ Knize *Semi-Kürschner*, jež ukazovala, „jak zžidovštělá je celá naše literatura a celý náš veřejný život“, se nadšeného ohlasu dostalo roku 1914 v novinách TKDÖ. Potvrzuje se tím domněnka, že i v tomto svazu byla vedena světonázorově podmíněná diskuze o „dobrých“ a „špatných“ knihách, ačkoli jí v periodiku jinak nebylo dopřáno tolik místa.

Při bližším pohledu do příspěvků v turnerských periodikách se rýsují tři základní kategorie, do nichž lze soubor „špatných“ knih rozčlenit. První z těchto kategorií byla vyplněna „škvárovou“ a „brakovou“ literaturou, v pramenech vystupující pod označením „Schmutzliteratur“ a „Schundliteratur“. Literatura tohoto typu byla kritizována již roku 1911

---

¹⁵⁹ Např. Inhalts-Verzeichnis, in: Deutsche Turn-Zeitung 45, 1900, s. V; Inhalts-Verzeichnis, in: Deutsche Turn-Zeitung 39, 1924, s. VIII–IX.

¹⁶⁰ Např. Inhalts-Verzeichnis, in: Bundesturnzeitung 2, 1921, s. 5; Inhaltsverzeichnis, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, s. 4–5.

¹⁶¹ Např. Inhaltsverzeichnis, in: Deutscher Turner-Hort 19, 1909, s. 3

¹⁶² Schreiner, Bücherei (jako pozn. 63), zde s. 30.

¹⁶³ F. G., Der Turner und das deutsche Schrifttum, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 7, s. 107–108, zde s. 107.

¹⁶⁴ Tamtéž.

¹⁶⁵ Rudolf Zuber, Schenkt Bücher – aber unterscheidet zwischen deutschen Schriftstellern u. jüdischen Buchschreibern!, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 13, 1932, 23, s. 363–364, zde s. 364.

¹⁶⁶ Hubatschek, Von guten Büchern (jako pozn. 153), s. 407.

¹⁶⁷ Der deutsche Buchhandel und das Judentum. Ein Menetekel von Lynkeus, (Hammer-Schriften, Nr. 36) Leipzig 1925.

¹⁶⁸ Hufenreuter, Philipp (jako pozn. 10).

v DTB. Autorovi článku nejvíce vadil „škvár, který se šíří jmenovitě z Francie“¹⁶⁹ a který „bičuj[e] procitnuté smysly až k uspokojení“¹⁷⁰ mimo jiné také tím, že znázorňuje pohlavní život pomocí obrázků.¹⁷¹ S mravním imperativem turnerského „völkisch“ světonázoru byl obsah erotické a pornografické literatury v zásadním nesouladu. Pojem „škvárové“ a „brakové“ literatury se v turnerských svazech ovšem neomezoval pouze na publikace s excesivní nahotou, nýbrž zahrnoval i „kýč“, který bez nároků na uměleckou hodnotu chtěl „za každou cenu nabídnout napínavé krmivo ke čtení“.¹⁷² Laciné dobrodružné příběhy, jejichž symbolem se staly tolikrát opovrhované knihy o Tarzanovi,¹⁷³ prý měly za následek, že čtenáři ztráceli jak smysl pro realitu, tak nadšení pro německé hrdiny.¹⁷⁴ Jestliže se turneři více nadchli pro člověka vychovaného opicemi než pro Siegfrieda nebo vojáky první světové války, je pochopitelné, že se jejich světonázor začal idejím oficiálně propagovaného turnerského „völkisch“ světonázoru povážlivě vzdalovat.

Publikace prvního typu „špatných“ knih byly snadno napadnutelné již pro svou nízkou literární úroveň. Pro „špatnost“ titulů spadajících do druhé kategorie bylo zapotřebí nalézt rafinovanější argumenty. Často se totiž jednalo o publikace vysokých uměleckých kvalit, takže odbýt je jako „škvár“ a „brak“ jednoduše nešlo. Přídomek „špatné“ byly tudíž oceňovány zejména proto, že prosazovaly jiné ideje než „osvětové“ publikace představené ve druhé kapitole této studie. Za vlajkovou loď druhého typu „špatných“ knih platil román *Na západní frontě klid* Ericha Marii Remarquua. V turnerských svazech vzbudila kniha ohromné pobouření. Autor mnoha nacionalistických básní¹⁷⁵ a současně župní „dietwart“ v rakouském turnerském kraji „Turnkreis Steiermark und Kärnten“ Gottfried Nickl si dokonce usmyslil, že „hanebný pomník, který byl v Remarquově knize (...) vztyčen našim (...) hrdinům první světové války“,¹⁷⁶ strhne esejem *Im Westen nichts Neues und sein wahrer Sinn*. Jádrem veškerých kritických ohlasů na Remarqueův román spočívalo v tezi, že autor svým příběhem vyvracel názor, který byl v druhé kapitole analyzován v souvislosti s „národní jednotou“ a dle něhož byla válka pozitivním, pro sjednocení německého národa dokonce nezbytným jevem. Remarque prý cíleně znevážil vojenské autority,¹⁷⁷ zamlčel hrdinství, které mělo být typické pro celou armádu,¹⁷⁸ a především údajně nalezl zvláštní zalíbení v „žraní, sr..., prdění, blití a pohlavním styku“,¹⁷⁹ čímž dle jednoho příspěvku v novinách DTV nevytvořil nic než „hnus[ou] karikatur[u] války“.¹⁸⁰

Další příčinu k nevoli nad Remarquovým dílem zavdala v DTB 1919 a DTV hlavní postava, která měla k ideálu „duchovně svobodného“ hrdiny hodně daleko. V době, kdy v obou svazech vzkvétal kult Alberta Lea Schlagetera, mytizovaného hrdiny první světové

¹⁶⁹ Der Kampf gegen den Schrifttumsmist, in: Deutscher Turner-Hort 21, 1911, 7, s. 84.

¹⁷⁰ Tamtéž.

¹⁷¹ Tamtéž.

¹⁷² Tamtéž.

¹⁷³ Sepp König, Der Tarzan-Schund!, in: Bundesturnzeitung 6, 1925, 9, s. 140–141; August Stöger, Vom Lesen, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Brachmond 1925, s. 11–12, zde s. 11; Schreiner, Bücherei (jako pozn. 63), s. 30.

¹⁷⁴ Der Kampf (jako pozn. 169).

¹⁷⁵ Gottfried Nickl, Deutschland, wir glaubten an dich. Gedichte aus Deutschösterreichs Not-, Verbots- und Befreiungszeit, Graz/Leipzig 1938.

¹⁷⁶ Gottfried Nickl, Im Westen nichts Neues und sein wahrer Sinn. Heimgarten-Sonderhft, Graz 1929, titulní stránka.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 24–26.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 23; Erich Späte, Bücher vom Kriege, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 10, 1929, 19, s. 292–293, zde s. 292.

¹⁷⁹ Nickl, Im Westen (jako pozn. 176), s. 29.

¹⁸⁰ Späte, Bücher (jako pozn. 178), s. 292.

války,¹⁸¹ přišel Remarque s „antihrdinou“ Paulem Bäumerem, jemuž nechyběl lidský strach ani přirozená touha po životě. Turnery, kteří se v periodikách DTB 1919 a DTV o knize kriticky vyjadřovali, přitom nejvíce iritovalo, že Remarque Bäumerův materialismus, náhled na válku a nulové odhodlání k jakékoli oběti zevšeobecňoval,¹⁸² takže údajně vyvolal dojem, jako by každý německý voják byl „uboh[ým], hrub[ým], zoufal[ým], podělan[ým] a podveden[ým] zvíře[tem]“,¹⁸³ jak expresivně podotkl Gottfried Nickl. V tomto ohledu Remarque podřýval rovněž myšlenky „rasové čistoty“. Změnu vlastností vojáků vysvětloval snahou přizpůsobit se novým okolnostem, ovšem – jak mu bylo vytýkáno – ani v nejmenším nezohlednil, že mnozí vojáci vlivem „rasové“ zděděného germánského charakteru zůstali ve své povaze stálí.¹⁸⁴ Kritiku knihy ideálně dokreslilo zjištění, že Remarque nadržuje Polákům, Francouzům a Rusům, zatímco příslušníky svého vlastního národa hanobí.¹⁸⁵ Tím vším měl podat obraz války, který skvěle vyhovoval nepřátelům Německa.¹⁸⁶

„Nahý účel“¹⁸⁷ tohoto „pošpiňujícího díla (...) a [tohoto] zahanbení německého hrdinství“¹⁸⁸ ale funkcionáři svazů DTB 1919 a DTV odhalili v mottu „Už nikdy více válku!“¹⁸⁹ Z druhé kapitoly je známo, že pacifismus byl v rakouském a československém svazu chápán jako jeden z projevů údajně židovské touhy po ovládnutí světa. Gottfried Nickl proto neopomněl Remarqueův pacifismus definovat jako nástroj „temných mocí“.¹⁹⁰ V románu se domníval odhalit dílo, které si u Remarquea na zakázku objednali Židé, svobodní zednáři a jezuité¹⁹¹ s cílem naočkovat německého čtenáře světonázorem držícím Německo „bezmocné (...) [při] zemi“¹⁹² a vydávajícím [vlast] na pospas „hyen[ám] a šakal[ům] z bojiště velké války“.¹⁹³ V přesvědčení, že je Remarque zapleten do mezinárodního židovského komplotu, usvědčovaly protagonisty turnerské antiremarquovské kampaně ještě další, postupně se vynořující „důkazy“. Nezdálo se jim například náhodné, že si Remarque pofrancouzštil své příjmení,¹⁹⁴ ani že román *Na západní frontě klid* vydalo nakladatelství „Ullstein“,¹⁹⁵ označené výše zmíněnou příručkou *Der deutsche Buchhandel und das Judentum* za největší židovské nakladatelství.¹⁹⁶ Když knihu zfilmoval „americký milionář“¹⁹⁷ židovského původu Carl Laemmle, byl to podle novin *Bundesturnzeitung* již „21.

---

¹⁸¹ Např. A. Schönauer, Heldenentwurf, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 10, s. 146–147; Entwurf für einen Völkischen Abend (Tieabend) zum Gedenken an den Helden Albert Leo Schlageter, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 10, 1929, 10, s. 150; Albert Leo Schlageter von den Franzosen gemordert am 26. 5. 1923. Denkt daran!, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 15, s. 207; [Friedrich Rudolf] Zenker, Albert Leo Schlageter. Der Franzosenkrieg gegen Wehrlose. 1919–?, in: *Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Mai 1927*, s. 17–19. Schlageterově životu a procesu mýtizace se podrobně věnuje tato publikace: Stefan Zwicker, „Nationale Märtyrer“: Albert Leo Schlageter und Julius Fučík. *Heldenkult, Propaganda und Erinnerungskultur*, (Sammlung Schöningh zur Geschichte der Gegenwart) Paderborn 2006, zejména str. 25–148.

¹⁸² Nickl, *Im Westen* (jako pozn. 176), s. 22.

¹⁸³ Tamtéž.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 32.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 37–38; Späte, *Bücher* (jako pozn. 178), s. 293.

¹⁸⁶ Nickl, *Im Westen* (jako pozn. 176), s. 30; Späte, *Bücher* (jako pozn. 178), s. 292.

¹⁸⁷ Späte, *Bücher* (jako pozn. 178), s. 292.

¹⁸⁸ K., *Jammerschriftsteller Remarque war nie an der Front*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 19, s. 297.

¹⁸⁹ Späte, *Bücher* (jako pozn. 178), s. 292.

¹⁹⁰ Nickl, *Im Westen* (jako pozn. 176), s. 9.

¹⁹¹ Tamtéž.

¹⁹² Tamtéž, s. 36.

¹⁹³ Tamtéž, s. 45.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 30.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 21; Späte, *Bücher* (jako pozn. 178), s. 292.

¹⁹⁶ Lynkeus, *Der deutsche Buchhandel* (jako pozn. 167), s. 17.

¹⁹⁷ Ein Schandfilm, in: *Bundesturnzeitung* 11, 1930, 36, s. 546–547, zde s. 546.

protiněmecký štvavý film vyrobený americkou firmou¹⁹⁸. Jiného dopisovatele těchto novin nepřekvapilo, že uvedení filmu do kin podporují převážně „rudé organizace“.¹⁹⁹

Takovéto konstruování vztahů mezi ne-„völkisch“ knihami a domnělým „židobolševickým“ komplotem bylo běžnou difamační strategií turnerských svazů DTB, DTB 1919 a DTV. Publikace, jež myšlenkově kolidovaly s „rasovou čistotou“, „národní jednotou“ či „duchovní svobodou“, byly hanlivě nazývané „židovskou“, potažmo „zžidovštělou“ literaturu, třebaže jejich autoři vůbec Židé nebyli. Za reprezentanty „moderního židovského spisovatelského umění“²⁰⁰ byli tudíž kromě Remarqua považováni též Thomas Mann či levicový spisovatel Johannes Becher.²⁰¹ K „zžidovštělým“ spisovatelům patřil dále Ludwig Renn kvůli svému románu *Krieg*, v němž jsou prý odpudivým způsobem ze dvou postav s „židovskými jmény Lamm a Israel“²⁰² dělání hrdinové. Také štyrskohradecký spisovatel Rudolf Hans Bartsch prý v románu *Heidentum* svými sympatizujícími poznámkami o židovství, nevráživými výroky o německém charakteru a lehce erotickými pasážemi²⁰³ udělal „velký kočičí hřbet před židovskými mocipány“,²⁰⁴ pročež se jeho knihy nesmí „zatoula[t] do našich knihoven“.²⁰⁵

Do knihoven turnerských spolků zejména z DTB 1919 a DTV se neměla dostat ani literatura židovských spisovatelů, třetí a zřejmě nejvíce nenáviděný typ „špatných“ knih. Její šíře byla enormní a zahrnovala vedle pražského kruhu s Franzem Kafkou, Maxem Brodem, Paulem Leppinem, Leo Perutzem a Gustavem Meyrinkem i jména Stefana Zweiga, Arthura Schnitzlera, Alfreda Döblina, Liona Feuchtwangera a mnoha dalších autorů.²⁰⁶ Averse vůči těmto autorům měla kořeny v antisemitismu uvedených svazů. Kvůli „rasovému původu“ prý židovští spisovatelé apriorně zastávali přesně opačný světový názor než turneři rakouského a československého svazu. Ovšem kritika se nezastavila jen před námětem knih a perspektivou autorů, nýbrž vztahovala se tentokrát i na styl.

Jeden z příspěvků v novinách *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* označil díla židovských autorů hanlivým adjektivem „daitsch“, jež bylo zkomoleninou slova „deutsch“.²⁰⁷ Autor článku tím podle všeho narážel na rozšířený stereotyp o neschopnosti židovských autorů vcítit se do německého jazyka. Právě periodikum svazu DTV s velkou ochotou přijímalo a multiplikovalo²⁰⁸ úvahy hamburského publicisty Wilhelma Stapela²⁰⁹ o „německo-židovské jazykové asimilaci“.²¹⁰ Podle Stapelovy teorie rozhodovala o kvalitě díla krev a duše autora, nikoli nutně jeho jazyk.²¹¹ Třebaže mnozí Židé mluví německy, není to prý jejich mateřština, ale pouze jazyk přivlastněný od hostitelského národu, „u n[ěho]ž [zrovna] stan[ují]“.²¹² Ať se tedy židovský autor snažil sebevíce – tolik Stapelův závěr –

¹⁹⁸ Remarque-Ullstein-Lämmle, in: *Bundesturnzeitung* 12, 1931, 1, s. 8.

¹⁹⁹ Ein Schandfilm (jako pozn. 197), s. 546.

²⁰⁰ Zuber, Schenkt Bücher (jako pozn. 165), s. 364.

²⁰¹ Tamtéž.

²⁰² Späte, Bücher (jako pozn. 178), s. 293.

²⁰³ Rudolf Hans Bartsch, *Heidentum*. Die Geschichte eines Vereinsamten, Leipzig 1919, např. s. 10–11, 22–23, 43, 55–60, 72, 81, 112–113, 160, 164, 172, 174–175, 293–294, 311–312.

²⁰⁴ Karl Texl, *Unvölkisches auf dem Büchermarkt*, in: *Bundesturnzeitung* 1, 1920, 15, s. 119–120, zde s. 120.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 120.

²⁰⁶ Zuber, Schenkt Bücher (jako pozn. 165), s. 364.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 363–364.

²⁰⁸ Herbert Tölg, *Antisemitismus und Antigermanismus*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 13, 1932, 21, s. 327–328.

²⁰⁹ Sebastian Maass, *Starker Staat und Imperium Teutonicum*. Wilhelm Stapel, Carl Schmitt und der Hamburger Kreis, (Kieler Ideengeschichtliche Studien, Bd. IV) Kiel 2011, s. 55–57.

²¹⁰ Wilhelm Stapel, *Antisemitismus und Antigermanismus*. Über das seelische Problem der Symbiose des deutschen und des jüdischen Volkes, Hamburg 1928, s. 40.

²¹¹ Tamtéž, s. 41.

²¹² Tamtéž, s. 40.

vytvořil namísto „německého“ díla vždy jen jeho napodobeninu, která nezapře typický charakter „rasou“ podmíněného stylu psaní.²¹³ Evidentně pod vlivem Stapelových úvah proto autor článku, v němž byla moderní židovská literatura označena jako „daitsch“, vybízel k rozlišování mezi „německými spisovateli a židovskými pisálky knih“.²¹⁴ Ve vedení DTB 1919 a DTV podle všeho vládla obava, že nezalíbený turner při četbě židovské literatury najde zalíbení v jazykových a stylistických prostředcích, jež z „rasového“ hlediska nejsou německé.

Wilhelm Stapel sice vyjmenoval domnělé konstantní znaky „nedokonalé“ židovské stylistiky,²¹⁵ nicméně turnerští funkcionáři museli s nelibostí připustit, že z pera židovských autorů obecně pocházejí „pronikavě, lehce, plynule, napínavě“ psané,²¹⁶ čili velmi atraktivní knihy. K jejich popularitě prý zároveň přispívala masová reklama,²¹⁷ čímž se turnerské svazy dostávaly ke své klasické argumentační spirále, týkající se mezinárodní konspirace proti německému národu: tajná internacionální židovská organizace údajně drží v opratích židovská periodika, odkud „novinový Žid“²¹⁸ našeptává důvěřivým čtenářům z řad „árijských Němců“,²¹⁹ která novinka je módní, aktuální „šlágr“.²²⁰ Knihkupectví jsou prý tudíž plná knih od autorů, kteří se jmenují „Silberstein a Tannenbaum nebo [se skrývají za] árijskými pseudonymy“.²²¹ Kromě toho se slovy Friedricha Rudolfa Zenkera Žid uhnízdil i v knižních společnostech,²²² které rovněž výrazným způsobem participovaly na koloběhu židovských knih. Kupříkladu knižní společnost „Heine-Bund“ (Heinův svaz) měla být čistě židovský podnik, „Büchergilde Gutenberg“ (Knižní gilda Gutenberg) byla podle Zenkera zase „úplně socialistická (takže také židovská)“.²²³ Turnerským funkcionářům se zdálo, jako by tento rozbujeý mechanismus usiloval o jediné, o „potlačen[í] domácí[ch], árijský[ch] spisovatelů“.²²⁴

Rozrušení turnerských svazů, a to zejména DTB, DTB 1919 a DTV, z vlivu „špatných“ knih mělo své opodstatnění. Tisíce exemplářů „škvárové“, „brakové“, pacifistické, levicové a „židovské“ literatury skutečně mohly u řadových turnerů nahlodávat jejich „völkisch“ světonázor. Zřizování turnerských knihoven a turnerských obchodních domů, stejně jako kooperace svazů a spolků s „völkisch“ nakladatelstvími, autory či knižními společnostmi byly tedy výrazem snahy poskytnout řadovým turnerům nejen levné knihy, nýbrž také „dobré“ knihy.

Co však vyznačovalo „dobrou“ německou knihu? Rozpoznat ji bylo stejně nesnadné jako tu „špatnou“ a periodikum *Bundesturnzeitung* prozrazovalo, že mnozí „dietwarti“ a knihovníci, kteří měli být turnerům rádci při výběru knih, v tomto ohledu sami bezmocně tápali.²²⁵ Vinu na tom měla zřejmě dosti mlhavá definice „dobré“ knihy. V DTB se jí rozumělo každé dílo, které je „německ[é] a národoveck[é] ve smyslu a duchu Fr. L. Jahna“.²²⁶ Výbor župních „dietwartů“ z DTV zase ve směrnici z roku 1919 dosti neurčitě nařizoval, aby se pro spolkové knihovny obstarávaly pouze publikace, které „pravdivě a čistě odrážejí

²¹³ Tamtéž, s. 49–51.

²¹⁴ Zuber, *Schenkt Bücher* (jako pozn. 165), s. 363.

²¹⁵ Stapel, *Antisemitismus* (jako pozn. 210), s. 59.

²¹⁶ Hubatschek, *Von guten Büchern* (jako pozn. 153), s. 407.

²¹⁷ Abl, *Dienst* (jako pozn. 151), s. 480.

²¹⁸ Stöger, *Vom Lesen* (jako pozn. 173), s. 12.

²¹⁹ Tamtéž.

²²⁰ Zuber, *Schenkt Bücher* (jako pozn. 65), s. 364.

²²¹ Bauer, *Deutschösterreichische* (jako pozn. 152).

²²² Zenker, *An die Dietwarte* (jako pozn. 146).

²²³ [Friedrich Rudolf] Zenker, *Vom Bundesdietwarte*, in: *Bundesturnzeitung* 7, 1926, 33, s. 477.

²²⁴ Bauer, *Deutschösterreichische* (jako pozn. 152).

²²⁵ [Karl] Auswald, *Vom Lesen*, in: *Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Brachets 1931*, s. 22–24, zde s. 23.

²²⁶ Norbert Götze, *Wege zum Ziele*, in: *Deutscher Turner-Hort* 13, 1903, 6, s. 43–45, zde s. 43.

německou duši“.²²⁷ O nic konkrétnější nebyl ani turner, jenž v novinách *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* „dobrou“ německou knihu definoval jako „nejvěrnější[ho] přítele a rádce, láskypln[ého] vychovatele a průvodce“.²²⁸ Autor jiného příspěvku, tentokrát uveřejněného v periodiku *Bundesturnzeitung*, ještě doplňoval, že „dobré knihy“ musí být snadno pochopitelné a musí u čtenářů probouzet „hrdinský smysl a lásku k národu a vlasti“.²²⁹ „Dietwartům“, knihovníkům a turnerům, kteří si nechtěli pořizovat „špatné“ knihy, tím ovšem situaci asi příliš neulehčil.

Aby nedošlo ke svévolnému vykládání pojmu „dobrá“ kniha, bylo nutné členy svazů permanentně zpravovat o konkrétních vhodných titulech. Periodikum DTV vše doporučovalo svým čtenářům průvodce po světě německé knihy *Das deutsche Buch*. Publikaci vydala společnost „Vereinigung völkischer Buchhändler“ (Spolek völkisch knihkupců),²³⁰ jejímž jednatelstvím bylo Dunckerovo nakladatelství ve Výmaru.²³¹ Hamburská knižní společnost „Deutsche Hausbücherei“ zase měsíčně vydávala časopis *Der Hausbücherbote*, který byl členům společnosti – například knihovně feldbašského spolku z DTB 1919 – poskytován jako bonus za členský příspěvek.²³² S velkou pravděpodobností nahlédli někteří turneři i do příručky *Die besten deutschen Romane*²³³ a *Die Deutsche Dichtung der Gegenwart*²³⁴ „völkisch“ orientovaného literárního historika Adolfa Bartelse. Bartels platil v DTB 1919 a DTV za nezlomnou autoritu a byl na stránkách periodik obou dvou svazů často citován a doporučován,²³⁵ takže jeho příručky zde asi nebyly zcela neznámé.

Na prohloubení povědomí o „dobrých“ knihách dále participovala řada knihkupectví a nakladatelství, a to nejen bezplatným poskytováním výše jmenovaného spisu *Das Deutsche Buch*.²³⁶ Kolem DTB, DTB 1919 a DTV se utvořil okruh knihkupců a nakladatelů, kteří garantovali světonázorově odpovídající zaměření svého sortimentu. Kupříkladu svaz DTB 1919 úzce kooperoval s knihkupectvími „Franz Matzner“,²³⁷ „Österreichischer Bundesverlag“ (Rakouské spolkové nakladatelství),²³⁸ „Verlag Koehler und Amelang“ (Nakladatelství Koehler a Amelang)²³⁹ či „Eckart-Buchhandlung“ (Knihkupectví Eckart).²⁴⁰ Vlastníci a zaměstnanci posledně jmenovaného knihkupectví navíc údajně byli „bez výjimky“²⁴¹ členy DTB 1919. Periodikum svazu všem uvedeným nakladatelům a knihkupcům opakovaně otiskovalo reprezentativní přehledy zboží. Před vánocemi roku 1925

²²⁷ Allgemeine Grundsätze (jako pozn. 34), s. 27.

²²⁸ Zuber, Schenkt Bücher (jako pozn. 165), s. 363.

²²⁹ Schreiner, Bücherei (jako pozn. 63), s. 30.

²³⁰ Hubatschek, Von guten Büchern (jako pozn. 153), s. 407.

²³¹ Ulbricht, Das völkische Verlagswesen (jako pozn. 11), s. 285.

²³² Deutsche Hausbücherei (jako pozn. 149).

²³³ Adolf Bartels, Die besten deutschen Romane. Zwölf Listen zur Auswahl. Mit einer geschichtlichen Einleitung: Welche Romane muss man als Deutscher lesen?, Leipzig 1916.

²³⁴ Adolf Bartels, Die deutsche Dichtung der Gegenwart. Die Alten und die Jungen. 9. Auflage, Leipzig 1918.

²³⁵ Texl, Unvölkisches (jako pozn. 204), s. 120; Abl, Eine Wanderung (jako pozn. 2), s. 25; Braun, Empfehlenswerte deutsche Unterhaltungsschriften, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 35, s. 514–515, zde s. 514; Auswald, Vom Lesen (jako pozn. 225), s. 23; -th.-, „Schenkt deutsche Bücher, aber unterscheidet...!“ und „Deutsches Schrifttum...“, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 14, 1933, s. 8; O. L. Müglitz, Hans Watzlik, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 14, 1933, 23, s. 416–417.

²³⁶ Hubatschek, Von guten Büchern (jako pozn. 153), s. 407.

²³⁷ Auswahl von Handbüchern zum Gebrauche für Dietwarte!, in: *Bundesturnzeitung* 2, 1921, 19, s. 198; 2. Auswahl von Handbüchern für Dietwarte, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1922, 11, s. 87; Auswahl von Handbüchern für Dietwarte nur zu beziehen durch: Franz Matzner, Buchhandlung, Wien 17., Kalvarienbergg 3, in: *Bundesturnzeitung* 4, 1923, 19, s. 252.

²³⁸ Der Turner und die Turnerin schenkt zur Julfest gute Bücher, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 35, s. 527.

²³⁹ Bauer, Für die Vereinsbücherei, in: *Der Dietwart*. Beilage der „*Bundesturnzeitung*“ vom 21. Mai 1932, s. 16.

²⁴⁰ Schenkt Bücher zum Julfest!, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 34, s. 507–508.

²⁴¹ Eckart Verlag, Eckart-Verlag – Tarzanbücher, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 25, s. 424.

a 1926 noviny vyhradily dokonce celé dvě stránky pro seznam publikací, jež měl na skladu Obchodní dům DTB 1919.²⁴²

Rovněž knihkupectví „Veith“ v Králíkách provozovalo na stránkách novin *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* masivní reklamu.²⁴³ Pro rychlejší orientaci sestavil podnik v takzvaném „Seznamu L“ soupis své veškeré tělovýchovné literatury a v „Seznamu G“ přehled „osvětových“ publikací a děl krásné literatury.²⁴⁴ Úryvky z těchto seznamů se objevovaly v inzertní příloze periodika²⁴⁵ a pro rok 1926 se dokonce zachovala zpráva, že knihkupectví zaslalo „Seznam L“ všem turnerským spolkům svazu.²⁴⁶ V případě „Seznamu G“ pro podobný počín explicitní důkaz není dochován, ale z marketingového hlediska by bylo zarážející, pokud by knihkupectví také tento seznam aktivně nedistribuovalo. Nadto knihkupectví vydávalo spis *Die Wege*, jež dle periodika svazu „může poskytovat cenné rady při pořizování nových knih“.²⁴⁷

Turnerská periodika, konkrétně *Bundesturnzeitung* a *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, na literární „osvětě“ participovala ještě několika dalšími strategiemi. Hlavně před vánočními, kdy se nákup knih tradičně zintenzivňoval, předkládala čtenářům na svých stránkách dlouhé seznamy publikací, které byly považovány za vhodný dárek.²⁴⁸ Ovšem i během roku se čas od času objevil v některém z čísel novin soupis „dobrých“ knih. Stávalo se, že býval součástí medailonku spisovatele, to třeba když periodikum svazu DTV prezentovalo čtenářům literáta Karla Franze Leppu²⁴⁹ nebo spisovatele Hanse Watzlika u příležitosti jeho 54. narozenin.²⁵⁰ Častěji se ale přehledy v periodikách vyskytovaly samostatně. Krásná literatura v nich někdy byla prezentována společně s vědecky pojatými knihami,²⁵¹ jindy bával celý seznam věnován jen krásné literatuře a tematicky se členil kupříkladu do „románů o Židech“, „nordických románů“, „románů z Jižního Tyrolska“²⁵² či knih s motivem domoviny.²⁵³ Existovaly však i monotematické seznamy. V periodiku *Bundesturnzeitung* se čtenáři několikrát měli možnost seznámit s desítkami konkrétních titulů knih, jež si za téma zvolily „pohraniční a zahraniční němečtí“,²⁵⁴ zatímco v periodiku československého svazu bylo zejména ve 30. letech běžné doporučovat knihy spadající do kategorie válečných románů.²⁵⁵

---

²⁴² Warenstelle des Deutschen Turnerbundes (1919) G.m.b.H., in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 25, s. 431–432; Warenstelle des Deutschen Turnerbundes (1919) G.m.b.H., in: *Bundesturnzeitung* 7, 1926, 35, s. 512–513.

²⁴³ Např. Wo soll (jako pozn. 140); Bücherstube Veith in Grulich, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 10, s. 156.

²⁴⁴ Wir bieten (jako pozn. 139).

²⁴⁵ Např. Bücherstube Veith in Grulich, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 11, 1930, 5, s. 81; Bücherstube Veith in Grulich, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 13, 1932, 12, s. 191.

²⁴⁶ Die Ausgabe 1926/1927 der „Liste L“, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 7, 1926, 21, s. 367.

²⁴⁷ Hubatschek, Von guten Büchern (jako pozn. 153), s. 407.

²⁴⁸ Např. Julgeschenke, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1922, 23, s. 175; Braun, Empfehlenswerte (jako pozn. 235), s. 514–515; Rittich, Einige zeitgemäße Bücher für den Weihnachtstisch des Turners, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 8, 1927, 24, s. 397–398; Deutsches Schrifttum als Julgabe, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 11, 1930, 23, s. 367.

²⁴⁹ T., Karl Franz Leppa, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 14, 1933, 3, s. 45–46.

²⁵⁰ Müglitz, Hans (jako pozn. 235), s. 416–417.

²⁵¹ Hubatschek, Von guten Büchern (jako pozn. 153), s. 407–408.

²⁵² Rittich, Einige (jako pozn. 248), s. 397–398.

²⁵³ Braun, Empfehlenswerte (jako pozn. 235), s. 515.

²⁵⁴ Wilhelm Maschke, Schrifttum über Grenz- und Auslandsdeutschum, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 4, s. 45–56; W[ilhelm]. Maschke, Schrifttum über Grenz- und Auslandsdeutschum, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 16, s. 223; W[ilhelm]. Maschke, Das Grenz- und Auslandsdeutschum im erzählenden Schrifttum I., in: *Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Brachets 1929*, s. 20–21; W[ilhelm]. Maschke, Das Grenz- und Auslandsdeutschum im erzählenden Schrifttum II., in: *Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Heuts 1929*, s. 25–26.

²⁵⁵ Např. J. R., Schenkt Kriegsbücher, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 11, 1930, 24, s. 391.

Zvláštní typ soupisů vhodných knih představovaly seznamy titulů, které měly být zastoupeny v každé spolkové knihovně. I v periodiku DT se lze tentokrát setkat s podobnými přehledy. Jeden z nich byl dokonce sestaven s ohledem na „völkisch sebevědomí, na lásku a věrnost vůči vlasti [stejně jako] na (...) německý ráz a mrav“.²⁵⁶ Seznamy publikované v novinách říšskoněmecké turnerské organizace většinou zahrnovaly Jahnova díla, nezřídka ale obsahovaly i román *Hinaus in die Ferne!* Edmunda Neuendorffa nebo sbírku starogermánských mytologických příběhů *Edda*. Spolky si však zmíněné tituly nemusely pro své knihovny nutně opatřovat, neboť periodikum *Deutsche Turn-Zeitung* tyto knihy jen doporučovalo.²⁵⁷ To je velký rozdíl v porovnání s československým a rakouským svazem, v nichž knihy zahrnuté do takovýchto přehledů byly považovány za nepostradatelné jádro knihovnických sbírek – v novinách *Bundesturnzeitung* byl pro jeden z uveřejněných seznamů použit výstižný obrat „Muss-Bestand“.²⁵⁸

Vzhledem k finanční situaci většiny spolků z DTB 1919 a DTV sestával každý proponovaný „Muss-Bestand“²⁵⁹ z nejnižšího možného počtu publikací, jež však pro světonázorové formování turnerů byly údajně nepostradatelné. Do seznamů byly zařazeny převážně příručky pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí, manuály pro „dietwarty“, Jahnovy spisy²⁶⁰ či naučné „völkisch“ publikace jako třeba kniha *Deutsche Geschichte*, kterou vydal předseda svazu „Alldeutscher Verband“ Heinrich Claß²⁶¹ a kterou obklopovala aureola „osvětové“ literatury sine qua non.²⁶² „Dobrá“ krásná literatura mezi bezpodmínečně nutnými svazky své místo neměla a v úvahu přicházela teprve tehdy, když se spolkům základní knižní fond už podařilo obstarat. Teprve pak se jako jakási nadstavba měla opatřovat určitá díla krásného písemnictví, představená v periodiku *Bundesturnzeitung* například Friedrichem Rudolfem Zenkerem²⁶³ či v novinách *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* „dietwartem“ Antonem Dorigatem.²⁶⁴

„Osvětovou“ činnost na poli literatury pěstovala turnerská periodika také otiskováním recenzí. Žánr recenze se ve svazových novinách prosazoval jen pozvolna a například do periodika *Deutschösterreichische Turnzeitung* svazu TKDÖ se samostatná rubrika

---

²⁵⁶ Troebes, Vereinsbücherei (jako pozn. 30).

²⁵⁷ G[eorg]. Bender, Empfehlenswerte Bücher für Turnvereins-Büchereien, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 65, 1920, 23, s. 186.

²⁵⁸ [Karl] Auswald, Vom Lesen, in: *Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“* vom 21. Heuets 1931, s. 25–26, zde s. 25.

²⁵⁹ [Klaudius] K[upk]-a., Die Ostertagungen in Wien, in: *Bundesturnzeitung* 1, 1920, 15, s. 115–118, zde s. 118; Anton Dorigato, Geistiges Rüstzeug für Dietwarte, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 2, 1921, 6, s. 45; [Rudolf B.] Weitzer / [Karl] Auswald, Verhandlungsschrift über die Kreisdietausschusssitzung in Bruck an der Mur, in: *Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 21 des 3. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Nebelmond 1922, s. 74; *Von den Büchereien* (jako pozn. 36).

²⁶⁰ Seifert, Wege (jako pozn. 1), s. 46; *Von den Büchereien* (jako pozn. 32); [Josef] Gerwig, Vom Gaudietwarte. Aus dem Rundschreiben an die Bezirksdietwarte, in: *Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“* (Niederösterreich). Beilage des 8. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Brachmonat 1927, s. 131; [Karl] Auswald, Vom Kreisdietwarte, in: *Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 21 des 8. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Heumonat 1927, s. 93.

²⁶¹ Aby kritika při hodnocení knihy nebrala v potaz Claßovo vůdčí postavení ve svazu, vydal Claß publikaci pod pseudonymem „Einhart“. Kniha doznala takové popularity, že její další vydání měla jméno „Einhart“ stále v titulu, ačkoli byl Claß jako autor již dávno znám. [Heinrich Claß], *Deutsche Geschichte von Einhart*. 9. Auflage, Leipzig/Berlin 1921, s. XI, XII.

²⁶² Scholz, *Deutsche Geschichte*, in: *Deutscher Turner-Hort* 19, 1909, 11, s. 11; Karl Auswald, An alle Dietwarte des Turnkreises!, in: *Bundesturnzeitung* 1, 1920, 18, s. 153; Hubatschek, *Von guten Büchern* (jako pozn. 153), s. 408.

²⁶³ Zenker, *Gliederung* (jako pozn. 64), s. 9.

²⁶⁴ Dorigato, *Geistiges Rüstzeug* (jako pozn. 259).

s recenzemi nikdy nedostala. V *Deutsche Turn-Zeitung*, ústředním orgánu svazu DT, sice knihy byly často komentovány, avšak pozornost byla zaostřena téměř výhradně na odbornou tělovýchovnou literaturu. Jinak tomu bylo v novinách rakousko-uherského DTB. Od roku 1897, kdy se v nich název rubriky ustálil na titulu *Bücher- und Zeitungsschau*, přinášel tento oddíl novin intenzivněji než dříve důležité informace o literární produkci „völkisch“ hnutí, a tím pádem i o jeho krásné literatuře. V tomto trendu pokračovalo i periodikum svazu DTB 1919 *Bundesturnzeitung*, jehož redakce převzala z novin *Deutscher Turner-Hort* název recenzní rubriky. Kritice knih ale bylo v novinách *Bundesturnzeitung* dáno více prostoru, k čemuž možná dali podnět někteří „dietwarti“. ²⁶⁵ Noviny *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* umísťovaly zprávy o nových knihách buď do rubriky *Vermischtes*, nebo *Bücher- und Schriftenschau*.

Za velmi působivou strategií, jak turnery seznámit s „dobrymi“ knihami, lze považovat uveřejňování pasáží z některých reprezentativních děl, které svou perspektivou korespondovaly s turnerským „völkisch“ světonázorem. Jestliže periodikum *Deutscher Turner-Hort* roku 1900 přímo v rubrice *Bücher- und Zeitungsschau* nabízelo ke čtení básně ze sbírky *Burenlieder* Friedricha Lienharda, ²⁶⁶ svazy DTB 1919 a DTV ve 30. letech v souvislosti se stoupající inklinací k militarismu přinášely ve svazových periodikách úryvky z děl, jež líčila hrdinství německých vojáků za časů první světové války: redakce novin *Bundesturnzeitung* tak v roce 1930 čtenářům poskytla ukázkou z čerstvě vydaného románu *Batterie 4* turnera Roberta Mimry, ²⁶⁷ redakce periodika *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* v témže roce obohatila jedno z čísel úryvkem z knihy *Aufbruch der Nation* Franze Schauweckera. ²⁶⁸

O knihách, které ideově odpovídaly svazovému světonázoru, se turneři nemuseli dovídat jen na základě různých přehledů, recenzí a ukázek. Ve svazu DTB 1919 měli možnost přijít s „dobrymi“ knihami i do fyzického kontaktu v rámci knižních výstav. Na jednu z takových expozic, které lze chápat jako vizualizaci seznamů „dobrých“ knih, mohli turneři zavítat například v roce 1923 v Klagenfurtu, kde ji organizovala tamější skupina svazu „Alldeutscher Verband“. ²⁶⁹ Ve Vídni se každoročně před vánocemi o pořádání výstavy knih, obrazů a hudby zase přičiňovala místní skupina svazu „Eichendorff-Bund“ (Eichendorffův svaz), jehož cílem bylo udržovat při životě odkaz německého romantismu. ²⁷⁰ Při prohlížení tohoto „dobrého völkisch písemnictví pro mladé a staré“ ²⁷¹ měli turneři, vybízení periodikem DTB 1919 k návštěvě, nalézt inspiraci pro vánoční dárky.

K podobným akcím se odhodlaly i samotné turnerské svazy a málo překvapí, že zřejmě první počín tohoto druhu na spolkové úrovni připravil roku 1926 pod dohledem Friedricha Rudolfa Zenkera plavenský turnerský spolek „Deutschvölkischer Turnverein Plauen“. Na realizaci výstavy participovalo několik aktérů. Spřátelení knihkupci, nakladatelství a Obchodní dům DTB 1919 dodali nutné exponáty, Zenker v roli generálního kontrolora přezkoumával knihu po knize z hlediska „dobroti“, mnoho členů spolku se

²⁶⁵ Neumeister, An sämtliche (jako pozn. 68), s. 12.

²⁶⁶ Např. Elandslaagte, in: *Deutscher Turner-Hort* 10, 1900, 6, s. 44; Nächtlicher Choral, in: *Deutscher Turner-Hort* 10, 1900, 7, s. 51; Der junge Bur, in: *Deutscher Turner-Hort* 10, 1900, 8, s. 60.

²⁶⁷ „Batterie 4“, in: *Bundesturnzeitung* 11, 1930, 34, s. 504–505.

²⁶⁸ Sie kommen!, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, 11, 1930, 2, s. 19–21.

²⁶⁹ [Sepp] König, Vom Gaudietwarte, in: *Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnbundes* (1919). Beilage 10 des 4. Jahrganges der „*Bundesturnzeitung*“ vom 15. Mai 1923, s. 44–45.

²⁷⁰ Wilhelm Kosch (Hrsg.), *Eichendorff-Kalender für das Jahr 1919. Ein romantisches Jahrbuch*. 10. Jahrgang, München 1919, s. 6–8; Den Mitgliedern des „Eichendorff-Bundes“ unsern Gruß zuvor!, in: *Der Wächter* 2, 1919, Januar-Heft, s. 48; Aus dem Leben der Ortsgruppen, in: *Mitteilungen des Eichendorff-Bundes*. Beilage zu Heft 4 von „*Der Wächter*“ 2, 1919, s. XXX–XXXI, zde s. XXXI.

²⁷¹ Weihnachtsausstellung guter Bücher, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 24, s. 424.

účastnilo výstavby expozice a i turnerky mohly přidat ruku k dílu, i když jim připadl genderově determinovaný úkol, totiž umýt okna a podlahu ve výstavním sále.²⁷² Výstava byla přístupná všem plavenským občanům, ovšem největší užitek z ní museli mít sami turneři, neboť se její organizací na vlastní kůži obeznámili s produkty literární „völkisch“ subkultury. Jak lapidárně zhodnotilo periodikum *Bundesturnzeitung*, byl to „kus německé völkisch osvětové práce.“²⁷³

Plavenská událost byla avšak jen lokální zmenšeninou mnohem větší akce, k jejímuž uskutečnění byl Zenker téhož roku motivován svazovou turnerskou slavností ve Vídni. Z plánované monumentální přehlídky „völkisch“ orientované malby, kresby, sochařství a písemnictví sice sešlo, i tak se nakonec podařilo s pomocí spisovatelů a nakladatelů, kteří byli „německé krve“²⁷⁴ a hlásili se k principům „rasové čistoty“, „duchovní svobody“ a „národní jednoty“,²⁷⁵ připravit nedaleko cvičiště velkolepou a údajně hojně navštěvovanou výstavu více jak 500 „dobrých“ knih všech žánrů. Organizátoři dokonce zadarmo rozdávali a do všech turnerských spolků rozesílali seznam vystavených publikací,²⁷⁶ aby tak co největší počet „dietwartů“, knihovníků a turnerů měl v ruce „spolehlivého rádce při pořizování knih“.²⁷⁷

O „dobrých“ publikacích tak byli turneři DTB, DTB 1919 a DTV informováni ještě lépe než o tom, co číst neměli. Nejčastěji jmenované „dobré“ knihy lze rozdělit do tří okruhů, jež mají za základ členění turnerského „völkisch“ světónázoru do „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“. „Rasová čistota“ je ústředním námětem románu *Die Sünde wider das Blut* „antisemitského spiritualisty“²⁷⁸ Artura Dintera,²⁷⁹ románu *Die Rasse?* německého „völkisch“ publicisty Ericha Kühna²⁸⁰ a povídek od rakouské spisovatelky Edithy von Salburgové,²⁸¹ na niž mělo velký vliv „völkisch-antisemitské společensko-politické klima“²⁸² Štýrského Hradce. Čtenáři se v těchto publikacích a také v jiných, tematicky podobných knihách mohli seznámit nejen s „typickými“ fyziologickými a povahovými rysy Židů, ale i s domnělými mechanismy tohoto „parazitujícího národa“²⁸³ na rozkládání a podrývání národovectví. Není proto divu, že třeba kniha *Die Sünde wider das Blut* byla díky svému komplexnímu ztvárnění „rasové“ problematiky²⁸⁴ prezentována jako ideální úvod k náročnějším vědeckým pojednáním o „rase“.²⁸⁵

Kategorie knih s námětem „národní jednoty“ zahrnovala početnou literaturu domoviny (Heimatliteratur) i neméně hojně pohraniční romány (Grenzlandromane), v jejichž příbězích prý bylo slyšet „šum jednoho proudu krve, který se jmenuje ‚němectví‘“.²⁸⁶ V seznamech

²⁷² Fritz Schreiner, Das deutsche Buch! (Weihnachtsausstellung des Dv. Tv. Plauen), in: Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland. Beilage 4 des 8. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Hornung 1927, s. 13–14, zde s. 13.

²⁷³ Tamtéž, s. 14.

²⁷⁴ Ausstellung völkischer Schriften, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, s. 228.

²⁷⁵ Tamtéž.

²⁷⁶ Karl Schwab, Die Bücherausstellung beim 2. Bundesturnfeste, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, 26, s. 380.

²⁷⁷ [Rudolf B.] Weitzer, 2. Bundesturnfest in Wien, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, 22, s. 315–323, zde s. 316.

²⁷⁸ Hirschauer, Artur (jako pozn. 8).

²⁷⁹ Kautzky, Die Sünde wider das Blut, in: Deutscher Turner-Hort 28, 1918, 23, s. 140; Rittich, Einige (jako pozn. 248), s. 398; Abl, Eine Wanderung (jako pozn. 2), s. 25.

²⁸⁰ Rasse?, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 20, s. 167; Liebing, Schaffet (jako pozn. 115), s. 1.

²⁸¹ Hubatschek, Von guten Büchern (jako pozn. 153), s. 408; Zuber, Schenkt Bücher (jako pozn. 165), s. 364, -th., „Schenkt“ (jako pozn. 235).

²⁸² Heidrun Zettelbauer, Das (verlorene) Haus an der Grenze. Kulturelle Grenzziehungen und Selbstpositionierungen bei Edith Gräfin Salburg, in: Gerald Lamprecht / Ursula Mindler / Heidrun Zettelbauer (Hrsg.), Zonen der Begrenzung. Aspekte kultureller und räumlicher Grenzen in der Moderne, Bielefeld 2012, s. 217–234, zde s. 224.

²⁸³ Rasse? (jako pozn. 280).

²⁸⁴ Hirschauer, Artur (jako pozn. 8), s. 56.

²⁸⁵ Rasse? (jako pozn. 280).

²⁸⁶ Zuber, Schenkt Bücher (jako pozn. 165), s. 364.

„dobrých“ knih tak například stály publikace Hermanna Lönse vedle publikací Hanse Watzlika,²⁸⁷ romány o Jižním Tyrolsku vedle románů o Alsasku, Pobaltí nebo Sedmíhradsku.²⁸⁸ Druhá kapitola ukázala, že okruh „národní jednoty“ zahrnuje vedle myšlenek o všenessmectví také ideje o významu jazyka pro vnitřní jednotu národa. Proto byla mezi „dobré“ knihy zahrnována též díla autorů německé klasické literatury.²⁸⁹ Jejich nevýhodou byl ale náročný styl. V DTB bylo tudíž navrhováno, aby turneři v každém spolku společně četli po celý rok jen jedno klasické drama, protože jedině takto jej prý dokážou pozvolna vstřebat.²⁹⁰ Periodikum DTV zase inzerovalo antologii „völkisch“ žurnalisty a nakladatele Wilhelma Schwanera²⁹¹ *Germanen-Bibel*,²⁹² v níž byly shrnuty jen některé, pro „völkisch“ světonázor nejpříhodnější pasáže z děl významných autorů včetně Goetheho, Schillera, Lessinga a Grillparzera.²⁹³ Samotný název antologie naznačuje, že čtenáři měli četbou jednotlivých příspěvků nejen prohlubovat svůj vztah k mateřštině, ale také senzibilizovat své pochopení pro velikost německého génia.²⁹⁴ Tím díla klasiků částečně přesahovala i do třetí kategorie, jež obsahovala knihy upevňující v turnerech ideje „duchovní svobody“.

Mezi druhou a třetí kategorií osciluje rovněž válečná literatura. Ve druhé kategorii má své místo především proto, že utvrzovala u čtenářů představu o významu ozbrojeného konfliktu pro stmelení národa. Zároveň ale literatura o válce glorifikovala hrdinský životní postoj, čímž má zase blízko ke třetí kategorii. Knihy s motivem války patřily ke standardnímu repertoáru doporučovaných titulů již v DTB. Poezie básníka „osvobozeneckých“ válek Theodora Körnera²⁹⁵ nebo „best- a longseller“²⁹⁶ *Ein Kampf um Rom*, několikasvazkový román z germánského starověku od profesora právních věd Felixe Dahna,²⁹⁷ se v rakousko-uherském svazu těšily velké přízni. Jako reakce na první světovou válku zaujal ale ve svazech DTB 1919 a DTV tento typ knih dominantní pozici mezi propagovanými díly krásné literatury.²⁹⁸ Periodika svazů DTB 1919 a DTV na ně upozorňovala již od prvních let své existence. Nadšené ohlasy na Dahnův román *Ein Kampf um Rom*, který měl v „době hluboké potupy“²⁹⁹ posilovat naději na opětovný vzestup národa, i pozitivní hodnocení povídky *Albruna*, v níž Karl Adam-Kappert líčil potyčky Germánů s Římany v Porúří,³⁰⁰ spadají právě do počátku 20. let. Teprve na přelomu 20. a 30. let však došlo k nebývalému zintenzivnění propagace válečné literatury, a to s velkou pravděpodobností proto, aby se vytvořila protiváha Remarquovu románu *Na západní frontě klid*. Zničující kritiku této knihy v periodiku DTV například doplňovalo velebení spisovatele Ernesta Jüngera,³⁰¹ jehož válečným románům se od této chvíle dostalo v periodikách *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* a

²⁸⁷ Rittich, Einige (jako pozn. 248), s. 397–398; Schenkt (jako pozn. 240), s. 507; Braun, Empfehlenswerte (jako pozn. 235), s. 514–515.

²⁸⁸ Rittich, Einige (jako pozn. 248), s. 398; Maschke, Das Grenz- und Auslandsdeutschum I. (jako pozn. 254), s. 20–21; Maschke, Das Grenz- und Auslandsdeutschum II. (jako pozn. 254), s. 25–26.

²⁸⁹ F. G., Der Turner (jako pozn. 63), s. 108.

²⁹⁰ Götz, Wege (jako pozn. 226), s. 44.

²⁹¹ Gregor Hufenreuter / Christoph Knüppel (Hrsg.), Wilhelm Schwaner / Walther Rathenau. Eine Freundschaft im Widerspruch. Der Briefwechsel 1913–1922, (Neue Beiträge zur Geschichte, Bd. 10) Berlin 2008.

²⁹² Rittich, Einige (jako pozn. 248), s. 398.

²⁹³ Wilhelm Schwaner (Hrsg.), Germanen-Bibel. Aus heiligen Schriften germanischer Völker, Berlin 1905.

²⁹⁴ Hufenreuter / Knüppel (Hrsg.), Wilhelm (jako pozn. 291), s. 26.

²⁹⁵ Hans Heenmann, Aufgaben für die Zukunft, in: Deutscher Turner-Hort 14, 1904, 6, s. 41–42, zde s. 42.

²⁹⁶ Wahl, Die Religion (jako pozn. 7), s. 125. Od roku 1876 do konce 19. století byl román publikován ve 30 vydáních. Tamtéž, s. 123.

²⁹⁷ Felix Dahns sämtliche Werke, in: Deutscher Turner-Hort 8, 1898, 6, s. 47.

²⁹⁸ F. G., Der Turner (jako pozn. 163), s. 107.

²⁹⁹ Berg, Felix Dahn, Ein Kampf um Rom, in: Bundesturnzeitung 2, 1921, 12, s. 120.

³⁰⁰ Hans Rusinger, Albruna, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 19, s. 251.

³⁰¹ Späte, Bücher (jako pozn. 178), s. 293.

Bundesturnzeitung masivní reklamy.³⁰² Nemůže být také náhodou, že obě dvě periodika uveřejňovala ukázky z románů Franze Schauweckera³⁰³ a Adolfa Viktora von Koerbera,³⁰⁴ kteří válku nazírali ze zcela opačného úhlu než Erich Maria Remarque. Do „antiremarquovské“ linie zapadají i další „dobrá“ válečná díla vyzdvihovaná novinami turnerských svazů. Mezi mnohými autory se nejčastěji objevují jména Wenera Beumelburga a Ernsta von Salomona.³⁰⁵

Jestliže se turneři, „dietwartí“ a knihovníci z DTB, DTB 1919 a DTV konsekventně drželi opakovaných rad svých svazů či ideově spřízněných aktérů knižního trhu, byla ze spolkových i domácích knihoven postupně odstraňována erotická a kýčovitá literatura, takzvaná „zžidovštělá“ literatura a konečně veškerá literatura židovských autorů. Naopak se regály v ideálním případě zaplnily knihami, které zpracovávaly téma „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ – v DTB 1919 a DTV to byly v první řadě válečné romány. Na stránkách novin svazů TKDÖ a DT neprobíhala diskuze o tom, co by turneři měli číst a co nikoli, srovnatelně intenzivním způsobem. Některé ojedinělé zprávy ale připouštějí domněnku, že téma ideově „dobrých“ a „špatných“ knih nebylo ani v těchto dvou svazech zcela neznámé.

Z dosavadního přehledu autorů světonázorově vhodných publikací byla záměrně vyjmuta jména spisovatelů, kteří byli zároveň turnery a kteří pro členy svých svazů sepisovali díla platící v turnerském prostředí za „dobré“ knihy non plus ultra. Atraktivitu těchto publikací, a tím bezesporu také jejich rozšíření, zvyšovala ještě skutečnost, že v nich byly popisovány reálie z turnerského prostředí nebo že některé postavy příběhů byly dokonce přímo turneři. Turnerům-spisovatelům se bude odděleně věnovat třetí podkapitola, neboť v jejich beletristických knihách a básnických sbírkách lze názorně poukázat na mechanismy, pomocí nichž měli být turneři-čtenáři nenásilně indoktrinováni myšlenkami turnerského „völkisch“ světonázoru.

4.3 Umělecké zpracování světonázoru v díle turnerů-spisovatelů

Dosud zmínění „dobří“ spisovatelé se obraceli svými knihami na široké publikum. Funkcionářům svazů DTB, DTB 1919 a DTV se jejich produkty zamlouvaly, protože se myšlenkově tu více, tu méně překrývaly s ideami oficiálně propagovaného turnerského „völkisch“ světonázoru. Mezi autory „dobrých“ knih lze ale vysledovat i skupinu spisovatelů, kteří zároveň byli aktivními členy studovaných turnerských svazů. Jen málokteré z publikací těchto literárně činných turnerů se prosadily i mimo turnerské kruhy. Pro předkládanou studii mají přesto velký význam. Jejich rozbor totiž umožňuje odhalit způsoby, jimiž byly ideje „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ umělecky zpracovány tak, aby je turneři-čtenáři snadno pochopili a rychleji se s nimi ztotožnili.

Překvapivě velké množství turnerů se vedle svého zaměstnání věnovalo ještě volnočasovým literárním aktivitám. Na dalších stránkách nebude analýze podrobena beletrie a poezie všech známých turnerských spisovatelů, nýbrž pouze některých z nich. Zohledněna

³⁰² Např. F. Kiesewetter, Bücher, die der Deutsche lesen und besitzen muss, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 11, 1930, 5, s. 71; *Deutsches Schrifttum* (jako pozn. 248); J. R., Schenkt (jako pozn. 255); Karl Fritz, „Das Wäldchen 125“, in: *Bundesturnzeitung* 11, 1930, 13, s. 195; Zuber, Schenkt Bücher (jako pozn. 165), s. 364.

³⁰³ Sie kommen! (jako pozn. 268), s. 19–21.

³⁰⁴ Heldentum an den Fronten, in: *Bundesturnzeitung* 10, 1929, 10, s. 132–133.

³⁰⁵ J. R., Schenkt (jako pozn. 255); Adalbert Spann, Die Geächteten, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 6, s. 85–86; *Deutschland in Ketten*, in: *Bundesturnzeitung* 12, 1931, 20, s. 293; *Die Geächteten*, in: *Bundesturnzeitung* 12, 1931, 20, s. 293; Zuber, Schenkt Bücher (jako pozn. 165), s. 364.

jsou v první řadě pouze ta díla, která vyvolala ohlas v periodikách zkoumaných svazů. Jen u recenzovaných a jakýmkoli způsobem inzerovaných děl lze totiž předpokládat, že byly více rozšířené a že plnily funkci výchovně-vzdělávacího média. O dílech, která v periodikách zmíněná nebyla, panovalo asi jen velmi malé povědomí. To je třeba případ poezie Otty Kilchera,³⁰⁶ právníka, předsedy turnerského spolku „Turnverein Salzburg“ (Turnerský spolek Salcburk) svazu DTB a spoluzakladatele spolku „Roland“ na podporu Kießlingovy národopisné činnosti.³⁰⁷ Jeho básně proto do dalšího rozboru zahrnuty nebudou.

Z analýzy je vyloučena také veškerá tvorba, která nevznikla v rámci monografie. Toto kritérium oprošťuje soubor zkoumaných děl od velkého množství většinou příležitostně publikované a teprve později souborně vydané poezie, kterou sepisoval například župní „dietwart“ z DTV Wolfgang Kraus, župní „dietwart“ z DTB Ernst Strach, autor antiremarquovského pamfletu Gottfried Nickl či funkcionář z DT Heinrich Schwarz.³⁰⁸ Konečně jsou ponechány stranou rovněž publikace, které buď postrádají fiktivní motiv, nebo nevycházejí z vlastní originální fabule. Díky tomuto kritériu mezi rozebíranými díly chybí devítisvazkový opus Franze Xavera Kießlinga *Frau Saga im niederösterreichischen Waldviertel* z let 1924 až 1930. Je sice monumentálním souborem pověstí a pohádek z Dolního Rakouska, Kießling v něm však jen převyprávěl zkazky, které si vyslechl od dolnorakouských starousedlíků.³⁰⁹

Po aplikaci oněch tří podmínek na dosud známé publikace z turnerského prostředí se celek analyzované literatury omezil na některá díla celkem pěti autorů, a to Adolfa Lilie, Williho Bucha,³¹⁰ Roberta Mimry,³¹¹ Ludwiga Protze³¹² a Edmunda Neuendorffa.³¹³ Každý

---

³⁰⁶ Otto Kilcher, *Von meinem Lebenswege. Gedichte aus einem halben Jahrhundert (1879–1935)*, Kierling 1936, s. 11.

³⁰⁷ Vom Verein „Roland“, Verein niederösterreichischer Altertumskunde, in: *Deutscher Turner-Hort* 21, 1911, 3, s. 34–35; H[elge]. D[vorak]., Heslo „Kilcher, Otto“, in: Helge Dvorak, *Biographisches Lexikon der Deutschen Burschenschaft. Band 1: Politiker, Teilband 3: I–L*, Heidelberg 1999, s. 90.

³⁰⁸ Krausovy, Strachovy, Nicklovy a Schwarzovy básně byly nakonec shrnuty v samostatných sbírkách. Heinrich Schwarz, *Aus dem „Deutschen Hause“ zu Rhens a. Rheine. Unterschiedliche Aufsätze zur Unterhaltung und Belehrung. Für Freunde der Wanderung in Heimat und Natur, Jünger der Turnerei und Andere in 2 je als abgeschlossenes Ganzes behandelten Bänden*, Lindau 1902; Josef Pergher (Hrsg.), Wolfgang Kraus, *ein sudetendeutscher Ekkehard. Nachgelassene Vorträge, Reden und Gedichte des Gaudietwartes des Westböhmisches Turngaues und Dichters P. Wolfgang Kraus*, Mies [1929]; Ernst Strach, *Lieder- und Vortragsbuch eines Helden*, Berlin-Friedrichshagen 1930; Nickl, *Deutschland* (jako pozn. 175).

³⁰⁹ Franz [Xaver] Kießling, *Frau Saga im Niederösterreichischen Waldviertel. Eine Sammlung von Märchen, Sagen und Erzählungen*, Wien 1924, s. 4–8.

³¹⁰ Podle jednoho příspěvku v periodiku *Bundesturnzeitung* sepsal Buch kromě děl, která budou představena níže, ještě román *Der zerbrochene Heiland* a *Rund um den Hörselberg*. Tyto romány ale dosud nebyly nalezeny, ani se k nim nepodařilo dohledat žádné další informace. Pro mládež vydal Buch povídku *Aus Jahns Wanderjahren. Erzählung für die deutsche Jugend*, která je blíže představena v poznámkovém aparátu poslední kapitoly této práce. *Das Deutsche Buch*, in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland. Beilage 15. des 9. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 21. Mai 1928*, s. 39–40, zde s. 39; Willi Buch, *Aus Jahns Wanderjahren. Erzählung für die deutsche Jugend*, Berlin 1934.

³¹¹ Roku 1936 napsal Robert Mimra po svých dvou úspěšných, níže analyzovaných románech ještě drobnou knížku *Das Ringen um den Sieg*, určenou převážně pro turnerskou mládež. Jelikož publikace vznikla mimo studovaný časový rámec a její styl je spíše výkladový než umělecký, nebude zkoumána ani v této kapitole, ani v kapitole o mládeži. Robert Mimra, *Das Ringen um den Sieg*, (Jugendschafts-Bücherei, Bd. 3) Salzburg 1936.

³¹² Zohledněny nebudou Protzovy hry *Sagenspiel vom Alten Schloß* a *Des Sängers Fluch*, jež ve studovaných periodikách nebyly recenzovány a jež byly koncipovány pro široké publikum, nejen pro to turnerské. Do analýzy nebude zařazena ani sbírka lyrické poezie *Von Liebe und Leben*. Sice byla v novinách *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* krátce recenzována, ovšem sestává převážně z melancholické milostné a přírodní poezie, která na rozdíl od jiných Protzových děl nebyla pro světonázorovou indoktrinaci relevantní. Protz navíc sbírku vydal společně se svým přítelem Hansem Seidlem. Podle Seidla je Protz autorem ještě četných jiných povídek (*Am Grabe des Vaters, Die Braut, Schwarz-rot-gold, Fern der Heimat*) a her (*Ein Sonnwendtraum, Zu Michelshof, Rapunzel, Barbarossa am Rachtstag, Das große Volk, Edle Seelen*). V Protzově pozůstalosti, uložené v berlínském Muzeu sportu, se nalézají dva sešity s rukopisnými koncepty povídek *Seine Braut!*, *Am Grabe*

z nich reprezentuje jeden ze studovaných svazů. Adolf Lilie působil ve spolku „Turnverein Gablonz“ (Turnerský spolek Jablonec nad Nisou), který patřil k TKDÖ. Willi Buch svá první díla uveřejnil ještě jako člen svazu DTB, pozdější povídky ale sepsal už v době, kdy byl vlivným funkcionářem v DTB 1919. Literární kariéra Roberta Mimry spadá pouze do období existence DTB 1919. Ludwig Protz zastupuje svaz DTV a Edmund Neuendorff říšskoněmeckou organizaci DT.³¹⁴ Výběr Adolfa Lilie z TKDÖ a Edmunda Neuendorffa z DT může působit překvapivě. Výše bylo prokázáno, že v DT a TKDÖ nebyly knihovny intenzivně obohacovány o svazky krásné literatury a že svazová periodika nedistingovala tak přísně mezi „dobrymi“ a „špatnými“ publikacemi. Lilie a Neuendorff ovšem vydali beletristická díla, v nichž zpracovali téměř všechny ideje formulované v turnerských „osvětových“ spisech. Jejich publikace spadající do kategorie krásné literatury jsou důkazem, že také v DT a TKDÖ panovalo úsilí indoktrinovat turnery pomocí krásné literatury, i když nebylo tak silné jako v DTB, DTB 1919 a DTV.

Zájem badatelů o osobnosti Adolfa Lilie, Williho Bucha, Ludwiga Protze, Roberta Mimry a Edmunda Neuendorffa se ve své intenzitě velmi různí. Nejméně zajímavým pro turnerskou historiografii zůstává Edmund Neuendorff díky svým vlivným pozicím ve struktuře DT a podílu na nacifikaci této organizace ve 30. letech.³¹⁵ Menší zájem naopak historiografie dosud projevila o Adolfa Lilie, Ludwiga Protze, Roberta Mimru a Williho Bucha.³¹⁶ V jejich životopise proto přetrvává ještě mnoho bílých míst. Přes velmi diferencovaný stav poznání těchto pěti turnerů-spisovatelů lze mezi nimi ale rozpoznat četné, nikoli náhodné podobnosti. Lilie i Neuendorff pracovali jako učitelé – Lilie učil na dívčí škole,³¹⁷ Neuendorff zastával post ředitele na střední škole.³¹⁸ Mimra působil jako tiskařský sazeč,³¹⁹ Protz byl zaměstnán jako úředník kynšperských uhelných dolů³²⁰ a Buch nalezl

---

seines Vaters! a Körners Geist! Kde jsou uchovány manuskripty ostatních děl a zda byly někdy vydány, není známo. Sportmuseum Berlin, Fond Ludwig Protz, rukopisy povídek; Ludwig Protz / Hans Seidel, *Von Liebe und Leben*, Dresden 1919; Ludwig Protz. *Sein Glauben und Schaffen*, (Bücher des Egerlandes, Bd. 35) Geislingen/Steige 1964, s. 9–10.

³¹³ Analýze bude podroben jen jeden Neuendorffův román. Jiné jeho beletristické dílo *Hinaus in die Ferne!* bude rozebráno v kapitole o turnerské mládeži.

³¹⁴ Jelikož se k DTB 1919 vztahuje spisovatelská činnost Roberta Mimry i Williho Bucha, bylo upuštěno od záměru zapojit do následujícího rozboru též dílo Rudolfa B. Weitzera. I v případě československého DTV by bylo možné zohlednit ještě knihy Ernsta Franka, ovšem mnohem více propagované a pro indoktrinační účely vhodnější byly knihy Ludwiga Protze.

³¹⁵ Kriticky Neuendorffovu osobnost hodnotil například Horst Ueberhorst: Horst Ueberhorst, Edmund Neuendorff. *Turnführer ins Dritte Reich*, (Turn- und Sportführer im Dritten Reich, Bd. 1) Berlin / München / Frankfurt am Main 1970; Horst Ueberhorst, Ferdinand Goetz und Edmund Neuendorff – *Wirkungsgeschichte zweier Turnführer*, in: Wolfgang Buss / Arnd Krüger (Hrsg.), *Sportgeschichte: Traditionspflege und Wertwandel. Festschrift zum 75. Geburtstag von Prof. Dr. Wilhelm Henze*, (Schriftenreihe des Niedersächsischen Instituts für Sportgeschichte Hoya e.V., Bd. 2) Duderstadt 1985, s. 147–160. Ueberhorstův jednoznačně negativní náhled vyvolal i kritiku: Josef Göhler, *Turn- und Sportführer im Dritten Reich. Anmerkungen zu einer Schriftenreihe*, in: Stadion. Zeitschrift für Geschichte des Sports und Körperkultur 5, 1979, 2, s. 263–277, zde především 263–269, 274–277. Přehledně je Neuendorffův život shrnut v této studii: Claus Tiedemann, Edmund Neuendorff, in: Lorenz Peiffer (Hrsg.), *Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend*, Essen 1992, s. 75–85.

³¹⁶ K Adolfu Lilie existuje komparativní studie z roku 2005. Willi Buch je nejnověji zmíněn v bakalářské práci týkající se recepce Friedricha Ludwiga Jahna v době nacionálního socialismu. Ludwiga Protze blíže představuje studie o vztahu turnerů z DTV k umění. Jana Nová, Adolf Benda a Adolf Lilie. *Dva pohledy na dějiny Jablonce nad Nisou*, in: *Fontes Nissae – Prameny Nisy. Regionální historický sborník*, číslo 6, Liberec 2005, s. 24–37; Daniel Aschenbrenner, *Die Jahnrezeption im NS-Staat. Bachelorarbeit der Friedrich-Schiller-Universität Jena*, Jena 2010, s. 24–25; Vojtěch Kessler / Martin Klement, *Pouť Ludwiga Protze z Kynšperku do Walhally a zase zpět aneb Jak českoslovenští turneři chápali umění*, in: Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 16, 2015, 1–2, s. 27–52.

³¹⁷ Adolf Lilie, in: *Deutschoesterreichische Turnzeitung* 38, 1912, 38, s. 497.

³¹⁸ Tiedemann, Edmund (jako pozn. 315), s. 76.

³¹⁹ Franz Karl Ginzkey, Vorwort, in: Robert Mimra, *Batterie 4*, Graz 1930, s. 5–11, zde s. 8.

obživu v žurnalistické práci.³²¹ Jednalo se tedy o typické představitele střední vrstvy. S výjimkou literárně aktivního Bucha a Lilie, který byl kronikářem Jablonce nad Nisou a autorem populárního vlastivědného díla *Der politische Bezirk Gablonz*,³²² měli ostatní turneřispisovatelé pramalé zkušenosti s pravidelným psaním textů pro široké publikum, což se nutně projevovalo v jejich mnohdy neobratném stylu. Bucha, Protze, Mimru a Neuendorffa navíc spojoval traumatický prožitek první světové války.³²³ Častá tematizace válečných událostí v jejich dílech je důkazem, že období mezi lety 1914 až 1918 pro ně mělo zlomový význam.

Všem pěti autorům také ležel na srdci mimořádný zájem o světonázorové formování turnerů. Adolf Lilie od roku 1893 až do své smrti roku 1912 řídil župní periodikum *Gaumitteilungen des Jeschken-Iserturngaues*³²⁴ a ve svých článcích pro svazové noviny *Deutschösterreichische Turnzeitung* opakovaně apeloval na čtenáře, aby se s nadšením angažovali v nacionálních záležitostech a aby v sobě pěstovali vlastnosti hodné „německého“ turnera.³²⁵ Willi Buch i Ludwig Protz zastávali ve svých svazech funkci „dietwarta“ a přispívali jako Lilie do svazových periodik „osvětovými“ texty; Buch byl po roce 1933 dokonce autorem příruček pro říšské „dietwarty“. Robert Mimra se po svém přesídlení z Brna do Salcburku stal v tamějším turnerském spolku agilním „dietwartem“ a vedoucím mládežnického oddílu³²⁶ – v této funkci je zmíněn ještě i v poslední kapitole. Ani u Edmunda Neuendorffa nelze přehlédnout snahu přivést turnery říšskoněmeckého DT k určitým ideálům, přestože nebyl „dietwartem“ v pravém slova smyslu. Vzhledem k Liliovu, Buchovu, Protzovu, Mimrovu a Neuendorffovu zájmu o utváření světonázoru turnerů je zřejmé, že hlavní podnět k jejich literárním aktivitám vycházel z úsilí popularizovat mezi turnery ideje „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“.

Redaktoři svazových periodik tudíž moc dobře věděli, proč právě této literatuře dělat reklamu. Například Liliovo dílo *Auf treuer deutscher Wacht* bylo v novinách *Deutschösterreichische Turnzeitung* ohlášeno zvláštním letákem, považujícím knihu za „senzační kulturněhistorický román“.³²⁷ Jeden recenzent byl zase přesvědčen, že by Liliova publikace „neměla chybět v žádné völkisch knihovně“.³²⁸ O Protzově sbírce básní *Der Bezwinger* informovaly noviny *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* jako o „překrásné[m] umělecké[m] díl[e], možná nejčistší[m], jaké kdy bylo (...) turnerům věnováno“.³²⁹ Ještě předtím, než Willi Buch vydal soubor povídek *Grenzland*, přesvědčovalo periodikum *Bundesturnzeitung* turnery, aby si publikaci objednali už s předstihem a všemožně

---

³²⁰ Ludwig (jako pozn. 312), s. 11.

³²¹ Willi Buch, 50 Jahre antisemitische Bewegung. Beiträge zu ihrer Geschichte, München 1937, s. 36–37, 50–51, 57.

³²² Adolf (jako pozn. 317); Nová, Adolf (jako pozn. 316), s. 24–37.

³²³ Války se aktivně účastnili Willi Buch, Robert Mimra a Edmund Neuendorff. Ludwig Protz ji prožil v zázemí. Během války zastával ve svém turnerském spolku post náčelníka. Ludwig Protz (Hrsg.), Festschrift des Turnvereines Königsberg 1864 in Königsberg a. d. Eger. Zusammengestellt aus Anlass der Feier des 60-jährigen Bestandes 1864–1924, Königsberg an der Eger 1924, s. 13; Adolf Philipp, Tbr. Willi Buchow †, in: Sudetendeutscher Turnerbrief 18, 1967, 3, s. 21–22, zde s. 22.

³²⁴ Adolf (jako pozn. 317).

³²⁵ Wolfgang Schild [= Adolf Lilie], Die nationalen Aufgaben der Turnvereine, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 32, 1906, 28, S. 293; [Adolf] L[lilie]., Der Glaube an unsere Zukunft, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 38, 1912, 30, s. 386.

³²⁶ Robert Mimra, Das Salzburger Jungturnerheim am Wallersee, in: Jugendturnzeitung. Beilage 11 des 7. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Nebelmond 1926, s. 87–88; R[obert]. Mimra, Ein Herbstkampfspiel, in: Jugendturnzeitung. Beilage 12 des 7. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Julmond 1926, s. 92–93.

³²⁷ Leták se nachází v exempláři, který je uložen v berlínském Muzeu sportu. Ankündigung!, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 34, 1908, 47, [leták se vložen mezi strany 584 a 585].

³²⁸ „Auf treuer deutscher Wacht“, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 35, 1909, 13, s. 157.

³²⁹ „Der Bezwinger“ – ein Buch für jeden Turner!, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 13, 1932, 18, s. 282.

ji propagovali v kruhu svých blízkých.³³⁰ Nad jiným Buchovým dílem, nazvaným *Der Deutsche Weg*, se „dietwart“ Kurt Münch ve svazovém periodiku rozplýval, že kolektivní předčítání z této knihy bylo v jeho frankfurtském turnerském spolku pokaždé skutečným svátkem.³³¹ Mimrův román *Batterie 4*, „zlaté zrno“ mezi válečnou literaturou, prý zase každý odloží „vysoce uspokojen se slzou v oku“,³³² jak slibovalo periodikum svazu DTB 1919. Ani recenzent Neuendorffova románu *Der Weg in die Stille* nešetřil v novinách *Deutsche Turn-Zeitung* entuziasmem: „Všeho všudy: lahodná a pěkná (...), opravdu výchovná kniha, ale ne teoretická a vyumělkovaná; nýbrž [znázornující] lidi, jednání a myšlenky [jako ve] skutečné[m], zdravé[m] život[ě].“³³³

Ukázky z ohlasů naznačují, jak rozličný korpus děl bude na dalších rádcích analyzován. Publikace sahají žánrově od románu přes povídku a jakési volně asociované obrazy z německých dějin až po lyrickou poezii. Neméně rozmanitá je studovaná literatura i po stránce tematické. První důležité téma – válka – je nejintenzivněji zpracováno v autobiografickém románu *Batterie 4* (1930).³³⁴ Robert Mimra v něm skoro deníkovým způsobem a s notnou dávkou autenticity vylíčil události z východní, západní a nakonec i jižní fronty. Motiv první světové války se opakuje ještě v několika dalších dílech, nicméně žádnému z nich již nedominuje. Má spíše doplňkovou funkci, zatímco vyprávění se přesouvá do meziválečného období a zachycuje osudy dezorientovaných jedinců, kteří hledají útěchu, naději a smysl bytí.

Toto druhé ústřední téma je základem dalšího Mimrova autobiografického románu *Im Schatten des 3. November* (1933).³³⁵ Hlavní hrdina v něm postupuje anabázi po italských zajateckých táborech, dokud mu po několika letech není dopřáno navrátit se zpátky do vlasti, která se však nově nachází na území Československa. S novými poměry se vypravěč nemůže vypořádat a nakonec se přesouvá do Salcburku, kde chce začít nový život. Povídka Ludwiga Protze *Unter Tannenzweigen. Erzählung aus dem Kaiserwald* (1925)³³⁶ se odehrává také bezprostředně po válce. Když se totiž Walter, ústřední postava povídky, vrátí z fronty do západních Čech, překonává postupně díky idylicky krásné domovině zklamání z výsledku války a stává se ve své nenávisti vůči nepřátelům svého národa ještě zatvrzelejší než dříve. Stejná myšlenka stojí na pozadí Protzových básní, shrnutých pod titulem *Der Bezwinger* (1928).³³⁷ Na pasáž *Das große Volk*, oslavující hrdinství německých vojáků, navazují pesimisticky laděné oddíly *Lüge*, *Der Dolchstoss* a *Schandzeitbilder*, které velmi ponuře vykreslují konec války a „zotročení“ německého národa. S pátým oddílem *Die Unbesiegten* se navrácí pevné přesvědčení o příchodu vůdce a přemožitele společensko-politického marasmu. Do kategorie děl s tématem poválečného dění spadá ještě povídka *Selma Altenkirch* (1928)³³⁸ Williho Bucha. Pojednává o postupimské dívce Selmě, jež trpí pod důsledky násilné ztráty své cudnosti. Mezilidské vztahy jsou však jen jednou stránkou příběhu a zdaleka ne tou nejvýznamnější. Kulminační bod povídky je totiž úmyslně vsazen do roku 1918. Chaos berlínské revoluce nezadržitelně pohlcuje všechny postavy a má pro ně fatální důsledky.

³³⁰ Willi Buch lässt in den nächsten Wochen ein neues Werk „Grenzland“ erscheinen, in: Bundesturnzeitung 6, 1925, 19, s. 342.

³³¹ Kurt Münch, *Der deutsche Weg*, in: Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 11 des 7. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Brachmond 1926, s. 37.

³³² „Batterie 4“ (jako pozn. 267), s. 504.

³³³ Adolf Stamm, Neuendorff, Edmund, *Der Weg in die Stille*. Roman, in: Deutsche Turn-Zeitung 65, 1920, 51, s. 451.

³³⁴ Robert Mimra, *Batterie 4*, Graz 1930.

³³⁵ Robert Mimra, *Im Schatten des 3. November*, Graz 1933.

³³⁶ Ludwig Protz, *Unter Tannenzweigen*. Erzählung aus dem Kaiserwald, Königsberg a. d. Eger 1925.

³³⁷ Ludwig Protz, *Der Bezwinger*. Heldenlied und Satyre aus Deutschlands großen Tagen, Eger 1928.

³³⁸ Willi Buch, *Selma Altenkirch*. Die Geschichte einer Mädchenjugend, Berlin-Schöneberg 1928.

Třetím významným tématem studovaných knih je pohraniční němectví a objevuje se například v románu *Auf treuer deutscher Wacht*, jež Adolf Lilie vydal pod pseudonymem Wolfgang Schild roku 1886 a poté znovu v roce 1909.³³⁹ Lilie v něm na více jak 600 stránkách líčí „nezadržitelné pronikání češství“³⁴⁰ do tří fiktivních německých osad v českém pohraničí a snahu některých „zastánc[ů] německé myšlenky“³⁴¹ tento nápor odvrátit. O pohraničním němectví psal ve dvou dílech také Willi Buch. Ještě do časů Rakousko-Uherska zasadil děj samostatně vydané a v pořadí vůbec své první povídky *Deutsch-Hammertals Untergang* (1918),³⁴² v níž čtenářům přiblížil střetávání českého a německého etnika na smyšleném panství hraběte Sebalda von Seckena. Z roku 1925 pochází Buchova sbírka povídek *Grenzland*.³⁴³ Obsahuje šest krátkých vyprávění, která pojednávají o problémech německého etnika mimo Německou říši. S každou novou povídkou se také mění scéna. V povídce *Des Bauernherzogs Glück und Ende* uniká německý profesor Garma z Maďarska před úklady tamějších úřadů. Andres Klausen, hrdina povídky *Wer die Heimat nicht liebt...*, a Klaus Nissen, po němž je pojmenován další z příběhů, čelí na severu Německa dánskému nacionalismu. V Hlučínsku zase proti Polákům a Čechům bojuje Frieder Ehrentin ze stejnojmenné povídky. Ani sedmihradský Němec Hans Neuen, který je ústřední postavou v povídce *Delibab*, nemá kvůli svému původu lehký život. Sbíрка je ukončena utopickým vyprávěním o Hansi von Gründenfelsovi, jemuž se na versailleské konferenci podaří prosadit vznik drobné, „rasově“ čisté republiky Gründingen kdesi na československo-německé hranici – odtud název *Wo liegt das Land?*

Povídka *Um Schneide und Scheide*, kterou Buch vydal v roce 1918,³⁴⁴ spadá již do kategorie knih, v nichž se turneři-spisovatelé zabývali převážně tématem „rasy“. Celý příběh se točí kolem „čistoty krve“ a milenci Gertraud Heedemannová a Walter Leivheid nakonec zjistí, že jsou potomky téhož germánského bojovníka. Motiv „pokrevně čistého plození“ spojuje též pět povídek shrnutých v Buchově díle *Staffelstein* (1927).³⁴⁵ Odehrávají se v době germánského dávnověku, za časů německého středověku i v nedaleké minulosti a kromě „čistoty rasy“ v nich Buch zpracoval také další podstatné téma turnerského „völkisch“ světonázoru, totiž konfrontaci mezi „rasově podmíněným“ germánským pohanstvím a „cizorodým“ křesťanstvím. Tatáž problematika se objevuje i v jiných Buchových dílech. Jedním z nich je kniha *Der Deutsche Weg* (1925),³⁴⁶ která se v jednotlivých kapitolách dotýká různých aspektů německých dějin a která stejnou měrou jako „německé“ náboženství tematizuje rovněž otázku „německého“ životního postoje. Další Buchovo dílo, jež se intenzivně věnuje kritice křesťanství, má název *Hörselberg* (1933).³⁴⁷ Tato povídka přivádí čtenáře do meziválečného období a velký důraz je v ní položen též na rodinu, tedy na téma, které tvoří základ románu Edmunda Neuendorffa *Der Weg in die Stille* (1919).³⁴⁸ Jak Neuendorffova hlavní postava Wilhelm Bertram, tak hrdina Buchovy povídky *Hörselberg* Reinhard von Unruh hledají východisko z osobní krize a oba dva jej po kritických peripetiích nacházejí v klidu rodinného života.

³³⁹ Wolfgang Schild [= Adolf Lilie], *Auf treuer deutscher Wacht*. Aus dem nationalen Leben der Deutschböhmen, Leipzig 1909.

³⁴⁰ Tamtéž, s. 5.

³⁴¹ Tamtéž, s. 4.

³⁴² Willi Buch, *Deutsch-Hammertals Untergang*. Eine Erzählung aus dem deutsch-tschechischen Sprachgebiet, Zeitz 1918.

³⁴³ Willi Buch, *Grenzland*. Erzählungen, Freiberg i. Sa. 1925.

³⁴⁴ Willi Buch Buchow, *Um Schneide und Scheide*, Zeitz 1918.

³⁴⁵ Willi Buch, *Staffelstein*. Fünf Bilder hohen Heidentums, Leipzig 1927.

³⁴⁶ Willi Buch, *Der Deutsche Weg*. Mosaikenbilder deutscher Geschichte, Plauen/Berlin 1930.

³⁴⁷ Willi Buch-Buchow, *Hörselberg*. Ein Mannesleben, Berlin 1933.

³⁴⁸ Edmund Neuendorff, *Der Weg in die Stille*. Eine deutsche Geschichte, Leipzig/Hartenstein 1919.

Válka, poválečná společensko-politická krize, pohraniční německví, „rasa“, pohanství, „pravý“ německý životní postoj a rodina jsou všechno témata korespondující s obsahem turnerského „völkisch“ světonázoru. Žádný z autorů se tedy výběrem hlavních námětů svých stěžejních děl ani v nejmenším neodchýlil od zásadních světonázorových motivů představených v druhé kapitole. Nadto, jak bude nyní rozvedeno podrobněji, ukryli všichni turneři-spisovatelé do nesčetných detailů svého vyprávění ještě mnoho dalších myšlenek týkajících se antisemitismu, antiromanismu, antislavismu, „árijské rasy“, jazyka, válek, „obnovy národa“, „ideální“ podoby Německa, antikaticismu, antisocialismu, „antimaterialismu“, „německého“ náboženství, národně pojatého socialismu a pravého „německého“ charakteru. Aniž by si toho čtenáři museli být vždy vědomi, seznamovali se četbou děl Adolfa Lilie, Williho Bucha, Ludwiga Protze, Roberta Mimry a Edmunda Neuendorffa téměř s celým komplexem „völkisch“ idejí.

V turnerských „osvětových“ spisech se velmi málo psalo o fyziognomických znacích židovského „rasového“ typu. Mnohem více prostoru bylo naopak vyhrazeno otázce, jak se různé „rasové“ příměsi v krvi Židů projevovaly v jejich údajně dědičných vlastnostech. Také v beletrii a poezii turnerů-spisovatelů se antisemitismus neprojevuje ve vzhledu židovských postav. Pouze na dvou místech je anonymní Žid podle stereotypních představ líčen jako otlý a kučeravý.³⁴⁹ Naopak na Richardu Schubertovi z povídky *Selma Altenkirch*, vůbec nejpodlejší postavě celého korpusu studované literatury, rozvedl Willi Buch tezi, že Žid v důsledku asimilace může nabýt i „árijských“ rysů, aniž by však pozbyl svého krví předurčeného charakteru. Ačkoli se tak Schubert údajně podobá třicetiletému Bismarckovi, nemůže v sobě potlačit „rasové“ dědictví svého židovského děda Schalschy Augsburga. Jakmile se německé císařství roku 1918 nachýlí ke svému zániku, odkládá Schubert masku loajálního, patriotického monarchisty a prezentuje se jako radikální socialista, který věří možnost nové kariéry a přebíhá na stranu Spartakovců.³⁵⁰

Schubertova krev je ovšem kontaminována dvojím způsobem. Kromě příměsků židovské krve se do jeho žil dostala ještě krev slovanská. Ne náhodou pochází Schalschova dcera a Schubertova matka Cora Schubertová z Oděsy. Se slovanskou krví pronikla do Schubertova charakteru brutalita, omezenost, zrádovství, fanatismus a především sexuální bestialita, projevující se v opakovaném pohlavním zneužívání jeho gymnaziální žačky Selmy Altenkirchové.³⁵¹ Také v jiných publikacích není antislavismus vyjádřen primárně vnějším popisem příslušníků „alpínského/ostické rasy“, jako spíše vyzdvihováním jejich „charakteristických“ povahových rysů – Rusové na frontě, s nimiž se v bojích setkává hrdina Mimrova románu *Batterie 4*,³⁵² se vyznačují například „typickou“ slovanskou bezohledností.

Veškeré antislovanské stereotypy jsou ale ve studovaných knihách svedeny do postav Čechů. Robert Mimra v knize *Im Schatten des 3. November* například barvitě líčí, jak Češi s nenávisným husitským chorálem obsazují německé kasino v Brně.³⁵³ Fanatický nacionalismus a agresivní nenávisť vůči Němcům jsou rovněž vlastnosti, kterými Čechy ve svém románu obdařil Adolf Lilie.³⁵⁴ Češi jsou ve všech dílech dále charakterizováni jako vychytralí, ovšem ve srovnání s německými hrdiny jako myšlenkově zcela podprůměrní. Tuto intelektovou zaostalost vystihl Mimra třeba v pasáži, v níž je popisována mobilizace československé armády kvůli tažení Karla I. proti Budapešti. Přes vážnost situace si například legionářský poručík Karásek při hlášení „manikúruje (...) své nehty“³⁵⁵ a všichni legionáři

³⁴⁹ Buch, *Selma* (jako pozn. 338), s. 98; Mimra, *Im Schatten* (jako pozn. 335), s. 32–33.

³⁵⁰ Buch, *Selma* (jako pozn. 338), s. 28, 33, 72–73.

³⁵¹ Tamtéž, s. 28, 42, 48.

³⁵² Mimra, *Batterie* (jako pozn. 334), s. 19, 84–86, 178.

³⁵³ Mimra, *Im Schatten* (jako pozn. 335), s. 285.

³⁵⁴ Schild [= Lilie], *Auf treuer* (jako pozn. 339), např. s. 8–10, 56, 66–67.

³⁵⁵ Mimra, *Im Schatten* (jako pozn. 335), s. 275.

během přípravných cvičení naprosto selhávají, neboť ani nevědí, jak pracovat s buzolou.³⁵⁶ Také Sebald von Secken se neodvažuje nevzdělaným „Povidlům“, jak jsou v Buchově povídce *Deutsch-Hammertals Untergang* s despektem Čechů přezdívaní, svěřit geologický průzkum svého panství a raději jím pověřit školené Němce.

Negativní obraz Slovanů je konečně umocňován popisem jejich přístřešků. Kdysi prosperující německá vesnice Seckendorf, centrum fiktivního Seckena panství, se po „čechizaci“ údajně proměnila v město duchů s polorozpadlými domy, kolem nichž se prohánějí kozy.³⁵⁷ Podobně, či snad ještě hůře vypadá též česká osada ve vesnici Neuenthal, v níž se odehrává část Liliova vyprávění. Čtenáři při popisu tohoto českého tábora vyvstávají před očima téměř „asijské poměry (...): nahé děti, špatně oblečené ženštiny vařící venku na otevřeném ohni“.³⁵⁸ A hrdinu Mimrova románu *Batterie 4* při přejezdu z východní fronty na západní frontu okamžitě překvapí náhlá proměna krajiny. Když se ocitá ve Východním Prusku, spatřuje všude „upravená pole, vyzdobené vesnice, čisté domy a zahrady. Jaký to protiklad k tomu, co viděl v Rusku.“³⁵⁹

Mnohem skrovněji Liliovy, Protzovy, Buchovy, Mimrovými a Neuendorffovými publikacemi prostupuje antiromanismus. Nenávist byla rozdmýchávána výhradně vůči francouzskému národu. Nejpregnantněji tuto averzi vyjádřili zejména dva autoři – Ludwig Protz ve sbírce básní *Der Bezwinger* a Willi Buch v knize *Der Deutsche Weg*. Protz i Buch z tradovaných znaků „středozevní/vestické rasy“ vybrali pro své potřeby pouze jeden, a to v „osvětových“ příručkách neustále vyzdvihoanou brutalitu. V publikaci *Der Bezwinger* a *Der Deutsche Weg* jsou proto Francouzi vždy asociováni s krví a mučením. Jestliže Buch operoval s metaforou tygrů, vlků a šakalů, kteří sápadají německou zem,³⁶⁰ Protz vystavěl svou báseň *Die schwarze Schmach am Rhein* kolem postavy francouzského „niggra“, čímž „rasovou“ duchovní perverzi zvýraznil ještě domněle méněcenným vzhledem.³⁶¹ Ať už měl francouzský mučitel jakoukoli podobu, krvelačnost zůstávala tatáž. Pro oběti je přitom typická jejich nápadná feminizace – matky, jimž jsou u prsou zabijeny děti,³⁶² do krve bičované stařeny a znásilňované dcery.³⁶³ Co příručky pouze konstatovaly, dokázal Buch s Protzem svým expresivním jazykem příhodně zveličít.

Zatímco ideje antisemitismu, antislavismu a antiromanismu bývaly v knihách pěti turnerů-spisovatelů přibližovány zejména pomocí povah a činů určitých postav, o nadřazenosti „árijské rasy“ vypovídal jak charakter hlavních hrdinů, tak jejich vzhled. Všechna zkoumaná epická díla se vyznačují nadmíru krásnými, fyzicky zdatnými, zdravými, zkrátka „rasově“ bezchybnými hrdiny, jejichž dokonalost konkrétně Willi Buch téměř pokaždé úzkostlivě vysvětloval „stalet[ými] pokrevní[mi] pout[y]“.³⁶⁴ Walter Leivheid se například mohl pyšnit podlouhlou germánskou lebkou, Gertraud Heedemannová modrými očima,³⁶⁵ Selma Altenkirchová dvěma plavými copy.³⁶⁶ Tutéž barvu vlasů měly také téměř všechny německé postavy Liliova románu³⁶⁷ či „velký a široký“³⁶⁸ Raimund Hollinger, ústřední protihráč hraběte Seckena. V dobré kondici jako Hollinger byl i turner a nadšený

---

³⁵⁶ Tamtéž, s. 277.

³⁵⁷ Buch, *Deutsch-Hammertals* (jako pozn. 342), s. 9, 11, 42, 44.

³⁵⁸ Schild [= Lilie], *Auf treuer* (jako pozn. 339), s. 39.

³⁵⁹ Mimra, *Batterie* (jako pozn. 334), s. 223.

³⁶⁰ Buch, *Der deutsche Weg* (jako pozn. 346), s. 62.

³⁶¹ Protz, *Der Bezwinger* (jako pozn. 337), s. 48.

³⁶² Buch, *Der deutsche Weg* (jako pozn. 346), s. 60.

³⁶³ Protz, *Der Bezwinger* (jako pozn. 337), s. 48.

³⁶⁴ Buch *Buchow, Um Schneide* (jako pozn. 344), s. 8.

³⁶⁵ Tamtéž.

³⁶⁶ Buch, *Selma* (jako pozn. 338), s. 5.

³⁶⁷ Schild [= Lilie], *Auf treuer* (jako pozn. 339), s. 56.

³⁶⁸ Buch, *Deutsch-Hammertals* (jako pozn. 342), s. 13.

stoupenec vandrovaní Walter Bertram.³⁶⁹ Mimrův hrdina se po konci války zase navrácí k veslování,³⁷⁰ které ostatně patří též k zálibám Reinharda von Unruha.³⁷¹

V souladu s ideálním vzhledem stojí vždy charakter postav. Protagonisté příběhů jsou obdařeni všemi ctnostmi, které jsou v „osvětové“ literatuře turnerských svazů dávány do souvislosti s „árijskou rasou“. Exemplárním příkladem je v povídce *Selma Altenkirch* Heinz Waltersdorf, který se podobá negativnímu otisku Richarda Schuberta. Pokaždé, objeví-li se Waltersdorf na scéně, je často v přímém kontrastu k Schubertovi odhalena jedna z jeho pozitivních stránek. V úvodní pasáži zachrání jako patnáctiletý Selmě život, když se s nimi převrátí motorový člun. Zatímco Selma trpí v Schubertových spárech, studuje Heinz v Jeně, odkud narukuje rovnou do války. Po jejím skončení vede jako zaměstnanec ministerstva války jednání se Spartakovci. Poté, co je z jejich strany zrádně zahájena palba, zastřelí Heinz hrdinně jednoho z nich – Richarda Schuberta. Za znetvoření mrtvoly nenáviděného soka mu hrozí vězení, prchá proto do Jižní Ameriky, kde neúnavnou prací od píky vybuduje prosperující podnik na zpracování dřeva. Amnestie a upřímná touha po Selmě jej podnítlí k návratu do vlasti.³⁷²

Mají-li hlavní postavy vůbec nějaké špatné vlastnosti, jsou buď podružné, nebo náleží do svazku údajně typických dědičných germánsko-německých slabostí. V příručkách pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí mezi nimi na prvním místě stojí prostomyslnost a důvěřivost. Přesně těmito rysy autoři opatřili své hrdiny. Tragédie Selmy Altenkirchové vyplývá z její prvotní důvěry k Schubertovi. Heinz Waltersdorf zase nevidí, že jeho první žena Dora Heiboldová je rovněž povolnou obětí Schubertových vilných choutek.³⁷³ Smrt Raimunda Hollingera má své příčiny v naivním spoléhání na úmluvu s hrabětem Seckenem³⁷⁴ a také Wilhelm Bertram chová spoustu ideálů, které všechny ztroskotávají na zradě jeho přátel a kolegů.³⁷⁵

Do svých knih tak Lilie, Protz, Buch, Mimra a Neuendorff vnesli černobílou polarizaci světa. Proti pozitivním „árijským“ hrdinům stojí šik nepřátel odlišné „rasy“ a od tohoto napětí se odvíjí zápletky příběhů. Pouze protivníky Wilhelma Betrama nelze charakterizovat jako příslušníky cizí „rasy“. Příčina zápornosti učitelů Hasenbeina a Friesacka tkví spíše v jejich chorobné ctižádosti a kariérismu, kterými je podle všeho nakazila moderní civilizace. K tomu se ještě vrátí pasáž o „duchovní svobodě“ v dílech turnerů-spisovatelů, před tím však budou zkoumány způsoby, jimiž autoři zpracovali v příbězích ideje „národní jednoty“.

Jazyk a jeho neposkvrněnost, první ideový celek spadající pod téma „národní jednoty“, je explicitně tematizován pouze v Liliově románu. V něm je němčina permanentně představována jako centrální identifikační znak členů německého národa. Mnoho postav Liliova vyprávění je bilingvní a od toho, který jazyk preferují, vyvozuje Lilie jejich příslušnost k tomu či onomu etniku. Velmi přesně proto Lilie vždy uvádí, zda určitá postava danou větu pronesla v češtině či v němčině. Jazyk Liliovi zároveň slouží jako distinkční prostředek mezi dobrem a zlem. Německy mluví zásadně jen kladné postavy, česky naopak všechny záporné.³⁷⁶ Willi Buch dokázal na funkci jazyka jako sjednocujícího národního prvku národa upozornit ještě jinak. V souboru povídek *Grenzland* a v samostatně vydané povídce *Deutsch-Hammertals Untergang* hovoří Buchovy postavy často různými německými

³⁶⁹ Neuendorff, *Der Weg* (jako pozn. 348), s. 21–22, 135.

³⁷⁰ Mimra, *Im Schatten* (jako pozn. 335), s. 191, 304–307.

³⁷¹ Buch-Buchow, *Hörselberg* (jako pozn. 347), s. 11.

³⁷² Buch, *Selma* (jako pozn. 338), s. 11, 25, 62, 89, 106–127.

³⁷³ Tamtéž, s. 84.

³⁷⁴ Buch, *Deutsch-Hammertals* (jako pozn. 342), s. 56, 68–71.

³⁷⁵ Neuendorff, *Der Weg* (jako pozn. 348), s. 200–212, 254–259, 305–307.

³⁷⁶ Schild [= Lilie], *Auf treuer* (jako pozn. 339), s. 45.

dialekty.³⁷⁷ Z tohoto stylistického prostředku, nasazovaného většinou k navození autenticity, lze vycítit Buchovu intenci ukázat nářečovou pestrost německého jazyka, jenž funguje jako dorozumivací prostředek jednoho a téhož národa, ať už jeho příslušníci bydlí v Maďarsku, Flensburgu nebo v českém pohraničí. Všem autorům je společné, že se všemožně snažili vyvarovat se používání cizích slov a své knihy nechali tisknout v gotické fraktuře.

Velmi dobře šlo myšlenky o jednotě německého národa vyjádřit také tématem války. Zejména Robert Mimra a Ludwig Protz dovedli za tímto účelem ozbrojený konflikt mezi lety 1914 a 1918 vhodně využít. Oba dva jej ze svého rakousko-uherského hlediska líčí jako katalyzátor unifikace říšskoněmecké a rakouské části německého národa. Walter z Protzovy povídky *Unter Tannenzweigen* proto nebojuje za rakouského mocnáře, nýbrž participuje „pod německým duchovním vedením“³⁷⁸ na osvobozovacím aktu sahajícím „od Baltského moře až po Bukovinu“.³⁷⁹ Mimrův hrdina si zase už na osmadvacáté stránce románu *Batterie 4* při bojích v Karpatech uvědomuje, že je „německým vojákem v c. a k. uniformě“³⁸⁰ a že ve skutečnosti nebojuje za Rakousko-Uhersko, nýbrž „za Německo, vlast mého srdce“.³⁸¹

Robert Mimra také velmi přesvědčivě zachytil jedinečnost kamarádství mezi vojáky. Příslušníci 4. Baterie, po níž je Mimrův první román nazván, si jsou v knize navzájem odkázáni na život a na smrt a chtějí-li přežít, musí držet pospolu.³⁸² Tento neopakovatelný prožitek vzájemných hlubokých vztahů, vrcholící po ukončení italského zajetí polibkem mezi hlavní postavou a jeho přítelem Erichem,³⁸³ charakterizuje Mimra opakovaně jako „cenné bohatství“,³⁸⁴ které nemůže pohřbit ani konečná porážka, neboť jeho podstata prý vyplývá z „osudové spojitosti“.³⁸⁵ Mimra dokonce vkládá do úst svého hrdiny úvahu, zda by nebylo nádherné, kdyby se právě kamarádské vztahy staly základem „nov[é] německ[é] říše (...), zocelen[é] v nejstrašlivější nouzi.“³⁸⁶ V dialogu s Erichem se nakonec hlavní postava vyznává ke svému poslání při budování této společnosti: „Pravda, Erichu! My frontovní vojáci se musíme stát vůdci!“³⁸⁷ V knihách *Batterie 4*, *Im Schatten des 3. November* a *Unter Tannenzweigen* tudíž první světová válka nepůsobí jako zničující tragédie, nýbrž v souladu s turnerským „völkisch“ světonázorem jako sjednotitelka a obroditelka národa, vystavěného na principech frontového kamarádství.

Myšlenkami o budování svorně semknuté společnosti v době po první světové válce se Mimra dotkl již třetího tematického okruhu „národní jednoty“, totiž „obnovy národa“, jejímž cílem měl být vznik „národního společenství“. Podle „osvětových“ spisů se na výstavbě nového typu německé společnosti měly podílet rodina, škola a spolky. Tyto ideje nejdůkladněji zapracoval do své knihy Edmund Neuendorff. V jeho románu *Der Weg in die Stille* ztělesňuje otec, učitel a turner Wilhelm Bertram ideální prototyp člověka všemožně se angažujícího na „obrodě“ německého národa. Jako vzorný základ „národního společenství“ působí zejména Bertramova rodina. Neuendorff konstruuje její příkladnost popisem určitých ikonických předmětů a úkonů. Několikrát je v knize jako symbol rodinné soudržnosti zmíněna třeba truhlice s rodinným pokladem.³⁸⁸ Stejnou symbolickou funkcí má i motiv rodinného domu, jež Bertram od počátku příběhu staví a do nějž se v závěru knihy se

³⁷⁷ Buch, *Deutsch-Hammertals* (jako pozn. 342), s. 8; Buch, *Grenzland* (jako pozn. 342), s. 62.

³⁷⁸ Protz, *Unter Tannenzweigen* (jako pozn. 336), s. 24.

³⁷⁹ Tamtéž.

³⁸⁰ Mimra, *Batterie* (jako pozn. 334), s. 28.

³⁸¹ Tamtéž.

³⁸² Tamtéž, s. 183.

³⁸³ Mimra, *Im Schatten* (jako pozn. 335), s. 169.

³⁸⁴ Mimra, *Batterie* (jako pozn. 334), s. 331; Mimra, *Im Schatten* (jako pozn. 335), s. 77.

³⁸⁵ Mimra, *Batterie* (jako pozn. 334), s. 188.

³⁸⁶ Mimra, *Im Schatten* (jako pozn. 335), s. 77.

³⁸⁷ Tamtéž, s. 79.

³⁸⁸ Neuendorff, *Der Weg* (jako pozn. 348), s. 324.

svými dětmi přestěhuje.³⁸⁹ K vykreslení modelového charakteru Bertramovy rodiny využil Neuendorff rovněž strategii komparace s negativním protikladem. Chaotická rodina ješitného učitele Hasenbeina a disfunkční rodina Bertramova přítele Heinricha Friesacka má proto v knize své zvláštní opodstatnění.³⁹⁰

Exemplárnost rodiny Wilhelma Bertrama nevyplývá v Neuendorffově podání jen z harmonické soudržnosti jejích členů, ale také z jasně ohraničených genderových rolí. Zatímco Bertramova dcera Hilde vyrůstá do podoby tiché, zbožné, citlivé dívky, jejího bratra Helmuta vychovává Bertram k tvrdé, vojácké mužnosti.³⁹¹ Také Bertramova sestra Hanne, která v rodině zastupuje zemřelou matku, dokonale naplňuje stereotypní představu ženy v domácnosti. Pod devízou „Nejsme tu, abychom byli šťastní, nýbrž abychom plnili svou povinnost“,³⁹² se přísná Hanne plně odevzdává vaření, úklidu a výchově, a to opět v naprostém kontrastu k Hasenbeinově a Friesakově ženě. Jediné, čím se Hanne odlišovala od „völkisch“ obrazu dokonalé německé ženy, byla její tvrdošijnost a hašteřivost, podle všeho důsledek velkoměstského původu. V díle ostatních autorů, kupříkladu v Buchově povídce *Um Schneide und Scheide*, již ženy žádné náznaky svéhlavosti či emancipace nemají a typická je pro ně podřízenost kladným mužským postavám. Gertraud Heedemannová z povídky *Um Schneide und Scheide* se zcela poddává Waltru Leivheidovi a po příjezdu na jeho statek s porozuměním přijímá radu staré selky: „Nauč se mlčet, když muži mluví, spát, když pracují.“³⁹³ Samotná Buchova metafora pochvy a meče v názvu povídky ostatně lépe jak cokoli jiného vystihuje, jaké poslání měli muž a žena při utváření „národního společenství“ podle zásad turnerského „völkisch“ světonázoru.

Poslední tematický okruh, rozebíraný na stránkách druhé kapitoly v rámci „národní jednoty“, zahrnoval myšlenky týkající se územní rozlohy a vnitřní správy velkoněmecké říše. Jak velké by z „völkisch“ perspektivy mělo být budoucí Německo, čtenářům podprahově prozrazovaly příběhy odehrávající se v době po ukončení válečného konfliktu. Již z názvu Buchova souboru povídek *Grenzland* zaznívá narážka na hranici „ideální“ německé říše a například kulisu příběhů o Andresi Klausenovi a Klausu Nissenovi tvoří přímo hlasování o průběhu dánsko-německé hranice.³⁹⁴ Jejich zápal po připojení k Německé říši a zaokrouhlení hranic podle národnostního a jazykového principu dokonale souzní s rozhořčením Waltera v Protzově povídce *Unter Tannenzweigen*. Při cestě z fronty domů si Walter musí odplivnout, když v novinách vidí titulek „Osud německých Čech ještě nerozhodnut!“.³⁹⁵ S jeho výrokem „Má žít Němec někde jinde, než ve velké mateřské zemi, kam již odjakživa patří?“³⁹⁶ by se pravděpodobně identifikovaly i všechny ostatní kladné postavy analyzovaných děl včetně třeba takového Georga Nachtigalla, který se v Liliově románu prezentuje jako potomek durynských kolonistů a který se tudíž v Čechách necítí jako cizinec, nýbrž jako německý pán svého pozemku.³⁹⁷

Že by měl být nový německý stát silnou monarchií, jak si to přály příručky pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí, měl čtenář příležitost uvědomit si především v povídce *Wo liegt das Land?* z Buchovy knihy *Grenzland*. Nesmí přitom mást, že se děj povídky odehrává na malém území, které se oficiálně jmenuje Svobodná lidová republika Gründingen. Tato fiktivní zemička, jež je založena na „rasových“ zákonech, totiž měla

³⁸⁹ Tamtéž, s. 246.

³⁹⁰ Tamtéž, s. 25–29, 40–41, 107–113, 370–371.

³⁹¹ Tamtéž, s. 61, 64, 312–314.

³⁹² Tamtéž, s. 275.

³⁹³ Buch Buchow, *Um Schneide* (jako pozn. 344), s. 28.

³⁹⁴ Buch, *Grenzland* (jako pozn. 343), s. 42–61, 68–101.

³⁹⁵ Protz, *Unter Tannenzweigen* (jako pozn. 336), s. 25.

³⁹⁶ Tamtéž.

³⁹⁷ Schild [= Lilie], *Auf treuer* (jako pozn. 339), s. 59.

představovat vzor pro budoucí velké Německo a s republikou neměla společného vůbec nic. Její obyvatelé, „šlechta čisté krve“,³⁹⁸ jsou sice svobodní, ovšem na shromáždění mužů se usnáší, aby byl jenom „jeden [z nich] (...) pán pánů“³⁹⁹ – a jím se stává hlavní postava povídky Hans von Gründenfels. Gründenfels také okamžitě jmenuje svého kancléře a jeho pomocníka, načež mu shromáždění mužů skládá přísahu jako svému novému „vévodovi“.⁴⁰⁰ V Gründingenu se tak realizuje nepomíjivá myšlenka germánské monarchie, která podle Bucha jako jediná může naplňovat německou zemi tím pravým obsahem.⁴⁰¹

Třetím bodem turnerského „völkisch“ světonázoru byla podle zjištění druhé kapitoly „duchovní svoboda“, sestávající z myšlenek antikatolicismu, antisocialismu, „antimaterialismu“, „rasově“ adekvátního náboženství, národně-sociálního citění a „pravého“ německého životního postoje. Výpady proti dogmatům a politickému vlivu katolické církve jsou bez výjimky součástí všech uměleckých děl Adolfa Lilie, Williho Bucha, Ludwiga Protze, Roberta Mimry a Edmunda Neuendorffa, liší se od sebe pouze intenzitou a způsobem, jakým je autoři zakomponovali do textu. Willi Buch v knize *Der Deutsche Weg* a Ludwig Protz ve sbírce básní *Der Bezwinger* přistoupili k přímým útokům a pokoušeli se vystihnout, jak „Řím“ a „jezuita“ negativně působili a stále ještě působí na německý národ.⁴⁰² V Protzově sbírce byl tento tradiční narativ rakouského a československého turnerského svazu ještě umocněn ilustracemi Friedricha Rudolfa Zenkera. Na jedné z nich je vidět kněze, který s křížem v ruce dává požehnání k „ráně dýkou“.⁴⁰³ I v díle *Staffelstein* a v povídce *Hörselberg* Buch katolickou církev bez jakýchkoli zábran očerňuje jako zpustlou a pokryteckou instituci, jež člověka svazuje pouty údajně absurdních dogmat. Kapitola *Hexentanz* z knihy *Staffelstein* detailně líčí zvrácené orgie v bamberském dómu i výslech a popravu „duchovně svobodné“ Emmy Uffinger, která je nařčena z čarodějnictví.⁴⁰⁴ Postava vikáře Unterlacha v závěrečné kapitole téže publikace a osobnost Reinharda von Unruha z povídky *Hörselberg* Buchovi zase sloužily ke zpochybnění smyslu celibátu a monogamie. Unterlach je ve své cele sžírán sexuálním pudem a s ním spjatými pocity viny, zatímco Unruh na vrcholu své mužnosti musí čelit frigiditě své ženy a cítí se v důsledku „papeženeckého mnišství“ „duchovně vykastrován“.⁴⁰⁵ Krizi oba dva překonávají opuštěním křesťanských zásad a příklonem k „přirozenému“, neboť „rasou“ předurčenému „čistému plození“.⁴⁰⁶

Autoritu a zvyklosti katolické církve podkopávali turneři-spisovatelé kromě této obnažené kritiky ještě jinak a méně nápadně. Ponechá-li se stranou pár spíše nostalgických popisů „německých“ vánoc na frontě, v zajetí⁴⁰⁷ nebo těsně po válce,⁴⁰⁸ nejsou křesťanské svátky pro autory obecně žádné téma. Jako alternující festivity jsou zato do příběhů nápadně často zařazeny svátky letního a zimního slunovratu, které byly ve „völkisch“ interpretaci starodávnými germánskými festivitami k uctění boha Baldra. Ani v nejmenším nelze tedy považovat za náhodu, že ke sblížení Reinharda von Unruha s jeho novou láskou Irmelin im Hof dochází právě v den letního slunovratu.⁴⁰⁹ Také v Buchově povídce *Um Schneide und*

³⁹⁸ Buch, *Grenzland* (jako pozn. 343), s. 132.

³⁹⁹ Tamtéž, s. 143.

⁴⁰⁰ Tamtéž.

⁴⁰¹ Buch, *Der deutsche Weg* (jako pozn. 346), s. 11.

⁴⁰² Protz, *Der Bezwinger* (jako pozn. 337), s. 24, 25, 37; Buch, *Der deutsche Weg* (jako pozn. 346), s. 8, 10, 25–26, 30.

⁴⁰³ Protz, *Der Bezwinger* (jako pozn. 337), s. 31.

⁴⁰⁴ Buch, *Staffelstein* (jako pozn. 345), s. 63–92.

⁴⁰⁵ Buch-Buchow, *Hörselberg* (jako pozn. 347), s. 51

⁴⁰⁶ Buch, *Staffelstein* (jako pozn. 345), s. 151–166; Buch-Buchow, *Hörselberg* (jako pozn. 347), s. 132–133, 156.

⁴⁰⁷ Mimra, *Batterie* (jako pozn. 334), s. 96–97; Mimra, *Im Schatten* (jako pozn. 335), s. 92–94.

⁴⁰⁸ Protz, *Unter Tannenzweigen* (jako pozn. 336), s. 32–33.

⁴⁰⁹ Buch-Buchow, *Hörselberg* (jako pozn. 347), s. 127.

Scheide ztrácí Gertraud Heedemannová své panenství v magické svatojánské atmosféře⁴¹⁰ a byl to opět den letního slunovratu, během něhož se vikář Unterlach z Buchova díla *Staffelstein* zřekne svého církevního poslání a oddá se lásce s Emmou Olvigovou, dívkou „čisté krve [a] svobodn[ého] duch[a]“.⁴¹¹ V povídce *Um Schneide und Scheide* není ale letní slunovrat pouze kulisou pohlavního aktu, nýbrž pozadím celé první části vyprávění, zatímco druhá část povídky se na Leivheidově statku odehrává zákonitě v čase zimního slunovratu, doprovázeného řadou tajuplných pohanských obřadů, které Buch zanesl i do knihy *Staffelstein*.⁴¹² Rovněž Edmund Neuendorff celý jeden oddíl svého románu nazval *Sonnwendfeier*, tedy *Letní slunovrat*, a vyplnil tuto pasáž detailním popisem všech možných rituálů, ačkoli pro další vývoj dějové linie nemá tato dlouhá odbočka vůbec žádný význam.⁴¹³

Málo nápadný, ale konstantní způsob, jímž byl v příbězích demonstrován odklon od katolické církve, respektive od křesťanství, spočíval v pojmenování postav. Autoři studovaných děl zalidnili svá díla četnými figurami, z nichž ty kladné jsou nositeli jmen, považovaných za prastará německá jména. Netýká se to jen hlavních, již výše zmíněných hrdinů, nýbrž i okrajových postav. Stačí se podívat, jaká jména dal Neuendorff některým účastníkům oné slavnosti letního slunovratu v románu *Der Weg in die Stille*: Mathilde, Burkhardt, Wolfgang, Rottraut, Diether, Neidhart a Guntram.⁴¹⁴ Naopak škodil-li nějaký Němec svému národu, obdržel od autorů záměrně biblické jméno. Tohoto pravidla se však striktně držel jen Willi Buch. Například Unruhova cudná svěřenkyně Elsabee je v povídce *Hörselberg* se „zvířecí smysl[ou] chtivost[í]“⁴¹⁵ obtěžována spolužákem Petrem Mattenem. Peter je rovněž jméno Němce, který v povídkovém souboru *Grenzland* sympatizuje s Dány a je protivníkem Andrese Klausena i Klause Nissenena.⁴¹⁶ Rovněž Seckenův syn, naplněný „renegátsk[ou] nenávist[í]“⁴¹⁷ vůči všemu německému, byl v povídce *Deutsch-Hammertals Untergang* příznačně pojmenován Josef.

Otázka antisocialismu nepřípadla autorům zkoumaných děl tolik relevantní jako otázka antikatholicismu, přesto lze výpady vůči levicovým směrům v textech rovněž odhalit, a to nejvýrazněji v povídce *Selma Altenkirch*. Richard Schubert v ní personifikuje ideu, která byla ukotvená v příručkách pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí a podle níž byl socialismus „neněmecké“ učení sloužící výhradně židovským zájmům. Propojení socialismu a židovství obrazně zpracoval i Friedrich Rudolf Zenker v ilustracích k Protzově sbírce básní *Der Bezwinger*. Na obrázku s titulem *Dolchstoß* je to právě socialista s pěticipou hvězdou na hrudi a výrazně asiatskými rysy v obličeji, kdo vráží dýku do zad německého vojáka. Hned o stránku dále na ilustraci nazvané *Schandzeitbilder* spěje masa lidí s pěticipými hvězdami na vlajkách k ohromné hromadě lebek. Na ní trůní v imperátorské póze gigantická postava Žida se zlatým teletem na klíně; Židovy bosé nohy pošlapávají německou císařskou korunu a na špičce koruny, kterou sám má na hlavě, se opět skví hvězda s pěti cípy.⁴¹⁸

Autoři však opatrně, a v porovnání s „osvětovými“ publikacemi dokonce obezřetněji distingovali mezi internacionálním „lumpenproletariátem“ a německým dělnictvem. Kupříkladu Nissenův politický protihráč Niels Nielsen vystupuje v Buchově knize *Grenzland* jako vůdce flensburského dělnictva a odpůrce buržoazie. Jakmile je však ve hře „boj za svobodu Šlesvicko-Holštýnska“,⁴¹⁹ táhne Nielsen s Nissenem za jeden provaz. K tomuto

⁴¹⁰ Buch Buchow, *Um Schneide* (jako pozn. 344), s. 14.

⁴¹¹ Buch, *Staffelstein* (jako pozn. 345), s. 159.

⁴¹² Tamtéž, s. 9–23.

⁴¹³ Neuendorff, *Der Weg* (jako pozn. 348), s. 293–308.

⁴¹⁴ Tamtéž, s. 298, 300–303.

⁴¹⁵ Buch-Buchow, *Hörselberg* (jako pozn. 347), s. 74.

⁴¹⁶ Buch, *Grenzland* (jako pozn. 343), s. 43–46, 50–52, 57–59, 74–77, 83.

⁴¹⁷ Buch, *Deutsch-Hammertals* (jako pozn. 342), s. 43.

⁴¹⁸ Protz, *Der Bezwinger* (jako pozn. 337), s. 31, 33.

⁴¹⁹ Buch, *Grenzland* (jako pozn. 343), s. 99.

povědomí o pozitivních stránkách „německého“ socialismu přiváděl čtenáře i Robert Mimra, jehož hlavní postava z románu *Im Schatten des 3. Novembers* se po válce vyučuje u jednoho knihtiskaře a při této příležitosti proniká do dělnického prostředí. V něm spatřuje, že „tito dělníci, tito ‚Sozi‘ zastávají völkisch stanovisko mnohem více než mnozí nacionálové, kteří při pivu zpívají *Wacht am Rhein* [kurziva M. K.] a další sobotu propustí kvalitního německého dělníka, aby ve své továrně zaměstnali levnou českou sílu z okolní české vesnice“.⁴²⁰

V jednání „nacionálů“, kteří vybírají své zaměstnance nikoli dle národnosti, nýbrž s ohledem na profit, lze pociťovat již velmi subtilní kritiku „materialismu“. Turneřispisovatelé za jeho semeniště nejčastěji považovali město. Pouze Flensburg coby bašta německví na severu a Postupim coby „srdce, hlava, rozum a duše Německa“⁴²¹ byly v publikacích nahlíženy pozitivněji. Averse vůči velkoměstské kultuře a způsobu života se v dílech nejčastěji projevuje umístěním příběhu na odlehlý, starodávně působící venkov, apoteózou selského života a kýčovitými obrazy přírodních scenérií.⁴²² Děj Neuendorffova románu se sice odehrává v nejmenovaném maloměstě, ale Wilhelm Bertram z tohoto kotle zášti a přetvářky permanentně uniká do braniborské zeleně a nakonec se před ním uzavře ve svém rodinném „hradu“.⁴²³ A když se hlavní hrdina Mimrova románu vrátí z války do rodného města, vydává se ihned do nedalekého lesa, kde mu „půda vlasti von[ěla] vstříc“⁴²⁴ a kde mezi mocnými duby odkrýval vlast „v její původnosti“.⁴²⁵

Z dosavadního popisu jednání a činů většiny ústředních postav muselo vyplynout, že se vždy jednalo o hrdiny v pravém slova smyslu. Ať Walter v Protzově povídce *Unter Tannenzweigen*, Wilhelm Bertram v Neuendorffově románu *Der Weg in die Stille* nebo Heinz Waltersdorf v povídce *Selma Altenkirch* od Williho Bucha, všichni svým přímým jednáním, dodržováním určitých zásad, obětavostí a dobrosrdečností slepě následovali imperativ „hrdinského“ životního postoje. Byli to bez výjimky buď vojáci, bojovníci za německou jednotu nebo idealisté usilující o upevnění německého národovectví. Jejich titanismus byl doprovázen častými pády, ovšem všichni zůstali – zde se hodí název další Zenkerovy ilustrace ke sbírce *Der Bezwinger – Die Unbesiegten* čili neporažení.⁴²⁶ I znesvěcená Selma Altenkirchová opět nabyde podoby cudné světice poté, co začne pracovat jako sestra v lazaretu. Znovu je proto hodna lásky Heinze Waltersdorfa.⁴²⁷ Při východu slunce, tak končí Buchova povídka *Selma Altenkirch*, se „jejich ústa, jejich srdce spojila do věčného svazku“.⁴²⁸ Buch nebyl přitom jediný z autorů, který si posloužil magického obrazu východu slunce jako symbolu hrdinského znovuzrození.

Adolf Lilie, Willi Buch, Ludwig Protz, Robert Mimra a Edmund Neuendorff nabídli turnerům žánrově i tematicky pestré knihy, které byly z perspektivy vedoucích turnerských činitelů hodnoceny jako mimořádně „dobré“. Umělecky a velmi přesvědčivě v nich totiž byly zpracovány jednotlivé body turnerského „völkisch“ světonázoru. Nic přitom v příbězích nebylo ponecháno náhodě. Nejen charakteristika okolí, ale také vlastnosti postav, jejich činy, dialogy nebo dokonce i jména nenásilně zprostředkovávaly různé ideje, které u čtenářů mohly výrazně přispět k formování jejich světonázoru podle „völkisch“ zásad. Efektivita knih jako

⁴²⁰ Mimra, *Im Schatten* (jako pozn. 335), s. 266.

⁴²¹ Buch, *Der deutsche Weg* (jako pozn. 346), s. 57.

⁴²² Např. Schild [= Lilie], *Auf treuer* (jako pozn. 339), s. 7, 51–52; Buch, *Deutsch-Hammertals* (jako pozn. 343), s. 48, 66–67; Buch, *Buchow, Um Schneide* (jako pozn. 344), s. 31–32; Buch, *Grenzland* (jako pozn. 342), s. 104–105, 142; Protz, *Unter Tannenzweigen* (jako pozn. 336).

⁴²³ Neuendorff, *Der Weg* (jako pozn. 348), např. s. 237–244, 335–338.

⁴²⁴ Mimra, *Im Schatten* (jako pozn. 335), s. 190.

⁴²⁵ Tamtéž.

⁴²⁶ Protz, *Der Bezwinger* (jako pozn. 337), s. 55.

⁴²⁷ Buch, *Selma* (jako pozn. 338), s. 95.

⁴²⁸ Tamtéž, s. 127.

strategie šíření myšlenek „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ je ovšem sporná. Závěrečná podkapitola tuto tezi rozvede podrobněji.

4.4 Problémy

Tak jako existují doklady o horlivých „dietwartech“, kteří svůj úřad vykonávali svědomitě a s nepopiratelnými úspěchy, dochovaly se rovněž zprávy o knihovnách s bohatými fondy, o nadšených knihovnicích i o knihách, které u turnerů dosáhly velkého ohlasu. Ovšem zcela shodně jako instituce „dietwartů“ bylo též úsilí indoktrinovat turnery pomocí knih postihnuto řadou komplikací. K rozpoznání problémů, které snižovaly vliv „dobré“ beletrie a poezie na světonázorové formování turnerů, vedou tři různé cesty. Zaprvé je možné opřít se o zprávy a analýzy v turnerských periodikách, v nichž jsou některé potíže přímo zmíněny, i když se tak děje velmi zřídka a většinou jen v náznacích. Další způsob byl uveden již v kapitole o „dietwartech“. Stále znovu publikované úvahy o vhodném charakteru „dietwarta“ lze chápat jako reakci na to, že většina funkcionářů byla představě ideálního „dietwarta“ dosti vzdálena. Analogicky bylo opakované uveřejňování seznamů „dobrých“ knih zřejmě vyvoláno zjištěním, že turneři permanentně neměli jasno v tom, které knihy byly „dobré“ a které „špatné“. Do třetice mohou určité slabiny zkoumané strategie vyjít najevo tehdy, pokud se statisticky vyhodnotí počet spolkových knihoven a jejich svazků.

Za základní a neutuchající problém v DTB, DTB 1919 a DTV lze považovat nedostupnost „dobrých“ knih. Podobně jako v řadě spolků ještě na počátku 30. let nepůsobili žádní „dietwarti“, chyběla v nezanedbatelném množství spolků též spolková knihovna. Pro období od roku 1906 do roku 1913 je možné ze statistických údajů DTB vyvodit, že nejednomu spolku byla knihovna zcela podružnou záležitostí. Například turnerský spolek „Deutsche Turnverbindung Jahn Gablonz an der Neiße“ (Německý turnerský spolek Jahn v Jablonci nad Nisou), tyrolský spolek „Turnverein Kuffstein“ (Turnerský spolek Kuffstein) nebo štyrský spolek „Deutschvölkischer Turnverein Arnfels“ (Německý völkisch turnerský spolek v Arnfelsu) každoročně hlásily, že nevlastní ani jeden svazek. Braniborský turnerský spolek „Deutscher Turnverein Germania Blumenberg“ (Německý turnerský spolek Germania v Blumenbergu) se zase v roce 1911 zmohl všehovšudy na čtyři svazky, načež stejný počet stereotypně uváděl i v následujících dvou letech, jak v *Příloze* práce znázorňuje Tabulka č. 2.

Po vzniku DTB 1919 se na tomto stavu změnilo jen pramálo. Třebaže počet spolkových knihoven stoupal, vlastnilo roku 1928 svou knihovnu údajně pouhých 424 spolků z celkových 841, tedy jen slabá polovina. V některých krajích, jako například v turnerském kraji „Norddeutschland“, byl poměr mezi spolky s knihovnami a spolky bez knihoven ještě dramatičtější a dosáhl hodnoty 1:2.⁴²⁹ Do roku 1932 se podařilo mnohé zlepšit, nicméně 247 spolků z 815 podle všeho stále nemělo ani jednu jedinou knihu.⁴³⁰ S naprosto stejnou blamáží se potýkal i československý svaz DTV. Roku 1922 musel svazový „dietwart“ Adolf Seifert konstatovat, že „jen málo spolků vlastní větší knihovny“⁴³¹ a jeho nástupce Karl Binder o šest let později nezjistil žádný pokrok: v župě „Westböhmischer Turngau“ měly prý „skutečné

⁴²⁹ Standeserhebung des Deutschen Turnerbundes am 31./12. 1928, in: Bundesturnzeitung 10, 1929, 13, s. 179–182.

⁴³⁰ Standeserhebung des Deutschen Turnerbundes am 31./12. 1932, in: Bundesturnzeitung 14, 1933, 10, s. 125–128.

⁴³¹ Verhandlungsschrift aufgenommen in der Verbands-Turnratsitzung am Samstag, den 1. Ostermond 1922, 8 Uhr abends, in Komotau, Hotel Scherber, Hubertuszimmer. Fortsetzung am Sonntag, den 2. Ostermond, 8 Uhr vormittags, ebendasselbst, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 3, 1922, 9, s. 79–81, zde s. 81.

knihovny jenom Plzeň a Stod“⁴³² v župě „Jeschken-Iser-Turngau“ obsahovaly knihovny, „– pokud vůbec existovaly – převážně jen tělovýchovné knihy, knihy s völkisch tematikou téměř vůbec ne“⁴³³ 74 spolků župy „Aupa-Elbe-Turngau“ mohlo zase vykazat knihovnu jenom ve 28 případech⁴³⁴ a tak by se dalo pokračovat dále.

Není se tedy třeba divit dalšímu svazovému „dietwartovi“ DTV Emilu Czihalovi, že pro rok 1929 vytvořil raději souhrnnou statistiku. Z propagandistického hlediska působilo lépe, když bylo čtenářům periodika sděleno, kolik spolkových knihoven existuje a kolik svazků se v nich celkem nachází.⁴³⁵ Czihal takto velmi elegantně zastřel fakt, že v rozsahu sbírek jednotlivých knihoven panovaly enormní rozdíly. Nerovnoměrné rozložení knih je velmi dobře sledovatelné ve statistikách svazů DTB a DTB 1919. V prvním jmenovaném svazu byla více jak polovina veškerých publikací koncentrována v župě „Niederösterreichischer Turngau“, „Ostfränkischer Turngau“ a „Salzburger-Oberösterreichischer Turngau“. Tabulka č. 3 v *Příloze* ukazuje, že roku 1906 se ve spolicích župy „Niederösterreichischer Turngau“ dokonce nacházela téměř třetina všech svazků.

Avšak ani v rámci žup nebyly svazky rozloženy souměrně. V oněch třech župách s vysokým počtem svazků v knihovnách se profilovaly tři spádové spolky, které svými knihovnamí zastíňovaly všechny ostatní: „Erster Wiener Turnverein“, „Deutscher Turnverein Eger“ a „Deutsche Turngemeinde Jahn Linz“ (Německá turnerská obec Jahn v Linci). Z Tabulky č. 2 a z Tabulky č. 3 lze v *Příloze* vyčíst, že v roce 1906 vlastnily tyto tři spolky více knih, než kolik jich dohromady měly župy „Deutscher Turngau Jahn für Nordböhmen“ (Německá turnerská župa Jahn pro Severní Čechy), „Steiermärkischer Turngau“ (Štýrská turnerská župa), „Turngau Brandenburg“, „Turngau Niedersachsen“ (Turnerská župa Dolní Sasko) a „Deutschirolischer Turngau“ (Německotyrolská turnerská župa). Tatáž nevyváženost byla charakteristická i pro DTB 1919. Od roku 1924 do roku 1932 neuplynul rok, v němž by spolky turnerského kraje „Turnkreis Ostmark (Niederösterreich)“ neměly v majetku více jak polovinu všech knih, které se nacházely ve spolkových knihovnách DTB 1919. Samotná župa „Wiener Turngau“ mívala tolik svazků, že se jí nemohla vyrovnat žádná jiná župa, ba ani žádný ze zbylých pěti krajů. I když tedy svazy DTB, DTB 1919 a DTV disponovaly podle oficiálních výkazů desetitisíci svazků knih, neznamená to, že by k nim měl každý turner snadný přístup. Ze statistik plyne, že většina publikací byla soustředěna jen v několika málo spolicích. Četné spolky knihovnu buď vůbec nezřídily, nebo ji měly vybavenou tak nuzně, že o nějaké sbírce vhodné indoktrinační literatury nemůže být ani v nejmenším řeč.

K tomu všemu je třeba připočíst ještě pozoruhodný a obtížně vysvětlitelný fenomén, o němž podávají svědectví výroční statistiky v periodikách svazu DTB a DTB 1919. V Tabulce č. 2. v *Příloze* práce lze například sledovat, že spolek „Deutscher Turnverein Petschau“ (Německý turnerský spolek Bečov nad Teplou) vlastnil v roce 1906 údajně 20 knih, rok na to se jejich počet zdesetinásobil, roku 1908 ale spolek už neměl podle svazové statistiky žádnou knihu, o rok později jich nahlásil deset, pak opět žádné neměl, v roce 1911 si jich znovu deset pořídil a v následujících dvou letech stojí ve statistice opět nula. S takovouto sinusoidou je možné setkat se u většiny spolků, žup a krajů z DTB i DTB 1919, v některých případech dokonce nastala permanentní regrese v počtu svazků. Tabulka č. 3 v *Příloze* zachycuje tento úbytek knih velmi názorně. Třeba v župě „Niederösterreichischer Turngau“ svazu DTB z 6 767 svazků v roce 1907 zbylo roku 1909 už jen 5 412 svazků a

---

⁴³² Theodor Fischer / Wilhelm Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 31. Lenzmond und 1. Ostermond in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße 11, „Posthof“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 9, 1928, 9, s. 125–134, zde s. 128.

⁴³³ Tamtéž.

⁴³⁴ Tamtéž, s. 129.

⁴³⁵ Czihal, Dietbericht (jako pozn. 39).

počet děl dále klesal na 2 646 v roce 1913. Některé spolky, jako například roku 1905 spolek „Erster Wiener Turnverein“, ve svém puristickém a xenofobním zápalu vytřídily z knihovny všechna cizojazyčná díla,⁴³⁶ ovšem něco takového muselo většinou představovat jednorázový akt, a nemůže být proto vysvětlením ani pro dlouhodobé kolísání počtu knih v bečovském spolku, ani pro přetrvávající úbytek publikací v župě „Niederösterreichischer Turngau“. Zdá se, jako by nákup, prodej, darování a výměna publikací v rámci turnerských spolkových knihoven probíhaly mnohem dynamičtěji, než by se předpokládalo. Na otázku, jestli tato fluktuace knih v knihovnách měla pozitivní dopad na světonázorové formování turnerů-čtenářů, prozatím nelze dát uspokojivou odpověď.

Odpovědi se při současném stavu poznání nedočká ani otázka, zda absence knihoven korelovala s absencí „dietwartů“. Vzniká ale dojem, že existovaly spolky, které pro výchovu a vzdělávání svých členů ve „völkisch“ smyslu obecně činily velmi málo. Nejenže se zdráhaly zřídit funkci „dietwarta“, ale neměly ani vlastní knihovnu, neboť „téměř bez výjimky vydá[valy] veškeré spolkové příjmy pro turnerské účely“.⁴³⁷ Vedení svazů ale postrádala jakékoli nástroje, jimiž by mohla spolky k založení knihoven přinutit. Opakovaná nařízení, aby každý spolek povinně vlastnil určité publikace,⁴³⁸ přinesla v DTB 1919 jen drobné úspěchy.⁴³⁹

Ovšem i za předpokladu, že v turnerská rada jistého spolku zřídila úřad „dietwarta“ i knihovnu, nebylo ještě automaticky zaručeno, že „dobré“ knihy z knihovního fondu indoktrinují turnery myšlenkami turnerského „völkisch“ světonázoru. Pro fungování knihovny byla totiž rozhodující osoba jejího správce. Z minulé kapitoly je ale známo, že ne jeden „dietwart“ ve své funkci příliš nevynikal. Zvláště působil-li v turnerském spolku „papírový dietwart“, knihovna mohla jen těžko prosperovat. Situace se asi příliš nezlepšila ani tehdy, když správu knihoven v některých spolcích převzali knihovníci. Mnoho z nich prý totiž ani trochu „ne[bylo] v obraze“,⁴⁴⁰ jak si ještě v roce 1930 postěžoval Karl Niemetz, vrchní „dietwart“ turnerského kraje „Turnkreis Ostmark (Niederösterreich)“ svazu DTB 1919. Podle něj někteří knihovníci ani „nedokáží svou knihovnu správně doplňovat a pouze spravují to, co už v knihovně je“.⁴⁴¹

Rovněž svazové knihovny rakouského a československého svazu narážely na celou řadu potíží. Téměř žádné spolky neuposlechly výzvu zasílat do svazových knihoven výroční zprávy, brožury ze slavností a další lokální písemnosti, ačkoli se předseda svazu DTV Theodor Fischer a svazový knihovník Erwin Mehl z DTB 1919 prostřednictvím periodik znovu a znovu obraceli na spolky s toutéž prosbou.⁴⁴² Erwinu Mehlovi navíc vyvstávaly ještě další starosti. Vedení svazu dlouho nemohlo najít pro svazovou knihovnu vhodné prostory, takže celý knižní fond zůstával zabalený v „7 velkých bednách“⁴⁴³ tak dlouho, dokud ho Mehl v roce 1930 neměl možnost vyrovnat do prosklených skříní v novém sídle svazu. To ale také

---

⁴³⁶ Oficiální argument spolku „Erster Wiener Turnverein“ zněl, že cizojazyčná díla jsou jen překlady nebo napodobeniny děl německých. Spolek si ponechal pouze jednu italskou knihu z 16. století. Wiener Stadt- und Landesarchiv, Fond Erster Wiener Turnverein, Karton 1: složka „Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864, 1865, 1867, 1870, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931“, Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins über das 44. Vereinsjahr 1904, Wien 1905, s. 12.

⁴³⁷ Von den Büchereien (jako pozn. 32).

⁴³⁸ Karl Schwab, Sitzung des Bundesdietausschusses, in: Bundesturnzeitung 11, 1930, 5, s. 72–73, zde s. 72.

⁴³⁹ Auswald, Vom Lesen, (jako pozn. 258).

⁴⁴⁰ Vom Kreisdietaarte, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich). Beilage 33 des 11. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Nebelmonds 1930, s. 163.

⁴⁴¹ Tamtéž.

⁴⁴² Fischer / Haberditz, Verhandlungsschrift (jako pozn. 107), s. 350; [Erwin] Mehl, Bundesbücherei. Eingänge im Eismonat und Hornung, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 9, s. 117; Erwin Mehl, Bundesbücherei. Eingänge im Lenzmonat, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 12, s. 160; Mehl, Bundesbücherei, 1929 (jako pozn. 99).

⁴⁴³ Mehl, Jahresübersicht (jako pozn. 91), s. 53.

znamená, že do roku 1930 byla svazová knihovna DTB 1919 přístupná jen Mehlovi a svůj „účel (...) vůbec neplnila“.⁴⁴⁴

Jako velmi nesnadná se ukázala i souhra mezi jednotlivými aktéry knižního trhu. Nejvíce problémů přitom v DTB 1919 a DTV vyvolávaly jejich obchodní domy, z nichž knihovny a turneři měli odebírat zlevněné „dobré“ knihy. Ještě před tím, než byl v DTV zřízen Obchodní distribuční dům, varoval roku 1924 v periodiku *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* anonymní turner před tímto z finančního hlediska riskantním krokem.⁴⁴⁵ Přestože v mnohých ohledech onen turner viděl budoucnost příliš černě, některé z jeho předpovědí se naplnily. Turneři, jež provozovali vlastní obchod s turnerským zbožím, většinou viděli v Obchodním distribučním domě spíš neblahou konkurenci než partnera. Jiní turneři se zase domnívali, že u výrobců pořídí sháněné potřeby ještě levněji, a raději proto nadále objednávali u nich. Pro obchodní dům byl ale počet zákazníků klíčový, protože s jeho nárůstem se na jedné straně snižovaly ceny zboží a na straně druhé stoupal obrat, který plynul do kasy svazu DTV.⁴⁴⁶

I mezi členy DTB 1919 vládla enormní nedůvěra vůči Obchodnímu domu DTB 1919, neboť jeho jednatel jej přivedl až na pokraj finanční katastrofy. Jakmile svaz problémový podnik sanoval snížením počtu zaměstnanců, založením nového účetnictví, stanovením nových cen zboží či rozpuštěním filiálék,⁴⁴⁷ udeřila hospodářská krize, která počet klientů dále výrazně snížila a sklad naplnila neprodaným zbožím⁴⁴⁸ – přesně to, před čím v roce 1924 varoval autor článku v periodiku DTV. Obchodní distribuční dům československého svazu si na důsledky hospodářských problémů stěžoval ostatně už v roce 1927.⁴⁴⁹ Chladný vztah četných turnerů ke svazovým obchodním domům, stejně jako špatná správa a finanční problémy těchto podniků se musely negativně promítnout do distribuce „dobrých“ knih, které byly obchodními domy nabízeny.

Byla ale vůbec poptávka turnerů po „dobrých“ knihách velká? Edmund Neuendorff vztah turnerů ke knihám shrnul lapidárně: „Naši turneři čtou příliš málo. Vědí ještě příliš málo, jak jim knihy mohou ulehčit jejich práci.“⁴⁵⁰ Turneři říšskoněmeckého DT nepředstavovali výjimku, neboť v novinách *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* byl Neuendorffův výrok komentován slovy: „Všude ta samá stíznost.“⁴⁵¹ O mizivém nadšení pro „dobré“ knihy svědčí nejlépe nízké využití spolkových a svazových knihoven v DTB, DTB 1919, DTV a DT.⁴⁵² I spolek „Erster Wiener Turnverein“, který se mohl chlubit jednou z největších spolkových knihoven, musel doznat, že jeho členi používají knihovnu „slabě“.⁴⁵³ Spolková knihovna obsahovala přes tisíc svazků, přesto bylo pro rok 1903 zaznamenáno pouhých 151 výpůjček, rok na to dokonce jen 79.⁴⁵⁴ Výroční zpráva již neprozrazuje, na kolik

⁴⁴⁴ Das Haus (jako pozn. 77), s. 502.

⁴⁴⁵ C., Die Warenvertriebsstelle, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 7, s. 84–86.

⁴⁴⁶ Theodor Fischer, Unsere Warenstelle, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 17, s. 295–296.

⁴⁴⁷ 2. ordentlicher Bundesturntag, in: *Bundesturnzeitung* 9, 1928, 16, s. 232–237, zde s. 233–234.

⁴⁴⁸ Dritter ordentlicher Bundesturntag in Wien. Berichte des Bundesturnrates und der Bundesfachwarte, in: *Bundesturnzeitung* 13, 1932, 21, s. 282–283, zde s. 282.

⁴⁴⁹ Theodor Fischer / Wilhelm Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 30. und 31. Gilbharts 1927 in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße 11 (Posthof), in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 8, 1927, 23, s. 365–373, zde s. 372.

⁴⁵⁰ Neuendorff, Der Verlag (jako pozn. 156), s. 677.

⁴⁵¹ -er, Der Verlag der Deutschen Turnerschaft, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 22, s. 395–396, zde s. 395.

⁴⁵² Kreisdietausschusssitzung des Turnkreises 1., Ostmark, in: *Bundesturnzeitung* 1, 1920, 27, s. 225; Losert, Die Standeserhebung, in: *Bundesturnzeitung* 9, 1928, 12, s. 162–164, zde s. 163.

⁴⁵³ Wiener Stadt- und Landesarchiv, Fond Erster Wiener Turnverein, Karton 1: složka „Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864, 1865, 1867, 1870, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931“, Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins über das 44. Vereinsjahr 1904, Wien 1905, s. 13.

⁴⁵⁴ Tamtéž.

turnerů tyto vypůjčené knihy připadají. Teoreticky si je všechny mohl vypůjčit jeden člen spolku.

Svazová knihovna DT s obdivuhodnou sbírkou literatury rozesílala své svazky také jen hrstce zájemců. Mezi lety 1917 a 1920 nepřekročil jejich počet stovku⁴⁵⁵ a v ročence z roku 1927 stojí, že koloběh knih byl prý „čilý, ale mohl by být ještě větší“.⁴⁵⁶ Kromě toho vzniká dojem, že okruh klientů konstantně sestával převážně z úzké funkcionářské elity,⁴⁵⁷ zatímco široká členská základna o knižní sbírky svazu neprojevovala příliš velký zájem. Tím by se také vysvětlilo, proč ze svazové knihovny byla objednávána hlavně odborná literatura. Například z 2 523 výpůjček roku 1929 spadalo údajně jen 108 exemplářů do kategorie „krasodušných spisů“.⁴⁵⁸ O statusu turnerů, kteří si vypůjčovali knihy ze svazové knihovny DTB 1919, není nic známo, zato ale Mehl v roce 1932 zjistil, že většina jich pochází z Dolního Rakouska, především z Vídně.⁴⁵⁹ Intenzivnějšímu využití svazové knihovny bránila zřejmě i skutečnost, že turneři pořádně ani nevěděli, jaké svazky fond vůbec skýtá. Poptávka po Mehlově seznamu publikací obsažených ve svazové knihovně se prý „rovn[ala] nule“.⁴⁶⁰

Z pohledu vedení svazů DTB, DTB 1919 a DTV se většina turnerů zaprodala „špatným“ knihám. Autoři příspěvků ve svazových periodikách rádi zevšeobecňovali a často vytvářeli z turnerů téměř analfabetickou masu, které musí být teprve vysvětleno, jak se má vůbec správně číst.⁴⁶¹ I tak se kritika v tiskovinách svazů musela opírat o určité zkušenosti, a jestliže ji nelze vztahovat na všechny turnery, pak alespoň na jejich valnou část. Většine turnerů byla četba evidentně především zábavou a „zab[itím] prázdn[ých] hodin“.⁴⁶² Podle dopisovatelů svazových periodik prý turneři z tohoto důvodu velmi ochotně „vlezli na lep“⁴⁶³ „židovským“ knižním společenstvem⁴⁶⁴ a upřednostňovali „bezvýznamné cetky“⁴⁶⁵ místo klasiků. O vysoké účtě turnerů k „dobrým“ knihám nesvědčí ani to, že se knihovníkům a „dietwartům“ do spolkových knihoven vracely knihy s černými skvrnami od „neumytých prstů“⁴⁶⁶ s dírami, které způsobil cigaretový popel, a se skvrnami od jídla.⁴⁶⁷

Je nesnadné říci, jestli členové studovaných turnerských spolků měli k dílům Adolfa Lilie, Williho Bucha, Ludwiga Protze, Roberta Mimry a Edmunda Neuendorffa vřelejší vztah. Zdá se však, že se ne vždy dokázali pro tyto knihy nadchnout. Adolf Lilie po opětovném vydání svého románu *Auf treuer deutscher Wacht* rezignovaně v periodiku svazu TKDÖ uvedl, že každý, kdo se snaží psát „völkisch povídky nebo jiná poetická díla völkisch tendence“,⁴⁶⁸ je blázen, neboť prý z vlastní zkušenosti může říci, že to je naprosto „neplodné

---

⁴⁵⁵ Rudolf Gasch (Hrsg.), *Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft 1919*, Zwenkau-Leipzig 1919, s. 17; Pietzsch, Bericht (jako pozn. 112); [Gustav] Pietzsch, *Aus der Bücherei der Deutschen Turnerschaft*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 65, 1920, 15, s. 124.

⁴⁵⁶ Rudolf Gasch (Hrsg.), *Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft 1927*, Dresden 1927, s. 19.

⁴⁵⁷ Gustav Pietzsch, Bericht über die Bücherei der Deutschen Turnerschaft, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 64, 1919, 26, s. 226–227, zde s. 226.

⁴⁵⁸ Franz Breithaupt, Jahresbericht 1930 der Deutschen Turnerschaft (1. Oktober 1929 bis 25. September 1930), in: *Deutsche Turn-Zeitung* 75, 1930, 44, s. 957–959, zde s. 959.

⁴⁵⁹ Mehl, Bundesbücherei (jako pozn. 60), s. 64.

⁴⁶⁰ Mehl, Jahresübersicht (jako pozn. 91), s. 53.

⁴⁶¹ Auswald, Vom Lesen (jako pozn. 225), s. 23–24.

⁴⁶² Stöger, Vom Lesen (jako pozn. 173), s. 12.

⁴⁶³ Zenker, An die Dietwarte (jako pozn. 146).

⁴⁶⁴ Abl, Dienst (jako pozn. 151), s. 481.

⁴⁶⁵ Lawatsch, Dietwartearbeit (jako pozn. 66), s. 18.

⁴⁶⁶ F. Hochheim, Buchgreuel, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 9, 1928, 6, s. 77.

⁴⁶⁷ Tamtéž.

⁴⁶⁸ [Adolf] L[ilie], Völkisches Schriftum, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 36, 1910, 1, 1910, s. 3–4, zde s. 3.

úsilí“.⁴⁶⁹ Z jednoho nakladatelství mu údajně napsali, že pro takto „tendenční látku“⁴⁷⁰ chybí čtenářstvo, a že by tedy bylo v jeho vlastním zájmu, aby své dílo nechal vydat u někoho jiného.⁴⁷¹

Buchovy publikace zase platily za jazykově náročné.⁴⁷² Podle některých recenzentů navíc předpokládaly „pořádné a slušné vzdělání a smýšlení“,⁴⁷³ protože je prý Buch rozhodně nepsal k pobavení „při cestě vlakem“.⁴⁷⁴ Výroky tohoto typu sotva mohly turnery navnadit k četbě. „Dietwart“ Kurt Münch tudíž asi ne náhodou pořádal ve frankfurtském turnerském spolku kolektivní čtení Buchovy knihy *Der deutsche Weg*. Tutéž publikaci zaslal plavenský spolek různým spolkům turnerského kraje „Turnkreis Steiermark und Kärnten“ s prosbou převést mu za ni peníze nebo ji navrátit zpět, pokud se turnerům nebude obsah líbit. Spolku v Plavně ale nepřišlo ani jedno, ani druhé⁴⁷⁵ – turnerské spolky na jihu Rakouska asi pořádně nevěděly, co si s tímto „darem“ počít. Vysoké poptávce se evidentně netěšila ani Protzova sbírka básní *Der Bezwingen*, neboť ještě čtyři roky po jejím vydání se v periodiku *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* objevila otázka, zda si už „dietwarti“ publikaci pořídili. Výzva, končící imperativně slovy „Pošli okamžitě svoji objednávku do obchodního domu našeho svazu“⁴⁷⁶ nezní příliš tak, jako by na skladu ležely poslední kusy tohoto díla.

Když už se turnerům dostaly do rukou publikace pěti turnerů-spisovatelů a dokonce jimi byly považovány za čtivé a napínavé, ještě to neznamenalo, že by čtenáři zároveň pochopili jejich poselství. Předseda svazu DT Oskar Berger si roku 1924 cestu z Berlína do Drážďan krátil četbou Neuendorffova románu *Der Weg in die Stille* a prý se při něm báječně bavil, nicméně podle všeho vůbec neporozuměl autorově intenci vystihnout na příkladu Wilhelma Bertrama principy tichého, houževnatého hrdinství a práce na „obnově národa“. Bergerovi se totiž „celý ten Wilhelm Bertram se svou hlubokou niterností“⁴⁷⁷ vůbec nezdál být „silným a mužným [vzorem], jaký potřebuje naše tvrdá doba“.⁴⁷⁸ I ostatní turneři mohli představené knihy interpretovat zcela v rozporu se záměry jejich autorů, takže se četbou nakonec vůbec poučit nemuseli.

Hlavní smysl této kapitoly nespočíval v literárně-kritické analýze knih, které byly přítomné v turnerských knihovnách nebo které byly často zmiňovány ve svazových periodikách. Knihy spadající do oblasti krásné literatury byly zkoumány jen jako jedna ze strategií přibližující řadovým turnerům ideje oficiálního turnerského „völkisch“ světónázoru. Jelikož knihy byly poměrně drahé, vznikaly v analyzovaných svazech převážně spolkové a svazové knihovny. Jejich správou byli pověřováni funkcionáři dané správné úrovně. Tam, kde byla zřízena instituce „dietwartů“, se o knihovny starali právě „dietwarti“. Z DTB 1919 je známá dokonce funkce specializovaných knihovníků. Správci všech typů knihoven měli mimo jiné za úkol v součinnosti s rozličnými aktéry knižního trhu (spisovateli, nakladateli, knižními společnostmi) obohacovat své sbírky o nové přírůstky. Zejména v DTB, DTB 1919 a DTV se do knihoven dostaly nejen odborné a

---

⁴⁶⁹ Tamtéž.

⁴⁷⁰ Tamtéž, s. 4

⁴⁷¹ Tamtéž.

⁴⁷² [Rudolf B.] Weitzer, *Der Deutsche Weg*, in: *Bundesturnzeitung* 7, 1926, 8, s. 109; D., Staffelstein, in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland. Beilage 8 des 9. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 11. Lenzmond 1928*, s. 21.

⁴⁷³ Max Schreiber, *Willi Buch – Grenzland*, in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland. Beilage 2 des 7. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 11. Eismond 1926*, s. 6.

⁴⁷⁴ Tamtéž.

⁴⁷⁵ Vom Gaudietwarte, in: *Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 12 des 8. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Ostermonat 1927*, s. 52.

⁴⁷⁶ *Dietwart!*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 13, 1932, 20, s. 311.

⁴⁷⁷ [Oskar] Berger, *Der Weg in die Stille*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 54, s. 694.

⁴⁷⁸ Tamtéž.

„osvětové“ publikace, ale ve velké míře také díla z oblasti krásného písemnictví. Jednalo se přitom o knihy striktně odpovídající oficiálním světonázorovým zásadám oněch tří svazů. Svazy DTB, DTB 1919 a DTV takovouto literaturu nazývaly jako „dobrou“. Ve svých periodikách vedly dokonce dlouhodobou „osvětovou“ kampaň, která měla čtenáře naučit distingovat mezi ideově „špatnými“ publikacemi a světonázorově přijatelnými „dobrymi“ knihami. Nejlépe se pro indoktrinaci turnerů „völkisch“ světonázorem přitom hodila beletrie a poezie, kterou sepsali přímo členové turnerských svazů. Ve všech pěti studovaných organizacích působili turneři tvořící své romány, povídky a básně primárně za účelem popularizace idejí, které byly obsaženy v „osvětové“ literatuře svazů. Přes veškeré vynaložené úsilí se však krásná literatura jako specifická strategie šíření myšlenek „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ osvědčila jen částečně. Mnoho organizačních a finančních překážek ztěžovalo v turnerských svazech dostupnost „dobrých“ knih a turnery zase ne vždy prostupovalo nadšení začít se do nich.

5. Kapitola: Periodika

Na počátku listopadu roku 1905 nabádal v periodiku DTB anonymní autor, s největší pravděpodobností výkonný redaktor Karl Bimaßl, k intenzivnějšímu odběru svazových novin. „Völkisch“ přednášky při večerních setkáních, oslavy „památných“ dnů a poučování turnerů staršími členy svazu byly podle něj „vynikající prostředky, jak se přiblížit našemu cíli“,¹ ovšem ještě větší váhu údajně mělo psané slovo. Noviny prý totiž působí jako nepřetržité kapání vody, které nakonec vyhloubí díru i do kamene – o tom byl v témže roce přesvědčen i jiný přispěvatel do periodika DTB.² Z pohledu vůdčích funkcionářů turnerských svazů byla periodika díky pravidelnému vycházení, masovému nákladu a kontrolovaným informacím vůbec nejdůležitější strategií pro šíření turnerského „völkisch“ světonázoru mezi turnery. Kde chyběli „dietwarti“ a kde se málo četly knihy, tam se poslání turnerských periodik ještě stupňovalo. Ani jeden svaz analyzovaný v předkládané studii se proto bez vlastního tiskového orgánu neobešel. Zatímco však v DTB, TKDÖ, DTB 1919 a DTV bylo s indoktrinačním potenciálem turnerských novin systematicky pracováno hned od prvního čísla, periodikum říšskoněmeckého DT se ze zpravodajského věstníku do cílevědomého výchovně-vzdělávacího média přeměňovalo pozvolna a se zvýšenou intenzitou teprve po první světové válce.

Obdobně jako k turnerskému „völkisch“ světonázoru, instituci „dietwartů“ a knihám cirkulujícím mezi turnery nebyla prozatím ani k turnerským periodikům sepsána žádná zevrubná studie. To neznamená, že by historici turnerské noviny nezkoumali. Vzhledem k absenci relevantních a především centrálně archivovaných dokumentů byla periodika pro mnohé historiky vděčným zdrojem informací o studovaných turnerských svazech. Zásadní problém dosavadní práce s turnerským tiskem však spočívá v tom, že z něj badatelé informace selektivně vybírali, aniž by se například ptali, s jakými záměry byl vydáván a kolik turnerů jej vůbec četlo. Když si tedy Norbert Petersen ve své závěrečné vysokoškolské práci předsevzal zrekonstruovat „ideologii, strukturu a výchovně-vzdělávací práci v Německém turnerském svazu v zrcadle sudetoněmeckých turnerských novin“,³ mohl sice pomocí periodika *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* svému záměru dostat, ovšem zároveň tím kompletně převzal perspektivu, kterou zastávali vydavatelé a která se s realitou v DTV ne vždy překrývala. Je například pravdou, že Konrad Henlein v roce 1928 uveřejnil v periodiku článek o zásadách výchovy a vůdcovství. Petersenovo zjištění, že Henleinův programový text vyvolal mezi turnery pozitivní echo,⁴ však musí být relativizován. Ačkoliv několik turnerů vyjadřovalo v novinách souhlas s Henleinovými názory, je možné, že do redakce dorazily také negativní ohlasy, které jednoduše uveřejněny nebyly. V témže ročníku svazových novin si navíc jeden okrskový „dietwart“ stěžoval, že nezáživný obsah periodika běžné turnery ničím nenaplňuje, takže ho prý odkládají s nechutí.⁵ Jestli byli turneři v DTV z Henleinových tezí nadšeni, zkrátka nelze vyvodit z několika příspěvků ve svazových novinách.

V této kapitole jsou turnerská periodika analyzována jinak, než jak bylo doposud běžné ve studiích zabývajících se turnerským hnutím. Noviny budou zkoumány jako

¹ Bundesvereine! Bundesangehörige!, in: Deutscher Turner-Hort 15, 1905, 21, s. 187.

² Der Turnerhort – 8 000 Abnehmer. (Ein Zkunfts bild), in: Deutscher Turner-Hort 15, 1905, 2, s. 9–11, zde s. 9–10.

³ Norbert Petersen, *Ideologie, Struktur und Erziehungsarbeit des Deutschen Turnverbandes im Spiegel der sudetendeutschen Turnzeitung*. Wissenschaftliche Arbeit im Rahmen der Ersten Staatsprüfung für das Lehramt am Gymnasium, Bonn 1980.

⁴ Tamtéž, s. 67.

⁵ Alois Pilz, *Unsere Turnzeitung*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 9, 1928, 20, s. 291.

důmyslná strategie určená k šíření turnerského „völkisch“ světonázoru. Jistěže obsah novin nebude zcela ignorován; koneckonců probíhala indoktrinace primárně pomocí jednotlivých příspěvků a ikonografie. Srovnatelně důležité však je tázat se, jaká periodika byla vůbec v turnerském prostředí přítomná, kdo za nimi stál a jaké formy spolupráce byly při jejich vzniku vyvíjeny. Ani problematika dostupnosti a recepce nesmí být zanedbána. Kolik peněz periodika stála? Kde se dala koupit? Kdo je abonoval a kdo je četl? Teprve pokud se podaří nalézt odpovědi na všechny tyto otázky, bude možné zhodnotit výchovně-vzdělávací efektivitu turnerského tisku.

Během vyhodnocování nashromážděných pramenů se vytříbilo pět tematických okruhů, jež se staly jádry následujících podkapitol. V první z nich bude představena síť dobových periodik. Záměr podkapitoly přitom nespočívá v sestavení kompletního seznamu novin a časopisů, které turneři nebo jejich svazy nakupovali. Spíše bude ukázáno, jaký typ periodik byl členům DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT doporučován a od jakého typu byli naopak důrazně zrazováni. Z ohromné palety přípustných tiskovin hrála pro turnery nejdůležitější roli centrální periodika jejich svazů. Další podkapitoly se tak budou věnovat jen tomuto druhu tiskovin. Jak svazové turnerské noviny vznikaly, je námětem druhé podkapitoly. Čtenáře seznámí nejen s prací redaktorů a okruhem jejich spolupracovníků, ale i se speciálními turnerskými tiskovými agenturami, zajišťujícími tok informací ve vertikálním směru (mezi různými úrovněmi svazu) i horizontálním směru (mezi svazem a okolním světem). Snaha redakcí, aby každý turner odebíral svazové noviny, byla neutuchající. Třetí podkapitola se proto pokusí zrekonstruovat rozmanité strategie, jimiž byl navyšován počet předplatitelů. Se čtvrtou podkapitolou se zájem přesune na obsah periodik. Vůbec poprvé budou turnerská periodika rozebrána komplexně od hlavičky až po inzertní část. Takovýmto důkladným rozbořením vyjde najevo, jakými způsoby byl v novinách zprostředkováván oficiální svazový světonázor. Po vzoru předešlých dvou kapitol přihlédne závěrečná podkapitola k potížím, s kterými se noviny turnerských svazů potýkaly a které oslabovaly jejich efektivitu při šíření světonázoru. Vedle osvětlení organizačních, technických, finančních a distribučních trablí bude pátráno primárně po vztahu běžného turnera k tiskovinám, jež mu jeho svaz nabízel k četbě.

Ústředními materiály ke zpracování naskicovaných témat jsou samotná turnerská periodika, zejména však ta, jež ve svazech plnila funkci centrálního informačního orgánu. V této studii budou nazývána obecně jako „periodika“ nebo jako „noviny“, nikoli ale jako „časopisy“. Periodika turnerských svazů měla totiž pojem „Zeitung“ (noviny) přímo ve svém titulu a jako „Zeitung“ byla také nazývána ve všech studovaných pramenech. Kromě zpráv o turnerském dění navíc přinášela řadu aktuálních příspěvků, jimiž usilovala zaujmout i čtenáře mimo turnerský svaz. Nejednalo se tedy o specializované plátky určené výhradně pro úzký okruh čtenářstva, jak bývá naopak typické pro časopisy.⁶ Též svou grafickou úpravou a formátem se turnerská periodika více blížila novinám nežli časopisům.

Prostudovány byly veškeré ročníky svazových novin DTB (*Deutscher Turner-Hort*) a TKDÖ (*Deutschösterreichische Turnzeitung*). Z periodik svazů DTB 1919 (*Bundesturnzeitung*), DTV (*Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*) a DT (*Deutsche Turn-Zeitung*) se větší pozornosti dostalo jen těm ročníkům, jež spadají do studovaného období, to znamená do periody mezi koncem 80. let 19. století a počátkem 30. let 20. století. Již s menší mírou systematickosti byly analyzovány také některé dostupné krajské, župní a spolkové věstníky. Pro výzkum byly využity též kapesní kalendáře, označované jejich tvůrci jako „Jahrbücher“.⁷ Tento zvláštní typ periodicky vydávané tiskoviny byl publikován vždy na

⁶ bo, Heslo „Časopis“, in: Barbora Osvaldová / Jan Halada et al., *Encyklopedie praktické žurnalistiky*, Praha 1999, s. 38; bo / nd, Heslo „Noviny“, in: Tamtéž, s. 115.

⁷ V sokolském prostředí se pro tento druh tisku používalo označení „sborník“ s podtitulem „kalendář“. Viz např. A. V. Prágr (vyd.), *Sokolský sborník. Kalendář na rok 1927. Ročník čtyřriadvacátý*, Kolín 1927.

konci roku s platností od roku následujícího a svou hutnou náplní připomíná kombinaci mezi diářem a administrativní, statistickou, technickou a světonázorovou příručkou.

Mimo zřetel byly naopak ponechány dva jiné druhy periodik. Tím prvním jsou veškeré odborné turnerské časopisy, vyhrazené většinou pro funkcionáře a experty v oboru tělovýchovy. Jako byla v předchozí kapitole detailněji zkoumána jen krásná literatura psaná turnerskou elitou pro členskou základnu, budou i nyní rozebírána pouze ta periodika, jež měla být čtena všemi turnery. Druhý typ periodik vyloučený z dalšího studia jsou takzvané „Festzeitung“, tedy noviny vycházející krátkodobě u příležitosti větších turnerských slavností a seznamující čtenáře s pořadatelským městem a průběhem akce. Jejich cíl, vznik i způsob distribuce se natolik odlišují od zbylých turnerských novin, že pro ně v této kapitole není místo. Zmíněny jsou avšak v následující kapitole, zaměřené na festivity.

Zpracování všech uvedených pramenů je provázeno nepodcenitelnými obtížemi. Předně je turnerských periodik velmi mnoho a dodnes nevznikl žádný jejich soupis. Již z výše uvedeného přehledu studovaných pramenů vyplývá, že kromě centrálních svazových novin existovaly téměř na každé správní úrovni svazu lokální věstníky, jakými byly krajské, župní a v některých případech i spolkové zpravodaje. Nadto periodika ve svém rozsahu rok od roku bytlně a jednotlivé ročníky byly vázány do olbřímích svazků. Jestliže vůbec první ročník novin *Deutsche Turn-Zeitung* z roku 1856 jen nepatrně přesahoval 50 stran, do období, jemuž se předkládaná studie věnuje, noviny vstupovaly již s tisícistránkovým rozsahem a tento standard si podržely až do 30. let 20. století. Tehdy ovšem k jednotlivým číslům patřily ještě četné přílohy, pokrývající za celý rok další stovky stránek. Nepřehlednou početnost a těžko stravitelnou obsáhlost periodik doplňuje ještě třetí technický problém, totiž špatná dostupnost jednotlivých svazků. V žádné knihovně a archivu se pospolu nenacházejí ústřední noviny zkoumaných svazů, tím spíše ne lokální turnerská periodika. K jejich objevení nezdědka přispívá i náhoda.⁸

Nezůstává jen u technických problémů. Jelikož chybí dokumenty produkované redakcemi (například účty, korespondence s klienty či rukopisy článků), je velmi obtížné říci cokoli bližšího ke vzniku, distribuci a recepci periodik. V periodikách se ne vždy o těchto aspektech dostatečně a nezaujatě psalo. Zatímco si například výkonný redaktor periodika *Bundesturnzeitung* zřídil vlastní informační rubriku, jež je pro dnešního badatele jedinečným okénkem pro nazírání na jeho práci, výkonný redaktor novin *Deutsche Turn-Zeitung* evidentně jednal s klienty převážně pomocí korespondence a prostor v novinách vyhradil výlučně pro zprávy a další příspěvky. Přesto však systematické procházení jednotlivých ročníků svazových novin – zejména rubrik s úředními oznámeními – umožňuje prohlédnout přes kulisu textu do ústrojí periodik, a pochopit tak jejich fungování i dlouhodobé nesnáze.

Takovýto způsob studia turnerských periodik je nesmírně náročný a zdoluhavý. Vzhledem k absenci jakýchkoli studií zabývajících se tímž tématem není ani možné opřít se o jakékoli poznatky. Podobně jako v předešlých kapitolách se zde otevírá zcela nový, neznámý prostor. Následující podkapitoly nevnášejí světlo do každého jeho zákoutí, nýbrž v první řadě pojmenovávají centrální fenomény a naznačují jejich hlavní vývojové tendence, aby tak byl vytvořen stabilní a spolehlivý fundament pro další výzkum.

5.1 Sítě periodik

---

⁸ Např. ve Státním okresním archivu Most se v kartonu s materiály městského turnerského spolku skrývá několik čísel novin župy „Jeschken-Iser-Turngau“, pod níž však spolek administrativně nespadal.

Ideálního turnera si vedení svazů představovala nejen jako zdatného cvičence, ale také jako horlivého čtenáře novin. Z periodik měl totiž turner čerpat informace a argumenty pro svůj světonázor. Ne všechny periodicky vydávané tiskoviny se pro tento účel hodily. Na pultech obchodů s novinami ležely desítky periodik, které tvrdily úplně něco jiného než „osvětové“ příručky turnerských svazů. Hrozilo to samé nebezpečí jako v případě „špatných“ knih – turner by si mohl koupit nebo předplatit periodikum, které by jej přivádělo na světonázorové scestí. Funkcionáři svazů tudíž pociťovali nutnost poučit turnery o charakteru periodik. Ačkoli k označení periodicky vydávaných publikací nebylo užíváno adjektiv „dobrý“ a „špatný“ tak často jako v případě knih, logika dělení zůstávala stejná. Turneři si totiž měli uvědomit, že existuje síť světonázorově způsobilých periodik, proti nimž se rozprostírá síť zavřehých novin a časopisů.

Ve středu sítě tiskovin, které měly turnerovi sloužit jako pravidelná duchovní strava, spočívala turnerská periodika, dnes obecně považovaná za předchůdce moderního sportovního zpravodajství.⁹ Jejich historie sahá na rozdíl od instituce „dietwartů“ a turnerské krásné literatury daleko před 80. léta 19. století. Již v roce 1842 počal erlangenský lékař Adam Michael Friedrich Richter vydávat první turnerské periodikum, které neslo název *Allgemeine Turn-Zeitung*. Čtyři roky nato se v Karlsruhe objevily noviny *Turn-Zeitung* a v Drážďanech noviny *Der Turner*.¹⁰ Právě drážďanské noviny byly v historiografické literatuře dlouho považovány za vůbec nejstarší turnerské periodikum.¹¹ Rané turnerské noviny, jejichž počet se mezi polovinou 40. a 50. let 19. století pohyboval kolem deseti,¹² vycházely jen velice krátkou dobu, a to mimo jiné proto, že nebyly spjaty se žádnou silnou turnerskou organizací. Z novin *Allgemeine Turn-Zeitung* bylo vydáno jen sedm čísel, periodikum *Turn-Zeitung* ukončilo v Karlsruhe svou existenci pravděpodobně již roku 1847 a *Der Turner* o pět let později.¹³ Kromě jepičího života se nejstarší turnerská periodika vyznačovala také omezenou působností. Pouze periodikum *Der Turner* si nárokovalo nadregionální vliv a pravděpodobně bylo významným médiem mezi turnery středního a severního Německa.¹⁴

V době jeho zániku již dva roky vycházelo z popudu pozdějšího prvního předsedy DT Theodora Georgii periodikum *Turnblatt für Schwaben*.¹⁵ Georgii jeho vydávání ukončil roku 1853 a rok na to začal v Esslingenu s publikováním periodika *Turnzeitung. Zeitschrift für Turnen und Feuerwehrlöschen*.¹⁶ Poté, co i tento list v roce 1856 zanikl, vyzval Georgii

⁹ Siegfried Weischenberg, Sport und Druckmedien, in: Josef Hackforth / Siegfried Weischenberg (Hrsg.), Sport und Massenmedien, Bad Homburg 1978, s. 12–19, zde s. 13; Nobert Hensen, Die Entstehung und Entwicklung der ersten Sportfachzeitschriften in Deutschland unter besonderer Berücksichtigung des Leichtathleten und der Leichtathletik. Diplomarbeit an der Deutschen Sporthochschule Köln, Köln 1998, s. 23.

¹⁰ Joachim Kirchner, Die älteste deutsche Turnzeitschrift, in: Publizistik. Zeitschrift für Wissenschaft und Presse, Rundfunk, Film, Rhetorik, Werbung und Meinungsbildung 4, 1959, 5, s. 296–298, zde s. 296.

¹¹ Karl Steyer, Die erste Turnzeitung, in: Deutsche Turn-Zeitung 65, 1920, 32, s. 266–267.

¹² Joachim Besser, Bemerkungen zur Entwicklung der deutschen Turn- und Sportpresse, in: Zeitungswesen. Monatsschrift für internationale Zeitungsforschung mit Archiv für Presserecht 11, 1936, 5, s. 245–249, zde s. 246.

¹³ Kirchner, Die älteste (jako pozn. 10), s. 296.

¹⁴ Steyer, Die erste (jako pozn. 11), s. 267.

¹⁵ Georgiiho noviny jsou v jedné studii z roku 1936 nazývány *Turnblatt aus Schwaben*. Tak se ovšem jmenovalo jiné periodikum, vycházející mezi lety 1898 až 1936. Jako *Turnblatt aus Schwaben* byly Georgiiho noviny označovány již dříve, např. v novinách *Deutsche Turn-Zeitung* z roku 1867. V jednom příspěvku z roku 1930 se dokonce píše o *Turnblatt für und aus Schwaben. Vor zwanzig Jahren. Aus den Erinnerungen eines Beteiligten*, in: Deutsche Turn-Zeitung 21, 1876, s. 4–6, zde s. 4; Der Lebensgang der „Deutschen Turn-Zeitung“, in: Deutsche Turn-Zeitung 75, 1930, 29, s. 618–619, zde s. 618; Besser, Bemerkungen (jako pozn. 12), s. 246.

¹⁶ Také název tohoto periodika v literatuře variiuje. Někdy se mluví jen o *Turnzeitung* a v novinách *Deutsche Turn-Zeitung* z let 1867 a 1930 se psalo o *Eßlinger Turn-Zeitung*, respektive *Eßlinger Turnzeitung. Vor zwanzig Jahren* (jako pozn. 15), s. 4; Der Lebensgang (jako pozn. 15), s. 618; Besser, Bemerkungen (jako pozn. 12), s. 246.

agilního člena lipského spolku „Allgemeiner Turnverein“ (Všeobecný turnerský spolek) Alwina Martense, aby vzal do rukou „utrženou nit a předl ji dále“¹⁷ založením novin *Deutsche Turn-Zeitung*.¹⁸ Z programového podtitulu *Blätter für die Interessen des gesamten Turnwesens* jasně vyvěrá touha učinit z periodika reprezentativní a komunikační plátek všech turnerů německojazyčných zemí.¹⁹ Když v roce 1868 vzniklo DT, přijalo noviny *Deutsche Turn-Zeitung* za svůj orgán. Spojení s ústředním říšskoněmeckým turnerským svazem zaručilo novinám oslnivou kontinuitu. Patina starodávnosti periodika *Deutsche Turn-Zeitung* byla v DT ještě umocňována a v jednom oslavném článku z roku 1930 dokonce stojí, že zakladatelem novin byl Theodor Georgii.²⁰

Ačkoli DT využívalo noviny jako svůj informační orgán, jejich vlastníkem nadále zůstával vydavatel Ernst Keil a od roku 1875 jeho spolupracovník a nástupce Eduard Strauch.²¹ Teprve v roce 1899 předal Strauch „bezpodmínečně a jako dárek“ periodikum *Deutsche Turn-Zeitung* do rukou DT, a to s platností od 1. ledna 1900. Vydavatelem novin ale zůstalo Strauchovo nakladatelství, které v tu dobu změnilo název podle svého nového majitele Paula Eberhardta.²² Tehdy už noviny *Deutsche Turn-Zeitung* po tři desetiletí vycházely každý týden. Původní patnáctidenní periodicita, s kterou noviny v roce 1856 začínaly, trvala jen prvních pět ročníků. Od konce roku 1924 se periodikum *Deutsche Turn-Zeitung* objevovalo dokonce dvakrát týdně. Ve čtvrtek vycházela hlavní část novin, v pondělí si turneři mohli přečíst aktuální novinky z dění svého svazu ve „Spěšných zprávách“ – *Eilnachrichten*.²³ Periodikum *Deutsche Turn-Zeitung* existovalo i po rozpuštění DT v roce 1936, ovšem jen jako odborný věstník. Nakonec se stalo přílohou periodika *NS-Sport* a definitivně zaniklo v roce 1944.²⁴

Zatímco noviny DT kuriózně začaly vycházet ještě před konstituováním celoněmecké turnerské organizace, periodika svazů DTB, TKDÖ, DTB 1919 a DTV byla ustanovena téměř současně s těmito svazy, nebo byla alespoň od periodik, na něž navazovala, výrazně odlišena novým jménem a formátem. Ústřední noviny svazu DTB byly pod názvem *Deutscher Turner-Hort*²⁵ vydávány od března roku 1891²⁶ a s novinami *Deutsche Turn-Zeitung* je pojila

¹⁷ Die Redaction, Unsere Aufgabe, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 1, 1856, 1, s. 1–2, zde s. 1.

¹⁸ Guido Reuschen (Hrsg.), Ueber das deutsche Turnen. Aufsätze und Vorträge, gehalten der Leipziger Vorturnerschaft von Alwin Martens. Mit einer biographischen Skizze des verstorbenen Verfassers, Leipzig 1862, s. VII; Besser, Bemerkungen (jako pozn. 12), s. 246.

¹⁹ Die Redaction, Unsere Aufgabe (jako pozn. 17), s. 1.

²⁰ Der Lebensgang (jako pozn. 15), s. 618.

²¹ K. F. Mehlhorn, 70 Jahre Deutsche Turn-Zeitung. 25 Jahre Firma Paul Eberhardt, Leipzig 1925, s. 4–5.

²² Ferdinand Goetz / [Theodor] Toeplitz, Sitzung des Ausschusses der Deutschen Turnerschaft zu Naumburg a. S. im Saale der „Reichskrone“, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 44, 1899, 34, s. 745–748, zde s. 746; Mehlhorn, 70 Jahre (jako pozn. 21), s. 6.

²³ [Oskar] Berger / Brauns, Erweiterung der „Deutschen Turn-Zeitung“, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 39, s. 521.

²⁴ Hajo Bernett, Sportpublizistik im totalitären Staat 1933–1945, in: *Stadion. Zeitschrift für Geschichte des Sports und der Körperkultur* 11, 1985, 2, s. 263–295, zde s. 272.

²⁵ Původní podtitul periodika zněl *Zeitschrift für die Angelegenheiten des „Deutschen Turnerbundes“*, „Niederösterreichischen Turngau“ und aller deutsch-völklich gesinnten Turnerverbände in- und außerhalb der „Deutschen Turnerschaft“. Již druhé číslo podtitul zkrátilo na *Zeitschrift für die Angelegenheiten des „Deutschen Turnerbundes“ und aller deutsch-völklich gesinnten Turnerverbände in- und außerhalb der „Deutschen Turnerschaft“*, ale třetí číslo se k původnímu podtitulu opět navrátilo. Zkrácená verze se prosadila až od čtvrtého čísla roku 1901. S dvacátým prvním číslem šestého ročníku se obrat „deutsch-völklich“ přeměnil na „deutsch-völkisch“. Poslední změnu prodělal podtitul v roce 1905. V jedenáctém čísle byl název *Deutscher Turner-Hort* doplněn přídatkem *Zeitschrift für die Angelegenheiten des Deutschen Turnerbundes*. Pod tímto jménem vycházelo periodikum až do svého konce v roce 1919.

²⁶ Noviny *Deutscher Turner-Hort* mají svůj původ v župním periodiku. Roku 1888 si totiž župa „Niederösterreichischer Turngau“ turnerského kraje „Turnkreis XV – Deutschösterreich“ založila periodikum *Mitteilungen des Niederösterreichischen Turngau*, jež po vyloučení župy z DT a ustanovení DTB o rok

skutečnost, že ani ony nebyly zprvu ve vlastnictví svazu. Vydávala je totiž župa „Niederösterreichischer Turngau“, jež v roce 1889 iniciovala vznik DTB. Až na druhém turnerském sněmu roku 1892 bylo schváleno učinit z periodika *Deutscher Turner-Hort* majetek DTB,²⁷ k čemuž po dohodě mezi vedením župy „Niederösterreichischer Turngau“ a turnerskou radou DTB došlo pravděpodobně roku 1895.²⁸

Členové svazu TKDÖ se svazového periodika *Deutschösterreichische Turnzeitung*²⁹ dočkali roku 1906, tedy dva roky po založení organizace. Problém s vlastnictvím nemusel být řešen, protože noviny od počátku patřily svazu. Potíže nastaly až s koncem první světové války, kdy zástupci TKDÖ, DTB a svazu „Verband alldeutscher Turnvereine Arndt“ jednali o sloučení těchto organizací do jednoho nového celku – svazu DTB 1919. Na jeho ustavujícím jednání v Linci roku 1919 byl nakonec přijat výnos, dle kterého mělo sloučením novin *Deutschösterreichische Turnzeitung* a *Deutscher Turner-Hort* vzniknout nové periodikum.³⁰ Speciální komise byla pověřena fúzí obou novin³¹ a 1. ledna 1920 se turneři nově založeného DTB 1919 mohli začíst do úvodního čísla orgánu *Bundesturnzeitung*, který pod různými jmény existoval až do roku 1941.³² Československý DTV nezůstával pozadu. Dva týdny poté, co začalo vycházet periodikum *Bundesturnzeitung*, se v Rumburku zrodilo první číslo novin *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, jež – opět po několika změnách názvu³³ – svou existenci ukončily roku 1943.

Na rozdíl od novin *Deutsche Turn-Zeitung* se ostatní svazová periodika musela spokojit s mnohem skromnější periodicitou. Krok s říšskoněmeckými novinami drželo pouze periodikum *Deutschösterreichische Turnzeitung*, publikované každý čtvrtek – jen za první světové války muselo být přistoupeno k systému méně často vydávaných dvojčísel. S velkými ambicemi započalo svou kariéru periodikum *Bundesturnzeitung*, jež zprvu mělo k turnerům proniknout vždy 1., 11. a 21. dne v každém měsíci, ale již od května roku 1920 se periodicitu z úsporných důvodů snížila na dvě vydání za měsíc.³⁴ K původnímu desetidennímu taktu se redakce navrátila až v roce 1926. Noviny *Deutscher Turner-Hort* a noviny *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* se s železnou pravidelností objevovaly na počátku a v polovině měsíce, odhlédne-li se od roku 1920, kdy bylo periodikum československých turnerů pouhým měsíčníkem.

---

později fungovalo jako orgán nového svazu, dokud redakce v roce 1891 nepřišla s novým formátem a názvem – *Deutscher Turner-Hort*.

²⁷ L[eopold]. Slepiza, Verhandlungsschrift des II. ordentlichen Bundesturntages, abgehalten zu Wien am 23. Weinmonds 1892, in: *Deutscher Turner-Hort* 2, 1892, 23, s. 1–2.

²⁸ [Karl] Kreis / [Leopold] Slepiza, Sitzung des Bundesrathes, in: *Deutscher Turner-Hort* 5, 1895, 4, s. 30–31, zde s. 31; *Niederösterreichischer Turngau*, in: *Deutscher Turner-Hort* 5, 1895, 4, s. 31–32.

²⁹ Noviny svazu TKDÖ *Deutschösterreichische Turnzeitung* se vyvinuly z krajského periodika a v podtitulu nadále nesly jméno svého předchůdce *Mitteilungen des Kreisturnrates an die Turnvereine Deutschösterreichs*. Třebaže byl TKDÖ samostatnou, na DT nezávislou organizací, ročníky nového periodika redakce opatřovala až do roku 1919 čísly navazujícími na staré krajské periodikum. V roce 1906, kdy noviny TKDÖ byly oficiálně založeny, se tak jednalo již o třicátý druhý ročník.

³⁰ Gründender Turntag des Deutschen Turnbundes (1919), in: *Deutscher Turn-Hort* 29, 1919, 10, s. 129–132, zde s. 130–131.

³¹ [Klaudius] Kupka / [Josef] Fellnhofer / Preiß, Verhandlungsschrift, in: *Deutscher Turner-Hort* 29, 1919, 22, s. 154.

³² Roku 1937 změnilo periodiku svůj název na *Der Turner*. Pod tímto titulem vycházely noviny i po zániku svazu v roce 1938 a o rok později byly přejmenovány na *Leibeserziehung der Ostmark*. Podtitul periodika zněl *Blatt des Beauftragten des Reichssportführers für die Leibeserziehung in der Ostmark* a říšská orlice se svastikou dávala v titulu periodika jasně najevo, že se jedná o plátek říšskoněmecké nacionálněsocialistické tělovýchovné organizace.

³³ Od července 1939 noviny nesly titul *Die NS-Turngemeinde* a o rok později se s plátkem *Deutsche Leibeserziehung* sloučily do stejnojmenného periodika s podtitulem *Amtliches Blatt des Reichstatthalters im Sudetengau für alle Fragen der Leibeserziehung*.

³⁴ Karl Bimaßl, Vom Bundesturnrate, in: *Bundesturnzeitung* 1, 1920, 11, s. 84.

I kdyby svazová turnerská periodika byla vydávána každý den, nikdy by se jim nepodařilo obsáhnout všechny informace důležité pro komunikaci uvnitř svazu. Někde bylo zapotřebí rychle sdělit změnu adresy župního pokladníka nebo seznámit zainteresované turnery se cviky pro krajskou turnerskou slavnost, jinde zase chtěl „dietwart“ pozvat čtenáře na přednášku nebo vyprávět o průběhu slavnosti letního slunovratu. S rozrůstáním turnerských svazů tudíž vyvstávala potřeba založit lokální turnerská periodika. A tak mělo roku 1910 jedenáct z 18 turnerských krajů svazu DT vlastní periodikum,³⁵ v roce 1926 už nechyběly noviny v žádném kraji.³⁶ V DT byly po krajích další správní úrovně svazu župy. Jedna zpráva z novin *Deutsche Turn-Zeitung* informuje, že roku 1926 mělo své noviny více jak přes 100 žup.³⁷ V DTB 1919 disponoval každý ze šesti krajů svým periodikem a v DTB, TKDÖ i DTV, které se členily pouze na župy, existovalo velké množství župních zpravodajů.³⁸

Periodika vznikala dokonce i v turnerských spolcích. Na této úrovni se však situace stává již velmi nepřehlednou. Zdá se, že ve všech svazech, na něž se tato studie zaměřuje, vycházely desítky a desítky spolkových periodik. Jen v turnerském kraji „Turnkreis XI – Schwaben“ (Turnerský kraj XI – Švábsko) říšskoněmeckého DT jich podle jedné zprávy z roku 1927 bylo 25.³⁹ Některé větší spolky jako „Erster Wiener Turnverein“ či pražský spolek „Deutscher Männerturnverein Prag“ (Německý mužský turnerský spolek v Praze) vydávaly svá periodika v tištěné formě, v menších turnerských spolcích, třeba v turnerském spolku „Turnverein Königsberg 1864“ (Turnerský spolek Kynšperk nad Ohří z roku 1864), byly spolkové plátky psány ručně.⁴⁰ Kynšperské spolkové periodikum *Beobachter* s podtitulem *Kneipzeitung* zřejmě kolovalo jen v jednom exempláři mezi účastníky hospodského setkání. Prostředím své cirkulace se podobalo rozverným a též ručně psaným hospodským listům, známým kupříkladu ze spolku „Hamburger Turnerschaft von 1816“ (Hamburské turnerstvo z roku 1816).⁴¹ Na úrovni spolků se tedy škála periodik rozpínala od pravidelně tištěných zpravodajů až po příležitostné, amatérské hospodské manuskripty, přičemž prostor mezi oběma póly mohl být vyplněn značným množstvím mezistupňů.

Od roku 1906 se k turnerským periodikům přiřadily ještě kapesní turnerské kalendáře, které byly vydávány s roční periodicitou pouze na úrovni svazů. O publikaci „neomylně vycházející každý rok, aby se turnerské umění stále zdokonalovalo a omlazovalo“,⁴² uvažoval již Friedrich Ludwig Jahn. Sám její přípravu intenzivně plánoval,⁴³ z projektu ale sešlo. Později se myšlenka sestavení takovýchto brožur objevila paralelně v DTB a DT. Výkonný redaktor novin *Deutscher Turner-Hort* Karl Bimaßl totiž na konci roku 1905 čtenáře svazových novin informoval o stoupajícím počtu dopisů, „v nichž je vydání kalendáře našeho

---

³⁵ Rudolf Gasch, Das Jahr 1889 im Leben der Deutschen Turnerschaft, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 45, 1900, 49, s. 997–999, zde s. 998

³⁶ F[rantz]. P[aul]. Wiedemann, Turnpresse und Verbandspolitik, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 71, 1926, 66, s. 587.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Je zajímavé, že ročníky župních periodik byly číslovány bez ohledu na zánik starého a vznik nového svazu. Tak je na periodiku *Mitteilungen des Jeschken-Iser-Turngau* z roku 1924 uveden ročník 36. Znamená to, že noviny byly založeny roku 1888, kdy župa spadala ještě pod DT. Ani příslušnost župy k TKDÖ od roku 1904, ani příslušnost k DTV od roku 1919 redakci nepřiměly začít s novým číslováním ročníků.

³⁹ Pressetagung des XI. Kreises (Schwaben), in: *Deutsche Turn-Zeitung* 72, 1927, 49, s. 875.

⁴⁰ Sportmuseum Berlin, Fond Ludwig Protz, *Beobachter*, č. 1 a č. 2.

⁴¹ Staatsarchiv Hamburg, Bestandsnummer 614-1/11: *Hamburger Turnerschaft von 1816*, Signatur: 63 Band 7 (1911–1913): Vernastaltungen, Programme, Broschüren, auch von anderen Vereinen und außerhalb von Hamburg, složka „1911“, *Kneip-Zeitung*, 4. März 1911, Nr. 11.

⁴² Friedrich Ludwig Jahn / Ernst Eiselen, *Die Deutsche Turnkunst zur Einrichtung der Turnplätze*, Berlin 1816, s. XLVIII.

⁴³ Tamtéž, s. XLV–XLVIII.

svazu považováno za nutné a aktuální⁴⁴. V tu dobu již byl v prostředí DT koncipován kalendář *Jahrbuch der Turnkunst*. Od roku 1906 se počíná jeho úctyhodná série, dalece překračující časovou hranici, již je vymezena předkládaná práce. Členové svazu DTB museli mít nakonec ještě několik let strpení, neboť první kalendář *Jahrbuch des Deutschen Turnerbundes* byl vydán až na rok 1911.⁴⁵ V rakousko-uherském TKDÖ byl první ročník kalendáře *Turner-Jahrbuch für den Turnkreis Deutsch-Österreich* datován již rokem 1908. První světovou válku přečkal jen říšskoněmecký kalendář.⁴⁶ V nově ustanovených meziválečných turnerských svazech v Rakousku a Československu bylo zprvu zapotřebí trochy času pro vnitřní institucionální konsolidaci. Kalendář *Turner-Jahrbuch des Deutschen Turnverbandes* zahájil proto svou řadu až v roce 1925 a členové DTB 1919 obdrželi vlastního „prav[ého] vůdce průběhem roku“⁴⁷ čili *Jahrbuch des Deutschen Turnerbundes* ještě o jedno léto později.

V porovnání se 40. a 50. lety 19. století, kdy výběr mezi turnerskými periodiky rozhodně nebyl valný, nastal v analyzovaném období od konce 80. let 19. století do počátku 30. let 20. století nevídaný boom turnerských novin. Prameny přitom naznačují, že turneři nemuseli být světonázorově formováni jen periodiky svých spolků, žup, krajů a svazů, ale také novinami ideově spřátelených turnerských organizací. Před první světovou válkou, v době napjatých vztahů mezi DTB, TKDÖ a DT, byli turneři od periodik ostatních svazů spíše odrazováni, avšak po roce 1918 nalezlo kupříkladu periodikum *Bundesturnzeitung* nejednoho čtenáře mezi turnery DTV,⁴⁸ zatímco noviny československého turnerského svazu byly recipročně čteny v Rakousku.⁴⁹

Sít světonázorově „dobrých“ periodik zahrnovala vedle ryze turnerských plátků ještě velké množství dalších titulů. Turneři se o nich dovídali například ze seznamů, které se příležitostně objevovaly v turnerských periodikách a které bývaly někdy strohé,⁵⁰ jindy doplněné doprovodným komentářem.⁵¹ Dále bylo tu a tam možné nalézt v inzertní části turnerských novin reklamu na nějaké ideově vhodné periodikum.⁵² Častěji se stávalo, že výkonní redaktoři svazových orgánů uveřejňovali o „dobrých“ periodikách pozitivní recenze⁵³ či jiné podrobné informace.⁵⁴ Nejednou byly z „dobrých“ periodik přejety i celé články, což redakcím poskytlo vítanou příležitost odkázat na původní zdroj,⁵⁵ případně jej v poznámce

⁴⁴ Karl Bimaßl, *Turnerbundes-Zeitweiser*, in: *Deutscher Turner-Hort* 15, 1905, 17, s. 162.

⁴⁵ *Das Jahrbuch des Deutschen Turnerbundes*, in: *Deutscher Turner-Hort* 21, 1911, 2, s. 28

⁴⁶ [Oskar] Berger, *Das Jahrbuch der Turnkunst*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 66, 1921, 52, s. 567.

⁴⁷ Hans Paul, *Jahrweiser für das deutsche Haus*, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 26, s. 440–441, zde s. 440.

⁴⁸ Státní okresní archiv Most, Fond Spolek německých turnerů – okresní vedení Most, inventární číslo 4: Hlášení o činnosti spolků turn. okresu Most 1928–1932, zprávy „dietwarta“ spolku „Erster deutscher Turnverein Brück“ (První německý turnerský spolek Most) za roky 1929, 1930, 1931; zpráva „dietwarta“ spolku „Turnverein Görkau“ (Turnerský spolek Jirkov) za rok 1931; *An die Vereine und Bezieher in Böhmen, Mähren und Schlesien*, in: *Bundesturnzeitung* 5, 1924, 6, s. 84.

⁴⁹ *Österreichische Bezieher!*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 13, 1932, 24, s. 392.

⁵⁰ Např. [Friedrich Rudolf Zenker], *Vorschlag zur Anschaffung passender Bücher für die Büchereien der Vereine des Deutschen Turnerbundes*, in: *Deutscher Turner-Hort* 20, 1910, 19, s. 215–217, zde s. 217; Josef Ullrich (Hrsg.), *Turnerjahrbuch des Deutschen Turnverbandes mit Zeitweiser für 1928*. 4. Jahrgang, Teplitz-Schönau 1928, s. 187–188.

⁵¹ A[dolf]. Michel, *Die deutsche Presse*, in: *Bundesturnzeitung* 5, 1924, 23, s. 356–357, zde s. 356.

⁵² Např. „Odin“, ein Kampfblatt für die alldeutsche Bewegung auf unbedingt deutschvölkischem Standpunkte, in: *Deutscher Turner-Hort* 9, 1899, 14/15, s. 96; „Neues Leben“. Monatschrift für deutsche Tüchtigkeit, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 36, 1910, 3, s. 32.

⁵³ Např. Gerhard Meschke, „Die Leuchte“, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1922, 1, s. 7.

⁵⁴ Např. *Das Zwanzigste Jahrhundert*, in: *Deutscher Turner-Hort* 3, 1893, 14, s. 8; *Alldeutsche Blätter*, in: *Deutscher Turner-Hort* 7, 1897, 17, s. 136; *Das 500. Heft des „Hammer“*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 9, s. 105.

⁵⁵ Např. *Deutsche Sprachverwüstung*, in: *Deutscher Turner-Hort* 13, 1903, 1, s. 6; *Zur Schriftfrage*, in: *Deutscher Turner-Hort* 21, 1911, 23, s. 318. Obě dvě zprávy přešlo periodikum z novin *Heimdall*.

ještě vřele doporučit.⁵⁶ Velmi přesvědčivě muselo na turnery působit, když se v novinách jejich svazu někdo podělil o své zkušenosti a dodal hrstku tipů na světonázorově blízká periodika.⁵⁷ Rovněž příručky pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí obsahovaly přehledy doporučeného tisku. V publikaci *Deutsche Volkskunde* československého DTV jsou dokonce hvězdičkou označena periodika, která jsou ze všech „nejdůležitější a neměla by chybět v žádné spolkové knihovně“.⁵⁸

Společně se svazovými periodiky a „osvětovými“ brožurami šířili povědomí o vhodném tisku „dietwarti“.⁵⁹ Popularizovat „völkisch“ periodika pomáhali ale i někteří turneři. Jeden z nich se v DTB 1919 dokonce nabídl, že zájemcům poskytne „adresy německých völkisch novin“. Pro další informace odkazoval na svaz „Deutscher Herold, Bund der Vorkämpfer für deutschvölkisches Zeitungswesen und völkische Politik“ (Německý Herold, Svaz průkopníků německého völkisch tisku a völkisch politiky),⁶⁰ organizaci založenou roku 1919 a fungující od roku 1922 jako nakladatelství radikální strany „Deutschvölkische Freiheitspartei“ (Německá „völkisch“ svobodná strana).⁶¹

Svazy TKDÖ a DT stojí poněkud stranou tohoto trendu. Redakce novin *Deutschösterreichische Turnzeitung* uveřejňovala inzerci periodik jen sporadicky⁶² a nikdy pravidelně neinformovala o obsahu určitých novin, jak naopak v některých ročnících běžně činili vydavatelé periodika *Deutscher Turner-Hort*. V DT se redakce svazového orgánu zaměřila na propagování jiných periodik až po první světové válce.⁶³ Výše uvedené strategie, pomocí nichž byli turneři seznamováni s „dobrým“ tiskem, se tedy uplatňovaly zejména v DTB a v meziválečných organizacích DTB 1919 a DTV.

Mezi periodiky vyzdvihovanými v těchto třech svazech nechyběly deníky informující o aktuálním dění ve světě, například roku 1921 založené „árijské“ noviny *Deutschösterreichische Tageszeitung*.⁶⁴ Ohromné publicity se dále dočkaly centrální „völkisch“ plátky, které vycházely ve větších časových odstupech. Z nich je na prvním místě třeba zmínit lipské, od roku 1902 vydávané periodikum *Hammer* Theodora Fritsche.⁶⁵ Periodiku *Hammer* sekundoval berlínský „völkisch“ plátek *Heimdall*. Vydavatel Adolf Reinecke ho založil v roce 1896 a brzy z něj učinil hláskou různých „völkisch“ uskupení.⁶⁶ Pozornosti některých turnerských svazů neušlo ani periodikum *Odin*. Mezi lety 1899 až 1901 vycházelo v Mnichově z popudu spolku „Deutschvölkischer Verein

⁵⁶ Kl., Die Ausstellung der Tschechisierungsvereine in Prag, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 41, 1913, 39, s. 580–581, zde s. 580.

⁵⁷ Aufruf! (Im Auftrage des Verbands-Dietausschusses), in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 3, 1922, 6, s. 54.

⁵⁸ *Deutscher Turnverband* (Hrsg.), *Deutsche Volkskunde. Leitfaden für völkische Erziehung*. 2. Auflage, Brüx 1923, s. 320; seznam periodik následuje na s. 324–325.

⁵⁹ Zur Förderung der völkischen Presse, in: *Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 14 des 5. Jahrganges der „*Bundesturnzeitung*“ vom 15. Heumond 1924, s. 98.

⁶⁰ Herbert Stentzel, *Deutschvölkisches Zeitungswesen*, in: *Bundesturnzeitung* 2, 1921, 19, s. 191–192, zde s. 192.

⁶¹ Stefanie Schrader, Heslo „Deutscher Herold“, in: Wolfgang Benz (Hrsg.), *Handbuch des Antisemitismus. Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart*. Band 5: Organisationen, Institutionen, Bewegungen, Berlin/Boston 2012, s. 173–175, zde s. 173–174.

⁶² Např. „*Neues Leben*“ (jako pozn. 52); *Leset und verbreitet das Deutsche Tagblatt „Ostdeutsche Rundschau“*, das einzig deutschnationale Tagblatt Wiens, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 36, 1910, 6, s. 65.

⁶³ Např. *Zeitungen, die für die Deutsche Turnerschaft werben*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 70, 1925, 17, s. 135.

⁶⁴ Zur Förderung (jako pozn. 59).

⁶⁵ Andreas Herzog, *Theodor Fritschs Zeitschrift Hammer und der Aufbau des „Reichs-Hammerbundes“ als Instrument der antisemitischen völkischen Reformbewegung (1902–1914)*, in: Mark Lehmstedt / Andreas Herzog (Hrsg.), *Das bewegte Buch. Buchwesen und soziale, nationale und kulturelle Bewegung um 1900*, Wiesbaden 1999, s. 153–182.

⁶⁶ Uwe Puschner, *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich. Sprache – Rasse – Religion*, Darmstadt 2001, s. 31–32.

Odin“ (Německý völkisch spolek Ódin), v němž se mělo soustředit veškeré „přísně völkisch úsilí“. ⁶⁷ Všechna tři periodika přinášela články s motivy „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“. *Hammer* přitom kladl důraz na údajně „rozmyslný pozitivní“ ⁶⁸ antisemitismus, *Heimdall* na „úhrn a sounáležitost všech Němců, na Všeněmecko“ ⁶⁹ a *Odin* na osvobození „z římské tyranie“. ⁷⁰

Ostatní periodika, jež se dostala do oblasti zájmu svazů DTB, DTB 1919 a DTV, neměla tak široké tematické zaměření. Většinou se koncentrovala pouze na některý z okruhů „völkisch“ světonázoru, třeba na „rasu“. K takovýmto periodikům se například od roku 1921 řadily nenávislné protizidovské plátky *Deutsches Wochenblatt* ⁷¹ a *Deutsches Witzblatt*. ⁷² V Berlíně obě dvě periodika vydával radikálně antisemitský politik Richard Kunze, který nepokrytě podporoval fyzické násilí proti Židům – jeho nakladatelství v roce 1919 klientům nabízel obušky na Židy. ⁷³ S neméně militantním elánem se roku 1928 do souboje „ras“ vložil slezský měsíčník se signifikantním názvem *Blut und Boden*. Jeho vydavatel August Georg Kenstler působil jako funkcionář v agrárně „rasovém“ svazu „Bund Artam“ (Svaz Artam) ⁷⁴ a jako ředitel střediska pro výchovu mládeže k „německému znovuzrození“. ⁷⁵ Kenstler svým periodikem údajně svolával vojsko, které v krvi a půdě rozpoznalo „nejdůležitější témata německé budoucnosti“. ⁷⁶

Vedle periodik zaměřujících se primárně na „čistotu rasy“ se k turnerům měly dostat též plátky určené k prohloubení povědomí o „národní jednotě“. Ve „Všeobecných zásadách a společných směrnících pro činnost dietwartů v župě Westböhmischer Turngau“ svazu DTV bylo například uvedeno, aby každý turnerský spolek odebíral liberecký měsíčník *Heimatbildung*. ⁷⁷ Duch němectví, jež v úvodníku tohoto periodika vzývala sudetoněmecká spisovatelská ikona Hans Watzlik, byl vesměs týž, kterého se dovolávalo západopruské periodikum *Deutscher Volksrat*. Tento plátek byl vydáván od roku 1919 v Gdaňsku ⁷⁸ a do německých zemí měl zprostředkovávat informace o východních, „nepřáteli obklíčen[ých]“ ⁷⁹ oblastech. Hlas z Pobaltí rezonoval doložitelně v DTB 1919, jež od svých členů očekával, že se stanou abonenty tím spíše, když zakladatelem onoho „vynikajícího díla“ byl „naš turnerský bratr“, ⁸⁰ jak neopomněly zdůraznit noviny *Bundesturnzeitung*.

⁶⁷ Deutschvölkischer Verein „Odin“ zu München, in: Deutscher Turner-Hort 8, 1898, 8, s. 63.

⁶⁸ Ein Veteran der völkischen Bewegung, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 3, 1922, 20, s. 229.

⁶⁹ „Heimdall“, Zeitschrift für reines Deutschthum und All-Deutschthum, in: Deutscher Turner-Hort, 6, 1896, 20, s. 212.

⁷⁰ P[aul] Braeunlich, Ein Volk – ein Glaube! Zur Los-von-Rom-Bewegung in Oesterreich, in: Odin 1, 1899, 1, s. 3–5, zde s. 3 (poznámka pod čarou).

⁷¹ „Deutsches Wochenblatt“, in: Bundesturnzeitung 2, 1921, 12, s. 120.

⁷² „Deutsches Witzblatt“, in: Bundesturnzeitung 2, 1921, 12, s. 120.

⁷³ C. B., Wer ist Herr Richard Kunze?, in: Mitteilungen aus dem Verein zur Abwehr des Antisemitismus 29, 1919, 17, s. 125; Jan Striesow, Die Deutschnationale Volkspartei und die Völkisch-Radikalen 1918–1922. Band 1, Frankfurt am Main 1981, s. 128.

⁷⁴ Johann Böhm, August Georg Kenstler, Herausgeber der Monatsschrift „Blut und Boden“ und aktiver Vorkämpfer der nationalsozialistischen Agrarpolitik. Zu: „August Georg Kenstler, der Artamanenführer aus Siebenbürgern“ von Rudolf Proksch, in: Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik 15, 2003, 1, s. 19–43; Johann Böhm, Die Artamanen in Siebenbürgen. Zu: „August Georg Kenstler, der Artamanenführer aus Siebenbürgern“ von Rudolf Proksch (II), in: Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik 16, 2004, 2, s. 60–70.

⁷⁵ Bildungsstätte Deutsche Volkheit, in: Blut und Boden 1, 1929, 1 (Werbeheft), s. 46.

⁷⁶ A[ugust]. Georg Kenstler, Zum Geleit!, in: Blut und Boden 1, 1929, 1 (Werbeheft), s. 2–3, zde s. 2.

⁷⁷ Der 2. Gaudietwart des Westböhmisches Turngau, Allgemeine Grundsätze und gemeinsame Richtlinien für die Tätigkeit der Dietwarte im Westböhmisches Turngau, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 1, 1920, 12, s. 126.

⁷⁸ Deutscher Volksrat 2, 1920, 6, s. 61.

⁷⁹ An unsere Leser, in: Deutscher Volksrat 1, 1919, 35, přebal.

⁸⁰ „Deutscher Volksrat“, in: Bundesturnzeitung 1, 1920, 2, s. 16.

S mimořádnou srdečností byli turneři vedle tematicky rozmanitých deníků, čtrnáctideníků a měsíčníků odkazováni také na kapesní kalendáře. Členové DTB 1919 se ve svých svazových novinách dozvěděli jak o kalendáři rakouského „ochranářského“ spolku „Südmark“ (Jižní marka),⁸¹ tak o říšskoněmeckém kalendáři *Gesundbrunnen*, „siln[ém] vůdc[i] k pramenům našeho národovectví, národní kultuře, pravému písemnictví a umění“.⁸² Periodikum *Deutscher Turner-Hort* zase každoročně vychvalovalo kalendář publikovaný poslancem říšské rady Karlem Irem.⁸³

Podobně jako vydavatelé turnerských novin sestavoval také Karl Iro ve svém kalendáři seznamy, jež se rok od roku prodlužovaly a jež odpovídaly na otázku, které noviny byly v souladu s „völkisch“ světonázorem a které nikoli.⁸⁴ I ostatní periodika doporučená turnerskými svazy odkazovala pomocí inzerátů a recenzí na celou řadu dalších vhodných tiskovin.⁸⁵ Jestliže se tedy turner na základě četby svazového periodika, „osvětových“ brožur nebo na základě „dietwartovy“ přednášky rozhodl k odběru určitého periodika, mohl v něm nalézt tipy na další noviny či kalendáře, které v ideálním případě začal též abonovat. Tím stále hlouběji pronikal do sítě periodik ovlivňujících zásadním způsobem jeho světonázor.

Jakkoli se tato síť může zdát propletená a rozvětvená, na turnerské funkcionáře působila nepatrným dojmem v porovnání s množstvím „špatných“ periodik, která byla dodávána trh. Ovšem rozpoznat, co je „špatný“ tisk, asi nebylo úplně snadné. Funkcionáři svazů se proto snažili síť periodicky vydávaných „špatných“ publikací exaktně vymezit. Říšskoněmecké DT tvoří v tomto ohledu výjimku. V novinách *Deutsche Turn-Zeitung* nebylo na „špatná“ periodika poukazováno příliš často, navíc byly odsuzovány převážně jen ty noviny, jejichž redakce nepodporovaly svaz DT v kompetenčním sporu se sportovními organizacemi.⁸⁶ Za „nepřátelsky nakloněný“ tak byl označen například deník *Kölner Tagblatt*, neboť prý překypoval „nenávisť[i], nepravdiv[ými] tvrzení[m]i a stranicí[m]“,⁸⁷ jež DT

---

⁸¹ [Otto] Lawatsch, *Südmark-Kalender*, 1923, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1921, 23, s. 193.

⁸² Hans Paul, *Jahrweiser für das deutsche Haus*, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 26, s. 440–441, zde s. 440.

⁸³ Např. „*Deutschnationaler Taschen-Merk-Kalender 1895*“, in: *Deutscher Turner-Hort* 4, 1894, 13, s. 84; *Zeitweiser für 1898*, in: *Deutscher Turner-Hort* 7, 1897, 23, s. 185; *Deutschvölkischer Taschenmerk-Zeitweiser*, in: *Deutscher Turner-Hort* 8, 1898, 13, s. 104.

⁸⁴ K[arl]. Iro (Hrsg.), *Deutschvölklicher Taschenmerk-Zeitweiser auf das Jahr 1896*, Wien 1896, s. 74–76; Karl Iro (Hrsg.), *Iro's Deutschvölkischer Zeitweiser (Ein Taschenbuch für das deutsche Volk) auf das Jahr 1901*, Wien 1901, s. 202–207; Karl Iro (Hrsg.), *Iro's Deutschvölkischer Zeitweiser (Ein Taschenbuch für das deutsche Volk) für das Jahr 1913*, Wien 1913, s. 252–264.

⁸⁵ Např. „*Deutsche Stimmen. Halbmonatsschrift für Vaterland und Denkfreiheit*“, in: *Odin* 1, 1899, 36/37, s. 15; *Der „Scherer“*, *alldeutsches Kampfblatt*, in: *Heimdall* 7, 1902, 13/14, s. 108; *Der Osten. Zeitschrift für die östliche Wirtschaft*, in: *Deutscher Volksrat* 1, 1919, 35, přebal; *Leset, verlangt, empfiehlt, verbreitet überall die Zeitschriften Deutsche Arbeit, Heimatbildung, Rüberzahl*, in: *Heimatbildung* 1, 1920, 8, reklamní část.

⁸⁶ Mnohé sportovní svazy si podobně jako DT nárokovaly právo na pořádání mistrovství či na definování závazných závodních pravidel. Jednotlivé organizace mezi sebou uzavřely řadu kompromisních smluv, které ale nakonec nezabránilly rozkolu – vedení DT koncem roku 1922 další spolupráci s konkurenčními svazy ukončilo. [Ferdinand] Goetz / [Theodor] Toeplitz / Leistner, *Sitzung des Ausschusses der Deutschen Turnerschaft zu Naumburg a. S. im Saale der „Reichskrone“*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 44, 1899, 35, s. 765–772, zde s. 772; [Oskar] Berger, *Rückblick auf die Einigungsversuche zwischen der Deutschen Turnerschaft und den Sportverbänden*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 67, 1922, 24, s. 251–255; *Die Hauptausschuß-Sitzung der Deutschen Turnerschaft*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 67, 1922, 32, s. 338; O[skar]. Berger / Max Schwarze, *Der gegenwärtige Zustand der „Reinlichen Scheidung“*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 72, 1927, 18, s. 282; Michael Krüger, *Einführung in die Geschichte der Leibeserziehung und des Sports. Teil 3: Leibesübungen im 20. Jahrhundert. Sport für alle, (Sport und Sportunterricht. Grundlagen für Studium, Ausbildung und Beruf, Bd. 10)* Schorndorf 2005, s. 108.

⁸⁷ Ernst Maaßdorf, *Das „Kölner Tagblatt“ turnfeindlich!*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 67, 1922, 51, s. 508–509, zde s. 509.

„uráže[ly] a sniž[ovaly]“. ⁸⁸ Členi svazu DT byli proto vyzváni, aby okamžitě přestali noviny *Kölner Tagblatt* číst. ⁸⁹

Ve zbylých svazech byla síť „špatného“ tisku konstruována mnohem intenzivněji. Primárním kritériem „špatnosti“ byl přitom nesoulad mezi ideovým zaměřením novin a myšlenkami turnerského „völkisch“ světonázoru. Představu sítě „špatných“ periodik tentokrát napomáhal utvářet i hlavní orgán svazu TKDÖ *Deutschösterreichische Turnzeitung*. Oč méně v něm bylo poukazováno na spřátelené noviny, o to více bylo na jeho stránkách varováno před ideově nepřijatelnými periodiky. Od prvního ročníku si předseda TKDÖ Alfred Schmarda s chutí brávil na stránkách novin *Deutschösterreichische Turnzeitung* slovo, aby ostře napadal periodikum *Arbeiter-Turnzeitung* dělnického svazu „Arbeiter-Turnerbund“. Podle Schmardy se ve člancích socialistického turnerského tisku „s pravdou zachází jako s onucí, což se prý ostatně děje i v případě svobody a bratrství“. ⁹⁰ Ani členové křesťanského turnerského svazu nemohli čekat, že se jim v periodiku TKDÖ dostane jakékoli vstřícnosti. Redakce novin totiž výbušně reagovala rovněž na články z „křesťansko-sociálních stranických plátků“ ⁹¹ a Alfred Schmarda své nesnášenlivé výlevy v novinách *Deutschösterreichische Turnzeitung* například v roce 1912 přímo opatroval hanlivým nadpisem, jehož překlad do češtiny zní *Z černých turnerských novin*. ⁹²

Útoky vůči periodikům orientovaným na levicové a katolické čtenářstvo kontinuálně pokračovaly po roce 1918. K „špatným“ periodikům byly nově přiřazeny též noviny, jejichž tvůrci prý byli zapřisáhlými nepřáteli německého národa. Konkrétně v DTB 1919 byla rozvíjena konspirační teorie o podmanění rakouského tisku zahraničními mocnostmi. Jelikož podílíky několika rakouských novin byla pražská nakladatelství, žili někteří přispěvatelé periodika *Bundesturnzeitung* ve skálopevném přesvědčení, že z československých ministerstev vede do vídeňských redakcí tajný finanční kanál, bohatě ještě přizívaný židovským kapitálem ⁹³ a zaručující, aby redaktoři nepsali „nic, na co by v Praze mohlo být nahlíženo s nevolí“. ⁹⁴ Představitelé „podezřelých“ novin *Neues Wiener Tagblatt* a *Österreichische Volkszeitung* mohli tato nařčení dementovat sebevíce, redakce periodika *Bundesturnzeitung* se přesto nadále domnívala, že uvedené noviny nepodporují „všemi Němci kýžený anšlus Rakouska k Německé Říši[, nýbrž] „úsilí pana Beneše tento anšlus zhatit“. ⁹⁵ Turneři, jimž byla „národní jednota“ posvátnou maximou náhledu na svět, se od periodik *Neues Wiener Tagblatt* a *Österreichische Volkszeitung* měli tedy distancovat.

Hlavním producentem „nepřátelských“ novin však údajně nebyl ani socialista, ani „klerikál“, ani Čech, nýbrž Žid. Na domnělou zhoubnou moc „židovského“ tisku upozorňovali již dopisovatelé předválečného turnerského tisku, mezi nimi třeba i župní náčelník Karl Kratky z TKDÖ. ⁹⁶ Teprve po roce 1918 ale zevšednělo mezi svazovými

---

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ [Alfred] Schmarda, *Arbeiter-Turnzeitung* und *Wahrheitsliebe*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 32, 1906, 34, s. 343–344, zde s. 343.

⁹¹ [Leopold Steining]-er., *Von der christlich-deutschen Turnerschaft*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 34, 1908, 6, s. 61.

⁹² [Alfred] Schmarda, *Aus der schwarzen Turnzeitung*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 38, 1912, 50, s. 639.

⁹³ Auch das „*Neue Wiener Tagblatt*“ und die „*Österreichische Volkszeitung*“ in tschechischen Diensten, in: *Bundesturnzeitung* 9, 1928, 32, s. 485; *Auslieferung der österreichischen Presse an die Tschechen*, in: *Bundesturnzeitung* 10, 1929, 13, s. 183.

⁹⁴ M. W., *Von der Wiener Presse*, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 6, s. 72–73, zde s. 72.

⁹⁵ „Auch das „*Neue Wiener Tagblatt*“ und die „*Österreichische Volkszeitung*“ in tschechischen Diensten, in: *Bundesturnzeitung* 10, 1929, 3, s. 33.

⁹⁶ Karl Kratky, *Unsere geistige Waffe*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 37, 1911, 28, s. 371–373, zde s. 371.

činovníky přesvědčení o existenci „židovského tiskového polypu“,⁹⁷ jehož chapadla skrz na skrz pronikla světem novin. Vlivem této židovské konspirace prý v každé redakci seděli „židovští pisálci“. ⁹⁸ Jeden turner z DTB 1919 roku 1924 dokonce napočítal, že z 580 vídeňských žurnalistů jich bylo pouhých 40 nežidovského původu. Jinými slovy řečeno byl pro Rakousko „každodenní duchovní chléb“⁹⁹ hněten z 93 % Židy a ze 7 % ne-Židy. Jakoby toho podle autorů v turnerských periodikách nebylo málo: „Žid Benedikt“ byl údajně majitelem vídeňského periodika *Neue Freie Presse*, „Žid Kohn“ vlastnil skandální plátek *Der Abend*,¹⁰⁰ „marxističtí Židé“ zase řídili týdeník *Burgenland*,¹⁰¹ zkrátka Židé „mají v rukou největší noviny světa“,¹⁰² konstatoval anonymní autor v periodiku *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*.

Noviny DTV společně s novinami DTB 1919 dále naléhavě upozorňovaly, že židovská jsou nejen nakladatelství, která noviny vydávají, kupříkladu říšskoněmecký „Ullstein“ a „Rudolf Mosse Verlag“,¹⁰³ ale také tiskové agentury „Reuters“ či „Havas“, jež si prý mezi sebou rozdělily vliv na celé zemi.¹⁰⁴ Na jimi upravené zprávy byly údajně odkázány i nežidovské noviny, které neměly k dispozici vlastní reportéry.¹⁰⁵ Jelikož tedy psaly v „židovském smyslu“,¹⁰⁶ spadaly i ony do kategorie domnělého „židovského tisku“, třebaže redaktoři, vlastníci a vydavatelé Židy vůbec být nemuseli. Neštěstí, které německému národu prostřednictvím „židovských“ periodik hrozilo, bylo v turnerských novinách nafukováno do apokalyptických dimenzí. Turneři byli přesvědčováni, že „židovský“ tisk nese vinu na vypuknutí světové války, „zničení moci a krásy německé říše“, (...) r[áně] dýkou“¹⁰⁷ a nakonec i na rozpadu „organicky srostlého národního společenství“. ¹⁰⁸ Výzva vedení turnerských svazů proto nemohla znít jinak než: „Pryč s židovským tiskem“!,¹⁰⁹ „Běda (...) německému turnerovi, jenž v tomto boji selže“!¹¹⁰

Na závěr lze shrnout, že turneři byli ve sledovaném období obklopeni nepřehledným množstvím periodik. Vedení turnerských svazů jim k četbě nabízela svazové noviny a svazové kapesní kalendáře. Rovněž turnerské kraje, župy a někdy i spolky zásobovaly turnery tiskem. Pokud turneři pečlivě vnímali text všech těchto periodik, pokud znali obsah „osvětových“ publikací a naslouchali „dietwartům“, získávali postupně přehled o tom, jakým dalším periodikům mohou důvěřovat a jakým naopak nikoli. Zejména v novinách svazů DTB, TKDÖ, DTB 1919 a DTV lze nalézt velké množství zpráv, recenzí a reklam, které čtenářům před očima vytvářely síť „dobrých“ a „špatných“ periodik. K první kategorii se řadil německonacionální a „völkisch“ orientovaný tisk. Druhá kategorie sestávala nejen

⁹⁷ Theodor Fritsch, *Der jüdische Zeitungs-Polyp*, (Hammer-Schriften, Nr. 28) Leipzig 1921.

⁹⁸ Verbandsturnratssitzung und Gauobmännertagung vom 28. u. 29. Weinmonds zu Teplitz-Schönau 1933, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 13, 1932, 22, s. 347–350, zde s. 348.

⁹⁹ Michel, *Die deutsche Presse* (jako pozn. 51), s. 357.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 357.

¹⁰¹ [Fritz] Berka, *Presse ist Macht*, in: *Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“* vom 21. Heuets 1928, s. 27–28, zde s. 27.

¹⁰² [Josef] [U]l-[rich], *Unsere Turnzeitung*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 19, s. 325–326, zde s. 325

¹⁰³ Ed. Michel, *Presse, Schrifttum und Volkstum*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 13, 1932, 16, s. 244–245, zde s. 245; [Willi] B[u]ch., *Volksmord durch die Judenpresse* 2, in: *Bundesturnzeitung* 11, 1930, 16, s. 227–230, zde s. 228.

¹⁰⁴ Franz Schattenfroh, *Die Großmacht der jüdischen Presse*, in: *Bundesturnzeitung* 10, 1929, 19, s. 259–263, zde s. 259.

¹⁰⁵ B[u]ch., *Volksmord* (jako pozn. 103), s. 229.

¹⁰⁶ -r., *Hinaus mit der Judenpresse*, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 2, s. 20.

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸ Hermann Kämpfer, *Volksmord durch die Judenpresse*, in: *Bundesturnzeitung* 11, 1930, 4, s. 45–47, zde s. 45.

¹⁰⁹ -r., *Hinaus* (jako pozn. 106).

¹¹⁰ Kämpfer, *Volksmord* (jako pozn. 108), s. 47.

z „klerikálních“ a socialistických novin, ale také z novin, které byly ve vlastnictví Židů nebo v domnělém vleku zahraničních mocností. Redakce orgánu říšskoněmeckého DT nevěnovala problematice „dobrých“ a „špatných“ periodik příliš prostoru. Kvalita novin byla navíc posuzována především podle postoje redakcí ke sporu, jež DT svádělo s říšskoněmeckými sportovními svazy o kompetenční primát.

5.2 Ideoví tvůrci svazových periodik

Práce na turnerském tisku jakékoli periodicity a jakékoli správní úrovně vyžadovala nesmírné osobní nasazení. Aby například vznikl plátek *Beobachter* kynšperského turnerského spolku, bylo zapotřebí nejen připravit homogenní čtivý obsah, ale především nalézt čas k vyhotovení rukou psaného čistopisu. S každým dalším správním stupněm svazu se náročnost vydávání periodik ještě zvyšovala a nejvíce úsilí muselo být obětováno produkci svazových turnerských novin. Na jejich vzniku se v DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT podílelo několik jedinců, kteří přináleželi k elitnímu okruhu redaktorů, dopisovatelů a takzvaných „pressewartů“. Podkapitola se bude každé z těchto tří skupin ideových tvůrců věnovat zvlášť. Zaměří se přitom zejména na otázku, jak byla práce na vydávání svazových novin organizována a jakými kompetencemi byli jednotliví ideoví tvůrci vybaveni.

V redakcích docházelo k rozdělení povinností mezi „výkonného redaktora“ (Schriftleiter) a „správce“ (Verwalter). Zatímco výkonný redaktor pečoval o obsah novin, správce vyřizoval veškeré úřední a finanční záležitosti. Nad výkonným redaktorem a správcem stál „vedoucí redaktor“ (Leiter / Zeitungsleiter / verantwortlicher Schriftleiter); v DT dohlížel po první světové válce na svazové periodikum dokonce vícečlenný „Novinový výbor“ (Zeitungsausschuss). Kompetence činovníků se ale prolínaly a v každém svazu měli výkonní redaktoři, správci a vedoucí redaktoři poněkud jiné úkoly, což vzájemnou komparaci stěžuje. V DT například někteří jedinci zastávali funkci vedoucího i výkonného redaktora. O povinnostech vedoucích redaktorů v DTB toho naopak není příliš známo. Jejich jména se nacházejí pouze na poslední stránce každého čísla, hlavní tváří novin ale byli výkonní redaktoři, z nichž někteří ke svému postu dočasně přibírali ještě funkci správce. Totéž personální propojení fungovalo pravděpodobně od roku 1922 též v DTB 1919 a s výjimkou mezidobí 1929 až 1931 i v DTV. Úplně jiná konstelace nastala v TKDÖ. Zde hrál ve svazovém periodiku ústřední roli vedoucí redaktor, jemuž kromě vyjednávání s tiskárnou připadlo za úkol obsazovat místo výkonného redaktora, správce a další pomocné síly, získávat spolupracovníky a odběratele, zkrátka provádět „všechn[u] t[u] drobn[ou] prác[i]“, kterou si dokáže představit jenom ten, kdo někdy spolupracoval na vzniku nějakých novin“.¹¹¹

Vezme-li se v potaz, kolika povinnostem byli redaktoři a správci turnerských novin vystaveni a jak ohromná zodpovědnost spočívala na jejich bedrech, je nasnadě, že práci na svazových periodikách nemohl být pověřen kdejaký turner, který byl zrovna po ruce. Ani dobrovolná iniciativa nevycházela od kdekoho. Už Alwin Martens, stojící v roce 1856 u zrodu novin *Deutsche Turn-Zeitung*, údajně vyčníval nad ostatními členy lipského spolku „Allgemeiner Turnverein“ nejen jako všestranně nadaný turner,¹¹² který cvičení věnoval „veškerý volný čas“,¹¹³ ale také jako činorodý funkcionář s „chladným, čirým rozumem“.¹¹⁴

¹¹¹ Leopold Steininger, Zehn Jahre „Dö. Tz.“, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 41, 1915, 50/51, s. 261–265, zde s. 264.

¹¹² O[tto]. Richter, Heslo „Martens, Alwin“, in: Carl Euler (Hrsg.), Encyklopädisches Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Gebiete. Band II, Wien/Leipzig 1895, s. 116–117, zde s. 116.

¹¹³ Hugo Rühl, Deutsche Turner in Wort und Bild, Leipzig/Wien 1901, s. 175.

¹¹⁴ Richter, Heslo „Martens, Alwin“ (jako pozn. 112), s. 117.

Tyto vlastnosti jej předurčovaly, aby se stal duší redakce.¹¹⁵ Rovněž vedoucí redaktor Max Rose, byl prý „rozhodný charakter“ a „imponující osobnost“.¹¹⁶ Po jeho smrti v roce 1859 jej v postu následovaly další mimořádně angažované osobnosti. Nejdříve místo přebíral budoucí jednatel a předseda DT Ferdinand Goetz,¹¹⁷ který byl ale od 1. října 1863 kvůli pracovnímu vytížení „vedoucím redaktorem už jen podle jména“.¹¹⁸ Vydávání novin proto samostatně řídil publicista a nakladatel Georg Hirth.¹¹⁹ Mezi lety 1866¹²⁰ až 1875 působil jako vedoucí a zřejmě i výkonný redaktor Justus Carl Lion, vysoce uznávaný řečník a neobvykle produktivní autor jak odborných tělovýchovných statí, tak zásadních metodologických příruček.¹²¹ Když v roce 1875 Ernst Keil předal své nakladatelství, v němž noviny *Deutsche Turn-Zeitung* vycházely, Eduardu Strauchovi, ujal se sám Strauch role výkonného redaktora.

Jak zaznělo v první podkapitole, roku 1900 získalo DT od Straucha noviny *Deutsche Turn-Zeitung* do svého vlastnictví, takže nyní mohlo samo rozhodnout, komu svěří „kontrolu a sestavování obsahu“ svazových novin.¹²² Vedení DT se nakonec rozhodlo pro Paula Erbes, který od roku 1893 pomáhal Strauchovi s redakční prací.¹²³ Svou funkci vedoucího a výkonného redaktora zastával Erbes jen do roku 1909. Poté úřad převzal významný funkcionář Fritz Groh,¹²⁴ jehož neobyčejný redakční talent se projevoval také tím, že u příležitosti svazové slavnosti v Lipsku roku 1913 vydával „graficky bezvadné“¹²⁵ slavnostní noviny a že od roku 1921 stál v čele populárního měsíčníku *Turn- und Sportwart*.¹²⁶ Groh byl nejdéle sloužícím vedoucím a výkonným redaktorem novin *Deutsche Turn-Zeitung*. Ve svém postu setrval až do roku 1933, kdy jej tehdejší vůdce DT Hans von Tschammer und Osten nahradil poslušným členem NSDAP Wernerem Gärtnerem. Toho zase už rok na to vystřídal ex-„dietwart“ svazu DTB Willi Buch,¹²⁷ který slovy historika Haja Bernetta z novin učinil „instrument propagandy“.¹²⁸ Buch brzy uvolnil redaktorské místo Walteru Hulekovi, přesto zůstalo periodikum *Deutsche Turn-Zeitung* až do svého zániku v roce 1944 pod vlivem nacionálněsocialistické strany.¹²⁹

V ostatních turnerských svazech platila zásada, že vedoucí redaktor, výkonný redaktor a správce nemají být jen nadanými organizátory, metodiky a systematiky. Ve stejné, nebo dokonce snad větší míře museli být i zastánci a propagátory turnerského

---

¹¹⁵ Vor zwanzig Jahren (jako pozn. 15), s. 4.

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ An die Leser, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 4, 1859, 14, s. 61.

¹¹⁸ Ferd[inand]. Goetz, Ich habe dazu vorerst zu bemerken, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 9, 1864, 4, s. 32.

¹¹⁹ Tamtéž. Hirth byl např. autorem podrobné statistiky turnerských spolků: Georg Hirth, *Zweites statistisches Jahrbuch der Turnvereine Deutschlands*, Leipzig 1865.

¹²⁰ V novinách *Deutsche Turn-Zeitung* se ale Lionovo jméno u funkce zodpovědného redaktora objevilo až v pátém čísle z roku 1867.

¹²¹ Např. [Justus Carl Lion], Festrede zur Jahn-Feier, den Turn-Vereinen Leipzigs am 11. August 1878 gehalten von J. C. Lion, Hof 1863; [Justus]. C[arl]. Lion, Leitfaden für den Betrieb einfacher Ordnungs- und Freiübungen in Turnvereinen, Leipzig 1863; Ferd[inand]. Goetz, Heslo „Deutsche Turnerschaft“, in: Carl Euler (Hrsg.), *Encyklopädisches Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Gebiete*. Band I, Wien/Leipzig 1894, s. 222–238, zde s. 224; H. Wortmann, Heslo „Lion, Justus Carl“, in: Carl Euler (Hrsg.), *Encyklopädisches Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Gebiete*. Band II, Wien/Leipzig 1895, s. 62–66, zde především s. 64 a 66.

¹²² Ferd[inand]. Goetz / [Hugo] Rühl, Die Stelle des Schriftleiters der „Deutschen Turn-Zeitung“, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 44, 1899, 36, s. 793.

¹²³ Rühl, *Deutsche Turner* (jako pozn. 113), s. 63.

¹²⁴ Direktor Fritz Groh 50 Jahre, in: *Deutsche Turnpresse* 4, 1928, 6, s. 51.

¹²⁵ 1900–1925. 25 Jahre Firma Paul Eberhardt. Verlag der Deutschen Turn-Zeitung, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 70, 1925, 1, s. 4.

¹²⁶ Fritz Groh, Der Turn- und Sportwart, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 66, 1921, 18, s. 161–162.

¹²⁷ Hans Joachim Teichler, *Internationale Sportpolitik im Dritten Reich*, Schorndorf 1991, s. 60.

¹²⁸ Bernett, *Sportpublizistik* (jako pozn. 24), s. 272.

¹²⁹ Tamtéž.

„völkisch“ světonázoru. Výkonným redaktorem periodika *Deutscher Turner-Hort* byl od prvního čísla Anton Edelmüller, jenž rovněž zastával funkci redaktora předchozího věstníku *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues*¹³⁰ a jenž příležitostně zasílal své příspěvky i do novin Georga von Schönerera *Unverfälschte Deutsche Worte*.¹³¹ Edelmüller byl nadto předsedou spolku „Penzinger Turnverein“ (Turnerský spolek Penzing) a zástupcem župy „Niederösterreichischer Turngau“ ve svazové turnerské radě.¹³² „Na základě přátelské dohody“ předal roku 1893 úřad výkonného redaktora novin *Deutscher Turner-Hort* Leopoldu Slepizovi,¹³³ dalšímu matadorovi rakouského turnerského „völkisch“ hnutí a členovi svazového funkcionářského establishmentu. Po krátkém Edelmüllerově intermezzu¹³⁴ se redaktorského postu roku 1902 chopil „jed[en] turnersk[ý] soudruh z Vídně“,¹³⁵ skrývající se pod pseudonymem „Tuisko“¹³⁶. Jeho úderné články, kterými zásoboval noviny *Deutscher Turner-Hort* i ostatní spřátelená periodika,¹³⁷ přivedly některé turnery k úvaze, že by „Tuisko“ mohl být předseda spolku „Turnverein Friesen Hernals“ Josef Karl Kernreuter. Ten však fámou popřel.¹³⁸ „Tuisko“, jehož pravá identita dodnes není odhalena, byl výkonným redaktorem asi jen do července roku 1902. Tehdy totiž přesměřoval redakční korespondenci na třiatřicetiletého předáka župy „Niederösterreichischer Turngau“ Karla Bimaßla.¹³⁹

Srovnatelná situace panovala rovněž v TKDÖ. Také v tomto svazu seděli v redaktorských křeslech vysoce postavení a světonázorově angažovaní funkcionáři. Za vedení novin *Deutschösterreichische Turnzeitung* zodpovídal od roku 1906 do roku 1911 předseda župy „Ostmarkturngau“ Klaudius Kupka, od roku 1911 pak sám předseda svazu TKDÖ Alfred Schmarda.¹⁴⁰ Tento trend pokračoval i po první světové válce. V DTV se do úřadu výkonného redaktora a správce svazových novin dostal například Otto Voigt, který dříve působil v TKDÖ jako svazový náčelník. Naprosto shodně přecházelo vedení novin na světonázorově spolehlivé činovníky i v DTB 1919. Na rakouském svazu lze ovšem také demonstrovat, že se sukcesivně formovala jakási redakční elita.

Vedoucím redaktorem periodika *Bundesturnzeitung* se v DTB 1919 totiž stal Karl Bimaßl, který byl za časů DTB výkonným redaktorem novin *Deutscher Turner-Hort*. Od roku 1922 pro noviny *Bundesturnzeitung* nepřetržitě pracoval jako výkonný redaktor a správce zřejmě až do roku 1937.¹⁴¹ Původně však funkce výkonného redaktora byla svěřena Leopoldu

¹³⁰ *Deutscher Turner-Hort* 1, 1891, 1, s. 1 (hlavička novin); *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues*, 1, 1888, 1, s. 1 (hlavička novin); Leopold Slepiza, An unsere Leser!, in: *Deutscher Turner-Hort*, 3, 1893, 23, s. 1.

¹³¹ Lisa Kienzl, Nation, Identität und Antisemitismus. Der deutschsprachige Raum der Donaumonarchie 1866 bis 1914, Graz 2014, s. 209–210.

¹³² Hermann Leithner / Tuisko, Anton Edelmüller, in: *Deutscher Turner-Hort* 13, 1902, 7, s. 52–53, zde s. 52.

¹³³ [Leopold] Slepiza / [Karl] Kreis, *Deutscher Turnerbund*, in: *Deutscher Turner-Hort* 3, 1893, 23, s. 1–2, zde s. 1.

¹³⁴ L[leopold]. Slepiza / Karl Kreis, Zur Beachtung!, in: *Deutscher Turner-Hort* 10, 1900, 24, s. 193.

¹³⁵ Leopold Slepiza / Karl Kreis, Bericht über die Beratungen zu Ostern 1905 in Wien, in: *Deutscher Turner-Hort* 12, 1902, 8, s. 61–71, zde s. 70.

¹³⁶ Tuisko, Turngenossen!, in: *Deutscher Turner-Hort* 12, 1902, 10, s. 96.

¹³⁷ Např. Tuisko, Etwas von unserer Turnsprache, in: *Deutscher Turner-Hort* 12, 1902, 11, s. 106–107; Tuisko, Dem Vorsitzenden der Deutschen Turnerschaft, Herrn Goetz, zum Durchdenken, in: *Deutscher Turner-Hort* 12, 1902, 23, s. 231.

¹³⁸ Josef Karl Kernreuter, Zur Richtigstellung, in: *Deutscher Turner-Hort* 14, 1904, 19, s. 159.

¹³⁹ Tuisko, Zur Beachtung!, in: *Deutscher Turner-Hort* 12, 1902, 14, s. 140.

¹⁴⁰ Feierle / [Alfred] Schmarda, Kreisturnratsitzung. Sechste Sitzung, Troppau, Gasthof „Römischer Kaiser“, am 21. Juli 1911, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 37, 1911, 30, s. 401–403, zde s. 401–402; [Leopold] Steininger, „Dö. Tz.“, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 38, 35, 1912, s. 455–458, zde s. 457.

¹⁴¹ Od roku 1937, kdy noviny začaly vycházet pod názvem *Der Turner*, nebyl výkonný redaktor ani správce v novinách jmenovitě uveden. Vedoucím redaktorem se stal „dietwart“ Karl Bauer, stojící za proměnou designu svazového periodika v roce 1934. [Klaudius] Kupka, Führerworte zum Jahreswechsel!, in: *Bundesturnzeitung* 15, 1934, 1, s. 1–2, zde s. 1; Zum Ausbau unserer Zeitung, in: *Der Turner* 18, 1937, 1, s. 10.

Steiningerovi,¹⁴² jemuž tentýž úřad připadl i v periodiku TKDÖ *Deutschösterreichische Turnzeitung*. Na předsedu svazu DTB 1919 Klaudia Kupku, který kdysi v TKDÖ zastával post vedoucího redaktora novin *Deutschösterreichische Turnzeitung*, přecházelo po první světové válce opakovaně vedení periodika *Bundesturnzeitung*, když byl některý z dosavadních vedoucích redaktorů indisponován. Tak tomu bylo pro příklad v roce 1925 po smrti vedoucího redaktora Hanse Prassena,¹⁴³ který se již před první světovou válkou dobře znal jak s výkonným redaktorem novin *Deutscher Turner-Hort* Leopoldem Slepizou,¹⁴⁴ tak s jeho nástupcem Karlem Bimaßlem.¹⁴⁵

Svazům DTB, DTB 1919 a DTV vyhovovalo nejvíce, když se pro post vedoucího nebo výkonného redaktora podařilo získat „dietwarta“. Několik takových případů je známo z DTB 1919 a DTV. Do vedení rakouských turnerských novin *Bundesturnzeitung* se v polovině 20. let 20. století postavil teprve sedmadvacetiletý, zato velmi ambiciózní Rudolf B. Weitzer.¹⁴⁶ Ideálnějšího vedoucího redaktora by DTB 1919 pro své svazové noviny jen stěží pohledal. Jako „dietwart“ spolku „Turnverein Mürzzuschlag“ (Turnerský spolek Mürzzuschlag) a jako vrchní „dietwart“ župy „Wiener Turngau“¹⁴⁷ odpřednášel Weitzer stovky projevů, pomocí nichž „ustavičně pracoval na šíření a prohloubení našich völkisch turnerských záležitostí“.¹⁴⁸ Ve stejném duchu byly laděny i jeho novinové příspěvky,¹⁴⁹ jejichž polemický a agresivní charakter Weitzera vysloveně predestinoval k tomu, aby v tandemu s Karlem Bimaßlem učinil z periodika *Bundesturnzeitung* instrument masové indoktrinace.

Stejně aktivní jako Weitzer byl v DTV Josef Ullrich, vrchní „dietwart“ župy „Nordwestböhmischer Turngau“ a od roku 1928 člen svazového výboru „dietwartů“. Ullrich se již od mládí socializoval ve „völkisch“ svazech, po první světové válce pomáhal zotavit se svazu „Bund der Deutschen“¹⁵⁰ a od roku 1925 se už v novinách DTV osvědčoval jako vedoucí nově zavedené rubriky *Der Dietwart*.¹⁵¹ Počátkem ledna 1929 zaujal Voigtovo redaktorské místo. Voigtovi přenechal jen správu novin, ale i tu v roce 1931 přebрал do své

¹⁴² Leopold Steininger se rozhodl svůj úřad složit již s koncem roku 1920. Karl Bimaßl se tehdy nabídl, že zaujme uvolněné místo. Nicméně roku 1921 byl Steininger ještě jednou svazovou radou do křesla výkonného redaktora povolán, načež jej Bimaßl podle všeho v témže roce s definitivní platností opět vystřídal. [Klaudius] Kupka / [Josef] Fellnhöfer / Preiß, Sitzung des Engeren Ausschusses, in: *Bundesturnzeitung* 1, 1920, 1, s. 4–5, zde s. 4; Leopold Steininger, Abschied, in: *Bundesturnzeitung* 2, 1921, 1, s. 5; [Leopold] Steininger, *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 2, 1921, 13, s. 126; 1. ord. Bundesturntag in Wien. Bericht des Bundesturnrates, in: *Bundesturnzeitung* 5, 1924, 12, s. 175–176, zde s. 176.

¹⁴³ Sitzung des Bundesturnrates, in: *Bundesturnzeitung* 7, 1926, 2, s. 23–25, zde s. 25. Poprvé převzal Klaudius Kupka funkci vedoucího novin již v roce 1921, když se této funkce zřekl Karl Bimaßl, a zastával ji do roku 1922, kdy se jí podařilo obsadit Hansem Prassenem. 8. Sitzung des Engeren Ausschusses des Bundesturnrates, in: *Bundesturnzeitung* 2, 1920, 21, s. 212–215, zde s. 213.

¹⁴⁴ Wiener Stadt- und Landesarchiv, Fond Erster Wiener Turnverein, Karton 1: složka „Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864, 1865, 1867, 1870, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931“, Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins über das 44 Vereinsjahr 1904, Wien 1905, s. 22; Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins über das siebenundfünfzigste Vereinsjahr 1917, Wien 1918, s. 24.

¹⁴⁵ Bundesturnrat des Deutschen Turnerbundes, in: *Deutscher Turner-Hort* 28, 1918, 24, s. 141.

¹⁴⁶ Rudolf B. Weitzer †, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 24, s. 343–344, zde s. 343.

¹⁴⁷ Tamtéž.

¹⁴⁸ Tbr. Rudolf B. Weitzer [parte], in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 23, s. 332.

¹⁴⁹ Např. Rudolf B. Weitzer, Rund um den Anschluß, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 13, s. 224–225; Rudolf B. Weitzer, „Eine hakenkreuzlerische Frechheit!“, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 17, s. 299; Rudolf B. Weitzer, Die Christlich-deutsche Turnerschaft und wir. Entgegnung auf den Aufsatz „Der Deutsche Turnerbund (1919) und die katholische Kirche“ in der Verbandsturnzeitung der Christlich-deutschen Turnerschaft Österreiches vom Nebelmond d. J., in: *Bundesturnzeitung* 7, 1926, 33, s. 469–473.

¹⁵⁰ W[ilhelm]. W[elwarsky]., Tbr. Josef Ullrich zum Gedenken, in: *Sudetendeutscher Turnerbrief* 2, 1971, 23, s. 53–54, zde s. 53.

¹⁵¹ Von Sippe und Sitten, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 1, s. 6–7, zde s. 6; Wer hilft mit?, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 1, s. 7.

kompetence.¹⁵² Redakci vedl Ullrich až do roku 1934. Od roku 1935 se totiž o místo redaktora dělil s Ernstem Tschernem, učitelem na Ašské turnerské škole.¹⁵³ Jak stojí v hlavičce novin, zodpovídal Ullrich za zpravodajský díl novin, zatímco Tscherne se staral o „všeobecně výchovnou část“.¹⁵⁴

I když redaktori a správci mohli být nadanými organizátory, angažovanými aktéry turnerského hnutí, světonázorově důvěryhodnými funkcionáři, ba dokonce i vzorně pracujícími „dietwarty“, bez rozvětveného aparátu stálých či příležitostných spolupracovníků by sami o sobě nezmohli zhola nic. Toho si byli dobře vědomi už roku 1856 v redakci novin *Deutsche Turn-Zeitung*. Alwin Martens okamžitě ke kooperaci přizval své přátele Theodora Georgii a Justuse Carla Liona. Postupně úroveň nového plátku svými příspěvky zvyšovaly další a další veličiny z turnerského, vědeckého a nacionalistického prostředí. Z nich lze za všechny jmenovat Karla Wassmannsdorffa, neúnavně zasílajícího redaktorům minuciózní statě o historii a metodice tělovýchovy. Přizvání vysoce postavených činovníků a vědeckých specialistů ke spolupráci na periodiku *Deutsche Turn-Zeitung* souviselo s dlouhodobou profilací periodika coby odborného bulletinu.

Zahrnout do novin *Deutsche Turn-Zeitung* i texty bývalého předsedy svazu „Verband alldeutscher Turnvereine Arndt“ Josefa Karla Kernreutera,¹⁵⁵ župního „dietwarta“ DTB 1919 Gottfrieda Nickla¹⁵⁶ či vrchního knihovníka téhož svazu Erwina Mehla¹⁵⁷ bylo možné až po první světové válce. Tehdy se v novinách svazu DT ke slovu stále více hlásili autoři typu Edmunda Neuendorffa. Neuendorff sporadicky publikoval již v předválečných číslech periodika *Deutsche Turn-Zeitung*,¹⁵⁸ ovšem až po roce 1918, kdy jeho jméno figurovalo v triumvirátu Novinového výboru,¹⁵⁹ kvantita jeho článků výrazně vzrostla.¹⁶⁰ V tomto ohledu za ním nezaostával ani Edgar Stahf z Oddělení pro zahraniční němectví, ani Stahfův blízký spolupracovník Tonl Sandner.¹⁶¹ Ten ve svých člancích pro noviny DT upíral zvláštní zřetel na Československo,¹⁶² z něhož pocházel a do něhož se po studiích v Berlíně opět navrátil. Jména Edmunda Neuendorffa, Edgara Stahffa a Tonla Sandnera zástupně slouží ke znázornění pozvolného obratu v okruhu přispěvatelů. Zatímco v prvním půlstoletí se hlavní

---

¹⁵² Theodor Fischer, Zum Ausbaue unserer Verbands-Turnzeitung, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 9, 1928, 24, s. 362. Oba dva úřady se spojily také fyzicky. Otto Voigt totiž noviny spravoval z Děčína, zatímco Josef Ullrich úřadoval v Teplíci. Die Verbandsleitung, Die Verwaltung der Turnzeitung wird nach Teplitz-Schönau verlegt und mit der Schriftleitung vereinigt!, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 12, s. 185.

¹⁵³ Zum Tode von Tbr. Dr. Ernst Tscherne, in: *Sudetendeutscher Turnerbrief* 26, 1975, 4/5, s. 171–172, zde s. 172.

¹⁵⁴ *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 16, 1935, 1, s. 1. Ačkoli se Ullrichovo jméno v hlavičce novin nachází až do roku 1937, celou redaktorskou práci asi již v roce 1935 zajišťoval Tscherne. Počínaje rokem 1938 pak úřad redaktora převzal Oskar Lukas.

¹⁵⁵ J[osef]. K[arl]. Kernreuter, Rechtfertigung, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 67, 1922, 27, s. 288–289.

¹⁵⁶ Gottfried Nickl, Jetzt erst recht!, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 23, s. 309.

¹⁵⁷ Např. Erwin Mehl, Ein merkwürdiges Beispiel von Geräteturnen bei mittelafrikanischen Negern (Timni, Sierra Leone), in: *Deutsche Turn-Zeitung* 71, 1926, 16, s. 126.

¹⁵⁸ Např. Edmund Neuendorff, Konfessionelle Vereine und Deutsche Turnerschaft, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 59, 1914, 31, s. 582–587.

¹⁵⁹ [Oskar] Berger, Das Zeitungswesen der D. T., in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 5, s. 51–52, zde s. 51.

¹⁶⁰ Viz např. jeho programový a zřejmě nejslavnější článek o charakteru DT nebo reportáž o slavnosti dělnického turnerského svazu: Edmund Neuendorff, Zurück zu Jahn – es gibt kein besseres Vorwärts, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 71, 1926, 6, s. 38–40; Edmund Neuendorff, Das 2. Bundeturnfest des Arbeiter- und Sportbundes in Nürnberg, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 74, 1929, 32, s. 623–624.

¹⁶¹ Tonl Sandner wäre heuer 50 Jahre alt, in: *Sudetendeutscher Turnerbrief* 7, 1956, 4, s. 5–7, zde s. 6; Edgar Stahf, Erinnerung an Tonl Sandner, in: *Sudetendeutscher Turnerbrief* 13, 1962, 3, s. 12–13.

¹⁶² Např. [Tonl] Sandner, Eine Vorschau auf das sudetendeutsche Turnfest in Aussig, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 72, 1927, 23, s. 385; T[onl]. Sandner, Aus den Anfängen der sudetendeutschen Turnbewegung. Ein Beitrag zum Verständnis des grenzlanddeutschen Turnwesens, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 75, 1930, 13, s. 274–277.

dopisovatelé novin *Deutsche Turn-Zeitung* rekrutovali z řad literárně nadaných funkcionářů a odborníků, v období bezprostředně před první světovou válkou a ve zvýšené míře po jejím ukončení se kolem periodika – bez pochyby s vědomím a podporou výkonného redaktora Fritze Groha – formovala nová skupina přispěvatelů, kteří sice také byli funkcionáři a odborníky, ale kromě toho také důležitými ideovými protagonisty a zastánci „völkisch“ idejí.

K čemu se v DT dospívalo krok za krokem v druhé dekádě 20. století, bylo v ostatních svazech od samého počátku samozřejmostí. Do štábu dopisovatelů se v DTB, TKDÖ, DTB 1919 a DTV semknuly vůdčí ideové autority svazů a spřátelených organizací. Periodikum *Deutscher Turner-Hort* pravidelně přinášelo například články Franze Xavera Kießlinga¹⁶³ a sáhodlouhé, do několika čísel rozdělené statě Heinricha Schwarze,¹⁶⁴ který v DT sehrál roli „nejvýmluvnější[ho] obhájce“¹⁶⁵ „völkisch“ světonázoru rakousko-uherských turnerů. K prominentním autorům patřil dále germanista Hermann von Pfister-Schwaighusen.¹⁶⁶ Od roku 1906 o sobě v novinách DTB dával vědět také Willi Buch,¹⁶⁷ startující v témže roce kariéru v redakci Fritschova periodika *Hammer*¹⁶⁸ a zahrnující zejména meziválečné noviny *Bundesturnzeitung* včetně jejich příloh nesčítaným množstvím příspěvků.

Především ta čísla novin *Deutscher Turner-Hort* a *Bundesturnzeitung*, která byla vydána u příležitosti určité slavnostní události, budí dojem, jako by si na jejich stránkách dali dostaveníčko ústřední propagátoři „völkisch“ světonázoru. Bylo tomu tak třeba v roce 1892, kdy se konala první svazová slavnost DTB,¹⁶⁹ nebo v roce 1911, kdy uplynulo 100 let od počátku turnerství.¹⁷⁰ Na mimořádně vyzdobených číslech novin *Deutscher Turner-Hort* se tehdy vedle Kießlinga a Schwarze podíleli také Anton Edelmüller, předseda spolku „Turnverein Salzburg“ Otto Kilcher, berlínský „dietwart“ Ernst Strach, svazový „dietwart“ Friedrich Rudolf Zenker i básník Aurelius Polzer, jenž byl jedním z iniciátorů vzniku „ochranářského“ spolku „Südmark“.¹⁷¹ Jeden text dokonce pochází od Jörga Lanze von Liebenfelse, zakladatele „rasově čistého“ sektářského řádu „Ordo novi templi“.¹⁷² Když se zase v roce 1928 připomínalo 150. jubileum Jahnova narození, otevřel slavnostní číslo periodika *Bundesturnzeitung* svou básní Gottfried Nickl. Mezi gratulanty nemohli chybět bývalý výkonný redaktor novin Leopold Steininger, zástupce předsedy svazu Karl Holtei,

¹⁶³ Např. Fr[an]z. X[aver]. Kießling, Ein Beitrag zur Geschichte der Turnerei, in: *Deutscher Turner-Hort* 1, 1891, 7, s. 3–5; [Franz Xaver] K[ießling]., Zu den socialistischen Bestrebungen in der „deutschen Turnerschaft“, in: *Deutscher Turner-Hort* 3, 1893, 12, s. 3–4; F[ranz]. [Xaver] K[ießling]., Ostmarkturgau und Deutscher Turnerbund, in: *Deutscher Turner-Hort* 18, 1908, 1, s. 6.

¹⁶⁴ Např. Heinr[ich]. Schwarz, Gegen die Sprachmengerei, in: *Deutscher Turner-Hort* 1, 1891, 5, 6 a 7, s. 1–2, 2–3 a 5–6; Heinrich Schwarz, Die Jahreszahlen auf der Rückseite der Reichenberger Festklippe, in: *Deutscher Turner-Hort* 3, 1893, 6, 7, 8, 9, 10, 11, s. 1–3, 1–3, 1–5, 1–4, 1–4, 1–6.

¹⁶⁵ Leopold Slepiza, Heinrich Schwarz. Ein deutsches Turnerleben, in: *Deutscher Turner-Hort* 20, 1910, 8, s. 81–82, zde s. 81.

¹⁶⁶ Např. Hermann v[on]. Pfister-Schwaighusen, An Germaniens ewige Jugend!, in: *Deutscher Turner-Hort* 6, 1896, 16, s. 158–159; H[ermann]. v[on]. Pfister-Schwaighusen, Veterländische Schmach der Fremdwörterei, in: *Deutscher Turn-Hort* 7, 1897, 6, s. 41–42; Hermann v[on]. Pfister-Schwaighusen, Deutsche Verlorenheit, in: *Deutscher Turner-Hort* 8, 1898, 3, s. 17–18.

¹⁶⁷ Willi Buch, Mehr Gerechtigkeit, in: *Deutscher Turner-Hort* 16, 1906, 19, s. 168. Dále např. Willi Buch, Turnvereine nach Ständen?, in: *Deutscher Turner-Hort* 17, 1907, 9, s. 80–81; Willi Buch, Deutschtums-Verinnerlichung, in: *Deutscher Turner-Hort* 19, 1909, 12, s. 115–116.

¹⁶⁸ Willi Buch, Als Lehrling in der Hammerschmiede, in: *Festschrift zum fünfundzwanzigjährigen Bestehen des Hammer*, Leipzig 1926, s. 65–68.

¹⁶⁹ *Deutscher Turner-Hort* 2, 1892, 16.

¹⁷⁰ *Deutscher Turner-Hort* 21, 1911, 11.

¹⁷¹ H[elge]. D[vorak]., Heslo „Polzer, Aurelius“, in: Helge Dvorak, *Biographisches Lexikon der Deutschen Burschenschaft*. Bd. 1: Politiker, Teilband 4: M–Q, Heidelberg 2000, s. 342–343. Poznat agresivní Polzerovy názory o jednotě německého národa a purifikaci jazyka umožňuje například sbírka básní *Im Harnsich*. Aurelius Polzer, *Im Harnsich*. Trutzgesang aus der bedrängten Ostmark, Hamburg 1887.

¹⁷² Brigitte Hamann, *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators*, München 1998, s. 308, 312–313.

krajský vedoucí mládeže Leopold Maurer, svazový knihovník Erwin Mehl a už vůbec ne Friedrich Rudolf Zenker.¹⁷³

Pohlédne-li se blíže na postavení, vliv a myšlenky dopisovatelů novin TKDÖ, vyjeví se jasné paralely mezi tímto periodikem a novinami *Deutscher Turner-Hort* i *Bundesturnzeitung*. S Aureliem Polzerem a Jörgem Lanzem von Liebenfelsem sice kooperace navázána nebyla, zato však první číslo periodika *Deutschösterreichische Turnzeitung* uvádí Hermanna von Pfister-Schwaighusena jako jednoho ze spolupracovníků.¹⁷⁴ V bilanci desetileté existence periodika se mezi příležitostnými přispěvateli objevují i jména Rudolfa Mucha, sympatizanta Schönererových idejí¹⁷⁵ a odborníka na germánský starověk,¹⁷⁶ dále básníka Franze Keima a v neposlední řadě Uta von Melzera, představeného v kapitole o turnerském „völkisch“ světonázoru jako autora příručky pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí.¹⁷⁷ Málo také překvapí, že většina ze stálých přispěvatelů periodika TKDÖ zaujala po roce 1919 vedoucí úřady v nově ustanoveném československém svazu DTV: Josef Truntschka a Richard Bernhard se stali předsedy svazu, Otto Voigt výkonným redaktorem periodika *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, Adolfu Seifertovi byl svěřen post vrchního „dietwarta“, Karl Kratky zastupoval ve svazové turnerské radě moravsko-slezské turnerské spolky a Franz Eichler byl jako vrchní náčelník zodpovědný za tělovýchovu v celém svazu.¹⁷⁸

Výkonným redaktorům svazového turnerského tisku se v DTV, DTB 1919 a od roku 1908 též v DTB nabízela vynikající příležitost přizvat ke spolupráci též „dietwarty“. V československém turnerském svazu se dokonce „horliv[á] spolupr[áce] [s] naš[imi] svazov[ými] novin[ami]“¹⁷⁹ od počátku řadila k zásadním úkolům „dietwartů“. Na tuto jejich povinnost je kupříkladu v roce 1925 upozornil v jakémsi „call for papers“ Josef Ullrich, shánějící texty pro svou novou přílohu *Der Dietwart*.¹⁸⁰ Skutečně se zdá, že se mnozí, především župní „dietwarty“ stali nepostradatelnou oporou turnerských novin. Otto Voigt s vděkem kvitoval jejich angažovanost – prý ho zbavili obavy z nedostatku materiálů pro uveřejnění.¹⁸¹ Obzvláště zavázána se redakce cítila být „nejvěrnější[mu] pomocník[ovi] Dr. B.“,¹⁸² jímž pravděpodobně mínila „dietwarta“ Engelberta Benedikta Brandla z Plzně. Noviny *Deutscher Turner-Hort* a *Bundesturnzeitung* profitovaly z instituce „dietwartů“ naprosto stejným způsobem. Friedrich Rudolf Zenker do periodika svazu DTB začal přispívat hojněji poté, co byl roku 1908 jmenován vrchním „dietwartem“.¹⁸³ Jako on podporovali svazová

¹⁷³ *Bundesturnzeitung* 9, 1928, 23.

¹⁷⁴ Verzeichnis der Mitarbeiter, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung*. Die Ankündigungsbeilage 1, 1906, s. 2–5, zde s. 4.

¹⁷⁵ H. Reichert, Heslo „Much, Rudolf“, in: Heinrich Beck / Dieter Geuenich / Heiko Steuer (Hrsg.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Bd. 20: Metuonis–Naturwissenschaftliche Methoden. Zweite Auflage, Berlin / New York 2002, s. 273–279, zde s. 274.

¹⁷⁶ Verzeichnis der Schriften von Rudolf Much. Als Festgabe zu seinem siebzigsten Geburtstag dargebracht von Freunden, Kollegen und Schülern, Wien 1932.

¹⁷⁷ Steininger, Zehn (jako pozn. 111), s. 265.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 264.

¹⁷⁹ Adolf Seifert, Wege zum Ziele, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 1, 1920, 5, s. 45–46, zde s. 46.

¹⁸⁰ [Josef] -[Ul]lr[ich]-, An alle Mitarbeiter, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 11, s. 194.

¹⁸¹ Verhandlungsschrift über die am 26. und 27. Lenzmond (März) 1921 in Töplitz abgehaltene Verbandsturnratssitzung im Sitzungszimmer des Bundes der Deutschen in Böhmen, Posthof, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 2, 1921, 8, s. 58–62, zde s. 61.

¹⁸² Josef Truntschka / Otto Zettler / Wilhelm Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am Sonntag, den 25. Lenzmonds 1923, 2 Uhr nachmittags, in Brüx in der Turnhalle des 1. Deutschen Turnvereins. Fortsetzung am Montag, den 26. Lenzmonds, 1 Uhr 30 Minuten ebendasselbst, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 8, s. 79–86, zde s. 85.

¹⁸³ Např. Friedrich Rudolf Zenker, Jahn Gedächtnis. Zum 11. des Erntings, in: *Deutscher Turner-Hort* 18, 1908, 16, s. 161–163; [Friedrich] Rudolf Zenker, Deutsches Volkstum und deutsche Kunst, in: *Deutscher Turner-Hort* 20, 1910, 5, 6, 8 a 9, s. 43–45, 57–58, 82–85 a 93–94.

periodika *Deutscher Turner-Hort* a *Bundesturnzeitung* i někteří „dietwari“ nižších instancí, což lze z novin vyčíst mimo jiné díky tomu, že nejednen „dietwart“ signoval článek svým jménem včetně „dietwarského“ titulu.¹⁸⁴

Všechna tato zjištění vedou k závěru, že se ve studovaném období vedle redakční elity formovala také elita dopisovatelská, sestávající z funkcionářů, odborníků, světonázorových autorit (i vně turnerského prostředí) a „dietwartů“. Do svazových periodik přispívalo ale také velké množství méně vlivných turnerů. Redakce se s prosbou o pomoc obracely na „každ[ého] povolan[ého]“.¹⁸⁵ „Dietwari“, kteří nebyli s to dodat novinám příspěvek, se podle představ Josefa Ullricha i jeho rakouských kolegů¹⁸⁶ měli ve svém okolí alespoň poohlédnout po mužích ochotných psát pro svazový tisk.¹⁸⁷ Většina zpráv o událostech v turnerských spolcích zřejmě pocházela právě od běžných členů, tedy od těch, na něž se turnerská periodika coby výchovně-vzdělávací médium obracela. Avšak na první stránku novin se příspěvky takovýchto autorů dostaly jen zřídka, a to navíc ještě po důkladné cenzuře, kterou buď přímo ve spolku prováděl „dietwart“, nebo ve finální fázi výkonný redaktor. V jednom protokolu svazové rady rakouského DTB 1919 je uvedeno, že redakce periodika *Bundesturnzeitung* měla právo vyloučit z uveřejnění v krajských přílohách všechny články odporující svazovým směrnicím.¹⁸⁸ Ottu Voigta zase vedení DTV požádalo, aby „bez okolků odmítá[I] zprávy z okrsků a spolků, které postrádají všeobecnou důležitost a spíše zabírají místo pro něco důležitějšího“.¹⁸⁹ Také v ostatních svazech byla podobná praxe zřejmě běžná. Třebaže periodika svazů byla společným dílem vícera turnerů, jejich obsah, a tím světonázorové zaměření zůstávaly pevně v rukou úzké redakční a dopisovatelské skupiny.

Snaha o zvýšení atraktivity turnerských novin vedla k úvaze, že by se dopisovatelská elita měla rozšířit o kvalitní, spolehlivé a specializované přispěvatele. Ke změnám začalo v tomto ohledu docházet nejdříve v DT. Už v 80. letech 19. století byl z podnětu bonnského lékaře a vysoce postaveného funkcionáře DT Ferdinanda Augusta Schmidta zřízen „Tiskový výbor Německého Turnerstva“ (Presseauschuß der Deutschen Turnerschaft),¹⁹⁰ který roku 1914 požadoval, aby také ve „vše[ch] kraj[ích] a žup[ách]“¹⁹¹ byly zřizovány podobné výbory. Turbulentní události nadcházejících měsíců realizaci plánů ale zhatily. Teprve na počátku 20. let mohlo být ke starým záměrům přistoupeno s novou vervou a inovativními nápady, které vyústily v zavedení funkce takzvaných „pressewartů“. Slovo „Presse“ v názvu titulu sice implikuje spojitost s tiskem, přesto by bylo velmi zavádějící zúžit komplexní činnost „pressewartů“ na sepisování zpráv pro turnerské noviny. „Pressewari“ nebyli pouhými

---

¹⁸⁴ Např. Hnolik, Friedrich Friesen, in: *Deutscher Turner-Hort* 21, 1911, s. 19, s. 261–263; Gottfried Nickl, Rassenreinheit, in: *Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 1 des 6. Jahrganges der „*Bundesturnzeitung*“ vom 1. Eismond 1925, s. 1–2; Sepp Ecker, 25 Jahre „Hammer“, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 5, s. 61.

¹⁸⁵ Allgemeine Grundsätze und Richtlinien für die völkische Erziehung in den Turnvereinen des „Deutschen Turnverbandes“ und für die Tätigkeit der Dietwarte, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 2, 1921, 1, s. 25–27, zde s. 26.

¹⁸⁶ Karl Grüner, Über die Dietwarteversammlung in Innsbruck, in: *Mitteilungen des Kreises 4 Tirol und Vorarlberg des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 15 des 7. Jahrganges der „*Bundesturnzeitung*“ vom 1. Brachmond 1926, s. 41–42, zde s. 41.

¹⁸⁷ Wer hilft mit?, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 3, s. 38.

¹⁸⁸ Bundesturnratssitzung. Auszug aus der Verhandlungsschrift, in: *Bundesturnzeitung* 10, 1929, 15, s. 209–210, zde s. 209.

¹⁸⁹ [Josef Truntschka / Ernst Teschner], Verhandlungsschrift aufgenommen am 3. Gilbharts (Oktober) 1920 in der Verbandsturnratssitzung in Töplitz, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 1, 1920, 10, s. 101–106, zde s. 106.

¹⁹⁰ Friedrich Heinrich Möcker, F. A. Schmidt. Geheimrat Prof. Dr. Ferdinand August Schmidt (Bonn) – erster Sportphysiologe und Sportarzt – wissenschaftlicher Begründer der Leibeseziehung, Borsdorf 2012, s. 52–53.

¹⁹¹ Karl Rossow, Vom Presseauschuß der Deutschen Turnerschaft, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 59, 1914, 17, s. 302–303, zde s. 303.

dopisovateli, ani tiskovými mluvčími, nýbrž pro své výchovně-vzdělávací poslání připomínají v DT téměř jakousi obdobu „dietwartů“. Z toho důvodu bude upuštěno od překladu německého termínu „pressewart“ do češtiny.¹⁹²

Podobností mezi „pressewarty“ a „dietwarty“ lze zjistit mnoho. Analogicky k instituci „dietwartů“ v DTB, DTB 1919 a DTV vznikla v DT hierarchická struktura v čele se svazovým „pressewartem“ a jeho úzkým výborem. Od tohoto nejvyššího úřadu se rozvíjela organizační síť, vedoucí přes krajské a župní „pressewarty“ až k „pressewartům“ jednotlivých turnerských spolků.¹⁹³ „Celé správní těleso D.T. musí být prostoupené pressewarty,“¹⁹⁴ bylo apelováno v roce 1924 a o šest let později se říšskoněmecký svaz tomuto cíli značně přiblížil. V úřadu „pressewarta“ tehdy působilo „určitě víc jak 3 000“ turnerů.¹⁹⁵ Jediný rozdíl mezi ústrojím „dietwartů“ a „pressewartů“ spočíval v tom, že v DTB, DTB 1919 a DTV představovali „dietwarti“ autonomní strukturu, zatímco v DT byl systém „pressewartů“ roku 1931¹⁹⁶ začleněn do „celkového rámce tělocvičně-technického provozu“,¹⁹⁷ takže se mluvčím „pressewartů“ v předsednictvu DT stal svazový náčelník, toho času Karl Steding.

Zatímco důležitým předpokladem pro výkon funkce „dietwarta“ bylo rétorické nadání, u „pressewartů“ se očekávalo, že budou mít spisovatelské vlohy, v nejlepším případě dokonce žurnalistické zkušenosti.¹⁹⁸ Ovšem tak jako elokvence sama o sobě nedělala z turnera „dietwarta“, nedělalo ani umění psát z každého turnera „pressewarta“ – „napsat pár zpráv ještě nic neznamená“,¹⁹⁹ upozorňovala příručka pro „pressewarty“ z roku 1924. „Dietwart“ i „pressewart“ museli disponovat jistými mimořádnými vlastnostmi a rovněž v nich se oba dva funkcionáři navzájem podobali. „Pressewart“, to měl být „pořádný chlap“,²⁰⁰ jemuž jsou sobectví, ctižádost a arogance cizími pojmy.²⁰¹ Vzorný „pressewart“ se jako „dietwart“ vyznačoval nezištností, obětavostí, spolehlivostí a především nevšední vůlí k práci.²⁰² Nejlepší prý bylo vybírat „pressewarty“ mezi „mlad[ými], neopotřebovan[ými] turnery (i turnerky jsou docela vhodné), kteří se ještě dokáží nadchnout pro práci“²⁰³ a kteří jsou s to neustále se vzdělávat četbou odborných časopisů a „dobrých“ knih.²⁰⁴ Zrazováno bylo tudíž od přenášení kompetencí „pressewartů“ na jiné funkcionáře, například na zapisovatele,²⁰⁵ kteří už tak byli plně vytížení. „Pressewart“ se musel jen a pouze koncentrovat na své poslání.

Splňoval-li „pressewart“ všechny tyto podmínky, byl na nejlepší cestě k tomu, aby vykonával „vůdcovsk[ou] práci v malém i velkém“²⁰⁶ a aby jako „věrn[ý] re[k] z písně

¹⁹² V české literatuře bývá titul „pressewart“ někdy překládán jako „tiskový důvěrník“. Viz např. Emil Hruška, *Sudetoněmecké kapitoly*, Praha 2008, s. 189.

¹⁹³ F[ranz]. P[aul]. Wiedemann, *Das Turnpressewesen. Eine Anleitung und Einführung in alle Turnpressefragen*, Berlin 1924, s. 13–15.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 11.

¹⁹⁵ F[ranz]. P[aul]. Wiedemann, 10 Jahre deutsche Turnpresse, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 76, 1931, 8, s. 173–174, zde s. 173.

¹⁹⁶ [Alexander] Dominicus, Beschlüsse des 21. Deutschen Turntages in Berlin, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 76, 1931, 37, s. 919–920, zde s. 920.

¹⁹⁷ Die Pressetagung der Deutschen Turnerschaft, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 77, 1932, 21, s. 486, 488–491, zde s. 488.

¹⁹⁸ [Paul] Schmutz, Der Pressewart, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 68, 1923, 15, s. 130.

¹⁹⁹ Wiedemann, *Das Turnpressewesen* (jako pozn. 193), s. 10.

²⁰⁰ Fritz Spreyer, Pressedienst und Pressewart, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 75, 1930, 2, s. 32–34, zde s. 34.

²⁰¹ [Franz Paul Wiedemann], Die erzieherischen Aufgaben des Turnpressewesens, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 71, 1926, 44, s. 373–375, zde s. 373

²⁰² Wiedemann, *Das Turnpressewesen* (jako pozn. 193), s. 44.

²⁰³ Tamtéž, s. 10.

²⁰⁴ Spreyer, Pressedienst (jako pozn. 200), s. 34.

²⁰⁵ Huber, Verbandstag des Vereins „Deutsche Turnpresse“ in Weimar, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 67, 1922, 19, s. 204.

²⁰⁶ [Wiedemann], Die erzieherischen Aufgaben (jako pozn. 201), s. 373.

Nibelungů (...) působí[li], pracova[li] a bojova[li] pro naše Německé turnerstvo, pro náš německý národ!“²⁰⁷ Vlivem „pressewarta“ měly být ve svazovém i lokálním turnerském tisku spojeny „odborn[é] a duchovní oblast[i] turnerství“. ²⁰⁸ Bylo vyžadováno, aby z „pressewartových“ článků vyzařovala zvláštní aura, která by čtenáře oduševňovala, poučovala a přiváděla na správnou světonázorovou cestu.²⁰⁹ „Čím více (...) turnerský tisk získá, nadchne, ne-li ‚fanatizuje‘ masy turnerů pro jisté názory a směrnice,“ sliboval jeden článek v novinách *Deutsche Turn-Zeitung*, „o to silnější a trvalejší bude politika svazu, (...) o to sevřenější a jednodušší dojem bude DT u veřejnosti budit.“²¹⁰ Jelikož činnost „pressewartů“ měla silný indoktrinační charakter, byli tito činovníci koncem 20. let vyzváni, aby svou pozornost neupínali jen na tisk, ale snažili se pro své účely využít také další média jako rádio či film.²¹¹

Jelikož ne všichni turneři, kteří se ujali funkce „pressewarta“, byli hned od počátku schopni úspěšně zvládat všechny své povinnosti, hledaly se možnosti, jak jim jejich práci ulehčit. Roku 1924 byla vydána příručka *Das Turnpressewesen*, která silně připomíná o dva roky mladší a v druhé kapitole analyzovaný manuál pro „dietwarty“ svazu DTB 1919 *Der Dietwart und sein Amt*. Začínající „pressewart“ se v publikaci *Das Turnpressewesen* obeznámil se strukturou své instituce a s úkoly, jejichž plněním byl pověřen. „Vynikající[m] rádce[m]“²¹² mu však knížečka byla především díky svým praktickým a velmi detailním tipům pro správné sestavování novinových zpráv. Kdo z „pressewartů“ chtěl být nadto pravidelně a hlouběji „podně[cován], pouč[ován] a [informován o] všech zajímav[ých] novink[ách]“,²¹³ tomu sloužil od roku 1925 měsíčník *Deutsche Turnpresse*. V něm se mimo jiné nacházely též programy školicích kurzů,²¹⁴ jež byly pro „pressewarty“ další možností pro zvýšení odborné kvalifikace.

Školicí kurzy probíhaly na župní, krajské i svazové úrovni.²¹⁵ Jestliže se „dietwarty“ při podobných akcích učili zejména přednesu a organizaci večerních výchovně-vzdělávacích setkání, „pressewarty“ se v první řadě seznamovali s fungováním médií, radili se o dalších organizačních krocích a v praktické části se cvičili v psaní textů.²¹⁶ Kapitola o „dietwartech“ zdůraznila, že jedním z důležitých cílů školicích kurzů bylo upevnění pospolitosti mezi účastníky. Tentýž záměr sledovaly také akce „pressewartů“. Společně se chodilo na exkurze a na koncerty, navazovala se nová přátelství. Na svazových setkáních byli

²⁰⁷ Hans Haller, 10 Jahre Turnpressefront! Die 10. Turnpressetagung Worms 1931, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 76, 1931, 23, s. 566–567, zde s. 567.

²⁰⁸ Christian Jung, Turnpressearbeit als Kulturaufgabe, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 75, 1930, 7, s. 136, 138–140, zde s. 136.

²⁰⁹ [Wiedemann], Die erzieherischen Aufgaben (jako pozn. 201), s. 373–374.

²¹⁰ Wiedemann, Turnpresse und Verbandspolitik (jako pozn. 36), s. 587.

²¹¹ Haller, 10 Jahre (jako pozn. 207), s. 566; Lehrplan des Presselehrganges an der Deutschen Turnschule, in: *Pressetechnische Beilage* zu Nr. 1 der Zeitschrift „Turnerwarte“ (6. Jahrgang 1930), s. 3.

²¹² [Franz] Breithaupt, Pressedienst der Deutschen Turnerschaft, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 21, s. 288.

²¹³ F[rantz]. P[aul]. Wiedemann / F[rantz]. Breithaupt, Pressewesen, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 70, 1925, 65, 566.

²¹⁴ Např. Plan des Lehrganges für Pressewarte vom 7.–11. April an der Deutschen Turnschule, in: *Pressetechnische Beilage* zu Nr. 2 der Zeitschrift „Turnerwarte“ (7. Jahrgang 1931), s. 7.

²¹⁵ Svazová jednání „pressewartů“ se uskutečnila v Berlíně, Výmaru, Lipsku, Hildesheimu, Stuttgartu, Kolíně, Norimberku, Wormsu a Vratislavi. Kolín byl v roce 1927 také místem prvního vzorového školicího kurzu krajských „pressewartů“. *Kreispresselehrgang in Breslau*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 56, s. 710; H[ermann]. Huffziger, Das D.T.-Pressewesen im XIII. Kreis (Thüringen), in: *Deutsche Turn-Zeitung* 71, 1926, 48, s. 422–423; Wiedemann, 10 Jahre (jako pozn. 195), s. 173; Haller, 10 Jahre (jako pozn. 207), s. 566–567; *Die Pressetagung* (jako pozn. 197), s. 486, 488–491; *Die Kreispressewarte in Köln*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 72, 1927, 42, s. 745.

²¹⁶ Viz vzorový plán školicího kurzu v příručce pro „pressewarty“ a např. podrobný program svazového jednání „pressewartů“ roku 1926 v Hildesheimu: Wiedemann, *Das Turnpressewesen* (jako pozn. 193), s. 16–17; [Franz] Breithaupt / F[rantz]. P[aul]. Wiedemann, *Die Pressetagung in Hildesheim*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 71, 1926, 26, s. 204.

navíc kromě „pressewartů“ přítomni i redaktoři krajských turnerských periodik, žurnalisté z denního tisku nebo různí nakladatelé.²¹⁷ Stará redakční a dopisovatelská elita se tu prolínala s novou elitou „pressewartů“, aktivně probíhala výměna kontaktů a zkušeností, takže lze věřit výpovědím některých „pressewartů“, že pro ně jednání a kurzy znamenaly „nezapomenutelné dny“.²¹⁸

Hlavní slovo při svazových jednáních mívával Franz Paul Wiedemann, duchovní otec celé instituce „pressewartů“, autor příručky *Das Turnpressewesen* a šéfredaktor periodika *Deutsche Turnpresse*. Wiedemann v roce 1920 založil spolek „Verein Deutsche Turnpresse“ (Spolek Německý turnerský tisk), jehož smysl primárně spočíval v „dodáv[ání] podnět[ů] a organiz[ování] školení“.²¹⁹ Podle Wiedemanna měl spolek existovat jen tak dlouho, dokud se v DT plně neetabluje životoschopná instituce „pressewartů“.²²⁰ Se svazem DT byl tudíž spolek úzce propojen,²²¹ a to mimo jiné právě přes osobu Franze Paula Wiedemanna.²²² Nevšedně činnorodý Wiedemann kontinuálně nabýval v DT na stále větším vlivu. Roku 1924 byl jako vrchní „pressewart“ DT začleněn do hlavního výboru svazu,²²³ o čtyři roky později převzal po Rudolfu Gaschovi vedení kalendáře *Jahrbuch der Turnkunst*²²⁴ a k tomu všemu ještě získal křeslo ve „Filmovém výboru“ (Filmausschuss). Teprve s rokem 1933 nastal konec jeho kariéry. Hans von Tschammer und Osten Wiedemanna s mnoha díky za dosavadní práci z úřadu vrchního „pressewarta“ DT propustil a na uvolněné místo dosadil Wenera Gärtnera, který se současně stal výkonným redaktorem novin *Deutsche Turn-Zeitung*.²²⁵

Za rychlý vzestup v DT vděčil Wiedemann ve 20. letech 20. století nejen své práci na modernizaci turnerských periodik, ale také svému úsilí o zviditelnění svazu v denním tisku. Wiedemanna iritovalo, jak málo si noviny všímají událostí z turnerského prostředí, a hodlal systémem „pressewartů“ danou situaci změnit.²²⁶ „Pressewartům“ tak vedle vnitřní práce, to znamená činnosti pro periodika svazu DT, vyrůstala ještě nesrovnatelně náročnější vnější práce, spočívající v intenzivní medializaci svazu. Wiedemann a jeho kolegové, kteří se nadchli pro myšlenku zviditelnění DT, dělili vnější „pressewartovu“ práci do tří oblastí.

Zaprvé měli „pressewarti“ zásobovat denní tisk nejen reportážemi ze závodů,²²⁷ ale také naučnými statěmi, jimiž by rozezněli „zvukné struny čtenářovy duše“.²²⁸ Aby poskytování informací tisku bylo co nejefektivnější, rozvinula se těsná kooperace mezi

²¹⁷ Např. Huber, Rückblick auf die Pressetagung der Deutschen Turnerschaft am 15. und 16. April in Stuttgart, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 72, 1927, 21, s. 337–338.

²¹⁸ Fritz Sturhann, Unter Turnpressewarten in der Deutschen Turnschule, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 76, 1931, 18, s. 450. Shodně, byť jinými slovy, též např.: Falkowski, Der 1. Presselehrgang an der Deutschen Turnschule, in: *Pressetechnische Beilage zu Nr. 4 der Zetischrift „Turnerwarte“* (5. Jahrgang 1929), s. 18–20, zde s. 20.

²¹⁹ Wiedemann, *Das Turnpressewesen* (jako pozn. 193), s. 12.

²²⁰ Tamtéž.

²²¹ Verein „Deutsche Turnpresse“, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 66, 1921, 8, s. 67–68, zde s. 68.

²²² Huber, Verbandstag (jako pozn. 205).

²²³ [Oskar] Berger / [Franz] Breithaupt, Wichtige Beschlüsse des 18. Deutschen Turntages, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 42, s. 573.

²²⁴ F[rantz]. P[aul]. Wiedemann, Zum Geleit!, in: F[rantz]. P[aul]. Wiedemann (Hrsg.), *Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft 1929*, Dresden 1929, s. 3.

²²⁵ Werner Gärtner, An die Freunde!, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 78, 1933, 34, s. 686; [Hans] von Tschammer und Osten, Turnbruder F. P. Wiedemann, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 78, 1933, 37, s. 765.

²²⁶ Již předválečný, Ferdinandem Augustem Schmidtem založený Tiskový výbor Německého turnerstva měl deníky a týdeníky zásobovat turnerskými zprávami. Schmidtovy plány ale nezískaly žádnou podporu. Ani návod Rudolfa Gasche z roku 1899 jak psát zprávy pro noviny nepřivedl události v DT v dostatečné míře na stránky říšskoněmeckých periodik. R[udolf]. Gasch, Das Turnen und die Presse, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 44, 1899, 42, s. 905–908; Möcker, F. A. Schmidt (jako pozn. 190), s. 52–53.

²²⁷ Willi Schlegel, Die Presse und ihre zweckmäßige Anwendung in der Deutschen Turnerschaft, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 12, s. 137–139, zde s. 139.

²²⁸ [Wiedemann], Die erzieherischen Aufgaben (jako pozn. 201), s. 374.

„pressewarty“ a vedením svazu. „Tisková služba“ (Pressedienst) Reklamního oddělení DT uveřejňovala z kraje roku 1924 na stránkách novin *Deutsche Turn-Zeitung* texty, které „pressewarti“ měli zprostředkovávat redakcím lokálních periodik.²²⁹ Již v květnu 1924 byl ale tento projekt pozastaven,²³⁰ neboť se pod Wiedemannovým vedením ustanovil čtrnáctidenní věstník *Pressedienst der Deutschen Turnerschaft*.²³¹ Wiedemann si přál, aby se v novém periodiku pravidelně scházela svazová úřední sdělení s rozličnými příspěvky od „pressewartů“.²³² Věstník *Pressedienst der Deutschen Turnerschaft* měl následně všechny tyto zprávy nabízet k dalšímu zpracování jak „vešker[ým] deník[ům] a odborn[ým] periodik[ům] Německa“,²³³ tak redaktorům turnerských novin v jednotlivých správních úrovních svazu DT.

Vnější práce „pressewartů“ zadruhé měla cílit na vypěstování dobrých vztahů s redaktory, kteří by ručili za publikování textů z DT. Být spřátelen s redaktorem současně znamenalo mít na své straně člověka, který bude svými reportážemi z turnerských akcí spoluvytvářet pozitivní image svazu. „Pressewart“ se měl tudíž osobně vydat do redakce, aby tam řekl, „co chce, krátce a jasně“.²³⁴ Pokud by dostatečně schopný a taktní, stal mediátorem mezi svazem DT a denním tiskem. Zařetí musel „pressewart“ neustále lokální periodika pročítat a při tom kontrolovat, které z jeho textů se dočkaly uveřejnění a co někdo jiný o DT napsal. Některé články totiž „Německému turnerstvu škodí“²³⁵ a pokud „pressewart“ nějaký takový text v tisku odhalil, byl povinen okamžitě alarmovat úřady DT,²³⁶ aby se mohlo přistoupit k „odpovídající[m] protipatření[m]“.²³⁷ Ve vnější práci se tudíž funkce „pressewarta“ připodobňovala filtru, přes nějž proudily informace ze svazu do denního tisku a z denního tisku do svazu.

Ve zbylých analyzovaných turnerských svazech vyjma DTB se lze s různými tiskovými výbory a institucemi „pressewartů“ setkat také. Jejich vznik byl ale pozvolný a dosti chaotický. V TKDÖ apelovala redakce ústředního periodika svazu už v roce 1907 na „literárně zdatné“ členy, aby publikovali ve „völkisch“ novinách „osvětové články“,²³⁸ a od roku 1910 vydával Klaudius Kupka dvakrát měsíčně²³⁹ věstník *Korrespondenz der Dö. Tz.*, který dostávalo „kolem 150 novin.“²⁴⁰ Také v DTB 1919 měli mnozí vysoce postavení členové evidentně velký zájem o spolupráci s denním tiskem, ovšem na každém místě se za tímto účelem praktikovala nějaké jiné strategie. Župa „Wiener Turngau“ například v roce

²²⁹ [Franz] Breithaupt, Mitteilungen der Werbeabteilung der Deutschen Turnerschaft, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 2, s. 30.

²³⁰ [Franz] Breithaupt, Mitteilungen der Werbeabteilung der Deutschen Turnerschaft, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 39, 1924, 19, s. 249.

²³¹ Periodikum *Pressedienst der Deutschen Turnerschaft* nahradilo úřední věstník *Turnpost*, vydávaný od roku 1921 pod patronací jednatele svazu Franze Breithaupta. Breithaupt se zase nechal pravděpodobně inspirovat zpravodajem *Mitteilungen der Deutschen Turnerschaft*, jehož vydávání zahájil v roce 1914 tehdejší Tiskový výbor Německého turnerstva. Ačkoli Breithauptovo periodikum v tisíci kusech roznášelo německým novinám a funkcionářům DT nejen extrakt z novin *Deutsche Turn-Zeitung*, ale také úřední sdělení a zajímavé zprávy z dění ve svazu, větší úspěch nezaznamenalo. Rossow, Vom Presseausschuß (jako pozn. 191), s. 302–303; [Franz] Breithaupt, Die „Turnpost“, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 66, 1921, 10, s. 82; [Franz] Breithaupt, Der Pressedienst der Deutschen Turnerschaft, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 10, s. 106–107, zde s. 106.

²³² Wiedemann, *Das Turnpressewesen* (jako pozn. 193), s. 15.

²³³ [Franz] Breithaupt, *Pressedienst der Deutschen Turnerschaft*, Charlottenburg 9, Tannenber-Allee 18/20, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 15, s. 190.

²³⁴ Wiedemann, *Das Turnpressewesen* (jako pozn. 193), s. 19.

²³⁵ Schlegel, *Die Presse* (jako pozn. 227), s. 138.

²³⁶ Wiedemann, *Das Turnpressewesen* (jako pozn. 193), s. 15.

²³⁷ Schlegel, *Die Presse* (jako pozn. 227), s. 138.

²³⁸ [Leopold] St[eininger], *Turnen und Presse*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 33, 1907, 32, s. 313.

²³⁹ Karl Potpeschnigg / Alfred Schmarada, *Kreisturnratssitzung. Vierte Sitzung*, Wien, Kanzlei des Kreisturnrates, am 8. Mai 1910, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 36, 1910, 21, s. 275–278, zde s. 275.

²⁴⁰ Steininger, „Dö. Tz.“ (jako pozn. 140), s. 456.

1920 vyjednala s periodikem *Wiener deutsche Tageszeitung* možnost informovat „pravidelně v nedělním vydání“²⁴¹ o událostech v župě. Předseda turnerského kraje „Turnkreis Steiermark und Kärnten“ byl zase o dva roky později krajskou radou zplnomocněn k utvoření tiskového výboru, který by „völkisch“ dennímu tisku poskytoval články s turnerskou tematikou.²⁴² Friedrich Rudolf Zenker byl přesvědčen, že do „árijských“ lokálních novin mají psát hlavně „dietwarti“,²⁴³ a tak se do tiskové otázky vložila i jeho instituce. Oproti Zenkerovi se jiný funkcionář z DTB 1919 Leopold Maurer zasazoval, aby psaní turnerských „völkisch“ článků bylo povinností zapisovatelů. Též „pressewarti“, podobající se kolegům ze svazu DT, působili od počátku 20. let v některých rakouských spolicích.²⁴⁴

Wiedemannovy aktivity v DT mohly dát podnět k tomu, že se v DTB 1919 a DTV začaly rozvíjet efektivněji pracující tiskové výbory a instituce „pressewartů“. Roku 1925 byl redaktor novin *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* Otto Voigt požádán o „návrhy ohledně zavedení úřadu „pressewarta““. ²⁴⁵ Nová instituce poté byla skutečně založena. Její ústředí se nacházelo v Teplicích, kde společně s dalšími svazovými funkcionáři působil svazový „pressewart“. Ve stejném roce, kdy Voigt předkládal své vize o systému „pressewartů“ v DTV, se v rámci říšskoněmeckého jednateleství DTB 1919 ustanovila „Říšskoněmecká tisková centrála“ (Reichsdeutsche Pressestelle) se sídlem v Berlíně. Na přelomu roku 1925 a 1926 byla doplněná o rakouský sesterský úřad v centru svazu ve Vídni.²⁴⁶ Nicméně žádná z těchto novot neměla za následek, že by se v rakouském a československém svazu rozvinul systém podobný Wiedemannově instituci „pressewartů“.

Předně vzniká dojem, že tiskové úřady v Teplicích, Berlíně a Vídni nestály na vrcholku nějakého hierarchicky vystavěného systému, který by se dal srovnat s Wiedemannovou organizací v DT. Teprve roku 1932 zaznělo na zasedání svazové rady DTV, aby byl v „každé župě a okrsku (...) schopný turner pověřen úřadem pressewarta“.²⁴⁷ Do té doby, a určitě ještě dlouho poté, neměl asi svazový „pressewart“ v župách a spolicích příliš mnoho spolupracovníků. V DTB 1919 zase nebyl nepřekonán chaotický stav z počátku 20. let 20. století – kompetence „pressewartů“ někde přecházely na zapisovatele či „dietwarty“. Pro tisková centra v Teplicích, Berlíně a Vídni byla navíc typická jejich personální provázanost s institucí „dietwartů“. Po svazovém „pressewartovi“ Antonu Götzovi a Franzi Netopilovi se úřadu v DTV ujal „župní „dietwart“ Josef Ullrich.²⁴⁸ Svazový „pressewart“ byl navíc od roku 1928 členem svazového výboru „dietwartů“.²⁴⁹ Nápad založit

²⁴¹ Gauturnratssitzung, in: *Bundesturnzeitung* 1, 1920, 18, s. 161.

²⁴² Stähling / [Robert] Hesse, Kreisturnratssitzung. Verhandlungsschrift, in: *Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 9 des 3. Jahrganges der „*Bundesturnzeitung*“ vom 1. Mai 1922, s. 28.

²⁴³ [Friedrich Rudolf Zenker], Gliederung und Wirkungskreis der Dietwarte!, in: *Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“* vom 1. Hornung 1922, s. 3–4, zde s. 3; Friedrich Rudolf Zenker, *Der Dietwart und sein Amt. Ein Behelfsbüchlein für den Dienst des Dietwartes in Verein und Volk*, Wien 1926, s. 18.

²⁴⁴ [Leopold Maurer], *Das Leben im Turnverein*, in: *Bundesturnzeitung* 5, 1924, 9, s. 124–126, zde s. 126.

²⁴⁵ Theodor Fischer / Wilhelm Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 26. und 27. Scheidings 1925 in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße, „Posthof“, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 20, s. 349–359, zde s. 356.

²⁴⁶ Pressedienst, in: *Bundesturnzeitung* 7, 1926, 1, s. 6.

²⁴⁷ Verbandsturnratssitzung (jako pozn. 98), s. 349.

²⁴⁸ Theodor Fischer / Wilhelm Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 30. und 31. Gilbharts 1926 in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße 11, „Posthof“, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 7, 1926, 23, s. 386–392, zde s. 392; [Theodor Fischer], Bericht über die Gauobmänner-Versammlung am 1. Nebelmonds 1931 in Teplitz-Schönau, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 23, s. 376–378, zde s. 377.

²⁴⁹ Verhandlungsschrift über den 3. Ordentlichen Verbandsturntag in Töplitz-Schönau, Lindenstraße, „Lindenhof“, großer Saal, am 28. Mai 1928, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 9, 1928, 17, s. 248–250, zde s. 249.

pod hlavičkou jednatelství DTB 1919 také tiskovou agenturu zase nevzešel od nikoho jiného než od krajského „dietwarta“ Maxe Blochwitza a onniprezentního „völkisch“ multifunkcionáře Williho Bucha, který také úřad do roku 1927 řídil.²⁵⁰

Navzdory těmto organizačním a strukturálním odlišnostem existovaly mezi systémem „pressewartů“ z DT a tiskovými kanceláři Williho Bucha a Josefa Ullricha určité shody, a to například v kontrole denního tisku. Josef Ullrich si nechával zasílat různé noviny²⁵¹ a Willi Buch bez ustání žádal turnerské funkcionáře, aby mu dodávali „všechna pozoruhodná hlášení o turnerství, sportu a národu“.²⁵² Na základě doručených podkladů sestavoval následně v novinách *Bundesturnzeitung* seznamy periodik, která údajně „pomáha[la] völkisch turnerskému hnutí“.²⁵³ Wiedemanna, Bucha a Ullricha dále spojovala snaha pravidelně a přehledně poskytovat neturnerským periodikům zprávy z turnerského prostředí. Jak Ullrich, tak Buch vydávali věstníky, které obsahovaly zprávy pro denní tisk a které se podobaly Wiedemannovu zpravodaji *Pressedienst der Deutschen Turnerschaft*. V DTV se jednalo o periodikum *Nachrichtendienst der Presse- und Werbestelle des Deutschen Turnverbandes*,²⁵⁴ v DTB 1919 o *Pressedienst*, respektive *Vorzeitung*,²⁵⁵ od roku 1931 o *Nachrichtendienst der völkischen Turnbewegung*.²⁵⁶ Buch v roce 1926 prosadil, aby byl plátek k dispozici i funkcionářům DTB 1919,²⁵⁷ především však „dietwartům“, neboť „mnohé zprávy mohou být čteny nebo zpracovány jako přednášky“.²⁵⁸ Buchovo periodikum tudíž začalo sloužit jako podklad pro světonázorové formování turnerů, což je možné předpokládat též u Ullrichova zpravodaje. K takovýmto účelům naopak informační věstník Franze Paula Wiedemanna v DT nesloužil.

Jak ukázala tato podkapitola, nebyla turnerská periodika věcí náhody. Jejich řízení spočívalo v rukou organizačně nadaných osobností, které byly četnými vazbami provázány s turnerskými radami studovaných organizací. V rakouském a československém svazu byli vydáváním novin nezřídka pověřeni i „dietwarti“. Všichni tito lidé svým vysokým postavením ve strukturách turnerských svazů zaručovali požadovanou světonázorovou profilaci periodik, kterou dále napomáhali utvářet dopisovatelé z řad odborníků a funkcionářů. Rovněž příslušníci myšlenkově spřátelených organizací čas od času poskytli periodikům vhodný příspěvek. K redaktorské a dopisovatelské elitě se po první světové válce v DT přidružila

²⁵⁰ Sitzung des Bundesturnrates, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 9, s. 147–155, zde s. 15; 2. ordentlicher Bundesturntag, in: *Bundesturnzeitung* 9, 1928, 15, s. 215–219, zde s. 216.

²⁵¹ Bericht über die Verbandsturnratssitzung am 25. und 26. Lenzmonds 1933 in der Turnhalle zu Asch, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 14, 1933, 9, s. 157–159, zde s. 158.

²⁵² Willi Buch / Max Blochwitz, Von der Reichsdeutschen Pressestelle, in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnbundes* (1919). Beilage 5 des 7. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 21. Lenzmond 1926, s. 17.

²⁵³ Max Blochwitz / Willi Buch, Von der Reichsdeutschen Geschäftsstelle, in: *Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnbundes* (1919). Beilage 19 des 6. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 1. Weinmond 1925, s. 85.

²⁵⁴ Allen Berichterstattem zur Darnachachtung!, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 3, s. 44.

²⁵⁵ Bez zjevné logiky jsou v pramenech používány oba dva názvy. Viz např. [Willi] B[uch], Die reichsdeutsche Presse und die völkische Turnbewegung, in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnbundes* (1919). Beilage 23 des 6. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 11. Nebelmond 1925, s. 72; Max Blochwitz / Willi Buch, Von der Reichsdeutschen Geschäftsstelle (Abteilung Presse), in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnbundes* (1919). Beilage 2 des 7. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 11. Eismond 1926, s. 4–5, zde s. 4; Sitzung des erweiterten Bundesturnrates, in: *Bundesturnzeitung* 9, 1928, 5, s. 63–65, zde s. 65.

²⁵⁶ Willi Buch, *Nachrichtendienst der völkischen Turnbewegung*, in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnbundes*. Beilage 29 des 12. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 21. Nebelmond 1931, s. 63.

²⁵⁷ Sitzung des erweiterten Bundesturnrates, in: *Bundesturnzeitung* 7, 1926, 24, s. 348–351, zde s. 351.

²⁵⁸ [Koppe], Vom Dietwesen des Gaus, in: *Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnbundes* (1919). Beilage 14 des 8. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 11. Mai 1927, s. 52.

ještě speciálně školená elita „pressewartů“, obstarávajících světonázorově vhodné příspěvky pro turnerský i denní tisk. Některými svými ideálními povahovými rysy, způsobem profesionalizace a povinnostmi se tyto funkcionáři podobali „dietwartům“. V DTB 1919 a DTV byly instituce „pressewartů“ mnohem méně rozvinuté, personálně se propojily se systémem „dietwartů“ a svou práci prvořadě zaměřily na denní tisk – hledaly v něm informace o turnerství a zásobovaly ho propagačními články. Z pera redaktorů, dopisovatelů a později také „pressewartů“ pocházely ve svazových turnerských periodikách nejdůležitější texty určené k indoktrinaci čtenářů svazovým světonázorem. Turnerům nižších funkcí nebo řadovým turnerům zůstalo většinou vyhrazeno pouze dodávání zpráv o událostech ve spolcích. Turnerská periodika zkoumaných svazů tudíž byla exkluzivním podnikem navzájem konektovaných světonázorových předáků, kteří médium svazového tisku obratně využívali k výchovně-vzdělávacím účelům.

5.3 Pokusy o navýšení počtu odběratelů svazových periodik

Funkcionáři studovaných svazů nepřetržitě hledali způsoby, jak by pro centrální svazová periodika získali nové odběratele. Tato podkapitola si klade za cíl prozkoumat, co vše se ve svazech činilo, aby byl počet odběratelů novin *Deutscher Turner-Hort*, *Deutschösterreichische Turnzeitung*, *Bundesturnzeitung*, *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* a *Deutsche Turn-Zeitung* co největší. Na úvod je však nutné tázat se, proč redakce a vedení svazů vůbec tak úpěnlivě prahly po masivním odbytu svazových novin. Důvody lze nalézt celkem tři. Především byla v sázce celá prestiž svazů, neboť, jak varoval svazový „dietwart“ DTV Karl Binder, se svazovými „novinami stojí a padá naše vážnost a vliv dovnitř i navenek“.²⁵⁹ Pokud by svazové periodikum odebírala jen hrstka členů, ztratilo by centrum kontakt s periferií a vazby mezi spolky by se rozvolnily. Svaz by tak spíše než pevně řízenou, centralizovanou organizaci s jasně definovaným cílem a oddanými členy připomínal amorfni a bezvýznamnou strukturu, v níž by jeden nevěděl, co dělá druhý. Franz Paul Wiedemann trefně shrnul, že „každý nový odběratel znamená posílení (...) ducha turnerského společenství.“²⁶⁰ Za vzor tak některým analyzovaným svazům paradoxně sloužily sportovní organizace a dělnické turnerské svazy, jejichž členové svůj svazový tisk prý nezměrně podporovali.²⁶¹

Druhá příčina eminentního zájmu redakcí na vysokém počtu odběratelů spočívala v přílivu kapitálu.²⁶² Vedení svazů nepředpokládala, že produkce periodik výrazně přispěje k lepšímu stavu svazových kas. Nicméně financovány musely být náklady za tisk a poštovné. Ve svazu TKDÖ bylo navíc zapotřebí uhradit nájem za místnost, v níž redakce pracovala, včetně poplatků za úklid, topení a osvětlení.²⁶³ Peníze byly potřebné též pro lepší

²⁵⁹ Fischer / Haberditz, *Verhandlungsschrift* (jako pozn. 245), s. 353.

²⁶⁰ [Wiedemann], *Die erzieherischen Aufgaben* (jako pozn. 201), s. 375.

²⁶¹ [Josef] Herold, *Verhandlungsschrift über den 29. Ordentlichen Gauturntag am 28. Jänner 1906 in der Turnhalle des D. Tv. in Dux*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 32, 1906, 7, s. 55–56, zde s. 56; *Unsere Turnvereine, unsere Turner sind schuld*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 64, 1919, 23, s. 184; Ph. Herminghaus, *Die Deutsche Turn-Zeitung muß 100 000 Bezieher haben!*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 13, s. 156; *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 7, 1926, 35, s. 507–508, zde s. 508.

²⁶² Karl Kratky, *Der Wert des Einzelverkaufes der Turnzeitung am Turnboden*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 36, 1910, 46, s. 567–569, zde s. 567.

²⁶³ [Alfred] Scharda, *Rechnungsabschluß der „Dö. Tz.“ 1909*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 36, 1910, 21, s. 280.

„vybavení“ novin, to znamená pro zavedení nových příloh či otiskování fotografií.²⁶⁴ Jelikož příjmy z inzerátů v turnerských novinách pokrývaly všechny tyto výdaje jen částečně a svazové rady ne vždy mohly redakcím ulevit dostatečnou peněžní injekcí, byly to právě tržby z prodeje, které měly periodika finančně zaopatřit.²⁶⁵

Zdárný odbyt periodik do třetice zaručoval šíření myšlenek, které byly v jednotlivých člancích obsažené. Na stránkách novin *Bundesturnzeitung* byla souvztažnost mezi počtem klientů a efektivitou výchovně-vzdělávacího procesu shrnuta do prosté úměrnosti: „Čím víc čtenářů, tím více lidí, kteří jsou stále ovlivňováni ve smyslu našich ideálů.“²⁶⁶ Každý exemplář šířil poselství tvůrců periodik a přispíval společně s prací „dietwartů“ a s knižními publikacemi k světonázorovému formování turnerů.

Neutuchající potřeba nových a nových odběratelů²⁶⁷ dala tudíž redakcím, nejvyšším svazovým grémiím a angažovaným funkcionářům podnět k rozvíjení strategií, které by periodikům přiváděly další klientelu. Pořádány byly především mnohačetné propagační kampaně. Iniciativy se v nich měly chopit v první řadě autority jednotlivých svazů od župních úřadů až po předsednictva spolků.²⁶⁸ Kde existovala funkce knihovníka, tam byli podle jednoho člena DTB 1919 její nositelé povinni „nenápadně vystrčit svá tykadla“²⁶⁹ a vyzvědět, co kdo čte, aby okamžitě pomocí několika exemplářů novin ze své sbírky získali turnery pro to či ono periodikum, v první řadě bezpochyby pro to svazové. Týž úkol vyvstával také „dietwartům“ a „pressewartům“.²⁷⁰ V TKDÖ se litoměřický turner Karl Wilhelm Fink zasazoval dokonce o vznik speciálních „výbor[ů] verbující[ch] pro naše turnerské noviny“.²⁷¹ Tyto dvou- až tříčlenné výbory si Fink přál v každém spolku a domníval se, že by velmi účinná byla jejich spolupráce s okrskovými turnerskými radami, které měly v abonentní otázce vytvářet na turnery tlak shora.²⁷²

K propagaci periodik byli povoláni i samotní turneři. Různé výzvy²⁷³ v periodikách žádaly o pomoc každého, „ať mal[ého] či velk[ého], ať předcvičitel[e], turner[a], náčelník[a], župní[ho] nebo krajsk[ého] turnersk[ého] radu, ať turner[ky] nebo dívk[y,] chlap[ce] nebo

---

²⁶⁴ Karl Bimaßl, Heil!, in: *Deutscher Turn-Hort* 17, 1907, 1, s. 1–2, zde s. 2; *Unsere Turnvereine* (jako pozn. 261), s. 184; *An Alle!*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 64, 1919, 42, s. 487.

²⁶⁵ Např. podle oficiální účetní uzávěrky redakce novin *Deutschösterreichische Turnzeitung* činily výdaje za rok 1908 a 1909 pokaždé necelých 22 000 korun. Téměř polovina z nich připadla tiskárně, přes 3 000 korun poště. Peníze z otisknutých inzerátů přibližně vyrovnaly náklady za poštovné. Ze svazové kasy mohla redakce v roce 1908 počítat s 2 400 korunami, rok na to s pouhou polovinou. Kolem 15 000 korun získala redakce v obou letech z prodeje periodika. Schmarda, *Rechnungsabschluss* (jako pozn. 263).

²⁶⁶ Rudolf Kluger, *Fördert mehr die „Bundesturnzeitung“*, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 27, s. 387–389, zde s. 388.

²⁶⁷ Fischer / Haberditz, *Verhandlungsschrift* (jako pozn. 245), s. 353.

²⁶⁸ *Unsere Turnvereine* (jako pozn. 261).

²⁶⁹ Robert Hanna, *Das Evangelium des Bücherwartes*, in: *Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Weinmond 1924*, s. 20.

²⁷⁰ Seifert, *Wege* (jako pozn. 179), s. 46; *Unsere Bundesturnzeitung*, in: *Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 18 des 8. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Brachmonat 1927*, s. 63.

²⁷¹ Karl Wilhelm Fink, *Wie können wir unsere Turnzeitung am besten unterstützen und fördern? Eine ernste Mahnung an die Turnvereine unseres Kreises „Deutschösterreich“*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 34, 1908, 20, s. 266.

²⁷² Tamtéž.

²⁷³ Např. *2 000 neue Bezieher*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 4, s. 43; *Gaue, Bezirke, Vereine, Turnerinnen und Turner!*, in: *Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 3 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Hornung 1925*, s. 11. V novinách *Deutscher Turner-Hort* se výzva turnerům k propagaci periodika stala od roku 1908 konstantní součástí inzertní části novin a zůstala jí až do konce roku 1914: *Bundesvereine! Bundesangehörige!*, in: *Deutscher Turner-Hort* 18, 1908, 1, s. 7.

star[ce]“.²⁷⁴ Neočekávalo se od nich, že by využívali různých reklamních fines; v DTB 1919 zazněl názor, že prý stačí, aby turner s pozdravem „Gut Heil!“ svému turnerskému bratrovi a turnerské sestře rovnou položil otázku, zda už četli poslední číslo svazového periodika, a tím u nich vzbudil o noviny zájem.²⁷⁵ Anebo, jak v DTB doporučoval zástupce spolku „Deutschvölkischer Turnverein Stettin“ (Německý völkisch turnerský spolek Štětín), měli svému druhovi jednoduše ukázat starší čísla se slovy: „Na, strč do toho nos, pak budeš o německém turnerství možná přemýšlet jinak než dosud.“²⁷⁶ Vydavatel novin *Deutsche Turn-Zeitung* a vedení DT nezůstali jen u výzev a doporučení, nýbrž rozhodli se verbovací entuziasmus turnerů stimulovat též finančně. Nakladatelství „Paul Eberhardt“ nabízelo „odpovídající odškodnění“²⁷⁷ těm, kdo ve spolcích převezmou roli náborářů. O pět let dříve uvolnilo předsednictvo svazu ze svého rozpočtu 3 000 marek a slíbilo je vyplatit spolku, který od konce roku 1920 do 1. ledna 1921 získá co nejvíce nových abonentů.²⁷⁸ Tentokrát asi náborové akce probíhaly i mimo svaz.

Klientela redakcí se totiž nemusela nutně rekrutovat jen z řad turnerů. Tvůrci periodik si naopak představovali, že turnerské noviny prorazí svazové hranice a expandují do rodin turnerů a odtud ještě dále na venkov a do měst, kde „osvícením“²⁷⁹ nevědoucích pomohou zpevnit val proti „špatnému“ tisku a jeho důsledkům.²⁸⁰ Proto bylo od turnerů vyžadováno, aby novinám dělali reklamu doma i ve škole, mezi přáteli i kolegy z práce²⁸¹ a aby všude podněcovali provozovatele kaváren a hostinců k nabízení svazových novin hostům podniku.²⁸² O něco originálnější nápad pojali někteří příčinniví turneři z DT. S oblibou navštěvovali novinové kiosky, přáli si své svazové periodikum, a jakmile prodejce jen zakroutil hlavou, sehráli ohromné divadlo. Jeden předstíral neskonalý údiv, zatímco druhého se na oko zmocnil záchvat hněvu.²⁸³ „Tento příběh se odehraje většinou během minuty a – to je hlavní – nic nestojí,“²⁸⁴ pochvaloval si jeden turner z Cuxhavenu, nabádaje ostatní členy DT ke stejné strategii. Uslyší-li totiž prodejci „denně, ba každou hodinu jednu nebo více poptávek,“²⁸⁵ rozhodnou se prý na svých pultech nabízet i noviny *Deutsche Turn-Zeitung*.

Periodikum svazu DT bylo nakonec v obchodech opravdu k dostání. Ostatním svazům se jejich noviny do volného prodeje podle všeho nezdařilo prosadit.²⁸⁶ Pokud někdo potřeboval například jen jedno konkrétní číslo novin *Deutschösterreichische Turnzeitung* nebo separát některého článku z novin *Deutscher Turner-Hort*, musel do redakce daného

²⁷⁴ An Alle! (jako pozn. 264).

²⁷⁵ Walter Fr[anz]. Mattner, Was nützt es, wenn..., in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 6, s. 89–90, zde s. 90.

²⁷⁶ W. Engel, Einiges über den Bezug des Turner-Hortes, in: *Deutscher Turner-Hort* 14, 1904, 1, s. 3–4, zde s. 4.

²⁷⁷ Paul Eberhardt, Jeder Turner werbe Bezieher, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 65, 1920, 3, s. 25.

²⁷⁸ 3 000 Mark als Preisausschreiben, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 65, 1920, 51, s. 453.

²⁷⁹ [Ul]-I-[rich], Unsere Turnzeitung (jako pozn. 102), s. 326.

²⁸⁰ H. K., Unsere „Bundesturnzeitung“, in: *Bundesturnzeitung* 5, 1924, 23, s. 357; R., Unsere Turnzeitung – Vereinsgabe, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 9, 1928, 7, s. 83–84, zde s. 84.

²⁸¹ An Alle! (jako pozn. 264).

²⁸² Claudius Kupka, Deutschösterreichische Turnzeitung. Achtung!, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 32, 1906, 48, s. 469; [Oskar] Berger, „Deutsche Turn-Zeitung“, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 64, 1919, 50, s. 601; Die Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 1, 1920, 2, s. 16; Bundesangehörige!, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 9, s. 155.

²⁸³ Rudolf Meyer, Wie erreichen wir die Erhöhung der Bezieherzahl der „Deutschen Turn-Zeitung“?, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 22, s. 299–300, zde s. 299; K. Sczygiol, Wie ich für die „Deutsche Turn-Zeitung“ werbe!, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 24, s. 327.

²⁸⁴ Meyer, Wie erreichen wir (jako pozn. 283), s. 299.

²⁸⁵ Derne / Rösner, Unsere Zeitung unser Licht! Turner, zum Werben heraus!, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 66, 1921, 5, s. 45.

²⁸⁶ Periodikum *Deutschösterreichische Turnzeitung* sice proniklo do některých knihkupectví, ovšem nikoli jako kusové zboží. Knihkupectví podle všeho fungovala jako zprostředkovatelé předplatného. Kreisturnratssitzung. Siebente Sitzung, Wien, Kanzlei des Kreisturnrates, am 26. und 27. Mai 1912, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 38, 1912, 25, s. 318–320, zde s. 319.

periodika poslat objednávku.²⁸⁷ Aby měl ale potencionální zájemce zajištěno pravidelné a pohodlné dodávání svazových novin až domů, nabízely všechny redakce možnost předplacení, v němž lze vedle propagačních akcí spatřovat další strategii k získání nových odběratelů. Studovaná periodika se formami předplatného značně odlišovala. Zatímco se za noviny *Deutsche Turn-Zeitung* platilo zprvu čtvrtletně a po první světové válce měsíčně,²⁸⁸ byla periodika *Deutscher Turner-Hort*²⁸⁹ a *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*²⁹⁰ předplácena na celý rok dopředu.²⁸⁹ Noviny *Deutschösterreichische Turnzeitung* si abonent podle zájmu objednával buď pololetně, nebo celoročně.²⁹⁰ Redakce periodika *Bundesturnzeitung* upustila kvůli labilitě rakouské ekonomiky od původního ročního předplatného ve prospěch čtvrtletního a nakonec měsíčního – čtvrtletní předplatné bylo zachováno jen pro klienty ze sousedních zemí se stabilní měnou.²⁹¹

Zaplatit si noviny s předstihem na určitou dobu mělo také tu výhodu, že za jednotlivé kusy čtenář v přepočtu platil méně, než když je kupoval samostatně nebo než když si objednal separát.²⁹² Ceny předplatného byly pochopitelně v každém svazu jiné. Redakce nadto stanovovaly speciální a poměrně komplikované tarify, takže i předplatné téhož periodika variovalo. Například salcburský předplatitel novin *Bundesturnzeitung* si pro druhé čtvrtletí roku 1922 musel připravit 288 rakouských korun, což bylo o 24 korun více, než kdyby pocházel třeba z Innsbrucku, ale o 24 korun méně, než za předplatné vydávali turneři z Vídně či Štýrského Hradce. Tyto diference vyplývaly z odlišných nákladů krajských příloh a byly pro kraje na území Rakouska překonány počátkem roku 1923.²⁹³ Turner si mohl dále vybrat, zda si abonuje hlavní list jen s příslušnou krajskou přílohou nebo zda si připlatí více a bude odebírat hlavní list se všemi krajskými přílohami. Československému abonentovi těchto novin se za jeho koruny jako třetí varianta nabízelo ještě předplatné hlavního listu bez jakýchkoli krajských příloh.²⁹⁴ Naopak turneři z župy „Turngau Brandenburg“ měli od ledna roku 1923 příležitost abonovat v markách pouze svou krajskou přílohu.²⁹⁵

Obecně však platilo, že se redakce a vedení svazů všemi silami snažily udržet veškeré ceny tak nízko, jak jen přicházelo v úvahu, aby noviny z finančního hlediska byly pro zájemce atraktivní. Také touto strategií měli být získáni noví odběratelé. Názorná rovnice v periodiku TKDÖ například uváděla, že vykouří-li někdo během týdne o dvě tři cigarety méně, může si za ušetřené peníze pořídit jedno číslo novin *Deutschösterreichische Turnzeitung*.²⁹⁶ Noviny svazu DTB 1919 přinášely ještě více motivující srovnání. 24 čísel svazových novin prý „nestojí o moc více než půl litru piva nebo lepší doutník“.²⁹⁷ Rovněž tvůrci novin *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* nepochybovali, že nízká cena ročního

---

²⁸⁷ Např. Leopold Slepiza, Durch die Schriftleitung des „Deutschen Turner-Hort“ sind zu beziehen, in: Deutscher Turner-Hort 5, 1895, 5, s. 41; Bezug der „Deutschösterr. Turnzeitung“ für 1912, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 38, 1, 1912, s. 12; A[lfred]. Leuk, Flugschriften der „Dö. Tz.“, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 38, 1912, 47, s. 606.

²⁸⁸ Deutsche Turn-Zeitung 35, 1890, 1, s. 1, hlavička novin; Deutsche Turn-Zeitung 69, 1924, 1, s. 1.

²⁸⁹ Einladung zum Bezuge des „Deutschen Turner-Hort“, in: Deutscher Turner-Hort 1, 1891, 1, s. 1; Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 1, 1920, 1, s. 1, hlavička novin.

²⁹⁰ Zur Beachtung!, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 32, 1906, 2, s. 15.

²⁹¹ Bundesturnzeitung, in: Bundesturnzeitung 2, 1921, 24, s. 243–244, zde s. 243; Bezugspreise für Eismond 1923, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 1, s. 9.

²⁹² Některé separáty byly ale poskytovány bezplatně a uhradit bylo zřejmě nutné jen poplatky za poštovné. Slepiza, Durch die Schriftleitung (jako pozn. 287).

²⁹³ Bundesturnzeitung, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 24, s. 202–203, zde s. 202.

²⁹⁴ Bundesturnzeitung, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 10, s. 77–78, zde s. 78.

²⁹⁵ Bundesturnzeitung (jako pozn. 293), s. 203.

²⁹⁶ Karl Kratky, Für unsere Turnzeitung, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 38, 1912, 46, s. 587–589, zde s. 588.

²⁹⁷ Bundesturnzeitung, in: Bundesturnzeitung 2, 1921, 20, s. 201.

předplatného „umožňuje každému [tento] list odebírat“²⁹⁸ tím spíše, je-li mnohem více peněz bez okolků vydáváno za „židovský každodenní tisk“.²⁹⁹ Ceny turnerských periodik byly navíc dlouhodobě konstantní a počaly se měnit většinou až v období první světové války, zejména však v prvních letech po jejím skončení.³⁰⁰ Nejextrémnějším byl v tomto ohledu rok 1923, rok „nulového šílenství“.³⁰¹ Tehdy byly ceny rakouských novin *Bundesturnzeitung* a říšskoněmeckých novin *Deutsche Turn-Zeitung* vlivem inflace téměř každý měsíc jiné a příkře stoupaly do závratných částek třeba i s pěti nulami.³⁰²

Některým turnerům se však i ta nejnižší cena zdála příliš vysoká. Turnerské spolky proto přistoupily k četným svépomocným strategiím, které svazovým periodikům zajistily nejednoho nového odběratele i z řad méně zámožných turnerů. Jednou z takovýchto strategií bylo například kolektivní předplatné.³⁰³ Založeno bylo na myšlence malých předplatitelských skupinek, v nichž by si turneři výdaje na periodikum svorně rozdělili a každý došlý exemplář mezi sebou půjčovali. Tato praxe zdomácněla třeba v rakouském spolku „Deutscher Turnverein Mariazell“ (Německý turnerský spolek Mariazell), v němž turneři týmž způsobem pobírali i desítky jiných „dobrých“ periodik.³⁰⁴

S vůbec neoriginálnější nápadem přišly moravskoslezské spolky z TKDÖ. U redakce objednávaly periodikum *Deutschösterreichische Turnzeitung* a každý týden nové číslo prodávaly přímo na cvičišti. Pro mnohé méně majetné turnery totiž nebylo snadné zaplatit naráz roční předplatné a raději sumu rozložili do 52 týdenních splátek.³⁰⁵ Nejzanícenějším propagátorem tohoto „odběru novin na lidovém základě“³⁰⁶ byl župní náčelník Karl Kratky, který jej ve spolku „Altbrünner Turnverein“ (Starobrněnský turnerský spolek) s úspěchem provozoval od počátku roku 1910. Kratkému se prý touto metodou podařilo bez větších potíží sehnat nejdříve kolem deseti zájemců o noviny, brzy jich mělo ale být už přes 20. Jejich jména si Kratky zanášel do notýsku, a když dorazil čerstvý výtisk periodika, udělal u každého jména čárku. Jakmile turner za noviny zaplatil, čárka u jména byla proškrtnuta. Pokud někdo periodikum neodkoupil, vyňal jej Kratky ze seznamu a nahradil někým jiným. Kratky si od své praxe sliboval nejen snazší dostupnost novin, ale i jejich popularizaci. Jeho zkušenost prý byla taková, že se mnoho týdenních platičů nakonec stalo ročními předplatiteli.³⁰⁷

Kratkého strategie záhy získávala na přízni.³⁰⁸ Rada župy „Mährisch-schlesischer Turngau“ (Moravsko-slezská turnerská župa) ji striktně doporučovala všem svým spolkům,³⁰⁹ jiskra pak přeskočila do župy „Nordwestböhmischer Turngau“, jejíž předseda Josef

²⁹⁸ Turner!, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 7, 1926, 7, s. 93.

²⁹⁹ Freiwilliger Pflichtbezug der *Turnzeitung* für alle Ausübenden unseres Verbandes, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 23, s. 375.

³⁰⁰ Např. Karl Bimaßl, *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 1, 1920, 27, s. 223–224, zde s. 223; Karl Bimaßl, *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 2, 1921, 1, s. 4; *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1922, 6, s. 46; *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1922, 18, s. 147.

³⁰¹ Berger, *Das Zeitungswesen* (jako pozn. 159).

³⁰² Např. Briefkasten, in: *Bundesturnzeitung* 4, 1923, 22, s. 297; Paul Eberhardt, Bezugserhöhung für den Monat September!, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 68, 1923, 36/37, s. 337.

³⁰³ Herold, *Verhandlungsschrift* (jako pozn. 261), s. 56.

³⁰⁴ [Edmund] Liebing, Vom Gaudietwarte, in: *Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 15 des 6. Jahrganges der „*Bundesturnzeitung*“ vom 1. Erntemond 1925, s. 128–129, zde s. 129.

³⁰⁵ Werbearbeit für die „Dö. Tz.“, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 36, 1910, 12, s. 154; Werbearbeit für die „Dö. Tz.“, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 36, 1910, 17, s. 222.

³⁰⁶ Kratky, *Der Wert* (jako pozn. 262), s. 567.

³⁰⁷ Karl Kratky, *Unsere Turnzeitung*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 36, 1910, 38, s. 487–489, zde s. 488; Kratky, *Für unsere Turnzeitung* (jako pozn. 296), s. 587.

³⁰⁸ Karl Kratky, *Zur Werbearbeit für die „Dö. Tz.“*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 36, 1910, 41, s. 522.

³⁰⁹ Karl Kratky, *Zur Werbearbeit für die „Dö. Tz.“*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 36, 1910, 50, s. 615.

Truntschka nepochyboval, že co je možné na Moravě, „musí být proveditelné i u nás“.³¹⁰ S požehnáním svazového vedení nakonec redakce rozeslala všem turnerským spolkům oběžník, který přesvědčoval spolkové funkcionáře o výhodách nového typu odebírání svazových novin. Kusový prodej na turnerské půdě, jak se fenoménu začalo říkat, se etabloval natolik, že ho redakce už v roce 1911 zavedla jako jeden z oficiálních možných způsobů pobírání periodika.³¹¹ Spolkům navíc sama vyšla vstříc a například peníze za objednané exempláře, jejichž počet mohl být kdykoli libovolně měněn, od nich vyžadovala ex post až po dosažení určité dlužné částky a ne předem, jako tomu bylo v případě předplatného.³¹²

Některé spolky se dokonce snažily svým členům břímě financování svazového periodika zcela odejmout. Zakládány byly pro tento účel zvláštní fondy, z nichž byly noviny placeny. Spolek „Deutschvölkischer Turnverein Stettin“ z DTB takový fond vytvořil v roce 1902 a napájel ho z mimořádných příjmů, jakými mohly být různé pokuty nebo výdělků ze spolkových akcí. Původně byl fond určen k proplácení cest na turnerské slavnosti, ale nakonec se v něm sešlo tolik peněz, že z nich mohl spolek pohodlně předplatit noviny *Deutscher Turner-Hort* pro všechny své členy.³¹³ Podobnou strategii zvolil po první světové válce také štětínský spolek z DT.³¹⁴ Naopak několik spolků z československého DTV získalo peníze na noviny ve spolupráci s jáchymovskou továrnou na výrobu mýdel a svíci. Podnik nabízel turnerským spolkům kufr s kožními krémy a jinými výrobky. Hodnota kufru i s obsahem činila 120 korun, spolky jej ale mohly zakoupit s dvacetikorunovou slevou. Jestliže se jim poté podařilo mýdla s krémy rozprodat, kynul jim zisk 20 korun.³¹⁵ Spolek „Deutscher Turnverein Kukan“ (Německý turnerský spolek Kokonín) ze severních Čech si tak prodejem 130 kufrů přišel během 32 týdnů na 2 600 korun. Sám jimi sice naplnil fond na výstavbu tělocvičny, ostatním spolkům svým příkladem ale chtěl „ukázat cestu, jak si lehce obstarat (...) prostředky“³¹⁶ na placení svazových novin.

Někdy ani nebylo zapotřebí speciálních fondů a přesto spolkové rady turnerům noviny zaplatily. Peníze pro tento účel byly přitom vyčleněny z ročního rozpočtu. Třeba rakouský turnerský spolek „Turnverein Sechshaus“ (Turnerský spolek Sechshaus) poskytoval noviny *Bundesturnzeitung* na vlastní útraty jak turnerské mládeži, která už cvičila v oddílech dospělých, tak nezaměstnaným funkcionářům.³¹⁷ Naléhavé doporučení redakce následovat tento spolek v jeho dobročinné akci vyslyšely i jiné spolky svazu.³¹⁸ Vyloučit též nelze, že v některých spolcích dostali turneři předplatné za odměnu. Důkaz pro tuto domněnku prozatím nebyl nalezen, je však známo, že v DT byl kapesní kalendář na rok 1933 propagován jako ideální ocenění za věrnost spolku nebo za pravidelnou docházku.³¹⁹ V jednom východopruském spolku z DT dokonce věnovali deseti nejpilnějším turnerům roční předplatné krajského periodika.³²⁰ Nemusela to být ale vždy jen vedení spolků, kdo na své náklady dopřával turnerům noviny k četbě. Nevšední velkodušnost projevovali někteří turneři

---

³¹⁰ Werbearbeit für die Dö. Tz., in: Deutschösterreichische Turnzeitung 36, 1910, 43, s. 541.

³¹¹ Steininger, „Dö. Tz.“ (jako pozn. 140), s. 457.

³¹² Bezug (jako pozn. 287).

³¹³ Engel, Einiges (jako pozn. 276), s. 3–4.

³¹⁴ Altenburg, Turnerpressdienst, in: Deutsche Turn-Zeitung 69, 1924, 40, s. 539–540, zde s. 539.

³¹⁵ Zur Frage des Bezuges der Verbandsturnzeitung, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 9, 1928, 21, s. 310.

³¹⁶ Tamtéž.

³¹⁷ Zur Nachahmung dringend empfohlen, in: Bundesturnzeitung 10, 1929, 30, s. 416.

³¹⁸ Tamtéž.

³¹⁹ Eine hervorragende und würdige Turner-Ehrung und Auszeichnung, in: Deutsche Turn-Zeitung 77, 1932, 48, s. 1001.

³²⁰ Ernst Schlosser, Macht's nach!, in: Deutsche Turn-Zeitung 64, 1919, 37, s. 405.

v DTV. Jeden župní „dietwart“ tu prý platil předplatné pěti nemajetným členům.³²¹ Jiný movitý turner měl zase předplácet noviny deseti spolkovým bratřím.³²²

Pomoc, kterou v malém měřítku provozovaly spolky, praktikovaly ve velkém stylu svazy. Před první světovou válkou je bezplatné poskytování svazového periodika prokazatelné ve dvou svazech. TKDÖ od roku 1907 všem nováčkům po dobu 12 měsíců financoval noviny *Deutschösterreichische Turnzeitung*.³²³ Začínající turneři tak měli možnost učinit si obrázek o světónázoru svazu.³²⁴ Redakce šla dokonce „ještě o krok dále a zasíl[ala] list zdarma spolkům, které teprve vznika[ly], nebo vlivným osobnostem daného místa“.³²⁵ V předválečném DT byla redakce periodika *Deutsche Turn-Zeitung* méně velkorysá, ovšem bezplatně distribuován byl alespoň věstník svazového tiskového výboru.³²⁶ Získávali jej všichni krajští i župní zástupci tisku a dále turneři, kteří měli kontakty s lokálními periodiky.³²⁷

Skromné akce z TKDÖ a DT zmasověly po roce 1918 příznačně v Rakousku a Německé říši, kde v důsledku ekonomických krizí turneři finanční výpomoc velice potřebovali. Svaz DTB 1919 dodával noviny *Bundesturnzeitung* roku 1923 a 1924 do svých dvou říšskoněmeckých krajů bez nároku na zaplacení³²⁸ a předsedovi DT Oskaru Bergerovi se v roce 1921 na erfurtském turnerském sněmu podařilo něco, čemu zprvu sám asi nemohl uvěřit.³²⁹ Poslanci tehdy schválili jeho návrh, aby každý spolek na náklady DT obdržel jeden exemplář novin *Deutsche Turn-Zeitung* zdarma jako takzvaný volný kus.³³⁰ Obzvláště v době inflace musel bezplatný exemplář spolkům přijít náramně vhod.³³¹ Z uvedených projevů solidarity je patrné, že spolkové a svazové činovníci neváhali obětovat značné úsilí i finance, aby chudší a nezaměstnaní turneři byli – alespoň zprostředkovaně – pravidelnými odběrateli svazového tisku.

Různé propagační kampaně, pohodlné a cenově výhodné předplatné, dlouhodobě nízké ceny periodik, kolektivní předplatné, kusový prodej na cvičišti, poskytování periodik zdarma na náklady spolku či svazu, to vše byly strategie, které měly v turnerovi vzbudit zájem o pobírání svazových novin a které mu měly usnadnit stát se odběratelem. Na druhou stranu však spolky a turneři byli k odebrání periodik také represivně nuceni. Donucovací mechanismus, jenž se rozvinul ve všech studovaných svazech, byl nazýván termínem „povinný odběr“.

V předválečném DT byl každý spolek zavázán minimálně v jednom kuse „odebírat a číst“³³² noviny *Deutsche Turn-Zeitung*. Zbylé svazy zaváděly přísnější pravidla. Každý spolek z DTB měl zpočátku nařízeno obstarávat dva kusy svazového periodika.³³³ Spolky svazu TKDÖ musely podle usnesení krajské rady z roku 1906 na každých 50 členů, kteří platili členský příspěvek, kupovat jeden povinný exemplář, přičemž „každá započatá padesátka

³²¹ [Karl Binder], Zum Pflichtbezug der Verbandsturnzeitung, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 9, 1928, 8, s. 99–100, zde s. 99.

³²² Tamtéž.

³²³ Steininger, „Dö. Tz.“ (jako pozn. 140), s. 456.

³²⁴ Tamtéž.

³²⁵ Tamtéž.

³²⁶ F[erdinand]. Goetz / [Otto] Atzrott / [Theodor] Toeplitz, Sitzung des Ausschusses der Deutschen Turnerschaft in Leipzig am 3., 4. und 5. Juni 1914, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 59, 1914, 29, s. 534–544, zde s. 542.

³²⁷ Tamtéž.

³²⁸ An die Vereine und Bezieher der Kreise 5 und 6, in: *Bundesturnzeitung* 5, 1924, 2, s. 25.

³²⁹ Oskar Berger, Zehn Jahre Zusammenarbeit mit der Deutschen Turn-Zeitung 75, 1930, 29, s. 637.

³³⁰ 16. Deutscher Turntag in Erfurt, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 64, 1919, 50, s. 597–601, zde s. 599.

³³¹ Tamtéž.

³³² Rundschreiben an die Vereine, welche die „Deutsche Turn-Zeitung“ nicht halten, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 45, 1900, 21, s. 425.

³³³ Der Turnerhort – 8 000 Abnehmer (jako pozn. 2), s. 10.

plat[ila] jako úplná“.³³⁴ Na spolek s 51 členy tedy teoreticky připadly dva povinné exempláře. Zakládající sněm DTV v roce 1919 kvótu 50 platících členů upravil na 25³³⁵ a rakouští turneři, kteří ve stejném roce v Linci konstituovali svaz DTB 1919, se dokonce shodli, že spolky musí noviny *Bundesturnzeitung* odebírat „pro každého čtvrtého cvičícího člena (turnera a turnerku), který má ve spolku hlasovací a volební právo“.³³⁶

V DT se od nutnosti povinného odběru upustilo po první světové válce a jako náhrada byl zaveden volný kus, který se Oskaru Bergerovi zdál efektivnější.³³⁷ Po zrušení volného kusu roku 1926 se vedení DT k povinnému odběru již nevrátilo a přálo si, aby každý spolek dobrovolně „od 1. listopadu [1926] objedna[1] volný kus novin *Deutsche Turn-Zeitung* [kurzíva M. K.] (...) na náklady spolku.“³³⁸ To rakousko-uherské, rakouské a československé turnerské svazy se nedokázaly povinného odběru vzdát a na rozdíl od DT se jej snažily intenzifikovat stlačením kvót na nejnižší možnou míru. Ne všude se to podařilo. Na zasedáních krajské turnerské rady svazu TKDÖ bylo opakovaně zvažováno přinutit spolky, aby povinně předplácely jeden výtisk novin na méně jak 50 turnerů.³³⁹ Přesto radové pokaždé raději ponechali v platnosti původní rozhodnutí.³⁴⁰

Více otřesů v povinném odběru se odehrálo v DTB, DTB 1919 a DTV. Na osmém svazovém turnerském sněmu DTB, zasedajícím roku 1908 v Chebu, bylo deklarováno, že již nestačí, aby spolky odebíraly vždy jen dva kusy novin *Deutscher Turner-Hort*. Bylo proto ustanoveno, že na každých deset členů, kteří jsou starší 18 let a platí členský příspěvek, musí připadnout minimálně jeden výtisk periodika.³⁴¹ Bimablovým přičiněním se o čtyři roky později na dalším sněmu, tentokrát konaném v Plavně, kvóta snížila na sedm členů.³⁴² Ta se do závěru existence svazu k lítosti některých turnerů nezměnila. Například Franz Xaver Kießling totiž už v roce 1895 požadoval, aby v župě „Niederösterreichischer Turngau“ byl úplně každý turner povinen odebírat svazové noviny.³⁴³ Vztáhnout tuto povinnost na všechny členy svazu navrhoval předseda župy „Turngau Brandenburg“ Wilhelm Herrmann sedmému turnerskému sněmu, rokujícím roku 1905 ve Vídni.³⁴⁴ Artikuloval tak úvahy, které se množily v různých oblastech svazu DTB.³⁴⁵ Zástupci župy „Niederösterreichischer Turngau“, podporovaní Friedrichem Rudolfem Zenkerem, zase na chebském sněmu v roce 1908 chtěli prosadit, aby ve spolcích připadal jeden povinný exemplář na čtyři členy.³⁴⁶ Rovněž na sněmu v Plavně usilovali někteří delegáti o mnohem více, než nakonec na Bimablův popud bylo

³³⁴ An sämtliche Turnvereine unseres Kreises, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 32, 1906, 6, s. 48.

³³⁵ Josef Truntschka, *Unsere Turnzeitung*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 1, 1920, 1, s. 1–2, zde s. 1.

³³⁶ *Gründender Turntag* (jako pozn. 30), s. 130.

³³⁷ [Oskar] Berger, *Von Turntag, „Deutscher Turn-Zeitung“ und Jahrbuch der Turnkunst*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 1, s. 5.

³³⁸ *Selbstverständlich, liebe Turnbrüder*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 71, 1926, 82, s. 741.

³³⁹ Např. [Alfred] Schmarda, *Kreisturnratssitzung. Fünfte Kreisturnratssitzung in Wien (Johanneshof) am 27. Mai 1906*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 32, 1906, 25, s. 245–248, zde s. 247; Potpeschnigg / Schmarda, *Kreisturnratssitzung (jako pozn. 239)*, s. 276, 278; *Kreisturnratssitzung (jako pozn. 286)*, s. 319; *Kreisturnratssitzung. Vierte Sitzung, Wien, Kanzlei des Kreisturnrates, am 17. Mai 1914*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 40, 1914, 23, s. 363–365, zde s. 363.

³⁴⁰ Tamtéž.

³⁴¹ *Bundesvereine! Bundesangehörige!*, in: *Deutscher Turner-Hort* 18, 1908, 9, s. 85.

³⁴² B., 10. ordentlicher Bundesturntag und 2. Bundesvorturnerturnen in Plauen i. V., in: *Deutscher Turner-Hort* 22, 1912, 12, s. 176–177, zde s. 177.

³⁴³ Otto Schäffler, *Niederösterreichischer Turngau*, in: *Deutscher Turner-Hort* 5, 1895, 6, s. 47–48, zde s. 48.

³⁴⁴ *Siebenter ordentlicher Bundesturntag*, in: *Deutscher Turner-Hort* 15, 1905, 14, s. 121–124, zde s. 123.

³⁴⁵ *Der Turner-Hort als Bundesgabe*, in: *Deutscher Turner-Hort* 15, 1905, 4, s. 26; *Der Turner-Hort als Bundesgabe*, in: *Deutscher Turner-Hort* 15, 1905, 7, s. 52.

³⁴⁶ *Achter ordentlicher Bundesturntag abgehalten am 19. und 20. des Ostermonds in Eger*, in: *Deutscher Turner-Hort* 18, 1908, 10, s. 96–99, zde s. 98.

schváleno.³⁴⁷ Vypadá to, jako kdyby se postupně utvářela neformální skupina vlivných a progresivních činovníků, kteří bezohledně prosazovali co největší rozmach povinného odběru, aby se tak dosáhlo maximální prestiže svazu, maximálního finančního zisku a maximálního rozšíření světonázoru.

Jejich úsilí se přeneslo do DTB 1919, v němž se povinný odběr dále zpříšňoval, i když velmi nenápadně. Lineckou směrnicí z roku 1919 (jeden kus novin na čtyři turnery a turnerky s hlasovacím a volebním právem) svazová rada roku 1926 upravila. Sice se zůstalo u čísla čtyři, ale každým čtvrtým turnerem a turnerkou byl nyní podobně jako v TKDÖ či DTB míněn ten, kdo platil do spolkové kasy členský příspěvek. Tím se počet odebíraných exemplářů ve spolku musel navýšit, protože platících turnerů a turnerek bylo více než těch, kteří měli hlasovací a volební právo. Nově musela být při výpočtech brána v potaz třeba skupina takzvaných podporovatelů, to znamená členů, kteří platili příspěvek, ovšem necvičili. V praxi mělo usnesení z roku 1926 za následek, že například ve spolku s 80 turnery, 50 turnerkami a 30 podporovateli vyplynula povinnost opatřit 40 kusů svazového periodika a rozdělit je mezi 130 „příspěvek platících turnerů a turnerek“.³⁴⁸ Další změnu přinesl svazový turnerský sněm roku 1932, kdy se kvóta snížila ze čtyř na tři.³⁴⁹

V DTV se o co nejnižší kvótu zasazoval svazový výbor „dietwartů“. Nedlouho poté, co se v lednu roku 1926 kvóta pro distribuci novin *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* snížila z 25 turnerů na 15,³⁵⁰ pojala skupina župních „dietwartů“ ambiciózní plán doporučit nejbližšímu turnerskému sněmu, aby odhlasoval všeobecný povinný odběr.³⁵¹ I když župní „dietwarty“ ze svých nároků pozvolna ustupovali a po vzoru DTB 1919 se zasazovali alespoň o kvótu čtyř turnerů,³⁵² turnerský sněm z roku 1928 se nakonec přiklonil k praxi zaniklého DTB a přikázal turnerským spolkům, aby od 1. ledna 1929 pobíraly jeden výtisk na sedm svých členů.³⁵³ V porovnání s předešlým stavem to byl přeci jen výrazný pokrok a svazový výbor „dietwartů“ měl na něm svou mohutnou kampaní nemalou zásluhu.

V souvislosti s povinným odběrem připadla „dietwartům“ ještě jedna úloha. Z DTB 1919 se dochovaly zprávy, že se správci novin obraceli na župní „dietwarty“ s prosbou o pomoc. Správci zamýšleli poskytnout župním „dietwartům“ údaje o tom, kolik exemplářů svazových novin je do každého spolku dané župy momentálně posíláno. Župní „dietwarty“ měli poté na základě aktuálních výročních statistik spolků přepočítat, zda by spolky v důsledku nárůstu či úbytku členů neměly odebírat noviny v jiném počtu, než který nahlásily správci svazového periodika.³⁵⁴ K doзору nad plněním povinného odběru byli přizváni též okrskoví a spolkoví „dietwarty“, kteří o diferencích v členských statistikách byli informováni lépe než jejich župní nadřizení.³⁵⁵ Pokud ve spolcích, okrscích a župách působili svědomití „dietwarty“, vyvinul se mezi nimi a redakcí čilý kontakt, jenž zaručoval, že noviny byly všude přítomny v předepsaném množství. Jelikož v DTB a DTV existovala stejně

³⁴⁷ B., 10. ordentlicher Bundesturntag (jako pozn. 342), s. 177.

³⁴⁸ Zum Pflichtbezug der Bundesturnzeitung, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 5, s. 62.

³⁴⁹ 3. ord. Bundesturntag in Wien, in: Bundesturnzeitung 13, 1932, 15, s. 193–194, zde s. 194.

³⁵⁰ Fischer / Haberditz, Verhandlungsschrift (jako pozn. 245), s. 357.

³⁵¹ Bericht über die Gaudietwarteversammlung am 7. Heumonds 1927 in Aussig, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 17, s. 273; Theodor Fischer / Wilhelm Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 30. und 31. Gilbharts 1927 in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße 11 (Posthof), in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 23, s. 365–373, zde s. 367–368.

³⁵² Die Ergebnisse der Beratungen des Verbandsdietausschusses in Angelegenheit: „Pflichtbezug der Verbandsturnzeitung für alle ausübenden Turner und Turnerinnen“. Bericht über die letzte Verbandsdietausschußsitzung, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 9, 1928, 9, s. 135–136, zde s. 135.

³⁵³ Ab 1. Eismond 1929, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 9, 1928, 19, s. 273.

³⁵⁴ Např. Bundesturnzeitung, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, 2, s. 25; An alle Gaudietwarte, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 30, s. 435.

³⁵⁵ An alle Dietwarte, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Julmond 1926, s. 46; Bundesturnzeitung, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 2, s. 23.

rozvětvená a vyvinutá struktura „dietwartů“ jako v DTB 1919, je pravděpodobné, že i v Rakousko-Uhersku a Československu „dietwarti“ pomáhali povinný odběr podobným způsobem regulovat.

Povinný odběr si však nelze představovat jen jako páku, kterou by nejvyšší funkcionáři svazu nasazovali do spolků, aby na nich vymohli větší náklonnost k periodikům. Nezávisle na svazových ustanoveních se tendence k povinnému odběru rozvíjely také na krajské, župní a spolkové úrovni. Tyto lokální struktury byly někdy dokonce ještě radikálnější než svazová vedení. V DTB vycházela iniciativa pro celosvazový povinný odběr jak od ústředních funkcionářů Kießlinga, Herrmanna nebo Zenkera, tak právě i od turnerských spolků.³⁵⁶ Co se svazové turnerské rady a sněmy marně snažily prosadit celoplošně, to bylo na některých místech realizováno alespoň lokálně. Všeobecný povinný odběr v DTB podle zprávy z roku 1906 praktikovaly třeba turnerské spolky „Turnverein im Winer Bezirk Mariahilf“ (Turnerský spolek ve vídeňském okrsku Mariahilf), „Deutscher Turnverein Hartberg“ (Německý turnerský spolek Hartberg), „Turnverein Wels“ (Turnerský spolek Wels), „Turnverein Zell am See“ (Turnerský spolek Zell am See) a „Deutscher Turnverein Jahn Eisenach“ (Německý turnerský spolek Jahn v Eisenachu).³⁵⁷ V uvedených spolcích byly členské příspěvky navýšeny úměrně tak, aby z nich spolkové rady mohly turnerům pořizovat periodikum *Deutscher Turner-Hort*.³⁵⁸

Po roce 1918 bylo spolků se všeobecným povinným odběrem stále více. Za noviny *Bundesturnzeitung* museli v DTB 1919 platit třeba všichni turneři cvičící ve spolcích „Judenburger Deutscher Turnverein“ (Judenburský německý turnerský spolek)³⁵⁹ a „Deutscher Turnverein Hartberg“.³⁶⁰ Stranou nezůstával ani československý svaz DTV. Také v něm se nacházely spolky nutící veškeré své členy k odběru svazového periodika. Spolek „Deutscher Turnverein Klostergrab“ (Německý turnerský spolek Hrob) byl prý v tomto ohledu „krásn[ým] příklad[em]“,³⁶¹ jímž se údajně inspirovaly též mnohé jiné menší spolky.³⁶² O něco později se povinný odběr pro všechny cvičící turnery prosadil i v župě „Südmährischer Turngau“.³⁶³ Někdy sice nebylo absolutního povinného odběru dosaženo, kraje, župy a spolky se mu však alespoň snažily přiblížit. Například župa „Elster-Gau“ (Halštrovská župa) z DT roku 1924 informovala, že všechny spolky k jednomu volnému kusu musí na 150 svých členů pobírat také jeden povinný kus.³⁶⁴ Jiným oblastem DT se kvóta 150 členů asi zdála málo účinná a zaváděly povinný odběr na 50 nebo i 10 členů.³⁶⁵

Díky všem propagačním, vstřícným, solidárním i represivním strategiím se do spolků a k turnerům dostalo poměrně velké množství kusů svazových periodik. Přesný počet ale nelze určit. Informace v pramenech jsou neúplné a pro všechny svazy navíc platí, že důvěryhodnost čísel, která funkcionáři zanášeli do výročních statistických tabulek, je třeba brát s velkou rezervou. Uváděné hodnoty navíc jednou vyjadřují náklad svazových periodik, jindy úhrn odběratelů, potřetí zase počet kusů novin dodaných do spolků, což jsou jen těžko

³⁵⁶ Der Turnerhort – 8 000 Abnehmer (jako pozn. 2), s. 10.

³⁵⁷ -odo-, Der Turner-Hort als Bundesgabe, in: Deutscher Turner-Hort 16, 1906, 21, s. 190.

³⁵⁸ Tamtéž.

³⁵⁹ Judenburger D. Tv., in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 8 des 5. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“, s. 44–45, zde s. 44.

³⁶⁰ D. Tv. Hartberg, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 4 des 5. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“, s. 21–22, zde s. 21.

³⁶¹ Vom Aufstieg unseres Blattes, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 11, 1930, 2, s. 27.

³⁶² Tamtéž.

³⁶³ Bericht (jako pozn. 251), s. 158.

³⁶⁴ Župa sice tento kus nazývala jako „volný“, na jeho úhradu avšak byla zavedena „župní měsíční daň z hlavy“. [Hermann] Huffziger, Allen deutschen Turngaue[n] zur Nachachtung, in: Deutsche Turn-Zeitung 68, 1923, 41, s. 358–359.

³⁶⁵ Berger, Das Zeitungswesen (jako pozn. 159).

srovnatelné údaje. I tak lze na základě dochovaných podkladů konstatovat, že ve zkoumaném období počet vydávaných exemplářů centrálních svazových periodik až na výjimky kontinuálně vzrůstal.

Ze statistického přehledu DTB pro rok 1902 vyplývá, že spolky a členové odebrali celkem 841 výtisků novin *Deutscher Turner-Hort*.³⁶⁶ O deset let později už suma exemplářů zasílaných do žup dosáhla cifry 3 134.³⁶⁷ Zhruba čtyřnásobný nárůst zaznamenalo také periodikum DT před první světovou válkou. V letech 1889 a 1890 čítaly noviny ve spolcích něco málo přes 4 000 kusů.³⁶⁸ Svého dosavadního odběrového maxima dosáhlo periodikum *Deutsche Turn-Zeitung* zřejmě v roce 1914. Pro tento rok byl počet odběratelů vyjádřen cifrou 17 000.³⁶⁹ První číslo periodika TKDÖ bylo vytisknuto v ambiciózních 11 760 kusech, ovšem od třetího čísla se pak náklad ustálil na realističtějších 2 700 výtiscích.³⁷⁰ Nejvyššího nákladu noviny dosáhly pravděpodobně v roce 1911, kdy se souhrn publikovaných kusů pohyboval kolem 4 500.³⁷¹ Během první světové války započalo množství odebíraných exemplářů periodika *Deutschösterreichische Turnzeitung* razantně klesat a tento úděl se nevyhnul ani novinám *Deutscher Turner-Hort* a *Deutsche Turn-Zeitung*.³⁷²

Jak vysoký byl náklad novin *Deutsche Turn-Zeitung* po roce 1918, není ve studovaných pramenech zaznamenáno. Konkrétnější informace se zachovaly jen k novinám svazů DTV a DTB 1919. Periodikum *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* začínalo v roce 1920 na 2 700 kusech, lépe řečeno: „2 700 kusů bylo rozesláno, ale o několik stovek více vytištěno“.³⁷³ Na konci pátého ročníku se náklad už téměř dvojnásobil.³⁷⁴ Závěrem studovaného období, v roce 1932, hlásila redakce, že noviny jsou tištěny ve 23 000 exemplářích.³⁷⁵ 23 619 byl také maximální počet vydaných kusů periodika *Bundesturnzeitung*,

---

³⁶⁶ Uebersicht der Gaue des Deutschen Turnerbundes nach dem Stande am 31./12. 1902/2016, in: *Deutscher Turner-Hort* 13, 1903, 9, příloha.

³⁶⁷ Standeserhebung des Deutschen Turnerbundes. Nach dem Stande vom 31. des Julmonds 1912, in: *Deutscher Turner-Hort* 23, 1913, 9, s. 118–119.

³⁶⁸ Ferd[inand]. Goetz, Statistische Erhebung innerhalb der Deutschen Turnerschaft am 1. Januar 1890, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 35, 1890, 28, s. 487–489, zde s. 488; Ferd[inand]. Goetz, Statistische Erhebung innerhalb der Deutschen Turnerschaft am 1. Januar 1891, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 36, 1891, 26, s. 441–443, zde s. 442.

³⁶⁹ Unsere Turnvereine (jako pozn. 261).

³⁷⁰ Walde / Schmarda, Kreisturnratssitzung. Vierte Kreisturnratssitzung in Wien (Johanneshof), am 4. März 1906, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 32, 1906, 10, s. 85–89, zde s. 88.

³⁷¹ Hans Schupfer, Ein Beitrag zur Statistik der „Dö. Tz.“, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 38, 1912, 36, s. 472–473, zde s. 472.

³⁷² Od července 1914 do května 1915 se počet abonentů a turnerů kupujících si noviny TKDÖ přímo na cvičišti snížil o 992 a v dubnu 1916 hlásil Alfred Schmarda průměrný náklad 3 250 kusů, z nichž téměř 300 kusů zůstávalo neprodaných v redakci. Redakce novin *Deutscher Turner-Hort* si ještě v březnu 1919 stěžovala, že jí chybí přes 1 000 odběratelů, aby se vrátila k předválečnému nákladu, a periodikum *Deutsche Turn-Zeitung* mělo v roce 1919 asi jen 6 500 odběratelů. [Anton Reiß / Alfred Schmarda], Kreisturnratssitzung. Fünfte Sitzung, Wien, Kanzlei des Kreisturnrates, am 16. Mai 1915, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 41, 1915, 21/22, s. 105–108, zde s. 106; [Anton Reiß / Alfred Schmarda], Kreisturnratssitzung. Sechste Sitzung, Wien, Kanzlei des Kreisturnrates, am 23. April, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 42, 1916, 19/20, s. 73–75, zde s. 73; Zur Beachtung!, in: *Deutscher Turner-Hort* 29, 1919, 5, s. 25; Unsere Turnvereine (jako pozn. 261).

³⁷³ Theodor Fischer, Verhandlungsschrift der 2. Verbandsturnratssitzung am 28. Lenzmond (März) 1920 in Töplitz-Schönau, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 1, 1920, 4, s. 29–32, zde s. 31.

³⁷⁴ Roku 1924 informoval Otto Voigt, že noviny jsou tištěny v nákladu 5 250 kusů. Josef Turmischka / Otto Zettler, Verhandlungsschrift aufgenommen über den 2. Ordentlichen Verbandsturntag am Sonntag, den 24. Erntemond 1924, in Reichenberg, Deutsche Turnhalle, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 19, s. 243–251, zde s. 247.

³⁷⁵ Bericht (jako pozn. 251), s. 158.

publikovaného v rakouském svazu DTB 1919. Tuto cifru lze nalézt ve statistickém přehledu pro rok 1925;³⁷⁶ v dalších letech byl náklad rok od roku nižší.

Není možné říci, jaký vliv na výsledných hodnotách měly jednotlivé strategie, které redakce a funkcionáři využívali k navýšení počtu odběratelů. Zdá se však, že dominovala strategie povinného odběru. Názorně to dokládá několik příkladů z DTV. Z 2 948 rozeslaných kusů na konci roku 1920 jich 331 putovalo k předplatitelům, zato 2 598 neslo ve zprávě Otty Voigta označení „povinný kus“. Zbylých 24 exemplářů redakce použila pro výměnu za jiná periodika.³⁷⁷ Ještě markantněji se vliv povinného odběru projevuje ve výkyvech statistických hodnot z let 1927 a 1929. Do roku 1925 se počet odebíraných kusů zvyšoval přibližně o tisíc za rok a měl v dubnu uvedeného roku hodnotu 5 350.³⁷⁸ Rok na to přišla výše popsaná změna kvóty povinného odběru, takže náklad roku 1927 nebyl „už daleko od 10 000“³⁷⁹ exemplářů. Poté, co v roce 1929 došlo k nové úpravě kvóty, vyšplhala se cifra náhle na téměř 18 000.³⁸⁰ Poněkud zaráží, že v rakousko-uherském svazu DTB nebyly podobně výrazné změny ve statistické křivce vyvolány v důsledku povinného odběru, který byl ustanoven roku 1908 na sněmu v Chebu: počet exemplářů ve svazech se v roce 1909 oproti předešlému roku zvýšil z 2 358 na 2 362, tedy o čtyři kusy.³⁸¹ Vedle povinného odběru vykazuje v dochovaných statistických přehledech největší podíl na odebraných kusech Kratkého strategie kusového prodeje, díky níž se třeba suma distribuovaných výtisků periodika *Deutsch-Österreichische Turnzeitung* roku 1911 navýšila o 1 493 kusů na celkových 4 290.³⁸²

Podkapitulu je možné uzavřít zjištěním, že vysoký počet odběratelů svazových periodik měl studovaným svazům zajišťovat prestiž, finance a pokrok ve výchovně-vzdělávacím procesu. Redaktoři se proto v součinnosti s turnerskými činovníky zasazovali o co nejvyšší odbyt novin. Za tímto účelem organizovali různé propagační kampaně, drželi ceny periodik záměrně velmi nízko, nabízeli výhodné možnosti placení periodik a někdy turnerům celé předplatné financovali. Jiné strategie se vyznačovaly menší vstřícností. Spolky byly kupříkladu nuceny na základě takzvaného povinného odběru předplácet určitý počet novinových exemplářů. V některých spolcích museli být dokonce všichni turneři zároveň odběrateli novin. Veškeré tyto snahy redaktorů a funkcionářů měly za následek, že svazové turnerské noviny, prodchnuté zásadami „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“, byly po tisících rozesílány na adresy turnerů a turnerských spolků. Následující podkapitola se pokusí osvětlit, jaké konkrétní způsoby byly v periodikách využívány ke zprostředkování světónázoru.

³⁷⁶ Standeserhebung des Deutschen Turnerbundes (1919) am 31./12. 1925, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, 16, s. 223–226, zde s. 223.

³⁷⁷ [Truntschka / Teschner], Verhandlungsschrift (jako pozn. 189), s. 106.

³⁷⁸ Theodor Fischer / Wilhelm Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbands-Turnratssitzung am 4. und 5. Ostermonds 1925, in: Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße 11, „Posthof“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 11, s. 183–186, zde s. 186.

³⁷⁹ Theodor Fischer / Wilhelm Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 16. und 17. Ostermonds 1927 in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße Nr. 11, „Posthof“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 10, s. 143–151, zde s. 148.

³⁸⁰ [Josef] -[U]l[r]ich-, Von der wirtschaftlichen Förderung unserer Verbandsturnzeitung, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 10, 1929, 4, s. 57–58, zde s. 57.

³⁸¹ Ve srovnání let 1908 a 1909, uveřejněném v novinách *Deutscher Turner-Hort*, zřejmě došlo k překlepu, protože u roku 1908 je uvedena hodnota 2 328. Součet statistických údajů jednotlivých žup pro rok 1908 ale skutečně činí 2 358. I za předpokladu, že by správně byla cifra 2 328 a nikoli 2 358, činil by rozdíl v odebíraných exemplářích novin mezi roky 1908 a 1909 stejně jen 34 kusů, což vliv povinného odběru tak jako tak příliš neodráží. Übersicht der Gaue des Deutschen Turnerbundes nach dem Stande am 31. des Julmonds 1908/2021, in: *Deutscher Turner-Hort* 19, 1909, 14, s. 143; Übersicht der Gaue des Deutschen Turnerbundes nach dem Stande am 31. des Julmonds 1909/2021, in: *Deutscher Turner-Hort* 20, 1910, 9, s. 108.

³⁸² Kreisturnratssitzung (jako pozn. 286), s. 318.

5.4 Způsoby zprostředkování světónázoru ve svazových periodikách

Nové číslo svazového periodika dorazilo k turnerům a ti do něj nahlédli v knihovně svého spolku, s kamarády na cvičišti nebo v tichosti domova. O čem stránky novin čtenářům vyprávěly, je ústřední otázkou právě započaté podkapitoly. Primární cíl následujícího rozboru přitom spočívá ve vysledování a komparaci způsobů, jimiž ideoví výkonní redaktoři zprostředkovali čtenářům ideje „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“. Ze všeho nejdříve musí být ale rozlišeny jednotlivé funkce svazových novin a představeny prostředky, pomocí nichž se stále většího prostoru dostávalo výchovně-vzdělávací funkci.

Bez přehánění by se dalo tvrdit, že noviny *Deutscher Turner-Hort*, *Deutschösterreichische Turnzeitung*, *Bundesturnzeitung*, *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* a *Deutsche Turn-Zeitung* měly multifunkční charakter. Rozlišit lze celkem devět funkcí, jež periodika svazů DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT plnila. O svazových orgánech bylo často psáno jako o „zpravodajských listech“.³⁸³ „Vše[m] spol[ům]“³⁸⁴ muselo být sděleno, co se v rámci svazu uskutečnilo, co se právě děje a jaké akce se do budoucna připravují. Této funkci je tedy možné dát přídomek zpravodajská. K zprávám o „věrné, neutuchající práci, která se odvíjí v krajích a župách, v okrscích a spolcích“³⁸⁵ se družily ještě informace o vybraných světových událostech – je nutné mít na paměti, že svazové noviny měly podle představ redaktorů proniknout mezi široké vrstvy obyvatelstva a působit zde jako protiváha „židovských“ deníků. Na poněkud jiné publikum se zato obracela odborná funkce. Tvůrci periodik se cítili povinni přinášet nové poznatky z oblasti tělocviku, aby spolky držely krok s aktuálním vývojem.³⁸⁶ Odborná funkce tak z periodik činila atraktivní čtivo především pro náčelníky, předčvičitele a také zainteresované experty uvnitř i vně svazu.

V periodikách však zaznívaly odhodlané názory, že svazové noviny nesmí ustrnout na úrovni zpravodajských věstníků a odborných listů.³⁸⁷ Brzy v nich byl odhalen také efektivní prostředek, jímž se jednotlivé úrovně svazu mezi sebou mohly rychle dorozumívat.³⁸⁸ Periodikům tak připadla nezbytná komunikační funkce. Z novin se turneři dozvěděli veškeré pokyny, termíny nejbližších závodů i adresy funkcionářů svazu. Komunikace probíhající v novinách ovšem daleko přesahovala hranice svazu, protože jejími účastníky nemuseli být vždy jen turneři. Svazové noviny se postupně vyvíjely v centrálu udržující kontakty mezi aktéry turnerských svazů a jiných „völkisch“ organizací.

Další, v pořadí již čtvrtá funkce byla obranně-útočná. Funkcionáři často zaujímali v novinách stanovisko vůči názorům svých ideových protivníků, a opatřovali proto periodika svých svazů souslovím „bojové listy“.³⁸⁹ Rovněž další různé metafory z vojenského prostředí poukazují, jak významným médiem se svazové noviny staly v argumentační konfrontaci: pro svaz DT prý bylo jeho periodikum *Deutsche Turn-Zeitung* „mečem“,³⁹⁰ rakousko-uherský

³⁸³ Např. Leopold Steininger, „Dö. Tz.“, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 32, 1906, 48, s. 461–463, zde s. 462.

³⁸⁴ Ein Jahr Turnzeitung, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 1, 1920, 12, s. 125.

³⁸⁵ Zum Geleite!, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 32, 1906, 1, s. 1–2, zde s. 2.

³⁸⁶ Karl Heindl, An die Sprecher und Turnwarte des Turnkreises Deutsch-Österreich, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 32, 1906, 14, s. 147.

³⁸⁷ Steininger, Zehn (jako pozn. 111), s. 261; R[udolf]. Gasch, „Deutsche Turn-Zeitung“ und Deutsche Turnerschaft, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 75, 1930, 29, s. 622; *Die Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 10, 1929, 13, s. 194.

³⁸⁸ Josef Herold, Verhandlungsschrift über den 29. ordentlichen Gauturntag, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 33, 1907, 8, s. 62–64, zde s. 64; Truntschka, Unsere Turnzeitung (jako pozn. 335), s. 1.

³⁸⁹ Die Turnzeitung (jako pozn. 387).

³⁹⁰ Wiedemann, Turnpresse und Verbandspolitik (jako pozn. 36), s. 587.

DTB měl zase v novinách *Deutscher Turner-Hort*“ vlastnit „mocn[ou] zbra[ně] proti nepřátelům německo-národní myšlenky ve smyslu našeho starého mistra Jahna“. ³⁹¹ Do „duchovní zbra[ně] proti nepřátelům“³⁹² bylo kováno též periodikum TKDÖ.

Paramilitaristické metafory byly využívány i k popisu páte, ochránářské funkce periodik. Noviny *Deutscher Turner-Hort* tudíž nebyly jen „zbraní“, ale také „výspou, na níž völkisch turneři drží hlídku“. ³⁹³ Za hradbou slov se totiž v novinách údajně skrýval poklad neposkvrněného německého turnerství. Periodikum *Deutschösterreichische Turnzeitung* bylo hned v úvodníku prvního čísla prohlášeno za „silnou oporu“³⁹⁴ německého národovectví a také dopisovatelé novin *Deutsche Turn-Zeitung* spatřovali ve svazovém orgánu „věrn[ého] ochránce“³⁹⁵ tradic a hodnot národa.

Šestou funkci lze nazývat vůdcovskou. Noviny byly inscenovány do nejsilnější „hlásn[é] troub[y]“, ³⁹⁶ přes kterou funkcionáři udělují rozkazy k disciplinaci členské základny. V novinách stálo, co a jak dělat, aby byl čtenář správným turnerem a aby byl hoden členství v daném turnerském svazu. Z tohoto pojetí vyplynul pro noviny personifikující obrat „vůdce“. ³⁹⁷ Rovněž „ukazatel cesty“, ³⁹⁸ „světloňoš“³⁹⁹ či „slepecká hůl“⁴⁰⁰ byly pojmy, které názorně vyjadřovaly přesvědčení, že svazový tisk paternalisticky usměřňuje masu turnerů.

Smysl sedmé a velmi často zdůrazňované funkce tkvěl v navázání „duchovního pouta“⁴⁰¹ mezi všemi členy svazu – jednalo se tedy o funkci sjednocovací. Četbou novin si turneři měli uvědomit příslušnost ke své organizaci a k německému národu. Když turneři drželi v rukou čerstvé číslo svazových novin, jako by se v ten moment nad celým svazem vznášelo fluidum sbratření. Souběžně vykonávala periodika velmi intimní sebereflexní funkci. Noviny prý byly „milým přítelem“, „pomocníkem“⁴⁰² a „rádcem“⁴⁰³, který přiváděl čtenáře ke zpytování vlastní pozice uprostřed turnerského hnutí a národa. Blízko měla tato funkce svou podstatou k poslední, výchovně-vzdělávací funkci, již byla přikládána mimořádná váha. Periodika svazů byla obecně definována jako „vynikající“, ⁴⁰⁴ ne-li rovnou „nejúčinnější“⁴⁰⁵ prostředek pro „völkisch“ výchovu a vzdělávání, jako „pomůcka“⁴⁰⁶ a „čítanka“⁴⁰⁷ sloužící k bezděčnému upevňování „völkisch“ náhledů. ⁴⁰⁸

Redaktoři rozhodně nebyli skromní ve svých představách o poslání novin. Je třeba ovšem říci, že se všech devět funkcí navzájem prolínalo a učinit mezi nimi jasnou dělicí čáru dost dobře nejde. Kupříkladu články s obranně-útočnou a ochránářskou funkcí byly vždy paralelně doprovázeny výchovně-vzdělávací funkcí, neboť difamace nepřátel a pojmenování

³⁹¹ Einladung (jako pozn. 289).

³⁹² Alfred Schmarada / Claudius Kupka, 14. (ordentlicher) Kreisturntag, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 34, 1908, 31, s. 407–411, zde s. 408; Kratky, *Unsere geistige* (jako pozn. 96), s. 371.

³⁹³ Heil!, in: *Deutscher Turner-Hort*, 12, 1902, 3, s. 18.

³⁹⁴ Zum Geleite! (jako pozn. 385), s. 2.

³⁹⁵ Curt Berthold, Liebe „Deutsche Turn-Zeitung!“, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 75, 1930, 29, s. 640.

³⁹⁶ Lorenz Held, Rückblicke auf das Jahr 1890, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 36, 1891, 48, s. 845–848, zde s. 846; *Ein Jahr Turnzeitung* (jako pozn. 384).

³⁹⁷ Rudolf Stoewer, 75 Jahre „Deutsche Turn-Zeitung“, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 75, 1930, 28, s. 623.

³⁹⁸ [UI]-I-[rich], *Unsere Turnzeitung* (jako pozn. 102), s. 326.

³⁹⁹ Berthold, Liebe (jako pozn. 395).

⁴⁰⁰ [Alexander] Dominicus, Ein Verein ohne „Deutsche Turn-Zeitung“ ist wie ein Blinder ohne Stock, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 77, 1932, 17, s. 403.

⁴⁰¹ Goetz, *Statistische Erhebung* (jako pozn. 368) s. 488; *Zum Geleite!* (jako pozn. 385), s. 1.

⁴⁰² Heindl, *An die Sprecher* (jako pozn. 386).

⁴⁰³ Schmarada / Kupka, 14. (ordentlicher) Kreisturntag (jako pozn. 392), s. 408.

⁴⁰⁴ Kratky, *Der Wert* (jako pozn. 262), s. 568.

⁴⁰⁵ Seifert, *Wege* (jako pozn. 179), s. 46.

⁴⁰⁶ *An alle Dietwarte!*, in: *Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Eismond 1924*, s. 2.

⁴⁰⁷ Karl Wilhelm Fink, *Turnbrüder und Turnschwester, leset unsere „Bundesturnzeitung“*, in: *Bundesturnzeitung* 1, 1920, 10, s. 74–75; *Allgemeine Grundsätze* (jako pozn. 185), s. 26.

⁴⁰⁸ Kratky, *Unsere geistige* (jako pozn. 96), s. 371.

ochraňovaných národních hodnot tvořily součást výchovně-vzdělávacího procesu. Také ostatní funkce se s tou výchovně-vzdělávací mohly silně překrývat, to třeba když noviny *Deutscher Turner-Hort* uveřejnily kontakt na „völkisch“ spolek „Roland“ a nabádaly čtenáře k tomu, aby se staly jeho členem.⁴⁰⁹ V tomto případě se výchovně-vzdělávací funkce doplňovala s komunikační funkcí. Turnerská periodika navíc nebyla naplněna všemi uvedenými funkcemi stejnoměrně, nýbrž podle okamžitých potřeb svazů byla preferována buď ta, nebo ona funkce.

Pro předkládanou studii je obzvláště důležité pozorovat rozmach výchovně-vzdělávací funkce. O její primát ve svazovém tisku usilovala zejména vedení svazů DTB, DTB 1919 a DTV, v menší míře pak TKDÖ. V novinách *Deutsche Turn-Zeitung* říšskoněmeckého DT byl až do první světové války sledován úplně jiný cíl. Mezi příspěvky nápadně dominovaly odborné články, úřední sdělení a zprávy ze svazových, krajských, župních a spolkových akcí, takže toto periodikum plnilo hlavně zpravodajskou, odbornou, komunikační, sjednocovací a vůdcovskou funkci.⁴¹⁰ Latentní výchovně-vzdělávací funkce je v periodiku rozpoznatelná jen na pozadí některých reportáží, případně dějepisných a životopisných statí.⁴¹¹

V žádném případě však tato funkce neměla v novinách *Deutsche Turn-Zeitung* takový význam jako v periodiku *Deutscher Turner-Hort* rakousko-uherského DTB. S jeho vydáváním se etabloval zcela nový typ turnerského periodika. Namísto věstníku po vzoru *Deutsche Turn-Zeitung* vzniklo médium, v němž výchovně-vzdělávací funkce od počátku stála na nejpřednější pozici. Ačkoli do čísel prvních dvou ročníků byly pravidelně zařazovány i tělovýchovné metodické návody a předpisy, od roku 1894 se s touto praxí skončilo a noviny se ve svém celku stále více připodobňovaly komplexní čítance s „völkisch“ tématy.

Střední cestu mezi periodiky *Deutsche Turn-Zeitung* a *Deutscher Turner-Hort* ztělesňovaly noviny *Deutschösterreichische Turnzeitung* svazu TKDÖ, což se projevovalo zejména tím, že se redakce pokoušela střídavě uveřejňovat „čistě turnersk[é] článk[y] (...) [s články] dějinného a völkisch obsahu“.⁴¹² Na odbornou úroveň novin DT tak navazovaly noviny TKDÖ některými náročnějšími příspěvky, týkajícími se například správného držení těla.⁴¹³ Naopak hanopisným charakterem textů, které pojednávaly o nebezpečí „klerikální[ho] turnerské[ho] hnutí“⁴¹⁴ nebo o „působení našich slovanských protivníků“,⁴¹⁵ se periodikum *Deutschösterreichische Turnzeitung* jednoznačně blížilo k periodiku svazu DTB.

Třebaže se noviny *Deutschösterreichische Turnzeitung* a *Deutscher Turner-Hort* ve svém indoktrinačním důrazu vzájemně lišily, začala se v obou těchto periodikách projevovat subtilní strategie, která měla zajistit širší působnost výchovně-vzdělávací funkce. Princip oné strategie spočíval v nenápadném odstraňování některých informací, aby takto na stránkách periodik vznikl prostor pro příspěvky s vyšším indoktrinačním potenciálem. Výše bylo uvedeno, že z novin *Deutscher Turner-Hort* postupně mizely tělovýchovné metodické texty. Redakce je koncentrovala v příloze *Der Turnwart*, která později alternovala s přílohou *Der Dietwart*. V periodiku *Deutschösterreichische Turnzeitung* podklady pro cvičení také chyběly. Svedeny byly do speciální měsíční přílohy *Turnersiche Übungsgruppen*. V žádné zprávě toho či onoho periodika se nenachází explicitně vyjádřená intence založit přílohy kvůli uvolnění místa v hlavním listu. Vztah mezi navýšením výchovně-vzdělávací funkce svazového

⁴⁰⁹ Vom Verein „Roland“, Verein niederösterreichischer Altertumskunde, in: *Deutscher Turner-Hort* 21, 1911, 3, s. 34–35.

⁴¹⁰ Např. *Deutsche Turn-Zeitung* 45, 1900, 26, s. 517–536.

⁴¹¹ Např. Inhlats-Verzeichnis, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 1898, s. III–VII, zde s. III.

⁴¹² Steininger, „Dö. Tz.“ (jako pozn. 383), s. 461.

⁴¹³ Např. Louis Brehme, Kursus zur Erlernung der Behandlung von Haltungsfehlern u. Rückgratverkrümmungen (Skoliosen) für Turnlehrer und Turnlehrerinnen, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 36, 1910, 7, s. 69.

⁴¹⁴ Potpeschnigg / Schmarada, Kreisturnratssitzung (jako pozn. 239), s. 275.

⁴¹⁵ Tamtéž.

periodika a vznikem metodických příloh tudíž není možné podložit. Zdá se však velmi pravděpodobný.

Podobnému účelu jako zmíněné přílohy mohly sloužit též turnerské kapesní kalendáře. Zahrnutý do nich byly sice i rozmanité výchovně-vzdělávací články, ovšem DTB a TKDÖ si těmito publikacemi současně vytvořily úložiště pro údaje s převážně komunikační, odbornou a zpravodajskou funkcí, čímž svazovým periodikům teoreticky odpadla nutnost zmiňovat mnohé z těchto informací ve svých rubrikách. Výraznou pomocí mohla být pro noviny *Deutschösterreichische Turnzeitung* též nově zakládaná župní periodika, do nichž mohly být přemístěny lokálně relevantní zprávy.⁴¹⁶

Po první světové válce se strategie cílevědomého vytěšňování různých údajů prosadila naplno, a to nejdříve v DTB 1919. Periodikum *Bundesturnzeitung* shrnovalo – jako kdysi *Deutscher Turner-Hort* a *Deutschösterreichische Turnzeitung* – tělovýchovné materiály do přílohy *Der Turnwart*. Kýženého místa pro indoktrinační texty se přesto zpočátku nedostávalo. Redakce totiž chtěla vyjít vstříc všem turnerským spolkům a otiskovala jejich stále početnější zprávy o kdejakých „menších událostech“.⁴¹⁷ Hrozilo, že se tímto „neúčeln[ým] využití[m] prostoru (...) pro méně důležité příspěvky“⁴¹⁸ z novin stane pouhý zpravodaj. Zrovna v čísle, kde zazněla citovaná výtka, pokryly zprávy ze spolků deset z celkových 16 stran. S řešením přišel v roce 1921 Robert Hesse, pozdější svazový „dietwart“. Hesse navrhl, aby lokálně orientované příspěvky se zpravodajskou a komunikační funkcí byly koncentrovány v krajských periodikách, která by se stala přílohami novin *Bundesturnzeitung*.⁴¹⁹ Svazová rada plán jednohlasně schválila, takže se redakci v hlavní části periodika konečně uvolnily stránky, na které dle potřeby rozšiřovala rubriky s událostmi ze světa nebo s recenzemi „dobrých“ knih.

Po vzoru novin *Bundesturnzeitung* čistila stránky od nadbytečných informací rovněž redakce periodika *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*. Od roku 1921 spustila pilotní projekt a začala periodikum doplňovat tělovýchovnou přílohou.⁴²⁰ Nápad se nejdříve neuchytil⁴²¹ a dlouhodobě vycházející metodická příloha vznikla až po restrukturalizaci novin v roce 1925.⁴²² Tehdy se z „pou[hého] zpravodajsk[ého] věstník[u]“,⁴²³ za nějž noviny zprvu považoval sám výkonný redaktor Otto Voigt, s konečnou platností vyvinula „völkisch“ čítanka pro turnery svazu DTV. Na klesajícím rozsahu lokálního zpravodajství lze tuto sukcesivní proměnu názorně ilustrovat. Kupříkladu druhé srpnové číslo z roku 1920 čítalo 16 stran, z nichž plných deset bylo pokryto zprávami z žup, okrsků a spolků. Předposlední číslo z roku 1921 bylo rozsahem poloviční a oblastním informacím připadly necelé tři stránky, tedy o něco více jak čtvrtina rozsahu. V dalším namátkově vybraném čísle, nesoucím datum 1. března 1924, byl poměr opět o něco menší. Z 12 stran se úhrnem přibližně jen dvě věnovaly župním, okrskovým a spolkovým událostem. A v roce 1925 už bylo vše úplně jinak. Ve vzorovém prvním čísle tohoto šestého ročníku měly noviny 18 stran, přičemž zprávy byly stěsnány odhadem na třetinu jedné strany.⁴²⁴ Redakce tak v periodiku mohla

⁴¹⁶ Gauturntag, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 34, 1908, 17, s. 226–227, zde s. 226; Siegfried Camuzzi, Zweck der Gaublätter, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 40, 1914, 16, s. 217–218.

⁴¹⁷ Karl Holtei, Unsere Presse, in: *Bundesturnzeitung* 2, 1921, 17, 164–165, zde s. 164.

⁴¹⁸ Gauturntag, in: *Bundesturnzeitung* 1, 1920, 15, s. 124.

⁴¹⁹ 2. Vollsitzung des Bundesturnrates, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1922, 3, s. 20–22, zde s. 22.

⁴²⁰ [Truntschka / Teschner], Verhandlungsschrift (jako pozn. 189), s. 106.

⁴²¹ Verhandlungsschrift (jako pozn. 181), s. 61.

⁴²² Von Sippe (jako pozn. 151), s. 7.

⁴²³ Verhandlungsschrift über den am 28. Erntemond (August) in den Lindensälen zu Töplitz-Schönau stattgehaltenen Verhandlung, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 2, 1921, 19, s. 187–190, zde s. 189.

⁴²⁴ *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 1, 1920, 8, s. 77–92; *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 2, 1921, 23, s. 231–237; *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 5, s. 57–68; *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 1, s. 1–18.

zřídít rubriku pro historii, výměnu názorů, „život a působení význačných mužů našeho národa“,⁴²⁵ hodnocení soudobých událostí a „práci našich ochránářských spolků“.⁴²⁶

Inspirováni novinami *Bundesturnzeitung* a jejich systémem krajských příloh se funkcionáři DTV dokonce vážně zabývali myšlenkou, že by z župních věstníků, na které byla přesunuta zpravodajská a komunikační funkce, učinili přílohy svazových novin.⁴²⁷ Plán se nezdařilo realizovat tak jednotně a konsekventně jako v DTB 1919 – župy samy rozhodovaly, jestli své noviny k hlavnímu listu připojí či ne.⁴²⁸ Přesto třeba v roce 1930 uveřejňovalo pět z celkových 18 žup své plátky jako přílohy svazových novin.⁴²⁹

Postupnému zdůraznění výchovně-vzdělávací funkce se po první světové válce nebránili ani vydavatelé periodika *Deutsche Turn-Zeitung*. Je pravda, že v novinách svazu DT byly i nadále otiskovány ryze odborné texty, které by v periodikách DTB 1919 a DTV nikdy neměly šanci se objevit.⁴³⁰ Za evidentní podpory „pressewartů“ ale redakce přikládala výchovně-vzdělávací funkci stále více pozornosti. Z novin proto začala vytěšňovat „zbytečné“ informace. Dobrou službu v tomto ohledu splnil svazový kapesní kalendář s periodiky nižších správních okruhů. Přebujelý zpravování o aktivitách turnerských spolků tedy v periodiku *Deutsche Turn-Zeitung* vzalo za své, tělovýchovné metodické návody byly stejně jako sportovní a herní témata zařazeny do speciálních příloh a veškeré aktuální údaje týkající se závodů v jednotlivých krajích přesunula redakce roku 1924 do nedělního vydání novin zvaného *Eilnachrichten*.⁴³¹ Ve stejném duchu jako tato samostatná příloha se nesl její nástupce *Turn- und Spielbote mit Bildern*, založený v roce 1926. Též jeho smyslem bylo co nejrychleji zpravovat o výkonech turnerů a mužstev⁴³² – výsledky utkání měly být do redakce okamžitě sdělovány telefonicky nebo telegraficky.⁴³³ A tak se v uvedených přílohách scházely odborné texty, reportáže a nejžhavější lokální informace, zatímco do hlavního listu začaly pronikat všeobecné, dlouhodobě platné příspěvky s výchovně-vzdělávací funkcí.

Jak ukázaly poznatky předchozích odstavců, svazová periodika se ve studovaném období vyvíjela z odborných, informativních a komunikačních věstníků do médií s výraznou indoktrinační funkcí. V takto profilovaných periodikách využívali výkonní redaktoři různé způsoby k co nejúčinnějšímu zprostředkování turnerského „völkisch“ světonázoru. Zprvu uveřejňovali texty s výchovně-vzdělávacím obsahem, zadruhé dbali na to, aby jazyk a písmo textů odpovídaly určitým světonázorovým zásadám, a zatřetí otiskovali vhodné obrázky a fotografie. Na každý z těchto způsobů se detailněji zaměří následující odstavce.

V důsledku vzrůstající výchovně-vzdělávací funkce se ve svazových turnerských novinách pochopitelně některé rubriky krátily ve prospěch jiných, ovšem jako celek si tato periodika uchovávala překvapivě neměnné členění. Všechny tradiční oddíly novin byly ale cílevědomě naplňovány takovými texty, které se zdály být účinné pro indoktrinaci čtenářů.

⁴²⁵ Wer hilft mit? (jako pozn. 151), s. 7.

⁴²⁶ Tamtéž.

⁴²⁷ [Theodor Fischer / Wilhelm Haberditz], Verhandlungsschrift über die Verbands-Turnratssitzung am 4. und 5. Ostermond 1925, in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße 11, „Posthof“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 10, s. 167–169, zde s. 168.

⁴²⁸ Theodor Fischer / Wilhelm Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 31. Lenzmonds und 1. Ostermonds in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße 11, „Posthof“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 9, 1928, 9, s. 125–134, zde s. 134.

⁴²⁹ Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 11, 1930, Inhalts-Verzeichnis, s. 1–5, zde s. 5.

⁴³⁰ Např. Martha Hellendall, Einwirkung der Leibesübungen auf weibliche Konstitution, Geburt und Menstruation. Untersuchungsergebnisse, gewonnen an den Wettkämpfen des 14. Deutschen Turnfestes, in: Deutsche Turn-Zeitung 75, 1930, 43, s. 929–932.

⁴³¹ Např. Handball-Freundschaftsspiele, in: Deutsche Turn-Zeitung. Eilnachrichten 70, 1925, 76, s. 436.

⁴³² Richard Haase, Der Turn- und Spielbote mit Bildern. Was einmal gesagt werden muß!, in: Turn- und Spielbote mit Bildern (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 2, 1927, 15, s. 114.

⁴³³ Zdá se, že ve 30. letech byla příloha nahrazena listem *DT.-Sonntag*, jehož charakter se v ničem nelišil od rázu dřívějších příloh. Viz např.: *DT.-Sonntag* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung), 5. Januar 1932, 1.

Dobře to lze vidět již na úvodní stránce novin. První stránka platila za vývěsní štít celého čísla, proto na ni redaktoři s oblibou umisťovali úderná hesla, jež pregnantně a srozumitelně shrnovala buď celý propagovaný světonázor, nebo alespoň některé jeho elementy. S touto inovací jako první přišla redakce novin *Deutscher Turner-Hort*. Čtenář byl s každým novým číslem znovu a znovu podněcován k myšlence, že „národní jednoty“ lze dosáhnout pouze „rasovou čistotou“, neboť heslo svazu „Čistotou k jednotě“ se od prvního ročníku nacházelo u titulu periodika.⁴³⁴ V novinách *Bundesturnzeitung* se na tento zvyk navázalo. Motto „Rasová čistota – Národní jednota – Duchovní svoboda“ bylo otiskováno na spodním okraji první stránky a v porovnání s heslem v hlavičce novin *Deutscher Turner-Hort* bylo svou velikostí mnohem nápadnější. Dále se v periodiku DTB 1919 ujal úzus počínat každé číslo básní, potažmo několikařádkovými extrakty z nějaké „dobré“ knihy.⁴³⁵ Čtenáře měly tyto myšlenky přivést k přemítání a ještě mu ušetřily peníze za nákup celého díla.⁴³⁶ Zbylá periodika přinášela různé básně a citáty též, i když ne tak pravidelně jako noviny *Bundesturnzeitung* a ne vždy na prominentní první stránce.⁴³⁷

Vedle hlavičky a rozličných úvodních sentencí byly první stránky novin často pokrývány neodkladnými sděleními, například zprávou o úmrtí některého významného turnera. Redakce periodika *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* v prvních dvou ročnících dokonce na začátek novin vkládala informace z jednání svazových funkcionářů. Většinou se však hned pod názvem periodika nacházel ústřední text novin. Také v DTV bylo nakonec roku 1923 shledáno, že bude z indoktrinačního hlediska efektivnější „od nynějška na první místo zařazovat völkisch články a teprve na druhé místo dávat úřední sdělení“.⁴³⁸ Rozsah vstupního článku pochopitelně varioval. V novinách *Deutscher Turner-Hort* nebyly výjimkou příspěvky na pokračování, jindy mívaly texty kratší rozsah, zato jich bylo otištěno více za sebou. Vzhledem k tomu, že ideoví tvůrci periodik pocházeli především z řad činovníků, „dietwartů“, světonázorových agitátorů a „pressewartů“, není těžké odhadnout, o jakých tématech se v první řadě psalo. Obzvláště pokud ještě nebyly vydány „osvětové“ publikace či vhodné beletristické knihy a pokud instituce „dietwartů“ neexistovala nebo nebyla „v našem svazu vži[tá] a upevn[ěná]“,⁴³⁹ vyjevila se svazová periodika jako klíčová strategie pro šíření závazných světonázorových myšlenek.

Po klíčových textech přicházela na řadu úřední oznámení, která byla sdružená v rozličně nazývaných rubrikách. Zatímco v periodiku DTV to byla například rubrika *Mitteilungen der Verbandsleitung*, v periodiku *Deutschösterreichische Turnzeitung* se jednalo o oddíl *Vom Kreisturnrate* a novinový výbor orgánu *Deutsche Turn-Zeitung* se na počátku roku 1921 rozhodl pro název *Amtlicher Teil*.⁴⁴⁰ V těchto částech novin byla demonstrována moc svazového vedení. Ačkoli se nejvyšší instance svazu se svými sděleními a pokyny většinou obracely na nižší funkcionáře,⁴⁴¹ někdy si tu vzal slovo třeba výkonný redaktor novin, aby odtud promlouval turnerům do duše – jednou je káral za nedostatečnou disciplinovanost, podruhé chválil za projevy pevné soudržnosti.⁴⁴² Knihovník DTB 1919 Erwin Mehl zase pod

⁴³⁴ *Deutscher Turner-Hort* 1, 1891, 1, s. 1.

⁴³⁵ Merke, in: *Bundesturnzeitung* 1, 1920, 14, s. 105.

⁴³⁶ [Leopold] Steininger, *Geistige Not*, in: *Bundesturnzeitung* 1, 1920, 19, s. 160.

⁴³⁷ Např. *Sinnspruch*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 36, 1910, 14, s. 181; *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 4, s. 36.

⁴³⁸ Truntschka / Zettler / Haberditz, *Verhandlungsschrift* (jako pozn. 182), s. 85.

⁴³⁹ Fischer / Haberditz, *Verhandlungsschrift* (jako pozn. 351), s. 367.

⁴⁴⁰ [Franz] Breithaupt, *Der Zeitungsausschuß hat beschlossen*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 66, 1921, 1, s. 5.

⁴⁴¹ Např. *Allen Bezirks- und Gauleitungen*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 8, 1927, 18, s. 234; *F[ranz]. P[aul]. Wiedemann, Presseausschußsitzung der Deutschen Turnerschaft*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 71, 1929, 20, s. 382.

⁴⁴² Např. *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 11, 1930, 12, s. 176; *Karl Holtei, Dank!*, in: *Bundesturnzeitung* 4, 1923, 3, s. 26.

hlavičkou úředních sdělení informoval o nových přírůstcích svazové knihovny, takže čtenáři získávali představu, co si u něj v případě potřeby mohou objednat. Rubrika svými názvy sice evokuje věcné byrokratické zpravodajství, přesto čtenářům zprostředkovávala určité postoje a vědomosti. Zejména redaktori meziválečných periodik uměli výchovně-vzdělávací potenciál této rubriky dobře využít.

Na zprávy z centra svazu navazovaly zprávy s periferie. Kraje, župy a spolky v nich podávaly svědectví o své činnosti. Jak bylo rozebráno výše, rozsah tohoto oddílu se postupně zmenšoval, aby vznikl prostor pro texty s vyšším indoktrinačním potenciálem. Přesto lokální informace nebyly bez úplného vlivu na světonázor čtenářů. Při procházení zpráv si byl čtenář podle Karla Kratkého čím dál více vědom „neviditelného svazku, který obepíná všechny kraje našeho svazu“.⁴⁴³ Zvláště pokud redakce zařazovaly do této rubriky zprávy ze spolků, které ležely v různých německých oblastech, začal se přemýšlivému čtenáři před očima odvíjet také neviditelný pás obepínající všechny Němce.

Struktura dalších stránek svazových periodik se velmi rozvolnila. Často se střídaly kratší zprávy s různými názory a programem nejbližších akcí. Mezi tyto informace byly zařazovány rubriky, které pod názvem *Nachrichten*, *Vermischtes*, *Verschiedenes* či *Rundschau* obsahovaly krátké, nezřídka petitem psané informace o „turnerské[m] a völkisch život[ě] ve vlastním a cizím táboře“.⁴⁴⁴ Někdy se od rubriky odštěpily dočasné, tematicky specializované oddíly, zaměřené například na purifikaci jazyka⁴⁴⁵ nebo na „nejdůležitější události uplynulé periody“.⁴⁴⁶ Cílem tohoto zpravodajství nebylo jen zprávy „přehledně shrnout,“ [ale] „kde to je nutné, také kriticky osvětlit,“⁴⁴⁷ proklamovala například redakce novin *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*. Výchovně-vzdělávací hodnota těchto rubrik spočívala v tom, že zde bylo aktuální dění interpretováno prizmatem turnerského „völkisch“ světonázoru. Ideje „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ se tím stávaly čím dál více konkrétnější a čtenář periodika říšskoněmeckého DT jejich působnost mohl pocítit doslova na vlastní kůži, pokud vyslyšel výzvu v rubrice *Nachrichten und Vermischtes* a zúčastnil se soutěže o nejlepší „mužskou a ženskou rasově nordickou (germánskou) hlavu“.⁴⁴⁸

Do všeobecných informací pronikalo v novinách *Deutscher Turner-Hort* též hodnocení různých tiskovin.⁴⁴⁹ Poté se v tomto periodiku ustálila samostatná recenzní rubrika, která se – s výjimkou novin TKDÖ – stala ve všech ostatních svazových periodikách neodmyslitelnou součástí posledních stránek. Zatímco v novinách *Deutsche Turn-Zeitung* byly v rubrice prezentovány téměř výlučně publikace tělovýchovného rázu, funkcionářům DTB, DTB 1919 a DTV se rubrikou otevřela možnost masivního ovlivňování literárního vkusu čtenářů. Rozebírány tu byly jen „dobré“ knihy, kterými se blíže zabývala předchozí kapitola. Řídil-li se čtenář doporučeními recenzentů, jeho světonázor se rychle vyvíjel v požadovaném směru. Na recenze se v každém čísle periodik nedostalo a podobně nestálé byly také další dvě pozoruhodné rubriky, totiž *Briefkasten* a *Eingesandt*.

Rubrika *Briefkasten* fungovala v úctyhodném rozsahu jen v novinách *Deutscher Turner-Hort* mezi lety 1894 až 1898, mnohem skromněji v periodikách TKDÖ a DTB

⁴⁴³ Kratky, *Unsere Turnzeitung* (jako pozn. 307), s. 488.

⁴⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁴⁵ *Sprache und Schriftthum*, in: *Deutscher Turner-Hort* 8, 1898, 7, s. 54, *Sprachecke des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins*, in: *Deutscher Turner-Hort* 18, 1908, 2, s. 16.

⁴⁴⁶ *Der völkische Beobachter*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 1, s. 9.

⁴⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁴⁸ *Die Frau als Trägerin des Rassengedankens*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 71, 1926, 68, s. 615.

⁴⁴⁹ Např. *Das „Zwanzigste Jahrhundert“*, in: *Deutscher Turner-Hort* 2, 1892, 4, s. 8; F. F. F., *„Das Handbuch der deutschen Turnerschaft“*, in: *Deutscher Turner-Hort* 2, 1892, 21, s. 7–8.

1919.⁴⁵⁰ Její výchovně-vzdělávací funkci přesto nelze podcenit. Výkonní redaktori v ní totiž reagovali na korespondenci čtenářů. Někomu udělovali rady, s jiným diskutovali o různých stanoviscích. Autoři dopisů tím získávali cennou zpětnou vazbu, která mohla být poučná i pro méně zasvěcené čtenáře.⁴⁵¹ Oddíl *Eingesandt* se rubrice *Briefkasten* velmi přibližoval svou podstatou, lišil se však tím, že přinášel dopisy, jimiž se pisatelé neobraceli na výkonného redaktora, nýbrž rovnou na celý svaz. Zatímco do rubriky *Eingesandt* novin *Deutschösterreichische Turnzeitung* psaly například spolky, které žádaly o finanční výpomoc,⁴⁵² v téže rubrice periodika *Bundesturnzeitung* přišel ke slovu třeba turner, který spolkům nabízel kartičky a plakáty s hákovým křížem.⁴⁵³ Redakce těchto novin neuzavírala prostor ani před dopisy letovisek, jež se prohlásila za „vyčištěná od Židů“⁴⁵⁴ a jež zvala „árijské“ turnery na letní dovolenou.

Poslední dvě zprávy by měly své opodstatnění i v závěrečné rubrice, v nichž redakce analyzovaných periodik otiskovaly inzeráty různých podniků. Ovšem hranice mezi rubrikami byly propustné a rovněž mezi anoncemi jednoznačně orientovanými na finanční profit se mohla objevit například výzva ke vstupu do elitního řádu „nositel[ů] vznešené krve“.⁴⁵⁵ Jako všechny předešlé oddíly svazových novin vykonávaly též inzertní rubriky silnou výchovně-vzdělávací funkci. Třeba redakce periodika *Deutscher Turner-Hort* od roku 1902 pravidelně čtenáře ujišťovala o „naprost[é] spolehliv[osti]“⁴⁵⁶ inzerovaných subjektů, neboť „židovské obchody mezi oznámeními nemají místo“.⁴⁵⁷ Čtyři roky nato byly navíc v periodiku poprvé uveřejněny i nabídky volných pracovních míst „s těmi nejlepšími doporučeními“.⁴⁵⁸

Noviny *Bundesturnzeitung* přiváděly čtenáře k „hospodářské völkisch“⁴⁵⁹ senzitivitě ještě o něco vehementněji. Od roku 1924 bylo v každém čísle na spodním okraji jedné ze stránek odkazováno na inzertní část periodika a přitom varováno před nákupováním u Židů. „Německé peníze, vydělané prací německých rukou, patří zase do německých rukou“⁴⁶⁰ vysvětlovala redakce, která se v roce 1925 začala po vzoru DTB rovněž angažovat ve zprostředkování pracovních příležitostí.⁴⁶¹ Anoncím předstávala až několikastránkové seznamy volných míst a osob hledajících práci.⁴⁶² Všichni inzerující turnerů museli redakci prokázat příslušnost k DTB 1919⁴⁶³ a mezi zaměstnavateli, nabízejícími v novinách práci, byl jen stěží někdo, kdo by byl identifikován jako „Neárijec“. Na pozadí této pracovní burzy stála opět zásada „německé peníze do německých rukou“ a z bilancí výkonného redaktora vyplývá, že se díky novinám stovky německých rukou svých „německých“ peněz skutečně dočkaly.⁴⁶⁴

⁴⁵⁰ Viz např. rozsáhlost tří následujících rubrik *Briefkasten*: Briefkasten, in: Deutscher Turner-Hort 8, 1898, 1, s. 7–8; Briefkasten, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 32, 1906, 1, s. 8; Briefkasten, in: Bundesturnzeitung 1, 1920, 2, s. 16.

⁴⁵¹ Ukázkově např. Briefkasten, in: Deutscher Turner-Hort 7, 1897, 2, s. 16.

⁴⁵² Aufruf!, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 33, 1907, 15, s. 139; Hans Gruber / Ernst Wuger, Bitte helft!, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 39, 1913, 24, s. 344.

⁴⁵³ Anton Zippe, Hakenkreuzkarte und Wandschmuck, in: Bundesturnzeitung 5, 1924, 2, s. 27.

⁴⁵⁴ Runge, Eine judenreine Sommerfrische, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 9, s. 71; Judenreine Sommerfrischen!, in: Bundesturnzeitung 6, 1925, 8, s. 135.

⁴⁵⁵ Sind Sie ein edler Germanensproß?, in: Bundesturnzeitung 1, 1920, 10, s. 80.

⁴⁵⁶ Die Schriftleitung und Verwaltung, in: Deutscher Turner-Hort 12, 1902, 8, s. 76.

⁴⁵⁷ Tamtéž.

⁴⁵⁸ Stellenvermittlung, in: Deutscher Turner-Hort 16, 1906, 15, s. 138.

⁴⁵⁹ Deutsche Turner! Ihr müßt auch wirtschaftlich völkisch fühlen!, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 6, s. 80.

⁴⁶⁰ Deutsche! Kauft nicht bei Juden!, in: Bundesturnzeitung 5, 1924, 22, s. 346.

⁴⁶¹ Ausbau der Stellenvermittlungen, in: Bundesturnzeitung 6, 1925, 6, s. 99.

⁴⁶² Např. Stellenvermittlung, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, 24, s. 354–356.

⁴⁶³ Ausbau (jako pozn. 461).

⁴⁶⁴ Např. pro rok 1928 sehnalo přes noviny *Bundesturnzeitung* práci přes 230 turnerů, o rok později jich údajně bylo už 522. Sitzung des erweiterten Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 10, 1929, 12, s. 161–162, zde s. 161; Sitzung des Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 11, 1930, 17, s. 252–253, zde s. 253.

Jako zprostředkovatel „zaručených“ podniků a „německých“ pracovních míst fungovala též meziválečná periodika svazů DT a DTV.⁴⁶⁵

Indoktrinační texty, které se nevešly do některého z uvedených oddílů svazových periodik, byly zahrnovány do mimořádných nebo do nově zakládaných příloh. V mimořádných přílohách otiskovala například redakce periodika *Deutscher Turner-Hort* v letech 1900 až 1901 celé pasáže z Kießlingova „osvětového“ opusu *Beiträge zur Geschichte der völkischen Turnfehde*.⁴⁶⁶ Roku 1911 se tytéž noviny rozrostly o přílohu pro „dietwarty“,⁴⁶⁷ na kterou po roce 1918 navázalo přílohou *Der Dietwart* periodikum *Bundesturnzeitung*.⁴⁶⁸ Po první světové válce vznikaly také první přílohy pro turnerky. Přestože se zavedení dámských příloh může jevit jako pokroková inovace, byl to v podstatě jeden z dalších nástrojů, který ženám vnucoval světonázorově předurčené sebepojetí. Na úvodní stránce dámské přílohy novin *Deutsche Turn-Zeitung* z roku 1920 byl ideál německé turnerky téměř programově vizualizován. Fotografie ukazuje sochu nadčasově krásné ženy, která v dlouhé řasené sukni, ale s obnaženými prsy ladně skáče přes švihadlo.⁴⁶⁹ Na úplně jinou klientelu byla od roku 1927 orientována nová příloha novin *Bundesturnzeitung*. Její hlavička s titulem *Wehrturnen* a obrázkem vojáka od Friedricha Rudolfa Zenkera mluvila za vše: na případný vojenský konflikt musí být turner dobře připraven.⁴⁷⁰ Soubor významnějších meziválečných příloh uzavírá tiskovina *Fürs deutsche Haus*, doplňující od roku 1931 noviny *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*. Tuto měsíční přílohu „s poučným, výchovně-vzdělávacím a zábavným obsahem“ neměla číst už jen žena-rodíčka či muž-bojovník, nýbrž rovnou celá německá rodina.⁴⁷¹

Kromě uveřejňování indoktrinačních textů bylo používání specifického jazyka a písma druhým způsobem, jímž výkonní redaktori chtěli působit na světonázor turnerů. O čistotě jazyka uveřejňovali redaktori mnoho statí,⁴⁷² v nichž byli čtenáři varováni před bezmyšlenkovitým pošpiňováním mateřštiny „krajně ohavnými fleky“.⁴⁷³ Cílem však nebylo zůstat u pouhého teoretizování. Oproti denním plátkům, z nichž se prý na čtenáře řinul proud módních cizích slov a sportovních termínů, měla být turnerská periodika čítankou čistého mateřského jazyka. Směrodatným impulzem se stalo takzvané Coburské usnesení, přijaté na sněmu DT v Coburgu již roku 1887.⁴⁷⁴ Podle něj bylo úkolem redakce svazového periodika „dbát, aby se do článků, zpráv a oznámení v *Deutsche Turn-Zeitung* [kurzíva M. K.] nedostala cizí slova“.⁴⁷⁵ Na Coburské usnesení bylo v DT neustále upozorňováno⁴⁷⁶ a jeho zásady

⁴⁶⁵ [Alexander] Dominicus / [Edmund] Neuendorff / [Johannes] Thiemer et al., Weit über 3 Millionen, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 75, 1930, 46, s. 1001; Unsere Turnzeitung, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 14, 1933, 10, s. 178.

⁴⁶⁶ Např. F[rantz]. [Xaver] Kießling, Beiträge zur Geschichte der völkischen Turnfehde. Sonderbeilage zur Folge 18 des „Deutschen Turner-Hortes“ vom 15. Scheidings 1900 (2013), s. 139–144.

⁴⁶⁷ Zur Beachtung, in: Für den Dietwart. Beilage des Deutschen Turner-Hortes vom 1. des Heuerts 1911, s. 1.

⁴⁶⁸ Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Eismond 1920.

⁴⁶⁹ Die Reifenspringerin, in: *Deutsche Frauen-Turn- und Sport-Zeitung* (Beilage zur Deutschen Turn-Zeitung) 1920, 1, s. 1.

⁴⁷⁰ Wehrturnen. Beilage zur „Bundesturnzeitung“ (Folge 1) vom 1. Eismond 1927, s. 1.

⁴⁷¹ Fürs deutsche Haus, in: Fürs deutsche Haus. Monatsbeilage zur „Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes“ 1, 1931, 1, s. 1.

⁴⁷² Např. Hermann v[on]. Pfister-Schwaighusen, Ueber Fremdwörterei, in: *Deutscher Turner-Hort* 6, 1896, 17, s. 175–176; K. Herber, Deutsch!, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 75, 1930, 8, s. 162.

⁴⁷³ Karl Patzelt, Die Verhunzung unserer Muttersprache, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 10, 1929, 21, s. 323–324, zde s. 324.

⁴⁷⁴ Bericht über den neunten Deutschen Turntag zu Coburg am 19. bis 21. Juli 1887, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 32, 1887, 32, s. 463–467, zde s. 466.

⁴⁷⁵ Tamtéž.

⁴⁷⁶ [Oskar] Berger / [Franz] Breithaupt, Reinhaltung der deutschen Sprache, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 67, 1922, 5, s. 51; [Oskar] Berger / [Franz] Breithaupt, Einladung zu den Sitzungen des Hauptausschusses und des Turntages vom 24.–30. August 1926 in Bremen, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 71, 1926, 60, s. 529–532, zde s. 531.

nezůstaly bez odezvy ani v jiných turnerských svazech.⁴⁷⁷ Kde to šlo, tam redakce odstraňovaly z příspěvků pojmy, které nebyly německého původu. Neznáme slovo „Sportwart“, nýbrž pouze „Turnwart“, hlásaly například v roce 1922 noviny *Deutsche Turn-Zeitung*; místo „Start“⁴⁷⁸ se musí psát „Ablauf“, zaznělo zase o šest let později v periodiku *Bundesturnzeitung*.⁴⁷⁹

Nejnápadněji se puristické sklony výkonných redaktorů projevovaly v nahrazování jmen měsíců německými termíny. Snaha o poněmčení 12 původně latinských slov má v německých zemích dlouhou tradici, sahající až do středověku. Opětovně toto úsilí vzplanulo koncem 19. století ve „völkisch“ hnutí. Rakouská historička Brigitte Hamann uvádí, že v roce 1887, kdy Schönererovi příznivci slavili 2 000 let od vítězství germánských kmenů nad Římany v bitvě u Noreje, byly pro názvy měsíců zvoleny údajné starogermánské termíny „Hartung“, „Hornung“, „Lenzmond“, „Ostermond“, „Maien“, „Brachmond“, „Heuert“, „Ernting“, „Scheidung“, „Gilbhart“, „Nebelung“ a „Julmond“.⁴⁸⁰ Od té doby představovala jména měsíců pro zastánce „völkisch“ světonázoru naléhavé téma. Na stánkách periodika *Heimdall* se o aktuálnosti starých německých názvů měsíců a o zavedení všemožných neologismů debatovalo stejně vášnivě⁴⁸¹ jako ve svazových turnerských periodikách, kde se k záležitostem vyjadřovaly autority typu Hermanna von Pfister-Schwaighusena a Erwina Mehla. K výhradám, že latinské názvy jsou cizí importy a že základem slov „September“, „Oktober“, „November“ a „Dezember“ jsou číslovky, které neodpovídají reálnému pořadí měsíců,⁴⁸² se ve článcích turnerských novin připojovaly další svébytné argumenty. Například Erwin Mehl upozorňoval na původ slov „Juli“ a „August“ ve jménech Gaia Julia Caesara a Augusta – „zapřísáhl[ých] nepřátel“⁴⁸³ Germánů.

S výjimkou vydavatelů periodika *Deutschösterreichische Turnzeitung*⁴⁸⁴ přistoupily redakce všech ostatních studovaných periodik k rozhodnutí nahradit v hlavičkách novin latinské názvy měsíců adekvátními německými termíny. V periodiku *Deutscher Turner-Hort* bylo na latinské pojmenování měsíců zanevřeno již v roce 1894⁴⁸⁵ a tři roky na to se rada DTB připojila k jiným „völkisch“ organizacím,⁴⁸⁶ které se shodly na řadě jmen známých z roku 1887.⁴⁸⁷ Na praxi periodika DTB navázaly hned ve svém prvním ročníku noviny DTB

⁴⁷⁷ Heinrich Schwarz, Gegen die Sprachmengerei, in: *Deutscher Turner-Hort* 1, 1891, 5, s. 1–2, zde s. 1.

⁴⁷⁸ Berger / Breithaupt, Reinhaltung (jako pozn. 476).

⁴⁷⁹ *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 9, 1928, 2, s. 22.

⁴⁸⁰ Hamann, Hitlers Wien (jako pozn. 172), s. 350.

⁴⁸¹ Např. Die deutschen Monatsnamen, in: *Heimdall* 1, 1896, 6, s. 33; Die deutschen Monatsnamen und der „Allgemeine Deutsche Sprachverein“, in: *Heimdall* 2, 1897, 4, s. 21–23; Nochmals die Monatsnamen, in: *Heimdall* 2, 1897, 7, s. 47–48.

⁴⁸² Winfried, Über Zeitnamen, in: *Mitteilungen des Kreises 4 Tirol und Vorarlberg. Beilage 26 des 7. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Weinmond 1926*, s. 72.

⁴⁸³ Erwin Mehl, Zur Frage der deutschen Monatsnamen, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 3, s. 27–31, zde s. 28.

⁴⁸⁴ V rubrice *Briefkasten* třetího čísla prvního ročníku redakce přislíbila, že si v otázce německých názvů měsíců nechá poradit od odborníků, a byl to s velkou pravděpodobností rakouský prehistorik Rudolf Much, který redakci přesvědčil přidržet se latinských názvů. Franz Schier, Chodau, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 32, 1906, 4, s. 32; Rudolf Much, Zur Frage der Monatsnamen, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 32, 1906, 46, s. 445–446.

⁴⁸⁵ *Deutscher Turner-Hort* 4, 1894, 1, s. 1.

⁴⁸⁶ Jedinou výjimku tvořil květen, ponechaný v tradičním obratu „Mai“. Měsíce navíc byly v periodiku *Deutscher Turner-Hort* psány neobvykle ve druhém pádě – například „den 15. Julmonds“. Podnět k tomu mohl vzejít od Hermanna von Pfister-Schwaighusena, který genitivní konstrukci obhajoval v jednom ze svých příspěvků v týchž novinách. Od roku 1902 byla genitivní konstrukce dokonce ještě umocněna do podoby „den 15. des Julmonds“. H[ermann]. von Pfister-Schwaighusen, Die Grundlage eines deutschen Zeitweisers, in: *Deutscher Turner-Hort* 6, 1896, 12, s. 119–120, zde s. 120; Vom Bundesrathe, in: *Deutscher Turner-Hort*, 7, 1897, 4, s. 29.

⁴⁸⁷ V periodiku *Deutscher Turner-Hort* nebylo datací periodik odkazováno jen na myšlenku jazykové čistoty, ale také na ideje paganismu. Sedmým číslem roku 1900 se totiž redakce programově přihlásila k novému letopočtu,

1919, byť pro názvy některých měsíců byly zvoleny jiné termíny. Redakce svazových novin DTV navykala své čtenáře na německé názvy měsíců opatrněji. Nejdříve za latinskými jmény kladla do závorky německé ekvivalenty a teprve na konci druhého ročníku došla k závěru, že se německá pojmenování již plně zažila a „zbytečná latinská označení [mohou být] úplně vypuštěna“.⁴⁸⁸ Roku 1926 přijal DTV pojmenování měsíců, které pro československé území stanovila organizace „Hauptstelle für Deutsche Schutzarbeit“ (Ústředna německé ochrannářské práce),⁴⁸⁹ zastřešující orgán německých spolků v Československu. DTV byl členem od roku 1923⁴⁹⁰ a jména měsíců, která se nyní začala v periodiku *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* používat, odpovídala těm z novin *Deutscher Turner-Hort*, pouze květen a červen nesly označení „Wonnemond“ a „Sonnwend“. V tu dobu již nad německými názvy měsíců uvažovala i redakce periodika *Deutsche Turn-Zeitung*, která novou dataci zavedla od třetího čísla roku 1927. Její řada byla kombinací výše uvedených termínů s některými odchylkami, postihujícími například březen – „Lenzing“.

Skutečnost, že tři meziválečné turnerské svazy mají tutéž intenci, ale rozdílné výsledky, podnítila souběžně svazovou radu DTB 1919 a předsednictvo DT k intervenci u spolku „Deutscher Sprachverein“ (Německý jazykový spolek). Ten svolal na listopad roku 1927 do Berlína poradu, již se zúčastnili zástupci svazů „Akademischer Turnerbund“ (Akademický turnerský svaz), Alldeutscher Verband, „Südmark“, DTB 1919, DTV a DT. Výsledkem byla dohoda o jednotném používání německých názvů měsíců „Eismond“, „Hornung“, „Lenzmond“, „Ostermond“, „Mai“, „Brachet“, „Heuert“, „Erntemond“, „Herbstmond“, „Weinmond“, „Nebelmond“ a „Julmond“.⁴⁹¹ Svazům bylo přenecháno, zda se rozhodnout pro koncovku „Mond“ nebo „Monat“,⁴⁹² a doporučen byl také druhý pád v dataci.⁴⁹³ Berlínské setkání velmi dobře prokazuje, jak si meziválečné svazy DT, DTB 1919 a DTV v některých světónázorových otázkách byly blízké a jak neváhaly spolu kooperovat.

Turner procházející svůj svazový tisk byl podobně jako při četbě „dobrých“ knih konfrontován s typem německého jazyka, jehož styl a slovní zásoba se vědomě stranily aktuálním lingvistickým trendům. Svazy si slibovaly, že své členy takto naučí „správné“ němčině, neboť právě noviny prý nesou zásadní podíl na způsobu vyjadřování jedince.⁴⁹⁴ Turneři si měli postupně osvojovat jazyk turnerského tisku a podvědomě tříbit svůj cit pro purismus. Tato jazyková edukace měla i svou praktickou část. Když řadoví členové sepišovali zprávy pro svazová periodika, museli pamatovat četných výzev redakcí, aby se

---

takže vydání neslo pozoruhodné datum „den 1. Ostermondes 2013 (1900)“. Rok 0 nového letopočtu spadl do roku 113 před Kristem, kdy se odehrála bitva u Noreje – pro vyznavače „völkisch“ světónázoru památný den triumfálního vstupu Germánů do dějin. Nápad svébytné „völkisch“ chronologizace se zrodil v hlavě Georga von Schönerer při dvoutisíciletém jubileu bitvy v roce 1887. Nový letopočet byl ale více než pouhým odrazem romantizující germanofilie. Slovy Uweho Puschnera datace vyjadřovala „fundamentální střet s křesťanskou, především římsko-katolickou tradicí“. Hamann, *Hitlers Wien* (jako pozn. 172), s. 350; Puschner, *Völkische Bewegung* (jako pozn. 66), s. 41.

⁴⁸⁸ Zur gefälligsten Beachtung!, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 2, 1921, 23, s. 231.

⁴⁸⁹ [Josef] -[Ul]lr[ich]-, *Einheitliche Monatsnamen*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 7, 1926, 19, s. 334.

⁴⁹⁰ Rudolf Jahn (Hrsg.), *Sudetendeutsches Turnertum*. 2. Teil, Frankfurt am Main 1957, s. 19.

⁴⁹¹ *Deutsche Monatsnamen*, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 5, s. 62; [Ernst Friedrich Ferdinand] Burgaß, *Unsere Monatsnamen*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 72, 1927, 50, s. 886–888, zde s. 888; *Einheitlichkeit des Gebrauches der Monatsnamen*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 8, 1927, 24, s. 386; *Einheitliche deutsche Monatsnamen*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 9, 1928, 1, s. 5.

⁴⁹² Sitzung des Bundesturnrates, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 34, s. 497.

⁴⁹³ [Karl] Binder, *Vom Verbandsdiätwarte. Einheitlichkeit im Gebrauche der deutschen Monatsnamen*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, 9, 1928, 1, s. 2.

⁴⁹⁴ Walter Haagner, *Über Fremdwörterei*, in: *Der Diätwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Herbstmond 1924*, s. 18.

vyvarovali všech cizích slov.⁴⁹⁵ Za prohřešení vůči mateřštině jinak hrozily sankce. Redakce novin *Deutscher Turner-Hort* hrozila, že „rukopisy, jejichž ‚poněmčování‘ zabere příliš času, (...) vyhodí do odpadkového koše“.⁴⁹⁶ K podobným krokům byl po první světové válce nabádán i Fritz Groh z periodika *Deutsche Turn-Zeitung*.⁴⁹⁷ Jeden turner z Buenos Aires mu dokonce doporučoval, aby „neněmecké“ příspěvky jednoduše posílal zpět s odůvodněním, že jsou „kvůli cizím slovům nevhodné k uveřejnění v novinách *Deutsche Turn-Zeitung*“ [kurzíva M. K.].⁴⁹⁸ Pokud hlas redakcí nebyl dostatečně důrazný, vypomohly svou autoritou další funkcionáři svazu. Například sněm župy „Schönhengst Turngau“ v Lanškrounu roku 1920 nařídil všem turnerským spolkům svého území, aby „veškeré protokoly, zprávy a ostatní písemnosti zásadně [sepisovaly] bez cizích slov“.⁴⁹⁹

K německému slovu pasovalo jako odpovídající „spanilý šat“⁵⁰⁰ pouze „německé“ písmo. „Všesvětov[ými] písmen[ý]“,⁵⁰¹ tedy latinkou, redakce tiskly jen německá slova. Vše ostatní bylo v novinách psáno ve fraktuře a ojediněle také v kurentu.⁵⁰² Redakce se fraktury za žádnou cenu nechtěly vzdát. „Německé“ písmo bylo totiž ideovými tvůrci novin pokládáno – podobně jako jazyk – za zděděné národní bohatství.⁵⁰³ Jeho vnější podoba plná „ostře řezaný[ch], hranatý[ch] (...) tah[ů]“⁵⁰⁴ prý dokonale zrcadlila „německý, skromný, čistý ráz“.⁵⁰⁵ Ve svazech identifikujících se oficiálně s naukou o „rase“ bylo navíc písmo projevem „hluboce zakořeně[n]é rasov[é] jedinečnost[i]“⁵⁰⁶ a třeba Franz Xaver Kiebling už na počátku 90. let 19. století hodlal mezi turnery popularizovat runové písmo, které shrnul do vlastní fantazijní abecedy. Karl Iro ji nedlouho nato otiskl ve svém kapesním kalendáři a v roce 1915 se objevila i v kalendáři novin *Hammer*. Adolf Reinecke podle ní sestavil heslo, doprovázející od roku 1899 hlavičku jeho periodika *Heimdall*. Jinak se ale Kieblingovy runy v novinách většího rozšíření nakonec nedočkaly.⁵⁰⁷ Spíš než zavádět runové písmo bylo třeba investovat energii do záchrany písma lomeného.

Tvůrce turnerských periodik děsila obava, že „naši vnější a vnitřní nepřátelé“⁵⁰⁸ prosazováním „naprosto cizí[ho]“⁵⁰⁹ latinského písma plánovitě pracují na zániku fraktury a

⁴⁹⁵ Např. L[eopold]. Slepiza, Zur freundlichen Beachtung!, in: *Deutscher Turner-Hort* 5, 1895, 11, s. 91.

⁴⁹⁶ An die geehrten Einsender von Vereins-Berichten!, in: *Deutscher Turner-Hort* 8, 1898, 8, s. 64.

⁴⁹⁷ [Oskar] Berger, „In seiner Muttersprache ehrt sich jedes Volk“, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 68, 1923, 5, s. 36.

⁴⁹⁸ Günther Helbing, Deutsche Sprache in Not, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 72, 1927, 3, s. 38–39, zde s. 39.

⁴⁹⁹ A. Steis, Turner, schützt eure Muttersprache und die deutsche Schrift, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 9, 1928, 11, s. 164.

⁵⁰⁰ Tamtéž

⁵⁰¹ Hagen, Ein Wort zu unseren „deutschen“ Schriftzeichen (Lettern), in: *Deutscher Turner-Hort* 2, 1892, 8, s. 5–6, zde s. 5. Úzkostlivou distinkci mezi „německým“ a „latinským“ písmem vykazují např. články *Deutscher, werde deutsch!*, in: *Deutscher Turner-Hort* 24, 1914, 3, s. 18.; „Wider die Engländerei in der deutschen Sprache“, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 45, 1900, 1, s. 13–14; -ks, „Na Zdar Česká Obec Sokolská“, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 33, 1907, 9, s. 79.

⁵⁰² Např. [Oskar] Berger, Unmittelbar vor Torschluss, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 71, 1926, 86, s. 773.

⁵⁰³ Např. Die Deutsche Schrift, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 4, s. 46; R. Tinzmann, Die deutsche Schrift, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 7, s. 106–107, zde s. 106.

⁵⁰⁴ Kurt Münch, Deutsch reden! Deutsch schreiben! Deutsch denken!, in: *Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Lenzmond 1920*, s. 5.

⁵⁰⁵ Tinzmann, Die deutsche Schrift (jako pozn. 503), s. 107.

⁵⁰⁶ E. Gorr, Die deutsche Schrift – ein deutsches Volksgut, in: *Deutscher Turner-Hort* 21, 1911, 9, s. 109–111, zde s. 110.

⁵⁰⁷ F., Das Runen-„A, B, C“, in: K[arl]. Iro (Hrsg.), *Deutschvolklicher Taschenmerk-Zeitweiser auf das Jahr 1896*, Wien 1896, s. 105–106; F[ranz]. [Xaver] K[iebling], Von den Buchstaben und vom Lesen, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 1, s. 3–5; Puschner, Völkische Bewegung (jako pozn. 66), s. 33.

⁵⁰⁸ Immer nur deutsche Druck- und Schreibschrift, in: *Bundesturnzeitung* 1926, 7, 2, s. 22.

⁵⁰⁹ Münch, Deutsch reden! (jako pozn. 504).

kurentu, aby tak ve finále podkopali německé národovectví.⁵¹⁰ Hnutí za „latinské“ písmo si totiž podle jednoho přispěvatele novin *Deutsche Turn-Zeitung* ve své podstatě v ničem nezadalo s dalšími internacionálními nebezpečími jako esperantem, ideou světoobčanství, „přelud[em] všeobecného odzbrojení“⁵¹¹ a touhami po světovém míru. Za pádný důkaz například platil i tak marginální jev jako časté nahrazování dlouhého frakturního „s“ zakulaceným „latinským“ „s“ v turnerských písemnostech.⁵¹² „Je to pronikání západáckého, demokraticko-nivelizujícího, úslužného ducha Locarna též do naší písemné kultury,“⁵¹³ „odhalil“ strategii nepřátel anonymní článek v novinách DTV. Redakce periodika *Deutscher Turner-Hort* proto čtenářům jasně vzkázala, že publikace psané latinkou od nich nebude přijímat, natož inzerovat či recenzovat,⁵¹⁴ a turneři všech svazů byli – pochopitelně s odlišnou důrazností – vyzýváni, aby při psaní příspěvků zvolili správný druh písma.⁵¹⁵

Zařazovat do novin vhodné texty a předkládat čtenářům tyto psané části periodik v určitém jazyku i písmu, to byly dva nejpodstatnější způsoby, kterými tvůrci centrálních svazových orgánů hodlali zprostředkovávat ideje „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“. Třetím a posledním způsobem bylo otiskování různých obrázků a fotografií. Nelze považovat za náhodu, že se o podobu obrázkové přílohy periodika *Bundesturnzeitung* zajímal hlavně Friedrich Rudolf Zenker. V roce 1926 se kupříkladu domníval, že by v ní „více jak dosud [měly být] zohledněny portréty velkých mužů“.⁵¹⁶ Otištění příhodných obrázkových materiálů zaručovalo pregnantní znázornění světonázoru a je možné předpokládat, že jedna dobře zvolená ilustrace některému čtenáři vypověděla více nežli spousta okolních slov.

Ikonografii turnerských svazových periodik lze rozdělit do několika kategorií. Tou první je ikonografie „permanentní“, která zahrnuje obrázky stereotypně otiskované v každém čísle. „Permanentní“ ikonografie se týkala jen hlavičky novin a před první světovou válkou byla poměrně umírněná. Poté, co redakce novin DT v roce 1901 z titulku odstranila postavičky turnera a hasiče, které symbolizovaly dávné propojení turnerských a hasičských spolků,⁵¹⁷ byl nápis „Deutsche Turn-Zeitung“ ozdoben nejen hustým dubovým větrovím, ale též takzvaným Felsingovým křížem⁵¹⁸ a říšskou orlicí. Motiv Felsingova kříže a dubového

⁵¹⁰ [Franz Xaver Kießling], *Deutsche Schrift und Volkstum*, in: *Deutscher Turner-Hort* 16, 1906, 2, s. 10–11; *Hütet unsere deutsche Schrift!*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 39, 1913, 33, s. 500–501; Karl Bosek-Kienast, *Erhaltet und fördert Eure deutsche Schrift!*, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 26, s. 376.

⁵¹¹ [Ernst Friedrich Ferdinand] Burgaß, *Wo stehen wir Turner in dem Streit um die deutsche Schrift?*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 72, 1927, 40, s. 862–864, zde s. 864.

⁵¹² Walter Fr[anz]. Mattner, *Turnhalle des Dv. Tv. „Friesen“, Zuckerdorf*, in: *Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Nebelmond 1926*, s. 42.

⁵¹³ *Fremdwort und deutsche Schrift*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 11, 1930, 19, s. 301–302, zde s. 302.

⁵¹⁴ *Gegen die Lateinschrift*, in: *Deutscher Turner-Hort* 7, 1897, 23, s. 185.

⁵¹⁵ L[eopold]. Slepiza, *Zur freundlichen Beachtung!*, in: *Deutscher Turner-Hort* 8, 1898, 2, s. 16; *Schutz der deutschen Schrift*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 41, 1915, 42/43, s. 232; Berger, „In seiner Muttersprache“ (jako pozn. 497); *Vom Kreisturnrate*, in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes. Beilage 22 des 6. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Nebelmond 1925*, s. 69; Steis, *Turner* (jako pozn. 499).

⁵¹⁶ *Sitzung des Bundesturnrates*, in: *Bundesturnzeitung* 7, 1926, 34, s. 491–494, zde s. 494.

⁵¹⁷ Josef Ulfkotte, *Die vormärzliche Turnfestkultur – Muster und Vorbild für das Erste Deutsche Turn- und Jugendfest in Coburg (1860)*, in: Michael Krüger / Gerd Steins (Hrsg.), *Turnen ist mehr – Patriotismus als Lebensform, (Geschichte der Körperkultur in Studien und Materialien, Bd. 1)* Hildesheim 2014, s. 152–168, zde s. 160.

⁵¹⁸ Podoba kříže pochází od darmstadtského mědiryťce a vůdčí postavy raného turnerského hnutí v Hesensku Heinricha Felsinga. Z turnerského hesla „Frisch, frei, fröhlich, fromm“, uvedeného v díle *Die Deutsche Turnkunst* Friedricha Ludwiga Jahna, využil počáteční písmena přídatných jmen. Dvě F k sobě natočil svými dřívky a na jejich horní ramena umístil dvě zbylá, zrcadlově převrácená F. Poprvé se takto uspořádaný turnerský kříž objevil roku 1844 na vlajce spolku „Darmstädter Schülerturnverein“ (Darmstadtský turnerský spolek žáků).

listí krášil rovněž hlavičku periodika TKDÖ a svou neškodností se vyrovnal obrázku Friedricha Ludwiga Jahna, který od roku 1905 pohlížel dobráckýma očima z jakési dubové mandorly na čtenáře novin *Deutscher Turner-Hort*.⁵¹⁹ Zatímco se periodikum *Deutsche Turn-Zeitung* po první světové válce vyznačovalo ideově střídým titulkem, název novin *Bundesturnzeitung* byl od roku 1925 doplněn emblémem svazu v podobě „kulat[ého] germánsk[ého] štít[u]“⁵²⁰ s osmiramennou svastikou. Redakce novin *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* s ohledem na nesnadnou pozici DTV v československém státě nejdříve do hlavičky periodika umístila nezřetelné Jahnovo poprsí, následně Felsingův kříž v kosočtverci⁵²¹ a teprve od poloviny roku 1931⁵²² si dovolila na první stránku novin vystavit „poznávací znak árijského člověka“⁵²³ totiž osmiramennou svastiku.

Oproti ikonografii „permanentní“ se obrázky patřící k další kategorii vyznačovaly jednorázovým charakterem. Poněvadž tematicky i fyzicky doprovázely články v novinách, hodí se pro ně souhrnné označení „ilustrativní“ ikonografie. Tento typ ikonografie disponoval vysokou flexibilitou a podle zaměření článku byl s to vizualizovat jakoukoli myšlenku turnerského „völkisch“ světonázoru. Když například noviny DTV v roce 1932 k antisemitskému článku *So sieht er aus!* připojily kreslený, všemi možnými protizidovskými stereotypy naplněný portrét rakouského anarcho-pacifisty Rudolfa Großmanna,⁵²⁴ exemplárně tak znázornily čtenáři ústřední myšlenky „rasové čistoty“. „Národní jednotu“ vyjadřovaly třeba historické výjevy, kterými byla v novinách *Deutscher Turner-Hort* roku 1913 ilustrována série textů o „osvobozeneckých“ válkách.⁵²⁵ Také velmi často otiskované fotografie masových prostrných cvičení velmi dobře demonstrovaly ideál sjednoceného národa.⁵²⁶ Vyobrazována byla rovněž „duchovní svoboda“. V jednom čísle novin *Deutsche Turn-Zeitung* z roku 1931 uveřejnila redakce nad básní o letním slunovratu černobílou fotografii. Na ní se turneři kolem obří vatry drží „po vzoru praotců“ za ruce,⁵²⁷ aby společně – jak zní v básni – deklamovali modlitbu za spásu národa. Všechny uvedené obrázky, které jsou zástupné pro rozsáhlou škálu „ilustrativní“ ikonografie, se patrně hluboko zarývaly do paměti čtenářů, zvláště když byly uveřejňovány opakovaně. Například fotografie turnerů u ohně byla v periodiku DT otištěna i napřesrok.⁵²⁸

Pro poslední kategorii bude zvolen termín „independentní“ ikonografie. Podobně jako „ilustrativní“ ikonografie byla rovněž „independentní“ ikonografie jednorázová, nesouvisela ale s okolními články – byla tedy na nich nezávislá. Mezi „ilustrativním“ a „independentním“ typem ikonografie tvořily plynulý přechod obrázky, které byly od svého původního textu fyzicky odděleny a umístěny kupříkladu do jiného čísla. Dalo by se hovořit o „semiindependentní“ ikonografii. V novinách *Deutsche Turn-Zeitung* se třeba přihodilo, že obrázek Afričanů pracujících na železnici a poli byl vsazen na přebal třetího květnového čísla roku 1924, ovšem kniha *Arbeit und Rhythmus der Neger*, z níž ilustrace pocházely, byla

---

Vojtěch Kessler / Martin Klement, O původu, významu a budoucnosti turnerského kříže na skále u Dubé, in: Bezděz. Vlastivědný sborník Českolipska 23, 2014, s. 105–127, zde s. 108.

⁵¹⁹ *Deutscher Turner-Hort* 15, 1905, 11, s. 91.

⁵²⁰ [Klaudius] K-[upk]a., Bundesabzeichen, in: *Bundesturnzeitung* 1, 1920, 14, s. 109–110, zde s. 109.

⁵²¹ *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 7, 1926, 1, s. 1.

⁵²² *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 13, s. 193. Posledním číslem z roku 1936 se redakce opět navrátila k Felsingovu kříži, namísto kosočtverce byl ale tentokrát umístěn v kruhu: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 17, 1936, 24, s. 479.

⁵²³ Karl Franz Jurda, Nochmals „Unser Verbandsabzeichen!“, *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 21, s. 257.

⁵²⁴ *So sieht er aus!*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 13, 1932, 21, s. 335.

⁵²⁵ Např. Körner's Tod, in: *Deutscher Turner-Hort* 23, 1913, 16, s. 202–204, zde s. 203.

⁵²⁶ Např. B., 6. Deutsches Turnerbundesfest, in: *Deutscher Turner-Hort* 23, 1913, 18, s. 225–231, zde s. 227 a 228.

⁵²⁷ R. Georg Wenzig, Des Deutschen Turners Sonnwendspruch, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 76, 1931, 24, s. 593.

⁵²⁸ H. Schleicher, Sonnwend-Flammenspruch, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 77, 1932, 25, s. 577.

recenzována už o několik čísel dříve.⁵²⁹ Vzdáleny od textu, na který se vztahovaly, ztrácely obrázky s „rytmicky pracujícími negry“ funkci bezprostředního ilustračního doprovodu a začaly mluvit samy za sebe. Tímto kontextuálním osamostatněním se blížily „independentní“ ikonografii, jejíž motivy nebyly objasňovány žádným doprovodným komentářem, maximálně jen krátkým popiskem. „Independentní“ obrázky proto musely mít vysokou výpovědní hodnotu, aby čtenář jejich poselství pochopil.

„Independentní“ ikonografie se rozšířila jen v novinách svazu DTB 1919 a meziválečného DT. Redakce periodika *Bundesturnzeitung* získala příležitost sestavovat od dubna roku 1924 koláže fotografií v obrázkové příloze, tvořené lesklým listem uprostřed každého čísla.⁵³⁰ O rok později vznikla obrázková příloha také v příloze *Der Turnwart*.⁵³¹ V novinách *Deutsche Turn-Zeitung* bylo zase od roku 1920 každé číslo opatřováno speciálním nepaginovaným přebalem vyhrazeným exkluzivně pro obrázky. Dvě strany fotografií různého formátu tak číslo uvozovaly i uzavíraly. Pět let na to byla navíc zřízena separovaná obrázková příloha *Bilderdienst für die Deutsche Turn-Zeitung*.⁵³²

V „independentních“ fotografiích rakouských a říšskoněmeckých turnerských novin se rýsuje především tendence zobrazovat rigidní genderovou dichotomii. Na jedné straně byl čtenářům předkládán ideál muže. Redakce novin *Deutsche Turn-Zeitung* byla zjevně inspirovaná dobovým kultem krásy a nahoty, neboť do obrázkových příloh zařazovala fotografie téměř zcela obnažených turnerů, kteří nezdědka imitovali pózy antických soch.⁵³³ Vedle této ostentativně exhibované mužské tělesné síly znázorňovaly obrázky též neohroženost, která byla považována za typickou maskulinní vlastnost. Turneři byli na fotografiích často zachycováni v momentech, kdy při lehkootletických disciplínách nebo při nebezpečných nářadových cvičích napínali veškeré své síly.⁵³⁴ Odvahu coby fundamentální znak pravé virility podtrhávaly noviny *Bundesturnzeitung* ještě za pomoci fotografií z paramilitaristického cvičení turnerů.⁵³⁵

Na druhé straně ukazovaly obrazové přílohy, jak by měla vypadat ideální německá žena. V turnerském prostředí byly ženy asociovány především s mateřstvím a něžností. Mnohem méně než turneři byly proto turnerky zachycovány při tělocvičných úkonech, které by křivily jejich tvář bolestnou křečí nebo které by pro ně jako pro budoucí rodičky byly nevhodné. Ženskému charakteru prý žádný pohyb neodpovídal tak dobře jako tanec. Obrázky roztančených, bosých cvičenek s vlajícími dlouhými vlasy byly častým námětem obrázkových příloh a tvořily naprostý protiklad ke snímkům, které vsugerovávaly představu o fyzické nadřazenosti mužského těla a jeho lepší uzpůsobenosti k boji.⁵³⁶ Rozdíl mezi

---

⁵²⁹ Arbeit und Rhythmus, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 17, s. 220; Arbeit und Rhythmus der Neger, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 20, první strana závěrečného listu.

⁵³⁰ *Bundesturnzeitung* 5, 1924, 8, s. 111. Zprvu nebyla příloha součástí každého čísla, to se ale do konce roku 1924 změnilo.

⁵³¹ *Der Turnwart*. Beilage der „*Bundesturnzeitung*“ (Folge 19) vom 1. Weinmonds 1925, s. 23–24.

⁵³² [Oskar] Berger, Zum Geleit!, in: *Bilderdienst für die Deutsche Turnerschaft* (Beilage zur *Deutschen Turn-Zeitung*), 1925, Probenummer, s. 1–2.

⁵³³ Např. *Deutsche Turn-Zeitung* 65, 1920, 1, první strana úvodního listu a druhá strana závěrečného listu; *Deutsche Turn-Zeitung* 76, 1931, 26, první strana úvodního listu.

⁵³⁴ Např. *Deutsche Turn-Zeitung* 65, 1920, 11, první strana úvodního listu; *Kreismannschafts-Wettkämpfe in Salzburg* (am 21. Brachmond 1925), in: *Der Turnwart*. Beilage der „*Bundesturnzeitung*“ (Folge 19) vom 1. Weinmonds 1925, s. 23; *Deutsche Turn-Zeitung* 75, 1930, 2, první strana úvodního listu; *Bilder von der Ostpreußenfahrt. Musterriege des Wiener Turngaves*, in: *Der Turnwart*. Beilage der „*Bundesturnzeitung*“ (Folge 26) vom 11. Herbstmonds 1931, s. 52.

⁵³⁵ Např. *Wehrturnen*, in: *Der Turnwart*. Beilage der „*Bundesturnzeitung*“ (Folge 11) vom 11. Ostermond 1926, s. 21; *Wehrturnen*, in: *Bundesturnzeitung* 11, 1930, 19, s. 283; *Gaukampfspiel des Wiener Turngaves am 26. Ostermonds 1931*, in: *Bundesturnzeitung* 12, 1931, 16, s. 233.

⁵³⁶ Např. *Deutsche Turn-Zeitung* 74, 1929, 27, druhá strana úvodního listu a závěrečného listu; *Rhythmische Freiübungen*, in: *Der Turnwart*. Beilage der „*Bundesturnzeitung*“ (Folge 32) vom 11. Nebelmonds 1929, s. 63–

mužským a ženským tělem i charakterem byly nejzřetelnější tehdy, když se fotografie turnerů a turnerek nacházely blízko sebe.⁵³⁷ Stereotypní genderová schémata se v DT přenesla i do propagačních filmů, na kterých se ve Filmovém výboru spolupodílel mimo jiné vrchní „pressewart“ Wiedemann a jejichž tituly byly samy o sobě dosti výmluvné – třeba snímek o ženském cvičení se jmenoval *Es wächst ein Geschlecht: Turnerinnen!*.⁵³⁸

Analýzou periodik *Deutscher Turner-Hort*, *Deutschösterreichische Turnzeitung*, *Bundesturnzeitung*, *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* a *Deutsche Turn-Zeitung* bylo v této podkapitole prokázáno, že výkonní redaktoři svazových turnerských novin podle okolností propůjčovali periodikům zpravodajskou, odbornou, komunikační, obranně-útočnou, ochrannářskou, vůdcovskou, sjednocovací, sebereflexní a výchovně-vzdělávací funkci. Na předešlých stránkách byla koncentrace upoutána na pozvolnou emancipaci výchovně-vzdělávací funkce. Pro některá periodika, například pro noviny *Deutscher Turner-Hort*, se od počátku jednalo o klíčovou funkci. Jiné noviny ji na úkor zbylých funkcí zdůrazňovaly postupně. Za tímto účelem redakce vytěsňovaly některé informace buď do lokálních periodik, nebo do specializovaných příloh. V centrálních orgánech svazů se takto utvořilo místo pro příspěvky, které účinněji propagovly ideje turnerského „völkisch“ světonázoru. Na čtenáře přitom neměly mít výchovně-vzdělávací vliv jen ústřední články, nýbrž všechny části novin od úvodního hesla přes úřední sdělení až po inzertní oddíl. Jedním z nejpodstatnějších výsledků podkapitoly je zjištění, že čtenáři byli s myšlenkami „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a duchovní svobody“ konfrontováni i tehdy, když v novinách svého svazu nečetli detailně všechny příspěvky. Postačovalo, aby na sebe nechali působit jazyk a písmo textů nebo různé typy obrázků.

5.5 Problémy

Nikdy se nepodaří nalézt a detailně objasnit veškeré problémy, které byly spjaty s periodiky coby strategií určenou k šíření turnerského „völkisch“ světonázoru. V novinách nebyly potíže pochopitelně líčeny do nejmenších podrobností. Ani záznamy z porad svazových funkcionářů nejsou vždy velmi informativní. V protokolech ze zasedání svazové rady DTB například často bývá k nalezení pouhá poznámka, že výkonný redaktor „Bimaßl pod[al] zprávu o záležitostech novin *Deutscher Turner-Hort* [kurzíva M. K.]“.⁵³⁹ Přesto je v pramenech skryto dostatek údajů prozrazujících, že existovaly četné nedostatky nejen v rozšíření představy o „dobrých“ a „špatných“ periodikách, ale také v produkci svazových novin, v navyšování počtu jejich odběratelů a konečně i v indoktrinační působnosti, kterou měly vykonávat. Jednotlivé problémy budou nyní blíže rozebrány.

64; Schritt- und Haltungsübungen. Vorführungen von Turnerinnen des Mtv. Wien-Döbling, in: Der Turnwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ (Folge 5) vom 11. Hornungs 1931, s. 9–10.

⁵³⁷ Např. Heinrich Meusel, Bilder aus dem Betrieb der Deutschen Hochschule für Leibesübungen; Augenblicksbilder aus dem „Frauenturnen des Männerturnvereins Cuxhaven“ unter Leitung von W. Sinnwell, in: Deutsche Turn-Zeitung 71, 1926, 90, první a druhá strana úvodního listu; Übungsteile aus Kürübungen vom 2. Bundesturnfeste 1929; Badebilder, in: Der Turnwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ (Folge 8) vom 11. Lenzmonds 1926, s. 15–16; Der Turnwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ (Folge 2) vom 11. Eismonds 1928, s. 4; Deutsche Turn-Zeitung 74, 1929, 12, první a druhá strana závěrečného listu.

⁵³⁸ [Alexander] Dominicus / [Franz] Breithaupt, DT.-Filme, in: Deutsche Turn-Zeitung 76, 1931, 39, s. 1000; Allerhand Wissenswertes über den neuen Frauenturnfilm der DT.: „Es wächst ein Geschlecht: Turnerinnen!“, in: Deutsche Turn-Zeitung 76, 1931, 46, s. 1183–1184.

⁵³⁹ Např. Auszug aus der Verhandlungsschrift der 28. Sitzung des Bundesturnrates, abgehalten am 22. des Hornungs 1909, in: Deutscher Turner-Hort 19, 1909, 6, s. 52.

V kapitole o knihách byla formulována a dokazována teze, že turneři nebyli vždy s to rozpoznat hranici mezi „dobrymi“ publikacemi „árijských“ autorů a „špatnými“ publikacemi židovských a „zžidovštělých“ spisovatelů. Mnohým zřejmě byla tato hranice i zcela lhostejná. Též ke „špatným“ periodikům chovalo náklonnost asi více turnerů, než se funkcionářům svazů zamlouvalo. I když turneři DTB 1919 údajně byli němečtí a „völkisch“, brali k úžasu jednoho berlínského „dietwarta“ do svých rukou „židovské“ noviny.⁵⁴⁰ Negativně měl na ně působit zejména velkoměstský tisk.⁵⁴¹ Například *Berliner Tageblatt*, *Vossische Zeitung*, *Berliner Morgenpost*, nebo „jak se všechny ty Mosseho a Ullsteinovy výplody jmenují“,⁵⁴² prý berlínští turneři četli ve velkém ať už ze zvyklosti, či kvůli levné ceně. Co trápilo vedoucí činitele v DTB 1919, tím se zabývaly i jiné svazy. Jednomu přispěvateli periodika DTV bylo ještě v roce 1932 jasné, že v jím uveřejněném seznamu „židovských“ a „zžidovštělých“ novin figurují plátky, jež „se hodně čtou, [a to i] v našich kruzích“.⁵⁴³ Přísně vzato mu nevadilo ani tak čtení oněch periodik, protože – jak byl přesvědčen – se „toho můžeme hodně naučit i od nepřítelů“.⁵⁴⁴ Problém nastal ale ve chvíli, kdy turneři „podl[e]hli“ (...) kouzelné moci⁵⁴⁵ nepřátelských novin a nezaujatě přihlíželi, jak z nich každý den vytéká „močůvk[a] a veškerý hnůj židovského sprost[á]ctví na vše, co je Němc[ům] svaté“.⁵⁴⁶

Z vlivu „špatných“ periodik se turneři údajně mohli vymanit jen tehdy, když se seznámili s náhledy „dobrých“ novin. Opakované inzerování světónázorově vhodných plátků v novinách turnerských svazů ale dává tušit, že čtenářů „dobrého“ tisku mezi turnery asi nebylo mnoho. „A jak je na tom *Hammer* [kurzíva M. K.], tento jedinečný spis pro čistou národní myšlenku?“,⁵⁴⁷ ptal se například v novinách *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* „dietwart“ z Jiřetína pod Jedlovou. Kdyby ho každý turner pilně četl, snašel by prý práci „dietwartů“ mnohem lépe. Autor článku dokonce mínil, že by ji turner z vlastní vůle i chtěl.⁵⁴⁸ Ovšem to se evidentně nedělo. Jestliže se turneři přeci jen zajímali o „dobrý“ tisk, mohlo to být podmíněno úplně jinými okolnostmi. Periodikum *Deutschösterreichische Tageszeitung* na sebe upoutalo pozornost vídeňských turnerů DTB 1919 primárně proto, že začalo podávat více zpráv o jejich spolkové činnosti. Když však turneři zjistili, že kromě jednoho sloupku v páteční příloze není v novinách o jejich spolku k nalezení nic jiného, rozhodli se „ve své rozmrzelosti (...) stát se völkisch tisku nevěrní“.⁵⁴⁹ Jako výjimku potvrzující pravidlo je proto třeba chápat jednoho rakouského „dietwarta“, který v roce 1924 navzdory nízkému příjmu a početné rodině abonoval kromě novin *Deutschösterreichische Tageszeitung* dalších sedm „völkisch“ periodik a pro potřeby svého úřadu je asi také pečlivě studoval.⁵⁵⁰

Lze usuzovat, že někteří turneři sice „völkisch“ noviny nepobírali, ale přišli s nimi do kontaktu alespoň v turnerských knihovnách. Třeba takový Erwin Mehl systematicky rozšiřoval svazovou knihovnu DTB 1919 o německonacionální a „völkisch“ periodika.

⁵⁴⁰ Herbert Stenzel, *Deutschvölkisches Zeitungswesen*, in: *Bundesturnzeitung* 2, 1921, 19, s. 191–192, zde s. 191.

⁵⁴¹ Georg Schmidt, *Die Werbearbeit*, in: *Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 32 des 8. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 11. Nebelmonat 1927, s. 113–114, zde s. 113.

⁵⁴² [Ernst] Wichert, *Gedankensplitter zum Kreisdietbericht*, in: *Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 21 des 7. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 21. Heumond 1926, s. 77–78, zde s. 77.

⁵⁴³ Michel, *Presse* (jako pozn. 103), s. 245.

⁵⁴⁴ Tamtéž.

⁵⁴⁵ Schattenfroh, *Die Großmacht* (jako pozn. 104), s. 262.

⁵⁴⁶ Michel, *Die deutsche Presse* (jako pozn. 51), s. 357.

⁵⁴⁷ E. Ressel, *Dietwartarbeit und Turnerschaft*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 17, s. 217.

⁵⁴⁸ Tamtéž.

⁵⁴⁹ *Zur Förderung* (jako pozn. 59).

⁵⁵⁰ Liebing, *Vom Gaudietwarte* (jako pozn. 304), s. 128.

Koncem roku 1929 čítala knihovna podle jeho výroční zprávy 65 „völkisch“ periodik ve 104 svazcích.⁵⁵¹ Pro tentýž rok vyčíslil svazový „dietwart“ československého DTV Emil Czihal počet „völkisch“ periodik ve spolcích na 343 kusy.⁵⁵² Kapitola o knihách ovšem upozornila, že Mehlova knihovna zaujímala v DTB 1919 výjimečné postavení a dostupnost jejích svazků byla dosti omezená. Kolik turnerů mělo v DTV příležitost začíst se ve spolkových knihovnách do „völkisch“ tisku, je rovněž značně nejasné. Cifra 343 kusů pro rok 1929 ve skutečnosti neříká vůbec nic, což asi bylo i záměrem Czihalovy statistiky. Všechny svazky totiž zřejmě byly koncentrovány v několika málo spolcích, zatímco v knihovnách jiných spolků periodika vůbec zastoupena nebyla. Kupříkladu „dietwart“ spolku „Erster deutscher Turnverein Brůx“ (První německý turnerský spolek Most) v dotazníku pro rok 1928, 1929 i 1931 uvedl, že spolek žádné „völkisch“ časopisy a noviny nemá. Podobně se v roce 1931 vyjádřily též spolky v sousedních obcích Vysoká Pec, Holešice, Nové Sedlo nad Bílinou, Ervěnice či Otvice.⁵⁵³

Snaha redakcí svazových novin, aby si turneři osvojili dichotomii „dobrých“ a „špatných“ periodik a aby se podle ní při výběru periodicky vydávaných tiskovin i řídili, pravděpodobně nepřinášela kýžené plody. Turneři zkrátka četli noviny podle svého zalíbení a svazoví funkcionáři mohli jejich vkus korigovat jen ve velmi omezené míře. Kromě proseb a výzev navíc nedisponovali ani žádnými prostředky, kterými by dokázali turnery přimět k distancování od sítě „špatného“ tisku. Pokud si redakce myslely, že na tomto stavu něco zásadně změní, byly velmi krátkozraké.

Krátkozrakost redakčních činovníků se projevovala i jinak, a to jejich značně zkreslenými představami o tvoření vlastního periodika. Zdá se, jako by se první redaktori a správci svazových novin vrhli do vydávání v bláhovém domnění, že vše půjde samo. O rozsahu práce, která je čekala a která z velké části musela být vykonávána na dobrovolné bázi, neměli ani ponětí.⁵⁵⁴ Brzy zjišťovali, že vydávat periodikum vyžaduje vysokou profesionalitu a velké osobní oběti. Ačkoli pocházeli z řídicích struktur svazů, nový úkol byl podle všeho daleko nad jejich síly. O pracovním vytížení redaktorů novin *Deutsche Turn-Zeitung* se nedochovaly žádné zprávy, zato z periodik svazů DTB, TKDÖ, DTB 1919 a DTV nepřetržitě zaznívaly stížnosti jejich producentů nad řeholí, které se upsali. „Každý den,“ konstatoval roku 1909 vedoucí redaktor periodika *Deutschösterreichische Turnzeitung* Klaudius Kupka, „jsem pracoval jednu, dvě, také tři i čtyři hodiny [a] sám diktoval každý dopis a každý korespondenční lístek.“⁵⁵⁵ Za uplynulý rok to prý činilo celkem 1 077 kusů.⁵⁵⁶ Jeho kolega z novin *Deutscher Turner-Hort* Karl Bimaßl na tom nebyl o nic lépe. Do práce na periodiku musel i on investovat spoustu času, ačkoli ho „od 8 hodin ráno do 7 hodin večer zcela zaneprazdňoval svědomitý výkon [jeho] povolání“.⁵⁵⁷

Redaktori a správci zmíněných čtyř novin byli nuceni si ze svého volna ukrajovat stále více, neboť s tím, jak svazová periodika získávala na významu, vyvstávaly před nimi další a další nečekané komplikace. Někteří čtenáři funkci správce, výkonného a vedoucího redaktora zaměňovali, takže předplatné zasílali například výkonnému redaktorovi, zatímco příspěvky

⁵⁵¹ [Erwin] Mehl, Bundesbücherei. Jahresübersicht, in: Bundesturnzeitung 11, 1930, 4, s. 57.

⁵⁵² Emil Czihal, Dietbericht über das Arbeitsjahr 1929, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 11, 1930, 21, s. 339.

⁵⁵³ Státní okresní archiv Most, Fond Spolek německých turnerů – okresní vedení Most, inventární číslo 4: Hlášení o činnosti spolků turn. okresu Most 1928–1932, výroční zprávy „dietwartů“ jmenovaných měst.

⁵⁵⁴ [Truntschka / Teschner], Verhandlungsschrift (jako pozn. 189), s. 106.

⁵⁵⁵ [Alfred] Schmarda / Karl Potpeschnigg / August Feierle, Kreisturnratssitzung. Vierte Sitzung, Wien, Kanzlei des Kreisturnrates, am 16. Mai 1909, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 35, 23, 1909, s. 293–296, zde s. 293.

⁵⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁵⁷ [Karl Bimaßl], Bericht des Turner-Hort-Schriftleiters, in: Deutscher Turner-Hort 22, 1912, Sonderfolge, s. 152.

adresovali správci.⁵⁵⁸ Na Ottu Voigta, který byl zároveň správcem i výkonným redaktorem periodika DTV, se prý hrnuly „objednávky, dotazy, žaloby a stížnosti“ ze všech stran,⁵⁵⁹ až jeho „práce a hněv neznaly míry“.⁵⁶⁰ Enormní nárůst nezvládnutelných úkolů byl důvodem, proč se většina redakcí záhy ohlížela po různých výpomocných silách.⁵⁶¹ Přes tuto podporu a navzdory zkušenostem z jiných řídicích funkcí zůstávali redaktoři i správci svazových novin beznadějně přetíženi a z návalu povinností se nikdy nedostali – úděl, který se ostatně nevyhnul ani některým vydavatelům lokálních turnerských periodik.⁵⁶²

Za sisyfovskou dřinu k tomu producenty svazového tisku nečekalo příliš vděku. Všichni byli exponovanými protagonisty periodik, takže se na ně automaticky obracel hněv, pokud jejich výsledky vedení svazu či čtenáře neuspokojovaly. Žádný div, že je kombinace nezměrného úsilí a negativních ohlasů znechucovala. Klaudiu Kupkovi definitivně došla trpělivost v roce 1911. Noviny *Deutschösterreichische Turnzeitung* opustil poté, co ho župní náčelníci na shromáždění v Salcburku ostře kritizovali kvůli nízké atraktivitě periodika.⁵⁶³ Ke stejnému kroku jako Kupka byli ochotni také Otto Voigt z periodika *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* a Leopold Slepiza z novin *Deutscher Turner-Hort*. Oba se totiž stali hromosvodem „stížnost[í] (...) [a] opovržliv[ých] výrok[ů]“.⁵⁶⁴ Svého místa se hodlali „s největším potěšením“⁵⁶⁵ zřít, jakmile svaz za ně najde adekvátní náhradníky.⁵⁶⁶ Těch se ale – podle očekávání – nedostávalo. Ani Karlu Bimaßlovi se v roce 1921 nedařilo sehnat zájemce o post výkonného redaktora, z kterého se chtěl uvolnit. Leopolda Steiningera musel dlouho přemlouvat a ten se nakonec místa, které „v žádném případě není záviděníhodné“,⁵⁶⁷ chápal s pramalým nadšením. Z redakčních postů, které slibovaly jen lopotu a nevděčnost, se vyvíjel černý Petr. Pro zdar novin to rozhodně nebyla dobrá výchozí pozice. I kdyby však černého Petra dostal do rukou sebezkušenější, sebezdatnější a světonázorově sebespolehlivější jedinec, turnerská periodika by nadále zůstávala obtížně ovladatelným molochem, protože jejich funkčnost podvazoval především štáb nespolehlivých přispěvatelů.

Ve studovaném období se z některých funkciónářů turnerských svazů zformovala dopisovatelská elita. K ní patřily, jak vysvětlila druhá podkapitola, rovněž význačné osobnosti z jiných spřátelených organizací. Zejména periodika svazů DTB, TKDÖ, DTB 1919 a DTV si od této elity slibovala pravidelný přísun kvalitních článků s „völkisch“ tematikou. Třebaže se mnozí pisatelé velice činili a v novinách se jejich jména pod články vyskytují často, celkově spolupráce povážlivě vážla. Výkonný redaktor novin *Deutschösterreichische Turnzeitung* Leopold Steininger musel téměř celou rubriku *Rundschau* psát sám⁵⁶⁸ a vedoucí redaktor

---

⁵⁵⁸ [Karl Bimaß], Aus dem Berichte des Turner-Hort-Schriftleiters beim 8. Bundesturntage, in: *Deutscher Turner-Hort* 18, 1908, 15, s. 154; [Alfred Schmarada / Karl Potpeschnigg / Anton Reiß], Kreisturnratsitzung. Zweite Sitzung, Wien, Kanzelei des Kreisturnrates, am 4. Mai 1913, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 39, 1913, 20, s. 271–275, zde s. 274.

⁵⁵⁹ Verhandlungsschrift (jako pozn. 181), s. 61.

⁵⁶⁰ Tamtéž.

⁵⁶¹ Walde / [Alfred] Schmarada, Kreisturnratsitzung. Vierte Kreisturnratsitzung in Wien (Johanneshof) am 4. März 1906, in: *Deutschösterreichische Turn-Zeitung* 32, 1906, 10, s. 85–89, zde s. 88; Sitzung des Bundesturnrates, 1926, 2, s. 25.

⁵⁶² Ludwig Protz, Ein neuer Beginn! Abschluß und Auftakt, in: *Gau-Bote* 3, 1926, 1, s. 1–2, zde s. 2.

⁵⁶³ [Otto] Voigt / R. Fuchs, Gauturnwareversammlung am 16. April 1911 in Salzburg, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 37, 1911, 20, s. 257–262, zde s. 261; Kreisturnratsitzung. Fünfte Sitzung, Wien, Kanzelei des Kreisturnrates, am 14. Mai 1911, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 37, 1911, 22, s. 285–289, zde s. 286, 288; Steininger, „Dö. Tz.“ (jako pozn. 140), s. 457.

⁵⁶⁴ Fischer / Haberditz, Verhandlungsschrift (jako pozn. 387), s. 185.

⁵⁶⁵ Otto Schäffler, Dritter ordentlicher Bundesturntag zu Wien, in: *Deutscher Turner-Hort* 5, 1895, 20, s. 161–163, zde s. 162.

⁵⁶⁶ Otto Voigt, Nachschrift betr. Punkt 5., in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 18, s. 230.

⁵⁶⁷ Steininger, *Bundesturnzeitung* (jako pozn. 142), s. 126.

⁵⁶⁸ Steininger, „Dö. Tz.“ (jako pozn. 383), s. 462.

Klaudius Kupka se v roce 1908 cítil přispěvateli doslovně „nech[án] ve štychu“, ⁵⁶⁹ takže „po určitou dobu vládl nedostatek hlavních článků“. ⁵⁷⁰ Ještě dramatičtěji se situace vyvíjela paralelně v periodiku *Deutscher Turner-Hort*. Malý počet spolupracovníků, na který si Leopold Slepiza stěžoval v roce 1897, ⁵⁷¹ se během následujících deseti let příliš nerozrostl a Karl Bimaßl si turnerskému sněmu v roce 1908 posteskl, že nezná žádné jiné periodikum, které by si muselo vystačit s tak nepatrnou hrstkou dopisovatelů. ⁵⁷² Jeho „žalozpěv“ ⁵⁷³ nad nouzí o články s turnerskou a „völkisch“ tematikou vyzněl naprázdno. Před delegáty desátého turnerského sněmu v Chebu v roce 1912 mluvil Bimaßl již zcela rezignovaně o tom, jak mu nezbylo nic jiného, než si opět v mnoha ohledech vypomoci sám. ⁵⁷⁴

Bimaßlův nářek je o to tragičtější, uváží-li se, že roku 1912 uplynula v DTB již čtyři léta od zřízení instituce „dietwartů“. Přes nepopiratelnou pomoc, kterou mnozí tito činovníci poskytli svazovým novinám, rozhodně nelze tvrdit, že by jejich instituce jako celek byla rezervoárem spolehlivých dopisovatelů. Problematickou kooperaci s „dietwarty“ znal ze své zkušenosti nejlépe Otto Voigt z redakce novin *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*. Četným nadšencům, jako třeba župnímu „dietwartovi“ Brandlovi, vděčil sice za nejeden příspěvek, současně však už v roce 1921 „s obavami hled[ěl] do budoucna“ ⁵⁷⁵ a netušil, čím noviny naplní, pokud dodanou látku spotřebuje a „dietwarti“ mu žádnou novou nepošlou. I přes příslib finanční odměny za „hodnotné příspěvky s turnerským a völkisch obsahem“ ⁵⁷⁶ se okruh spolupracovníků redakce nenavýšil podle očekávání a Voigt „dietwarty“ podezřívá, že ho navzdory prosbám nechávají odkázaného na sebe sama záměrně. ⁵⁷⁷ Ani Josefu Ullrichovi, který byl počátkem roku 1925 s velkými nadějemi pověřen vedením rubriky *Der Dietwart*, se nepodařilo svým entuziasmem strhnout „dietwarty“ k intenzivnější práci pro noviny. „Z přibližně 1 000 dietwartů“, ⁵⁷⁸ těchto „našich duchovních vůdců“, ⁵⁷⁹ jich do konce roku pro kooperaci s novinami získal k hořkému zklamání pouze kolem 20. V DTB 1919, kde instituce „dietwartů“ trpěla stejnými nešvary jako v DTV, musela situace vypadat podobně, jak dokládají zprávy o problémech při obstarávání materiálů pro krajské přílohy. ⁵⁸⁰

„Völkisch“ příspěvky v novinách turnerských svazů nesmí budít dojem, že za nimi stála rozvětvená a harmonicky spolupracující síť dopisovatelů. Turnerská periodika nevypadala tak, jak si svazy přály. Byla naopak výsledkem improvizace vyplývající z permanentního nedostatku článků. Kdyby funkcionáři – na prvním místě „dietwarti“ – dostáli svým závazkům, byly by svazové plátky nesrovnatelně údernější. Zatímco výchovně-

---

⁵⁶⁹ [Alfred] Schmarda / Karl Potpeschnigg / August Feierle, Kreisturnratsitzung. Dritte Sitzung, Wien, Kanzlei des Kreisturnrates, am 16. Mai 1909, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 35, 1909, 23, s. 293–296, zde s. 293.

⁵⁷⁰ Tamtéž.

⁵⁷¹ L[eopold]. Slepiza, Ein Mahnwort, in: *Deutscher Turner-Hort* 7, 1897, 1, s. 7.

⁵⁷² [Bimaßl], Aus dem Berichte (jako pozn. 558).

⁵⁷³ [Bimaßl], Bericht (jako pozn. 557).

⁵⁷⁴ Tamtéž.

⁵⁷⁵ Otto Zettler / Josef Truntschka, Verhandlungsschrift über die am 27. Erntemond (August) im Posthof zu Töplitz-Schönau abgehaltene Verbandsturnratsitzung, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 2, 1921, 20, s. 200–202, zde s. 201.

⁵⁷⁶ Truntschka / Zettler / Haberditz, Verhandlungsschrift (jako pozn. 182), s. 85.

⁵⁷⁷ Voigt, Nachschrift (jako pozn. 566).

⁵⁷⁸ Josef Ullrich, Etwas von „Mitarbeit!“. Eine Jahresschlußbetrachtung des Schriftleiters, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 24, s. 427.

⁵⁷⁹ Tamtéž.

⁵⁸⁰ Oskar Sieber, Aufruf, in: *Alpenländische Turnzeitung*. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes. Beilage 4 des 3. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Hornung 1922, s. 9; Gr., Bezirksdietwarteversammlung in Innsbruck, in: *Mitteilungen des Kreises 4 Tirol und Vorarlberg des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 15 des 8. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Mai 1927, s. 41–42, zde s. 42.

vzdělávací texty od dopisovatelské elity na sebe nechávaly čekat, ze spolků, žup a krajů proudily zprávy o závodech, valných shromážděních a nejrozličnějších slavnostech. S těmito příspěvky vystávaly výkonným redaktorům nezměrné technické potíže, které dozajista provázaly i některé texty elitních dopisovatelů: v redakcích se scházely nepřehledně načmárané texty na kusu utrženého papíru vedle „metr dlouhých“⁵⁸¹ protokolů a detailních reportáží, které musely být „kompletně přepracovány“.⁵⁸² Dlouhé noci nastaly redaktorům zejména tehdy, když takovéto příspěvky dorazily těsně před uzávěrkou nebo, jak se nezdálo, stávalo, těsně po ní.⁵⁸³

Před všemi těmito problémy, které byly spjaté s dodáváním článků, měli redakci novin *Deutsche Turn-Zeitung* po první světové válce uchránit „pressewarti“. Jejich takzvaná vnitřní práce spočívala v sepisování tematicky rozmanitých a stylisticky vybroušených článků pro svazové periodikum DT. Analýza systému „pressewartů“ vynesla na světlo četné podobnosti se systémem „dietwartů“. Nic však obě dvě instituce vzájemně nepřipodobňovalo tak jako jejich pochybná efektivita. Předáci svazu DT zprvu evidentně vůbec nepochopili záměry a vize Franze Paula Wiedemanna. Právě proto asi spolek „Verein Deutsche Turnpresse“ i Tiskový výbor nenalézaly ještě v roce 1922 u vedení svazu DT pražádné porozumění.⁵⁸⁴ Mezi tiskovými úřady a svazovými řídicími orgány tak panovalo jakési komunikační vakuum, které bylo překonáváno velice zvolna a které dozajista nezůstalo bez vlivu na těžkopádný zrod instituce „pressewartů“. Ta byla v roce 1924 označena jednou za „nevlastní dítě“⁵⁸⁵ svazu, podruhé za „největší problémové dítě v našem DT“.⁵⁸⁶ Třebaže instituce později zahrnovala přes 3 000 členů, existovaly spolky, „které žádného pressewarta nem[ěly]“⁵⁸⁷ a které nic nevěděly ani o Wiedemannově periodiku *Deutsche Turnpresse*.

Zda všech 3 000 pisatelů stoprocentně odpovídalo Wiedemannově představě vzorného „pressewarta“, je navíc nadmíru sporné. Ze třetí kapitoly jsou známy rozdíly mezi utopickým ideálem dokonalého „dietwarta“ a strohou realitou. Jestliže školicí kurzy, jednání, speciální manuály a nadto ještě příloha v novinách nebyly s to během tří desetiletí vytvořit jednotnou a fungující skupinu „dietwartů“, proč by tytéž vzdělávací mechanismy měly být během jednoho desetiletí úspěšné v případě „pressewartů“? Zprávy v pramenech skutečně dokládají, že mnozí „pressewarti“ sice svou práci měli rádi, jinak ale naprosto paběrkovali.⁵⁸⁸ Se ziskem honosně znějícího titulu „pressewarta“ turneři zkrátka nebyli automaticky obdarováni spisovatelským nadáním a četné reportáže, které sepsali pro noviny *Deutsche Turn-Zeitung*, mají blíže ke školním slohovým cvičením nežli ke svižně psanému, informativnímu a „osvětovému“ zpravodajství. Tento diletantismus „pressewartů“ měl za následek rozpačitou reakci mezi členy DT. Zatímco některým turnerům se „pressewarti“ zdáli příliš vlažní, jiní je považovali za přehnaně zapálené. Když k tomu všemu ještě „pressewart“ ve svém postu zpychl,⁵⁸⁹ je nasnadě, že jeho popularita ve spolku strmě klesala. „Začasté to není žádná radost být pressewartem,“⁵⁹⁰ bilancoval v roce 1930 Wiedemann.

⁵⁸¹ [Bimaß], Bericht (jako pozn. 557).

⁵⁸² [Bimaß], Aus dem Berichte (jako pozn. 558).

⁵⁸³ 15. (ordentlicher) Kreisturntag abgehalten am 8. September 1912 in der Turnhalle in Leitmeritz, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 38, 1912, 39, s. 505–517, zde s. 516; *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 7, 1926, 9, s. 125; *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 9, 1928, 24, s. 376.

⁵⁸⁴ Heinrich Kampmann, *Deutsche Turnerschaft und Presse*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 67, 1922, 30, s. 323.

⁵⁸⁵ Schlegel, *Die Presse* (jako pozn. 227), s. 137.

⁵⁸⁶ W. Oberhoff, *Das Turnpressewesen*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 50, s. 660.

⁵⁸⁷ Fritz Spreyer, *Noch mehr Pressedienst; ein Mahnwort zur rechten Zeit*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 73, 1928, 11, s. 183.

⁵⁸⁸ Altenburg, *Turnerpressdienst* (jako pozn. 314), s. 539.

⁵⁸⁹ Spreyer, *Pressedienst* (jako pozn. 200), s. 32–33.

⁵⁹⁰ Wiedemann, *10 Jahre* (jako pozn. 195), s. 174.

O úspěších vnější práce „pressewartů“ nebylo už svého času nic známo. Wiedemann a jeho kolegové z řídicích turnerských tiskových orgánů nemohli mít při sebelepší vůli přehled, kolik příspěvků „pressewarte“ různým redakcím rozeslali a kolik jich redakcemi nakonec bylo uveřejněno. Produktivita „pressewartů“ ale zřejmě nebyla závratná, neboť i zpravodaj *Pressedienst der Deutschen Turnerschaft*, v němž chtěl Wiedemann pro denní tisk shrnovat nejrelevantnější zprávy „pressewartů“, se nedočkal prakticky vůbec žádné podpory. Většina z toho mála, co do zpravodaje bylo dodáno, se navíc zcela míjelo s Wiedemannovými požadavky.⁵⁹¹ Je mimo jakoukoli pochybnost, že se mnoho textů od „pressewartů“ na stránky denního tisku dostalo a že se svaz DT díky tomu postupně vymaňoval ze své informační izolace. Leč „pressewarte“ vynaložili rovněž spoustu práce, která nakonec přišla vniveč.

S velkou opatrností je možné konstatovat, že vnější tisková práce v DT byla svým nepřilíživě přesvědčivým výsledkem srovnatelná s podobnými akcemi rakousko-uherských, rakouských a československých turnerských organizací. V TKDÖ prý nedokázal správce ani výkonný redaktor svazového periodika posoudit, zda náklady vynaložené na vznik zpravodajského věstníku *Korrespondenz* přinášejí užitek, protože z novin, kterým byl věstník zasílán, nepřicházela žádná zpětná vazba.⁵⁹² Výkonný redaktor Leopold Steininger ovšem tušil, že svazový zpravodaj asi příliš využíván není.⁵⁹³ Vedení svazu TKDÖ tudíž neustále kolísalo mezi zachováním a zrušením plátku *Korrespondenz* a Alfred Schmarda tento věstník nakonec po vypuknutí první světové války přestal vydávat s odůvodněním, že o něj „teď zjevně není zájem“.⁵⁹⁴ Naopak vrchní „pressewart“ Josef Ullrich z DTV se holedbal svědomitou a vlivnou tiskovou propagandou.⁵⁹⁵ Výsledky Ullrichovy práce musí být ještě podrobeny soustavnějšímu studiu, i tak je již nyní jasné, že ne vše v jeho tiskové kanceláři probíhalo harmonicky. Nebo snad dokázal Ullrich hravě přechíst a zodpovědět „ne méně jak 5 713 dopisů a listů“, ⁵⁹⁶ které mu přišly v roce 1932? A opravdu ho „dietwarte“ a „pressewarte“ zásobovali kvalitními zprávami pro denní tisk?

O tom lze pochybovat tím spíše, pohlédne-li se na bědnou situaci Ullrichova kolegy z DTB 1919. Willi Buch ve své tiskové agentuře investoval do zpravodajství nesrovnatelně více času a úsilí, než kolik nakonec sklízel plodů. Vinu na tom nenesl sám. Konkrétně v jeho případě podávají prameny informace o tom, že se při výkonu vnější tiskové práce potýkal s velmi podprůměrnou podporou turnerů. Místo zamýšleného kooperativního projektu tak provozoval jakýsi „one-men“-podnik. „Dost velká část funkcionářů význam námi zřízené tiskové centrály ještě nepochopila,“⁵⁹⁷ posteskl si Buch v roce 1925, a protože turnerské spolky na jeho další urgence nereagovaly, obrátil se s prosbou o pomoc na župní a krajské funkcionáře.⁵⁹⁸ Ovšem s odhodlaným nadšením „duchovn[ě] háj[it] a šíř[it] světónázor turnerského svazu“⁵⁹⁹ se nesetkal zřejmě ani zde,⁶⁰⁰ takže o celém projektu bylo v novinách

⁵⁹¹ Breithaupt, *Pressedienst* (jako pozn. 212).

⁵⁹² Kreisturnratsitzung. Siebente Sitzung, Wien, Kanzlei des Kreisturnrates, am 26. und 27. Mai 1912, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 38, 1912, 25, s. 318–320, zde s. 319.

⁵⁹³ [Leopold Steininger]-er, *Turnen und Presse*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 39, 1913, 1, s. 6.

⁵⁹⁴ [Alfred Schmarda / Anton Reiß], *Kreisturnratsitzung. Sechste Sitzung*, Wien, Kanzlei des Kreisturnrates, am 23. April 1916, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 42, 1916, 19/20, s. 73–75, zde s. 73.

⁵⁹⁵ *Verbandsturnratssitzung* (jako pozn. 98), s. 349.

⁵⁹⁶ *Bericht* (jako pozn. 251), s. 158.

⁵⁹⁷ Willi Buch, *Von der Reichsdeutschen Geschäftsstelle*, in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes. Beilage 18 des 6. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 15. Herbstmond 1925*, s. 59.

⁵⁹⁸ Max Blochwitz / Willi Buch, *Von der Reichsdeutschen Geschäftsstelle*, in: *Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 23 des 6. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 11. Nebelmond 1925*, s. 100.

⁵⁹⁹ Max Blochwitz / Willi Buch, *Von der Reichsdeutschen Geschäftsstelle*, in: *Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 17 des 7. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 11. Brachmond 1926*, s. 63.

⁶⁰⁰ Viz také např. Blochwitz / Buch, *Von der Reichsdeutschen Geschäftsstelle* (jako pozn. 255), s. 4.

Bundesturnzeitung stále méně a méně zpráv. Ke konci 20. let 20. století vycházel zpravodajský věstník *Vorzeitung* namísto třikrát do měsíce už jen „podle potřeby, ale přinejmenším jednou měsíčně“.⁶⁰¹ Brzy asi zanikl úplně. Když totiž Buch v roce 1931 začal s publikováním věstníku *Nachrichtendienst der völkischen Turnbewegung*, uvedl, že nové periodikum navazuje na zpravodaj *Vorzeitung*, „kdysi vydávaný říšskoněmeckým jednatelstvím“.⁶⁰²

Jak vidno, vznik svazových periodik byl nesmírně bolestný proces. Redaktoři nedokázali svým povinností dostát a nezdárka čelili ostré kritice. Dopisovatelská elita zase nebyla schopná poskytovat obsahově a stylisticky vhodné články ani pro centrální orgány svazů, ani pro zpravodajské věstníky, které měly být zdrojem informací pro denní tisk i lokální svazová periodika. Ovšem nejen redakce a přispěvatelé nesli vinu na tom, že svazové turnerské noviny představovaly velmi těžkopádně fungující indoktrinační strategii. Též samotná klientela přispěla k nezdaru svým dílem. Rozbor problémů, které provázely navyšování počtu odběratelů, učiní tento aspekt zcela zjevným.

Nejedna strategie, která měla intenzifikovat odbyt svazového tisku, se vyjevila jako absolutně nefunkční. Dokonce i strategie založené na vstřícnosti neměly požadovanou odezvu. Například k prodeji periodika *Deutschösterreichische Turnzeitung* přímo na cvičišti se v TKDÖ do roku 1911 odhodlalo pouhých 157⁶⁰³ turnerských spolků z celkových 774.⁶⁰⁴ Důvody nepřiliš velkého úspěchu byly podle Karla Kratkého dva. Zdálo se mu zaprvé, že se „vedení našich turnerských spolků, náčelníci a předcvičitelé zdráhají vykonávat opravdovou a hodnotnou völkisch práci“.⁶⁰⁵ Ve spolcích chyběly osobnosti, které by sdílely Kratkého zapálení a které by byly ochotné po jeho vzoru kusový prodej organizovat. Zato se prý všude našla spousta „pochybovačů, odmítačů, ba dokonce odpůrců“.⁶⁰⁶ Zadruhé byl Kratky přesvědčen, že vedení periodika nevytvářelo na spolky dostatečný nátlak, aby kusový prodej realizovaly.⁶⁰⁷ Zdrženlivost redakce lze nicméně vysvětlit tím, že prodej novin na cvičišti vnesl naprostý chaos do jejího účetnictví.⁶⁰⁸ Počet požadovaných kusů se totiž se strany spolků permanentně měnil a s placením to také nevypadalo nejlépe⁶⁰⁹ – jeden spolek se omlouval, že „odběratel odcestoval, neznámo kam“,⁶¹⁰ jiný zase, že se záznamy o odběru „ztratily, nebo vůbec nebyly pořizovány“.⁶¹¹

Žádná ze strategií však nebyla tak problematická jako povinný odběr. Většina turnerských spolků k této povinnosti cítila nechuť, ne-li přímo odpor. Svůj nesouhlas signalizovaly spolky již před konáním turnerských sněmů, na kterých se o kvótách povinného odběru mělo jednat. Roku 1905, kdy se DTB připravoval na sedmý svazový sněm, zaznívala ze spolků rozhodná nevole vůči plánu prosadit na sněmu všeobecný povinný odběr.⁶¹² Výkonnému redaktorovi novin *Deutscher Turner-Hort* Karlu Bimaßlovi přicházely dopisy s obavami, že kvůli nutnému navýšení členského příspěvku spousta turnerů ze spolků

⁶⁰¹ Sitzung (jako pozn. 255), s. 65.

⁶⁰² Buch, *Nachrichtendienst* (jako pozn. 256).

⁶⁰³ O několik čísel později bylo k tomuto výsledku připočteno dalších 18 spolků. Der Verschleiß der „Deutschösterreichischen Turnzeitung“ auf dem Turnboden, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 37, 1911, 18, s. 228–229, zde s. 229.

⁶⁰⁴ Der Verschleiß der „Deutschösterreichischen Turnzeitung“ auf dem Turnboden, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 37, 1911, 15, s. 189–190, zde s. 190.

⁶⁰⁵ Kratky, Für unsere Turnzeitung (jako pozn. 296), s. 588.

⁶⁰⁶ Kratky, Unsere geistige (jako pozn. 96), s. 371.

⁶⁰⁷ Tamtéž.

⁶⁰⁸ Steininger, „Dö. Tz.“ (jako pozn. 140), s. 457.

⁶⁰⁹ Tamtéž.

⁶¹⁰ [Alfred] Scharda / Anton Reiß, Kreisturnratsitzung. Dritte Sitzung, Wien, Kanzlei des Kreisturnrates, am 7. Dezember 1913, s. 693–698, zde s. 696.

⁶¹¹ Tamtéž.

⁶¹² Karl Bimaßl, Zur Turnerhortfrage, in: *Deutscher Turner-Hort* 15, 1905, 11, s. 93–94, zde s. 93.

vystoupí a nikdo do spolků nebude chtít vstoupit.⁶¹³ Bimabfl z dopisů vyvozoval, že by tato situace nastala „především v takových místech, kde existují turnerské spolky též jiných svazů“.⁶¹⁴ Jinými slovy řečeno by všeobecný povinný odběr působil kontraproduktivně, neboť by někteří turneři při vidině nových poplatků raději přestoupili do světónázorově konkurenčního spolku. Sněm nakonec schválil pouze zahájení sondáží,⁶¹⁵ některé velké a vlivné spolky z Aše, Chebu či Salcburku ale bryskně namítly, že nápad tak jako tak nebudou podporovat.⁶¹⁶

Stejný povyk se spustil v DTV o více jak 20 let později, když svazový „dietwart“ Karl Binder vyrukoval s ideou nahradit všeobecným povinným odběrem dosavadní úzus jednoho exempláře na 15 turnerů. „Jistá sorta takzvaných turnerských bratří[*], jež] řv[ou] (...) pokaždé,“⁶¹⁷ když něco není podle jejich libosti, byla evidentně mnohem početnější, než se domníval jeden z Binderových příznivců.⁶¹⁸ Navzdory ujišťování, že kvůli novince nebudou turneři muset sahat hluboko do kapsy, rozšířil „přízrak“⁶¹⁹ povinného odběru v některých župách totální paniku – náhle se řešilo, jak se „od všech výkonných členů jednotlivých turnerských spolků“⁶²⁰ budou obstarávat poplatky za odběr. Sám vrchní „dietwart“ župy „Schönhengst Turngau“ Anton Mudrak choval „technické a materiální pochybnosti“⁶²¹ župa „Oder-Turngau“ hlásila, že s Binderovým návrhem u spolků „ztroskotat[*a]*“⁶²² a jasně se proti všeobecnému odběru vyjádřili také „dietwarti“ župy „Mittelmährischer Turngau“ (Středomoravská turnerská župa), kteří jej „vzhledem k chybějící disciplíně považ[*ovali*] prakticky za neproveditelný“.⁶²³ Pod nátlakem kritiky Binder za svého zarputilého stanoviska ustoupil a jak uvedla třetí podkapitola, svazový sněm v roce 1928 schválil nakonec zásadu jednoho exempláře novin na sedm platících členů, tedy kvótu, o které Binder ještě o několik měsíců dříve pohrdlivě prohlásil, že „nás k vysněnému cíli nepřived[*e*] a zase nás nech[*á*] stát v půli cesty“.⁶²⁴*

Skeptické hlasy z turnerských spolků byly předzvěstí toho, co muselo přijít po zavedení kvót. Žádný turnerský svaz ve studovaném období sice všeobecný povinný odběr nezavedl a při jednání o kvótách se delegáti sněmů s ohledem na nevraživost spolků neustále uchylovali ke kompromisům, i tak vyvolávala nová usnesení silně negativní reakce. Navíc byly kvóty v turnerských spolcích k nezměrnému vzteku svazových funkcionářů bohorovně ignorovány. Nejednalo se přitom o fenomén, který trval jen krátce nebo který by byl omezený jen na určitou lokalitu. Po celé sledované období a ve všech svazech spolky předepsané kvóty nedodržovaly, ať už jejich výše byla jakákoli. V říšskoněmeckém DT činilo před první světovou válkou čteným spolkům problém odebírat i jeden jediný povinný exemplář. Podle statistického průzkumu nepobíralo svazové noviny roku 1889 plných 17 % spolků. V některých krajích byl poměr ještě vyšší. Periodikum *Deutsche Turn-Zeitung* se nedostalo téměř do čtvrtiny spolků v turnerských krajích „Turnkreis V – Unterweser und Ems“ (Turnerský kraj V – Dolní Vezera a Emže) a „Turnkreis VI – Hannover und Braunschweig“ (Turnerský kraj V – Hannover a Brunšvik). Rekord držel „Turnkreis I –

---

⁶¹³ Tamtéž.

⁶¹⁴ Tamtéž.

⁶¹⁵ Siebenter ordentlicher Bundesturntag (jako pozn. 344), s. 123.

⁶¹⁶ Tamtéž.

⁶¹⁷ H., *Turnzeitung und Turnverband*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 9, 1928, 5, s. 58.

⁶¹⁸ Tamtéž.

⁶¹⁹ R. W. M., *Pflicht- oder freiwilliger Bezug der Turnzeitung*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 9, 1928, 6, s. 76.

⁶²⁰ [Binder], *Zum Pflichtbezug* (jako pozn. 321), s. 99.

⁶²¹ Fischer / Haberditz, *Verhandlungsschrift* (jako pozn. 428), s. 129.

⁶²² Tamtéž.

⁶²³ Tamtéž.

⁶²⁴ [Binder], *Zum Pflichtbezug* (jako pozn. 321), s. 99.

Nordosten“ (Turnerský kraj I – Severovýchod), v němž se bez novin obešlo na 28 % spolků.⁶²⁵ Situace zůstávala v dalších letech tristní a ještě se zhoršovala. Roku 1894 žádný exemplář nepobíralo 994 spolků z celkových 5 312⁶²⁶ a o pět let později se procentuální podíl jednot bez novin *Deutsche Turn-Zeitung* navýšil na 30.⁶²⁷ Do první světové války došlo ke zlepšení, přesto v roce 1913 z 11 491 spolků bezmála 2 000 povinný odběr nedodržovalo.⁶²⁸

Nulu v počtu odebíraných kusů hlásily i některé spolky v DTB. Sice jich v roce 1910 bylo pouhých 15, leč ve svazu tenkrát již platila kvóta jednoho novinového exempláře na deset členů. Aby se jí celoplošně dosáhlo, musel by se odbyt zvýšit o 169 kusů, spočítal rozhořčený Friedrich Rudolf Zenker.⁶²⁹ Během následujících let se změnilo jen málo a za první světové války se systém povinného odběru samozřejmě zcela zhroutil. Když probíhala unifikace předválečných turnerských svazů do DTB 1919, hodlal Karl Bimaßl učinit za periodikem *Deutscher Turner-Hort* tlustou čáru a s nadějí pohlížel na připravované noviny *Bundesturnzeitung*. Jenomže kontinuita mezi DTB a DTB 1919 se krom jiného projevovala rovněž přetrváváním starých zlořádů, takže ještě ve výroční statistice pro rok 1929 ukazovala čísla u tří turnerských krajů, „jak špatně je na tom ve všech spolcích dodržování povinného odběru“.⁶³⁰

Nelze se ubránit dojmu, že spolky činily vše proto, aby se své povinnosti vyhnuly. První číslo novin *Bundesturnzeitung* už bylo v přípravě a Karl Bimaßl stále marně čekal na seznamy odběratelů, kterým měly být do turnerských spolků povinné výtisky zasílány.⁶³¹ Na stole je redakce zkompletované neměla, ani když už úvodní číslo bylo na světě.⁶³² Nastal březen a dopisy ze žup stále nedorazily.⁶³³ Ruku si tak tvůrci periodika *Bundesturnzeitung* mohli svorně podat s Ottou Voigtem z DTV, kterému se v roce 1929 po zavedení kvóty jednoho výtisku svazových novin na sedm platících členů vracely rozeslané exempláře s poznámkami „Nepřijato!“⁶³⁴ nebo „Zpět, neboť neobjednáno!“⁶³⁵ Správce novin Voigt psal spolkům desítky dopisů s prosbou o aktualizaci seznamu odběratelů, ale výsledek veškerých proseb a výzev byl dle slov výkonného redaktora Josefa Ullricha „žalostný“,⁶³⁶ protože „spol[ky] nedodržíj[í] žádný pořádek a naše dopisy necháv[ají] bez povšimnutí“.⁶³⁷ A tak roku 1931 redakce stále dostávala nazpátek výtisky, „jejichž adresát před měsíci zemřel, odstěhoval se nebo byl povolán k armádě“.⁶³⁸

Jiné spolky zase zvolily strategii neznalosti. O takzvaném Lineckém usnesení z roku 1919, dle něhož se výše povinných kusů odvíjela od počtu turnerů a turnerek s hlasovacím a

---

⁶²⁵ Goetz, Statistische Erhebung (jako pozn. 368), s. 488.

⁶²⁶ Ferd[inand]. Goetz, Erhebung des Bestandes innerhalb der Deutschen Turnerschaft am 1. Januar 1895, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 40, 1895, 28, s. 589–591, zde s. 589–590.

⁶²⁷ [Hugo] Rühl, Erhebung des Bestandes innerhalb der Deutschen Turnerschaft am 1. Januar 1900, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 45, 1900, 30, s. 609–613, zde s. 612.

⁶²⁸ Allgemeines Ergebnis, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 59, 1914, 30, s. 571.

⁶²⁹ [Friedrich Rudolf Zenker], Turner-Hortliches!, in: *Deutscher Turner-Hort* 20, 1910, 9, s. 95.

⁶³⁰ Zur Standeserhebung 1929, in: *Bundesturnzeitung* 11, 1930, 12, s. 163–165, zde s. 164.

⁶³¹ *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 1, 1920, 1, s. 3–4, zde s. 3.

⁶³² Tamtéž.

⁶³³ Karl Bimaßl, *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 1, 1920, 7, s. 52–53, zde s. 53.

⁶³⁴ [Otto] Voigt, Mitteilungen der Verwaltung, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 10, 1929, 10, s. 151.

⁶³⁵ Tamtéž.

⁶³⁶ [Josef] -[Ul]lr[ich]-, Vom Bezuge und von der Bezahlung unserer Turnerzeitung, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 10, 1929, 13, s. 200–201, s. 200.

⁶³⁷ Tamtéž, s. 201.

⁶³⁸ Verbandsvereine, bringt doch endlich Ordnung in die Bezieherlisten der Turnzeitung, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 10, s. 153.

volebním právem, prý „mno[ho] malý[ch] a nově založený[ch] [turnerských] spolků“⁶³⁹ v DTB 1919 nevědělo. Spolky, které s usnesením byly obeznámeny, si jej zase vykládaly po svém. Někde totiž bylo hlasovací a volební právo odvislé od složení zkoušky z „völkisch“ znalostí, jinde zase turnerky neměly vůbec žádná členská práva.⁶⁴⁰ Dokud DTB 1919 v roce 1927 Linecké usnesení neprecizoval tak, že jeden exemplář měl připadnout na čtyři turnery, kteří platí členský příspěvek, pobírala spousta turnerských spolků mnohem méně kusů, než svaz literou směrnice z roku 1919 zamýšlel. Jestliže některé spolky odvozovaly počet povinných kusů od příliš nízkého počtu členů neúmyslně, jiné spolky manipulovaly s čísly zcela vědomě, jak dosvědčují pokoutné číselné machinace, ke kterým se ne jeden spolek uchýlil.

Už v roce 1925 sestavil Hubert Mika, vrchní „dietwart“ z župy „Steinfeld-Turngau“ svazu DTB 1919, pozoruhodnou tabulku svých župních spolků. V prvním sloupečku spočítal, kolik kusů novin by spolky měly správně odebírat, v druhém sloupečku stálo, kolik odebírají podle údajů ve statistikách, a do třetího sloupečku uvedl, kolik odebírají ve skutečnosti. Nejkriklavější rozdíl vykazoval spolek „Deutscher Turnverein Liesing“ (Německý turnerský spolek Liesing), který pobíral 26 exemplářů, do statistiky jich nahlásil 40, ovšem na základě povinného odběru jich byl povinen objednávat 70.⁶⁴¹ Jako liesinský spolek balamutil svazovou radu nespočet dalších spolků. V roce 1927 dokonce vypukl v DTB 1919 interní skandál, když při revizi výročních statistik tří turnerských krajů vyšlo najevo, že do krajských statistických formulářů byly zaneseny „zcela nesprávné údaje o odběru novin *Bundesturnzeitung* [kurzíva M. K.]“.⁶⁴² Předseda turnerského kraje „Turnkreis Steiermark und Kärnten“ Karl Holtei spolky svého území podezřívá, že se nedopustily početního omylu, ale že si fantaskní „hausnumera“⁶⁴³ vybásnily proto, aby „předstíral[y] plnění povinného odběru“.⁶⁴⁴ Vůbec nejnápaditější způsob, jak obejít povinný odběr zvolily spolky, které o sobě prohlásily, že přestaly existovat. Rakouskému spolku „Turnverein Schlins“ (Turnerský spolek Schlins) by podvod býval i prošel, kdyby se 12 jeho turnerů náhle neobjevilo na závodech župy „Vorarlberger Turngau“ (Předarlberská turnerská župa).⁶⁴⁵

Proti vlačnosti spolků nedisponovala vedení svazů vůbec žádnými účinnými sankcemi, stejně jako nezmohla nic proti chybějícím „dietwartům“ nebo proti prázdným knihovním regálům ve spolcích. Bylo sice nabádáno k turnerské obětavosti a poslušnosti, byly rozesílány upomínky z redakce i svazových turnerských rad,⁶⁴⁶ bylo všemožně apelováno na lokální funkcionáře, aby situaci ve spolcích kontrolovali,⁶⁴⁷ přesto se spolky, ať už patřily k tomu nebo onomu svazu, paličatě zpěchovaly kvóty dodržovat. V DTB 1919 nedokázaly neutěšený stav zlepšit ani například seznamy hanby, které na stránkách svazového periodika

⁶³⁹ [Ernst Wichert], Kreisdietericht, in: Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 16 des 7. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 1. Brachmond 1926, s. 57.

⁶⁴⁰ Zum Pflichtbezüge der *Bundesturnzeitung* (jako pozn. 348).

⁶⁴¹ Hubert Mika, Vom Gaudietwarte, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich). Beilage 6 des 6. Jahrganges der „*Bundesturnzeitung*“ vom 15. Lenzmond 1925, s. 41.

⁶⁴² *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 10, s. 133.

⁶⁴³ Zum Kreisturntag 1927. Bericht des Kreisobmannes Univ.-Prof. Dr. Karl Holtei, erstattet am Kreisturntage in Klagenfurt (19. Lenzmonat 1927), in: *Alpenländische Turnzeitung*. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 10 des 8. Jahrganges der „*Bundesturnzeitung*“ vom 1. Ostermonat 1927, s. 37–39, zde s. 38.

⁶⁴⁴ Tamtéž.

⁶⁴⁵ Werbet für die „*Bundesturnzeitung*“, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 17, s. 242–243, zde s. 243.

⁶⁴⁶ Např. Auszug aus der Verhandlungsschrift über die 5. *Bundesturnratssitzung* am 19. des Gilbhardt 1912 in Wien, 15., Mariahilferstraße 167 (Stadt Bamberg), in: *Deutscher Turner-Hort* 23, 1913, 1, s. 4–7, zde s. 5.

⁶⁴⁷ Např. Rühl, Erhebung (jako pozn. 627), s. 612; Paul Weitzer / Oskar Rager, Auszug aus der Verhandlungsschrift über die (38.) *Gesamt-Bundesturnratssitzung*, abgehalten am 4. des Brachmonds 1911 in Weigels Dreherpark, Wien, 12., Schönbrunnstraße, in: *Deutscher Turner-Hort* 21, 1911, 18, s. 249–250, zde s. 249; *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 9, 1928, 33, s. 505.

praktikovala redakce novin *Bundesturnzeitung* a v nichž byly jmenovitě pranýřovány spolky s nízkým počtem odebíraných novinových exemplářů.⁶⁴⁸

S vědomím překážek, jež provázely snahu o navýšení počtu odběratelů, lze konstatovat, že k turnerům doputovalo nesrovnatelně méně kusů svazových novin, než si redakce přály. V DTB namísto kýžených 100 % odebíralo noviny roku 1903 oficiálně pouhých 7,42 % příslušníků svazu⁶⁴⁹ a o devět let později 22,09 % členů.⁶⁵⁰ V DTB 1919 byl poměr zprvu ještě nižší – roku 1919 činil podíl turnerů, na které připadly všechny odebírané exempláře, 17,59 %.⁶⁵¹ Za šest let se tato cifra navýšila na rekordních 32,37 %, ⁶⁵² načež začala rapidně klesat, až se do roku 1932 snížila na 22,18 %.⁶⁵³ Pro TKDÖ, DTV a meziválečné DT se obdobně podrobné statistiky nezachovaly, přesto vyvolává domněnka, že by v těchto svazech byla situace znatelně lepší, upřímné pochybnosti.

Pro vedení svazů byla uvedena čísla těžkou ranou. V třetí podkapitole bylo vysvětleno, že vedoucí funkcionáři prahli po co nejvyšším počtu odběratelů, neboť ten jim zaručoval prestiž, vyšší zisk a pokrok v šíření světonázoru. Na prestiž mohli funkcionáři svazů vzhledem k rezervovanému nadšení turnerů pro svazový tisk rovnou zapomenout. Ještě bolestnější však pro ně bylo, že nízký počet odběratelů činil vydávání novin absolutně nerentabilním podnikem. Mezi privátními abonenty a turnerskými spolky se navíc rozmohl nemilý zvyk za dodávané noviny neplatit. K turnerům se tedy z redakcí dostávala periodika, ale v obráceném směru neplynul adekvátní tok peněz. O tom se dochovaly zprávy ze všech turnerských svazů s výjimkou DT, z čehož rozhodně nelze vydedukovat, že by odběratelé novin *Deutsche Turn-Zeitung* byli vzornými platiči. Redakce novin a vedení říšskoněmeckého svazu zřejmě volily diskrétní formu řešení problému, zatímco v DTB, TKDÖ, DTB 1919 a DTV byly finanční nesnáze obnažovány a diskutovány přímo na stránkách periodik, a to od samotného počátku existence svazových orgánů. Již v prvních ročnících se začaly opakovaně objeovat žádosti adresované privátním odběratelům i spolkům, aby splatili své dluhy.⁶⁵⁴

Minimálně od druhého ročníku si redakce nolens volens musely připustit, že finanční zdrženlivost odběratelů není náhodným a dočasným problémem. Neuhrazené částky narůstaly do neskutečných výší a jejich tíže stahovala redakce stále hlouběji ke dnu. Závěrem roku 1893, to znamená ke konci druhého ročníku, postrádala redakce periodika *Deutscher Turner-Hort* tři čtvrtiny ze sumy, kterou si slibovala z předplatného.⁶⁵⁵ Její dluh vůči tiskárně tím „náklad od nákladu“⁶⁵⁶ rostl. Čtenáři periodika svazu TKDÖ zase k 31. prosinci 1911 dlužili

⁶⁴⁸ *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 10, 1929, 6, s. 79.

⁶⁴⁹ Uebersicht der Gaue des Deutschen Turnerbundes nach dem Stande am 31. des Julmonds 1903/2016, in: *Deutscher Turner-Hort* 14, 1904, 13, s. 112. K „příslušníkům“ svazu nebyli ve statistice připočítáni cvičenci mladší 14 let, ženy a dívky.

⁶⁵⁰ Standeserhebung (jako pozn. 367), s. 118–119. V roce 1913 pracoval svaz již s jinak definovanými statistickými kategoriemi. Namísto kategorie „příslušníků“ operoval s pojmem „členové starší 18 let a platící členský příspěvek“. Ve většině spolků se jednalo o součet cvičících turnerů a necvičících podporovatelů. Jelikož ale ne všichni členský příspěvek platili, je počet cvičících turnerů a podporovatelů ve skutečnosti vyšší (pro daný rok 14 429) než počet členů přispívajících ke kase (14 185). Kdyby se počet exemplářů svazových novin (3 134) vztáhl na všechny cvičící turnery a podporovatele bez ohledu na jejich finanční příspěvky k rozpočtu svazu, klesl by procentuálně podíl na 21,72 %.

⁶⁵¹ Standeserhebung des Deutschen Turnerbundes (1919) am 1. Eismond 1920, in: *Bundesturnzeitung* 1, 1920, 17, s. 142–143. Na rozdíl od DTB měli v DTB 1919 oficiálně členský status čestní členové, turneři a turnerky nad 17 let a podporovatelé. Základ, na který se zde vztahoval počet exemplářů, byl tedy širší nežli v DTB.

⁶⁵² Standeserhebung (jako pozn. 376), s. 223–224.

⁶⁵³ Standeserhebung des Deutschen Turnerbundes am 31./12. 1932, in: *Bundesturnzeitung* 14, 1933, 10, s. 125–128, zde s. 125–126.

⁶⁵⁴ Např. An sämtliche Turnvereine unseres Kreises!, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 32, 1906, 15, s. 159; An unsere Einzelabnehmer!, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 32, 1906, 40, s. 401.

⁶⁵⁵ Eine ernste Mahnung an unsere Turngenossen und Abnehmer, in: *Deutscher Turner-Hort* 2, 1892, 22, s. 1.

⁶⁵⁶ Tamtéž.

redakci 8 464,87 korun, což byla téměř polovina částky, kterou redakce musela vydat za tisk novin.⁶⁵⁷ Josef Ullrich měl na čele asi ještě více vrásek. Za rokem 1932 totiž uzavíral dveře se zjištěním, že se mu z žup nedostalo na 163 177,25 korun.⁶⁵⁸ V této částce navíc nebylo zahrnuto 2 800 korun, které mu za noviny neuhradili privátní abonenti.⁶⁵⁹ Aby vznikla představa o velikosti nesplacené sumy, je třeba dodat, že redakce novin *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* v tomtéž roce hospodařila s výdaji 177 062,75 Kč a s příjmy 180 201,85 Kč.⁶⁶⁰

Kvůli dlužníkům balancovala svazové periodika na pokraji krachu. Noviny *Deutschösterreichische Turnzeitung* prý od prvního ročníku bojovaly s takovým nedostatkem financí, že byly ve svém rozvoji zcela udušeny,⁶⁶¹ a správce periodika *Deutscher Turner-Hort* Leopold Bauer již zkraje roku 1893 varoval, že budou-li se peníze za předplatné scházet takovým tempem jako dosud, může DTB redakci brzy zavřít.⁶⁶² Jeho varovná slova sice nedošla naplnění, ale noviny se i nadále jen taktak držely při životě. O devět let později nepředvídal tehdejší správce August Langer o nic optimističtější budoucnost.⁶⁶³ Za dosavadních podmínek dle něj nebude trvat dlouho a „naše noviny nebudou s to se samy udržet.“⁶⁶⁴

Proč se turneři zdráhali za noviny platit, mělo několik důvodů. Například v DTB 1919 sehrála nepodcenitelnou roli inflace ve 20. letech 20. století. Jelikož se tenkrát ceny novin *Bundesturnzeitung* téměř každý měsíc měnily, byli odběratelé zcela dezorientováni a ztratili přehled, jaké výše dosahují jejich dluhy.⁶⁶⁵ Do Vídně se scházely částky, jejichž obnos vůbec nerespektoval aktuální devalvaci měny a nárůst cen.⁶⁶⁶ Pokud v tuto dobu navíc došlo ke změně v postu finančníka spolku, stávalo se, že nový funkcionář nebyl schopen vyznat se v dědictví svého předchůdce a teprve při postupných revizích účtů mu vycházelo najevo, že má spolek vůči redakci neurovnané závazky, o které se před tím „nikdo nestaral“.⁶⁶⁷ Ovšem i když si privátní odběratelé a spolky velmi dobře uvědomovali, kolik peněz dluží, otáleli dlužný obnos splatit. U mnohých se přitom jednalo o prosté odsouvání povinnosti k poslednímu možnému termínu a vyloučit ani nelze, že řada spolků zkrátka odmítala uvolnit peníze na vnučené exempláře, které vůbec nechtěla.

Redakcím byla apatie odběratelů vůči vlastní zadluženosti noční můrou a další nadbytečnou, nikdy nekončící starostí „Velká část poplatků musí být vybojována!“⁶⁶⁸ charakterizoval situaci Otto Voigt a mluvil z duše ostatním redaktorům a správcům, kteří jako on neúnavně posílali upomínky na všechny strany. Klaudius Kupka z TKDÖ informoval, že dlužícím odběratelům bylo v květnu roku 1909 adresováno 75 dopisů, v červenci jich

---

⁶⁵⁷ Kreisturnratssitzung (jako pozn. 286), s. 318.

⁶⁵⁸ Die Herbstsitzung des Verbandssturnrates am 28. und 29. Weinmonds 1932 in Teplitz-Schönau, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 13, 1932, 24, s. 387–389, zde s. 388.

⁶⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁶⁰ Tamtéž.

⁶⁶¹ Feierle / Schmarda, Kreisturnratsitzung (jako pozn. 140), s. 401; Franz Eichler, Zur Schaffung eines Grundstockes für die *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 1, 1920, 1, s. 5–6, zde s. 6.

⁶⁶² Der 32. Gauturntag des niederösterreichischen Turngaues, in: *Deutscher Turner-Hort* 3, 1893, 6, s. 6–7, zde s. 6.

⁶⁶³ Bericht der Turner-Hort-Verwaltung, in: *Deutscher Turner-Hort* 22, 1912, Sonderfolge, s. 152–154, zde s. 154.

⁶⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁶⁵ *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1922, 16, s. 131.

⁶⁶⁶ *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1922, 17, s. 138.

⁶⁶⁷ *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 5, 1924, 20, s. 310.

⁶⁶⁸ Otto Zettler / Josef Truntschka, Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 3. und 4. Nebelmonds 1923 im Posthof in Töplitz-Schönau, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 23, s. 279–283, zde s. 281.

následovalo dalších 24, v září 490 a „28. prosince 1909 muselo být privátním abonentům rozesláno ještě 193 upomínek“. ⁶⁶⁹ Co to však bylo v porovnání s redakcí novin *Bundesturnzeitung*? Ta v roce 1924 vyprodukovala 4 000 upomínek ⁶⁷⁰ a v roce 1927 jich jen do srpna sepsala na 5 000. ⁶⁷¹ Jen málokterá čísla novin DTB 1919 se nadto obešla bez rubriky, v níž se redakce neúnavně domáhala svých peněz. Redaktoři se v zoufalství nezřídká obraceli na svazové funkcionáře. Vyčítavé dopisy nakonec jménem svazu rozesílala též rada DTB nebo užší výbor svazu TKDÖ. ⁶⁷² Jaký to musel být pocit naprosté bezmocnosti, když odezva jednotlivých odběratelů a spolků na upomínky, a to i opakované, byla z velké části nulová. Provinilci se „hal[ili] v hluboké mlčení“, ⁶⁷³ „v klidu duše ček[ali] na další upomínku“ ⁶⁷⁴ a redakce z nich nemohla vymoci ani jeden peníz. Například dolnorakouský spolek „Turnverein Kottlingbrunn“ (Turnerský spolek Kottlingbrunn) z DTB 1919 v roce 1926 stále ještě nepřivedl sumu za léta 1923 a 1924. ⁶⁷⁵

Když redakce došly k poznání, že po dobrém nic nezmůžou, přistoupily k trestům. Už v roce 1909 uveřejnil Klaudius Kupka v novinách svazu TKDÖ sloupeček se 108 jmény všech zadlužených privátních odběratelů ⁶⁷⁶ – strategie, které se rád ujímal v periodiku *Bundesturnzeitung* i Karl Bimaßl. Ten vedle seznamů hanby, v nichž uváděl názvy spolků vzdorujících povinnému odběru, sestavoval též přehledy spolků dlužících redakci peníze. Je ostatně výmluvné, že se mu seznamy do jedné rubriky často nevešly a že byl nucen uveřejňovat je na pokračování. ⁶⁷⁷

Citelnější pro spolky bylo navyšování dlužené částky o různé penále. ⁶⁷⁸ Od roku 1903 hrozila redakce periodika DTB ještě ostřejším trestem, totiž že neplaticím spolkům přestane noviny posílat. ⁶⁷⁹ K této sankci se poměrně často uchýloval rovněž DTB 1919. ⁶⁸⁰ Oba dva svazy tak činily v rozporu se svou bytostnou intencí získat co nejvíce odběratelů. O efektivitě trestu periodikum *Deutscher Turner-Hort* nic neprozradilo, zato v DTB 1919 bylo brzy seznáno, že konec dodávání periodika je pro spolky paradoxně vítaným postihem. ⁶⁸¹ Nejenže spolky asi s lehkým srdcem oželely povinné exempláře, ale zastavenou distribuci mylně interpretovaly jako stornování dluhů. ⁶⁸² Od tohoto trestu bylo proto v DTB 1919 koncem roku 1925 upuštěno ⁶⁸³ ve prospěch drakonického opatření, kterému se nebránil ani Klaudius Kupka, ⁶⁸⁴ ani Otto Voigt. ⁶⁸⁵ V krajním případě redakce totiž vymáháním peněz pověřily

⁶⁶⁹ Potpeschnigg / Schmarada, Kreisturnratsitzung (jako pozn. 239), s. 275.

⁶⁷⁰ *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 1, s. 11.

⁶⁷¹ *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 23, s. 338.

⁶⁷² Např. Auszug aus der Verhandlungsschrift der 31. Sitzung des Bundesturnrates, abgehalten am 7. des Ostermonds 1909, in: *Deutscher Turner-Hort* 19, 1909, 9, s. 83–84, zde s. 84; [Fritz] Hirth, Sitzung des Engeren Ausschusses, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 35, 1909, 47, s. 563; Auszug aus der Verhandlungsschrift über die 46. Bundesturnratsitzung, abgehalten am 18. des Gilbharts 2024/1911 in H. Wilhelms Gasthaus, Wien, 5., Schönbrunnstr. 35, in: *Deutscher Turner-Hort* 21, 1911, 23, s. 319–320, zde s. 320.

⁶⁷³ *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 5, 1924, 8, s. 116.

⁶⁷⁴ Fischer / Haberditz, Verhandlungsschrift (jako pozn. 379), s. 148.

⁶⁷⁵ *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 7, 1926, 24, s. 352.

⁶⁷⁶ Die „Förderung“ der „Dö. Tz.“, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 35, 1909, 6, s. 62–63.

⁶⁷⁷ *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 10, 1929, 3, s. 38.

⁶⁷⁸ Např. A[lfred]. Leuk, „Dö. Tz.“, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 39, 1913, 1, s. 7; Die Herbstsitzung (jako pozn. 658), s. 388.

⁶⁷⁹ An unsere Abnehmer!, in: *Deutscher Turner-Hort* 13, 1903, 7, s. 52; Zur Beachtung!, in: *Deutscher Turner-Hort* 13, 1903, 14, s. 115.

⁶⁸⁰ Např. *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 5, 1924, 22, s. 347; *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 14, s. 252–253, zde s. 253.

⁶⁸¹ *Bundesturnzeitung* (jako pozn. 670).

⁶⁸² Tamtéž.

⁶⁸³ *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 24, s. 413–414, zde s. 414.

⁶⁸⁴ Klaudius Kupka / Alfred Schmarada, Kreisturnratsitzung. Sechste Kreisturnratsitzung in Wien (Johanneshof) am 8. und 9. Juni 1907, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 33, 1907, 25, s. 241–246, zde s. 245.

právníka.⁶⁸⁶ Až vidina konfrontace s jurisdikcí spoustu spolků vyděsila natolik, že peníze raději splatila. Ty tvrdošíjně, jichž například DTB 1919 v roce 1928 čítal téměř na tři desítky,⁶⁸⁷ byly jednoduše zažalovány⁶⁸⁸ a DTB roku 1910 dokonce uvažoval, že zadlužený spolek „Turnverein Kassel“ (Turnerský spolek Kassel) vyloučí.⁶⁸⁹

Újma na prestiži svazu a finanční problémy byly samozřejmě závažnými důsledky nízkého počtu odběratelů, ze všeho nejhorší však pro vedoucí funkcionáře bylo to, že kvůli nevelkému množství odebraných kusů docházelo k velmi omezené difúzi idejí, které v periodikách byly obsaženy. Nyní lze vznést protiargument, že se turneři srocovali do skupinek, v nichž periodika cirkulovala od jednoho k druhému, nebo že členi spolků studovali noviny kolektivně, jak to v *Deutsche Turn-Zeitung*, orgánu říšskoněmeckého DT, znázornila kupříkladu fotografie pojmenovaná *Die „Deutsche Turn-Zeitung“ ist gekommen*.⁶⁹⁰ V některých spolcích se do novin zřejmě dalo nahlédnout i v tělocvičně, klubovně či knihovně spolku,⁶⁹¹ někde byly turnerům články dokonce předčítány od „dietwartů“ a „pressewartů“.⁶⁹² Ačkoli se v řadě spolků mohli turneři díky těmto způsobům seznámit s obsahem novin, na většině míst situace vypadala asi trochu jinak.

Zvláště ve spolcích, do nichž byly zasílány pouze jeden či dva exempláře svazových periodik, se nezřídka stávalo, že si noviny ponechával předseda spolku,⁶⁹³ „sem tam“ se o povinné kusy přihlásil též „obětavý člen turnerské rady nebo zodpovědný, příčinnivý předčvičitel“,⁶⁹⁴ ale ke zbylým členům si výtisky nacházely cestu „jen v nejojedinejších případech“.⁶⁹⁵ Jelikož si funkcionáři doručené noviny přivlastňovali nebo je bez jakékoli další propagace zařazovali do spolkové knihovny,⁶⁹⁶ většina turnerů ani netušila, že vůbec nějaké svazové periodikum existuje. Takových nevědoucích turnerů ještě v roce 1924 čítalo DT údajně na statisíce.⁶⁹⁷ Vyšší kvóty povinného odběru nevedly automaticky ke zlepšení tohoto stavu. I tam, kde například na 15 turnerů připadl jeden kus novin, bývalo běžným jevem, že se nové číslo dostalo vždy „sotva k první[m] dv[ěma] nebo tř[em]“⁶⁹⁸ turnerům. Periodikum totiž většinou během cirkulace u jednoho turnera uvízlo, takže jej ostatní turneři buď neobdrželi vůbec, anebo měli příležitost začíst se do něj až po dosti dlouhé době.⁶⁹⁹

I za předpokladu, že turner svazové noviny odebíral nebo s nimi jakýmkoli způsobem přišel ve svém spolku do kontaktu, z indoktrinačního hlediska to ještě nic neznamenalo – redaktoři totiž nemohli mít záruku, že turner bude noviny číst podle jejich představ. Z informací v pramenech lze nabýt dojmu, že členové zkoumaných svazů uplatňovali velmi selektivní metodu čtení. V DTB 1919 jeden turner hlásil, že mnoho z jeho turnerských bratří a

---

⁶⁸⁵ Fischer / Haberditz, *Verhandlungsschrift* (jako pozn. 245), s. 356.

⁶⁸⁶ *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 7, 1926, 29, s. 421.

⁶⁸⁷ *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 9, 1928, 32, s. 489–490.

⁶⁸⁸ Potpeschnigg / Schmarda, *Kreisturnratsitzung* (jako pozn. 239), s. 275.

⁶⁸⁹ [Oskar] Rager / Gustav Schäffler, *Auszug aus der Verhandlungsschrift über die 19. Bundesturnratssitzung vom 20. des Erntings 1910*, in: *Deutscher Turner-Hort* 20, 1910, 18, s. 204–205.

⁶⁹⁰ *Die „Deutsche Turn-Zeitung“ ist gekommen*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 75, 1930, 29, s. 617.

⁶⁹¹ *Es ist höchste Zeit*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 64, 1919, 51, s. 615; Herminghaus, *Die Deutsche Turn-Zeitung* (jako pozn. 261).

⁶⁹² Wilhelm Wolter, *Bundesturnzeitung*, in: *Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 27 des 6. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 21. Julmond 1925, s. 110; Altenburg, *Turnpressedienst* (jako pozn. 314), s. 539.

⁶⁹³ K. Ackermann, *Auf der Suche nach der „Deutschen Turn-Zeitung“*, in: *Deutsche-Turn-Zeitung* 70, 1925, 79, s. 676–677, zde s. 676.

⁶⁹⁴ Kratky, *Unsere Turnzeitung* (jako pozn. 307), s. 487.

⁶⁹⁵ Fischer / Haberditz, *Verhandlungsschrift* (jako pozn. 245), s. 353.

⁶⁹⁶ *Bundesvereine!*, in: *Deutscher Turner-Hort* 15, 1905, 17, s. 153.

⁶⁹⁷ *Die „Deutsche Turn-Zeitung“*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 18, s. 235.

⁶⁹⁸ *Mehr Geist!* (jako pozn. 325), s. 54.

⁶⁹⁹ *Unsere neue „Deutsche Turn-Zeitung“!*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 78, 1933, 51, s. 1140.

sester periodikum *Bundesturnzeitung* jen „rychle prolétn[e], přečte nadpisy, [podívá se na] obrázky a pak [noviny] letí někam, kde je už nikdo nenajde, nebo putují do desek či obalu“.⁷⁰⁰ Číst noviny tudíž nebylo vždy totéž, co číst noviny „takovým způsobem, jak ukládala povinnost“.⁷⁰¹ Nejlépe to dokládají stížnosti funkcionářů, jimž vystávalo „hodně námahy a rozmrzelosti“,⁷⁰² protože jejich uveřejněná sdělení nikdo nebral v potaz. V periodiku například nahlásili změnu své adresy, přesto jim pošta stále chodila na tu starou.⁷⁰³ Redakce a svazy zkrátka měly velmi pádný důvod, proč opakovaně vyzývat, aby noviny byly hlasitě předčítány, prodiskutovány a vzaty k srdci.⁷⁰⁴

O čem tedy vypovídá výše nákladů, odběratelů či rozeslaných exemplářů? Jestliže kupříkladu periodikum svazu DTV docílilo senzačního nákladu 23 000 výtisků, neznamená to, že 23 000 turnerů noviny pilně studovalo, nýbrž že přibližně 23 000 kusů bylo turnerům a spolkům všehovšudy odesláno. Velké množství těchto exemplářů bylo čteno liknavě, některé asi rovnou skončily v koši a jiné spíše než k duchovní potravě sloužily k manipulaci s potravou opravdovou. Jeden náčelník z říšskoněmeckého DT pozoroval, jak si jiní náčelníci do novin *Deutsche Turn-Zeitung* balí chleba s máslem. „Umaštěný papír je samozřejmě vyhozen,“⁷⁰⁵ místo aby koloval mezi turnery, zlobil se nad přístupem turnerů k jejich periodiku. Reálných čtenářů svazového tisku tedy bylo ve skutečnosti o dost méně než vydávaných, abonovaných a distribuovaných kusů. Vystává palčivá otázka, proč tomu tak bylo.

Turneři se od svazového tisku odkláněli především proto, že se necítili být jeho obsahem osloveni. V DT prý bylo možné často slyšet: „Já že mám odebírat ‚T-Z.‘ [= *Deutsche Turn-Zeitung*, pozn. M. K.], a k čemu, k čemu [mi to je]? Vždyť tam nic není.“⁷⁰⁶ Od svazových novin každý očekával něco diametrálně jiného. „Dietwarti“ z DTV postrádali v periodiku *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* to, „čemu se běžně říká ‚program‘“,⁷⁰⁷ a představovali si noviny v ideálním případě jako sborník „völkisch“ textů. Jiní turneři v novinách chtěli naopak nalézt tipy pro cvičení,⁷⁰⁸ další se dožadovali hlavně zpráv ze spolků⁷⁰⁹ nebo přehledů o výsledcích a výkonech svých kolegů.⁷¹⁰ Redakce byly různými požadavky na podobu svazových periodik přetíženy. Hledaly zlatou „střední cest[u] mezi extrémy“,⁷¹¹ multifunkčním charakterem novin se snažily vyjít vstříc všem, ale ve finále evidentně uspokojily jen sotvakoho. S „opravdu velký[m] počt[em] brblalů“,⁷¹² jak své kritiky označila redakce periodika *Deutschösterreichische Turnzeitung*, se určitě potýkali tvůrci všech svazových orgánů.

---

⁷⁰⁰ Mattner, Was nützt (jako pozn. 275), s. 89.

⁷⁰¹ Jahresbericht 1913–1914. Erstattet vom Vorsitzenden Geheimrat Dr. Goetz in der Ausschußsitzung am 3. Juni 1914 in Leipzig, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 59, 1914, 24, s. 434–435, zde s. 435.

⁷⁰² Verhandlungsschrift über den am 2. Februar 1908 in der Turnhalle in Aussig abgehaltenen 30. Ordentlichen Gaurntag, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 34, 1908, 9, s. 93–97, zde s. 95.

⁷⁰³ [Ferdinand] G[oet]z., Vom Ausschuß der Deutschen Turnerschaft, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 59, 1914, 14, s. 249; [Oskar] Berger, Die „Deutsche Turn-Zeitung“ muss gelesen werden!, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 68, 1923, 26/27, s. 337.

⁷⁰⁴ Např. Chemnitz, Leser (jako pozn. 329); Berger, Das Zeitungswesen (jako pozn. 159); Unsere Turnzeitung ist dazu da, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 10, 1929, 1, s. 5.

⁷⁰⁵ Rich. Arndts, Hausbau der Deutschen Turnerschaft. Wo finde ich die „Deutsche Turn-Zeitung“?, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 71, 1926, 2, s. 10.

⁷⁰⁶ Oberhoff, Das Turnpressewesen (jako pozn. 586).

⁷⁰⁷ Fischer / Haberditz, Verhandlungsschrift (jako pozn. 245), s. 353.

⁷⁰⁸ Truntschka / Zettler / Haberditz, Verhandlungsschrift (jako pozn. 182), s. 85.

⁷⁰⁹ Alfred Schmarda, Rückblicke und Ausblicke, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 34, 1908, 28, s. 366–367, zde s. 367.

⁷¹⁰ Oberhoff, Das Turnpressewesen (jako pozn. 586).

⁷¹¹ Steininger, „Dö. Tz.“ (jako pozn. 140), s. 456.

⁷¹² Tamtéž.

Turnerům podle všeho nejvíce vadilo, že jsou noviny „napěchovány sděleními a zprávami ze zasedání“.⁷¹³ Petitem psané protokoly se nezřídka táhly přes několik stran⁷¹⁴ a kvůli nedostatku místa v novinách byly navíc publikovány s povážlivým zpožděním.⁷¹⁵ Těžko může překvapit, že úřední rubriky, jež byly plné takovýchto podrobných, neaktuálních záznamů a „oparagrafovaných usnesení, zdravic, děkování, žádostí apod.“,⁷¹⁶ většinu „obyčejn[ých] turner[ů]“⁷¹⁷ nezajímaly. Čtenáře asi málo bavily také odborné statě a především oddíly, které v novinách přinášely zprávy ze vzdálených krajů, žup a spolků. Nad stereotypností a prázdnotou lokálních reportáží zoufali nejen někteří turneři,⁷¹⁸ ale i sami redaktoři: „Je přeci samozřejmé, že všechny spolky oslavily zimní slunovrat, že rozsvítily stromeček, že si turneři předali dárky a že nakonec nechyběl ani slavnostní projev.“⁷¹⁹ Autorům zpráv bylo kladeno na srdce, aby si takovému podružnosti včetně „sáhodlouh[ých] seznam[ů] vítězů spolkových nebo okrskových slavností“⁷²⁰ odpouštěli, protože je stejně „nikdo nečte a nikdo [jim] nevěnuje pozornost“.⁷²¹

Zpravodajská, odborná, komunikační a vůdcovská funkce novin turnery od četby spíše odrazovala a okruh čtenářstva radikálně oklešťovala na zainteresované funkcionáře. Výchovně-vzdělávací články, pro něž nebylo vždy lehké utvořit na stránkách místo, svazovým periodikům zvýšenou popularitu také nepřinesly. Tři roky poté, co Josef Ullrich přetvářel noviny DTV ze zpravodajského věstníku do výchovně-vzdělávacího plátku, obdržel ze žup zpětnou vazbu, s kterou nemohl být potěšen. V mnoha zprávách župních „dietwartů“ stálo, že turneři považují příspěvky ve svazových novinách za příliš těžké, nerozumí jim, a proto noviny raději nečtou.⁷²² Rovněž v DTB 1919 bylo upozorňováno, že „hodně z našich mladých lidí se základním vzděláním asi ještě není tak daleko, aby pochopilo mnohé články, které pojednávají o těžkých odborných a společenskovedních látkách“.⁷²³ V důsledku zklamání z obsahu svazových novin zřejmě docházelo k tomu, že se turneři od „nezáživných“ svazových novin odkláněli a raději četli lokální turnerský tisk,⁷²⁴ který jim byl svým zpravodajstvím a náměty mnohem bližší. Skupina asi 50 starších turnerů z DTB a posléze z DTB 1919 si zase své „völkisch“ texty začala otiskovat ve vlastním, nepravidelně vycházejícím periodiku.⁷²⁵

⁷¹³ Oberhoff, *Das Turnpressewesen* (jako pozn. 586).

⁷¹⁴ Např. *Deutscher Turner-Hort* 22, 1912, Sonderfolge, s. 139–158.

⁷¹⁵ Např. *Sitzung des Bundesturnrates*, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 24, s. 348–352, zde s. 348.

⁷¹⁶ Pilz, *Unsere Turnzeitung* (jako pozn. 5).

⁷¹⁷ Tamtéž.

⁷¹⁸ Např. W., *Gedenkspäne eines Ostpreußen beim Lesen der „Deutschen Turn-Zeitung“*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 36, 1891, 10, s. 150.

⁷¹⁹ *Zur dringenden Beachtung*, in: *Deutscher Turner-Hort* 24, 1914, 3, s. 17.

⁷²⁰ Karl Bimaßl, *Ein ernstes Wort!*, in: *Bundesturnzeitung* 2, 1921, 2, s. 11.

⁷²¹ Karl Bimaßl, *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 1, 1920, 7, 52–53, zde s. 53.

⁷²² Fischer / Haberditz, *Verhandlungsschrift* (jako pozn. 428), s. 129.

⁷²³ Kluger, *Fördert* (jako pozn. 266), s. 389.

⁷²⁴ Berger / Bluemcke / Breithaupt, *Fortsetzung* (jako pozn. 614), s. 660; [Ernst Friedrich Ferdinand] Burgaß, *Zur 75-Jahrfeier der „Deutschen Turn-Zeitung“*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 75, 1930, 29, s. 638–639, zde s. 638.

⁷²⁵ Neformální společenství kolem Franze Xavera Kießlinga si říkalo „Freie Vereinigung älterer Turnbrüder des Deutschen Turnerbundes zur Förderung des sachlich alldeutschen Turngedankens“ (Volné sdružení starších turnerských bratří v Německém turnerském svazu za účelem podpory věcné všenněmecké turnerské myšlenky); po první světové válce se název zkrátil na „Jahnbund“ (Jahnův svaz). Mezi lety 1912 a 1913 uveřejnilo toto uskupení v osmi vydáních tiskovinu *Turnerische Zeitfragen*, kterou podle Kießlinga nebylo možné nazývat periodicky vycházejícím věstníkem, ale spíše letákem zaměřujícím se na aktuální problémy turnerství. Pravděpodobně od roku 1926 tiskovina začala opět vycházet. Tentokrát Kießling tvrdil, že každý vydaný sešit je třeba nahlížet jako samostatnou knížечku. Od třináctého čísla byl na titulní stránce jako redaktor uveden Willi Buch. Číslo z ledna roku 1934 uvádí, že přílohou periodika byl dvakrát měsíčně vydávaný věstník svazu berlínských turnerských spolků. Periodikum *Turnerische Zeitfragen* ukončilo svou existenci v roce 1936.

Mechanismy, kterými se tvůrci svazových novin pokoušeli vštípit čtenářům ideje turnerského „völkisch“ světonázoru, tudíž působily jen na velmi malý počet turnerů, navíc některé z těchto mechanismů vůbec nefungovaly tak, jak měly. Například Coburské usnesení o jazykové čistotě bylo ve všech svazech prázdou literou.⁷²⁶ Redakce periodika *Deutsche Turn-Zeitung* si roku 1914 v jednom vydání novin stěžovala, že poslední dobou dostává mnoho příspěvků s cizími slovy, jež „není schopná pokaždé (...) opravit“,⁷²⁷ neboť by se poněmčením slov mohl pozměnit smysl textu. Ve svých zásazích do článků byla redakce i nadále opatrná, takže ještě o 13 let později mohl jeden agilní turner-purista na 78 řádcích jistého příspěvku napočítat celkem 54 slov, které klasifikoval jako „cizí“.⁷²⁸ Fiaskem skončil i dlouhý boj o německé názvy měsíců. „Virvár“,⁷²⁹ který panoval před unifikací v roce 1927, pokračoval nadále.⁷³⁰ Redakce periodika DT se už v červnu 1928 tiše vrátila k latinským názvům, neboť asi uznala pádnost tvrzení některých turnerů, že se poněmčováním měsíců „zesměšňujeme“.⁷³¹

Rozbor zpráv, statistik a protokolů umožnil v závěrečné podkapitole sestavit celý katalog problémů, které byly spojeny se snahou turnerských funkcionářů učinit ze svazového turnerského tisku indoktrinační médium. Ukázalo se zaprvé, že redaktoři byli zahlceni povinnostmi, s kterými se neuměli vypořádat. Zadruhé byl jen velmi malý okruh dopisovatelů schopen poskytovat novinám vhodné výchovně-vzdělávací příspěvky a propojovat turnerský tisk se sítí německonacionálních, respektive „völkisch“ periodik. Zatřetí byl rozeslán relativně nevelký počet exemplářů, jež navíc, začtvrté, z materiálního i duchovního hlediska nepřinášely mnoho – turneři otáleli se zaplacením dodaných novin a kromě toho ani nečetli veškeré příspěvky důkladně. Svazová turnerská periodika tak vykonávala mnohem menší indoktrinační vliv, než se obecně v odborných studiích předpokládá.

Noviny turnerských svazů DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT jsou ve vědecké literatuře často využívaným pramenem. V předešlých odstavcích však bylo vůbec poprvé systematicky zmapováno, jak tato periodika vznikala, jak byl navyšován jejich odbyt, jaké indoktrinační mechanismy v nich byly nasazovány a co vše bránilo tomu, aby se ze svazových novin vyvinula úspěšná indoktrinační strategie. Z ohromného množství tiskovin pravidelně vydávaných různými úrovněmi svazů byly analýze podrobeny jen centrální svazové noviny, které byly především v DTB, TKDÖ, DTB 1919 a DTV pojímány jako integrální součást sítě „völkisch“ orientovaných čili „dobrých“ periodik. Na produkci svazových tiskových orgánů pracovali v první řadě zkušení funkcionáři svazu. Opírali se přitom o podporu „dietwartů“ a ve svazu DT také o speciálně školenou skupinu „pressewartů“. Vedoucí svazoví činovníci využívali vstřícných i represivních strategií, které měly spolky a turnery stimulovat k pobírání co největšího počtu novinových exemplářů. Vysoký úhrn odběratelů byl prý totiž zárukou prestiže, přílivu financí a masového rozšíření myšlenek, které byly v novinách obsaženy. Aby periodika správně působila na čtenářův světonázor, byla zvláštní péče věnována jejich výchovně-vzdělávací funkci. Ideje „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a duchovní svobody“ byly proto tematizovány téměř v každém oddílu novin, nadto byly subtilně propagovány též jazykovým purismem a vizuálními prostředky, například druhem písma či ikonografií. Efektivita periodik při procesu světonázorového formování turnerů se však nezdá být vysoká. Spolupráci na vzniku svazových novin totiž negativně

Vorbemerkung, in: *Turnerische Zeitfragen* 1912, 3, s. 1; Zum Wiedersehen, in: *Turnerische Zeitfragen* 1926/1927, 9, s. 1–4; Vom Jahnbunde, in: *Tamtéz*, s. 4–5; *Turnerische Zeitfragen* 1934, 64, s. 1.

⁷²⁶ Eine nothwendige Berichtigung, in: *Deutscher Turner-Hort* 1, 1891, 13, s. 7.

⁷²⁷ An unsere Mitarbeiter!, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 59, 1914, 4, s. 75.

⁷²⁸ Helbing, *Deutsche Sprache* (jako pozn. 498), s. 38.

⁷²⁹ Schier, Chodau (jako pozn. 484).

⁷³⁰ Ernst Feise, *Die Namen der Monate*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 73, 1928, 6, s. 98.

⁷³¹ Julius Gruhl, *Die Namen der Monate*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 73, 1928, 8, s. 133.

poznamenávaly četné neshody mezi svazovými radami, redakcemi, dopisovateli a odběrateli. Turneři i spolky nadto pobírali noviny ve velmi malém množství, neplatili za ně a považovali jejich obsah za málo atraktivní. Jestliže vliv „dietwartů“, knih a periodik na utváření světónázoru turnerů nebyl v mnoha turnerských spolcích zas tak velký, dokázala čtvrtá indoktrinační strategie – festivity – tuto bilanci vylepšit?

6. Kapitola: Festivity

Po instituci „dietwartů“, krásné literatuře a periodikách představují festivity čtvrtou strategií, pomocí níž byly myšlenky turnerského „völkisch“ světonázoru šířeny mezi řadovými turnery. Instituce „dietwartů“ a umělecká literatura z pera samotných turnerů jsou fenomény objevující se až na počátku 20. století, a to ještě ne ve všech studovaných svazech. Naopak periodika provázela turnerské hnutí od poloviny 19. století a první turnerské festivity uspořádal dokonce již Friedrich Ludwig Jahn na cvičišti na Hasenheide. Festivity vždy zprostředkovávaly účastníkům i přihlížejícím jisté hodnoty, náhledy, přesvědčení a ideje. V analyzovaném období se ale toto jejich indoktrinační poslání ztuhlo.

Bylo by značně simplifikující a v zásadě nesprávné představovat si turnerské festivity jako obdobu současných mistrovství v určité sportovní disciplíně. Během většiny festivit, zejména při tak zvaných turnerských slavnostech (Turnfeste), turneři spolu samozřejmě závodili o nejlepší výkon a o dubový věnec vítězů, ale tělocvičné aktivity nebyly pokaždé to nejdůležitější. Münsterský historik sportu Michael Krüger výstižně označuje turnerské slavnosti jako „veletrhy“, které turnerům nabízely jedinečnou příležitost k výměně znalostí a zkušeností, k diskusi nad politickými, sociálními a kulturními problémy, stejně jako ke společnému prohlubování národních hodnot a citů.¹ Vedle turnerských slavností konaly svazy a spolky také festivity, při nichž cvičení zcela ustoupilo do pozadí ve prospěch účelového a systematického šíření některých myšlenek „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“.

Ačkoli turnerské festivity byly významnými strategiemi určenými k formování identity a světonázoru turnerů, dostalo se jim v historiografickém bádání prozatím jen velmi skromné pozornosti. Studie o turnerských festivitách se obecně vyznačují třemi základními rysy. Zprv se většina autorů ve svých textech soustředí na rané turnerské slavnosti, odehrávající se v době od Jahnova působení na Hasenheide do 60. let 19. století.² Snad jen

---

¹ Michael Krüger, Die Bedeutung der Deutschen Turnfeste des Reichsgründungsjahrzehnts für die kulturelle Nationsbildung in Deutschland, in: Sozial- und Zeitgeschichte des Sports 9, 1995, 1, s. 7–21, zde s. 8.

² Na období mezi lety 1814 až 1819, kdy rané turnerské hnutí zásadně ovlivňovala osoba charismatického Jahna, se zaměřili historici v následujících studiích: Klaus Zieschang, Vom Schützenfest zum Turnfest. Die Entstehung des Deutschen Turnfestes unter besonderer Berücksichtigung von F. L. Jahn, (Sportwissenschaftliche Dissertation, Bd. 11) Ahrensburg bei Hamburg 1977; Dieter Düding, Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus in Deutschland (1808–1847). Bedeutung und Funktion der Turner- und Sängervereine für die deutsche Nationalbewegung, (Studien zu Geschichte des 19. Jahrhunderts, Bd. 13) München 1984, s. 111–119; Dieter Düding, Das deutsche Nationalfest von 1814: Matrix der deutschen Nationalfeste im 19. Jahrhundert, in: Dieter Düding / Peter Friedmann / Paul Münch (Hrsg.), Öffentliche Festkultur. Politische Feste in Deutschland von der Aufklärung bis zum Ersten Weltkrieg, Reinbek bei Hamburg 1988, s. 67–88; Dieter Düding, Nationale Oppositionsfeste der Turner, Sänger und Schützen im 19. Jahrhundert, in: Dieter Düding / Peter Friedmann / Paul Münch (Hrsg.), Öffentliche Festkultur. Politische Feste in Deutschland von der Aufklärung bis zum Ersten Weltkrieg, Reinbek bei Hamburg 1988, s. 166–190; Gerd Steins, Die „Erfindung“ der Turnfeste, (Sporthistorische Blätter, Bd. 11) Berlin 2002; Krüger, Die Bedeutung (jako pozn. 1), s. 7–21; Michael Krüger, Körperkultur und Nationsbildung. Die Geschichte des Turnens in der Reichsgründungsära – eine Detailstudie über die Deutschen, (Reihe Sportwissenschaft, Bd. 24) Schorndorf 1996, s. 287–346; Gerd Steins, Denktage und Nationalfeste der Turner nach der Völkerschlacht, in: Michael Krüger / Gerd Steins (Hrsg.), Turnen ist mehr – Patriotismus als Lebensform, (Geschichte der Körperkultur in Studien und Materialien, Bd. 1) Hildesheim 2014, s. 139–150; Josef Ulfkotte, Die vörmärzliche Turnfestkultur – Muster und Vorbild für das Erste Deutsche Turn- und Jugendfest in Coburg (1860), in: Michael Krüger / Gerd Steins (Hrsg.), Turnen ist mehr – Patriotismus als Lebensform, (Geschichte der Körperkultur in Studien und Materialien, Bd. 1) Hildesheim 2014, s. 151–168.

s výjimkou lipské turnerské slavnosti svazu DT z roku 1913,³ dále chebské turnerské slavnosti svazu DTB z téhož roku⁴ a konečně žatecké turnerské slavnosti svazu DTV z roku 1933 se žádná jiná svazová slavnosti z DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT podrobnějšího rozboru nedočkala. Tato skutečnost je opravdu stěží vysvětlitelná vzhledem k tomu, že turnerské slavnosti nebyly interními záležitostmi svazů, nýbrž velkými společenskými událostmi, jejichž význam neskončil s odjezdem turnerů zpátky domů. Akce většinou měly v daných lokalitách dlouhodobý vliv a ve vývoji turnerských svazů nezřídka zahajovaly novou fázi – českolipská slavnost z roku 1905, manifestující příklon svazu TKDÖ k „völkisch“ idejím, či mytizovaná žatecká slavnost z roku 1933,⁵ na níž představitelé DTV projevíli intenci učinit ze svazu výchovně-vzdělávací organizaci celého „sudetoněmeckého kmene“, mohou posloužit jako vhodné příklady.

Zadruhé se dosavadní výzkum turnerských festivit primárně zaměřil na unikátní, spektakulární akce. Mezi studovanými festiviti dominují turnerské slavnosti, které platily za vzor (slavnosti z období mezi lety 1814–1819), tvořily zárodek nadregionálních akcí (slavnosti z předbřeznového období a turnerské slavnosti v Hannoveru roku 1853,⁶ Coburgu roku 1860, Berlíně roku 1861 a Lipsku roku 1863) nebo byly velkými svazovými slavnostmi (turnerská slavnost v Lipsku a Chebu roku 1913). S oblibou bývají zpracovávány také slavnosti odhalování pomníků.⁷ Jenomže turnerských festivit bylo mnohem více. Každý turnerský spolek, okrsek, župa a kraj pořádaly své specifické lokální slavnosti, jež jsou až na výjimky zcela neprobádány.⁸ Téměř úplnou „terrou inkognito“ zůstávají také turnerské festivity, při nichž se necvičilo nebo při nichž cvičení nestálo v centru dění. Mnoho historiků se sice zaměřilo kupříkladu na analýzu slavnosti letního slunovratu,⁹ ovšem nekladlo si otázku, jaký byl podíl turnerů při „obnovení“ tohoto údajně prastarého germánského svátku, jakým způsobem jej turnerské spolky slavily a co pro ně tato slavnost znamenala.

Studie o turnerských festivitech se zatřetí vyznačují specifickým metodologickým přístupem, který je založen na nekritickém přebírání informací ze svazových novin či brožur, které byly vydány na památku dané akce. Výsledkem bývá deskriptivní popis události bez

---

³ Gertrud Pfister, Militarismus in der kollektiven Symbolik der Deutschen Turnerschaft am Beispiel des Leipziger Turnfestes 1913, in: Hartmut Becker (Hrsg.), Sport im Spannungsfeld von Krieg und Frieden. Fachtagung der DVS-Sektion Sportgeschichte vom 4.–6. April 1984 an der Führungs- und Verwaltungs-Akademie des Deutschen Sportbundes in Berlin, Cluasthal-Zellerfeld 1985, s. 64–75.

⁴ Vojtěch Kessler / Martin Klement, Vytoužená, nepochopená, zapomenutá. Jahnova mohyla u Chebu, (Knižnice Dějin a současnosti, sv. 53) Praha 2014, s. 64–69.

⁵ Legendární pojetí slavnosti lze nalézt např. v těchto textech: E[rnst]. [Fran]k., Vor 30 Jahren turnten wir in Saaz, in: Sudetendeutscher Turnerbrief 14, 1963, 5, s. 2; Veronika Arndt, Die Fahne von Saaz. Konrad Henlein in seiner Zeit, Magdeburg 1998; Franz Katzer, Das große Ringen. Der Kampf der Sudetendeutschen unter Konrad Henlein, (Veröffentlichungen des Institutes für deutsche Nachkriegsgeschichte, Bd. XXIX) Tübingen 2003, s. 228–235.

⁶ Lothar Wieser, Das Deutsche Turnfest von 1853 in Hannover – ein Beitrag zur Geschichte des Turnens nach der Revolution von 1848/49, in: Sozial- und Zeitgeschichte des Sports 8, 1994, 1, s. 27–41.

⁷ Michael Thomas, Friedrich Friesen und Magdeburg. Säkulum und Denkmaleinweihung 1885 und 1893, in: Michael Krüger / Gerd Steins (Hrsg.), Turnen ist mehr – Patriotismus als Lebensform, (Geschichte der Körperkultur in Studien und Materialien, Bd. 1) Hildesheim 2014, s. 47–76.

⁸ Gustav Altevogt, Turnfeste in Westfalen, in: Turn- und Sportgeschichte in Westfalen und Lippe. Zeitschrift des Westfälisch-Lippischen Instituts für Turn- und Sportgeschichte e. V. 9/10, 2004/2005, s. 36–48; Antje Fenner / Arnd Krüger, Die Geschichte der Bergurnfeste in Niedersachsen, in: Hans Langenfeld (Hrsg.), Beiträge zur Sportgeschichte Niedersachsens. Teil 1: 19. Jahrhundert, (Schriftenreihe des Niedersächsischen Instituts für Sportgeschichte Hoya e. V., Bd. 13) Hoya 1999, s. 127–135.

⁹ Např. Tobias Weger, „Volkstumskampf“ ohne Ende? Sudetendeutsche Organisationen, 1945–1955, (Die Deutschen und das östliche Europa. Studien und Quellen, Bd. 2) Berlin / Bern / Frankfurt am Main et al. 2008, s. 377–386; Nancy M. Wingfield, The Germans' Sonnwendfeier. From Folk Festival to Radical Right-Wing Mobilization Ritual, in: Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století 7, 2015, 2, s. 9–31.

hlubší kontextualizace.¹⁰ Přední německý odborník na téma festivit Michael Maurer přitom tvrdí, že „epifenomeny dekoru, ceremonielu a hezkého klamu“¹¹ nemají být hlavním předmětem výzkumu. Nad čím se prý historici musejí prvořadě pozastavit, je dle něj „prezentace společnosti jako kultury“¹² během festivity. A přesně tomu se řada studií o turnerských festivitech vyhnula.

Tato kapitola nemá za cíl vyplnit všechny uvedené mezery ve výzkumu. Zaměří se pouze na ideovou rovinu festivit, a to z poněkud jiného úhlu pohledu, než bylo v dosavadní vědecké literatuře běžné. Odborníci vnímají turnerské festivity často jako sebeprezentace „turnerů“.¹³ Nelze zpochybnit, že turneři svými slavnostními akcemi cílevědomě vysílali určité poselství a dělali reklamu svému spolku či svazu. Vždyť sám Friedrich Ludwig Jahn přišel s ideou turnerských slavností proto, aby veřejnosti představil pokrok turnerů v disciplinaci těla a aby diváky zároveň přivedl k národnímu sebeuvědomění. Na následujících stránkách však bude rozvedena teze, že stejně dobře jako „navenek“, tedy na publikum, měly turnerské festivity působit i „dovnitř“ – na turnery samotné. Vše, co se turneři dozvěděli ve svém spolku od „dietwarta“, vše, co se dočetli v „dobrých“ knihách a periodikách, mohli během festivit v různých formách vidět, slyšet a prožít. Tímto se turnerské festivity přestanou jevit „jako sjednocující bod individuálních snah nebo jako výraz kolektivního myšlení“¹⁴ a ukáží se naopak jako strategie, která vedoucím funkcionářům sloužila k šíření turnerského „völkisch“ světonázoru mezi členskou základnou.

K podchycení zvoleného tématu je zapotřebí specifických pramenů, jež lze podle jejich charakteru rozčlenit do několika kategorií. Do té první spadají prameny normativní povahy. Mnohé z nich byly představeny již v kapitole o „dietwartech“, neboť se jedná o různé pomůcky a příručky pro organizování výchovně-vzdělávací práce v turnerských spolcích. „Dietwarti“ v těchto brožurách nacházeli nejdůležitější pokyny pro „správné“ pořádání festivit. Druhá kategorie pramenů zahrnuje veškeré materiály publikované u příležitosti větších turnerských slavností. Organizátoři většinou tiskli různé plakáty a pohlednice, vydávali průvodce po slavnostech, uveřejňovali vzpomínkové publikace a někdy dokonce distribuovali speciální slavnostní noviny (Festzeitung). Tyto prameny dokazují, že turnerské festivity nevykonávaly svůj indoktrinační vliv jen na participanty, ale zprostředkovaně též na turnery, kteří neměli příležitost se akcí zúčastnit. Četbou a prohlížením tištěných festivitních artefaktů mohl totiž každý zájemce určitou slavnost alespoň v duchu prožít a přitom ji vnímat tak, jak si autoři tiskovin přáli. Do třetí kategorie pramenů jsou zařazeny svazové turnerské noviny. Podobně jako prameny druhé kategorie napomáhala též periodika svazů interpretovat turnerské festivity. Mimo to ale noviny po celý rok přinášely nespočet zpráv o menších festivitech, které byly slaveny v periferních turnerských spolcích. Díky tomu si lze dnes učinit hrubou představu o rozšíření a popularitě některých turnerských festivit. Zároveň ztělesňovala periodika fórum, kde bylo diskutováno o významu a ideální podobě slavnostních akcí. Mnohačetné kritické hlasy v těchto názorových výměnách dávají alespoň částečnou odpověď na otázku, v čem spočívaly slabiny festivit a zda se tato strategie určená k šíření světonázorových idejí osvědčila.

---

¹⁰ Např. Herbert Neumann, *Deutsche Turnfeste*, Wiesbaden 1987; Ingo Peschel, *Leipzig 1913 – Ein Deutsches Turnfest vor 100 Jahren*, in: *Jahn-Report 2013*, 36, s. 29–38.

¹¹ Michael Maurer, *Festkulturen im Vergleich. Inszenierung des Religiösen und Politischen*, in: Michael Maurer (Hrsg.), *Festkulturen im Vergleich. Inszenierung des Religiösen und Politischen*, Köln/Weimar/Wien 2010, s. 9–12, zde s. 9.

¹² Tamtéž.

¹³ Např. Klaus Nathaus, *Organisierte Geselligkeit. Deutsche und britische Vereine im 19. und 20. Jahrhundert*, (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 181) Göttingen 2009, s. 110–111.

¹⁴ Michael Maurer, *Prolegomena zu einer Theorie des Festes*, in: Michael Maurer (Hrsg.), *Das Fest. Beiträge zu seiner Theorie und Systematik*, Köln 2004, s. 19–54, zde s. 43.

Z dochovaných pramenů bylo možné získat údaje pro celkem šest podkapitol. První z nich se pokouší turnerské festivity exaktně pojmenovat a klasifikovat. V dalších třech podkapitolách je nastíněno, jak určité ideje turnerského „völkisich“ světonázoru zapříčinily nejen organizování oslav a slavností s tématem „rasy“, národa a náboženství, ale také pozvolnou proměnu charakteru některých starších turnerských festivit. Předposlední kapitola je věnována akustickým, vizuálním a performativním mechanismům, které k utváření světonázoru turnerů byly nasazovány přímo během akcí. Námět a charakter určité festivity, stejně jako řada symbolických detailů v jejím průběhu tedy v žádném případě nebyly náhodné. Mělo však veškeré toto úsilí funkcionářů a organizátorů též patřičný účinek na světonázorové formování turnerů? Dokázaly festivity v turnerech upevnit zásady „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“? Odpovědi právě na tyto otázky jsou hledány v závěrečném oddíle této kapitoly.

Úplnému zpracování tématu stojí v cestě několik překážek. Z technického hlediska je zcela nereálné podrobit analýze všechny turnerské festivity. Jen svazových turnerských slavností spadá do sledovaného období dvaadvacet. V DT, kde se nazývaly jako „Deutsche Turnfeste“, jich proběhlo osm (v Mnichově roku 1889, ve Vratislavi roku 1894, v Hamburgu roku 1898, v Norimberku roku 1903, ve Frankfurtu nad Mohanem roku 1908, v Lipsku roku 1913, v Mnichově roku 1923 a v Kolíně roku 1928).¹⁵ V DTB se jich pod názvem „Bundesturnfeste“ uskutečnilo šest (v Liberci roku 1892, v Salcburku roku 1896, v Aši roku 1899, v Berlíně roku 1903, v Innsbrucku roku 1907, v Chebu roku 1913). V TKDÖ byly uspořádány tři „Kreisturnfeste“ (v České Lípě roku 1905, ve Štýrském Hradci roku 1908 a v Opavě roku 1911; slavnost naplánovaná na rok 1914 do Innsbrucku nebyla nakonec realizována). Svaz DTV zorganizoval dva „Verbandturnfeste“ (v Chomutově roku 1922 a v Ústí nad Labem roku 1927)¹⁶ a v DTB 1919 se konaly tři „Bundesturnfeste“ (v Linci roku 1921, ve Vídni roku 1926 a v Innsbrucku roku 1930).¹⁷ Každá z těchto slavností byla v něčem unikátní a vydala by na samostatnou obsáhlou studii. Přesný počet všech ostatních festivit nelze zjistit, ovšem uváží-li se, že ve studovaných svazech působily tisíce spolků, pak nebude nadsazené mluvit o desetitisících festivitech jen na spolkové úrovni. Finální číslo by se ještě zvýšilo, kdyby se započítaly i okrskové, župní a krajské festivity. Kapitulu je proto třeba chápat především jako první pokus o orientaci v neprostudovaném komplexu turnerských festivit, nikoli jako ucelený přehled slavnostních akcí turnerů.

6.1 Pojmosloví a typologie festivit

V úvodu kapitoly bylo naznačeno, že turnerské svazy a spolky pořádaly ohromné množství turnerských festivit. Při snaze o jejich pojmenování ale vyvstávají četné potíže. Festivity bývají totiž v pramenech nejednotně nazývány a dopisovatelé navíc velmi svévolně zacházeli se slovy „Fest“ a „Feier“. O svátku letního slunovratu se jednou píše jako o „Sonnwende“, „Sonnenwende“ či „Sommersonnwende“, jindy jako o „Sonnwendefeier“ nebo „Sonnwendfest“. Pro zimní slunovrat se ve studovaných textech vyskytují názvy „Weihnachten“, „Weihnachtsfest“, „Weihnachtsfeier“, „Wintersonnenwende“, „Julfest“ a

¹⁵ Turnerská slavnost ve Stuttgartu roku 1933 nebude do analýzy zahrnuta, neboť se již odehrávala za jiných politicko-společenských podmínek.

¹⁶ Mimo pozornost zůstane turnerská slavnost v Žatci roku 1933, která byla výrazem měnicího se světonázoru a charakteru svazu.

¹⁷ Roman Šinkovský, Německé turnerské hnutí v pohraničních oblastech Čech do roku 1918. Dizertační práce na Fakultě tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy, Praha 2005, s. 155–183, 201; Neumann, Deutsche (jako pozn. 10).

„Julfeier“, přičemž v některých spolcích se jednalo o totéž, v jiných byly Vánoce i zimní slunovrat slaveny zvlášť. V dubnu roku 1923 konal spolek „Erster Wiener Turnverein“ akci zvanou „Ostarafeier“,¹⁸ v květnu roku 1925 se ve spolku „Deutschvölkische Turngemeinde Innsbruck“ (Německá völkisch turnerská obec Innsbruck) zase konala jakási jarní slavnost čili „Maifest“.¹⁹ Rakouský spolek „Turnverein Melk“ (Turnerský spolek Melk) uspořádal v roce 1927 u příležitosti narozenin jednoho ze svých členů dokonce událost pojmenovanou jako „Festfeier“.²⁰

Zatímco turneři zkoumaných svazů mezi termíny „Fest“ a „Feier“ příliš nerozlišovali a dokonce i v rámci jednoho článku bez větších problémů psali o „Julfest“ i o „Julfeier“, němečtí badatelé se již po desetiletí snaží do termínů „Fest“ a „Feier“ vnést jasno. Paradigmatické spisy k této problematice pocházejí zejména od filozofa Otty Friedricha Bollnowa a sociologa Winfrieda Gebhardta. Bollnow ve své knize z roku 1955 provedl první pokus o jasné rozlišení mezi výrazy „Fest“ a „Feier“. „Fest“ je v jeho interpretaci událost, která většinou vychází z ročního cyklu a nese v sobě starověké archetypální znaky. Podle Bollnowa se „Fest“ vždy vztahuje na něco pozitivního, čemuž odpovídá i jeho kolorit: převládají při něm světlé barvy, smích a uvolněnost, chybět nesmí opulentní jídlo, hudba a především tanec. Naopak událost zvaná jako „Feier“ je prý výrazně odvislá od lidské vůle, je tedy vědomě organizována, a to většinou jako vzpomínka na určitou událost. Vážnost akce podtrhují syté temné barvy; místo smíchu a dobré nálady určují atmosféru ticho, utlumená patetická řeč a speciální slavnostní hudba. Tanec, typický pro „Fest“, je vystřídán umírněnými, upjatými pohyby.²¹

Na Bollnowově teorii vadila Winfriedu Gebhardtovi její malá použitelnost pro analýzu historických festivit. Kritizoval také přehlížení ideologických vlivů na podobu „Feier“ a nakonec i „metafyzické“ nadřazování „Fest“ nad „Feier“. Gebhardt sice Bollnowovo dělení přejal, ale precizoval jej uplatněním teorie charismatu Maxe Webera. Ve všední dny podle Gebhardta uspokojuje člověk své fyzické potřeby, v nevšední dny, chápané právě jako „charisma“, zase své metafyzické potřeby. „Fest“ a „Feier“ spadají do kategorie nevšednosti, navzájem se však prý odlišují tím, že „Fest“ institucionalizuje citové jednání a překonává každodennost jejím dočasným zrušením, například extází, převrácením společenských norem či všemožnými excesy, kdežto „Feier“ institucionalizuje hodnotově racionální jednání a překonává každodennost jejím osmyslněním.²² Jinými slovy řečeno „Feier“ účastníkům vysvětluje „odkud, proč a k čemu [je] jejich život, skupin[a] či instituce“.²³

Historik Lars Deile přišel v roce 2004 s kompromisním řešením. Ve své „pragmatické“ definici označil „Fest“ za moment, v němž „si společnost souhlasně uvědomuje význam pomocí zvláštní vnější formy“.²⁴ Ve „společnosti“, „významu“ a „zvláštnosti vnější formy“ spatřuje Deile tři základní charakteristiky pojmu „Fest“. „Feier“ je

¹⁸ Wiener Stadt- und Landesarchiv, Fond Erster Wiener Turnverein, Karton 1: složka „Mitteilungen des 1. Wiener Turnvereins an seine Angehörigen. Jg. 1923–1937. 1. Serie“, Die Ostarafeier, in: Mitteilungen des Ersten Wiener Turnvereins an seine Angehörigen 1, 1923, 3, s. 14–15.

¹⁹ Das deutsche Maifest. Maiturnfahrt der Dv. Tgmde. Innsbruck am 1. Mai 1925, in: Mitteilungen des Kreises 4 Tirol und Vorarlberg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 7 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Mai 1925, s. 22–23.

²⁰ Tv. Melk, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 8 des 8. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Lenzmonat 1927, s. 47.

²¹ Otto Friedrich Bollnow, Neue Geborgenheit. Das Problem einer Überwindung des Existentialismus, Stuttgart/Köln 1955, s. 215–224.

²² Winfried Gebhardt, Fest, Feier und Alltag. Über die gesellschaftliche Wirklichkeit des Menschen und ihre Deutung, (Europäische Hochschulschriften, Reihe XXII – Soziologie, Bd. 143) Frankfurt am Main / Bern / New York et al. 1987, s. 47–50, 53.

²³ Tamtéž, s. 63.

²⁴ Lars Deile, Feste – Eine Definition, in: Michael Maurer (Hrsg.), Das Fest. Beiträge zu seiner Theorie und Systematik, Köln 2004, s. 1–17, zde s. 7.

v Deileho očích určitým typem nadřazeného fenoménu „Fest“.²⁵ Jsou-li „společnost“ a „zvláštní vnější forma“ potlačeny ve prospěch „významu“, pak prý z „Fest“ vzniká „Feier“.²⁶ Deileho teorii přejal pro svůj koncept festivit také teolog Jörg Neijenhuis – i jemu je „Feier“ „podstatn[ou] součást[í]“²⁷ toho, co bývá označováno jako „Fest“.

Pro kapitulu o turnerských festivitách jsou uvedené teorie málo upotřebitelné. Kdyby byla přejata Bollnowova teorie či její propracovanější verze od Gebhardta, pak by všechny turnerské festivity včetně těch, které v pramenech vždy vystupují pod jménem „Turnfest“, musely být označeny jako „Feier“. Tanec, nespoutaná zábava ani opulentní jídlo, podle Bollnowa a Gebhardta typické znaky událostí nazývaných „Fest“, nikdy nebyly dominantními prvky turnerských festivit. Při využití Deileho definice by naopak všechny turnerské festivity musely být pojímány právě jako „Fest“, neboť při nich „význam“, „společnost“ i „zvláštní vnější forma“ byly v rovnováze.

V českém prostředí je pojmoslovná situace neméně komplikovaná už jen z toho důvodu, že si zde navzájem konkurují hned tři pojmy, totiž „svátek“, „slavnost“ a „oslava“. Konkrétně „svátek“ má navíc několik významů. Vedle jmenin se může vztahovat třeba i na dny volna nebo určité dny v církevním kalendáři. To vše výrazně ztěžuje překlad německých pojmů „Fest“ a „Feier“. Většinou bývají ony výrazy do češtiny převáděny jako „svátek“ a „slavnost“,²⁸ ovšem zrovna v případě festivit pořádaných v DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT se tohoto úzu nelze vždy přidržovat – pro pojem „Turnfest“ se třeba slovní spojení „turnerský svátek“ příliš nehodí. Někdy mohou být české překlady turnerských festivit dokonce velmi zavádějící. Například německé pojmy „Sonnenwende“ a „Julfeier“ nemusejí v kontextu studovaných turnerských svazů označovat totéž co české výrazy „letní slunovrat“ a „zimní slunovrat“. Pomocí slov „Sonnenwende“ a „Julfeier“ totiž turneři některých svazů označovali „obnovené“ „germánské“ festivity slavené podle domnělých zvyklostí svých pokrevních předků. Analogicky se akce „Ostarafeier“ nerovnála „Velikonocům“, nýbrž „svát[ku] bohyně jara“,²⁹ a „Maifest“ nikoli „Prvnímu máji“, nýbrž svátku „zásnub (...) slunečního boha (...) s (...) matkou zemí“.³⁰

Zdá se proto legitimní ponechat v této práci některé festivity nadále v originálním znění, protože by jejich názvy ztratily překladem svůj specifický, nezřídka světonázorově podmíněný význam. „Obnovené“ „germánské“ festivity budou tudíž v dalších odstavcích nazývány pomocí termínů, které se nejčastěji vyskytují v pramenném materiálu. Těmito termíny jsou „Sonnenwende“, „Julfeier“, „Ostarafeier“ a „Maifest“. Jednotně budou označovány výrazem „slavnost“, nikoli mnohovýznamovým slovem „svátek“. Pro „Feier“ různých osobností a událostí, například „Schönererfeier“, „Jahnfeier“, „Körnerfeier“ či „Sedanfeier“ bude použito výrazu „oslava“. Níže tedy bude řeč o spolkových a svazových oslavách Georga von Schönerera, oslavách Friedricha Ludwiga Jahna, oslavách Theodora Körnera či oslavách vítězství u Sedanu. Slovo „slavnost“ by v této souvislosti bylo také vhodným ekvivalentem, ovšem „oslava“ vyjadřuje charakter akcí poněkud pregnantněji. Osobnosti a události byly totiž při oněch „Feier“ nekriticky „oslavovány“ a velebeny. Problematický je překlad akce „Totenfeier“, která byla slavena po roce 1918. Vojáci první světové války sice byli „oslavováni“ jako hrdinové, přesto na tomto místě pojem

²⁵ Tamtéž, s. 14.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Jörg Neijenhuis, *Feste und Feiern. Eine theologische Theorie*, Leipzig 2012, s. 94.

²⁸ Karel Šima, *Kultura českých národních festivit v 60.–80. letech 19. století*. Dizertační práce na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha 2009, s. 7–8, 25–26.

²⁹ Wiener Stadt- und Landesarchiv, Fond Erster Wiener Turnverein, Karton 1: složka „Mitteilungen des 1. Wiener Turnvereins an seine Angehörigen. Jg. 1923–1937. 1. Serie“, Ostara-Feier: Samstag, den 8. Ostermond 1923, in: *Mitteilungen des Ersten Wiener Turnvereines an seine Angehörigen* 1, 1923, 2, s. 12.

³⁰ Das deutsche Maifest (jako pozn. 19), s. 22.

„oslava“ jako překlad slova „Feier“ působí nepatřičně. Truchlivé meziválečné „Feier“ budou proto v textu vystupovat pod označením „slavnostní vzpomínka“. Pro pojem „Turnfest“ je zvolen název „turnerská slavnost“ namísto obratu „turnerský slet“, neboť „slet“ má velmi metaforický podtext a hodí se jen pro sokolská setkání. Komplex všech uvedených turnerských akcí je shrnut pod nadřazený termín „festivity“. Pojem „turnerské slavnosti“ by byl jako zastřešující výraz nevhodný, protože by se překrýval s překladem pojmu „Turnfest“, označujícím jen jednu z mnoha turnerských festivit.

Poté, co byly ujasněny záležitosti týkající se pojmosloví, je namístež tázat se, co vše pojem „turnerské festivity“ zahrnuje. Škála akcí, které turneři buď sami organizovali, nebo kterých se alespoň jako hosté spoluúčastnili, byla velmi široká a rozpínala se od mohutných svazových turnerských slavností až po mnohem skromnější akce konané v turnerských spolcích například u příležitosti odchodu některých turnerů na vojnu. K turnerským festivitám je třeba připočíst i události, kterým v názvu sice chyběl výraz „Fest“ či „Feier“, ovšem jejichž průběh nepostrádal slavnostní rysy. K takovýmto druhům festivit patřily kupříkladu turnerské maškarní plesy. V níže rozebíraném panoramatu festivit jsou dále zohledněny i některé události, které byly pevnou součástí ročního festivitního programu turnerských spolků, ale za jejichž organizací nestály studované turnerské svazy. Turneři z DT se například masově účastnili „Německých bojových her“ (Deutsche Kampfspiele), pořádaných organizací „Deutscher Reichsausschuss für Leibesübungen“ (Německý říšský výbor pro tělesná cvičení, dále jen DRAfL).

Nemalé obtíže vyvstávají při pokusu tuto pestrou směs slavností a oslav smysluplně rozčlenit. I tentokrát odborná literatura není příliš nápomocná. Historik Michael Maurer sice představil návrh univerzální taxonomie festivit, ovšem jeho koncept má několik slabých míst. Podle Maurera lze festivity obecně rozdělit do tří skupin, a to na festivity životního cyklu, festivity ročního cyklu a veřejné festivity.³¹ Všechny turnerské festivity by v této klasifikaci teoreticky spadaly do veřejných festivit, neboť ani jedna z nich nebyla slavena soukromě. Soubor „obnovených“ „germánských“ slavností by společně se slavnostním svěcením Dne matek mohl ale být zároveň přiřazen i k festivitám ročního cyklu, oslavy životních jubileí a pohřby turnerů zase k festivitám životního cyklu. Jelikož je Maurerovo členění nesnadno aplikovatelné na komplex turnerských festivit, musí být pro potřeby předkládané studie utvořena vlastní taxonomie, sestávající celkem ze čtyř kategorií.

První kategorii tvoří soubor turnerských slavností (spolkové, okrskové, župní, krajské, svazové turnerské slavnosti). Do druhé kategorie spadají oslavy osobností a významných historických událostí (například oslavy Georga von Schönerera či oslavy vítězství u Sedanu), jednak vzpomínkové akce (slavnostní vzpomínky na oběti první světové války). Pro třetí kategorii je možné využít Maurerova termínu festivit ročního cyklu. K nim se vedle „germánských“ festivit (slavnosti „Sonnenwende“, „Julfeier“, „Ostarafeier“, „Maifest“) řadí též Den matek. Poslední, čtvrtá kategorie zahrnuje interní akce turnerských spolků, během nichž byla posilována identifikace členů se spolkem. Ačkoli se festivity tohoto druhu mohly každým rokem opakovat (například jubilea založení spolku), povětšinou to byly ojedinělé, nebo jen nepravidelně se opakující události, jež navíc nemusely být vázány na konkrétní termín. Tyto akce budou tudíž dále označovány jako „necyklické“ festivity. Jedná se například o slavnosti svěcení spolkových vlajek, slavnostní otevření dokončené spolkové tělocvičny, oslavy životních jubileí členů turnerských spolků, pohřbů významných turnerů, loučení se členy povolanými k armádě či ve slavnostní atmosféře nesené plesy a zábavní večery.

---

³¹ Michael Maurer, Zur Systematik des Festes, in: Michael Maurer (Hrsg.), Das Fest. Beiträge zu seiner Theorie und Systematik, Köln 2004, s. 55–80.

6.2 Vliv myšlenek „rasové čistoty“ na repertoár a charakter turnerských festivit

Ne každá z výše uvedených kategorií turnerských festivit byla ve studovaném období obohacena o novou festivit, jejíž námět by byl spjat s ideami „rasové čistoty“. První a čtvrtá kategorie, tedy turnerské slavnosti a necyklické festivity, zůstaly v tomto ohledu beze změny. Do ostatních kategorií ale pronikly mnohé novinky. Ve druhé kategorii byl do panteonu osobností, kterým byly oslavy zasvěceny, přibrán Georg von Schönerer. Veleben byl totiž zejména za politické angažování ve prospěch „rasově čistého“ němectví. O oslavách Georga von Schönerera se mnoho zpráv nedochovalo, s jistotou lze ale konstatovat, že tato festivita byla pořádána v DTB 1919 a pravděpodobně i v jeho předchůdci DTB. Například v protokolu setkání „dietwartů“ župy „Ostfränkischer Turngau“ z roku 1921 jsou pod bodem 7 uvedeny festivity, které mají „dietwarti“ kromě „běžných památných dnů: Bismarck, Schönerer, Sonnenwende, Julfeier atd.“³² organizovat ve svých spolcích. Obrat „běžné pamětní dny“ implikuje, že ony čtyři festivity nebyly v župě „Ostfränkischer Turngau“ ničím neobvyklým a jejich tradice zřejmě spadala až do válečného, možná i předválečného období, kdy župa tvořila baštu DTB v západních Čechách.³³

Zda se oslavy Georga von Schönerera řadily k „běžným pamětním dnům“ župy i poté, co se její spolky staly v roce 1926 součástí DTV, prameny neprozrazují, pouze pro rok 1927 jsou k dispozici informace o slavnostní vzpomínce na Georga von Schönerera, kterou u příležitosti šestiletého výročí jeho skonu zaranžoval spolek „Turnverein Jahn Asch“.³⁴ Lze ale spíše očekávat, že ašská událost byla v DTV ojedinělá a že oslavy Georga von Schönerera jako celek byly nahrazeny jinými, pro československé turnery aktuálnějšími festivitami, jež budou rozebrány níže. V rakousko-uherském svazu TKDÖ nelze festivity k Schönererově počtě doložit. Bylo by také nanejvýš překvapivé, kdyby se tento typ oslav odehrával ve spolcích říšskoněmeckého svazu DT, i když například župa „Rhein-Mosel-Turngau“, v níž působil aktivní a „völkisch“ orientovaný Heinrich Schwarz, mohla na Schönererovu počest určité festivity pořádat. Vždyť v roce 1898 zaslala župní turnerská rada na Schwarzův popud Schönererovi psaní, v kterém projevila „německy smýšlející[mu] poslanc[i]“³⁵ za jeho „neohrožené počínání“³⁶ uznání a vděk.

Ve třetí kategorii turnerských festivit se vlivem „rasových“ idejí objevily „germánské“ slavnosti „Sonnenwende“, „Julfeier“, „Ostarafeier“ a „Maifest“. Do 80. let 19. století byly turnerským spolům podobné festivity naprosto cizí. Průkopníkem jejich slavení se staly spolky z DTB. Některé z nich si přibližně již od počátku 70. let 19. století osvojily starodávnou lidovou tradici zapalování svatojánských ohňů (Johannisfeuer) u příležitosti

---

³² Schöwel, Dietwartetagung Eger, in: Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes. Beilage 5 des 3. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 15. Ostermond 1922, s. 10.

³³ Turneři se ale oslav Georga von Schönerera nemuseli účastnit jen ve svých spolcích. Na květen roku 1929 připravil svaz „Verband deutschvölkischer Vereine Deutschösterreichs“ (Svaz německých „völkisch“ spolků Německého Rakouska) ve Vídni oslavu Georga von Schönerera. O možné účasti turnerů DTB 1919 svědčí dvojí: jednak akce měla reklamu v novinách *Bundesturnzeitung*, jednak byl jedním z distributorů vstupenek rovněž Obchodní dům DTB 1919. Pichl, Schönerer-Gedenkfeier, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. Beilage 13 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Ostermond 1929, s. 68; Verband deutschvölkischer Vereine Deutschösterreiches. Schönerer-Feier, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. Beilage 13 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Mai 1929, s. 96.

³⁴ -r., Tv. „Jahn“, Asch. Schönerer-Gedenken, in: Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 26 des 8. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 11. Herbstmonat 1927, s. 82.

³⁵ 9. Kreis (Mittelrhein), in: Deutscher Turner-Hort 8, 1898, 1, s. 2.

³⁶ Tamtéž.

červnového svátku Jana Křtitele (Johannistag).³⁷ Avšak v momentě, kdy se v turnerském prostředí uchycovaly myšlenky „rasové čistoty“, tedy přibližně v druhé polovině 80. let 19. století, došlo v náhledu turnerských spolků na červnovou slavnost k proměně. Dosud běžný svátek Jana Křtitele s tradicí svatojánských ohňů byl nahrazen „germánskou“ slavností „Sonnenwende“ s ohni zvanými „Sonnenwendfeuer“.

Poprvé byla slavnost „Sonnenwende“ údajně konána v turnerském spolku „Turnverein Jahn Zwettl“ (Turnerský spolek Jahn ve Světlé) roku 1886. Následovat jej měly turnerské spolky ve Stockerau a Vídni.³⁸ Mezi turnerskými festiviti svazu DTB získala slavnost „Sonnenwende“ své pevné místo zřejmě díky velkolepé akci zvané v pramenech jako „Germanenfeier“. Roku 1888 její pořádání podnítily vídeňské spolky „Deutschnationaler Verein“ (Německý nacionální spolek) a „Erster Wiener Turnverein“ jako připomínku dvoutisíciletého jubilea bitvy u Noreje, v níž germánské kmeny poprvé zvítězily nad Římany.³⁹ Organizátoři naplánovali oslavu na svátek Jana Křtitele a její součástí byly i svatojánské ohně, ty ale nebyly poctou novozákonnímu prorokovi, nýbrž prostředkem k iluminaci Dunaje a dolnorakouské, legendami opředené oblasti Wachau. Cílem bylo, aby se účastníci slavnosti při pohledu na osvětlené kopce a zříceniny hradů cítili jako potomci Germánů.⁴⁰

Souběžně s letním slunovratem interpretovaným jako „germánská“ slavnost se v turnerských spolcích začaly etablovat také „germánské“ Vánoce neboli „Julfeier“. I tato festivity si nacházela cestu do dolnorakouských turnerských spolků ještě před vznikem DTB. Uskupení „Deutsche Wacht“ (Německá hlídka) spolku „Erster Wiener Turnverein“ totiž v prosinci roku 1889 uspořádalo předvánoční akci, jež podle dochovaného popisu připomínala kombinaci hospodského setkání a štědrého večera s příměsí domnělého germánského ritu. Jelikož pro zapálení ohně bylo použito dřeva (Julholz) z předchozího roku, je nasnadě, že turneři slavili „Julfeier“ nejpozději od roku 1888.⁴¹ Nahrazení Velikonoc slavností „Ostarafeier“ na sebe nenechalo dlouho čekat. Periodikum *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* sice zmiňuje slavnost „Ostarafeier“ až v roce 1891,⁴² přesto nelze vyloučit, že ji některé turnerské spolky pořádaly již před tímto datem. Pokud turneři měli zájem projevit své „germánské nadšení z jara“⁴³ při veselici na „květinami poseté louce“,⁴⁴ mohli se připojit ještě k slavnosti „Maifest“, konané svazem „Bund der Germanen“ a inzerované například roku 1895 v novinách *Deutscher Turner-Hort*.

O „znovuoživení“ „germánských“ festivit se velkou měrou zasloužil iniciátor „árijského“ paragrafu ve stanovách spolku „Erster Wiener Turnverein“ a autor prvních „osvětových“ textů v DTB Franz Xaver Kießling. V několika publikacích a nesčetných článcích, uveřejňovaných na stránkách turnerských periodik i četných jiných „völkisch“ tiskovin, neúnavně propagoval teorii o germánském původu festivit ročního koloběhu. Nabádal proto každého „árijsky (tedy ne semitsky) smýšlejícího“⁴⁵ Němce, aby se

³⁷ Matthias Zender (Hrsg.), *Die Termine der Jahresfeier in Europa. Erläuterung zur Verbreitungskarte*, (Forschungen zum ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer, Bd. 1) Göttingen 1980, s. 53.

³⁸ [Franz] Winterstein, *Das Feier im germanischen Brauchtume*, in: *Heimdall* 8, 1903, 23, s. 169–171, zde s. 170.

³⁹ *Germanenfeier*, in: *Kyffhäuser* 1888, 22, s. 181.

⁴⁰ Tamtéž; O. K., *Das Germanenfest*, in: *Unverfälschte Deutsche Worte* 6, 1888, 13, s. 169–170, zde s. 170.

⁴¹ „Deutsche Wacht“, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 2, 1890, 19, s. 216–217.

⁴² F[rantz]. X[aver]. K[ießling]., *Vom Festhalten an alten deutschen Sitten und Gebräuchen*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 3, 1891, 32 s. 372.

⁴³ *Bund der Germanen*, in: *Deutscher Turner-Hort* 5, 1895, 9, s. 76.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ F[rantz]. [Xaver] Kießling, *Auf zur Feier der Sommer-Sonnenwende!*, in: *Heimdall*, 4, 1899, 12, s. 85.

zasadil o „udržení praárijsk[ých], (...) německ[ých] zvyk[lostí]“,⁴⁶ jež – podobně jako krev – „nás spojuje[í] s našimi předky“.⁴⁷

Druhá kapitola upozornila, že turnerský „völkisch“ světonázor nebyl původním produktem turnerských svazů, ale konglomerátem idejí cirkulujících v tehdejšímu kulturnímu, společenskému a politickému prostředí. To platí i pro interpretaci některých svátků jako „germánských“ festivit. Kießling a další světonázoroví agitátoři v turnerských spolecích nebyli původci tohoto konstruktů, ale přejali mnohé myšlenky z romantické a nacionalistické vědecké literatury – na bonnského filologa Karla Simrocka, historika a spisovatele Felixe Dahna či bavorského historika Johanna Nepomuka Seppa⁴⁸ existují v turnerských textech přímé reference.⁴⁹ Inspirovat se turnerští funkcionáři mohli rovněž úvahami různých protagonistů „völkisch“ hnutí, neboť naplnění Vánoc, Velikonoc, svátku Jana Křtitele a různých jarních festivit novým „rasovým“ obsahem představovalo na přelomu 19. a 20. století ve „völkisch“ prostředí aktuální a živě diskutované téma.⁵⁰ Sotva uplynul rok, aniž by například v berlínském periodiku *Heimdall* nebyly uveřejněny články o „germánských“ festivitách.⁵¹

Na první pohled mohou nové festivity působit neškodně a vyvolávat dojem, že jejich smyslem nebylo nic jiného než těšit se podle staré tradice ze slunného počasí. Konání „germánských“ festivit nemělo ale nic společného s národopisem. Jejich slavením mělo být demonstrováno pokrevní spojenectví s domnělými germánskými prapředky. Signifikantně se v periodiku DTB téměř v každém článku s tématem „Sonnenwende“, „Julfeier“ či „Ostarafeier“ zdůrazňovalo, že se jedná o festivity „našich německých předků“⁵² „z nejstaršího, lesem provoněného starověku našeho národa“.⁵³ Myšlenky „rasové čistoty“ se při

---

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Franz [Xaver] Kießling, *Das deutsche Fest der Sommer-Sonnenwende*, beleuchtet in Mütthe und Meinung, Glaube und Brauch des Volkes. Zweite Auflage, Wien 1907, s. 6.

⁴⁸ K životu a dílu těchto osobností viz blíže: Rudolf Simek, *Karl Simrock und die germanische Mythologie*, in: *Karl Simrock 1802–1876. Einblicke in Leben und Werk. Wissenschaftliche Beiträge und Dokumentarisches anlässlich Simrocks 200. Geburtstag am 28. August 2002*, Bonn 2002, s. 53–60; Hans Rudolf Wahl, *Die Religion des deutschen Nationalismus. Eine mentalitätsgeschichtliche Studie zur Literatur des Kaiserreiches: Felix Dahn, Ernst von Wildenbruch, Walter Flex*, Heidelberg 2002, s. 31–148; Monika Fink-Lang, „Dem Geiste nach verpflichtet“. Die Görres-Schüler Johann Nepomuk Sepp und Michael Strodl, in: *Helmut Flachenecker / Dietmar Grypa (Hrsg.), Schule, Universität und Bildung. Festschrift für Harald Dickerhof zum 65. Geburtstag*, (Eichstätter Studien, Bd. 59) Regensburg 2007, s. 243–291, především s. 243–258.

⁴⁹ Turneri pojednávající v brožurách a turnerském tisku o „germánských“ festivitách využívali např. přehledové dílo *Handbuch der Deutschen Mythologie mit Einschluss der nordischen* Karla Simrocka, knihu *Walhall* Felixe a Theresy Dahnových a publikaci *Die Religion der alten Deutschen und ihr Fortbestand in Volkssagen, Aufzügen und Festbräuchen bis zur Gegenwart* Johanna Nepomuka Seppa. [Leopold] Steininger, *Sonnenwende*, in: *Deutscher Turner-Hort* 33, 1907, 25, s. 247–248, zde s. 247; Kießling, *Das deutsche Fest* (jako pozn. 47), s. 30; *Oster-Betrachtungen*, in: *Deutscher Turner-Hort* 21, 1911, 8, s. 95–97, zde s. 96; Karl Simrock, *Handbuch der Deutschen Mythologie mit Einschluss der nordischen*. 2. Auflage, Bonn 1864; Felix Dahn / Therese Dahn, *Walhall. Germanische Götter- und Heldensagen, Kreuznach* 1884; Johann Nepomuk Sepp, *Die Religion der alten Deutschen und ihr Fortbestand in Volkssagen, Aufzügen und Festbräuchen bis zur Gegenwart*, München 1890.

⁵⁰ Volker Losemann, *Denkmäler, völkische Bewegung und Wissenschaft. Die römisch-germanische Auseinandersetzung in der Sicht des 19. und 20. Jahrhunderts*, in: *Helmut Schneider (Hrsg.), Feindliche Nachbarn. Rom und die Germanen*, Köln/Weimar/Wien 2008, s. 229–269, zde s. 245–247.

⁵¹ *Sonnenwende*, in: *Heimdall* 4, 1899, 13/14, s. 95; [Franz] Winterstein, *Das Jul-Fest und der Jul-Baum*, in: *Heimdall* 6, 1901, 24, s. 177–179; Guido von List, *Vorgeschichtliche Bauwerke im südlichen Böhmen*, in: *Heimdall* 8, 1903, 10, s. 74–77; *Ostara – Ostern* von Franz Kießling, in: *Heimdall* 8, 1903, 8, s. 62–63; *Das Deutsche Weihnachtsfest*, in: *Heimdall* 8, 1903, 12, s. 107. Ke Guidu von Listovi viz blíže: Martin Klement, *Boj vznešené rasy proti čandalům. Je odkaz Guida von Listovi stále naléhavý?*, in: *Dějiny a současnost* 36, 2014, 9, s. 49–52.

⁵² O. Lange, *Sonnenwende*, in: *Deutscher Turner-Hort* 14, 1904, 13, s. 104–105, zde s. 104.

⁵³ O. R., *Sonnwendfeier*, in: *Deutscher Turner-Hort* 4, 1894, 11, s. 66–67, zde s. 66.

interpretaci festivit ročního cyklu ale projevovaly ještě jinak než pouze zdůrazňováním údajného pokrevního pouta s germánskými předky. Podle jednoho přispěvatele periodika *Deutscher Turner-Hort* se ve slavnostech „Sonnenwende“, „Julfeier“, „Ostarafeier“ a „Maifest“ skrýval „mocný bojovný prostředek proti všemu neněmeckému a cizímu“. ⁵⁴ A Franz Xaver Kießling turnerům kladl na srdce, že čím více se dodržují „tradice a zvyky předků“, ⁵⁵ tím lépe je národ ochráněn „před zžidovštěním a odcizením jakéhokoli druhu“. ⁵⁶

Přestože Arthur Hoffmann-Kutschke, neúspěšný historik a autor řady protižidovských pamfletů, ⁵⁷ už v roce 1906 označil „germánský“ původ slavnosti „Sonnenwende“ za čiročirý výmysl, ⁵⁸ „rasově“ interpretované festivity ročního cyklu se ve „völkisch“ organizacích rychle rozšířily. Vedle funkcionářů z DTB se o jejich popularizaci zasloužily i četné „ochranářské“ spolky od vídeňského svazu „Bund der Germanen“ až po svaz „Bund der Deutschen in Böhmen“ (Svaz Němců v Čechách). ⁵⁹ Také v periodiku TKDÖ byly „germánské“ slavnosti „Sonnenwende“ a „Julfeier“ nadšeně propagovány. ⁶⁰ Podle jedné zprávy zkraje roku 1911 obdržela redakce zprávu o pořádání těchto festivit od „více jak třicet[i] spolků“. ⁶¹ O častějším celebrování ostatních „germánských“ festivit periodikum *Deutschösterreichische Turnzeitung* nic neprozrazuje, avšak nebude chybné domnívat se, že v některých spolcích se i slavnost „Ostarafeier“ mohla těšit jisté oblibě.

Z dlouholetého pěstování „germánských“ festivit v DTB a TKDÖ se vyvinula tradice, kterou první světová válka nemohla přerušit. Činovníci svazů DTB 1919 a DTV zajistili kontinuitu v pořádání a především v „rasově“ interpretaci těchto slavností. Dalo by se téměř říci, že v období po roce 1918, kdy se svazy cítily povolány bránit německví a „rasovou čistotu“ za každou cenu, hodnota festivit „zdeděných“ po domnělých germánských předcích ještě stoupla. Slavnosti se v očích funkcionářů podobaly mostům vedoucím z chaotické současnosti do romantizované minulosti „k velkému árijskému kmenu“. ⁶² V tomto duchu zinscenoval například rakouský spolek „Turnverein Radstadt 1866“ (Turnerský spolek Radstadt z roku 1866) v roce 1924 slavnost „Julfeier“. Ulicemi Radstadtu se tehdy proháněli na koních turneři převlečení za Germány a volali: „Julnacht je tu! (...) Dodržujte zvyk, který jste zdělili od svých otců a předků (...)!“ ⁶³ Následně spolkový „dietwart“, zahalený do „germánského“ kožichu a třímající v ruce nablýskaný meč, pronášel na cvičišti před plápolajícím ohněm slavnostní řeč – zkrátka „Julnacht podle starogermánského zvyku!“ ⁶⁴ V DTV podobné teatrální akce s ohledem na policejní úřady neprobíhaly, ale že „nordický podíl v krvi turnerů“ ⁶⁵ zavazuje k uctivému slavení „Sonnenwende“, „Julfeier“ a „Ostarafeier“, to podle svazových novin platilo i v československém pohraničí za samozřejmost. A zajedno

⁵⁴ Sonnenwende, in: *Deutscher Turner-Hort* 4, 1894, 13, s. 80–81, zde s. 80. Podobně též: Steininger, *Sonnenwende* (jako pozn. 49), s. 248.

⁵⁵ K[ießlin]g., *Vom Festhalten* (jako pozn. 42).

⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁷ Arthur Hoffmann-Kutschke, *Der Dolchstoß durch das Judentum. Materialien zur deutschen Geschichte und zur jüdischen Politik*. 2. Auflage, Halle an der Saale 1936.

⁵⁸ Arthur Hoffmann Kutschke, *Sonnwend-Fest der Germanen*, in: *Heimdall* 11, 1906, 4, s. 39–41.

⁵⁹ [Franz] Winterstein, *Das Feuer im germanischen Brauchtume*, in: *Heimdall* 8, 1903, 23 a 24, s. 169–171 a s. 177–179, zde s. 170 a s. 177–178.

⁶⁰ Např. Steininger, *Sonnenwende* (jako pozn. 49), s. 247–248; Leopold Steininger, *Zur Julzeit*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 34, 1908, 52, s. 623–624.

⁶¹ [Leopold Steining]-er, *Julfeier*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 37, 1911, 5, s. 42.

⁶² *Julfeier und Julrede*, in: *Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Julmond 1921*, s. 23–24, zde s. 24.

⁶³ *Tv. Radstadt 1866*, in: *Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 5 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Lenzmond 1925*, s. 28.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Braun, *Deutsche Weihnachten*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 11, 1930, 24, s. 382.

si byli autoři textů v novinách *Bundesturnzeitung* a *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* také v přesvědčení, že „obrozené“ „germánské“ slavnosti mají potenciál ubránit „čistotu“ národa před náporom cizích vlivů.⁶⁶

Z odmítavého postoje, jež vedení říšskoněmeckého DT zaujímalo k „rasové čistotě“, lze snadno vyvodit, že se germánské slavnosti ročního cyklu nemohly před první světovou válkou v tomto svazu těšit oficiální podpoře. Jestliže se periodika DTB a TKDÖ pravidelně plnila vzletnými básněmi o slavnostech „Sonnenwende“ a „Julfeier“, pro noviny *Deutsche Turn-Zeitung* nebyly tyto festivity relevantním tématem. Závěr, že se v předválečném DT „rasové“ interpretované slavnosti ročního koloběhu vůbec neslavily, neboť o nich periodikum svazu příliš nemluví, by byl ale nesprávný. Například spolek „Turnverein Asch“ (Turnerský spolek Aš) z turnerského kraje „Turnkreis XV – Deutschösterreich“ pravděpodobně v roce 1894 pořádal svou první „větší oslavu germánského památného dne“ – „Sonnenwende“.⁶⁷ Takového rozšíření jako v ostatních analyzovaných svazech se ovšem slavnosti „Sonnenwende“ a „Julfeier“ v DT zajisté nedočkaly.

Po první světové válce se mnohé změnilo. V předchozích kapitolách bylo na několika příkladech doloženo, jak se v DT vlivem válečného prožitku mnozí jedinci, skupiny a instituce začali ztotožňovat s týmiž ideami, které byly propagovány ve svazech DTB 1919 a DTV. Nebude chybné domnívat se, že právě z těchto kruhů vycházela iniciativa k popularizaci „germánských“ festivit a k jejich zavádění do turnerských spolků DT.⁶⁸ Roku 1925 se například v novinách *Deutsche Turn-Zeitung* objevil článek, v němž již slavnost „Sonnenwende“ byla konotována s „naši[mi] před[ky]“.⁶⁹ Nejpozději kolem poloviny 20. let 20. století tak „obnovené“ „germánské“ slavnosti – minimálně „Sonnenwende“ a „Julfeier“ – se svým latentním „rasovým“ příděchem pozvolna pronikaly i do DT.

Poté, co bylo prozkoumáno, jaké nové oslavy a slavnosti se ve svazech DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT začaly vlivem myšlenek „rasové čistoty“ pořádat, bude nyní hledána odpověď na otázku, jakým způsobem „rasové“ ideje ovlivnily charakter festivit. V tomto případě je třeba upřít pozornost na kategorii turnerských slavností. Do jejich rázu vnesly představy o „čistotě rasy“ už v 90. letech 19. století jev, který by bylo možné nazvat „arizací“. Jejím smyslem bylo připouštět k turnerským slavnostem pouze „árijské“ Němce a současně zabránit turnerům, aby se účastnili „neárijských“ akcí. Úvahy o „rasově neposkvrněných“ festivitách se poprvé začaly objevovat v DTB. Například po skončení první svazové turnerské slavnosti v Liberci roku 1892 hodnotil jeden z příspěvatelů novin *Deutscher Turner-Hort*, že město bylo svědkem „skutečn[é] a opravdov[é] německ[é] slavnost[i]“, ⁷⁰ slavnosti pořádané „jen pro Němce“, ⁷¹ kterými podle svazových stanov byli Němci „árijského“ původu.

Naopak když o dva roky později periodikum *Deutscher Turner-Hort* informovalo o slavnosti svazu DT ve Vratislavi, dávala redakce adjektivum „deutsch“ v názvu akce s despektem do uvozovek (das achte „deutsche“ Turnfest), aby tak dala najevo své mínění, že slavnost sice byla německá, ale nikoli „árijsky“ německá.⁷² Svaz DTB do Vratislavi ani nebyl pozván a i kdyby byl, zajisté by účast odmítl, neboť v jeho oficiálním narativu byla festivity uspořádána za velkého „bim-bim a trará [tamějšího] židovstva“.⁷³ Autoři článků v novinách

⁶⁶ Karl Wilhelm Fink, Sonnenwende, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Brachmond 1922, s. 11; B., Sonnenwende, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 12, s. 116–117, zde s. 117.

⁶⁷ XV. Turnkreis. Turnverein Asch, in: Deutsche Turn-Zeitung 40, 1895, 18, s. 382–383, zde s. 383.

⁶⁸ Erich Wagner, Sonnenwende, in: Deutsche Turn-Zeitung 74, 1929, 25, s. 478.

⁶⁹ Sonnenwendgedanken, in: Deutsche Turn-Zeitung. Eilnachrichten 70, 1925, 50, s. 321.

⁷⁰ Franz Vogel, Gut Heil!, in: Deutscher Turner-Hort 2, 1892, 12, s. 1.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² K. K., Das achte „deutsche“ Turnfest in Breslau und die Grundsätze Fr. L. Jahn's, in: Deutscher Turner-Hort 4, 1894, 22, s. 159–160.

⁷³ Tamtéž, s. 159.

DTB se chopili každé příležitosti, aby doložili, že turnerská slavnost DT byla neslučitelná s ideou „rasové čistoty“. Tisk i distribuce novin „Festzeitung“ měly být kompletně v rukou Židů⁷⁴ a všude, kam se člověk na vratslavském cvičišti podíval, viděl údajně „škleb[ící se] ksicht židovstva“.⁷⁵ Nejjedovatější slova však periodikum DTB namířilo jednak proti slavnostní hře, jejíž židovský autor prý neodpustitelně ztrapnil germánského náčelníka Arminia,⁷⁶ jednak proti slavnostnímu turnerskému průvodu, kde představitel Jahna „nebyl Němec, nýbrž Žid!“⁷⁷

Od festivity ve Vratislavi se počíná tradice svazu DTB vztahovat vlastní svazové turnerské slavnosti do protikladu k údajně „židovštělým“ svazovým turnerským slavnostem DT.⁷⁸ V kapitole o světonázoru však bylo řečeno, že „rasová čistota“ neznamenal nutně jen antisemitismus, nýbrž také averzi vůči všem ostatním „neárijských rasám“ a národům. Proto byl roku 1903 v DTB oficiální název říšskoněmecké turnerské slavnosti v Norimberku posměšně změněn na „Německo-maďarskou turnerskou slavnost“,⁷⁹ protože DT na ni – podobně jako o čtyři roky dříve na slavnost do Hamburku – pozvalo i zástupce maďarského turnerského svazu. Nic nepomohlo ujištění předsedy DT Ferdinanda Goetze, že turneři z Maďarska nejsou zapleteni do protiněmeckých útoků ve své zemi.⁸⁰ Pro DTB byl Goetzův smířlivý tón jen dalším důkazem, že vedení DT kooperuje s „Židy, sociálními demokraty, Maďary a jinými cizinci“.⁸¹ Ani jedné předválečné svazové slavnosti DT se proto svaz DTB kvůli svému lpění na „árijských“ principech oficiálně jako celek nezúčastnil. Dokonce i v roce 1913, kdy se při turnerské slavnosti v Lipsku zároveň slavilo sté výročí „osvobozeneckých“ válek, se DTB zpěchoval vyslat do Německé říše své reprezentanty a místo toho ostentativně pořádal svou vlastní „rasově čistou“ slavnost v Chebu.

Vedení svazu TKDÖ vesměs kopírovalo praxi DTB. Na první turnerskou slavnost do České Lípy bylo roku 1905 demonstrativně pozváno celé DT kromě „židovštělého“ turnerského kraje „Turnkreis XVb“.⁸² Když zase DT v roce 1908 konalo svou turnerskou slavnost ve Frankfurtu nad Mohanem, TKDÖ nikoli náhodou týden před tím pořádal svazovou slavnost ve Štýrském Hradci,⁸³ která, jak zaznělo v novinách svazu, měla účastníkům dodat sílu v boji proti vnitřním a vnějším nepřátelům.⁸⁴ Ve Frankfurtu nad Mohanem tedy svaz TKDÖ oficiálně zastoupen nebyl, zavítal do něj ale náčelník svazu Otto

---

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ Hagen von 1886, Dem Geschäftsführer der „deutschen“ Turnerschaft zur Kenntnis, in: Deutscher Turner-Hort 4, 1894, 20, s. 141.

⁷⁶ Heinrich Schwarz, Hermann und seine Tapferen auf dem 8. Allgemeinen deutschen Turnfeste in Breslau. Oder in welchem Lichte man uns die Großthaten der Helden deutscher Geschichte vorführt, in: Deutscher Turner-Hort 4, 1894, 16, s. 105–106.

⁷⁷ K. K., Das achte (jako pozn. 72), s. 160.

⁷⁸ Hartmut Becker, Antisemitismus in der Deutschen Turnerschaft, (Schriften der Deutschen Sporthochschule Köln, Bd. 3) Sankt Augustin 1980, s. 102, 125.

⁷⁹ G. Sch., Das deutsch-magyarische Turnfest in Nürnberg, in: Deutscher Turner-Hort 13, 1903, 13, s. 110–111, zde s. 110.

⁸⁰ [Ferdinand] G[oet]z., Vom Ausschuß der Deutschen Turnerschaft, in: Deutsche Turn-Zeitung 48, 1903, 25, s. 574; Ferd[inand]. Goetz, Vom Ausschuß der Deutschen Turnerschaft. Erklärung, in: Deutsche Turn-Zeitung 48, 1903, 27, s. 626–627, zde s. 626.

⁸¹ G. Sch., Das deutsch-magyarische (jako pozn. 79), s. 111. Vlivem útoků „völkisch“ tisku nakonec maďarský svaz do Norimberku nepřijel: [Ferdinand] G[oet]z., Vom Ausschuß der Deutschen Turnerschaft, in: Deutsche Turn-Zeitung, 48, 1903, 28, s. 649–650.

⁸² Vom Ausschuß der Deutschen Turnerschaft, in: Deutsche Turn-Zeitung 50, 1905, 22, s. 382.

⁸³ Fritz Hirth / Anton Kießlich, Geschichte des Turnkreises Deutsch-Österreich, Teplitz-Schönau 1928, s. 347.

⁸⁴ [Leopold] Steininger, Unser Kreisturnfest (11. bis 14. Juli 1908), in: Deutschösterreichische Turnzeitung 34, 1908, 30, s. 389–395, zde s. 395.

Voigt, jenž se tam údajně cítil jako „nezvaný, obtěžující cizinec“,⁸⁵ byť byl mezi svými krajany a bývalými přáteli. To, co jej nejvíc rozladilo, byla „smíšená společnost“,⁸⁶ k níž prý velkým dílem přispívali členové „nearizovaných“ spolků z rakouské monarchie.

Po první světové válce na rezistentní postoj zaniklých svazů DTB a TKDÖ navázala organizace DTB 1919. Zprvu se však nově konstituovaný svaz pokoušel o změnu kurzu. Velkou nadějí přitom jeho vedoucí funkcionáři vkládali v roce 1923 do první meziválečné svazové turnerské slavnosti DT v Mnichově.⁸⁷ Zkraje roku byl na základě jednání svazové turnerské rady⁸⁸ 993 bavorským turnerským spolkům a mnichovskému komitétu pro přípravu slavnosti zaslán dopis,⁸⁹ v němž na adresáty bylo apelováno přijmout taková opatření, aby se akce účastnili jen „árijští“ Němci a ne i „převážně z východu přivandrovalí cizáci, kteří bohužel mohou být německými státními občany, ale Němci být nemohou“.⁹⁰ Ani turnery ze Švýcarska a Ameriky vedení DTB 1919 v Mnichově nechtělo, neboť Italové, Francouzi a Američané prý za první světové války stříleli proti Němcům a patřili tak k nepřítelům, potažmo nepřátelským „rasám“.⁹¹ Pokud by mnichovská slavnost byla inscenována jako přátelský souboj „rovnorodý[ch] (...) [a] rovnocenný[ch]“,⁹² přislíbil DTB 1919 svou účast. Ačkoli svazová turnerská rada DTB 1919 údajně obdržela od bavorských spolků mnoho vřelých dopisů,⁹³ stanovisko mnichovského komitétu i předsedy DT Oskara Bergera zůstalo neoblomné. Požadavky DTB 1919 byly příkře odmítnuty a Oskar Berger neodeslal do Vídně oficiální pozvání na slavnost.⁹⁴ „Nic jiného jsme také ani nečekali“,⁹⁵ shrnul v periodiku DTB 1919 předseda Klaudius Kupka.

Také v československém DTV měly ideje „rasové čistoty“ dopad na podobu turnerských slavností. Svazová turnerská rada v Teplicích v březnu roku 1921 ustanovila za nepřijatelné, aby se „hráčská a sportovní oddělení našich turnerských spolků účastnila závodů se spolky, jež na tyto závody vysílají neárijské a neněmecké členy“.⁹⁶ Na setkání představitelů žup DTV v Mostě roku 1923 stálo téma účasti na závodech „neárijských“ spolků a svazů znovu na programu. Diskutováno bylo o propozicích, které svazový náčelník Richard Bernhard dále tlumočil svazové turnerské radě na zasedání v Teplicích. Výsledkem teplického jednání byla jakási konkretizace klauzule z roku 1921. V sedmi bodech byla deklarována nutnost distancovat se od „neárijských“ svazů a závodů,⁹⁷ ovšem zároveň byly uvedeny četné

---

⁸⁵ [Alfred] Schmarada / [Karl] Potpeschnigg, Kreisturnratsitzung. Zehnte Sitzung, Wien, Kanzlei des Kreisturnrates, am 1. November 1908, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 34, 1908, 46, s. 571–575, zde s. 571.

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ [Klaudius] Kupka / [Karl] Holtei, Münchener Bericht, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 5, s. 49–50, zde s. 49.

⁸⁸ Tagung des Bundesturnrates in Wien. Auszug aus der Verhandlungsschrift der 3. Vollsitzung des Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 2, s. 16–19, zde s. 19.

⁸⁹ [Klaudius] Kupka, Zum Deutschen Turnfeste in München, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 3, s. 27–28, zde s. 27.

⁹⁰ Frohe Botschaft!, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 1, s. 1–3, zde s. 3.

⁹¹ 2. Rundschreiben an die bayrischen Vereine der deutschen Turnerschaft, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 6, s. 61–62.

⁹² Frohe Botschaft! (jako pozn. 90), s. 2.

⁹³ [Karl] Holtei, Eine Rundschau, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 8, s. 85–87, zde s. 85.

⁹⁴ [Oskar] Berger, Der Deutsche Turnerbund (1919), in: Deutsche Turn-Zeitung 68, 1923, 11, s. 87; Der Hauptausschuss für das 13. Deutsche Turnfest, 13. Deutsches Turnfest in München, in: Deutsche Turn-Zeitung 68, 1923, 17, s. 157–158.

⁹⁵ [Klaudius] Kupka, Zum Deutschen Turnfeste in München, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 6, s. 67.

⁹⁶ Otto Zettler / Josef Truntschka, Verhandlungsschrift über die am 26., 27. Lenzmond (März) 1921 in Töplitz abgehaltene Verbandsturnratssitzung im Sitzungszimmer des Bundes der Deutschen in Böhmen, Posthof, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 8, s. 58–63, zde s. 63.

⁹⁷ Richard Bernhard / Otto Zettler / Josef Truntschka, Reinliche Scheidung!, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 5, 1924, 13, s. 165–166; Josef Truntschka / Otto Zettler, Verhandlungsschrift über die

výjimky, které působnost této takzvané „čisté odluky“ (reinliche Scheidung) značně oslabovaly.⁹⁸ Na druhém svazovém turnerském sněmu DTV v Liberci roku 1924 měla být směrnici dána finální podoba. Jelikož se župě „Egerland-Turngau“ (Chebská turnerská župa) podařilo na sněmu dvoutřetinovou většinou hlasů novelizovat druhý odstavec svazových stanov, podle něhož se členové DTV od nynějška směli účastnit závodů výhradně jen s „příslušníky germánského národního kmene“ (pro tuto změnu se následně užívalo obratu Liberecká usnesení – „Reichenberger Beschlüsse“), musely být zásady „čisté odluky“ nově formulovány.⁹⁹ V březnu roku 1925 byly s konečnou platností uveřejněny v periodiku *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*.

Liberecká usnesení a jejich konkretizace v podobě zásad „čisté odluky“ měly enormní dosah. Členi DTV museli k 1. dubnu 1925 vystoupit ze svazů „Deutscher Fußballverband“ (Německý fotbalový svaz), „Deutscher Leichtathletikverband“ (Německý svaz lehké atletiky) i „Verband Deutscher Schwimmvereine in Böhmen, Mähren und Schlesien“ (Svaz německých plaveckých spolků v Čechách, na Moravě a ve Slezsku).¹⁰⁰ A co je vzhledem k tématu podkapitoly nejdůležitější: propast mezi DT a DTV se ještě více rozšířila, jak uvedl předseda DT Oskar Berger.¹⁰¹ Účast DTV na turnerských slavnostech DT byla od této chvíle totiž vyloučena. Vinu přisoudilo vedení DTV jednoznačně říšskoněmeckému DT, které prý mělo na očích stále tytéž klapky jako za vilémovské éry, takže nevidělo, „co se odehrává nalevo a napravo“,¹⁰² a uhýbalo „stydlivě před vyznáním k völkisch rasové myšlence“.¹⁰³ „Rasová čistota“ svedla naopak dohromady závodníky a turnery svazů DTB 1919 a DTV. Již v roce 1926 se kolem 5 000 turnerů DTV vydalo do Vídně na turnerskou slavnost rakouského turnerského svazu.¹⁰⁴ Rok nato se turneři z DTB 1919 zúčastnili svazové turnerské slavnosti svazu DTV v Ústí nad Labem.¹⁰⁵

V DT neměly myšlenky „rasové čistoty“ na charakter turnerských slavností vliv, a to až do roku 1933, kdy byl do stanov zaveden „árijský“ paragraf. Před rokem 1933 se DT sice distancovalo od různých soutěží a závodů, avšak toto rozhodnutí nikdy nebylo motivováno „rasovou čistotou“. Na počátku 90. let 19. století například probíhala v Německé říši diskuze o založení slavnosti, která by se jmenovala „Nacionální dny německých bojových her“ (Nationaltage für deutsche Kampfspiele) a která by byla jakousi obdobou antických olympijských závodů. Turnerský sněm DT v roce 1899 spolupráci s přípravným výborem nakonec ukončil, a to spíše z egoistických nežli z „rasově“ podmíněných pohnutek. Vedení DT totiž nechtělo obětovat své tradiční turnerské slavnosti ve prospěch nové velké

Verbandsturnratssitzung am 23. Erntmonds 1924, in Reichenberg, Hotel „Reichshof“, Turnerstraße, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 20, s. 266–268, zde s. 267.

⁹⁸ Otto Zettler / Josef Truntschka, Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 3. und 4. Nebelmondes 1923 im Posthof in Töplitz-Schönau, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 23, s. 279–283, zde s. 279–280.

⁹⁹ Josef Truntschka / Otto Zettler, Verhandlungsschrift, aufgenommen über den 2. Ordentlichen Verbandsturntag am Sonntag, den 24. Erntemond 1924, in Reichenberg, Deutsche Turnhalle, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 19, s. 243–251, zde s. 249–250.

¹⁰⁰ Theodor Fischer, Reinliche Scheidung, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 3, s. 69–70.

¹⁰¹ O[skar]. Berger, Der Deutsche Turnverband, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 44, s. 594.

¹⁰² Zum Kölner Turnfeste, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 9, 1928, 5, s. 66–67, zde s. 67.

¹⁰³ Josef Ullrich, Das 3. Bundesturnfest – eine Offenbarung wahren deutschen Turnertums, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 11, 1930, 14, s. 213–214, zde s. 213.

¹⁰⁴ Franz Eichler, Das 2. Deutsche Bundesturnfest in Wien, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 7, 1926, 17, s. 275–277; [Klaudius] Kupka, Das Verbandsturnfest in Aussig, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 1, s. 5.

¹⁰⁵ Das 2. Verbandsturnfest in Aussig, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 8, 1927, 15, s. 235–237, zde s. 235.

festivity.¹⁰⁶ Současně však nelze tvrdit, že by myšlenky „rasově čistých“ festivit v DT vůbec nerezonovaly. Představitelé mnohých bavorských spolků byli evidentně nakloněni návrhu DTB 1919 na „arizaci“ slavnosti v Mnichově. Recenzent první svazové slavnosti DTV v Chomutově zase vychvaloval v periodiku *Deutsche Turn-Zeitung* „ochranu národnosti“,¹⁰⁷ již tuneři při akci demonstrovali. Reportáž o slavnosti v Ústí nad Labem sestávala ještě z obdivnějších formulací¹⁰⁸ a rovněž krátká zpráva o přípravě turnerské slavnosti DTB 1919 ve Vídni vyzněla v tomtéž periodiku velmi pozitivně.¹⁰⁹

Z dosavadních poznatků lze učinit závěr, že ideje „rasové čistoty“ nepřehlédnutelně změnilly festivitní kulturu ve zkoumaných svazech. Jednak byly do souboru turnerských festivit přijímány nové, „rasově“ interpretované akce (oslava Georga von Schönerera, slavnosti „Sonnenwende“, „Julfeier“, „Ostarafeier“, v ojedinělých případech i „Maifest“), jednak byly turnerské slavnosti poznamenány fenoménem „arizace“. Obě dvě tendence se intenzivně prosazovaly zejména ve svazech DTB, TKDÖ, DTB 1919 a DTV. V DT se některé „germánské“ slavnosti začaly ve zvýšené míře slavit až po první světové válce. Na charakter akcí zde zásady „rasové čistoty“ zůstaly bez vlivu, i když ve svazu působili jedinci, kteří se zasazovali o opak.

6.3 Vliv myšlenek „národní jednoty“ na repertoár a charakter turnerských festivit

Ideje „národní jednoty“, koncentrující se kolem tématu jazyka, války, „obnovy národa“ a vnitřní i vnější podoby Německa, svým vlivem na festivitní program a podobu akcí v ničem nezaostávaly za myšlenkami „rasové čistoty“. Kromě čtvrté kategorie turnerských festivit se všechny ostatní kategorie rozšířily o novou akci. V první kategorii se k turnerským slavnostem přidružily meziválečné Německé bojové hry, jež se vyvinuly z dřívějšího projektu Nacionálních dnů německých bojových her.¹¹⁰ Pořadatelská organizace DRAfL ve stanovách z roku 1917 uvedla, že se Německé bojové hry mají podobat „národní slavnosti“ (Volksfest), která by vyjadřovala jednotu německého národa. První světová válka způsobila, že se svaz DT tentokrát k nové zamýšlené akci nestavěl odmítavě.¹¹¹ Spatřoval totiž na jejím pozadí myšlenku, že německou společnost bude třeba po skončení války „obnovit“ na základě „národního společenství“.

Pořádání již prvních her roku 1922 však pořadatelům v čele s generálním sekretářem DRAfL Carlem Diemem¹¹² připravilo nemalé problémy. V době, kdy mezi sportovními svazy

¹⁰⁶ Wilhelm Rolfs, *Deutsche Nationalfeste*. Auskunftsbüchlein für Jedermann, der sich darüber unterrichten will, München/Leipzig 1898, s. 12–13; Noyan Dinçkal, *Sportlandschaften*. Sport, Raum und (Massen-)Kultur in Deutschland 1880–1930, Göttingen 2013, s. 184–185.

¹⁰⁷ Wilhelm Auerbach, Komotau. 1. Verbandsturnfest des Deutschen Turnverbandes in der Tschecho-Slowakei, am 8.–10. Heuert 1922, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 67, 1922, 34, s. 355–356, zde s. 356.

¹⁰⁸ Das Turnfest der Sudetendeutschen, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 72, 1927, 36, s. 634–635.

¹⁰⁹ Zum 2. Bundesturnfeste des Deutschen Turnerbundes (1919) in Wien, in: *Deutsche Turn-Zeitung*. Eilnachrichten 70, 1925, 100, s. 536.

¹¹⁰ Nevydanou bibliografii k Německým bojovým hrám sestavil v roce 1991 Gerd Steins: *Gerd Steins, Bibliografie „Deutsche Kampfspiele“*, Berlin 1991 (manuskript). Tento soupis literatury se v několika exemplářích nachází v Muzeu sportu v Berlíně. K tématu her jinak ale neexistuje žádná ucelená monografie. Základní informace o akci lze získat v těchto dvou publikacích: Nadine Rossol, *Performing the Nation in Interwar Germany*. Sport, Spectacle and Political Symbolism, 1926–36, Basingstoke / New York 2010, s. 42–49; Dinçkal, *Sportlandschaften* (jako pozn. 106), s. 194–223.

¹¹¹ Carl Diem / Herbert Devantier / Hans Borowik, *Deutsche Kampfspiele 1922*. Bericht des Deutschen Reichsausschusses für Leibesübungen, Berlin 1922, s. 9–10.

¹¹² K rozporuplné osobnosti Carla Diema viz blíže: Ralf Schäfer, *Militarismus, Nationalismus, Antisemitismus*. Carl Diem und die Politisierung des bürgerlichen Sports im Kaiserreich, (Reihe Dokumente – Texte –

a DT vzplanul spor kvůli kompetenčním záležitostem, musela být totiž definována závodní a organizační pravidla, jimž by se při Německých bojových hrách podřídily všechny německé sportovní a turnerské organizace. „To se podařilo a v tom spočívá velké vítězství, vítězství národní myšlenky nad stranickou myšlenkou,“¹¹³ zhodnotil Carl Diem přínos her pro „národní společenství“. Do Německého stadiónu, který kdysi stával v Berlíně, tak roku 1922 vpochoďovaly v jednom sevřeném šiku tisíce členů DT s příslušníky sportovních svazů.¹¹⁴

Vedle kategorie turnerských slavností se výrazně zvětšila též kategorie oslav významných osobností a událostí. Snaha zformovat nový typ „sudetoněmeckého“ „národního společenství“ byla zjevně příčinou, proč funkcionáři svazu DTV od poloviny 20. let 20. století prosazovali ve spolcích etablování slavnostní vzpomínky na 4. březen 1919, den, kdy československé četnictvo střílelo v několika pohraničních městech do davu vyjadřujícímu sympatie k rakouské republice. Pokud „dietwarti“ tyto festivity organizovali podle pokynů uveřejněných ve svazovém periodiku, získaly oběti březnového masakru při spolkových tryznách podobu monolitické anonymní masy, vyznačující se jednotnou vůlí a osudem. Že se zastřelení demonstranti mohli březnových nepokojů účastnit z různých pohnutek a že demonstrace byly připraveny sociálnědemokratickými předáky, bylo vyretušováno. Roku 1919 zkrátka „dělníci, měšťané a sedláci“¹¹⁵ vystupovali svorně za právo své vlasti, jak napsal v periodiku *Bundesturnzeitung* jeden činovník z rakouského svazu DTB 1919, jehož některé spolky si výročí březnových událostí též připomínaly.¹¹⁶ V DTV i DTB 1919 tak byly oběti 4. března 1919 během vzpomínkových slavností prezentovány jako avantgarda jednotného „národního společenství“ a jako bojovníci za velký německý národ.¹¹⁷

Druhá kategorie turnerských festivit se rozšířila nejen díky myšlenkám „obnovy národa“, ale také důsledkem úvah spjatých s válkou. Heroizace válečných hrdinů se nejlépe odrazila ve festivitech konaných na počest Paula von Hindenburga. Zatímco z československého DTV se zprávy o oslavách Hindenburga nezachovaly, periodikum rakouského DTB 1919 informovalo o četných spolkových a župních akcích u příležitosti narozenin „vojevůdce“, „zachránce Východního Pruska“, „vítěze nesčetných bitev“ a „symbolu německé věrnosti“.¹¹⁸ V některých spolcích DTB 1919 a DTV se zřejmě pořádaly také oslavy Alberta Lea Schlagetera, z vojenského hlediska bezvýznamného poručíka, který byl francouzskými úřady roku 1923 popraven za sabotážní akce v Porúří. Teprve tato „mučednická“ smrt rukou „odvěkého nepřítele“ umožnila stylizaci Schlagetera do národního hrdiny velebeného zejména v nacionalistických, „völkisch“ a protivýmarsky naladěných kruzích.¹¹⁹ O pěstování Schlageterova kultu se v DTV zasloužilo zejména svazové periodikum, masivně agitující na přelomu 20. a 30. let za organizování oslav ke Schlageterově

Materialien, Bd. 74) Berlin 2011; Michael Krüger (Hrsg.), Erinnerungskultur im Sport. Vom kritischen Umgang mit Carl Diem, Sepp Herberger und anderen Größen des deutschen Sports, (Studien zur Geschichte des Sports, Bd. 13) Berlin 2012.

¹¹³ Carl Diem, Das Massenschauspiel im Stadion, in: Deutsche Turn-Zeitung 67, 1922, 27, s. 288.

¹¹⁴ Walther Bensemann / Fritz Frommel (Hrsg.), Deutsche Kampfspiele 1922. Eine Erinnerungsgabe an die ungeahnte Entwicklung des Deutschen Sportes aller Zweigen. 2. Auflage, Stuttgart 1922, s. 41–43.

¹¹⁵ Wilhelm Maschke, Blutzegen deutscher Freiheit, in: Bundesturnzeitung 10, 1929, 6, s. 74–75, zde s. 74.

¹¹⁶ Die Gedenkfeiern für die sudetendeutschen Märzgefallenen, in: Bundesturnzeitung 10, 1929, 6, s. 76.

¹¹⁷ Detailněji se recepcí březnových událostí v DTV zabývá tato studie: Vojtěch Kessler / Martin Klement, Vzpomínání turnerů na 4. březen 1919, in: Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století 23, 2015, 2, s. 105–133.

¹¹⁸ Die Bundesleitung, Hindenburg-Feier, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 26, s. 378; Die Hindenburgfeier. Der Wortlaut der Urkunde, in: Mitteilungen des Kreises 4 Tirol und Vorarlberg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 30 des 8. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Weinmonat 1927, s. 81; Der D. Tv. Pottendorf-Landegg, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. Beilage 34 des 8. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Julmonat 1927, s. 238.

¹¹⁹ Stefan Zwicker, „Nationale Märtyrer“: Albert Leo Schlageter und Julius Fučík. Heldenkult, Propaganda und Erinnerungskultur, (Sammlung Schöningh zur Geschichte und Gegenwart) Paderborn 2006, s. 23–68, 87–121.

poctě.¹²⁰ V rakouském svazu platil za nejagilnějšího propagátora těchto akcí Friedrich Rudolf Zenker.¹²¹ Existují doklady o tom, že v nejednom turnerském spolku bylo na Schlageterovu smrt skutečně pamatováno.¹²² Ve spolicích říšskoněmeckého DT se oslavy Schlagetera prosadily asi až po roce 1933.¹²³ Ve 20. letech se v DT naopak zřejmě každý rok konal „Národní smuteční den“ (Volkstrauertag)¹²⁴ a většina spolků nejen v DT, ale i v ostatních studovaných meziválečných svazech také odhalovala válečné pomníky na památku svých padlých členů.¹²⁵

Ve třetí kategorii, zahrnující festivity ročního cyklu, se zejména v DTV a DT nově objevil Den matek, který byl přímým důsledkem přesvědčení o nenahraditelnosti ženy při „obnově národa“. Nová festivity jako jediná ze všech prezentovaných akcí zřejmě nebyla ve velkém měřítku organizována funkcionáři turnerských spolků. Svazová vedení ale vynakládala nemalou snahu přimět turnery, aby Den matek „správně“ slavili ve svých rodinách. V tento den totiž neměla být oslavována emancipovaná žena, nýbrž trpělivá rodička a obětavá vychovatelka, zodpovědná za kvantitu a kvalitu nového pokolení.¹²⁶ Den matek měl dále napomáhat k utužení rodinných vazeb, a tím ke zpevnění fundamentu, z něhož by vyrůstalo „národní společenství“.¹²⁷ Ve festivitě navíc byla spatřována možnost alespoň dočasně přivést ke svornosti a „opravdov[é] vlasteneck[é] lás[ce]“¹²⁸ politicky, konfesijně a myšlenkově rozdělený národní celek. Redakce novin DTV například roku 1925 otiskla článek *Wie der deutsche Muttertag gefeiert wird!*, podle něž v tento den mělo umlknout politické hašteření, aby si každý jedinec mohl uvědomit, že je synem, popřípadě dcerou německé matky a skrze ni synem a dcerou německé národa.¹²⁹

V předchozí kapitole bylo prokázáno, že ideje „rasové čistoty“ nevedly pouze v rozšíření turnerských festivit o „germánské“ slavnosti ročního cyklu a oslavy Georga von Schönerera, ale že měly také vliv na proces „arizace“ slavnostních událostí. Obdobně platí, že myšlenky „národní jednoty“ neobohatily festivity kulturu turnerských svazů jen o nové akce, například o Nacionální bojové hry, oslavy Hindenburga nebo Den matek, ale také o řadu nových rysů. Úvahy týkající se jazyka, války, „obnovy národa“ a ideální podoby Německa způsobily, že v některých svazech byl kladen velký důraz na jazykovou čistotu festivit, jinde získávaly festivity paramilitaristický charakter a někde byly akce inscenovány do jakéhosi modelu vzorného „národního společenství“ či „všeněmecké“ jednoty. Na každý z těchto čtyř fenoménů se následující odstavce zaměří detailněji.

---

¹²⁰ Např. Vorspruch zu einer Schlageterfeier, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 10, 1929, 10, s. 149; R. P., Ein Gedenken, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 10, s. 148; Albert Leo Schlageter zum Gedächtnis, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 13, 1932, 10, s. 150–151.

¹²¹ [Friedrich Rudolf] Zenker, Albert Leo Schlageter, in: *Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Mai 1927*, s. 17–19, zde s. 18.

¹²² Die Wanderriege des Dv. Tv. Urfahr bei der Schlagetergedenktafel am Dreisesselberg, Pfingsten 1925, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 22, s. 381; Entwurf für einen Völkischen Abend (Tieabend) zum Gedenken an den Helden Albert Leo Schlageter, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 10, 1929, 10, s. 150.

¹²³ Kurt Münch (Hrsg.), *Vereinsdietwart. Handbuch für die werktätige Arbeit der Dietwarte und Diethelfer in den Vereinen des Deutschen Reichsbundes für Leibesübungen*, Berlin 1936, s. 210–214.

¹²⁴ Christian Jung, Volkstrauertag. Zum Volkstrauertag am 24. Februar 1929, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 74, 1929, 4, s. 66.

¹²⁵ Wie Turner ihre Toten ehren!, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 67, 1922, 5, s. 48.

¹²⁶ Der deutsche Muttertag, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 9, s. 156; I., Mutter!, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 7, 1926, 9, s. 133; Ernest Hollmann, Tag der Mutter, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 7, 1926, 9, s. 134; Christian Jung, Zum Muttertag, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 74, 1929, 16, s. 298; Alfred Weigt, Muttertag, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 75, 1930, 19, s. 386.

¹²⁷ Muttertag 1929. Richtlinien, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 74, 1929, 18, s. 333.

¹²⁸ W. A., Deutscher Muttertag am 9. Mai, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 71, 1926, 36, s. 311.

¹²⁹ Wie der deutsche Muttertag gefeiert wird!, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 9, s. 156.

Jazykové očistě, jež například ve svazových periodikách zapříčinila nahrazení latinských názvů měsíců německými ekvivalenty, byly vystaveny též turnerské festivity. V některých turnerských spolcích rakousko-uherského DTB bylo pro slavnostní večerní setkání rodin turnerů preferováno pojmenování „Sippenabende“¹³⁰ namísto tehdy běžného výrazu „Familienabende“. O všeobecnou tendenci ovšem asi nešlo, protože četné jiné spolky zůstaly u starého označení s „neněmeckým“ termínem „Familie“.¹³¹ Zatímco na lokální úrovni panovala evidentně jazyková rozkolísanost a zůstalo v kompetenci každého spolku rozhodnout o jménu slavnostních rodinných večerů, jako celek vystupoval DTB vlivem svých vedoucích funkcionářů již mnohem rozhodněji.

Právě jazyk byl jeden z hlavních argumentů, jímž v DTB bylo zdůvodňováno rozhodnutí neúčastnit se projektu předválečných Nacionálních dnů německých bojových her. Má-li akce přispět k utužení národního povědomí, je prý neakceptovatelné, aby v jejím názvu figurovalo slovo „national“¹³² a aby prohlášení přípravného výboru „hřeš[ila] proti tomu nejsvatějšímu, co my Němci vlastníme, proti našemu jazyku“.¹³³ V předválečném DT činovníci takto vysoké jazykové nároky neměli. Od projektu Nacionálních dnů německých bojových her DT oficiálně neodstoupilo kvůli názvu akce, ale – jak bylo ukázáno výše – kvůli obavám, že by nová festivity ohrozila budoucnost svazových turnerských slavností. Ovšem v roce 1922, kdy ve svazovém periodiku bylo apelováno na turnery používat místo slov „Ligaklasse“ a „Ligamannschaft“ termíny „Meisterklasse“ a „Meistermannschaft“, bylo náhle zahrnuto i slovo „national“ a předseda svazu Oskar Berger s uspokojením hodnotil, že pro nástupnický projekt Nacionálních dnů německých bojových her bylo zvoleno „německé“ pojmenování Německé bojové hry.¹³⁴

První světovou válkou vyvolaná potřeba důslednější obrany německví tedy očividně podnítila i vedoucí orgány DT k intenzivnějším purifikačním zásahům do slovní zásoby související s festivitami. Jazykově čistý charakter festivit se pravděpodobně snažily udržet i svazy TKDÖ, DTB 1919 a DTV. Explicitní důkazy pro to nejsou v pramenech k nalezení, na druhou stranu se v titulu a popisu žádné festivity těchto svazů například slovo „national“ neobjevilo. Místo něj byly festivity doplňovány přídomky „deutsch“, „echt deutsch“, „volkstümlich“ či „Heimats-“.

Válka jako druhé centrální téma „národní jednoty“ měla na charakter festivit snad ještě větší vliv než zásady jazykové čistoty. Předně docházelo ve všech turnerských svazech k militarizaci jazyka, kterým byly slavnostní události popisovány. Například o turnerských slavnostech bylo před první světovou válkou i po ní hovořeno jako o „vojenských přehlídkách“,¹³⁵ masy turnerů byly „hlavní vojenskou jednotkou“¹³⁶ národa, areál turnerské

¹³⁰ Deutschvölkischer Turnverein „Jahn“ in Darmstadt, in: Deutscher Turner-Hort 20, 1910, 1 [chybně uvedeno 25], s. 8.

¹³¹ Turnverein Maxglan, in: Deutscher Turner-Hort 20, 1910, 7, s. 75.

¹³² L[Leopold]. Slepiza, Ein Wort über die deutschen National-Feste, in: Deutscher Turner-Hort 8, 1898, 2, s. 9–10, zde s. 10.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ [Oskar] Berger / [Franz] Breithaupt, Reinhaltung der deutschen Sprache, in: Deutsche Turn-Zeitung 67, 1922, 5, s. 51

¹³⁵ Např. Vorwort, in: Festzeitung für das achte deutsche Turnfest in Breslau 1894, Nr. 1, s. 2; P. E., Das elfte Deutsche Turnfest zu Frankfurt a. M. 1908, in: Deutsche Turn-Zeitung 53, 1908, 32, s. 589–592, zde s. 589; Gauturnfest in Friedrichshagen, in: Bundesturnzeitung 2, 1921, 17, s. 169–170, zde s. 169; Dringende Bitte an alle Vereinssprech- und Dietwarte!, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 3, 1922, 9, s. 86; [Philipp] Kuhlbeck, Unser 24. Kreisturnfest im Zeichen der Volksgemeinschaft, in: A. Paschen (Hrsg.), Festbuch zum 24. Brandenburgischen Kreisturnfest in Frankfurt (Oder) vom 4. bis 7. Juli 1930, Frankfurt an der Oder 1930, s. 54–55, zde s. 54.

¹³⁶ [Alfred] Scharda, 10. Kreisturnfest in Graz 1908, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 34, 1908, 1, s. 1–2, zde s. 1.

slavnosti v Ústí nad Labem byl označován jako „Kampfbahn“¹³⁷ a samo pojmenování „Německé bojové hry“ je dosti vypovídající. Kromě toho ale bylo velké množství starších festivit náhle pořádáno v bojovném, agresivním duchu a téma války při nich doznávalo nápadného zdůraznění. Dobře lze tento úkaz ilustrovat na příkladu oslav Friedricha Ludwiga Jahna a knížete Otty von Bismarcka. Oslavy Jahna se stále více přimykaly ke komplexu festivit asociovaných prvořadě s „osvobozeneckými“ válkami. K takovýmto festivitám, pořádaným ve svazech DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT v různé četnosti a frekvenci, se dále řadily například oslavy Friedricha Friesena,¹³⁸ Theodora Körnera¹³⁹ či majora Lützowa.¹⁴⁰ Při oslavách Bismarcka se dějinná role tohoto „nejušlechtější[ho] syn[a] matky Germánie“¹⁴¹ zase nezřídka zúžila jen na jeho působení v prusko-francouzském konfliktu z let 1870 až 1871. Ve svazu DTB někdy dokonce docházelo ke slučování Jahnových¹⁴² a Bismarckových¹⁴³ oslav s oslavami sedanského vítězství.

Nejvíce byl charakter festivit poznamenán ideami souvisejícími s „obnovou národa“ na bázi svorného „národního společenství“. Obzvláště na „germánských“ festivitách ročního cyklu a turnerských slavnostech je možné vliv představy o jednotném národním celku dokumentovat velmi dobře. Jestliže se detailněji pohlédne na předválečný charakter „germánských“ festivit, vyjde najevo, že ne v každém turnerském spolku organizátoři vyslyšeli Kießlingovu výzvu, aby ze slavností „Sonnenwende“ a „Julfeier“ učinili centrální událost daného okolí¹⁴⁴ a aby rozšířili význam těchto dvou festivit mezi co nejvíce „příslušníků německého kmene“.¹⁴⁵ Obě festivity zůstávaly v turnerských spolcích čistě pánskými podniky, odehrávajícími se převážně za zavřenými dveřmi spolku, jak se lze dočíst zejména v periodikem svazu DTB.¹⁴⁶ I tehdy, když spolky se svou slavností vyšly na veřejnost, neznamenalo to automaticky, že se akce proměnily v lidovou veselici celého kraje. Nejenže organizátoři na „germánské“ festivity zvali jen světonázorově spřízněné jedince, ale turneři se po skončení události obvykle ještě stáhli do „světnic[e] [svého] spolku“¹⁴⁷ k privátní oslavě.

K výrazné proměně došlo pod dojmem první světové války. Už první slavnosti „Sonnenwende“ po roce 1918 byly ve spolcích rakouského svazu úplně jiné, pakliže se „dietwarti“ – podobně jako jeden přispěvatel svazového periodika *Bundesturnzeitung* – během akcí ve své řeči obraceli na „vše[chny] národní soudruh[y]“¹⁴⁸ a vyzývali je k jednotě a

¹³⁷ M[ax]. John, Die größte sudetendeutsche Kampfbahn, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 4, s. 48–49.

¹³⁸ Dv. Tv. Schwiebus. Friesenfeier, in: Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 29 des 8. Jahrganges der Bundesturnzeitung, 11. Weinmonat 1927, s. 104.

¹³⁹ Jentzsch, Dv. Tv. „Theodor Körner“, Dresden-N., in: Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 2 des 8. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 11. Eismonat 1927, s. 8.

¹⁴⁰ Např. V-r., Friedland in Böhmen, in: Deutscher Turner-Hort 5, 1895, 11, s. 89–90.

¹⁴¹ Wilhelm Weinknecht, Deutscher Turnverein Berlin. Das 5. Stiftungsfest und die Bismarck-Feier, in: Deutscher Turner-Hort 5, 1895, 8, s. 65–66, zde s. 66.

¹⁴² Deutscher Turnverein „Jahn“ Flatow, in: Deutscher Turner-Hort 20, 1910, 19, s. 218.

¹⁴³ Eine Ehrung Bismarcks, in: Deutscher Turner-Hort 11, 1901, 19, s. 161–162.

¹⁴⁴ F[rantz]. X[aver]. K[ießlin]g., Wann sollen wir Einzelfeste – wann Gesamtfeste abhalten?, in: Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues 2, 1890, 25, s. 285–286, zde s. 286.

¹⁴⁵ Tamtéž.

¹⁴⁶ Např. Die „Arndt-Kneipe“ des Penzinger Turnvereins, in: Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues 2, 1890, 21, s. 242; „Deutsche Wacht“, in: Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues 3, 1891, 31, s. 362–363, zde s. 362.

¹⁴⁷ Speer, Sonnwendfeier und Waldfest des Turnvereins „Jahn“ in Zwettl, in: Deutscher Turner-Hort 2, 1892, 14, s. 6–7.

¹⁴⁸ Visintini, Feuerrede, in: Der Dietwart. Beilage des Deutschen Turner-Hortes vom 1. des Gilbhardts 1919, s. 20.

spojenectví.¹⁴⁹ Festivity tak přestaly být ryze maskulinní a interní turnerskou kratochvílí. Četné spolky sice setrvaly na předválečném zvyku pořádat některé festivity pouze ve vybraném společenství,¹⁵⁰ ovšem generální tendence, která v DTB 1919, DTV i DT převažovala a která se navíc od počátku 20. let směrem k 30. letům neustále stupňovala, byla opačná.

Například slavnost „Julfeier“ se začala transformovat do festivity pro celou rodinu. V periodiku DTB 1919 byly každoročně uveřejňovány desítky zpráv, z nichž lze vyčíst, že na rozdíl od předválečných slavností „Julfeier“ bylo nyní ve spolcích běžné zařadit do programu výstupy dětí a turnerské mládeže. I když se starší turneři a diváci následně shromáždili ještě k separátní akci, důležité bylo, že se před tím v jednom momentě sešli dospělí turneři, děti, mládež, rodiče a jiní diváci ke společné festivitě.¹⁵¹ Zejména v rakouských turnerských spolcích nebylo ničím ojedinělým, když organizátoři do slavnosti „Julfeier“ integrovali nejen rodinu, ale i celou obec.¹⁵² Cílem už nebylo veselit se jen s přáteli a stejně smýšlejícími spolky, ale přivést k festivitě hosty ze všech kruhů a vrstev obyvatelstva daného okolí.¹⁵³

Přetavení interní turnerské festivity do obecní festivity bylo více jak pro slavnost „Julfeier“ typické pro slavnost „Sonnenwende“. V DTB 1919 a DTV byla propagována myšlenka, že slavnost „Sonnenwende“ musí být opět spjata s národem. Na rakouské turnerské spolky proto bylo apelováno slavit festivity společně se sedláky¹⁵⁴ a i vedení československého DTV si přálo, aby se u ohně „germánského“ slunovratu spojil „všechen národ – ať už jakéhokoli stavu, hodnosti, věku a pohlaví“.¹⁵⁵ Není divu, že oslovení „Turneři!“ bylo v projevech „dietwartů“ nebo jiných řečníků nahrazeno výrazy „Soudruzi národa!“, „Krajané!“ či „Muži a ženy, matky a otcové, dělníci, měšťané a sedláci, ty, mládeži německého národa!“¹⁵⁶ Turneři z DTV se navíc měli pokusit přivést na slavnost i „ospalé a vlašné, svedené a oslněné“¹⁵⁷ „pokrevní bratry a pokrevní sestry“,¹⁵⁸ jež by oheň očistil od jejich „neněmectví“ a ukázal jim cestu do lůna německého „národního společenství“. Slavnost

---

¹⁴⁹ Tamtéž.

¹⁵⁰ Armin, Wie die Chemnitzer „Jahner“ das Julfest feierten!, in: Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes. Beilage 2 des 3. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Hornung 1922, s. 3–4; Dv. Tv. „Jahn“ Chemnitz, in: Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes. Beilage 4 des 6. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 15. Hornung 1922, s. 11; Julfeier (jako pozn. 62), s. 23.

¹⁵¹ Např. Tv. „Siegfried“-Kapfenberg. Julfeier, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 3 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Hornung 1925, s. 13.

¹⁵² F., Mtv. Villach, in: Bundesturnzeitung 2, 1921, 2, s. 14–15, zde s. 14; Der D. Tv. Villach, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 4 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Hornung 1925, s. 19; Dv. Tv. Brau[n]au am Inn, in: Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes. Beilage 5 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Hornung 1929, s. 22.

¹⁵³ Např. D. Tv. Kirchberg a. d. Pielach, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 1 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Eismond 1925, s. 6; Dv. Tv. Neuberg a. d. Mürz, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 3 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Hornung 1925, s. 13.

¹⁵⁴ 10 Gebote fürs Sonnwendfeuer, in: Die Südmark. Alpenländische Monatsschrift für deutsches Wesen und Wirken 1, 1920, 6, s. 151; O[tto]. Lawatsch, Nachwort zur Sonnenwende, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ von 1. Herbstmond 1921, s. 17–18, zde s. 17.

¹⁵⁵ [Josef] -[U]lr[ich]-, Sonnenwende 1925, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 11, s. 191.

¹⁵⁶ Volksgenossen! in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 7, 1926, 11, s. 193; [Josef] -[U]lr[ich]-, Sonnenwende, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 7, 1926, 11, s. 194–195, zde s. 194; Sonnwendpredigt, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 9, 1928, 11, s. 163–164, zde s. 163.

¹⁵⁷ -[U]lr[ich]-, Sonnenwende (jako pozn. 155), s. 191.

¹⁵⁸ -[U]lr[ich]-, Sonnenwende (jako pozn. 156), s. 194.

„Sonnenwende“ měla být v DTV pokud možno „dnem pokání“,¹⁵⁹ při němž by se každý Němec v záři plamenů kál z hříchů proti německví.

Náběhy ke zlidovění slavnosti „Sonnenwende“ jsou patrné i v říšskoněmeckém DT.¹⁶⁰ Představa „obnovy národa“, která by vedla ke vzniku „národního společenství“, ale v tomto svazu proměňovala především charakter turnerských slavností, tedy festivít příslušejících v této studii k první kategorii. Už před rokem 1914 patřila slova jako „sbratření“ a „jednota“ k běžným termínům uváděným v souvislosti s turnerskými slavnostmi, zejména s těmi svazovými.¹⁶¹ Pro turnerské slavnosti po roce 1918 se ovšem zdůrazňování vnitřní jednoty účastníků stalo typickým jevem. Například při krajské turnerské slavnosti v Augsburgu roku 1922 prý „bylo posíleno vědomí, že v radosti i strasti patříme k sobě a že bychom měli vždy vyzdvihovat to, co nás pojí, a ne to, co nás dělí“.¹⁶² Zásady této národní svornosti určily následně roku 1923 i podobu svazové turnerské slavnosti DT v Mnichově, „národní slavnosti hlubokého a závažného významu“.¹⁶³ Podle přání jednoho z organizátorů se akce měla vyznačovat „věrn[ou] vnitřní sounáležitost[í] [a] (...) nezlomn[ou] soudržnost[í]“,¹⁶⁴ a to mezi turnery navzájem i mezi turnery a diváky.

„Ve znamení národního společenství“¹⁶⁵ se odehrávala jak většina pozdějších turnerských slavností v DT, tak řada turnerských slavností ve svazech DTB 1919 a DTV. Třeba v Ústí nad Labem roku 1927 prý během druhé svazové slavnosti DTV, této „sudetoněmecké Olympie“,¹⁶⁶ zmizelo vše dělicí a „všichni byli bratři a sestry“.¹⁶⁷ Předseda svazu Theodor Fischer byl dokonce přesvědčen, že „náš ubohý, politickými stranami rozervaný“¹⁶⁸ národ se na cvičišti podařilo prezentovat jako sjednocený celek. V DTV nakonec myšlenka vnitřně jednotné společnosti vyústila do zásadní reformy charakteru turnerských slavností. První zcela netradičně inscenovanou festivítou se v tomto ohledu stala turnerská slavnost pěti západočeských turnerských žup v Kadani roku 1931. Organizátor Konrad Henlein zde do festivítní praxe uvedl princip vůdcovství a následovnictví. Disciplinovaní turneři se v Kadani údajně sloučili do jednodílné masy, která představovala v očích Henleina a jeho sympatizantů ideální model „národního společenství“.¹⁶⁹ Tímto svým rysem se kadaňská akce stala rovněž vzorem pro třetí svazovou slavnost DTV v Žatci.

Poté, co bylo nastíněno, jak se charakter festivít vyvíjel pod vlivem idejí o jazyku, válce a „obnově národa“, zbývá ještě podrobněji analyzovat změny, ke kterým v rázu festivít jednotlivých kategorií docházelo v důsledku myšlenek o všenněmeckví. Idea nadstátní německé sounáležitosti imanentně prostupovala především akcemi spadajícími do kategorie turnerských slavností. Zvláště pokud se tyto akce konaly na svazové úrovni, bylo například v DT zvykem připojovat k jejich názvu adjektivum „německý“, popřípadě i adjektivum „všeobecný“ (allgemeines Deutsches Turnfest). S oblibou bylo poukazováno, že si při těchto

¹⁵⁹ Tamtéž; Sonnwendpredigt (jako pozn. 156), s. 163.

¹⁶⁰ M., Wie wir den Hermannslauf feierten, in: Deutsche Turn-Zeitung. Eilnachrichten 70, 1925, 80, s. 456–458. V tomto případě se sice nejednalo o klasickou slavnost „Sonnenwende“, ovšem akce nesla všechny rysy této slavnosti a pravděpodobně vycházela z dlouhodobě pěstované tradice.

¹⁶¹ Např. J. Classen, Vorwort, in: Festzeitung für das Neunte Deutsche Turnfest in Hamburg 1898, Nr. 1, s. 2; Steininger, Unser Kreisturnfest (jako pozn. 84), s. 395.

¹⁶² 15. Bayrisches Turnfest in Augsburg, in: Deutsche Turn-Zeitung 67, 1922, 38, s. 398.

¹⁶³ Einladung zum 13. Deutschen Turnfest in München: 7.–21. Juli 1923, in: Deutsche Turn-Zeitung 68, 1923, 14, s. 117.

¹⁶⁴ Vogt, 13. Deutsches Turnfest in München, in: Deutsche Turn-Zeitung 68, 1923, 7, s. 47.

¹⁶⁵ Kuhlbeck, Unser 24. Kreisturnfest (jako pozn. 135), s. 54.

¹⁶⁶ Unser Festjahr, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 1, s. 2–3.

¹⁶⁷ Theodor Fischer, Nach unserem Verbandsturnfeste, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 15, s. 233.

¹⁶⁸ Tamtéž.

¹⁶⁹ [Josef] -[U]l[rich]-, Unsere ersten großen Turnertreffen sind vorüber, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 12, 1931, 15, s. 231–235, zde s. 231–233.

manifestacích německé jednoty tiskli ruku turneři ze všech světových stran. Účastníci slavnostní svou přítomností údajně dokládali, že jsou „národem milujících se bratrů“,¹⁷⁰ národem, jemuž pouze svár a sobectví zabránily žít v jednom otcovském domě, jak obrazně napsal Ferdinand Goetz.

Po první světové válce vzrostl význam svazových turnerských slavností jako místa symbolizujícího všenněmeckou jednotu. Organizátorům první svazové slavnosti DTV v Chomutově tudíž velmi záleželo na tom, aby se akce zúčastnili také turneři z říšskoněmeckého DT. „Přijďte skutečně početní, přicházíte přeci ke svým bratrům!“,¹⁷¹ stálo tehdy v pozvánce uveřejněné v novinách *Deutsche Turn-Zeitung*. Rudolfu Gaschovi, který v DT proslul jako vydavatel svazového kalendáře, zase v roce 1929 tanula na mysli představa svazové turnerské slavnosti ve „východní marce“.¹⁷² Německo a Rakousko by se tak dle něj alespoň na chvíli symbolicky opět sjednotily.

V charakteru festivít ostatních kategorií se idea všenněmeckví neprojevovala tak očividně, nicméně zcela bez vlivu rozhodně nebyla. V kategorii oslav významných osobností a událostí se nacházela i řada festivít konaných na počest básníků a spisovatelů. Ve spolku „Turngemeinde Heilbronn“ (Turnerská obec Heilbronn) z DT byl například oslavován švábský básník Justinus Kerner,¹⁷³ ve spolku „Deutscher Turnverein Jahn Flatow“ (Německý turnerský spolek Jahn ve Złotowě) zase severoněmecký spisovatel Fritz Reuter¹⁷⁴ a zajisté si i celá řada jiných turnerských spolků připomínala literáty blízkého okolí.¹⁷⁵ Především v DTB, DTB 1919 a DTV ovšem u některých spisovatelů a básníků ustupoval při festivítech jejich literární odkaz do pozadí ve prospěch myšlenek, které se v jejich dílech týkaly soudržnosti německých zemí. Dokládají to příklady některých oslav Friedricha Schillera v DTB¹⁷⁶ a zejména v DTV. „Dietwarti“ československého turnerského svazu byli například roku 1927 vyzváni, aby při Schillerových oslavách líčili zejména jeho „životní boj“ (...) [a] vztah k německému národu“.¹⁷⁷ Celý večer měl být obřadně zakončen přednesem pasáže líčící v dramatu *Vilém Tell* vznik švýcarského svazu proti habsburské nadvládě.¹⁷⁸ Oslavy Schillera tak svým charakterem připomínaly spíše manifestace za všenněmeckou jednotu nežli vzpomínání na básníka výmarské klasiky. Tentýž posun lze pozorovat rovněž v oslavách Otty von Bismarcka. Charakter festivít na jeho počest byl v některých svazech poznamenán nejen ideami o válce, ale současně také ideami o sjednocení Němců v jedné velké a pevnou rukou spravované říši. Zvláště v interpretaci svazů DTB a DTB 1919 byly oslavy Bismarcka inscenovány primárně jako projev touhy po sjednocení s Německem.¹⁷⁹

¹⁷⁰ Ferdinand Goetz, Zum Geleit, in: Erinnerung an das 12. Deutsche Turnfest in Leipzig, 12.–16. Juli 1913. Sonderdruck aus dem Leipziger Tageblatt, s. 6–8, zde s. 7.

¹⁷¹ 1. Verbandsturnfest des Deutschen Turnverbandes in der Tschechoslowakei, in: Deutsche Turn-Zeitung 67, 1922, 21, s. 228–229, zde s. 228.

¹⁷² Rudolf Gasch, Ein Deutsches Turnfest in der Ostmark, in: Deutsche Turn-Zeitung 74, 1929, 3, s. 42–43.

¹⁷³ Justinus Kerner-Feier in der Turngemeinde Heilbronn, in: Deutsche Turn-Zeitung 43, 1908, 5, s. 85. Ke Kernerově rozmanitým uměleckým a přírodovědeckým aktivitám viz: Günter Oesterle, Behauptungsversuche in der Provinz. Das romantische Multitalent Justinus Kerner. Ein Essay, in: Barbara Potthast (Hrsg.), Provinzielle Weite. Württembergische Kultur um Ludwig Uhland, Justinus Kerner und Gustav Schwab, Heidelberg 2014, s. 61–72; Monika Schmitz-Emans, Der Seher von Weinsberg und seine Bilderwelten: Justinus Kerner, in: Barbara Potthast (Hrsg.), Provinzielle Weite. Württembergische Kultur um Ludwig Uhland, Justinus Kerner und Gustav Schwab, Heidelberg 2014, s. 73–93.

¹⁷⁴ Der Deutsche Turnverein Flatow, in: Deutscher Turner-Hort 20, 1910, 24, s. 273.

¹⁷⁵ Např. spolek „Turnverein Nürnberg“ (Turnerský spolek Norimberk) participoval na oslavách Hanse Sachse roku 1895. XII. Kreis. Turnverein Nürnberg, in: Deutsche Turn-Zeitung 40, 1895, 34, s. 741.

¹⁷⁶ Die Arndt-Kneipe, in: Deutscher Turner-Hort 2, 1892, 21, s. 6.

¹⁷⁷ Anton Hantschel, Schiller-Abende, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 21, s. 338–339, zde s. 339.

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ Der Deutschvölkische Turnverein Hamburg, in: Deutscher Turner-Hort 20, 1910, 23, s. 263.

Konečně se ideje o všenněmectví promítly do charakteru „germánských“ festivit ročního cyklu. V oblastech osídlených Germány, jak tvrdil jeden z přispěvatelů novin *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, se za dávných časů při letním i zimním slunovratu zapalovaly vatry.¹⁸⁰ Význam tohoto domnělého prastarého zvyku získal v novodobém kontextu na aktualitě – všude tam, kde na přelomu 19. a 20. století hořely v den letního či zimního slunovratu ohně, se údajně rozprostíralo „Německo“. Především ze slavnosti „Sonnenwende“ byl činěn stále významnější symbol „všenněmectví“ a jednoty německých zemí. V roce 1925 Friedrich Rudolf Zenker turnerským spolkům DTB 1919 dokonce přikázal, aby festivity uspořádaly jednotně 20. června jako oslavu dne, kdy „v roce 925 byly poslední levobřežní oblasti Rýna spojeny s Německou říší“.¹⁸¹ „Zotročeným“ bratrům na Rýnu měl být tímto aktem současně vyslán signál solidarity a spřízněnosti.

Výsledkem rozboru provedeného v této podkapitole je poznatek, že ideje, které byly zahrnuté do tematického okruhu „národní jednoty“ a které se vztahovaly k jazyku, válkám, „obnově národa“ a ideální podobě Německa, měly shodně jako myšlenky o „rasové čistotě“ nepodcenitelný vliv na to, co se v turnerských svazech slavilo a jakým charakterem tyto festivity byly opatřovány. Kategorie turnerských slavností se v DT rozrostla o Německé bojové hry. K oslavám významných osobností a událostí byly připojeny slavnostní vzpomínky na 4. březen 1919 (DTV a DTB 1919), festivity k uctění Paula von Hindenburga (DTB 1919), Alberta Lea Schlagetera (DTV a DTB 1919) a vojáků padlých za první světové války (DTB 1919, DTV a DT). Mezi slavnostmi ročního cyklu se nově objevil Den matek (DTV a DT). Také charakter turnerských festivit byl ve všech třech meziválečných turnerských svazech, kterými se tato studie zabývá, výrazně poznamenán ideami „národní jednoty“. Přesvědčení o nutnosti zachovat německý jazyk bez cizích vlivů zavedlo příčinu k jazykové purifikaci festivit – z názvů slavností a oslav byla postupně vytěsněna cizí slova. Sklon k paramilitarismu způsobil, že oslavy Jahna a Bismarcka získávaly polovojenský ráz. Myšlenky o „obnově národa“ podnítily organizátory k tomu, aby nejen slavnosti „Sonnenwende“ a „Julfeier“, ale také turnerské slavnosti formovali do vzorů svorného „národního společenství“. Z idejí o velkém unifikovaném Německu vzešla tendence inscenovat turnerské slavnosti, oslavy některých významných osobností (například Schillera či Bismarcka) a festivity ročního cyklu (především slavnosti „Sonnenwende“) do symbolických vyjádření všenněmectvé jednoty.

6.4 Vliv myšlenek „duchovní svobody“ na repertoár a charakter turnerských festivit

„Duchovní svoboda“, která v turnerském „völkisch“ světonázoru vedle antikatolických, antisocialistických a „antimaterialistických“ stanovisek shrnovala rovněž představy o „pravém“ německém náboženství, národně-sociálním smýšlení a „německém“ životním postoji, měla na festivitní kulturu turnerských spolků zásadní dopad, i když ne všechny myšlenky, které zastřešovala, se na proměně repertoáru a rázu festivit podílely stejnou měrou. Zjednodušeně by se dalo říci, že úvahy, které očerňovaly katolickou církev a velebily pohanství, ovlivnily repertoár turnerských festivit, zatímco ideje týkající se domnělého židovskému „materialismu“ a „správného“ životního postoje pozměnily charakter slavnostních akcí.

¹⁸⁰ Zur Sonnwendfeier, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 11, s. 191–192, zde s. 191.

¹⁸¹ [Friedrich Rudolf] Zenker, Tausendjahrfeier der Schicksalsgemeinschaft der Rheinlande mit dem großen Deutschen Vaterlande, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 8, s. 131–132, zde s. 131.

V podkapitole zabývající se vztahem mezi ideami „rasové čistoty“ a festivitní kulturou bylo řečeno, že oficiálně proklamované nadšení některých studovaných svazů pro „árijskou rasu“ mělo mimo jiné za následek zavedení údajných germánských festivit do ročního programu turnerských spolků. Toto domnělé obnovení slavnosti „Sonnenwende“ a „Julfeier“ bylo ale způsobeno rovněž myšlenkami, které se v turnerském „völkisch“ světonázoru týkaly náboženské problematiky. Religiózně založené argumenty, jimiž se legitimizovalo „opětovné“ pořádání „germánských“ slavností ročního cyklu, zpočátku navazovaly na závěry některých německých badatelů¹⁸² a „völkisch“ publicistů, podle nichž byly slavnosti „Sonnenwende“ a „Julfeier“ před tisíci a tisíci lety výrazem slunečního kultu germánských kmenů. Například v dolnorakouském „völkisch“ periodiku *Kyffhäuser* se již v roce 1887¹⁸³ a 1888¹⁸⁴ objevily příspěvky, jejichž autoři se pokoušeli spojit slavnosti „Sonnenwende“ a „Julfeier“ s legendou o zabití a vzkříšení germánského boha Baldra. Mýtus o Baldrovi byl následně reprodukován a prohlubován i v jiných „völkisch“ periodikách¹⁸⁵ a různých publikacích, třeba v brožuře básníka Aurelia Polzera¹⁸⁶ nebo v jedné knize od „völkisch“ esoterika Guida von Lista.¹⁸⁷ Mimořádnou zásluhu na popularizaci legendy měl také Franz Xaver Kießling, jenž dosavadní poznatky o germánské religiozitě doplnil vlastním „výzkumem“ a jehož opakovaně vydávané publikace o slavnosti „Sonnenwende“¹⁸⁸ a o „německých vánocích“¹⁸⁹ byly v DTB přijímány se značným respektem.

Všechny tyto texty zapříčinily, že v DTB byly „původní“ slavnosti „Sonnenwende“ a „Julfeier“ oficiálně vykládány jako festivity, které Germáni pořádali „k počtě Baldra, germánského boha světla a blaha“,¹⁹⁰ někdy považovaného i za boha Slunce a nazývaného ve „völkisch“ textech rovněž jako Baldur, Froh, Freyr nebo Pohl (mezi jednotlivými postavami bylo ovšem někdy diferencováno).¹⁹¹ Podle legendy, kterou Kießling vypráví v úvodu své brožury o slavnosti „Sonnenwende“, byl Baldr intrikou zlovolného boha Lokiho zabit slepým bohem noci a zimy Hödem.¹⁹² Podle Kießlinga tak slavnost „Sonnenwende“ u Germánů vyjadřovala loučení s umírajícím Sluncem, kdežto slavnost „Julfeier“ měla být svátkem „znovuzrození božského světla, svátkem, při němž se slavilo vítězství světla nad temnotou, dobra nad zlem“.¹⁹³ Legenda o smrti a vzkříšení boha Baldra se nakonec uchytila nejen ve svazu DTB, ale také v TKDÖ.¹⁹⁴

Součástí protikatolického narativu obou dvou rakousko-uherských turnerských svazů byla teze, že expandující římská církev nevěděla, jak zbavit tvrdošijné Germány jejich

¹⁸² Simrock, *Handbuch* (jako pozn. 49), s. 79–98; Dahn / Dahn, *Walhall* (jako pozn. 49), s. 124–131.

¹⁸³ Karl Teut, *Das Weihnachtsfest in germanischer Beleuchtung*, in: *Kyffhäuser* 1887, 51, s. 401–403, zde s. 401.

¹⁸⁴ Agilolf, *Sonnenwende*, in: *Der Kyffhäuser* 1888, 26, s. 209–210, zde s. 209.

¹⁸⁵ Např. Guido [von] List, *Das deutsche Muthentum im Rahmen eines Jahres*, in: *Heimdall* 3, 1898, 13/14, s. 76–80, zde s. 76–78; *Germanischer Lichtdienst*, in: *Heimdall* 4, 1899, 13/14, s. 93–94, zde s. 93; Winterstein, *Das Jul-Fest* (jako pozn. 51), zde s. 177.

¹⁸⁶ Aurelius Polzer, *Julfest – Wintersonnenwende, Weihnacht. Wesen und Bedeutung des Weihnachtsfestes und seiner Bräuche im Zusammenhange mit dem Julfeste der Germanen. Nebst einer Julrede und einschlägigen Gedichten und Sprüchen*, Graz 1902.

¹⁸⁷ Guido [von] List, *Sommer-Sonnwend-Feuerzauber. Das wiederhergestellte, wuotansdienstliche Brauchtum der Feuertödtung wie der Feuererzeugung zur Begehung der Sommer-Sonnenwende, des Sterbetages der Sommersonne und der Geburt der Wintersonne*, Innsbruck s. d.

¹⁸⁸ Kießling, *Das deutsche Fest* (jako pozn. 47).

¹⁸⁹ Franz [Xaver] Kießling, *Das deutsche Weihnachtsfest in seinen Beziehungen zur germanischen Mütthe. Vierte Auflage*, Wien 1902.

¹⁹⁰ Franz [Xaver] Kießling, *Kleines Merkbüchlein für Deutsche in Deutschland*, Horn 1898, s. 111.

¹⁹¹ Agilolf, *Sonnenwende* (jako pozn. 184), s. 209.

¹⁹² Kießling, *Das deutsche Fest* (jako pozn. 47), s. 7–8.

¹⁹³ Kießling, *Das deutsche Weihnachtsfest* (jako pozn. 189), s. 6.

¹⁹⁴ Karl Braun, *Julrede*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 37, 1911, 51, s. 655–656, zde s. 655.

pohanství, proto údajně naroubovala své festivity na ty germánské. Ze slavnosti „Sonnenwende“ měl vzniknout svátek Jana Křtitele, do období kolem slavnosti „Julfeier“ církev vsadila narození svého Spasitele a slavnost „Ostarafeier“ se změnila ve Velikonoce, takže prý „kříž z Golgoty zcela zvítězil nad bleskovým kladivem boha Thóra“.¹⁹⁵ Rok co rok periodika svazů DTB a TKDÖ stereotypně uveřejňovala texty o lživých praktikách, které katolická církev použila k etablování svých festivit. Nikdy však autoři příspěvků neopomněli dodat, že to pro církev bylo jen vítězství polovičaté, protože houževnatý germánský duch se nikdy úplně zlomit nenechal.¹⁹⁶

„Obnovení“ germánských slavností „Sonnenwende“ a „Julfeier“, popřípadě i slavností „Ostarafeier“ a „Maifest“ v jejich „původním“ náboženském duchu mělo být na konci 19. století nejvýmluvnějším důkazem tohoto opětovného převažování germánské tradice nad křesťanskou. Zůstává ale nejasné, jak dalece některé turnerské spolky hodlali v „oživování“ pohanského Baldrova kultu zajít. Představitelé turnerských svazů se ve svazových novinách sice bránili nařčení, že jsou pohané a antikristé,¹⁹⁷ na stranu druhou se lze v týchž periodikách dočíst, že je třeba si v úctě připomínat „hluboké přírodní náboženství našich otců“,¹⁹⁸ pokračovat „tam, kde germánské pohanství skončilo“,¹⁹⁹ a „setrvat na (...) sluneční víře“.²⁰⁰ K pohanství silně inklinující Franz Xaver Kießling turnery kromě toho ponoukal, aby při pohledu na vánoční stromek mysleli na „věčnou, nekonečnou Všemocnost (...): na „německého boha“,²⁰¹ jímž mohlo být vskutku cokoli včetně Baldra.

V předválečném DT postrádaly festivity ročního cyklu tento silný protikatolický a protikřesťanský podtext. Například při vánočních slavnostech většinou vládla buď rozverná,²⁰² nebo křesťanská atmosféra.²⁰³ Nikde ve studovaných pramenech nestojí, že by prosincová festivity byla v turnerských spolcích asociována s jakýmsi germánským vyznáním a že by proto byla do festivitního programu zavedena jako vědomý antipod křesťanského obyčej. Také slavnost „Sonnenwende“ dlouho postrádala rysy pohanského kultu – župa „Turngau Chemnitz“ (Turnerská župa Saské Kamenice) ji roku 1919, „jak bylo zvykem“,²⁰⁴ oslavila turnerskými závody, štafetami a různými hrami.²⁰⁵ Teprve ve druhé polovině 20. let 20. století se čím dál častěji začaly v některých příspěvcích novin *Deutsche Turn-Zeitung* objevovat myšlenky související s legendou o Baldrovi a popisující zánik pohanských festivit v důsledku christianizačních mechanismů středověké katolické církve.²⁰⁶ To mohlo některé spolky podnítit, aby do svého repertoáru festivit přibraly slavnosti „Sonnenwende“ a

¹⁹⁵ Ernst Werner, Jul, in: Deutscher Turner-Hort 12, 1902, 1, s. 1–3, zde s. 2.

¹⁹⁶ Např. F[ranz]. X[aver]. K[ießlin]g., Das Julfest. Eine Weihnachtsbetrachtung auf religions-vergleichender Grundlage, in: Deutscher Turner-Hort 5, 1895, 24, s. 199–201, zde s. 201; Zum Julfeste. Eine zeitgemäße Betrachtung, in: Deutscher Turner-Hort 14, 1904, 24, s. 195–197; Steininger, Sonnenwende (jako pozn. 49), s. 247; Steininger, Zur Julzeit (jako pozn. 60), s. 623–624.

¹⁹⁷ [Leopold] St[eininger]., Die Sonnwendfeier in klerikaler Beleuchtung, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 32, 1906, 28, s. 295.

¹⁹⁸ A. Jakel, Zur Julzeit, in: Deutscher Turner-Hort 21, 1911, 24, s. 332–335, zde s. 333.

¹⁹⁹ Werner, Jul (jako pozn. 195), s. 2.

²⁰⁰ Braun, Julrede (jako pozn. 194), s. 656.

²⁰¹ K[ießlin]g., Das Julfest (jako pozn. 196), s. 201.

²⁰² Staatsarchiv Hamburg, Bestandsnummer 614-1/11: Hamburger Turnerschaft von 1816, 63 Band 7 (1911–1913): Veranstaltungen, Broschüren, auch von anderen Vereinen und außerhalb von Hamburg, složka „1912“, Weihnachtsfeier der Hamburger Turnerschaft von 1816 am 6. ten Januar 1912 in der Turnhalle Grosse Allee.

²⁰³ Fr. Nägele, Unsere Weihnachtsfeiern, in: Deutsche Turn-Zeitung 47, 1902, 49, s. 1079–1081.

²⁰⁴ Das Sonnenwendfest auf dem Adelsberg, in: Deutsche Turn-Zeitung 64, 1919, 27, s. 239.

²⁰⁵ Tamtéž.

²⁰⁶ Např. Carl Bergmann, Deutsche Weihnachtsbräuche, in: Deutsche Turn-Zeitung 74, 1929, 51, s. 1011–1012; Sonnenwende!, in: Deutsche Turn-Zeitung 74, 1929, 25, s. 477; Sonnwendfeier des TV Konstanz v. 1862 e. V. am Bismarckturm. Ansprache vom 1. Vorsitzenden des Tv. Konstanz v. 1862 Professor Wilhelm Armbruster, in: Turn- und Spielbote mit Bildern (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 5, 1930, 26, s. 202.

„Julfeier“ v jejich domněle předkřesťanské podobě. Od počátku 30. let došlo v periodiku svazu k systematictější propagaci „obnovení“ germánských festivit jako protikladů křesťanských svátků.²⁰⁷

Legenda o padlém a znovuzkříšeném Baldrovi kolovala po první světové válce i ve svazech DTB 1919 a DTV. Zasloužila se o to periodika svazů²⁰⁸ a opětovně doporučovaná Kießlingova díla;²⁰⁹ určitý vliv měli též turneři, kteří vyprávění o Baldrovi zakomponovali do svých slavnostních her uváděných v turnerských spolicích při slavnosti „Sonnenwende“.²¹⁰ Zatímco však v DT význam mýtu pro interpretaci a popularizaci „germánských“ festivit neustále stoupal, v DTB 1919 a DTV byl na ústupu a třeba příloha *Der Dietwart* periodika DTB 1919 v roce 1921 radila oprostít slavnost „Sonnenwende“ od „vpravdě pohádkov[ého] boh[a] světla Baldra“.²¹¹ Rovněž Fritz Trathnigg, který byl mezi lety 1936 až 1938 vrchním „dietwartem“ svazu DTB 1919, se roku 1924 v příručce věnované slavnostem „Sonnenwende“ a „Julfeier“ od vyprávění o Baldrovi distancoval.²¹² Společně s ním tak učinil i brněnský archeolog Karl Schirmeisen v publikaci *Die altgermanischen Jahresfeste*,²¹³ jež zřejmě byla známá v prostředí DTV.²¹⁴ Baldrovo jméno se z většiny pojednání o „původních“ i „znovuzavedených“ slavnostech „Sonnenwende“ a „Julfeier“ vytratilo. To, co podle svazových periodik utvářelo most mezi festivitami Germánů a turnerskými festivitami ročního cyklu, byla v první řadě představa metafyzického boje proti tmě, noci, zimě a zlu. „Novodobé“ slavnosti „Sonnenwende“ a „Julfeier“ tudíž mohly být i bez Baldra interpretovány jako pokračování starodávného pohanského kultu.²¹⁵ Pro tento jejich přetrvávající antikatolický osten se jim ze strany vedení svazů DTB 1919 a DTV dostávalo neutuchající propagace.

„Duchovní svoboda“ – obdobně jako „rasová čistota“ a „národní jednota“ – ovlivnila nejen repertoár, ale také charakter turnerských festivit. Ideje o „židovském materialismu“ a „pravém“ německém životním postoji stály na počátku procesu, který pozvolna proměňoval atmosféru akcí. V návaznosti na Bollnowovu a Gebhardtovu teorii, podle níž se „Fest“ vyznačuje smíchem, uvolněností a „zrušením“ každodennosti, zatímco „Feier“ zase vážností, strnulostí a „osmyslněním“ každodennosti, by se dalo konstatovat, že se turnerské festivity ve sledovaném období postupně zbavovaly svých znaků typických pro „Fest“ a stále více se připodobňovaly k „Feier“.

²⁰⁷ Např. Karl Witzel, *Wintersonnenwende*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 76, 1931, 52, s. 1315–1316, zde s. 1316; W. S., *Warum und wie sollen wir Turner die Sonnenwende feiern?*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 77, 1932, 25, s. 580–581, zde s. 580.

²⁰⁸ Např. Ernst Sporrer, *Aus den Bergen*, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1922, 24, s. 197–198; Johann Klodner, *Sommersonnenwende*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 13, s. 159–160; F. H., *Sonnenwende*, in: *Bundesturnzeitung* 10, 1929, 18, s. 247.

²⁰⁹ Např. *Das deutsche Fest der Sommersonnenwende, beleuchtet in Mütze und Meinung, Glaube und Brauch des Volkes*, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 11, s. 195.

²¹⁰ Fritz Tippl, *Wotan ruft! Ein Sonnwendfeier-Weihespiel für deutsche Turnvereine* in: Fritz Trathnigg (Hrsg.), *Sonnenwende. Sitten und Bräuche bei der Winter- und der Sommersonnenwende in deutschen Gauen*, Wien/Leipzig 1924, s. 55–64, zde s. 55–60; Till [= Thilo Scheller], *Ein Jahreswendspiel*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 24, s. 299–300.

²¹¹ Lawatsch, *Nachwort* (jako pozn. 154), s. 18.

²¹² Fritz Trathnigg (Hrsg.), *Sonnenwende. Sitten und Bräuche bei der Winter- und der Sommersonnenwende in deutschen Gauen*, Wien/Leipzig 1924, s. 14, 22.

²¹³ Karl Schirmeisen, *Die altgermanischen Jahresfeste*. Sonderdruck, Brün 1923, s. 28.

²¹⁴ *Bd.*, *Das germanische Festjahr*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1932, 12, s. 152.

²¹⁵ Např. *Der Gauturnrat, Sonnenwende und Fünfkampf*, in: *Bundesturnzeitung* 2, 1921, 12, s. 119; Otto Eberhard, *Jul!*, in: *Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnbundes* (1919). Beilage 24 des 3. Jahrganges der „*Bundesturnzeitung*“ vom 15. Julmond 1922, s. 69–70, zde s. 70; Klodner, *Sommersonnenwende* (jako pozn. 208), s. 160; *Das germanische Jahr*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 1, s. 12; Emar Formann, *Der Unfug des Sonnwendkränzchens*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 11, 1930, 12, s. 187–188, zde s. 188.

Při pohledu na období od konce 80. let 19. století do první světové války vyvstávají před očima mnohé turnerské festivity, které nebyly prosté značného veselí a nadměrného konzumu alkoholu. Názorným příkladem může být vřatislavská turnerská slavnost DT, pořádaná ve dnech od 21. do 25. července 1894. Přimo v areálu, kde se akce odehrávala, stál rozlehlý pavilón, v němž se během šesti slavnostních dní vyčepovalo 637,50 hektolitřů piva. Dalších více jak 1 500 hektolitřů piva se vypilo v místním pivovaru, v parku, slavnostní hale a jiných lokálech. Také víno teklo proudem – v jedné hospodě se vydalo skoro 13 000 litrů vína a k tomu se ještě 134 lahví vína prodalo. Ani stánky s občerstvením nepřišly zkrátka, neboť si turneři a návštěvníci údajně koupili přes 100 000 párů buřtů. Toto konzumní hýření bylo evidentně natolik pregnantním zážitkem, že se stalo i součástí ikonografie slavnostních novin „Festzeitung“. Noviny ukazují turnery ládující se buřty, turnery převlečené za Germány, kteří se v turnerském průvodu městem oběma rukama napřahují po ohromných pivních mázech, i podnapilé turnery, laškující s vřatislavskými dámami či hladící pavím perem šenkýřku v hospodě.²¹⁶

Vřatislavská slavnost přitom nepředstavovala žádnou výjimku. Na plánku areálu turnerské slavnosti DT ve Frankfurtu nad Mohanem z roku 1907 je dobře vidět, že centrální cvičiště bylo obklopeno budovami s nápisem „Bierwirtschaft“ či „Bierbuffet“,²¹⁷ a v roce 1913 při turnerské slavnosti v Lipsku prý „celé zástupy (...) turnerů (...) táhly do vykřičených domů města“,²¹⁸ třebaže redakce novin *Deutsche Turn-Zeitung* předem uveřejnila výzvu, aby se účastníci akce lipským prostitutkám striktně vyhýbali.²¹⁹ Rozpustilý průběh měly ve většině spolků předválečného DT též festivity ročního cyklu. Vánoční slavnosti, jež byly na počátku 20. století pořádaný například ve spolcích „Osterburger Turnverein“ (Osterburský turnerský spolek) a „Hamburger Turnerschaft von 1816“, sestávaly z jednoho zábavného čísla za druhým.²²⁰

Turnerské festivity v DTB a TKDÖ mohou na první pohled působit spořádanějším dojmem. Na rozdíl od turnerských spolků z Osterburgu a Hamburku neznely v rakousko-uherských spolcích při žádné slavnosti „Julfeier“ líbivé přede hry italských komponistů, ani nebyl předváděn jakýsi „Tanec Číňanů“. Jen omylem by se také mohlo stát, aby některé spolky z DTB či TKDÖ po vzoru hamburského turnerského spolku umístily do brožury s programem slavnosti „Julfeier“ karikaturu fotbalisty, jenž těsně mívá míč a nakopává jiného hráče přímo do zadnice.²²¹ Avšak stabilní součástí všech festivit, které se pořádaly v DTB a TKDÖ, byly večerní hospodské pitky zvané „Festkneipe“, „Schlußkneipe“ či nevině jako

---

²¹⁶ Theodor Schmidt, Rückblicke, in: Festzeitung für das achte deutsche Turnfest in Breslau 1894, Nr. 12 und 13, s. 219–229, zde s. 224–225 a obrázky na str. 216–217, 221, 225, 228.

²¹⁷ Grörich, Die baulichen Anlagen zum 11. Deutschen Turnfest, in: Festzeitung. 11. Deutsches Turnfest Frankfurt am Main 1908, Nr. 3, s. 49–52, zde s. 52.

²¹⁸ A. Human, Wie sie uns schmähen und verfolgen, in: Deutsche Turn-Zeitung 58, 1913, 38, s. 753–754, zde s. 753.

²¹⁹ Deutsche Turner!, in: Deutsche Turn-Zeitung 58, 1913, 26, s. 503.

²²⁰ Staatsarchiv Hamburg, Bestandsnummer 614-1/11: Hamburger Turnerschaft von 1816, 63 Band 7 (1911–1913): Veranstaltungen, Broschüren, auch von anderen Vereinen und außerhalb von Hamburg, složka „1912“, Weihnachtsfeier der Hamburger Turnerschaft von 1816 am 6. ten Januar 1912 in der Turnhalle Grosse Allee; Osterburger Turnverein – Weihnachtsfeier 1910. Program slavnosti je otištěn v článku: Matthias Schachtschneider, Vereine als Medium der Sozialisation – untersucht am Beispiel der Vereinswelt vor dem Ersten Weltkrieg in Oldenburg-Osternburg, in: Hans Langenfeld (Hrsg.), Beiträge zur Sportgeschichte Niedersachsens. Teil 1: 19. Jahrhundert, (Schriftenreihe des Niedersächsischen Instituts für Sportgeschichte Hoya e. V., Bd. 13) Hoya 1999, s. 213–283, zde s. 227.

²²¹ Staatsarchiv Hamburg, Bestandsnummer 614-1/11: Hamburger Turnerschaft von 1816, 63 Band 7 (1911–1913): Veranstaltungen, Broschüren, auch von anderen Vereinen und außerhalb von Hamburg, složka „1912“, Weihnachtsfeier der Hamburger Turnerschaft von 1816 am 6. ten Januar 1912 in der Turnhalle Grosse Allee.

„Gemütliches Beisamensein“. ²²² Někdy akce přímo nesly název „Bismarckkneipe“, „Friesenkneipe“ nebo „Sedankneipe“. ²²³ Jak asi taková slavnostní hospodská setkání vypadala, si lze bez problémů domyslet, zvláště jsou-li zprávy o jejich konání uzavřeny lapidárním závěrem, že se vysedávalo až „do pozdních hodin“. ²²⁴ A nevysedávalo se rozhodně nasucho. Například většina členů uskupení „Deutsche Wacht“, přínaležejícího ke spolku „Erster Wiener Turnverein“, se při slavnosti „Julfeier“ roku 1891 obdarovala pivními džbány, které byly zřejmě ihned pokřtěny společně s „mocný[m] (...) roh[em] na pítí“. ²²⁵ V Innsbrucku zase turneři o tři roky později zakončili slavnost „Sonnenwende“ v hospodě při „hře na kytaru, zpěvu a tanci“. ²²⁶

Zatímco o alkoholu, tanci a určité spontaneitě informuje nápadně mnoho zpráv z DT, DTB i TKDÖ, meziválečná periodika poskytují mnohem ponuřejší obraz festivit. Finanční situace většiny spolků již nebyla nejprůhodnější pro pořádání prostopášných akcí. Navíc se autorům „osvětové“ literatury a příspěvků ve svazových periodikách zdálo definitivně potvrzeno, že mezi demokracií, internacionalismem, židovstvím, údajně zhýralým velkoměstským životem a „úpadkovou“ moderní kulturou existují neoddiskutovatelné souvztažnosti. Proto bylo podle nich zapotřebí regulovat turnerské festivity tak, aby nesloužily „židovskému mamonu“. Jak se charakter festivit měnil ve smyslu „duchovní svobody“, lze obzvláště dobře sledovat ve svazech DTB 1919 a DTV. Zde se totiž změny odehrávaly za vydatné pomoci „dietwartů“.

Svazoví funkcionáři a vlivní „dietwarti“ se především snažili zabránit tomu, aby si každý spolek pro některé festivity vybíral datum podle své libosti. Přísná regulace termínů se týkala v první řadě slavnosti „Sonnenwende“. Před první světovou válkou se nad dnem konání této akce nikdo nepozastavoval a evidentně bylo ponecháno každému spolku, kdy zapálí svou vatru. Ještě roku 1921 byly spolky v DTV pomocí svazového periodika vyzvány, aby svou slavnost „Sonnenwende“ uspořádaly kdykoli v týdnu mezi 19. a 26. červnem. ²²⁷ S takovouto benevolencí byl brzy konec. Stále hlasitěji se ozýval požadavek, aby se festivity všude konala ve stejnou dobu. Shodnout se na všeobecně závazném datu, například 23. červnu, který byl navrhován rakouským národopiscem Viktorem Gerambem, ²²⁸ se ovšem nepodařilo ani v DTB 1919, ani v DTV. Každý rok se tudíž s ohledem na pracovní dny a víkendy musel hledat vhodný termín. Někdy jej direktivně určil přímo sám svazový „dietwart“, jindy o něm rozhodovalo vedení svazu ²²⁹ nebo „dietwarti“ podřízených úrovní

²²² Např. Wiener Stadt- und Landesarchiv, Fond Erster Wiener Turnverein, Karton 1: složka „2. Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862–1931“, texty písní pro svazovou slavnost v Liberci roku 1892; Schlußkneipe, in: Karl Holub (Hrsg.), Festschrift für das 4. Bundes-Turnfest des Deutschen Turnverbundes, Berlin, 1. bis 3. Erntings 1903. 3. Lieferung, Berlin 1903, s. 17; 6. Deutsches Bundesturnfest in Eger, in: Deutscher Turner-Hort 23, 1913, 9, s. 103–104, zde s. 104.

²²³ „Deutsche Wacht“, in: Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues 2, 1890, 27, s. 310; l-g., Deutschvölkische Turnverbindung „Körner“ Graz, in: Deutscher Turner-Hort 20, 1910, 15, s. 165.

²²⁴ Die „Arndt-Kneipe“ des Penzinger Turnvereines, in: Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues 2, 1890, 21, s. 242.

²²⁵ „Deutsche Wacht“ (jako pozn. 146), s. 363.

²²⁶ Sonnwendfeier in Innsbruck, in: Deutscher Turner-Hort 4, 1894, 13, s. 81.

²²⁷ B., Sonnwendfest, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 12, s. 116–117, zde s. 116.

²²⁸ Viktor Geramb, Altes und Neues vom Sonnwendfeuer, in: Die Südmark. Alpenländische Monatsschrift für deutsches Wesen und Wirken 1, 1920, 6, s. 142–151, zde s. 146–147. Reference na článek se v novinách *Bundesturnzeitung* objevila v roce 1921: Lawatsch, Nachwort (jako pozn. 154), s. 17. K životu Viktora Geramba viz: Michael J. Greger / Johann Verhovsek, Viktor Geramb 1884–1958. Leben und Werk, (Buchreihe der Österreichischen Zeitschrift für Volkskunde, Bd. 22) Wien 2007. Gerambova pozice v síti německonacionálních a „völkisch“ aktérů je však v této biografii jen málo reflektována – viz např. s. 24–27.

²²⁹ Např. Die Verbandsleitung, Sonnwendfeier, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 9, 1928, 12, s. 170; Der Bundesturnrat, Sonnwendfeier 1929, in: Bundesturnzeitung 10, 1929, 14, s. 196; Pennerstorfer, Sonnwendfeier 1929, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnverbundes. Beilage 14 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Mai 1929, s. 100.

v souladu s doporučením svazové rady.²³⁰ Spolkoví „dietwarti“ se o datu dozvěděli z periodika svého svazu, popřípadě z příslušné krajské přílohy, a byli povinni termín dodržet.²³¹

Spolkovým „dietwartům“ z DTB 1919 a DTV bylo dále uloženo, aby ve svých spolcích oprostili festivity od velkoleposti a veselí.²³² Náběhy ke strohosti a „odradostnění“ festivit jsou ve skutečnosti staršího data. Kupříkladu svazové turnerské slavnosti v DTB se měly konat bez jakékoli vnější okázanosti, která „jen oslňuje a šálí zaslepené oči“.²³³ Usilovalo se, aby tyto akce byly naplněny střídmostí a jednoduchostí.²³⁴ Zprávy v periodiku *Deutscher Turner-Hort* prokazují, že ve velmi vážné atmosféře probíhalo v DTB také svěcení spolkových vlajek.²³⁵ Vzniká tak dojem, jako by v rakouském a československém turnerském svazu byla vyvinuta snaha vnést po vzoru DTB do festivit více střízlivosti.

„Tyjátr, kouzelníci a čarodějové“²³⁶ kteří prý slouží k pobavení povrchní masy²³⁷ a k finančnímu úspěchu akce, proto už neměli být na program festivit zařazováni. Též s „nesmysln[ými], bezobsažn[ými], obzvláště nemravn[ými] divadelní[mi] představení[mi]“²³⁸ a „oplzl[ými], bezduch[ými] kuplety“ se turneři museli rozloučit.²³⁹ Bavit se měli už jen při divadelních výstupech a písních, které odpovídaly turnerskému „völkisch“ světonázoru. Čistka v programu se nevyhnula ani tanci. Skupina „dietwartů“ ze svazu DTB 1919 se v roce 1921 při jedné ze svých porad vyslovila „proti jakémukoli poskakování“²⁴⁰ při slavnosti „Julfeier“. Největší nebezpečí přitom podle těchto funkcionářů dřímalo v moderních „šuntových“ tan[cích],²⁴¹ považovaných za výron internacionální velkoměstské kultury. Proti tancům jako foxtrot či charleston, které jsou údajně nevkusné a „negerské“²⁴² brojili i někteří představitelé DT, ale pouze v DTB 1919 a DTV se svazová vedení rozhodla moderní tance

---

²³⁰ Např. Peter Stedronsky, Bergturnfest auf dem Jauerling, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. Beilage 9 des 3. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Mai 1922, s. 23; Volksgenossen! (jako pozn. 156), s. 193.

²³¹ Tamtéž.

²³² Např. Franz Scholz, An alle Bundesturnvereine Deutschösterreichs! Rüstet zum Sonnwendfeuer 1921, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Brachmond 1921, s. 11; Lawatsch, Nachwort (jako pozn. 154), s. 17; Hantschel, Schiller-Abende (jako pozn. 177), s. 338–339; Franz Eichler, Das Jahn-Gedenkjahr 1928, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 9, 1928, 15, s. 217; Entwurf (jako pozn. 122); Rud[olf]. Herzog, Gedenkfeier zum 4. Lenzmonds!, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 11, 1930, 5, s. 66.

²³³ Aurelius Polzer, Durch Reinheit zur Einheit!, in: Deutscher Turner-Hort 2, 1892, 16, s. 1.

²³⁴ [Karl] Kreis / [Leopold] Slepiza, Erstes Bundesfest des „Deutschen Turnerbundes“, in: Deutscher Turner-Hort 2, 1892, 8, s. 1–2, zde s. 2; Karl Holub, Liebwerte Turnbrüder, in: Karl Holub (Hrsg.), Festschrift für das 4. Bundes-Turnfest des Deutschen Turnerbundes, Berlin, 1. bis 3. Erntings 1903. 1. Lieferung, Berlin 1903, s. 2.

²³⁵ Např. N., Die Enthüllungsfeier der Fahne des Penzinger Turnvereins, in: Unverfälschte Deutsche Worte 8, 1890, 20, s. 231–232; Fest der Enthüllung der Vereinsfahne des Turnvereins im Wiener Bezirke Mariahilf, in: Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues 3, 1890, 27, s. 302–305; M. Richter, Deutscher Turn-Verein „Jahn“, Berlin, in: Deutscher Turner-Hort 8, 1898, 14/15, s. 110–112; Franz X[aver]. Kießling, Über deutschtümliche Weihen von Turnvereinsfahnen, in: Deutscher Turn-Hort 21, 1911, 11, s. 161–164.

²³⁶ Julfeier (jako pozn. 62), s. 23.

²³⁷ Hze., Zum Bundesturnfest 1922 in Linz, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 1, s. 3.

²³⁸ A. Weber, Der Dietwart. Gedanken zur Lösung der Aufgabe des Dietwartes, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 1, 1920, 4, s. 32–34, zde s. 33.

²³⁹ Tamtéž.

²⁴⁰ [Rudolf B.] Weitzer, Zur Julfeier, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Julmond 1921, s. 24.

²⁴¹ Karl Niemetz, Vom Gaudietwarte, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 1 des 8. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Eismonat 1927, s. 2.

²⁴² Der Fox-Trott-Fimmel, in: Deutsche Turn-Zeitung 64, 1919, 41, s. 480; Der Jazz, in: Deutsche Turn-Zeitung 73, 1928, 1, s. 12.

turnerům zakázat.²⁴³ Při spolkových festivitech museli „dietwarti“ tudíž dohlížet, aby žádný turner ve svých krocích náhodou nesklouznul do „šimi, foxtrot[u], jav[y] či one step-two step“²⁴⁴ a aby se tančily jen „vkusné“ tance, které se turneři mohli naučit například ve vídeňské škole „Deutscharische Tanzschule“ (Německo-árijská taneční škola).²⁴⁵ Za „správnou“ festivity nadto byla považována taková akce, při které se nepil alkohol a nekouřily cigarety. Doporučovalo se například, aby po slavnosti „Sonnenwende“ šli turneři v tichosti domů a ne do hospody, jak dříve bývalo zvykem.²⁴⁶

Postupně se objevovaly stále radikálnější návrhy, jak učinit festivity méně radostné. Evidentně pod dojmem přebujelé svazové slavnosti DTV z roku 1927 a pod vlivem šířících se zásad Konrada Henleina padl v roce 1929 v periodiku *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* názor, že by turnerské slavnosti neměly být masovými událostmi, nýbrž interními akcemi, jež by se konaly v přírodě daleko od civilizace, a to ještě zvláště pro turnery a turnerky. O stravu by se prý starala plní kuchyně, stanovalo by se pod stany a celé „slavnosti“ by nepřihlížel jediný divák, protože „naše setkání nejsou žádný cirkus“.²⁴⁷ Hranice mezi takovouto „slavností“ a vojenským kasárenským drilem se víceméně rozpustila. Při kadaňské turnerské slavnosti západočeských turnerských žup roku 1931 byly myšlenky vyslovené o dva roky dříve v novinách *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* z velké části realizovány. Ne nadarmo se slavnost jmenovala „Männerturnfest“ a turnerky při ní nevystupovaly. Charakter akce určovala „prostá, drsná mužnost“,²⁴⁸ umocněná paramilitaristickými cviky a nocováním v táboře. „Podstatný význam,“ jak stálo v průvodci slavnosti, „měla bezpodmínečná oddanost, podřízenost a obětavost vůči šlechtickému smýšlení vůdce“,²⁴⁹ tedy Konrada Henleina, který celou slavnost zinscenoval. Posun festivity od akcí plných veselí k akcím, jež údajně odpovídají německému a „nematerialistickému“ životnímu postoji, byla v Kadani dokonána.

V říšsko-německém DT „dietwarti“ neexistovali. Chyběla zde tedy instituce, která by se cíleně angažovala v „osvobození“ turnerských slavností a oslav ze spárů „mamou“. Přesto lze také v meziválečném DT vysledovat proces zvažování a „odradostnění“ akcí. Veselá atmosféra předválečných turnerských festivity měla jednou provždy zůstat minulostí. „Jo 1913, to bylo něco jiného, takovou zářící slavnost nebude znovu slavit,“²⁵⁰ konstatoval předseda DT Oskar Berger, když psal úvodní slova pro noviny, které byly vydávány u příležitosti turnerské slavnosti v Mnichově roku 1923. Do bavorské metropole se turneři neměli jet pobavit, nýbrž dodávat si navzájem sílu k překonání doby, která se zdála plná beznaděje.

Podobnou transformací procházely rovněž lokální turnerské festivity. Zatímco například program župní turnerské slavnosti v Lichtenbergu roku 1908, krajské

²⁴³ Allgemeine Grundsätze und Richtlinien für die völkische Erziehung in den Turnvereinen des „Deutschen Turnverbandes“ und für die Tätigkeit der Dietwarte, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 2, 1921, 4, s. 25–27, zde s. 27; Moderne Tänze, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 12, s. 159.

²⁴⁴ B., Vom Festefeiern, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 4, s. 60.

²⁴⁵ Např. Deutscharische Tanzschule, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 2, s. 31; -gl., Eine deutsche Tanzschule, in: *Mitteilungen des Kreises I „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919)*. Beilage 27 des 8. Jahrganges der „*Bundesturnzeitung*“ vom 21. Herbstmond 1927, s. 196; Warum sind wir gegen die modernen Tänze?, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 1, s. 4; An die deutschen Familien Wiens!, in: *Mitteilungen des Kreises I „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnverbandes*. Beilage 26 des 9. Jahrganges der „*Bundesturnzeitung*“ vom 11. Herbstmonds 1928. Tento leták se nachází v krajské příloze uchovávané v berlínské knihovně „Staatsbibliothek Berlin“.

²⁴⁶ Formann, Der Unfug (jako pozn. 215), s. 188.

²⁴⁷ Friedl Krczal, Neugestaltung unserer Turnfeste, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 10, 1929, 8, s. 113–114, zde s. 114.

²⁴⁸ -[U]l[r]ich-, Unsere ersten (jako pozn. 169), s. 232.

²⁴⁹ Cit. dle: Tamtéž, s. 232.

²⁵⁰ [Oskar] Berger, Auf zum 13. Deutschen Turnfest!, in: *Festzeitung zum 13. Deutschen Turnfest*. München 1923, Heft 1, April 1923, s. 3.

turnerské slavnosti ve Frankfurtu nad Odrou roku 1910, v Perlebergu roku 1912 či Chotěbuzi roku 1914 pokaždé sestával i z plesů a rituálního popíjení,²⁵¹ program meziválečných festivit působí mnohem prostším dojmem.²⁵² Nadto se do meziválečných průvodců slavností dostaly pasáže, které od turnerů výslovně požadovaly dodržovat při slavnostech povinnosti, řád a mužnou disciplínu.²⁵³ Osobní svobodu, jak napsal do jednoho z průvodců svazový „pressewart“ Franz Paul Wiedemann, prý nikdo nechce nikomu upírat, ovšem musí být stanovena pravidla, která zaručí, aby se chování jedince snášelo s vůlí a podstatou celku.²⁵⁴ Ani festivity ročního cyklu se v DT nevyhnuly přeměně. Ostentativní jednoduchost měla být při těchto akcích zkombinována s „vážnou prací“. Jí se rozumělo především ochotnické divadlo, lidový tanec a zpěv, tedy aktivity, které by slavnostem „Sonnenwende“ a „německým“ Vánocům údajně propůjčily důstojný charakter.²⁵⁵

Myšlenky „duchovní svobody“ festivitní kulturu ve studovaných turnerských spolcích význačně poznamenaly. V podkapitole bylo doloženo, že oficiálně propagovaná touha po nezávislé, „typicky“ německé religiozitě byla jedním z důvodů, proč se komplex festivit v DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV i DT rozšířil o „germánské“ slavnosti „Sonnenwende“ a „Julfeier“. Po první světové válce se navíc zintenzivnila snaha očistit turnerské festivity od domnělého židovského „materialismu“. Spontaneita, kuplety, alkohol či moderní tance musely tedy během slavnostních akcí ustoupit do pozadí. Festivity začaly být přísně regulovány a měnily se, řečeno terminologií Otty Friedricha Bollnowa a Winfrieda Gebhardta, stále více z radostného „Fest“ do vážné „Feier“. Tento proces formoval festivity všech zkoumaných meziválečných svazů.

6.5 Výchovně-vzdělávací funkce slova, obrazu a pohybu při turnerských festivitách

Tři předchozí podkapitoly se snažily vystihnout, jaký dopad měl turnerský „völkisch“ světonázor na námět a charakter festivit ve svazech DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT. Myšlenky „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ nejen podměnily zahrnutí četných slavností a oslav do turnerského festivitního kalendáře, ale pozměňovaly i charakter akcí – mnohé festivity byly například „arizovány“, inscenovány jako akce „národního společenství“ nebo podrobeny procesu „odradostnění“. Turnerské festivity tak díky světonázoru nabývaly svého smyslu, zároveň svým námětem a charakterem tento světonázor zrcadlily a šířily. Jestliže do ročního programu některého spolku byla nově zařazena slavnost „Julfeier“ nebo oslava Schlagetera, jestliže najednou bylo zakázáno jezdit

²⁵¹ Festordnung, in: Preßausschuß (Hrsg.), Festschrift zum 21. Turnfest des Spreegaues, Kreis IIIb. der Deutschen Turnerschaft in Lichtenberg am 20. und 21. Juni 1908, Lichtenberg 1908, s. 7; Fest-Ordnung, in: Festschrift zum XIX. Kreisturnfest des Kreises IIIb. (Provinz Brandenburg) der Deutschen Turnerschaft. Frankfurt a. Oder, den 2., 3. und 4. Juli 1910, Frankfurt an der Oder 1910, s. 11–14, zde s. 14; Fest-Ordnung, in: Festschrift zum XX. Kreisturnfest des Kreises IIIb (Provinz Brandenburg) der Deutschen Turnerschaft. Perleberg, den 22., 23. und 24. Juni 1912, Perleberg 1912, s. 12–14, zde s. 14; Fest-Ordnung, in: Festbuch zum 21. Kreisturnfest des Turnkreises IIIb. Cottbus 4. bis 6. Juli 1914, Cottbus 1914, s. 12–15, zde s. 13, 15.

²⁵² Např. Festordnung, in: A. Paschen (Hrsg.), Festbuch zum 24. Brandenburgischen Kreisturnfest in Frankfurt (Oder) vom 4. bis 7. Juli 1930, Frankfurt an der Oder 1930, s. 19–22.

²⁵³ Např. Schmitz, Turner und Turnerinnen der Mark!, in: Amtlicher Führer. Kreisturnfest Cottbus, 26.–28. Juni 1926, Cottbus 1926, s. 23–24, zde s. 24; Der Hauptausschuß für das 24. Gauturnfest, Turner und Turnerinnen des Havelgaues!, in: Presseausschuß (Hrsg.), Amtliches Festbuch zum 24. Gauturnfest des Havelländischen Gaus vom 2. bis 4. Juli 1927 in Potsdam, Potsdam 1927, s. 3.

²⁵⁴ F[ranz]. P[aul]. Wiedemann, Denkt einmal besinnlich nach!, in: A. Paschen (Hrsg.), Festbuch zum 24. Brandenburgischen Kreisturnfest in Frankfurt (Oder) vom 4. bis 7. Juli 1930, Frankfurt an der Oder 1930, s. 58–63, zde s. 62.

²⁵⁵ Bergmann, Deutsche Weihnachtsbräuche (jako pozn. 206), s. 1011–1012.

na akce „nearizovaných“ svazů a tancovat při slavnosti „Sonnenwende“ foxtrot, muselo to mnohé řadové turnery podnítit k úvahám, a tím i k reflexi světonázorových idejí.

Festivity organizované v turnerských svazech však neplnily své indoktrinační poslání pouze tím, že měly určitý námět a specifický charakter. Organizátoři je rovněž uměli vyplnit ritualizovanými výchovně-vzdělávacími aktivitami, jejichž původ z velké části spočíval v takzvané „Národní slavnosti“ (Nationalfest). Tímto termínem jsou označovány festivity, které se ve stovkách německých měst konaly v roce 1814 u příležitosti prvního výročí bitvy u Lipska.²⁵⁶ Program akcí tenkrát na popud Friedricha Ludwiga Jahna a Ernsta Moritze Arndta sestával především z patetických projevů, patriotických písní, průvodů, mší i zapalování vater.²⁵⁷ Turnerské spolky tyto tradiční festivité části přejaly, přizpůsobily vlastní praxi a dále rozvinuly. Tak jako již v roce 1814 žádný z prvků programu Národní slavnosti nebyl samoučelný, nýbrž cílil na prohloubení kolektivní národní identity, nebyly ani slovní projevy, symbolické obrazy a svébytné pohybové aktivity během pozdějších turnerských festivit úplně náhodné. Na dalších řádcích bude ukázáno, jak různé audiovizuální a performativní prostředky měly turnerům při slavnostních akcích přibližovat oficiální svazový světonázor.

Ideje „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ byly v průběhu turnerských oslav a slavností šířeny primárně pomocí slova, ať už mluveného nebo psaného. Centrální vliv měly zejména proslovy, kterých většinou zaznělo hned několik. Například při turnerských slavnostech se bez projevů neobešlo vítání na nádraží, cvičení, večerní posezení, ani loučení. Rovněž z programů akcí spadajících v této studii do druhé, třetí a čtvrté kategorie festivit lze vyčíst, že účastníkům bylo k poslechu pokaždé nabídnuto několik různých projevů. Řečníci ve svých promluvách většinou dokázali velmi obratně shrnout nejpodstatnější body světonázoru. Obsah své výpovědi navíc přizpůsobovali akci i publiku, takže se světonázorové ideje k uším posluchačů přenášely ve snadno pochopitelné formě.

Jelikož řeč musela být v bezpodmínečném souladu se zásadami turnerských organizací, pronášeli ji většinou jen funkcionáři svazů. Mezi těmi, kdo se při festivitech ujímali slova, figurovali převážně předsedové spolků, žup, krajů a svazů, členové turnerských rad a v DTB, DTB 1919 a DTV rovněž „dietwarti“, kteří tuto povinnost měli dokonce předepsanou stanovami.²⁵⁸ Účinek řeči se ještě umocnil, pokud před turnery mluvila charismatická společensko-politická autorita. Organizátoři akcí podle všeho vynakládali značné úsilí, aby takovéto osobnosti pro chystané festivity získali. Na slavnost svěcení vlajek dolnorakouských spolků se roku 1890 kupříkladu dostavil Georg von Schönerer a pravděpodobně pronesl i krátkou řeč.²⁵⁹ Během uvítacího večera na mnichovské svazové slavnosti DT roku 1923 vpochozoval do jednoho ze sálů „vůdce hnutí za obnovu Německa na árijském základě“²⁶⁰ Adolf Hitler, aby auditoriu připomněl jeho povinnosti vůči národu a vlasti.²⁶¹ Při svazové slavnosti DT v Kolíně nad Rýnem roku 1929 pronášel k turnerům vřelá nacionalistická slova starosta Konrad Adenauer,²⁶² a když se v roce 1930 turneři DTB 1919 a DTV sešli na slavnosti v Innsbrucku, vystřídala se u řečnického pultu celá plejáda významných osobností

²⁵⁶ Düding, Das deutsche Nationalfest (jako pozn. 2), s. 67–88.

²⁵⁷ Friedrich Ludwig Jahn, Deutsches Volksthum, Lübeck 1810, s. 337–360; Ernst Moritz Arndt, Ein Wort über die Feier der Leipziger Schlacht, Frankfurt am Main 1814 (Faksimile přibližně z roku 1927); Düding, Organisierter (jako pozn. 2), s. 112–115; Düding, Das deutsche Nationalfest (jako pozn. 2), s. 67–88.

²⁵⁸ Např. Kreisturnfest Innsbruck, in: Bundesturnzeitung 2, 1921, 17, s. 168–169; Voigt, Das gemeinsame Gauturnfest des Egerland- und Jahnmal-Turngaues am 25. und 26. Heumonds in Eger, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 16, s. 282.

²⁵⁹ N., Die Enthüllungsfest (jako pozn. 235), s. 232; Fest (jako pozn. 235), s. 304.

²⁶⁰ Das 13. Deutsche Turnfest in München, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 4, 1923, 16, s. 194–195, zde s. 194.

²⁶¹ Tamtéž

²⁶² -the., Das große 14. Deutsche Turnfest, in: Deutsche Turn-Zeitung 73, 1928, 33, s. 557–568, zde s. 558–559.

včetně reprezentantů rakouského „Heimwehru“ a strany NSDAP.²⁶³ Běžný člen spolku, který by snad myšlenky světónázoru nesprávně interpretoval nebo dokonce zpochybnil, se ke slovu zřejmě nikdy nedostal a pokud ano, byl jeho koncept s předstihem patřičně usměrněn.

Působnost slavnostních řečí někdy překročila časový a prostorový rámec festivit. Nejenže účastníci obsah projevů zřejmě reprodukovali těm, kdo při dané akci nemohli být přítomni, ale projevy bývaly též kompletně nebo parciálně publikovány. K tomuto účely byly v případě turnerských slavností využívány noviny „Festzeitung“²⁶⁴ nebo různé pamětní publikace.²⁶⁵ Aby se proslovy z turnerských slavností dostaly skutečně ke každému turnerovi, byl jejich text nezřídka otiskován i v periodikách svazů.²⁶⁶ Tam byl také nalezen prostor ke zveřejnění zdařilých přednesů z festivit ročního cyklu²⁶⁷ či z oslav významných osobností a událostí.²⁶⁸

Ovšem ani zde se potencionální vliv proslovů ještě nezastavil. Slavnostní řeči se totiž zejména v DTB, DTB 1919 a DTV měly stát materiálem, který by „dietwarty“ zúročili při festivitách ve svém spolku. Projevy proto byly publikovány i ve speciálních příručkách určených primárně pro „dietwarty“, například v pojednáních o „germánských“ festivitách od Franze Xavera Kießlinga,²⁶⁹ Fritze Trathnigga²⁷⁰ a Karla Schirmeisena.²⁷¹ Dalších více jak deset proslovů bylo shrnuto v příručce *Sommer-Sonnwende*,²⁷² kterou pro „dietwarty“ DTV vydal výkonný redaktor svazového periodika Josef Ullrich.²⁷³ Podobnou funkci jako publikace *Sommer-Sonnwende* v DTV měla ve svazu DTB 1919 brožura *Dietreden*, zmíněná již ve druhé kapitole. Její editoři vybrali od předních rakouských „dietwartů“ proslovy vhodné nejen pro výchovně-vzdělávací večerní setkání, ale také třeba pro slavnost „Julfeier“ nebo pro

---

²⁶³ Das 3. Bundesturnfest in Innsbruck, in: Bundesturnzeitung 11, 1930, 21, s. 319–322, zde s. 321.

²⁶⁴ Např. Fest-Chronik, in: Festzeitung für das Neunte Deutsche Turnfest in Hamburg 1898, Nr. 7 a 8, s. 110–112 a 128–132, zde s. 111–112 a 128;

²⁶⁵ Např. Der Festabend, in: Karl Holub (Hrsg.), Festschrift für das 4. Bundes-Turnfest des Deutschen Turnerbundes, Berlin, 1. bis 3. Erntings 1903. 3. Lieferung, Berlin 1903, s. 12–15; Die feierliche Eröffnung des Festes, in: Erinnerung an das 12. Deutsche Turnfest in Leipzig 12.–16. Juli 1913. Sonderabdruck aus dem Leipziger Tageblatt, s. 45–55.

²⁶⁶ Např. B., 6. Deutsches Turnerbundsfest, in: Deutscher Turner-Hort 23, 1913, 17, s. 211–216, zde s. 212–216; Bei der Morgenfeier. Ansprache beim Verbandsturnfeste zu Aussig des Turnbruders R. B. Weitzer, † Sonnabend, den 6. Erntmonds 1927, im 29. Lebensjahre, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 24, s. 293–294; Das 3. Bundesturnfest in Innsbruck, in: Bundesturnzeitung 11, 1930, 23, s. 349–353, zde s. 349–350; Chantre, Rede zur Befreiungsfeier des Gaues Rheinhessen auf dem Marktplatz in Flonheim am 29. Juni 1930, in: Deutsche Turn-Zeitung 75, 1930, 39, s. 840, 842.

²⁶⁷ Např. Julrede gehalten bei der Julfeier des Turnvereins Waidhofen a. d. Y. von Dr. Josef Alteneder, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 35, 1909, 50, s. 593–594; Heil Jul! Ansprache von Gaudietwart Otto Hauschild, Plauen, zur Julfeier 1921, in: Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes. Beilage 16 a 17 des 3. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. a 15. Julmond 1922, s. 32 a 35; Gedanken zum Osterfeste. Aus einer Ansprache bei einem Osterritte in einer nordböhmischem Dorfgemeinde, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 7, 1926, 7, s. 100.

²⁶⁸ Např. Karl Theodor Körner. Festrede, gehalten zur Feier des 100. Geburtsfestes des Dichters in Hambergers Saal, von Eduard Nemetschek v. d. Arndt-Kneipe, in: Deutscher Turner-Hort 1, 1891, 14, s. 1–3; Sedanfeier des deutschen Turnvereins Berlin, in: Deutscher Turner-Hort 4, 1894, 18, s. 124–126, zde s. 125.

²⁶⁹ Franz Xaver Kießling, Kurzgefaßte Erklärung des Brauches und Anleitung zur volksthümlichen Durchführung der Feier der Sommer-Sonnen-Wende, Horn 1900, s. 6–7; Kießling, Das deutsche Fest (jako pozn. 47), s. 5–6, 40–43.

²⁷⁰ Trathnigg (Hrsg.), Sonnenwende (jako pozn. 212), s. 32–40.

²⁷¹ Bd., Das germanische (jako pozn. 214), s. 152; Sommer-Sonnenwende!, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 11, s. 190.

²⁷² Josef Ullrich (Hrsg.), Sommer-Sonnenwende, (Behelfsschriften für die Durchführung turnerischer und völkischer Feste, Feier und sonstiger Veranstaltungen) Teplitz-Schönau 1931, s. 25–59.

²⁷³ Tamtéž.

oslavu Friedricha Ludwiga Jahna.²⁷⁴ Šíření světonázoru pomocí festivitních proslovů tak připomíná tok vody po říčních kaskádách. Nejdříve byli s proslovu konfrontováni participanti určité akce, poté čtenáři slavnostních památků či periodik a nakonec i zbylí členové turnerských spolků, v nichž „dietwarti“ cizí projevy znovu přeřikávali.

Běžní turneři však nebyli při festivitách pouhými pasivními příjemci slova. Za jistých podmínek některé prvky světonázoru sami ústně reprodukovali a napomáhali šířit. Jedním z nástrojů takového procesu bylo například společné zpívání písní. Zpěv nemohl chybět téměř při žádné turnerské festivitě. Jádrem festivitního písňového repertoáru přitom zůstávalo vesměs neměnné a bylo tvořeno díly Theodora Körnera a Ernsta Mortize Arndta z dob „osvobozeneckých“ válek. K těmto tradičním písním ovšem hojně přistupovaly i nové, tematicky velmi rozličné písně. Podobně jako v proslovech se rovněž v písních často ukrývalo několik světonázorových poselství.²⁷⁵ To se projevuje zejména ve skladbách, které byly speciálně vytvářeny pro členy svazu DTB. U příležitosti první svazové turnerské slavnosti v Liberci roku 1892 sepsal Schönererův politický souputník Wilhelm Phillip Hauck slova k písni *Durch Reinheit zur Einheit*.²⁷⁶ Franz Xaver Kießling a Heinrich Schwarz zase upravovali vánoční koledy tak, aby z nich vyzařovala návaznost „obnovené“ slavnosti „Julfeier“ na tradici domnělých germánských předků.²⁷⁷ Texty písní byly s velkou péčí rozmnožovány, aby se při slavnostech a oslavách mohl na zpěvu podílet každý účastník festivity.²⁷⁸ Nejvýznamnější skladby byly zahrnuty do maloformátových turnerských zpěvníků.²⁷⁹

Řadoví turneři během festivit také často předčítali z knih, recitovali básně nebo provolávali určitá hesla. Poslední jmenovaný způsob ústního přednesu se odehrával zejména při slavnostních přípitech během slavnosti „Julfeier“ nebo při rituálním vhadzování květin do ohně během slavnosti „Sonnenwende“. Ani tentokrát nebylo turnerovi dovoleno říkat si, co chce, nýbrž vše bylo striktně předepsáno, aby smysl jeho výpovědi souzněl se záměrem akce. Noviny svazů a příručky o festivitách ročního cyklu poskytovaly pro tento účel potřebné texty od nacionalistických a „völkisch“ publicistů.²⁸⁰ Jestliže v některém spolku byla pořádána slavnost „Julfeier“ podle návodu Franze Xavera Kießlinga, mohly během večera z úst turnerů zaznít výroky typu „Emancipovaná žena je záhubou národa“ či „Není možné být německý a římský zároveň!“²⁸¹

²⁷⁴ Karl Braun / Kurt Knoll / Karl Lindeck et al., *Dietreden. Zum Gebrauche der Dietwarte in den Vereinen des Deutschen Turnerbundes* (1919), Wien 1926.

²⁷⁵ Krüger, Körper (jako pozn. 2), s. 347–368.

²⁷⁶ Wiener Stadt- und Landesarchiv, Fond Erster Wiener Turnverein, Karton 1: složka „2. Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862–1931“, Erstes Bundes-Fest am 14. und 15. des Erntemonates 1892, Lieder-Ordnung zur Festkneipe.

²⁷⁷ Wiener Stadt- und Landesarchiv, Fond Erster Wiener Turnverein, Karton 3, (Teil I.): složka „Franz Kießling: Korrekturbögen von 2 Broschüren mit Beilage 1897, 1907“, nedatovaná pohlednice zaslaná Heinrichem Schwarzem Franzi Xaveru Kießlingovi; Kießling, *Das deutsche Weihnachtsfest* (jako pozn. 189), s. 116.

²⁷⁸ Např. Wiener Stadt- und Landesarchiv, Fond Erster Wiener Turnverein, Karton 1: složka „2. Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862–1931“, Deutschnationale Turnverbindung „Friesen“ im Ersten Wiener Turnverein – 400. Kneipe verbunden mit der Feier des zehnjährigen Bestandes abgehalten am Samstag, den 28. des Herbstmondes 1895, Lieder-Ordnung.

²⁷⁹ Např. Bundesrat des Deutschen Turnerbundes (Hrsg.), *Deutsches Turnerbundes-Liederbuch*. 2. Auflage, Wien 1905, s. 367; Erich Krüger (Hrsg.), *Kleines Liederbuch des Deutschen Turnerbundes*. 3. Auflage, Berlin 1926, s. 246.

²⁸⁰ Např. W. Knieschek, *Sonnenwend-Feier*, Reichenberg 1899, s. 32–40; Kießling, *Das deutsche Weihnachtsfest* (jako pozn. 189) s. 113–115; Trathnigg (Hrsg.), *Sonnenwende* (jako pozn. 212), s. 67–87; 4. März-Feier. Vorschlag für einen Gedenkabend, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 8, 1927, 3, s. 35; Herzog, *Gedenkfeier* (jako pozn. 232) s. 113–115.

²⁸¹ Kießling, *Das deutsche Weihnachtsfest* (jako pozn. 189), s. 114. Jak Kießling uvádí v poznámce pod čarou, pocházejí oba výroky z jeho sbírky citátů.

Turnerské slavnosti byly v DTB, DTB 1919 a DTV místem, kde byl turner nucen ještě v jednom případě věnovat svá slova světonázoru. Při turnerských slavnostech se totiž odehrávaly zkoušky z „völkisch“ znalostí. Do promyšlené institucionalizované podoby se rozvinuly až po první světové válce v DTB 1919²⁸² a DTV.²⁸³ Zprvu byl tematický rozsah zkoušené látky vymezován „dietwarty“ té úrovně, na niž se turnerská slavnost odehrávala.²⁸⁴ Postupně ale určovalo svazové shromáždění „dietwartů“, na jaké otázky budou muset turneři daný rok odpovídat při spolkových, okrskových, župních, krajských nebo svazových slavnostech. „Dietwartům“ nižších úrovní bylo povoleno, aby tento soubor předepsaných otázek doplňovali otázkami spjatými se svým krajem, župou či okrskem.²⁸⁵ V turnerských periodikách se poté s předstihem objevovaly seznamy čísel, odkazující čtenáře na jednotlivé otázky a odpovědi v příručkách pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí.²⁸⁶ Turneři tak věděli, co se mají učit, a mohli začít s přípravou.

Při turnerských slavnostech bývali závodníci zkoušeni někdy po družstvech, jindy jednotlivě. Počet otázek, které si losovali a na které museli odpovídat, se v průběhu let různil. V DTB jich původně bylo pět,²⁸⁷ v DTB 1919 se jejich počet snížil na dvě²⁸⁸ a na základě rozhodnutí turnerského sněmu, který se konal roku 1932, si každý turner losoval už jen jednu otázku.²⁸⁹ Friedrich Rudolf Zenker o deset let dříve navrhnul, aby vedle povinných otázek byla zodpovídána také jedna dobrovolná otázka, kterou by si turneři volili ze svého oblíbeného tematického okruhu.²⁹⁰ Podle rozhodnutí z roku 1932 ji dokonce mohli předem vypracovat písemně.²⁹¹ Systém povinných a dobrovolných otázek byl zaveden i v DTV.²⁹²

---

²⁸² [Klaudius] K[upk]-a., Die Ostertagung in Wien, in: Bundesturnzeitung 1, 1920, 15, s. 115–118, zde s. 116; [Klaudius] -[Kupk]a., 5. Sitzung des Engeren Ausschusses des Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 2, 1921, 1, s. 1–2, zde s. 2; [Karl] Auswald, Nachweis des völkischen Wissens der Wettturner beim Kreisturnfest in Bruck, in: Bundesturnzeitung 2, 1921, 13, s. 129; Franke / Förster, Fachausschusssitzung, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 1, s. 5–6, zde s. 5; Friedrich Rudolf Zenker, Der Dietwart und sein Amt. Ein Behelfsbüchlein für den Dienst des Dietwartes in Verein und Volk, Wien 1926, s. 38.

²⁸³ Bericht über die Gaudietwarte-Versammlung am 1. Nebelmonds 1925 zu Prag, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 22, s. 387–388, zde s. 387.

²⁸⁴ Např. Walter Spitzbart, Völkischer Kenntnissnachweis, in: Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 3 des 6. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Hornung 1925, s. 13; [Hans] Niederführ, Völkische Prüfung beim Gauturnfest in Laa 1925, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 4 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Hornung 1925, s. 26.

²⁸⁵ Např. Die Fragen für den völkischen Wissensnachweis des Jahres 1929, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 9, 1928, 21, s. 306; [Friedrich Rudolf] Zenker, Vom Bundesdietwarte, in: Bundesturnzeitung 10, 1929, 3, s. 37; Der völkische Wissensnachweis für 1931!, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 11, 1930, 21, s. 338.

²⁸⁶ Např. Vom Bundesdietwarte. Achtung! Zum völkischen Kenntnissnachweis beim Bundesturnfest, in: Turnzeitung des deutschen Turnverbandes 7, 1926, 12, s. 203–205, zde s. 204–205. Dokud nebyly příručky vydány, bylo odkazováno na příslušné tematické články ve svazovém periodiku: Der Bundesturnrat, Nachweis des völkischen Wissens beim Bundesturnfeste in Linz, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 8, s. 61. Někdy byly v periodikách u otázek uvedeny hned i odpovědi: Die Fragen und Antworten aus dem für 1927 vorgeschriebenen völkischen Wissenstoffe, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 11 a 12, s. 166–167 a 184–185.

²⁸⁷ Ernst Koppe, 25 Jahre völkische Prüfung, in: Bundesturnzeitung 13, 1932, 24, s. 319–320, zde s. 320.

²⁸⁸ Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 282), s. 45.

²⁸⁹ Dritter ordentlicher Bundesturntag in Wien am 16. Mai 1932 im großen Sitzungssaale der Kammer für Handel, Gewerbe und Industrie. Auszug aus der Verhandlungsschrift, in: Bundesturnzeitung 13, 1932, 17, s. 223–226, zde s. 224.

²⁹⁰ [Friedrich Rudolf Zenker], An die Mitglieder des Bundesdietausschusses! (Kreisdietwarte), in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 4, s. 29.

²⁹¹ Dritter (jako pozn. 289), s. 224.

²⁹² L[udwig]. P[rotz]., Bericht über die am 22. und 23. Erntings 1924 zu Reichenberg abgehaltene Tagung der Gaudietwarte, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 5, 1924, 15, s. 229–230, zde s. 230.

Jakmile při zkoušce bylo známo znění otázek, nemělo následovat pedantické vyptávání zkoušeného. Vedení svazů si spíše přála živou a přátelskou, pro obě dvě strany přínosnou výměnu názorů, která by prokázala, jak je turner s to „chápat osudové nutnosti svého národa (...) [a] posoudit potřebné a škodlivé jevy současnosti v jejich působení na völkisch život.“²⁹³ Ani tentokrát ale neměl turner ve formulaci svých myšlenek plnou svobodu, neboť se očekávalo, že se obsah jeho výpovědi bude zcela krýt se zásadami svazového světónázoru. Jakákoli svévolná odchylka od norem se turnerovi mohla vymstít. Za odpovědi totiž dostával body, které se započítávaly do celkového soutěžního hodnocení. Pokud sudí turnerův výstup při „völkisch“ zkoušce považovali za příliš chabý, mohl být dotyčný jedinec ze závodů dokonce okamžitě vyloučen, aniž by předvedl jediný tělocvičný úkon.²⁹⁴

Friedrich Rudolf Zenker měl i jasnou představu o podobě místnosti, v níž by se zkouška měla konat. Přál si, aby vedle map s nuceně odstoupenými německými oblastmi visely na stěně též obrazy s mytologickými a historickými výjevy. V místnosti se dále měly nacházet busty významných osobností i „dobré“ knihy.²⁹⁵ Pokaždé se asi nepodařilo vyzdobit síň podle Zenkerovy vize. Na fotografiích ze slavností DTV lze spatřit, že se zkoušky konaly třeba i venku.²⁹⁶ Zenkerova úvaha však velmi dobře dokládá intenci šířit při festivitech světónázor jak slovem, tak obrazem.

Ideální médium, které během turnerských festivit přibližovalo světónázorové ideje za pomoci slova a obrazu, bylo nalezeno ve slavnostních hrách. Uváděny byly při svazových turnerských slavnostech i při slavnostech „Julffeier“ či „Sonnenwende“ jednotlivých turnerských spolků. Ponechají-li se stranou například díla *Glaube und Heimat* a *Volk in Not*, která pocházejí od rakouského dramatika Karla Schönherra a která byla hrána na slavnostech v Ústí nad Labem roku 1927,²⁹⁷ respektive v Innsbrucku roku 1930,²⁹⁸ byly slavnostní hry sepisovány cíleně pro turnerskou klientelu a podepsáni pod textem byli většinou přímo turneři, v DTV 1919 i DTV také „dietwarti“, jako třeba Josef Pergher.²⁹⁹ Při svazových slavnostech bylo ztvárnění rolí přenecháno zkušeným divadelním hercům, jinak ale byli na jeviště povoláváni členové turnerských spolků, čímž se výchovně-vzdělávací potenciál her ještě umocnil. Mnohým turnerům tak totiž byla dána příležitost nejen slyšet slovo a vidět obraz, ale též celý příběh jako aktivní účastník prožít.

Předválečné hry, které byly inscenovány hlavně během větších turnerských slavností, svým námětem korespondovaly s uvolněným stylem festivit. Děj se často odehrával v hostitelském městě nebo toto personifikované město bylo jedním z účinkujících.³⁰⁰ Syžet některých her ale do tohoto stereotypního schématu nezapadal. Rakouský spisovatel a

---

²⁹³ Max John, Der Zweck der völkischen Prüfung, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 21, s. 363–365, zde s. 364.

²⁹⁴ Deutscher Turnerbund (1919) (Hrsg.), Turnordnung, Wien 1924, s. 66–67; Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 282), s. 44.

²⁹⁵ Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 282), s. 43.

²⁹⁶ Národní muzeum, Archiv tělesné výchovy a sportu, Sbíрка Turneři, karton 1., inventární číslo 20, 3. Verbands-Turnfest Saaz. Zeitweiser 1934 (fotografie „Völkische Prüfung“ se nachází na stránce pro týden od 6. do 12. května).

²⁹⁷ M[ax]. J[ohn]., Der Aufbau des 2. Verbandsturnfestes, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 8, s. 111–112, zde s. 111.

²⁹⁸ Sepp Spitzenberger, Das 3. Bundesturnfest in Innsbruck, in: Bundesturnzeitung 11, 1930, 30, s. 447.

²⁹⁹ Jos[ef]. W. Pergher, Eine Julfahrt. Spiel in 2 Bildern, Mies s. d.

³⁰⁰ Např. H. F. Wulff, „Heil dir, Germania“, in: Festzeitung für das Neunte Deutsche Turnfest in Hamburg 1898, Nr. 10, s. 168–171; Wiener Stadt- und Landesarchiv, Fond Erster Wiener Turnverein, Karton 1: složka „2. Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862–1931“, Aurelius Polzer, Festspiel zum Bundesturnfest des Deutschen Turnerbundes in Innsbruck, am 20., 21. und 22. des Heuerts i. J. 1907 (2020).

dramatik Franz Keim, který měl údajně vřelé vztahy k turnerům z TKDÖ,³⁰¹ vytvořil už v roce 1891 pro slavnost župy „Ostmarkturngau“ hru „z vlasteneckých dějin“³⁰² *Schenk von Dürnstein*. Téže župě věnoval u příležitosti jedné z jejích dalších slavností ještě hru *Fridolin*, která je založena na konfliktu Němců s českými husity i s představiteli katolické církve.³⁰³ Do mohutné, „völkisch oduševňující“³⁰⁴ podívané byla koncipována především hra *Barbarossa* od Franze Topsche. Premiéru měla roku 1905 při první svazové slavnosti TKDÖ v České Lípě. Myšlenky o procitnutí národa „v červánkách sjednoceného Německa“³⁰⁵ byly v této hře spojeny s osobou císaře Friedricha I. Barabrossy, který měl zároveň symbolizovat vítězství světského meče nad nepřáteli říše, totiž „velšan[y] a saracén[y], (...) Řím[em] a papež[em]“³⁰⁶ i Osmany.

Keimova a Topschova díla anticipovala vývoj turnerských her po roce 1918. V meziválečných slavnostních hrách byl děj téměř vždy často vsazen do minulosti a vystavěn na tématu osudového národního boje. Nepřítel německví bylo ale ve hrách znatelně více a jejich profil výrazně zdrsňel. Sedláci ve hře *Glauben und Heimat* Karla Schönherra³⁰⁷ i měšťané ve hře *Das Frankenburger Würfelspiel* rakouského spisovatele Karla Itzingera bojují proti nemilosrdným a vraždícím exponentům katolické církve.³⁰⁸ Tyrolané v Schönherrově dramatu *Volk in Not* se na Berg Isl střetávají v lité řeži s francouzskými vojáky,³⁰⁹ jihotyrolský učitel Zessinger v jednoaktové hře *Lehrer Zessinger* od Josefa Hieße zase musí vzdorovat Italům.³¹⁰ Během hry *Frisch auf, mein Volk*, představené na turnerské slavnosti DT v Mnichově roku 1923, kráčeli po jevišti pod ranami biče³¹¹ „zotročení Germáni“³¹² jejichž porobitelé – Římané – tvořili protipól „vznešen[ého] germánství“³¹³ také ve hře *Richildis* jednoho turnera z DTV.³¹⁴ Meziválečné turnerské hry přestaly být rozvernou kratochvílí, kladoucí si za cíl pobavit publikum, a transformovaly se v souladu s procesem „odradostnění“ festivitu do srdceryvných dramát, jejichž historický námět byl průhlednou paralelou k současnosti. Přihlízející měli být zraňováni utrpením hlavních postav a posilováni v odporu proti údajným nepřítelům německého národa.

³⁰¹ Franz Keims Lebenswerk, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 38, 1912, 51, s. 647–648, zde s. 647.

³⁰² Tamtéž.

³⁰³ Franz Keim, *Fridolin*. Ein Donaumärchen in fünf Akten, Wien s. d.

³⁰⁴ Státní okresní archiv Česká Lípa, Fond Tělocvičný spolek Česká Lípa, 1862–1939, Karton 25, inventární číslo 36: IX. krajská tělovýchovná slavnost 1905, informační tiskovina s názvem *Das IX Kreisturnfest des Turnkreises Deutschösterreich*.

³⁰⁵ Festführer für das IX. Kreisturnfest des Turnkreises Deutsch-Österreich zu Leipa in Böhmen am 22., 23. und 24. Juli 1905, Leipa 1905, s. 42.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 43.

³⁰⁷ Karl Schönherr, *Glaube und Heimat*. Die Tragödie eines Volkes, Leipzig 1911. Obsahu, možnozem interpretace a recepci této svého času velice populární hry se věnuje detailněji tato studie: Gustav Reingrabner, „Glaube oder Heimat“, in: Michael Bünker / Karl W. Schwarz (Hrsg.), *Protestantismus & Literatur*. Ein kulturwissenschaftlicher Dialog, (Protestantische Beiträge zu Kultur und Gesellschaft, Bd. 1) Wien 2007, s. 137–156.

³⁰⁸ Karl Itzinger, *Das Frankenburger Würfelspiel*. Festspiel des deutschvölkischen Turnvereines Frankenberg anlässlich der Enthüllung des Denkmals am Haushamerfelde am 15. August 1925, Wels 1925. Kontext vzniku hry je analyzován v následující studii: Hannelore Reiner, *Das Frankenburger Würfelspiel*, in: Michael Bünker / Karl W. Schwarz (Hrsg.), *Protestantismus & Literatur*. Ein kulturwissenschaftlicher Dialog, (Protestantische Beiträge zu Kultur und Gesellschaft, Bd. 1) Wien 2007, s. 71–93.

³⁰⁹ Karl Schönherr, *Volk in Not*. Ein deutsches Heldenlied, Leipzig 1916.

³¹⁰ Josef Hieße, *Lehrer Zessinger*. Ein Südtiroler Notbild, Wien s. d.

³¹¹ Germanen unter römischen Peitschieben, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 26, druhá strana titulního listu.

³¹² Die Festtage in München. Verlauf – Leben und Verkehr – Der Festzug – Höhepunkte – Ergebnisse, in: *Festzeitung zum 13. Deutschen Turnfest in München 1923*, Schlussheft, s. 92–105, zde s. 97.

³¹³ Kautzky, „Richildis“, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 4, s. 36.

³¹⁴ Tamtéž.

Tohoto efektu bylo dosaženo právě harmonickou součinností slova a obrazu. Patetické obraty by byly jen z půlky tak účinné, kdyby diváci zároveň neměli před očima specifické kostýmy, rekvizity a kulisy, stereotypně vizualizující některé světonázorové ideje. Josef Pergher z DTV kupříkladu výslovně nabádal, aby v jeho hře *Julfahrt* připadla role turnerského vůdce „štíhl[ému], blond[ému] mladík[ovi]“.³¹⁵ Také Karl Schönherr k jedné postavě ze své hry *Volk in Not* připsal, že se má jednat o „siln[ou], rasov[ě] dokonalou selku“.³¹⁶ A ve hře *Ein Jahreswendspiel* z DTV se postava Ódina samozřejmě nemohla obejít bez přílby a oštěpu.³¹⁷ Na jevišti se rovněž ostentativně klečelo před bustou Friedricha Ludwiga Jahna, krvácelo pro svobodnou víru a bez skrupulí zabíjelo ve jménu vlasti. Sugestivní obrazy někdy dokonce převážily nad příběhem. Už děj některých předválečných her byl přerušován němými „živými“ obrazy, které ilustrovaly vyprávěný příběh.³¹⁸ Podobnou koncepci uplatnili například autoři her pro mnichovskou slavnost svazu DT a lineckou slavnost svazu DTB 1919. V československém DTV sestavil ze sekvence „živých“ obrazů celou jednu svou hru jistý A. Heimerl.³¹⁹

Vliv divadelních her – podobně jako vliv slavnostních proslovů – nebyl omezen pouze na místo a trvání akce. Obsah inscenací byl v novinách „Festzeitung“ a v periodikách turnerských svazů detailně líčen a nezdědky i doslovně otištěn. Díky tomu se s dějem a jeho poselstvím mohli seznámit též turneři, kteří neměli příležitost shlédnout představení přímo během slavnosti. Některé hry byly také součástí příruček pro „dietwarty“ nebo byly dokonce i samostatně vydávány.³²⁰ Spolkovým funkcionářům tak bylo umožněno, aby tato „cenn[á] německ[á] jevištní díla“³²¹ ve spolcích s turnery opětovně nastudovali. Například hra *Ein Jahrhundert deutsches Turnen*, kterou roku 1930 napsal jeden náčelník z DTB 1919, byla brzy po své premiéře v Braunau am Inn uváděna v řadě jiných turnerských spolků.³²²

Obraz působil velmi efektivně i tehdy, když se odpoutal od slova. Turnerské festivity jakékoli úrovně a kategorie byly charakteristické všudypřítomnou dekorací, jež symbolicky vyjadřovala ideje „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“. Ať už se turner podíval kamkoli, všude mohl spatřit červeno-černo-zlaté vlajky, emblémy svazů, busty významných Němců, plakáty s logem slavnosti či slavnostní odznaky.³²³ Též legitimace, pohlednice nebo diplomy byly potištěné historickými výjevy a umělecky ztvárněným lomeným písmem.³²⁴

Že smysl symbolické výzdoby nespočíval primárně v estetickém zkrášlení akce, nýbrž ve vytváření speciálního indoktrinačního koloritu, dokládají aktivity Friedricha Rudolfa

³¹⁵ Pergher, *Eine Julfahrt* (jako pozn. 299), s. 2.

³¹⁶ Schönherr, *Volk* (jako pozn. 309), s. 8.

³¹⁷ Till [= Thilo Scheller], *Ein Jahreswendspiel* (jako pozn. 210), s. 299.

³¹⁸ Např. Carl Biberfeld, Pallas und Germania. Festspiel zum VIII. allgemeinen deutschen Turnfest, in: *Festzeitung für das achte deutsche Turnfest in Breslau 1894*, Nr. 6, s. 98–102.

³¹⁹ B., *Das 1. Bundesturnfest in Linz von 20. bis 23. Heumonds*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 3, 1922, 16, s. 175–177, zde s. 176; *Die Festtage* (jako pozn. 312), s. 97; [Josef] -[Ul]lr[ich]-, „Michel, wach auf!“ Ein deutsches Weihespiel von Dr. A. Heimerl, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 11, 1930, 8, s. 128.

³²⁰ Např. slavnostní hru uvedenou na turnerské slavnosti DT ve Frankfurtu nad Mohanem v roce 1908 vydal její autor i s návodem na její zkrácení, aby pro turnerské spolky bylo snadnější nastudovat ji. Wilhelm Henzen, *Turnvater Jahn. Vaterländisches Festspiel in 5 Aufzügen und einem Vorspiel*, Leipzig 1908, s. 126–128.

³²¹ -[Ul]lr[ich]-, „Michel“ (jako pozn. 319), s. 128.

³²² Emil Förster, *Ein Jahrhundert deutsches Turnen. Ein Jahnfestspiel aus der Geschichte des deutschen Turnertums*, in: *Bundesturnzeitung* 11, 1930, 28, s. 429.

³²³ Např. Fritz Groh (Hrsg.), *12. Deutsches Turnfest Leipzig*, v. 12.–16. Juli 1913. Zur Erinnerung, Leipzig s. d., obrázek „Der Eingang zum Festplatze“.

³²⁴ Např. Státní okresní archiv Česká Lípa, Fond Tělocvičný spolek Česká Lípa, 1862–1939, Karton 25, inventární číslo 36: IX. krajská tělovýchovná slavnost 1905, legitimace Richarda Kieslicha pro turnerskou slavnost TKDÖ v České Lípě roku 1905.

Zenkera, jenž se jako svazový „dietwart“ a umělec v jedné osobě permanentně vměšoval do symbolického vybavení festivit v DTB a DTB 1919. Jeho výtvarné počiny jsou zároveň důkazem, že festivitní dekorace nepůsobila jen v místě a termínu konání dané akce. Pro svazovou slavnost DTB roku 1913 v Chebu vytvořil Zenker například pohlednici, na níž je pod černo-červeno-zlatými štíty možné rozpoznat boha Ódina a některé osobnosti německých dějin. V popředí dominuje pohlednici svastika obklopená imitací germánské ornamentiky.³²⁵ Také první turnerská slavnost svazu DTB 1919 v Linci se nesla v duchu umění Friedricha Rudolfa Zenkera. Na jeho slavnostním plakátu,³²⁶ který byl rozeslán turnerským spolkům, se nad „ztracen[ými] německ[ými] země[mi]“³²⁷ vznáší orel třímající v pařátech zbraň a zářící symbol DTB 1919 jako znamení, že z práce svazu „možná vzejde spása a záchrana“.³²⁸ „Zenkerova kresba,“ napsalo periodikum *Bundesturnzeitung*, má „v našem nitru (...) [rozdmýchat] bolest nad ztracenou německou půdou, nenávist a zlost vůči [jejím] zlodějům (...), stesk po předválečném Německu“.³²⁹

Zenker byl také autorem diplomů udílených vítězům turnerských slavností. Některé diplomy maloval i pro festivity svazu DTV a – jak bylo jeho zvykem – přeplňoval je marciálními, pseudogermánskými a mytologicko-alegorickými motivy. Diplom pro župní turnerskou slavnost v Duchcově z roku 1932 například znázorňuje plavovlasého Siegfrieda, jenž svůj meč až po jilec zabodává do těla draka. Spodní okraj diplomu je přitom lemován podobnými ornamenty jako pohlednice z chebské turnerské slavnosti.³³⁰ Samozřejmě že ne všechny festivity studovaných svazů provázela výzdoba s takto komplexní světonázorovou výpovědí, nicméně po první světové válce se zdá být znázorňování „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ pomocí festivitní dekorace promyšlenější a intenzivnější, a to v některých případech i v DT, jak naznačuje diplom z braniborské halové sportovní slavnosti pořádané roku 1925.³³¹

Vedle slavnostních her a různého symbolického dekoru přispíval k rozvoji a upevnění turnerova světonázoru rovněž obraz, který mu poskytovalo samo pořadatelské město. Dlouho před konáním svazových turnerských slavností bylo v tiskovinách svazů uveřejňováno množství fotografií a ilustrací města, v němž akce měla probíhat. Nebylo přitom ukazováno to, jaká je daná lokalita ve skutečnosti, nýbrž to, jak lokalita měla být viděna a chápána turnery v souladu s oficiálně propagovaným světonázorem. Proto v novinách „Festzeitung“, průvodcích po slavnostech či ve svazových periodikách většinou chyběla jakákoli zmínka o moderní architektuře či průmyslu. Příspěvky se naopak zabývaly minulostí a prezentovaly starobylost tvář města včetně krásy okolní přírody.³³² S průvodcem, který byl vydán roku 1926 pro vídeňskou turnerskou slavnost svazu DTB 1919, poznával rakouskou metropoli možná také Wolfgang Kraus, jeden z „dietwartů“ v československém DTV. Vídeňské gotické

³²⁵ Archiv autora, pohlednice „Heilgruß vom 6. Bundesturnfest und von der Jahnmal-Weihe in Eger“.

³²⁶ Otto May, Friedrich Ludwig Jahn und die Turnbewegung, (Kultur im Postkartenbild, Bd. 3) Hildesheim 2015, s. 224.

³²⁷ A. Heinze, Bundesturnfest und Vätererde, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1922, 9, s. 65–66, zde s. 66.

³²⁸ Tamtéž.

³²⁹ Tamtéž.

³³⁰ Státní okresní archiv Most, Fond 1. spolek německých turnerů Most, inventární číslo 23: Diplomy ze závodů družstev a jednotlivců, diplom Josefa Zeidlera za 1. místo v závodech při 30. župní turnerské slavnosti v Duchcově 25. a 26. června 1932.

³³¹ Arthur Bock, Drittes Brandenburgisches Hallensportfest (Kreis IIIb), in: *Deutsche Turn-Zeitung. Eilnachrichten* 70, 1925, 4.

³³² Např. Karl Holub (Hrsg.), *Festschrift für das 4. Bundes-Turnfest des Deutschen Turnerbundes*, Berlin, 1. bis 3. Erntings 1908. 1.–3. Lieferung, Berlin 1903; *Fest-Zeitung – 14. Deutsches Turnfest Köln 1928*, Nr. 1.–12/13; *Fest-Ausschuss (Hrsg.), Festführer für das 2. Bundesturnfest im Jahre 1926 in Wien*, Wien 1926; Leopold Steininger, Unser 11. Kreisturnfest, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 37, 1911, 29, s. 386–388, zde s. 386–387; Max John, Aussig als Feststadt des Verbandsturnfestes 1927, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 8, 1927, 7, s. 91–93, zde s. 92–93.

a novogotické památky na něj očividně udělaly ohromný dojem. Prý z nich cítil vanout „německého ducha“, který jej naplňoval „svatým chvěním“ a který jej v novinách *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* strhnul ke zvolání: „Můj národe, jak jsi velký, jak musím pracovat a bojovat, abych tě byl hoden!“³³³

Výstavní městské budovy byly z indoktrinačního hlediska vynikající kulisou turnerských festivit, ovšem i zcela obyčejný oheň při slavnosti „Sonnenwende“ měl v mysli turnera stimulovat jisté úvahy. Za výzvami vedoucích funkcionářů DTB 1919 a DTV, aby spolky konaly slavnost ve stejný termín a na vyvýšeném prostranství, stála mimo jiné i snaha dosáhnout co možná největšího vizuálního účinku akce. Od své vlastní vatry měli totiž turneři na okolních vrcholcích hor a kopců pozorovat ohně, které údajně signalizovaly, že zde všude světlo poráží tmu, že zde všude se drží „völkisch“ hlídka.³³⁴

Při festivitách se na šíření turnerského „völkisch“ světonázoru podílel kromě slova a obrazu do třetice i pohyb. Na cvičišti se pro tento záměr nejlépe hodily masově prováděné prostocviky. Zatímco publiku poskytovaly obraz „národní jednoty“ a disciplinovanosti, spoluúčinkujícího turnera přiváděly k poznání, že je součástí velkého „všenněmeckého“ celku, k jehož úspěchu může přispět jedině tehdy, podřídí-li svou vůli společné myšlence.³³⁵ Ve svazech DTB 1919 a DTV začala být prostná cvičení dokonce asociována s válkou. Pokleknutí, výpad nebo zdvihnutí „za[at[ých] pěst[í] k nebesům“,³³⁶ to vše měli turneři i diváci vnímat jako symbolické vojenské úkony.³³⁷ K přesvědčení turnerů, že jsou vojáky velké německé armády, přispívala během slavností v DTB 1919 a DTV též branná cvičení. Jeden autor je v novinách *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* sice považoval za zcela „neškodnou hru“,³³⁸ ale na světonázor závodníků nemohlo zůstat bez vlivu, pokud se při této disciplíně řítily jako „hroziví argonauti s ručními granáty do nepřátelských zákopů“.³³⁹

Zásady světonázoru nebyly pomocí pohybu zprostředkovány jen při prostných a branných cvičích, ale i při jiných příležitostech. Na žádné turnerské slavnosti nesměl chybět průvod městem. Kde byl úředně zakázán, tam se uskutečnil alespoň na cvičišti.³⁴⁰ Základním elementem turnerských průvodů byl pochod, ovšem poté, co se k tomuto druhu pohybu připojily ještě symbolické obrazy a slova, zrodil se jakýsi velkolepý „Gesamtkunstwerk“, jenž velikostí a opulencí neměl svého času obdoby – třeba v Kolíně nad Rýnem roku 1928 v průvodu kráčelo bezmála 200 000 účinkujících.³⁴¹

Průvody městem tradičně platily za vrchol turnerských slavností. Primárním cílem bylo prezentovat se v plné své síle divákům a vytvářet s nimi symbolickou jednotu. Co však zejména při svazových slavnostech DT defilovalo zvědavým přihlížejícím před očima, byla zvláštní a nákladná kombinace turnerského, historického a maškarního průvodu. Do jeho přípravy byli zapojeni nejrůznější aktéři včetně malířů, dekoratérů, kostymérů a v Mnichově dokonce i členů tamější pobočky svazu „Reichsverband deutscher Haar- und Bartformer,

³³³ Wolfgang Krause, Erinnerungen an das Bundesturnfest in Wien, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 7, 1926, 19, s. 329–330, zde s. 330.

³³⁴ Scholz, An alle (jako pozn. 232); Volksgenossen! (jako pozn. 156), s. 193.

³³⁵ Anton Mudrak, Gedanken zum Gauturnfest in Landskron am 27. und 28. Brachmonds 1925, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 16, s. 281.

³³⁶ -[U]l[r]ich-, Unsere ersten (jako pozn. 169), s. 233.

³³⁷ M. Schreiber, Gauturnfest des Jahnmal- und des Egerlandturngauer in Eger, in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 23 des 6. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 11. Nebelmond 1925, s. 73–74, zde s. 74.

³³⁸ -[U]l[r]ich-, Unsere ersten (jako pozn. 169), s. 232.

³³⁹ M. Schreiber, Gauturnfest des Jahnmal- und des Egerlandturngauer in Eger, in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes*. Beilage 21 des 6. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 21. Weinmond 1925, s. 68.

³⁴⁰ A[nton]. E[delmüller]., 9. Gauturnen des niederösterreichischen Turngauer am 29. und 30. Juni d. J. in Gersthof, in: *Mitteilungen des Niederösterreichischen Turngauer* 1, 1889, 13, s. 145–156, zde s. 150–151.

³⁴¹ Der Festzug beim 14. Deutschen Turnfest, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 73, 1928, 12, s. 197.

Damen-, Theater- und Filmfriseur“ (Říšský svaz německých formovatelů vlasů a vousů, dámských, divadelních a filmových kadeřníků).³⁴² Ti všichni byli zapotřebí, neboť v průvodu mezi jednotlivými oddíly turnerů jeli či pochodovali heroldi a rytíři, vojáci z různých historických období, středověcí císařové a knížata. Koňská spřežení nadto táhla gigantické povozy s alegorickými nebo historickými scénami.³⁴³ Barevnost průvodu dále svými kostýmy umocňovali zástupci cechů hostitelských měst, hudební kapely a pěvecké sbory. Turneři jednotlivých krajů zase často vykračovali v krojích, bavorští turneři při slavnosti v Hamburku roku 1898 s mázy v ruce, altenburští turneři při slavnosti v Lipsku roku 1913 s živou kozou a turneři ze Schwarzenbergu při průvodu v Kolíně nad Rýnem roku 1928 s vanou jako ukázkou průmyslové produkce svého kraje.³⁴⁴

V takto přebujelém stylu se odehrávaly jen průvody při svazových slavnostech říšskoněmeckého DT. V ostatních turnerských svazech byly průvody v souladu s proklamovaným odklonem od „materialismu“ a zřejmě i z finančních důvodů nesrovnatelně skromnější, ba přímo „působiv[ě] jednoduch[é]“.³⁴⁵ Těž charakter kostýmní podívané mívaly jen výjimečně.³⁴⁶ Přesto bylo na co se dívat. Turneři nosili v průvodech tabule s názvem svého spolku či oblasti, aby divák pochopil, že zde kráčí „celý národ“ semknutý v jednotě. Vlajkonoši třímali v rukou ohromné vlajky a prapory, z nichž některé byly po první světové válce demonstrativně zahaleny, pakliže úřady zakázaly jejich rozvinutí nebo pokud se jednalo o vlajky z nuceně odstoupených německých oblastí. Někdy mezi řadami pochodujících turnerů záměrně zely dlouhé mezery, které vyjadřovaly, že mnohým turnerům ze „ztracených“ oblastí nebylo povoleno se slavnosti zúčastnit.³⁴⁷

Může se zdát, že spektakulární průvody účinně působily jen na diváky. Ve skutečnosti však vykonávaly eminentní výchovně-vzdělávací vliv i na samotné participující turnery. Reportáže ze slavností stereotypně zdůrazňovaly, jak se na turnery v průvodu snášel déšť květin a jak na ně ze všech stran doléhal nadšený jásot a zvolání „Heil!“³⁴⁸ Popisy průvodů byly bezesporu stylisticky příkrášlené, i tak z nich vyplývá, že se turneři od publika většinou dočkali vřelého přijetí. Tato pozitivní odezva musela turnery podněcovat k domněnce, že napomáhají konstruovat „národní jednotu“. Když navíc turneři i diváci zpívali tytéž písně nebo když společně utichli, aby uctili památku vojáků padlých v první světové válce, bylo vzájemné imaginární pouto mezi účinkujícími a přihlížejícími ještě silnější.

V Lipsku roku 1913, kde za organizaci průvodu poprvé zodpovídal samostatný výbor, bylo zavedeno přelomové novum – průvod byl rozdělen na dvě části, které pochodovaly odděleně a proti sobě.³⁴⁹ Toto opatření se uchytilo i mimo DT a také při slavnostech nižších správních úrovní. Původně bylo praktikováno asi z koordinačních důvodů, brzy se však

³⁴² Die Festtage (jako pozn. 312), s. 100.

³⁴³ Např. Fest-Ausschuss (Hrsg.), *Achtes allgem. Deutsches Turnfest. Breslau 1894. Der Festzug in seinen Festwagen und Kostümgruppen*, Breslau s. d.; E. E. Lohr, *Der historische Teil des Turnerfestzuges*, in: *Festzeitung*. 11. Deutsches Turnfest Frankfurt am Main 1908, Nr. 5, s. 104–105.

³⁴⁴ *Fest-Chronik*, in: *Festzeitung für das Neunte Deutsche Turnfest in Hamburg 1909*, Nr. 8, s. 128–132, zde s. 130; Groh (Hrsg.), 12. Deutsches (jako pozn. 323), obrázek „Die Trachtengruppe der Altenburger“; -the., *Das große* (jako pozn. 262), s. 562.

³⁴⁵ Josef Wank, *Ober-Eger-Turngau*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 1, 1920, 8, s. 83.

³⁴⁶ Steininger, *Unser Kreisturnfest* (jako pozn. 84), s. 389.

³⁴⁷ Wank, *Ober-Eger-Turngau* (jako pozn. 345); *Festbericht*, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1922, 16, s. 123–126, zde s. 125; *Das dritte Bundesturnfest in Innsbruck*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 11, 1930, 14, s. 219–222, zde s. 222.

³⁴⁸ Např. 5. Deutsches Turnerbundesfest in Innsbruck, in: *Innsbrucker Nachrichten* 54, 1907, 165, s. 4–6, zde s. 5; K[arl]. K[ratky]., *Das 13. Mährisch-schlesische Gauturnfest in Mähr. Schöneberg*. 3., 4., und 5. Juli 1909, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 35, 1909, 31, s. 383–385, zde s. 384; K., *Kreisturnfest in Asch*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 15, s. 201.

³⁴⁹ *Turnausschuß*, in: *Festzeitung für das Zwölfte deutsche Turnfest Leipzig v. 12.–16. Juli 1913*, Nr. 12, s. 297–302, zde s. 297.

ukázalo, že je též z indoktrinačního hlediska geniálním krokem. Jelikož trasy byly rozvrženy tak, aby se „průvod“ s „protiprůvodem“ neustále míjel, nepozorovali turneři při pochodu jen diváky a záda těch, kdo kráčeli před nimi, ale po celou dobu měli možnost „vidět se navzájem a zdravít se“³⁵⁰ s tisíci turnery, kteří pochodovali opačným směrem. Tím se turnerův zrak neupíral jen „ven“ k divákům, ale zároveň i „dovnit“ do vlastních řad. Turner tak byl po celou dobu konfrontován s velikostí a pestrostí průvodu a také s určitým historickým narativem, reprezentovaným například kostýmními skupinami. Povšimnout si mohl i zahalených vlajek a výrazných mezer, jež reprezentovaly nepřítomné turnery.

Při průvodu byly turnerům zásady světonázoru sdělovány nejen audiovizuálně, ale v některých svazech právě i samotným pohybem, který měl být spořádaný a disciplinovaný. Jestliže však v periodiku TKDÖ zaznělo, že průvod není „turnerský výkon“, během něhož je turnerům zapotřebí „komandov[at] ‚habacht‘“³⁵¹ v DTB, DTB 1919 a DTV se tvrdil přesný opak. Turnerský pochod se organizátoři v těchto svazech pokoušeli přeměnit téměř ve vojenský marš, jenž by prokázal, „že jsou turneři s to pochodovat v uzavřených řadách“³⁵² a že „pochopili[, co znamená] (...) dobrovolné podřízení“.³⁵³ Vedení svazů navíc vydávala obecné a před jednotlivými slavnostmi ještě konkretizované pokyny, v kterých se exaktně nařizovalo, kolik kroků má například měřit odstup mezi zástupci jednotlivých spolků, okrsků a nosičů tabulí s názvy měst, jak má vypadat stejnokroj pochodujících a co vše se při průvodu smí a nesmí.³⁵⁴ Při turnerské slavnosti DTB 1919 ve Vídni roku 1926 byla dokonce účast v průvodu zakázána všem turnerkám s mikádem, údajně „neněmeckým“ účesem, kterým se prý Židé snaží odvrátit ženy od jejich národovectví a feminity.³⁵⁵ Pochodovat v průvodu znamenalo bezpodmínečně akceptovat světonázor svazu a naprosto potlačit svou individualitu ve prospěch uniformního kolektivu.

Uvolněnější charakter měla další pohybová aktivita spjatá s turnerskými slavnostmi, totiž turnerské výlety, jež bezprostředně navazovaly na ukončené festivity. Třebaže se konaly jen v malých skupinkách, nikoli v tisícíhlavých průvodech, a třebaže jejich vnější podoba nebyla přísně regulována, nejednalo se o žádné obyčejné procházky po okolí hostitelského města. Plánoval je slavnostní výbor, který také pro každou trasu vybíral odpovídajícího vůdce. Pod jeho vedením se výlet mohl stát poučnou záležitostí. Turneři totiž poznávali nové kraje, které spoluutvářely jejich představu o Německu. Aby mozaika, kterou si turneři sestavovali z vizuálních zážitků během turnerských výletů, byla co nejpestřejší, konaly se turnerské slavnosti všech svazových úrovní pokaždé na jiném místě.

Při větších slavnostech bylo v nabídce několik rozmanitých tras, jež vycházely vstříc odlišným nárokům turnerů. Kdo byl fyzicky nebo časově omezen, mohl podniknout jen výlet po bezprostředním okolí. Komu ale síly a čas dovozovaly více, ten se vydával i na několikadenní náročné túry. Cíle výletů byly podmíněné místem konání slavnosti, leč v mnoha případech se zdá, že jejich výběr nebyl dán jen snahou prezentovat turnerům neznámou oblast. Například po ukončení župní slavnosti DTB 1919 ve Friedrichshagenu roku

---

³⁵⁰ Das 13. Deutsche Turnfest (jako pozn. 260), s. 194.

³⁵¹ [Leopold] [Steining]er., Unsere Festzüge, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 35, 1909, 42, s. 507–508, zde s. 507.

³⁵² [Franz Xaver Kiebling], Bemerkungen zum ersten Bundesfeste zu Nutz' und Lehr für das zweite, in: Deutscher Turner-Hort 2, 1892, 18, s. 1–3, zde s. 2.

³⁵³ Mudrak, Gedanken (jako pozn. 335).

³⁵⁴ Např. Entwurf einer Festordnung, in: Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues 3, 1891, 31, s. 357–360, zde 359–360; Linzer Bundesturnfest 1922, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 14, s. 108–110, zde s. 109; Karl Neuhäuser, Zum Gauturnfest Pfingsten 1925 in Laa a. d. Thaya, in: Mittheilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 9 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Mai 1925, s. 72–75, zde s. 73–74.

³⁵⁵ Der Bundesturnrat, Der Bubikopf, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, 3, s. 32–33.

1921 se turneři vydali na kopec Müggelberg k Bismarckově rozhledně.³⁵⁶ Jak po innsbrucké slavnosti svazu DTB roku 1907, tak po innsbrucké slavnosti svazu DTB roku 1930 se hloučky turnerů vydaly do Jižního Tyrolska, v druhém případě i k alpským frontovým úsekům.³⁵⁷ Zejména na šestidenní cestě, která roku 1907 turnery přivedla až do Bolzana, Pergine a Calliana a která byla zpětně označovaná jako „nejvýznamnější a obzvláště z völkisch hlediska nejdůležitější“ turnerský výlet po svazové slavnosti,³⁵⁸ lze velmi dobře popsat skryté záměry některých výletních akcí.

Vedoucí výpravy, rakouský malíř Edgar Meyer, osvětlil v periodiku DTB smysl cesty jednoznačně. Jihotyrolským Němcům měla být dodána podpora „v (...) téměř každodenním boji proti našim zatvrzelým, všemi prostředky bojujícím nepřátelům“.³⁵⁹ Meyer dokonce předpokládal, že návštěvou Jižního Tyrolska bude tamější „německý rod zachrán[ěn] před úplným povelšštěním“.³⁶⁰ Proto se přibližně dvacetičlenná skupina putujících turnerů sešla v Bolzanu s tamějšími „völkisch“ spolky a v Altrivu se účastnila sezení místní skupiny svazu „Tiroler Volksbund“ (Tyrolský národní svaz),³⁶¹ jehož členem byl ostatně i Meyer sám. Italští nacionalisté rychle pochopili, že turneři do Jižního Tyrolska nepřijeli jako turisté. Většina asi smýšlela stejně jako jeden s tridentských poslanců, jenž údajně nehodlal trpět další „bastardiz[aci] italsk[é] půd[y]“.³⁶²

Když se turneři snažili vystoupat na hrad Pergine, který roku 1905 koupily „völkisch“ spolky s cílem učinit z něj „Marienburg jihu“,³⁶³ došlo k prvním konfrontacím mezi turnery a jihotyrolskými Italy. Na hradu Pergine Meyer přesto umíněně prohlásil, že navzdory hrozícímu nebezpečí považuje za „povinnost dovést cestu (...) do konce“.³⁶⁴ Musel si být vědom, že se vydává do jámy lvové, neboť už jeho dřívější „výlety“ po této oblasti z něj u italských nacionalistů učinily nenáviděný symbol svazu „Tiroler Volksbund“.³⁶⁵ A tak následujícího dne došlo na nádraží v Callianu ke krvavé bitce mezi rozvášněným italským davem a turnery provokujícími svým zpupným vystupováním. Ačkoli turneři byli údajně zbiti dokrvava a sám Meyer připisoval jen náhodě, že je stále naživu,³⁶⁶ všichni se jako „mučední[ci] za německou věc“³⁶⁷ vraceli domů s uspokojivým pocitem, že „zamýšleného účelu cesty (...) [bylo] zúplna dos[aženo]“³⁶⁸ – „i těm slepým [se] všude v německých zemích otevrou oči“.³⁶⁹

³⁵⁶ Gauturnfest (jako pozn. 135), s. 170.

³⁵⁷ Verlautbarungen der Sonderausschüsse, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 11, 1930, 13, s. 204–206, zde s. 206.

³⁵⁸ [R. Müller], Die Turnfahrt in die deutschen Sprachinseln Südtirols, in: Deutscher Turner-Hort 17, 1907, 17, s. 155–157, zde s. 155.

³⁵⁹ Edgar Meyer, Zur Turnfahrt nach Südtirol, in: Deutscher Turner-Hort 17, 1907, 3, s. 20.

³⁶⁰ Tamtéž.

³⁶¹ [Müller], Die Turnfahrt (jako pozn. 358), s. 156–157.

³⁶² Welsche Gewalttaten, in: Innsbrucker Nachrichten 54, 1907, 172, s. 1–4, zde s. 2.

³⁶³ K historii hradu Pergine jako místa interakce „völkisch“ aktérů viz blíže: Vojtěch Kessler / Martin Klement, Jahnheim u Horního Slavkova – místo setkávání německonacionálních organizací?, in: Akta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni 7, 2015, 1, s. 27–50.

³⁶⁴ [R. Müller], Die Turnfahrt in die deutschen Sprachinseln Südtirols, in: Deutscher Turner-Hort 17, 1907, 18, s. 165–167, zde s. 167.

³⁶⁵ Hans Kramer, Der „Argonautenzug“ der Deutschen nach Pergine oder die „Zweite Schlacht von Calliano“ 1907, in: Oberösterreichischer Landesarchiv Linz (Hrsg.), Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs, Band 8. Beiträge zur Rechts-, Landes- und Wirtschaftsgeschichte. Festgabe für Alfred Hoffmann zum 60. Geburtstag, Graz/Köln 1964, s. 330–343, zde s. 334–335.

³⁶⁶ Die Turnfahrt nach den deutschen Sprachinseln, in: Innsbrucker Nachrichten 54, 1907, 171, s. 6.

³⁶⁷ Zu den Überfällen deutscher Turner in Persen und Calliano, in: Deutscher Turner-Hort 17, 1907, 16, s. 148–149, zde s. 149.

³⁶⁸ R. Müller, Die Turnfahrt in die deutschen Sprachinseln Südtirols, in: Deutscher Turner-Hort 17, 1907, 19, s. 175–178, zde s. 177.

³⁶⁹ Die Turnfahrt (jako pozn. 366).

Výše bylo poukázáno, že působnost slova a obrazu nezůstávala omezena jen na místo a dobu trvání festivit. To samé lze tvrdit i o pohybu. Fotografie turnerů cvičících prostrná tvořily obligátní součást reportáží a vzpomínkových brožur. V nich byly do posledních detailů a velmi plasticky popisovány i slavnostní průvody. V druhé polovině 20. let 20. století byly větší turnerské slavnosti dokonce filmovány a poté turnerům promítány.³⁷⁰ Všichni ti, kdo se masových prostrných cvičení a průvodů neúčastnili, byli těmto akcím alespoň v duchu přítomni buď při četbě periodik a jiných tiskovin, nebo při sledování filmu. Také zážitky z výletů si turneři nenechávali jen pro sebe. Jeden jablonecký turner musel po turnerském výletu do Jižního Tyrolska v roce 1930 v periodiku DTV vyprávět o „šokující“ fašistické kolonizaci severoitalských „německých“ oblastí.³⁷¹

Opravdovou smršť článků přinesla ona „slavná“ výprava z roku 1907, která „völkisch“ periodikům poskytla vítanou příležitost barvitě vykreslit šablonovitou polaritu mezi „hrdinnými“ turnery a perfidními Italy, ocejchovanými jako „brutální horda“,³⁷² „bestie“³⁷³ či „houf divokých, trhajících zvířat prahnoucích po německé krvi“.³⁷⁴ Na mnoha místech byla v roce 1907 dokonce uspořádána setkání „völkisch“ spolků, při nichž se o události živě diskutovalo,³⁷⁵ a jeden vídeňský spolek vložil celou aféru do „služeb völkisch ochrannářské a propagační práce“³⁷⁶ tím, že vydával známky s motivem hradu Pergine a s nápisem znějícím v překladu *Vzpomínka na přepadení Velšany 1907*.³⁷⁷ Působnost incidentu překročila i hranice DTB. Vedení svazu TKDÖ zaslalo Edgaru Meyerovi k jeho „mužn[ému], neohrožen[ému] a cílevědom[ému] působení v Jižním Tyrolsku“³⁷⁸ blahopřejný dopis, otištěný ve svazovém periodiku, a když bývalý vůdce výpravy v roce 1925 zemřel, nemohl autor nekrologu v novinách *Bundesturnzeitung* „heroickou“ výpravu do Jižního Tyrolska přejít mlčením.³⁷⁹ Z jednoho turnerského výletu se tak stalo jakési malé „místo paměti“ „völkisch“ turnerů.

Aby nevznikl dojem, že pohyb přispíval k šíření některých světonázorových myšlenek pouze během turnerských slavností, bude po prostrných a branných cvičeních, turnerských průvodech a výletech na závěr této podkapitoly zmíněna ještě jedna pozoruhodná pohybová aktivita, která se odehrávala převážně u příležitosti slavnosti „Sonnenwende“. Při analýze procesu „odradostnění“ festivit bylo v této kapitole poukázáno, že na vzrůstající popularitu moderních tanců reagovali svazoví funkcionáři protežováním lidových a klasických „německých“ tanců. V roce 1927 proto kupříkladu na programu plesu rakouského spolku „Deutscher Turnverein Gumpoldskirchen“ (Německý turnerský spolek Gumpoldskirchen) chyběly jakékoli tance „dnešních horních deseti tisíc“.³⁸⁰ Pěstování starých, tradičních tanců

³⁷⁰ Die Verbandsleitung, An alle Turnvereine!, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 8, 1927, 17, s. 264; [Franz] Breithaupt, Großfilm vom 14. Deutschen Turnfest, Köln 1928, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 74, 1929, 3, s. 50; Die Erstvorführung des 3. Bundesturnfestfilmes zu Teplitz-Schönau. Eine eindrucksvolle Feierstunde – im Rahmen deutscher Turnerarbeit, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 11, 1930, 23, s. 367–368.

³⁷¹ Alfons Urban, Volk in Not! Wanderung durch Deutsch-Südtirol und die Goltscheer Sprachinsel, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 11, 1930, 21, s. 333–335.

³⁷² Die Turnfahrten nach den deutschen Sprachinseln, in: *Innsbrucker Nachrichten* 54, 1907, 170, s. 6.

³⁷³ Die Turnfahrt (jako pozn. 366).

³⁷⁴ Welsche (jako pozn. 362), s. 3.

³⁷⁵ Kundgebungen zu den Überfällen in Persen und Calliano, in: *Deutscher Turner-Hort* 17, 1907, 21, s. 201–202, zde s. 202.

³⁷⁶ R. Müller, An die Teilnehmer an der Turnfahrt in die deutschen Sprachinsel Südtirols, in: *Deutscher Turner-Hort* 17, 1907, 21, s. 202.

³⁷⁷ Tamtéž.

³⁷⁸ [Alfred] Scharda / Claudius Kupka, Herrn Professor Edgar Meyer, in: *Deutschoesterreichische Turnzeitung* 33, 1907, 33, s. 324.

³⁷⁹ R. Müller, Professor Edgar Meyer †, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 6, s. 92.

³⁸⁰ Der D. Tv. Gumpoldskirchen, in: *Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. Beilage 4 des 8. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Hornung 1927*, s. 21.

představovalo v turnerském prostředí jeden ze způsobů boje proti moderní taneční zábavě. Druhým způsobem bylo vymyšlení vlastních tanců napodobujících domnělé germánské či staroněmecké tance. Jejich tančením mělo u turnerů docházet k identifikaci s „čistým“, „nezkaženým“ němečtím a „árijskou rasou“. Ideálním jevištěm pro performanci takovýchto tanečních kreačí byla právě anachronicky inscenovaná slavnost „Sonnenwende“.

Již dávno před první světovou válkou byla tato festivita spojována se specifickými pohybovými aktivitami. Franz Xaver Kießling díky svým pseudovědeckým pojednáním roznesl mezi turnery představu, že Germáni při slavnosti „Sonnenwende“ skákali přes oheň a tancovali kolem něj jakési kolektivní tance.³⁸¹ Tatáž myšlenka se v různých obměnách vyskytovala i v pozdějších publikacích, které v turnerských svazech upevňovaly představu o průběhu slavnosti „Sonnenwende“ za časů germánského dávnověku. Podle rakouského turnera Fritze Trathnigga se dříve u ohně tancovalo se zapálenými pochodněmi,³⁸² archeolog Karl Schirmeisen míní, že v záři plamenů předváděly nahé „květinové dívky“ svoje „čarovné tance“,³⁸³ a největší obrazotvornost vykazoval „dietwart“ z DTB 1919 Willi Buch v díle *Staffelstein*, které bylo blíže rozebráno v kapitole o knihách. Jednu část svého vyprávění vyplnil Buch fantaskní vizí slavnosti „Sonnenwende“ a její domnělé součásti – mečového tance.³⁸⁴ V evidentní návaznosti na spis *Germania*, v němž římský historik Tacitus krátce zmiňuje mečový tanec Germánů,³⁸⁵ popisuje Buch v publikaci *Staffelstein* divoké a nebezpečné vystoupení mladých germánských jinochů, kteří nedaleko plápolající vatry odvážně kličkují mezi nastavenými meči.³⁸⁶

Pokud „obnovená“ slavnost „Sonnenwende“ měla působit autentickým dojmem, bylo zapotřebí vnést do jejího programu také „prastaré“ zvyklosti včetně těch pohybových. Pod bodem 5 svého návodu ke správnému konání slavnosti tudíž Franz Xaver Kießling v roce 1900 navrhol, aby se účastníci festivity chytily za ruce, vytvořili kruh kolem vatry a „nejdříve postranními úkroky, pak postranním skákáním a běháním tančili kolečko kolem ohně“.³⁸⁷ Mezi dalšími body Kießlingových instrukcí nechybí přeskok ohně a „párový tanec kolem ohně, popřípadě opakování kolečka jako v bodě 5“.³⁸⁸ Jakmile vatra pohasla, mělo se přes oheň skákat i po párech. Také „dietwart“ a výkonný redaktor periodika DTV Josef Ullrich zahrnul do své příručky o slavnosti „Sonnenwende“ noty a rozpis kroků k jakémusi „starogermánsk[ému] (...) tan[ci]“,³⁸⁹ během něhož se tancovalo v kruhu kolem ohně a do taktu poskakovalo kupříkladu tak, že se při sedmém skoku účastníci museli čelem dotknout země.³⁹⁰ Závěr Ullrichovy publikace tvoří pokyny k „Pochodňovému tanci“. Jednoduchý a ve stupňujícím se tempu deklamovaný popěvek byl provázen nenáročnou choreografií. Při refrénu „huahuhuhuhu“ měli účinkující pokaždé točit pochodněmi, až je při závěrečné sloce všichni mrštili do vatry, chopili se za ruce a do odeznění slov zůstali stát v kruhu.³⁹¹

³⁸¹ Kießling, *Das deutsche Fest* (jako pozn. 47), s. 11.

³⁸² Trathnigg (Hrsg.), *Sonnenwende* (jako pozn. 212), s. 23.

³⁸³ Schirmeisen, *Die altgermanischen* (jako pozn. 213), s. 25.

³⁸⁴ Willi Buch, *Staffelstein. Fünf Bilder Hohen Heidentums*, Leipzig 1927, s. 46–47.

³⁸⁵ M[oritz]. Zettler, Heslo „Waffentanz“, in: Carl Euler (Hrsg.), *Encyklopädisches Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Gebiete*. Bd. III, Wien/Leipzig 1896, s. 433–447, zde s. 439–440; Kurt Meschke, *Der Schwerttanz im germanischen Kulturkreis*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Universität Greifswald, Leipzig 1931, s. 133–134.

³⁸⁶ Pasáž byla rovněž uveřejněna v novinách *Bundesturnzeitung*: D., *Staffelstein*, in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 8 des 9. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 11. Lenzmond 1928, s. 21.

³⁸⁷ Kießling, *Kurzgefaßte Erklärung* (jako pozn. 269), s. 5.

³⁸⁸ Tamtéž, s. 5–6.

³⁸⁹ Ullrich (Hrsg.), *Sommer-Sonnenwende* (jako pozn. 272), s. 85–86.

³⁹⁰ Tamtéž.

³⁹¹ Tamtéž, s. 87–88.

Tanec, pochodně a zpěv tvořily rovněž základní prvky patetické inscenace, k níž Willi Buch roku 1922 uveřejnil v periodiku DTB 1919 detailní návod.³⁹² Zda se jím však někdo řídil a zda někdo také využil Buchovu knihu *Staffelstein* k realizaci mečového tance, nelze prozatím říci. Poněkud jinak inscenovaný mečový tanec byl ale v turnerských spolcích skutečně tančen, a to doložitelně v těch spadajících pod TKDÖ. Na krajské turnerské slavnosti roku 1902 – tehdy ještě většina rakousko-uherských spolků patřila jako turnerský kraj „Turnkreis XV – Deutschösterreich“ ke svazu DT – byla předvedena hra, která prezentovala „obrazy a tance z dějin tělesného cvičení“.³⁹³ Mezi nimi byl i mečový tanec, při kterém vystupovali turneři v „germánských“ kostýmech. Župní náčelník Max Hirth kroky k jednotlivým tanečním vystoupením uveřejnil v brožuru z roku 1905 a opětovně o čtyři roky později v rozšířeném vydání,³⁹⁴ které bylo inzerováno na stránkách periodika *Deutschösterreichische Turnzeitung*.³⁹⁵ Je možné, že se díky tomu mečový tanec stal populární ve více turnerských spolcích TKDÖ a že byl někde uváděn jako vhodné číslo i při slavnosti „Sonnenwende“.

Nejen svým námětem a charakterem, ale rovněž svým průběhem a symbolickým vybavením měly turnerské slavnosti, oslavy osobností a historických událostí, festivity ročního cyklu a také necyklické festivity výrazně ovlivňovat světonázor turnerů podle představ svazových funkcionářů. Slovo (projevy, písně, hesla, dialogy při zkouškách z „völkisch“ znalostí, slavnostní hry), obraz (inscenace divadelních her a turnerských průvodů, symbolická festivitní dekorace, kulisa hostitelských měst, ohně při slavnosti „Sonnenwende“) a pohyb (prosná a branná cvičení, turnerské průvody, výlety a taneční vystoupení) byly tři elementy, které účastníkům během festivit zprostředkovávaly ideje „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“. Vliv festivit přitom mohl potenciálně přesáhnout prostor a čas, v nichž se událost konala. Periodika a nejrůznější brožury poskytovaly všem členům svazu příležitost účastnit se festivit alespoň imaginárně. Kromě toho tato média, zvláště pokud byla správně využita „dietwarty“, umožňovala reprodukci slov, obrazů a pohybů z určité festivity i na jiném místě. Fungovaly ale turnerské festivity jako strategie šíření turnerského „völkisch“ světonázoru vždy tak, jak bylo v intencích jejich pořadatelů?

6.6 Problémy

Zjistit skutečnou efektivitu festivit při utváření světonázoru turnerů je vzhledem k výpovědní hodnotě dostupných pramenů velmi obtížné. Například zprávy spolků o pořádání slavnosti „Sonnenwende“ se v novinách *Deutscher Turner-Hort* každý rok nápadně podobaly a obraty typu „do posledního místečka“³⁹⁶ obsazená místnost či „nádherný slavnostní projev“³⁹⁷ působí spíše jako stylistické floskule nežli popis reálného průběhu události. Značně zkreslené informace jsou obsaženy rovněž v průvodcích po slavnostech, vzpomínkových brožurách nebo slavnostních novinách „Festzeitung“. Na vzniku těchto tiskovin se podíleli členové pořadatelských výborů, „dietwarty“, náčelníci a další svazoví funkcionáři, kteří měli eminentní zájem poskytnout čtenářům co nejlepší obraz události. V něm pochopitelně nebylo

---

³⁹² Willi Buch, Anleitung zur Sommer-Sonnwendfeier, in: Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 2 des 3. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 15. Heumond 1922, s. 4.

³⁹³ Max Hirth (Hrsg.), Reigen und Fest-Übungen. Sammlung. Zweite Auflage, Linz 1909, Vorwort.

³⁹⁴ Tamtéž, s. 35–48.

³⁹⁵ Reigen und Festvorführungen, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 35, 1909, 2, s. 21.

³⁹⁶ Např. -I., Turnverein Sechshaus, in: Deutscher Turner-Hort 8, 1898, 1, s. 5.

³⁹⁷ Ottakringer Turnverein, in: Deutscher Turner-Hort 13, 1903, 2, s. 12.

vhodné zdůrazňovat, co vše se při festivitech nezdařilo a kde všude organizátoři selhali. Perspektiva běžných turnerů je navíc v takovémto typu pramenů zachována pouze ve zprostředkované a patřičně upravené podobě. Navzdory tomu lze při analýze pramenného materiálu odhalit mnoho indicií, které naznačují nedostatečnou výchovně-vzdělávací účinnost festivit.

Ve druhé, třetí a čtvrté podkapitole bylo představeno velmi široké panorama akcí slavených ve svazech DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT. Dlouhodobé a detailní statistiky, které v předchozích kapitolách umožnily zkoumat například proměny ve spolkových knihovních fondech či v počtech odběratelů svazových periodik, se pro události slavnostního charakteru nedochovaly. Nelze proto po určitou periodu systematicky sledovat, kolik spolků organizovalo určitou festivit. Rozhodně ale neplatí, že by každý spolek konal veškeré, výše rozebírané slavnosti a oslavy, a to ještě v takovém duchu, jaký vyžadovalo vedení svazu.

Zatímco turnerské slavnosti se pořádaly ve většině spolků, oslavy osobností a významných událostí již byly na programu méně často. Dokonce i festivity oslavující Jahna či Bismarcka nebyly všude samozřejmé. Je sice pravda, že zprávy o oslavách těchto dvou osobností převažují v turnerských periodikách nad zprávami o festivitech vztahujících se k jiným postavám. Ovšem o početnosti a velikosti Jahnových, respektive Bismarckových oslav podle všeho vždy rozhodovala význačnost jubilea, které na daný rok připadlo. Při padesátém výročí Jahnova úmrtí v roce 1902 nebo při Bismarckových osmdesátých narozeninách v roce 1895 tak do periodik pronikla řada reportáží o uspořádaných oslavách.³⁹⁸ V jiných letech je naopak takovýchto zpráv mnohem méně. Buď byly oslavy natolik skromné a neslavnostní, že představitelé spolků o nich do periodika svého svazu žádnou zprávu neposílali, nebo se žádné oslavy nekonaly. Například podle dochovaných výročních statistik, které sepsali „dietwarti“ ze západočeských turnerských spolků v Mostě, Dřínově, Jirkově, Vysoké Peci, Holešicích, Kundraticích, Novém Sedle, Ervěnicích, Otvicích, Albrechticích a Vrksmani, byla v roce 1931 oslava Bismarcka zorganizována pouze v mosteckém spolku.³⁹⁹ Konání oslavné akce nadto ještě nic nevypovídá o její návštěvnosti. 5. dubna 1925 byla v Linci pořádána velká festivity na Bismarckovu počest, nicméně v ten den prý bylo natolik hezké počasí, že mnoho lineckých turnerů raději odjelo na venkov.⁴⁰⁰

Velmi sporná je též popularita Schlageterových oslav a slavnostních vzpomínek na 4. březen 1919. Ve formulářích, které „dietwarti“ výše jmenovaných jedenácti západočeských lokalit vyplňovali v roce 1931, není kolonka pro Schlageterovy oslavy vůbec zanesena a u slavnostní vzpomínky na 4. březen 1919 celkem osm „dietwartů“ uvedlo, že se v jejich spolku tato akce nekonala.⁴⁰¹ Kampaň provozovaná v periodikách svazů ve prospěch oněch dvou festivit tudíž spíše připomíná proces „vynalézání“ a vnučování nové tradice. Bezpochyby existovaly spolky, jejichž předáci se o konání Schlageterových oslav a slavnostních vzpomínek na 4. březen 1919 zasazovali bez ohledu na propagační mechanismy svazového vedení, leč běžněji se asi stávalo, že výzva ke konání akce přišla „shora“ a ve spolku nevyvolala žádnou reakci.

O slavnostech „Sonnenwende“, „Julfeier“, „Ostarafeier“ či „Maifest“ lze tvrdit to samé. V zakládajících spolecích svazu DTB patřily tyto slavnosti zajisté k pevným bodům

³⁹⁸ Např. Die Feier des 50. Todestages Jahns, in: Deutscher Turner-Hort 12, 1902, 21 a 22, s. 199–208 a 212–213; Kreis IIIa. Stettiner Turnverein, in: Deutsche Turn-Zeitung 40, 1895, 25, s. 530.

³⁹⁹ Státní okresní archiv Most, Fond Spolek německých turnerů – okresní vedení Most, inventární číslo 4: Hlášení z činnosti spolků turn. okresu Most 1928–1932, zprávy „dietwartů“ pro rok 1931.

⁴⁰⁰ Fritz Haider, Bismarckfeier, in: Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 9 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Mai 1925, s. 43–44, zde s. 43.

⁴⁰¹ Státní okresní archiv Most, Fond Spolek německých turnerů – okresní vedení Most, inventární číslo 4: Hlášení z činnosti spolků turn. okresu Most 1928–1932, zprávy „dietwartů“ pro rok 1931.

ročního festivitního programu, neboť byly ideálním nástrojem pro manifestaci „völkisch“ postoje. Jenomže čím více se DTB rozrůstal, tím více v něm existovalo spolků, pro něž „germánské“ festivity nebyly zaběhnutou tradicí. V nově přijatých spolcích svazu DTB – a později rovněž TKDÖ, DTB 1919 a DTV – tak musely být „rasově“ a protikřesťansky interpretované slavnosti ročního cyklu teprve etablovány. Slavnost „Sonnenwende“ se nakonec přeci jen podařilo rozšířit. Roku 1931 ji například uspořádalo všech jedenáct západočeských spolků, jejichž výroční zprávy od „dietwartů“ se dodnes zachovaly. S jinými projekty měli ovšem svazoví funkcionáři mnohem menší úspěch. Slavnost „Julfeier“ se v roce 1931 konala jen v osmi z oněch jedenácti spolků a slavnost nazývaná ve formuláři jako „Osterfeier“ neproběhla v žádném z nich.⁴⁰² Zdá se tedy, že konkrétně festivity „Ostarafeier“ byla ve většině zkoumaných turnerských organizací nechtěným „nevlastní[m] děťátk[em]“⁴⁰³ jehož se spolky odmítaly ujmout. Je rovněž diskutabilní, zda všichni turneři našli zalíbení ve slavnosti „Maifest“ a ve Dni matek.

Jistá rezistence, kterou turnerské spolky projevovaly vůči pořádání některých festivit, nebyla jediným problémem, který omezoval indoktrinační vliv slavností a oslav. V předchozích kapitolách bylo detailně rozvedeno, jak ideje „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ měnily v turnerských svazech ráz slavnostních akcí – festivity byly „arizovány“, inscenovány jako paramilitaristické, všenecke akce „národního společenství“ a sukcesivně zbavovány veselé atmosféry. Všechny tyto nové rysy musely být prosazovány pomocí stanov, směrnic a doporučení, ovšem to se ne vždy dařilo a ne vždy naráželo na porozumění turnerů.

Vůči myšlence „árijsky“ čistých turnerských slavností byli obzvláště lhostejní turneři v TKDÖ. Například do Dolní Poustevny, kde se v červnu roku 1906 odehrávala turnerská slavnost župy „Nordböhmischer Turngau“, přijeli „navzdory neblahé roztržce“⁴⁰⁴ také turneři z Německé říše. Odluka TKDÖ od DT v roce 1904 nemohla očividně přerušit po desetiletí pěstované přátelské kontakty mezi severočeskými a saskými turnery. Lipská turnerská slavnost DT roku 1913 způsobila, že se v TKDÖ od proklamovaných „rasových“ zásad odklonila dokonce i svazová turnerská rada. Její představitelé museli po obdržení oficiální pozvánky na lipskou festivity rozhodnout, zda svaz TKDÖ bude setrvávat na „árijských“ principech a od Lipska se distancuje, nebo zda před chladným rozumem dá přednost „hřejivému srdci“ a slavnosti se zúčastní.⁴⁰⁵ Předseda TKDÖ Alfred Schmarda požádal o vyjádření jednotlivé župy svazu a z 16 se jich pouhé čtyři⁴⁰⁶ zdráhaly přijmout „nabídnutou ruku ke smíření a sbratření“.⁴⁰⁷ Jednou z těchto žup byla i župa „Ostmarkturngau“, jejíž předseda Klaudius Kupka turnery TKDÖ varoval, že v průvodu Lipskem budou pochodovat bok po boku s Židy a že se při soutěžích budou muset podřítit židovským rozhodčím.⁴⁰⁸ Na Kupkova slova ale nebyl brán ohled a svaz TKDÖ nakonec vyslal do Lipska výpravu čítající přes dva tisíce turnerů.⁴⁰⁹

Též v DTV turneři zprvu běžně participovali na akcích, které byly pořádány organizacemi bez „árijského“ paragrafu. Sice od roku 1921 platil zákaz o účasti „hráčských a sportovních“ oddělení na „neárijských“ závodech, je ale dosti pravděpodobné, že se zmíněné

⁴⁰² Tamtéž.

⁴⁰³ Wilfried, Stiefkind Ostara, in: Deutscher Turner-Hort 21, 1911, 8, s. 97–98.

⁴⁰⁴ 27. Gauturnfest des Nordböhmisches Turngaues, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 32, 1906, 33, s. 333–334, zde s. 333.

⁴⁰⁵ Hirth / Kießlich, Geschichte (jako pozn. 83), s. 380.

⁴⁰⁶ Tamtéž, s. 381.

⁴⁰⁷ Otto Voigt, Das 12. Deutsche Turnfest in Leipzig, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 39, 1913, 52, s. 455–457, zde s. 455.

⁴⁰⁸ R., Zur Teilnahme des Turnkreises Deutsch-Österreich am deutschen Turnfeste in Leipzig, in: Deutscher Turner-Hort 23, 1913, 9, s. 121–122, zde s. 121.

⁴⁰⁹ Otto Voigt, 12. Deutsches Turnfest in Leipzig, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 39, 1913, 27, s. 377.

rozhodnutí skutečně týkalo jen dotyčných oddělení a ne turnerských spolků jako celku. Jak jinak si totiž vysvětlit, že se 16. července 1921 „přes hranice Čech vyřinul do Říše proud německých turnerů“⁴¹⁰ s cílem navštívit v Drážďanech slavnost turnerského kraje „Turnkreis XIV – Freistaat Sachsen“⁴¹¹ A jak jinak by také bylo možné, aby se v roce 1923 velké množství turnerů vydalo do bavorského hlavního města na svazovou turnerskou slavnost DT?⁴¹² Přijetím Libereckých usnesení a zásad „čisté odluky“ učinili svazoví funkcionáři těmto kontaktům oficiálně konec, nemohli ale přivodit okamžitou změnu v myšlení všech turnerů. Proti směrnicím svazu se dokonce kolektivně postavil celý litoměřický turnerský spolek, který se roku 1928 na turnerské radě dožadoval, aby se DTV oficiálně účastnil turnerské slavnosti DT v Kolíně nad Rýnem. Litoměřičtí turneři asi nebyli sami, koho Liberecká usnesení a „čistá odluka“ iritovaly, protože turnerská rada musela zákaz „Do Kolína se nejede!“⁴¹³ na stránkách svazového periodika sice jinými slovy, ale stejně důrazně opakovat.⁴¹⁴

Jelikož pod vlajkou svazu cesta k „neárijským“ slavnostem nevedla, hledali někteří turneři z DTB 1919 a DTV všemožné okliky, kterými by nařízení svých organizací obešli. Z DTV jsou známy případy turnerů, kteří tajně, někdy i pod cizím jménem, vystupovali na „internacionálních“ závodech, za což byli následně potrestáni vyloučením.⁴¹⁵ Několik turnerů z DTB 1919 před slavností DT v Mnichově roku 1923 zase pojalo nápad dočasně ze svého svazu vystoupit a stát se členy DT, jen aby mohli při velkolepé události závodit.⁴¹⁶ Od uskutečnění plánu je ale asi odradil předseda rakouského svazu Klaudius Kupka, jenž opětovně přijetí takových turnerů zpět do DTB 1919 rezolutně odmítl.⁴¹⁷ Všechny tyto příklady ukazují, že snaha zabránit turnerům v účasti na „neárijských“ akcích, měla spíše kontraproduktivní vliv. Mnozí turneři se cítili zklamáni a projevovali ochotu svůj turnerský spolek opustit. Nejvyšší svazová grémia v dodržování směrnic rovněž nebyla konsekventní. V roce 1931 byli totiž na župní slavnost svazu DTV do Kadaně oficiálně pozváni zástupci saského turnerského kraje DT a více jak 600 saských turnerů se rovněž zúčastnilo svazových slavností DTB 1919 v Linci a Vídni.⁴¹⁸

Z procesů podmíněných ideami „národní jednoty“ se jako velmi problematické projevilo zejména úsilí, které mělo meziválečným turnerským festivům propůjčit charakter ideálního „národního společenství“. Turneři ve stejnokroji mohli na turnerských slavnostech sice opticky budit přesvědčivý dojem vnitřně semknuté národní pospolitosti, ovšem jinak si navzájem byli údajně zcela cizí.⁴¹⁹ Třebaže například periodikum DTV nadšeně psalo o tom, jak se během turnerské slavnosti v Ústí nad Labem roku 1927 německý národ spojil do bratrské jednoty, faktem zůstávalo, že turneři ani nebyli s to se řádně pozdravit a vzájemně se

⁴¹⁰ Das 4. Sächsische Kreisturnfest in Dresden, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 15, s. 145–147, zde s. 145.

⁴¹¹ Tamtéž.

⁴¹² Das 13. Deutsche Turnfest (jako pozn. 260), s. 194.

⁴¹³ Zum Kölner (jako pozn. 102), s. 67.

⁴¹⁴ Die Verbandsleitung, Betrifft Teilnahme am Turnfest in Köln, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 9, 1928, 8, s. 97.

⁴¹⁵ Státní okresní archiv Česká Lípa, Fond Tělocvičný spolek Česká Lípa, 1862–1939, Karton 24, inventární číslo 32: Založení německého tělovýchovného svazu a korespondence s ním 1919–1928, konvolut dopisů mezi vedením svazu a spolkem „Deutscher Turnverein Smichow“ (Německý turnerský spolek Smíchov); Josef Truntschka / Th[eodor]. Fischer, Ausschluß des Deutschen Turnvereins Smichow, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 3, s. 33; Die Verbandsleitung, Ausschluß aus allen Vereinen des Deutschen Turnverbandes, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 11, 1930, 21, s. 338.

⁴¹⁶ Kupka, Zum Deutschen Turnfeste (jako pozn. 89).

⁴¹⁷ Tamtéž.

⁴¹⁸ Die Auslandarbeit der Deutschen Turnerschaft. Rundfunkvortrag des 3. Vors. der DT. Dr. Thiemer auf dem Deutschen Turntag in Berlin, in: Deutsche Turn-Zeitung 76, 1931, 37, s. 917–918, zde s. 918.

⁴¹⁹ B., Turnfeste, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 7, 1926, 4, s. 49–50, zde s. 50.

na cvičišti ignorovali tak, až svazového „dietwarta“ Karla Bindera „z toho bol[elo] u srdce“.⁴²⁰ Též slavnost „Sonnenwende“ neměla vždy ráz festivity „národního společenství“. V roce 1929 podle periodika DTV akce mnohde poklesla na úroveň normální obecní události, na kterou jdou mnozí prý jen z toho důvodu, že se na ní sluší být přítomno.⁴²¹

S největšími potížemi se ale potýkal proces, který festivity transformoval z pestrých, rozšafných veselic do uniformních, rigidních a „odradostněných“ akcí. Četné, zejména starší turnery naplňovala tato změna roztrpčením. Turneři jako by se alkoholu, cigaretového kouře, lehké muziky a moderního tance nechtěli vzdát. V rozporu s oficiálně propagovanou střízlivostí se proto nadále hýřilo při spolkových slavnostech „Julfeier“ i při župních či svazových turnerských slavnostech. Vinu nenesli jen ojedinelí turneři, jako například ti, kteří během jedné akce DTV bez zábrán pokoušeli cigaretu v turnerském úboru.⁴²² Většinou selhávaly spolky jako celek. Zábavné jednoaktovky, které měl na programu slavnosti „Julfeier“ rakouský spolek „Turnverein Schärding“ (Turnerský spolek Schärding),⁴²³ árie z opery *Veselé paničky Windsorské*, jimiž si zkrášloval tutéž slavnost spolek „Turnverein Leonstein“ (Turnerský spolek Leonstein),⁴²⁴ maškarní bály spolku „Deutscher Turnverein Böhmisches Leipa“ (Německý turnerský spolek Česká Lípa)⁴²⁵ či taneční zábavy v hostincích, jež následovaly po slavnosti „Sonnenwende“ různých československých turnerských spolků – to vše muselo odpovídat poptávce publika a muselo být tímto publikem také akceptované. Nebylo tedy náhodou, že do 30. let 20. století byly v periodikách DTB 1919 a DTV permanentně pranýřovány a zakazovány festivitní „zlořády“ jako konzumace alkoholu, oddávání se kuřivu, poslouchání kupletů a tancování nevhodných tanců.⁴²⁶

Festivity měly svým námětem a oficiálním charakterem působit na světonázor turnerů, avšak tohoto cíle, jak vidno, nebylo pokaždé dosaženo – některé festivity vůbec nebyly organizovány nebo měly jiný charakter, než jaký si vedení svazů přála. Rovněž souhra slova, obrazu a pohybu neplnila během všech akcí svou výchovně-vzdělávací funkci v uspokojivé míře. Přestože u nejednoho účastníka musely proslovy, jevištní hry či průvody městem zanechat hluboký dojem, bylo šíření světonázoru při festivitech obecně provázáno mnoha obtížemi.

Předně se zdá, že během akcí vyzněla mnohá slova zcela naprázdno. Například při každé turnerské slavnosti stáli turneři vyrovnaní v řadách na cvičišti a vpředu měl některý z funkcionářů nebo významných hostů projev. Jeho hlas ale stěží mohl proniknout až k posledním řadám turnerů. V roce 1913 se prý řečníci při zahajovacím aktu lipské turnerské slavnosti DT museli spokojit s tak nízkým stupínkem, „že je už druhá a třetí řada tisíců

---

⁴²⁰ [Karl] Binder, Das 2. Verbandsturnfest und die Dietsache. Wahrnehmungen aus Turnerkreisen, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 8, 1927, 24, s. 292–293, zde s. 292.

⁴²¹ [Josef] -[Ul]r[ich]-, Sonnenwende 1929, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 10, 1929, 12, s. 177–178, zde s. 177.

⁴²² Oskar Kober, Einige Bemerkungen über das Verhalten bei Turnfesten, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 17, s. 216.

⁴²³ Tv. Schärding, in: *Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 2 des 3. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Eismond 1922, s. 5.

⁴²⁴ Tv. Leonstein, in: *Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 2 des 3. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Eismond 1922, s. 4.

⁴²⁵ Státní okresní archiv Česká Lípa, Fond Tělocvičný spolek Česká Lípa, 1862–1939, Karton 25, inventární číslo 50: Pozvánky na zábavy 1868–1937, pozvánka na maškarní ples 26. ledna 1929, 21. ledna 1933 a 25. února 1933.

⁴²⁶ Např. Rudolf B. Weitzer, Vom Tanzen bei völkischen Festen, in: *Der Dietwart*. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Julmond 1924, s. 24; [Josef] -[Ul]r[ich]-, Die Herbstarbeit beginnt, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 8, 1927, 17, s. 275–276, zde s. 276; Formann, Der Unfug (jako pozn. 215), s. 187–188.

posluchačů neviděla, natož pak slyšela⁴²⁷. Něco podobného se opakovalo i na turnerské slavnosti župy „Egerland-Jahnmal-Turngau“ roku 1925 v Chebu. Autor reportáže pro noviny *Bundesturnzeitung* stál na cvičišti úplně vzadu, takže z projevu se k němu údajně nedoneslo zhora nic. Pouze zcela vepředu, „znovu a znovu zaznívaly souhlasné pokřiky Heil“,⁴²⁸ které se jako vlny šířily jednotlivými řadami. Turneři stojící mimo dosah řečnickova hlasu tedy pokaždé trochu opožděně provolávali „Heil!“, aniž by věděli čemu. O dva roky později na svazové slavnosti DTV v Ústí nad Labem už byla k dispozici technika. Kolem cvičiště byly rozmístěny amplióny, které měly během ranní ceremonie ke každému turnerovi donést slova rakouského krajského „dietwarta“ Rudolfa B. Weitzera. Zařízení se však ukázalo jako „naprosto nedostačující“,⁴²⁹ takže z Weitzerovy excelentně sestavené řeči o „rase“, národu a víře⁴³⁰ neslyšely „mnoh[é] tisíc[e]“⁴³¹ jedinou hlásku, nehledě na to, že mnozí turneři z blíže nespécifikovaných důvodů na cvičiště dorazili se zpožděním a ranní oslava jim tak jako tak unikla.⁴³²

Odehrával-li se proslov uvnitř slavnostního sálu, vznikaly jiné problémy. Při slavnosti DT v Mnichově roku 1923 byl prostor vymezený pro slavnostní večerní setkání turnerů z Československa příliš malý na to, aby pojmul všechny zájemce, „pročež se největší část našich lidí musela zdržovat na okolních cvičištích a hřištích nebo se musela vzdálit“.⁴³³ O projevech župního „dietwarta“ Emila Czihala, předsedy DTV Josefa Truntschky a o krátkém výstupu Adolfa Hitlera se proto většina turnerů dozvěděla asi až z vyprávění svých přátel. Nicméně i ti turneři, kteří pronikli do sálu, neměli ještě zaručeno, že z projevů budou něco mít. Prameny, které se vztahují k jiným akcím, názorně dokládají, že turneři při slavnostních večerech většinou neseděli spořádaně a tiše jako v divadle. Ve vydýchaných místnostech naplněných cigaretovým kouřem se mačkali kvůli nedostatku místa, cinkali sklenicemi a neohledupně si mezi sebou povídali, přestože se nějaký řečník zrovna ujal slova. Za takového zmatku, který údajně býval „výsměchem příjemné[mu] večerní[mu] setkání“,⁴³⁴ se hlas přednášejících musel neúprosně ztrácet.

Některým turnerům to možná ani nevadilo, protože ne každý, kdo měl projev, byl rozený rétor. V DTB 1919 se nezdálo, že slavnostní projevy trvaly přes půl hodiny a posluchače více unavovaly, než povzbuzovaly.⁴³⁵ Po obsahové stránce kvalita proslovů rovněž kolísala. Tristní byly dozajista slavnostní řeči, které museli pronášet nezkušení, lhostejní „dietwarti“ při „germánských“ festivitech ročního cyklu.⁴³⁶ Jelikož většina „dietwartů“ zřejmě ani nevěděla, co má říkat, snažila se svou povinnost přenést na jiného, zdatnějšího řečníka. Rudolfovi B. Weitzerovi tak například v roce 1925 z různých spolků přicházely žádosti, aby převzal projev při slavnosti „Sonnenwende“.⁴³⁷ Weitzer se rozhodl pro první spolek, který mu napsal; ostatní spolky vyšly naprázdno a musely si vypomoci samy. Ani v DTV nebyli funkcionáři schopni zajistit pro každý spolek spolehlivého řečníka a odkazovali raději s předstihem na projevy otištěné v brožurách o slavnostech „Julfeier“ a

⁴²⁷ G. Bormann, Kritische Rückblicke auf das 12. Deutsche Turnfest, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 59, 1914, 4, s. 65–66, zde s. 66.

⁴²⁸ Schreiber, *Gauturnfest* (jako pozn. 337), s. 74.

⁴²⁹ Binder, *Das 2. Verbandsturnfest* (jako pozn. 420), s. 292.

⁴³⁰ *Bei der Morgenfeier* (jako pozn. 266), s. 293–294.

⁴³¹ *Das 2. Verbandsturnfest* (jako pozn. 105), s. 236.

⁴³² Binder, *Das 2. Verbandsturnfest* (jako pozn. 420), s. 292.

⁴³³ *Das 13. Deutsche Turnfest* (jako pozn. 260), s. 194.

⁴³⁴ B., *Turnfeste* (jako pozn. 419), s. 50.

⁴³⁵ F., *Unsere Turnfeste*, in: *Bundesturnzeitung* 2, 1921, 8, s. 66.

⁴³⁶ Otto Hubatschek, *Die Julfeier*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 11, 1930, 23, s. 367.

⁴³⁷ [Rudolf B.] Weitzer, *Sonnwendredner*, in: *Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 10 des 6. Jahrganges der „*Bundesturnzeitung*“ vom 15. Mai 1925, s. 79.

„Sonnenwende“.⁴³⁸ Ovšem například příručka *Sommer-Sonnenwende* Josefa Ullricha na své vydání čekala až do roku 1931 právě proto, že se Ullrichovi několik let nedařilo od spolku získat vhodné přednesy, které by v ní mohl otisknout.⁴³⁹

Opravdová krize nastala ve chvíli, kdy ke slovu přišli běžní turneři. K vážným nesouladům docházelo již během kolektivního zpěvu. Poptávka po zpěvnících byla malá, ochota svazových členů učit se písni z paměti ještě menší,⁴⁴⁰ takže „značná část (...) turnerek a turnerů um[ě]la z písni nazpaměť – pokud vůbec – jenom text první, druhé a poslední sloky“.⁴⁴¹ Vrchní „dietwart“ župy „Marchfeld-Turngau“ z DTB 1919 v roce 1929 s překvapením zjistil, že mezery mají turneři i v elementárních turnerských písních, jež musí být „samozřejm[ou] znalost[í]“⁴⁴² každého člena svazu. S tímž problémem se potýkali rovněž činovníci v DTV. Tamějším „dietwartům“ se nakonec situace už zdála neúnosná, takže se rozhodli v rámci zkoušek z „völkisch“ znalostí přezkušovat turnery i ze slov a melodie některých písní.⁴⁴³ Jenomže neznalost slov se někdy jevila stejně problematická jako jejich „znalost“. Někteří turneři si totiž slova zapamatovali špatně a při kolektivním přednesu tu a tam nechtěně pokřivovali smysl celé písně.⁴⁴⁴ Pokud ještě nějaký turner „vylepšil“ výstup „neuvěřiteln[ými] svévoln[ými] změn[ami], přívěšky, trylkování[m] a jódlování[m]“,⁴⁴⁵ pak píseň definitivně ztratila svou funkci „podstatn[ého] prostředk[u] pro völkisch výchovně-vzdělávací práci“.⁴⁴⁶

Ani nedostatky při slavnostních projevech, ani evidentně slabé pěvecké výkony turnerů však nebyly nic v porovnání se zkouškami z „völkisch“ znalostí, které se nezřídka zvrhly do naprosté frašky. Mezi samotnými „dietwarty“ panovala v náhledu na smysl zkoušek nejednota, jež v DTV roku 1924 vygradovala do otevřené roztržky. Na jedné straně stáli „umírnění“ „dietwarti“, považující za „hanbu a ponížení německého národa“,⁴⁴⁷ když jsou turneři nuceni „šprt[at] se nicotn[é] věc[í]“. ⁴⁴⁸ Na druhé straně se nacházeli „progresivní“ „dietwarti“, kteří nepokládali za nic špatného ptát se turnerů, „zda v[ěd]í něco o dějinách svého národa“.⁴⁴⁹ Zahanbující dle nich naopak bylo to, že „völkisch“ znalosti jsou „často dokonce zralým turnerům španělskou vesnicí“.⁴⁵⁰ Je skutečně na pováženu, že zrovna mnozí z těch, kdo z pověření svazu zodpovídali za fungování zkoušek, cítili k tomuto způsobu prověřování odpor a nepochopení. V DTB 1919 lze předpokládat podobnou různorodost v postojích „dietwartů“, třebaže noviny *Bundesturnzeitung* o žádném vnitřním rozkolu nepíše.

Zatímco se tak „dietwarti“ někde vžili do role přísných zpovědníků, jinde byly šlendriánu otevřeny dveře dokořán a zkoušky se konaly jen pro forma nebo se neuskutečnily

⁴³⁸ Sommer-Sonnenwende! (jako pozn. 271), s. 190.

⁴³⁹ Např. Berichte über Sonnwendfeiern!, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 10, 1929, 12, s. 184.

⁴⁴⁰ Otto Eberhard, Unser Bundesliederbuch, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 25, s. 361–362.

⁴⁴¹ Leop[old]. Anton, Laßt unsere Lieder nicht verderben, in: Der Turnwart. Beilage der Bundesturnzeitung vom 15. Ostermond 1924, s. 8.

⁴⁴² Hambeck, Der völkische Kenntnisnachweis beim Gauturnfest in Stockerau, in: Mitteilungen des Kreises I „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. Beilage 22 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Erntemond 1929, s. 166.

⁴⁴³ Der völkische (jako pozn. 285), s. 338.

⁴⁴⁴ „Und deine Burg bricht nieder, du alter Meister Jahn“, in: Deutschösterreichische Turnzeitung 32, 1906, 13, s. 127; Anton, Laßt (jako pozn. 441).

⁴⁴⁵ Anton, Laßt (jako pozn. 441).

⁴⁴⁶ Friedrich Rudolf Zenker / Franz Scholz (Hrsg.), Liederbuch des Deutschen Turnerbundes (1919). 4. Auflage, Wien 1925, s. 2.

⁴⁴⁷ Ludwig Seibt, Da wiederholt, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 5, 1924, 3, s. 39.

⁴⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁴⁹ Alois Pilz, Die Frage der völkischen Prüfungen, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 5, 1924, 5, s. 62–63, zde s. 63.

⁴⁵⁰ Tamtéž.

vůbec. „[Nebylo to] nic jiného než komedie,“⁴⁵¹ zhodnotil dosavadní zkušenosti v roce 1924 jeden z okrskových „dietwartů“ DTV. Částečnou změnu přinesla až polovina 20. let 20. století. Tehdy Friedrich Rudolf Zenker stanovil v příručce pro „dietwarty“ přesné směrnice pro konání zkoušky. Ve stejnou dobu podobné zásady formulovalo shromáždění „dietwartů“ v DTV. V periferních venkovských spolcích se ale těžko rázem něco změnilo. Vždyť třeba v župách „Ostgau“ či „Warthegau“ (Wartská župa) turnerského kraje „Norddeutschland“ svazu DTB 1919 prý nebyl v roce 1925 vyzkoušen ještě vůbec nikdo.⁴⁵²

Jeden aspekt trápil „dietwarty“ obzvláště – jak během několika málo minut posoudit a ohodnotit turnerovy znalosti, zvláště když při hodnocení měl být důraz kladen především na turnerovo přesvědčení? V DTB 1919 i DTV bylo zprvu experimentováno s bodovým systémem, o kterém jeden turner ve článku pro noviny *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* pronesl: „Můj ty bože! Cožpak nevíme, že od vznešeného ke směšnému je jenom krok?“⁴⁵³ S body se totiž při zkouškách zacházelo zcela absurdně. Jeden „dietwart“ z DTV například radil, aby za správné zodpovězení otázky byly udělovány dva body, za rozpačitou odpověď jeden bod za špatnou odpověď žádný bod.⁴⁵⁴ Pro slavnost turnerského kraje „Turnkreis Steiermark und Kärnten“ svazu DTB 1919 přišli organizátoři roku 1924 s ještě komplikovanější strategií. Dva posuzovatelé nezávisle na sobě bodovali turnerovy odpovědi na tři otázky, body nakonec sečetli a vydělili třemi.⁴⁵⁵ Tento postup nakonec zahrnul do brožury pro „dietwarty“ i Friedrich Rudolf Zenker jen s tím rozdílem, že se výsledek dělil dvěma.⁴⁵⁶

Také vedení DTV se nakonec v roce 1924 definitivně rozhodlo pro bodové hodnocení, načež o dva roky později zjistilo, že pro takovýto způsob známkování čas ještě nenazrál. Při slavnosti v Ústí nad Labem roku 1927 se proto posuzovalo raději jednoduchým systémem „splnil-nesplnil“.⁴⁵⁷ I ten se ale už jednomu „dietwartovi“ rok nato zdál „nedostatečný, ba přímo neudržitelný“.⁴⁵⁸ V DTB 1919 dále fungovalo bodové hodnocení, ale že by praxe posuzování byla uspokojivější než v DTV, to se říci nedá. Když se v roce 1929 vrchnímu „dietwartovi“ z župy „Marchfeld-Turngau“ do rukou dostaly výsledky zkoušek, které probíhaly při župní slavnosti ve Stockerau, musel jen odevzdaně konstatovat, že se rozhodčí se systémem bodového hodnocení dosud stále ještě nesžili.⁴⁵⁹ Problémy s hodnocením byly obecně tak vážné, že před innsbruckou turnerskou slavností svazu DTB 1919 pořádali krajští a župní „dietwarty“ pro „dietwarty“ svých správních oblastí speciální kurzy, během nichž bylo nacvičováno, jak při zkouškách správně udílet body.⁴⁶⁰

⁴⁵¹ Ernst Appelt, Die strittige Frage, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 7, s. 81–82, zde s. 81.

⁴⁵² [Ernst Wichert], Kreisdieterbericht, in: *Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 16 des 7. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 1. Brachmond 1926, s. 57; [Ernst Wichert], Kreisdieterbericht, in: *Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 17 des 7. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 11. Brachmond 1926, s. 61–63, zde s. 61.

⁴⁵³ Ch. Fleißner, Ansichten über die völkischen Prüfungen!, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 23, s. 284.

⁴⁵⁴ Appelt, Die strittige (jako pozn. 451), s. 81.

⁴⁵⁵ Richtlinien für die Kampfrichter beim Nachweise völkischen Wissens, in: *Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 13 des 5. Jahrganges der „*Bundesturnzeitung*“ vom 1. Heumond 1924, s. 71–72, zde s. 71.

⁴⁵⁶ Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 282), s. 45.

⁴⁵⁷ P[rotz], Bericht (jako pozn. 292), s. 230; Verhandlungsschrift über die Gaudietwarte-Versammlung am 4. Ostermond 1926 in Aussig, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 7, 1926, 7, s. 167–168, zde s. 168; Der Nachweis völkischen Wissens beim 2. Verbandstrunfeste in Aussig, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 8, 1927, 5, s. 55–56, zde s. 55.

⁴⁵⁸ A[nton]. Hantschel, Zur völkischen Prüfung, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 9, 1928, 15, s. 224–225, zde s. 224.

⁴⁵⁹ Hambeck, Der völkische (jako pozn. 442).

⁴⁶⁰ Sitzung des Bundesdietausschusses, in: *Bundesturnzeitung* 11, 1930, 4, s. 57–59, zde s. 58.

Turneři proti zkouškám z „völkisch“ znalostí pocíťovali upřímou nenávist, a to už od prvního roku jejich existence. Ve výroční zprávě spolku „Erster Wiener Turnverein“ pro rok 1904 bylo zavedení zkoušek do programu závodů komentováno s krajní nevolí, neboť losování otázek a jejich zodpovídání před komisí „dietwartů“ prý „příliš připomíná školu“.⁴⁶¹ Tento argument se plynule přenesl i do DTB 1919 a DTV, kde se zkoušky plně institucionalizovaly. Samotné slovo „zkouška“ údajně vyvolávalo u turnerů „jistý odpor“.⁴⁶² Jestli si vedení svazů myslila, že vše vyřeší nahrazením termínu „zkouška“ obratem „doklad völkisch znalostí“, velmi se mýlila – i poté byla examinace pro turnery spíše nepochopeným⁴⁶³ „ďáblový[m] nástrojem“⁴⁶⁴ než „s radostí vytoužen[ou] příležitost[í] ukázat se před turnery jako ve všech sedlech pevně sedící a rovnorodý bojovník za čest německého národa“.⁴⁶⁵ Pro zkoušky se nedařilo nadchnout zejména starší turnery, kteří se cítili pobouřeni „zcela nepraktick[ými] otázek[ami]“⁴⁶⁶. Vedení DTV nakonec před jejich jednotnou a vytrvalou rezistencí ustoupilo a všechny turnery starší 39 let od zkoušky osvobodilo. „Dlouhodobou příslušností k völkisch turnerskému spolku prokázali, že jsou opravdovými völkisch turnery,“⁴⁶⁷ znělo odůvodnění.

V DTB 1919 starší turneři takové štěstí neměli a byli do examinačního procesu zahrnuti společně s mladšími turnery. Periodika obou dvou svazů sice uklidňovala, že rozhodčí jsou přátelé a zkouška uvolněným pohovorem,⁴⁶⁸ jehož není třeba se bát, ovšem nic naplat to asi nebylo. Vidina komisionálního pohovoru byla mnohým turnerům noční můrou, nutící je učit se odpovědi raději zpaměti. Opačný extrém ztělesňovali turneři, kteří zkoušky podceňovali. Ačkoli se prý rok od roku průměrné výsledky turnerů zlepšovaly, stále se ke zkouškám dostavovali tací, kteří prý nevěděli nic, příručky na přípravu znali jenom z doslechu a svou nepřipravenost se pokoušeli zamaskovat improvizací, některé turnerky zase „milým úsměvem“.⁴⁶⁹ Ke zklamání vůdčích funkcionářů z DTB 1919 i DTV se zkoušky ani v nejmenším nepodobaly „německ[é] bohoslužb[ě], která (...) povznese staré i mladé“.⁴⁷⁰

Vedle slova trpěl během festivit značnými nedostatky i obraz. Pro velké turnerské slavnosti se pokaždé našla vhodná divadelní hra, ale pro spolkové festivity bylo světonázorově vhodných dramatických děl poskrovnu. Když se do psaní pustili přímo turneři, nebývala umělecká a obsahová úroveň výsledného produktu vždy vysoká. Friedrich Rudolf Zenker většinu her od turnerů-amatérů odsuzoval jako kýč.⁴⁷¹ V některých turnerských spolecích se však nez mohli ani na podprůměrnou, „kýčovitou“ hru a raději nehráli nic. Josef

⁴⁶¹ Wiener Stadt- und Landesarchiv, Fond Erster Wiener Turnverein, Karton 1: složka „Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864, 1865, 1867, 1870, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931“, Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins über das 44. Vereinsjahr 1904, Wien 1905, s. 10.

⁴⁶² Eduard Gärtner, Völkische Prüfung, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 5, 1924, 4, s. 50.

⁴⁶³ Rudolf B. Weitzer, Wozu ein Nachweis des völkischen Wissens?, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Weinmond 1922, s. 20.

⁴⁶⁴ Gewissensfrage zur Dietarbeit. Eine Erwiderung, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 20, s. 323–324, zde s. 323.

⁴⁶⁵ [Josef Truntschka / Wilhelm Haberditz], Verhandlungsschrift über die Turnratssitzung am Samstag, den 12. und Sonntag, den 13. Ostermonds 1924, in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße 11, „Posthof“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 5, 1924, 9, s. 108–112, zde s. 111.

⁴⁶⁶ Seibt, Da wiederholt (jako pozn. 447).

⁴⁶⁷ Franz Eichler / W[ilhelm]. Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbands-Turnfachausschußsitzung in Aussig am Samstag, den 3. Ostermonds 1926, Turnhalle des Aussiger Turnvereins, Turnratsszimmer, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 7, 1926, 10, s. 158–167, zde s. 163.

⁴⁶⁸ Např. Franz Braumandl, Völkische Prüfung für das Bezirksturnfest in Eberstein. Fragen für alle Wettturnerinnen und Wettturner, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 16 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Erntemond 1925, s. 106.

⁴⁶⁹ Binder, Das 2. Verbandsturnfest (jako pozn. 420), s. 292.

⁴⁷⁰ [Truntschka / Haberditz], Verhandlungsschrift (jako pozn. 465), s. 111.

⁴⁷¹ Friedrich Rudolf Zenker, Festspiele, in: Bundesturnzeitung 5, 1924, 14, s. 202–203, zde s. 202.

Ullrich si předsevzal „dietwartům“ z DTV vyjít vstříc a začal sestavovat příručku s „dobrymi“ hrami pro festivity ročního cyklu. Ovšem Ullrichova opakovaná prosba, aby mu „dietwari“ pro zamýšlené dílo zaslali vhodné podklady, měla prý v roce 1928 nulovou odezvu⁴⁷² a zůstávala i o dva roky později „v 99 ze 100 případů nevyslyšen[a]“.⁴⁷³ Ještě v roce 1931 tudíž „mnoha stovkám spolků“⁴⁷⁴ například pro slavnost „Julfeier“ chyběly patřičné „jevištní kusy“. V DTB 1919 bylo zase masové rozšíření her, které pro slavnosti „Sonnenwende“ a „Julfeier“ sepsal jeden turner, zhačeno nedostatkem financí.⁴⁷⁵ „Germánské“ festivity ročního cyklu musely být tedy v turnerských svazech opticky překvapivě chudé, slavnost „Sonnenwende“ čas od času mimo jiné i proto, že se každý rok našly spolky, jež se zdráhaly dodržet svazem stanovený termín. Během akce byli tudíž účastníci ochuzeni o pozorování ostatních vater v okolí.⁴⁷⁶

V porovnání s obrazem nabízeným při hrách působily mnohem efektivněji symbolické obrazy, jež bylo možné spatřit ve městech během turnerských slavností. Omniprezentní festivitní dekoraci a město samo jako kulisu nešlo přehlédnout. V tomto případě ovšem nastávaly jiné problémy. Turneři se buď soustředili na závody, takže město a vizualizaci světonázorových idejí pomocí vlajek, odznaků či plakátů dostatečně nevnímali, anebo byl program natolik nabitý, že okolí ani pořádně vnímat nemohli: „Po příjezdu vlakem (...) šup rovnou na cvičiště, pak závody, slavnostní večer, průvod, stání, sezení, čekání, nástup, prostná, vyhlášení vítězů, odchod, bleskově zase zpátky na vlakové nádraží, odjezd“⁴⁷⁷ – tak se v očích svazového „dietwarta“ DTV Karla Bindera odvíjely v roce 1926 větší i menší turnerské slavnosti. Teprve ve vlaku se prý „dalo nadechnout, v klidu najíst a spát“.⁴⁷⁸ Jen málokdy byly přímo do programu slavností zahrnuty i exkurze po městě.⁴⁷⁹ Ovšem kdo se účastnil exkurze, ten neviděl, co se odehrává na cvičišti. Proto se asi prohlídky měst většinou odehrávaly až po slavnosti v rámci turnerských výletů, ale to už se zase valná většina účastníků musela vrátit domů. Turneři byli tedy vystaveni dilematu, zda celou turnerskou slavnost strávit na cvičišti, nebo zda se nenápadně vytratit a vidět něco z hostitelského města. U mnohých asi zvítězila zvědavost nad povinnostmi, čímž si lze také vysvětlit, proč v roce 1923 na turnerské slavnosti v Mnichově z 1 600 přihlášených turnerů DTV k prostným cvičením „nastoupilo pouhých 784!!“⁴⁸⁰

Nízký počet aktérů při určité disciplíně, v průvodu či při výletu byl spíše podružným nedostatkem. Větší problém spočíval v tom, že se pohyb ve sledovaném období nevedlo natolik disciplinovat, aby společně se slovem a obrazem zprostředkoval účastníkům světonázorové zásady. Díky informacím v pramenech je možné toto tvrzení doložit zejména na příkladu průvodů, jež byly bedlivě sledovány a ve zprávách o turnerských slavnostech vždy rozebírány v samostatné pasáži. Nelze popřít, že vzhled průvodů zaznamenal velmi dynamický vývoj. Ještě na počátku 90. let 19. století vypadaly průvody v DT i DTB dosti

⁴⁷² [Josef] Ullrich, *Wie sollen wir das Julfest feiern?*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 9, 1928, 23, s. 343–344, zde s. 344.

⁴⁷³ Josef Ullrich, *Behelfsschriftum für Julfeiern*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 11, 1930, 22, s. 350.

⁴⁷⁴ *Votragsfolgen von Jul- und Jahreswendfeiern einsenden!*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 24, s. 391–392, zde s. 392.

⁴⁷⁵ Otto Eberhard, *Festspiel „Sonnenwendtraum und Julnachtzauber“*, in: *Bundesturnzeitung* 5, 1924, 20, s. 304.

⁴⁷⁶ Např. *Der Bundesturnrat, Sonnenwendfeier (jako pozn. 229)*, s. 196; Fritz Berka, *Bericht des Gaudietwartes für das Jahr 1928*, in: *Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. Beilage 5 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Hornungs 1929*, s. 28.

⁴⁷⁷ K[arl]. Binder, *Zur Umgestaltung unserer Turnfeste. Stimmen aus den Kreisen der völkischen Turnerschaft*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 7, 1926, 18, s. 314–315, zde s. 314.

⁴⁷⁸ Tamtéž.

⁴⁷⁹ *Fest-Ausschuss (Hrsg.), Festführer (jako pozn. 332)*, s. 5–11.

⁴⁸⁰ *Das 13. Deutsche Turnfest in München*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 17, s. 206–207, zde s. 206.

divoce, protože turneři nepochodovali v uspořádaných řadách, byli nejednotně oblečení, pili cestou alkohol, posílali polibky k ženám na balkónech a sbírali květiny, které jim přihlížející házeli.⁴⁸¹ V průběhu dalších let byly všechny jmenované úkazy pomocí různých řádů a ustanovení eliminovány, avšak nikdy ne kompletně vymýceny.

Ještě v polovině 20. let 20. století bylo v DTV zapotřebí uveřejnit výzvu, aby se v průvodu nekouřilo a aby v něm nekráčeli podnapilí turneři.⁴⁸² Vůdčí funkcionáři svazů ponejvíce ale kritizovali neschopnost turnerů jednotně se obléci.⁴⁸³ K turnerům v předepsaném oděvu se totiž pokaždé přimísili ti, kdo se chtěli ukázat v lidových krojích či různých barevných svršcích; ani boty a barva punčoch turnerek prý nebyly vždy jednotné.⁴⁸⁴ Často se tudíž stávalo, že průvody na diváky i samotné turnery působily „smíšený[m] dojmem“.⁴⁸⁵ Když se navíc zblízka pohlédne na fotografie různých průvodů ať už z DT, nebo z jakéhokoli jiného svazu, lze spatřit, že se pochodující sice snažili udržet řady i rozestupy, ale o stejnokroku nemůže být řeč. Při řádném marši by nadto nebylo možné, aby se mávalo a otáčelo na všechny strany.⁴⁸⁶ Značné části turnerů pravý smysl průvodu očividně unikal. Pochod městem si podle všeho za každou cenu chtěli užít a ne se při něm identifikovat s vojáky.

Ačkoli lze festivity označit za velmi účinnou strategii šíření turnerského „völkisch“ světonázoru, byly tyto akce – podobě jako systém „dietwartů“, krásná literatura a svazový tisk – poznamenány celou řadou problémů, které v historiografickém bádání dosud zůstávaly mimo pozornost. Zdá se především, že se některé festivity v celé řadě turnerských spolků vůbec neslavily. Na překážky a neporozumění narážela též intence svazových činovníků zbavit festivity „židovského materialismu“ a učinit z nich „rasově čisté“ modely „národní jednoty“. V průběhu festivit byla navíc mnohá slova přeslechnuta a nepochopena, takže neměla na světonázor turnerů kýžený účinek. Ne vždy úspěšná byla rovněž snaha vizualizovat zásady turnerského „völkisch“ světonázoru pomocí festivitních symbolických obrazů. Ani pohyb většinou nezprostředkovával z ideového hlediska to, co měl, protože byl vykonáván nesprávně. Nezní tudíž přesvědčivě, že by se všichni turneři z festivit jakékoli kategorie vraceli domů s hlubším povědomím o „rasové čistotě“, „národní jednotě“ a „duchovní svobodě“. Pro některé členy svazů DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT zůstávaly festivity prvořadě událostmi, při nichž chtěli měřit síly s ostatními a pobavit se. Vůči výchovně-vzdělávacím mechanismům zůstávali neteční.

Uzavřít lze celou kapitolu zjištěním, že ve studovaných svazech existovaly celkem čtyři kategorie turnerských festivit, a to turnerské slavnosti, oslavy významných osobností a událostí, festivity ročního cyklu a necyklické festivity. Vlivem turnerského „völkisch“ světonázoru přibýly v jednotlivých kategoriích nové festivity. Rovněž charakter festivit byl stále více přizpůsobován zásadám „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“. V některých turnerských spolecích mohl být tento proces iniciován řadovými členy,

---

⁴⁸¹ Dankwart, Zur „Strammheit“, in: Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues 2, 1890, 29, s. 339–340; Erinnerung an den Breslauer Festzug, in: Festzeitung für das achte deutsche Turnfest in Breslau 1894, Nr. 12/13, s. 216–217.

⁴⁸² Mudrak, Gedanken (jako pozn. 335).

⁴⁸³ Např. Moritz Etzold, Gefaßte Beschlüsse müssen eingehalten werden!, in: Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mittheilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 19 des 3. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Weinmond 1922, s. 53; Bundesdietausschußtagung in Wels am 10. (von 17 bis 20 Uhr) und 11. (von 8 bis 19 Uhr) Ostermond 1925, in: Bundesturnzeitung 6, 1925, 11, s. 192–194, zde s. 192; Das 13. Deutsche Turnfest (jako pozn. 260), s. 194.

⁴⁸⁴ Das Bundesturnfest in Linz, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 17, s. 136–137, zde s. 136; Das 2. Verbandsturnfest (jako pozn. 105), s. 236; Festzeitung – 14. Deutsches Turnfest Köln 1928, Nr. 12/13, s. 282.

⁴⁸⁵ Schreiber, Gauturnfest (jako pozn. 339).

⁴⁸⁶ Např. Národní muzeum, Archiv tělesné výchovy a sportu, Sbírká Turneří, karton 1., inventární číslo 20, brožura Das 2. Verbandsturnfest im Bilde, Aussig 1927, s. 17–20; Festzeitung (jako pozn. 484), s. 279–282.

většinou však zásadní podněty vycházely od vysoce postavených, agilních funkcionářů, kteří se snažili v četných brožurách, člancích, výzvách, směrnicích a pokynech závazně ustanovit, co a jak má být slaveno. Již samotné náměty a rysy některých festivů měly turnery přivést k reflexi určitých světonázorových idejí. Myšlenky o „rase“, jednotě národa a „svobodě“ německého ducha byly ale členům turnerských svazů vštěpovány také během jednotlivých slavnostních akcí. Jejich organizátoři totiž obratně využívali rozmanitých slovních projevů, symbolických obrazů a pohybových aktivit k formování světonázoru každého účastníka. Ovšem tak jako ne všechny festivity pronikly do každého spolku a ne všechny získaly nový charakter, neosvědčila se vždy stoprocentně ani výchovně-vzdělávací působnost slova, obrazu a pohybu.

7. Kapitola: Mládež

Závěrečnou kapitolu je vhodné uvodit krátkým příběhem z autobiografického románu *Im Schatten des 3. November* turnera Roberta Mimry. Mimra v něm vypráví, jak se ho od konce roku 1918 zmáhala deziluze, vyvolaná nejdříve nečekaným ukončením války, poté ponižujícími podmínkami v italském zajateckém táboře a nakonec politicko-společenským vývojem Československa, do nějž se po propuštění vrátil ke svým rodičům. Nepřetržitá beznaděj mu zpochybňovala smysl bytí, dokud ho pravděpodobně roku 1922 při jednom výletě v lese nevytrhlo z apatie trojitě zakukání. Nebyl to ale hlas kukačky, nýbrž smluvené znamení hochů – s největší pravděpodobností turnerů – schovaných v lese. Před Mimrou se náhle rozevřelo divadlo chlapecké bojové hry. Zvuk rohu dal signál k zahájení. „Útok! Lesem zní pronikavé hurá. Ra-ra-ra!“¹ Přihlížejícímu Mimrovi na mysli okamžitě vytanuly obrazy z bojů v Karpatech. Když se po ukončení hry hoši v kruhu chytli za ruce, aby naslouchali proslovu svého vedoucího o poválečném ujařmení Německa, rozhodl se Mimra, že bude rovněž pracovat s mládeží. Převzme-li mládež z fronty s mládeží poválečné doby ve svorném svazku vedení Německa, tísnivá tma budoucnosti se podle něj rozestoupí. „Ten den přijde!“² líčil Mimra v knize své přesvědčení. Když se následně přestěhoval do Salcburku, skutečně se v tamějším turnerském spolku angažoval v mládežnickém oddílu.

Pro záměry předkládané práce pozbývá hlubšího významu klást si otázku, jestli se událost popisovaná v románu *Im Schatten des 3. November* odehrála skutečně v roce 1922 a přesně tak, jak ji Mimra vylíčil. Hranice mezi fikcí a autentickými prožitky se v Mimrově knize ztrácí. Důležité je ale vnímat příhodu v kontextu celé publikace. Po útrapách ze zjetí a existenčních problémech v domovině představuje epizoda o setkání s mládeží kompoziční vyvrcholení celého vyprávění. Tímto světlým bodem jako by se uzavíraly staré, chmurné časy a otevíral se počátek nové éry. Mimra tak literárně ztvárnil perspektivu, kterou po první světové válce zastávali někteří turneři v rakouském DTB 1919, československém DTV i říšskoněmeckém DT a podle níž vzestup národa bude vybojován „s novou dospívající mládeží, která vyrostle v přísné kázní“.³

Práce na usměrňování světonázoru turnerské mládeže často probíhala za využití nových metod a organizačních principů. I o tom podává výše představený úryvek z knihy *Im Schatten des 3. November* stručné svědectví – Mimra hochy sledoval při bojové hře, kterou sice provozovali i dospělí turneři, ale rozhodně ne v takové intenzitě jako právě turnerská mládež. Nápadně působí též polarita mezi skupinou chlapců a jejich starším, zkušeným vedoucím. Jemu se všichni podřizují, to on stojí a řeční uprostřed kruhu svých svěřenců. Také skutečnost, že se mládež při tom drží za ruce, není náhodná, nýbrž poukazuje na nový typ pospolitosti založené na velmi niterných vzájemných vztazích. Proces výchovy a vzdělávání turnerské mládeže má tudíž smysl studovat odděleně v samostatné kapitole. Na první pohled se může zdát, že v uspořádání studie vzniká diskrepance, soustředí-li se pět kapitol na indoktrinaci starších turnerů, zatímco světonázorovému formování mladších turnerů se věnuje pouze jedna kapitola. Je ovšem nutné uvědomit si, že dospívající turneři ve svazech svým počtem výrazně zaostávali za počtem dospělých turnerů a že byl světonázor mládeže intenzivněji konstruován a šířen až po první světové válce. V porovnání s výchovou a

¹ Robert Mimra, *Im Schatten des 3. November*, Graz 1933, s. 290.

² Tamtéž, s. 295.

³ Verhandlungsschrift über die Verbands-Turnratssitzung am 4. und 5. Ostermond 1925, in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße 11, „Posthof“, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 10, s. 167–169, zde s. 168.

vzděláváním dospělých členů se tak indoktrinace mládeže zaměřovala na výrazně menší klientelu a probíhala mnohem kratší dobu.

Ponevadž je obrat „turnerská mládež“ specifickým, dobově podmíněným termínem, zahájí kapitolu sémanticky orientovaná pasáž, která vysvětlí vztah mezi pojmenováním turnerského dorostu a jeho pozicí v turnerských svazech. Další části kapitoly již kopírují strukturu celé dizertační práce. V druhé podkapitole je tudíž vyhrazen prostor pro zkoumání komplexu světonázorových idejí, které si turnerská mládež měla osvojit. Zvláštní pozornost je přitom upřena na stanovení shod a rozdílů mezi mládežnickým světonázorem a světonázorem dospělých turnerů. Cílem třetí podkapitoly je poukázat, že se v instituci zodpovídající za jednotnou výchovu a vzdělávání mládeže brzy upustilo od napodobování systému „dietwartů“ a začalo se experimentovat s novým typem vzdělavatele-vedoucího. Další podkapitola se zabývá knihami, jež pro dospívající turnery sepisovali zkušení „dietwarti“ a vedoucí. Analogicky ke čtvrté kapitole, jež se věnovala krásné literatuře pro dospělé členy, v ní jsou představeny způsoby, kterými autoři mladé čtenáře nenásilně seznamovali s různými světonázorovými myšlenkami. Vedle vedoucích a „dobrých“ knih zprostředkovávaly turnerské mládeži její oficiální světonázor také svazové mládežnické noviny, o jejichž vzniku a obsahu blíže pojednává pátá podkapitola. Na ni navazuje oddíl o mládežnických festivitech. Představeny v něm jsou nejen různé slavnostní akce, které byly pro turnerskou mládež pořádány, ale také nástroje, které během těchto akcí ovlivňovaly smýšlení účastníků. Zda světonázorová indoktrinace dorostu probíhala v turnerských spolcích úspěšně, je detailněji rozebráno v poslední části této kapitoly.

Analýza navazuje na vědecké studie, které se již dříve zabývaly dílčími aspekty turnerské mládeže. Například o Edmundu Neuendorffovi, charismatickém svazovém vůdci mládeže v DT, sepsal Jürgen Dieckert v roce 1968 dizertační práci a vypracoval v ní přehledný, dodnes informativně cenný obraz hnutí mládeže v DT.⁴ Ani dějiny mládeže v československém a rakouském svazu nezůstaly zcela mimo historiografický zájem. Na problematiku výchovy a vzdělávání turnerského dorostu v DTV se zaměřila Dunja Bertholdová v magisterské práci z roku 1988,⁵ částečně také Tomáš Kasper v jedné ze svých studií.⁶ Aktivity mládeže ve spolcích DTB 1919 už v 70. letech 20. století analyzoval na několika stránkách své dizertační práce Roland Schmidl.⁷ Poslední publikace zabývající se systematicky otázkami turnerské mládeže, i když pouze na území Německa, pochází z roku 1992. Jedná se o sborník s bohatým obrázkovým doprovodem a časovým přesahem do počátku 90. let 20. století. Pod redakcí Lorenze Peiffera se v něm sešly podnětné příspěvky s kulturně-historickými a genderovými náměty, kterým dosud v historiografii nebylo věnováno příliš pozornosti.⁸

Společná slabina zmíněných publikací tkví v nedostatečné kritice pramenů. Dochované mládežnické noviny a tiskoviny, jež jsou nejdůležitějším zdrojem informací ke zkoumanému tématu, pocházejí od dospělých turnerů a odrážejí tak jejich náhledy a názory na mládež. V odborné literatuře je však tato perspektiva často bezděky přejímána, aniž by se

⁴ Jürgen Dieckert, *Edmund Neuendorff und die Turnerjugendbewegung. Ein Beitrag zur Erziehungsgeschichte der außerschulischen Jugenderziehung während der Weimarer Republik*. Dissertation an der Philosophischen Fakultät der Universität Saarland, Saarbrücken 1968.

⁵ Dunja Berthold, *Die sudetendeutsche Jugendbewegung und die Turnerjugend des Deutschen Turnverbandes in der Ersten Tschechoslowakischen Republik von 1919 bis 1938*, (Materialien zur sudetendeutschen Zeitgeschichte, Folge 10) München 1988.

⁶ Tomáš Kasper, *Německé hnutí mládeže v ČSR – socialistické a měšťansko-konzervativní křídlo*, in: Tomáš Kasper (vyd.), *Německé a české reformně pedagogické vzdělávací a výchovné koncepty – analýza, komparace*, Liberec 2008, s. 116–135.

⁷ Roland Schmidl, *Der Deutsche Turnerbund (1919) und seine politische Relevanz in der Ersten Republik Österreich*. Dissertation an der Philosophischen Fakultät der Universität Wien, Wien 1978.

⁸ Lorenz Peiffer (Hrsg.), *Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend*, Essen 1992.

řešila otázka, zda hledisko autorů bylo totožné s realitou a především s hlediskem samotné mládeže. Kromě toho se odborná literatura zaměřuje vždy jen na jeden zvolený svaz a nezohledňuje blíže, jak bylo hnutí turnerské mládeže v Německé říši, Rakousku a pohraničních oblastech Československa personálně a ideově provázáno. V této kapitole bylo vyvinuto úsilí nejen vyvarovat se metodologických nedostatků starších vědeckých textů, ale také rozložit pozornost rovnoměrně mezi svazy DTB 1919, DTV, DT. Podkladem výzkumu byl objemný korpus vydaných pramenů, mezi nimiž se nacházely četné „osvětové“ texty, svazová periodika pro dospělé a pro mládež, beletrie určená turnerské mládeži a rozličné příručky pro práci vedoucích.

7.1 Pojem „turnerská mládež“

„Chovanci“ se fyzicky zdokonalovali na turnerských cvičišťích již v první polovině 19. století, „turnerská mládež“ se ale ve spolcích objevila až o dobrých sto let později a teprve od 30. let 20. století k spolkovým příslušníkům patřili též „mladí turneři“. Jakkoli tento výrok může znít podivně, následující řádky potvrdí, že je pravdivý. Vysvětleno totiž bude, že názvy, jimiž byla skupina turnerského dorostu od počátku 19. století do konce 30. let 20. století označována, nikdy nebyly náhodné a vždy odvisely od řady faktorů, zejména však od významu, který mládeži přikládala starší generace.

Ke zformování „turnerské mládeže“ vedla dlouhá cesta a její počátek se nacházel na berlínské Hasenheide. Skupina cvičenců kolem Friedricha Ludwiga Jahna se tu rekrutovala zejména ze žáků berlínských škol. Například v letech 1817 až 1818 cvičilo pod Jahnovým vedením 136 turnerů, z nichž 62 chodilo na gymnázium, 33 jich studovalo a 5 bylo zapsáno na privátních vzdělávacích ústavech. Zbytek Jahnových cvičenců tvořili umělci, řemeslníci, důstojníci a jeden obchodník. Jejich věk ale nepřekročil 25 let a více jak polovina všech turnerů se pohybovala ve věkové kategorii 14 až 18 let.⁹ Turnerské hnutí bylo tedy ve své rané fázi aktivitou určenou výhradně pro mladé muže. Jahn je v metodologické příručce *Die Deutsche Turnkunst* z roku 1816 nazýval jednoduše „turneři“ (Turner) nebo „mládež“ (Jugend), narazit lze také na pojmy „hoši“ (Knaben), „mladíci“ (Jünglinge), „školáci“ (Schüler), „svěřenci“ (Anvertrauten) či „chovanci“ (Zöglinge).¹⁰ Termín „turnerská mládež“ (Turnerjugend) Jahn nepoužíval, neboť by byl pro něj nadbytečným. V době jeho působení na Hasenheide byli všichni turneři mladíky, staří turneři jako kategorie prozatím neexistovali.

Zákaz turnerství v Prusku mezi lety 1820 až 1842 představoval cézuru v generačním profilu hnutí. Když byl totiž opět povolen provoz cvičišť, došlo dle tvrzení pozdějšího jednatele DT Huga Rühla k přísné distinkci mezi cvičením dospělých a školáků. Členství v turnerských spolcích se stalo pánskou doménou, zatímco „mládež pod 18 let nebyla připuštěna“.¹¹ Jí byl prý vyhrazen tělocvik, který se zásluhou různých pedagogických iniciativ etabloval jako školní předmět. Ve skutečnosti ale takto přísná distinkce neplatila. Mnohé turnerské spolky se ujímaly školáků, protože školy zprvu nebyly schopny výuku tělocviku

⁹ Dieter Düding, *Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus in Deutschland (1808–1847). Bedeutung und Funktion der Turner- und Sängervereine für die Deutsche Nationalbewegung*, (Studien zur Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts, Bd. 13) München 1984, s. 77.

¹⁰ Friedrich Ludwig Jahn / Ernst Eiselen, *Die Deutsche Turnkunst zur Einrichtung der Turnplätze*, Berlin 1816, s. 215–218.

¹¹ [Hugo] Rühl, *Die Jugendbewegung in der Deutschen Turnerschaft, ihre geschichtliche Entwicklung, ihre Einrichtung und ihre Ziele*, in: Hertha Siemering (Hrsg.), *Die deutschen Jugendpflegeverbände. Ihre Ziele, Geschichte und Organisation. Ein Handbuch*, Berlin 1918, s. 1–18, zde s. 3.

zajistit.¹² Sám Rühl připouštěl, že se počáteční uzavírání turnerských spolků před mládeží stalo neudržitelné. K 1. červenci 1862 tak první souhrnná turnerská statistika informuje, že ve všech existujících spolcích cvičilo na 16 578 „chovanců“, tedy mladých lidí mezi 14. a 17. rokem, kteří, jak charakterizoval vydavatel statistiky Georg Hirth, „opustili školu a buď podle svého občanského postavení, nebo podle svého věku [nebyli] samostatní“.¹³ Kromě nich do spolků chodilo cvičit také 21 463 žáků a 3 172 žaček. Celkový počet mládeže cvičící ve spolcích neustále rostl, a to zvláště poté, co turnerský sněm DT roku 1875 spolky vybídl, aby zakládaly mládežnické oddíly.¹⁴

Mládež do svých spolků přijímaly také rakousko-uherské svazy DTB a TKDÖ, ovšem mladá generace byla nejen v nich, ale i v říšskoněmeckém DT do první světové války dosti podprůměrně zastoupená. Kvantitativní nepoměr mezi starší a mladší generací v DTB, TKDÖ a DT lze v Příloze práce vyčíst z Grafů č. 1, č. 2 a č. 3, jež pro rok 1912 zachycují počet dospělých turnerů (mužů starších 18 let), „chovanců“ (chlapců od 14 do 17 let), žáků a žákyň (děti do 14 let) a „paní a dívek“ (žen nad 14 let). Samotný fakt, že do 18 let byli cvičenci řazeni do speciálních nečlenských kategorií (žáci, žákyně, chovanci, dívky), svědčí vcelku jasně o generační hierarchii, jež ve spolcích panovala, a o reálném zájmu, který starší generace vůči té mladší zaujímal. Před první světovou válkou se činnost v turnerských spolcích koncentrovala na dospělé mužské členstvo, zatímco ti, kdo ještě nedosáhli 18 let, byli většinou vnímáni jako přívěšek.

Za daného stavu se systematická indoktrinace nedospělých cvičenců rozvíjela jen velmi obtížně a pomalu. První náběhy k výchově a vzdělávání jsou patrné již na Hasenheide, kde Jahn přítomným turnerům zřejmě osvětloval své vlastenecké názory na speciálním místě, které v příručce *Die Deutsche Turnkunst* nazval po vzoru germánských thingových shromaždišť slovem „Tie“.¹⁵ Jelikož kniha *Die Deutsche Turnkunst* od svého vydání roku 1816 sloužila jako návod na fungování cvičišť, je možné předpokládat, že způsob, jakým byli turneři v různých německých městech zasvěcováni do idejí vlastenectví, byl podobný jako na berlínské Hasenheide. Takovéto formě poučování učinil konec zákaz turnerství. Poté, co se turneři opět mohli setkávat na cvičišťích, byl již v oddílech „chovanců“ důraz kladen jen na tělovýchovu.

V DTB se světonázorové formování nedospělých cvičenců mohlo v zárodcích utvářet v souvislosti s budováním konexí mezi svazem a myšlenkově příbuznými mládežnickými organizacemi, například svazem „Deutscher Jugendbund“ (Německý svaz mládeže), který se zkraje roku 1896 konstituoval ve Vídni.¹⁶ Ustanovení instituce „dietwartů“ v roce 1908 bylo navíc spjato s předpokladem, že se výchovně-vzdělávací činnost těchto funkcionářů bude vztahovat jak na dospělé turnery, tak i na „chovance“. O něco později si potřebu důkladnější ideové péče o svou mládež uvědomili také funkcionáři DT. Tentokrát byl bezprostřední příčinou rapidní vzrůst konfesních, sportovních, vandrovních a jiných svazů, které od konce 19. století začaly turnerským spolkům přetahovat do svých řad děti a dospívající. DT muselo

---

¹² Dieckert, Edmund (jako pozn. 4), s. 67.

¹³ Georg Hirth, *Statistisches Jahrbuch der Turnvereine Deutschlands*, Leipzig 1863, s. XXXVIII.

¹⁴ Dieckert, Edmund (jako pozn. 4), s. 68.

¹⁵ Jahn / Eiselen, *Die Deutsche Turnkunst* (jako pozn. 10), s. 229–230.

¹⁶ Svaz „Deutscher Jugendbund“ byl přidruženou organizací říšskoněmeckého „völkisch“ svazu „Wartburgbund“ (Svaz Wartburg). Tato organizace se zrodila roku 1894 v Německé říši jako zastřešující organizace různých „völkisch“ zaměřených mládežnických svazů a předsevzala si pomocí tradic, literatury a tělesného cvičení přivést mládež k všenněmeckému a „rasovému“ smýšlení. Ve shodě s intencemi svazu „Wartburgbund“ slibovali členi vídeňského svazu, že budou všemi prostředky působit proti úpadku národa a „v první řadě sami [sebe] germanizovat“. Stefan Noack, Heslo „Wartburgbund“, in: Wolfgang Benz (Hrsg.), *Handbuch des Antisemitismus. Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart. Band 5: Organisationen, Institutionen, Bewegungen*, Berlin/Boston 2012, s. 642–644, zde s. 642; R. T., *Die Deutsche Jugendbundes-Bewegung*, in: *Der Wartburg-Bund 2*, 1896, 7, s. 8.

svůj provoz učinit mládeži přitažlivější, proto bylo v roce 1910 vydáno usnesení, dle něhož měly spolky při tělocvičné výchově dorostu také „vážně [pamatovat] na všeobecnou mravní a duchovní výchovu“. ¹⁷ Zejména v berlínských turnerských spolcích se rozvinula horlivá činnost ¹⁸ a navazovány byly též kontakty s různými zainteresovanými organizacemi, například s branným svazem „Jungdeutschlandbund“ (Svaz Mladého Německa) polního maršála Colomara van der Goltze. ¹⁹ Na uskutečnění všech ambiciózních plánů však nezbývalo mnoho času a ještě méně jej měl svaz TKDÖ, v němž se téma výchovy a vzdělávání mládeže po dřívějších letmých úvahách ²⁰ stalo vážnějším předmětem diskuze až během první světové války. ²¹

Tento válečný konflikt byl výrazným přerodem ve vztahu mezi starší a mladší generací uvnitř turnerských svazů. Sémanticky se změna projevovala odklonem od pojmu „chovanci“ ve prospěch obratu „turnerská mládež“, ²² za jejíž součást byly nově považovány také dívky. Grafy č. 4, č. 5 a č. 6 v *Příloze* vizualizují, jak se po první světové válce v turnerských svazech vyvíjel poměr mezi počtem dospělých členů, „turnerské mládeže“ a žáků. Průběhy těchto diagramů se dají jen velice obtížně komparovat, protože ve svazech byl termín „turnerská mládež“ vnímán rozdílně. Například v DTB 1919 a DTV jím byli označováni dospívající mezi 14. a 17. rokem, zatímco v DT se „turnerskou mládeží“ rozuměli dospívající od 14 do 21 let. ²³ I tak z grafů zřetelně vysvítají dvě tendence. Zaprvé po roce 1918 výrazně stoupal počet žáků, zadruhé – a to je pro tuto kapitolu přednější – vzniká dojem, jako by se s přejmenováním „chovanců“ na „turnerskou mládež“ kvantitativní poměr mezi mladšími a staršími turnery až na výjimky příliš nezměnil. Úhrn příslušníků „turnerské mládeže“ v DTB 1919, DTV i DT dokonce směrem k 30. letům přes drobné výkyvy soustavně klesal.

Rozdíl mezi předválečnými „chovanci“ a meziválečnou „turnerskou mládeží“ tedy nespočíval v početní síle, nýbrž ve statusu. Svazy DTB 1919, DTV a DT po první světové válce o mladou generaci velmi usilovaly. Nejenže s její pomocí chtěly zacelit mezery vzniklé v členské základně v důsledku válečných ztrát, ale současně v ní tušily klíč k obnově národní velikosti a revizi versailleského systému. Získat mládež do svých řad, respektive udržet ji v turnerských spolcích ale nebylo snadné, neboť mezi mládežnickými, světonázorově různě

---

¹⁷ Cit. dle: Dieckert, Edmund (jako pozn. 4), s. 73.

¹⁸ H[einrich]. Schröer, *Turnerische Jugendpflege. Ihre Grundlagen und ihre Entwicklung*, Langensalza 1920, s. 13.

¹⁹ Die Gründung des „Jung-Deutschlandbundes“, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 56, 1911, 47, s. 886; B. Striegler, *Zur Jungdeutschlandbewegung*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 57, 1912, 2, s. 32; *Jungdeutschland-Bund*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 57, 1912, 42, s. 794; Anna Mamzer, „Deutschlands Jugend soll ein frischer, tüchtiger, kräftiger Geist durchwehen“. Der Jungdeutschlandbund in Bremen, in: Eva Schöck-Quinteros / Sigrid Dauks / Maria Hermes et al. (Hrsg.), *Eine Stadt im Krieg. Bremen 1914–1918*, Bremen 2013, s. 281–290, zde s. 281.

²⁰ Karl Kratky, *Die Turner im Dienste völkischer Jugenderziehung*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 34, 1908, 11, s. 113–115.

²¹ Např. *Vor- und Ausbildung der Jugend für den Wehrdienst*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 42, 1916, 19/20, s. 75; Hesse, *Vaterländische Erziehung. Bericht über die bisherige Teilnahme des Gauturnrates des Südösterreichischen Gaues an der „vaterländischen Jugenderziehung“*, in: *Deutschösterreichische Turnzeitung* 43, 1917, 38/39, s. 172–173.

²² Výbor DT tuto jazykovou novinku oficiálně schválil v roce 1915, o šest let později jej následoval turnerský výbor československého DTV. V periodiku rakouského DTB 1919 používání slova „chovanec“ sláblo, čím jasnějších obrysů v roce 1923 nabývaly dva projekty – vznik mládežnického periodika *Jugendturnzeitung* a konání prvního svazového setkání mládeže („Jugendtreffen“). R. Lehnig, *Zögling oder Jugendturner?*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 57, 1912, 51, s. 950–951; Dieckert, Edmund (jako pozn. 4), s. 74; Berthold, *Die sudetendeutsche Jugendbewegung* (jako pozn. 5), s. 34.

²³ O. Sch., *Der Verlauf der Tagung*, in: *Deutsche Jugendturnzeitung* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 5, 1923, 14, s. 108–112, zde s. 108–109; Otto Brüning, *Vom Lebensalter der Turnerjugend*, in: *Deutsche Jugendturnzeitung* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 5, 1923, 16, s. 130–131.

raženými svazy se po válce vyostřil „boj o německé dítě“.²⁴ Upuštěním od pohrdlivého slova „chovanec“, jež symbolizovalo neplnohodnotnost a žákovskou podřízenost, hodlali funkcionáři svazů DTB 1919, DTV a DT učinit své organizace pro mládež atraktivnější. Starší turneři jako by „chovancům“ a dívkám podali ruku a se jménem „turnerská mládež“ je pasovali na rovnocenné přátele, ba partnery a spolubojovníky. Bylo to gesto, které vyjadřovalo, že mládež obou pohlaví je v turnerských spolcích jako specifická skupina vítaná a respektovaná.

Soumrak „turnerské mládeže“ nadešel ve všech třech svazech shodně mezi lety 1933 a 1934. Následkem atentátu na kancléře Engelberta Dollfuße roku 1934 došlo k zákazu působení DTB 1919. Postupná reaktivace činnosti pod dohledem státních úřadů markantně proměnila organizační, personální a světonázorový profil svazu, jak blíže popsala druhá kapitola. Dopad těchto procesů na „turnerskou mládež“ se opět zračí v sémantické rovině – namísto termínu „turnerská mládež“ se zvolna etabloval pojem „mladí turneři“ (Jungturner).²⁵ Příspěvky v mládežnickém periodiku podávají doklad, že jazykové změny byly provázeny také změnami světonázorovými. I když se ve světonázoru mládeže dají rozpoznat nepopíratelné kontinuity s obdobím před rokem 1934, byl oficiální komplex zásad, náhledů a myšlenek podobně jako u starších turnerů upravován tak, aby za nových podmínek činil konformní dojem.²⁶ Počet „mladých turnerů“ ve spolcích DTB 1919 ale citelně klesal a v polovině roku 1937 bylo vedení svazu dokonce přinuceno vyjmout ze stanov pasáž týkající se péče o mládež.²⁷ V DTB 1919 tím pádem turneři mladší 18 let už cvičit nesměli.

V tu dobu již přes půl roku neexistovala ani „turnerská mládež“ říšskoněmeckého DT. Když byl tento svaz roku 1934 začleněn do DRL, zúžila se činnost „turnerské mládeže“ výhradně na tělocvičné aktivity. Po rozpuštění DT roku 1936 „turnerská mládež“ přesto fakticky stále ještě existovala. V témže roce však říšský vůdce sportu Hans von Tschammer und Osten uzavřel s říšským vůdcem mládeže Baldurem von Schirachem smlouvu, dle níž se „veškerá německá mládež stala součástí organizace Hitlerjugend [Hitlerova mládež, dále jen HJ – pozn. M. K.]“.²⁸ Turnerské oddíly dětí do 14 let tak byly zrušeny, zatímco oddíly dospívajících turnerů se dostaly zcela do vleku HJ.²⁹

V DTV se „turnerská mládež“ koncem 20. let stávala předmětem soustavného zájmu Konrada Henleina. Ten hodlal „turnerskou mládež“ pevně začlenit do svého etapovitého systému výchovy a vzdělávání. Byl přesvědčen, že jím navrhovaný způsob dlouhodobého formování německého člověka na přísné bázi vůdcovství a následovnictví musí začínat u dětí,

---

²⁴ „Arius“, Der Kampf um's deutsche Kind, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Erntmonds 1929, s. 28–29. V organizaci „Reichsausschuss der deutschen Jugendverbände“ (Říšský výbor německých mládežnických svazů), která od roku 1920 zastřešovala mládežnické svazy „všech směrů a konfesí“, se kolem poloviny 20. let sdružovalo již téměř sto různých svazů mládeže. Taktéž v Československu a Rakousku nebyly DTV a DTB 1919 jedinými svazy, do kterých mládež mohla vstoupit. [Oskar] Berger / [Franz] Breithaupt, Ausschuss der deutschen Jugendverbände, in: Deutsche Turn-Zeitung 66, 1921, 2, s. 17; Reichsausschuss der deutschen Jugendverbände (Hrsg.), Tätigkeitsbericht für die Geschäftsjahre 1926–1927. Der Hauptversammlung zum 16. Oktober 1928 zu Berlin im Auftrage des Vorstandes vorgelegt von dem Geschäftsführer Hermann Maass, Berlin 1928, s. 57–60.

²⁵ Např. Josef Nemeč, So lernten sich Jungturner gegenseitig kennen!, in: Der junge Bund 4, 1936, 1, s. 11; Breza, Jungturner!, in: Der Junge Bund 4, 1936, 4, s. 55–56; Die Jungturnerschaft, in: Der junge Bund 1937, 1, s. 12–15.

²⁶ Např. W. R., Die Gebote der Jungturnerschaft, in: Der junge Bund, 3, 1935, s. 39.

²⁷ Schmidl, Der Deutsche Turnerbund (jako pozn. 7), s. 245–247, 264, 266.

²⁸ Der Jugendführer des Deutschen Reiches Baldur von Schirach, in: Reichssportblatt 3, 1936, 51, s. 1834–1836, zde s. 1835.

²⁹ Dieckert, Edmund (jako pozn. 4), s. 183, 185–186; Lorenz Peiffer, Vom „Unterausschuß“ der deutschen Turnerschaft zum Jugendvorstand im Deutschen Turner-Bund. Aspekte einer Organisationsgeschichte der Deutschen Turnerjugend, in: Lorenz Peiffer (Hrsg.), Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend, Essen 1992, s. 22–36, zde s. 28–29.

aby se takto jedinec od malička krok za krokem vřazoval do národních společenských struktur.³⁰ Tyto myšlenky rozvedl Henlein roku 1932 ve stati *Die Erziehung unserer Mannesjugend*. V ní již mimo jiné požadoval, aby do „celostní výchovy a vzdělávání mládeže naší země“³¹ byly zahrnuty všechny německé mládežnické svazy Československa. Pod dojmem žatecké turnerské slavnosti v roce 1933 skutečně začaly své příslušníky do mládežnických oddílů DTV převádět německonacionální a „völkisch“ mládežnické organizace, čímž si lze také vysvětlit, proč ve statistice DTV nastal roku 1933 sukcesivní nárůst počtu mladých turnerů. Započala geneze „sudetoněmecké národní mládeže“ (sudetendeutsche Volksjugend), jejíž vznik byl oficiálně proklamován roku 1938.³²

Není tedy bez opodstatnění, aby následující text upřel svou pozornost primárně na léta 1919 až 1933/1934. Před tímto obdobím totiž mládež nebyla v turnerských svazech dostatečně zohledňována, jak mimo jiné dokládá označování chlapecké mládeže pojmem „chovanci“. Po roce 1933/1934 zase „turnerská mládež“ procházela výraznými strukturálními a organizačními proměnami, jež se opět promítly do jejího pojmenování – namísto „Turnerjugend“ se mluvilo o „Jungturner“, „Hitlerjugend“ či „Volksjugend“. Ačkoli bude v dalších částech kapitoly hlavním objektem analýzy „turnerská mládež“ z DT, DTB 1919 a DTV, musí se pozornost příležitostně upřít rovněž na mladší a starší ročníky mládeže. V turnerských spolcích totiž byli žáci, „turnerská mládež“ mezi 14. až 17. rokem a „starší“ mládež do 21 let často v úzkém kontaktu. Nadto se úvahy mládežnických funkcionářů o světonázoru a indoktrinaci mladší generace většinou nevztahovaly pouze na skupinu čtrnácti- až sedmnáctiletých cvičenců, nýbrž obecně na všechny, kdo nedosahovali věku řádných členů.

7.2 Světonázor turnerské mládeže

Ústřední část druhé kapitoly předkládané práce byla zaměřená na systematizaci a osvětlení jednotlivých idejí turnerského „völkisch“ světonázoru. V centru započaté podkapitoly stojí otázka, v čem byl oficiální světonázor turnerské mládeže totožný se světonázorem určeným pro dospělé turnery a v čem se naopak oba myšlenkové komplexy odlišovaly. Ukáže se, že turnerské mládeži byly vštěpovány poněkud jiné ideje než dospělým. Detailně bude prozkoumáno, odkud tyto myšlenky pocházely a zda vykonávaly vliv i na proměny světonázoru starších turnerů. Závěrečná pasáž podkapitoly se bude věnovat otázce, kdo oficiální mládežnický světonázor konstruoval.

Na úvod je však nutné určit prameny, pomocí nichž lze mládežnický světonázor rekonstruovat. Podobně jako pro dospělé turnery existovaly též pro turnerskou mládež „osvětové“ publikace, které v kompaktní formě prezentovaly soubor světonázorově nejpodstatnějších faktů a náhledů. V druhé kapitole byly tyto tiskoviny rozděleny na programatické a manifestační spisy, na publikace zvané v originálním znění jako „Handbuch“ a na příručky pro přípravu ke zkouškám z „völkisch“ znalostí. Posledně jmenovaný typ brožur byl v DTB 1919 a v DTV vydáván také ve variantách pro mládež, neboť „völkisch“ znalosti zde musely být při závodech prokazovány nejen dospělými, ale také

³⁰ Konrad Henlein, Grundsätze über unsere Erziehung und Führung, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 9, 1928, 9, s. 117–120, zde především s. 117–118.

³¹ Konrad Henlein, Die Erziehung unserer Mannesjugend, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 13, 1932, 11, s. 163–165, zde s. 165.

³² Berthold, Die sudetendeutsche Jugendbewegung (jako pozn. 5), s. 57, 59, 61–65, 78.

dospívajícími turnery.³³ S příručkami určenými dospělým turnerům vykazovaly mládežnické příručky mnohé podobnosti v autorství, stylu a struktuře – měly totiž také většinou formu odpovědi na otázky a jejich autoři Karl Binder,³⁴ Franz Scholz,³⁵ Adolf Michel³⁶ nebo Uto von Melzer³⁷ byli významnými svazovými funkcionáři. Kromě příruček adresovaných mládeži celého svazu byly produkovány i brožury, jejichž čtenářstvo se zřejmě omezovalo především jen na spolek, okrsek, župu či kraj.³⁸ Ani v tomto aspektu se mládežnické příručky příliš nelišily od stejného typu publikací pro dospělé.

V říšskoněmeckém DT mládežnické příručky pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí neexistovaly, protože se zde turnerská mládež světónázorové examinaci nemusela podrobovat. Místo toho zde ale byly uveřejněny dva významné programatické a manifestační spisy, pod nimiž byl podepsán Edmund Neuendorff. Roku 1923 vydal knihu *Jugendturnspiegel*,³⁹ skutečné paradigmatické dílo,⁴⁰ které mělo konstituovat novou identitu turnerské mládeže.⁴¹ Kniha se dočkala ještě dalších dvou vydání a bez pozitivní odezvy nezůstala ani v DTV.⁴² V roce 1928 se turnerské mládeži do rukou dostala nová Neuendorffova publikace, nazvaná tentokrát *Turnvater Jahn*.⁴³ Nebyla to ale běžná biografie o Friedrichu Ludwigu Jahnovi. I tato publikace totiž navzdory svému námětu a způsobu zpracování nepostrádala rysy programatického a manifestačního textu.

Mezi knihami, jež turnerské mládeži zprostředkovávaly kanonický celek světónázorových idejí, nebyly zastoupeny tiskoviny zvané „Handbuch“. Není to jediný rozdíl mezi „osvětovou“ literaturou pro dospělé turnery a souborem „osvětových“ děl pro mládež. Nepřehlédnutelně působí především skromný rozsah mládežnických brožur v poměru k brožurám vydávaným pro dospělé čtenáře. Kdyby tiskoviny od Bindera, Scholze, Michela a

---

³³ 1. Tagung der Dietwarte des Gaus Südmähren, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 1, 1920, 8, s. 88–89, zde s. 89; [Friedrich Rudolf] Zenker / Dollinger, *Vom Bundesdietausschusse*, in: *Bundesturnzeitung* 4, 1923, 11, s. 135–137, zde s. 136.

³⁴ Karl Binder stál za vznikem publikace *Völkisches Merkblatt für deutsche Jungen und Mädchen*, zmíněné blíže ve třetí kapitole této práce.

³⁵ Franz Scholz (Hrsg.), *Fragen aus dem Deutschen Volkstum. Völkisches Wissen für die Jugend im Deutschen Turnerbunde*. 2. Auflage, Wien 1929. Rok prvního vydání se nepodařilo vypátrat.

³⁶ Michelova knížka *Wissenswertes für Neueintretende der Vereine des Deutschen Turnerbundes* byla analyzována společně s ostatními „osvětovými“ příručkami pro dospělé turnery v druhé kapitole. Určena byla pro nováčky všech oddělení, tedy i těch mládežnických. *Wiener Turngau des Deutschen Turnerbundes* (Hrsg.), *Wissenswertes für Neueintretende der Vereine des Deutschen Turnerbundes*. Nach einem Entwurfe von Adolf Michel, Wien 1927, s. 2.

³⁷ Roku 1923 sepsal Uto von Melzer příručku *Deutschlandbüchlein für die Jugend des Deutschen Turnerbundes* (1919). Třetí kapitola tuto publikaci představila v souvislosti s pomůckami pro „dietwarty“.

³⁸ R., *Leitfaden für allgemein völkische und turnerisch-völkische Fragen*, in: *Bundesturnzeitung* 2, 1921, 6, s. 53; *Wiener Turngau des Deutschen Turnerbundes* (Hrsg.), *Wissenswertes* (jako pozn. 36), s. 2; [Adolf] Michel, *Turnerjugend des Salzburger Turnvereins*, in: *Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg*. *Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes* (1919). *Beilage 5 des 7. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“* vom 11. Hornung 1926, s. 22–24, zde s. 23; Adolf Michel, *Dietarbeit in den Zöglingsabteilungen*, in: *Der Dietwart*. *Beilage der „Bundesturnzeitung“* vom 21. Mai 1926, s. 20; Fritz Berka, *Bericht des Gaudietwartes für das Jahr 1928*, in: *Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“* (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. *Beilage 5 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“* vom 11. Hornung 1929, s. 28.

³⁹ Edmund Neuendorff, *Jugendturnspiegel*. *Ein Lebensbuch für jugendliche Turner und Turnerinnen in der Deutschen Turnerschaft*, Berlin 1923.

⁴⁰ [Oskar] Berger, „*Jugendturnspiegel*“, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 67, 1922, 50, s. 500; Edmund Neuendorff, *An die Kreisjugendwarte und an alle Jugendlichen der Deutschen Turnerschaft*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 68, 1923, 18, s. 169.

⁴¹ Otto Brüning, *Jugendturnspiegel*, in: *Deutsche Jugendturnzeitung* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 2, 1923, 5, s. 9–10, zde s. 9.

⁴² Např. Dr. B., *Turnen und Jugendbewegung*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 20, s. 242–243, zde s. 243; Bd., *Jugendturnerspiegel*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 3, s. 43.

⁴³ Edmund Neuendorff, *Turnvater Jahn*. *Sein Leben und Werk*, Jena 1928.

Melzera byly svázány do jedné publikace, stále by to nevydalo kupříkladu ani na polovinu příručky *Deutsche Volkskunde* z DTV. Pouze programatické a manifestační spisy *Jugendturnspiegel* a *Turnvater Jahn* od Edmunda Neuendorffa vypadají jako skutečná kniha a ne jako malý, tenký sešit v měkkých deskách.

Při rekonstrukci světonázoru turnerské mládeže není tedy možné vycházet jen z „osvětových“ publikací, ale zohlednit se musí také další prameny. Z nich mají největší význam svazové mládežnické noviny. Zdá se totiž, že periodika, která byla ve svazech DTB 1919, DTV a DT vydávána pro turnerský dorost, z velké části přebírala funkci „osvětových“ brožur. Jedno číslo novin říšskoněmecké turnerské mládeže z roku 1929 bylo svou úpravou a obsahem dokonce natolik jedinečné, že v něm byl spatřován „jistým způsobem malý katechismus mladého života v Německém turnerstvu“.⁴⁴ O rok později přišel výkonný redaktor onoho periodika Thilo Scheller na nápad, že by se nejvýznamnější články uplynulých ročníků⁴⁵ mohly shrnout do samostatného sborníku. Vznikla tak publikace *Das Buch der Turnerjugend*, jež měla čtenáře podnítit, aby se z celého srdce přihlásil k „životnímu postoji mladého člověka, který v turnerstvu spatřuje pevný cíl a který je hoden k tomuto cíli kráčet“.⁴⁶

Jaké podoby tedy nabývá mládežnický světonázor sestavený za pomoci zmíněné „osvětové“ literatury a periodik? Svazový „dietwart“ DTB 1919 Friedrich Rudolf Zenker ještě v roce 1933 mínil, že světonázor mládeže musí spočívat na „vědomí o rase, jejích zákonitostech a jejích směrodatných hodnotách“, na „vědomí o národu a podmínkách jeho života“ a v neposlední řadě na vědomí „velkých souvislostí mezi věcmi“.⁴⁷ Vše bylo dle Zenkera stručně vysloveno triádou, kterou přesně čtvrtstoletí před tím deklaroval v periodiku DTB *Deutscher Turner-Hort* jako základ „völkisch“ světonázoru dospělých turnerů: „Rasová čistota – Národní jednota – Duchovní svoboda“.⁴⁸ V příručkách, které mládež v DTB 1919 a v DTV využívala pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí, lze ideje o „rasově čistém“, sjednoceném a duchovně „svobodném“ národu skutečně rozpoznat. Čtenářům bylo ozřejmáno, kdo je „árijského“, potažmo „germánského“ původu,⁴⁹ kde je německý národ ohrožován domnělými nepřáteli⁵⁰ a proč namísto křesťanského kříže uctívat starogermánský, údajně kultovní symbol ve tvaru hákového kříže.⁵¹ Světonázor, s nímž se mladší generace v DTB 1919 a v DTV měla ztotožnit, nebyl některými svými ideami daleko od světonázoru starší generace týchž svazů.

Mládežnický světonázor z DTB 1919 a DTV se příliš neodlišoval ani od světonázoru říšskoněmecké mládeže. Židé, Slované nebo příslušníci „středozemní rasy“ sice nebyli v textech pro mládež DT nikdy definováni a odsuzováni na základě „typických“ fyziologických znaků, na druhou stranu si dospívající turneři měli uvědomit nutnost péče o vlastní „rasu“ pro budoucnost německého, krevně pospolitého národa.⁵²

⁴⁴ Der kleine Katechismus der Turnerjugend, in: Deutsche Turn-Zeitung 74, 1929, 36, s. 704.

⁴⁵ Ne všechny články sborníku však byly dříve v periodiku otištěny.

⁴⁶ Thilo Scheller (Hrsg.), *Das Buch der Turnerjugend*, (Jungtum Buchgemeinschaft, Bd. 1) Celle 1930, s. 7.

⁴⁷ [Friedrich Rudolf] Zenker, *Zur Gestaltung der Leibesübungen. Eine Denkschrift des Bundesdietwartes Zenker*, in: *Bundesturnzeitung* 14, 1933, 13, s. 169–171, zde s. 170.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Scholz (Hrsg.), *Fragen* (jako pozn. 35), s. 3.

⁵⁰ Uto von Melzer, *Deutschlandbüchlein für die Jugend des Deutschen Turnerbundes* (1919), Wien 1923, s. 3–4, 20.

⁵¹ *Turngau Süd-Mähren* (Hrsg.), *Völkisches Merkblatt für deutsche Jungen und Mädchen*. 2. Auflage, s. 1. 1920, s. 15.

⁵² Bernhard André, *Treugelöbnis der Turnerjugend*, in: *Turnerjugend* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 7, 1925, 11, s. 170–171; *Turnerjugend* 11, 1929, 15/16 = *Festschrift der Deutschen Turnerjugend zum 4. Jugendtreffen der Deutschen Turnerschaft am 3. und 4. Ernting 1929 in Wunsiedel*, s. 6; Herbert Buck, *Rassenhygiene*, in: Thilo Scheller (Hrsg.), *Das Buch der Turnerjugend*, (Jungtum Buchgemeinschaft, Bd. 1) Celle 1930, s. 156–163.

V případě „národní jednoty“ jsou odchylky mezi oficiálním světonázorem turnerské mládeže v DT a jejich vrstevníků v DTB 1919 a DTV ještě menší. Exemplárně to dokládá Neuendorffovo vyprávění o Friedrichu Ludwigu Jahnovi v manifestační a programatické publikaci *Turnvater Jahn*. Neuendorff totiž Jahnovu biografii pojal jako příležitost k formulování zásadních myšlenek o jazykovém purismu, militarismu, „národním společenství“ a sjednoceném velkém Německu. Jednalo se o tytéž myšlenky, které byly v souvislosti s „národní jednotou“ jinými slovy vyjádřeny na stránkách „osvětové“ literatury pro mladší i starší turnery z rakouského a československého svazu. Určité paralely vykazují též ideje „duchovní svobody“ ve světonázoru mládeže DT a zbylých dvou svazů.

Tato zjištění vedou k závěru, že ve svazech DTB 1919 a DTV existovala v zásadních principech shoda mezi oficiálně propagovaným světonázorem, který si měli osvojit dospělí turneři, a oficiálně propagovaným světonázorem, který si měla osvojit turnerská mládež. Kromě toho je možné konstatovat mnoho podobností mezi myšlenkovými komplexy, jež byly fixovány v mládežnické „osvětové“ literatuře svazů DTB 1919, DTV a DT. Bylo by ale chybné soudit, že závazný světonázor mládeže uvedených tří svazů představoval jen jakousi kopii turnerského „völkisch“ světonázoru, který byl rekonstruován v druhé kapitole. Propagovaný mládežnický světonázor předně vůbec nedosahoval takové komplexity jako světonázor určený pro starší generaci. Zatímco „osvětové“ publikace pro dospělé se plnily složitými argumenty, v příručkách pro mládež bylo přistoupeno k extrémní simplifikaci, aby byl recipientům světonázor učiněn co nejsrozumitelnější. V hlavičce mládežnického periodika svazu DTB 1919 se dokonce roku 1925 jako oficiální motto objevila trojice⁵³ „Národ – Vlast – Povinnost“ (Volk – Vaterland – Pflicht).⁵⁴ V roce 1928 bylo heslo nahrazeno souslovím „Věrný – Upřímný – Německý“ (Treu – Wahr – Deutsch).⁵⁵ Zavedení těchto hesel do mládežnického periodika DTB 1919 dosvědčuje snahu nalézt pro mládež pochopitelnější světonázorový rámec, než jakým byla triáda „Rasová čistota – Národní jednota – Duchovní svoboda“.

Od světonázoru starších turnerů se však světonázor mládeže neodlišoval pouze tím, že byl jeho obsah s ohledem na kognitivní schopnosti cílové skupiny jednodušší, ale také tím, že byl jeho obsah částečně jiný. Například hesla „Národ – Vlast – Povinnost“ a „Věrný – Upřímný – Německý“ se tematicky nepřekrývala s heslem „Rasová čistota – Národní jednota – Duchovní svoboda“. Pod „národem“, „vlastí“ a „povinností“ se v prvním mládežnickém heslu rozumělo především povědomí o historii národa, o přírodních krásách rodné země a o „podřízenost[i] ve službách vlasti a zaměstnání“.⁵⁶ Pozdějším mottem „Věrný – Upřímný – Německý“ byly postihnuty vesměs tytéž oblasti.⁵⁷ Nápadné přitom je, že se v obou heslech žádná část explicitně nevztahovala k myšlenkám „rasy“. Proces simplifikace světonázoru mládeže byl tudíž doprovázen procesem jeho oklešťování. „Rasová čistota“, „národní jednota“ a „duchovní svoboda“ přestaly fungovat jako sourodý světonázorový celek. Těžiště mládežnického světonázoru se ve všech třech svazech jednoznačně přesunulo jen na některé části světonázoru dospělých. Akcentovány byly především myšlenky, které se v okruhu

⁵³ Rudolf B. Weitzer, Über die Jugendpflege und das Jugendtreffen des Turnerbundes. Ein Vortrag, gehalten in der Dietwartetagung des Kreises 2 am 11. Nebelmond 1923 zu Bruck a. d. Mur und teilweise im Dietwartelehrgang des Wiener Turngaues, in: Bundesturnzeitung 5, 1924, 6, s. 76–79, zde s. 76.

⁵⁴ Jugendturnzeitung. Beilage 2 des 6. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Hornung 1925, s. 9. Číslo z ledna roku 1925 bylo asi chybně opatřeno heslem „Národ – Vlast – Právo“ (Volk – Vaterland – Recht): Jugendturnzeitung. Beilage 1 des 6. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Eismond 1925, s. 1.

⁵⁵ Jugend-Turnzeitung 6, 1928, 1, s. 1.

⁵⁶ [Karl] Auswald / [Rudolf B.] Weitzer, Kreisdietwartetagung. Verhandlungsschrift über die Dietwartetagung des Kreises Steiermark-Kärnten am 11. Nebelmond 1923 in Bruck a. d. Mur, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 22 des 4. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Julmond 1923, s. 101–103, zde s. 102.

⁵⁷ Dankward, Treu – Wahr – Deutsch!, in: Jugend-Turnzeitung 6, 1928, 3, s. 18.

„národní jednoty“ týkaly „obnovy národa“ a ideální podoby Německa. Vedle nich byl důraz položen také na zásady „pravého“ německého životního postoje z okruhu „duchovní svobody“.

Hlavní novum oficiálního mládežnického světonázoru spočívalo v tom, že zmíněné myšlenky o „obnově národa“, ideální podobě Německa a „pravém“ německém životním postoji byly poměrně brzy výrazně rozšířeny o nové ideje. Výsledkem „obnovy národa“ již nemělo být jen svorné „národní společenství“, nýbrž uniformní, semknutá skupina následovníků (Gefolgschaft). Německo nemělo být spravováno jen autoritativně, nýbrž na jeho špici měl stanout vůdce (Führer), jehož vůli by následovníci bez odmluv vykonávali. A „pravý“ německý životní postoj neměl být vyjádřen jen distancováním od „židovského mamonu“, nýbrž také přijetím vlastností, které byly považovány za typicky vojenské (například odříkavost, sebezapření, výdrž, obětavost, poslušnost). V následujících odstavcích bude podrobněji analyzován průnik nových idejí do mládežnického světonázoru a jejich možný vliv na pozdější změny v oficiálním světonázoru dospělých turnerů.

Myšlenky o vůdcovství a následovnictví se do světonázoru mladší turnerská generace dostaly z německého hnutí mládeže (Jugendbewegung), lépe řečeno z těch jeho segmentů, jež navazovaly na duchovní odkaz prvotní mládežnické organizace „Wandervogel“. ⁵⁸ Již v raných wandervogelských skupinách je patrné dělení členů na vůdce a následovníky. ⁵⁹ Tento princip byl uplatňován i v dalších nově zakládaných mládežnických organizacích a jeho praktikování se ještě utužilo po první světové válce, kdy se začal vžívat termín „svazová mládež“ (bündische Jugend). Chlapci a děvčata se totiž v meziválečném období sdružovali do pevněji organizovaných a autoritativně řízených svazů, jakými byli třeba němečtí skauti, svaz „Adler und Falken“ (Orli a Sokolové) či „Sudetendeutscher Wandervogel“ (Sudetoněmecký Wandervogel). ⁶⁰

Turnerská mládež nebyla proti těmto tendencím imunní. Ve vokabuláři jejích „osvětových“ spisů se hned zkraje 20. let 20. století začíná objevovat pojem „vůdce“ (Führer) a „vůdcovství“ (Führertum) jako projev afinity k autoritativní formě řízení svazu i národa. Všeobecně vzniká dojem, jako by v oddílech turnerské mládeže byla nejdříve formována pouze idea silného jedince v čele skupiny a teprve poté rovněž idea sevřeného útvaru oddaných, podřízených následovníků. ⁶¹ V DTV se však názor, že by se mládež jako jednotlivý celek měla dobrovolně poddat „svému zvolenému regimentu“, ⁶² prosazoval poměrně brzy.

---

⁵⁸ Wandervogel, jenž v překladu znamená „stěhovavý pták“, ale jehož název bývá v českých textech ponecháván v německém znění, svými počátky sahá do poloviny 90. let 19. století, kdy se gymnazisté z dnešní berlínské čtvrti Steglitz začali společně vydávat na vandry. Roku 1901 obdrželo společenství své stanovy i název a stalo se vzorem pro další vandrující spolky mládeže. Günter Köhler, *Der Steglitzer Wandervogel 1896–1914*, in: Gerhard Ille / Günter Köhler (Hrsg.), *Der Wandervogel. Es begann in Steglitz*, Berlin 1987, s. 54–85; Günter Köhler, *Darstellung und Charakterisierung der Entwicklung des Wandervogel bis zum Ersten Weltkrieg*, in: Gerhard Ille / Günter Köhler (Hrsg.), *Der Wandervogel. Es begann in Steglitz*, Berlin 1987, s. 86–98; Tomáš Jelínek, *Německé „hnutí mládeže“ v Čechách*, in: Marek Waic (vyd.), *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*, Praha 2008, s. 171–208, zde s. 174–176; Uwe Puschner, *Der Erste Freideutsche Jugendtag auf dem Hohen Meißner am 11. Oktober 1913*, in: Philippe Alexander / Reiner Marcowitz (Hrsg.), *Deutschland im Jahre 1913: Erinnerungs- und Vorkriegskultur*, Nancy 2013, s. 139–155, zde s. 141.

⁵⁹ Köhler, *Der Steglitzer Wandervogel* (jako pozn. 58), s. 59, 64, 78, 80.

⁶⁰ *Neudeutsche Pfadfinderbewegung*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 64, 1919, 39, s. 438; Berthold, *Die sudetendeutsche Jugendbewegung* (jako pozn. 5), s. 13–14, 106, 122; Michal Burian, *Sudetoněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918 až 1938*, Praha 2012, s. 164–167, 179–191.

⁶¹ Například kapitola *Führertum* Neuendorffova spisu *Jugendturnspiegel* se týká pouze vůdce mládeže, o vedených ale není řečeno nic. Neuendorff, *Jugendturnspiegel* (jako pozn. 39), s. 93–98.

⁶² L. Aschoff, *Deutsche Turnerjugend und Deutsches Volkstum*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 2, s. 17.

Vysloven byl například již v jednom článku svazového periodika z roku 1923. Úvahy o vůdcovství a následovnictví byly tedy v prostředí turnerské mládeže dlouhodobě přítomné a lze předpokládat, že se později staly Konradu Henleinovi jedním z pramenů inspirace pro formulování zásad, které se v DTV od konce 20. let 20. století prolínaly s komplexem světonázorových idejí určených pro dospělé turnery.

V porovnání s mládeží z DTV byla mládež z říšskoněmeckého DT s myšlenkami o vůdcovství a následovnictví konfrontována o něco později. Ideové podněty zde nevycházely jen z hnutí mládeže, ale také od „Blut-und-Boden“-idealisty a šéfredaktora plátku *Der Sudetendeutsche Bund*⁶³ Ernsta Leibla. Thilo Scheller, vydavatel svazových mládežnických novin a sborníku *Das Buch der Turnerjugend*, totiž v závěru 20. let 20. století šířil mezi mládeží svazu DT Leiblovu koncepci takzvaného zástupu (Schar). Zástup byl podle Leibla uzavřený, vlastní symbolikou, zákonitostmi a posláním definované společenství, do něhož muže vhání archetypální pud po členství v jednotné pospolitosti. Leibl zástupu přisoudil průkopnický úděl v reformě tradičního měšťanského společenského zřízení, založeného na „nemocném“ systému spolku. „Spolek sedí, zástup pochoduje. Spolek mluví, zástup jedná“, vysvětloval Leibl kategoricky.⁶⁴ V periodiku říšskoněmecké turnerské mládeže se článek s názvem *Schar* objevil prvně roku 1928.⁶⁵ O celé koncepci však Schellerovým přičiněním bylo diskutováno s největší pravděpodobností již o rok dříve.⁶⁶ Schellerovi idea zástupu coby elitního předvoje⁶⁷ učarovala tak mocně, že nakonec jako *Schar* pojmenoval noviny pro vyspělou turnerskou mládež a mnoho Leiblových příspěvků uveřejnil ve sborníku *Das Buch der Turnerjugend*. Z podnětu Edmunda Neuendorffa, s nímž Thilo Scheller úzce spolupracoval, se roku 1933 vůdcovský princip nakonec dostal do stanov DT.

Ve stejnou dobu jako v DT expandovala idea vůdcovství a následovnictví také v oddílech turnerské mládeže rakouského svazu DTB 1919. Nejvíce se o to evidentně zasloužil svazový vedoucí Ernst Kollenz se svými dvěma blízkými kolegy Adolfem Michelem a Alexandrem Wippem.⁶⁸ Svazový „dietwart“ Friedrich Rudolf Zenker se později velmi uznale vyjádřil o nových zásadách, k nimž svazovou mládež přiváděli „Kollenz, Michel a ostatní vedoucí mládeže“.⁶⁹ Naprosto shodně jako Ernst Leibl se totiž Zenker domníval, že „vůdce a následovníci krácejí, předseda a správce odpočívají“.⁷⁰ Principy uplatňované v mládežnických oddílech chválil Zenker příznačně roku 1932 na svazovém sněmu, jenž turnerskou radu DTB 1919 zplnomocnil k reorganizaci svazu právě na bázi vůdcovství a následovnictví.⁷¹ Podobně jako v DTV a DT měly tudíž také v DTB 1919 mládežnické oddíly se svým světonázorem nemalý vliv na etablování vůdcovského principu ve světonázoru dospělých turnerů.

Současně s rozmachem nových idejí, jež se vztahovaly k „národní jednotě“, zaznamenával světonázor mládeže jisté změny také v rámci „duchovní svobody“. Zde

⁶³ *Der Sudetendeutsche Bund. Kritische Blätter für Volkstum, Kultur und Wirtschaft. Zeitschrift der Böhmerland-Bewegung* 5, 1922, 1, nepaginovaná úvodní stránka.

⁶⁴ Ernst Leibl, *Die Schar als Gestalt und Wille*, in: Thilo Scheller (Hrsg.), *Das Buch der Turnerjugend*, (Jungtum Buchgemeinschaft, Bd. 1) Celle 1930, s. 77–80, zde s. 79.

⁶⁵ *Der Spieß, Die Schar*, in: *Turnerjugend* 10, 1928, 17, s. 261.

⁶⁶ *Wachdienst*, in: *Turnerjugend* 9, 1927, 14, s. 234–235, zde s. 235.

⁶⁷ *Der Spieß, Die Schar* (jako pozn. 65).

⁶⁸ Alexander Wippel, *Zur Jugendbewegung*, in: *Bundesturnzeitung* 9, 1928, 7, s. 93; Rudolf Lengauer / Ernst Kollenz, *Tagung der Kreis- und Gaujugenddietwarte*, in: *Bundesturnzeitung* 9, 1928, 13, s. 182–183, zde s. 182; Adolf Michel, *Jugendwehrrüge*, in: *Bundesturnzeitung* 9, 1928, 35, s. 538–539.

⁶⁹ *Dritter ordentlicher Bundesturntag in Wien. Berichte des Bundesturnrates und der Bundesfachwarte*, in: *Bundesturnzeitung* 13, 1932, 20, s. 269–271, zde s. 270.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ *Dritter ordentlicher Bundesturntag in Wien am 16. Mai 1932 in großem Sitzungssaale der Kammer für Handel, Gewerbe und Industrie*, in: *Bundesturnzeitung* 13, 1932, 17, s. 223–226, zde s. 224.

docházelo k rozvoji představ o „ideálním“ životním postoji založeném na romantizovaných vojáckých ctnostech. Vandrovní mládežnické svazy a jejich úvahy o návratu k přírodě, abstinenci a kázni zajisté poskytovaly v tomto ohledu četné podněty,⁷² inspirace mohla ale vycházet i z různých branných svazů.⁷³ „Kázeň a pořádek“⁷⁴ se velmi brzy staly zejména v rakouském a československém turnerském svazu vyžadovaným základem mládežnického charakteru.⁷⁵ Pro funkcionáře z DTB 1919 a DTV, kteří se ve druhé polovině 20. let 20. století snažili turnery přivést k vojáckému charakteru,⁷⁶ mohly být tedy myšlenky z okruhu turnerské mládeže v mnoha ohledech podnětné.

Do světonázoru mládeže v DT pronikaly ideje o vojácky založeném životním postoji od roku 1928 v důsledku šíření myšlenek o zástupu. Zástup totiž podle svazového periodika mládeže nebylo možné chápat ani jako skupinu, ani jako hordu, družstvo, okruh, oddíl či spolek, nýbrž cosi jako „rotu“.⁷⁷ Slovo „zástup“ mělo turnerské mládeži asociovat podřízenost, nespoutanou sílu a boj.⁷⁸ Kdo patřil k zástupu, stal se zkrátka bojovníkem a jako bojovník se musel též chovat. V jednom článku mládežnického periodika z roku 1929 byla turnerská mládež již srovnána s úderným oddílem (Sturmtrupp) – pravda, jednalo se sice o úderný oddíl v potírání alkoholu, kuřiva a kulturního braku,⁷⁹ leč i v DT se „pravý“ mládežnický životní postoj stále více militarizoval, zvláště měla-li si říšskoněmecká mládež na počátku 30. let uvědomit, že vůle k brannosti tvoří nedělitelnou jednotu turnerství.⁸⁰ Nemůže udivit, že to byli roku 1933 právě vedoucí mládeže, komu bylo v DT svěřeno organizování brannosti v turnerských spolcích.⁸¹ Tím vedoucí přebírali zodpovědnost i za šíření idejí, které souvisely s vojáckým charakterem a které byly do té doby součástí mládežnického světonázoru.

Zjednodušování a upozadřování některých myšlenek, stejně jako brzké rozvíjení světonázorových okruhů „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ o ideje vůdcovství, následovnictví a vojáckého charakteru jsou základní aspekty, které oficiální světonázor turnerské mládeže činily jiným v porovnání se světonázorem dospělých turnerů. V DT se však oba dva typy světonázorů nelišily pouze těmito obsahovými stránkami, ale také propojením mládežnického světonázoru s politickou profilací a angažovaností. Prvním krokem k tomuto sloučení bylo takzvané „Špandavské vyznání“ (Spandauer Bekenntnis) krajských vedoucích turnerské mládeže z roku 1927.

V návaznosti na závěry dřívějších jednání⁸² formulovali roku 1927 mládežničtí předáci svazu DT na svém setkání ve Špandavě lapidární prohlášení, v němž se zasazovali o vše, co

⁷² Otto Brüning, *Turnerjugend*, (Deutsche Jugend, Bd. 2) Hamburg 1922, s. 22–23, 56–58.

⁷³ Die Zerrissenheit der nationalen und völkischen Bewegung, in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 1 des 8. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Eismond 1927, s. 2–3, zde s. 2; Schmidl, *Der Deutsche Turnerbund* (jako pozn. 7), s. 124–126.

⁷⁴ Hans Notz, *Ansprache*, gehalten anlässlich der Angelobung von Jugendlichen des Turnvereins Korneuburg, in: *Jugend-Turnzeitung*. Beilage 14 des 4. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 15. Heumond 1923, s. 61–62, zde s. 61; Paul Geißler, *Nachklänge zum Bundesjugendtreffen in Graz*, in: *Bundesturnzeitung* 4, 1923, 18, s. 227–230, zde s. 227–228.

⁷⁵ Aschoff, *Deutsche Turnerjugend* (jako pozn. 62).

⁷⁶ Např. Henlein, *Grundsätze* (jako pozn. 30), s. 117–118.

⁷⁷ *Der Spieß, Die Schar* (jako pozn. 65).

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ *Turnerjugend* 11, 1929, 15/16, s. 16.

⁸⁰ Sitzung des Jugendausschusses der Deutschen Turnerschaft am 19./20. September 1931 in Kassel, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 76, 1931, 44, s. 1130–1131, zde s. 1130.

⁸¹ Edmund Neuendorff, *Osterbotschaft*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 78, 1933, 16, s. 289–290, zde s. 289.

⁸² Walter Schulze, *Führerthing*, in: *Turnerjugend* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 8, 1926, 9, s. 120–124, zde s. 123–124; Gerd Steins, *Das Spandauer Bekenntnis*, in: Lorenz Peiffer (Hrsg.), *Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend*, Essen 1992, s. 107–108, zde s. 107.

vytvoří „prostorové, časové a hospodářské podmínky pro všeobecně zdravý životní rozvoj“.⁸³ Konkrétně bylo podle nich nutné podporovat rozumné řešení bytové a pozemkové otázky, zakládání mládežnických ubytoven, svěcení neděle a významných svátků, omezení omamných látek či boj proti uměleckému „braku“. Edmund Neuendorff, spiritus rector Špandavského vyznání, spatřoval pro sepsání textu pádné důvody. V Německu je prý „vše nahlíženo a posuzováno stranickým hlediskem“, leč DT, úzkostlivě lpící na svých starých zásadách o nevměšování se do politiky, není „ani teplé, ani studené, my patříme k vlažným (...), stali jsme se bezbarvými a bojíme se říci jednoznačné ano či ne“.⁸⁴ Apolitický postoj DT byl Neuendorffovým okruhem nazírán jako přežitek, který v rozporu s vlasteneckými intencemi Friedricha Ludwiga Jahna zabraňuje aktivně se podílet na utváření nové doby.⁸⁵ Neuendorff věřil, že Špandavským vyznáním tlumočí názor veškeré turnerské mládeže, jež se o politiku údajně velice zajímala⁸⁶ a od svazového vedení vyžadovala potřebnou politickou orientaci.⁸⁷ Prohlášení ze Špandavy bylo vedoucími pozvolna interpretováno téměř jako posvátný text,⁸⁸ jímž se turnerská mládež DT symbolicky přihlásila k „politické[mu] vyznání a vůl[i]“.⁸⁹

Ohlas Špandavského vyznání zasahoval až do DTV a zajisté pronikl i do DTB 1919, třebaže svazové periodikum *Bundesturnzeitung* se k této záležitosti nevyjadřovalo. V rakouském svazu bylo na text říšskoněmeckých vedoucích asi nahlíženo stejně jako v DTV, jehož noviny obsah vyznání nepovažovaly za nic nového – „neslyšíme [z myšlenek vedoucích mládeže] znít cíle naší výchovně-vzdělávací práce“?⁹⁰ V DTV a DTB 1919 žádná obdoba Špandavského vyznání nebyla zapotřebí, protože tyto svazy vzhledem k politické a národnostní situaci v Rakousku, respektive Československu již dříve světonázor dospělých i mladých turnerů neustále spojovaly s aktuální společensko-politickou problematikou. Stačí otevřít Melzerovu mládežnickou „osvětovou“ příručku, jejíž první stránky přinášejí odpovědi na otázky, co se děje v Porúří, zda se ještě někde Němcům vede tak špatně a má-li to tak zůstat.⁹¹ Ve všech třech svazech si tedy turnerská mládež měla rozvíjet znalosti, náhledy a přesvědčení, které by jí umožnily nejen „správně“ pochopit současné národnostní, ekonomické a sociální problémy, ale také aktivně participovat na jejich politickém či vojenském řešení. Rozdíl spočíval pouze v tom, že světonázor mládeže z Rakouska a československého pohraničí byl s politikou provazován automaticky a za souhlasu vrchních svazových funkcionářů, zatímco v DT se vazba mezi mládežnickým světonázorem a politickou profilací musela náročně prosazovat.

⁸³ Thilo Scheller / Edmund Neuendorff, Tagung der Kreis-Jugendwarte, in: Deutsche Turn-Zeitung 72, 1927, 21, s. 327–328, zde s. 327.

⁸⁴ Edmund Neuendorff, Unsere Jugendführer sind auf dem rechten Wege!, in: Deutsche Turn-Zeitung 72, 1927, 24, s. 400–402, zde s. 401.

⁸⁵ Edmund Neuendorff, 1860–1930, in: Deutsche Turn-Zeitung 75, 1930, 26, s. 551–552, 554–555, zde s. 552; Edmund Neuendorff, Tagung der Kreisjugendwarte der Deutschen Turnerschaft am 11. und 12. Oktober 1930 in Annweiler, in: Deutsche Turn-Zeitung 75, 1930, 43, s. 937, 939, zde s. 939.

⁸⁶ Lisa Scheller / Harald Eimermacher / Gisela Bentz (Hrsg.), Bewegung. Entwicklungen in der Turnerjugend 1921–1934 und 1947–1962, Celle 1984, s. 24.

⁸⁷ Edmund Neuendorff, Vom Schuster und seinem Leisten, in: Deutsche Turn-Zeitung, 72, 1927, 34, s. 590–592, zde s. 591.

⁸⁸ Ve výrazné grafické úpravě se text vyznání objevil např. v periodiku Turnerjugend 9, 1927, 13, s. 219. O dva roky později tvořil slavnostní úvod ke „Katechismu mladého života v Německém turnerstvu“, jak bylo nazváno 15./16. číslo téhož periodika: Turnerjugend 11, 1929, 15/16, s. 3. V některých mládežnických klubovnách bylo „velké a kvalitně vytištěné“ vyznání pověšeno na zdi: Jakob Weber, Von unserer Ausstellung „Schaffende Hände in der Pfälzer Turnerjugend“, in: Turnerjugend 11, 1929, 6, s. 98–100, zde s. 99.

⁸⁹ Willy Wagner, Das Buch der Turnerjugend, in: Deutsche Turn-Zeitung 75, 1930, 46, s. 1000.

⁹⁰ Junger – alter – Geist in der Deutschen Turnerschaft, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 16, s. 257–258, zde s. 257.

⁹¹ Melzer, Deutschlandbüchlein (jako pozn. 50), s. 3–4.

Z předchozích odstavců, v nichž byla hledána obsahová specifika mládežnického světonázoru, jednoznačně vyplývá, že oficiální soubor názorů a postojů turnerské mládeže byl velmi pestrým ideovým konglomerátem. Mísilo se v něm turnerské „völkisch“ myšlenkové dědictví 19. století s myšlenkovými impulzy, které vycházely z mládežnických vandrovnických skupin, svazů mládeže, paramilitaristických svazů či spisů Ernsta Leibla. Na závěr je třeba ještě zodpovědět v úvodu podkapitoly položenou otázku, kdo světonázor ze všech těchto ideových částic napomáhal konstruovat, neboli do jaké míry lze vůbec mládežnický světonázor považovat za autonomní produkt turnerské mládeže.

Pravdou je, že mezi mládeží turnerských a jiných spolků existovaly četné personální konexe, které umožňovaly přesun myšlenek z jednoho prostředí do druhého.⁹² Díky tomu si dospívající turneři sami a nezávisle na dospělých mohli začít utvářet svůj vlastní světonázor s výše charakterizovanými novými ideovými prvky. Mnohem větší vliv na transfer myšlenek a formulování i šíření oficiálního mládežnického světonázoru měla ale skupina progresivních dospělých činovníků, které navzájem spojovala jednak účast v hnutí mládeže a ve válce, jednak snaha po ideových, společenských a politických změnách v turnerských svazech, potažmo celém německém národě. V mládeži turnerských svazů odhalili tito funkcionáři ideální instrument k realizaci svých cílů. Mládež byla proto vystavena tvrdému myšlenkovému paternalismu generačně vzdálenějších turnerů, kteří si z pozice znalejších a zkušenějších osobovali právo své svěřence poručnický chránit, učit a vést.⁹³ Aby se jimi utvářený světonázor dostal k co největšímu počtu mladých, byly nasazovány různé strategie, k nimž se řadily specifické aktivity předáků mládeže, krásná literatura pro mládež, mládežnická periodika a festivity. Každou z těchto strategií se bude zabývat jedna z následujících podkapitol.

Nejdříve je však smysluplné shrnout dosavadní poznatky. Pomocí programatických a manifestačních spisů, příruček pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí a periodik pro mládež byl v této podkapitole proveden pokus zrekonstruovat oficiální světonázor turnerské mládeže. Bylo zjištěno, že základ světonázoru spočíval na triádě „Rasová čistota – Národní jednota – Duchovní svoboda“. Ze všech tematických okruhů se do popředí ovšem dostávala zejména „národní jednota“ s „duchovní svobodou“. Vlivem rozličných podnětů, vycházejících například z hnutí mládeže, paramilitaristických svazů i dnes již méně známých aktérů typu Ernsta Leibla, se některé myšlenky „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ záhy prohlubovaly o představy vůdcovství, následovnictví a vojáckého charakteru. V DT se navíc světonázor mládeže oproti světonázoru dospělých úzce propojoval s aktuálními národně-politickými tématy. Díky svým některým inovativním idejím se mládežnický světonázor ve studovaných turnerských svazech zřejmě stal jedním ze zdrojů inspirace pro změny, ke kterým na přelomu 20. a 30. let 20. století docházelo ve světonázoru určeném pro dospělé turnery (synkreze idejí „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ s myšlenkami o vůdcovství, následovnictví a vojáckém charakteru). Hlavní zásluhu na konstruování mládežnického světonázoru v DTB 1919, DTV a DT ale neměla ani tak mládež sama, jako spíše skupina dospělých turnerů, kteří z turnerské mládeže hodlali

⁹² Rudolf Haider, *Wir und die Turnbewegung*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 13, s. 162.

⁹³ Rudolf B. Weitzer, *Völkische Jugendbildung*, in: *Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“* vom 1. Erntemond 1921, s. 16; Ernst Kollenz, *Jugendpflege oder Jugendbewegung. Zur Melker Tagung der Dv. Jugend Großdeutschlands*, 27. und 28. Erntemond 1921, in: *Bundesturnzeitung* 2, 1921, 23, s. 233–234, zde s. 234; [Nikolaus] Bernett / [Otto] Brüning / [Arthur] Roßburg / [Edmund] Neuendorff, *Sitzung des Jugendausschusses am 11. und 12. Februar in Hannover*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 67, 1922, 10, s. 99; Josef Truntschka / Otto Zettler, *Verhandlungsschrift aufgenommen über den 2. Ordentlichen Verbandsturntag am Sonntag, den 24. Erntemonds 1924*, in: Reichenberg, *Deutsche Turnhalle*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 19, s. 243–251, zde s. 245; Max Wustmann, *Jugendbewegung – Körperkultur – Volksgemeinschaft*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 70, 1925, 61, s. 533–534; Fritz Winter, *Der Jugendwart*, (Verwaltung eines Turnvereins, Heft 3) s. 1. 1921, s. 7.

učinit ideový předvoj svazu i národa a kteří za tímto účelem přistoupili k její systematické světonázorové indoktrinaci.

7.3 Vedoucí

Systematická, centrálně řízená a jednotná indoktrinace mládeže představovala pro funkcionáře turnerských svazů neznámou zemi. Chyběly zkušenosti, o které by se dalo opírat. Úkolů přitom bylo ohromné množství – bylo potřeba angažovat vhodné lidi, utvořit z nich fungující instituci, vymezit okruhy jejich činnosti a cílevědomě je profesionalizovat. Kapitola o vedoucích se bude všemi těmito aspekty blíže zabývat. Zprvu v ní bude popsáno, jak se vyvíjela funkce mládežnických činovníků a jak se proměňovaly nároky na jejich charakter. V následující části bude zkoumáno utváření a členění instituce vedoucích v rámci jednotlivých studovaných svazů. Jaké metody výchovy a vzdělávání vedoucí v mládežnických oddílech nasazovali, bude námětem předposlední pasáže této podkapitoly. V jejím závěru se pozornost zaměří na způsoby, kterými vedoucí získávali k výkonu svého úřadu potřebné vědomosti a dovednosti.

Funkce vedoucího mládeže vznikala ve třech fázích. První fáze započala na Hasenheide a trvala téměř sto let. Již Friedrich Ludwig Jahn ve svém díle *Die Deutsche Turnkunst* turnerskému učiteli velmi obecně radil, aby své cvičence zdokonaloval nejen ve fyzické kondici, ale také v mravech a názorech.⁹⁴ Jahn ale pro tuto indoktrinační činnost nenabízel žádné konkrétní metodické postupy a návody. Později je nikdo ani příliš nepotřeboval, neboť před první světovou válkou, jak vysvětlila úvodní podkapitola, se světonázor mládeže vytratil z centra pozornosti svazových turnerských rad. Předcvičitelé mládeže (Jugendvorturner) tak byli ve školících kurzech vedeni převážně k tomu, aby svěřenou mládež uměli naučit cvikům na hrazdě, bradlech, koni, koze či kruzích.⁹⁵ Pokud se mládež někde dočkala rovněž duševního ovlivňování, vděčila za to ojedinelým a improvizovaným akcím tradičních svazových institucí. V jednom berlínském spolku se o rozmanitý program mládeže staral třeba „nemalý počet vedoucích a pomocných sil, předcvičitelů, pokladníků atd.“⁹⁶ zatímco v DTB spadalo světonázorové formování mládeže do kompetence „dietwartů“,⁹⁷ kteří pro tuto činnost zřejmě využívali příležitostné rady ze svazových novin.⁹⁸

Když se po první světové válce v turnerských svazech navýšil zájem o mladé cvičence, panovalo nejdříve přesvědčení, že by se jejich výchova a vzdělávání měly ponechat v pravomoci starých úřadů. Kupříkladu Otto Brüning, blízký přítel a spolupracovník Edmunda Neuendorffa, vydal zkraje roku 1922 příručku o vedení oddílů mládeže v DT a zcela v tradičním smyslu v ní prosazoval, aby duší mládežnických družstev byl předcvičitel.⁹⁹ V DTB 1919 a DTV se při vymezování kompetencí vycházelo z odkazu předválečného DTB. Redakce novin *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* například roku 1920 otiskla článek, jehož autor nepochyboval, že z mládeže vyrostou německy smýšlející turneři jen tehdy, když

⁹⁴ Jahn / Eiselen, *Die Deutsche Turnkunst* (jako pozn. 10), s. 218.

⁹⁵ Wilhelm Auerbach, *Der Jugendvorturner. Eine Anleitung zur Ausbildung von Vorturnern für Jugendabteilungen*, Crefeld 1908, s. VII–XIV.

⁹⁶ Schröer, *Turnerische Jugendpflege* (jako pozn. 18), s. 13.

⁹⁷ Bestimmungen über das völkische Erziehungswesen im Deutschen Turnerbunde, in: *Deutscher Turner-Hort* 19, 1909, 21, s. 215–217, zde s. 217.

⁹⁸ Hermann Nägelsbach, *Zöglingsturnen*, in: *Deutscher Turner-Hort* 19, 1909, 22, s. 221–223.

⁹⁹ Brüning, *Turnerjugend* (jako pozn. 72), s. 35–37.

se jí budou věnovat „dietwarti“.¹⁰⁰ Tato zdaleka ne ojedinělá úvaha¹⁰¹ byla nakonec zanesena do směrnice, jež „dietwarta“ definovala jako „duchovní[ho] vůdce mladých turnerů ve spolku“.¹⁰² V rukou „dietwartů“ zůstal světonázorový rozvoj mládeže též ve spolicích rakouského svazu DTB 1919.¹⁰³

Netrvalo však dlouho a najevo začala vycházet neúnosnost takovýchto řešení. Předcvičitelé v DT totiž nemuseli být zároveň ideálními muži k prohlubování mládežnického světonázoru a „dietwarti“ v DTB 1919 a v DTV byly zase indoktrinací dospělých přetíženy natolik, že vychovávat a vzdělávat mládež bylo jednoduše nad jejich síly. Ukazovalo se jako nevyhnutelné zřídit nový úřad, jehož představitelé by se v oddílech mládeže cele a s odpovídajícím pedagogickým přístupem zaměřili výhradně na to, co vedle čistě turnerské činnosti také patřilo k domnělé podstatě německého turnerství – na „duchovní stránku, na společenský život“.¹⁰⁴ Koncem roku 1921 se tak ohlašovala druhá fáze ve vývoji funkce mládežnických funkcionářů. V DTB 1919, DTV i DT tehdy sílily hlasy, aby po boku náčelníků, kteří v mládežnických oddílech zajišťovali „správn[ou] tělesn[ou] výchovu“,¹⁰⁵ stanuli speciální činovníci pro světonázorovou práci s mládeží.¹⁰⁶

Nejčastěji se pro ně používalo titulu „Jugendwart“ – vedoucí mládeže, a to bez pochyby rovněž z toho důvodu, že koncovka „wart“ novou funkci alespoň sémanticky vřazovala mezi starší instituce náčelníka (Turnwart) a „dietwarta. Na prosazení neologismu měl asi největší podíl zapisovatel župy „Leipziger Schlachtfeldgau“ (Župa Lipského bojiště) Fritz Winter, který již roku 1921 vydal z podnětu řídicího grémia DT příručku nazvanou právě jako *Der Jugendwart*.¹⁰⁷ V DT se název nové funkce rychle uchytil. Paralelně existující termín „Jugendturnwart“ (náčelník mládežnického tělocviku) se podle všeho primárně vztahoval jednak na turnera, který v oddílech mládeže vedl tělocvik¹⁰⁸ (tím alternoval slovu „Turnwart“), jednak na vedoucího dětských oddílů¹⁰⁹ (tím zase pojmenovával funkci, pro niž se později vžilo označení „Kinderwart“/„Kinderturnwart“ čili vedoucí dětí / náčelník dětského tělocviku).¹¹⁰ Doloženy jsou ale i náběhy k synonymnímu použití slov „Jugendwart“ a „Jugendturnwart“.¹¹¹

---

¹⁰⁰ A. Weber, Der Dietwart. Gedanken zur Lösung der Aufgabe des Dietwartes, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 1, 1920, 4, s. 32–34, zde s. 33.

¹⁰¹ Např. Allgemeine Grundsätze und gemeinsame Richtlinien für die Tätigkeit der Dietwarte im Westböhmischem Turngau, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 1, 1920, 12, s. 126.

¹⁰² Allgemeine Grundsätze und Richtlinien für die völkische Erziehung in den Turnvereinen des „Deutschen Turnverbandes“ und für die Tätigkeit der Dietwarte, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 4, s. 25–27, zde s. 26.

¹⁰³ Weitzer, Völkische Jugendbildung (jako pozn. 93); Rudolf B. Weitzer, Kinderturnen, in: Bundesturnzeitung 3, 1922, 6, s. 41–42, zde s. 42.

¹⁰⁴ [Hermann] Ritter, Aufruf an die Jungen und Alten des XIII. Kreises!, in: Deutsche Jugendturnzeitung (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 5, 1923, 6, s. 47.

¹⁰⁵ K. Kohler, Zur Forderung der Jugendwarte, in: Deutsche Turn-Zeitung 69, 1924, 32, s. 426.

¹⁰⁶ Např. [Karl] Auswald / [Rudolf B.] Weitzer, Dietwartetagung, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 2 des 3. Jahrganges vom 15. Eismond 1922, s. 3–4, zde s. 3; Bernett / Brüning / Roßburg / Neuendorff, Sitzung (jako pozn. 93); Ludwig Protz / Adolf Seifert, Verhandlungsschrift über die Gaudietwarteversammlung anlässlich des Verbandsturnfestes in Komotau am Freitag, den 7. Heumonds 1922, 8 Uhr abends im Rathausssaale, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 3, 1922, 16, s. 173–174, zde s. 174.

¹⁰⁷ Winter, Der Jugendwart (jako pozn. 93).

¹⁰⁸ Junge, Jugendwart – Jugendturnwart – Turnwart für das Kinderturnen, in: Deutsche Turn-Zeitung 69, 1924, 19, s. 248.

¹⁰⁹ Brüning, Vom Lebensalter (jako pozn. 23), s. 131.

¹¹⁰ Např. A. Glathe, Zielbewußte Förderung des Kinderturnens, eine dringende Aufgabe für die Vereine, Gaue, Kreise und die Deutsche Turnerschaft, in: Deutsche Turn-Zeitung 70, 1925, 73, s. 629–631; Alex Gaul, Was hat die Kreiswarte-Tagung in Hannover dem Kinderturnen gebracht?, in: Deutsche Turn-Zeitung 72, 1927, 20, s. 311. Na některých místech DT byla do kompetencí vedoucího mládeže zahrnuta i péče o děti mladší 14 let.

Z DT se pojem „Jugendwart“ přenesl do československého DTV, v němž předseda Josef Truntschka již roku 1922 župní „dietwarty“ podněcoval k zakládání úřadů vedoucího mládeže.¹¹² V DTB 1919 zprvu dominoval pojem „Jugendturnwart“. Tento náčelník mládežnického tělocviku podle informací v pramenech vedl tělocvik mládeže a po boku mu sekundoval „dietwart“ nebo speciální „dietwart“ mládeže (Jugenddietwart), který mládež zasvěcoval do turnerského „völkisch“ světónázoru.¹¹³ Pro náčelníka mládežnického tělocviku se ale postupně vžíval termín „Jugendwart“, a to pravděpodobně z toho důvodu, že se někteří náčelníci „také (...) čin[ili] ve völkisch výchově a vzdělávání“.¹¹⁴ Zejména v prvních letech proto v DTB 1919 nebyla kompetenční hranice mezi funkcemi „Jugendturnwart“, „Jugendwart“ a „Jugenddietwart“ úplně zřetelná.¹¹⁵ Oproti pramenům z DT se ve studovaných materiálech z DTB 1919 a DTV nevyskytuje pojem „Kinderwart“/„Kinderturnwart“. Práci s dětmi mladšími 14 let zde tedy zajišťovali podle aktuálních personálních možností buď vedoucí mládeže nebo náčelníci mládežnického tělocviku, předcvičitelé mládeže, předcvičitelky mládeže či „dietwarty“ mládeže.¹¹⁶

Některé předcvičitelky asi přebíraly i roli vedoucího mládeže v čistě dívčích oddílech, ale k tomuto procesu, ani k tomu, jak by měla ideální představitelka funkce „Jugendwart“ vypadat, se nedochovaly žádné zprávy. Prototypem zprostředkovatele světónázoru v mládežnických oddílech byl totiž muž, ať už byl nazýván jako vedoucí mládeže, náčelník tělocviku mládeže nebo „dietwart“ mládeže. V očích těch, kdo v turnerském tisku diskutovali nad jeho posláním, měl vesměs stále stejné rysy. Očekávalo se, že to bude člověk, jenž „k mládeži pociťuje opravdovou lásku a přátelství“¹¹⁷ a jenž je ochoten s ní žít podle jejích zásad.¹¹⁸ Doporučováno bylo tudíž obsazovat post vedoucího empatickými turnery, kteří „ještě neztratil[i] vztah ke snům a ideálům mládeže.“¹¹⁹ Za vůbec nejlepší adepty byli

---

Robert Kohler, *Der Jugendwart im Turnverein*, in: Thilo Scheller (Hrsg.), *Das Buch der Turnerjugend*, (Jungtum Buchgemeinschaft, Bd. 1) Celle 1930, s. 82–86, zde s. 83.

¹¹¹ Alfred Schneider, *Eigenschaften, Ausbildung und Aufgaben der Jugendturnwarte und allgemeine Richtlinien für das Jugendturnleben*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 15, s. 185.

¹¹² Protz / Seifert, *Verhandlungsschrift* (jako pozn. 106), s. 174.

¹¹³ Ernst Kollenz, *Richtlinien für die Ausgestaltung des Jugendturnens im Deutschen Turnerbund (1919)*, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1922, 6, s. 45–46; [Franz] Scholz, *Die Arbeit der Dietwarte in den Jugend- und Zöglingsabteilungen*, in: *Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Nebelmond 1922*, s. 21.

¹¹⁴ Weitzer, *Über die Jugendpflege* (jako pozn. 53), s. 76.

¹¹⁵ V některých spolicích DTB 1919 se možná ustanovila i funkce, o kterou se zasazoval jeden článek z roku 1924 a která byla pojmenována jako „Jugendpfleger“ čili pečovatel o mládež. Tento činovník se měl zaměřit hlavně na sociální otázky dospívajících turnerů. S velkou pravděpodobností to však byli spíše „dietwarty“ mládeže, vedoucí mládeže nebo náčelníci mládežnického tělocviku, kdo mladým turnerům pomáhali řešit její sociální problémy. E. Krautmann, *Turnvereine und Jugendfürsorge*, in: *Bundesturnzeitung* 5, 1924, 13, s. 183–186.

¹¹⁶ Státní okresní archiv Most, Fond Spolek německých turnerů – okresní vedení Most, inventární číslo 3: Hlášení o stavu jednotlivých spolků, výroční statistické údaje 5. Turnerského okrsku župy „Nordwestböhmischer Turngau“ za rok 1929, 1930, 1931; Kollenz, *Richtlinien* (jako pozn. 113), s. 45; Friedrich Rudolf Zenker, *Der Dietwart und sein Amt. Ein Behelfsbüchlein für den Dienst des Dietwartes in Verein und Volk*, Wien 1926, s. 61–63; Lotte Müller, *Dietlehrgang der Turnerinnen des Kreises 6 in Seidenberg O. L.*, in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes. Beilage 19 des 9. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Heuets 1928*, s. 49–50, zde s. 49; Hermann Ingram, *2. Jugendvorturnerlehrgang in Mürrzusschlag*, in: *Bundesturnzeitung* 9, 1928, 23, s. 361; E. W., *Die völkische Erziehung unserer Turnschüler*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 18, s. 284–285, zde s. 284.

¹¹⁷ [Rudolf B.] Weitzer / [Karl] Auswald, *Verhandlungsschrift über die Kreisdietausschußsitzung in Bruck an der Mur am 29. Weinmond 1922*, in: *Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 21 des 3. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Nebelmond 1922*, s. 74.

¹¹⁸ Bernett / Brüning / Roßburg / Neuendorff, *Sitzung* (jako pozn. 93).

¹¹⁹ Ritter, *Aufruf* (jako pozn. 104).

považování nadšenci pocházející z mládežnického hnutí.¹²⁰ Autoři novinových příspěvků a různých brožur si nadto přáli, aby byl vedoucí nejen důvěryhodným rádcem,¹²¹ znalcem přírody, dobrým řečníkem a organizátorem,¹²² ale také vzorem, který by v sobě spojoval postavu vnímavého pozorovatele společenského života s postavou abstinujícího nekuřáka, samouka a politicky angažovaného člověka.¹²³

Kolem poloviny 20. let vstoupil vývoj funkce mládežnických funkcionářů v DTB 1919, DTV i DT do třetí fáze. Od roku 1923 byli čtenáři svazových periodik konfrontováni s nápadem spojit úřad náčelníka mládežnického tělocviku a vedoucího mládeže, respektive „dietwarta“ mládeže v rukou jedné osoby.¹²⁴ K fúzi dokonce již v tomto roce, možná i ještě dříve, na některých místech skutečně docházelo.¹²⁵ Jenomže teprve v polovině 20. let se téma unifikace dostalo na oficiální program jednání ústředních institucí svazů – požadavek po sjednocení obou dvou úřadů byl vyřčen jak roku 1923 při setkání krajských vedoucích z DT na zámku Augustusburg,¹²⁶ tak roku 1925 na schůzi „dietwartů“ z DTB 1919 ve Vídni¹²⁷ a „dietwartů“ z DTV v Praze.¹²⁸ Tím se z diskutovaného a na některých místech svévolně prováděného slučování dvou nejvyšších instancí mládežnických oddílů stala oficiální, v celém svazu podporovaná strategie, která zřejmě začala být uplatňovaná československým a říšskoněmeckým svazem taktéž v nově se konstituujících oddílech děvčat¹²⁹ a později i v dětských oddílech.¹³⁰ Významným podnětem k personální unifikaci byl poznatek, „že se nic pořádně nedaří tam, kde vedle sebe existují vedoucí mládeže a náčelní[ci] mládežnického tělocviku“.¹³¹ Kromě pragmatické snahy po překonání kompetenční dvoukolejnosti mohl být ovšem unifikační proces vyvolán též pozvolna klíčovými ideami vůdcovství a následovnictví.

Pro funkcionáře nového typu se od poloviny 20. let začal intenzivněji vžívat obrat vůdce mládeže čili „Jugendführer“,¹³² v DTV ve variantě „Jungtumführer“.¹³³ Idea nazývat

---

¹²⁰ Otto Brüning, Jugendwart, in: Deutsche Jugendturnzeitung (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 5, 1924, 2, s. 11–12, zde s. 11.

¹²¹ Winter, Der Jugendwart (jako pozn. 93), s. 15.

¹²² Tamtéž, s. 8; Neuendorff, Jugendturnspiegel (jako pozn. 39), s. 96–97.

¹²³ Winter, Der Jugendwart (jako pozn. 93), s. 9–11; Weitzer, Über die Jugendpflege (jako pozn. 53), s. 76; Gärtner, Gedanken zur vaterländischen Erziehung unserer Turnerjugend, in: Deutsche Turn-Zeitung 69, 1924, 11, s. 127–128, zde s. 127.

¹²⁴ Např. Die völkische Erziehung der Knaben, Mädchen und Turnerinnen. Bericht des Bundesjugendturnwartes Ernst Kollenz zur Sitzung des Bundesdietausschusses, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Heumond 1923, s. 13–14, zde s. 14; [Leopold Maurer], Das Leben im Turnverein, in: Bundesturnzeitung 5, 1924, 9, s. 124–126, zde s. 125.

¹²⁵ Rudolf B. Weitzer, Richtlinien für unsere Jugenderziehung. Vortrag, gehalten im Dietwartelehrgang des Steinfeldturngaues, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, 4, s. 45–48, zde s. 46; [Rudolf B.] Weitzer, Richtlinien für unsere Jugenderziehung, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, 5, s. 63.

¹²⁶ O. Sch., Der Verlauf (jako pozn. 23), s. 108–109.

¹²⁷ Bundesdietausschusssitzung in Wels am 10. (von 17 bis 20 Uhr) und 11. (von 8 bis 19 Uhr) Ostermond 1925, in: Bundesturnzeitung 6, 1925, 11, s. 192–194, zde s. 194.

¹²⁸ Bericht über die Gaudietwarte-Versammlung am 1. Nebelmonds 1925 zu Prag, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 22, s. 387–388, zde s. 388.

¹²⁹ Tamtéž; Henni Warninghoff, Mädels und Jungen!, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 8, 1926, 22, s. 291–293; Henni Warninghoff, Das Mädchen- und Frauenturnen auf dem Lande, in: Turnerjugend 10, 1928, 6, s. 95–96.

¹³⁰ A. Heinze, Wie ich mir die Führer in einem Turnverein denke!, in: Deutsche Turn-Zeitung 74, 1929, 39, s. 750–754, zde s. 752–753; E. W., Die völkische Erziehung (jako pozn. 116), s. 284; Henlein, Die Erziehung (jako pozn. 31), s. 163–165.

¹³¹ Walter Scharrer, Wie erfassen wir unsere Jugend?, in: Deutsche Turn-Zeitung 76, 1931, 23, s. 557–561, zde s. 560.

¹³² Např. Bundesdietausschusssitzung (jako pozn. 127), s. 194; Rudolf B. Weitzer, Der Jugendleiter, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, 11, s. 150–151; Leitfaden für Jugendführer, in: Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 20 des 7. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Heumond 1926, s. 87.

funkcionáře mládežnických oddílů jako vůdce pochází s největší pravděpodobností ze svazu DT, jehož činovníci se zase inspirovali jazykovými zvyklostmi hnutí mládeže. Předseda spolku „Männerturnverein Karlsruhe“ (Mužský turnerský spolek Karlsruhe) Karl Broßmer už roku 1920 v jednom článku svazového periodika zastával názor, že „z mládežnického hnutí vzešlý typ vůdce“¹³⁴ je ideál, kterému by se měli přibližovat i funkcionáři z DT. Ovšem teprve kapitola *Führer* v Neuendorffově spisu *Jugendturnspiegel* z roku 1923 termínu určité zajistila patřičnou popularitu. Výraz vůdce mládeže se tak postupně jevil jako vhodné označení pro funkcionáře, který měl v mládežnických oddílech DT nahradit rozhárané podvojně vedení. Brzy se zdárně ujmul i v prostředí dívčích oddílů, kde se vedoucí nazývaly jako vůdkyně (*Führerinnen*).¹³⁵ Pro transfer pojmu „Jugendführer“ z DT do DTB 1919 a DTV neexistují žádné přímé důkazy. Jelikož však oba posledně jmenované svazy progresivní vývoj mládeže v říšskoněmeckém DT bedlivě sledovaly a v mnoha ohledech, k nimž se práce ještě dostane, se jím nechaly inspirovat, lze předpokládat, že od něj kromě termínu „Jugendwart“ převzaly také termín „Jugendführer“.

Protože byl vůdce mládeže kvalitativně něco jiného než vedoucí mládeže, lišili se oba funkcionáři částečně i vlastnostmi, které od nich byly vyžadovány. Ideální vůdce sice disponoval všemi pozitivy starého vedoucího, na rozdíl od svého předchůdce však musel ještě umět „vést svůj zástup k tělocvičnému nářadí“¹³⁶ a vyzářovat z něj mělo vrozené charisma, jež ho k vůdcovství předurčovalo.¹³⁷ Zatímco vzorový vedoucí se v charakteristikách z počátku 20. let podobal dobráckému tatíčkovi nebo staršímu sourozenci s pevnou rukou, vůdce již stále více připomínal nadřazeného generála, který „nesmí zanevřít na pevné vedení mládeže“¹³⁸ a jehož rozkazům se následovníci musí bez hnutí brvy podříditi, třebaže vnitřně nejsou srozuměni.¹³⁹ Propast mezi tímto „železn[ým] chlap[em]“¹⁴⁰ a zbytkem vedených se tak zvětšovala. Jelikož měl vůdce mít odvalu rozhodnout se i proti vůli mládeže, musel údajně počítat s tím, že se od ní nedočká vždy jen vděku. Odměna mu prý ležela pouze „ve věci samé a v pocitu, že se vykonalo něco hodnotného“.¹⁴¹ Mládežnickým vůdcem se proto nemohl stát každý, kdo měl mládež rád, choval „upřímnou a pevnou vůli vypomoci“¹⁴² a nescházely mu čas a trpělivost. S unifikačním procesem úřadů v oddílech mládeže se měnila představa o věku, nadání a profesionalitě nových funkcionářů. Konrad Henlein si ve svých úvahách z počátku 30. let striktně přál za vůdce nejlepší muže, kteří ještě nevstoupili do čtvrté dekády svého života.¹⁴³ A kdo se chtěl v DT roku 1932 stát vůdcem mládeže, musel se již

---

¹³³ B., Thing der Jugendwarte und Jungtumführer des Deutschen Turnverbandes im Landheim der Grottauer Wandervogel zu Schwarzpütz am 28. und 29. Lenzmonds 1925, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 9, s. 154; Bericht (jako pozn. 128), s. 388; Bericht über die Jugendarbeit im Deutschen Turnverbande für das Jahr 1926. Gehalten vom Verbandsjugendwarte Rudolf Thum bei der am 1. Hornung d. J. in Prag abgehaltenen Gaudietwarteversammlung, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 6, s. 69–70, zde s. 69.

¹³⁴ [Karl] Broßmer, Die Verantwortung des Jugendführers, in: Deutsche Turn-Zeitung 65, 1920, 52, s. 457.

¹³⁵ Např. Henni Warninghoff, Mädelloche 1929, in: Turnerjugend 10, 1928, 24, s. 382–383, zde s. 383.

¹³⁶ Weitzer, Der Jugendleiter (jako pozn. 132), s. 150.

¹³⁷ Neuendorff, Jugendturnspiegel (jako pozn. 39), s. 93; Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 116), s. 71; Andreas Resch, Der Jugendführer und seine Aufgabe, in: Bundesturnzeitung 12, 1931, 7, s. 88–89, zde s. 88.

¹³⁸ E[rnst]. Kollenz, Der Jugendwart, in: Bundesturnzeitung 9, 1928, 35, s. 537–538, zde s. 538.

¹³⁹ Henlein, Grundsätze (jako pozn. 30), s. 118.

¹⁴⁰ Zenker, Der Dietwart (jako pozn. 116), s. 71.

¹⁴¹ Erich Pönitz, Junge und alte Generation, in: Deutsche Turn-Zeitung 76, 1931, 19, s. 481–486, zde s. 484–485.

¹⁴² Dietmar, Deutsche Jugend – Deutsche Zukunft, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 15, s. 266–267, zde s. 266.

¹⁴³ G., Grundsätze über die Erziehung und Führung der Jugend. Nach einem Vortrage Konrad Henleins, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 13, 1932, 4, s. 54–55, zde s. 54; Henlein, Die Erziehung (jako pozn. 31), s. 163, 165.

podrobit nově zavedené zkoušce,¹⁴⁴ během níž byl povinen prokázat nemalé vědomosti a dovednosti.¹⁴⁵

Důležitá je však skutečnost, že „Jugendführer“ byl ve sledovaném období pouhým označením a nikdy se nestal oficiálním titulem. Třebaže se činovníci mládežnických oddílů účastnili „vůdcovských“ kurzů, plnili „vůdcovské“ zkoušky, nazývali se nebo byli nazýváni jako „vůdci“, jejich titulem zůstával i na počátku 30. letech vedoucí mládeže – „Jugendwart“.¹⁴⁶ Proto bude právě tento termín pro zjednodušení v následujícím textu jednotně používán pro všechny aktéry ve vedení mládežnických oddílů. S ohledem na dobová a lokální specifika však bude titulatura podle potřeby specifikována a upřesňována, aby nedocházelo k významovým posunům.

Po objasnění vývoje a pojmenování funkce vedoucích může být nyní přistoupeno k analýze jejich organizace. I když byly svazové instituce vedoucích v DTB 1919, DTV a DT hierarchicky strukturovány po vzoru ostatních svazových úřadů, vykazovaly nejednu pozoruhodnost a navzájem se v drobnostech odlišovaly. Zprvu se v meziválečných turnerských svazech utvářela centra, v nichž se turneři pracující s mládeží semknuli k užší kooperaci. V župě „Leipziger Schlachtfeldgau“ říšskoněmeckého DT například pečovatelé o mládež založili společenství nazvané „Jugendpflegervereinigung“ (Spolek pečovatelů o mládež), v němž jako předseda výboru „pro literaturu a mládežnický tisk, dramatická představení, kinematografii atd.“¹⁴⁷ působil též Fritz Winter, autor výše zmíněné publikace *Der Jugendwart*. DTB 1919 měl zpočátku takové ústředí v turnerském spolku „Turnverein Mürzzuschlag“, kde předseda Peter Panhofer, náčelník Ernst Kollenz a „dietwart“ Rudolf B. Weitzer s vysoce aktivním „dietwartem“–farářem Ludwigem Mahnertem¹⁴⁸ tvořili jádro skupiny,¹⁴⁹ díky níž se „z našeho malého městečka řine do německé země záplava (...) nejdůkladnější výchovně-vzdělávací práce“.¹⁵⁰

Činnost funkcionářů v Mürzzuschlagu musela mít evidentně značný vliv, neboť v roce 1922 obsadil právě Ernst Kollenz nově zřízený post svazového vedoucího mládeže a tuto funkci zastával po celé studované období.¹⁵¹ Saský spolek „Jugendpflegervereinigung“ naopak při budování instituce mládežnických činovníků v DT vyšel naprázdno. Hlavní výbor říšskoněmeckého svazu totiž roku 1921 svazovým vedoucím mládeže určil Edmunda Neuendorffa,¹⁵² toho času ředitele střední školy v Mülheimu an der Ruhr a předsedu turnerského kraje „Turnkreis VIIIb – Rheinland“ (Turnerský kraj VIIIb –

¹⁴⁴ Sitzung (jako pozn. 80), s. 1130.

¹⁴⁵ Edmund Neuendorff, Amtliche Bekanntmachungen, in: *Turnerjugend* 14, 1932, 2, s. 48; Edmund Neuendorff, Betr. Zeugnis als Jugendführer, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 77, 1932, 4, s. 91; Edmund Neuendorff, Die Jugendführerprüfung, in: *Die Schar*, 1932, 2, s. 23–27, zde s. 27.

¹⁴⁶ Henlein, Die Erziehung (jako pozn. 31), s. 165; Richtlinien für die Gestaltung und den Sinn der Arbeit in der DT, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 78, 1933, 16, s. 291–294, zde s. 291. V DT byl pro vedoucí dívek ale roku 1933 ustanoven titul „vůdkyně mládeže“ (Jugendführerin); v DTV nová titulatura, která již byla založena na termínu „vůdce“, oficiálně platila od roku 1936. Willi Brandner / Willi Horak / Richard Bernhard, Jungturnerschaft. Aufbau und Gliederung der Jungturnerschaft, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 11, 1936, 17, s. 213–214, zde s. 213.

¹⁴⁷ K. F. Mehlhorn, Organisierte Jugendpflege, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 65, 1920, 17, s. 136–137, zde s. 137.

¹⁴⁸ K Mahnertově literární a kazatelské činnosti viz blíže přehledový, ale málo kritický příspěvek: Karl-Reinhart Trauner, Biograph seiner Zeit: Pfarrer Ludwig Mahnert (1874–1943), in: Michael Bünker / Karl W. Schwarz (Hrsg.), *Protestantismus & Literatur. Ein kulturwissenschaftlicher Dialog*, Wien 2007, s. 213–262.

¹⁴⁹ –rR–, Mürzzuschlager Tv., in: *Bundesturnzeitung* 2, 1921, 6, s. 50.

¹⁵⁰ Mürzzuschlager Turnverein 1863. Bau eines deutschen Hauses, in: *Bundesturnzeitung* 4, 1923, 1, s. 4.

¹⁵¹ Ernst Kollenz, An die Leiter der Jugendabteilungen in allen Bundesvereinen, in: *Bundesturnzeitung* 3, 1922, 6, s. 45; Kollenzův titul zprvu nebyl ustálený a v periodiku *Bundesturnzeitung* se objevovaly formy „Bundesjugendturnwart“, „Bundesturnwart für das Jugendturnen“ a „Bundesjugendwart“, z nichž se nakonec se ustálila ta poslední.

¹⁵² [Nikolaus] Bernett / [Otto] Brüning / [Arthur] Roßburg / [Edmund] Neuendorff, Kundgebung des Jugendausschusses der Deutschen Turnerschaft, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 66, 1921, 46, s. 496.

Porýnsko). Když se Neuendorff roku 1924 přesunul do Špandavy, aby zde působil jako ředitel školy „Preußische Hochschule für Leibesübungen“ (Pruská vysoká škola tělesných cvičení),¹⁵³ stalo se z bývalého braniborského pevnostního města nepopiratelné středisko instituce mládežnických vedoucích v DT,¹⁵⁴ a to tím spíše, že se do Špandavy roku 1925 z Československa přestěhoval rovněž Thilo Scheller, který roku 1933 po Edmundu Neuendorffovi obsadil v DT post svazového vedoucího mládeže.

Z dolnosaského Wittingenu pocházející Scheller působil od roku 1922 jako učitel tělocviku v ašském turnerském spolku „Turnverein Jahn Asch“ svazu DTV.¹⁵⁵ O dva roky později byl zvolen svazovým vedoucím mládeže DTV poté,¹⁵⁶ co pozici odmítl původně vyhládnutý bankovní úředník z Rychnova, totiž Konrad Henlein.¹⁵⁷ Ten sice roku 1925 zaujal po Schellerovi vakantní místo náčelníka v ašském spolku, nikoli již uvolněné místo svazového vedoucího mládeže. Jím se v poměrně rychlém sledu staly méně výrazné osobnosti. Nejdříve to byl Rudolf Thum, po jehož boku je v pramenech také letmo zmiňována, ale nikdy ne blíže představena vedoucí hnutí mladých turnerek Elsa/Else Loosová. Po Thumovi následoval Gustav Hoffmann (1927) a nakonec Karl Günzel (1928), dokud se roku 1933 nepodařilo nalézt schopnějšího Tonla Sandnera.¹⁵⁸ S výjimkou trojlístku funkcionářů v DTV mezi lety 1925 až 1933 se tak ve všech třech svazech na špici hierarchie vedoucích mládeže dostali progresivní, literárně činní a v oblasti mládežnické indoktrinace horlivě pracující lidé,¹⁵⁹ kteří svým charakterem dokonale naplňovali ideál mládežnického vedoucího.

Ve strukturách svazů nestáli ale vedoucí mládeže na jedné úrovni se svazovým „dietwartem“ či svazovým náčelníkem. Edmund Neuendorff se roku 1921 ihned po svém jmenování obklopil lidmi, kteří s ním tvořili svazový mládežnický výbor.¹⁶⁰ Toto těleso se nejdříve zařadilo mezi svazové podvýbory a roku 1931 se usnesením turnerského sněmu stalo součástí tělocvičného výboru. Teprve tehdy také Neuendorff jako svazový vedoucí mládeže

---

¹⁵³ Dieckert, Edmund (jako pozn. 4), s. 15–17.

¹⁵⁴ Viz např. speciální číslo periodika *Turnerjugend*, věnované špandavské škole: *Turnerjugend* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 9, 1927, 5, s. 65–88. O historii školy, fungující až do roku 1931, pojednávají blíže tyto práce: Johann Marker, *Zur Geschichte der ehemaligen Preußischen Hochschule für Leibesübungen in Spandau*, in: *Jahrbuch für brandenburgische Landesgeschichte*. Bd. 28, Berlin 1977, s. 70–79; Gerd Steins, „Turner-Umtriebe“ in und um Berlin. *Wegweiser zu den Schauplätzen der Turngeschichte in Berlin und Brandenburg*, (Sporthistorische Blätter, Bd. 13) Berlin 2005, s. 17.

¹⁵⁵ Scheller / Eimermacher / Bentz (Hrsg.), *Bewegung* (jako pozn. 86), s. 34.

¹⁵⁶ L[udwig]. P[rotz]., Bericht über die am 22. und 23. Erntings 1924 zu Reichenberg abgehaltene Tagung der Gaudietwarte, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 18, s. 229–230, zde s. 229.

¹⁵⁷ Otto Zettler / Josef Truntschka, *Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 3. und 4. Nebelmonds 1923 im Posthof in Töplitz-Schönau*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 23, s. 279–283, zde s. 280.

¹⁵⁸ *Verhandlungsschrift* (jako pozn. 3), s. 168; Bericht (jako pozn. 128), s. 388; Theodor Fischer / Wilhelm Haberditz, *Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 30. und 31. Gilbharts 1927 in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße 11 (Posthof)*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 8, 1927, 23, s. 265–273, zde s. 268; Th[eodor]. Fischer; *Zur Wahl des Verbands- und Jugendwartes und des Jugendausschusses*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 10, 1929, 20, s. 314; Konrad Henlein, *Ernennung*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 13, 1932, 17, s. 265. Sandner ale v souladu s Henleinovou představou o mužském svazu řídil jen výchovu a vzdělávání všech chlapců. Paralelní a separátní struktura pro organizování děvčat se začala rozvíjet až od roku 1936. Viz Willi Brandner / Willi Horak / Hans Riedl / Willi Prosch, *Turnerinnenschaft*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 11, 1936, 17, s. 214.

¹⁵⁹ [Franz] Breithaupt, *Ausschüsse und Vertretungen in anderen Verbänden nach den Beschlüssen des 18. Deutschen Turntages und des Hauptausschusses in Würzburg*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 69, 1924, 42, s. 568–569, zde s. 569; Ernst Kollenz, *Vom Jugendausschusse*, in: *Bundesturnzeitung* 10, 1929, 30, s. 418–419, zde s. 418; *Der Verbandsturntag des Deutschen Turnverbandes zu Pfingsten in Saaz*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 11, s. 161–162, zde s. 161; *Das 1. Jugendfest des Deutschen Turnverbandes zu Görkau-Rothenhaus vom 13.–17. Heuets*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 13, 1932, 15, s. 231–233, zde s. 231.

¹⁶⁰ Bernett / Brüning / Roßburg / Neuendorff, *Kundgebung* (jako pozn. 152).

získal hlas a místo v hlavním výboru svazu.¹⁶¹ Neuendorffovi kolegové z DTV a DTB 1919 na tom byli podobně: vrchní vedoucí mládeže v DTB 1919 patřil k tělocvičnému výboru svazového náčelníka¹⁶² a na jednáních svazové turnerské rady většinou hovořil jen jako přizvaný host.¹⁶³ V DTV zase vrchní vedoucí mládeže přináležel k výboru svazového „dietwarta“, neboť „záležitosti svazové mládeže [byly] věci svazové výchovy a vzdělávání“.¹⁶⁴ Na rozdíl od Neuendorffa nadto vedoucí ani rakouského, ani československého svazu až do roku 1928 nedisponovali svým vlastním výborem.¹⁶⁵

Pro fungování instituce, která by ve svazu byla zodpovědná za světonázorové formování mládeže, nestačilo, aby v jednotlivých spolcích pracovali pověřeni činovníci a na špici turnerské organizace působil vrchní vedoucí se svým mládežnickým výborem. Obě dvě roviny musel propojit hierarchický systém, který umožňoval komunikační tok mezi základnou a vrcholkem pyramidy. Svazoví vedoucí mládeže proto iniciovali zakládání mládežnických výborů na všech úrovních svazu od kraje přes župu až po okrsek.¹⁶⁶ Tím se utvářela jednotně organizovaná, stupňovitá instituce, v níž každá jednotka přebírala specifické úkoly. Nejvyšší vedoucí mládeže koordinovali funkci celého organizačního aparátu, a to jednak vydáváním závazných směrnic a nařízení, jednak návštěvami jednotlivých spolků.¹⁶⁷ Za plnění pokynů svazových vedoucích mládeže nesli zodpovědnost krajští, župní a okrskoví vedoucí, kteří v hranicích svého správního území řídili činnost podřízených funkcionářů a pořádali akce pro turnerskou mládež.¹⁶⁸ Třebaže při různých mládežnických festivitech a soutěžích často přicházeli s dorostem do kontaktu a fyzicky se tak spolupodíleli na tělesném i světonázorovém utváření dospívajících turnerů, skutečnou systematickou pedagogickou práci vykonávali teprve vedoucí oddílů mládeže jednotlivých turnerských spolků.

Spolkovým vedoucím se k indoktrinaci svěřenců nabízela široká škála navzájem kombinovatelných metod. Jednu metodu museli vedoucí podobně jako „dietwarti“ nasazovat permanentně – svým chováním měli ztělesňovat vzor, kterému by se mládež chtěla

---

¹⁶¹ Peiffer, Vom „Unterausschuß“ (jako pozn. 29), s. 23.

¹⁶² Berichte zur Kreis- und Gauturnwarte-Versammlung in Salzburg, in: Bundesturnzeitung 6, 1925, 5, s. 81–82, zde s. 82.

¹⁶³ Např. Tagung des Bundesturnrates in Wien. Auszug aus der Verhandlungsschrift der 3. Vollsitzung des Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 2, s. 16–19, zde s. 16; Sitzung des Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, 9, s. 123–125, zde s. 123.

¹⁶⁴ Bericht über die am 23. Gilbharts 1927 in Prag abgehaltene Beratung der Gaujugendwarte, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 22, s. 352–353, zde s. 352.

¹⁶⁵ Zatímco Ernst Kollenz z DTB 1919 rozhodnutím turnerského sněmu získal roku 1928 jen mládežnický výbor, Gustav Hoffmann z DTV byl kromě výboru obdařen také místem a hlasem v turnerské radě. Z ní byl ale o tři roky později svazový vedoucí mládeže – tehdy to byl již Karl Günzel – zase vyloučen, protože se stanovy DTV změnily ve prospěch zásady vůdcovství. Günzel se tak v organizační svazové struktuře dostal pod náčelníka svazu. 3. [správně: 2.] Bundesturntag in Graz, in: Bundesturnzeitung 9, 1928, 12, s. 159–160; Franz Paul / Karl Bimaßl / Sepp Wöll / Fritz Wagner, 2. Ordentlicher Bundesturntag, in: Bundesturnzeitung 9, 1928, 14, s. 198–201, zde s. 198, 200; Verhandlungsschrift über den 3. Ordentlichen Verbandsturntag in Töplitz-Schönau, Lindenstraße, „Lindenhof“, großer Saal, am 28. Mai 1928, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 9, 1928, 17, s. 248–250, zde s. 249; Henlein, Die Erziehung (jako pozn. 31), s. 165.

¹⁶⁶ Kollenz, Richtlinien (jako pozn. 113), s. 45–46; Bernett / Brüning / Roßburg / Neuendorff, Kundgebung (jako pozn. 152).

¹⁶⁷ Neuendorff in Schlesien, in: Deutsche Turn-Zeitung 69, 1924, 7, s. 71–72, zde s. 71; R[udolf]. Gasch, Jugendfeierstunde der Dresdner Turnerschaft, in: Deutsche Turn-Zeitung 69, 1924, 11, s. 125; Besuch des Bundesjugendwartes, in: Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 8 des 7. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 11. Lenzmond 1926, s. 28; Ernst Kollenz, Von unserer Jugendarbeit im Reiche. Drei Wochen auf turnerischer Wanderfahrt, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, 12, s. 162–163, zde s. 163.

¹⁶⁸ Kollenz, Richtlinien (jako pozn. 113), s. 45–46; [Nikolaus] Bernett / [Otto] Brüning / [Edmund] Neuendorff / [Arthur] Roßburg, Sitzung des Jugendausschusses der Deutschen Turnerschaft, in: Deutsche Turn-Zeitung 67, 1922, 49, s. 491.

vyrovnat.¹⁶⁹ Ostatní výchovně-vzdělávací metody vedoucích lze pro přehlednost rozdělit do tří skupin podle oblastí, kde byly nejčastěji nasazovány. První skupinou jsou metody uplatňované přímo ve spolku, druhou skupinou metody uplatňované v jeho blízkém okolí a třetí skupinou metody uplatňované ve vzdálených krajích. Přímo v turnerských spolcích se výchovně-vzdělávací práce mohla odehrávat na cvičišti nebo v tělocvičně. Pokud vedoucí mládeži zároveň i předcvičoval, měl příležitost vyplňovat chvíle oddechu krátkými projevy. V případě, že tělocvik zůstal v kompetenci náčelníka, shromažďoval vedoucí svou mládež kolem sebe před cvičením nebo po něm. Doporučováno přitom bylo, aby mládežnickí funkcionáři nezatěžovali své posluchače dlouhými věcnými přednáškami. Většího indoktrinačního účinku se prý dalo dosáhnout povídáním pohádek a legend nebo vyprávěním o hrdinných Němcích, velkých dějinných událostech a aktuálních národnostně-politických problémech.¹⁷⁰

Prokládány mohly být tyto slovní výstupy ještě i jinými výchovně-vzdělávacími metodami, například společným předváděním různých lidových tanců či zpěvem písní, jimž se mládež musela učit z paměti ze speciálních mládežnických zpěvníků.¹⁷¹ V DT byla mládež navíc vyzvána, aby si při zpěvu a tanci sama obstarávala hudební doprovod hrou na „opravdové lidové nástroje“,¹⁷² k nimž patřily zejména jednoduché housle či kytara.¹⁷³ Za pomoci vedoucích se tak v mládežnických oddílech všech tří svazů měla rozvíjet jakási imitovaná prostonárodní kultura, jejímž smyslem bylo přivést účinkující k „pravému“ národnímu umění a vymanit je z osidel „neněmecké“ velkoměstské zábavy, asociované s „negerským“ jazzem a „jednotvárn[ými]“¹⁷⁴ moderními tanci.¹⁷⁵

Zpěv, tanec a muzicírování stupňovaly svůj indoktrinační efekt, když byly s dalšími doprovodnými činnostmi svedeny do akce, jež připomínala pravidelná večerní setkání „dietwarta“ s dospělými turnery. Srazy mládeže byly ovšem po kvalitativní stránce něco zcela jiného a představovaly samostatnou výchovně-vzdělávací metodu. Zásahu na tom měli zejména pedagogicky nadaní vedoucí jako Fritz Winter¹⁷⁶ a především Otto Brüning. Ten získal roku 1919 ve svém spolku „Hamburger Turnerschaft von 1816“ svolení k organizaci mládežnických večerů, jejichž průběh odpozoroval od vandrovnických skupin a jež s odvoláním na Jahnovo hasenheidské thingové shromaždiště (Tie) nazýval archaicky jako „Tieabende“ čili thingové večery.¹⁷⁷ Tyto akce se staly místem, kde se chlapci i děvčata pod

¹⁶⁹ Rudolf B. Weitzer, *Deutsche Jugend – Deutsche Zukunft!*, in: *Der Dietwart*, Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Heumond 1922, s. 14; Gärtner, *Gedanken* (jako pozn. 123) s. 127.

¹⁷⁰ Karl Schirmer, *Deutschvölkische Erziehung*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 3, 1922, 20, s. 223–234; Scholz, *Die Arbeit* (jako pozn. 113); Humbert Schwab, *An die Leiter der Jugendabteilungen*, in: *Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“* (Niederösterreich). Beilage 20 des 4. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Weinmond 1923, s. 116; Gärtner, *Gedanken* (jako pozn. 123), s. 128; Henlein, *Grundsätze* (jako pozn. 30), s. 117–118; *Märchen erzählen... Ein Ratschlag für Diet- und Jugendwarte*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 11, 1930, 21, s. 335; Andreas Resch, *Das Märchen, ein Stoffgebiet werktätiger Diatarbeit*, in: *Bundesturnzeitung* 12, 1931, 34, s. 480–481.

¹⁷¹ Např. Edmund Neuendorff (Hrsg.), *Volker. Liederbuch der Deutschen Turnerschaft*. Ausgabe ohne Weisen, Leipzig 1925; Alexander Wippel (Hrsg.), *Turnerjugend-Liederbuch*, Wien 1927.

¹⁷² Neuendorff, *Jugendturnspiegel* (jako pozn. 39), s. 112.

¹⁷³ Otto Brüning, *Fiedeln und Klampfen. Zum Jugendtreffen in Weimar*, in: *Deutsche Jugend-Turn-Zeitung* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 3, 1922, 4, s. 14.

¹⁷⁴ Wilhelm Marquardt, *Volkstänze*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 74, 1929, 4, s. 75–76, zde s. 75.

¹⁷⁵ Neuendorff, *Jugendturnspiegel* (jako pozn. 39), s. 114; Lisa Scheller, *Vom Tanz*, in: Thilo Scheller (Hrsg.), *Das Buch der Turnerjugend*, (Jungtum Buchgemeinschaft, Bd. 1) Celle 1930, s. 119–121, zde s. 120–121.

¹⁷⁶ Winter, *Der Jugendwart* (jako pozn. 93), s. 37–43.

¹⁷⁷ *Die Hamburger Turnerschaft von 1816*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 65, 1920, 1, s. 7; Otto Brüning, *Von der Kneipe zum Tie! Ein Weckruf an die Vereinsleitungen für die Turnerjugend*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 66, 1921, 11, s. 87–88, zde s. 87; Brüning, *Turnerjugend* (jako pozn. 72), s. 40–41; Otto Brüning, *Vom Sinn des Tieabendes*, in: Otto Brüning (Hrsg.), *Der Tieabend. Anregungen zur Gestaltung der Jugendgeselligkeit im Turnverein*, Dresden 1923, s. 1–8, zde s. 3–5.

dohledem svého vedoucího oddávali zábavným, ale v jádru vždy poučným a navzájem provázaným „osvětovým“ aktivitám. Při thingových večerech se nejen recitovalo, vyprávělo a diskutovalo, ale také kutilo, zpívalo, tancovalo, vyhrávalo, zkrátka probíhala tu nenásilná indoktrinace hrou par excellence, k tomu všemu v ambiente, jež samo o sobě vykonávalo nepodcenitelnou „osvětovou“ úlohu.¹⁷⁸ Každý mládežnický oddíl si zřizoval vlastní „hnízdo“, tedy klubovnu, v níž bylo možné se od světa dospělých distancovat i fyzicky. Během thingových večerů totiž byla také nacvičována nová forma společenské zábavy, jež se měla odehrávat bez alkoholu a cigaretového zápachu.¹⁷⁹

Z Hamburku se Brüningův projekt v různých obdobích¹⁸⁰ šířil po DT jako prototypická metoda účinné indoktrinace turnerské mládeže.¹⁸¹ V některých spolcích dokonce vznikaly thingové večery pro starší turnery.¹⁸² Velkého uznání a napodobení se thingovým večerům dostalo také v DTV¹⁸³ a v DTB 1919.¹⁸⁴ Z rakouského svazu se vedle pochvalných hlasů ozývala ale i kritika, podle níž se Brüning příliš opíral o vandrovní hnutí, odmítající údajně vše přísné a mužné.¹⁸⁵ Mládežnickí funkcionáři z DTB 1919 proto přišli na přelomu roku 1927 a 1928 s novou, ostřejší variantou thingových večerů. V některých župách DTB 1919¹⁸⁶ se z popudu župního vedoucího Alexandra Wippela utvářely pohlavně segregované a rázně organizované elitní skupiny. Vzoroví chlapci starší 12 let se po deseti srocovali do takzvaných „desetin“ (Zehnerschaften) a mladé cvičenky do „dívčích kroužků“ (Mädchenkreise).¹⁸⁷ Jiné župy tou dobou zašly ještě o krok dále a organizovaly své chlapce do „branných skupin“ (Jugendwehrrzüge).¹⁸⁸ Z armádní terminologie vypůjčené označení chlapeckých družin signalizovalo, že se setkání mládeže v DTB 1919 vzdalovala Brüningově myšlence thingových večerů a mutovala ze subkulturní zábavné činnosti do teoretické branné výchovy. Ve spolku „Turnverein Salzburg“, kam se z Mürzzuschlagu pozvolna přesouvalo duchovní centrum turnerské mládeže DTB 1919, se při večerních setkáních mládežnického oddílu mluvilo primárně o základních pojmech polní služby,

---

¹⁷⁸ Otto Brüning, Fr. L. Jahn und Deutschlands Jugend. Ansprache an den Jugendkreis der Hamburger Turnerschaft von 1816 auf dem Tieabend am Geburtstage Jahns, 11. August 1920, in: Deutsche Jugend-Turn-Zeitung (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 3, 1922, 3, s. 10–11; Curt Hamdorf, Die inhaltliche Gestaltung; Erich Kalb, Unser Singen; Nikolaus Bernett, Volkstanz; Hermann Ritter, Lesen mit verteilten Rollen, in: Otto Brüning (Hrsg.), Der Tieabend. Anregungen zur Gestaltung der Jugendgeselligkeit im Turnverein, Dresden 1923, s. 32–40, 41–46, 47–55, 56–63.

¹⁷⁹ Otto Brüning, Ort und Raum, in: Otto Brüning (Hrsg.), Der Tieabend. Anregungen zur Gestaltung der Jugendgeselligkeit im Turnverein, Dresden 1923, s. 20–26; Brüning, Turnerjugend (jako pozn. 72), s. 41; Brüning, Von der Kneipe (jako pozn. 177), s. 87.

¹⁸⁰ Hermann Ritter, Der Tieabend, in: Thilo Scheller (Hrsg.), Das Buch der Turnerjugend, (Jungtum Buchgemeinschaft, Bd. 1) Celle 1930, s. 88–95, zde s. 91.

¹⁸¹ Např. Neuendorff (jako pozn. 167) s. 71; Walther Wein, Von unserem Tie, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 7, 1925, 23, s. 368–370.

¹⁸² Carla Bandt, Tie-Jugendkreis und Tie-Friesenkreis, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 6, 1924, 23, s. 327–329.

¹⁸³ Bd., Der Tieabend, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 4, 1923, 24, s. 300; Bericht über die Tagung der Gaujugendwarte am 10. Ostermonds 1927 in Prag, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 12, s. 185–186, zde s. 185.

¹⁸⁴ Rudolf B. Weitzer, Kehren sie „zu der Quelle...“?, in: Bundesturnzeitung 5, 1924, 1, s. 3–4; G. Franke, „Der Tieabend“, in: Bundesturnzeitung 5, 1924, 1, s. 10; Leopold Maurer, Unsere Jugendbewegung. Nach einem auf der Kreisdietaartagung in Leoben gehaltenen Vortrag, in: Bundesturnzeitung 6, 1925, 2, s. 17–20, zde s. 19–20; Ernst Kollenz, Jugendheime, in: Bundesturnzeitung 7, 1926, 7, s. 90, 93; Michel, Diatarbeit (jako pozn. 38).

¹⁸⁵ Schmidt, Turnerjugend, in: Bundesturnzeitung 5, 1924, 1, s. 9–10.

¹⁸⁶ Franz Riedl / Adolf Seidel, Gauturntag, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich). Beilage 10 des 9. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Ostermond 1928, s. 68–69, zde s. 68.

¹⁸⁷ [Wippel], Zur Jugendbewegung (jako pozn. 68).

¹⁸⁸ [Adolf] Michel / [Ernst] Kollenz, Jugendwehrrzüge, in: Bundesturnzeitung 9, 1928, 34, s. 522–523, zde s. 522.

trénovala se orientace v mapě, řešily se různé úlohy a kázeň byla vymáhána pomocí trestů.¹⁸⁹ Salcburk nakonec v tomto ohled udával tón pro celý svaz.¹⁹⁰

V DTV a DT k indoktrinaci mládeže nebyla teoretická branná výchova v takovémto rozsahu praktikována, počátkem 30. let byly nicméně mládežnické tělocvičné plány obohacovány o polovojenské cviky, tedy o jakousi praktickou brannou výchovu.¹⁹¹ Některá z branných cvičení se odehrávala i mimo prostor tělocvičny či klubovny, a tvoří tak přechod k druhé skupině výchovně-vzdělávacích metod – těch, které vedoucí uplatňovali v blízkém okolí spolku. Mládežnickí předáci v DTB 1919 pořádali například různé bojové hry, během nichž byla proti sobě poštována mládež dvou i více turnerských spolků, později branných skupin a setnin. Cílem bylo mládež naučit, jak se správně hlídkuje, stopuje a útočí. Zároveň v ní měl být tímto způsobem rozvíjen soubor vlastností typických pro vojácký charakter.¹⁹² V mládežnických oddílech DT byly zase ve 30. letech za tímto účelem pořádány náročné, disciplinované pochody „ve stejnokroku [a] přímém držení těla“.¹⁹³

Indoktrinace mládeže však v externím prostředí nemusela probíhat jen v rámci marciálních aktivit. Vedoucím byly kupříkladu dávány též rady, aby se svými svěřenci navštěvovali různé pamětihodnosti svého města či nejbližšího okolí a seznámili tak mládež s přírodou a dějinami jejich otčiny.¹⁹⁴ Někteří vedoucí putovali s mládeží po krajině svého bydliště třeba i každý víkend. Mládežnický oddíl se totiž o volných dnech vydával do externích kluboven (Landheime), které se nacházely v lesních chatách či opuštěných vesnických stavbách.¹⁹⁵ Cesta k nim často trvala „dvě až tři hodiny (...) nebo ještě více“.¹⁹⁶ Při takové vzdálenosti se pochod do klubovny rovnal již malému vandru, který byl považován za vůbec „nejvděčnější a nejúspěšnější“¹⁹⁷ indoktrinační metodu. Například ve svazu DTV byly vandry již od roku 1920 povinnou součástí měsíčního tělocvičného plánu mládeže.¹⁹⁸ Na rozdíl od vandrů dospělých turnerů byly při mládežnických vandrech kladeny velké nároky na odříkavost, výdrž a kázeň účastníků. Někteří vedoucí dokonce trvali na tom, aby se při několikadenních vandrech vařilo z vlastních zásob a aby se přespávalo pod stany, v senících¹⁹⁹ či v hojně doporučených²⁰⁰ levných mládežnických ubytovnách.²⁰¹ V ideálním

¹⁸⁹ Adolf Michel, Jugendwehrzüge, in: Bundesturnzeitung 9, 1928, 35, s. 538–539, zde s. 539.

¹⁹⁰ Ernst Kollenz, Vom Jugendausschusse, in: Bundesturnzeitung 10, 1929, 14, s. 198–199.

¹⁹¹ Walter Opitz, Leibesübungen, Arbeitsdienst, Pflichtturnjahr und Wehrtturnen, in: Deutsche Turn-Zeitung 77, 1932, 5, s. 100–103, zde s. 102–103; Henlein, Die Erziehung (jako pozn. 31), s. 164; Edmund Neuendorff, Turnverein oder Wehrverband, in: Deutsche Turn-Zeitung 77, 1932, 36, s. 847–848; Tonl Sandner, Die Leibeserziehung der Mannesjugend, Karslbud 1934, s. 101–106.

¹⁹² Např. Strache, Ein Bezirksjungmannntreffen im Kreise 6, in: Jugendturnzeitung. Beilage 11 des 6. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Nebelmond 1926; Richard Gebauer, Großkampftag. Einer unserer Turngänge, wie sie alle sind, in: Jugendturnzeitung. Beilage 1 des 7. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Eismond 1926, s. 1–2; R[obert]. M[imra]., Das Frühjahrskampfspiel bei Gottreith, in: Jugend-Turnzeitung 8, 1930, 6, s. 45.

¹⁹³ Heinz Radtke, Marschieren und Wandern, in: Die Schar 1932, 3, s. 43–45, zde s. 44.

¹⁹⁴ [K.] F. Mehlhorn, Zur Anregung, in: Deutsche Turn-Zeitung 64 1919, 30, s. 291–292, zde s. 292; [K.] F. Mehlhorn, Neuorientierung in der Jugendpflege, in: Deutsche Turn-Zeitung, 66, 1921, 11, s. 88–89, zde s. 89; Weitzer, Kinderturnen (jako pozn. 103), s. 42.

¹⁹⁵ Robert Mimra, Das Salzburger Jungturnerheim am Wallersee, in: Die Jugendturnzeitung. Beilage 11 des 7. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Nebelmond 1926, s. 87–88.

¹⁹⁶ Neuendorff, Jugendturnspiegel (jako pozn. 39), s. 106.

¹⁹⁷ Winter, Der Jugendwart (jako pozn. 93), s. 30.

¹⁹⁸ Franz Eichler / Richard Bernhard, Leitsätze für die vorgeschriebenen Zöglingswanderungen, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 1, 1920, 7, s. 69.

¹⁹⁹ Karl Boelke, die große Fahrt, in: Thilo Scheller (Hrsg.), Das Buch der Turnerjugend, (Jungtum Buchgemeinschaft, Bd. 1) Celle 1930, s. 247–259.

²⁰⁰ Karl Broßmer, Wanderheime der Jugend, Freiburg i. B 1920, s. 29–37; [Ernst] Kollenz, Wichtig für alle Vereine unseres Bundes!, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 11, s. 137–138; Jugendherbergen in Österreich, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 12, s. 152–153; Jugendherbergen, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 8, s. 136.

případě vedoucí mládeže propojili vandr ještě i s metodami první skupiny, například s krátkými projevy, se zpěvem, tancováním a soutěžemi.²⁰²

Ačkoli výchova a vzdělávání byly při vandrech mnohem důležitější než ušlá distance,²⁰³ délka některých cest byla úctyhodná a přesahovala tu a tam i stovky kilometrů.²⁰⁴ Tím vedoucí a mládež opouštěli domovský region a dostávali se do neznámých krajů. Vandr tak osciluje mezi druhou a třetí skupinou výchovně-vzdělávacích metod. Do třetí skupiny (metody uplatňované ve vzdálených oblastech) lze vedle delších vandrů zařadit rovněž několikadenní poznávací exkurze²⁰⁵ a především pobyty v ubytovnách, jež byly ve vlastnictví svazů a do nichž se k trávení prázdnin a poznání vlasti sjížděla turnerská mládež různých okrsků, žup a krajů.²⁰⁶ Od druhé poloviny 20. let 20. století získával na popularitě též lesní stanový tábor. Poprvé na základě Schellerových idejí realizován roku 1925 v DTV, poté Schellerem zaváděn v DT a ve 30. letech intenzivněji praktikován i v DTB 1919²⁰⁷ byl lesní tábor hodnocen jako prvotřídní nástroj pro opětovné spojení moderního člověka s přírodou, stejně jako pro nácvik „přirozeného“ podřízení kolektivu pod přísné komando vedoucího.²⁰⁸ Exkurze, pobyty v prázdninových ubytovnách a v lesních táborech mohli vedoucí opět kombinovat s výchovně-vzdělávacími metodami první a druhé skupiny, to znamená s přednáškami, kolektivním zpíváním, tancováním, thingovými večery, brannou výchovou, brannými hrami či vandrováním.

Vzhledem k tomu, jaké požadavky byly kladeny na charakter vedoucích a co vše tyto funkcionáři museli činit pro světonázorové formování mládeže, je zřejmé, že úřad vedoucího neměl svou náročností v celém turnerském spolku obdoby. Pouze mimořádně nadaný jedinec

---

²⁰¹ K tématu německých ubytoven viz: Anne Lüttgen, Die Entwicklung der pädagogischen Konzeption des Deutschen Jugendherbergswerks von 1909–1945. Dissertation an der Pädagogischen Hochschule Rheinland, 1978; Eva Kraus, Das Deutsche Jugendherbergswerk 1909–1933. Programm, Personen, Gleichschaltung, Berlin 2013.

²⁰² Např. Alfred Falk, Vom Wandern!, in: Deutsche Jugend-Turn-Zeitung (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 3, 1921, 2, s. 7; Ernst Herzog, Herbergen für Jugendturner, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 3, 1922, 9, s. 87; W. Buchenau, Jugendwandern und Heimatempfinden, in: Deutsche Turn-Zeitung 68, 1923, 16, s. 147; Hausrath, Warum und wie sollen wir mit unserer Jugend wandern?, in: Karl Broßmer / Fr[iedrich]. Härdle (Hrsg.), Die Erziehungs- und Bildungswerte des Jugendwanderns, Bühl i. D. 1925, s. 9–10; Michel, Diatarbeit (jako pozn. 38); Adolf Michel, Jugendwandern im Deutschen Turnerbunde, in: Bundesturnzeitung 10, 1929, 3 a 4, s. 32, s. 48 a 51.

²⁰³ Buchenau, Jugendwandern (jako pozn. 202).

²⁰⁴ Např. Hermann Ritter, Etwas von der großen Fahrt, in: Fritz Winter (Hrsg.), Jungvolk. Deutscher Turnerjugend-Kalender 1927. Ein Jahrbuch für die Jugend in der Deutschen Turnerschaft, Leipzig 1927, s. 25–26.

²⁰⁵ Např. Rudolf B. Weitzer, Die Deutschlandreise der Jugendabteilungen des Müzzzuschlager Tv. 1863, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 3, s. 26–27; [Adolf] Michel, Die Sachsenfahrt der Salzburger Jugendwehrabteilung, in: Bundesturnzeitung 10, 1929, 27, s. 279.

²⁰⁶ Karl Holtei, Ein Jugendheim des Bundes. Das Erholungsheim „Lützow“ des deutschen Turnerbundes (1919) in Spital am Semmering, in: Bundesturnzeitung 5, 1924, 6, s. 79; Kurt Baumann, Das Kreisjugendheim des Pfälzer Turnerbundes, in: Deutsche Turn-Zeitung 73, 1928, 7, s. 112; Erholungsheim „Lützow“ in Spital a. S., in: Bundesturnzeitung 9, 1928, 15, s. 219; Christian Jung, Die Wiehe des „Hauses der Thüringer Turnerjugend“, in: Deutsche Turn-Zeitung 75, 1930, 3, s. 55–58. Ubytovnami turnerských svazů, v první řadě československého DTV, se podrobněji zabývá tato studie: Vojtěch Kessler / Martin Klement, Jahnheim u Horního Slavkova – místo komunikace německonacionálních organizací?, in: Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni 7, 2015, 1, s. 27–50.

²⁰⁷ [Rudolf] Thum, Sudetendeutsches Waldlager, in: Jungtum (Beilage der Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes) 3, 1925, 3, s. 24; Thilo Scheller, Zwiesprache, in: Turnerjugend 10, 1928, 17, s. 272; [Adolf] Michel, Im Lager, in: Jugendturnzeitung 10, 1932, 10, s. 74–77.

²⁰⁸ Thilo Scheller, Waldlager, (Bücherei für Leibesübungen und körperliche Erziehung) Leipzig 1927, s. 12–20; Eine Einladung, in: Jugend-Turnzeitung 8, 1930, 6, s. 48; Ock Tinius [= Otto Tinius], Lagerleben, in: Thilo Scheller (Hrsg.), Das Buch der Turnerjugend, (Jungtum Buchgemeinschaft, Bd. 1) Celle 1930, s. 100–105, zde s. 100–101.

Neuendorffova či Schellerova stříhu mohl funkci s úspěchem zastávat. Jenomže většina vedoucích nebyla ani Edmund Neuendorff, ani Thilo Scheller a přes vrozené vlohy se správnému vedení musela teprve naučit tak, jako se „dietwari“ a „pressewari“ učili svému řemeslu. Závěr podkapitoly tedy bude patřit rozboru mechanismů, které z turnera-amatéra činily vedoucího-profesionála.

O metodách indoktrinace, o problémech v mládežnických spolcích a o možnostech jejich řešení diskutovali vedoucí při svých pravidelných setkáních. Tyto akce nezřídka trvaly více dní a odehrávaly se ve velmi neformální atmosféře, která účastníky stimulovala k sebereflexi a inspirovala k další práci s mládeží. Například roku 1925 pořádal Thilo Scheller svazové setkání župních vedoucích z DTV v lesní klubovně wandervogelu z Hrádku nad Nisou. Večer se debatovalo kolem plápolající svíčky, následující ráno se cvičilo na čerstvém vzduchu a „malou válečnou hrou v lese a předváděním tanců (...) [bylo] pěkné jednání uzavřeno“.²⁰⁹ Podobný charakter mělo roku 1923 víkendové jednání mládežnického výboru DT s krajskými vedoucími. Probíhalo na zámku Augustusburg a sobotní program tu nemohl vyvrcholit ničím jiným než thingovým večerem, o jehož teoretické koncepci předtím referoval Otto Brüning.²¹⁰ Mezi lety 1929 a 1931 se navíc vždy kolem stovky vedoucích z DT pravidelně setkávalo na interních konferencích, zvaných jako „Älterentreff“ nebo „Führertreff“.²¹¹

Akce u Hrádku nad Nisou či na Augustusburgu však byly elitními událostmi pro výše postavené vedoucí. Tisíce spolkových vedoucích neměly možnost se takovýchto jednání zúčastnit, proto stále nevěděly, jak svůj úřad správně vykonávat. „Na řešení zespod lze sotva doufat,“ odhadl správně situaci roku 1925 budoucí svazový „dietwart“ DTB 1919 Robert Hesse.²¹² Od poloviny 20. let 20. století tudíž začaly být organizovány speciální, někdy týdenní, někdy dvoutýdenní školicí kurzy na svazové i lokální úrovni.²¹³ Jejich nabitý program seznamoval participanty nejen s metodami mládežnické, popřípadě i dětské tělovýchovy, ale také – a to především – s osvědčenými metodami světónázorové indoktrinace.²¹⁴ Zájemci se nemuseli obávat, že dva týdny budou sedět v lavicích a učit se. Naprosto shodně jako kurzy „dietwartů“ a „pressewartů“ byly též kurzy vedoucích orientovány na praxi. Kurzistům bylo umožněno si každý pohyb, každou zásadu vyzkoušet, prodiskutovat a prožít, čímž celá skupina, ať už školená Kollenzem v Mürzzuschlagu, duem Neuendorff-Scheller ve Špandavě nebo triem Henlein-Sandner-Günzel v Aši, srůstala do „pracovního“ a „životního“ společenství.²¹⁵ Tento fenomén sbratření se non plus ultra projevil

---

²⁰⁹ B., Thing (jako pozn. 133).

²¹⁰ O. Sch., Der Verlauf (jako pozn. 23), s. 109–110.

²¹¹ Např. Henriette Pfeil, Der 2. Tag der Jugendführerzusammenkunft, in: Turnerjugend 12, 1930, 9, s. 133–134; Otto Brüning, Rund um den § 2, in: Deutsche Turn-Zeitung 76, 1931, 23, s. 572–574, zde s. 573.

²¹² Dietwartetagung, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 1 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Eismond 1925, s. 3–4, zde s. 3.

²¹³ Např. Rudolf Herzog, Deutsche Jugend und deutsche Zukunft, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 8, 1926, 3, s. 46–48, zde s. 47; Die Schulungswoche für Diet- und Jugendwarte des Nordwestböhmisches Turngaues in Fleyh im Erzgebirge vom 21. bis 29. Erntings 1926, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 7, 1926, 21, s. 364–365; Bericht (jako pozn. 133), s. 69; Ernst Kollenz, Jugendvorturnerlehrgang, in: Bundesturnzeitung 9, 1928, 13, s. 182; Lengauer / Kollenz, Tagung (jako pozn. 68), s. 182–183; Edmund Neuendorff, Tagung der Kreisjugendwarte und des Jugendausschusses der D. T. am Sonnabend, den 13. Oktober 1928 in Regensburg (Hotel Maximilian), in: Deutsche Turn-Zeitung 73, 1928, 46, s. 802–803, zde s. 802.

²¹⁴ Např. Edmund Neuendorff, Jugendführer, in: Deutsche Turn-Zeitung 69, 1924, 35, s. 464; Käte Brüning, Erste Führerinnenfreizeit, in: Turnerjugend 11, 1929, 10, s. 167–170; [Ernst] Kollenz, Jugendvorturnerlehrgang 1931, in: Bundesturnzeitung 12, 1931, 29, s. 414.

²¹⁵ Např. Franz Ammon, Vom 1. Jugendführerlehrgang der D. T. in Spandau, 22. Oktober bis 4. November 1925, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 7, 1925, 23, s. 371–372, zde s. 371; J. Hallama, Der

v paradigmatickém kurzu Thila Schellera u braniborského jezera Wutzsee roku 1927.²¹⁶ Stanový tábor tu prý ve vedoucích probudil netušené dovednosti, brzy se utvořil vzorový zástup i specifický táborový žargon. Z „Wutzdorfu“, jak se tábora přezdívalo, se vedoucí domů vraceli s mocným prožitkem, jenž je předurčoval k tomu, aby podobné tábory sami organizovali.²¹⁷

Komu nebylo dopřáno zúčastnit se nabízených školicích akcí, ten se mohl autodidakticky vzdělávat z řady příruček, jež byly sepisovány zkušenými vedoucími nebo autory z jiných mládežnických organizací. Tematická škála těchto brožur se rozpínala od organizování tělocvičné hodiny až po nácvik lidových tanců.²¹⁸ „Hledajícím a zoufajícím“²¹⁹ předákům mládeže musel po vydání takovýchto pomůcek spadnout kámen ze srdce, vždyť třeba Brüningův hit *Der Tieabend* nabízel tolik podrobných návodů, že s jejich využitím bylo možné ze dne na den připravit pro turnerskou mládež thingový večer.

Díky všem „konferencím“, kurzům a příručkám se desítky a desítky turnerů každoročně zdokonalovaly ve své funkci vrchního činovníka mládežnického oddílu. Systematicky se takto utvářela unifikovaná a profesionalizovaná kasta funkcionářů, kteří, jak bylo popsáno v této kapitole, mezi válkami představovali ve studovaných turnerských svazech z několika důvodů výjimku. Způsobem školení se sice připodobňovali „dietwartům“ či „pressewartům“ a svou pyramidálně vystavěnou institucí se zásadně nelišili od ostatních svazových úřadů, ale rozsahem kompetencí a aktivit vybočovali z tradičních zvyklostí. Do rukou vedoucích totiž od poloviny 20. let 20. století přecházela zodpovědnost za rozvoj mládežnického těla i duše. Vedoucí se transformovali do univerzálních vůdců, kteří s mládeží cvičili, rozmlouvali, zpívali, tancovali, hráli vojenské hry, vandrovali i tábořili. Jako by se v mládežnických oddílech rodil a testoval nový prototyp činovníků, který byl později aplikován rovněž v družstvech dospělých členů československého a rakouského turnerského svazu – na závěr kapitoly o „dietwartech“ bylo již rozvedeno, že v DTV roku 1933 přešly výchovně-vzdělávací pravomoci „dietwartů“ na předcvičitele a že v DTB 1919 se rok na to začal uplatňovat na stejném principu založený družinový model výchovy a vzdělávání.

7.4 Knihy

Ve všech studovaných meziválečných turnerských svazech se o mládežnických knihách intenzivně diskutovalo – říkalo se o nich, že jsou nejlepší prostředek „jak si pro sebe získáme mládež, jak ji přivedeme na cestu, kterou nám ukázal [Friedrich Ludwig Jahn]“.²²⁰ Ne všechny publikace na knižním trhu ovšem byly pro indoktrinaci mládeže vhodné. Vedoucí

Jugendführerlehrgang zu Asch, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 12, 1931, 22, s. 350–351; Kollenz, Jugendvorturnerlehrgang (jako pozn. 214); Ernst Tscherne, Die Jugendführerschulungswoche in Saaz vom 17. bis 22. Erntemonats 1933, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 14, 1933, 16, s. 306–307, zde s. 306.

²¹⁶ Ock Tinius [= Otto Tinius], Lagerleben (jako pozn. 208), s. 101.

²¹⁷ In den Tagen des hohen Maien 1927, in: Turnerjugend 9, 1927, 14, s. 225; Amtlicher Führer durch Wutzdorf, in: Turnerjugend 9, 1927, 14, s. 228–229.

²¹⁸ Např. Eine Sammlung von Kinder-, Volks- und Reigentänzen, in: Deutsche Turn-Zeitung 71, 1926, 93, s. 892; Franz Ernst / [Fritz] Berka, Vom Diet- und Jugendausschusse, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 16 des 9. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Brachets 1928, s. 107; Bruno Sasowski, Schrifttum für den Jugendbildner, in: Deutsche Turn-Zeitung 73, 1928, 35, s. 603–604; Franz Eichler, „Turnende Jugend“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 9, 1928, 22, s. 330.

²¹⁹ Lohmann, Der Tiabend, ein neues Buch, in: Deutsche Jugendturnzeitung (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 6, 1924, 5, s. 45–46, zde s. 45.

²²⁰ [Friedrich Rudolf] Z[e]n[ker]., Eine erhebungsvolle Stunde, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 34, s. 490–491, zde s. 490.

z DTB 1919, DTV a DT měli za to, že „dobrá“ krásná literatura pro mládež je obklopena „špatnými“ knihami čili brakovým „šuntem“ a erotizující „špínou“. Jaká díla se podle vedoucích mládeže řadila ke skupině „špatných“ knih a jaká naopak do kategorie „dobrých“ knih, to se pokusí ozřejmit první část této podkapitoly. Její druhá část rozliší strategie, jimiž mládež o této dichotomii byla uvědomována. Závěrečná pasáž představí několik publikací sepsaných pro mladé čtenáře staršími, literárně činnými turnery. Rozborem těchto děl vyjde najevo, jakými způsoby v nich byly popularizovány jednotlivé myšlenky mládežnického světonázoru.

Zatímco v periodikách československého a rakouského turnerského svazu jsou k nalezení podrobné seznamy „špatných“ knih pro dospělé, pro turnerskou mládež podobné přehledy chybí. Ani nejsou známy tituly všech „méněcenných“ publikací, jež vedoucí z DT během setkání na zámku Augustusburg roku 1923 demonstrativně pověsili na šibenici, zřízenou pod vedením Otty Brüninga z březových kmenů.²²¹ Některá jména organizátoři „exekuce“ čtenářům mládežnického periodika ale prozradili, a tak lze s jistotou říci, že se na jedné oprátce pohupovala například kniha *Meine Käte* od bestsellerové, zároveň však vysmívané a parodované autorky Hedwigy Courts-Mahlerové, jejíž sladkobolné dívčí romány se v německé meziválečné společnosti staly ztělesněním vrcholného kýče. Thilo Scheller autorku dokonce obvinil, že otravuje „až do dna pramen německého písemnictví“.²²² Hedwiga Courts-Mahlerová se vůči četné kritice bránila argumentem, že své příběhy adresuje širokým prostým vrstvám, kterým chce z krušné reality alespoň krátce nabídnout únik do idealizované krásného, romantického světa,²²³ ovšem přesně v tomto autorčině záměru tušili mládežnickí funkcionáři ohromné nebezpečí pro dospívající cvičenky. Dívčí city se údajně čtením romantických knížek roznítí, ale ničím nenaplní.²²⁴ U mladých turnerek s příliš živou fantazií „může četba nevhodné literatury vést k poruchám a tím dokonce k duševním nemocem“,²²⁵ ozývaly se v DT mentorující hlasy.

Chlapci z říšskoněmeckého, rakouského a československého turnerského svazu nebyli z perspektivy svých vedoucích vystaveni o nic menšímu nebezpečí. Na nejnižší chlapecké pudy prý útočila „nemravná“ literatura, z níž augustusburská šibenice pranýřovala například berlínské periodikum *Der Junggeselle*.²²⁶ Ještě horší vliv na mladé cvičence měly vykonávat nesmírně oblíbené rodokapsy, které svými „krvav[ými] a vražedn[ými] tituly“²²⁷ slibovaly spoustu dobrodružství s nadlidsky zdatnými superhrdiny typu lorda Percyho Stuarta či detektiva Nata Pinkertona.²²⁸ „Do těchto (...) ptákovin,“ zoufal si již roku 1920 Fritz Winter,

²²¹ Hermann Ritter, Für Kopf und Herz! und „An den Galgen!“, in: Deutsche Jugendturnzeitung (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 5, 1923, 14, s. 115–117, zde s. 116.

²²² Till [= Thilo Scheller], Buch und Buchschund, in: Jungtum (Beilage der Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes) 2, 1924, 7, s. 51–52, zde s. 52.

²²³ Theuerkauff, Immer noch Hedwig Courths-Mahler, in: Turnerjugend 9, 1927, 20, s. 328; Thomas Küpper, Der Kitsch der Gesellschaft? Systemtheoretische Beobachtungen des Populären am Beispiel Hedwig Courts-Mahler, in: Jessica Nitsche / Nadine Werner (Hrsg.), Populärkultur, Massenmedien, Avantgarde 1919–1933, München 2012, s. 37–52, zde s. 37, 39, 41, 44–47.

²²⁴ O. Kastner, Kulturgut des deutschen Volkes! Zum Tag des Buches „Buch und Jugend“ am 31. März, in: Deutsche Turn-Zeitung 75, 1930, 13, s. 270–271, zde s. 270.

²²⁵ Hertha Pelz, Die Gestaltung einer Mädchenbücherei, in: Frauen-Turn- und Sport-Zeitung. Beilage der Deutschen Turn-Zeitung 1922, 5, s. 19–20, zde s. 19.

²²⁶ Ritter, Für Kopf (jako pozn. 221), s. 116.

²²⁷ Thilo Scheller, Kampf gegen Schund und Schmutz in Wort und Bild, in: Turnerjugend 9, 1927, 20, s. 322–323, zde s. 322.

²²⁸ Joe Weyermoor, Ein gefährlicher Bubikopf, (Der Neue Excentric Club, Heft 447) Dresden s. d., s. 2; Johannes Melchior, Leset die Werke unserer deutschen Dichter, in: Jugendturnzeitung. Beilage 7 des 7. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Heumond 1926, s. 56; Die Helden der Schundromane, in: Turnerjugend 9, 1927, 20, s. 327–328; Georg Jäger, Der Kampf gegen Schmutz und Schund. Die Reaktion der

„se člověk prostě musí jednou začíst, aby pochopil, kolik krásných ideálů v mládežnické duši zabíjejí“.²²⁹ Jestliže se dílo Hedwigy Courts-Mahlerové stalo symbolem pro čtivo hrozící omámit labilní city mladých turnerek, za vlajkovou loď literatury, která páchá škodu na nezletilých cvičencích, považovali vedoucí s oblibou knihy Karla Meye.²³⁰ Nicméně do kategorie „špatné“ literatury nebyly zahrnovány jen publikace s pochybnou uměleckou úrovní, ale také knihy, jejichž centrální myšlenky odporovaly závaznému světonázoru turnerské mládeže. Proto někteří vedoucí mezi „špatná“ mládežnická díla řadili jak knihu *Meine Käte* a mayovky, tak i román *Na západní frontě klid*.²³¹

Kdo chtěl uniknout před „jedovatými“ výrony knižního trhu, ten se musel uchýlit do „naš[ho] nádherné[ho] velké[ho] háj[e] německých básníků“.²³² Jedině v něm prý mohl nalézt „dobré“ knihy. Kromě německého původu autora se tento typ krásné literatury vyznačoval tematickým zaměřením na „naši vlast, národ a otčinu“.²³³ Jiná než německá díla se tudíž mezi doporučovanými „dobrymi“ knihami vyskytovala jen zcela výjimečně.²³⁴ V porovnání s krásnou literaturou, s níž se měli obeznámit dospělí turneři, byly soupisy „dobrych“ knih pro turnerskou mládež žánrově mnohem pestřejší, neboť zohledňovaly diferencovaný duševní rozvoj čtenářů.

Pro nižší ročníky, zařazené do kategorie žáků, a pro první ročníky turnerské mládeže se nevhodnější „dobrou“ literaturou zdály být německé pohádky, „jednoduché příběhy o lidech, květinách a zvířatech“,²³⁵ mýty a hrdinské příběhy. Tyto žánry měly v duši mládeže položit ideové fundamenty, které starší turneři v budoucnu hodlali rozvíjet myšlenkami „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“. Vybírat si mladí čtenáři mohli z tradičních děl, k nimž se řadily kupříkladu sbírky pohádek od sourozenců Grimmových.²³⁶ Hojně inzerována byla ale také novodobá, světonázorově adekvátnější převyprávění, třeba Ottou Karlem Beetzem vydaný třisvazkový sborník německých národních pohádek *Urd*, z nějž jeden dopisovatel rakouského periodika *Bundesturnzeitung* cítil vanout „čistou (...) touhu německé, nordické duše po něčem věčně ‚tajemném – vznešeném‘“.²³⁷ Ještě větší podpory se jak v DTB 1919, tak v DTV²³⁸ dostalo publikacím Leopolda Georga Riceka, jehož početná vyprávění o německém božstvu, Nibelunzích, Gudrun, Frithjofovi a dalších germánských hrdinech „bud[ou] u naší mládeže přinášet to nejlepší ovoce“.²³⁹ Ricek však podněty ke svým knihám nenacházel jen v germánském dávnověku. Svůj zřetel upnul i na pozdější „velké“ muže, z nichž si k literárnímu zpracování zvolil například Ottu von Bismarcka a Friedricha Ludwiga Jahna.

Gebildeten auf die Unterhaltungsindustrie, in: Archiv für Geschichte des Buchwesens. Bd. 31, 1988, s. 163–191, zde s. 164.

²²⁹ Fritz Winter, Geistesturnen! – womit anfangen?, in: Deutsche Turn-Zeitung 65, 1920, 15, s. 120–121, zde s. 120.

²³⁰ Weitzer, Völkische Jugendbildung (jako pozn. 93); Godehard Goralewski, Jugendschrifttum, in: Deutsche Jugendturnzeitung (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 6, 1924, 5, s. 43–45, zde s. 44; Walter F[rantz]. Mattner, Weihnachtswünsche und Salzburg, in: Jugendturnzeitung 8, 1930, 12, s. 94–95, zde s. 94.

²³¹ Karl Ströbel, Und noch einmal Kriegsbücher, in: Turnerjugend 11, 1929, 20, s. 282–283, zde s. 282.

²³² Melchior, Leset (jako pozn. 228).

²³³ Kastner, Kulturgut (jako pozn. 224), s. 270.

²³⁴ Schenkt Bücher zum Julfest!, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 34, s. 507–508, zde s. 508; Geschenkgegenstände für Julfeiern!, in: Bundesturnzeitung 9, 1928, 34, s. 533; Kleiner, Der Jugend das passende und beste Buch! Zur Weihnachtszeit, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 9, 23, 1928, s. 347.

²³⁵ Karl Bauer, Erziehung, in: Bundesturnzeitung 13, 1932, 28, s. 367–369, zde s. 368.

²³⁶ Kleiner, Der Jugend (jako pozn. 234).

²³⁷ Ebert, „Urd“, in: Bundesturnzeitung 12, 1931, 35, s. 505.

²³⁸ Např. Deutsche Jugendschriften für die deutsche Jugend!, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 5, 1924, 22, s. 320.

²³⁹ [Humbert] Schwab, Der deutschen Jugend – deutsche Bücher, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Nebelmond 1924, s. 21–22, zde s. 22.

Těmito knihami se měla ale primárně zabývat již zralejší, dospívající mládež, která pomalu přestávala nacházet zalíbení v pohádkových příbězích. Podle vedoucích nadešel čas, aby stále více přimykala svůj zájem k realistickým vyprávěním s naléhavými národně-politickými náměty. Jahnova krátká biografie, kterou Ricek sepsal v beletristickém a „völkisch“ duchu,²⁴⁰ tvořila k tomuto druhu literatury nenásilný přechod. Do publikace je totiž zařazena také pasáž o Jahnově duchovním odkazu, jehož kvintesence podle Riceka zní: „(...) anšlus, anšlus, návrat do naší mateřské země, do našeho otcovského státu (...).“²⁴¹ Jiné „dobré“ knihy zpracovávaly aktuální dobová témata mnohem důkladněji a obsáhleji než Ricekova kniha o Jahnovi. Při četbě románu *Helmut Harringa* od Hermanna Poperta si mladí čtenáři mohli například uvědomit nejen řadu „rasových“ zákonitostí, ale také „souvislosti [mezi] alkohol[em] a zločin[em], nemravnost[í] a bíd[ou]“,²⁴² jak se domníval jeden vedoucí z DT. Za ideální čtivo pro vyspělejší mládež tohoto svazu byl považován též román Hanse Grimma *Volk ohne Raum*,²⁴³ a to předně proto, že se Grimmovo sugestivní líčení stísněného prostoru v německých městech a volání po koloniích v Africe²⁴⁴ krylo se zásadami Špandavského vyznání říšskoněmeckých vedoucích. Dále se turnerská mládež měla seznámit s válečnými romány například od Ernsta Jüngera.²⁴⁵ Cvičenky byly zase odkazovány buď na romány a povídky ze života prostého lidu, nebo na „mravně siln[é], ale docela opravdov[é] realistick[é] knihy“,²⁴⁶ jež podněcují k „vážnému zamyšlení nad morálními a sociálními otázkami“.²⁴⁷

K tomu, aby se mládež skutečně odklonila od Vinnetouových dobrodružství a začetla se do příběhů Helmuta Harringy, nestačilo příležitostně deklarovat první čtivo za „špatné“ a druhé za „dobré“. Co je zavrženíhodný „brak“ a co je naopak ze světonázorového hlediska vhodná literatura, muselo být mládeži permanentně a všemožnými způsoby kladeno na srdce. Hlavní úloha v tomto procesu poučování připadla vedoucím.²⁴⁸ Informace o „dobré“ a „špatné“ literatuře šířili tito činovníci zejména v novinách turnerské mládeže. Některá vydání mládežnických periodik z DT a DTV byla výhradně věnována otázce, které publikace číst a kterých se raději vyvarovat.²⁴⁹ V DTV byl dokonce k jednomu číslu mládežnického periodika *Jungtum* připojen strohý čtyřstránkový seznam „dobrých“ publikací.²⁵⁰ Velmi často se v novinách objevovaly též pozitivní recenze „dobrých“ knižních novinek.²⁵¹ Tvůrci

²⁴⁰ [Fritz] Trathnigg, Friedrich Ludwig Jahn, in: *Bundesturnzeitung* 4, 1923, 14, s. 181–182.

²⁴¹ L[eopold]. G[eorg]. Ricek, Friedrich Ludwig Jahn. *Leben und Wirken des „Alten im Barte“*. Wien/Leipzig 1923, s. 55.

²⁴² Franz Ammon, *Schrifttum zur Lebenserneuerung*, in: *Turnerjugend* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 8, 1926, 6, s. 95–96, zde s. 95.

²⁴³ Fritz Drescher, *Volk ohne Raum*, in: *Die Schar* 1932, 3, s. 47–48.

²⁴⁴ Anette Grumbel, „Volk ohne Raum“. *Der Schriftsteller Hans Grimm zwischen national-konservativem Denken und völkischer Ideologie*, Darmstadt 2003, s. 85–92.

²⁴⁵ Ströbel, *Und noch einmal* (jako pozn. 231), s. 283.

²⁴⁶ Pelz, *Die Gestaltung* (jako pozn. 225), s. 19.

²⁴⁷ Tamtéž.

²⁴⁸ Ritter, *Für Kopf* (jako pozn. 221), s. 115; Otto Brüning, *Turner und Bücher*, in: *Deutsche Jugendturnzeitung* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 6, 1924, 4, s. 28; Schwab, *Der deutschen Jugend* (jako pozn. 239), s. 21–22; Dietrich von Bern, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 5, 1924, 24, s. 349; W., *Jugendleitertagung am 22. Nebelmond 1924 in den Gauräumen*, Wien, 1. Bez., Schillerplatz 4, in: *Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“* (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 2 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Eismond 1925, s. 10–11, zde s. 11; Otto [Willomitzer], *Gau-Jugendführerthing*, in: *Gau-Bote* 4, 1927, 4, s. 15; Kollenz, *Jugendvorturnernlehrgang* (jako pozn. 214).

²⁴⁹ *Jungtum* (Beilage der Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes) 2, 1924, 7; *Turnerjugend* 9, 1927, 20.

²⁵⁰ *Jungtumbücherblatt*, in: *Jungtum* (Beilage der Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes) 2, 1924, 9, nepaginovaná příloha.

²⁵¹ Napf. [Ernst] Kollenz, *Bismarck, der deutsche Reichsschmied*, in: *Jugend-Turnzeitung*. Beilage 23 des 4. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 1. Julmond 1923, s. 104–105; O[tto]. B[rüning], *Dorfheimat*, in: *Turnerjugend* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 7, 1925, 4, s. 59.

říšskoněmeckého mládežnického periodika mimo to dělali reklamu dvěma edicím „jed[noho] z nejvznešenějších německých nakladatelů, Eugen[a] Diederichs[e] z Jeny“. ²⁵² První propagovanou edicí byla *Thule*, jež obsahovala svazky s tematikou islandské mytologie. ²⁵³ Druhá knižnice se jmenovala *Deutsche Volkheit* a zahrnovala „celé velké dědictví tisíciletého národovectví“ ²⁵⁴ – pohádky, legendy, říkadla, lidové písně a mnoho dalšího. ²⁵⁵ V čísle s reklamou na edici *Deutsche Volkheit* bylo hned také jedenáct stránek pokryto výňatky z vybraných děl. ²⁵⁶ Zařadit mezi články mládežnického periodika úryvek z nějaké exemplárně „dobré“ publikace byla ostatně strategie uplatňovaná i v DTB 1919. ²⁵⁷

Žádná z novinových propagačních strategií ale nemohla zaručit, že se „dobré“ knihy skutečně dostanou mládeži do rukou. Někteří vedoucí proto pořádali pro mládež výstavy s vhodnou literaturou ²⁵⁸ a konkrétně v DT prezentovali „dobrá“ mládežnická díla při thingových večerech. ²⁵⁹ Když se kupříkladu blížilo jubileum úmrtí spisovatele Hermanna Lönse, jenž proslul publikacemi o přírodě rodného kraje, ²⁶⁰ věnovala hannoverská turnerská mládež tomuto autorovi a jeho dílu celý jeden thingový večer. ²⁶¹ Nedlouho po Lönsově thingovém večeru se Hannoverští setkali ve své klubovně znovu, aby si stejným způsobem připomněli smrt další spisovatelské ikony nacionálně-konzervativních a „völkisch“ kruhů, Waltera Flexe. ²⁶² Roku 1932 mládežnický výbor DT dokonce rozhodl, že všechny oddíly mládeže musí při svých setkáních probrat knihu *Volk ohne Raum*. ²⁶³ Svědomití vedoucí navíc zřejmě nikdy neopomněli přibalit nějakou příhodnou publikaci do batohu, když se s mládeží vydali na vandr. ²⁶⁴ Též ve spolcích mimo DT byly vandry a srazy turnerské mládeže bezpochyby vyplněny kolektivní četbou. Vždyť třeba sbírka *Urd* od Otty Karla Beetze se „dietwartům“ a vedoucím měla výborně hodit k předčítání ve spolku ²⁶⁵ a Rudolf B. Weitzer už v roce 1921 „dietwarty“ nabádal, aby si opatřili germánské legendy, životopisy významných Němců či publikace o významných dějinných událostech a mládeži z těchto „lahůdek přinášeli ochutnávky“. ²⁶⁶

Z publikací prezentovaných při thingových večerech se mohla vyvinout malá mládežnická knihovna. Mnozí vedoucí se v novinách turnerských svazů o takovéto knihovny velmi zasazovali a dávali také důležité rady, kde a jak knihy za málo peněz pořídit. ²⁶⁷ O

---

²⁵² Alwin Kutschke, Von germanischer Dichtung, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 8, 1926, 21, s. 280–281, zde s. 281.

²⁵³ Tamtéž.

²⁵⁴ Karl Richter, Deutsche Volkheit. Ein Aufruf für die Buchreihe „Deutsche Volkheit“ des Verlages Eugen Diederichs in Jena, in: Turnerjugend 10, 1928, 23, s. 354–357, zde s. 356.

²⁵⁵ Tamtéž.

²⁵⁶ Turnerjugend 10, 1928, 23, s. 357–367.

²⁵⁷ Např. Wie der Tod zum Gerippe wurde, in: Jugendturnzeitung. Beilage 7 des 6. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Heumond 1925, s. 54–55; Der Wassermann, in: Jugendturnzeitung. Beilage 8 des 6. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Erntemond 1925, s. 64.

²⁵⁸ -th, Gaujugendtreffen und Jugendtag des Turngaues „Süd-Mähren“, in: Jungtum (Beilage der Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes) 1, 1923, 3, s. 20–21, zde s. 21.

²⁵⁹ Kastner, Kulturgut (jako pozn. 224), s. 270.

²⁶⁰ Např. Hermann Löns, Aus Wald und Heide. Geschichten und Schilderungen. 16. Auflage, Hannover s. d.

²⁶¹ Wein, Von unserem Tie (jako pozn. 181), s. 369.

²⁶² Walther Wein, Walter Flex. Gedanken und Worte aus unseren Tieabenden, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 7, 1925, 21, s. 326–330; Wein, Von unserem Tie (jako pozn. 181), s. 369.

²⁶³ Sitzung (jako pozn. 80), s. 1130.

²⁶⁴ Edmund Neuendorff, Hinaus in die Ferne! Zwei Wanderfahrten deutscher Jungen durch deutsche Lande. 3. Auflage, Leipzig/Berlin, 1924, s. 197, 223.

²⁶⁵ Ebert, „Urd“ (jako pozn. 237).

²⁶⁶ Weitzer, Völkische Jugendbildung (jako pozn. 93).

²⁶⁷ Winter, Geistesturnen! (jako pozn. 229), s. 120–121; Pelz, Die Gestaltung (jako pozn. 225), s. 19–20; Jugendbücherstuben, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 10, s. 112; Das Eichendorff-Haus, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 23, s. 314; Otto Brüning, Von Stoff und Stoffquellen, in: Otto Brüning (Hrsg.), Der Tieabend. Anregungen

vybavení a fungování jednotlivých knihoven turnerské mládeže jinak ale nelze až na výjimky říci cokoli podrobnějšího. Jednou z těchto výjimek je například spolek „Turnverein Salzburg“, který pro rok 1925 hlásil, že jeho bezplatná knihovna pro mládež sestává z 251 svazků a že výpůjček bylo napočítáno 920. Z periodika DT je možné vyčíst, že některé turnerské spolky provozovaly dokonce separátní knihovnu pro mladé cvičenky.²⁶⁸ Naopak v menších spolcích byly publikace pro mládež zřejmě součástí knihovny pro dospělé,²⁶⁹ zvláště když některé „dobré“ knihy – třeba válečné romány, Lönsovy spisy nebo román *Helmut Harringa* – měly shodně ovlivňovat mladou i starší generaci.²⁷⁰

Vedoucí a ostatní funkcionáři přiváděli turnerskou mládež k „dobré“ literatuře nakonec i tak, že jí některé knihy přímo věnovali. V rakouském periodiku *Bundesturnzeitung* byli vedoucí nabádáni k myšlence, aby určité, světonázorově kvalitní publikace dávali mládeži jako dárek při slavnostech „Julfeyer“. ²⁷¹ Příležitost získat „dobrou“ knihu se několikrát nabízela například i čtenářům rakouského mládežnického periodika *Jugendturnzeitung*. Redakce opakovaně vypisovala různé soutěže a výhercům za odměnu slibovala třeba publikace od Leopolda Goerga Riceka.²⁷²

Ze souboru všech propagovaných „dobrých“ knih byly velmi intenzivně doporučovány zejména ty publikace, jež literárně zdatní turneři sepsali přímo pro turnerskou mládež. Zaměření těchto děl prvořadě na členy turnerských mládežnických oddílů se projevuje zejména tím, že pisatelé do role hlavních postav nezřídka umisťovali mladé cvičence. Často také popisovali aktivity, které byly čtenářům dobře známé z jejich vlastní turnerské zkušenosti. Mládežnická krásná literatura pocházející z prostředí zkoumaných svazů se vyznačovala ještě větším výchovně-vzdělávacím posláním než poezie a próza, kterou turneři-spisovatelé vytvářeli pro dospělé čtenářstvo. Z následujícího rozboru několika turnerských mládežnických děl vyjde najevo, že se téměř za každou postavou, scénou a sekvencí příběhu ukrývala snaha přimět čtenáře k identifikaci s některými ideami „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“.

Pro volbu knih k zamýšlené analýze byla zvolena tři kritéria. Zaprvé byly vybrány jen publikace určené výhradně mládeži. Knihám, které se snažily oslovit zralejší mládež i starší turnery, se již věnovala čtvrtá kapitola. Zadruhé bylo nutné, aby k rozebíraným mládežnickým knihám existovala recenze v hlavních svazových novinách nebo v novinách turnerské mládeže. Pouze o takovýchto dílech lze soudit, že byla svazovými funkcionáři považována za skutečně „dobrá“ a že se počítalo s jejich rozšířením po všech spolcích svazu. Třetím kritériem byla původnost díla. Do zkoumaného souboru „dobrých“ turnerských knih pro mládež není proto zařazena například povídka *Aus Jahns Wanderjahren*, kterou Willi Buch uveřejnil v roce 1934 a která je ve skutečnosti jen opětovným, nepatrně upraveným

---

zur Gestaltung der Jugendgeselligkeit im Turnverein, Dresden 1923, s. 64–81, zde s. 70–76; Goralewski, *Jugendschrifttum* (jako pozn. 230), s. 45; Schwab, *Der deutschen Jugend* (jako pozn. 239) s. 22; Weitzer, *Richtlinien für unsere Jugenderziehung*. Vortrag (jako pozn. 125), s. 47.

²⁶⁸ Pelz, *Die Gestaltung* (jako pozn. 225), s. 19–20; Turngau Salzburg. 7. Gauturntag, in: *Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg*. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 5 des 7. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Hornung 1926, s. 20–24, zde s. 23.

²⁶⁹ Fritz Schreiner, *Bücherei und Bücherwart*, in: *Mitteilungen des Kreis 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes* (1919). Beilage 9 des 7. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 11. Mai 1928, s. 29–30, zde 30.

²⁷⁰ [Edmund] Liebing, *Schaffet Turnvereinsbüchereien!*, in: *Der Dietwart*. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Eismond 1925, s. 1–2, zde s. 2.

²⁷¹ *Dietarbeit in den Jugendabteilungen*. Vortrag, gehalten von Kreisjugenddietaart Rudolf B. Weitzer, *Mürzzuschlag auf der Dietwartetagung am 29. Weinmond 1922 in Bruck an der Mur*, in: *Der Dietwart*. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Eismond 1928, s. 1–2, zde s. 2.

²⁷² *Neues Preisausschreiben!*, in: *Jugendturnzeitung* 7, 1929, 2, s. 15–16, zde s. 16.

vydáním Jahnovy povídky *Der Geleiter* z roku 1835.²⁷³ Stranou rovněž zůstane publikace *Turnertum in Heldensang und Heldensage*, uzounký svazek úryvků z germánských legend a hrdinských písní, jež do novodobé němčiny převedl Thilo Scheller s cílem probudit v turnerské mládeži ducha údajně tolik potřebného „v tomto ‚do jádra prohnilém‘ období“.²⁷⁴

Uplatněním těchto podmínek se komplex literatury určené k výzkumu zúžil na čtyři publikace. Nejstarší z nich pochází od Edmunda Neuendorffa. Sepsána byla již roku 1911 a její název zněl v duchu wandervogelské romantiky *Hinaus in die Ferne!* V době uveřejnění knihy žádná turnerská mládež v pravém slova smyslu ještě neexistovala. Také roku 1918, když kniha vyšla v nezměněné podobě podruhé, se turnerská mládež teprve formovala. Čtenářstvo knihy se tedy v roce prvního a druhého vydání asi rovnoměrně dělilo mezi chovance turnerských spolků DT a členy vandrovních spolků. Poté, co se Neuendorff stal v DT svazovým vedoucím, byla publikace *Hinaus in die Ferne!* znovu bez jakékoli změny vydána v letech 1924 a 1926 a tentokrát jí už náležel status téměř kultovní knihy, která „by neměla chybět v žádném oddílu turnerské mládeže“.²⁷⁵ Rok 1927 přinesl další dvě novinky pro mládežnické knihovny. Zatímco čtenáři mládežnického periodika DT byli upozorněni na knihu *Der Wiking* Thila Schellera,²⁷⁶ v rakouských novinách *Bundesturnzeitung* se objevilo nadšené hodnocení publikace *Als das Vaterland rief...* Williho Bucha.²⁷⁷ Možná, že těmito kladnými ohlasy získal Buch na sebevědomí, neboť do roka jako pendant k chlapecké knížce připravil dívčí publikaci *Erlebnisse deutscher Mädchen im Weltkriege*, vznešenou to „píseň německého ženství“,²⁷⁸ jak nestačily opět vynachválit noviny *Bundesturnzeitung*.

Že čtyři vybrané knihy pocházejí zrovna od Neuendorffa, Schellera a Bucha, nemůže ani v nejmenším udivit. Pro všechny tři autory nebylo psaní výjimečnou aktivitou, každý z nich se věnoval turnerské mládeži²⁷⁹ a jeden jak druhý měl zkušenosti s indoktrinací mladších či starších turnerů. Naopak je překvapivé, že mezi autory „dobrých“ mládežnických knih nikdo nereprezentuje československý svaz DTV. Jako by s úmrtím literárně agilního „dietwarta“ Ludwiga Protze roku 1927 umlkl i jediný básnický hlas, který byl ve svazu schopen produkovat turnerskou poezii a uměleckou prózu. Mládež v DTV však nepřišla zkrátka. Některým členům mládežnických oddílů se s velkou pravděpodobností dostaly do rukou Buchovy knížky *Als das Vaterland rief...* a *Erlebnisse deutscher Mädchen im Weltkriege*, protože obě dvě byly v novinách *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* srdečně doporučovány ke koupi.²⁸⁰

²⁷³ Willi Buch, *Aus Jahns Wanderjahren. Erzählung für deutsche Jugend*, Berlin 1934; Karl Schöppach [= Friedrich Ludwig Jahn], *Denknisse eines Deutschen oder Fahrten des Alten im Bart*, Schleusingen 1835, s. 1–165.

²⁷⁴ Thilo Scheller, *Turnertum in Heldensang und Heldensage*, (Deutsches Volkstum, Bd. 6) Dresden 1926, s. 4.

²⁷⁵ Otto Brüning, Edmund Neuendorff, *Hinaus in die Ferne!*, in: *Turnerjugend* (Beilage der Deutschen Turnzeitung) 6, 1924, 19, s. 279–280, zde s. 280.

²⁷⁶ Thilo Scheller, *Der Wiking*, in: *Turnerjugend* (Beilage der Deutschen Turnzeitung) 9, 1927, 11, s. 178–179. Ještě během pobytu v Aši sepsal Scheller pro mládež DTV hru *Das neue Reich*, která byla předčítána při některých thingových večerech. Tuto publikaci se ale dosud nepodařilo nalézt. Bd., *Das neue Reich*, in: *Jungtum* (Beilage der Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes) 1, 1923, 8/9, s. 71; Bruno Pietsch, *Auch ein Tieabend*, in: *Jungtum* (Beilage der Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes) 2, 1924, 5, s. 39–40.

²⁷⁷ Z[e]n[ker]., *Eine erhebungsvolle Stunde* (jako pozn. 220), s. 490.

²⁷⁸ I[lse]. Bl[ochwitz]., *Erlebnisse deutscher Mädchen im Weltkriege*, in: *Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes*. Beilage 33 des 9. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 21. Nebelmonds 1928, s. 87

²⁷⁹ Willi Buch napomáhal v letech 1923 a 1924 organizovat několikaměsíční pobyty pro děti z říšskoněmeckých turnerských rodin v rodinách rakouských turnerů. [Klaudius] Kupka, *Bundeshilfe für Kreise 5 und 6*, in: *Bundesturnzeitung* 4, 1923, 23, s. 310; E. Güntschl, *Die Rückfahrt des 2. Kinderzuges*, in: *Bundesturnzeitung* 5, 1924, 17, s. 251–252, zde s. 252.

²⁸⁰ Willi Buch, *Als das Vaterland rief...*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 8, 1927, 22, s. 358; Willi Buch, *Erlebnisse deutscher Mädchen im Weltkriege*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 9, 1928, 24, s. 370.

Mládežnické publikace od Neuendorffa, Schellera a Bucha jsou žánrově i tematicky velmi rozmanité – co autor, to jiný námět i jiný způsob podání. Neuendorffovo dílo *Hinaus in die Ferne!*²⁸¹ by se dalo nejlépe definovat jako dvojí cestopis v jednom knižním přebalu. Čtenáři se v knize nabízí možnost sledovat průběh vandru, jež gymnazisté z vestfálského Haspe pod Neuendorffovým vedením uskutečnili v roce 1907 do Berlína a o rok později až do Vídně. Kniha ale nebyla vydána jen jako pouhá vzpomínka na dvě dobrodružné cesty; v jejím jádru spíše spočívá záměr přimět mládež k podniknutí podobných několikadenních pěších výprav. Proto Neuendorff oba cestopisy pojal rovněž jako praktické návody k podobným akcím.²⁸²

Knihu *Der Wiking*²⁸³ Thila Schellera je možné pojímat jako přesný opak Neuendorffova realistického a velmi deskriptivního vyprávění o chlapeckém vandru. Scheller totiž usiloval své dílo obsahem, stylem i jazykem co nejvíce připodobnit severským hrdinským příběhům, kterými byl podle všeho značně fascinován.²⁸⁴ Podtitul knihy – *Ein Spiel vom Meer* – navíc prozrazuje, že publikace byla koncipována jako scénické drama. Celý příběh sestává z dvaadvaceti krátkých, volně provázaných „obrazů“, odehrává se kdesi na severu v době christianizace a líčí cestu Vikinga Heja na záhadný ostrov Thule. Ze symbolického kontextu knihy lze vyvodit, že Hejova plavba je metaforou životní pouti a ostrov Thule patetickou vizí onoho světa.

Srovnatelným patosem a obrazností uměl prodchnout svá díla rovněž Willi Buch. Pro povídky, které věnoval turnerské mládeži, ale zvolil mnohem jednodušší způsob vyjadřování. Do své první mládežnické knihy *Als das Vaterland rief...* zahrnul Buch čtyři krátká vyprávění s názvem *Arnhold Winkler*, *Der blonde Isidor*, *Die Bettelkröte* a *Die Klette*.²⁸⁵ Čtenářům v nich představil osudy mladých fiktivních hrdinů Arnholda Winklera, Klause Iggesena, Karla Rosoffa a Wilhelma Klettkeho z doby mezi lety 1914 až 1918. Druhá Buchova kniha pro mládež, totiž *Erlebnisse deutscher Mädchen im Weltkriege*,²⁸⁶ obsahuje povídky *Sollen Mädchen schießen?*, *Die Kohlenliese*, *Die deutsche Hexe*, *Schwester Anna* a *Das Biberchen*. Jejich hlavními, opět smyšlenými postavami jsou obyčejné dívky Margret, Lieschen Hoffmannová, Herta Heilingová, Anna Tönniesová a Maria Feinhaarová, z nichž každá musí během první světové války obstát v nějaké těžké zkoušce.

Mezi studovanými knihami nápadně působí především absence románů a básnických sbírek. Autoři evidentně dobře věděli, proč mládeži ke čtení nabídnout spíše kratší, přehledně strukturované a přímočaré příběhy než rozvláčná epická díla nebo alegorické, nesnadno rozluštitelné básně. Svou logiku se zdá mít i výběr témat. Kniha *Hinaus in die Ferne!* svým námětem výborně odpovídala kultu vandrování, které bylo po první světové válce jednou z hlavních činností oddílů turnerské mládeže. Publikace od Schellera a Bucha již ale vznikaly v době, kdy se mládež měla identifikovat se zásadami vůdcovství, následovnictví a vojáckého charakteru. Zřejmě z tohoto důvodu pojednávají knihy *Der Wiking*, *Als das Vaterland rief...* a *Erlebnisse deutscher Mädchen im Weltkriege* zejména o boji a válce. Čtyři studovaná díla měla tedy dobově podmíněný námět, jinak ale přibližovala veškeré základní ideje „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“. Jaké mechanismy k tomu autoři využívali, ukáží další odstavce.

„Rasové čistotě“ je v mládežnické beletrii dopřáno stejně velkého prostoru jako v knihách určených pro dospělé turnery. Oba dva typy literatury se neliší ani způsobem, jímž

²⁸¹ Neuendorff, *Hinaus* (jako pozn. 264).

²⁸² Edmund Neuendorff, *Turnen, Spiel und Sport für deutsche Knaben*, (Sammlung belehrender und Unterhaltungsschriften für die deutsche Jugend, Bd. 35) Berlin 1911, s. 4.

²⁸³ Thilo Scheller, *Der Wiking. Ein Spiel vom Meer*, Lüneburger Heide 1927.

²⁸⁴ Viz např. Scheller, *Turnertum* (jako pozn. 274), s. 11–12, 15–16.

²⁸⁵ Willi Buch, *Als das Vaterland rief... Abenteuer deutscher Jungen im Weltkrieg*, Danzig/Leipzig 1927.

²⁸⁶ Willi Buch, *Erlebnisse deutscher Mädchen im Weltkriege*, Berlin-Schöneberg 1928.

byly ideje o „rase“ zprostředkovány. Jak v publikacích, do nichž se měli začíst starší turneři, tak v publikacích pro mládež totiž záporné postavy většinou přináležely k „neárijským rasám“, zatímco kladné postavy ztělesňovaly ideál „árijské rasy“. V Neuendorffově cestopisu, Schellerově hře a především v Buchových povídkách jsou však fyziologické a duševní projevy jednotlivých „ras“ extrémně zveličeny. Například Isidoru Blutgeruchovi, protivníkovi Klause Iggesena v povídce *Der blonde Isidor*, propůjčil Buch všechny možné stereotypní antisemitské rysy, jako dlouhý nos, černé kučeravé vlasy či křivé nohy.²⁸⁷ Slovany si čtenáři neměli představovat o nic lépe – ruští vojáci mají v Buchových povídkách podobu brutálních hulvátů s vrozenou inklinací k alkoholismu,²⁸⁸ Češi jsou v knize od Edmunda Neuendorffova vyliční jako arogantní nacionalisté, kteří vlivem své intelektové zaostalosti žijí v polorozpadlých zablžených vsích²⁸⁹ a kteří nemají zábrany dloubat se před hosty v nose.²⁹⁰ S výpady proti „středozevní rase“ a jejím předním zástupcům – Francouzům – se čtenáři setkávali jen příležitostně, a to například opět v Neuendorffově knize *Hinaus in die Ferne!* nebo v Buchově povídce *Die deutsche Hexe*. Zatímco Neuendorff na jednom místě své knihy porovnával postupimský zámek Sanssouci s francouzským zámkem Versailles,²⁹¹ Buch v povídce o „německé čarodějnici“ zmiňoval domnělý zvyk francouzských dětí mučit chycené myši a chrousty.²⁹² I z těchto jakoby mimoděčných poznámek si však mládež měla uvědomit, že Francouzům v krvi koluje vrozený sklon k povrchnosti, lascivnosti a bestialitě.

Všechny negativní charakteristiky „podřadných“ „ras“ sloužily autorům zároveň jako prostředek k umocnění dokonalosti „árijské rasy“. Buch její základní tělesné znaky nejefektivněji vystihl v šablonovité postavě Klause Iggesena,²⁹³ jenž je popisován jako urostlý mladík s širokým hrudníkem a zlatou hřívou.²⁹⁴ K „árijské rase“ však podle autorů přináležela nejen krása, ale též síla. Tu personifikuje ideálně Viking Hejo, nepřemožitelný silák, potápěč, jezdec na koni, lukostřelec, bojovník a mořeplavec, který má instinktivní tendenci zbavovat se všeho, co je slabší než on.²⁹⁵ Jinak ale hlavní postavy knih působí mírumilovně. Neuendorff, Scheller a Buch vynaložili značné úsilí, aby jejich hrdinové činili dojem dobrosrdečných lidí, kteří se zejména k sobě rovným, zraněným a bezmocným chovají velkoryse.²⁹⁶ Kromě tohoto je autoři obdařili i „typickou“ německou důmyslností. Ačkoli například několik Buchových postav pochází z chudého prostředí nebo je sirotky, „zdravé německé jádro“²⁹⁷ jim vždy pomůže vnuknout myšlenku, jak zvítězit nad osudem či nepřítelem. Jenomže „zdravé německé jádro“ prý zapříčiňovalo též obávanou německou naivitu a důvěřivost. Mládež musela být důrazně upozorněna na tuto „rasově“ podmíněnou slabinu a Klaus Iggesen, který je židovskou lstí navzdory svému nízkému věku naverbován do války, plnil dostatečně varovnou roli.

Zcela nepřehlédnutelně vyzařuje z knih snaha autorů obeznámit čtenáře se základními ideami „národní jednoty“. Nejméně je přítom tematizována role mateřštiny jakožto jednotícího prvku celého německého národa. Pouze Willi Buch na unifikační význam jazyka poukázal způsobem, který použil například již v publikaci *Grenzland* z roku 1925 – do mluvy některých postav nechal pronikat prvky z jejich lokálně typického nářečí, aby čtenář pochopil,

²⁸⁷ Buch, *Als das Vaterland* (jako pozn. 285), s. 19, 23.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 30–33, Buch, *Erlebnisse* (jako pozn. 286), s. 9, 44.

²⁸⁹ Neuendorff, *Hinaus* (jako pozn. 264), s. 202–204, 207–209.

²⁹⁰ Tamtéž, s. 205.

²⁹¹ Tamtéž, s. 121.

²⁹² Buch, *Erlebnisse* (jako pozn. 286), s. 24.

²⁹³ Buch, *Als das Vaterland* (jako pozn. 285), s. 23.

²⁹⁴ Tamtéž.

²⁹⁵ Scheller, *Der Wiking* (jako pozn. 283), s. 14–16, 52.

²⁹⁶ Buch, *Als das Vaterland* (jako pozn. 285), s. 17; Buch, *Erlebnisse* (jako pozn. 286), s. 17.

²⁹⁷ Buch, *Als das Vaterland* (jako pozn. 285), s. 35.

že i když Němec pochází odkudkoli, jeho jazyk jej stále váže k jednomu velkému národu.²⁹⁸ Buch také jako jediný zdůraznil mládeži význam války pro „národní jednotu“, činil tak ale jinými metodami než například Robert Mimra v románu *Batterie 4*, v němž si hlavní postava na frontě pozvolna uvědomuje partnerství říšskoněmeckých a rakouských vojáků v boji za vítězství společného německého národa. Sbližování Němců v důsledku války vyjádřil Buch tak, že původ svých hrdinů umístil do různých německých oblastí. Buchovo rozhodnutí postavit do popředí svých povídek i dívky byla velice prozíravá taktika, která pozitiva války pro národ ještě umocnila. Čtenáři se odkrývalo poznání, že válečné běsnění stmelilo skutečně všechny a všude, chlapce i dívky od Rýna až po Němen. Každý přitom v povídkách pomáhá podle svých sil. Chlapci odvádějí v zákopech „krvavou práci“,²⁹⁹ zatímco dívky v zázemí ošetřují zraněné.³⁰⁰

Buch bezesporu zamýšlel čtenáře přesvědčit, že se genderově podmíněná dělba práce v době válečného konfliktu osvědčila natolik, aby se v ní pokračovalo i po ukončení války, a to v rámci „obnovy národa“ – vedle jazyka a války dalšího tematického okruhu „národní jednoty“. Kdo z mládeže ale četl Schellerovu knihu *Der Wiking*, tomu byla požadovaná role muže a ženy při „obnově národa“ a při utváření „národního společenství“ vysvětlena téměř učebnicově. Hejo je totiž kromě personifikace síly i ztělesněním virility, zatímco všechny ženské postavy včetně panovnice Utty symbolizují submisivní feminitu a přesvědčení, že pravé životní poslání žen spočívá v plození potomků.³⁰¹ V jedné ukázkové pasáži dokonce Utta pokleká k Vikingovým nohám se slovy: „Ty muž – já žena. Ty silný – já slabá. Ty divoký – já tichá. (...). K čemu mi je panování? Zde držím v rukou své ženství (...).“³⁰²

Poslední tematický okruh „národní jednoty“ se týká vnějšího a vnitřního uspořádání ideální Německé říše. Neuendorff, Scheller ani Buch ve svých mládežnických knihách na žádném místě blíže nedefinovali, jakou geografickou rozlohu by měl mít „rasově čistý“ a národně sjednocený stát. Neuendorff velikost požadovaného německého státu naznačoval pouze vandrovní trasou Haspe-Cheb-Český Krumlov-Vídeň, Buch zase vymezoval v knihách pro mládež hrubé hranice státu bydlištěm svých postav. Jako by ani tak nezáleželo na velikosti říše jako hlavně na tom, kdo ji vede. Zatímco na stránkách knih určených pro dospělé turnery neznázorňují jednotliví hrdinové nikdy dokonalý typus vůdce, v mládežnických knihách byla čtenářům předstředna celá galerie postav, do nichž Neuendorff, Scheller a Buch projektovali veškeré své představy o vůdcovském charakteru. Mezi těmito prototypickými vůdci se nacházel pochopitelně Viking Hejo,³⁰³ ale také například Karl von Hofe, který v knize *Hinaus in die Ferne!* prokazuje své vůdcovské kvality během vandrování. Nikoli náhodou je v příběhu ukázáno, jak Karl von Hofe vyniká rozhodností, železnou vůlí a důsledností zejména ve chvílích, kdy jiní klesají na mysl.³⁰⁴ To Willi Buch zašel v povídce *Der blonde Isidor* ještě trochu dále. Klaus Iggesen v ní za války bez okolků zastřelí svého spolubojovníka, který se protíví jeho rozkazu.³⁰⁵ Žádné slitování s těmi, kdo nerespektují autoritu vůdce, nemá ani Viking Hejo, který pro vzpurnou posádku své lodi chystá krutý trest.³⁰⁶

Hejo však nevynáší v Schellerově povídce krvavý ortel jen na slabochy a zrádci. Též křesťanského kněze jen taktak že neubije krucifixem k smrti, neboť se jím cítí ohrožen ve

²⁹⁸ Buch, *Erlebnisse* (jako pozn. 286), s. 7–11.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 19.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 33–38.

³⁰¹ Scheller, *Der Wiking* (jako pozn. 283), s. 62.

³⁰² Tamtéž, s. 26–27.

³⁰³ Tamtéž, s. 22–25.

³⁰⁴ Neuendorff, *Hinaus* (jako pozn. 264), 4–5, 22, 143–144.

³⁰⁵ Buch, *Als das Vaterland* (jako pozn. 285), s. 25.

³⁰⁶ Scheller, *Der Wiking* (jako pozn. 283), s. 55.

svém svobodném smýšlení.³⁰⁷ Z idejí „duchovní svobody“ věnovali Neuendorff, Buch a především Scheller mimořádně mnoho prostoru právě otázce víry. Snad jen Buchova povídka *Hörselberg*, představená v kapitole o knihách pro dospělé turnery, se může svými příkrými antikatolickými útoky vyrovnat Schellerově hře *Der Wiking*. Uhněten z mořské vody, hlíny, ohně a větru samotným bohem Lokim je totiž Hejo na zem seslán jako obhájce starogermánské víry čili jako Antikrist, o kterého má skutečný Kristus „zakopnout a padnout“.³⁰⁸ Kněží se několikrát pokoušejí získat Heja na svou stranu, leč veškerá jejich snaha se hrouť kvůli Vikingovým argumentům,³⁰⁹ které Scheller formuloval například takto: „Nechci boha, před kterým padáte na kolena. (...). [Moji bozi] se na mě usmívají, když jim ukázu pěst.“³¹⁰

Na jiné než religiózní aspekty „duchovní svobody“ se zaměřil zejména Edmund Neuendorff. Různé oblasti, kterými hrdinové v knize *Hinaus in die Ferne!* procházejí, byly Neuendorffovi spouštěčem k řetězci myšlenek o domnělém negativním vlivu moderních a internacionálních fenoménů na „svobodu“ německého ducha. Při popisu přírodních scénérií se tak Neuendorff opakovaně nechával strhnout k úvahám, jež nutily čtenáře nahlížet na města jako na pařeniště neklidu, nemoci a sociální nouze. Do kapitol o putování turisticky atraktivními destinacemi vkládal Neuendorff s oblibou své myšlenky o povrchnosti, ba zvrácenosti celé moderní společnosti. A hrad Wartburg ho v knize podnítil dlouze přemítat o lásce k Německu, stejně jako o údajné zhoubnosti pacifismu, demokratického přesvědčení a organizované sociální péče.³¹¹

Zároveň všechny čtyři knihy od Neuendorffa, Schellera a Bucha na konkrétních příkladech znázorňovaly ideální projevy odříkavosti a vojáckých ctností. Chlapci vyšlapující v knize *Hinaus in die Ferne!* do Berlína a Vídně jsou jedním takovým příkladem. Přestože mezi nimi dochází ke konfliktům, odvracejí se kolektivně na několik dní od moderní civilizace, přiklánějí se ke skromnému způsobu žití v přírodě a neúnavně spolu snášejí při dlouhé cestě všemožné útrapy, mezi nimi i vydatný liják, během něhož všichni promokají až na kůži.³¹² Jít za takového počasí dále vyžadovalo krajní sebezapření a nezlomnou vůli. Tyto dva povahové rysy předkládal čtenářům ke ztotožnění nejen Edmund Neuendorff, ale také Thilo Scheller³¹³ a především Willi Buch. Jeho hlavní hrdinové a hrdinky byli již vzhledem k prostředí příběhů zcela plánovitě vybaveni celým souborem ctností považovaných v turnerském prostředí za typicky vojenské. Třeba Arnhold Winkler se ve stejnojmenné povídce chladnokrevně nechává roztrhat „střelou jednoho Rusa“,³¹⁴ zatímco Anna Tönniesová, hlavní postava povídky *Schwester Anna*, v karpatském lazaretu mechanicky koná svou povinnost zdravotní sestry a neváhá se sama chopit pily, když lékařům při amputacích již dochází dech.³¹⁵

I takovéto detaily měly vedle úvahových pasáží, dialogů či popisu postav přiblížit mladým turnerům různé světonázorové ideje. Mechanismy uplatňované v analyzovaných publikacích k šíření mládežnického světonázoru byly využívány i na stránkách jiných děl „dobré“ literatury, v jejímž rámci turnerská mládežnická beletrie tvořila specifický segment. Co pod souhrnným termínem „dobrá“ literatura studované svazy rozuměly a co naopak považovaly za „špatnou“ literaturu, bylo vysvětleno v úvodu této podkapitoly. Podobně jako

---

³⁰⁷ Tamtéž, s. 30–31.

³⁰⁸ Tamtéž, s. 6.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 12–13, 34–36.

³¹⁰ Tamtéž, s. 30.

³¹¹ Neuendorff, *Hinaus* (jako pozn. 264), s. 47, 72–77, 87, 122, 161, 177, 200.

³¹² Tamtéž, s. 139–140.

³¹³ Scheller, *Der Wiking* (jako pozn. 283), s. 63–64.

³¹⁴ Buch, *Als das Vaterland* (jako pozn. 285), s. 17.

³¹⁵ Buch, *Erlebnisse* (jako pozn. 286), s. 34.

literatura pro dospělé byly také mládežnické knihy v turnerských svazech děleny na světonázorově vhodné a nevhodné publikace. K druhé kategorii přínáležely jak sentimentální dívčí romány, levné rodokapsové příběhy a knihy s westernovou, kriminální a detektivní tematikou, tak válečné romány, které nepodávaly dostatečně pateticky hrdinství německých vojáků. „Dobrá“ mládežnická literatura se naopak vyznačovala tím, že byla ideově v souladu s oficiálně propagovaným světonázorem turnerské mládeže. Povědomí o „dobré“ a „špatné“ literatuře měli turnerské mládeži zprostředkovávat jejich vedoucí. Mnozí z nich o této problematice psali v mládežnických periodikách, jiní prezentovali „dobré knihy“ při thingových večerech nebo z nich předčítali během vandrování. V některých oddílech dokonce vznikaly vlastní mládežnické knihovny. Možná, že se v některých z nich nacházela též díla od Edmunda Neuendorffa, Thila Schellera a Williho Bucha. Tito autoři obohatili „dobré“ mládežnické písemnictví čtyřmi původními beletristickými knihami, v nichž byly umělecky zpracovány a popularizovány nejdůležitější zásady „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“.

7.5 Periodika

Svazovým mládežnickým periodikům připadla v indoktrinaci turnerské mládeže velmi významná úloha, neboť – jak bylo naznačeno výše – dlouhodobě nahrazovaly chybějící či příliš stručné „osvětové“ spisy. Analýza mládežnických periodik je ale spjata s mnohými problémy. Ne všechny exempláře je dnes snadné obstarat, v jednotlivých vydáních navíc často chybějí jakékoli zprávy o síti dopisovatelů, cenách periodik, jejich nákladu nebo možnostech objednávání. Detailní a časově náročný rozbor různých svazových tiskovin přesto poskytl dostatek informací, pomocí nichž bude možné v dalších odstavcích popsat, jakými vývojovými fázemi mládežnická periodika procházela, jaká byla jejich pozice v síti „dobrého“ tisku, kdo je utvářel, jakými strategiemi byl navyšován počet odběratelů a jaké mechanismy tvůrci periodik nasazovali ke zprostředkování idejí mládežnického světonázoru. Svazová periodika pro mládež vycházela ve velkých časových odstupech, zprvu měla dokonce formu přílohy turnerských svazových novin a přinášela informace relevantní pouze pro úzký čtenářský okruh. Z těchto důvodů je obtížné klasifikovat je jako noviny. Jelikož se však v titulech či podtitulech studovaného mládežnického tisku vyskytuje pojem „Zeitung“ a jelikož tento druh periodik představoval obdobu novin pro dospělé turnery, bude i o periodikách turnerské mládeže pro zjednodušení hovořeno jako o novinách.

S vydáváním mládežnických svazových novin se v meziválečných turnerských svazech začalo velmi brzy. Ve svazu DT se první návrhy svazového periodika pro mládež objevily již roku 1919³¹⁶ a ještě v témže roce začaly být noviny *Deutsche Jugend-Turn-Zeitung* skutečně vydávány. Původně měly vycházet dvakrát měsíčně, ale už následujícího roku byla periodicitu značně nepravidelná a třeba na číslo 10 z 10. září navazovalo číslo 11 z 2. prosince. Vnést pořádek do této rozkolísanosti se redakce pokusila v roce 1923. Zajisté by ve svém počínání byla úspěšná, kdyby nevypukla hospodářská krize.³¹⁷ Teprve od července 1927 se zaběhl úzus, že čísla byla uveřejňována vždy 7. a 21. dne daného měsíce. Od roku 1930³¹⁸ se z periodika stal měsíčník, který získal dodatek „Vydání A“ a obsahově více

³¹⁶ Sitzung des Vereins „Ausschuß der Deutschen Turnerschaft, E. V.“, in: Deutsche Turn-Zeitung 64, 1919, 25, s. 209–214, zde s. 212.

³¹⁷ Otto Brüning, Die Jugendturnzeitung, in: Deutsche Jugendturnzeitung (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 5, 1923, 22, s. 180–181.

³¹⁸ Thilo Scheller, Zwiesprache, in: Turnerjugend 12, 1930, 5, s. 80; Älterentreffen der Turnerjugend in Spandau, 14.–17. April, in: Turnerjugend 12, 1930, 9, s. 130–132, zde s. 132.

vycházel vstříc nižším ročníkům turnerské mládeže. Platforma pro výměnu názorů o „všech věcech mladého života“³¹⁹ byla přesunuta do „vůdcovského“ periodika *Die Schar*. Kdo okruh turnerské mládeže již opustil, ale cítil se s ním nadále svázán nebo se dokonce hodlal profilovat jako „vůdce“ mládeže,³²⁰ ten mohl odebírat periodikum *Die Schar* společně s novinami *Turnerjugend* jako takzvané „Vydání B“. V lednu roku 1933 se k „Vydání A“ a „B“ přidalo ještě „Vydání C“. Jím se rozumělo nové periodikum pro mladé cvičenky *Die junge Turnerin*.³²¹ Roku 1934 všechny mládežnické noviny v DT zanikly.

Měsíčníkem byly též noviny *Jugend-Turn-Zeitung* turnerské mládeže z DTB 1919. Až do posledního čísla z března roku 1937 vycházely k prvnímu dni měsíce. Výjimku tvořil pouze první ročník z roku 1923, obsahující 24 čísel, a ročník 12 z roku 1934, kdy v důsledku úředního pozastavení činnosti DTB 1919 noviny od září do prosince nevycházely.³²² Roku 1933 bylo rozhodnuto zaměřit noviny především na mladší čtenáře a „více jak doposud (...) [také] na žensk[ou] mládež“.³²³ Pro „zralejší mládež“³²⁴ vzniklo nové periodikum *Der junge Bund*, zpravující hlavně o „boji a dobrodružství, völkisch nouzi a útisku“.³²⁵ Jeho poslední číslo bylo vytištěno pravděpodobně v roce 1937.

Jednou měsíčně dostávala vlastní noviny rovněž mládež z DTV. Zásluhou svazového „dietwarta“ Karla Bindera³²⁶ začalo toto periodikum vycházet v květnu roku 1923 pod jménem *Jungtum*. Od roku 1925 se některá čísla novin více orientovala na dívčí čtenářstvo a byla nadepsána jako *Gudrunblätter*.³²⁷ Podle svazového periodika *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* bylo vydávání novin *Jungtum* pozastaveno v roce 1929.³²⁸ Okamžitě prý ale byly zahájeny přípravné práce, aby se od roku 1931 s tiskem opět mohlo začít.³²⁹ K tomu zřejmě také došlo,³³⁰ ale už v roce 1933 se uvažovalo o přípravě „pořádných mládežnických novin“³³¹ i s přílohou pro dívky. Plány z roku 1933 evidentně doznaly řady revizí, protože ve výsledku byly od následujícího roku vydávány noviny s oficiálním názvem *Jungtum. Zeitschrift des deutschen Jungens* a přílohu *Der Jungmann. Führerblatt der Turnerjugend*. Aby dívky nepřišly zkrátka, vznikl téhož roku vedle ryze chlapeckého periodika *Jungtum* stejnojmenný měsíčník s podtitulem *Zeitschrift des deutschen Mädchens*. Už druhým ročníkem však oboje noviny *Jungtum* vzaly za své. Z chlapeckého periodika se vyvinuly noviny *Fahne und Zelt* a dívčí periodikum se transformovalo do listu zvaného *Mädel, komm mit!* Pod těmito názvy pak mládežnické noviny v DTV vycházely až do roku 1938.³³²

Noviny *Jungtum* nebyly jediné, které během svého trvání měnily svůj název. Rovněž pojmenování periodik z DTB 1919 a DT se proměňovalo. Zatímco však v DTB 1919 měl přechod od titulu *Jugend-Turnzeitung* k *Jugendturnzeitung* v roce 1925 a od

³¹⁹ Thilo Scheller, *Der neue Weg unserer Arbeit*, in: *Turnerjugend* 12, 1930, 9, s. 144.

³²⁰ *Die Schar marschiert*, in: *Turnerjugend* 12, 1930, 11, s. 171–172.

³²¹ Henni Warninghoff / Edmund Neuendorff, *Bekanntmachung*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 78, 1933, 19, s. 361.

³²² *Unsere Jugendturnzeitung*, in: *Jugend-Turnzeitung* 12, 1934, 9, s. 68.

³²³ M., *Unsere Zeitung*, in: *Jugend-Turnzeitung* 11, 1933, 7, s. 55–56, zde s. 55.

³²⁴ „*Der junge Bund*“, in: *Bundesturnzeitung* 14, 1933, 23, s. 321.

³²⁵ Tamtéž.

³²⁶ Zettler / Truntschka, *Verhandlungsschrift* (jako pozn. 157), s. 281.

³²⁷ Else Loos, *Dem ersten Gudrunblatte zum Geleite!* in: *Gudrunblätter. Turnerinnenzeitung des Deutschen Turnverbandes. Sonderfolge des „Jungtum“* (Beilage der *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*) 3, 1925, 4(1), s. 1–2.

³²⁸ Köllner, *Bericht über die Sitzung der Gaujugendwarte am 7. und 8. Herbstmonds 1929 in Teplitz-Schönau*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 10, 1929, 19, s. 298–299, zde s. 298.

³²⁹ Tamtéž.

³³⁰ *Zum Pflichtbezug des „Jungtum“!*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 12, 1931, 23, s. 378.

³³¹ *Zum Jungtum-Jahrbuch 1933!*, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 14, 1933, 3, s. 48.

³³² Ernst Tscherne, *Vom Schriftleiter*, in: *Jungtum. Zeitschrift des deutschen Mädchens* 1, 1934, 1, s. 17; *Liebe Jungturnerinnen*, in: *Jungtum. Zeitschrift des deutschen Mädchens* 2, 1935, 12, s. 175; Rudolf Jahn (Hrsg.), *Sudetendeutsches Turnertum. 2. Teil*, Frankfurt am Main 1957, s. 83.

Jugendturnzeitung zpět k *Jugend-Turnzeitung* v roce 1928 spíše jen kosmetický ráz, v DT byl změnou názvu mládežnických novin signalizován pokus o jejich novou orientaci. Původní jméno *Deutsche Jugend-Turn-Zeitung* (od roku 1923 *Deutsche Jugendturnzeitung*) bylo totiž roku 1924 nahrazeno úsečným titulem *Turnerjugend*. Redakce tento krok obhajovala snahou přenést těžiště ze slova „Turnen“ na slovo „Jugend“, aby bylo zřejmé, že z novin primárně sálá „mládežnický duch, mládežnický způsob života a mládežnická vůle“.³³³

V novém titulu *Turnerjugend* se rovněž zrcadlila očividná tendence vymanit tiskový orgán mládeže z vlivu „dospělého“ svazového periodika *Deutsche Turn-Zeitung*. Na sémantickou distinkci navázal proto mládežnický výbor roku 1927 distinkcí fyzickou³³⁴ – od července téhož roku přestalo být mládežnické periodikum přílohou novin pro dospělé turnery.³³⁵ Souběžně s říšskoněmeckými novinami *Turnerjugend* se osamostatňovaly též noviny *Jugend-Turn-Zeitung* v DTB 1919 a *Jungtum* v DTV. Měsíčník *Jungtum* se na novinách *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* stal nezávislým v květnu 1926³³⁶ a rakouský měsíčník *Jugendturnzeitung* se od periodika *Bundesturnzeitung* odpoutal prvním číslem roku 1927.³³⁷

Tato separace měla pro redaktory mládežnických periodik esenciální význam, neboť jim poskytla v utváření jednotlivých čísel více volnosti. Při sebelepší vůli však redaktoři nadále neměli možnost otiskovat v novinách všechny zprávy zasílané z mládežnických oddílů. Byl to problém, s kterým se potýkaly i svazové orgány pro dospělé. Novinám *Bundesturnzeitung*, *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* a *Deutsche Turn-Zeitung* nakonec v tomto ohledu pomohlo, že v krajích a župách byla zakládána periodika, která se zaměřila na místní zpravodajství. Novin, jež by informovaly turnerskou mládež o dění v jejich regionu, bylo ale nesrovnatelně méně než lokálních periodik vydávaných pro starší turnery. Například v DTB 1919 a DTV se o žádných krajských, župních či spolkových mládežnických novinách nedochovalo téměř žádné zmínky. Výjimkou je informace z roku 1926, podle níž salcburský spolek v předcházejícím roce uveřejnil tři čísla jakéhosi věstníku *Salzburger Turnerjugend*.³³⁸ Lokální periodika se ve větší míře rozvinula jen v DT. Několik krajských novin tu zavedlo speciální mládežnické přílohy, porýnský turnerský kraj a bavorský turnerský kraj dokonce publikovaly samostatná a ne zcela bezvýznamná krajská turnerská periodika pro mládež.³³⁹ Některé regionální noviny turnerské mládeže se tedy podle všeho vyznačovaly velkým vlivem a ve spojení s centrálními svazovými orgány pro mládež utvářely zárodek „dobrého“ mládežnického tisku.

V rámci jednotlivých svazů se k tomuto jádru připojily ještě mládežnické kapesní kalendáře, obdoba publikací, které byly pod názvem „Jahrbuch“ tištěny pro dospělé turnery. I kalendáře určené mládeži však – podobně jako lokální mládežnický tisk – svou hojností daleko zaostávaly za kalendáři pro starší členstvo. V DTB 1919 byl první kalendář *Jungturnerjahrbuch* publikován až roku 1931, a to navíc jen pro mládež župy „Turngau Salzburg“. Ačkoli prý i v ostatních župách nalezl kalendář své odběratele,³⁴⁰ je oprávněné

³³³ Otto Brüning, Der neue Name „Turnerjugend“, in: *Turnerjugend* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 6, 1924, 7, s. 68–70, zde s. 38.

³³⁴ Edmund Neuendorff, Sitzung des Jugendausschusses der D. T. am 22. und 23. Januar 1927 in Hannover, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 72, 1927, 6, s. 95–96, zde s. 95.

³³⁵ Edmund Neuendorff, Schauinsland, in: *Turnerjugend* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 9, 1927, 7, s. 105–107, zde s. 106.

³³⁶ Theodor Fischer, Wichtige Beschlüsse der Verbandsturnratssitzung vom 26. und 27. Scheidings 1925, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 20, s. 349.

³³⁷ *Bundesturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 8, 1927, 1, s. 9–10, zde s. 10.

³³⁸ Turngau Salzburg (jako pozn. 268), s. 23.

³³⁹ Otto Brüning, Kreis-Jugendblätter, in: *Turnerjugend* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 7, 1925, 5, s. 71; Th. Gärtner, Jugendzeitungen der Deutschen Turnerschaft, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 75, 1930, 8, s. 158.

³⁴⁰ *Jungturnerjahrbuch* 1933, in: *Jugendturnzeitung* 10, 1932, 11, s. 88.

pochybovat, že jeho známost výrazněji překročila hranice turnerského kraje „Turnkreis Tirol und Vorarlberg“. Teprve další rok byl kalendář zamýšlen již pro „každého mužského chovance“,³⁴¹ a dočkal se tudíž i odpovídající inzerce v novinách *Jugendturnzeitung*.³⁴² Ještě o něco později bylo k realizaci mládežnického kalendáře přistoupeno v československém DTV. Podle historiografa svazu Rudolfa Jahna se první svazový kalendář *Jahrweiser des deutschen Jungen* podařilo vydat roku 1935.³⁴³ Naopak v DT pronikly do sítě „dobrých“ mládežnických periodik již mnohem dříve dokonce dva kapesní kalendáře pro mládež. Nejdříve vyšel kalendář *Jungvolk*, jehož první číslo mělo platnost pro rok 1927,³⁴⁴ a o dva roky později se objevil kalendář *Jungtumjahrbuch*.³⁴⁵

Podobnost mezi oficiálně propagaovanými myšlenkovými komplexy turnerské mládeže z DTB 1919, DTV a DT měla za následek, že mládežnická periodika jednotlivých svazů na sebe různými způsoby upozorňovala. Například noviny *Jugendturnzeitung* svazu DTB 1919 z pocitu „vnitřní myšlenkov[é] spřízněnost[i] se sudetoněmeckou turnerskou mládeží“³⁴⁶ vítaly roku 1923 vznik periodika *Jungtum*. Přebíraly z něho tu a tam i některé příspěvky,³⁴⁷ zatímco periodikum *Jungtum* recipročně otiskovalo básně z říšskoněmeckého a rakouského mládežnického periodika.³⁴⁸ Především v novinách *Jugendturnzeitung* a *Jungtum* byla navíc inzerována i jiná nežli turnerská periodika, mezi nimi například měsíčník *Der Junge Deutsche*, který byl určen pro „vešker[é] völkisch mládežnick[é] svaz[y] v sudetském Německu“³⁴⁹ a jehož odebírání bylo čtenářům novin *Jungtum* dokonce uděleno za povinnost.

Všemi těmito recenzemi a odkazy v tisku mělo být v turnerské mládeži generováno povědomí o „dobrých“ mládežnických periodikách, která je vhodné předplácet nebo alespoň pročítat v knihovně spolku. Na rozdíl od dospělých turnerů nebyla ale mládež tak úzkostlivě seznamována rovněž s tituly „špatných“ periodik. Možná, že se o nich dozvěděla od svých vedoucích při thingových večerech či během vandrů. Zdá se ovšem, že i vedoucí poučovali mládež prvořadě o tom, co by měla číst, nikoli o tom, jakých periodik by se měla vyvarovat.³⁵⁰

Dosavadní pojednání mělo za cíl ukázat, že v každém studovaném turnerském svazu byly po roce 1918 vydávány ústřední mládežnické noviny, které tvořily jádro sítě světonázorově vhodných a všemožně propagovaných periodik pro mládež. Další odstavce budou zaměřeny na skupinu aktérů, kteří svazové noviny turnerské mládeže v DTB 1919 (*Jugend-Turnzeitung/Jugendturnzeitung*), v DTV (*Jungtum*) a v DT (*Deutsche Jugend-Turn-Zeitung / Deutsche Jugendturnzeitung / Turnerjugend*) ve sledovaném období produkovali. Zatímco na vydávání novin *Bundesturnzeitung*, *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* a *Deutsche Turn-Zeitung* se většinou podíleli výkonní redaktoři, vedoucí redaktoři a správci, publikování centrálních mládežnických novin bylo ve svazech DTB 1919, DTV a DT řízeno většinou jen jedním člověkem. Měl titul redaktora (Schriftleiter) a zodpovědný byl jak za

³⁴¹ Hans Lang / Franz Niklas, Vom Gaujugendwarte, in: Mitteilungen des Kreises 4 Tirol und Vorarlberg. Beilage 36 des 13. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Julmonds 1932, s. 71–72, zde s. 72.

³⁴² Jungturnerjahrbuch (jako pozn. 340).

³⁴³ Jahn (Hrsg.), Sudetendeutsches Turnertum (jako pozn. 332), s. 96.

³⁴⁴ Jungvolk 1927, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 8, 1926, 23, s. 311.

³⁴⁵ Jungtum Jahrbuch, in: Turnerjugend 10, 1928, 19, s. 364.

³⁴⁶ Jungtum, in: Deutsche Jugendturnzeitung (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 5, 1923, 16, s. 136.

³⁴⁷ Např. Karl Franz Leppa, Volk, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 7, 1925, 2, s. 15; Else Loos, Etwas über Ansichtskarten, in: Turnerjugend 9, 1927, 19, s. 311.

³⁴⁸ Drei Leitsterne der deutschen Jugend: Liebe, Reinheit, Wahrheit, in: Jungtum (Beilage der Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes) 1, 1923, 6, s. 46–47, zde s. 47.

³⁴⁹ Till [= Thilo Scheller], Ohren auf, in: Jungtum (Beilage der Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes) 1, 1923, 6, s. 48.

³⁵⁰ Např. „Ringende Jugend“, in: Bundesturnzeitung 2, 1921, 7, s. 63; „Turnerjugend“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 12, s. 195; Jungvolk 1928, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 9, 1928, 1, s. 11.

obsahovou stránku novin, tak za jejich financování. Peněžní záležitosti ale s velkou pravděpodobností často řešil společně se správcem hlavního svazového periodika pro dospělé. Někdy přešla starost o peníze zcela na správce ústředních svazových novin, jako tomu bylo například roku 1928 v DTV.³⁵¹

Redaktoři svazových mládežnických novin byli velmi aktivní v mládežnických oddílech turnerských spolků nebo v instituci vedoucích. To se netýká Fritze Groha, redaktora novin *Deutsche Turn-Zeitung*, který roku 1919 převzal také zodpovědnost za nové periodikum *Deutsche Jugend-Turn-Zeitung*. Roku 1922 jej proto ve vedení mládežnických novin nahradil Otto Brüning,³⁵² autor výše analyzovaného konceptu thingových večerů. Svazovému vedoucímu Edmundu Neuendorffovi roku 1927 do oka padl ještě lepší adept, totiž Thilo Scheller.³⁵³ Ten své první redakční zkušenosti získával ještě v československém DTV, v němž zastával nejen post svazového vedoucího, ale mezi lety 1923 až 1925 také post redaktora novin *Jungtum*. Po Schellerově odchodu do Německa se v DTV pokračovalo v tradici, podle níž funkce redaktora mládežnických novin byla vždy spojena s úřadem svazového vedoucího mládeže.³⁵⁴ Tento úzus platil původně též v rakouském turnerském svazu. Noviny *Jugend-Turnzeitung* zde tudíž byly nejdříve svěřeny Ernstu Kollenzovi.³⁵⁵ Teprve roku 1928 Kollenze v redaktorském křesle vystřídal Walter Franz Mattner z turnerského spolku „Deutscher Männerturnverein Wien-Döbling“ (Německý mužský turnerský spolek Vídeň-Döbling).³⁵⁶ Výměna symbolicky předznamenávala pozvolný pokles Kollenzova vlivu na formování svazové turnerské mládeže. Tento vliv, jak již bylo poznamenáno výše, přecházel na mládežnické činovníky salcburského turnerského spolku, z něhož vycházely podněty k organizování mládeže do paramilitaristických uskupení. Nikoli náhodou měly právě v Salcburku původ noviny pro starší turnerskou mládež *Der junge Bund*. Vydávání tohoto periodika roku 1933 zorganizoval Adolf Michel,³⁵⁷ iniciátor vzniku mládežnických branných skupin.

Pro čtenáře mládežnického tisku v DTB 1919 nebyl Adolf Michel neznámým jménem, vždyť do novin *Jugend-Turnzeitung* přispíval už od jejich prvního ročníku v roce 1923.³⁵⁸ Představoval tak stabilní článek ve štábu spolupracovníků, o který se redaktor Ernst Kollenz mohl opírat. Okruh věrných dopisovatelů se snažili vybudovat také redaktoři československého a říšskoněmeckého periodika pro mládež. V DT pocházely příspěvky převážně od vedoucích, ve svazech DTV a DTB 1919 rovněž od „dietwartů“.³⁵⁹ Mezi autory článků rakouského mládežnického periodika lze například nalézt jména Rudolfa B. Weitzera,

---

³⁵¹ Verhandlungsschrift über den 3. Ordentlichen Verbandsturntag in Töplitz-Schönau, Lindenstraße, „Lindenhof“, großer Saal, am 28. Mai 1928, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 9, 1928, 16, s. 234–236, zde s. 236.

³⁵² Brüningovo jméno s titulem redaktora figurovalo v hlavičce periodika od 19. října 1922: *Deutsche Jugend-Turn-Zeitung* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 4, 1922, 11, s. 57.

³⁵³ Neuendorff, Sitzung (jako pozn. 334), s. 95.

³⁵⁴ Teprve od konce 20. let v souvislosti s revitalizací periodika získal hlavní slovo v novinách *Jungtum* redaktor periodika *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*. Theodor Fischer / Wilhelm Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 26. und 27. Scheidings 1925 in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße, „Posthof“, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 20, s. 349–359, zde s. 25; Bericht (jako pozn. 164) s. 353; Köllner, Bericht (jako pozn. 328), s. 298.

³⁵⁵ Tagung (jako pozn. 163), s. 18.

³⁵⁶ Sitzung des erweiterten Bundesturnrates, in: *Bundesturnzeitung* 9, 1928, 5, s. 63–65, zde s. 64. V sedmém čísle periodika *Jugend-Turnzeitung* z roku 1933 se Mattnerovo jméno objevilo naposledy a od té doby až do zániku periodika nebylo jméno redaktora uváděno.

³⁵⁷ Ernst Kollenz, Vom Bundesjugendausschusse, in: *Bundesturnzeitung* 14, 1933, 12, s. 156, 159, zde s. 156.

³⁵⁸ [Adolf] Michel, Weihnachten in Welschland, in: *Jugend-Turnzeitung*. Beilage 23 des 4. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 1. Julmond 1923, s. 102–103.

³⁵⁹ [Karl] Binder, Unsere Jugendturnzeitung, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 10, s. 110.

Uta von Melzera, Ludwiga Mahnerta či Friedricha Rudolfa Zenkera.³⁶⁰ Znamé jsou i případy, kdy funkcionáři jednoho svazu poskytli příspěvek pro mládežnické periodikum druhého svazu.³⁶¹

Redaktoři a dopisovatelé mládežnických periodik ale nebudí dojem kasty, do níž se naopak uzavírali producenti novin *Deutsche Turn-Zeitung*, *Bundesturnzeitung* a *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*. Stránky periodik turnerské mládeže byly otevřené i pro příležitostné a laické, někdy ani ne čtrnáctileté pisatele.³⁶² Mimořádná příležitost k publikování se chlapcům a dívkám nabízela především tehdy, když byla připravována monotematická čísla o akci, které se zúčastnili, nebo o turnerském kraji, z něhož pocházeli.³⁶³ Podklady, jež mládež do redakce zasílala k uveřejnění, nemusely být vždy jen literární povahy – vítané byly taktéž obrázky.³⁶⁴ Tato spolupráce na vzniku periodik však nesmí vyvolávat zdání, že noviny pro turnerskou mládež byly tvořeny turnerskou mládeží. Dospělí redaktoři měli řízení mládežnického tisku pevně ve svých rukou a mladí cvičenci všehovšudy sepisovali texty, které redaktorům zapadaly do jejich koncepce novin. V DTV musely být nadto příspěvky mládeže kontrolovány svazovým „dietwartem“, v DTB 1919 zase jednotlivými spolkovými vedoucími.³⁶⁵ Přestože mládež byla zapojena do okruhu tvůrců periodik, lze na všechny tři svazové mládežnické noviny vztáhnout to, co o novinách *Jugend-Turnzeitung* už v roce 1923 prohlásil Ernst Kollenz. Podle něj bylo periodikum mládeže z DTB 1919 směrovník, v kterém měli ke slovu přicházet „v první řadě vedoucí“.³⁶⁶

Pakliže svazová periodika pro mládež měla vykazovat co nejvyšší indoktrinační efektivitu, bylo nutné, aby byla odebírána co nejvíce členy mládežnických oddílů. Na vysokém počtu odběratelů byli vydavatelé zainteresováni také z finančních důvodů. Vydáváním novin se sice nehodlali obohatit, z něčeho se ovšem musely pokrýt náklady na vydávání. Navíc se v redakcích předpokládalo, že čím více peněz se prodejem daného mládežnického periodika vydělá, tím více obrázků a výchovně-vzdělávacích textů bude možné v dalších číslech uveřejnit.³⁶⁷ Další část páté podkapitoly se tedy zaměří na to, jaké strategie byly k získávání nových předplatitelů svazových mládežnických novin nasazovány.

---

³⁶⁰ Např. Rudolf B. Weitzer, Unser Turnvater Friedrich Ludwig Jahn, in: *Jugend-Turnzeitung*. Beilage 4 des 4. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 15. Hornung 1923, s. 17–18; Uto [von] Melzer, Max am Scheidewege, in: *Jugend-Turnzeitung*. Beilage 2 des 5. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 1. Hornung 1924, s. 10–15; Ludwig Mahnert, Zum neuen Jahr, in: *Jugendturnzeitung*. Beilage 1 des 8. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 1. Eismonat 1927, s. 2–3; Friedrich Rudolf Zenker, Pflicht, in: *Jugend-Turnzeitung* 6, 1928, 9, s. 74–75.

³⁶¹ Např. Erwin Mehl, Altgermanische Leibesübungen, in: *Deutsche Jugend-Turn-Zeitung* (Beilage der *Deutschen Turn-Zeitung*) 3, 1921, 2, s. 8; Thilo Scheller, Zwiesgespräche, in: *Deutsche Jugendturnzeitung* (Beilage der *Deutschen Turn-Zeitung*) 5, 1923, 11, s. 82–83.

³⁶² Warum bist du bei einem deutschen Turnverein?, in: *Jugend-Turnzeitung* 7, 1929, 1, s. 3.

³⁶³ In den Tagen (jako pozn. 217); Thilo Scheller, Nehmt dieses Heft, in: *Turnerjugend* 11, 1929, 9, s. 148; W[alter]. F[rantz]. M[atner]., Gaufolgen unserer *Jugend-Turnzeitung*, in: *Jugend-Turnzeitung* 8, 1930, 5, s. 36.

³⁶⁴ Otto Brüning, Schriftleiterliches, in: *Turnerjugend* (Beilage der *Deutschen Turn-Zeitung*) 7, 1925, 3, s. 33–36, zde s. 33.

³⁶⁵ Verhandlungsschrift über die Verbands-Turnratssitzung am 4. und 5. Ostermonds 1925, in: *Töplitz-Schönau*, Eichwalderstraße 11, „Posthof“, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 10, s. 167–169, zde s. 168; Die Gaujugendwartetagung in Schwanenstadt, in: *Jugend-Turnzeitung* 8, 1930, 3, s. 20.

³⁶⁶ E[rnst]. Kollenz, Unsere *Jugend-Turnzeitung*, in: *Jugend-Turnzeitung*. Beilage 19 des 4. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 1. Weinmond 1923, s. 85–87, zde s. 87.

³⁶⁷ Např. Till [= Thilo Scheller], Zwiesgespräche, in: *Jungtum* (Beilage der *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*) 1, 1923, 2, s. 16; O[tto]. B[rüning]., Die Sonderbezieherzahl, in: *Deutsche Jugendturnzeitung* (Beilage der *Deutschen Turn-Zeitung*) 3, 1924, 6, s. 24; Weitzer, Richtlinien für unsere Jugenderziehung. Vortrag (jako pozn. 125), s. 47.

K masovému odběru novin pro mládež měli dopomoci v první řadě spolková vedoucí.³⁶⁸ Každý z nich si přitom počínal jinak. Jeden třeba chytil některého člena svého oddílu za límec a mezi čtyřma očima mu nevybíravě rozkázal, že musí odebírat svazové noviny pro mládež.³⁶⁹ Jiný zase dvě až tři čísla „jen tak k nakouknutí“³⁷⁰ strčil do rukou své oběti, načež ji v dalších dnech tak dlouho pobízel k předplacení, dokud nedosáhl svého.³⁷¹ Vedoucím v této činnosti vypomáhala i sama mládež. V některých spolcích DT mladí cvičenci svazovali noviny *Deutsche Jugendturnzeitung* do balíků, které s průvodními dopisy rozepisovali do sousedních spolků.³⁷² Thilo Scheller v roce 1929 dokonce sliboval náboráře odměňovat různými dárky. Neuendorffovu knihu *Jugendturnspiegel* měl získat třeba ten, kdo k odběru periodika *Turnerjugend* přivedl deset svých známých.³⁷³

Na propagační činnost mládežnických funkcionářů a některých horlivých cvičenců navazovali redaktoři. Ti se pokoušeli chlapce a děvčata nalákat k předplacení tím, že odběr novin činili co nejpohodlnější a cenově nejvýhodnější. I když mládežnické noviny zprvu tvořily přílohu svazových novin pro dospělé, daly se předplácet též separovaně.³⁷⁴ V každém svazu se předplatné uzavíralo trochu jinak – v DTV například přímo s tiskárnou, v DTB 1919 se správcem periodika *Bundesturnzeitung* a v DT u pošťáka, u nejbližšího poštovního úřadu a v případě hromadných objednávek u vydavatele novin DT. Rozdíly panovaly také v délce předplatného. Periodikum *Jungtum* se objednávalo čtvrtletně, *Jugendturnzeitung* měsíčně a poté ročně, *Turnerjugend* zase zprvu měsíčně a pak čtvrtletně. Rovněž výše předplatného nebyla všude stejná. Ačkoli prý „u chlapců a dívek předplatné obvykle vyřiz[ovala] velkoryse matka“,³⁷⁵ byla všeobecně vyvíjena maximální snaha udržet ceny periodik co nejnižší. Extrémně nízké ceny, klesající například v DTB 1919 ještě při hromadném předplatném,³⁷⁶ vypovídají o snaze umožnit odběr opravdu každému členu mládežnických oddílů.

Navýšit počet odběratelů měla i strategie povinného odběru. Například v porýnsko-falckém Weisenheimu am Berg musela mládež tamějšího turnerského spolku připlácet k členskému příspěvku určitý obnos, z kterého jí bylo pořizováno periodikum *Turnerjugend*.³⁷⁷ Povinný odběr dále platil v některých župách DTV; roku 1927 jej třeba zavedla župa „Egerland-Jahnmal-Turngau“.³⁷⁸ Pro všechny spolky DTV byl prosazen až roku 1931 na svazovém sněmu v Žatci.³⁷⁹ Celkově však byli mladí cvičenci povinným odběrem zatěžováni mnohem méně než dospělí turneři. Spíše než nutit mládež směrnicemi k předplacení bylo běžnější zaplatit jí periodikum na náklady spolku. Zcela bezplatně poskytoval noviny dospívajícím turnerům salcburský spolek³⁸⁰ a zdá se, že nebyl v DTB 1919 jediným spolkem, který z kasy uvolnil obnos na nákup mládežnických novin.³⁸¹ Rovněž v DT

³⁶⁸ Hans Reisenberger, Vom Kreisjugendwarte, in: Turnblätter für Obersösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg. Beilage 29 des 14. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Weinmonds 1933, s. 85.

³⁶⁹ Hellmut Bochmann, Wie ich für die „Turnerjugend“ werbe, in: Turnerjugend 13, 1931, 1, s. 16.

³⁷⁰ Alfred Uhlig, Neue Bezieher, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 11, 1925, 5, s. 79.

³⁷¹ Tamtéž.

³⁷² Hellmuth Rudolph, Werbearbeit, in: Deutsche Jugendturnzeitung (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 3, 1924, 6, s. 24.

³⁷³ Die Werbetrommel, in: Turnerjugend 11, 1929, 13, nepaginovaná dvoustrana před s. 205.

³⁷⁴ Např. Otto Brüning, Weihnachtswünsche, in: Deutsche Jugend-Turn-Zeitung (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 4, 1922, 15, s. 73.

³⁷⁵ Eugen Schweizer, Neue Bezieher?, in: Turnerjugend 11, 1929, 1, s. 15.

³⁷⁶ Bundesturnzeitung (jako pozn. 337), s. 10.

³⁷⁷ L. Seibel, Zur Verbreitung der „Turnerjugend“, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 6, 1924, 7, s. 80.

³⁷⁸ [Otto Willomitzer], Bericht vom Jugendführerthing in Eger, in: Gau-Bote 4, 1927, 5, s. 18.

³⁷⁹ Zum Pflichtbezug (jako pozn. 330).

³⁸⁰ Michel, Diatarbeit (jako pozn. 38).

³⁸¹ Zur Nachahmung empfohlen!, in: Bundesturnzeitung 9, 1928, 13, s. 181.

získávali někteří cvičenci noviny zdarma, a to například tehdy, když byli odměněni předplatným za vzornou docházku³⁸² nebo za vítězství v nějaké soutěži.³⁸³ Mládež se však nemusela finanční pomoci dočkat jen od spolkových rad. Tak jako někteří starší turneři kupovali svazová periodika pro chudší členy spolku, měli si všichni, jimž nechyběla ochota a peníze, vybrat mezi mládeží svého kmotřence, jemuž by dlouhodobě financovali odběr mládežnických novin.³⁸⁴

Počet odebíraných exemplářů mládežnických novin v turnerských spolcích byl každoročně zjišťován jen v rakouském svazu DTB 1919. Výroční statistiky prozrazují, že se počet kusů v roce 1924 vyšplhal na hodnotu 17 260. Úhrn exemplářů následně neustále klesal, až se roku 1927 dostal na rekordní minimum 14 459. Nový design asi způsobil, že rokem 1928 křivka odběru nabrala stoupající tendenci. Do března roku 1933 byly prý noviny *Jugend-Turnzeitung* odebírány ve 21 500 kusech.³⁸⁵ Bylo by jistě zajímavé srovnat statistické výsledky z DTB 1919 s hodnotami z československého DTV, a to zvláště pro léta 1932 a 1933, když již platil povinný odběr novin *Jungtum*. Leč svazový orgán *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* uváděl údaje o odběru mládežnického periodika nesystematicky a vždy velmi zaokrouhleně. Podle odhadu byly noviny *Jungtum* například v roce 1932 odebírány „v průměru 11 000 mladými“.³⁸⁶ Rakouská i československá periodika pro mládež byla v počtu distribuovaných exemplářů zprvu výrazně zastíněna říšskoněmeckým periodikem *Turnerjugend*. Jeho náklad raketově vystoupal na údajných 40 000 kusů v roce 1925.³⁸⁷ O sedm let později byl prý tištěn ale už jen v 15 000 kusech.³⁸⁸

Z výchovně-vzdělávacího hlediska nezáleželo ani tak na počtu odebíraných kusů, jako spíše na tom, kolik členů mládežnických oddílů noviny četlo. Takovouto informaci však žádné statistiky nepodávají. Není jistě chybné domnívat se, že v některých spolcích počet čtenářů značně převyšoval úhrn předplatitelů. Obzvláště tam, kde spolky a starší turneři nebyli tak štědrí, aby mládeži kupovali její periodika, byl alespoň jeden exemplář k nahlédnutí vystaven v knihovně či tělocvičně.³⁸⁹ A ve Freyburgu an der Unstrut, městě, v němž zemřel Friedrich Ludwig Jahn, bylo od roku 1919 zvykem, aby se mládež třech oddílů tamějšího turnerského spolku spojila po 15 do čtenářských kroužků, v nichž cirkulovaly desky s posledním číslem novin *Deutsche Jugend-Turn-Zeitung*.³⁹⁰ Aniž by takovýto způsob difúze periodik vynášel redakční kase jakýkoli peněžní zisk, zajišťoval alespoň širokou působnost novin. Jaké funkce však mládežnické noviny vůbec plnily?

Oproti novinám pro dospělé měla svazová mládežnická periodika trochu jiné poslání. I když například noviny *Jungtum* hodlaly informovat o všem, co se mládeži na různých místech podařilo uskutečnit,³⁹¹ a i když noviny *Turnerjugend* pravidelně otiskovaly některé zprávy ze

---

³⁸² Thilo Scheller, „Turnerjugend“, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 72, 1927, 17, s. 271.

³⁸³ G. Hunger, Ein geistiger Wettkampf der Turnerjugend, in: *Turnerjugend* (Beilage der *Deutschen Turn-Zeitung*) 6, 1924, 12, s. 160.

³⁸⁴ [Karl Binder], Aufruf zum Bezuge unserer Jugendturnzeitung „Jungtum“, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 11, s. 123–124, zde s. 123; Till [= Thilo Scheller], „Zeitungspaten“, in: *Jungtum* (Beilage der *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*) 1, 1923, 3, s. 24; Scheller, „Turnerjugend“ (jako pozn. 382).

³⁸⁵ Kollenz, Vom Bundesjugendausschusse (jako pozn. 357), s. 156; Bezugspreise für Eismond 1923, in: *Bundesturnzeitung* 4, 1923, 1, s. 9; Dr. B., Turnen (jako pozn. 42), s. 242.

³⁸⁶ Bericht über die Verbandsturnratssitzung am 25. und 26. Lenzmonds 1933 in der Turnhalle zu Asch, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 14, 1933, 9, s. 157–159, zde s. 158.

³⁸⁷ [Karl] Holtei, Aus der Jugendturnzeitung der Deutschen Turnerschaft, in: *Bundesturnzeitung* 6, 1925, 4, s. 60.

³⁸⁸ Die Turnerjugend marschieret, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 77, 1932, 26, s. 619–620, zde s. 619.

³⁸⁹ Scheller, „Turnerjugend“ (jako pozn. 382).

³⁹⁰ [Max] Lutze, Machts ebenso!, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 64, 1919, 51, s. 615–616.

³⁹¹ Binder, Unsere Jugendturnzeitung (jako pozn. 359).

spolků,³⁹² zpravodajská funkce byla obecně zcela zatlačena do pozadí. Z velké části to bylo dáno velice nízkým stránkovým rozsahem – periodikum *Turnerjugend* se teprve roku 1924 vypracovalo na 16 stran a noviny *Jugendturnzeitung* s *Jungtum* měly jen poloviční rozsah. Současně ale redaktoři chtěli zabránit, aby noviny pro mládež získaly podobu suchopárných informačních bulletinů.³⁹³ V duchu této logiky odpadla také odborná funkce novin. Výrazného omezení se dále dostalo komunikační funkci, neboť prostor periodik rozhodně nebyl určen k výměně kontaktů či informací o lokálních akcích. Rovněž obranně-útočná a ochránářská funkce mládežnických periodik působí velmi střídým dojmem, třebaže mnoho článků těchto periodik pochopitelně reagovalo na postoje různých ideových protivníků.

Konstatovat lze dále, že se v periodikách *Jugend-Turnzeitung* (respektive *Jugendturnzeitung*), *Deutsche Jugend-Turn-Zeitung* (respektive *Deutsche Jugendturnzeitung* / *Turnerjugend*) a *Jungtum* enormním způsobem navýšila funkce vůdcovská. Intenzivněji než svazové orgány pro dospělé vykonávala mládežnická periodika též sjednocovací a sebereflexní funkci. Jako určitý opak k odborné funkci se etablovala funkce zábavní, která měla za úkol noviny zatraktivnit. Nade všemi funkcemi však dominovala výchovně-vzdělávací funkce, jež v sobě některé předešlé funkce parciálně integrovala. Indoktrinační zaměření mládežnických novin nejlépe vystihl Friedrich Rudolf Zenker v úvodním čísle periodika *Jugendturnzeitung*, když psal, co bude náplní dalších čísel: „Nechceme rozvinout žádný (...) takzvaný ‚program‘. Řečeno necht' je pouze toto: vše dobré, opravdové, krásné, původní, silné, smyslné, utrpení a radost, lesk a moc, nejniternější obsah kmenového a národního německví, národ a vlast, pověst a dějiny, život a působení velkých mužů a žen – to je to, o čem mají noviny vyprávět, [to], co se musí znovu rozeznít v nezkažené duši našich dětí.“³⁹⁴

Jelikož výchovně-vzdělávací funkce od počátku stála v popředí svazových mládežnických novin, nemusela být strastiplně prosazována jako třeba v případě novin *Deutsche Turn-Zeitung*, jež se jen velice pozvolna transformovaly ze zpravodajského a odborného věstníku do indoktrinačního nástroje. Pouze mládežnické periodikum DT, které Fritz Groh zprvu koncipoval spíše jako noviny o mládeži než pro mládež, muselo projít podobným procesem. Ten byl ovšem značně urychlen díky novému redaktorovi Ottu Brüningovi a především jeho nástupci Thilu Schellerovi. Oba dva periodikum promptně vyčistili od zpráv, které byly z výchovně-vzdělávacího hlediska považovány za irelevantní. Informace přitom nebyly přesouvány do lokálních periodik mládeže či do kapesních kalendářů. Ani v jednom turnerském svazu nepoklesly tyto dva druhy tiskovin na úroveň jakéhosi odkladiště světonázorově méněcenných faktů, nýbrž společně se svazovými mládežnickými novinami vykonávaly indoktrinační vliv: lokální periodika byla doplňována vlastními „osvětovými“ přílohami a v kalendářích pro mládež se mimo jiné nacházely pokyny k vandřům, rozličné „osvětové“ příběhy i „poučné“ statě.³⁹⁵

Zatímco si noviny pro dospělé turnery přes mohutnějící význam výchovně-vzdělávací funkce uchovávaly poměrně stabilní vnitřní strukturu, svazová mládežnická periodika byla po celé sledované období členěna značně nepřehledně. Zcela v nich chyběla například rubrika s

³⁹² Oddíl *Jugendleben in den Kreisen* (později *Aus den Kreisen*) fungoval v době, kdy redaktorskou funkci zastával Otto Brüning. Za Schellerova působení zprávy z krajů nejdříve zohledňované vůbec nebyly a poté našly místo pod titulem *Von unserer Arbeit* na nepaginovaných stránkách před hlavní částí novin a za ní. *Deutsche Jugendturnzeitung* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 6, 1924, 6, s. 62; *Turnerjugend* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 6, 1924, 10, s. 125; Thilo Scheller, *Unsere Zeitschrift „Turnerjugend“*, in: *Turnerjugend* 11, 1929, 21, s. 300; *Von unserer Arbeit*, in: *Turnerjugend* 11, 1929, 23, nepaginovaný list před hlavní částí periodika a za ní.

³⁹³ E[rmst]. Kollenz, *Unsere Jugendturnzeitung*, in: *Bundesturnzeitung* 5, 1924, 7, s. 93–94, zde s. 93.

³⁹⁴ Friedrich Rudolf Zenker, *Was wir wollen!*, in: *Jugend-Turnzeitung*. Beilage 1 des 4. Jahrganges der *Bundesturnzeitung* vom 1. Eismond 1923, s. 4–5, zde s. 5.

³⁹⁵ Lang / Niklas, *Vom Gaujugendwarte* (jako pozn. 341), s. 72.

úředními oznámeními svazu, stránka se zprávami ze světa nebo oddíl *Briefkasten* – ten se pod jménem *Sprechstelle* vyskytoval jen v novinách DTB 1919, a to pravidelně pouze mezi lety 1928 a 1929. Zavedeno bylo naopak velké množství nových rubrik, jejichž název i pozice byly neustále měněny. Toto chaotické a nejednotné uspořádání mělo zjevně evokovat nespoutanost turnerské mládeže a stupňovalo se ještě v monotematických číslech, která byla typická původně pro noviny *Jungtum* z DTV,³⁹⁶ poté pro periodikum *Turnerjugend* z DT³⁹⁷ a nakonec i pro tiskový orgán turnerské mládeže z DTB 1919 *Jugend-Turnzeitung*.³⁹⁸ Většina příspěvků se v takto koncipovaných číslech točila kolem jednoho jediného námětu a posouvala zbylé rubriky na jiná místa nebo je úplně vytlačovala.

Přesto lze na pozadí onoho konglomerátu různých příspěvků rozpoznat tytéž způsoby, které byly ke zprostředkování světonázoru využívány v novinách pro dospělé turnery. Zprvč byly v mládežnických novinách podobně jako v centrálních svazových orgánech uveřejňovány převážně texty s výchovně-vzdělávacími náměty. Je však třeba zdůraznit, že ne vším, co bylo v periodikách pro mládež otištěno, nutně prostupoval výchovně-vzdělávací záměr. Zejména v závěrečných rubrikách s kutilskými tipy, vtipy, křížovkami a inzercí totiž většinou žádné světonázorové zásady propagovány nebyly, tedy pokud křížovka zrovna neměla tvar hákového kříže.³⁹⁹ Též první stránka nebyla pokaždé vyplněna údernými hesly, průpovídkami či básněmi. Indoktrinační potenciál byl obsažen převážně v těch příspěvcích, jejichž text pokrýval noviny od první, popřípadě druhé stránky až přibližně po tu předposlední. Ono Zenkerem požadované „vše dobré, opravdové, krásné, původní, silné, smyslné“, zkratka celý komplex bazálních informací a perspektiv, z nichž sestával mládežnický světonázor, byl dovedně zpracován v krátkých reportážích, životopisných skicách, úvahách, básních, komentářích, vyprávěních a na rozdíl od novin pro dospělé též v celé řadě pohádek či dobrodružných příběhů, táhnoucích se v novinách *Jugend-Turnzeitung* rakouského DTB 1919 na pokračování i přes několik měsíců.⁴⁰⁰

Zadruhé chtěli redaktoři „pomalu vychovávat a vzdělávat [čtenáře] ve völkisch duchu“⁴⁰¹ tím, že mu předkládali texty „očistěné“ od cizích výrazů⁴⁰² a psané gotickou frakturou. Úplně stejně jako dospělí turneři ve svých periodikách byli i dospívající turneři v mládežnických novinách konfrontováni s „neposkvrněnou“, ostrými hranami psanou němčinou, jež je měla nejen podněcovat k úvahám nad úlohou mateřštiny pro národ, ale také přivádět ke korekci vlastního vyjadřování. Německé názvy měsíců tudíž ani ve svazových novinách turnerské mládeže nemohly chybět a v hlavičce novin dávaly zřetelně najevo, že čtenář otevírá tiskovinu určitého světonázorového zaměření. Tento dojem umocňovala rovněž úvodní vyobrazení, například nahý jinoch, který od pátého čísla u titulu *Jungtum* valil ohromný kříž s osmi háky, nebo Zenkerův Friedrich Ludwig Jahn, jenž od roku 1928 na titulní stránce periodika *Jugend-Turnzeitung* otcovsky držel za rameno mladého chlapce v popředí gigantické svastiky.⁴⁰³

Zatřetí redaktoři do mládežnických novin zařazovali vhodnou ikonografií. Ve srovnání s permanentní, ilustrativní, semiindependentní a independentní ikonografií v periodikách *Deutsche Turn-Zeitung*, *Bundesturnzeitung* a *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* byla

³⁹⁶ *Jungtum* 2, 1924, 8.

³⁹⁷ Např. *Turnerjugend* 10, 1928, 12 (Schwaben-Heft); *Turnerjugend* 11, 1929, 9 (Zum Tag der Mutter).

³⁹⁸ Adolf Michel, Zum Geleite!, in: *Jugend-Turnzeitung* 8, 1930, 6, s. 42.

³⁹⁹ Kreuzworträtsel, in: *Jugendturnzeitung* 5, 1927, 1, s. 8.

⁴⁰⁰ Esaias Tegnér, Frithjof, in: *Jugendturnzeitung* 5, 1927, 2, s. 12–13; [Leopold Steininger], Das Nibelungenlied, in: *Jugend-Turnzeitung* 6, 1928, 1, s. 2–5.

⁴⁰¹ Kollenz, Unsere Jugend-Turnzeitung (jako pozn. 366), s. 87.

⁴⁰² O[tto]. B[rüning]. Kurze Regeln für die Mitarbeiter, in: *Deutsche Jugendturnzeitung* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 5, 1923, 10, s. 80; W[alter]. F[rantz]. M[attner]., An mehrere Einsender, in: *Jugend-Turnzeitung* 6, 1928, 4, s. 32.

⁴⁰³ *Jungtum* 1, 1923, 5, s. 33; *Jugend-Turnzeitung* 6, 1928, 1, s. 1.

fotografiím a obrázkům v mládežnickém svazovém tisku dopřána mnohonásobně výraznější prezence. Redakce si důležitost nápadité ikonografické složky novin záhy uvědomily a ve zprvu čistě textových, vizuálně značně fádnicích až odtažitých periodikách rok od roku vyhradovaly stále více místa pro různá vyobrazení a designové experimenty. Permanentní ikonografie v hlavičce mládežnických periodik se například měnila v neobvykle rychlém sledu a dvoustránka bez ilustrace či fotografie byla v novinách pro mládež DT a DTB 1919 počátkem 30. let už spíše raritou. Jestliže se v obrázkových přílohách svazových orgánů pro dospělé postupně prosadil typ independentní a semiindependentní ikonografie, v mládežnických periodikách jednoznačně převažovala ikonografie ilustrativní, která přimykala pozornost k článkům, vizualizovala rozmanité aspekty světonázoru a poslušným realismem představovala ostentativní protipól moderního umění.

Je zřejmé, že v novinách, jež ve studovaném období pro svou mládež vydávaly svazy DTB 1919 (*Jugend-Turnzeitung*, mezi lety 1925 až 1928 *Jugendturnzeitung*), DTV (*Jungtum*) a DT (*Deutsche Jugend-Turn-Zeitung*, od roku 1923 *Deutsche Jugendturnzeitung*, od roku 1924 *Turnerjugend*), dřímal potenciál vysoké indoktrinační účinnosti. Zasloužili se o to zejména nadšení a kreativní redaktoři typu Ernsta Kollenze, Waltera Franze Mattnera, Thila Schellera či Otty Brüninga, kteří do produkce periodik investovali ohromné množství času a kteří dokázali ke spolupráci pohnout nejednoho kolegu z okruhu vedoucích a „dietwartů“. Všichni tito funkcionáři se navíc přičinili, aby mladí cvičenci své noviny získávali velmi levně, s různými slevami nebo dokonce úplně zadarmo. Turnerská mládež však neměla číst pouze ústřední mládežnické noviny svého svazu. Redaktoři, vedoucí a „dietwarti“ se v ní snažili upevnit představu o síti „dobrých“ mládežnických periodik, k níž byly řazeny například i lokální noviny turnerské mládeže, kapesní kalendáře či periodika jiných, světonázorově spřízněných organizací. Pokud si některý člen mládežnického oddílu z DTB 1919, DTV či DT tento doporučený tisk opatroval, byl pravidelně zásobován dostatkem materiálu, jímž si v privátních chvílích mohl samostatně formovat své smýšlení podle principů oficiálně propagovaného světonázoru.

7.6 Festivity

Předešlé dvě strategie šíření mládežnického světonázoru si svou podstatou byly velmi podobné. Jak četbou knih, tak četbou periodik se mládež v soukromí, nanejvýš v malém okruhu svých nejbližších přátel, měla obeznamovat s myšlenkami analyzovanými v druhé části této kapitoly. Během festivit měli ale příslušníci mládežnických oddílů příležitost osvojit si světonázor prožitkem. O jaké festivity se jednalo a jakými způsoby při nich mládež byla ve svém světonázoru formována, bude hlavním námětem dalšího pojednání, jež v mnohém naváže na úvahy a poznatky z předešlé kapitoly o festivitách dospělých turnerů.

Velká část šesté kapitoly byla věnována sémantické problematice německých pojmů „Fest“ a „Feier“, respektive českých termínů „slavnost“, „svátek“ a „oslava“. Jelikož se jejich rozmanité definice vyjevily jako stěží aplikovatelné na turnerské festivity, byly pro potřeby studie stanoveny vlastní pojmy a kategorie festivit. Některým akcím byl navíc ponechán jejich originální název, protože ten má pro porozumění významu studovaných slavností a oslav eminentní význam. Všechny tyto závěry mohou být přeneseny též na mládežnické festivity. Soubor událostí, které v oddílech turnerské mládeže prolamovaly každodennost, lze proto opět rozdělit do čtyř kategorií, a to na turnerské slavnosti, oslavy osobností a významných historických událostí, slavnosti ročního cyklu a interní necyklické slavnosti.

Ne vše, co slavili dospělí, existovalo rovněž v období pro mládež. Oslavy Georga von Schönerera či spisovatelů Justina Kernera a Fritze Reutera se v mládežnických oddílech asi

příliš často nekonaly, i když jejich pořádání v rámci thingových večerů úplně vyloučit nelze. Nové myšlenky v mládežnickém světonázoru naopak způsobily, že se repertoár dorosteneckých festivit v DTB 1919, DTV a DT rozšířil o specifické akce, které v družstvech dospělých turnerů nebyly běžné. Ideje o vůdcovství, následovnictví a vojáckém charakteru například zásadním způsobem ovlivnily vznik rituálních iniciačních aktů, které přináležejí ke čtvrté kategorii, tedy k souboru necyklických interních slavností. Při iniciačních obřadech se mládež měla symbolicky rozloučit se svým dosavadním životem a přijmout „řeholi“ oddíl, do kterého vstupovala.⁴⁰⁴ Konrad Henlein, který toto slavnostní „zasvěcování“ zavedl v DTV, v akcích dokonce spatřoval jakési novodobé „germánské udílení meč[ů] a pasování rytířů“.⁴⁰⁵

Třetí kategorie, zahrnující festivity ročního cyklu, se v důsledku mládežnického světonázoru obsahově měnila zejména v prostředí mládeže říšskoněmeckého turnerského svazu DT. V některých jeho oddílech mladých cvičenců se totiž už od počátku 20. let 20. století začaly etablovat slavnosti „Sonnenwende“ a „Julfeier“, které byly jednoznačně konotované s germánským starověkem.⁴⁰⁶ Pořádání těchto „germánských“ festivit se přitom dělo bez jakékoli návaznosti na zvyky, které v říšskoněmeckých turnerských spolcích pěstovali dospělí členové. Zatímco tedy v DTB 1919 a DTV přejala mládež „obnovené“ slavnosti „Sonnenwende“ a „Julfeier“ od starších turnerů, v DT tomu podle všeho bylo přesně naopak – díky dospívajícím turnerům vzrůstala popularita obou „rasově“ a protikatolicky interpretovaných festivit i mezi dospělými turnery svazu.

Při oslavách osobností a významných historických událostí, to znamená v rámci druhé kategorie festivit, bylo v oddílech mládeže účelně vzpomínáno převážně jen na ty osobnosti a „pamětihodné“ okamžiky, které byly turnerské mládeži blízké nebo které jí byly vydávány za zdroj inspirace. Na program jednoho thingového večera hannoverské skupiny se proto dostala například oslava Hermanna Lönse, představená již v podkapitole o „dobrých“ mládežnických knihách.⁴⁰⁷ Thingový večer se tehdy nesl ve vážném, ukázkově suchém a abstinenčním stylu,⁴⁰⁸ stále však byl ještě poměrně zábavný ve srovnání se slavnostními vzpomínkami na německé vojáky, kteří v roce 1914 padli v mytizovaném boji u belgického Langemarcku. Roku 1932 byly tyto vzpomínkové akce naplánovány pro dospívající turnery z DTB 1919 i z DT.⁴⁰⁹ Tehdy ani v jednom svazu už zdaleka nestačilo, aby se o langemarské tragédii zpívalo, recitovalo a přednášelo při thingových večerech. Evidentně jen mužské mládeži byla uvalena povinnost podniknout s několikakilovou zátěží a za každého počasí více jak deset kilometrů dlouhý pochod, který se měl odehrát v pietní tichosti.⁴¹⁰ Vzpomínková akce tak pervertovala do jakéhosi paramilitaristického manévru, při němž účastníci museli prokázat vojáckou kázeň a poslušnost.

Změny zaznamenala též první kategorie, jež byla ve studovaných svazech tvořena spolkovými, okrskovými, župními, krajskými a svazovými turnerskými slavnostmi. Pro turnerskou mládež byly na různých správních úrovních rovněž pořádány turnerské slavnosti,

---

⁴⁰⁴ Karl Bimabsl, Vorschriften für die Aufnahme von Schülern und Schülerinnen in die Jugendabteilungen der Turnvereine, Wien s. d., s. 3–4; Neuendorff, Sitzung (jako pozn. 334), zde s. 95; Henlein, Die Erziehung (jako pozn. 31), s. 163.

⁴⁰⁵ Henlein, Die Erziehung (jako pozn. 31), s. 163.

⁴⁰⁶ Kurt Pfirrmann, Pfälzer Turnerjugend bei einer Sonnwendfeier, in: Deutsche Jugendturnzeitung (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 5, 1923, 17, s. 142–144; Lothar Hoffmann, Wintersonnenwendfeier einer Wandergruppe der I. Abt. des A. T. B. Breslau, in: Deutsche Jugendturnzeitung (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 6, 1924, 5, s. 45–46, zde s. 45.

⁴⁰⁷ Wein, Von unserem Tie (jako pozn. 181), s. 369.

⁴⁰⁸ Tamtéž.

⁴⁰⁹ Edmund Neuendorff, Der Jugendwart der DT. an alle Vereinsjugendwarte, Jugendführer und Leiter von Jugendabteilungen, in: Deutsche Turn-Zeitung 77, 1932, 41, s. 959.

⁴¹⁰ Gedächtnismärsche der Jungturner, in: Bundesturnzeitung 13, 1932, 25, s. 336.

ty ovšem nelze zcela ztotožňovat s turnerskými slavnostmi pro dospělé turnery.⁴¹¹ V DTB 1919, DTV a DT byla dokonce vyvíjena snaha oba dva typy festivit od sebe fyzicky oddělit. Svazové turnerské slavnosti pro mládež se striktně konaly vždy v jiný čas a na jiném místě než svazové turnerské slavnosti starších členů – mládež říšskoněmeckého DT se setkala ve Výmaru (1922), Marburgu (1924), Jelenie Góře (1926) a Wunsiedelu (1929),⁴¹² mládež rakouského DTB 1919 ve Štýrském Hradci (1923) a Salcburku (1931) a mládež československého DTV v Červeném Hrádku u Jirkova (1932).⁴¹³ Kromě toho získaly turnerské slavnosti mládeže i své vlastní specifické pojmenování. Fritz Winter zprvu navrhoval termín „mládežnické slavnosti“ (Jugendfeste),⁴¹⁴ ale nakonec se v DTB 1919, DTV i DT prosadil obrat „setkání mládeže“ (Jugendtreffen). Jeho původcem byl zřejmě Nikolaus Bernett, který první vzorové setkání mládeže uspořádal roku 1922 ve své župě „Oldenburger Turngau“ (Oldenburská turnerská župa).⁴¹⁵

Specifický název mládežnických turnerských slavností a jejich záměrné odloučení od turnerských festivit dospělých turnerů jsou dva indikátory, jež signalizují, že mládežnická setkání byla v souboru slavnostních akcí DTB 1919, DTV a DT něčím zcela novým. Ideje, které se ve světónázoru turnerské mládeže začaly velmi brzy dostávat do popředí a které se týkaly vůdcovství, následovnictví a vojáckého charakteru, na této skutečnosti měly nemalý podíl, neboť mládežnickým setkáním propůjčily osobitý charakter. Na svazové úrovni trvala setkání mládeže jen velmi krátce, maximálně tři až čtyři dny. Žádné speciální stadióny, tribuny, haly či pavilóny nebyly pro tuto příležitost zřizovány. Hlavní kulisou setkání bývala většinou jen louka s okolním lesem. Jelikož v takovémto prostředí chyběla jakákoli forma hledišť, byly z akcí a priori vyloučeny masy diváků. Mládežnická setkání v DTB 1919, DTV a DT byla tedy od počátku zbavena jakékoli pompy a v tomto ohledu zajisté představovala zdroj inspirace při procesu „odradostnění“ turnerských slavností dospělých turnerů. Na rozdíl od akcí starších členů se však setkání mládeže už ve zkoumaném období vyvinula do přísně organizovaných polovojenských ležení. Opravdový spiritus militaris se například roku 1931 snesl na setkání mládeže v Salcburku. Účastníci tenkrát od svých vedoucích dostali seznam detailních pokynů určujících i takové detaily, jakými bylo třeba umístění vlajky před vchodem do stanu.⁴¹⁶ Za Salcburkem ani v nejmenším nezaostával Červený Hrádek, v němž táborový život regulovaly „zákony nejpřísnější společenské kázně: vůdcovství–následovnictví, tvrdost–přísnost (...), přesnost a plnění povinnosti“.⁴¹⁷

Repertoár festivit turnerské mládeže se tedy v mnohém podobal repertoáru festivit dospělých turnerů, rozšířil se ale v každé ze čtyř kategorií vlivem mládežnického světónázoru o nové, svým rázem neobvyklé akce. Mezi mládežnickým světónázorem a mládežnickými

⁴¹¹ Otto Brüning, Turnfest und Jugendtreffen, in: Deutsche Turn-Zeitung 69, 1924, 46, s. 632–633, zde s. 632.

⁴¹² Teprve pátou slavností se tradice samostatnosti přerušila, neboť krajší vedoucí rozhodli „spojit velké setkání mládeže s turnerskou slavností ve Stuttgartu“ roku 1933. Verwaltungsbericht des Vorstandes der Deutschen Turnerschaft zum 21. Deutschen Turntag 1931, in: Deutsche Turn-Zeitung 76, 1931, 37, s. 920–933, zde s. 924.

⁴¹³ Mladí turneři československého svazu se k soutěžím a průvodu městem setkali již o pět let dříve, a to v rámci svazové turnerské slavnosti v Ústí nad Labem. Tzv. „Kinderturntag“ (Dětský den) 26. června 1927 a „Jugendturntag“ (Den mládeže) 3. července 1927 však soutěžním programem kopírovaly turnerské slavnosti dospělých. Ani funkcionáři svazu nechápali tyto dva dny jako autonomní mládežnické festivity. Festtage der Jugend, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 10, s. 157–158.

⁴¹⁴ Fritz Winter, Jugendfest der Deutschen Turnerschaft, in: Deutsche Turn-Zeitung 66, 1921, 39, s. 398–399, zde s. 399.

⁴¹⁵ [Nikolaus] Bernett, Ein Jugendtag. Erstes Jugendtreffen des Oldenburger Gaues, in: Deutsche Jugend-Turn-Zeitung (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 4, 1922, 7, s. 34.

⁴¹⁶ [Friedrich Rudolf] Zenker, Anordnungen für das Zeltlager des Kreises 6 beim 2. Jugendtreffen in Salzburg, in: Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes. Beilage 11 des 12. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 21. Ostermond 1931, s. 22–23.

⁴¹⁷ 1. Jugendfest des Deutschen Turnverbandes zu Görkau 15.–17. Heuets 1932, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 13, 1932, 7, s. 113.

festivitami ve skutečnosti panovala podvojná souvztažnost, kterou již artikulovala šestá kapitola v případě oslav a slavností dospělých turnerů: oficiální světonázor podmiňoval námět a charakter festivit, festivity zase svým námětem a charakterem světonázor odrážely a tím i šířily. O difúzi světonázorových idejí se nadto v době konání mládežnických akcí zasloužily ještě četné performativní úkony a symbolické obrazy, jež manipulativně působily na „srdce a mysl“⁴¹⁸ dospívajících participantů.⁴¹⁹ Třebaže členové mládežnických oddílů směli příležitostně vyjádřit svou představu o náplni některé festivity,⁴²⁰ nelze akce považovat za produkty mládeže pro mládež. Stejně jako byla mládežnická periodika plně v režii vedoucích a „dietwartů“, byla i naprostá většina festivit do posledních detailů plánována a organizována úzkou vůdčí kastou, které před očima vystávala jasná vize, co si mládež z akcí má v srdci odnést.⁴²¹ Jak konkrétně byl závazný světonázor při festivitech mládeže zprostředkován, budou rozebírat následující odstavce. Využito přitom bude členění předchozí kapitoly, jež rozlišila slovo, obraz a pohyb jako tři centrální elementy šíření různých světonázorových myšlenek během turnerských festivit.

Slov bylo při mládežnických festivitech vyřčeno skutečně mnoho. Ta nejdůležitější tvořila součást „jadrn[ého] projev[u]“,⁴²² jenž v rámci oslav a slavností vždy vynikal jako jedna z centrálních událostí.⁴²³ Projevů mohlo být při festivitech předneseno více, jejich pozice v programu samozřejmě variovala, avšak obsahu byla pokaždé přikládána velká pozornost, neboť dobrá slavnostní řeč se prý vždy usadí v srdci dětí.⁴²⁴ Proto mezi řečníky figurovali především „dietwarti“ a vedoucí mládeže,⁴²⁵ kteří svému posluchačstvu dokázali řeč tematicky i stylisticky přizpůsobit. Mnozí z nich dokonce uveřejňovali vzorové projevy nebo alespoň rady k jejich sestavení ve svazových periodikách a různých příručkách, aby tak ulehčili práci svým méně zdatným kolegům.⁴²⁶

Během větších akcí byla role řečníka vyhrazena prominentním aktérům. Například ve Štýrském Hradci mluvil k účastníkům tamějšího svazového mládežnického setkání předseda svazu DTB 1919 Klaudius Kupka,⁴²⁷ červenohrádecké setkání otevřel i uzavřel svým projevem předseda svazu DTV Ferdinand Mattausch⁴²⁸ a při setkáních dorostu z DT pokaždé řečnil svazový vedoucí Edmund Neuendorff.⁴²⁹ Právě jeho slova evidentně některé

⁴¹⁸ Das dritte Jugendtreffen der Deutschen Turnerschaft, in: Deutsche Turn-Zeitung 71, 1926, 62, s. 551.

⁴¹⁹ Dále viz např. Maurer, Unsere Jugendbewegung (jako pozn. 184), s. 20.

⁴²⁰ E[dmund]. Neuendorff, Preisausschreiben für Jugendturner, in: Deutsche Turn-Zeitung 67, 1922, 3, s. 28.

⁴²¹ Např. Bernett / Brüning / Roßburg / Neuendorff, Sitzung (jako pozn. 33); Ernst Kollenz, Über die künftige Gestaltung unserer Jugendtreffen, in: Bundesturnzeitung 10, 1929, 2, s. 20–21.

⁴²² Winter, Jugendfest (jako pozn. 414), s. 399.

⁴²³ Sepp Hauschild, Jugendtreffen, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Heumond 1922, s. 13; Till [= Thilo Scheller], Wie ein Gaujugendtreffen aussieht, in: Jungtum (Beilage der Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes) 1, 1923, 2, s. 14–15, zde s. 15.

⁴²⁴ Rud[olf]. Lengauer, Vom Kreisjugendwarte, in: Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes. Beilage 31 des 9. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Nebelmonds 1928, s. 114.

⁴²⁵ Např. Tv. „Jahn“ Leipzig-Gohlis, in: Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes. Beilage 1 des 5. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 15. Eismond 1924, s. 4; H. Hanemann, Gau-Jugendtreffen des Gaus Süd-Nassau, in: Deutsche Turn-Zeitung 64, 1926, 71, s. 567; Rotter, 1. Jungturnertreffen zu Haslau. 4.–6. Sonnwend 1927, in: Gau-Bote 4, 1927, 6, s. 16–18.

⁴²⁶ Neuendorff, Jugendturnspiegel (jako pozn. 39), s. 122–124; Friedrich Ebert, Julfeiern für die Jugend, in: Mitteilungen des Kreises 6 Mitteldeutschland des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 31 des 7. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 21. Julmond 1926, s. 114–115, zde s. 114; [pravděpodobně Karl] Braun, Rede für eine Kinder-Julfeier, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Nebelmonat 1927, s. 43–44.

⁴²⁷ [Karl] Auswald, Bundesjugendtreffen in Graz, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 15, s. 187–188, zde s. 187.

⁴²⁸ [Josef] -[Ul]lr[ich]-, Vom 1. Jugendfest des Deutschen Turnverbandes zu Görkau-Rothenhaus vom 13.–17. Heuets, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 13, 1932, 15, s. 231–233, zde s. 231.

⁴²⁹ Např. Rudolf Gasch, Thüringer Tage, in: Deutsche Turn-Zeitung 67, 1922, 36, s. 374–375, zde s. 374; obrázek „Neuendorff spricht bei der Morgenfeier“, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 6,

posluchače velmi fascinovala. „Nejvíce na mě zapůsobila ranní slavnost ve své velké jednoduchosti,⁴³⁰ napsal kupříkladu do periodika *Turnerjugend* jeden chlapec ve vzpomínce na setkání ve Wunsiedelu a pokračoval: „Neuendorffova řeč mi byla největším zážitkem. Slyšel jsem ho mluvit poprvé. Dokonce bych řekl, že se mi Neuendorff stal ztělesněním mých cílů.“⁴³¹

Někdy před mládeží hovořili také externisté – ve Štýrském Hradci třeba zástupci městské honorace⁴³² – a nezřídka se stávalo, že byl projev svěřen přímo některému chlapci nebo dívce, protože z jejich úst působila slova na vrstevníky zřejmě nejautentičtěji. Ovšem tak jako dospělí turneři nemohli při takovýchto příležitostech vyprávět, co je zrovna napadlo, nebyl ani mládeži dán žádný prostor k improvizaci či vlastní iniciativě. Nelze se zbavit dojmu, že mládež většinou přebírala pouze roli jakési hlásné trouby vedoucích. Dobře patrné to je na příkladu slavnostního projevu, který jedna dívka pronesla na závěr štýrskohradeckého setkání. Svou řeč ukončila zvoláním: „A tak Vás [vedoucí] prosíme, pracujte s námi dále, veďte nás vstříc světlu, aby nadešel den, kdy jako mocný sloup ohně vystoupá k nebi pomsta německého národa a zemí se roznese zvolání: My se osvobodíme!“⁴³³

Nemusely to ale být jenom vzletné proslovy, během nichž dospívající turneři svým hlasem dopomáhali – zřejmě nevědomky – určité světonázorové perspektivy propagovat a sami sobě zniternit. Existovala ještě spousta jiných, podobně efektních způsobů ústního projevu, mezi nimi třeba přednes písní. Společným zpěvem byly mládežnické festivity vyplněny v ještě větší míře než různé slavnosti a oslavy dospělého členstva. Například při setkáních mládeže soutěžila jednotlivá družstva mezi sebou i ve zpěvu⁴³⁴ a během některých slavností pořádaných v oddílech se podle všeho pěla jedna píseň za druhou.⁴³⁵ Nejenže se těmito performancemi měla vybudovat bariéra proti moderní hudbě, ale obsah písní sám o sobě měl indoktrinační účinek, zvláště pokud se v DTB 1919 při mládežnických slavnostech „Julfeier“ zpívaly koledy v Kießlingových „německo-nordických“ variacích.⁴³⁶

Svou jasnou funkci měla i skutečnost, že písně byly deklamovány kolektivně. Ze zpívajících se tak v duchu „národní jednoty“ utvářel soudržný, nivelizovaný celek, který svou dokonalou podobu získal až v takzvaném „mluvícím sboru“ (Sprechchor). Jeho smysl spočíval ve skupinové promluvě krátkého úderného hesla. Na vysoké úrovni byl mluvící sbor ve 20. letech 20. století praktikován hlavně ve spolcích dělnické mládeže.⁴³⁷ Turnerská mládež z DT jej poprvé pilotně vyzkoušela roku 1926 při setkání v Jelenie Góře.⁴³⁸ Poté se mluvící sbor jako „nový výrazový prostředek“⁴³⁹ stal předmětem řady teoretických příspěvků

1924, 17, s. 233; Neuendorff hält die Morgensprache, in: *Turnerjugend* 11, 1929, 18, nepaginovaná obrázková příloha.

⁴³⁰ Otto Wahl, Das Wunsiedel eines Jüngerer, in: *Turnerjugend* 11, 1929, 19, s. 255–256, zde s. 256.

⁴³¹ Tamtéž.

⁴³² Auswald, Bundesjugendtreffen (jako pozn. 427), s. 187.

⁴³³ Wir machen uns frei, in: *Jugend-Turnzeitung*, Beilage 16 des 4. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 15. Erntemond 1923, s. 74–75, zde s. 75.

⁴³⁴ Např. Edmund Neuendorff, Jugendtreffen in Weimar, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 67, 1922, 30, s. 321; Franz, Gaujugendtreffen des Nordwestböhm. Turngaues am 27. Heuerts bei Eichwald, in: *Jungtum* (Beilage der *Turnzeitung* des Deutschen Turnverbandes) 2, 1924, 6, s. 45–46, zde s. 46; Karl Günzel / Ernst Kollenz, Ausschreibung des Liederwettstreites, in: *Bundesturnzeitung* 12, 1931, 9, s. 115; Hermann Bach, Jugendfest – Jugendbestkämpfe – Jugend-Treff. Formen und Stile der Festkultur in der *Turnerjugend* im Wandel der Zeit, in: Lorenz Peiffer (Hrsg.), *Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend*, Essen 1992, s. 183–196, zde s. 189.

⁴³⁵ Edmund Neuendorff, Die Weihnachtsfeier, in: Otto Brüning (Hrsg.), *Der Tieabend*. Anregungen zur Gestaltung der Jugendgeselligkeit im Turnverein, Dresden 1923, s. 181–197, zde s. 188.

⁴³⁶ Ebert, Julfeiern (jako pozn. 426), s. 114.

⁴³⁷ Ein Sprechchor in Wunsiedel, in: *Turnerjugend* 11, 1929, 11, s. 181.

⁴³⁸ Otto Brüning, Festzug und Festwiese, in: *Turnerjugend* (Beilage der *Deutschen Turn-Zeitung*) 8, 1926, 17, s. 226–228, zde s. 227.

⁴³⁹ Ein Sprechchor zur Jahnfeier, in: *Turnerjugend* 10, 1928, 9, s. 136.

v mládežnickém periodiku.⁴⁴⁰ Díky všem těmto návodům a radám již bylo možné, aby se během dalšího svazového setkání ve Wunsiedelu sborově recitovala „Jahnov[a] zlat[á] slov[a]“⁴⁴¹ z jeho knihy *Deutsches Volksthum*.⁴⁴² Thilo Scheller, hlavní přimluvece mluvícího sboru v DT, roku 1932 dokonce vydal příručku *Spruchbuch der Schar*, z níž „každý turnerský vůdce (...) při slavnostní příležitosti“⁴⁴³ mohl pro svůj oddíl vybírat ke společnému přednesu různé Jahnovy, Neuendorffovy či přímo Schellerovy citáty.⁴⁴⁴

O pěstování kolektivní promluvy v DTB 1919 a DTV se nedochovalo příliš mnoho zpráv,⁴⁴⁵ nicméně dojem „vzájemné sounáležitosti a sourozenectví“⁴⁴⁶ si dospívající turneři během svazových setkání mohli díky slovům zcela jednoduše uvědomit i tehdy, když si společně povídali. Na akce se totiž pokaždé sjel dorost z různých koutů Německa i ze zahraničních turnerských svazů. Někteří členové mládežnických oddílů z DTV se třeba v roce 1929 jako diváci vydali do Wunsiedelu⁴⁴⁷ a o dva roky později do Salcburku, rakouská mládež jí zase návštěvu oplátila roku 1932 v Červeném Hrádku.⁴⁴⁸ Při různých hrách, thingových večerech či jiných společenských příležitostech, jichž se zdá být mnohem více než při turnerských slavnostech dospělých, měli účastníci příležitost hovořit mezi sebou v nářečích a o nejrozmanitějších tématech.⁴⁴⁹ Prý se tak „od duše k duši, od srdce k srdci rychle snovaly neviditelné příze“,⁴⁵⁰ až například onen chlapec, kterému tolik učarovala Neuendorffova wunsiedelská řeč při ranní slavnosti, podle vlastního vyjádření dokázal kvečeru „skutečně v ostatních vidět [svého] bratra, [svou] sestru“.⁴⁵¹

Legrace pro mnohé skončila, když nastal čas zúčastnit se zkoušek z „völkisch“ znalostí. Při nich mládež měla světonázor artikulovat svými slovy a zároveň jej v dialogu se zkoušejícími reflektovat. Zkoušky tvořily konstantní součást mládežnických setkání pouze v rakouském a československém svazu. V DTB 1919 bylo jejich složení dokonce podmínkou pro členství v mládežnickém oddílu. Pouze pro tento případ jsou k dispozici tiskem vydané závazné examinační podmínky.⁴⁵² Župy, kraje i svaz DTB 1919 si jinak pro setkání mládeže stanovovaly vlastní zkušební pravidla.⁴⁵³ Nejednota panovala i ve

⁴⁴⁰ Vom Sprechchor, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 9, 1927, 12, s. 203–204; Anton Wolf, Vom Sprechchor, in: Turnerjugend 9, 1927, 23, s. 377–378.

⁴⁴¹ Ein Sprechchor (jako pozn. 437).

⁴⁴² Thilo Scheller, Der Jahnspruch in Wunsiedel, in: Turnerjugend 11, 1929, 13, s. 217.

⁴⁴³ Fritz Follmann, Ein Spruchbuch für unsere Feiern, in: Deutsche Turn-Zeitung 77, 1932, 10, s. 239.

⁴⁴⁴ Thilo Scheller (Hrsg.), Spruchbuch der Schar. 5. Auflage, Lüneburger Haide 1936, např. s. 9, 12, 56.

⁴⁴⁵ Úplně neznámý tento styl performance ve svazech ale nebyl, neboť při setkání mládeže v Salcburku jednu takovou sborovou promluvu přednesli hosté z DTV a v periodiku mládeže z DTB 1919 se rok nato objevila báseň zvaná jako *Sprech-Chor der Jungen*. Roku 1936 uveřejnil Oskar Lukas, pozdější vydavatel periodika *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, sborník *Wir*, který obsahoval citáty pro mluvící sbor a který byl s velkou pravděpodobností rozšířen i v DTV. 2. Jugendtreffen des Deutschen Turnerbundes in Salzburg, in: Bundesturnzeitung 12, 1931, 22, s. 311–315, zde s. 314; Karl Braun, Sprech-Chor der Jungen, in: Jugend-Turnzeitung 10, 1932, 4, s. 25; Oskar Lukas / Helmut Pfeifer (Hrsg.), *Wir. Bekenntnis der Gemeinschaft. Ein Spruchbuch*, Karlsbad 1936.

⁴⁴⁶ Spatz, Volksfest, in: Turnerjugend 11, 1929, 19, s. 259.

⁴⁴⁷ F. E., Wunsiedel, das 4. Jugendtreffen der D. T., in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 10, 1929, 18, s. 281–282, zde s. 282.

⁴⁴⁸ Ernst Kollenz, 1. Jugendfest des Deutschen Turnverbandes in Görkau am 15.–17. Heuets 1932, in: Jugend-Turnzeitung 10, 1932, 4, s. 30.

⁴⁴⁹ Fritz Nißle, Die Tieabende, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 8, 1926, 18, s. 240–241.

⁴⁵⁰ Willi Peters, Erinnerungen an das Jugendtreffen in Weimar, in: Deutsche Jugendturnzeitung (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 4, 1923, 4, s. 29–30, zde s. 29.

⁴⁵¹ Wahl, Das Wunsiedel (jako pozn. 430), s. 256.

⁴⁵² Bimaßl, Vorschriften (jako pozn. 404).

⁴⁵³ H. Nickl, Auswahl völkischer Prüfungsfragen für Jungturner. Bekanntgabe der Fragen für das Gaujugendtreffen am 12. Weinmond 1924, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 16 des 5. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Erntemond 1924, s. 87–89; Robert Mimra, Betrachtungen zum völkischen

způsobech evaluace zkoušených⁴⁵⁴ a teprve k svazovému setkání v Salcburku byl vymyšlen bodový systém, který se poté stal základem jednotné praxe v celém DTB 1919.⁴⁵⁵ První svazový vedoucí mládeže v DTV Thilo Scheller si průběh zkoušky představoval úplně jinak a navrhoval ji realizovat po způsobu jakýchsi „starogermánských klání“. ⁴⁵⁶ Pro praxi československých turnerských spolků byl takový způsob zkoušení jen těžko myslitelný a neznamenal vážnou konkurenci klasickému komisionálnímu pohovoru, který se odehrál třeba při setkání mládeže župy „Aupa-Elbe-Turngau“ roku 1925 nebo při okrskových setkáních mládeže v roce 1927.⁴⁵⁷

Prameny dokazují, že se zkoušky v DTB 1919 i v DTV většinou nekonaly v symbolicky vyzdobené místnosti, jak si přál Friedrich Rudolf Zenker. O propojení slova a obrazu k výchovně-vzdělávacímu účelu tak docházelo jen během divadelních her, které byly často inscenovány při slavnostech „Julfeier“, „Sonnenwende“ a při mládežnických setkáních.⁴⁵⁸ Jistěže zejména ve vánočním čase mohly být hrány i četné pohádkové, ve svém obsahu neškodné scénky, nicméně ve studovaných materiálech lze nalézt doklady o velkém množství her, jež zprostředkovávaly přihlízející i účinkující mládeži „zásadní pojetí völkisch citového a myšlenkového světa“. ⁴⁵⁹ Už samotné názvy těchto her naznačují, co si mládež při inscenování a sledování měla uvědomovat. Během výmarského setkání roku 1922 byla například předváděna hra *Antichrist*,⁴⁶⁰ pro akci v Červeném Hrádku byla připravena hra *Opfersaat*⁴⁶¹ a lze očekávat, že v některém rakouském mládežnickém oddíle se dala shlédnout i „národní pašijová hra“ *Totilas Tod*,⁴⁶² jež jako jiné „vhodné“ hry vyšla tiskem, aby ji mládež mohla kdekoli nacvičovat.⁴⁶³

Ačkoli interpretem her při turnerských festivitech bývala mládež sama, jen málokdy pocházel děj přímo od ní. Texty byly sepisovány dospělými autory, kteří takto mládeži opět vkládali do úst své myšlenky. Autoři her též určovali, jaké obrazy mají být na scéně

Kenntnisnachweis bei unseren Treffen, in: Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg. Beilage 31 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Nebelmond 1929, s. 119–120, zde s. 119; Die völkische Prüfung beim 2. Jugendtreffen in Salzburg, in: Bundesturnzeitung 12, 1931, 10, s. 129.

⁴⁵⁴ Ferdl Wolf, 1. Gauzöglingsturnen in Bischofshofen, in: Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 14 des 3. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Heumond 1922, s. 40–41, zde s. 40; Ernst / Berka, Vom Diet- und Jugendausschusse (jako pozn. 218).

⁴⁵⁵ Za odpovědi na dvě otázky se získávaly body od 0 do 4, přičemž kdo obdržel v součtu méně jak tři body nebo jedna z otázek byla ohodnocena nulou, ten byl ze závodů vyloučen. Prvořadost výsledků z „völkisch“ zkoušek před výsledky z cvičebních disciplín nakonec turnerská rada po salcburském setkání schválila jako závazný úzus při setkáních mládeže. Gehmacher, Die völkische Prüfung beim 2. Jugendtreffen in Salzburg, in: Bundesturnzeitung 12, 1931, 17, s. 247; Sitzung des Erweiterten Bundesturnrates, in: Bundesturnzeitung 13, 1932, 1, s. 10–11, zde s. 11.

⁴⁵⁶ Till [= Thilo Scheller], Zur völkischen Prüfung, in: Jungtum (Beilage der Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes) 2, 1924, 6, s. 48.

⁴⁵⁷ Fischer, Vom Jugendturnen des Aupa-Elbe-Turngaves am 4. und 5. Heumonds 1925, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 6, 1925, 16, s. 287.

⁴⁵⁸ Plan des 4. Jugendtreffens in Wunsiedel am 3./4. Erntings 1929, in: Turnerjugend 11, 1929, 15/16, nepaginovaná příloha.

⁴⁵⁹ Ein Jahnfestspiel für die Turnerjugend, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes. Beilage 34 des 9. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Julmonds 1928, s. 153.

⁴⁶⁰ Neuendorff, Jugendtreffen (jako pozn. 434).

⁴⁶¹ -[U]lr[ich]-, Vom 1. Jugendfest (jako pozn. 428), s. 232.

⁴⁶² Der Deutsche Jugendbund „Volksgemeinschaft“, Wien, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 11, s. 133.

⁴⁶³ Hans Bleyer-Härtl, Totilas Tod. Ein Weihespiel zur Sommersonnenwende, Wien s. d. Přímou v mládežnických periodikách vyšly např. hry: Sepp Großl, Des armen deutschen Kindes Weihnachtstag, in: Jugend-Turnzeitung. Beilage 24 des 4. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 15. Julmond 1923, s. 112–116; Ein Spiel von des Kristes Geburt zur Weihnacht 1927, in: Turnerjugend 9, 1927, 21, s. 337–350.

prezentovány. Pokud se někde hrálo Schellerovo mystické drama *Der Wiking*, rozebírané v podkapitole o mládežnických knihách, musela mít každá postava kostým v předeepsané symbolické barvě.⁴⁶⁴ Také Robert Mimra ve své hře *Deutschland nur dir!* kladl velký důraz na kulisy a rekvizity. V jedné scéně si například hlavní postava – mladý turner Walter – o Štědrém dnu obřadně obléká vojenskou uniformu, na hrud' si připíná vojenské vyznamenání svého padlého otce a před obecenstvem stojí jako voják připravený zemřít za svou vlast.⁴⁶⁵ Tato Mimrova hra se uváděla ve spolcích DTB 1919 při mládežnických slavnostech „Julfeyer“ a vydána byla v drobné brožurce, obsahující mimo jiné ještě jedno Mimrovo úspěšné dílo, totiž slavnostní hru ze salcburského setkání turnerské mládeže *Das ganze Deutschland soll es sein!*⁴⁶⁶ Ono „celé Německo“ je během hry znázorněno herci, kteří alegorizují určitá „nedělitelná“ německá území. K posílení vizuálního účinku Mimra explicitně požadoval, aby představitelé jednotlivých oblastí v ruce třímali odpovídající zemskou vlajku.⁴⁶⁷

Různé vlajky a prapory tvořily při setkáních mládeže obligátní součást festivitní dekorace. Vlály nejen na pódiích, ale i na loukách či v táborech a rozhodně to nebyly „barevn[é] kus[y] hadru na dubové tyči“,⁴⁶⁸ nýbrž nanejvýš symbolické obrazy, jež zprostředkovávaly některé světonázorové ideje samostatně, tedy bez vázanosti na slova. Například říšskoněmecká mládež získala roku 1927 vlajku, která byla nazývána jako „Reichssturmfahe“⁴⁶⁹ a která zobrazovala na bílém podkladu markantní červený kříž ze čtyř turnerských F. Na fotografiích z wunsiedelské slavnosti lze zřetelně spatřit, že červenobílá vlajka byla tehdy všudypřítomná.⁴⁷⁰ Při jejím utváření byly zřejmě využity známosti, které měl Thilo Scheller v Československu, neboť návrh červeného kříže, odrážejícího údajně svou formou „sílu naší vůle“,⁴⁷¹ vzešel od Karla Golda,⁴⁷² turnera-umělce z DTV. Ještě výrazněji než Gold ovlivňoval symbolickou dekoraci mládežnických festivit Friedrich Rudolf Zenker. Nejen pro turnerské slavnosti, ale také pro mládežnická setkání sestavoval Zenker barevné plakáty a pohlednice, v nichž svým typickým stylem sloučil vše možné od germánských reminiscencí přes odkazy na současné národní „zotročení“ až po náznaky zářné budoucnosti. Nic nevizualizovalo poslání akcí lépe než právě Zenkerovy evidentně velmi rozšířené výtvary.⁴⁷³

⁴⁶⁴ Scheller, *Der Wiking* (jako pozn. 283), s. 3.

⁴⁶⁵ Robert Mimra, *Deutschland nur dir! Bühnenspiel für Julschauturnen Deutscher Turnvereine*, in: Robert Mimra, *Das ganze Deutschland soll es sein! Drei Bühnenspiele für Deutsche Turnvereine*, Salzburg 1931, s. 33–48, zde s. 47.

⁴⁶⁶ Robert Mimra, *Das ganze Deutschland soll es sein!*, in: Robert Mimra, *Das ganze Deutschland soll es sein! Drei Bühnenspiele für Deutsche Turnvereine*, Salzburg 1931, s. 3–22, zde s. 4. Pia Janke, která ve své studii o masových politických divadelních hrách v Rakousku mezi lety 1918 až 1938 podrobila Mimrovu hru obsahovému rozboru, mylně uvádí, že jsou ze hry dochovány pouze výňatky. Pia Janke, *Politische Massenfestspiele in Östetreich zwischen 1918 und 1938*, Wien/Köln/Weimar 2010, s. 261.

⁴⁶⁷ Mimra, *Das ganze Deutschland* (jako pozn. 466), s. 4.

⁴⁶⁸ Neuendorff, *Jugendturnspiegel* (jako pozn. 39), s. 99.

⁴⁶⁹ Neuendorff, *Sitzung* (jako pozn. 334), s. 96.

⁴⁷⁰ *Fahnen und Zeichen*, in: *Turnerjugend* 11, 1929, 18, nepaginovaná obrázková příloha.

⁴⁷¹ Edmund Neuendorff, *Unser Brauchtum*, in: *Turnerjugend* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 9, 1927, 9, s. 154–155, zde s. 154.

⁴⁷² Thilo Scheller, *Die Deutsche Turnerjugend auf dem Turnfest*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 78, 1933, 42, s. 888–889, zde s. 889.

⁴⁷³ Např. Kirchmeier / [Adolf] Michel, *Die Werbekarte kommt!*, in: *Jugend-Turnzeitung* 9, 1931, 1, s. 3; *Die zweite Werbekarte*, in: *Bundesturnzeitung* 12, 1931, 9, s. 115; Otto May, *Friedrich Ludwig Jahn und die Turnbewegung*, (Kultur im Postkartenbild, Bd. 3) Hildesheim 2015, s. 201. Lehce pozmeněný motiv z plakátu pro první setkání se dokonce od roku 1925 do roku 1926 nacházel v hlavičce periodika *Jugendturnzeitung*. Viz: Rudolf B. Weitzer, *Der Maueranschlag für unser Jugendtreffen*, in: *Jugend-Turnzeitung*. Beilage 16 des 4. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 15. Erntemond 1923, s. 75–76; May, *Friedrich* (jako pozn. 473), s. 200.

Ovšem i to, co bylo vidět přímo v místech konání svazových mládežnických festivit, mělo za vhodné inscenace a interpretace zásadní dopad na světonázor účastníků. První setkání říšskoněmecké mládeže se konalo ve Výmaru, „klenotnici německé duchovní kultury“,⁴⁷⁴ aby se podtrhlo, že v centru setkání není mládežnické tělo, ale duše. V roce 1926 se jelo do Jelenie Góry, aby mládež na vlastní oči viděla realie východního pohraničí.⁴⁷⁵ A ne nadarmo byla v roce 1931 při setkání mládeže z DTB 1919 pevnost Hohensalzburg kulisou pro spektakulární uctění památky mrtvých. Také v Červeném Hrádku u Jirkova bylo na co se dívat. Svazový vedoucí mládeže Karl Günzel zde pro mládež připravil výstavu o činnosti DTV a světonázorově spřízněných „ochranářských“ svazů.⁴⁷⁶ Nejvíce se ale účastníkům stejně asi do paměti vryl pohled na jejich stanové městečko, symbolizující kázeň a vojenství.

Přesně tytéž zásady napomáhal zprostředkovávat každý z chlapeckých účastníků, když se oblékl do mládežnického stejnokroje. V DT jej tvořila od roku 1927 modrá „Jahnova vesta“ (Jahnjacke) s bílým límcem,⁴⁷⁷ v DTB 1919 byl pro setkání roku 1931 stejnokroj sestaven z částí v šedé barvě, kterou měly též uniformy vojáků z první světové války.⁴⁷⁸ Největšího efektu dosahovalo uniformní odění při průvodech. Během nich se mládež slila do barevně jedolité masy a tento působivý obraz byl ještě umocňován specifickým pohybem – třetím prostředkem nasazovaným při mládežnických festivitách (nejčastěji však při setkáních mládeže) k šíření myšlenek oficiálně propagovaného světonázoru.

Třebaže průvody, které mládež během svých setkání konala v hostitelských městech, netrvaly několik hodin a nebyly tak velkolepé jako průvody dospělých při turnerských slavnostech, vykonával tento nevšední druh pohybu na mysl pochodujících mohutný účinek díky souhře řady detailů, jakými byl disciplinovaný krok v semknutém celku, průvod a protiprůvod či genderový řez mezi chlapci v uniformách a dívkami v šatech.⁴⁷⁹ Rovněž u další pohybové aktivity – výletů pořádaných po festivitách – lze zjistit mnoho podobností v praxi mládeže a dospělých turnerů. Tak jako roku 1907 po turnerské slavnosti v Innsbrucku někteří turneři z DTB pochodovali do Jižního Tyrolska, aby dodali sílu tamějšímu německému, vydala se část mládeže roku 1929 z Wunsiedelu na cestu do českého pohraničí, kde si od jednoho „dietwarta“ nechala vyprávět o situaci Němců v Československu.⁴⁸⁰

Jinak se ovšem při mládežnických setkáních akty pohybu v mnohém lišily od toho, co se dělo během turnerských slavností starších turnerů. Odklonem od slova „Turnfest“ ve prospěch termínu „Jugendtreffen“ byla mimo jiné dána najevo změna v náplni akce. Cvičení samozřejmě zůstávalo její konstantní součástí,⁴⁸¹ ovšem v porovnání s turnerskými slavnostmi, hledajícími vítěze ve všech dopodrobna měřených tělocvičných disciplínách, byl při setkáních mládeže důraz většinou položen na kolektivní pohybové performance. Patřily k nim například

⁴⁷⁴ Otto Brüning, Jugendtreffen in Weimar. 5., 6. und 7. August 1922, in: Deutsche Turn-Zeitung 67, 1922, 5, s. 48.

⁴⁷⁵ 2. Jugendführertagung der Deutschen Turnerschaft am 12. und 13. September 1925 in Spangenberg, in: Deutsche Turn-Zeitung 70, 1925, 79, s. 678–679, zde s. 679.

⁴⁷⁶ -[U]lr[ich]-, Vom 1. Jugendfest (jako pozn. 428), s. 231–232.

⁴⁷⁷ Neuendorff, Sitzung (jako pozn. 334), s. 96; Thilo [Scheller], Von der Jahnjacke, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 9, 1927, 10, s. 168. Podobné stejnokroje plánovali pro mládež i vedoucí z DTV: Köllner, Bericht (jako pozn. 328), s. 298.

⁴⁷⁸ Bundesjugendtreffen, in: Bundesturnzeitung 11, 1930, 35, s. 522–523, zde s. 523.

⁴⁷⁹ Auswald, Bundesjugendtreffen (jako pozn. 427), s. 188; Brüning, Festzug (jako pozn. 438), s. 226–227; Henni Warninghoff, Die Kleider der Mädels, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 9, 1927, 10, s. 162–164, zde s. 163; Heinz Müller, Der Festzug, in: Turnerjugend 11, 1929, 17, s. 244–245, zde s. 245; Wann wir schreiten seit an seit, in: Turnerjugend 11, 1929, 18, nepaginovaná obrázková příloha.

⁴⁸⁰ Günter Höwing, Mein größtes Wunsiedel-Erlebnis, in: Turnerjugend 11, 1929, 19, s. 254–255.

⁴⁸¹ Např. O[tto]. W[illomitzer], Jugendtreffen des Egerland-Jahnmal- und Obereger-Turngau, in: Gau-Bote 4, 1927, 11, s. 13–14; Richter, 2. Gaujugendtreffen, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 10, 1929, 11, s. 172.

různé hry a závody, které nadřazovaly „společenského ducha nad myšlenku zápolení“.⁴⁸² Velká část programu byla vyhrazena také k nevázanému, svobodnému pohybu mládeže.⁴⁸³ Například během marburského setkání roku 1924 se na tamější louce „rozvinulo veselé počínání,“⁴⁸⁴ během něhož se hrály hry, zpívalo a tancovalo.⁴⁸⁵ Zvláště lidový tanec nemohl chybět při žádném svazovém setkání, ani při lokálních mládežnických akcích či festivitech ročního cyklu.⁴⁸⁶ Všemi řečenými subkulturními performancemi, to znamená hrami, soutěžemi či tancováním, měla mládež prezentovat důležitost přirozených, údajně prstonárodních pohybových forem.

Uvolněnost pohybu, která byla se ve 20. letech 20. století typická pro setkání mládeže v DT i ve zbylých dvou studovaných meziválečných organizacích,⁴⁸⁷ se postupně vytrácela, čím více vedoucí svou mládež přiváděli k identifikaci s kánonem vojenských čností. Akce v Salcburku roku 1931, v Červeném Hrádku roku 1932 a Stuttgartu roku 1933 proto už nepřipouštěly ani rozjívené poskakování na louce, ani veselé lidové tance. Na programech se naopak objevila polovojenská představení a branné soutěže, do nichž jako by opět začal více vstupovat duch vzájemného zápolení. A tak se dal na salcburském mládežnickém setkání shlédnout výstup zvaný „Bataillionsexerzieren“, během něhož mládež mimo jiné „pád[ila] s kulometem kupředu“ a „dovedně natahoval[a] telefonní vedení“,⁴⁸⁸ zatímco ve Stuttgartu diváci sledovali „Boji o vlajku“ (Kampf um die Fahne) – branný souboj mužstev, jejichž členové museli třeba zdolávat překážkovou dráhu či házet kužely do 25 metrů vzdáleného příkopu.⁴⁸⁹

Jakkoli byly festivitní pohybové aktivity 20. let 20. století a 30. let 20. století svou podstatou zcela protikladné, v jednom bodě se přeci jen shodovaly: byly plánovány a dirigovány mládežnickými vedoucími. Za zábavné odpoledne v Marburgu roku 1924 zodpovídal například Nikolaus Bernett,⁴⁹⁰ takže onen zdánlivě nevázaný pohyb v přírodě byl ve skutečnosti cílenou strategií, kterou vedoucí pochopitelně kontrolovali a usměrňovali podle svých představ. Vedoucí také rozhodli, že během setkání v Jelenie Góře a Wunsiedelu ustoupí různé zábavné hry do pozadí ve prospěch překážkového běhu a branných soutěží.⁴⁹¹ Rovněž zahrnutí „Boje o vlajku“ na program stuttgartské slavnosti roku 1933 bylo výsledkem porady

---

⁴⁸² Das 1. Pommersche Kreis-Jugendtreffen, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 9, 1927, 12, s. 197.

⁴⁸³ Neuendorff, Jugendtreffen (jako pozn. 434).

⁴⁸⁴ Otto Brüning, Festwiese, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 6, 1924, 17, s. 236–237, zde s. 236.

⁴⁸⁵ Tamtéž.

⁴⁸⁶ Např. Herbert Walter, Wimpelweihe und Sonnenwendfeier einer Jugendgruppe des „3. Breslauer Turnvereins“, in: Deutsche Jugendturnzeitung (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 5, 1923, 16, s. 135–136, zde s. 136; Karl Schäfer, An die Bezirks- und Vereinsturnwarte sowie die Leiter der Jugendabteilungen, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich). Beilage 4 des 5. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Hornung 1924, s. 19; Richter, 2. Gaujugendtreffen, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 10, 1929, 11, s. 172; Thilo Scheller, Fackeltanz, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 9, 1927, 12, s. 193–194.

⁴⁸⁷ Fr. Schiller, Gaujugendtreffen des Nordwestböhmisches Turngaues in den Jechnitzer Waldungen, in: Jungtum (Beilage der Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes) 1, 1923, 5, s. 35–36, zde s. 36; L. M., Jugendtreffen des Turnbezirkes Oberes Murtal am 1. Mai, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 13 des 5. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Heumond 1924, s. 72–73, zde s. 72; Hanemann, Gau-Jugendtreffen (jako pozn. 425).

⁴⁸⁸ 2. Jugendtreffen (jako pozn. 445), s. 314.

⁴⁸⁹ Hartmut Lassinna, Die Turnerjugend auf dem Stuttgarter Turnfest 1933, in: Lorenz Peiffer (Hrsg.), Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend, Essen 1992, s. 147–151, zde s. 148–149.

⁴⁹⁰ Bernett / Brüning / Roßburg / Neuendorff, Sitzung (jako pozn. 33).

⁴⁹¹ Michael Krüger, Von dem Jahnschen „Wilden Spielen“ zum „Wimpelstreit“, in: Lorenz Peiffer (Hrsg.), Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend, Essen 1992, s. 215–220, zde s. 220.

vedoucích.⁴⁹² Za exerceováním praporů při salcburském mládežnickém setkání lze zase vytušit vliv Adolfa Michela, jenž celou akci využil k propagování svých inovativních nápadů v organizaci a myšlenkové orientaci turnerské mládeže. A červenohrádecké cviky zvané jako „Kampfübungen“ vznikly pravděpodobně ve spolupráci táborového vedoucího Tonla Sandnera s vedoucím mládeže Karlem Günzelem a svazovým náčelníkem Konradem Henleinem.⁴⁹³

Pochody, výlety, tancování i branné soutěže tak představovaly účelné nástroje indoktrinace a ideálně při festivitech mládeže doplňovaly audiovizuální indoktrinační prostředky. Mládeži, která se akcí nemohla zúčastnit, byl výchovně-vzdělávací efekt festivity alespoň částečně zprostředkováván detailními reportážemi či promítáním filmových záběrů pořizovaných během festivitních dnů.⁴⁹⁴ Těžko posoudit, zda festivity měnily postoje, náhledy, názory a zásady turnerské mládeže intenzivněji, než tomu bylo v případě dospělých. Zdá se však, že vedoucí si byli dobře vědomi manipulovatelnosti dospívajících turnerů. Nejenže s velkou pečlivostí organizovali nové akce (například iniciační rituály, slavnosti „Sonnenwende“ a „Julfeier“, oslavy Hermanna Lönse, langemarské pochody či setkání turnerské mládeže), ale hledali též způsoby, jak by během všech slavnostních událostí zapojili do výchovně-vzdělávacího procesu co nejvíce mladých cvičenců jako „nositel[e]“,⁴⁹⁵ tedy jako deklamátory při mluvícím sboru, řečníky, pěvce, herce, vlajkonosce, stavitele stanového městečka nebo performátory lidových tanců. Díky tomu vzniká dojem, že indoktrinační vliv festivity měl potenci zasáhnout téměř každého z účastníků. Z ojedinelé dochovaných vzpomínek v tisku lze vyčíst, jak mocně se někteří chlapci a děvčata cítili akcemi pohnuti. Takovéto zprávy byly zajisté patřičně stylizovány pro propagandistické účely periodik, na druhou stranu není třeba zpochybňovat upřímný tón pisatelů. Vedle kladných odezev se však v turnerských novinách objevovaly i četné kritické hlasy a cílem jejich útoků nebyly jen festivity.

7.7 Problémy

Kdyby v DTB 1919, DTV a DT vše probíhalo podle představ některých aktivních vedoucích mládeže, bylo by dnes možné napsat takovéto ohlédnutí: starší turneři si po první světové válce uvědomili význam „chovanců“ ve spolcích a nazvali je „turnerskou mládeží“. Turnerská mládež se začala emancipovat a osvojovala si vlastní světonázor. Různými metodami jí přitom pomáhali angažovaní, perfektně vyškolení vedoucí, kteří byli sdružení v dobře organizované instituci. Vedoucí také poutavými výchovně-vzdělávacími texty zásobovali mládežnické periodikum, které každý dospívající turner odebíral a hltavě četl. Kromě toho si mládež opatřovala jen světonázorově „dobrou“ literaturu, v první řadě produkci zkušených svazových pisatelů. Při festivitech se dorost pod řízením respektovaných vedoucích aktivně zapojoval do pořadu, během něhož si prožitkem dále upevňoval svůj světonázor. Postupně tak z turnerské mládeže vycházela generální obroda celého svazu a odtud též celé národní společnosti.

⁴⁹² Lassinna, Die Turnerjugend (jako pozn. 489), s. 147.

⁴⁹³ [Walter] Brand, Konrad Henlein und die Jugendbünde. Die sudetendeutsche Jugendbewegung vor der Entscheidung. Eine Erwiderung, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 13, 1932, 18, s. 278–279, zde s. 278.

⁴⁹⁴ Např. [Franz] Breithaupt, Wunsiedel-Film in: Turnerjugend 11, 1929, 21, s. 299; Güntschl, Filmvorführung von Bundesjugendtreffen, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. Beilage 27 des 12. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Herbstmonds 1931.

⁴⁹⁵ Thilo Scheller, Laienspiel in Wunsiedel, in: Turnerjugend 11, 1929, 8, s. 127.

I když se v mnoha mládežnických oddílech situace tomuto ideálnímu stavu přibližovala, existovaly také oblasti, v nichž výchova a vzdělávání mládeže značně zaostávaly. Problémům, s kterými byla spjata indoktrinace mládých cvičenců ve svazech DTB 1919, DTV a DT, se bude věnovat tato poslední podkapitola. Pozornost v ní bude nejdříve zaměřena na reálnou pozici dospívajících turnerů v prostředí turnerských spolků. Poté bude zkoumáno, zda byl mládežnický světový názor pro mládež atraktivní a pro dospělé akceptovatelný. Detailní analýze bude následně podrobena účinnost jednotlivých výchovně-vzdělávacích strategií.

Při rozboru problematických aspektů v indoktrinaci turnerské mládeže je ze všeho nejdříve zapotřebí vrátit se ke Grafům č. 4, č. 5 a č. 6, které v *Příloze* práce porovnávají počet žáků a turnerské mládeže s úhrnem dospělých členů v jednotlivých meziválečných turnerských svazech. Grafy sice ukazují, jaký byl přibližný kvantitativní poměr mezi staršími a mladšími turnery, neprozrazují ale, jak byla turnerská mládež zastoupena v jednotlivých spolcích. Jinými slovy řečeno, tentýž poměr, který byl typický pro celý svaz, se nemusel opakovat v každém spolku. V některých spolcích byla mládež zastoupena velmi početně, v jiných naopak zcela chyběla. Zdá se, že většina statisticky podchycených žáků, žákyň a turnerů mezi 14. až 17., respektive 21. rokem byla koncentrována ve městech. Například v rakouských novinách *Bundesturnzeitung* se do 30. let 20. století nepřetržitě snášela kritika na turnerské spolky, které v periferních oblastech výzvu k založení mládežnických oddílů bohorovně přecházely.⁴⁹⁶

Z grafů rovněž není možné vyčíst, kolik mládežnických oddílů se nechalo strhnout ideami, které byly v DT popularizovány skupinou kolem Edmunda Neuendorffa, v DTB 1919 okruhem „dietwartů“ a vedoucích z mürzzuschlagského turnerského spolku a v DTV Thilem Schellerem a jeho pomocníky. Vedle oddílů, které byly loajální vůči svazovým mládežnickým výborům a které tvořily to, co prameny nazývají „hnutí turnerské mládeže“, existovaly ve svazech také oddíly, do nichž nepronikly ani ideje mládežnického světového názoru, ani periodika a knihy pro mládež, natož tradice vandrování, thingových večerů či specifických festivit. Počet mládeže v takovýchto oddílech rozhodně nebyl zanedbatelný.

Na Grafu č. 6, znázorňujícím v *Příloze* vývoj počtu turnerské mládeže v DT mezi lety 1918 až 1933, je patrné, že se úhrn turnerské mládeže pohyboval přibližně kolem hodnoty 440 000. Münsterský historik Michael Krüger ale odhaduje, že maximálně 10 %, to znamená asi jen 44 000 z nich, následovalo cestu raženou mládežnickým výborem s Edmudem Neuendorffem v čele.⁴⁹⁷ V DTV byla situace ještě horší. Nedlouho poté, co se Thilo Scheller roku 1925 odstěhoval z Aše do Špandavy, čítal československý svaz necelých 18 000 turnerů mladších 18 let.⁴⁹⁸ I když přibližně třetina z nich odebírala periodikum *Jungtum*, ke stejnojmennému hnutí, které mělo mládež také organizačně semknout, se aktivně hlásilo jen 386 dospívajících turnerů.⁴⁹⁹ Teprve Schellerovi nástupci v postu svazových vedoucích dokázali hnutí turnerské mládeže kvantitativně povznést na jinou úroveň. Pravděpodobně nejvíce dospívajících turnerů se pro nové organizační formy, myšlenky a aktivity podařilo zmobilizovat v DTB 1919. Ani zde se však k hnutí nepřipojily všechny mládežnické oddíly. Vývoj „naše[ho] hnutí mládeže (...) má stoupající povahu,“ psal jeden anonymní autor v novinách *Bundesturnzeitung*, „ale kde bychom dnes už mohli být, kdyby nejen 20 ze sta,

---

⁴⁹⁶ Např. Leopold Maurer, Vom Kreisjugendwarte, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 10 des 7. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Ostermond 1926, s. 37; Wüstner, Vom Gaujugendwarte, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 10 des 9. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Ostermond 1928, s. 60.

⁴⁹⁷ Michael Krüger, Vom „Führertreffen“ zum Tuju-Treff, in: Lorenz Peiffer (Hrsg.), Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend, Essen 1992, s. 138–147, zde s. 140.

⁴⁹⁸ Bericht (jako pozn. 133), s. 69.

⁴⁹⁹ Tamtéž.

nýbrž všechny turnerské spolky našeho svazu zcela splnily požadavky, které jsou na ně v tuto chvíli kladeny?“⁵⁰⁰

Na otázku, proč se hnutí turnerské mládeže v DTB 1919, DTV a DT nestalo masovým fenoménem, je třeba hledat odpověď v samotném oficiálně propagovaném mládežnickém světonázoru. Onen ideový komplex se poměrně rychle vyvíjel a konkrétně v DTB 1919 a DTV byl velice vágně formulován. Nikdo z činovníků rakouského a československého svazu sice nepochyboval, že stávající brožury pro přípravu mládeže na zkoušky z „völkisch“ znalostí jsou pro svůj krátký rozsah dlouhodobě neúnosné, přesto se žádnou z plánovaných náhrad nepodařilo realizovat.⁵⁰¹ Jelikož myšlenky nebyly podrobně a uceleně fixovány v reprezentativních „osvětových“ příručkách, bylo hnutí ve svém rozmachu jednoznačně bržděno. Ovšem i za předpokladu, že by se světonázorové ideje podařilo shrnout do kanonických, identifikačních publikací, nebyl by úspěch hnutí turnerské mládeže v rámci DTB 1919 a DTV ještě automaticky zaručen. V říšskoněmeckém svazu DT byl totiž mládežnický světonázor velmi dobře podán v knize *Jugendturnspiegel* Edmunda Neuendorffa a následně ve sborníku *Das Buch der Turnerjugend* Thila Schellera, ale že by zde hnutí nějakým zásadním způsobem sílilo, to se rozhodně říci nedá.

Existovaly totiž ještě i jiné slabiny mládežnického světonázoru, které zřejmě zapříčinily, že hnutí turnerské mládeže sestávalo jen ze skromného počtu příznivců. Právě v DT vycházely tyto nedostatky zřetelně najevo. Zdůrazňováním myšlenky vůdcovství a následovnictví, stejně jako prosazováním vojáckého charakteru se hnutí turnerské mládeže myšlenkově orientovalo jednoznačně na chlapeckou klientelu. Dívčím byl v tomto maskulinním prostředí vnucován pocit druhořadosti,⁵⁰² kterou roku 1929 v mládežnickém periodiku říšskoněmeckého DT exemplárně vyjádřil jeden chlapec. Podle něj byly jeho vrstevnice „nutné zlo, (...) které tu je (...) jen k tomu, aby čas od času mělo narozeniny a pak celou hordu zásobilo koláčem se šlehačkou, jinak ale není hodno pozornosti“.⁵⁰³ Podobnou, světonázorově podmíněnou diskriminaci dívek je možné očekávat i ve svazech DTB 1919 a DTV, a to zejména na přelomu 20. a 30. let, kdy v myšlenkovém obzoru mládežnického hnutí získávaly na síle paramilitaristické prvky.

Expanzi turnerského hnutí mládeže nepodvazoval mládežnický světonázor jen svým obtížně definovatelným obsahem a otevřeným antifeminismem. V pramenech lze nalézt mnoho zpráv, že soubor myšlenek, s nimiž se mladí cvičenci měli identifikovat, vyvolal též nemalé pobouření u starších svazových autorit, které tak vůči turnerské mládeži a veškerým jejím emancipačním snahám začaly pociťovat nepřekonatelnou averzi. Ve svazu DT například vrchní náčelník Max Schwarze již roku 1925 prohlásil, že mládež, která se shlédla v ideálech Neuendorffovy publikace *Jugendturnspiegel*, je zženštilá a bez jakéhokoli smyslu pro realitu.⁵⁰⁴ Ohromná vlna kritiky se vzedmula především po uveřejnění Špandavského vyznání.

---

⁵⁰⁰ M., Der Kampf um das deutsche Kind, in: Der Dietwart. Beilage der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Erntmonds 1930, s. 32.

⁵⁰¹ Weitzer, Über die Jugendpflege (jako pozn. 53), s. 77; [Friedrich Rudolf] Zenker / [Humbert] Schwab, Sitzung des Dietausschusses, in: Bundesturnzeitung 9, 1928, 36, s. 559–562, zde s. 559; Kollenz, Vom Jugendausschusse (jako pozn. 159), s. 418; Sepp Linnemayer, Bericht des Kreisturnrates, erstattet beim Kreisturntage in Vöcklabruck am 4. Lenzmond 1928, in: Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 10 des 9. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Ostermond 1928, s. 34–35, zde s. 34; Josef Truntschka / Otto Zettler, Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 23. Erntmonds 1924, in Reichenberg, Hotel „Reichshof“, Turnerstraße, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 5, 1924, 20, s. 266–268, zde s. 267.

⁵⁰² Gertrud Pfister, Das andere Geschlecht. Mädchen in der Turnerjugend (1921–1934), in: Lorenz Peiffer (Hrsg.), Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend, Essen 1992, s. 238–248, zde s. 244.

⁵⁰³ Das Jungenheft, in: Turnerjugend 11, 1929, 4, s. 63–64, zde s. 64.

⁵⁰⁴ Max Schwarze, Sorgen und Wünsche. Ernste Gedanken zur Jugendbewegung in der Deutschen Turnerschaft, in: Deutsche Turn-Zeitung 70, 1925, 39, s. 313–314.

Tehdy se periodikum *Deutsche Turn-Zeitung* zaplnilo příspěvky, jejichž autoři „Neuendorffovu mládež“ osočovali z arogance a drzosti;⁵⁰⁵ někteří dokonce volali po znovuzavedení „chovaneckých oddílů“, aby bylo vše raději „tak jako před válkou“.⁵⁰⁶ V nejednom spolku tudíž starší funkcionáři mládežnické oddíly přehlíželi, všemožně proti nim brojili, respektive jejich vznik vůbec nepřipustili.⁵⁰⁷ Ke stejným mezigeneračním třenicím docházelo i v DTV⁵⁰⁸ a DTB 1919, kde ještě roku 1932 mnozí činovníci spolků údajně trpěli mládež jen s nejvyšším sebezapřením.⁵⁰⁹ Pokud se někteří starší a vlivní funkcionáři stavěli k turnerské mládeži takovýmto způsobem, je jasné, že mládežnické turnerské hnutí nikdy nemělo šanci získat na síle.

Turnerskému hnutí mládeže mohli k vzestupu významně dopomoci mládežnickí vedoucí. V jejich možnostech bylo nejen získat náklonnost dospělých turnerů, ale také podat mladým cvičencům různé svetonázorové zásady srozumitelně, komplexně a atraktivně. Ovšem rovněž s činností těchto funkcionářů byly spojeny mnohé problémy. Zásadní potíž spočívala již v prostém faktu, že tam, kde existovala vůle organizovat oddíl mládeže podle zásad turnerského mládežnického hnutí, se posty vedoucích vůbec nedařilo obsadit. Třeba okrskový vedoucí mládeže Rudolf Schmidt ze severočeské Dubé rozeslal v roce 1925 po všech spolicích svého rajónu oběžník, v němž vyzýval k volbě spolkových vedoucích mládeže. Odpovědi se dočkal všehovšudy od tří spolků,⁵¹⁰ ve zbylých nebylo jeho požadavku vyhověno možná kvůli nepřizní turnerských rad, mnohem spíše však proto, že se nenašel člověk, který by oddíl dokázal v novém duchu vést. Akutní nedostatek vedoucích nebyl ojedinělým úkazem československého svazu, nýbrž postihoval i DTB 1919 a DT.

Způsoby, jimiž se spolky snažily personální proluky zacelit, byly sice mnohačetné, ovšem ne vždy ku prospěchu celé věci. Ve výsledku tak některé mládežnické oddíly DTB 1919, DTV a DT vedli externisté⁵¹¹ (například členové svazu „Adler und Falken“),⁵¹² jinde se dospívajícím turnerům věnovaly staré instituce („dietwart“ zodpovídal za duchovní oblast, předcvičitel za tělesnou stránku) a zase na jiném místě se angažovali zástupci nově zřízených úřadů („dietwart“ mládeže nebo vedoucí). V některých oddílech, jak zevrubně popsala druhá podkapitola, se navíc velmi brzy začal úřad „dietwarta“ mládeže či vedoucího mládeže slučovat s úřadem předcvičitele či náčelníka mládežnického tělocviku, čímž vznikl nový typ vedoucího mládeže, nazývaný také jako vůdce mládeže. Jelikož mnohé z uvedených funkcí ve studovaných svazech fungovaly paralelně a jejich názvy ne vždy označovaly totéž, vznikl dokonalý kompetenční a pojmoslovný chaos. Proto například v roce 1930 Walter Franz Mattner, vrchní vedoucí mládeže župy „Marchfeld-Turngau“ z DTB 1919, svolával na schůzi veškeré „vedoucí mládeže“ čili – jak musel konkretizovat – „předcvičitele a předcvičitelky,

⁵⁰⁵ Franz Schäffer, Sind die Jugendführer auf dem richtigen Wege?, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 72, 1927, 28, s. 489.

⁵⁰⁶ Krause, Zu dem Artikel: „Wir Jugendführer sind auf dem richtigen Wege!“, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 72, 1927, 28, s. 489.

⁵⁰⁷ Otto Brüning, Mehr Wirklichkeitssinn!, in: *Turnerjugend* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 7, 1925, 11, s. 173–174; Heinz Müller, Jugendpflege und Jugendbewegung, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 71, 1926, 94, s. 906–907, zde s. 906.

⁵⁰⁸ *Turnerjugend in Not*, in: *Jungtum* (Beilage der Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes) 1, 1924, 11, s. 88; Munky, Jugendbewegung und Turnen, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 6, 1925, 11, s. 189.

⁵⁰⁹ Leop[old]. Maurer, Die Jugend im Turnkreis Steiermark-Kärnten nach der Standeserhebung 1931, in: *Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes*. Beilage 16 des 13. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Brachets 1932, s. 55–56, zde s. 56.

⁵¹⁰ Státní okresní archiv Česká Lípa, Fond Tělocvičný spolek Česká Lípa, 1862–1939, Karton 24, inventární číslo 32: Založení německého tělovýchovného svazu a korespondence s ním 1919–1938, dopis Rudolfa Schmidta okrskové turnerské radě z 20. ledna 1926.

⁵¹¹ [Karl] Binder, Wir und die Jugendbewegung, in: *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* 4, 1923, 9, s. 91–92.

⁵¹² Haider, Wir (jako pozn. 92).

náčelníky mládežnického tělocviku a dietwarty mládeže, stejně jako vedoucí cvičišť mládežnických oddílů a všechny ostatní vůdce, kteří pracují s mládeží“.⁵¹³

Jen těžko se mohla vyvinout fungující hierarchická instituce vedoucích mládeže, když už základna byla zcela mezerovitá, kompetenčně rozháraná a zcela nepřehledná. Poměry panující na spolkové úrovni se automaticky přenášely na další stupně úřadu. V DTB 1919 byla na konci roku 1927 evidována řada vakantních postů okrskových vedoucích.⁵¹⁴ Podobné trhliny v síti mládežnických činovníků vykazovalo i DT. Roku 1924, kdy se v Marburgu konalo již druhé setkání mládeže, působili například v turnerském kraji „Turnkreis XI – Schwaben“ jen tři župní vedoucí.⁵¹⁵ Chybějící činitelé na župních a okrskových postech naprosto znemožňovali komunikaci mezi jednotlivými úrovněmi instituce. Nicméně ani přítomnost některých osobností v těchto funkcích nemohla drhnoucí komunikační tok učinit plynulejší, a to z čistě technických důvodů, jakými mohla být pro příklad špatná dostupnost některých spolků – problém zdůrazňovaný roku 1926 též oním dubským okrskovým vedoucím, který kvůli odlehlosti svého bydliště za celý předešlý rok nebyl schopen navštívit ani jeden mládežnický oddíl svého okrsku.⁵¹⁶

Vedle personálních nedostatků byla funkčnost instituce dále silně podlamována tím, že ostatní svazoví funkcionáři ne vždy měli pro záměry vedoucích pochopení.⁵¹⁷ V neposlední řadě nepůsobila blahodárně ani myšlenková rozrůzněnost, jež se mezi samotnými vedoucími projevovala zejména v DT. Za Edmundem Neuendorffem se sice šikoval zástup jeho ideově spřízněných obdivovatelů, leč současně se proti němu formovala skupina vedoucích, kteří s jeho postoji nebo jím iniciovanými novotami v mládežnickém světonázoru nebyli ani trochu srozuměni. V důsledku Špandavského vyznání se Neuendorff na stránkách novin *Deutsche Turn-Zeitung* rozhádal třeba s Fritzem Winterem⁵¹⁸ a na počátku 30. let mnozí vedoucí Neuendorffovi nikoli neprávem vyčítali, že do hnutí turnerské mládeže vměšuje nacionálněsocialisticky podbarvené stranicství, jehož nejkřiklavějším projevem pro mnohé bylo zavedení vůdcovských zkoušek. Zatímco Neuendorff zkoušky považoval za počínání nesené v Jahnově duchu,⁵¹⁹ vedoucí z okolí Hamburгу v nich neviděli nic než „nový krok k nacizaci turnerské mládeže“.⁵²⁰

Severoněmečtí vedoucí – a s nimi též mnozí další mládežnickí funkcionáři – pocíťovali odpor ke zkouškám ještě i z jiného důvodu. K ideálu vedoucího, potažmo vůdce, měl totiž ne jeden turner hodně daleko.⁵²¹ Články, jež v periodikách DTB 1919, DTV a DT po celé zkoumané období informovaly o vlastnostech vzorového mládežnického předáka, jsou zjevným důkazem, že nezpůsobilost činovníků v oddílech mládeže byla dlouhodobý a

⁵¹³ Walter Fr[anz]. Mattner, Zusammenkunft der Jugendwarte, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. Beilage 35 des 1. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Julmond 1930, s. 178.

⁵¹⁴ [Adolf] Michel / [Hans] Faux, Tagung der Gaujugendwarte, in: Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg. Beilage 3 des 9. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Eismond 1928, s. 7.

⁵¹⁵ Kohler, Zur Forderung (jako pozn. 105).

⁵¹⁶ Státní okresní archiv Česká Lípa, Fond Tělocvičný spolek Česká Lípa, 1862–1939, Karton 24, inventární číslo 32: Založení německého tělovýchovného svazu a korespondence s ním 1919–1938, dopis Rudolfa Schmidta okrskové turnerské radě z 20. ledna 1926.

⁵¹⁷ Např. [Rudolf Trethan], Auszüge aus den Verhandlungsschriften über die Gauturnratssitzungen, in: Mitteilungen des Kreises 4 Tirol und Vorarlberg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 12 des 4. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Brachmond 1923, s. 29–30, zde s. 30.

⁵¹⁸ Fritz Winter, Schuster, bleib bei deinem Leisten, in: Deutsche Turn-Zeitung 72, 1927, 32, s. 555–556; Neuendorff, Vom Schuster (jako pozn. 87), s. 590–592.

⁵¹⁹ Neuendorff, die Jugendführerprüfung (jako pozn. 145), s. 26.

⁵²⁰ Zwei Briefe, in: Die Schar, 1932, 1, s. 6–12, zde s. 7.

⁵²¹ Např. 1. Wiener Turnbezirk, Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes. Beilage 3 des 10. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Eismonds 1929, s. 12.

celoplošný problém. V důsledku nízkého počtu zkušených adeptů byli do čela dorosteneckých oddílů často dosazováni lidé, kteří pro svěřenou práci neměli vůbec žádné pedagogické predispozice. Řada takovýchto vedoucích se domnívala, že k výchově a vzdělávání mládeže patří nejen suchý přednes projevů,⁵²² ale také tvrdý školní dril.⁵²³ Ještě hůře na tom byly ale oddíly, v nichž vedoucí upadli do naprosté pasivity a nebyli schopni ani organizovat vandry, ani pořádat thingové večery, natož zakládat branná družstva.⁵²⁴ Rudolf B. Weitzer z DTB 1919 navíc v několika turnerských spolcích viděl, jak mládežnickí předcvičitelé „každou volnou minutku nebo první krok mimo tělocvičnu využív[ali k tomu], aby svůj tělocvikem rozšířený hrudník důkladně prokouřili“.⁵²⁵ A výchovně zrovna nepůsobilo ani urážlivé, „barbarské řvaní“,⁵²⁶ kterému byli mladí cvičenci v některých oddílech vystaveni při hodinách tělocviku a následně i při závodech.⁵²⁷ Není divu, že se mládež za takového stavu často obrátila ke spolku zády.

Zda kurzy a různé akce pořádané Neuendorffem v DT, Kollenzem v DTB 1919 či Schellerem do roku 1925 v DTV dokázaly na činnosti a chování vedoucích komplexně něco změnit, je velmi sporné. Předpokládat lze spíše, že se školicích akcí zúčastňovali zejména ti vedoucí, kteří ve své činnosti byli dobří a chtěli být ještě lepší. Kdo naopak oddíl vedl bez vnitřního přesvědčení a pro mládežnický světonázor neměl pochopení, těžko se asi z vlastní iniciativy ještě přihlásil na kurz, který se věnoval právě výchovně-vzdělávacím metodám v duchu hnutí mládeže. Vrchnímu vedoucímu v turnerském kraji „Turnkreis Steiermark und Kärnten“ svazu DTB 1919 bylo proto roku 1930 jasné, že vinu na nízkém zájmu o kurzy nelze přičítat jen špatné hospodářské situaci.⁵²⁸

V chybějící vůli, nikoli jen v chybějících penězích, spatřovali mnozí kritici též důvod, proč ve druhé polovině 20. let nebyla ve velkém počtu oddílů stále ještě založena mládežnická knihovna se světonázorově vhodnou krásnou literaturou.⁵²⁹ Jestliže se knihovnu někde podařilo vybudovat, zdaleka v ní nebyla obsažena pouze díla doporučená v mládežnických periodikách a „osvětových“ brožurách. Například z jedné thingové knihovny, představené v mládežnickém kapesním kalendáři svazu DT pro rok 1930, si bylo možné vypůjčit třeba i

---

⁵²² Die völkische Erziehung (jako pozn. 124), s. 13.

⁵²³ Völkischer Werkstoff für unsere deutschen Jungen und Mädchen, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 2, s. 14; Willi Buch, Ein Neues will werden!, in: Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 7 des 5. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Mai 1924, s. 27.

⁵²⁴ Např. [Adolf] Michel, Vom Gaujugendwarte, in: Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 25 des 8. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Herbstmond 1927, s. 89–90, zde s. 89; [Josef] -[U]lr[ich]-, Habt Acht auf unsere Jugend!, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 19, s. 311; Rud[olf]. Lengauer, Vom Kreisjugendwarte, in: Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes. Beilage 10 des 11. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 1. Ostermond 1930, s. 34.

⁵²⁵ Diatarbeit (jako pozn. 271), s. 2.

⁵²⁶ Weitzer, Kinderturnen (jako pozn. 103), s. 41.

⁵²⁷ Tamtéž; Uto [von] Melzer, Bemerkungen zum Jugendwettturnen, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 10 des 6. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Mai 1925, s. 68–69, zde s. 68.

⁵²⁸ [Leopold] Maurer, Vom Kreisjugendwarte, in: Alpenländische Turnzeitung. Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes. Beilage 29 des 11. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Weinmonds 1930, s. 97–98, zde s. 97.

⁵²⁹ Josef Klement, Vom Gaujugendwarte, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 2 des 8. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Eismonat 1927, s. 7; Hans Reisenberger, Bericht über die Jugendarbeit im Jahre 1929, in: Turnblätter für Oberösterreich und Salzburg. Mitteilungen des Kreises 3 Oberösterreich und Salzburg des Deutschen Turnerbundes. Beilage 9 des 11. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 21. Lenzmonds 1930, s. 29–30, zde s. 29.

dobrodružné příběhy o loupežnících a indiánech,⁵³⁰ tedy přesně ty publikace, které byly na jiných místech strhávány jako „šunt a kýč“. Rovněž na turnerskou mládež se tudíž musely vztahovat výsledky ankety, kterou roku 1931 uveřejnily pruské úřady a která v předsednictvu DT nevyvolala zrovna tu nejlepší náladu. Z průzkumu vycházelo najevo, že mladiství prahou převážně po detektivkách, hororech, indiánkách, mayovkách a spisech se sexuální tematikou, zatímco o knihy se „světonázorov[ými] otázka[mi], nábožensk[ými] témat[y] a politick[ými] teze[mi]“ se příliš nezajímají.⁵³¹ S velkou pravděpodobností se vkus turnerské mládeže v Rakousku a Československu příliš neodlišoval od vkusu jejích vrstevníků z Německa.⁵³²

Ve studovaných materiálech se nedochovaly žádné zprávy, jež by umožnily posoudit, zda „dobré“ knihy od turnerů-spisovatelů dokázaly na této situaci něco změnit. Z Neuendorffových, Buchových a Schellerových literárních výtvorů však byli asi více nadšení dospělí recenzenti než mladí čtenáři, na které se příběhy primárně orientovaly. Kupříkladu Buchovu knihu *Als das Vaterland rief...* z roku 1927 a její dívčí protějšek *Erlebnisse deutscher Mädchen im Weltkriege* z roku 1928 dávala redakce periodika *Jugendturnzeitung* za odměnu těm čtenářům, kteří jí v roce 1929 zaslali řešení jedné tajenky. Kromě povídek od Bucha mohli soutěžící vyhrát i dva, tři či dokonce čtyři roky staré kapesní kalendáře.⁵³³ Výběr cen vyvolává dojem, jako kdyby redakce navázala kontakt s Obchodním domem DTB 1919 a získala od něj pro svou soutěž exempláře různých publikací, které se zdály být již neprodejně. O nic lépe na tom nebyl Schellerův paradigmatický sborník *Das Buch der Turnerjugend*, vydaný v roce 1930. O rok později prý tisíce jeho kusů stále ještě ležely na skladě jednoho dolnosaského nakladatelství.⁵³⁴ Pokud po tomto Schellerově centrálním díle a vůbec ústředním identifikačním spisu říšskoněmecké turnerské mládeže byla tak nízká poptávka, lze jen stěží očekávat, že by se kniha *Der Wiking* těšila lepšímu odbytu, zvláště když v roce jejího vydání jeden mladý turner ze Charlottenburgu označil Schellerovo nadšení pro Vikingy za romantickou cetku, v níž možná najde zalíbení pár jedinců, ale „tak velká budova jako D.T.“⁵³⁵ na ní prý stát nemůže.

Hrot této kritiky nebyl zacílen ani tak proti hře o Vikingu Hejovi, jako spíše proti Schellerovu periodiku *Turnerjugend*, jež bylo společně s novinami *Jugendturnzeitung* z DTB 1919 a *Jungtum* z DTV další problematickou strategií využívanou k šíření mládežnického světonázoru. Svazové noviny pro mládež měly být hlavními a nejvíce odebíranými „dobrymi“ periodiky, ovšem zda tomu tak bylo, není vůbec jisté. Konkrétně pro DT se zachovaly zprávy, z nichž plyne, že periodikum *Turnerjugend* nemělo v říšskoněmeckém svazu snadnou pozici. Vydavatelé lokálního tisku pro turnerskou mládež sice tvrdili, že noviny *Turnerjugend* zůstávají centrální tiskovinou,⁵³⁶ kterou krajská periodika mají pouze doplňovat, ve skutečnosti však velká část turnerské mládeže odebírala pouze oblastní, evidentně velmi populární mládežnické plátky.⁵³⁷ Periodiku *Turnerjugend* tak v lokálních novinách vyrostla vážná konkurence, kvůli níž ztrácelo svou ústřední pozici v síti „dobrého“ tisku.⁵³⁸

⁵³⁰ Helmut Peinemann, Unsere Tiebücherei, in: Thilo Scheller (Hrsg.), *Jungtum-Jahrbuch 1930*, Lüneburger Heide 1930, s. 51–52, zde s. 51.

⁵³¹ Was liest die Jugend?, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 76, 1931, 42, s. 1081.

⁵³² Melchior, Leset (jako pozn. 228).

⁵³³ W[alter]. F[rantz]. M[attner], Großes Preisrätsel, in: *Jugendturnzeitung* 7, 1929, 7, s. 56.

⁵³⁴ Mein Werk ist ernstlich in Gefahr, ein Opfer der Zeit zu werden, in: *Turnerjugend* 13, 1931, 19, reklamní část.

⁵³⁵ Walter Moldenhauer, Zur Jugendführerfrage, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 72, 1927, 33, s. 579.

⁵³⁶ Franz Ammon, Von der Pfälzer Turnerjugend, in: *Turnerjugend* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 7, 1925, 1, s. 10–11, zde s. 11.

⁵³⁷ Karl Klüßendorf, Die Papierflut steigt!, in: *Turnerjugend* (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 8, 1926, 22, s. 303.

⁵³⁸ Tatměž.

Při vydávání novin *Turnerjugend* ale Scheller musel řešit ještě spoustu jiných problémů, které znal už z řízení periodika *Jungtum* v DTV a které nebyly neznámé ani jeho kolegům z jiných turnerských svazů. Všichni redaktori centrálních novin turnerské mládeže byli svou redaktorskou činností nezměrně přetíženi. Ernst Kollenz už tři roky poté, co založil a vedl noviny *Jugendturnzeitung*, nabízel svůj šéfredaktorský post ochotně k dispozici, protože na řízení periodika jednoduše neměl čas.⁵³⁹ V nezáviděníhodné situaci se ocitli také redaktori v DTV, jimž Thilo Scheller zanechal velmi obtížné břímě. Administrativní a finanční záležitosti novin *Jungtum* byly v tak katastrofálním stavu, že se v nich roku 1927 podle všeho už nikdo nevyznal.⁵⁴⁰ Výkonný redaktor novin *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* Otto Voigt, který následně správcovství mládežnického periodika převzal do svých rukou, choval dokonce vážné pochybnosti, že se mu v účetnictví někdy podaří sjednat pořádek. Problém nespočíval ani tak v něm, jako spíše v nezodpovědnosti spolků. Namísto peněz zasílaly spolky do redakce především všemožné stížnosti.⁵⁴¹ V roce 1929 nedostal Voigt peníze od více jak dvou třetin odběratelů. Voigt tak psal upomínky na všechny strany,⁵⁴² ale k lepšímu se toho asi moc nezměnilo.⁵⁴³

Kromě peněz do redakcí nedocházela ještě jiná, pro periodika nezbytná „surovina“, totiž články. Thilo Scheller v roce 1928 určitě mluvil z duše i ostatním redaktorům z DTB 1919 a DTV, když frustrovaně konstatoval, že při chystání každého nového čísla sedí „před jedním velkým nic“.⁵⁴⁴ Úplně nový pocit to pro Schellera být nemohl, poněvadž už jako redaktor periodika *Jungtum* si většinu příspěvků psal sám. Také Kollenz, Mattner či Brüning byli při utváření obsahu periodik odkázáni hlavně sami na sebe⁵⁴⁵ a příspěvků se dočkávali jen od velice úzké skupiny pisatelů, kteří byli s redaktory spojeni přátelskými konexemi nebo kteří se v rámci turnerského hnutí mládeže profilovali jako mimořádně agilní jedinci. V prvních ročnících novin *Jungtum* například vyniká četnost textů ze Žatce, Otto Brüning zase stránky periodika *Turnerjugend* zprvu pokrýval převážně příspěvky od severoněmeckých spolků, Scheller se jako jeho nástupce opíral zejména o svůj špandavský okruh a noviny *Jugendturnzeitung* se stále více proměňovaly v platformu salcburského spolku.

Málo udiví, že mnozí čtenáři byli jednostrannou proveniencí příspěvků iritováni,⁵⁴⁶ ovšem sami ruku k dílu nepřiložili. Vydavatelům rakouského periodika se mládež k psaní nedařilo stimulovat ani tehdy, když za články nabízeli různé ceny.⁵⁴⁷ Pakliže již do redakcí něco došlo, lze si velmi dobře představit reakci jednotlivých vydavatelů. Většinou totiž v rukách drželi infantilní říkanky, stereotypní popisy vandrů, bezduché příběhy na způsob

⁵³⁹ Sitzung (jako pozn. 163), s. 123.

⁵⁴⁰ Theodor Fischer / Wilhelm Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 16. und 17. Ostermonds 1927 in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße Nr. 11, „Posthof“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 8, 1927, 10, s. 144–151, zde s. 149.

⁵⁴¹ Theodor Fischer / Wilhelm Haberditz, Verhandlungsschrift über die Verbandsturnratssitzung am 31. Lenzmonds und 1. Ostermonds in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße 11, „Posthof“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 9, 1928, 9, s. 125–134, zde s. 128.

⁵⁴² [Otto] Voigt, Das „Jungtum“ in Gefahr!, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 10, 1929, 13, s. 204.

⁵⁴³ Bericht (jako pozn. 386), s. 158–159.

⁵⁴⁴ [Thilo Scheller], Zwiesprache, in: Turnerjugend 10, 1928, 19, s. 304.

⁵⁴⁵ Např. [Josef Truntschka / Wilhelm Haberditz], Verhandlungsschrift über die Verbands-Turnratssitzung am Samstag, den 12. und Sonntag, den 13. Ostermonds 1924, in Töplitz-Schönau, Eichwalderstraße 11, „Posthof“, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 5, 1924, 9, s. 108–112, zde s. 111; Otto Brüning, Der Verlauf der 2. Jugendführertagung, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 7, 1925, 19, s. 290–296, zde s. 294; [Ernst] Kollenz, Die Schriftleitung der Jugendturnzeitung, in: Bundesturnzeitung 8, 1927, 10, s. 133.

⁵⁴⁶ Např. Schwabenturner machen auch mit, in: Deutsche Jugendturnzeitung (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 6, 1924, 5, s. 41–42, zde s. 42; W[alter]. F[rantz]. M[attner]., Warum nur die Salzburger?, in: Jugend-Turnzeitung 8, 1930, 4, s. 32.

⁵⁴⁷ Auf die Wiederholung, in: Jugend-Turnzeitung 8, 1930, 4, s. 31.

„jak Karl ztratil ešus“,⁵⁴⁸ popřípadě frázovité, patetické úvahy, jejichž autorství vyvolávalo oprávněné pochybnosti.⁵⁴⁹ Rozvětvená síť pravidelně přispívajících a kvalitních spolupracovníků zkrátka zůstávala nenaplněným snem jak redaktorů novin pro dospělé turnery, tak redaktorů novin pro turnerskou mládež.

Rovněž v účinnosti strategií, které měly navyšovat počet odběratelů, se rýsují zjevné, dosti smutné paralely mezi periodiky určenými pro starší členy svazu a periodiky pro mládež cvičence. Dost chabou účinnost měla především strategie povinného odběru mládežnických novin. V župě „Aupa-Elbe-Turngau“ a „Egerland-Jahnmal-Turngau“ svazu DTV byl prý povinný odběr jen výrazem napsaným na papíře. Poté, co žatecký sněm v roce 1931 zavedl povinný odběr pro celé svazové území, nastal tradiční šlendrián, který byl popsán již v kapitole o periodikách pro dospělé: některé spolky se zaslané exempláře zpěchovaly přijímat, jiné spolky vztahovaly povinný odběr jenom na chlapce a nemalý počet spolků ve statistikách záměrně udával nižší počet mládeže, aby tak byl snížen počet povinně odebíraných exemplářů.⁵⁵⁰

S úhrnem předplácených kusů mládežnického periodika tak funkcionáři nemohli být ani trochu spokojeni. Zejména v DTB 1919 se v tomto ohledu rozhostilo značné rozčarování, a to už od prvního ročníku v roce 1923.⁵⁵¹ O tři roky později sice připadlo na 100 dospívajících turnerů župy „Sachsengau“ (Saská turnerská župa) téměř 88 kusů novin *Jugendturnzeitung*,⁵⁵² ale třeba v takové župě „Inn-Traungau“ (Innsko-Travenská turnerská župa) se poměr mezi členy mládežnických oddílů a odebíranými exempláři periodika pohyboval kolem 17 %.⁵⁵³ Předplatitelů bylo sice směrem k 30. letům 20. století stále více, ovšem v polovině turnerských krajů nadále odebírala noviny jen slabá třetina mládeže.⁵⁵⁴ Podobně tristní stav panoval i v československém DTV. Z 1 000 jeho spolků bylo roku 1927 pouhých 370 ochotno zaslat přihlášku na předplatné novin *Jungtum*, a to ještě po četných urgencích, které Voigtovi signalizovaly, jak ohromný nezájem o periodikum panuje.⁵⁵⁵

Tento distancovaný postoj, který mládež všech tří svazů vůči svým svazovým periodikům chovala, si lze vysvětlit jediné nízkou atraktivitou otiskovaných příspěvků. Až do 30. let 20. století, kdy se periodika rozdělila na noviny pro mladší a starší turnery, řešili redaktoři kvadraturu kruhu. Aby vyšli vstříc co největšímu segmentu turnerské mládeže, zoufale míchali na stránkách periodik vše možné – pohádky a říkadla pro nejmenší, hrdinské báje a pověsti pro adolescenty i teoretické světonázorové úvahy pro téměř dospělé turnery. Ve finále však nebyl nadšen téměř nikdo. Zenker noviny *Jugendturnzeitung* pokládal za příliš sentimentální a předhazoval Kollenzovi sklon k pacifismu,⁵⁵⁶ Fritz Groh, první redaktor říšskoněmeckého periodika *Deutsche Jugend-Turn-Zeitung*, tóninu dětské a pubertální duše vůbec netrefil, jeho pokračovatel Otto Brüning podle všeho mnohé čtenáře nudil „nicotn[ými] debata[mi] o alkoholu“⁵⁵⁷ a Thilo Scheller, třetí redaktor novin, prý z plátku udělal karikaturu turnerského mládežnického hnutí, od něhož se údajně mnozí na základě článků raději

⁵⁴⁸ Walter Kramer, Zum Jenaer-Heft, in: Turnerjugend 12, 1930, 3, s. 43–45, zde s. 44.

⁵⁴⁹ Např. Rudolf Borsch, Offener Brief an die Dichter aus dem Kreis der Turnerjugend, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 8, 1926, 11, s. 149–150; Walter Fr[anz]. Mattner, Sprechstelle, in: Jugend-Turnzeitung 7, 1929, 1, s. 8; Sprechstelle, in: Jugend-Turnzeitung 7, 1929, 2, s. 16.

⁵⁵⁰ Fischer / Haberditz, Verhandlungsschrift (jako pozn. 541), s. 128; Zum Jungtum-Jahrgang 1933!, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 14, 1933, 3, s. 48; Bericht (jako pozn. 386), s. 158–159.

⁵⁵¹ Jugend-Turnzeitung, in: Bundesturnzeitung 4, 1923, 1, s. 7.

⁵⁵² 2. Ordentlicher Bundesturntag, in: Bundesturnzeitung 9, 1928, 16, s. 232–237, zde s. 233.

⁵⁵³ Tamtéž.

⁵⁵⁴ Dritter ordentlicher Bundesturntag in Wien. Berichte des Bundesturnrates und der Bundesfachwarte, in: Bundesturnzeitung 13, 1932, 22, s. 296–297, zde s. 296.

⁵⁵⁵ Fischer / Haberditz, Verhandlungsschrift (jako pozn. 541), s. 128.

⁵⁵⁶ Sitzung (jako pozn. 163), s. 123.

⁵⁵⁷ Eugen Schweizer, Unsere Zeitschrift, in: Turnerjugend 12, 1930, 3, s. 45–46, zde s. 45.

odvrátí.⁵⁵⁸ Schellerovo periodikum prý navíc turnerská mládež četla nanejvýš selektivně a většinu úvahově laděných článků ponechávala stranou.⁵⁵⁹ Ani v periodikách *Jugendturnzeitung* a *Jungtum* nebylo mládeži vše dobře srozumitelné, což k popularitě těchto novin rozhodně nepřispívalo.⁵⁶⁰

Vzhledem k nepříznivým finančním podmínkám, vážnoucí spolupráci s přispěvateli, nevelkému počtu odběratelů a ne zrovna příznivým ohlasům z řad čtenářů je téměř záhadou, jak se svazová periodika pro mládež vůbec dokázala dlouhodobě udržet nad vodou. Jisté však je, že tato strategie šíření světonázoru svou úspěšností výrazněji nepředčila instituci vedoucích mládeže a „dobré“ knihy. Neméně sporná je rovněž efektivita oslav a slavností v indoktrinačním procesu dospívajících turnerů. Podle zpráv v turnerském tisku se zejména lokálních festivit účastnilo jen velmi malé množství dorostu. Kupříkladu na mládežnické setkání pořádané roku 1926 spolkem „Deutscher Turnverein Jahn Flatow“ prý z celého okolí dorazila jen hrstka zájemců.⁵⁶¹ Župa „Turngau Obersteier“ (Turnerská župa Horní Štýrsko), která podobně jako spolek „Deutscher Turnverein Jahn Flatow“ přináležela k DTB 1919, se o šest let později nemohla pochlubit o nic lepším výsledkem, neboť z 56 jejích spolků se více jak polovina nezúčastnila langemarského vzpomínkového pochodu.⁵⁶² Příčiny takovéhoho ignorování nejsou v příspěvcích pokaždé explicitně zmiňovány, jedním z důvodů ale mohla být nízká identifikace mládeže s formou a náplní festivit.⁵⁶³ Na některé akce nejezdila mládež zřejmě též proto, že s průběhem různých oslav a slavností měla špatné zkušenosti.⁵⁶⁴

Svazové mládežnické festivity, jež byly v turnerské literatuře všemožně vychvalované a později téměř mytizované, sice s návštěvností neměly problémy, ovšem také ony nikdy neprobíhaly zcela ideálně. Vinu na tom částečně mělo deštivé počasí, které například zhatilo ne jeden bod programu salcburské a červenohrádecké slavnosti. Za většinu nedostatků ale mohli organizátoři. Špatné stravování a ubytování ve Štýrském Hradci přitom bylo spíše jen podružným problémem.⁵⁶⁵ Z hlediska světonázorové indoktrinace mělo mnohem větší dopad, že vedoucí nezřídka chybně odhadli funkčnost některých prostředků, kterými zamýšleli mládeži přiblížit určité světonázorové ideje. Při slavnosti ve Štýrském Hradci prý vedoucí honili mládež sem a tam a nutili ji do noci zpívat písně, až účastníkům „visel jazyk z krku“.⁵⁶⁶ Během nedělním nástupu se jich poté 80 vyčerpáním zhroutilo. Též Edmund Neuendorff mládež velmi přecenil, domníval-li se, že ji při setkání v Jelenie Góře nadchne různými kulturními akcemi.⁵⁶⁷ Jenomže patetická recitace operního pěvce Ludwiga Wüllnera v tamějším kostele nejednoho posluchače naprosto unavila a velkému počtu diváků zůstal utajen rovněž smysl hry *Totentanz*, kterou s okruhem svých kolegů předváděl divadelní herec

⁵⁵⁸ Moldenhauer, Zur Jugendführerfrage (jako pozn. 535).

⁵⁵⁹ Schweizer, Unsere Zeitschrift (jako pozn. 557), s. 45–46.

⁵⁶⁰ Např. Josef Mitterlechner, Bericht über die am 18. Hornung 1923 abgehaltene Bezirksvorturnerstunde in Leobersdorf, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 6 des 4. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 15. Lenzmond 1923, s. 28–29, zde s. 29; Brüning, Schriftleiterliches (jako pozn. 364), s. 34.

⁵⁶¹ Ewald Stober, Jugendtreffen, in: Mitteilungen des Kreises 5 Norddeutschland des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 28 des 7. Jahrganges der Bundesturnzeitung vom 1. Weinmond 1926, s. 100.

⁵⁶² Leopold Maurer, Die Jugend im Turngae Obersteier 1932, in: Alpenländische Turnzeitung, Mitteilungen des Kreises 2 Steiermark und Kärnten des Deutschen Turnerbundes. Beilage 17 des 14. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Brachets 1933, s. 70.

⁵⁶³ Rotter, 1. Jugendturnertreffen (jako pozn. 425), s. 17.

⁵⁶⁴ Josef Renger, Erstes Gaujugendtreffen am 14. Herbstmonds in Neuhütte, in: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 5, 1924, 23, s. 331–332.

⁵⁶⁵ Geißler, Nachklänge (jako pozn. 74) s. 227–228.

⁵⁶⁶ Ein Fest der nächtlichen Ruhestörung, in: Arbeiterwille 34, 1923, 192, s. 3.

⁵⁶⁷ Edmund Neuendorff, Hirschberg, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 8, 1926, 17, s. 218–219, zde s. 218.

Gottfried Haas-Berkow.⁵⁶⁸ O tři roky později mládežnický výbor naprosto selhal při organizaci setkání ve Wunsiedelu.⁵⁶⁹ Na tamější louce se vedle sebe pořádaly sekce s tancem, zpěvem a divadelními hrami, ale vše se nakonec slilo do jednoho nepřehledného mumraje, v kterém se nikdo neorientoval.⁵⁷⁰

Na parciálních nezdařelých mládežnických setkání měla samozřejmě podíl i samotná mládež, jež se v Salcburku údajně neblýskla nejlepšími tělocvičnými výkony a jež v Jelenie Góře i Wunsiedelu k soutěžím nastoupila ve velmi nízkém počtu.⁵⁷¹ V Marburgu zase Otto Brüning s údivem sledoval, jak mládež vůbec nepochopila podstatu jeho soutěží a jak z nich udělala naprostou frašku – v některých skupinách dívek vystupovali například též padesátiletí turneři a mnohé cvičenky se při tancích převlékly za chlapce.⁵⁷² V DTB 1919 nemalému počtu dospívajících turnerů činilo potíže obstát ve zkouškách z „völkisch“ znalostí. Examinace při setkání v Salcburku sice byla podle jednoho pozorovatele z Bavorska jedním velkým úspěchem,⁵⁷³ ale o tom lze právem pochybovat. Během zkoušek, které se konaly v rámci lokálních akcí, měli totiž účastníci většinou problém vydat ze sebe jedinou kloudnou odpověď, nadto se jejich doma vypracované písemné práce v některých případech doslovně shodovaly.⁵⁷⁴ Ze všech uvedených příkladů lze vytušit, že mládež od setkání často očekávala úplně něco jiného než dospělí vedoucí. I když svazové festivity nepopíratelně vykonávaly na participanty ohromný vliv, není možné zamlčet, že se těžko zjiitelný počet mladších i starších účastníků vracíval domů rozmrzelý a zklamáný.

Tato podkapitola se pokusila v šesti částech ukázat, jak po první světové válce byla v turnerských svazech DTB 1919, DTV a DT organizována a světonázorově formována turnerská mládež. Mnozí aktivní turneři, kteří se často angažovali v německém mládežnickém hnutí a zároveň prošli první světovou válkou, spatřovali v cvičící mládeži naději na duchovní „obrodu“ svých turnerských svazů a postupně i celé německé společnosti. V návaznosti na myšlenkové tradice turnerského a mládežnického hnutí proto konstruovali v četných „osvětových“ spisech specifický světonázor, který se turnerské mládeži za pomoci různých strategií snažili přiblížit. V DTB 1919, DTV a DT se tak postupně zrodila funkce vedoucích, kteří k výchově a vzdělávání dorostu mohli využívat rozličné metody, sahající od thingových večerů přes vandrování až po exkurze a tábory. Pro turnerskou mládež byly také vydávány speciální „dobré“ publikace a periodika. Konečně mohla mládež některé světonázorové zásady velice intenzivně a emotivně prožívat při festivitech.

Smysl poslední podkapitoly spočíval v poukázání na nedostatky, jež provázely indoktrinaci mládeže. Vedoucí dokázali v meziválečných turnerských svazech podchytit jen velmi malou část mladých cvičenců, neboť světonázor, který v nich hodlali upevnit, nebyl ukotven v žádné reprezentativní, kanonické publikaci. U řady nezletilých i starších turnerů navíc mnohé ideje oficiálního mládežnického světonázoru narážely na zásadní nevoli. Bylo též zjištěno, že instituce vedoucích musela po celé studované období čelit nedostatku kvalifikovaného personálu. Pro knihy z pera vedoucích a „dietwartů“ nepanovalo mezi

---

⁵⁶⁸ Hans Klein, Hat Hirschberg unsere Erwartungen erfüllt?, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 8, 1926, 19, s. 252–253, zde s. 253.

⁵⁶⁹ Thilo Scheller, So war es in Wunsiedel, in: Turnerjugend 11, 1929, 17, s. 238–241, zde s. 241.

⁵⁷⁰ Tamtéž.

⁵⁷¹ Nikolaus Bernett, Unser Turnen in Wunsiedel, in: Turnerjugend 11, 1929, 8, s. 121–125, zde s. 122; Scheller, So war es (jako pozn. 570), s. 239; Friedrich Rudolf Zenker, Dietbericht, in: Bundesturnzeitung 13, 1932, 20, s. 269–271, zde s. 269.

⁵⁷² Otto Brüning, Wimpelstreit, in: Turnerjugend (Beilage der Deutschen Turn-Zeitung) 6, 1924, 17, s. 234–235.

⁵⁷³ Karl Ströbel, Eine Stimme aus der Deutschen Turnerschaft über unser Jugendtreffen, in: Bundesturnzeitung 12, 1931, 27, s. 385–386, zde s. 386.

⁵⁷⁴ Mimra, Betrachtungen (jako pozn. 453), s. 120; Josef Klement, Die völkische Prüfung, in: Mitteilungen des Kreises 1 „Ostmark“ (Niederösterreich) des Deutschen Turnerbundes (1919). Beilage 26 des 8. Jahrganges der „Bundesturnzeitung“ vom 11. Herbstmonat 1927, s. 187.

mládeží pravděpodobně žádné velké nadšení a relativně chladnou ji nechávala také periodika, jež se nadto vyznačovala administrativními, finančními a koncepčními problémy. Ze všech strategií se proto jako nejučinnější jeví festivity, byť ani ty nebyly prosté četných nedostatků, zaviněných počasím, organizátory i samotnou mládeží. Ačkoli hnutí turnerské mládeže zůstávalo početně vcelku slabé a nepřivedlo ani studované svazy, ani německý národ ke kompletní „obrodě“, je nepopiratelné, že práce mládežnických výborů a agilních vedoucích měla v DTB 1919, DTV a DT značný vliv na proměny, které se na počátku 30. let 20. století poznamenávaly oficiální světonázor dospělých členů a způsoby jejich indoktrinace. Pronikání myšlenek o vůdcovství, následovnictví a vojáckém charakteru do světonázorového komplexu, sloučení funkce „dietwarta“ a náčelníka, konání thingových večerů pro dospělé turnery, inscenování některých festivit v neokázalém duchu – všechny tyto novoty byly tu ve větší, tu v menší míře inspirovány světonázorem a praxí turnerské mládeže.

Závěr

Turnerský „völkisch“ světonázor lze chápat jako soubor idejí, jež byly propagovány některými německými tělovýchovnými organizacemi od konce 19. století do počátku 30. let 20. století a jež se staly základem životního náhledu mnohých členů těchto svazů. Myšlenky turnerského „völkisch“ světonázoru jsou nejlépe kondenzovány v úsloví „Rasová čistota – Národní jednotna – Duchovní svoboda“. Tato trojice byla poprvé formulována roku 1908 a v některých turnerských svazech platila za oficiální heslo. Veškeré světonázorové ideje artikulované ve svazových písemnostech se dají přiřadit k jednomu z oněch tří termínů.

„Rasová čistota“ byla svorníkem idejí založených na názoru, že existují různé, kvalitativně odlišné „rasy“, které determinují povahu a vzhled lidí žijících v Evropě. Zcela nejnižší prý stála „židovská rasa“, která ve skutečnosti ani nebyla považována za samostatnou „rasu“, nýbrž za jakousi směsici pofidérních asijských „ras“. Duševně i fyzicky „podřadní“ byli v perspektivě turnerského „völkisch“ světonázoru rovněž ti, kdo patřili ke slovanským a románským národům čili k „alpínským/ostickým“ a „středozezemní/vestickým“ rasám. Naopak po všech stránkách dokonalá měla být „árijská rasa“, která údajně rozhodujícím dílem ovlivňovala tělesnou, intelektovou a charakterovou nadřazenost příslušníků německého národa. Stabilní součástí turnerského „völkisch“ světonázoru byl požadavek po ochraně „árijských Němců“ před „rasovou“ „kontaminací“, která by v konečném důsledku mohla vést k domnělému degenerativnímu vývoji.

Pod „národní jednotou“ byly zastřešeny úvahy o jazyku a válce. Německý jazyk byl vnímán jako jeden z projevů „árijské rasy“ a především jako nejevidentnější výraz sounáležitosti všech Němců. Zatímco jazyk příslušníky německého národa stmeloval spíše symbolicky, války již Němce údajně jednotily mnohem konkrétněji. Agresivní výboje „rasově“ odlišných nepřátel prý německý národ pokaždé svedly dohromady ke společné obraně, jak bylo stereotypně dokládáno na příkladu „osvobozeneckých“ válek či prusko-francouzské války. K „národní jednotě“ patřily rovněž úvahy o ideálním státním útvaru, v němž by sjednocený německý národ mohl žít. Turnerskému „völkisch“ světonázoru tak byla imanentní představa velké říše, jež by v sobě slučovala všechna německojazyčná území střední Evropy a jež by byla spravována osobou vůdcovského ražení.

Do „duchovní svobody“ spadaly ideje, které vycházely z přesvědčení, že je německý národ vystaven četným ideovým směrům ohrožujícím „rasově“ podmíněné, „svobodné“ německé smýšlení. K „rozvratným“ myšlenkovým komplexům se řadilo především učení katolické církve, respektive celé křesťanství. Na obojí bylo nahlíženo jako na cizí ideový produkt násilně vnucený pohanským germánským kmenům. Pro svůj „neněmecký“, internacionální charakter byl odmítán též socialismus, o němž se navíc tvrdilo, že je židovského původu. Židé prý byli původci i povrchního „materialismu“, odvádějícího německý národ od ideálních, vznešených a hodnotných myšlenek. Svobody by tedy Němci z turnerského „völkisch“ hlediska dosáhli tehdy, pokud by si utvořili vlastní, bezkonfesijní a s „rasovými“ specifiky souznějící náboženství, pokud by v sobě rozvíjeli národně sociální cítění a pokud by se ve svých „materiálních“ požadavcích, například v konzumaci alkoholu, více omezovali.

Když některé turnerské svazy o sobě před první světovou válkou prohlásily, že jsou „völkisch“, znamenalo to, že se oficiálně identifikovaly se všemi těmito „rasovými“, nacionalistickými a religiózně-etickými ideami. Jako první svůj svazový světonázor ve „völkisch“ smyslu formulovala organizace „Deutscher Turnerbund“ (Německý turnerský svaz, dále jen DTB), která se roku 1889 konstituovala z některých rakousko-uherských turnerských

spolků vyloučených kvůli antisemitským tendencím ze svazu „Deutsche Turnerschaft“ (Německé turnerstvo, dále jen DT). Z DT, jež vzniklo roku 1864 a zastřešovalo spolky na území německého i rakouského císařství, se v roce 1904 odštěpila většina rakousko-uherských spolků a založila vedle DTB druhý „völkisch“ turnerský svaz, zvaný „Turnkreis Deutsch-Österreich“ (Turnerský kraj Německé Rakousko, dále jen TKDÖ). DT jako celek nelze adjektivem „völkisch“ označit, působili v něm však jedinci, kteří „völkisch“ ideje zastávali a usilovali o jejich rozšíření v celém svazu.

Turnerský „völkisch“ světonázor byl zejména v literární produkci svazu DTB vykládán jako myšlenkový komplex založený na názorech Friedricha Ludwiga Jahna, berlínského pedagoga, který na počátku 19. století inicioval vznik turnerského hnutí. Jahn se v mnoha svých dílech skutečně věnoval i tématům, která později představovala konstantní součást turnerského „völkisch“ světonázoru, své argumenty však rozvíjel ve zcela jiném dějinném kontextu a nezakládal je na přesvědčení o existenci odlišně vyvinutých lidských „ras“. V komplexu „völkisch“ turnerských idejí byly Jahnovy úvahy přítomné jen ve velmi zúžené, svébytně interpretované formě. Mnohem více jak z Jahnových děl vycházely ideje „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ z literární produkce takzvaného „völkisch“ hnutí, které se podle německého historika Uweho Puschnera utvářelo od 80. let 19. století a které sestávalo z organizací zasazujících se o „rasovou“ segregaci, eugenické projekty, potírání cizích myšlenkových vlivů, stejně jako o „rasově“ a národně adekvátní náboženství. Svazy DTB, TKDÖ i některé části svazu DT lze považovat za součást takto definovaného „völkisch“ hnutí. Jejich světonázor proto nebyl ani prohloubeným učením Friedricha Ludwiga Jahna, ani originálním myšlenkovým výtvozem, nýbrž specifickou variantou „völkisch“ světonázoru.

První světová válka přivodila konec svazů DTB i TKDÖ. V Rakousku se konstituoval svaz „Deutscher Turnerbund“, který měl pro rozlišení od předválečného svazu ve svém názvu ještě dodatek „1919“ (dále jen DTB 1919). Na československém území se ze spolků bývalého TKDÖ a DTB ustanovil svaz „Deutscher Turnverband“ (Německý turnerský svaz, dále jen DTV). Svaz DT se nyní územně koncentroval převážně jen na území Německé říše. Tento vývoj ovšem nebyl příčinou konce turnerského „völkisch“ světonázoru. Svazy DTB 1919 i DTV byly personálně propojeny s „völkisch“ hnutím a jejich heslem se stala triáda „Rasová čistota – Národní jednoty – Duchovní svoboda“, pocházející z někdejšího svazu DTB. Rovněž v DT pod dojmem války inklinovalo k „völkisch“ myšlenkám stále více funkcionářů, svazových institucí či různých uskupení, z nichž je na prvním místě třeba jmenovat některé segmenty turnerské mládeže. Oficiální stanovisko svazu však „völkisch“ nebylo.

Korpus myšlenek meziválečného turnerského „völkisch“ světonázoru byl z velké části identický se souborem „völkisch“ idejí předválečných turnerských svazů. První světovou válkou se totiž platnost „völkisch“ myšlenek zdála být potvrzena. Válečný konflikt se jevil jako střet slovanských a románských národů proti národům „árijské rasy“. Ukázalo se prý také opět, jak obrana národa všechny jeho „pravé“ členy sjednocuje. Politický vývoj po roce 1918 prohloubil přesvědčení o nutnosti unifikace Německa, Rakouska a odstoupených německých území v jednom státním, vůdcovsky řízeném útvaru. A „rána dýkou“ do zad bojujících vojáků, stoupající popularita křesťansko-demokratických a socialistických stran, stejně jako domněnka o pronikání židovského vlivu do divadla, filmu, literatury, tisku i velkoměstského způsobu zábavy – to vše posilovalo v turnerském „völkisch“ světonázoru již dříve rozvíjený antiklerikalismus, antisocialismus a „antimaterialismus“. Od předválečného světonázoru se ten meziválečný lišil jen v jednom bodě. Obava z hlubokého úpadku německé společnosti v době války měla za následek, že se k myšlenkám, které se v turnerském „völkisch“ světonázoru pod termínem „národní jednoty“ týkaly jazyka, války a ideální podoby Německa, připojily úvahy shrnuté v sousloví „obnova národa“. Vztahovaly se k úloze žen, vzdělávacích institucí a spolků při budování svorného „národního společenství“.

O tom, jak dlouho takto definovaný turnerský „völkisch“ světonázor v meziválečných turnerských svazech existoval, napanuje mezi odborníky shoda. Jedni se domnívají, že v některých studovaných turnerských organizacích „völkisch“ světonázor po roce 1918 vůbec nebyl rozšířen, protože se ony svazy okamžitě přikláněly k fašismu či nacionálnímu socialismu. Podle jiných autorů „völkisch“ světonázor například v DTB 1919 přetrvával v nezměněné podobě až do druhé poloviny 30. let 20. století. Většina badatelů je ale toho mínění, že byl „zastaralý“ a „neaktuální“ turnerský „völkisch“ světonázor postupně vytlačován novými progresivními ideovými směry, a to v případě DTV třeba učením Othmara Spanna. Je pravdou, že koncem 20. let 20. století do dosavadního turnerského „völkisch“ světonázoru pronikaly nové myšlenky, a to zejména myšlenky o vůdcovství, následovnictví a vojáckém charakteru. Avšak spíše než k zániku původních idejí „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ docházelo k prolínání starého s novým. Třetí vydání jedné „osvětové“ příručky svazu DTV z roku 1930 onu myšlenkovou synkrezi ukazuje přímo exemplárně – hlavní text se téměř neliší od vydání z roku 1923, pouze na úvod byla nově předsazena pasáž o poslání vůdce, úkolech následovníků a o vlastnostech, jejichž přijetím by se turner přiblížil idealizovanému typu vojáka.

Mezi lety 1933 až 1934 došlo k fundamentálním cézurám v existenci DTB 1919, DTV a DT. Činnost DTB 1919 byla roku 1934 pozastavena, DTV se od žatecké turnerské slavnosti roku 1933 neorganicky rozrůstal do výchovně-vzdělávacího svazu „sudetoněmeckého kmene“ a v čele DT stanul říšský vůdce sportu Hans von Tschammer und Osten. Veškeré tyto organizační změny byly předznamenány či provázeny proměnami ve svazovém světonázoru. V nových propagačních a „osvětových“ tiskovinách svazů lze přesto vysledovat návaznost na „völkisch“ ideje o „rasové čistotě“, „národní jednotě“ a „duchovní svobodě“. Dodnes se tyto myšlenky projevují ve světonázorovém horizontu některých německých a rakouských turnerských organizací.

Turnerský „völkisch“ světonázor, který od přelomu 80. a 90. let 19. století do přelomu 20. a 30. let 20. století ztělesňoval oficiální ideové stanovisko svazů DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a některých částí svazu DT, bývá v odborné literatuře často ztotožňován se světonázorem většiny členů těchto organizací. Svazový světonázor pro dospělé a po první světové válce také jeho varianta pro mládež byly ovšem ideovým konstruktem úzké funkcionářské elity. Mimořádný vliv v ní měli především Franz Xaver Kießling, který inicioval vznik DTB, Friedrich Rudolf Zenker, jenž zastával vysoké funkce v DTB i DTB 1919, a Edmund Neuendorff, svazový vedoucí mládeže v DT. Tito a mnozí další funkcionáři publikovali řadu „osvětových“ spisů, v nichž byly definovány kanonické myšlenky o „rase“, národu a „správném“ životním postoji.

Velké množství dospělých i mladých turnerů bezpochyby znalo obsah těchto písemností a formovalo na jejich základě vlastní světonázor. Ovšem četní zájemci vstupovali do turnerských spolků a jejich mládežnických oddílů, aniž by měli hlubší povědomí o rozdílech mezi domnělými lidskými „rasami“, o aspektech „národní jednoty“ a o nutnosti „osvobození“ „německého“ ducha. Již při svazové turnerské slavnosti DTB roku 1907 v Innsbrucku, kdy na programu poprvé stanuly zkoušky z „völkisch“ znalostí, vyšlo zřetelně najevo, že světonázor jednotlivých turnerů neodpovídá propagovanému svazovému světonázoru. Zejména funkcionáři svazů DTB, TKDÖ, DTB 1919 a DTV byli enormně zainteresováni na tom, aby všichni členové svazu znali „völkisch“ ideje, rozuměli jim a identifikovali se s nimi. Dopomoci k tomu měl proces cílevědomé výchovy a vzdělávání. V DT probíhala tato indoktrinace turnerů také, ve „völkisch“ smyslu ale až po první světové válce, a to ještě především v prostředí turnerské mládeže.

K šíření „völkisch“ idejí mezi řadovými turnery byly v DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT využívány čtyři strategie. Tou první byla instituce speciálních funkcionářů, kteří zodpovídali za systematickou indoktrinaci dospělého i dospívajícího členstva. Turnerským

vzdělavatelům se říkalo „dietwarti“ a jejich systém byl založen nejdříve v DTB, poté rovněž v DTB 1919 a DTV. Naopak v TKDÖ a DT se o zřízení podobné instituce pouze diskutovalo, ale zavést se ji nikdy nepodařilo. Vlivem vzrůstajícího zájmu o smýšlení turnerské mládeže se v mládežnických oddílech DTB 1919, DTV a meziválečného DT jako pendant k funkci „dietwarta“ objevila ještě i funkce vedoucího mládeže (Jugendwart). Ta se od poloviny 20. let 20. století začala slučovat s funkcí náčelníka mládežnického tělocviku, čímž se zrodil nový prototyp vedoucího, nazývaného též jako vůdce mládeže. V družstvech dospělých z DTB 1919 a DTV docházelo k sjednocování funkce předcvičitele a „dietwarta“ až mezi lety 1933 a 1934. Instituce „dietwartů“ i vedoucích byly po celé studované období hierarchicky vystavěny. Na vrcholku stáli se svými výbory svazoví „dietwarti“, respektive vedoucí mládeže. Následovníci byli v pyramidální struktuře krajskými, župními a okrskovými činovníky. Základnu těchto institucionálních pyramid tvořili „dietwarti“ a mládežnickí vedoucí jednotlivých turnerských spolků. Vertikálně vystavěný systém úřadů umožňoval centrální a jednotné řízení výchovně-vzdělávacího procesu, promyšlené rozdělení úkolů, komunikaci mezi činovníky, ovšem také kontrolu jejich práce a hodnocení vykonané činnosti.

Nároky na „dietwarty“ i vedoucí mládeže se postupně navyšovaly. Kdo chtěl jeden z těchto dvou úřadů vykonávat, musel disponovat jistými povahovými vlohami a dovednostmi. Očekávalo se také, že činovníci budou své schopnosti neustále zdokonalovat četbou speciálních příruček a návštěvou teoreticko-praktických školicích kurzů. Z běžných turnerů se tímto způsobem měli vyvinout profesionální vzdělavatelé, kteří by k indoktrinaci své cílové skupiny podle okolností nasazovali rozmanité metody. Přímo na cvičišti nebo v tělocvičně mohli tito činovníci pronášet krátké proslovy. V DTB 1919 a DTV měli dále možnost připravovat přednáškové večerní akce pro dospělé a thingové večery pro mládež. V DTB 1919 se doporučovalo, aby vedoucí pro mládež organizovali brannou výchovu. Zase jiné indoktrinační nástroje se „dietwartům“ a vedoucím nabízely tehdy, když se nacházeli se svými svěřenci mimo prostředí turnerského spolku. S mládeží i dospělými bylo možné hrát různé bojové hry, navštěvovat kulturní a přírodní památky daného okolí nebo podnikat delší výlety, označované v turnerských svazech jako vandry. Od poloviny 20. let 20. století se jako nové indoktrinační metody objevily exkurze a pobyty ve svazových ubytovnách či ve stanových táborech. Nejdůležitější výchovně-vzdělávací metodou, kterou „dietwarti“ a vedoucí měli uplatňovat při jakékoli příležitosti a na jakémkoli místě, však bylo vzorové vystupování a jednání podle „völkisch“ zásad.

Druhou strategií, přivádějící dospělé turnery i turnerskou mládež k „völkisch“ myšlenkám, byly knihy, konkrétně krásná literatura. Ne každá beletristická publikace nebo sbírka básní se ovšem hodila k indoktrinaci turnerů v požadovaném „völkisch“ smyslu. Zejména z pohledu funkcionářů působících v DTB, DTB 1919 a DTV existovaly dva druhy krásné literatury – ta, která je s „völkisch“ světonázorem absolutně neslučitelná, a ta, která s ním je v souladu. Rovněž mládežnickí činovníci z DTB 1919, DTV a DT rozdělovali knihy podle téhož schématu na „špatné“ a „dobré“. Ke knihám, které byly v turnerských svazech odmítány, přínáležely především tiskoviny opovržlivě označované jako „škvár“ a „brak“, tedy erotická, rodokapsová a sentimentální dívčí literatura. Do kategorie „špatných“ knih dále patřily publikace, jež svým obsahem odporovaly „völkisch“ zásadám. Za „špatné“ byly konečně považovány též veškeré básně, novely, povídky, romány a divadelní hry od židovských autorů. Mezi „dobrymi“ knihami naopak figurovala díla s tématem „rasy“, domoviny a heroicky vedené války. Adjektivem „dobrý“ byly opatřovány i knihy, které zpracovávaly náměty z germánské mytologie, německé historie nebo které pocházely od německých klasiků. Aby turneři měli možnost z těchto „dobrých“ knih bezplatně čerpat podněty pro svůj světonázor, byly ve zkoumaných svazech zakládány svazové a spolkové knihovny. Úzká kooperace turnerských funkcionářů s nakladatelstvími, knihovnami a různými distributory knih měla za následek, že se jak ve svazových, tak ve

spolkových knihovnách nacházely stovky svazků s rozmanitými tituly pro mladé i starší čtenáře.

Pro formování světonázoru turnerů měly největší význam ty „dobré“ knihy, které za účelem indoktrinace sepisovali sami turnerští funkcionáři. Adolf Lilie z TKDÖ, Willi Buch z DTB a DTB 1919, Robert Mimra z DTB 1919, Ludwig Protz z DTV a Edmund Neuendorff s Thilem Schellerem z DT zanechali dospělým turnerům i turnerské mládeži četná díla různých žánrů. Nenásilnou, čtivou formou v nich prezentovali veškeré centrální ideje turnerského „völkisch“ světonázoru. Myšlenky „rasové čistoty“ byly většinou ztělesněny jednotlivými postavami. Všem kladným představitelům kolovala v žilách „árijská“ krev a podle toho tito hrdinové také vypadali i jednali. Naopak záporní protagonisté přínáleželi vždy k „méněcenným“ „rasám“ a vyznačovali se nejen odpudivým vzhledem, ale také zavržením hodným chováním. S ideami „národní jednoty“ seznamovali autoři své čtenáře kupříkladu tak, že jim v knihách umožňovali přenést se do heroicky vedené války, do národnostně ohrožených oblastí nebo do jakýchsi pevně řízených zárodků „národního společenství“. O zásadách „duchovní svobody“ bylo možné učinit si představu díky důkladnému popisu katolických a socialistických „pletich“ na straně jedné a díky obdivnému líčení pohanských rituálů, agrárního prostředí a „německého“ hrdinství na straně druhé.

Periodika byla třetí strategií využívanou k indoktrinaci turnerů „völkisch“ ideami. Ve všech svazech byla vyvíjena snaha přesvědčit turnery, že veškerá německy psaná periodika jsou podobně jako knižní díla buď „špatná“, nebo „dobrá“. Za „špatná“ periodika byl považován jednak katolický a socialistický tisk, jednak noviny, které údajně byly v židovských rukou nebo pod dohledem zahraničních mocností. Turneři si proto obraz o světovém dění měli utvářet jen četbou „dobrých“, tedy německonacionálních a „völkisch“ periodik. Mezi nimi zaujímal ústřední pozici svazový turnerský tisk, od kterého se později v DTB 1919, DTV a DT oddělily rovněž noviny pro mládež. Turnerské noviny určené dospělým i mládeži byly výslednicí práce elitní skupiny, která zajišťovala požadovanou světonázorovou orientaci svazového turnerského tisku. K této skupině se řadili nejvyšší funkcionáři svazů, „dietwarti“ a v DT také speciálně školení „pressewarti“. Aby svazový tisk získal co nejvíce klientů, hledali svazoví i spolkoví činovníci nejrozmanitější způsoby, jak by každému turnerovi, turnerce, chlapci i dívce dopomohli stát se předplatitelem. Zároveň ve všech svazech platil takzvaný povinný odběr, který nutil spolky odebírat určitý počet exemplářů.

Na vysokém úhrnu odběratelů byly redakce zainteresovány z prestižních, finančních a především z indoktrinačních důvodů. Předpokládalo se totiž, že čím více turnerů bude noviny předplácet, tím většího rozšíření se dostane „völkisch“ náhledům a zásadám, které byly v novinách obsaženy. Výchovně-vzdělávací funkce turnerských periodik neustále vzrůstala. Odborné články a zprávy o lokálních akcích byly z novin postupně vytěšňovány ve prospěch textů přibližujících čtenářům ideje „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“. Čtenářův světonázor měly přitom ovlivňovat nejen hlavní články, které se nacházely v přední části novin, ale také četné průpovídky, básně, zprávy, recenze nebo inzeráty, které byly v novinách disparátně rozmístěny od první stránky až po tu poslední. Indoktrinační záměr se skrýval rovněž za snahou redaktorů korigovat texty se zřetelem na jazykový purismus a používat v novinách pouze lomené německé písmo. Významným způsobem, jímž redaktoři zprostředkovávali ideje turnerského „völkisch“ světonázoru, bylo i uveřejňování obrázků v některých rubrikách, v titulcích periodik či ve speciálních přílohách.

Poslední, čtvrtou strategií nasazovanou v analyzovaných svazech k šíření myšlenek turnerského „völkisch“ světonázoru lze spatřovat v různých typech festivů. Na všech úrovních studovaných svazů byly pořádány turnerské, tedy převážně tělocvičné slavnosti, k nimž jako zvláštní varianta patřila také mládežnická setkání. Vedle festivů orientovaných na závody a soutěže se konaly dále oslavy významných osobností a historických událostí,

festivity ročního cyklu a konečně interní, spíše necyklické festivity, zahrnující třeba slavnosti svěcení vlajek. V důsledku etablování „völkisch“ idejí se repertoár turnerských festivit začal proměňovat. Myšlenky „rasové čistoty“ způsobily, že v některých svazech začaly být pořádány třeba oslavy „rasové“ smýšlejícího politika Georga von Schönerera. V souladu s úvahami o „národní jednotě“ se například zvyšoval počet festivit s válečnou tematikou. A v zásadách „duchovní svobody“ spočívaly příčiny k zavedení slavností, které byly interpretovány jako starogermánské pohanské kultury. Ideje turnerského „völkisch“ světonázoru ale neměly vliv jen na námět festivit, ale také na jejich charakter. Dbalo se kupříkladu, aby k turnerským slavnostem byli připuštěni jen „árijští“ Němci. Stále větší důraz byl kladen též na jazykovou čistotu některých akcí a na jejich inscenování v duchu paramilitarismu, „národního společenství“ a „antimaterialismu“. Výrazné impulzy ke změnám ve festivovní kultuře přitom vycházely především z prostředí turnerské mládeže.

Samotné inovace v repertoáru a rysech turnerských festivit vykonávaly neoddiskutovatelný indoktrinační vliv. Ještě více však na světonázor mladých i dospělých turnerů měly působit některé audiovizuální a performativní prostředky, jež byly účelně zasazeny do programu a koloritu jednotlivých akcí. Výchovně-vzdělávacím potenciálem zaprvé disponovaly různé slovní projevy, jako slavnostní řeči, kolektivní zpěv, mluvící sbory, divadelní představení a v DTB, DTB 1919 a DTV také zkoušky z „völkisch“ znalostí. Zadrugé byly důležitým indoktrinačním nástrojem všudypřítomné symbolické obrazy, například vlajky, busty, divadelní kulisy, plakáty, pohlednice nebo diplomy. A zatřetí byl světonázor účastníků ovlivňován specifickými pohybovými aktivitami, k nimž přináležely především masově prováděné prostocviky, hry, tance, pochody městem a výlety. Za pomoci periodik, památníků, rozličných brožur a později též filmů byl vliv všech těchto slov, obrazů a pohybů šířen i mimo prostor a dobu konání akcí. V mnoha spolcích poté dokonce docházelo k opětovné reprodukci vybraných proslovů, her či tanců. Výchovně-vzdělávací efekt oslav a slavností tak mohl působit rovněž na ty, kdo se festivit přímo neúčastnili.

Při hodnocení efektivity čtyř indoktrinačních strategií – instituce „dietwartů“, „dobrých“ knih od turnerů-spisovatelů, svazových periodik a turnerských festivit – byly v dosavadní odborné literatuře velmi často přeceňovány informace obsažené v některých druzích pramenů. Účinnost „dietwartů“ či vedoucích mládeže vyvozovali četní autoři například ze směrnic, které definovaly okruh činnosti zmíněných funkcionářů. Jiní badatelé se při zkoumání úspěšnosti svazových turnerských slavností spoléhali na propagační tiskoviny organizačních komitétů. Díky tomu z většiny historiografických studií vyznívá, že myšlenkové formování turnerů podle zásad oficiálního svazového světonázoru probíhalo v turnerských svazech hladce a zdárně. Rozbor dochovaných statistických údajů, výročních zpráv a protokolů však vynáší najevo, že ani v jednom svazu nefungoval výchovně-vzdělávací proces tak, jak si vrchní svazoví činovníci přáli a jak nezřídka v periodikách tvrdili.

Selhání strategií, jež mezi turnery měly rozšířit ideje turnerského „völkisch“ světonázoru, bylo z velké části způsobeno kompetenčně nezpůsobivými funkcionáři. Navzdory školicím kurzům nesplňovali mnozí „dietwarti“, „pressewarti“ a vedoucí mládeže všechny požadavky, které svazoví předáci kladli na jejich znalosti a dovednosti. Předepsané úkoly proto nejeden „dietwart“ či vedoucí mládeže vykonával nesprávně, liknavě nebo byl zcela pasivní a pro šíření světonázorových idejí nedělal vůbec nic. „Pressewarti“, „dietwarti“ a vedoucí mládeže navíc v mnoha spolcích i nadřazených úrovních svazů vůbec neexistovali. Nejenže se kvůli tomu četným mladým turnerům i dospělým členům nedostávalo žádné systematické výchovy a vzdělávání ve „völkisch“ smyslu, ale funkčnost pyramidálně vystavěného systému „pressewartů“, „dietwartů“ a vedoucích mládeže byla v zásadě zcela podvrácena. Pokud na některých příčkách těchto institucí vznikly personální proluky, vážla mezi jednotlivými úrovněmi komunikace a nebylo možné zajistit plnění pokynů vrchních činovníků, ani kontrolovat práci spolkových funkcionářů.

Nemalý podíl viny na daném stavu nesly turnerské rady v jednotlivých spolcích. Předsedové spolkových rad, náčelníci a další vůdčí funkcionáři nesdíleli pokaždé přesvědčení vrchních svazových činovníků o nutnosti světonázorového utváření řadových členů. Malou pozornost proto věnovali obsazování postů vedoucích mládeže, „dietwartů“ i „pressewartů“ a někdy vysloveně zabraňovali zřízení těchto funkcí. V některých spolcích byli sice vedoucí, „dietwarti“ či „pressewarti“ akceptováni, ale od spolkového vedení se jim nedostávalo morální ani finanční podpory. Žádné peníze nebyly často investovány ani do pořizování „dobrých“ tiskovin, takže spolky bez vlastní knihovny a bez předepsaného počtu kusů svazového tisku nebyly žádnou raritou. Chybějícím entuziasmem spolkových turnerských rad si lze rovněž vysvětlit, proč se na mnohých místech vůbec neorganizovaly některé turnerské festivity.

Ovšem pochybný úspěch indoktrinačních strategií není možné přičítat jen na vrub méně schopným funkcionářům a nezaujatým spolkovým radům. Nemalou roli svým rezistenčním postojem sehrálo též množství řadových turnerů, jejichž ochota k utváření vlastního „völkisch“ světonázoru nebyla evidentně valná. „Dietwartům“ se vysmívali a ignorovali je, o „dobré“ knihy a „dobrá“ periodika neprojevovali žádný zájem a festivity si užívali podle svého. Třebaže se v některém spolku podařilo zřídit funkci „dietwarta“ i vedoucího mládeže, třebaže byla založena spolková knihovna a svazový tisk byl odebírán v předepsaném množství, třebaže spolkoví funkcionáři pořádali festivity s patřičnými slovy, obrazy a pohyby, výchovně-vzdělávací potenciál všech těchto strategií se právě vlivem některých turnerů nemusel plně rozvinout.

Poznatky, k nimž předkládaná studie došla, nemají popřít dosavadní výsledky bádání a vsugerovat tezi, že se s ideami turnerského „völkisch“ světonázoru identifikovalo několik málo funkcionářů, zatímco masa obyčejných turnerů zůstávala myšlenkám „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ vzdálena. Cílem výzkumu však bylo relativizovat úsudky autorů, kteří ze světonázorové literární produkce turnerských svazů, zejména z periodik, „osvětových“ příruček a jiných propagačních spisů, vyvozovali paušální závěry o ideové profilaci všech svazových členů. Ústřední přínos práce tak spočívá v poukazu na nutnost diferencování mezi světonázorem svazů a světonázorem turnerů: ne všichni, kdo ke zkoumaným svazům přináleželi, zastávali zúplna oficiálně proklamované „völkisch“ myšlenky. Strategie určené k jejich rozšíření mezi turnery sice nebyly zcela neefektivní, přinášely však méně plodů, než se všeobecně předpokládá.

Pro navazující bádání poskytuje dizertační práce řadu tematických a metodologických impulzů, které lze shrnout celkem do čtyř okruhů. Zaprvé mohou být v samostatných vědeckých statích detailněji analyzovány některé specifické jevy, které byly v předchozích kapitolách s ohledem na centrální námět studie zmíněny jen okrajově. Jedná se například o působení svazových obchodních domů, o pořádání různých neobvyklých festivit či o praktikování thingových večerů, vandrů a bojových her. Výzkumem těchto fenoménů by se přispělo k lepšímu poznání indoktrinační praxe ve studovaných svazech i jiných ideově příbuzných organizacích. Soustředěnější vědecký zájem by si zasloužili též Friedrich Rudolf Zenker, Guido von List, Ludwig Protz, Adolf Lilie, Robert Mimra a mnohé další osobnosti, jež bývají v odborných i populárně-vědeckých textech – a tím rovněž v obecném povědomí – stále vnímány vcelku pozitivně, protože se o jejich angažovanosti ve „völkisch“ turnerských svazech téměř nic neví. Ke všem uvedeným postavám i výše zmíněným fenoménům lze v předkládané práci nalézt nejen důležité výchozí informace, ale v poznámkovém aparátu také odkazy na patřičné prameny, které obsahují ještě ohromné množství dosud nevyužitých informací.

Studie sledovala v širokém časovém záběru dění v pěti organizacích a snažila se vystihnout dlouhodobé, všeobecně platné tendence. V budoucnu by zadruhé bylo záhodno sepsat několik studií, které by prozkoumaly projevy těchto tendencí v konkrétních

turnerských spolcích. Badatelé, kteří by se takovému výzkumu rádi věnovali, musí především nalézt spolek s dostatkem zachovaného pramenného materiálu, aby byli schopni nalézt odpovědi na následující otázky: existoval v daném spolku činovník zodpovědný za světonázorové formování turnerů? Jaký vztah se mezi ním a předsednictvem spolku vyvinul? Jaké strategie k šíření turnerského „völkisch“ světonázoru byly nasazovány? A jaký byl vůbec zájem turnerů o ideje „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a duchovní svobody? Zaměření na lokální dějiny a události, vždy ale s ohledem na širší kontext, může vynést najevo, kolik různých a zcela protichůdných zájmů, přání, stanovisek a cílů se ve „völkisch“ turnerských organizacích střetávalo.

V první kapitole bylo při sémantickém rozboru slova „turnerský“ uvedeno, že svazy inklinující svým oficiálním světonázorem k „völkisch“ idejím, tvořily pouze jeden ze segmentů organizačně a myšlenkově velmi rozmanitého turnerského hnutí. Vedle DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT existovaly i křesťanské, dělnické či židovské turnerské svazy, jejichž vůdčí funkcionáři usilovali jednotlivým členům rovněž vštípit jisté hodnoty, myšlenky, náhledy a normy chování. Ve strategiích a způsobech indoktrinace se všechny svazy navzájem inspirovaly. Od dělnických organizací přešly DT, DTB 1919 a DTV například myšlenku pořádat mluvící sbory, zatímco rakouský křesťanský turnerský svaz po vzoru DTB zavedl funkci „dietwarta“. Jako třetí okruh navazujícího bádání se tedy nabízí komparace výchovně-vzdělávacích praktik ve světonázorově odlišných turnerských svazech, které existovaly v období před druhou světovou válkou. Takovýto výzkum by prokázal, že indoktrinační aktivity prováděné v DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT nebyly v dobovém kontextu ojedinělým počinem, nýbrž v různých variantách rozšířenou praxí, která výrazně přispívala ke světonázorové polarizaci tehdejší společnosti. Zajímavé výsledky by přinesla také soustředěnější analýza světonázorového formování turnerů v rakouském svazu „Österreichischer Turnerbund“ (Rakouský turnerský svaz), který byl založen po druhé světové válce. Vydáváním svazového periodika a vlastních publikací, konáním specifických festivit a zachováním funkce „dietwarta“ budí svaz totiž dojem, jako by na meziválečnou organizaci DTB 1919 navazoval jak některými světonázorovými zásadami, tak i indoktrinačními strategiemi.

Otázky, jež si tato studie kladla, a způsoby, jimiž na ně v sedmi kapitolách odpovídala, nemusejí být podnětné pouze pro bádání o německém turnerském hnutí. Ve stejné míře mohou inspirovat též odborníky studující české a československé tělovýchovné organizace. Ideová profilace Sokola, Orla a Svazu Dělnických tělocvičných jednot tak představuje čtvrtý výzkumný okruh, k němuž předkládaná práce svým námětem a metodologickým přístupem může posloužit jako vhodné východisko. Koncept světonázoru například představuje užitečný nástroj k podchycení idejí, které byly v oněch třech jmenovaných svazech oficiálně zastávány a které se konkrétně v nacionalisticky, panslavisticky, antiklerikálně a antisocialisticky orientovaném Sokolu příliš nelišily od souboru „völkisch“ myšlenek. K utřídění a systematizaci světonázorových zásad lze podobně jako v případě DTB, TKDÖ, DTB 1919, DTV a DT využít rozsáhlou „osvětovou“ literaturu, kterou všechny tři české a československé svazy hojně produkovaly. Konečně lze analýzou vzdělávacích institucí, doporučených „dobrých“ knih, svazových novin a různých slavností dojít k poznání, jak a s jakým úspěchem byli členové českých a československých tělovýchovných svazů indoktrinováni. Pokud by se badatelé zevrubněji zabývali dějinami organizované české tělovýchovy právě z této perspektivy, dopomohli by jednak dekonstruovat mýtus Sokola, jednak vystoupit Orlu a Svazu Dělnických tělocvičných jednot ze sokolského stínu.

Dizertační práce o turnerském „völkisch“ světonázoru a strategiích jeho šíření může tedy zahraniční i české dějepisceví senzibilizovat pro nové otázky i prameny, a tím pozměnit dosavadní způsob výzkumu o tělovýchovných spolcích. V době rostoucího nacionalismu a xenofobie v západní společnosti navíc studie přispívá k poznání, jak určité nesnášenlivé a

diskriminující myšlenky bývají generovány, legitimizovány a multiplikovány. Díky tomu její význam nemusí zůstat omezen jen na akademické historiografické prostředí.

Jmenný rejstřík¹

Adam-Kappert, Karl (1876–1944) – rakouský spisovatel; jeho díla byla v DTB 1919 propagována jako ideově vhodná literatura, s. 157, 170.

Adelung, Johann Christoph (1732–1806) – německý osvícenský polyhistor a jazykovědec; Friedrich Ludwig Jahn → na jeho lexikální dílo navázal spisem o německých synonymech, s. 15.

Adenauer, Konrad (1876–1967) – první kancléř Německé spolkové republiky; roku 1929 měl jako starosta Kolína projev při tamější turnerské slavnosti DT, s. 297.

Amelang, Carl Friedrich (1784–1856) – německý nakladatel; roku 1925 se jeho podnik spojil s nakladatelstvím Karla Franze Koehlera →. Ze spojeného nakladatelství podle novin svazu DTB 1919 pocházely „dobré“ knihy, s. 165.

Angerstein, Eduard (1830–1896) – německý lékař a turnerský funkcionář; v roce 1860 spoluorganizoval turnerskou slavnost v Coburgu, jež byla významným popudem ke vzniku DT, s. 21.

Arminius (16/17 př. K.–21 po K.?) – germánský náčelník; ve studovaných turnerských svazech byl uctíván jako osvoboditel německého národa od římského vlivu, s. 63, 67, 72, 89, 277.

Arndt, Ernst Moritz (1769–1860) – německý básník; písně s jeho slovy tvořily konstantní součást turnerských zpěvníků. Pojmenován byl po něm turnerský svaz „Verband alldeutscher Turnvereine Arndt“, s. 23, 51, 71, 127, 197, 209, 297, 299.

Augustus (63 př. K.–14 po K.) – první římský císař; pojmenován byl po něm osmý měsíc roku. V některých turnerských svazech byl tudíž název pro srpen (August) odmítán a nahrazován výrazem německého původu, s. 240.

Badeni, Kazimír Felix (1846–1909) – předlitavský ministerský předseda mezi lety 1895 až 1897; jeho jazyková nařízení z roku 1897 vedla u německých nacionalistů k zesílení protičeských postojů, s. 21, 74.

Balcarová, Jitka – česká historička; vydala publikaci o svazu „Bund der Deutschen“. V úvodu tohoto díla se věnovala pojmoslovné problematice termínu „völkisch“, s. 28–29, 33–34, 36.

Baldr (ve völkisch textech též Baldur, Freyer, Froh a Pohl) – germánský bůh; ve „völkisch“ prostředí bylo běžné dávat jej do souvislosti s domnělými germánskými slavnostmi letního a zimního slunovratu, s. 182, 289–291.

Baldur – viz **Baldr**

Bartels, Adolf (1862–1945) – německý spisovatel a literární kritik; jeho antisemitské publikace o německých autorech měly zásadní vliv na hodnocení literatury ve „völkisch“ turnerských svazech, s. 56, 165.

Bartsch, Rudolf Hans (1873–1952) – rakouský spisovatel; v DTB 1919 byla jeho díla považována za „zžidovštělá“, a tudíž neslučitelná s turnerským „völkisch“ světovým názorem, s. 163.

Basedow, Johann Bernhard (1723–1790) – německý teolog a pedagog; ve svých spisech pojednával o vlivu tělocviku na harmonický vývoj člověka. Své představy realizoval na vzdělávacím ústavu v Desavě, s. 16.

Bauer, Karl – rakouský turnerský funkcionář; byl redaktorem periodika *Der Turner*, které roku 1937 nahradilo svazové periodikum DTB 1919 *Bundesturnzeitung*, s. 207.

---

¹ Do seznamu nejsou zahrnuta jména literárních postav. Jména psaná kurzívou se nacházejí v poznámkovém aparátu. Kurzívou psaná čísla stran odkazují rovněž na poznámkový aparát.

Becker, Hartmut – německý historik; ve svých publikacích se věnoval mimo jiné problematice antisemitismu v turnerském hnutí, s. 30, 58.

Beetz, Otto Karl (1859–1930) – německý pedagog a spisovatel; jeho sbírky pohádek byly v DTB 1919 považovány za světonázorově vhodné pro turnerskou mládež, s. 353, 355.

Becher, Johannes (1891–1958) – německý spisovatel; pro svou levicově orientovanou tvorbu byl v periodiku DTV zařazen mezi autory produkující „špatné“ knihy, s. 163.

Benda, Franz – rakouský historik sportu; ve své dizertační práci se věnoval dějinám DTB, s. 30, 96.

Berger, Oskar (1862–1934) – německý pedagog a turnerský funkcionář; mezi lety 1919 a 1929 zastával post prvního předsedy DT, s. 190, 225–226, 278–279, 283, 295.

Bernett, Hajo (1921–1996) – německý historik sportu; témata jeho prací se týkala zejména dějin sportu v době nacionálního socialismu. Jeho otcem byl Nikolaus Bernett→, s. 85, 206.

Bernett, Nikolaus (1882–1969) – německý pedagog a turnerský funkcionář; ve svazu DT se angažoval v hnutí turnerské mládeže. Pochází od něj idea pořádat mládežnické turnerské slavnosti formou „setkání mládeže“, s. 374, 381.

Bernhard, Richard (1884–1960) – z rakouského Liesingu pocházející pedagog a turnerský funkcionář; v DTV byl mezi lety 1919 až 1924 vrchním náčelníkem, od roku 1934 předsedou, s. 211, 278.

Bertholdová, Dunja – autorka práce o turnerské mládeži v DTV; v této studii, kterou o tři roky později vydala knižně, se mimo jiné opírá o teze Andrease Luha→, s. 30, 86–87, 88, 324.

Beumelburg, Werner (1899–1963) – německý spisovatel; jeho nacionalistické válečné romány dosáhly ve 20. a 30. letech velké popularity. V DTB 1919 a DTV platily za ideový protiklad Remarquových→ děl, s. 153, 171.

Bimaßl, Karl – rakouský turnerský funkcionář; v DTB zastával funkci předsedy župy „Niederösterreichischer Turngau“, od roku 1902 byl výkonným redaktorem svazového periodika a tento post mu následně připadl i ve svazu DTB 1919, s. 192, 198, 207–208, 226, 246, 248–250, 253–255, 259.

Binder, Karl – německý turnerský funkcionář; v DTV zastával zprvu post vrchního „dietwarta“ v župě „Südmährischer Turngau“, mezi lety 1922 až 1928 byl svazovým „dietwartem“, s. 54, 105, 108, 114–115, 124, 129, 132–133, 135–136, 185, 219, 254, 315, 320, 330, 353.

Bismarck, Otto von (1815–1898) – kancléř Německé říše mezi lety 1871 až 1890; ve „völkisch“ turnerských písemnostech byl považován za prototyp ideálního německého státníka, s. 14, 23, 50, 64, 69, 72, 74, 80, 82, 89, 111–112, 177, 272, 284, 287–288, 293, 308, 312, 353.

Blochwitz, Max – německý turnerský funkcionář; do roku 1925 měl v rukou post vrchního „dietwara“ turnerského kraje „Mitteldeutschland“ svazu DTB 1919. S Willim Buchem→ se zasloužil o rozvoj svazové tiskové agentury, s. 131, 218.

Blücher, Gebhart von (1742–1819) – pruský maršál; měl výrazný podíl na porážce Napoleona. V „osvětových“ spisech turnerských svazů se mu proto dostávalo patřičné úcty, s. 64, 67.

Bollnow, Otto Friedrich (1930–1991) – německý filozof a pedagog; v jednom se svých spisů z 50. let se pokusil vystihnout rozdíl mezi akcemi označovanými jako „Fest“ a „Feier“. Na jeho úvahy navázal Winfried Gebhardt→, s. 269–270, 291, 296.

Borovička, Lukáš – český bohemista; je autorem několika teoretických prací o významu a možnosti uplatnění pojmu „světový názor“, s. 41.

- Brand**, Walter (1907–1980) – německý politik a turnerský funkcionář; byl asistentem Othmara Spanna→, mezi lety 1932 až 1933 vrchním „dietwartem“ v DTV a poté spolupracovníkem Konrada Henleina→ ve straně „Sudetendeutsche Partei“, s. 137–139.
- Brandl**, Engelbert Benedikt (1876–1934) – německý teolog, pedagog a turnerský funkcionář v DTV; byl vrchním „dietwartem“ župy „Westböhmischer Turngau“ a autorem řady „osvětových“ textů, s. 54–55, 114–115, 211, 250.
- Breithaupt**, Franz (1880–1945) – německý důstojník a turnerský funkcionář; mezi lety 1923 až 1931 byl jednatelem svazu DT. Roku 1931 vstoupil do NSDAP a angažoval se dále v jejích bojových organizacích, s. 152, 216.
- Breuer**, Stefan – německý sociolog; k hlavním tématům jeho výzkumu patří mimo jiné problematika politické pravice. Mezi jeho publikacemi se nachází i monografie o „völkisch“ hnutí, s. 32–34, 37, 78.
- Brod**, Max (1884–1968) – německy píšící pražský židovský spisovatel; jeho knihy byly v DTV odmítány jako „židovské výtvary“, které údajně nepatří k německému kulturnímu okruhu, s. 163.
- Brüning**, Otto (1882–1964) – pracovník advokátní kanceláře a německý turnerský funkcionář; v DT byl členem mládežnického výboru, vydával svazové periodikum pro mládež a byl autorem konceptu thingových večerů, s. 102, 338, 346–347, 350–352, 366, 370, 372, 389–390, 392.
- Buch**, Willi (celým jménem Willhelm Buchow, 1883–1967) – německý publicista a turnerský funkcionář; pro mladší i starší čtenáře svazů DTB a DTB 1919 napsal řadu beletristických knih, s. 91–92, 111–112, 172–184, 189–190, 206, 210, 218, 252–253, 262, 310–311, 356–362, 388, 398.
- Burgaß**, Ernst Friedrich Ferdinand (1860–?) – německý pedagog a turnerský funkcionář, ve svazu DT zastával různé úřady na spolkových, župních a krajských úrovních, s. 83.
- Burian**, Michal – český historik; ve své knižně vydané dizertační práci se zabýval dějinami svazu DTV, s. 29–30, 36, 84–87, 88, 97.
- Caesar**, Gaius Julius (100 př. K.–44 př. K.) – římský státník a vojevůdce; jelikož byl po něm pojmenován sedmý měsíc roku, doporučovali někteří turneři název tohoto měsíce „poněmčít“, s. 240.
- Claß**, Heinrich (1868–19653) – německý advokát a člen různých „völkisch“ organizací; předsedal svazu „Alldeutscher Verband“ a napsal populární dějiny Německa, inzerované i v turnerských svazech, s. 167.
- Cohen**, Gery B. – americký historik; svou vědeckou pozornost věnuje prvořadě sociálně-politickým dějinám střední Evropy. V jedné ze svých publikací se zabýval též vlivem „völkisch“ idejí v prostředí pražských Němců, s. 27–28.
- Courts-Mahlerová**, Hedwiga (1867–1950) – německá spisovatelka; její milostné romány byly v DTV a DT považovány za kýč a brak, před kterým musí být německá mládež uchráněna, s. 352–353.
- Czihal**, Emil (1879–1959) – německý pedagog a turnerský funkcionář, v DTV zastával mezi lety 1928 a 1932 funkci svazového „dietwarta“, s. 105, 133, 137, 186, 248, 316.
- Dahn**, Felix (1834–1912) – německý spisovatel a profesor právních věd; v turnerských svazech byl velmi ceněn pro své rozsáhlé, nacionalisticky laděné romány, odehrávající se v germánském starověku, s. 75, 142, 170, 274.
- Deile**, Lars – německý historik; zabývá se převážně didaktikou dějepisu, v jednom ze svých raných příspěvků se ale zamýšlel také nad definicí slov „Fest“ a „Feier“, s. 269–270.
- Destutt de Tracy**, Antoine (1754–1936) – francouzský filozof a politik; pro nauku o idejích zavedl pojem „ideologie“. Vlivem Karla Marxe→ ale výraz „ideologie“ nabyl jiného významu, s. 38–39.

Dieckert, Jürgen – německý historik sportu a sportovní funkcionář; věnuje se hlavně otázce volnočasových sportovních aktivit. Ve své dizertační práci se zabýval Edmundem Neuendorffem→ a turnerskou mládeží, s. 141–324.

Diederichs, Eugen (1867–1930) – německý nakladatel; jeho podnik vydal mnoho publikací, které byly doporučovány mládeži DT, s. 355.

Diem, Carl (1882–1962) – německý sportovní funkcionář a autor řady spisů o sportu; jedním z jeho postů byla funkce generálního sekretáře v DRAfL, organizaci, jež po první světové válce pořádala Německé bojové hry, s. 280–281.

Dinter, Artur (1876–1948) – německý spisovatel a zakladatel religiozní organizace „Geistchristliche Religionsgemeinschaft“ (Duchovní křesťanské náboženské společenství); jeho antisemitské knihy byly intenzivně propagovány v turnerských svazech, s. 142, 169.

Döblin, Alfred (1878–1957) – německý spisovatel židovského původu; v DTV se jeho jméno objevilo na seznamu autorů moderního židovského písemnictví, s. 163.

Dollfuß, Engelbert (1892–1934) – rakouský kancléř mezi lety 1932 až 1934; byl zastřelen při pokusu nacionálních socialistů o státní převrat. Do puče byl zapojen i DTB 1919, jehož činnost byla následně pozastavena, s. 25, 328.

Dorigato, Anton – německý turnerský funkcionář; na počátku 20. let zastával úřad vrchního „dietwarta“ v župě „Jeschken-Iser-Turngau“ svazu DTV. Ve svazovém periodiku se podílel se na rozlišování knih na „dobré“ a „špatné“, s. 167.

Dršina, František (1861–1925) – český filozof; roku 1908 přednášel v Heidelbergu o „názoru životním“, jež shledával v humanitě založené na evropských duchovních tradicích, s. 39–40.

Düding, Dieter – německý historik; těžiště jeho vědeckého zájmu spočívá v dějinách nacionalismu. Za základ organizovaného německého nacionalismu považuje turnerství Friedricha Ludwiga Jahna→, s. 19.

Dühring, Eugen (1833–1921) – německý právník a filozof; ve svých antisemitských spisech stylizoval židovství do „rasového“ a duchovního antipodu „kulturních“ států. Z jeho učení vycházel i Friedrich Rudolf Zenker→, s. 56.

Duncker, Alexander (1813–1897) – německý nakladatel; po jeho smrti bylo sídlo nakladatelství přeneseno z Hamburku do Výmaru. Spolky DTB 1919 si z tohoto nakladatelství levně opatřovaly knihy pro své knihovny, s. 157–158, 165.

Eberhard, Johann August (1738–1809) – německý filozof; koncepcí svého jazykovědného díla inspiroval Friedricha Ludwiga Jahna→ ke strukturování práce o německých synonymech, s. 15.

Eberhardt, Paul (?–1917) – německý nakladatel; od roku 1900 vydával noviny svazu DT. Nakladatelství „Paul Eberhardt“ provozovalo od roku 1920 také Distribuční dům Německého turnerstva, s. 155, 196, 221.

Edelmüller, Anton (1849–1902) – rakouský turnerský funkcionář; mezi lety 1888 až 1891 vydával věstník dolnorakouských turnerských spolků, od roku 1891 publikoval periodikum svazu DTB. Této organizaci dodával rovněž četné ideové podněty, s. 49, 207, 210.

Eichendorff, Joseph von (1877–1858) – německý básník a spisovatel; pojmenován byl po něm svaz „Eichendorff-Bund“. Ten mimo jiné pořádal výstavy knih, které byly v DTB 1919 považovány za „dobré“, s. 168.

- Eichler**, Franz (1871–1956) – německý úředník a turnerský funkcionář; v DTV byl mezi lety 1924 až 1931 svazovým náčelníkem. Účastnil se kurzů například u Fritze Groha→, s. 211.
- Eichler**, Richard W. (1921–2014) – člen DTV a po roce 1945 umělecký kritik v Německé spolkové republice; v jeho dílech o „degeneraci“ moderního umění je patrný vliv „völkisch“ myšlenek, s. 93.
- Eiselen**, Ernst (1793–1846) – německý pedagog a spolupracovník Friedricha Ludwiga Jahna→; s Jahnem sepsal publikaci *Die Deutsche Turnkunst*, v které jsou definovány smysl a metodika turnerství, s. 15–16.
- Erbes**, Paul (1859–1916) – německý pedagog a turnerský funkcionář; již koncem 19. století působil v redakci periodika *Deutsche Turn-Zeitung*, které následně od roku 1900 do roku 1909 vydával, s. 206.
- Erzberger**, Matthias (1875–1921) – německý politik strany Centrum; roku 1918 vedl delegaci, která vyjednala příměří z Compiègne. Friedrich Rudolf Zenker→ to považoval za důkaz zrádnosti „klerikálních“ kruhů, s. 75.
- Eschenbachová**, Insa – německá historička; ve svých pracích se věnuje primárně dějinám nacionálního socialismu. Společně s Else Theyovou→ napsala publikaci o dřívějších i nyníějších „völkisch“ náboženských skupinách, s. 34.
- Euler**, Carl (1828–1901) – německý pedagog a průkopník školního tělocviku; napsal biografii Friedricha Ludwiga Jahna→, vydal jeho dílo a publikoval také encyklopedii turnerství, s. 56.
- Fellhofer**, Josef – rakouský turnerský funkcionář; od roku 1908 zastával různé funkce v turnerské radě svazu DTB, od roku 1912 byl zástupcem svazového předsedy. V DTB 1919 působil do roku 1924 jako svazový jednatel, s. 152.
- Felsing**, Heinrich (1800–1875) – německý mědirytec a ústřední postava raného turnerského hnutí v Hesensku; je autorem turnerského kříže, který se stal symbolem svazu DT, s. 243–244.
- Feuchtwanger**, Lion (1884–1958) – německý spisovatel židovského původu; jeho román *Žid Süß* byl v DTV zařazen na seznam knih, které by turneři neměli číst, s. 163.
- Fichte**, Johann Gottlieb (1762–1814) – německý filozof; na počátku 19. století se zasloužil o prohloubení nacionální identifikace. V jeho spisech se objevuje i slovo „völkisch“, s. 27.
- Fink**, Karl Wilhelm – rakouský turnerský funkcionář; ve svazu DTB 1919 proslul jako „putující učitel“, který navštěvoval turnerské spolky a přednášel v nich o tématech „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“, s. 125, 129, 220.
- Fischer**, Theodor (1863–1938) – ze Saska pocházející pedagog a turnerský funkcionář; v TKDÖ byl předsedou župy „Nordwestböhmischer Turngau“ a v DTV zastával mezi lety 1924 až 1931 post svazového předsedy, s. 187, 286.
- Flex**, Walter (1887–1917) – německý poručík a spisovatel; jeho dílo s válečnou tematikou dosáhlo ohromné popularity a bylo v meziválečných turnerských svazech opakovaně doporučováno, s. 355.
- Ford**, Henry (1863–1947) – zakladatel americké automobilky Ford; v novinách, které vydával, bylo uveřejněno mnoho antisemitských článků. Jejich knižní vydání bylo propagováno například v DTB 1919, s. 157.
- Frank**, Ernst (1900–1975) – německý publicista a turnerský funkcionář; byl vrchním „dietwartem“ župy „Ober-Eger-Turngau“ v DTV. Po roce 1945 vydával věstník vysídlených turnerů, s. 173.
- Freyer** – viz **Baldr**
- Fridrich I. Barbarossa** (1122–1190) – císař Svaté říše římské mezi lety 1155 až 1190; ve slavnostní hře svazu TKDÖ z roku 1905 byl hlavní postavou a symbolem velikosti německého národa, s. 172, 302.

Fridrich Vilém IV. (1795–1861) – pruský král; roku 1842 zrušil rozhodnutí svého otce Fridricha Viléma III. týkající se zákazu provozování turnerství. Díky tomu nastal rychlý rozmach turnerského hnutí, s. 17.

Friesen, Friedrich (1784/5–1814) – německý pedagog; Friedrichu Ludwigu Jahnovi → pomáhal organizovat cvičení na Hasenheide. Smrt v „osvobozeneckých“ válkách podnítila jeho mytizaci v turnerských kruzích, s. 50–52, 59, 72, 75–76, 78, 89, 98, 126, 138, 207, 284, 293.

Fritsch, Theodor (1852–1933) – německý publicista a nakladatel; jeho tiskoviny byly ústředními informačními médii „völkisch“ hnutí, s. 31, 56, 76, 153, 157, 200, 210.

Froh – viz **Baldr**

Gärtner, Werner – německý turnerský funkcionář a člen NSDAP; roku 1933 z něj Hans von Tschammer und Osten → učinil redaktora novin svazu DT. Gärtner se stal namísto Franze Paula Wiedemanna → též vrchním „pressewartem“, s. 206, 215.

Gasch, Rudolf (1863–?) – německý pedagog, spisovatel a turnerský funkcionář; byl dlouhodobým vydavatelem kapesního kalendáře svazu DT. Řídil také vydání dvoudílné encyklopedie turnerství, s. 18, 99, 149, 215, 287.

Gebhardt, Winfried – německý sociolog; v návaznosti na teorie Otty Friedricha Bollnowa → a s využitím myšlenek Maxe Webera → se pokusil o přesné významové ohraničení pojmů „Fest“ a „Feier“, s. 269–270, 291, 296.

Georgii, Theodor (1826–1892) – německý právník a turnerský funkcionář; byl spoluorganizátorem turnerské slavnosti v Coburgu roku 1860 a vydavatelem jednoho z prvních turnerských periodik. Stal se také prvním předsedou DT, s. 21, 195–196, 209.

Geramb, Viktor (1884–1958) – rakouský etnograf a aktivní člen „ochranářského“ spolku „Südmark“; jeho práce o slavnosti „Sonnenwende“ byly recipovány i v DTB 1919, s. 293.

Glas, Ludwig (1850–1927) – rakouský pedagog a turnerský funkcionář; v turnerském kraji „Turnkreis XV – Deutsch-Österreich“ svazu DT byl členem krajských i župních úřadů. Ve svých člancích se věnoval hlavně tématu výuky tělocviku, s. 154.

Gobineau, Arthur (1816–1882) – francouzský diplomat a spisovatel; esej, v němž rozvedl myšlenku o biologicky podmíněné nerovnosti lidských „ras“, měl ústřední vliv na myšlení řady „völkisch“ aktérů, s. 59.

Goethe, Johann Wolfgang (1749–1832) – německý básník a spisovatel; v souřadnicích „völkisch“ světonázoru doznávalo jeho myšlení specifické „rasové“, nacionalistické a antiklerikální interpretace, s. 170.

Goetz, Ferdinand (1826–1915) – německý lékař a turnerský funkcionář; podílel se na vzniku DT. Mezi lety 1895 až 1915 byl předsedou tohoto svazu. Ostře kritizoval antisemitismus spolků, z nichž roku 1889 vznikl svaz DTB, s. 21, 49, 76, 151–152, 206, 277, 287.

Gold, Karl (1894–1958) – německý pedagog a člen svazu DTV; pro řadu německých organizací v Československu vytvořil grafické propagační práce. Pochází od něj také symbol říšskoněmecké turnerské mládeže, s. 379.

Goltz, Colomar van der (1843–1916) – pruský polní maršál; z popudu Viléma II. založil roku 1911 organizaci „Jungdeutschlandbund“, zastřešující branně orientované mládežnické spolky, mezi nimi i svaz DT, s. 327.

Götz, Anton – německý turnerský funkcionář; ve svazu DTV zastával roku 1926 post svazového „pressewarta“, s. 217.

Gräfe, Thomas – německý historik; ve středu jeho zájmu spočívá problematika antisemitismu a „völkisch“ hnutí, s. 33–34, 78.

Gramsci, Antonio (1891–1937) – italský publicista a politik; ve svých úvahách se zabýval i problematikou ideologií, které chápal negativně jako manipulační nástroje společnosti, s. 38.

Grexa, Ján – slovenský historik sportu a sportovní funkcionář; je mimo jiné spoluautorem přehledové publikace o dějinách sportu, s. 26, 84.

Grillparzer, Franz (1791–1872) – rakouský spisovatel a dramatik; výňatky z jeho děl zařadil Wilhelm Schwaner→ do své publikace *Germanen-Bibel*, která byla v DTV doporučována jako ideově vhodná kniha, s. 170.

Grimm, Hans (1875–1959) – německý publicista a spisovatel; ve svém bestsellerovém díle *Volk ohne Raum*, propagovaném i v turnerských svazech, považoval kolonizaci za předpoklad nového rozmachu Německa, s. 354.

Grimm, Jacob (1785–1863) a Wilhelm (1786–1859) – němečtí jazykovědci a literární vědci; jejich sbírky lidových pohádek byly v DTV i DTB 1919 doporučovány turnerské mládeži jako vhodné čtivo, s. 353.

Groh, Fritz (1868–?) – německý pedagog a turnerský funkcionář; od roku 1909 až do roku 1933 byl vydavatelem periodika svazu DT. V Lipsku založil a vedl tělovýchovný a sportovní ústav „Leipziger Musterschule“ (Lipská vzorová škola), s. 102, 206, 210, 242, 366, 370, 390.

Großmann, Rudolf (1882–1942) – rakouský teoretik anarchismu a pacifismu; v novinách DTV byl pro svůj židovský původ a zastávané myšlenky ideálním objektem antisemitské karikatury, s. 244.

Günther, Hans Friedrich Karl (1891–1968) – německý filolog, antropolog a přední „rasový“ teoretik; z jeho spisů vycházel Friedrich Rudolf Zenker→ při tvorbě „osvětových“ příruček pro DTB 1919, s. 56, 60–61, 153.

Günzel, Karl – německý turnerský funkcionář; byl vedoucím mládeže v župě „Nordwestböhmischer Turngau“ svazu DTV. Mezi lety 1928 až 1933 zastával funkci svazového vedoucího mládeže, s. 344, 345, 350, 380, 382.

Gutenberg, Johannes (1400?–1468) – německý vynálezce knihtisku; pojmenována po něm byla lipská, levicově orientovaná distribuční knižní společnost. Friedrich Rudolf Zenker→ před ní varoval členy DTB 1919, s. 164.

GutsMuths, Johann Christoph Friedrich (1759–1839) – německý pedagog; své zkušenosti z tělovýchovy dětí shrnul v díle *Gymnastik für die Jugend*, které bylo Friedrichu Ludwigu Jahnovi→ velkou inspirací, s. 16.

Haas-Berkow, Gottfried (1888–1957) – německý herec a intendant; angažoval se intenzivně v laickém divadle. Vystupoval rovněž na setkání turnerské mládeže DT v Jelenie Góře roku 1926, s. 392.

Hartung, Günter – německý germanista; dle jeho názoru existovalo zprvu pozitivně zaměřené „völkisch“ hnutí, které teprve absorbováním „rasových“ idejí získalo radikální charakter, s. 31–34, 37.

Haschke, Arnold (1873–1935) – německý obchodník a turnerský funkcionář; roku 1924 v DTV z pověření svazového vedení založil Distribuční obchodní dům, jež až do své smrti spravoval, s. 156.

Hauck, Wilhelm Phillip (1851–1920) – poslanec rakouské Říšské rady; byl přívržencem Georga von Schönerera→, o němž pro svaz DTB skládal oslavné básně, s. 299.

Havas, Charles-Louis (1783–1858) – francouzský publicista; založil tiskovou agenturu, jež byla společně s agenturou Julia Paula Reutera→ ve „völkisch“ turnerských novinách podezřívána z produkce lživých zpráv, s. 204.

Heimerl, A. – člen DTV; pro festivity dospělých turnerů i turnerské mládeže sepsal slavnostní, ideově velmi výmluvné hry, kterým se v periodiku svazu dostalo pozitivního hodnocení, s. 303.

Heine, Heinrich (1797–1856) – německý básník a spisovatel; pojmenována po něm byla židovská knižní společnost, existující mezi lety 1926 až 1931. Členové DTB 1919 si od ní žádné knihy pořizovat neměli, s. 164.

Henlein, Konrad (1898–1945) – německý turnerský funkcionář a zakladatel politické strany „Sudetendeutsche Partei“; jeho spis *Die völkische Turnbewegung* uvodil novou fázi ve vývoji oficiálního světónázoru DTV, s. 18, 30, 49, 85–92, 96, 103, 108, 119, 137, 139, 192, 286, 295, 328–329, 334, 342, 344, 350, 373, 382.

Herold, Toni – rakouský turnerský funkcionář; od konce roku 1926 byl vrchním „dietwartem“ turnerského kraje „Turnkreis Tirol und Vorarlberg“ svazu DTB 1919, s. 120.

Herrmann, Wilhelm – německý turnerský funkcionář; byl předsedou župy „Gau Brandenburg“ svazu DTB a od roku 1918 do roku 1930 předsedou turnerského kraje „Norddeutschland“ svazu DTB 1919, s. 226, 228.

Hesse, Robert – rakouský turnerský funkcionář; do roku 1925 byl předsedou turnerského kraje „Turnkreis Steiermark und Kärnten“ svazu DTB 1919. Roku 1933 nahradil Friedricha Rudolfa Zenkera→ ve funkci svazového „dietwarta“, s. 139, 234, 350.

Hieß, Josef (1904–1973) – rakouský pedagog, spisovatel a turnerský funkcionář; po roce 1945 zastával funkci svazového „dietwarta“ v ÖTB a inicioval vznik kontroverzního pomníku německých literátů v Offenhausenu, s. 93, 302.

Hindenburg, Paul von (1847–1934) – německý polní maršál a první německý prezident; zejména v DTB 1919 byly k jeho počtě pořádány četné festivity, s. 72, 281–282, 288.

Hirth, Georg (1841–1916) – německý nakladatel a publicista; mezi lety 1863 až 1866 byl vydavatelem periodika *Deutsche Turn-Zeitung*. Jeho statistický přehled turnerských spolků byl důležitým předpokladem vzniku DT, s. 206, 326.

Hirth, Max (1869–?) – rakouský pedagog a turnerský funkcionář; působil v rakousko-uherském TKDÖ jako župní náčelník. Mezi lety 1920 až 1921 byl svazovým náčelníkem v DTB 1919. O cvičení vydal řadu knih, s. 311.

Hitler, Adolf (1889–1945) – od roku 1933 německý kancléř a od roku 1934 do roku 1945 „vůdce“ Německa; vztah mezi jeho stranou NSDAP a „völkisch“ hnutím, DTB 1919, DTV a DT byl ambivalentní, s. 19, 24–25, 27, 33–34, 85–86, 92, 103, 153, 297, 316, 328–329.

Höd – germánský bůh; podle legend byl bratrem boha Baldra→, kterého z popudu boha Lokiho→ nešťastnou náhodou Baldra zabil. Příběh byl v turnerských příručkách interpretován jako základ starogermánských festivit, s. 289.

Hodovský, Ivan (1938–2009) – český filozof; jeho zájem se upíral primárně na otázky etiky. V jednom ze svých raných textů se krátce věnoval i „völkisch“ světónázoru, s. 27.

Hoffmann, Gustav – německý turnerský funkcionář; v DTV byl svazovým vedoucím mládeže mezi lety 1928 a 1929, s. 344, 345.

Hoffmann-Kutschke, Arthur (1882–?) – německý historik a člen řady „völkisch“ organizací; pochází od něj několik protizidovských spisů stejně jako text zpochybňující existenci germánského slunečního kultu, s. 275.

Holtei, Karl (1875–?) – rakouský pedagog a turnerský funkcionář; zastával funkci svazového pokladníka svazu DTB 1919, od roku 1922 byl zástupcem svazového předsedy. O tři roky později se stal předsedou turnerského kraje „Turnkreis Steiermark und Kärnten“, s. 102, 210, 256.

Hruška, Emil – český žurnalista; je autorem populárně-vědecké literatury, vztahující se zejména k problematice německého etnika v meziválečném Československu, s. 27–28.

Hulek, Walter – německý turnerský funkcionář; od poloviny 30. let 20. století působil jako redaktor novin *Deutsche Turn-Zeitung*, s. 206.

Chamberlain, Houston Stewart (1855–1927) – původem anglický spisovatel a zeť Richarda Wagnera→; ve svých dílech formuloval pro „völkisch“ myšlení směrodatné teze o „rasově“ zdůvodněném antisemitismu, s. 56.

Iro, Karl (1861–1934) – poslanec rakouské Říšské rady; byl vydavatelem kapesního kalendáře, který obsahoval základní informace o německonacionálních a „völkisch“ organizacích, médiích a písemnostech, s. 202, 242.

Itzinger, Karl (1888–1948) – rakouský spisovatel; roku 1925 napsal slavnostní hru pro frankenburský turnerský spolek z DTB 1919. Po roce 1938 se angažoval ve stranických organizacích NSDAP, s. 302.

Jahn, Friedrich Ludwig (pseudonym O. C. C. Höpffner a Karl Schöppach, 1778–1852) – německý pedagog a autor knih o principech německého národovectví; roku 1811 založil na berlínské Hasenheide první turnerské cvičiště, s. 7, 14–22, 26–27, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 52, 55–58, 65–69, 71, 73–77, 79, 81, 88–89, 94, 97, 111–112, 145, 150, 164, 167, 172–173, 185–186, 198, 210, 228, 232, 243, 244, 262, 265, 267, 270, 272–273, 277, 284, 287–288, 297, 299, 303, 312, 316, 325–326, 330–332, 336, 338, 344, 346, 351, 353–354, 356–357, 368–369, 371, 377, 380, 386, 390–391, 395.

Jahn, Max – německý turnerský funkcionář; společně například s Heinrichem Schwarzem→ byl jedním z těch, kdo v DT sympatizovali s turnerským „völkisch“ světonázorem rakousko-uherského svazu DTB, s. 82–83.

Jahn, Rudolf (1911–?) – německý turnerský funkcionář v DTV; úzce spolupracoval s Konradem Henleinem→. Po roce 1945 byl spoluzakladatelem organizace vysídlených turnerů a autorem řady identifikačních textů, s. 87, 90, 365.

Jan Křtitel – novozákonní prorok; pojmenována po něm byla tradice svatojánských ohňů. Ve „völkisch“ interpretaci se ale zapalování ohňů původně konalo na počest starogermského boha Baldra→, s. 273–274, 290.

Janke, Pia – rakouská literární a divadelní expertka; ve svém díle o masových politických hrách za časů první rakouské republiky se věnovala také jedné z her Roberta Mimry→, s. 379.

Jünger, Ernst (1895–1998) – německý spisovatel; proslul hlavně svými válečnými deníky, které byly díky své nacionalistické perspektivě doporučovány v DTB 1919 a DTV jako antipod děl Ericha Marii Remarqua→, s. 170, 354.

Jungmann, Josef (1773–1847) – český jazykovědec a překladatel; do češtiny přeložil mimo jiné úryvky z díla *Deutsches Volksthum* od Friedricha Ludwiga Jahna→, s. 58.

Kafka, Franz (1883–1924) – německy píšící pražský židovský spisovatel; podobně jako jiní židovští autoři figuroval i Kafka na seznamu spisovatelů, kteří byli v DTV odmítáni kvůli svému „rasovému“ původu, s. 163.

Kallenberg, Karl (1825–1890) – německý obchodník a turnerský funkcionář; s Eduardem Angersteinem→, Theodorem Georgii→ a Ferdinandem Goetzem→ organizoval roku 1860 turnerskou slavnost v Coburgu, s. 21.

Kant, Immanuel (1724–1804) – německý filozof; v díle *Kritika soudnosti* poprvé použil pojem „Weltanschauung“, který podobně jako český překlad „světový názor“ nabyl řady odlišných významů, s. 39.

Karel I. (1887–1922) – rakouský císař; roku 1921 se neúspěšně pokusil obnovit monarchii v Maďarsku. Tato událost je zmíněna v jednom z románů turnera Roberta Mimry→, s. 177.

Karel Veliký (747–814) – panovník Franské říše; jeho korunováním na císaře roku 800 bylo v západní Evropě obnoveno císařství. V turnerských „osvětových“ spisech byl stylizován do symbolu vůdcovství, s. 72.

Kasper, Tomáš – český historik; zabývá se zejména dějinami pedagogiky a školství. V jedné ze svých studií se věnoval také německému hnutí mládeže v Československu, s. 29, 30, 36, 88, 324.

Keil, Ernst (1816–1878) – německý nakladatel; byl duchovním otcem populárního rodinného periodika *Die Gartenlaube*. Pro svaz DT vydával periodikum *Deutsche Turn-Zeitung*, s. 196, 206.

Keim, Franz (1840–1918) – rakouský spisovatel a dramatik; pro TKDÖ napsal dvě slavnostní hry. S turnery tohoto svazu hodlal také realizovat německé lidové divadlo ve smyslu Richarda Wagnera→, s. 144, 211, 302.

Kenstler, August Georg (1899–1941) – z Rumunska pocházející německý publicista; založil „völkisch“ svaz „Bund Artam“ a vydával periodikum *Blut und Boden*, doporučované ve „völkisch“ turnerských svazech, s. 201.

Kerner, Justinus (1786–1862) – německý spisovatel a lékař; heilbronnský turnerský spolek z DT roku 1908 uspořádal oslavu na jeho počest, s. 287, 372.

Kernreuter, Josef Karl (1862–1932) – rakouský turnerský funkcionář, předseda vídeňského svazu „Germenbund“ a spoluzakladatel DTB 1919; pochází od něj nápad prověřovat turnery z „völkisch“ znalostí, s. 51, 207, 209.

Kiczková, Zuzana – slovenská filozofka; společně s Milanem Zigem→ vydala publikaci zkoumající podstatu „světonázoru“, s. 41.

Kießling, Franz Xaver (1859–1940) – rakouský amatérský národopisec a turnerský funkcionář; jeho četné publikace a články měly centrální vliv na formování turnerského „völkisch“ světonázoru, s. 21, 45–49, 52, 55, 58–61, 66, 74–76, 79, 108, 154, 172, 210, 226, 228, 239, 242, 262, 273–275, 284, 289–291, 298–299, 310, 376, 396.

Kilcher, Otto (1861–1941) – rakouský právník a turnerský funkcionář; kromě řady příspěvků v periodiku DTB byl autorem básní s „völkisch“ tematikou. Intenzivně podporoval Franze Xavera Kießlinga→ ve „vědeckém“ bádání, s. 172, 210.

Kittel, Ernst – německý turnerský funkcionář; mezi lety 1933 až 1938 byl vrchním „dietwartem“ ve svazu DTV, s. 138.

Kleist, Heinrich von (1777–1811) – německý publicista a dramatik; jako prototyp vlasteneckého, protifrancouzsky orientovaného básníka byl pro „dietwarty“ vhodným námětem pro přednáškové večery, s. 124.

Klöden, Karl Friedrich von (1786–1856) – německý geograf a historik; jeho memoáry obsahují zajímavé informace o Fridrichu Ludwigu Jahnovi→ a cvičení na Hasenheide, s. 17.

Koehler, Karl Franz (1764–1833) – německý nakladatel; jeho nakladatelství roku 1925 fúzovalo s nakladatelstvím Carla Friedricha Amelanga→. Knihy spojeného podniku byly doporučovány v DTB 1919, s. 165.

Koerber, Adolf Viktor von (1891–1969) – pruský důstojník a spisovatel; v DTB 1919 byla doporučována jeho kniha *Der Feind im Land*, líčící válku z opačné perspektivy než *Na západní frontě klid* Ericha Marii Remarqua→, s. 171.

Kollenz, Ernst – rakouský turnerský funkcionář; od roku 1922 byl vedoucím turnerské mládeže ve svazu DTB 1919. V NSRL zastával funkci „vůdce sportu“ v korutanské župě, s. 85, 334, 343, 345, 350, 366–367, 372, 387, 389–390.

Kolman, Arnošt (1892–1979) – český filozof a matematik; vydal mimo jiné publikaci, v níž se snažil definovat principy „komunistického světového názoru“, s. 40.

Körner, Theodor (1791–1813) – německý básník; účastnil se ve sboru Ludwiga von Lützowa→ střetů s napoleonskou armádou. Válku nepřežil, čímž se v turnerských spolcích stal mytizovaným hrdinou, s. 64, 67, 89, 145, 170, 173, 270, 284, 299.

Kössl, Jiří (1943–2001) – český funkcionář několika sportovních organizací; publikoval mnoho textů o olympijských hrách a dějinách sportu, s. 84.

Kraitschek, Gustav (1870–1927) – rakouský antropolog; byl spoluzakladatelem organizace „Wiener Gesellschaft für Rassenpflege“ (Viedeňská společnost pro rasovou péči). „Rasa“ byla námětem i jeho přednášek, pronesených například v kurzu „dietwartů“ z DTB 1919, s. 117.

Kratky, Karl (1871–1950) – německý úředník a turnerský funkcionář; ve svazu TKDÖ byl náčelníkem župy „Mährisch-schlesischer Turngau“, v DTV spravoval několik finančních fondů, s. 100, 203, 211, 223, 230, 237, 253.

Krátký, František – český historik sportu; byl vydavatelem dvoudílného, v duchu marxistické historiografie sepsaného přehledového díla o dějinách tělesné výchovy a sportu, s. 18.

Kraus, Wolfgang (1881–1929) – německý kněz, básník a turnerský funkcionář; v DTV zastával funkci vrchního „dietwarta“ župy „Westböhmischer Turngau“, s. 108, 111–112, 172, 304.

Krejčí, František Václav (1867–1941) – český publicista a politik; pochází od něj zřejmě pojem „světový názor“ a také dělení této životní perspektivy na vědeckou a náboženskou, s. 40.

Krickel, Julius (1829–1893) – rakouský turnerský funkcionář; byl spoluzakladatel spolku „Erster Wiener Turnverein“. Při vzniku DT vyjednával začlenění rakousko-uherských turnerských spolků do této organizace, s. 21.

Kristus – v křesťanské nauce Syn Boží a Spasitel lidstva; v turnerském „völkisch“ světónázoru byl většinou odmítán jako ztělesnění „neněmeckého“ náboženství. Často byl srovnáván s germánským bohem Baldrem→, s. 74, 361.

Krüger, Michal – německý historik sportu; ve svých textech se věnoval velkému množství témat z dějin turnerství a sportu, s. 19, 265, 383.

Kühn, Erich (1878–1938) – německý publicista a spisovatel; byl členem několika „völkisch“ organizací a vydával „völkisch“ měsíčník *Deutschlands Erneuerung*. V DTB 1919 byl doporučován jeho román *Die Rasse?*, s. 169.

Kunze, Richard (1872–1945) – německý politik a publicista; roku 1921 založil stranu „Deutschsoziale Partei“ (Německá sociální strana), o osm let později přestoupil k NSDAP. Vydával též antisemitská periodika, která byla inzerována i v DTB 1919, s. 201.

Kupka, Klaudius (1865–1946) – rakouský turnerský funkcionář; v TKDÖ zastával post předsedy župy „Ostmarkturngau“, byl také vedoucím redaktorem svazových novin. Od roku 1919 do roku 1934 byl předsedou svazu DTB 1919, s. 129, 149, 151, 207–208, 216, 248–250, 258–259, 278, 313–314, 375.

Kural, Václav (1928–2011) – český historik; ve svém díle *Konflikt místo společenství?* se mimo jiné zabýval i „völkisch“ hnutím. Charakterizoval ho jako hnutí zahraničních Němců, s. 27–29, 33–34, 36.

Laemmle, Carl (1867–1939) – německý filmový producent působící v Americe; z jeho filmových studií vzešel snímek na motivy knihy *Na západní frontě klid*, jež v DTB 1919 a DTV platila za „špatnou“ literaturu, s. 162.

Lagarde, Paul de (1827–1891) – německý orientalista; napsal řadu antisemitských textů, které byly inspirací například Houstonu Stewartu Chamberlainovi→ či Richardu Wagnerovi→, s. 31.

Lachenmaier, Gotthilf (1860–?) – německý pedagog a turnerský funkcionář; v DT zastával mimo jiné post spolupředsedy svazu. Mezi lety 1925 až 1926 vedl rubriku *Dietwart* ve svazovém periodiku, s. 102.

Langer, August – rakouský turnerský funkcionář; mezi lety 1905 až 1914 byl správcem periodika *Deutscher Turner-Hort* svazu DTB, s. 258.

Lanz von Liebenfels, Jörg (1874–1954) – rakouský duchovní, publicista a zakladatel „rasově“ religiózního řádu „Ordo novi templi“; ve svých spisech a periodiku *Ostara* rozvíjel fantaskní „rasové“ a antifeministické názory, s. 210–211.

Ledererová, Karin – rakouská historička; k centrálním tématům jejího výzkumu patří problematika rasismu a feminismu. Napsala také práci o svazu DTB 1919 a jeho propojení s NSDAP, s. 85.

Lehmann, Julius Friedrich (1863–1935) – německý nakladatel; vydával radikální tiskoviny, které byly adresovány zejména přívržencům „völkisch“ hnutí, s. 154.

Leibl, Ernst (1895–1982) – německý spisovatel a publicista; v Československu vydával periodikum *Der Sudetendeutsche Bund*. Napsal též řadu textů, v nichž prezentoval svou představu ideálního společenství čili zástupu, s. 334, 337.

Leithner, Hermann (1865–1915) – rakouský bankovní úředník a turnerský funkcionář; mezi lety 1898 až 1905 byl vrchním náčelníkem v DTB. Do závodního řádu svazu prosadil zkoušky z „völkisch“ znalostí. Navrhl také vznik instituce „dietwartů“, s. 97–99, 104, 107, 137, 152.

Lenk, Kurt – německý politolog; věnoval se zejména německé pravici a pojmu „ideologie“. Navrhl možnosti klasifikace různých typů ideologií, s. 37–38.

Leppa, Karl Franz (1893–1986) – německý spisovatel; úzce spolupracoval se spisovatelem Hansem Watzlikem→, o němž napsal i biografii. Leppova díla byla doporučována v periodiku DTV, s. 166.

Leppin, Paul (1878–1945) – německy píšící pražský židovský spisovatel; jeho román *Daniel Ježíš* byl z perspektivy DTV „knižní výplod“ moderní židovské literatury, s. 163.

Lessing, Gotthold Ephraim (1729–1781) – německý básník, dramatik a divadelní teoretik; Wilhelm Schwaner→ zařadil úryvky z jeho děl do antologie *Germanen-Bibel*, s. 170.

Lienhard, Friedrich (1865–1929) – německý spisovatel a publicista; byl vydavatelem antisemitského periodika *Das Zwanzigste Jahrhundert*, které bylo podobně jako Lienhardovy básně inzerováno v novinách DTB, s. 168.

Lilie, Adolf (1851–1912) – německý pedagog a turnerský funkcionář; ve svazu TKDÖ byl vydavatelem župního periodika. Napsal též román o česko-německém potýkání v pohraničí, s. 172–174, 176–179, 181–182, 184, 189, 398, 400.

Limpert, Wilhelm (1891–1959) – německý nakladatel; jeho nakladatelství se specializovalo na turnerskou a sportovní literaturu. Vzešla z něj ale také například „osvětová“ literatura řííšskoněmeckých „dietwartů“, s. 158.

Ling, Pehr Henrik (1776–1839) – švédský pedagog, básník a zakladatel švédského systému zdravotní gymnastiky; ve Stockholmu založil ústav „Gymnastiska Centralinstitutet“. Je také autorem řady tělovýchovných spisů, s. 17.

Lion, Justus Carl (1829–1901) – německý matematik, pedagog, turnerský funkcionář a autor mnoha zásadních turnerských spisů; byl spřátelen s Alwinem Martensem→ a mezi lety 1866 až 1875 vydával periodikum DT, s. 206, 209.

List, Guido von (1848–1919) – rakouský spisovatel a „völkisch“ okultista; o germánském starověku napsal mnoho pseudovědeckých textů, z nichž některé uveřejnil v periodiku *Heimdall* Adolfa Reineckehe→, s. 274, 289, 400.

Loki – germánský bůh; podle legendy, která byla šířena také v tiskovinách turnerských svazů, zapříčinil Loki úmyslně smrt boha Baldra→, s. 289, 361.

Löns, Hermann (1866–1914) – německý spisovatel; jeho díla s námětem přírody a domoviny byla dospělým turnerům i turnerské mládeži doporučována jako „dobré“ knihy, s. 170, 355–356, 373, 382.

Loosová, Elsa/Else – německá turnerská funkcionářka; ve svazu DTV vedla hnutí mladých turnerek, s. 344.

Ludendorff, Erich von (1865–1937) – německý generál; po první světové válce se angažoval ve „völkisch“ hnutí. Rudolf B. Weitzer→ na příkladu jeho biografie ukazoval v periodiku DTB 1919, jak drahé jsou „dobré“ knihy, s. 143, 155.

Luh, Andreas – německý historik sportu; o svazu DTV napsal dizertační práci, která je dodnes základním zdrojem informací k dějinám této turnerské organizace, s. 30–31, 37, 86–87, 88, 96, 141.

Luisa Meklenbursko-Střelická (1776–1810) – pruská královna; pro své údajné vlastenectví, oddanost a trpělivost byla zejména turnerkám z DTV dávána za vzor ideální ženskosti, s. 54, 126.

Lukas, Oskar (1906–1943) – německý obchodník a turnerský funkcionář; od roku 1938 byl redaktorem hlavního periodika svazu DTV. Vydal také několik „osvětových“ publikací, například pomůcku pro „mluvící sbor“, s. 209, 377.

Luther, Martin (1483–1546) – německý náboženský reformátor; v „osvětových“ spisech studovaných turnerských svazů byl kladně hodnocen za boj proti katolicismu, ale kritizován za konfesijní rozdělení národa, s. 79, 122, 126.

Lützow, Ludwig von (1782–1834) – pruský generálmajor; v době „osvobozeneckých“ válek v jeho sboru bojoval i Friedrich Ludwig Jahn→. V historickém narativu turnerských svazů platil Lützow za významnou osobnost, s. 67, 284.

Mahnert, Ludwig (1874–1943) – rakouský farář a spisovatel; v mürzzuschlagském turnerském spolku z DTB 1919 zastával roli „dietwarta“, s. 343, 367.

Mann, Thomas (1875–1955) – německý spisovatel; v periodiku DTV byl považován za typický příklad spisovatele píšícího v „židovském“ duchu, s. 163.

Mannheim, Karl (1893–1947) – z Maďarska pocházející německý filozof a sociolog; je původcem teorie o „totální ideologii“, tedy dobově podmíněné struktuře myšlení každého jedince, s. 38.

Marcuse, Herbert (1898–1979) – německý politolog a sociolog; podobně jako u Vilfreda Pareta→ či Antonia Gramsciho→ se také v jeho myšlení objevuje termín „ideologie“ v negativním smyslu jako nástroj manipulace, s. 38.

Marr, Wilhelm (1819–1904) – německý žurnalista; pochází od něj novotvar „antisemitismus“. Svými texty učinil Marr přechod od náboženského k „rasovému“ antisemitismu, s. 31.

Martens, Alwin (1832–1862) – německý obchodník a turnerský funkcionář; roku 1856 založil periodikum *Deutsche Turn-Zeitung*, které se poté stalo ústředními novinami svazu DT, s. 196, 205, 209.

Marx, Karl (1818–1883) – německý filozof; ve svém myšlení se zabýval mimo jiné pojmem „ideologie“. Ideologii chápal jako myšlení používané vládnoucí třídou k ovládnutí ostatních tříd, s. 38, 40.

Mattausch, Ferdinand (1873–1948) – německý pedagog a turnerský funkcionář; ve svazu DTV zastával mezi lety 1931 až 1934 funkci svazového předsedy, s. 375.

Mattner, Walter Franz – rakouský turnerský funkcionář; po Ernstu Kollenzovi→ byl od roku 1928 vydavatelem novin turnerské mládeže z DTB 1919, s. 366, 372, 385, 389.

Matzner, Franz – rakouský nakladatel; od 90. let 19. století vedl ve Vídni knihkupectví a antikvariát. V periodiku svazu DTB 1919 se často objevovaly seznamy „dobrých“ knih, které Matzner ve svém obchodě nabízel, s. 165.

Maurer, Leopold – rakouský turnerský funkcionář; byl krajským zapisovatelem a také vrchním vedoucím turnerské mládeže v turnerském kraji „Turnkreis Steiermark und Kärnten“ svazu DTB 1919, s. 211, 217.

Maurer, Michael – německý historik; v centru jeho vědeckého zájmu spočívají kulturní dějiny a dějiny Anglie, zabýval se ale také teoretickými aspekty festivalů, s. 267, 271.

Max Bádenský (1867–1929) – poslední kancléř německého císařství; jeho rozhodnutí předat roku 1918 úřad kancléře předsedovi SPD Friedrichu Ebertovi bylo v „osvětových“ textech DTB 1919 interpretováno jako zrada, s. 75.

May, Karl (1842–1912) – německý spisovatel; jeho dobrodružné knihy pro mládež byly v meziválečných turnerských svazech považovány za symbol „brakové“ mládežnické literatury, s. 353.

Mehl, Erwin (1890–1984) – rakouský historik sportu; v DTB 1919 zastával funkci svazového plavčíka a knihovníka. Po roce 1945 byl v úzkém kontaktu s turnery vysídlenými z Československa, s. 47, 99, 117, 141, 149, 152–153, 155, 187–189, 209, 211, 236, 240, 247–248.

Melzer, Uto von (1881–1961) – rakouský orientalista a překladatel; vedle své vědecké práce se angažoval v DTB, pro jehož členy napsal příručku pro přípravu na zkoušky z „völkisch“ znalostí, s. 51–52, 55, 58, 60, 62, 66, 74–75, 78–79, 211, 330–331, 336, 367.

Metzner, Adolf (?–1981) – německý turnerský funkcionář; byl zástupcem předsedy svazu „Rheinischer Turnerbund“ (Rýnský turnerský svaz) a člen sudetoněmeckého svazu „Witikobund“ (Vítkův svaz). Jeho texty z 50. let jsou založeny na „völkisch“ argumentaci, s. 93.

Meuß, Johann Friedrich (1852–1930) – německý námořní kapitán; působil také jako knihovník úřadu „Reichsmarinenam“ (Říšský námořní úřad). *Sepsal katalog knihovny svazu DT*, s. 152.

Meyer, Edgar (1853–1925) – rakouský malíř; choval značnou averzi vůči Itálii, což prokázal jak členstvím ve svazu „Tiroler Volksbund“, tak roku 1907 organizováním výpravy do Jižního Tyrolska pro turnery z DTB, s. 308–309.

Meyer, Wolfgang (1867–1957) – německý pedagog a turnerský funkcionář v DT; byl autorem několika spisů o dějinách turnerství. Vydal knižně také korespondenci Friedricha Ludwiga Jahna→, s. 56.

Meyrink, Gustav (1868–1932) – německy píšící pražský židovský spisovatel; v jednom z literárních seznamů DTV byl považován za zástupce „neněmecké“ židovské moderny, s. 163.

Michel, Adolf – rakouský turnerský funkcionář; ve svazu DTB 1919 inicioval vznik branných skupin mládeže, publikoval též „osvětovou“ literaturu a roku 1936 se stal náčelníkem svazu. V NSRL měl titul „Sportgauführer von Salzburg“, s. 53, 67–68, 72, 85, 107, 330, 334, 366, 382.

Mika, Hubert – rakouský turnerský funkcionář; byl vrchním „dietwartem“ župy „Steinfeld-Turngau“ ve svazu DTB 1919. Často přispíval do přílohy svazových novin, s. 256.

Mimra, Robert (1896–1954) – rakouský tiskařský sazeč; angažoval se v salcburském oddílu turnerské mládeže. Napsal romány i hry, které v DTB 1919 dosáhly značné popularity, s. 144, 153, 168, 172–175, 177–180, 182, 184, 189, 323, 360, 379, 398, 400.

- Mohler**, Armin (1920–2003) – švýcarský publicista a pravicově orientovaný myslitel; ve své dizertaci popularizoval termín „konzervativní revoluce“, který je ale v historiografii považován za velmi problematický, s. 33–34, 41–42.
- Moltke**, Helmuth (1800–1891) – pruský maršál a náčelník generálního štábu; měl zásadní podíl na vítězstvích Pruska proti Dánsku, Rakousku a Francii. V turnerském prostředí byl proto součástí galerie národních hrdinů, s. 50, 64, 89.
- Mosse**, Rudolf (1843–1920) – německý nakladatel; jeho nakladatelství „Rudolf-Mosse-Verlag“ vydávalo četná periodika, která ale kvůli Mosseho židovskému původu platila v DTB 1919 a DTV za „špatná“, s. 204, 247.
- Mudrak**, Anton – německý turnerský funkcionář; v DTV dlouhodobě zastával post vrchního „dietwarta“ župy „Schönhengst-Turngau“. Podílel se rovněž na vzniku „osvětové“ příručky *Deutsche Volkskunde*, s. 54, 254.
- Much**, Rudolf (1862–1936) – rakouský historik a filolog; zajímal se především o náboženství a jazyk germánských kmenů. Jeho příklon k „völkisch“ idejím se mimo jiné projevoval spoluprací s novinami TKDÖ, s. 211, 240.
- Münch**, Kurt (1895–1960) – německý turnerský funkcionář; roku 1934 obsadil post říšského „dietwarta“ v DT. Pro říšskoněmecké „dietwarty“ vydal několik výchovně-vzdělávacích brožur. Považoval se prý za žáka Friedricha Rudolfa Zenkera→, s. 91, 103, 175, 190.
- Neijenhuis**, Jörg – německý teolog; v jedné ze svých monografií se z teologické perspektivy zabýval definicí pojmů „Fest“ a „Feier“, s. 270.
- Netopil**, Franz – německý turnerský funkcionář; zastával různé funkce v turnerské župě „Südmährischer Turngau“ svazu DTV. Po Antonu Götzovi→ se v roce 1926 ujal postu svazového „pressewarta“, s. 217.
- Neuendorff**, Edmund (1875–1961) – německý pedagog a turnerský funkcionář; v DT působil jako svazový vedoucí mládeže a od roku 1933 jako předseda svazu. Svými spisy a aktivitami přispěl k rozšíření „völkisch“ idejí v DT, s. 25, 35–36, 48–49, 55, 58–59, 65, 68–70, 72, 80–83, 85, 102–103, 141–142, 157–158, 167, 172–184, 188–190, 209, 324, 330–332, 333, 334, 336, 338, 342–345, 350, 357–362, 366, 368, 375–377, 383–388, 391, 396, 398.
- Neumeister**, Karl – německý turnerský funkcionář; byl „dietwartem“ a knihovníkem turnerského spolku v Saské Kamenici. Výrazně se v DTB 1919 zasazoval o rozšíření „dobrých“ knih, s. 150.
- Nickl**, Gottfried – rakouský turnerský funkcionář; ve svazu DTB 1919 byl župním „dietwartem“. Je autorem pamfletu, v němž interpretoval román *Na západní frontě klid* jako produkt židovského spiknutí. Publikoval též nacionalistické básně, s. 161–162, 172, 209–210.
- Niemetz**, Karl – rakouský turnerský funkcionář; od roku 1929 byl vrchním „dietwartem“ turnerského kraje „Turnkreis Ostmark (Niederösterreich)“ svazu DTB 1919, s. 131, 187.
- Ódin** – germánský bůh; pojmenováno po něm bylo jedno „völkisch“ periodikum. Postava Ódina se často objevovala jak v ikonografii „völkisch“ turnerských svazů, tak v některých turnerských divadelních hrách, s. 80, 201, 303–304.
- Ostara** – podle Jacoba Grimma→ jméno germánské bohyně jara. Zejména v DTB byla vynaložena snaha nahradit křesťanské Velikonoce svátkem této bohyně. Dopomoci k tomu měly četné „osvětové“ články, s. 107, 269–275, 280, 290, 312–313.

Panhofer, Peter – rakouský turnerský funkcionář; byl „dietwartem“ v mürzzuschlagském turnerském spolku z DTB 1919. S Karlem Auswaldem se dělil o post vrchního „dietwarta“ v turnerském kraji „Turnkreis Steiermark und Kärnten“, s. 343.

Pareto, Vilfredo (1848–1923) – italský ekonom a sociolog; k hlavním tématům jeho výzkumu patřila problematika elit. Zabýval se též ideologiemi, které v návaznosti na Karla Marxe → podroboval kritice, s. 38.

Paul, Jean (1763–1825) – německý spisovatel; pochází od něj pojem „Lebensanschauung“, který bývá v německém jazyku často používán synonymně se slovy „Weltbild“ či „Weltanschauung“, s. 39.

Pawel, Jaro (1852–1817) – rakouský pedagog a turnerský funkcionář; původně cvičil u Miroslava Tyrše →, později se angažoval v turnerském hnutí. O historii a teorii turnerství publikoval řadu textů, s. 100.

Peiffer, Lorenz – německý historik; těžiště jeho zájmu spočívá jednak v dějinách sportu za časů nacionálního socialismu, jednak v dějinách fotbalu a židovského sportu. Vydal také sborník o dějinách turnerské mládeže, s. 234.

Pergher, Josef – německý turnerský funkcionář; byl literárně činným „dietwartem“ v DTV. Vydal například antologii spisů „dietwarta“ Wolfganga Krause → a napsal hru pro slavnost „Julfeier“ v turnerských spolcích, s. 301, 303.

Perutz, Leo (1882–1957) – z Prahy pocházející německy píšící židovský spisovatel; jeho publikaci *Die Geburt des Antichrist* zařadil jeden příspěvatel periodika DTV na seznam židovského písemnictví, s. 163.

Petersen, Norbert – autor vysokoškolské práce z roku 1980 o výchovně-vzdělávací práci v DTV, s. 37, 92, 96, 99, 192.

Pfister-Schwaighusen, Hermann von (1836–1916) – německý germanista a člen řady „völkisch“ organizací; údajně navrhl používat slovo „völkisch“ namísto slova „national“. Často publikoval v periodiku svazu DTB, s. 27, 35, 66, 97, 210–211, 240.

Pietzsch, Gustav – německý pedagog; společně s Ferdinandem Goetzem → se v Lipsku staral o knihovnu svazu DT, s. 152, 155.

Pilz, Tobias – německý historik a didaktik sportu; v jedné ze svých prací se zabýval vlivem německých filantropů na turnerství Friedricha Ludwiga Jahna →, s. 16.

Pius IX. (1792–1878) – papež mezi lety 1846 až 1878; společně s Ottou von Bismarckem → byl hlavním protagonistou takzvaného kulturního boje, který nebyl bez vlivu na antiklerikalismus „völkisch“ turnerských svazů, s. 74.

Pohl – viz **Baldr**

Polzer, Aurelius (1848–1924) – rakouský spisovatel a básník; díky své nacionalisticky laděné lyrice byl oblíben ve „völkisch“ hnutí. Sám byl členem několika „völkisch“ spolků a jeho básně se objevovaly v periodiku DTB, s. 210–211, 289.

Popelová, Jiřina (1904–1985) – česká filozofka; zabývala se především filozofií dějin, dějinami filozofie a etiky. Napsala rovněž spis o „socialistickém světovém názoru“, jež chápala jako protiklad náboženství, s. 40.

Popert, Hermann (1871–1932) – německý právník a spisovatel; intenzivně vystupoval proti užívání opojných látek. Činil tak i ve svém bestsellerovém, v DT i DTB 1919 doporučeném románu *Helmut Harringa*, s. 354.

Posejpal, Václav (1874–1935) – český fyzik; roku 1919 publikoval populárně-vědecký spis o „energetickém světovém názoru“. Dle Posejपालa je veškeré světové dění možno chápat jako přeměnu energie, s. 40, 42.

Prassen, Hans (1868–1925) – rakouský prokurista a turnerský funkcionář; od roku 1917 do roku 1919 byl předsedou DTB. Působil se o vznik DTB 1919, v kterém měl od roku 1922 do roku 1925 funkci vedoucího redaktora svazových novin, s. 208.

Protz, Ludwig (1894–1927) – německý úředník a turnerský funkcionář; v DTB zastával funkci župního „dietwarta“. Byl autorem mnoha „völkisch“ publikací a redaktorem župního periodika, s. 10, 93, 111–112, 172–175, 177–184, 189–190, 357, 398, 400.

Puschner, Uwe – německý historik; publikoval mnoho zásadních textů o „völkisch“ hnutí, které dle něj bylo sítí aktérů hlásících se k jistým světonázorovým idejím, s. 31–35, 37, 42, 59, 61, 74, 77–78, 82, 241, 395.

Purkyně, Jan Evangelista (1787–1869) – český fyziolog; zasloužil se o nové poznatky v oblasti medicíny. Angažoval se také publicisticky a politicky. Mikuláš Teich → napsal stať o jeho „světovém názoru“, s. 41.

Rainer, Norbert – rakouský turnerský funkcionář; v DTB 1919 byl vrchním „dietwartem“ župy „Kärntner Turngau“. Z popudu Roberta Hesseho → vypracoval speciální příručku o družstevním způsobu indoktrinace, s. 91, 139–140.

Rathenau, Walter (1867–1922) – německý průmyslník a ministr zahraničí; pro svůj židovský původ a politické kroky se stal obětí atentátu, jenž vedl i k zákazu jedné „osvětové“ brožury Friedricha Rudolfa Zenkera →, s. 52.

Reinecke, Adolf (1861–1940) – německý publicista; založil periodikum *Heimdall*, které vycházelo od roku 1896 do roku 1910 a které bylo jedním z nejvýznamnějších médií „völkisch“ hnutí, s. 66, 74, 200, 242.

Remarque, Erich Maria (1898–1970) – německý spisovatel; jeho proslulý román *Na západní frontě klid* vyvolal svým pacifistickým zaměřením ohromnou vlnu pobouření v DTB 1919 a DTV, s. 161–163, 170–171.

Renn, Ludwig (1889–1979) – německý spisovatel; byl členem komunistické strany a své válečné romány psal z jiného úhlu pohledu, než jaký byl požadován v DTB 1919 a DTV. Jeho díla proto platila za „špatná“, s. 163.

Reuter, Fritz (1810–1874) – německý, v nářečí píšící spisovatel; je doloženo, že některé spolky z DTB konaly oslavy na jeho počest, s. 287, 372.

Reuter, Paul Julius (1816–1899) – německý podnikatel; založil tiskovou agenturu „Reuters“, jež podle periodika svazu DTB 1919 byla „židovským“ podnikem šířícím jen překroucené informace, s. 204.

Ricek, Leopold Georg – rakouský pedagog a spisovatel; náměty ke svým knihám pro mládež čerpal z germánské mytologie a německých dějin. Způsob zpracování odpovídal turnerskému „völkisch“ světonázoru, s. 353–354, 356.

Richter, Adam Michael Friedrich – německý lékař a turner; byl vydavatelem prvního, byť krátkodobě vycházejícího turnerského periodika *Allgemeine Turn-Zeitung*, s. 195.

Roon, Albrecht von (1803–1879) – pruský polní maršál; prosadil reformu pruského vojska a úzce spolupracoval s Ottou von Bismarckem →. Jeho jméno bylo obsaženo v některých „osvětových“ příručkách DTB, s. 50.

Rose, Max (?–1856) – německý advokát a turner; byl prvním vedoucím redaktorem periodika *Deutsche Turn-Zeitung*, které se později stalo ústředním tiskovým orgánem svazu DT, s. 206.

Rühl, Hugo (1845–1922) – německý pedagog a turnerský funkcionář; od roku 1895 do roku 1919 zastával post jednatel DT. Napsal mnoho publikací o dějinách turnerství či struktuře a fungování svazu DT, s. 49, 325–326.

Sachs, Hans (1494–1576) – německý švec, pěvec a hlavní postava opery *Mistři pěvci norimberští Richarda Wagnera* →; norimberský turnerský spolek z DT se roku 1895 účastnil festivity konané v Norimberku na Sachsovu počest, s. 287.

Salburgová, Edith von (1868–1942) – rakouská spisovatelka; její díla jsou vystavěná na typických „völkisch“ literárních schématech, ke kterým se řadí například černobílé vykreslení postav podle jejich příslušnosti k národu a „rase“, s. 169.

Salomon, Ernst von (1902–1972) – německý spisovatel; v době Výmarské republiky byl členem řady vojenských sborů a účastnil se i atentátu na Walthera Rathenaua→. Salomonovy knihy byly propagovány v DTB 1919 i DTV, s. 171.

Salzmann, Christian Gotthilf (1744–1811) – německý teolog a pedagog; vyučoval na ústavu založeném Johannem Bernhardem Basedowem→ v Desavě. Podobný institut zřídil Salzmann roku 1784 ve Schnepfenthalu, s. 16.

Sandner, Toni (1906–1942) – německý pedagog; v Berlíně spolupracoval s Edgarem Staehlem→, v československém DTV následně vedl turnerskou mládež v duchu myšlenek Konrada Henleina→, s. 209, 344, 350, 382.

Seidl, Hans – přítel Ludwiga Protze→; společně napsali sbírku básní Von Liebe und Leben. Po roce 1945 se Seidl v kruhu vysídlených Němců zasloužil o uchování vzpomínky na Ludwiga Protze, s. 172.

Seifert, Adolf (?–1949) – německý pedagog a turnerský funkcionář; v DTB byl mezi lety 1905 až 1908 svazovým náčelníkem, v DTV mezi lety 1919 až 1922 svazovým „dietwartem“, s. 101, 105, 108, 128, 132–133, 141, 146, 185, 211.

Semak, Oleg (1951–1995) – slovenský filozof; roku 1986 vyšla knižně jeho dizertační práce, ve které se zabýval podstatou a typologií „světového názoru“, s. 40.

Sepp, Johann Nepomuk (1816–1909) – německý historik; věnoval se zejména církevním dějinám. Na jeho tezi o přežívání starogermánského náboženství v lidových tradicích navazoval Franz Xaver Kießling→, s. 274.

Schauwecker, Franz (1890–1964) – německý spisovatel; jeho válečné romány dosáhly vysokého nákladu především po roce 1933. Již dříve byly ale doporučovány v periodikách „völkisch“ turnerských svazů, s. 168, 171.

Scheller, Thilo (1897–1979) – německý pedagog a turnerský funkcionář; v DTV byl mezi lety 1924 a 1925 svazovým vedoucím turnerské mládeže, v DT získal tento post roku 1933. Pro mládež obou svazů vydával periodika, byl také autorem řady „osvětových“ a beletristických publikací, s. 83, 102, 154, 331, 334, 344, 349–352, 357–362, 366, 368, 370, 372, 377–379, 383–384, 387–391, 398.

Schelling, Friedrich Wilhelm (1775–1854) – německý filozof; vlivem jeho myšlenek začal Kantův→ neologismus „Weltanschauung“ nabývat významu jedincovy osobní interpretace světa a metafyzických záležitostí, s. 39.

Schild, Wolfgang – viz **Lilie**, Adolf

Schill, Ferdinand von (1776–1809) – pruský důstojník; proslul svými svévolnými vojenskými manévry během „osvobozeneckých“ válek. Podle turnerských „osvětových“ příruček patřil k významným německým hrdinům, s. 64, 67.

Schiller, Friedrich (1759–1805) – německý básník a dramatik; v prostředí „völkisch“ turnerských svazů byl interpretován jako bojovník za německou kulturu, s. 119, 122, 125, 170, 287, 288.

Schirach, Baldur von (1907–1974) – od roku 1933 říšský vůdce mládeže v Německu; ujednáním s Hansem von Tschammerem und Ostenem→ přešla roku 1936 do jeho kompetence také turnerská mládež, s. 328.

Schirmeisen, Karl (1868–1958) – německý archeolog; jeho publikace o starogermánských slavnostech měla v DTV evidentně vliv na pojetí festivit ročního cyklu, s. 291, 298, 310.

Schlageter, Albert Leo (1894–1923) – německý voják; po první světové válce se účastnil odbojových akcí v Porúří. Po zatčení a popravě byl v pravicových kruzích – mimo jiné i v DTB 1919 a DTV – uctíván jako legendární hrdina, s. 161, 162, 281–282, 288, 296, 312.

Schmarda, Alfred (1861–1921) – rakouský lékař a turnerský funkcionář; roku 1904 napomohl ustanovit svaz TKDÖ, kterému až do roku 1919 předsedal. Napsal řadu textů s „völkisch“ tematikou, s. 46, 49, 59, 75, 101, 203, 207, 229, 252, 313.

Schmidl, Roland – rakouský historik a žurnalista; jeho dizertační práce o svazu DTB 1919 dodnes představuje jediné přehledové pojednání o této organizaci, s. 31, 37, 84, 86, 90, 92, 96, 324.

Schmidt, Ferdinand August (1852–1929) – německý lékař a turnerský funkcionář v DT; aktivně se zasazoval například o zřízení tělocvičen, zkvalitnění školní hygieny či etablování mládežnického tělocviku, s. 212, 215.

Schmidt, Rudolf – německý turnerský funkcionář; zastával post okrskového vedoucího mládeže ve svazu DTV, s. 385.

Schneckenburger, Max (1819–1849) – německý obchodník a autor básně *Wacht am Rhein*; báseň se po zhudebnění v roce 1854 stala velmi populární národní písní, která byla hojně zpívána též v turnerských svazech, s. 127.

Schnitzler, Arthur (1862–1931) – rakouský spisovatel a dramatik; jeho hra *Rej* se zřejmě kvůli svému erotickému námětu dostala v periodiku DTV na index děl, která by turneři neměli číst, s. 163.

Schnurbeinová, Stefanie von – německá literární odbornice; těžiště jejího zájmu spočívá zejména ve skandinávské literatuře. Je autorkou studie o přežívání „völkisch“ myšlenek v moderních fantasy románech, s. 34.

Scholz, Franz – rakouský turnerský funkcionář; do roku 1929 byl vrchním „dietwartem“ turnerského kraje „Turnkreis Ostmark (Niederösterreich)“ v DTB 1919. Napsal výchovně-vzdělávací příručky pro turnerky a turnerskou mládež, s. 53, 69, 129, 154, 330.

Schönerer, Georg von (1842–1921) – rakouský politik; založil antisemitskou stranu „Alldeutsche Vereinigung“ (Všeněmecké sjednocení), vydával noviny *Unverfälschte deutsche Worte* a angažoval se též v antiklerikálním hnutí „Los-von-Rom“, s. 23, 28, 30–32, 46, 54, 69, 72–74, 100, 207, 211, 240, 241, 270–272, 280, 282, 297, 299, 372, 399.

Schönherr, Karl (1867–1943) – rakouský spisovatel a dramatik; při svazových slavnostech DTB 1919 a DTV byla uváděna jeho dramata s agresivně protifrancouzskými, antiklerikálními a militaristickými náměty, s. 301–303.

Schöppach, Karl – viz **Jahn**, Friedrich Ludwig

Schröer, Heinrich (1850–1925) – německý pedagog a funkcionář ve svazu DT; mezi lety 1896 až 1904 působil jako předseda spolku „Deutscher Turnlehrerverein“ (Spolek německých učitelů tělocviku). Byl také autorem řady odborných turnerských textů, s. 48–49, 58–59, 65, 67–68, 78, 80–83.

Schultz, Wolfgang Wilhelm – zakladatel vídeňského vzdělávacího kurzu „Deutsche Bildung“ (Německé vzdělání). Pro DTB 1919 chystal Schultz „osvětovou“ příručku, kterou se ale nakonec nepodařilo vydat, s. 52.

Schwab, Karl – rakouský turnerský funkcionář; byl vrchním „dietwartem“ župy „Wiener Turngau“ v DTB 1919. V tomto svazu inicioval vznik nového typu školicích kurzů pro „dietwarty“, s. 118, 134.

Schwaner, Wilhelm (1863–1944) – německý pedagog a publicista a propagátor germanizované verze křesťanství; stál u zrodu společnosti „Germanisch-deutsche Religionsgemeinschaft“ (Germánsko-německé náboženské společenství), s. 170.

Schwarz, Heinrich – německý turnerský funkcionář; v DT byl předsedou turnerské župy „Rhein-Mosel-Turngau“. Podporoval stanovisko spolků vyloučených roku 1888 z DT a sdružených od roku 1889 v DTB, s. 82–83, 172, 210, 272, 299.

Schwarze, Max (1874–1928) – německý pedagog a turnerský funkcionář; v DT zastával mezi lety 1926 a 1928 funkci svazového náčelníka, s. 48–49, 58–59, 65–66, 76, 82–83, 384.

Simrock, Karl (1802–1876) – německý filolog a překladatel; do němčiny přeložil například *Píseň Nibelungů*. Jeho pojednání o německé mytologii bylo turnerským činovníkům zdrojem informací o slavnosti „Sonnenwende“, s. 274.

Skutil, Josef (1904–1965) – český archeolog; v některých svých pracích používal termín „lidový světový názor“, jimž rozuměl vědění prostého lidu, s. 40.

Slepiza, Leopold (?–1927) – rakouský turnerský funkcionář; měl podíl na vzniku svazu DTB, v němž mezi lety 1893 až 1900 působil jako výkonný redaktor svazového periodika, s. 35, 207–208, 249–250.

Sobotka, Raimund – rakouský historik sportu; v 60. letech 20. století navrhl taxonomii pohybových forem, v níž jsou pod pojmem „Turnen“ chápány pouze gymnastické cviky, s. 18.

Spann, Othmar (1878–1950) – rakouský národohospodář; ve svém obsáhlém díle předestřel komplexní vizi stavovského typu státu. Jeho učení mělo značný vliv na myšlení některých členů DTV, s. 86–88, 137–138, 396.

Stahf, Edgar (1891–1964) – německý pedagog a turnerský funkcionář; v DT založil Zahraniční oddělení a byl prostředníkem mezi turnerskými svazy střední Evropy. Úzce spolupracoval s Tonlem Sandnerem→ a po roce 1945 též s Ernstem Frankem→, s. 10, 83, 209.

Stapel, Wilhelm (1882–1954) – německý publicista; vedle antisemitského periodika *Deutsches Volkstum* publikoval též řadu antisemitských spisů, jejichž argumentace byla využívána například v periodiku DTV, s. 163–164.

Stauff, Philipp (1876–1923) – německý publicista a spisovatel; předsedal společnosti vydávající díla Guida von Lista→. Stauff byl s Listem dokonce osobně spřátelen, s. 160.

Steding, Karl (1881–1941) – německý pedagog a turnerský funkcionář; po smrti Maxe Schwarzeho→ zastával v DT post vrchního náčelníka, s. 213.

Steininger, Leopold (1860–?) – rakouský turnerský funkcionář; byl výkonným redaktorem periodika TKDÖ a po první světové válce také výkonným redaktorem svazových novin DTB 1919, s. 100, 208, 210, 249, 252.

Steins, Gerd – přední německý znalec dějin turnerského hnutí; je prezidentem organizace „Forum für Sportgeschichte. Fördererverein für das Sportmuseum Berlin“, s. 19, 280.

Stingl, Hans (1832–1893) – rakouský právník a turnerský funkcionář; podílel se na znění stanov DT z roku 1868. Roku 1884 inicioval v DT vznik „völkisch“ orientované župy „Ostmarkturngau“, s. 21.

Strach, Ernst (1877–1914) – německý turnerský funkcionář; byl vrchním „dietwartem“ župy „Gau Brandenburg“ svazu DTB. Svou angažovaností platil za ideál „dietwarta“. Pochází od něj modifikace Felsingova→ kříže do podoby osmiramenné svastiky, s. 111–112, 126, 136, 172, 210.

Strachová, Milena – česká historička sportu; publikovala řadu textů k dějinám tělovýchovy, s. 26, 84.

Straube, Ferdinand (1842–1914) – německý pedagog a turnerský funkcionář; v 80. letech 19. století dal podnět k založení turnerské župy „Böhmerwaldgau“ (Šumavská župa), s. 154.

Strauch, Eduard – německý nakladatel; mezi lety 1875 až 1899 byl vlastníkem a vydavatelem periodika *Deutsche Turn-Zeitung*, s. 196, 206.

Strohmeier, Hannes – rakouský historik sportu; svůj zájem koncentroval zejména na dějiny turnerství a sportu v Rakousku, věnoval se ale také etymologickým otázkám či vědecké působnosti Erwina Mehla→, s. 19.

Šinkovský, Roman – autor dizertační práce z roku 2005 o turnerském hnutí v českých zemích, s. 29–30, 36.

Štumbauer, Jan – český historik sportu; je autorem několika článků a publikací o dějinách sportu, turnerství a tělovýchovy zejména v jihočeském regionu, s. 84.

Taafe, Eduard (1833–1895) – rakouský státník; jeho vláda podporovaná mezi lety 1879 až 1893 českými a polskými poslanci byla jedním z podnětů radikalizace německých nacionalistů v Rakousko-Uhersku, s. 21, 31.

Tacitus (58?–120?) – římský historik a politik; je autorem pojednání *Germania*, v němž se též zmiňuje o mečovém tanci Germánů. Willi Buch→ motiv mečového tance zpracoval ve svém díle *Staffelstein*, s. 310.

Teich, Mikuláš – slovenský historik; v jednom ze svých textů aplikoval pojem „světový názor“ na soubor životních ideálů Jana Evangelisty Purkyně→, s. 41.

Thór – germánský bůh; jeho atributem bylo kladivo, po němž Theodor Fritsch→ pojmenoval své periodikum *Hammer*. Ve „völkisch“ religiózním prostředí kladivo ztělesňovalo protiklad křesťanského kříže, s. 290.

Thum, Rudolf – německý turnerský funkcionář; roku 1925 převzal po Thilu Schellerovi→ post svazového vedoucího mládeže v DTV. Tuto funkci roku 1927 postoupil Gustavu Hoffmannovi→, s. 344.

Thyeová, Elke – německá etnoložka a redaktorka; společně s Insou Eschenbachovou→ napsala publikaci o současných „völkisch“ religiózních skupinách, s. 34.

Topf, Franz – autor slavnostní hry o Friedrichu I. Barbarosovi→; hra byla uvedena roku 1905 při turnerské slavnosti TKDÖ v České Lípě, s. 302.

Trathnigg, Fritz – rakouský turnerský funkcionář; od roku 1936 do roku 1938 působil jako svazový „dietwart“ v DTB 1919. V roce 1924 vydal příručku, která byla návodem na organizování slavnosti „Sonnenwende“, s. 291, 298, 310.

Trauner, Georg – rakouský politik a člen DTB 1919; působil jako starosta města Weyer an der Ennst, po atentátu na kancléře Engelberta Dollfußu→ mu byl mezi lety 1934 až 1936 svěřen dozor nad DTB 1919, s. 25.

Truntschka, Josef (1867–1931) – německý politik a turnerský funkcionář; mezi lety 1919 až 1924 byl předsedou svazu DTV a od roku 1923 do roku 1931 starstou Mostu, s. 49–50, 73, 75, 211, 224, 316, 340.

Tschammer und Osten, Hans von (1887–1943) – od roku 1933 říšský vůdce sportu v Německu; roku 1933 stanul rovněž v čele organizace DRL a od Edmunda Neuendorffa→ převzal vedení svazu DT, s. 25, 103, 206, 215, 328, 396.

Tscherne, Ernst (1903–1975) – německý turnerský funkcionář; působil na ašské turnerské škole svazu DTV. Mezi lety 1935 až 1938 pracoval jako výkonný redaktor svazového periodika, s. 209.

Tvrđý, Josef (1877–1942) – český filozof; knižně byla roku 1923 vydána jedna z jeho přednášek, v níž je „světový názor moderního Čecha“ spojován s ideou demokracie, s. 40.

Tyrš, Miroslav (1832–1884) – český historik umění a spoluzakladatelem tělovýchovné organizace Sokol. V některých německých pramenech a literatuře bývá Sokol označován jako „turnerský“ svaz, s. 18, 36.

Ueberhorst, Horst (1925–2010) – německý historik; vydal encyklopedické dílo o dějinách tělovýchovy a sportu, zabýval se ale také turnerským hnutím, zejména jeho vztahem k nacionálnímu socialismu, s. 85, 173.

Ulbricht, Justus H. – německý historik; jedním z témat jeho vědeckého zájmu je rovněž „völkisch“ hnutí, konkrétně fungování a vliv různých „völkisch“ nakladatelství, s. 142.

Ullkotte, Josef – německý historik a prezident Jahnova → muzea ve Freyburgu an der Unstrut; zabývá se dlouhodobě ranými dějinami turnerského hnutí. Je rovněž vydavatelem Jahnovy korespondence, s. 19.

Ullrich, Josef (1892–1939) – německý turnerský funkcionář; od roku 1927 byl vrchním „pressewartem“ svazu DTV, mezi lety 1929 až 1934 výkonným redaktorem svazového periodika, od roku 1931 také jeho správcem, s. 119, 208–209, 211–212, 217–218, 250, 252, 255, 258, 262, 298, 310, 317, 320.

Ullstein, Leopold (1826–1899) – německý nakladatel; jeho synové založili dceřiné nakladatelství „Propyläen-Verlag“, v němž byl publikován román *Na západní frontě klid* Ericha Marii Remarqua →, s. 162, 204, 247.

Vaniček, Karel (1860–1926) – český sokolský činovník; byl autorem mnoha výchovně-vzdělávacích textů o Sokolu. V jednom z nich používá pojem „světový názor“ v podobném významu jako František Drtina →, s. 40.

Vieth, Gerhard Anton Ulrich (1763–1836) – německý advokát a pedagog; roku 1794 vydal první svazek encyklopedického kompendia o tělovýchově. Byl tak jedním z inspirátorů Friedricha Ludwiga Jahna →, s. 16.

Vilém I. (1797–1888) – od roku 1861 pruský král a od roku 1871 německý císař; jeho odmítavé stanovisko vůči sociální demokracii bylo součástí „osvětové“ příručky hernalského turnerského spolku z DTV, s. 80.

Voigt, Otto (1858–?) – německý pedagog a turnerský funkcionář; mezi lety 1908 až 1919 byl náčelníkem svazu TKDÖ. V DTV měl funkci redaktora a správce svazového periodika mezi lety 1920 až 1928, s. 207–208, 209, 211–212, 217, 229, 230, 234, 249–250, 255, 258–259, 278, 389–390.

Wagner, Richard (1813–1883) – německý hudební skladatel; nejen jeho opery s námětem germánské mytologie, ale také jeho antisemitské myšlenky nacházely ve „völkisch“ prostředí velký ohlas, s. 31, 56, 126.

Waic, Marek – český historik sportu; v mnoha svých publikacích se věnoval především dějinám Sokola, podílel se ale také na přehledových publikacích o dějinách sportu, s. 29, 84.

Walter, Heinrich – člen svazu DTV; roku 1908 vydal společně s Utem von Melzerem → vůbec první „osvětovou“ příručku sloužící všem členům svazu k přípravě na zkoušky z „völkisch“ znalostí, s. 51–52, 58, 60, 62, 66, 74–75, 78–79.

Wassmannsdorff, Karl (1821–1906) – německý pedagog a turnerský funkcionář; z jeho pera pocházejí desítky odborných, s mimořádnou akribií sepsaných statí o dějinách turnerství, s. 209.

Watzlik, Hans (1879–1948) – německý spisovatel; v novinách svazu DTV byly jeho knihy s námětem „sudetoněmecké“ domoviny označovány za „cenný poklad“, s. 142, 166, 170, 201.

Weber, Max (1864–1920) – německý sociolog; z jeho teorie o charismatu vycházel Winfried Gebhardt → při snaze exaktně definovat akce, které jsou v německém jazyce nazývány „Fest“ a „Feier“, s. 269.

Weitzer, Rudolf B. (1898–1927) – rakouský turnerský funkcionář; byl župním „dietwartem“ ve svazu DTV 1919, krajským vedoucím turnerské mládeže a od roku 1925 také vedoucím redaktorem svazových novin, s. 139, 143, 208, 316, 343, 355, 366, 387.

Wiedemann, Franz Paul (1886–1936) – německý pedagog a turnerský funkcionář; ve svazu DT byl duchovním otcem systému „pressewartů“. O smyslu tohoto úřadu publikoval mnoho směrodatných textů, s. 215–219, 246, 251–252, 296.

Winter, Fritz – německý turnerský funkcionář; v DT měly jeho texty zásadní vliv na způsob indoktrinace turnerské mládeže. Později se názorově nepohodl se svazovým vedoucím Edmundem Neuendorffem→, s. 339, 343, 346, 352, 374, 386.

Wippel, Alexander – rakouský turnerský funkcionář; byl župním vedoucím mládeže v DTB 1919 a propagátorem organizování dorostu v takzvaných desetínách. Vydal též svazový zpěvník pro turnerskou mládež, s. 334, 347.

Wüllner, Ludwig (1858–1938) – německý pěvec, herec a recitátor; vedle Gottfrieda Haas-Berkowa→ vystupoval roku 1926 při setkání turnerské mládeže DT v Jelení Góře, s. 391.

Zenker, Friedrich Rudolf (1868–1953) – německý malíř a turnerský funkcionář; od roku 1908 byl svazovým „dietwartem“ v DTB, od roku 1919 do roku 1933 zastával tutéž funkci v DTB 1919. Napsal řadu paradigmatických „osvětových“ textů, s. 47–48, 52–56, 58–64, 66, 70, 72–73, 75–78, 80–81, 84–85, 89–91, 94, 99, 101, 103, 105–108, 110, 114–115, 117–118, 120–122, 128–129, 132–134, 139–140, 143, 148, 150, 154, 164, 167–169, 182–184, 210–211, 217, 226, 228, 239, 243, 255, 282, 288, 300–301, 304, 318–319, 331, 334, 367, 370–371, 378–379, 390, 396, 400.

Zigo, Milan (1934–2017) – slovenský filozof; podílel se na vydání publikace ozřejmující pojem „světonázor“, s. 41.

Zweig, Stefan (1881–1942) – německý spisovatel; v DTV byl považován za představitele moderního židovského písemnictví, které přispívá k údajnému „kulturnímu bolševismu“, s. 163.

Prameny a literatura¹

Archivní prameny

Národní muzeum, Archiv tělesné výchovy a sportu

Sbírka Turneři

Karton 1, inventární číslo 20

Österreichisches Staatsarchiv

Fond Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Inneren, Allgemeine Reihe (1848–1918) – Teil 2 Akten

Karton A 916: Vereinsakten, Veteranen-, Turn- und Schützenvereine, S, (1910–1918)

Sportmuseum Berlin

Fond Edgar Stahf

Fond Ludwig Protz

Staatsarchiv Hamburg

Fond 614-1/11: Hamburger Turnerschaft von 1816

Karton 63 Band 7 (1911–1913): Veranstaltungen, Programme, Broschüren, auch von anderen Vereinen und außerhalb von Hamburg, složky „1911“ a „1912“

Státní okresní archiv Česká Lípa

Fond Tělocvičný spolek Česká Lípa, 1862–1939

Karton 24, inventární číslo 32: Založení německého tělovýchovného svazu a korespondence s ním 1919–1928

Karton 25, inventární číslo 36: IX. krajská tělovýchovná slavnost 1905

Karton 25, inventární číslo 50: Pozvánky na zábavy 1868–1937

Státní okresní archiv Most

Fond Spolek německých turnerů – okresní vedení Most

inventární číslo 4: Hlášení o činnosti spolků turn. okresu Most

inventární číslo 3: Hlášení o stavu jednotlivých spolků

inventární číslo 7: IV. řádný svazový turnerský sjezd v Žatci 1931–1933

Fond 1. spolek německých turnerů Most

inventární číslo 3: Statuta spolku a jejich změny 1883–1931

---

¹ Soupis pramenů a literatury shrnuje výhradně jen tituly uvedené v poznámkovém aparátu předchozích sedmi kapitol. S ohledem na úsporu místa do něj nejsou zařazeny citované příspěvky z dobového tisku. Uvedeny jsou pouze názvy periodik a patřičný rok vydání. U jednotlivých položek je zachována forma, pomocí níž byly prameny i odborná literatura citovány v poznámkovém aparátu. Řazení je abecední a řídí se příjmením autorů či názvem vydavatelské organizace. Díla jednoho původce jsou dále řazena podle počátečních písmen titulů. Oddíl vydaných neperiodických pramenů je uvozen publikacemi, v nichž nebyl uveden žádný autor ani vydavatel. Seřazeny jsou proto abecedně podle titulů. V žádném oddíle nebyly při abecedním řazení zohledňovány německé členy „der“, „die“, „das“, „ein“ a „eine“ – rozhodující bylo až první písmeno slova, které po těchto členech následovalo.

Wiener Stadt- und Landesarchiv

Fond Erster Wiener Turnverein

Karton 1: složky „Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864, 1867, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931“, „Mitteilungen des 1. Wiener Turnvereins an seine Angehörigen. Jg. 1923–1937. 1. Serie“, „2. Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862–1931“

Karton 3, (Teil I.): složka „Franz Kießling: Korrekturbögen von 2 Broschüren mit Beilage 1897, 1907“

Archiv autora, sbírka turnerských pohlednic

Vydané prameny

*Periodika*²

Arbeiterwille 1923

Blut und Boden 1929

Bundesturnzeitung 1920–1934, 1936

Deutsche Turnpresse 1928

Deutsche Turn-Zeitung 1856, 1859, 1864, 1867, 1876, 1887, 1890–1891, 1895, 1897, 1899–1900, 1902–1903, 1905–1909, 1911–1914, 1916, 1918–1934

Deutscher Turner-Hort 1891–1916, 1918–1919

Deutscher Volksrat 1919–1920

Deutschösterreichische Turnzeitung 1906–1917

Der Dietwart 1938

Falkenauer Heimatbrief 1956

Gau-Bote 1926–1927

Heimatbildung 1920

Heimdall 1896–1899, 1901–1903, 1906

Innsbrucker Nachrichten 1907

Jugendturnzeitung 1927–1934

Der Junge Bund 1935–1937

Die junge Front 1933

Jungtum. Zeitschrift des deutschen Mädchens 1934–1935

---

² Lokální, výchovně-vzdělávací, tělocvičné, mládežnické a jiné přílohy jsou v předkládané práci považovány za integrální součást periodik, proto nejsou v tomto přehledu uváděny samostatně.

Königsberger Nachrichten 1966
Kyffhäuser 1887–1888
Leibeserziehung der Ostmark 1940
Minerva 1812
Mitteilungen aus dem Verein zur Abwehr des Antisemitismus 1919
Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues 1887–1891
Odin 1899
Reichssportblatt 1934, 1936
Die Schar 1932
Sokolské besedy 1923
Der Sudetendeutsche Bund 1922
Sudetendeutscher Turnerbrief 1952–1953, 1956–1958, 1960–1965, 1967–1968, 1971–1972, 1975–1976, 1981, 1984, 1986
Die Südmark 1920
Der Turner 1937
Turnerische Zeitfragen 1912, 1926/1927, 1934
Turnerjugend 1927–1932
Turnwarte 1929–1931
Turnzeitung des deutschen Turnverbandes 1920–1936, 1938–1939
Unser Turnen 2015–2016
Unverfälschte Deutsche Worte 1888–1890
Videňské noviny 1813
Der Wächter 1919
Der Wartburg-Bund 1896

Noviny vycházející u příležitosti turnerských slavností (takzvané Festzeitung)

Festzeitung – 14. Deutsches Turnfest Köln 1928
Festzeitung. 11. Deutsches Turnfest Frankfurt am Main 1908
Festzeitung für das achte deutsche Turnfest in Breslau 1894
Festzeitung für das Neunte Deutsche Turnfest in Hamburg 1898
Festzeitung für das Zwölfte deutsche Turnfest Leipzig v. 12.–16. Juli 1913
Festzeitung zum 13. Deutschen Turnfest in München 1923

Kapesní kalendáře

- Rudolf **Gasch** (Hrsg.), Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft 1907, Leipzig 1907.
- Rudolf **Gasch** (Hrsg.), Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft 1911, Leipzig 1911.
- Rudolf **Gasch** (Hrsg.), Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft 1919, Zwenkau-Leipzig 1919.
- Rudolf **Gasch** (Hrsg.), Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft 1920, Zwenkau-Leipzig 1920.
- Rudolf **Gasch** (Hrsg.), Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft 1923, Dresden 1923.
- Rudolf **Gasch** (Hrsg.), Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft 1926, Dresden 1926.
- Rudolf **Gasch** (Hrsg.), Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft 1927, Dresden 1927.
- Wilhelm **Kosch** (Hrsg.), Eichendorff-Kalender für das Jahr 1919. Ein romantisches Jahrbuch. 10. Jahrgang, München 1919.
- K[arl]. **Iro** (Hrsg.), Deutschvölklicher Taschenmerk-Zeitweiser auf das Jahr 1896, Wien 1896.
- Karl **Iro** (Hrsg.), Iro's Deutschvölkischer Zeitweiser (Ein Taschenbuch für das deutsche Volk) auf das Jahr 1901, Wien 1901.
- Karl **Iro** (Hrsg.), Iro's Deutschvölkischer Zeitweiser (Ein Taschenbuch für das deutsche Volk) für das Jahr 1913, Wien 1913.
- A. V. **Prágr** (vyd.), Sokolský sborník. Kalendář na rok 1927. Ročník čtyřiaadvacátý, Kolín 1927.
- Thilo **Scheller** (Hrsg.), Jungtum-Jahrbuch 1930, Lüneburger Heide 1930.
- Franz **Scholz** (Hrsg.), Jahrbuch des Deutschen Turnerbundes für 2015/1912, Wien 1912.
- Josef **Ullrich** (Hrsg.), Turnerjahrbuch des Deutschen Turnverbandes mit Zeitweiser für 1928. 4. Jahrgang, Teplitz-Schönau 1928.
- F[ranz]. P[aul]. **Wiedemann** (Hrsg.), Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft 1929, Dresden 1929.
- F[ranz]. P[aul]. **Wiedemann** (Hrsg.), Jahrbuch der Turnkunst. Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft 1930, Dresden 1930.
- Fritz **Winter** (Hrsg.), Jungvolk. Deutscher Turnerjugend-Kalender 1927. Ein Jahrweiser für die Jugend in der Deutschen Turnerschaft, Leipzig 1927.

Monografie a příspěvky ve sbornících

- 50 Jahre Deutscher Turnerbund Berlin. 1890–1940, Berlin 1940.
- Der deutsche Buchhandel und das Judentum. Ein Menetekel von Lynkeus, (Hammer-Schriften, Nr. 36) Leipzig 1925.
- Deutschtümliche und turnerische Denkmale zusammengestellt für Mitglieder des Turnvereins „Friesen“ Hernals, Wien 1898.

- Deutschtümliche und turnerische Denkmale zusammengestellt für Mitglieder des Turnvereins „Friesen“ Hernals, Wien 1903.
- Deutschtümliche und turnerische Denkmale zusammengestellt für Mitglieder des Turnvereins „Friesen“ Hernals, Wien 1904.
- Ernst Strach. Lieder- und Vortragsbuch eines Helden, Berlin-Friedrichshagen 1930.
- Die feierliche Eröffnung des Festes, in: Erinnerung an das 12. Deutsche Turnfest in Leipzig 12.–16. Juli 1913. Sonderabdruck aus dem Leipziger Tageblatt, s. 45–55.
- Der Festabend, in: Karl Holub (Hrsg.), Festschrift für das 4. Bundes-Turnfest des Deutschen Turnerbundes, Berlin, 1. bis 3. Erntings 1903. 3. Lieferung, Berlin 1903, s. 12–15.
- Festführer für das IX. Kreisturnfest des Turnkreises Deutsch-Österreich zu Leipa in Böhmen am 22., 23. und 24. Juli 1905, Leipa 1905.
- Fest-Ordnung, in: Festbuch zum 21. Kreisturnfest des Turnkreises IIIb. Cottbus 4. bis 6. Juli 1914, Cottbus 1914, s. 12–15.
- Fest-Ordnung, in: Festschrift zum XIX. Kreisturnfest des Kreises IIIb. (Provinz Brandenburg) der Deutschen Turnerschaft. Frankfurt a. Oder, den 2., 3. und 4. Juli 1910, Frankfurt an der Oder 1910, s. 11–14.
- Fest-Ordnung, in: Festschrift zum XX. Kreisturnfest des Kreises IIIb (Provinz Brandenburg) der Deutschen Turnerschaft. Perleberg, den 22., 23. und 24. Juni 1912, Perleberg 1912, s. 12–14.
- Festordnung, in: A. Paschen (Hrsg.), Festbuch zum 24. Brandenburgischen Kreisturnfest in Frankfurt (Oder) vom 4. bis 7. Juli 1930, Frankfurt an der Oder 1930, s. 19–22.
- Festordnung, in: Preßausschuß (Hrsg.), Festschrift zum 21. Turnfest des Spreegaues, Kreis IIIb. der Deutschen Turnerschaft in Lichtenberg am 20. und 21. Juni 1908, Lichtenberg 1908, s. 7.
- Ludwig Protz. Sein Leben und Schaffen, (Bücher des Egerlandes, Bd. 35) Geislingen/Steige 1964.
- Der Österreichische Turnerbund. Wer wir sind und was wir wollen. Sondernummer der ÖTB-Bundesturnzeitung, (Wissbuch, 2) Wien 1986.
- Schlußkneipe, in: Karl Holub (Hrsg.), Festschrift für das 4. Bundes-Turnfest des Deutschen Turnerbundes, Berlin, 1. bis 3. Erntings 1903. 3. Lieferung, Berlin 1903, s. 17.
- Verzeichnis der Schriften von Rudolf Much. Als Festgabe zu seinem siebzigsten Geburtstag dargebracht von Freunden, Kollegen und Schülern, Wien 1932.
- Zur Abwehr der klerikalen Angriffe gegen den Deutschen Turnerbund, Wien 1929.
- Zur Verwendung der Richtblätter, in: Norbert Rainer (Hrsg.), Richtblätter für völkisch-turnerische Erziehungsarbeit. Folge 2 (Mai, Brachet), Wien 1934, s. 32–33.
- J. V. **Alexander**, Cestujeme, in: J. V. Alexander (vyd.), Památník Sokola žižkovského k oslavě dvacetiletého trvání, Praha 1891, s. 33–37.
- Ernst Moritz **Arndt**, Ein Wort über die Feier der Leipziger Schlacht, Frankfurt am Main 1814 (Faksimile približně z roku 1927).
- Wilhelm **Auerbach**, Der Jugendvorturner. Eine Anleitung zur Ausbildung von Vorturnern für Jugendabteilungen, Crefeld 1908.

- Adolf **Bartels**, Die besten deutschen Romane. Zwölf Listen zur Auswahl. Mit einer geschichtlichen Einleitung: Welche Romane muss man als Deutscher lesen?, Leipzig 1916.
- Adolf **Bartels**, Die deutsche Dichtung der Gegenwart. Die Alten und die Jungen. 9. Auflage, Leipzig 1918.
- Hans-Joachim **Bartmuß** / Eberhard **Kunze** / Josef **Ulfkotte** (Hrsg.), „Turnvater“ Jahn und sein patriotisches Umfeld. Briefe und Dokumente 1806–1812, Köln 2008.
- Rudolf Hans **Bartsch**, Heidentum. Die Geschichte eines Vereinsamten, Leipzig 1919.
- Walther **Bensemman** / Fritz **Frommel** (Hrsg.), Deutsche Kampfspiele 1922. Eine Erinnerungsgabe an die ungeahnte Entwicklung des Deutschen Sportes aller Zweigen. 2. Auflage, Stuttgart 1922.
- Nikolaus **Bernett**, Volkstanz, in: Otto Brüning (Hrsg.), Der Tieabend. Anregungen zur Gestaltung der Jugendgeselligkeit im Turnverein, Dresden 1923, s. 47–55.
- Wilhelm **Bieger**, Ausstellung für Kultur und Wirtschaft Aussig 1924, Aussig 1924.
- Karl **Bimaßl**, Vorschriften für die Aufnahme von Schülern und Schülerinnen in die Jugendabteilungen der Turnvereine, Wien s. d.
- Hans **Bleyer-Härtl**, Totilas Tod. Ein Weihespiel zur Sommersonnenwende, Wien s. d.
- Karl **Boelke**, die große Fahrt, in: Thilo Scheller (Hrsg.), Das Buch der Turnerjugend, (Jungtum Buchgemeinschaft, Bd. 1) Celle 1930, s. 247–259.
- G[ustav]. A[dolf]. E[rich]. **Bogeng** (Hrsg.), Geschichte des Sports aller Völker und Zeiten. I., II. Band, Leipzig 1926.
- [Johann Jakob Wilhelm **Bornemann**], Der Turnplatz in der Hasenheide, Berlin 1812 (Faksimile vydané Gerdem Steinsem roku 1983).
- Karl **Braun** / Kurt **Knoll** / Karl **Lindeck** et al., Dietreden. Zum Gebrauche der Dietwarte in den Vereinen des Deutschen Turnerbundes (1919), Wien 1926.
- Karl **Broßmer**, Wanderheime der Jugend, Freiburg i. B 1920.
- Otto **Brüning**, Ort und Raum, in: Otto Brüning (Hrsg.), Der Tieabend. Anregungen zur Gestaltung der Jugendgeselligkeit im Turnverein, Dresden 1923, s. 20–26.
- Otto **Brüning**, Turnerjugend, (Deutsche Jugend, Bd. 2) Hamburg 1922.
- Otto **Brüning**, Vom Sinn des Tieabendes, in: Otto Brüning (Hrsg.), Der Tieabend. Anregungen zur Gestaltung der Jugendgeselligkeit im Turnverein, Dresden 1923, s. 1–8.
- Otto **Brüning**, Von Stoff und Stoffquellen, in: Otto Brüning (Hrsg.), Der Tieabend. Anregungen zur Gestaltung der Jugendgeselligkeit im Turnverein, Dresden 1923, s. 64–81.
- Herbert **Buck**, Rassenhygiene, in: Thilo Scheller (Hrsg.), Das Buch der Turnerjugend, (Jungtum Buchgemeinschaft, Bd. 1) Celle 1930, s. 156–163.
- Willi **Buch**, 20 Briefe an einen jungen Dietwart, (Schriftenreihe zur Vertiefung der Dielarbeit in den Vereinen des Reichsbundes für Leibesübungen, Folge 1) Berlin 1934.
- Willi **Buch**, 50 Jahre antisemitische Bewegung. Beiträge zu ihrer Geschichte, München 1937.
- Willi **Buch**, Als Lehrling in der Hammerschmiede, in: Festschrift zum fünfundzwanzigjährigen Bestehen des Hammer, Leipzig 1926, s. 65–68.

- Willi **Buch**, Als das Vaterland rief... Abenteuer deutscher Jungen im Weltkrieg, Danzig/Leipzig 1927.
- Willi **Buch**, Aus Jahns Wanderjahren. Erzählung für die deutsche Jugend, Berlin 1934.
- Willi **Buch**, Deutsch-Hammertals Untergang. Eine Erzählung aus dem deutsch-tschechischen Sprachgebiet, Zeitz 1918.
- Willi **Buch**, Der Deutsche Weg. Mosaikenbilder deutscher Geschichte, Plauen/Berlin 1930.
- Willi **Buch**, Erlebnisse deutscher Mädchen im Weltkriege, Berlin-Schöneberg 1928.
- Willi **Buch**, Grenzland. Erzählungen, Freiberg i. Sa. 1925.
- Willi **Buch** (Hrsg.), Potsdam, die preußische Königsstadt. Zum 1. Kreisturnfest des Kreises 5 (Norddeutschland) im Deutschen Turnerbunde in Potsdam (28.–30. Brachmonds 1924), Berlin 1924.
- Willi **Buch**, Selma Altenkirch. Die Geschichte einer Mädchenjugend, Berlin-Schöneberg 1928.
- Willi **Buch**, Staffelstein. Fünf Bilder hohen Heidentums, Leipzig 1927.
- Willi **Buch-Buchow**, Hörselberg. Ein Mannesleben, Berlin 1933.
- Willi **Buch Buchow**, Um Schneide und Scheide, Zeitz 1918.
- Bundesrat des Deutschen Turnerbundes** (Hrsg.), Der Deutsche Turnerbund. Seine Ziele und Einrichtungen, Wien 1909.
- Bundesrat des Deutschen Turnerbundes** (Hrsg.), Deutsches Turnerbundes-Liederbuch. 2. Auflage, Wien 1905.
- Bundesturnrat des Deutschen Turnerbundes** (Hrsg.), Deutsches Turnerbundes-Liederbuch. 3. Auflage, Wien 1908.
- [Heinrich **Claß**], Deutsche Geschichte von Einhart. 9. Auflage, Leipzig/Berlin 1921.
- Československá obec sokolská** (vyd.), Sbíрка resolucí valných sjezdů a zásadních usnesení výborových. Stanovy Č. O. S. III. vydání, Praha 1921.
- Felix **Dahn** / Therese **Dahn**, Walhall. Germanische Götter- und Heldensagen, Kreuznach 1884.
- Deutscher Turnerbund** (Hrsg.), Auf Vorposten! Bausteine zur Dietsarbeit, Wien 1933.
- Deutscher Turnerbund** (1919) (Hrsg.), Turnordnung, Wien 1924.
- Deutscher Turnverband** (Hrsg.), Deutsche Volkskunde. Leitfaden für völkische Erziehung, Brüx 1921.
- Deutscher Turnverband** (Hrsg.), Deutsche Volkskunde. Leitfaden für völkische Erziehung. 2. Auflage, Brüx 1923.
- Deutscher Turnverband** (Hrsg.), Deutsche Volkskunde. Leitfaden für völkische Erziehung, 3. Auflage, Brüx 1930.
- Deutscher Turnverband** (Hrsg.), Mädchen- und Frauenspiegel. Ein Buch zum täglichen Lesen für die Turnerinnen im Deutschen Turnverbände, Sitz in Brüx, Brüx 1923.
- Deutscher Turnverband** (Hrsg.), Mädchen- und Frauenspiegel. Ein Buch zum täglichen Lesen für die Turnerinnen im Deutschen Turnverbände. 3. Auflage, Brüx 1930.

- Carl **Diem**, Weltgeschichte des Sports. Bd. I: Von den Anfängen bis zur Französischen Revolution. 3. Auflage, Stuttgart 1971.
- Carl **Diem**, Weltgeschichte des Sports. Bd. II: Der Moderne Sport. 3. Auflage, Stuttgart 1971.
- Carl **Diem** / Herbert **Devantier** / Hans **Borowik**, Deutsche Kampfspiele 1922. Bericht des Deutschen Reichsausschusses für Leibesübungen, Berlin 1922.
- Fr[antišek]. **Drtna**, Základy novověkého názoru životního. Přednáška při Mezinárodním sjezdu filosofickém v Heidelbergu dne 4. září 1908. Zvl. otisk z „České mysli“ roč. IX., Praha 1909.
- [Anton] **Edelmüller**, Entstehung der deutsch-völklichen Ausgestaltung des niederösterreichischen Turngaues, in: Gauturnrath des Niederösterreichischen Turngaues / Fünferausschuß (Hrsg.), Der unverfälscht deutsche Niederösterreichische Turngau im Jahre 1892. Ein Handbuch für unsere Genossen, Wien 1892, s. 3–12.
- Hans **Eibl** / Georg **Bichlmair** / Wilhelm **Bock** et al., Der Schmiede. Ein Buch von deutscher Sitte und deutschem Wollen. Handbuch d. Christlich-deutschen Turnerschaft, Wien 1930.
- Martin **Ellermann**, Die redenden Steine von Offenhausen. Eine Betrachtung aus esoterischer Schau, in: Karl Heinz Schwecht (Hrsg.), Freunde um den Dichterstein. Ein Bildband vom Werden und Wachsen der „kleinen österreichischen Walhalla“ im Dichterstein Offenhausen, Welsermühl 1967, s. 11–18.
- Carl **Euler** (Hrsg.), Friedrich Ludwig Jahns Werke. Bd. 1, Bd. 2/1, Bd. 2/2, Hof 1884, 1885, 1887.
- Fest-Ausschuss** (Hrsg.), Ahtes allgem. Deutsches Turnfest. Breslau 1894. Der Festzug in seinen Festwagen und Kostümgruppen, Breslau s. d.
- Fest-Ausschuss** (Hrsg.), Festführer für das 2. Bundeturnfest im Jahre 1926 in Wien, Wien 1926.
- Theodor **Fritsch**, Der jüdische Zeitungs-Polyp, (Hammer-Schriften, Nr. 28) Leipzig 1921.
- Gauleitung** (Hrsg.), Geschichte des Deutschen Turngaues „Jahn“ für Nordböhmen. Ein Heimatbuch. 1887–1927, Reichenberg 1928.
- Gauturnrath des Niederösterreichischen Turngaues / Fünferausschuß** (Hrsg.), Der unverfälscht deutsche Niederösterreichische Turngau im Jahre 1892. Ein Handbuch für unsere Genossen, Wien 1892.
- Franz Karl **Ginzkey**, Vorwort, in: Robert Mimra, Batterie 4, Graz 1930, s. 5–11.
- A[dolf]. **Gitzen**, Was bedeutet uns das Wort „Völkisch“?, (Der Völkische Sprechabend, Bd. 48) Leipzig 1927.
- Ferdinand **Goetz** (Hrsg.), Handbuch der Deutschen Turnerschaft, Hof 1879.
- Ferdinand **Goetz** (Hrsg.), Handbuch der Deutschen Turnerschaft. Zweite Ausgabe, Hof 1884.
- Ferdinand **Goetz** (Hrsg.), Handbuch der Deutschen Turnerschaft. Fünfte Auflage, Hof 1896.
- Ferdinand **Goetz**, Zum Geleit, in: Erinnerung an das 12. Deutsche Turnfest in Leipzig, 12.–16. Juli 1913. Sonderdruck aus dem Leipziger Tageblatt, s. 6–8.
- Fritz **Groh** (Hrsg.), 12. Deutsches Turnfest Leipzig, v. 12.–16. Juli 1913. Zur Erinnerung, Leipzig s. d.

Johann Christoph Friedrich **GutsMuths**, Gymnastik für die Jugend. Enthaltend eine praktische Anweisung zu Leibesübungen. Ein Beytrag zur nöthigsten Verbesserung der körperlichen Erziehung, Schnepfenthal 1793.

Curt **Hamdorf**, Die inhaltliche Gestaltung, in: Otto Brüning (Hrsg.), Der Tieabend. Anregungen zur Gestaltung der Jugendgeselligkeit im Turnverein, Dresden 1923, s. 32–40.

Der Hauptausschuß für das 24. Gauturnfest, Turner und Turnerinnen des Havelgaues!, in: Presseausschuß (Hrsg.), Amtliches Festbuch zum 24. Gauturnfest des Havelländischen Gaus vom 2. bis 4. Juli 1927 in Potsdam, Potsdam 1927, s. 3.

Hausrath, Warum und wie sollen wir mit unserer Jugend wandern?, in: Karl Broßmer / Fr[iedrich]. Härdle (Hrsg.), Die Erziehungs- und Bildungswerte des Jugendwanderns, Bühl i. D. 1925, s. 9–10.

Věnceslav **Havlíček**, Sokolstvo. Jeho myšlenka, organisace a vývoj, Praha 1948.

Konrad **Henlein**, Die völkische Turnbewegung, Asch s. d.

Wilhelm **Henzen**, Turnvater Jahn. Vaterländisches Festspiel in 5 Aufzügen und einem Vorspiel, Leipzig 1908.

Josef **Hieß**, Lehrer Zessinger. Ein Südtiroler Notbild, Wien s. d.

Fritz **Hirth** / Anton **Kießlich**, Geschichte des Turnkreises Deutsch-Österreich, Teplitz-Schönau 1928.

Georg **Hirth**, Statistisches Jahrbuch der Turnvereine Deutschlands, Leipzig 1863.

Georg **Hirth**, Zweites statistisches Jahrbuch der Turnvereine Deutschlands, Leipzig 1865.

Max **Hirth** (Hrsg.), Reigen und Fest-Übungen. Sammlung. Zweite Auflage, Linz 1909.

Arthur **Hoffmann-Kutschke**, Der Dolchstoß durch das Judentum. Materialien zur deutschen Geschichte und zur jüdischen Politik. 2. Auflage, Halle an der Saale 1936.

Karl **Holtei**, Wehrturnen, Wien 1924.

Karl **Holub** (Hrsg.), Festschrift für das 4. Bundes-Turnfest des Deutschen Turnerbundes, Berlin, 1. bis 3. Erntings 1908. 1.–3. Lieferung, Berlin 1903.

Karl **Holub**, Liebwerte Turnbrüder, in: Festschrift für das 4. Bundes-Turnfest des Deutschen Turnerbundes, Berlin, 1. bis 3. Erntings 1903. 1. Lieferung, Berlin 1903.

O. C. C. **Höppfner** [= Friedrich Ludwig Jahn], Über die Beförderung des Patriotismus im Preußischen Reich, Halle 1800.

Karl **Itzinger**, Das Frankfurter Würfelspiel. Festspiel des deutschvölkischen Turnvereines Frankenberg anlässlich der Enthüllung des Denkmals am Haushamerfelde am 15. August 1925, Wels 1925.

J[ohann]. F[riedrich]. L[udwig]. Ch[ristoph]. **Jahn**, Bereicherung des Hochdeutschen Sprachschatzes versucht im Gebiete der Sinnverwandschaft, ein Nachtrag zu Adelung's und eine Nachlese zu Eberhardt's Wörterbuch, Leipzig 1806.

Friedrich Ludwig **Jahn**, Deutsches Volksthum, Lübeck 1810.

Friedrich Ludwig **Jahn**, Merke zum Deutschen Volksthum, Hildburghausen 1833.

Friedrich Ludwig **Jahn**, Neue Runen-Blätter, Naumburg 1828.

Friedrich Ludwig **Jahn**, Runenblätter, Frankfurt 1814.

- Friedrich Ludwig **Jahn**, Selbstverteidigung, in: Carl Euler (Hrsg.), Friedrich Ludwig Jahns Werke. Bd. 2/2, Hof 1885, s. 159–317.
- Friedrich Ludwig **Jahn**, Schwanenrede, Frankfurt am Main 1848.
- Friedrich Ludwig **Jahn** / Ernst **Eiselen**, Die Deutsche Turnkunst zur Einrichtung der Turnplätze, Berlin 1816.
- Rudolf **Jahn**, Der Deutsche Turnverband, in: Rudolf Jahn (Hrsg.), Sudetendeutsches Turnertum. 1. Teil, Frankfurt am Main 1958, s. 125–269.
- Rudolf **Jahn**, Konrad Henlein. Leben und Werk des Turnführers, Karlsbad-Drahowitz 1938.
- Rudolf **Jahn** (Hrsg.), Sudetendeutsches Turnertum. 2. Teil, Frankfurt am Main 1957.
- Rudolf **Jahn** (Hrsg.), Zur Weltgeschichte der Leibesübungen. Festgabe für Erwin Mehl zum 70. Geburtstag, Frankfurt am Main 1960.
- Erich **Kalb**, Unser Singen, in: Otto Brüning (Hrsg.), Der Tieabend. Anregungen zur Gestaltung der Jugendgeselligkeit im Turnverein, Dresden 1923, s. 41–46.
- Franz **Keim**, Fridolin. Ein Donaumärchen in fünf Akten, Wien s. d.
- Franz Xaver **Kießling**, Beiträge zur Geschichte der völkischen Turnfehde, Wien 1900–1905.
- Franz Xaver **Kießling**, Denkschrift über den Niederösterreichischen Turngau als turngeschichtliche Beilage zu den Beglückwünschungen der Turner des Niederösterreichischen Turngaues, anlässlich des 80. Geburtsfestes des Fürsten Otto von Bismarck am 1. des Ostermonats 1895, Wien 1895.
- Franz [Xaver] **Kießling**, Das deutsche Fest der Sommer-Sonnenwende, beleuchtet in Müthe und Meinung, Glaube und Brauch des Volkes. Zweite Auflage, Wien 1907.
- Franz [Xaver] **Kießling**, Das deutsche Weihnachtsfest in seinen Beziehungen zur germanischen Müthe. Vierte Auflage, Wien 1902.
- Franz Xaver **Kießling**, Deutscher Turnbund oder Deutsche Turnerschaft? Fragen und Antworten zum Verständnis der deutschheitlichen (nationalen) Turnfehde. Zugleich eine geschichtliche Übersicht der deutschvölkischen Bewegung in Trunkreisen. 2. Auflage, Wien 1897.
- Franz X[aver]. **Kießling**, Feinde Deutscher Turnerei, Rosenau 1886.
- Franz [Xaver] **Kießling**, Frau Saga im Niederösterreichischen Waldviertel. Eine Sammlung von Märchen, Sagen und Erzählungen, Wien 1924.
- Franz [Xaver] **Kießling**, Kleines Merkbüchlein für Deutsche in Deutschland, Horn 1898.
- Franz Xaver **Kießling**, Kurzgefaßte Erklärung des Brauches und Anleitung zur volkstümlichen Durchführung der Feier der Sommer-Sonnen-Wende, Horn 1900.
- Franz [Xaver] **Kießling**, Turnerisches und Völkisches Geschehen im Wandel der Zeiten, Wien 1940.
- Otto **Kilcher**, Von meinem Lebenswege. Gedichte aus einem halben Jahrhundert (1879–1935), Kierling 1936.
- Karl Friedrich **Klöden**, Von Berlin nach Berlin. Erinnerungen 1786–1824, Berlin 1976.
- W. **Knieschek**, Sonnenwend-Feier, Reichenberg 1899.

- Robert **Kohler**, Der Jugendwart im Turnverein, in: Thilo Scheller (Hrsg.), Das Buch der Turnerjugend, (Jungtum Buchgemeinschaft, Bd. 1) Celle 1930, s. 82–86.
- Arnošt **Kolman**, Světový názor komunistů, (Knihovna politických rukověťí funkcionáře KSČ, sv. 10) Vimperk 1945.
- Kreisturnrat** (Hrsg.), Denkschrift des Turnkreises Deutsch-Österreich über die Ursachen seines Austrittes aus dem Verbands der Deutschen Turnerschaft, Wien 1905.
- Erich **Krüger** (Hrsg.), Kleines Liederbuch des Deutschen Turnerbundes. 3. Auflage, Berlin 1926.
- [Philipp] **Kuhlenbeck**, Unser 24. Kreisturnfest im Zeichen der Volksgemeinschaft, in: A. Paschen (Hrsg.), Festbuch zum 24. Brandenburgischen Kreisturnfest in Frankfurt (Oder) vom 4. bis 7. Juli 1930, Frankfurt an der Oder 1930, s. 54–55.
- Bernhard **Kummer** (Hrsg.), Volk unterm Kreuz. Drei Vorträge gehalten zum ersten Bundesdietlehrgang des „Deutschen Turnerbundes“ in Grein an der Donau im Juli 1931. Zweite Auflage, Leipzig 1937.
- Ernst **Leibl**, Die Schar als Gestalt und Wille, in: Thilo Scheller (Hrsg.), Das Buch der Turnerjugend, (Jungtum Buchgemeinschaft, Bd. 1) Celle 1930, s. 77–80.
- [Justus Carl **Lion**], Festrede zur Jahn-Feier, den Turn-Vereinen Leipzigs am 11. August 1878 gehalten von J. C. Lion, Hof 1863.
- J[ustus]. C[arl]. **Lion**, Leitfaden für den Betrieb einfacher Ordnungs- und Freiübungen in Turnvereinen, Leipzig 1863.
- Guido [von] **List**, Sommer-Sonnwend-Feuerzauber. Das wiederhergestellte, wuotansdienstliche Brauchtum der Feuertödtung wie der Feuererzeugung zur Begehung der Sommer-Sonnenwende, des Sterbetages der Sommersonne und der Geburt der Wintersonne, Innsbruck s. d.
- Hermann **Löns**, Aus Wald und Heide. Geschichten und Schilderungen. 16. Auflage, Hannover s. d.
- Oskar **Lukas** / Helmut **Pfeifer** (Hrsg.), Wir. Bekenntnis der Gemeinschaft. Ein Spruchbuch, Karlsbad 1936.
- Erwin **Mehl**, Deutsches Turnen, seine Vorläufer und seine Begleiter in den Ländern der böhmischen Krone von den Anfängen bis 1918, in: Rudolf Jahn (Hrsg.), Sudetendeutsches Turnertum. 1. Teil, Frankfurt am Main 1958, s. 9–124.
- Erwin **Mehl** (Hrsg.), Grundriß des deutschen Turnens, Wien 1923.
- K. F. **Mehlhorn**, 70 Jahre Deutsche Turn-Zeitung. 25 Jahre Firma Paul Eberhardt, Leipzig 1925.
- Uto von **Melzer**, Deutschlandbüchlein für die Jugend des Deutschen Turnerbundes (1919), Wien 1923.
- Uto v[on]. **Melzer** / Heinrich **Walter**, Die Fragen aus dem Deutschen Volkstum, Wien 1908.
- Johann Friedrich **Meuß**, Verzeichnis der Bücherei der Deutschen Turnerschaft, Dresden 1925.
- Robert **Mimra**, Batterie 4, Graz 1930.
- Robert **Mimra**, Deutschland nur dir! Bühnenspiel für Julschauturnen Deutscher Turnvereine, in: Robert Mimra, Das ganze Deutschland soll es sein! Drei Bühnenspiele für Deutsche Turnvereine, Salzburg 1931, s. 33–48.

- Robert **Mimra**, Das ganze Deutschland soll es sein!, in: Robert Mimra, Das ganze Deutschland soll es sein! Drei Bühnenspiele für Deutsche Turnvereine, Salzburg 1931, s. 3–22.
- Robert **Mimra**, Im Schatten des 3. November, Graz 1933.
- Robert **Mimra**, Das Ringen um den Sieg, (Jugendschafts-Bücherei, Bd. 3) Salzburg 1936.
- Kurt **Münch** (Hrsg.), Deutschkunde. Hilfsbuch für politische Erziehung in den Vereinen der Deutschen Turnerschaft, Berlin 1934.
- Kurt **Münch** (Hrsg.), Deutschkunde über Volk, Staat, Leibesübungen. Hilfsbuch für politische Erziehung in den Vereinen des deutschen Reichsbundes für Leibesübungen, Berlin 1935.
- Kurt **Münch** (Hrsg.), Vereinsdiätwart. Handbuch für die werktätige Arbeit der Diätwarte und Diethelfer in den Vereinen des Deutschen Reichsbundes für Leibesübungen, Berlin 1936.
- Edmund **Neuendorff**, Hinaus in die Ferne! Zwei Wanderfahrten deutscher Jungen durch deutsche Lande. 3. Auflage, Leipzig/Berlin, 1924.
- Edmund **Neuendorff**, Jugendturnspiegel. Ein Lebensbuch für jugendliche Turner und Turnerinnen in der Deutschen Turnerschaft, Berlin 1923.
- Edmund **Neuendorff**, Turnen, Spiel und Sport für deutsche Knaben, (Sammlung belehrender und Unterhaltungsschriften für die deutsche Jugend, Bd. 35) Berlin 1911.
- Edmund **Neuendorff**, Turnvater Jahn. Sein Leben und Werk, Jena 1928.
- Edmund **Neuendorff**, Volk in Not, Berlin 1921.
- Edmund **Neuendorff** (Hrsg.), Volker. Liederbuch der Deutschen Turnerschaft. Ausgabe ohne Weisen, Leipzig 1925.
- Edmund **Neuendorff**, Der Weg in die Stille. Eine deutsche Geschichte, Leipzig/Hartenstein 1919.
- Edmund **Neuendorff**, Die Weihnachtsfeier, in: Otto Brüning (Hrsg.), Der Tieabend. Anregungen zur Gestaltung der Jugendgeselligkeit im Turnverein, Dresden 1923, s. 181–197.
- Gottfried **Nickl**, Deutschland, wir glaubten an dich. Gedichte aus Deutschösterreichs Not-, Verbots- und Befreiungszeit, Graz/Leipzig 1938.
- Gottfried **Nickl**, Im Westen nichts Neues und sein wahrer Sinn. Heimgarten-Sonderhft, Graz 1929.
- Jos[ef]. W. **Pergner**, Eine Julfahrt. Spiel in 2 Bildern, Mies s. d.
- Josef **Pergner** (Hrsg.), Wolfgang Kraus, ein sudetendeutscher Ekkehard. Nachgelassene Vorträge, Reden und Gedichte des Gaudietwartes des Westböhmisches Turngaues und Dichters P. Wolfgang Kraus, Mies 1929.
- Aurelius **Polzer**, Im Harnisch. Trutzgesang aus der bedrängten Ostmark, Hamburg 1887.
- Aurelius **Polzer**, Julfest – Wintersonnenwende, Weihnacht. Wesen und Bedeutung des Weihnachtfestes und seiner Bräuche im Zusammenhange mit dem Julfeste der Germanen. Nebst einer Julrede und einschlägigen Gedichten und Sprüchen, Graz 1902.
- Jiřina **Popelová**, Socialistický světový názor, (Knižnice pracujícího člověka, sv. 3) Praha 1946.

V[áclav]. **Posejpal**, Světový názor energetický, (Za vzděláním. Knížky pro každého, sv. 112) Praha 1919.

Ludwig **Protz**, Der Bezwingen. Heldenlied und Satyre aus Deutschlands großen Tagen, Eger 1928.

Ludwig **Protz** (Hrsg.), Festschrift des Turnvereines Königsberg 1864 in Königsberg a. d. Eger. Zusammengestellt aus Anlass der Feier des 60-jährigen Bestandes 1864–1924, Königsberg an der Eger 1924.

Ludwig **Protz**, Ein Sagenspiel vom „Alten Schloß“. Eine Hundertjahr-Heraufbeschwörung der Kagener Ritter, Königsberg a. d. Eger s. d.

Ludwig **Protz**, „Des Sängers Fluch“. Ein Sagenspiel am „Hohen Stein“ nach der Ballade von Ludwig Uhland, Eger s. d.

Ludwig **Protz**, Unter Tannenzweigen. Erzählung aus dem Kaiserwald, Königsberg a. d. Eger 1925.

Ludwig **Protz** / Hans **Seidel**, Von Liebe und Leben, Dresden 1919.

Norbert **Rainer**, Aufruf zur Mitarbeit an den Richtblättern, in: Norbert Rainer (Hrsg.), Richtblätter für völkisch-turnerische Erziehungsarbeit. Folge 2 (Mai, Brachet), Wien 1934, s. 4–5.

Norbert **Rainer**, Einführung des Bearbeiters, in: Norbert Rainer (Hrsg.), Richtblätter für völkisch-turnerische Erziehungsarbeit. Folge 1 (Hornung, Lenzmond, Ostermond), Wien 1934, s. 4–5.

Norbert **Rainer**, Der völkische Riegedienst. Arbeitsanleitung für den Dietwart, Wien 1934.

Reichsausschuss der deutschen Jugendverbände (Hrsg.), Tätigkeitsbericht für die Geschäftsjahre 1926–1927. Der Hauptversammlung zum 16. Oktober 1928 zu Berlin im Auftrage des Vorstandes vorgelegt von dem Geschäftsführer Hermann Maass, Berlin 1928.

Guido **Reuschen** (Hrsg.), Ueber das deutsche Turnen. Aufsätze und Vorträge, gehalten der Leipziger Vorturnerschaft von Alwin Martens. Mit einer biographischen Skizze des verstorbenen Verfassers, Leipzig 1862.

L[eopold]. G[eorg]. **Ricek**, Friedrich Ludwig Jahn. Leben und Wirken des „Alten im Barte“. Wien/Leipzig 1923.

Hermann **Ritter**, Lesen mit verteilten Rollen, in: Otto Brüning (Hrsg.), Der Tieabend. Anregungen zur Gestaltung der Jugendgesellschaft im Turnverein, Dresden 1923, s. 56–63.

Hermann **Ritter**, Der Tieabend, in: Thilo Scheller (Hrsg.), Das Buch der Turnerjugend, (Jungtum Buchgemeinschaft, Bd. 1) Celle 1930, s. 88–95.

Wilhelm **Rolfs**, Deutsche Nationalfeste. Auskunftsbüchlein für Jedermann, der sich darüber unterrichten will, München/Leipzig 1898.

Hugo **Rühl**, Deutsche Turner in Wort und Bild, Leipzig/Wien 1901.

Hugo **Rühl** (Hrsg.), Handbuch der Deutschen Turnerschaft. Siebente Auflage, Leipzig 1904.

[Hugo] **Rühl**, Die Jugendbewegung in der Deutschen Turnerschaft, ihre geschichtliche Entwicklung, ihre Einrichtung und ihre Ziele, in: Hertha Siemering (Hrsg.), Die deutschen Jugendpflegeverbände. Ihre Ziele, Geschichte und Organisation. Ein Handbuch, Berlin 1918, s. 1–18.

Toni **Sandner**, Die Leibeserziehung der Mannesjugend, Karlsbad 1934.

- Johann Nepomuk **Sepp**, Die Religion der alten Deutschen und ihr Fortbestand in Volkssagen, Aufzügen und Festbräuchen bis zur Gegenwart, München 1890.
- Lisa **Scheller**, Vom Tanz, in: Thilo Scheller (Hrsg.), Das Buch der Turnerjugend, (Jungtum Buchgemeinschaft, Bd. 1) Celle 1930, s. 119–121.
- Thilo **Scheller** (Hrsg.), Das Buch der Turnerjugend, (Jungtum Buchgemeinschaft, Bd. 1) Celle 1930.
- Thilo **Scheller** (Hrsg.), Spruchbuch der Schar. 5. Auflage, Lüneburger Haide 1936.
- Thilo **Scheller**, Turnertum in Heldensang und Heldensage, (Deutsches Volkstum, Bd. 6) Dresden 1926.
- Thilo **Scheller**, Waldlager, (Bücherei für Leibesübungen und körperliche Erziehung) Leipzig 1927.
- Thilo **Scheller**, Der Wiking. Ein Spiel vom Meer, Lüneburger Heide 1927.
- Wolfgang **Schild** [= Adolf Lilie], Auf treuer deutscher Wacht. Aus dem nationalen Leben der Deutschböhmen, Leipzig 1909.
- Karl **Schirmeisen**, Die altgermanischen Jahresfeste. Sonderdruck, Brün 1923.
- Alfred **Schmarda**, Deutsche Turnerschaft und Deutscher Turnerbund. Eine offene Antwort, Wien 1900.
- Alfred **Schmarda** (Hrsg.), Handbuch des Turnkreises Deutschösterreich. Zweite Auflage, Wien 1913.
- Schmitz**, Turner und Turnerinnen der Mark!, in: Amtlicher Führer. Kreisturnfest Cottbus, 26.–28. Juni 1926, Cottbus 1926, s. 23–24.
- Franz **Scholz** (Hrsg.), 25 Fragen aus dem Deutschen Volkstum. Völkisches Wissen für Turnerinnen, Wien 1925.
- Franz **Scholz** (Hrsg.), Fragen aus dem Deutschen Volkstum. Völkisches Wissen für die Jugend im Deutschen Turnerbunde. 2. Auflage, Wien 1929.
- Karl **Schönherr**, Glaube und Heimat. Die Tragödie eines Volkes, Leipzig 1911.
- Karl **Schönherr**, Volk in Not. Ein deutsches Heldenlied, Leipzig 1916.
- Karl **Schöppach** [= Friedrich Ludwig Jahn], Denknisse eines Deutschen oder Fahrten des Alten im Bart, Schleusingen 1835.
- Othmar **Spann**, Vom Wesen des Volkstums. Was ist Deutsch? Ein Vortrag. Zweite Auflage, Eger/Leipzig, 1922.
- Othmar **Spann**, Der wahre Staat. Vorlesungen über Abbruch und Neubau der Gesellschaft gehalten im Sommersemester 1920 an der Universität Wien, Leipzig 1921.
- H[einrich]. **Schröer**, Turnerische Jugendpflege. Ihre Grundlagen und ihre Entwicklung, Langensalza 1920.
- H[einrich]. **Schröer** / E[dmund]. **Neuendorff**, Neues Deutsches Volkstum. Lebensfragen der deutschen Zukunft, München 1916.
- Wilhelm **Schwaner** (Hrsg.), Germanen-Bibel. Aus heiligen Schriften germanischer Völker, Berlin 1905.

Heinrich **Schwarz**, Aus dem „Deutschen Hause“ zu Rhens a. Rheine. Unterschiedliche Aufsätze zur Unterhaltung und Belehrung. Für Freunde der Wanderung in Heimat und Natur, Jünger der Turnerei und Andere in 2 je als abgeschlossenes Ganzes behandelten Bänden, Lindau 1902.

Max **Schwarze**, Das Buch der Deutschen Turnerschaft, Hannover 1923.

Max **Schwarze**, Das Buch der Deutschen Turnerschaft. Zweite Auflage, Hannover 1925.

Karl **Simrock**, Handbuch der Deutschen Mythologie mit Einschluss der nordischen. 2. Auflage, Bonn 1864.

Wilhelm **Stapel**, Antisemitismus und Antigermanismus. Über das seelische Problem der Symbiose des deutschen und des jüdischen Volkes, Hamburg 1928.

Ferdinand **Straube**, Der Turnvater Jahn, (Sammlung gemeinnütziger Vorträge, Bd. 129) Prag 1888.

Ock **Tinius** [= Otto Tinius], Lagerleben, in: Thilo Scheller (Hrsg.), Das Buch der Turnerjugend, (Jungtum Buchgemeinschaft, Bd. 1) Celle 1930, s. 100–105.

Fritz **Tippl**, Wotan ruft! Ein Sonnwendfeier-Weihespiel für deutsche Turnvereine, in: Fritz Trathnigg (Hrsg.), Sonnenwende. Sitten und Bräuche bei der Winter- und der Sommersonnenwende in deutschen Gauen, Wien/Leipzig 1924, s. 55–64.

Fritz **Trathnigg** (Hrsg.), Sonnenwende. Sitten und Bräuche bei der Winter- und der Sommersonnenwende in deutschen Gauen, Wien/Leipzig 1924.

Josef **Truntschka** (Hrsg.), Handbuch des Deutschen Turnverbandes. Sitz in Teplitz-Schönau, Teplitz-Schönau 1925.

Turngau Süd-Mähren (Hrsg.), Völkisches Merkblatt für deutsche Jungen und Mädchen. 2. Auflage, s. 1. 1920.

Turnverein „Friesen“ in Hernals (Hrsg.), Deutschtümliche und turnerische Denkmale, Wien 1909.

Josef **Tvrđý**, Světový názor moderního Čecha. Přednáška, kterou konal Dr. Josef Tvrđý, docent Masarykovy University v Brně na schůzi legionářů v Brně 10. prosince 1922, (Přednášky, sv. 1) Brno 1923.

Josef **Ullrich** (Hrsg.), Sommer-Sonnenwende, (Behelfsschriften für die Durchführung turnerischer und völkischer Feste, Feier und sonstiger Veranstaltungen) Teplitz-Schönau 1931.

Karel **Vaníček**, Povinnosti sokolské. 5. vydání, Praha 1910.

Joe **Weyermoor**, Ein gefährlicher Bubikopf, (Der Neue Excentric Club, Heft 447) Dresden s. d.

F[ranz]. P[aul]. **Wiedemann**, Denkt einmal besinnlich nach!, in: A. Paschen (Hrsg.), Festbuch zum 24. Brandenburgischen Kreisturnfest in Frankfurt (Oder) vom 4. bis 7. Juli 1930, Frankfurt an der Oder 1930, s. 58–63.

F[ranz]. P[aul]. **Wiedemann**, Das Turnpressewesen. Eine Anleitung und Einführung in alle Turnpressefragen, Berlin 1924.

Wiener Turngau des Deutschen Turnerbundes (Hrsg.), Wissenswertes für Neueintretende der Vereine des Deutschen Turnerbundes. Nach einem Entwurfe von Adolf Michel, Wien 1927.

Fritz **Winter**, Der Jugendwart, (Verwaltung eines Turnvereins, Heft 3) s. 1. 1921.

Alexander **Wippel** (Hrsg.), Turnerjugend-Liederbuch, Wien 1927.

Christian **Wunderlich**, Fünfzig Jahre Egerer Turnverein, Eger 1913.

Friedrich Rudolf **Zenker**, 100 völkische Fragen und Antworten aus Rasse, Volkstum, Staat und Turnen zum Gebrauch für die völkischen Prüfungen in den Vereinen des Deutschen Turnerbundes und als Lesebuch für alle seine Mitglieder, Chemnitz 1922.

Friedrich Rudolf **Zenker**, Deutschkunde über Rasse, Volkstum, Staat und Turnen zum Gebrauch für die völkischen Prüfungen in den Vereinen des Deutschen Turnerbundes und als Lesebuch für alle seine Mitglieder. Bändchen 1 (Fragen und Antworten). Zweite Auflage, Wien 1923.

Friedrich Rudolf **Zenker**, Deutschkunde über Rasse, Volkstum, Staat und Turnen zum Gebrauch für die völkischen Prüfungen in den Vereinen des Deutschen Turnerbundes und als Lesebuch für alle seine Mitglieder. Bändchen 1 (Fragen und Antworten). Dritte Auflage, Wien 1928.

Friedrich Rudolf **Zenker**, Der Dietwart und sein Amt. Ein Behelfsbüchlein für den Dienst des Dietwartes in Verein und Volk, Wien 1926.

Friedrich Rudolf **Zenker**, Die jetzt zu leistende völkische Rettungsarbeit, ihre Einteilung und Aufteilung auf die völkischen Verbände. Ein Vorschlag des Deutschen Turnerbundes 1919 zur Bannung der Zersplitterung der völkischen Bewegung und ein Mahnruf, Plauen 1919.

Fr[iedrich]. R[udolf]. **Zenker**, Unsere Bundesarbeit, in: Deutscher Turnerbund (1919) (Hrsg.), Turn-Ordnung, Wien 1924, s. 9–48d.

Friedrich Rudolf **Zenker** / Franz **Scholz** (Hrsg.), Liederbuch des Deutschen Turnerbundes (1919). 4. Auflage, Wien 1925.

Odborná a populárně-vědecká literatura

Monografie, sborníky a příspěvky v periodikách

Gustav **Altevogt**, Turnfeste in Westfalen, in: Turn- und Sportgeschichte in Westfalen und Lippe. Zeitschrift des Westfälisch-Lippischen Instituts für Turn- und Sportgeschichte e. V. 9/10, 2004/2005, s. 36–48.

Veronika **Arndt**, Die Fahne von Saaz. Konrad Henlein in seiner Zeit, Magdeburg 1998.

Daniel **Aschenbrenner**, Die Jahnrezeption im NS-Staat. Bachelorarbeit der Friedrich-Schiller-Universität Jena, Jena 2010.

Hermann **Bach**, Jugendfest – Jugendbestkämpfe – Jugend-Treff. Formen und Stile der Festkultur in der Turnerjugend im Wandel der Zeit, in: Lorenz Peiffer (Hrsg.), Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend, Essen 1992, s. 183–196.

Jitka **Balcarová**, „Jeden za všechny a všichni za jednoho!“ Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“, Praha 2013.

Vojtěch **Bažant** / Martin **Šorm**, Vlastimil Vondruška jako zručný řemeslník a populist, in: Dějiny a současnost 39, 2017, 1, s. 51–52.

Hartmut **Becker**, Antisemitismus in der Deutschen Turnerschaft, (Schriften der Deutschen Sporthochschule Köln, Bd. 3) Sankt Augustin 1980.

- Hartmut **Becker**, Das Verhältnis zwischen der Deutschen und der Jüdischen Turnerschaft 1903–1914, in: Stadion. Zeitschrift für Geschichte des Sports und der Körperkultur, 5, 1979, 1, s. 68–88.
- Hartmut **Becker**, War Jahn „Antisemit?“, in: Hajo Bernett (Hrsg.), Internationales Jahn-Symposium, Berlin 1979, s. 121–135.
- Wolfgang **Behringer**, Kulturgeschichte des Sports. Vom antiken Olympia bis zur Gegenwart, Bonn 2012.
- Franz **Benda**, Der Deutsche Turnerbund 1889. Seine Entwicklung und Weltanschauung, (Dissertation der Universität Wien, Bd. 216) Wien 1991.
- Hajo **Bernett**, Sportpublizistik im totalitären Staat 1933–1945, in: Stadion. Zeitschrift für Geschichte des Sports und der Körperkultur 11, 1985, 2, s. 263–295.
- Hajo **Bernett**, Völkische Turner als politische Terroristen, in: Sportwissenschaft 22, 1992, 4, s. 418–439.
- Hajo **Bernett**, Der Weg des Sports in die nationalsozialistische Diktatur. Die Entstehung des Deutschen (Nationalsozialistischen) Reichsbundes für Leibesübungen, (Beiträge zur Lehre und Forschung im Sport, Band 87) Schorndorf 1983.
- Dunja **Berthold**, Die sudetendeutsche Jugendbewegung und die Turnerjugend des Deutschen Turnverbandes in der Ersten Tschechoslowakischen Republik von 1919 bis 1938, (Materialien zur sudetendeutschen Zeitgeschichte, Folge 10) München 1988.
- Joachim **Besser**, Bemerkungen zur Entwicklung der deutschen Turn- und Sportpresse, in: Zeitungswesen. Monatsschrift für internationale Zeitungsforschung mit Archiv für Presserecht 11, 1936, 5, s. 245–249.
- Werner **Betz**, Zur Geschichte des Wortes „Weltanschauung“, in: Horst Bürkle (Hrsg.), Kursbuch der Weltanschauung, (Schriften der Carl Friedrich von Siemens Stiftung, Bd. 4) Frankfurt am Main / Berlin / Wien 1981, s. 18–28.
- Claudia **Bibo**, Naturalismus als Weltanschauung? Biologische, theosophische und deutsch-völkische Bildlichkeit in der von Fidus illustrierten Lyrik (1893–1902). Mit einem Anhang: Organisationen der Deutschgläubigen Bewegung, (Studien zur Deutschen und Europäischen Literatur des 19. und 20. Jahrhunderts, Bd. 27) Frankfurt am Main et al. 1995.
- Albrecht **Bleil**, Der Kunstmaler Prof. Friedrich Rudolf Zenker und seine Zeit (15. Nov. 1868–27. Aug. 1953), in: Curt Röder (Hrsg.), Das Vogtland-Jahrbuch. 15. Jahrgang, Plauen i. V. 1998, s. 120–123.
- Miroslav **Bobřík**, Německé tělovýchovné organizace a spolky na Slovensku v letech 1918–1938, in: Marek Waic (vyd.), Německé tělovýchovné a sportovní spolky v Českých zemích a Československu, Praha 2008, s. 209–258.
- Johann **Böhm**, Die Artamanen in Siebenbürgen. Zu: „August Georg Kenstler, der Artamanenführer aus Siebenbürgen“ von Rudolf Proksch (II), in: Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik 16, 2004, 2, s. 60–70.
- Johann **Böhm**, August Georg Kenstler, Herausgeber der Monatsschrift „Blut und Boden“ und aktiver Vorkämpfer der nationalsozialistischen Agrarpolitik. Zu: „August Georg Kenstler, der Artamanenführer aus Siebenbürgen“ von Rudolf Proksch, in: Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik 15, 2003, 1, s. 19–43.

Otto Friedrich **Bollnow**, *Neue Geborgenheit. Das Problem einer Überwindung des Existentialismus*, Stuttgart/Köln 1955.

Lukáš **Borovička** (vyd.), „Světový názor“. Od Humboldta k Egeltonovi. Komentovaná antologie textů k dějinám pojmu, (Společnost, sv. 19) Praha 2017.

Lukáš **Borovička**, Světový názor a interpretační komunita v literární vědě – několik poznámek, in: *Česká literatura* 58, 2010, 4, s. 475–489.

Lukáš **Borovička** / Tomáš **Koblížek** / Petr **Přikryl** / Jiří **Soukup**, Úvodem, in: Lukáš Borovička (vyd.), „Světový názor“. Od Humboldta k Egeltonovi. Komentovaná antologie textů k dějinám pojmu, (Společnost, sv. 19) Praha 2017, s. 9–14.

Lukáš **Borovička** / Jiří **Soukup**, Kapitoly z dějin pojmu „světový názor“ v českém kontextu, in: Lukáš Borovička (vyd.), „Světový názor“. Od Humboldta k Egeltonovi. Komentovaná antologie textů k dějinám pojmu, (Společnost, sv. 19) Praha 2017, s. 173–213.

Stefan **Breuer**, *Die Völkischen in Deutschland. Kaiserreich und Weimarer Republik*, Darmstadt 2008.

Michal **Burian**, *Sudetoněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918 až 1938*, Praha 2012.

Gary B. **Cohen**, *Němci v Praze 1862–1914*, Praha 2000.

Martin **Černek**, Sokolská ideologie v současné multikulturní společnosti, in: Bohuslav Hodaň (vyd.), „Sokolství – občanská společnost – sjednocující se Evropa“. Sborník sdělení přednesených na vědecké konferenci na Fakultě tělesné kultury UP v Olomouci ve dnech 5. a 6. prosince 2003, Olomouc 2004, s. 85–91.

Lars **Deile**, Feste – Eine Definition, in: Michael Maurer (Hrsg.), *Das Fest. Beiträge zu seiner Theorie und Systematik*, Köln 2004, s. 1–17.

Jürgen **Dieckert**, *Edmund Neuendorff und die Turnerjugendbewegung. Ein Beitrag zur Erziehungsgeschichte der außerschulischen Jugenderziehung während der Weimarer Republik. Dissertation an der Universität des Saarlands, Saarbrücken 1968.*

Noyan **Dinçkal**, *Sportlandschaften. Sport, Raum und (Massen-)Kultur in Deutschland 1880–1930*, Göttingen 2013.

Günther **Drosdowski** (Hrsg.), *Duden – Etymologie*, Zürich 1989.

Dieter **Düding**, Das deutsche Nationalfest von 1814: Matrix der deutschen Nationalfeste im 19. Jahrhundert, in: Dieter Düding / Peter Friedmann / Paul Münch (Hrsg.), *Öffentliche Festkultur. Politische Feste in Deutschland von der Aufklärung bis zum Ersten Weltkrieg*, Reinbek bei Hamburg 1988, s. 67–88.

Dieter **Düding**, Nationale Oppositionsfeste der Turner, Sänger und Schützen im 19. Jahrhundert, in: Dieter Düding / Peter Friedmann / Paul Münch (Hrsg.), *Öffentliche Festkultur. Politische Feste in Deutschland von der Aufklärung bis zum Ersten Weltkrieg*, Reinbek bei Hamburg 1988, s. 166–190.

Dieter **Düding**, *Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus in Deutschland (1808–1847). Bedeutung und Funktion der Turner- und Sängervereine für die deutsche Nationalbewegung, (Studien zu Geschichte des 19. Jahrhunderts, Bd. 13) München 1984.*

Dieter **Düding**, Von der Opposition zur Akklamation: Die Turnbewegung im 19. Jahrhundert als politische Bewegung, in: *Stadion. Internationale Zeitschrift für Geschichte des Sports* 18, 1992, s. 209–224.

Louis **Dupeux**, Die Intellektuellen der „Konservativen Revolution“ und ihr Einfluß zur Zeit der Weimarer Republik, in: Walter Schmitz / Clemens Vollnhals (Hrsg.), Völkische Bewegung – Konservative Revolution – Nationalsozialismus. Aspekte einer politisierten Kultur, (Kulturstudien, Bd. 2 / Kultur und antidemokratische Politik in Deutschland, Bd. 1) Dresden 2005, s. 3–19.

Insa **Eschenbach** / Elke **Thye**, Die Religion der Rechten. Völkische Religionsgemeinschaften – Aktualität und Geschichte, (Humanismus aktuell) Dortmund 1995.

Antje **Fenner** / Arnd **Krüger**, Die Geschichte der Bergurnfeste in Niedersachsen, in: Hans Langenfeld (Hrsg.), Beiträge zur Sportgeschichte Niedersachsens. Teil 1: 19. Jahrhundert, (Schriftenreihe des Niedersächsischen Instituts für Sportgeschichte Hoya e. V., Bd. 13) Hoya 1999, s. 127–135.

Monika **Fink-Lang**, „Dem Geiste nach verpflichtet“. Die Görres-Schüler Johann Nepomuk Sepp und Michael Strodl, in: Helmut Flachenecker / Dietmar Grypa (Hrsg.), Schule, Universität und Bildeung. Festschrift für Harald Dickerhof zum 65. Geburtstag, (Eichstätter Studien, Bd. 59) Regensburg 2007, s. 243–291.

Karl R. H. **Frick**, Weltanschauung des „modernen“ Illuminismus, in: Horst Bürkle (Hrsg.), Kursbuch der Weltanschauung, (Schriften der Carl Friedrich von Siemens Stiftung, Bd. 4) Frankfurt am Main / Berlin / Wien 1981, s. 245–300.

Dieter **Fricke**, Der „Deutschbund“, in: Uwe Puschner / Walter Schmitz / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918, München / New Providence / London et al. 1996, s. 328–340.

Winfried **Gebhardt**, Fest, Feier und Alltag. Über die gesellschaftliche Wirklichkeit des Menschen und ihre Deutung, (Europäische Hochschulschriften, Reihe XXII – Soziologie, Bd. 143) Frankfurt am Main / Bern / New York et al. 1987.

Monika **Glettler**, Sokol und Arbeiterturnvereine (D.T.J.) der Wiener Tschechen bis 1914. Zur Entwicklungsgeschichte der nationalen Bewegung in beiden Organisationen, (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 23) München/Wien 1970.

Josef **Göhler**, Edmund Neuendorff war nicht die Deutsche Turnerschaft, in: Deutsches Turnen. Die volkstümliche Leibesübung. 118. Jahrgang der Deutschen Turnzeitung, 1973, 25/26, s. 525–527.

Josef **Göhler**, Turn- und Sportführer im Dritten Reich. Anmerkungen zu einer Schriftenreihe, in: Stadion. Zeitschrift für Geschichte des Sports und Körperkultur 5, 1979, 2, s. 263–277.

Thomas **Gräfe**, Antisemitismus in Deutschland 1815–1918. Rezensionen – Forschungsüberblick – Bibliographie. 3. Auflage, Norderstedt 2016.

Michael J. **Greger** / Johann **Verhovsek**, Viktor Geramb 1884–1958. Leben und Werk, (Buchreihe der Österreichischen Zeitschrift für Volkskunde, Bd. 22) Wien 2007.

Ján **Grexa** / Milena **Strachová**, Dějiny sportu. Přehled světových a českých dějin tělesné výchovy a sportu, Brno 2011.

G. Ulrich **Großmann** / Uwe **Puschner**, Vorwort, in: Uwe Puschner / G. Ulrich Großmann (Hrsg.), Völkisch und National. Zur Aktualität alter Denkmuster im 21. Jahrhundert, Darmstadt 2009, s. 9–13.

Anette **Grümbel**, „Volk ohne Raum“. Der Schriftsteller Hans Grimm zwischen national-konservativem Denken und völkischer Ideologie, Darmstadt 2003.

- Brigitte **Hamann**, Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators, München 1998.
- Günter **Hartung**, Völkische Ideologie, in: Uwe Puschner / Walter Schmitz / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918, München / New Providence / London et al. 1996, s. 22–41.
- Nobert **Hensen**, Die Entstehung und Entwicklung der ersten Sportfachzeitschriften in Deutschland unter besonderer Berücksichtigung des Leichtathleten und der Leichtathletik. Diplomarbeit an der Deutschen Sporthochschule Köln, Köln 1998.
- Andreas **Herzog**, Theodor Fritschs Zeitschrift Hammer und der Aufbau des „Reichs-Hammerbundes“ als Instrument der antisemitischen völkischen Reformbewegung (1902–1914), in: Mark Lehmkstedt / Andreas Herzog (Hrsg.), Das bewegte Buch. Buchwesen und soziale, nationale und kulturelle Bewegung um 1900, Wiesbaden 1999, s. 153–182.
- Andrew **Heywood**, Political Ideologies. An Introduction. 3. edition, Basingstoke 2003.
- Uwe **Hirschauer**, Artur Dinter – der antisemitische Spiritist, in: Rolf Düsterberg (Hrsg.), Dichter für das „Dritte Reich“. Biografische Studien zum Verhältnis von Literatur und Ideologie. 10 Autorenporträts, Bielefeld 2009, s. 49–73.
- Bohuslav **Hodaň**, Sokolství a současnost, Olomouc 2003.
- Ivan **Hodovský**, Světový názor v ideologické konfrontaci, (Věda a světový názor) Praha 1981.
- Heike **Hoffmann**, Völkische Kapitalismus-Kritik: Das Beispiel Warenhaus, in: Uwe Puschner / Walter Schmitz / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918, München / New Providence / London et al. 1996, s. 558–571.
- Emil **Hruška**, Sudetoněmecké kapitoly, Praha 2008.
- Gregor **Hufenreuter**, Philipp Stauff. Ideologe, Agitator und Organisator im völkischen Netzwerk des Wilhelminischen Kaiserreichs. Zur Geschichte des Deutschvölkischen Schriftstellerverbandes, des Germanen-Ordens und der Guido-von-List-Gesellschaft, Frankfurt am Main 2011.
- Gregor **Hufenreuter** / Christoph **Knüppel** (Hrsg.), Wilhelm Schwaner / Walther Rathenau. Eine Freundschaft im Widerspruch. Der Briefwechsel 1913–1922, (Neue Beiträge zur Geschichte, Bd. 10) Berlin 2008.
- Hildegard **Châtellier**, Wagnerismus in der Kaiserzeit, in: Uwe Puschner / Walter Schmitz / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918, München / New Providence / London et al. 1996, s. 575–612.
- Georg **Jäger**, Der Kampf gegen Schmutz und Schund. Die Reaktion der Gebildeten auf die Unterhaltungsindustrie, in: Archiv für Geschichte des Buchwesens. Bd. 31, 1988, s. 163–191.
- Günther **Jahn**, Die Studienzeit des Unitisten F. L. Jahn und ihre Bedeutung für die Vor- und Frühgeschichte der Burschenschaft 1796–1819, in: Christian Hühnemörder (Hrsg.), Darstellungen und Quellen zur Geschichte der deutschen Einheitsbewegung im neunzehnten und zwanzigsten Jahrhundert. Fünfzehnter Band, Heidelberg 1995, s. 1–129.
- Pia **Janke**, Politische Massenfestspiele in Östetreich zwischen 1918 und 1938, Wien/Köln/Weimar 2010.
- Rudolf **Jaworski**, Vorposten oder Minderheit? Der sudetendeutsche Volkstumskampf in den Beziehungen zwischen der Weimarer Republik und der ČSR, Stuttgart 1977.

- Tomáš **Jelínek**, Německé „hnutí mládeže“ v Čechách, in: Marek Waic (vyd.), Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu, Praha 2008, s. 171–208.
- Friedrich **Kainz**, Klassik und Romantik, in: Friedrich Maurer / Heinz Rupp (Hrsg.), Deutsche Wortgeschichte, Band II. (Grundriss der germanischen Philologie, Bd. 17/II). 3. Auflage, Berlin / New York 1974, s. 245–491.
- Tomáš **Kasper**, Německé hnutí mládeže v ČSR – socialistické a měšťansko-konzervativní křídlo, in: Tomáš Kasper (vyd.), Německé a české reformně pedagogické vzdělávací a výchovné koncepty – analýza, komparace, Liberec 2008, s. 116–135.
- Tomáš **Kasper**, Der völkische Diskurs im Deutschen Turnverband in der Tschechoslowakei, in: Hans Henning Hahn (Hrsg.), Hundert Jahre sudetendeutsche Geschichte. Eine völkische Bewegung in drei Staaten, (Die Deutschen und das östliche Europa. Studien und Quellen, Bd. 1) Frankfurt am Main / Berlin / Bern, 2007, s. 173–192.
- Franz **Katzer**, Das große Ringen. Der Kampf der Sudetendeutschen unter Konrad Henlein, (Veröffentlichungen des Institutes für deutsche Nachkriegsgeschichte, Bd. XXIX) Tübingen 2003.
- Harmut **Kautz**, Jahreszeitenfeste: Die Wintersonnenwende. Eine Julrede aus dem ÖTB Turnverein Kaiser-Ebersdorf 1907, in: Jahn-Report 2016, 43, s. 37–38.
- Vojtěch **Kessler** / Martin **Klement**, Jahnheim u Horního Slavkova – místo setkávání německonacionálních organizací?, in: Akta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni 7, 2015, 1, s. 27–50.
- Vojtěch **Kessler** / Martin **Klement**, Obraz první světové války v Německém turnerském svazu, in: Marcela Zemanová / Václav Zeman (vyd.), První světová válka a role Němců v českých zemích, Ústí nad Labem 2015, s. 220–233.
- Vojtěch **Kessler** / Martin **Klement**, O původu, významu a budoucnosti turnerského kříže na skále u Dubé, in: Bezděz. Vlastivědný sborník Českolipska 23, 2014, s. 105–127.
- Vojtěch **Kessler** / Martin **Klement**, Pouť Ludwiga Protze z Kynšperku do Walhally a zase zpět aneb Jak českoslovenští turneři chápali umění, in: Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 16, 2015, 1–2, s. 27–52.
- Vojtěch **Kessler** / Martin **Klement**, Vytoužená, nepochopená, zapomenutá. Jahnova mohyla u Chebu, (Knihnice Dějin a současnosti, sv. 53) Praha 2014.
- Vojtěch **Kessler** / Martin **Klement**, Vzpomínání turnerů na 4. březen 1919, in: Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století 23, 2015, 2, s. 105–133.
- Zuzana **Kiczková** / Milan **Zigo**, Štruktúra, funkcie a proces formovania vedeckeho svetónázoru, in: Zuzana Kiczková / Milan Zigo / Jana Miedzgová et al., Svetónázor v živote človeka a spoločnosti, Bratislava 1987, s. 9–57.
- Dieter **Kienbacher**, Die Leibeserziehung im Nationalsozialismus unter besonderer Berücksichtigung der Person Erwin Mehls. Diplomarbeit an der Universität Wien, Wien 1990.
- Lisa **Kienzl**, Nation, Identität und Antisemitismus. Der deutschsprachige Raum der Donaumonarchie 1866 bis 1914, Graz 2014.
- Joachim **Kirchner**, Die älteste deutsche Turnzeitschrift, in: Publizistik. Zeitschrift für Wissenschaft und Presse, Rundfunk, Film, Rhetorik, Werbung und Meinungsbildung 4, 1959, 5, s. 296–298.

Hansjörg **Klausinger**, Volkswirtschaftliche Theorien. Joseph Schumpeter – Ludwig Mises – Othmar Spann, in: Helmut Konrad / Wolfgang Maderthaler (Hrsg.), ...der Rest ist Österreich. Das Werden der Ersten Republik. Band II, Wien 2008, s. 139–156.

Martin **Klement**, Boj vznešené rasy proti čandalům. Je odkaz Guida von List stále naléhavý?, in: Dějiny a současnost 36, 2014, 9, s. 49–52.

Martin **Klement** / Gerd **Steins**, Josef Jungmann, Friedrich Ludwig Jahn und Deutsches Volksthum, in: Michael Krüger / Gerd Steins (Hrsg.), Turnen ist mehr. Patriotismus als Lebensform, (Geschichte der Körperkultur in Studien und Materialien, Bd. 1) Hildesheim 2014, s. 77–122.

Hermann **Klipperl**, Der Verleger Wilhelm Limpert, in: Limpert Verlag 1921–1996. 75 Jahre Literatur für die wichtigste Nebensache der Welt. Ein Almanach, Wiesbaden 1996.

Günter **Köhler**, Darstellung und Charakterisierung der Entwicklung des Wandervogel bis zum Ersten Weltkrieg, in: Gerhard Ille / Günter Köhler (Hrsg.), Der Wandervogel. Es begann in Steglitz, Berlin 1987, s. 86–98.

Günter **Köhler**, Der Steglitzer Wandervogel 1896–1914, in: Gerhard Ille / Günter Köhler (Hrsg.), Der Wandervogel. Es begann in Steglitz, Berlin 1987, s. 54–85.

Hans-Jürgen **König**, Zwischen Marginalisierung und Entfremdung: Zum Nationalismus der jüdischen Turn- und Sportbewegung im Wilhelminischen Kaiserreich, in: Stadion. Internationale Zeitschrift für Geschichte des Sports 18, 1992, s. 106–125.

Jiří **Kössl** / František **Krátký** / Jaroslav **Marek**, Dějiny tělesné výchovy II. Od roku 1848 do současnosti, Praha 1986.

Jiří **Kössl** / Jan **Štumbauer** / Marek **Waic**, Vybrané kapitoly z dějin tělesné kultury, Praha 2008.

Hans **Kramer**, Der „Argonautenzug“ der Deutschen nach Pergine oder die „Zweite Schlacht von Calliano“ 1907, in: Oberösterreichischer Landesarchiv Linz (Hrsg.), Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs, Band 8. Beiträge zur Rechts-, Landes- und Wirtschaftsgeschichte. Festgabe für Alfred Hoffmann zum 60. Geburtstag, Graz/Köln 1964, s. 330–343.

Reinhard **Krammer**, Austria: „New Times Are With Us“, in: Arnd Krüger / James Riordan (Hrsg.), The History of Worker Sport, Champaign (IL) / Windsor (ON) / Leeds et al. 1996, s. 81–95.

Reinhard **Krammer**, „Die Turn- und Sportbewegung“, in: Erika Weinzierl / Kurt Skalnik (Hrsg.), Österreich 1918–1938. Geschichte der Ersten Republik 2, Graz/Wien/Köln 1983, s. 731–743.

František **Krátký**, Dějiny tělesné výchovy I. Od nejstarších dob do roku 1848, Praha 1974.

Eva **Kraus**, Das Deutsche Jugendherbergswerk 1909–1933. Programm, Personen, Gleichschaltung, Berlin 2013.

Arnd **Krüger**, The German Way of Worker Sport, in: Arnd Krüger / James Riordan (Hrsg.), The History of Worker Sport, Champaign (IL) / Windsor (ON) / Leeds et al. 1996, s. 1–25.

Michael **Krüger**, Die Bedeutung der Deutschen Turnfeste des Reichsgründungs Jahrzehnts für die kulturelle Nationsbildung in Deutschland, in: Sozial- und Zeitgeschichte des Sports 9, 1995, 1, s. 7–21.

- Michael **Krüger**, Einführung in die Geschichte der Leibeserziehung und des Sports. Teil 3: Leibesübungen im 20. Jahrhundert. Sport für alle, (Sport und Sportunterricht. Grundlagen für Studium, Ausbildung und Beruf, Bd. 10) Schorndorf 2005.
- Michael **Krüger**, (Hrsg.), Erinnerungskultur im Sport. Vom kritischen Umgang mit Carl Diem, Sepp Herberger und anderen Größen des deutschen Sports, (Studien zur Geschichte des Sports, Bd. 13) Berlin 2012.
- Michael **Krüger**, Körperkultur und Nationsbildung. Die Geschichte des Turnens in der Reichsgründungsära – eine Detailstudie über die Deutschen, (Reihe Sportwissenschaft, Bd. 24) Schorndorf 1996.
- Michael **Krüger**, Turnerství v Německu – proměna národní tělesné a pohybové kultury v moderní sportovní hnutí, in: Marek Waic (vyd.), Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu, Praha 2004, s. 129–158.
- Michael **Krüger**, Vom „Führertreffen“ zum Tuju-Treff, in: Lorenz Peiffer (Hrsg.), Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend, Essen 1992, s. 138–147.
- Michael **Krüger**, Von dem Jahnschen „Wilden Spielen“ zum „Wimpelstreit“, in: Lorenz Peiffer (Hrsg.), Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend, Essen 1992, s. 215–220.
- Thomas **Küpper**, Der Kitsch der Gesellschaft? Systemtheoretische Beobachtungen des Populären am Beispiel Hedwig Courts-Mahler, in: Jessica Nitsche / Nadine Werner (Hrsg.), Populärkultur, Massenmedien, Avantgarde 1919–1933, München 2012, s. 37–52.
- Václav **Kural**, Konflikt místo společnosti? Češi a Němci v československém státě (1918–1938), Praha 1993.
- Hartmut **Lassinna**, Die Turnerjugend auf dem Stuttgarter Turnfest 1933, in: Lorenz Peiffer (Hrsg.), Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend, Essen 1992, s. 147–151.
- Karin **Lederer**, Der österreichische Turnerbund im Nationalsozialismus. Studienarbeit an der Universität Wien, Wien 1997.
- Kurt **Lenk**, Volk und Staat. Strukturwandel politischer Ideologien im 19. und 20. Jahrhundert, Stuttgart/Berlin/Köln et al. 1971.
- Kurt **Lenk**, Zum Strukturwandel politischer Ideologien im 19. und 20. Jahrhundert. Begriff und Phänomen des ideologischen Bewußtseins, in: Anton Pelinka (Hrsg.), Ideologien im Bezugfeld von Geschichte und Gesellschaft, (Vergleichende Gesellschaftsgeschichte und politische Ideengeschichte der Neuzeit, Bd. 2) Innsbruck 1981, s. 97–107.
- Siegfried **Lokatis**, Hanseatische Verlagsanstalt. Politisches Buchmarketing im „Dritten Reich“, Frankfurt am Main 1992.
- Volker **Losemann**, Denkmäler, völkische Bewegung und Wissenschaft. Die römisch-germanische Auseinandersetzung in der Sicht des 19. und 20. Jahrhunderts, in: Helmuth Schneider (Hrsg.), Feindliche Nachbarn. Rom und die Germanen, Köln/Weimar/Wien 2008, s. 229–269.
- Andreas **Luh**, Der Deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vom völkischen Vereinsbetrieb zur volkspolitischen Bewegung, (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 62) München 1988.
- Anne **Lüttgen**, Die Entwicklung der pädagogischen Konzeption des Deutschen Jugendherbergswerks von 1909–1945. Dissertation an der Pädagogischen Hochschule Rheinland, 1978.

Sebastian **Maass**, Starker Staat und Imperium Teutonicum. Wilhelm Stapel, Carl Schmitt und der Hamburger Kreis, (Kieler Ideengeschichtliche Studien, Bd. IV) Kiel 2011.

Anna **Mamzer**, „Deutschlands Jugend soll ein frischer, tüchtiger, kräftiger Geist durchwehen“. Der Jungdeutschlandbund in Bremen, in: Eva Schöck-Quinteros / Sigrid Dauks / Maria Hermes et al. (Hrsg.), Eine Stadt im Krieg. Bremen 1914–1918, Bremen 2013, s. 281–290.

Johann **Marker**, Zur Geschichte der ehemaligen Preußischen Hochschule für Leibesübungen in Spandau, in: Jahrbuch für brandenburgische Landesgeschichte. Bd. 28, Berlin 1977, s. 70–79.

Michael **Maurer**, Festkulturen im Vergleich. Inszenierung des Religiösen und Politischen, in: Michael Maurer (Hrsg.), Festkulturen im Vergleich. Inszenierung des Religiösen und Politischen, Köln/Weimar/Wien 2010, s. 9–12.

Michael **Maurer**, Prolegomena zu einer Theorie des Festes, in: Michael Maurer (Hrsg.), Das Fest. Beiträge zu seiner Theorie und Systematik, Köln 2004, s. 19–54.

Michael **Maurer**, Zur Systematik des Festes, in: Michael Maurer (Hrsg.), Das Fest. Beiträge zu seiner Theorie und Systematik, Köln 2004, s. 55–80.

Otto **May**, Friedrich Ludwig Jahn und die Turnbewegung, (Kultur im Postkartenbild, Bd. 3) Hildesheim 2015.

Florian **Mayer**, Erinnerungskultur im deutschen Sport am Beispiel Friedrich Ludwig Jahns. Jahn-Rezeption im wiedervereinigten Deutschland. Masterarbeit an der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Münster 2013.

Christine **Mertesdorf**, Weltanschauungsgemeinschaften. Eine verfassungsrechtliche Betrachtung mit Darstellung einzelner Gemeinschaften, (Schriften zum Staatskirchenrecht, Bd. 39) Frankfurt am Main / Berlin / Bern et al. 2008.

Kurt **Meschke**, Der Schwerttanz im germanischen Kulturkreis. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Universität Greifswald, Leipzig 1931.

Friedrich Heinrich **Möcker**, F. A. Schmidt. Geheimrat Prof. Dr. Ferdinand August Schmidt (Bonn) – erster Sportphysiologe und Sportarzt – wissenschaftlicher Begründer der Leibeserziehung, Borsdorf 2012.

Armin **Mohler**, Die Konservative Revolution in Deutschland 1918–1932. Grundriß ihrer Weltanschauung, Stuttgart 1950.

Armin **Mohler** / Karlheinz **Weissmann**, Die Konservative Revolution in Deutschland 1918–1932. 6. Auflage, Graz 2006.

Hans **Mommsen**, Das Trugbild der „Nationalen Revolution“. Bemerkungen zur nationalistischen Gedenkkultur in der Weimarer Republik, in: Walter Schmitz / Clemens Vollnhals (Hrsg.), Völkische Bewegung – Konservative Revolution – Nationalsozialismus. Aspekte einer politisierten Kultur, (Kulturstudien, Bd. 2 / Kultur und antidemokratische Politik in Deutschland, Bd. 1) Dresden 2005, s. 21–30.

Uwe **Mosebach**, Sportgeschichte. Von den Anfängen bis in die moderne Zeit, Aachen 2017.

Klaus **Nathaus**, Organisierte Geselligkeit. Deutsche und britische Vereine im 19. und 20. Jahrhundert, (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 18) Göttingen 2009.

Jörg **Neijenhuis**, Feste und Feiern. Eine theologische Theorie, Leipzig 2012.

Herbert **Neumann**, Deutsche Turnfeste, Wiesbaden 1987.

Manfred **Nippe**, Der Anschluss der völkischen Turnvereine an die Deutsche Turnerschaft im Jahr 1933. Vor 130 Jahren gab es den ersten Arierparagraphen im Vereinssport, in: Michael Krüger / Gerd Steins (Hrsg.), Lanz ist allzeit eine Turnfahrt wert! Fr. L. Jahn – gehuldigt und verfälscht, (Geschichte der Körperkultur in Studien und Materialien, Bd. 2) Hildesheim 2017, s. 39–48.

Claire **Nolte**, „Our Task, Direction and Goal“. The Development of the Sokol National Program to World War I, in: Ferdinand Seibt (Hrsg.), Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 25. bis 27. November 1983 und vom 23. bis 25. November 1984, (Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum) München 1986, s. 123–138.

Jana **Nová**, Adolf Benda a Adolf Lilie. Dva pohledy na dějiny Jablonce nad Nisou, in: Fontes Nissae – Prameny Nisy. Regionální historický sborník. Číslo 6, Liberec 2005, s. 24–37.

Lukáš **Novotný**, Kameradschaftsbund. Contribution to the History of Czech-German Relationship, in: Prague Papers on the History of International Relations 2008 a 2009 s. 291–309 a s. 387–405.

Günter **Oesterle**, Behauptungsversuche in der Provinz. Das romantische Multitalent Justinus Kerner. Ein Essay, in: Barbara Potthast (Hrsg.), Provinzielle Weite. Württembergische Kultur um Ludwig Uhland, Justinus Kerner und Gustav Schwab, Heidelberg 2014, s. 61–72.

Lorenz **Peiffer** (Hrsg.), Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend, Essen 1992.

Lorenz **Peiffer**, Körperzucht und Körpererziehung im Dritten Reich, in: Sportmuseum Berlin (Hrsg.), Sportstadt Berlin in Geschichte und Gegenwart. Jahrbuch 1993 des Sportmuseums Berlin, Berlin 1993, s. 178–191.

Lorenz **Peiffer**, Vom „Unterausschuß“ der deutschen Turnerschaft zum Jugendvorstand im Deutschen Turner-Bund. Aspekte einer Organisationsgeschichte der Deutschen Turnerjugend, in: Lorenz Peiffer (Hrsg.), Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend, Essen 1992, s. 22–36.

Lorenz **Peiffer** / Henry **Wahling**, Die Geschichte jüdischer Sportvereine in Mitteldeutschland, in: Manuela Dietz / Michael Thomas / Josef Ulfkotte (Hrsg.), Tagungsdokumentation „Sportgeschichte mitten in Deutschland“. Sammeln – Erforschen – Zeigen. Vorträge des gleichnamigen 7. DAGS-Symposiums am 9. bis 11. Oktober 2014 in der Jahnstadt Freyburg (Unstrut), (7. Band der als DAGS-Magazin eröffneten Reihe, 2. Band der neuen Schriftenreihe) Hildesheim 2015, s. 177–195.

Ingo **Peschel**, Leipzig 1913 – Ein Deutsches Turnfest vor 100 Jahren, in: Jahn-Report 2013, 36, s. 29–38.

Michael **Peters**, Der „Alldeutsche Verband“, in: Uwe Puschner / Walter Schmitz / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918, München / New Providence / London et al. 1996, s. 302–315.

Norbert **Petersen**, Ideologie, Struktur und Erziehungsarbeit des Deutschen Turnverbandes im Spiegel der sudetendeutschen Turnzeitung. Wissenschaftliche Arbeit im Rahmen der Ersten Staatsprüfung für das Lehramt am Gymnasium, Bonn 1980.

Gertrud **Pfister**, Das andere Geschlecht. Mädchen in der Turnerjugend (1921–1934), in: Lorenz Peiffer (Hrsg.), Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend, Essen 1992, s. 238–248.

Gertrud **Pfister**, Militarismus in der kollektiven Symbolik der Deutschen Turnerschaft am Beispiel des Leipziger Turnfestes 1913, in: Hartmut Becker (Hrsg.), Sport im Spannungsfeld von Krieg und Frieden. Fachtagung der DVS-Sektion Sportgeschichte vom 4.–6. April 1984 an der Führungs- und Verwaltungs-Akademie des Deutschen Sportbundes in Berlin, Cluasthal-Zellerfeld 1985, s. 64–75.

Tobias **Pilz**, Der Einfluss der Philanthropen auf die Turnbewegung von Friedrich Ludwig Jahn, (Sportwissenschaft und Sportpraxis, Bd. 148) Hamburg 2007.

Uwe **Puschner**, „Deutsche Schrift“ und völkische Weltanschauung, in: Uwe Puschner / G. Ulrich Großmann (Hrsg.), Völkisch und National. Zur Aktualität alter Denkmuster im 21. Jahrhundert, Darmstadt 2009, s. 366–378.

Uwe **Puschner**, Der Erste Freideutsche Jugendtag auf dem Hohen Meißner am 11. Oktober 1913, in: Philippe Alexander / Reiner Marcowitz (Hrsg.), Deutschland im Jahre 1913: Erinnerungs- und Vorkriegskultur, Nancy 2013, s. 139–155.

Uwe **Puschner**, Strukturmerkmale der völkischen Bewegung (1900–1945), in: Michel Grunewald / Uwe Puschner / Hans Manfred Bock (Hrsg.), Le milieu intellectuel conservateur en Allemagne, sa presse et ses réseaux (1890–1960), (Convergences, Vol. 27) Bern 2003, s. 445–468.

Uwe **Puschner**, Völkisch. Plädoyer für einen „engen“ Begriff, in: Paul Ciupke / Klaus Heuer / Franz-Josef Jelich / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), „Die Erziehung zum deutschen Menschen“. Völkische und nationalkonservative Erwachsenenbildung in der Weimarer Republik, (Geschichte und Erwachsenenbildung, Bd. 23) Essen 2007, s. 53–66.

Uwe **Puschner**, Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich. Sprache – Rasse – Religion, Darmstadt 2001.

Uwe **Puschner**, Völkische Diskurse zum Ideologem „Frau“, in: Walter Schmitz / Clemens Vollnhals (Hrsg.), Völkische Bewegung – Konservative Revolution – Nationalsozialismus. Aspekte einer politisierten Kultur, (Kulturstudien, Bd. 2 / Kultur und antidemokratische Politik in Deutschland, Bd. 1) Dresden 2005, s. 45–75.

N[osratollah]. **Rastegar** / W[alter]. **Slaje**, Uto von Melzer (1881–1961). Werk und Nachlaß eines österreichischen Iranisten, (Veröffentlichungen der Iranischen Kommission, Nr. 20) Wien 1987.

Hannelore **Reiner**, Das Frankenburger Würfelspiel, in: Michael Bünker / Karl W. Schwarz (Hrsg.), Protestantismus & Literatur. Ein kulturwissenschaftlicher Dialog, (Protestantische Beiträge zu Kultur und Gesellschaft, Bd. 1) Wien 2007, s. 71–93.

Gustav **Reingrabner**, „Glaube oder Heimat“, in: Michael Bünker / Karl W. Schwarz (Hrsg.), Protestantismus & Literatur. Ein kulturwissenschaftlicher Dialog, (Protestantische Beiträge zu Kultur und Gesellschaft, Bd. 1) Wien 2007, s. 137–156.

Rolf **Rieß**, Hans Watzlik und der Nationalsozialismus – ein historischer Ansatz, in: Walter Koschmal / Václav Maidl (Hrsg.), Hans Watzlik – ein Nazidichter?, Wuppertal 2006, s. 38–56.

Thomas **Rösner**, Adolf Bartels, in: Uwe Puschner / Walter Schmitz / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918, München / New Providence / London et al. 1996, s. 874–894.

Nadine **Rossol**, Performing the Nation in Interwar Germany. Sport, Spectacle and Political Symbolism, 1926–36, Basingstoke / New York 2010.

Gustav **Seibt**, Was das Volk von der Nation unterscheidet, in: Süddeutsche Zeitung [online] z 13. 9. 2016. Dostupné z: <http://www.sueddeutsche.de/kultur/nationalismus-was-das-volk-von-der-nation-unterscheidet-1.3159821> [28. 8. 2017].

Oleg **Semak**, Človek a svetonázor, Bratislava 1986.

Marie **Shevin-Coetzee**, Der „Deutsche Wehrverein“, in: Uwe Puschner / Walter Schmitz / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918, München / New Providence / London et al. 1996, s. 328–340.

Ralf **Schäfer**, Militarismus, Nationalismus, Antisemitismus. Carl Diem und die Politisierung des bürgerlichen Sports im Kaiserreich, (Reihe Dokumente – Texte – Materialien, Bd. 74) Berlin 2011.

Matthias **Schachtschneider**, Vereine als Medium der Sozialisation – untersucht am Beispiel der Vereinswelt vor dem Ersten Weltkrieg in Oldenburg-Osternburg, in: Hans Langenfeld (Hrsg.), Beiträge zur Sportgeschichte Niedersachsens. Teil 1: 19. Jahrhundert, (Schriftenreihe des Niedersächsischen Instituts für Sportgeschichte Hoya e. V., Bd. 13) Hoya 1999, s. 213–283.

Lisa **Scheller** / Harald **Eimermacher** / Gisela **Bentz** (Hrsg.), Bewegung. Entwicklungen in der Turnerjugend 1921–1934 und 1947–1962, Celle 1984.

Roland **Schmidl**, Der Deutsche Turnerbund (1919) und seine politische Relevanz in der Ersten Republik Österreich. Dissertation an der Philosophischen Fakultät der Universität Wien, Wien 1978.

Monika **Schmitz-Emans**, Der Seher von Weinsberg und seine Bilderwelten: Justinus Kerner, in: Barbara Potthast (Hrsg.), Provinzielle Weite. Württembergische Kultur um Ludwig Uhland, Justinus Kerner und Gustav Schwab, Heidelberg 2014, s. 73–93.

Thomas **Schnitzler**, Denkmäler für „Turnvater“ Friedrich Ludwig Jahn. Retrospektive auf einen umstrittenen Deutschen und die Modernisierung der Körperkultur, Köln 2002.

Stefanie von **Schnurbein**, Kontinuität durch Dichtung – Moderne Fantasyromane als Mediatoren völkisch-religiöser Denkmuster, in: Uwe Puschner / G. Ulrich Großmann (Hrsg.), Völkisch und National. Zur Aktualität alter Denkmuster im 21. Jahrhundert, Darmstadt 2009, s. 235–265.

Klaus **Schreitter von Schwarzenfeld**, Das deutsche und tschechische Turn- und Sportwesen in der Tschechoslowakischen Republik von seinen Anfängen bis zum Jahre 1938, (Wissenschaftliche Materialien zur Landeskunde von Böhmen und Mähren-Schlesien, Heft 1) München 1956.

Hans-Jürgen **Schulke**, Wir sind das Volk – ist die Ausländerfeindlichkeit volkstümlich oder völkisch? Jahns „Deutsches Volkstum“ als Orientierungshilfe, in: Olympisches Feuer. Die Zeitschrift der Deutschen Olympischen Gesellschaft e.V. [online] 3, 2016, s. 48–51. Dostupné z: http://www.dog-bewegt.de/fileadmin/images/Interaktiv/OF/2016/OF_3-2016_web.pdf [28. 8. 2017].

Rudolf **Simek**, Karl Simrock und die germanische Mythologie, in: Karl Simrock 1802–1876. Einblicke in Leben und Werk. Wissenschaftliche Beiträge und Dokumentarisches anlässlich Simrocks 200. Geburtstag am 28. August 2002, Bonn 2002, s. 53–60.

Josef **Skutil**, Moravský lidový názor a představy o pravěku, in: Český lid. Etnologický časopis 33, 1946, 9–10, s. 129–135.

- Josef **Skutil**, Zpracujme český lidový světový názor!, in: Český lid. Etnologický časopis 36, 1949, 1–2, s. 48.
- Reinhard K. **Sprengr**, Die Jahnrezeption in Deutschland 1871–1933. Nationale Identität und Modernisierung, (Wissenschaftliche Schriftenreihe des Deutschen Sportbundes, Bd. 19) Schorndorf 1985.
- Gerd **Steins**, 1848/49 – Turner im Kampf um Einheit und Freiheit. Katalog zur turnhistorischen Ausstellung in der Wandelhalle der Paulskirche zu Frankfurt anlässlich des Deutschen Turnfestes vom 21. Juni bis 16. Juli 1983, Frankfurt am Main 1983.
- Gerd **Steins**, Die Berliner Hasenheide. Ihre Turnplätze von 1811 bis 1934, Berlin 1978.
- Gerd **Steins**, Die Berliner Hasenheide. Ursprung des Turnens, in: Gertrud Pfister / Gerd Steins (Hrsg.), Sport in Berlin. Vom Ritterturnier zum Stadtmarathon, Berlin 2000, s. 16–35.
- Gerd **Steins**, Die Berliner Turnerschaft (Korporation) und die Antisemitismusfrage, in: Michael Krüger / Gerd Steins (Hrsg.), Lanz ist allzeit eine Turnfahrt wert! Fr. L. Jahn – gehuldigt und verfälscht, (Geschichte der Körperkultur in Studien und Materialien, Bd. 2) Hildesheim 2017, s. 91–118.
- Gerd **Steins**, Bibliografie „Deutsche Kampfspiele“, Berlin 1991 (manuskript).
- Gerd **Steins**, Die „Erfindung“ der Turnfeste, (Sporthistorische Blätter, Bd. 11) Berlin 2002.
- Gerd **Steins**, Denktage und Nationalfeste der Turner nach der Völkerschlacht, in: Michael Krüger / Gerd Steins (Hrsg.), Turnen ist mehr – Patriotismus als Lebensform, (Geschichte der Körperkultur in Studien und Materialien, Bd. 1) Hildesheim 2014, s. 139–150.
- Gerd **Steins**, Das Spandauer Bekenntnis, in: Lorenz Peiffer (Hrsg.), Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend, Essen 1992, s. 107–108.
- Gerd **Steins**, „Turner-Umtriebe“ in und um Berlin. Wegweiser zu den Schauplätzen der Turngeschichte in Berlin und Brandenburg, (Sporthistorische Blätter, Bd. 13) Berlin 2005.
- Gerd **Steins**, Die verbogenen „Vier-F“, in: Emanuel Hübner / Kai Reinhart (Hrsg.), Sport – Geschichte – Pädagogik. Festschrift zum 60. Geburtstag von Michael Krüger, Hildesheim 2015, s. 80–96.
- Jan **Striesow**, Die Deutschnationale Volkspartei und die Völkisch-Radikalen 1918–1922. Band 1, Frankfurt am Main 1981.
- Hannes **Strohmeyer**, Erwin Mehls Bedeutung als Historiker der Leibesübungen, in: Hannes Strohmeyer (Hrsg.), Beiträge zur Geschichte des Sports in Österreich. Gesammelte Arbeiten aus vier Jahrzehnten, (Theorie und Praxis der Leibesübungen, Bd. 71) Wien 1999, s. 392–394.
- Hannes **Strohmeyer**, Das Institut für Leibeserziehung der Universität Wien 1871–1971, in: Hannes Strohmeyer (Hrsg.), Beiträge zur Geschichte des Sports in Österreich. Gesammelte Arbeiten aus vier Jahrzehnten, (Theorie und Praxis der Leibesübungen, Bd. 71) Wien 1999, s. 103–130.
- Hannes **Strohmeyer**, Österreich, in: Horst Ueberhorst (Hrsg.), Geschichte der Leibesübungen. Bd. 5: Leibesübungen und Sport in Europa, Berlin / München / Frankfurt am Main 1976, s. 285–310.
- Hannes **Strohmeyer**, Sport und Politik. Das Beispiel der Turnbewegung in Österreich 1918–1938, in: Ernst Bruckmüller / Hannes Strohmeyer (Hrsg.), Turnen und Sport in der Geschichte Österreichs, (Schriften des Institutes für Österreichkunde, Bd. 60) Wien 1977, s. 212–244.

Hannes **Strohmeier**, Zur Wort- und Bedeutungsgeschichte von „Leibesübungen“ und „Leibeserziehung“ in Österreich vom 16. bis zum 19. Jahrhundert, in: Hannes Strohmeyer (Hrsg.), Beiträge zur Geschichte des Sports in Österreich. Gesammelte Arbeiten aus vier Jahrzehnten, (Theorie und Praxis der Leibesübungen, Bd. 71) Wien 1999, s. 35–94.

Karel **Šima**, Kultura českých národních festivit v 60.–80. letech 19. století. Dizertační práce na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha 2009.

Roman **Šinkovský**, Německé turnerské hnutí v pohraničních oblastech Čech do roku 1918. Dizertační práce na Fakultě tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy, Praha 2005.

Roman **Šinkovský**, Turnerské hnutí v českých zemích od svých počátků do roku 1918, in: Marek Waic (Hrsg.), Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu, Praha 2008, s. 9–36.

Jiří **Štaif**, Jan Slavík a „necechovní“ diskurz. Sociální dějiny mezi světovým názorem, historickým konceptem a historikovým habitem, in: Lukáš Babka / Petr Roubal (vyd.), Život plný střetů. Dílo a odkaz historika Jana Slavíka (1885–1978), Praha / Červený Kostelec 2009, s. 85–95.

Mikuláš **Teich**, Světový názor J. E. Purkyně, in: Vladislav Kruta / Mikuláš Teich, Jan Evangelista Purkyně, Praha 1962, s. 103–127.

Hans-Joachim **Teichler**, Arbeitersport als soziales und politisches Phänomen im wilhelminischen Klassenstaat, in: Horst Ueberhorst (Hrsg.), Geschichte der Leibesübungen. Bd. 3/1: Leibesübungen und Sport in Deutschland von den Anfängen bis zum Ersten Weltkrieg, Berlin / München / Frankfurt am Main 1980, s. 443–484.

Hans Joachim **Teichler**, Internationale Sportpolitik im Dritten Reich, Schorndorf 1991.

Michael **Thomas**, Friedrich Friesen und Magdeburg. Säkulum und Denkmaleinweihung 1885 und 1893, in: Michael Krüger / Gerd Steins (Hrsg.), Turnen ist mehr – Patriotismus als Lebensform, (Geschichte der Körperkultur in Studien und Materialien, Bd. 1) Hildesheim 2014, s. 47–76.

Claus **Tiedemann**, Edmund Neuendorff, in: Lorenz Peiffer (Hrsg.), Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend, Essen 1992, s. 75–85.

Karl-Reinhart **Trauner**, Biograph seiner Zeit: Pfarrer Ludwig Mahnert (1874–1943), in: Michael Bünker / Karl W. Schwarz (Hrsg.), Protestantismus & Literatur. Ein kulturwissenschaftlicher Dialog, Wien 2007, s. 213–262.

Horst **Ueberhorst**, Edmund Neuendorff. Turnführer ins Dritte Reich, (Turn- und Sportführer im Dritten Reich, Bd. 1) Berlin / München / Frankfurt am Main 1970.

Horst **Ueberhorst**, Ferdinand Goetz und Edmund Neuendorff – Wirkungsgeschichte zweier Turnführer, in: Wolfgang Buss / Arnd Krüger (Hrsg.), Sportgeschichte: Traditionspflege und Wertwandel. Festschrift zum 75. Geburtstag von Prof. Dr. Wilhelm Henze, (Schriftenreihe des Niedersächsischen Instituts für Sportgeschichte Hoya e.V., Bd. 2) Duderstadt 1985, s. 147–160.

Justus H. **Ulbricht**, Das völkische Verlagswesen im deutschen Kaiserreich, in: Uwe Puschner / Walter Schmitz / Justus H. Ulbricht (Hrsg.), Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918, München / New Providence / London et al. 1996, s. 277–301.

Justus H. **Ulbricht**, „Von deutscher Art und Kunst“. Deutschnationale Verlagspolitik und völkische (Buch-)Ideologie, in: Michael Knoche / Justus H. Ulbricht / Jürgen Weber (Hrsg.),

Das „deutsche“ Buch in der Debatte um nationale Identität und kulturelles Erbe, Göttingen 2006, s. 95–113.

Justus H. **Ulbricht** / Meike G. **Werner** (Hrsg.), *Romantik, Revolution und Reform. Der Eugen Diederichs Verlag im Epochenkontext 1900–1949*, Göttingen 1999.

Josef **Ulfkotte**, *Die vormärzliche Turnfestkultur – Muster und Vorbild für das Erste Deutsche Turn- und Jugendfest in Coburg (1860)*, in: Michael Krüger / Gerd Steins (Hrsg.), *Turnen ist mehr – Patriotismus als Lebensform, (Geschichte der Körperkultur in Studien und Materialien, Bd. 1)* Hildesheim 2014, s. 152–168.

Ivan **Víšek** / Martin **Myšička**, *Správa města Mostu v průběhu staletí*, Most 2005.

Hans Rudolf **Wahl**, *Die Religion des deutschen Nationalismus. Eine mentalitätsgeschichtliche Studie zur Literatur des Kaiserreichs*. Felix Dahn, Ernst von Wildenbruch, Walter Flex, Heidelberg 2002.

Adam **Wandruszka**, *Das „nationale“ Lager*, in: Erika Weinzierl / Kurt Skalnik (Hrsg.), *Österreich 1918–1938. Geschichte der Ersten Republik 1*, Graz/Wien/Köln 1983, s. 277–315.

Tobias **Weger**, *„Volkstumskampf“ ohne Ende? Sudetendeutsche Organisationen, 1945–1955, (Die Deutschen und das östliche Europa. Studien und Quellen, Bd. 2)* Berlin / Bern / Frankfurt am Main et al. 2008.

Ludwig **Weichselbauer**, *Walter Brand (1907–1980). Ein sudetendeutscher Politiker im Spannungsfeld zwischen Autonomie und Anschluss, (Quellen und Studien zur Geschichte und Kultur der Sudetendeutschen, Bd. 3)* München 2008.

Siegfried **Weischenberg**, *Sport und Druckmedien*, in: Josef Hackforth / Siegfried Weischenberg (Hrsg.), *Sport und Massenmedien*, Bad Homburg 1978, s. 12–19.

Andreas von **Weiss**, *Weltanschauungen der linken politischen Parteigruppierungen*, in: Horst Bürkle (Hrsg.), *Kursbuch der Weltanschauung, (Schriften der Carl Friedrich von Siemens Stiftung, Bd. 4)* Frankfurt am Main / Berlin / Wien 1981, s. 83–145.

Karoline **Wellner**, *Der „Turnvater“ Jahn in Bewegung. Die Rezeption Friedrich Ludwig Jahns zwischen 1933 und 1990. Inaugural-Dissertation des Doktorgrades der Philosophie an der Ludwig-Maximilians-Universität München*, München 2008.

Lothar **Wieser**, *Das Deutsche Turnfest von 1853 in Hannover – ein Beitrag zur Geschichte des Turnens nach der Revolution von 1848/49*, in: *Sozial- und Zeitgeschichte des Sports* 8, 1994, 1, s. 27–41.

Nancy M. **Wingfield**, *The Germans' Sonnwendfeier. From Folk Festival to Radical Right-Wing Mobilization Ritual*, in: *Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století* 7, 2015, 2, s. 9–31.

Michael **Wladika**, *Hitlers Vätergeneration. Die Ursprünge des Nationalsozialismus in der k. u. k. Monarchie*, Wien/Köln/Weimar, 2005.

Ingolf **Wöll**, *Frisch, Fromm, Fröhlich, Frei. Geschichte(n) der christlichen Turn- und Sportbewegung Österreichs. Band 1: Von den Anfängern bis 1938*, Salzburg/Wien 2016.

Matthias **Zender** (Hrsg.), *Die Termine der Jahresfeier in Europa. Erläuterung zur Verbreitungskarte, (Forschungen zum ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer, Bd. 1)* Göttingen 1980.

Heidrun **Zettelbauer**, *Das (verlorene) Haus an der Grenze. Kulturelle Grenzziehungen und Selbstpositionierungen bei Edith Gräfin Salburg*, in: Gerald Lamprecht / Ursula Mindler /

Heidrun Zettelbauer (Hrsg.), Zonen der Begrenzung. Aspekte kultureller und räumlicher Grenzen in der Moderne, Bielefeld 2012, s. 217–234.

Klaus **Zieschang**, Vom Schützenfest zum Turnfest. Die Entstehung des Deutschen Turnfestes unter besonderer Berücksichtigung von F. L. Jahn, (Sportwissenschaftliche Dissertation, Bd. 11) Ahrensburg bei Hamburg 1977.

Stefan **Zwicker**, „Nationale Märtyrer“: Albert Leo Schlageter und Julius Fučík. Heldenkult, Propaganda und Erinnerungskultur, (Sammlung Schöningh zur Geschichte der Gegenwart) Paderborn 2006.

Slovníková hesla

Heslo „Arbeiter-Turn- und Sportbund, in: Rudolf Gasch (Hrsg.), Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Leibesübungen. II. Band: O–Z, Wien/Leipzig 1928, s. 15–21.
Heslo „Burgaß, Ernst Friedrich Ferdinand“, in: Rudolf Gasch (Hrsg.), Handbuch des gesamten Tunwesens und der verwandten Leibesübungen. I. Band: A–N, Wien/Leipzig 1928, s. 102–103.

Heslo „Ideologie“, in: Wikipedia. Otevřená encyklopedie [online]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Ideologie> [7. 9. 2017].

Heslo „Lachenmaier, Gotthilf“, in: Rudolf Gasch (Hrsg.), Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Leibesübungen. I. Band: (A–N), Wien/Leipzig 1928, s. 460.

Heslo „Nacionální“, in: Bedřich Kabesch, Langenscheidtův Kapesní slovník jazyka českého a německého. První díl: Slovník česko-německý. 3. vydání, Berlin-Schöneberg 1929, s. 161.

Heslo „Österreich“, in: Rudolf Gasch (Hrsg.), Handbuch des gesamten Tunwesens und der verwandten Leibesübungen. II. Band: O–Z, Wien/Leipzig 1928, s. 25–36.

Heslo „Schröer, Heinrich“, in: Rudolf Gasch (Hrsg.), Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Leibesübungen. II. Band: O–Z, Wien/Leipzig 1928, s. 180.

Heslo „Světový názor“, in: Universum. Všeobecná encyklopedie. 9. díl: Sp–T, Praha 2001, s. 221.

Heslo „Světový názor“, in: Josef Říman / Miroslav Štěpánek (vyd.), Malá československá encyklopedie. Sv. V: Pom–S, Praha 1987, s. 968.

Heslo „Tschechoslowakei“, in: Rudolf Gasch (Hrsg.), Handbuch des gesamten Tunwesens und der verwandten Leibesübungen. II. Band: O–Z, Wien/Leipzig 1928, s. 386–390.

Heslo „Tyrš, Miroslav“, in: Rudolf Gasch (Hrsg.), Handbuch des gesamten Tunwesens und der verwandten Leibesübungen. II. Band: O–Z, Wien/Leipzig 1928, s. 475–476.

Heslo „Völkisch“, in: Wikipedia. Otevřená encyklopedie [online]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/V%C3%B6lkisch> [28. 8. 2017].

bo, Heslo „Časopis“, in: Barbora Osvaldová / Jan Halada et al., Encyklopedie praktické žurnalistiky, Praha 1999, s. 38.

bo / nd, Heslo „Noviny“, in: Barbora Osvaldová / Jan Halada et al., Encyklopedie praktické žurnalistiky, Praha 1999, s. 115.

H[elge]. **D[vorak]**., Heslo „Kilcher, Otto“, in: Helge Dvorak, Biographisches Lexikon der Deutschen Burschenschaft. Band 1: Politiker, Teilband 3: I–L, Heidelberg 1999, s. 90.

- H[elge]. **D[vorak]**., Heslo „Polzer, Aurelius“, in: Helge Dvorak, Biographisches Lexikon der Deutschen Burschenschaft. Bd. 1: Politiker, Teilband 4: M–Q, Heidelberg 2000, s. 342–343.
- F[erdinand]. **Goetz**, Heslo „Deutsche Turnerschaft“, in: Carl Euler (Hrsg.), Encyklopädisches Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Gebiete. Band I, Wien/Leipzig 1894, s. 222–238.
- Wolfgang Fritz **Haug**, Heslo „Ideologie“, in: Ulrich Albrecht / Helmut Vogel (Hrsg.), Lexikon der Internationalen Politik, München/Wien 1997, s. 214–216.
- Amos **Nascimento**, Heslo „Ideology“, in: Rodney P. Carlisle (ed.), Encyclopedia of Politics. Vol. 1: The Left, Thousand Oaks / London / New Delhi 2005, s. 229–233.
- Stefan **Noack**, Heslo „Wartburgbund“, in: Wolfgang Benz (Hrsg.), Handbuch des Antisemitismus. Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart. Band 5: Organisationen, Institutionen, Bewegungen, Berlin/Boston 2012, s. 642–644.
- Uwe **Puschner**, Heslo „Völkische Weltanschauung, §1 Theoretische Voraussetzungen“, in: Heinrich Beck / Dieter Geuenich / Heiko Steuer (Hrsg.), Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Bd. 32: Vā–Vulgarrecht. Zweite Auflage, Berlin / New York 2006, s. 522–527.
- H. **Reichert**, Heslo „Much, Rudolf“, in: Heinrich Beck / Dieter Geuenich / Heiko Steuer (Hrsg.), Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Bd. 20: Metuonis–Naturwissenschaftliche Methoden. Zweite Auflage, Berlin / New York 2002, s. 273–279.
- Mostafa **Rejai**, Heslo „Ideology“, in: Philip P. Wiener (ed.), Dictionary of the History of Ideas. Studies of Selected Pivotal Ideas. Vol. 2: Despotism–Law, common, New York 1973, s. 552–559.
- O[tto]. **Richter**, Heslo „Martens, Alwin“, in: Carl Euler (Hrsg.), Encyklopädisches Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Gebiete. Band II, Wien/Leipzig 1895, s. 116–117.
- O[tto]. **Richter**, Heslo „Vieth, Gerhard Anton Ulrich“, in: Carl Euler (Hrsg.), Encyklopädisches Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Gebiete. Band III, Wien/Leipzig 1896, s. 415–416.
- Stefanie **Schrader**, Heslo „Deutscher Herold“, in: Wolfgang Benz (Hrsg.), Handbuch des Antisemitismus. Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart. Band 5: Organisationen, Institutionen, Bewegungen, Berlin/Boston 2012, s. 173–175.
- [Hans-Joachim] **Teichler**, Heslo „Arbeiter- Turn- und Sportbewegung“, in: Peter Röthing / Hartmut Becker / Klaus Carl et al. (Hrsg.), Sportwissenschaftliches Lexikon (Beiträge zur Lehre und Forschung im Sport, Bd. 49/50). 6. Auflage, Schorndorf 1992, s. 40–42.
- Josef **Ulfkotte**, Heslo „Turngesellschaft“, in: Uta Motschmann (Hrsg.), Handbuch der Berliner Vereine und Gesellschaften 1786–1815, Berlin/Münster/Boston 2015, s. 642–662.
- H. **Wortmann**, Heslo „Lion, Justus Carl“, in: Carl Euler (Hrsg.), Encyklopädisches Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Gebiete. Band II, Wien/Leipzig 1895, s. 62–66.
- M[oritz]. **Zettler**, Heslo „Waffentanz“, in: Carl Euler (Hrsg.), Encyklopädisches Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Gebiete. Bd. III, Wien/Leipzig 1896, s. 433–447.